

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE
„A. D. XENOPOL“

XIV
1977

P. 124

I A Ș I

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

COMITETUL DE REDACȚIE

M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA (redactor responsabil),
D. CIUREA, CONST. C. ANGELESCU, L. BOICU,
C. CIHODARU, D. ȘANDRU, AL. ZUB.

I. CAPROȘU (secretar științific de redacție)

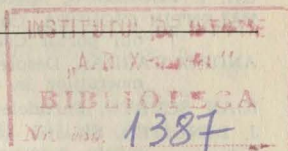
Adresa redacției :

Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” al Academiei de
științe sociale și politice a Republicii Socialiste România, str. Karl
Marx nr. 15, Iași.

**Academia
de științe sociale și politice
a Republicii Socialiste România**

**Anuarul
Institutului de istorie
și arheologie
„A. D. XENOPOL”**

TOM. XIV, 1977

S U M A R

VICTOR SPINEI, Informațiile istorice despre populația românească de la est de Carpați în secolele XI—XIV	1
I. TODERAȘCU, Marina Țării Moldovei până la Unirea Principatelor Române	23
N. GRIGORAȘ, Privilegiile fiscale în Moldova (1741—1821) (I)	27
D. VITCU și A. MACOVEI, Frământări țărănești în Moldova între anii 1848 și 1859	55
D. ȘANDRU, Băncile populare sătești din România de la 1918 până la criza economică din 1929—1933	87

★

C. CIHODARU, Pretendenți la tronul Moldovei între anii 1504 și 1538	103
D. CIUREA, Evoluția așezărilor și a populației rurale din Moldova în secolele XVII—XVIII	123
VIRGIL CATARGIU, Filosofia istoriei la Dimitrie Cantemir	157
V. CRISTIAN, Premisele interne ale istoriografiei pașoptiste	173
V. RUSSU, Din activitatea politică a lui Ion Ghica în perioada instabilității guvernamentale și parlamentare (iulie 1866 — februarie 1867)	191
I. SAIZU, Cu privire la rolul statului în economia națională (1922—1928)	211
GH. I. FLORESCU, Partidul Poporului în perioada celei de a doua guvernări (martie 1926 — iunie 1927)	225
I. CIUPERCĂ, Formarea Partidului Național-Țărănesc (I)	245

COMUNICĂRI ȘI NOTE

ALEXANDRU I. GONȚA, Rolul cancelariei moldovenești în slavizarea numelor de locuri în secolele XIV—XVI (Originea istorică a Cobilelor)	261
EMIL DIACONESCU, Precizări cu privire la lupta lui Ștefan cel Mare pentru ocuparea domniei	277
ȘTEFAN LEMNY, Despre contribuția solilor la lupta pentru apărarea Țărilor Române	283
SCARLAT PORCESCU, Craniul voievodului Mihai Viteazul	297
ECATERINA NEGRUȚI, Despre migrațiile temporare în mediul urban din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea	301
D. RUSU, Administrația orașului Iași la începutul epocii moderne	313
M. BORDEIANU, Date noi privitoare la istoria învățământului românesc	327

GH. PLATON, Ideea Daco-României în conștiința generației de la 1848. Geneză și continuitate	333
D. VITCU, Din începuturile mișcării socialiste la Iași	343
SORIN MUREȘEANU, Considerații privind apariția contractului colectiv în România	353
ADRIAN MACOVEI, Unele aspecte din istoria Universității ieșene (1918—1919)	359
GH. I. FLORESCU, Mișcarea feministă ieșeană între anii 1918 și 1921 . .	371
VALENTIN CIORBEA, Considerații asupra traficului și a mișcării maritime din portul Constanța în perioada interbelică	377
ANDREI CARDAȘ, Despre unitatea de acțiune a comuniștilor și social-democraților în anii 1926—1928	389
IOAN SCURTU, Partidele politice în alegerile parlamentare din iulie 1927	395
J. BENDITER, Situația țărilor din sud-estul Europei oglindită în documente germane (1940—1944)	403
VALERIU FLORIN DOBRINESCU, Contribuții la istoria raporturilor româno-poloneze (1945—1947)	413

I. FILIPCIUC, Geneză însemnului <i>Cap de bour</i> (I)	423
D. STANCIU, Ecouri ale stăpînirii otomane în paremiologia balcanică . .	431

CENTENARUL INDEPENDENȚEI ROMÂNIEI

L. BOICU și GH. PLATON, Drumul românilor spre independența de stat .	439
IONEL DÎRDALĂ, Un precursor al neatinării : Alexandru Băncescu . . .	457
D. CIUREA, Preludiile diplomatice ale războiului din 1877	463
GH. SIBECHI, Oameni și fapte din războiul de independență	467
PAUL MIHAIL, Scrisori ale generalului Dimitrie Racoviță din timpul războiului de independență	501

70 DE ANI DE LA RĂSCOALA DIN 1907

GEORGETA TUDORAN, Desfășurarea răscoalei țăranilor din 1907 în județul Neamț	505
M. TIMOFTE, Răscoala din 1907 oglindită în documente diplomatice belgiene	521

30 DE ANI DE LA PROCLAMAREA REPUBLICII POPULARE ROMÂNE

A. KAREȚCHI, Lupta Partidului Comunist Român pentru înlăturarea monarhiei în perioada revoluției democrat-populare	531
--	-----

DISCUȚII

CONST. A. STOIDE, Din nou despre istoria Țării Românești din anii 1447—1450	539
---	-----

DOCUMENTE

DALILA-LUCIA ARAMĂ, Un document inedit de la Ieremia Movilă voievod	559
I. CAPROȘU, Două documente inedite din secolul al XVIII-lea	563
DAN RÎPA-BUICLIU și NICOLAE VASILESCU-CAPSALI, Un document cămătăresc inedit de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea	567

RECENZII

Istoria României

- ALEXANDRU PAUNESCU, PAUL ŞADURSCHI, VASILE CHIRICA, *Reper-
toriu arheologic al judeţului Botoşani*, vol. I—II, Bucureşti, 1976,
395 p. (I. Caproşu şi I. D. Canciuc) . 585
- DUMITRU BERCIOU, *De la Burebista la Decebal*, Bucureşti, Ed. politică,
1976, 83 p. (Ştefan Lemny) . 588
- ALEXANDRU ODOBESCU, *Opere*, vol. IV, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R.,
1976, 1080 p. + XVI planşe color în text şi VIII planşe color în
afara textului (Nicolae Ursulescu) . 591
- Dicţionar de istorie veche a României (Paleolitic — sec. X)*, elaborat de un
colectiv de autori, sub conducerea prof. dr. doc. D. M. PIPPIDI,
Bucureşti, Ed. ştiinţifică şi enciclopedică, 1976, 627 p. (Nicolae
Ursulescu) . 593
- DUMITRU V. FIROIU, *Istoria statului şi dreptului românesc*, Bucureşti, Ed.
didactică şi pedagogică, 1976, 390 p. (Ştefan Lemny) . 597
- GHENUŢA COMAN, *Murgeni. Contribuţie la istoria unei străvechi aşezări*,
Vaslui, 1973, 164 p. (Vasile I. Necula) . 599
- VASILE DRAGUŢ, *Dicţionar enciclopedic de artă medievală românească*,
Bucureşti, Ed. ştiinţifică şi enciclopedică, 329[—330] p. (I. Caproşu) . 601
- DUMITRU ZAHARIA, EMILIA CHIRIACESCU, CORNELIU CĂRAMIDA-
RU, *Colecţia de documente de la Arhivele Statului Bacău*
(1424—1848), Bucureşti, 1976, 388[—391] p. (I. Caproşu) . 607
- NECULAI ŞANDRU, *Sub zodia zimbrului*, Bucureşti, Ed. „Albatros”, 1976,
233 p. (Ştefan Lemny) . 608
- ION MICLEA, *Dulce Bucovină*, Studii şi comentarii de RADU FLORESCU,
[Bucureşti], Ed. Sport-Turism, 1976, 520 pl. + text nepaginat
(I. Caproşu) . 609
- ION SÎRBU, *Istoria lui Mihai vodă Viteazul, domnul Ţării Româneşti*, Ediţie în-
grijită de DAMASCHIN MIOC, Cuvînt înainte de ŞTEFAN ŞTEFA-
NESCU, [Timişoara], Ed. „Facla”, 1976, 565 p. + 30 fig. (I. To-
deraşcu) . 613
- MANOLE NEAGOE, *Mihai Viteazul*, Craiova, Ed. „Scrisul Românesc”, 1976,
320 p. (Ştefan Lemny) . 615
- Cronici turceşti privind fările române. Extrase (sec. XVII — începutul sec.
XVIII)*, vol. II, întocmit de MIHAIL GUBOGLU, Bucureşti,
Ed. Acad. R.S.R., 1974, 539 p. + 12 foto. (Tahsin Gemil) . 616
- VALERIU ŞOTROPA, *Proiectele de constituţie, programele de reforme şi
petiţiile de drepturi din Ţările Române în secolul al XVIII-lea
şi prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Bucureşti, Ed. Aca-
demiei R.S.R., 1976, 305[—306] p. (Gh. Platon) . 618
- MIRCEA POPA, Ioan Molnar Piurariu, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1976,
221[—223] p. (Nicolae Edroiu) . 622
- CONSTANTIN BUŞE, *Comerţul exterior prin Galaţi sub regimul de port
franc (1837—1883)*, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R., 1976, 202 p.
(Paul Păltănea) . 623
- ILIE CORFUS, *L'agriculture en Valachie depuis la Révolution de 1848 jus-
qu'à la réforme de 1864*, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R., Bi-
bliotheca Historica Romaniae, 1976, 216 p. (Ecatarina Negruţi) . 626
- VASILE VESA, *România şi Franţa la începutul secolului al XX-lea.
1900—1916*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1975, 209 p. (Irina Cojo-
caru) . 629
- EMILIAN BOLD, *De la Versailles la Lausanne (1919—1932). Activitatea di-
plomaţiei româneşti în problema reparaţiilor de război (Contri-
buţii)*, Iaşi, Ed. „Junimea”, 1976, XXIV + 226 p. (I. Agrigo-
raie) . 632

Istorie universală

- JERZY TOPOLSKI, *Metodologia della ricerca storica*, Bologna, Societa edi-
trice il Mulina, 1975, 794 p. (Al. Zub) . 635

- STRABON, *Geografia*, vol. I, Studiu introductiv, traducere, notițe introductive, note și indice de FELICIA VANT-ȘTEF, București, Ed. științifică, f.a., 744 p. + 3 hărți; vol. II, traducere, notițe introductive, note și indice de FELICIA VANT-ȘTEF, Ed. științifică, f.a., 866 p. + 3 hărți (*N. Toderășcu*) 636
- PETAR PETROVIC, *Paleografija rimskih natpisa u Gornjoj Meziji*, urednik DJURDJE BOŠKOVIC, redaktor FANULA PAPAZOGLU, Beograd, 1975 (Arheološki Institut. Posebna izdana. Kniga 14) — PETAR PETROVIC, *Paléographie des inscriptions romaines en Mésie supérieure*, rédacteur en chef DJURDJE BOSKOVIC, rédacteur FANULA PAPAZOGLU, Beograd, 1975 (Institut Archeologique. Monographies. Volume 14), 171 p., 23 planșe, 1 hartă (p. 13—151 text în limba sîrbă, p. 153—168 rezumat în limba franceză, p. 169—171 indice general). (*Nicolae Gostar*) 637
- „Alba Regia, Annales Musei Stephani Regis“, XIV, Szekesfehervar, 1975, 384 p. (*Silvia Teodor*) 640
- Conf. dr. RADU MANOLESCU (coordonator) ș.a., *Orașul medieval. Culegere de texte*, București, 1976, 302 [—303] p. (*I. Caproșu*) 642
- MUSTAFA ALI MEHMED, *Istoria turcilor*, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1976, 447 p. + 47 ilustr. + 1 hartă (*Tahsin Gemil*) 642
- NOTE BIBLIOGRAFICE**
- Istoria României*
- Marisia, Tirgu Mureș, V, 1975, 399 p.; VI, 1976, 716 p. (*Gh. I. Florescu*) 645
- RADU VULPE, *Studia Thracologica*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1976, 336 p. (*Silvia Teodor*) 646
- * * * *Thrace-Dacia. Recueil d'études à l'occasion du IIe Congrès International de Thracologie*, București, 1976, 351 p. (*Silvia Teodor*) 649
- Inscripțiile grecești și latine din secolele IV—XIII descoperite în România. Culese, traduse în românește, însoțite de indici și comentate de EMILIAN POPESCU; prefață de D. M. PIPPIDI, București, Ed. Academiei R.S.R., 1976, 440 p. + reproduceri (*Ștefan Lemny*) 650
- OCTAVIAN RAUȚ, VASILE IONIȚĂ, *Studii și cercetări de istorie și toponimie*, Reșița, 1976, 108 p. + 3 hărți în afara textului (*I. Caproșu*) 651
- MIRCEA MUTHU, *Literatura română și spiritul sud-est european*, București, Ed. „Minerva“, 1976, 310 p. (*Al. Zub*) 651
- ADRIAN FOCHI, *Datini și eresuri populare de la sfîrșitul secolului al XIX-lea; răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densușianu*, București, Ed. „Minerva“, 1976, LX + 392 p. (*Al. Zub*) 652
- Colonel GH. ROMĂNESCU, *Oastea română de-a lungul veacurilor*, București, Ed. militară, f.a., 204 p. (*I. Caproșu*) 653
- * * * *Pages de l'histoire de l'armée roumaine*, Bibliotheca Historica Romaniae, București, Ed. Academiei R.S.R., 1976, 256 p. (*Ștefan Lemny*) 653
- TRAIAN LARIONESCUL, *Armorialul Moldovei de Sus. Album heraldic*, București, 1976 (*Ștefan S. Gorovei*) 654
- LUCIAN BOIA, *Evoluția istoriografiei române*, București, Tip. Universității, 1976, 377 p. (*Al. Zub*) 655
- * * * *Studii de istorie a naționalităților din România și a înfrățirii lor cu națiunea română. Naționalitatea maghiară*, vol. I, București, Ed. politică, 1976, 398 p.; *Naționalitatea germană*, vol. I, București, Ed. politică, 1976, 300 p. (*Ștefan Lemny*) 656
- I. M. ȘTEFAN, V. FIROIU, *Sub semnul Minervei*, București, Ed. politică, 1975, 285 p. (*Gh. I. Florescu*) 658
- P. CHIHAIA, *De la „Negru Vodă” la Neagoe Basarab. Interferențe literar-artistice în cultura românească a Evului de mijloc*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1976, 255 p. + 73 fig. (*I. Toderășcu*) 658
- MARIA DOGARU, *Sigiliile — mărturii ale trecutului istoric. Album sigilografic*, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1976, 282 p. (*I. Caproșu*) 660

- NICOLAE STOICESCU, CRISTIAN MOISESCU, *Tirgoviștea și monumentele sale*, București, 1976, 321[—324] p. (I. Caproșu) 661
- PAUL SIMIONESCU, PAUL CERNOVODEANU, *Cetatea de scaun a Bucureștilor. Consemnări, tradiții, legende*, Ed. „Albatros”, 117[—118] p. (I. Caproșu) 661
- ȘTEFAN S. GOROVEI, *Mușatinii*, București, Ed. „Albatros”, 1976, 170 p. + ilustrații (Ștefan Lemny) 662
- Documenta Romaniae Historica*, A. Moldova, vol. II (1449—1486). Volum încomit de LEON ȘIMANSCHI în colaborare cu GEORGETA IGNAT și DUMITRU AGACHE, București, Ed. Academiei R.S.R., 1976, 647 p. (Paul Mihail) 662
- ȘTEFAN OLTEANU, *Lupta de la Valea Albă*, București, Ed. militară, 1976, 103 p. (Gh. Pungă) 664
- ILIE CORFUS, *Insemnări de demult*, Iași, Ed. „Junimea”, 1976, 339[—340] p. + facsimile în afara textului (I. Caproșu) 665
- MIRCEA SCARLAT, *Introducere în opera lui Miron Costin*, București, Ed. „Minerva”, 1976, 167 p. (Florin Platon) 666
- MIHAI MORARU, CĂTALINA VELCULESCU, *Bibliografia analitică a cărților populare laice*, partea I, sub îngrijirea științifică a lui I. C. CHIȚIMIA, București, Ed. Academiei R.S.R., 1976, 242 p. (I. Caproșu) 667
- C. CONSTANTINESCU-MIRCEȘTI, *Păstoritul transhumant și implicațiile lui în Transilvania și Țara Românească în secolele XVIII—XIX*, Biblioteca istorică, București, Ed. Academiei R.S.R., 1976, 168 p. (131 text și 36 anexe) (Florin Platon) 668
- Ceasornicul domnilor* de ANTONIO DE GUEVARA, traducere din limba latină de NICOLAE COSTIN, Ed. critică și studiu introductiv de GABRIEL ȘTREMPEL, București, Ed. „Minerva”, 1976, LIV + 687[—689] p. (Al. Zub) 669
- Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII ₁₋₂: *Recensămintele populației Moldovei din anii 1772—1773 și 1774*. Ediție, cuvânt introductiv și comentarii de P. GH. DIMITRIEV, Chișinău, Ed. „Știința”, 604[—606] + 525[—526] p. (I. Caproșu) 670
- I. V. GORAȘ, *Învățămîntul românesc în ținutul Sucevei, 1775—1918*, București, Ed. didactică și pedagogică, 1975, 180 p. (Ștefan Lemny) 671
- GHEORGHE BARTOȘ, *Răscola lui Horia. Bibliografie analitică*, București, Ed. științifică și enciclopedică, 152 p. (I. Caproșu) 671
- NICOLAE EDROIU, *Răsunețul european al răscălei lui Horia (1784—1785)*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1976, 232 p. (Avram Andea) 672
- OVIDIU PAPADIMA, *Ipostaze ale iluminismului românesc*, București, Ed. „Minerva”, 1975, 396 p. („Momente și sinteze”) (Al. Zub) 673
- Correspondența lui Vincențiu Babeș (Scrisori primite)* Introducere, ediție îngrijită, note și comentarii de MIHAIL P. DAN și GHEORGHE CIPAIANU, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1976, III + 277 p. + ilustrații (Al. Zub) 674
- MIHAIL KOGĂLNICEANU, *Opere*, vol. II, *Scrieri istorice*, Text stabilit, studiu introductiv, note și comentarii de ALEXANDRU ZUB, București, Ed. Academiei R.S.R., 1976, 675 p. (D. Vitcu) 674
- George Bariț și contemporanii săi*, vol. III, ediție de ȘTEFAN PASCU, IOSIF PERVAIN, IOAN CHINDRIȘ, DUMITRU SUCIU, MIRCEA POPA și GELU NEAMȚU, București, Ed. „Minerva”, 1976, XIV + 495 p. (Al. Zub) 675
- PARASCHIVA CANCEA, *Mișcarea pentru emanciparea femeii în România. 1848—1948*, București, Ed. politică, 1976, 163 p. (Gh. I. Florescu) 676
- ION PETRICĂ, *Confluențe culturale româno-polone (a doua jumătate a secolului al XIX-lea)*, București, Ed. „Minerva”, 1976, 365 p. (Al. Zub) 677
- AL. ZUB, *Junimea. Implicații istoriografice. 1864—1885*, Iași, Ed. „Junimea”, 1976, 384 p. (I. Caproșu) 677
- I. ZAMFIRESCU, V. CÂNDEA, V. MOGA, *Ateneul Român*, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1976, 251 p. (I. Caproșu) 678

- General ALEXANDRU CERNAT, *Memorii. Campania 1877—1878*. Ediție îngrijită, cuvint înainte și notă bibliografică de general-maior doctor CONSTANTIN OLTEANU, București, Ed. militară, 1976, XL + 41 p. (L. Boicu) 679
- Din lupta poporului român pentru cucerirea independenței de stat, 1877—1878. Documentar. Texte extrase din cărți și presă, Galați, (Biblioteca „V. A. Urechia”), 1976, 204 p. (Al. Zub) 680
- THEODOR VÂRGOLICI, *Ecourile literare ale cuceririi independenței naționale*, București, Ed. „Eminescu”, 301 p. (Al. Zub) 680
- BARBU THEODORESCU, *Nicolae Iorga, 1871—1940, I, [bibliografie]*, București, Ed. științifică și enciclopedică și Ed. militară, 1976, 576 p. (Al. Zub) 681
- MARCEL GH. MORĂRAȘU, *Clubul C.F.R. „Unirea” (1896—1976). (O pagină din viața ceferiștilor păcăneni)*, Iași, 1976, 95[—96] p. (Gh. I. Florescu) 682
- Pagini de eroism din primul război mondial : Colonel ALEXANDRU NICULESCU, *Luptele de la Jiu*, București, Ed. militară, 1976, 129 [—131] p.; Colonel dr. VICTOR ATANASIU, *Bătălia din zona Bran-Cîmpulung*, București, Ed. militară, 1976, 140 [—141] p. (I. Agrigoroaiei) 683
- IOAN SCURTU, *Din viața politică a României. Intemeierea și activitatea Partidului țărănesc (1918—1926)*, București, Ed. „Litera”, 1975, 198 p. (Gh. I. Florescu) 683
- AL. GH. SAVU, *Sistemul partidelor politice din România 1919—1940*, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1976, 258 p. (Gh. I. Florescu) 685
- A. SIMION, *Regimul politic din România în perioada septembrie 1940 — ianuarie 1941*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1976, 327 p. (Gh. I. Florescu) 686
- Istorie universală**
- PIERRE SALMON, *Histoire et critique*, deuxième édition revue et augmentée, Bruxelles, Editions de l'Université de Bruxelles, 1976, 198 p. (Al. Zub) 687
- DOMINIQUE SOURDEL și JANINE SOURDEL-THOMINE, *Civilizația islamului clasic*, traducere de EUGEN FILOTTI, vol. I—III, București, Ed. „Meridiane”, 1976, 332 + 260 + 288 + ilustrații (Ștefan Lemny) 688
- IOSEF MATUS, *Krimtatarische Urkunden im Reichsarchiv zu Kopenhagen*, Freiburg, Klaus Schwarz Verlag, 1976, 347 p. + 30 facs. (Tahsin Gemil) 689
- IRENA GIEYSZTOROWA, *W step do demografii staropolskiej*, Warszawa, Polska Academia Nauk. Instytut Historii, 1976, 310 p. (Ecaterina Negruți) 691
- Weltherrschaft im Visier. Dokumente zu den Europa und Weltherrschaftsplänen des deutschen Imperialismus von der Jahrhundertswende bis Mai 1945, hrsg. von WOLFGANG SCHUMANN und LUDWIG NESTLER, Berlin, V.E.B. Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1975, 405 p. (J. Benditer) 692
- DAVID THOMSON, *World History from 1914 to 1968*, Third Edition, London-Oxford-New York, Oxford University Press, 1976, 166 p. (Gh. Buzatu) 694
- JOACHIM FEST, *Hitler, I. Jeunesse et conquête du pouvoir, 1889—1933; II. Le Führer, 1933—1945*, Paris, Gallimard, 1973, 526 + 546 p. (Gh. Buzatu) 695
- K. ST. PAVLOWITCH, *Roumanie-Allemagne (1936—1941)*, în „Balkan Studies”, Volume 15, (1974), Thessaloniki, p. 237—261 (Gh. Buzatu) 697
- L. G. MARCANTONATOS, *A Athènes pendant la guerre. Journal d'un témoin (octobre 1940 — avril 1941)*, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1976, 234 p. (Gh. Buzatu) 698
- MARTIN L. VAN CREVELD, *Hitler's Strategy 1940—1941. The Balkan Clue*, Cambridge, University Press, 1973, 248 p. (Gh. Buzatu) 699

LEOPOLD TREPPER, <i>Le grand jeu</i> , Paris, Éditions Albin Michel, 1975, 418 p. (Gh. Buzatu)	700
RACHELE MUSSOLINI, <i>Mussolini sans masque</i> , propos recueillis par ALBERT ZARCA, Paris, Fayrad, 1973, 379 p. (Gh. Buzatu)	701
RICHARD DEACON, <i>A History of the Russian Secret Service</i> , London, Frederick Muller Ltd., 1972, 568 p. (Gh. Buzatu)	701
EUGENE K. BIRD, <i>Rudolf Hess dévoile son mystère</i> , Paris, Gallimard, 1975, 286 p. (Gh. Buzatu)	702
P. N. POSPELOV (editor), <i>Great Patriotic War of the Soviet Union, 1941—1945. A General Outline</i> , Moscow, Progress Publishers, 1974, 469 p. (Gh. Buzatu)	703

REVISTA REVISTELOR

„Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca“ XIV (1976), Cluj-Napoca, 434 p. (Ștefan Lemny)	705
„Annales Historiques de la Révolution Française“, 1976, 48, nr. 225. (Pompiliu Teodor)	706

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Al II-lea Congres Internațional de Turcologie (<i>Gemil Tahsin</i>)	709
Al VIII-lea Congres Internațional de Istorie Turcă (<i>Gemil Tahsin</i>)	711
Al XVII-lea colocviu al Societății „Mihai Eminescu“ din Freiburg cu tema <i>Independența națională și cultura autohtonă în istoria popoarelor europene. O sută de ani de la cucerirea independenței de stat a României</i> (Iași—Tirgu Neamț, 7—14 aprilie 1977) (I. Toderășcu)	712
Colocviul Internațional Nr. 271: Sfârșitul timpurilor glaciare în Europa (Bordeaux, 24—28 mai 1977) (Vasile Chirica)	714
Colocviu româno-german (V. Cristian)	715
Colocviu franco-român (V. Cristian)	716
Călătorii de documentare științifică: În R. S. Cehoslovacă (Gh. I. Florescu); În R. D. Germană (St. Mărieș)	717
Călătorii științifice în R. F. Germania, Marea Britanie și Țările de jos (Al. Zub)	718
Teză de doctorat	719
Activitatea Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol“ din Iași în anul 1977 (St. Mărieș)	719

ALEXANDRU I. GONȚA

723

TRAIAN LUNGU

725

CORINA NICOLESCU

727

ANDREI OȚETEA

729

CONSTANTIN C. GIURESCU

733

SOMMAIRE

VICTOR SPINEL, Informations historiques sur la population roumaine à l'Est des Carpates aux XI—XIV siècles	1
I. TODERAȘCU, La marine de la Moldavie avant l'Union des Principautés Roumaines	23
N. GRIGORAȘ, Les privilèges fiscaux en Moldavie de 1741 à 1821 (I)	37
D. VITCU et A. MACOVEI, La lutte des paysans de Moldavie de 1848 à 1859 pour leur affranchissement	55
D. ȘANDRU, Les banques populaires rurales en Roumanie de 1918 jusqu'à la crise économique de 1929—1933	87
★	
C. CIHODARU, Prétendants au trône de Moldavie de 1504 à 1538	103
D. CIUREA, Sur l'évolution des villages et de la population rurale en Moldavie aux XVIe—XVIIe siècles	123
VIRGIL CATARGIU, Dimitrie Cantemir et la philosophie de l'histoire	157
V. CRISTIAN, Les conditions sociales et politiques dans lesquelles furent créés les ouvrages historiques des historiens roumains de la génération de 1848	173
V. RUSSU, L'activité politique de Jean Ghica dans la période d'instabilité ministérielle de juillet 1866 à février 1867	191
I. SAIZU, Le rôle de l'État dans l'économie nationale de la Roumanie de 1922 à 1928	211
GH. I. FLORESCU, Le deuxième ministère du Parti du Peuple (mars 1926 — juin 1927)	225
I. CIUPERCĂ, La création du Parti National—Paysan (I)	245

COMMUNICATIONS ET NOTES

ALEXANDRU I. GONȚA	Comment la chancellerie moldave a donné une inflexion slave à des localités de Moldavie aux XIVe—XVIe siècles (l'origine historique de la région de Cobile)	261
EMIL DIACONESCU	Précisions concernant la lutte du prince Etienne le Grand pour conquérir le trône de la Moldavie	277
ȘTEFAN LEMNY	La contribution des messagers de paix de la Moldavie et de Valachie à la transmission des informations nécessaires à la guerre défensive (XIVe siècle jusqu'à la moitié du XVIIe siècle)	283
SCARLAT PORCESCU	Le crâne de Michel le Brave	297

ECATERINA NEGRUȚI, Les migrations temporaires dans les villes de Moldavie durant la première moitié du XIX ^e siècle	301
D. RUSSU, L'administration de la ville de Iassy au début de l'époque moderne	313
M. BORDEIANU, Nouvelles données concernant l'histoire de l'enseignement roumain	327
GH. PLATON, L'idée daco-roumaine chez la génération de 1848. Genèse et continuité	333
D. VITCU, Les débuts du mouvement socialiste à Iassy	343
SORIN MUREȘEANU, Remarques relatives à l'apparition du contrat collectif en Roumanie	353
ADRIAN MACOVEI, L'Université de Iassy après la première guerre mondiale (1918—1919)	359
GH. I. FLORESCU, Le mouvement féministe à Iassy de 1918 à 1921	371
VALENTIN CIORBEA, Le port de Constanța entre les deux guerres mondiales	377
ANDREI CARDAȘ, L'unité d'action des communistes et des sociaux-démocrates de 1926 à 1928	389
IOAN SCURTU, Les partis politiques roumains et les élections générales de juillet 1927 pour la Chambre des députés et le Sénat	395
J. BENDITER, Les États du Sud-Est de l'Europe dans les plans nazis	403
VALERIU FLORIN DOBRINESCU, Contributions à l'histoire des relations de la Roumanie et de la Pologne (1945—1947)	413

I. FILIPCIUC, La genèse des armoiries de la Moldavie avec la tête d'aurochs (I)	423
D. STANCIU, Echos de la domination turque dans les proverbes des États balkaniques	431

LE CENTENAIRE DE L'INDEPENDANCE DE LA ROUMANIE

L. BOICU et GH. PLATON, La voie suivie par la Roumanie pour parvenir à l'indépendance de l'État	439
IONEL DÎRDALĂ, Un précurseur de l'indépendance de la Roumanie : Alexandru Băncescu	457
D. CIUREA, Préludes diplomatiques de la guerre de 1877	463
GH. SIBECHI, Hommes et faits d'armes de la guerre pour l'indépendance	467
PAUL MIHAIL, Lettres du général Dimitrie Racoviță de la période du guerre pour l'indépendance	501

70 ANS DEPUIS LA REVOLTE DES PAYSANS DE 1907

GEORGETA TUDORAN, La révolte des paysans de 1907 dans le département de Neamț	505
M. TIMOFTE, La révolte de 1907 selon les documents conservés au Ministère des Affaires étrangères de Belgique	521

30 ANS DEPUIS L'INSTAURATION DE LA REPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE

A. KAREȚCHI, La lutte du Parti Communiste Roumain contre la monarchie dans la période de la révolution démocratique-populaire	531
---	-----

DISCUSSIONS

CONST. A. STOIDE, Encore à propos de l'histoire de la Valachie de 1447 à 1450	539
---	-----

DOCUMENTS

DALILA-LUCIA ARAMĂ, Un document inédit du prince Ieremia Movilă	559
I. CAPROȘU, Deux documents inédits du XVIII ^e siècle	563
DAN RÎPĂ-BUICLIU et NICOLAE VASILESCU-CA SALI, Un document inédit concernant les procédés des usuriers en Moldavie à la fin du XVIII ^e siècle.	567

COMPTES RENDUS

Histoire de la Roumanie

ALEXANDRU PAUNESCU, PAUL ȘADURSCHI, VASILE CHIRICA, <i>Répertoire archéologique du département de Botoșani</i> , Tomes I—II, Bucarest, 1976, 395 p. (I. Caproșu)	585
DUMITRU BERCIU, <i>De Burebista à Decebal</i> , Bucarest, Éditions Politiques, 1976, 83 p. (Ștefan Lemny)	588
ALEXANDRU ODOBESCU, <i>Oeuvres</i> , Tome IV, Bucarest, Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1976, 1080 p. + XVI planches dans le texte et VIII planches hors texte (N. Ursulescu)	591
<i>Dictionnaire de l'histoire ancienne de la Roumanie (Paléolithique — X siècle)</i> , rédigé par un collectif d'auteurs sous la direction du professeur dr. D. M. PIPPIDI, Bucarest, Éditions Scientifiques et Encyclopédiques, 1976, 627 p. (N. Ursulescu)	593
DUMITRU V. FIROIU, <i>Histoire de l'Etat et du droit roumain</i> , Bucarest, Éditions Didactiques et Pédagogiques, 1976, 390 p. (Ștefan Lemny)	597
GHENUȚA COMAN, <i>Murgeni. Contributions à l'histoire d'un très ancien établissement</i> , Vaslui, 1973, 164 p. (Vasile I. Necula)	599
VASILE DRĂGUȚ, <i>Dictionnaire encyclopédique de l'art médiéval roumain</i> , Bucarest, Éditions Scientifiques et Encyclopédiques, 329 [—330] p. (I. Caproșu)	601
DUMITRU ZAHARIA, EMILIA CHIRIACESCU, CORNELIU CĂRĂMI-DARU, <i>Documents conservés aux Archives Nationales de Bacău (1424—1848)</i> , Bucarest, 1976, 388 [—391] p. (I. Caproșu)	607
NECULAI ȘANDRU, <i>Sous le signe du zodiaque du bison</i> , Bucarest, Éditions „Albatros”, 1976, 233 p. (Ștefan Lemny)	608
ION MICLEA, <i>Douce Bucovine</i> , Etude et commentaires de RADU FLORESCU, <Bucarest>, Éditions Sport et Tourisme, 1976, 520 planches. Les pages du texte ne sont pas numérotées. (I. Caproșu)	609
ION SÎRBU, <i>Histoire de Michel le Brave, prince de Valachie</i> , Edition publiée par DAMASCHIN MIOC, Avant-propos de ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, <Timișoara>, Éditions „Facla”, 1976, 565 p. + 30 illustrations. (I. Toderășcu)	613
MANOLE NEAGOE, <i>Michel le Brave</i> , Craiova, Éditions „Scrisul Românesc”, 1976, 320 p. (Ștefan Lemny)	615
<i>Chroniques turques relatives aux pays roumains, Extraits, (XVIIe siècle — début du XVIIIe siècle)</i> , Tome II, publié par MIHAIL GUBOGLU, Bucarest, Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1974, 539 p. + 12 photocopies. (Tahsin Gemil)	616
VALERIU ȘOTROPA, <i>Projets de Constitutions, programmes de réformes, pétitions relatives aux droits de l'homme dans les pays roumains au cours du XVIIIe siècle et de la première moitié du XIXe siècle</i> , Bucarest, Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1976, 305 [—306] p. (Gh. Platon)	618
MIRCEA POPA, Ioan Molnar Piuariu, Cluj-Napoca, Éditions „Dacia”, 1976, 221 [—223] p. (N. Edroiu)	622

- CONSTANTIN BUȘE, *Le commerce avec les Etats étrangers par Galatz, lorsqu'il fut port franc (1837—1883)*, Bucarest, Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1976, 202 p. (Paul Păltănea) 623
- ILIE CORFUS, *L'agriculture en Valachie depuis la Révolution de 1848 jusqu'à la réforme de 1864*, Bucarest, Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, Collection „Bibliotheca Historica Romaniae”, no. 53, 1976, 216 p. (Ecatarina Negrufi) 626
- VASILE VESA, *La Roumanie et la France au début du XXe siècle (1900—1916)*, Cluj-Napoca, Éditions „Dacia”, 1975, 209 p. (Irina Cojocaru) 629
- EMILIAN BOLD, *De Versailles à Lausanne (1919—1932). L'activité de la diplomatie roumaine concernant le problème de la réparation des dommages de guerre. (Contributions)*, Iassy, Éditions „Junimea”, 1976, XXIV + 226 p. (I. Agrigoroaiei) 632

Histoire universelle

- JERZY TOPOLSKI, *Metodologia della ricerca storica*, Bologna, Società editrice il Mulino, 1975, 794 p. (Al. Zub) 635
- STRABON, *Géographie*, Tome I. Etude introductif, traduction, notices introductives, notes et index par FELICIA VANT-ȘTEF, Bucarest, Éditions scientifique, s.a., 744 p. + 3 cartes ; tome II, Traduction, notices introductives, notes et index par FELICIA VANT-ȘTEF, Bucarest, Éditions scientifique, s.a., 866 p. + 3 cartes (Nicoleta Toderașcu) 636
- PETAR PETROVIC, *Palaeografija rimskih natpisa u Gornjoj Meziji*, urednik Djurdje Boskovic, redaktor FANULA PAPAZOGLU, Beograd, 1975 (Arheološki Institut. Posebna izdana. Knjiga 14). PETAR PETROVIC, *Paléographie des inscriptions romaines en Mésie supérieure*, rédacteur en chef DJURDJE BOSKOVIC, rédacteur FANULA PAPAZOGLU, Beograd, 1975 (Institut Archéologique. Monographies. Volume 14), 171 p. + 24 planches + 1 carte (p. 13—151 texte en serbe, p. 153—168 résumé en français, p. 169—171, indice général). (Nicolae Gostar) 637
- „Alba Regia, Annales Musei Stephani Regis”, XIV, Szekesfehervár, 1975, 384 p. (Silvia Teodor) 640
- RADU MANOLESCU (coordonateur), *La ville médiévale*, Recueil de textes, Bucarest, 1976, 302 [—303] p. (I. Caproșu) 642
- MUSTAFA ALI MEHMED, *Histoire des Turcs*, Bucarest, Éditions Scientifiques et Encyclopédiques, 1976, 447 p. + 47 illustrations + 1 carte (Tahsin Gemil) 642

NOTES BIBLIOGRAPHIQUES

Histoire de la Roumanie

- Marisia, Tirgu Mureș, V, 1975, 399 p. ; VI, 1976, 716 p. (Gh. I. Florescu) 645
- RADU VULPE, *Studia Thracologica*, Bucarest, Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1976, 336 p. (Silvia Teodor) 646
- *, *Thraco-Dacia*, Recueil d'études à l'occasion du deuxième Congrès International de Thracologie, Bucarest, 1976, 351 p. (Silvia Teodor) 649
- Inscriptions grecques et latines des IVe—XIIIe siècles, découvertes en Roumanie*. Recueilles, traduites en roumain et commentées par EMILIAN POPESCU. Préface de D. M. PIPPIDI, Bucarest, Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1976, 440 p + reproductions (Ștefan Lemny) 650
- OCTAVIAN RAUȚ et VASILE IONIȚA, *Études d'histoire et de toponymie*, Reșița, 1976, 108 p + 3 cartes. (I. Caproșu) 651
- MIRCEA MUTHU, *La littérature roumaine et l'esprit Sud-Est européen*, Bucarest, Éditions „Minerva”, 1976, 310 p. (Al. Zub) 651
- ADRIAN FOCHI, *Coutumes et superstitions populaires à la fin du XIXe siècle. Réponses au questionnaire de Nicolae Densușianu*, Bucarest, Éditions „Minerva”, 1976, LX + 392 p. (Al. Zub) 652

- Colonel GH. ROMANESCU, *L'armée roumaine au cours des siècles*, <Bucarest>, Éditions Militaires, s.a., 204 p. (I. Caproșu) 653
- *** *Pages de l'histoire de l'armée roumaine*, Bibliotheca Historica Romanianae, Bucarest, Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1976, 256 p. (Ștefan Lemny) 653
- TRAIAN LARIONESCU, *Armorial de la Moldavie du Nord, Album héraldique*, Bucarest, 1976. (Ștefan S. Gorovei). 654
- LUCIAN BOIA, *L'évolution de l'historiographie roumaine*, Bucarest, Imprimerie de l'Université, 1976, 377 p. (Al. Zub). 655
- *** *Études d'histoire des nationalités de Roumanie et de leur fraternisation avec la nation roumaine. La nationalité hongroise*, Tome I, Bucarest, Éditions Politiques, 1976, 398 p. ; *La nationalité allemande*, Tome I, Bucarest, Éditions Politiques, 1976, 300 p. (Ștefan Lemny) 656
- I. M. ȘTEFAN et V. FIROIU, *Sous le signe de Minerve*, Bucarest. Éditions Politiques, 1975, 285 p. (Gh. I. Florescu) 658
- P. CHIHAI, *De „Negru Vodă” à Neagoe Basarab. Interférences littéraires et artistiques dans la culture roumaine du Moyen Âge*, Bucarest, Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1976, 255 p. + 73 illustrations. (I. Toderascu) 658
- MARIA DOGARU, *Les sceaux — témoignages du passé historique, Album sigillographique*, Bucarest, Éditions Scientifiques et Encyclopédiques, 1976, 282 p. (I. Caproșu) 660
- NICOLAE STOICESCU et CRISTIAN MOISESCU, *La ville de Tîrgoviște et ses monuments*, Bucarest, 1976, 321 [—324] p. (I. Caproșu) 661
- PAUL SIMIONESCU et PAUL CERNOVODEANU, *Bucarest, la ville où siègeait le prince de Valachie. Traditions, légendes*, Éditions „Albatros”, 117[—118] p. (I. Caproșu) 661
- ȘTEFAN S. GOROVEI, *Les Mușatini*, Bucarest, Éditions „Albatros”, 1976, 170 + illustrations. (Ștefan Lemny) 662
- Documenta Romaniae Historica, A, Moldavie*, Tome II (1449—1486), Volume publié par LEON SIMANSCHI en collaboration avec GEORGETA IGNAT et DUMITRU AGACHE, Bucarest, Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1976, 647 p. (Paul Mihail) 662
- ȘTEFAN OLTEANU, *La bataille de Valea Albă [1476]*, Bucarest, Éditions Militaires, 1976, 103 p. (Gh. Pungă) 664
- ILIE CORFUS, *Notes d'autre fois*, Iassy, Éditions „Junimea”, 1976, 339[—340] p. (I. Caproșu) 665
- MIRCEA SCARLAT, *Introduction à l'oeuvre de Miron Costin*, Bucarest, Éditions „Minerva”, 1976, 167 p. (Florin Platon) 666
- MIHAI MORARU et CĂTĂLINA VELCULESCU, *Bibliographie analytique des livres populaires laïques*, Première partie, sous la direction scientifique de I. C. CHIȚIMIA, Bucarest, Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1976, 242 p. (I. Caproșu) 667
- C. CONSTANTINESCU-MIRCEȘTI, *L'émigration périodique des troupeaux et ses implications en Transylvanie et en Valachie aux XVIIIe—XIXe siècles*, Bucarest, Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1976, 168 p. (Florin Platon) 668
- ANTONIO DE GUEVARA, *L'horloge des princes*, texte traduit du latin par NICOLAE COSTIN, Édition critique et Introduction de GABRIEL STREMPER, Bucarest, Éditions „Minerva”, 1976, LIV + 687[—689] p. (Al. Zub) 669
- La Moldavie à l'époque féodale*, Tome VII, 1—2: *Les recensements de 1772—1773 et 1774 de la population de la Moldavie*, Introduction et commentaires de P. G. DIMITRIEV, Kichinev, Éditions „La Science”, 604[—606] + 525[—526] p. (I. Caproșu) 670
- I. V. GORAȘ, *L'enseignement en roumain dans le département de Suceava de 1775 à 1918*, Bucarest, Éditions Didactiques et Pédagogiques, 1975, 180 p. (Ștefan Lemny) 671

- GHEORGHE BARTOȘ, *La révolte de Horia. Bibliographie analytique*, Bucarest, Éditions Scientifiques et Encyclopédiques, 152 p. (*I. Caproșu*) 671
- NICOLAE EDROIU, *Le retentissement européen de la révolte de Horia (1748—1785)*, Cluj-Napoca, Éditions „Dacia”, 1976, 232 p. (*Avram Andea*) 672
- OVIDIU PAPADIMA, *Hypostases de l'illuminisme roumain*, Bucarest, Éditions „Minerva”, 1975, 396 p. (*Al. Zub*) 673
- Correspondance de Vincențiu Babeș (lettres reçues)*, Introduction notes et commentaires de MIHAIL P. DAN et GHEORGHE CIPAIANU, Cluj-Napoca, Éditions „Dacia”, 1976. III + 277 p. + illustrations. (*Al. Zub*) 674
- MIHAIL KOGĂLNICEANU, *Oeuvres*, Tome II, *Études historiques*, Introduction, notes et commentaires d'ALEXANDRU ZUB, Bucarest, Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1976, 675 p. (*D. Vitcu*) 674
- George Bariț et ses contemporaines, Tome III, Édition publiée par ȘTEFAN PASCU, IOSIF PERVAİN, IOAN CHINDRIȘ, DUMITRU SUCIU, MIRCEA POPA, et GELU NEAMȚU, Bucarest, Éditions „Minerva”, 1976, XIV + 495 p. (*Al. Zub*) 675
- PARASCHIVA CANCEA, *Le mouvement pour l'émancipation de la femme en Roumanie (1848—1948)*, Bucarest, Éditions Politiques, 1976, 163 p. (*Gh. I. Florescu*) 676
- ION PETRICĂ, *Confluences culturelles roumano-polonaises (seconde moitié du XIXe siècle)*, Bucarest, Éditions „Minerva”, 1976, 365 p. (*Al. Zub*) 677
- AL. ZUB, *La société „Junimea”. Implications historiographiques (1864—1885)*, Iassy, Éditions „Junimea”, 1976, 384 p. (*I. Caproșu*) 677
- I. ZAMFIRESCU, V. CÂNDEA et V. MOGA, *L'Athénée roumain*, Bucarest, Éditions Scientifique et Encyclopédiques, 1976, 251 p. (*I. Caproșu*) 678
- Général ALEXANDRU CERNAT, *Mémoires. La guerre de 1877—1878*, Édition publiée avec un avant-propos et une note bibliographique par le général-major dr. CONSTANTIN OLTEANU, Bucarest, Éditions Militaires, 1976, XL + 41 p. (*L. Boicu*) 679
- De la lutte du peuple romain pour conquérir l'indépendance de l'Etat, 1877—1878. Extraits de livres et de journaux*, Galatz, Bibliothèque V. A. Urechia, 1976, 204 p. (*Al. Zub*) 680
- THEODOR VIRGOLICI, *Echos littéraires de la conquête de l'indépendance nationale*, Bucarest, Éditions „Eminescu”, 301 p. (*Al. Zub*) 680
- BARBU THEODORESCU, *Nicolae Iorga. 1871—1940. I. [bibliographie]*, Bucarest, Éditions Scientifiques et Encyclopédiques et Éditions Militaires, 1976, 576 p. (*Al. Zub*) 681
- MARCEL G. MORARASU, *Le Club des cheminots „Unirea” (1896—1976). (Une page de l'activité des cheminots de Pașcani)*, Iassy, 1976, 95[—96] p. (*Gh. I. Florescu*) 682
- Pages d'héroïsme de la Première Guerre mondiale : colonel ALEXANDRU NICULESCU, *La bataille du Jiu*, Éditions Militaires, 1976, 129[—131] p. ; colonel dr. VICTOR ATANASIU, *La bataille de la zone Bran—Cîmpulung*, Éditions Militaires, 1976, 140[—141] p. (*I. Agrigoroaiei*) 683
- IOAN SCURTU, *De la vie politique en Roumanie. La création et l'activité du Parti Paysan (1918—1926)*, Bucarest, Éditions „Litera”, 1975, 198 p. (*Gh. I. Florescu*) 683
- AL. GH. SAVU, *Le système des partis politiques en Roumanie de 1919 à 1940*, Bucarest, Éditions Scientifiques et Encyclopédiques, 1976, 258 p. (*Gh. I. Florescu*) 685
- A. SIMION, *Le régime politique de Roumanie dans la période septembre 1940 — janvier 1941*, Cluj-Napoca, Éditions „Dacia”, 1976, 327 p. (*Gh. I. Florescu*) 686

Histoire universelle

- PIERRE SALMON, *Histoire et critique*, deuxième édition revue et augmentée, Bruxelles, Éditions de l'Université de Bruxelles, 1976, 198 p. 687
(Al. Zub)
- DOMINIQUE SOURDEL et JEANINE SOURDEL-THOMINE, *La civilisation de l'Islam classique*, traduit par Eugène Filotti, Tomes I, II et III, Bucarest, Éditions „Meridiane“, 1976, 332 p. + 260 p. + 288 p. (Stefan Lemny) 688
- JOSEF MATUS, *Krimtatarische Urkunden im Reichsarchiv zu Kopenhagen*, Freiburg, Klaus Schwarz Verlag, 1976, 347 p. + 30 facsimiles. (Tahsin Gemil) 689
- IRENA GIEYSZTOROWA, *Wstęp do demografii staropolskiej*, Warszawa, Polska Academia Nauk, Instytut Historii, 1976, 310 p. (Ecaterina Negruți) 691
- Weltherrschaft im Visier. Dokumente zu den Europa und Weltherrschaftsplänen des deutschen Imperialismus von der Jahrhundertswende bis Mai 1945*, hrsg. von WOLFGANG SCHUMANN und LUDWIG NESTLER, Berlin, V.E.B. Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1975, 406 p. (J. Benditer) 692
- DAVID THOMSON, *World History from 1914 to 1968*, Third Edition, London-Oxford-New York, Oxford University Press, 1976, 166 p. (Gh. Buzatu) 694
- JOACHIM FEST, *Hitler, I, Jeunesse et conquête du pouvoir, 1889—1933*, Paris, Gallimard, 1973, 526 p.; II, *Le Führer, 1933—1945*, Paris, Gallimard, 1973, 546 p. (Gh. Buzatu) 695
- K. ST. PAVLOWITCH, *Roumanie-Allemagne (1936—1941)*, „Balkan Studies“, Tome XV, 2, (1974), Thessaloniki, pp. 237—261. (Gh. Buzatu) 697
- L. G. MARCANTONATOS, *A Athènes pendant la guerre. Journal d'un témoin (octobre 1940 — avril 1941)*, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1976, 234 p. (Gh. Buzatu) 698
- MARTIN L. VAN CREVELD, *Hitler's Strategy 1940—1941. The Balkan Clue*, Cambridge, University Press, 1973, 248 p. (Gh. Buzatu) 699
- LEOPOLD TREPPER, *Le grand jeu*, Paris, Éditions Albin Michel, 1975, 418 p. (Gh. Buzatu) 700
- RACHELE MUSSOLINI, *Mussolini sans masque*, propos recueillis par ALBERT ZARCA, Paris, Fayard, 1973, 379 p. (Gh. Buzatu) 701
- RICHARD DEACON, *A History of the Russian Secret Service*, London, Frederick Muller Ltd., 1972, 568 p. (Gh. Buzatu) 701
- EUGENE K. BIRD, *Rudolf Hess dévoile son mystère*, Paris, Gallimard, 1975, 286 p. (Gh. Buzatu) 702
- P. N. POSPELOV, (editeur), *Great Patriotic War of the Soviet Union. 1941—1945. A General Outline*, Moscow, Progress Publishers, 1974, 469 p. (Gh. Buzatu) 703

REVUE DES REVUES

- Annuaire de l'Institut d'Histoire et d'Archéologie de Cluj-Napoca, XIV (1976), Cluj-Napoca, 434 p. (Stefan Lemny) 705
- „Annales historiques de la Révolution française“, 1976, 48, no. 225. (Pompiliu Teodor) 706

LA VIE SCIENTIFIQUE

- Le deuxième congrès international d'études turques. (Gemil Tahsin) 709
- Le huitième congrès international d'histoire turque. (Gemil Tahsin) 711
- Le XVII-e Colloque de la Société „Mihai Eminescu“ de Fribourg-en-Brisgau ayant pour thème *L'Indépendance nationale et la culture*

<i>autochtone dans l'histoire des nations européennes. Un siècle depuis la conquête de l'indépendance de l'Etat roumain</i> (Iași — Tirgu Neamț, 7—14 avril 1977) (<i>I. Toderașcu</i>)	712
Colloque International Nr. 271 : La fin des temps glaciaires en Europe (Bordeaux, 24—28 Mai 1977). (<i>Vasile Chirica</i>).	714
De colloque roumaino-allemand (<i>V. Cristian</i>)	715
De colloque franco-roumain (<i>V. Cristian</i>)	716
Voyages scientifique : En République Socialiste Tchecoslovaque (<i>Gh. I. Florescu</i>) et en République Démocratique Allemande (<i>St. Mărieș</i>)	717
Voyages scientifiques en République Fédérale Allemagne, en Grande Bretagne et aux Pays Bas (<i>Al. Zub</i>)	718
Thèse de doctorat	719
L'activité de l'Institut d'Histoire et d'Archéologie „A. D. Xenopol“ de Iassy en 1977 (<i>St. Mărieș</i>)	719
ALEXANDRU I. GONȚA	723
TRAIAN LUNGU	725
CORINA NICOLESCU	727
ANDREI OȚETEA	729
CONSTANTIN C. GIURESCU	733

INFORMAȚIILE ISTORICE DESPRE POPULAȚIA ROMÂNEASCĂ DE LA EST DE CARPAȚI ÎN SECOLELE XI—XIV

DE

VICTOR SPINEI

Consemnarea și analiza izvoarelor istorice asupra populației românești din perioada anterioară formării statului feudal moldovenesc de sine stătător au intrat de mult în atenția istoricilor preocupați să explice geneza formațiunii politice românești din spațiul est-carpatic. De-a lungul anilor au fost relevate numeroase izvoare conținând date despre comunitățile locale din Moldova, dar o analiză globală a lor nu s-a întreprins de multă vreme. Reluarea discutării acestor probleme o considerăm îndreptățită întrucît, pe lângă unele informații noi, pentru altele, intrate deja în circuitul științific, s-au propus interpretări inedite, iar coroborarea întregului material documentar cu rezultatele cercetărilor arheologice din ultimele decenii conferă un plus de consistență concluziilor în legătură cu stadiul de evoluție economico-socială, culturală și politică a populației românești din Moldova și a raporturilor ei cu triburile în migrație și cu statele învecinate.

*

Cel mai vechi izvor scris care atestă prezența românilor în regiunile de la răsărit de arcul carpatic pare a fi inscripția runică de pe una din pietrele comemorative aflate în localitatea Sjonhem din insula Gotland. În această inscripție, datată spre sfîrșitul secolului al XI-lea, se arată că varegul Rodfos fusese omorît de „Blakumen în timpul călătoriei în străinătate”¹, etnonimul *Blakumen* fiind considerat de aproape toți cercetătorii o variantă scandinavă a numelui vlahilor².

¹ G. Stephens, *The Old-Northern Runic Monuments of Scandinavia and England*, III, Londra—Edinburg—Copenhaga, 1884, p. 265 și 287; S. Lindqvist, *Gotlands Bildsteine*, I, Stockholm, 1941, pl. 63, fig. 146 și II, 1942, p. 111.

² O. Montelius, *Svenska runstenar om färder österut. Ett bidrag till vikingatidens historia*, în „Fornvännen”, 9, 1914, p. 121; T. J. Arne, *La Suède et l'Orient*, Uppsala, 1914, p. 12; J. Melich, *A honfoglaláskori Magyarországnak*, în „A magyar nyelvudomány közlönyve”, I, 1929, 6, p. 312; G. I. Brătianu, *Origine et formation de l'unité roumaine*, București, 1943, p. 340. S-a exprimat și părerea că *Blakumen* s-ar traduce prin „cumani negri”. Cf. K. Horedt, *Blökumaland* și *Blakumen*, în „Arheologia Moldovei”, VI, 1969, p. 179 și urm.

Avînd în vedere drumurile cel mai des străbătute de varegi prin Rusia spre Bizanț, posibilitatea contactelor lor cu românii din Moldova este foarte mare.

O referire și mai veche asupra prezenței vlahilor în zona răsăriteană a spațiului carpatic, consemnată însă într-un izvor mai tirziu, se află în *Sága* (sau *páttir*) lui *Eymund* (*Eymundar saga* sau *Eymundar páttir*), a cărei primă formă orală fusese probabil compusă în Islanda încă în secolul al XI-lea, ea fiind ulterior inclusă în codexul purtînd numele de *Flateyjarbók*, redactat la mănăstirea islandeză Flatey, între anii 1387 și 1395, de călugării Jon Tórdarson și Magnus Tórhallszon. În *Eymundar saga* se istorisesc disputele pentru tron dintre urmașii lui Vladimir cel Sfînt. Între sprijinitorii prințului Burisleiv (=Sviatopolk) în lupta cu Iarisleiv (=Iaroslav) este menționată și populația *Blökumenn*³, în care recunoaștem, de asemenea, o formă proprie scandinavilor pentru a desemna pe vlahi⁴. Evenimentele relatate datează probabil din anii 1018—1019. Se remarcă că atît etnonimul *Blökumenn* din *Eymundar saga* cît și varianta fonetică *Blakumen* din inscripția runică din Gotland, prezintă o frapantă asemănare cu toponimul *Blökumannaland*, semnificînd „Țara vlahilor“, de care amintește cronicarul islandez Snorri Sturluson într-un capitol din *Heimskringla* (*Cercul lumii*) despre o luptă a împăratului Alexe I Comnenul cu pecenegii la sudul Dunării⁵.

Multă vreme cea mai veche atestare a românilor în Moldova a fost considerată aceea din cronica lui Nicetas Choniates, scrisă la începutul secolului al XIII-lea, din pasajul unde se relatează prinderea lui Andronic Comnenul, viitorul împărat, de către vlahi (Βλάχοι), în anul 1164, în timp ce încerca să scape cu fuga spre Halici de urmăritorii trimiși de vărul său, împăratul Manuel I Comnenul⁶. Lipsa preocupării cronicarului bizantin de a localiza cu precizie evenimentele descrise a generat păreri contradictorii în privința regiunii de origine a vlahilor și a calității lor. Pe lîngă opinia potrivit căreia erau considerați ca locuitori ai Moldovei⁷, s-a susținut că erau vasali ai Bizan-

³ *Antiquités Russes d'après les monuments historiques des islandais et des anciens scandinaves*, II, ed. C. C. Rafn, Copenhaga, 1852, p. 193; *Scripta historica Islandorum de rebus gestis Borealium latine reddita*, V, ed. S. Egilsson, Hafniae, 1833, p. 270. Pentru codexul de la Flatey cf. F. Jónsson, *Flateyjarbók*, în „Aarbog for nordisk oldkyndighed og historie“, III, 1927, 17, p. 139—190.

⁴ V. Spinei, *Informații despre vlahi în izvoarele medievale nordice*, în „Studii și cercetări de istorie veche“, 24, 1973, 1, p. 65—66 și 2, p. 277—278.

⁵ Snorri Sturluson, *Heimskringla*, ed. B. Adalbjarnarson, III, Reykjavik, 1951, p. 371—372.

⁶ Nicetae Choniatae *Historia*, ed. Im. Bekker, Bonn, 1835, p. 171.

⁷ W. Tomaschek, *Zur walachischen Frage*, în „Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien“, XXVII, 1876, 1, p. 343; idem, *Zur Kunde der Hämus-Halbinsel*, în „Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe der kais. Akademie der Wissenschaften“, XCIX, 1881, 2, p. 482; D. Onciul, *Din istoria Bucovinei*, în *Scrieri istorice*, I, ed. A. Sacerdoțeanu, București, 1968, p. 295; H. Weczerka, *Das mittelalterliche und frühneuzeitliche Deutschtum im Fürstentum Moldau*, München, 1960, p. 22; C. Cihodăru, *Considerații în legătură cu populația Moldovei din perioada premergătoare invaziei tătarilor (1241)*, în „Studii și cercetări științifice, Istorie“, XIV, Iași, 1963, 2, p. 240—241.

țului de la nordul Dunării⁸ sau că reprezentau efective militare aflate în solda împăratului, provenind din dreapta fluviului, ori chiar că trăiau în cuprinsul Imperiului, deci în Peninsula Balcanică⁹. Precizarea lui Nicetas Choniates că, în momentul anterior interceptării sale de vlahi, Andronic se simțea în siguranță, ca și când ar fi ajuns deja la hotarele Haliciului, pledează pentru faptul că evenimentele au avut loc pe teritoriul Moldovei și că vlahii erau acolo localnici.

În a doua jumătate a secolului al XIII-lea, amănunțele privind prinderea de către vlahi a sebastocratorului Andronic au fost compilate după Nicetas Choniates de către Theodor Skutariotes¹⁰.

În *Letopisețul mănăstirii Ipatievsk (Ipatievskaiia Letopis')*, redactat la începutul secolului al XV-lea pe baza unor cronici mai vechi unde se relatează evenimente pînă în anul 1305, în cuprinsul cnezatului halician, în vecinătatea nordică a Moldovei, este amintită populația *bolohovenilor*, angrenată în conflicte cu principele halician în anii 1231, 1235, 1241 și 1257¹¹. Așa cum s-a arătat, numele bolohovenilor derivă de la etnonimul *voloh*, ceea ce indică originea lor românească¹². În acest sens, semnificativ este faptul că într-un document din 1472 localitatea haliciană Bolechow apare determinată ca „villa. . . Valachorum dicta”¹³. La vremea cînd a fost redactat *Ipatievskaiia Letopis'* se pierduse semnificația etnică a numelui bolohovenilor, după cum deducem și din relatarea unor evenimente din regatul ungar, de la sfîrșitul secolului al XIII-lea, unde românii apar menționați cu numele de *volohi* (волохи)¹⁴.

Pentru prezența și vechimea elementului etnic românesc la nord-est de Carpați, în teritoriile aflate în stăpînirea haliciană, integrate apoi la statul polonez, studiul toponimiei și al onomasticii medievale oferă date extrem de prețioase. Încă din anul 1150, în cronica rusească

⁸ G. G. Litavrin, *Влази византийских источников X-XIII вв.*, în *Юго-восточная Европа в средние века* I, Chișinău, 1972, p. 103.

⁹ Al. Elian, *Les rapports byzantino-roumain*, în „Byzantinoslavica”, XIX, 1958, 2, p. 215; E. Stănescu, *Les «Βλάχοι» de Kinnamos et Choniates et la présence militaire byzantine au nord du Danube sous les Comnènes*, în „Revue des études sud-est européennes”, IX, 1971, 3, p. 585—588; C. Daicoviciu, *Accente*, în „Tribuna”, XV, nr. 45 (777) din 11.XI.1971, p. 12.

¹⁰ *Fontes historiae Daco-Romanae*, III, *Scriptores Byzantini saec. XI—XIV*, ed. A. Elian și N. Ș. Tanașoca, București, 1975, p. 412—413.

¹¹ *Ипатіевская летопись*, în *Полное собрание русских летописей*, II, Sanktpeterburg, 1843, p. 172, 174, 179—180 și 194; *Вольско-Галицкая летопись*, ed. A. S. Petrușevici, I, Lwow, 1871, p. 50, 54, 63—64 și 90.

¹² A. S. Petrușevici, *Кто были Бочовские князья?*, Lwow, 1877, p. 1—16; E. Kaluźniacki, *Historische Notizen*, în F. Miklosich, *Über die Wanderungen der Rutenen in den dalmatischen Alpen und den Karpaten*, Viena, 1879, p. 23 și 40—41; J. L. Pič, *Zur rumänisch-ungarischen Streitfrage*, Leipzig, 1886, p. 71; B. P. Hasdeu, *Negru-Vodă (Etymologicum Magnum Romaniae)*, IV, București, 1898, p. LIX; A. V. Boldur, *Istoria Basarabiei. Contribuții la studiul istoriei românilor*, I, Chișinău, 1937, p. 120—125; Th. Holban, *Contribuții la problema originii și localizării bolohovenilor*, în „Studii”, 21, 1968, 1, p. 21—27.

¹³ *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej*, VII, Lwow, 1878, p. 127—128.

¹⁴ *Ипатіевская летопись*, p. 226.

de la mănăstirea Ipatievsk este menționată localitatea Bolohovo¹⁵. Date mult mai numeroase despre românii din regiunile nordice învecinate cu Moldova conțin documentele din secolele XIII—XV¹⁶. Recent s-a emis ipoteza că ei nu ar fi colonizați la începutul mileniului al II-lea, ci ar reprezenta urmașii direcți ai traco-geților¹⁷. Trebuie însă precizat că pînă în prezent o continuitate traco-getică nu se poate documenta arheologic în Galiția decît pînă în primele secole ale mileniului I, adică pînă în perioada corespunzătoare culturii de tip Lipița și a culturii Sintana de Mureș-Cerneahov¹⁸.

În legătură cu bolohovenii semnalăm faptul că în ultimii ani au fost identificate pe teren așezările lor întărite de la Bolohov¹⁹, Derevici, Dovbiși, Gubin, Kudin, Razine²⁰ și Gorodișce²¹, cele mai multe din acestea fiind amintite și în izvoarele scrise²². În aceste așezări s-au întreprins săpături arheologice fără amploare deosebită, resturile de cultură materială descoperite, din secolele XII—XIII, fiind de factură haliciană. Acest lucru nu poate constitui un argument peremptoriu în favoarea presupusei origini slave a bolohovenilor²³, deoarece ni se pare normal ca anumite trăsături ale culturii unei comunități etnice minoritare să fi fost împrumutate de la populația predominantă din punct de vedere numeric și politic.

Numeroase informații privind realitățile etnice contemporane conține marea epopee germană *Nibelungenlied* (*Cîntecul Nibelungilor*), a cărei redactare finală datează de la începutul secolului al XIII-lea. Între acestea se numără și atestarea românilor din ținuturile carpato-dunărene²⁴. În cartea a XXII-a, povestindu-se pregătirile pentru nunta lui Etzel (Attila) și Krimhilda, printre oaspeți este amintit și „ducele Ramunc din țara vlahilor“ (*der herzoge Râmunc ūzer Vlâchen*

¹⁵ Ibidem, p. 50.

¹⁶ Th. Holban, *Românii pe teritoriul polonez pînă'n sec. XVI*, în „Arhiva“ XXXVII, 1930, 3—4, p. 241—242; L. Wyrstek, *Ród Dragów—Sasów na Węgrzech i Rusi Halickiej*, Cracovia, 1932, *passim*; N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomastice*, București, 1933, p. 404 și urm.; St. Lukasik, *Pologne et Roumanie*, Cracovia, 1938, p. 241—251; M. Jurkowski, *Z hydro-nimii Karpat polskich*, în „Acta Archaeologica Carpathica“, XI, 1970, 2, p. 313—318.

¹⁷ T. Sulimirski, *Trakowie w północnych Karpatach i problem pochodzenia wolochoów*, în „Acta Archaeologica Carpathica“, XIV, 1974, p. 79—105.

¹⁸ V. M. Tîghilik, *Населения Верхнего Подністроя в пенихх століть нашої ери (Племна липицької культури)*, Kiev, 1975, p. 143—163; E. A. Rikman, *Этническая история населения Подністроя и прилегающего Подунавья в первые века нашей эры*, Moscova, 1975, p. 302—317.

¹⁹ P. A. Rappoport, *Города Болховской земли*, în „Краткие сообщения“, 57, 1955, p. 52 și urm.

²⁰ S. A. Lipko, *Археологічна розвідка давньоруського міста Болхова*, în „Археологія“, Kiev 1973, 12, p. 95—98.

²¹ V. I. Iakubovskii, *Давньоруський скарб з с. Городище Хмельницької області*, în „Археологія“, Kiev, 1975, 16, p. 87—104.

²² *Ипатьевская летопись*, p. 180.

²³ M. Hruševskii, *История Украины-Руси*, III, Lwow, 1905, p. 135—137; D. P. Bogdan, *Despre bolohovenii*, în „Arhiva românească“, V, 1940, p. 272—274; P. A. Rappoport, *op. cit.*, p. 52—53.

²⁴ *Das Nibelungenlied*, ed. K. Simrock-A. Heusler, Wiesbaden-Belgrad, f.a., p. 358—361; Em. Grigorovitch, *Românii în monumentele literare germane medievale*, București, 1901, p. 105 și urm.; A. Armbruster, *Nochmals „herzoge Râmunc ūzer Vlâchen lant“*, în „Revue roumaine d'histoire“, XII, 1973, 1, p. 89—95.

lant), venit cu un pîlc de 700 oșteni. Numeroase controverse a stîrnit problema precizării regiunii de proveniență a vlahilor, ei fiind considerați ca originari din Muntenia²⁵, Transilvania²⁶, Moldova²⁷ sau chiar din Banat²⁸. Faptul că într-o strofă ce precede pe cea unde este amintit Ramunc este vorba de „pecenegii sălbatici“, iar într-o altă strofă vlahii apar menționați alături de ruși, greci și poloni, pledează pentru localizarea vlahilor din *Nibelungenlied* în Moldova.

Informații mult mai cuprinzătoare asupra populației românești de la est de lanțul carpatic conține scrisoarea papei Grigore IX, din 14 noiembrie 1234, adresată viitorului rege Bela IV²⁹. Unii istorici au considerat pe nedrept în lucrări apărute recent că în acel an apare cea mai veche atestare documentară a vlahilor pe teritoriul Moldovei³⁰. În scrisoare se arată că vlahii (*Walathi*) din Episcopia cumanilor, înființată cu cîțiva ani în urmă, refuză să recunoască autoritatea episcopului catolic, păstrîndu-și credința lor de rit ortodox. Se specifică, de asemenea, că ei dispun de proprii lor „pseudoepiscopi“ și că atrag de partea lor și alte populații din Transilvania, între care pe unguri și germani. De aceea, papa însărcinase pe episcopul cumanilor să numească un episcop vicar special pentru vlahi și, în același timp, solicita sprijinul moștenitorului tronului Ungariei pentru a-i constrînge să se supună autorităților ecleziastice catolice. Avînd în vedere că, din datele consemnate într-un registru monahal al călugărilor premonstratenși, pus în valoare relativ recent, rezultă că o parte din Episcopia cumanilor se întindea și în Țara Bîrsei³¹, se pune implicit și problema locului de obîrșie al românilor la care se referă documentul emis în cancelaria papală. Din conținutul său reiese că ungurii și germanii treceau „din regatul Ungariei“ la *Walathi*, așadar supărările marelui pontif fuseseră provocate de românii de pe versanții răsăriteni și sudici ai Carpaților.

La mijlocul secolului al XIII-lea, în *Cronica lumii* (*Weltchronik*) aparținînd lui Rudolf de Ems, vlahii (*Vlachin*) sînt amintiți împreună cu cumanii, făcîndu-se specificația că țara lor se întindea „dincolo de munții de zăpadă“, care închideau regatul ungar³². Cronicarul german

²⁵ D. Onciul, *Originile Principatelor Române*, în ed. cit., p. 593—594.

²⁶ A. Armbruster, op. cit., p. 97—100.

²⁷ A. D. Xenopol, *Une énigme historique. Les Roumains au Moyen Age*, Paris, 1885, p. 87; Gh. I. Brătianu, *Roman și Vlachata în tradiția istorică a descălecatului Moldovei*, în „Analele Academiei române, Mem. sect. ist.“, seria III, XXVII, 1944—1945, p. 40—42; C. C. Giurescu, *Tirguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967, p. 35.

²⁸ T. V. Păcățian, *Anexarea Banatului la Ungaria, în Frații Alexandru și Ion I. Lăpedatu la împlinirea vârstei de 60 de ani*, București, 1936, p. 586.

²⁹ A. Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustratia*, I, Roma, 1859, p. 131; *Documente privind istoria României, veacul XI, XII și XIII, C. Transilvania, I*, București, 1951, p. 275—276.

³⁰ G. Györffy, *Sur la question de l'établissement des Petchénègues en Europe*, în „Acta Orientalia“, XXV, 1972, 1—3, p. 287, nota 17; V. S. Zelenciuk, *Молдавские летописи как источник изучения ранней истории молдаван*, în *Историографические аспекты славяно-волошских связей*, Chișinău, 1973, p. 17.

³¹ N. Backmund, *Monasticon Praemonstratense*, III, Staubing, 1956, p. 402.

³² K. Schünemann, *Ungarische Hilfsbücher in der Literatur der deutschen Mittelalters*, în „Ungarische Jahrbücher“, IV, 1924, 1, p. 107; G. Popa-Lisseanu, *Românii în poezia medievală*, în „Cercetări istorice“, X—XII, 1934—1936, 1, p. 134—139.

se referea desigur la vlahii din regiunile extracarpătice, din Moldova sau Muntenia.

Aproximativ din aceeași vreme este *Geografia* armeanului Vardan Pardseper'ti, unde se arată că la nordul Dunării, în „vecinătatea rușilor“, locuiau vlahii (*Oulachaș*)³³. Considerăm că autorul armean avea în vedere pe românii din Moldova.

Ca și alte regiuni din Europa răsăriteană și centrală, spațiul carpato-dunărean a fost puternic afectat de marea invazie mongolă, în cursul anilor 1241 și 1242, populația românească unindu-și eforturile împreună cu celelalte popoare pentru a înfrunța pe năvălitorii asiatici.

Potrivit unei informații de proveniență maghiară, preluată și de Ioan Longus de Ypra³⁴ și Marino Sanudo³⁵, pasurile carpatice ar fi fost „închise“ în urma retragerii mongolilor de vlahi (*Olaci*) și secui (*Siculi*), desigur după ce încercaseră fără succes să li se opună, cînd declanșaseră atacul spre Transilvania. La rîndul său, marele cronicar persan Rășid od-Din arată că armata comandată de Böcek „trecînd pe drumul Kara-Ulagh-ilor prin munții de acolo, a învins acele popoare Ulagh“³⁶. Unii istorici consideră că acești „vlahi negri“ (*Kara-Ulagh*) ar fi locuitori ai Moldovei, în timp ce *Ulagh* ar desemna pe vlahii din Țara Românească³⁷. În ceea ce ne privește, ni se pare mai plauzibilă localizarea *Ulagh*-ilor în Transilvania și a *Kara-Ulagh*-ilor în afara arcului carpatic. În *Carmen miserabile* (*Cîntecul de jale*) a lui Rogerius se relatează despre trecerea Siretului (*Zerech*) de către căpetenia mongolă Bochetor și atacarea Episcopiei cumanilor³⁸, a cărei populație majoritară era constituită, așa cum deducem din actul din 1234, amintit mai sus, din români. Distrugerile provocate cu prilejul invadării Episcopiei sînt confirmate de documente de mai tîrziu³⁹. Tot Rogerius descrie trecerea armatei mongole comandată de Cadan spre Rodna prin pădurile dintre Rusia și Cumania⁴⁰, adică prin nordul Moldovei. Împreună cu Cadan acționa desigur și Buri, căci un izvor persan îi menționează pe amîndoi ca învin-

³³ A. Decei, *Românii din veacul al IX-lea pînă în al XIII-lea, în lumina izvoarelor istorice armenesti*, în „Anuarul Institutului de istorie națională“, Cluj, VII, 1936—1938, p. 534—539; H. Dj. Siruni, *Istorică armeni și vechimea poporului valah*, în „Ani“, 1941, p. 418—420.

³⁴ A. Fr. Gombos, *Catalogus fontium historiae Hungaricae*, II, Budapesta, 1937, p. 1332.

³⁵ *Ibidem*, p. 1558. Acest pasaj din *Historia Hierosolymitana* a cronicarului italian a fost relevant pentru prima oară în istoriografia românească de Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, ed. Gr. G. Tocilescu, București, 1901, p. 447—448 și 465.

³⁶ *Сборник материалов относящихся к истории Золотой Орды*, II, extrase de V. G. Tiesenhausen, prelucrate de A. A. Romaskevici și S. L. Volin, Moscova—Leningrad, 1941, p. 38; A. Decei, *L'invasion des Tatars de 1241/1242 dans nos régions selon la Djami ot-Tevarikh de Fäzl ol-lah Rășid od-Din*, în „Revue roumaine d'histoire“, XII, 1973, 1, p. 116 și urm.

³⁷ P. Pelliot, *Notes sur l'histoire de la Horde d'Or*, Paris, 1949, p. 153.

³⁸ Rogerii *Carmen miserabile*, în *Izvoarele istoriei românilor*, V, ed. G. Popa-Lisseanu, București, 1935, p. 33 și 72.

³⁹ *Documente privind istoria României, veacul XIII, C. Transilvania*, II, București, 1952, p. 222—223.

⁴⁰ Rogerius, ed. cit., p. 33 și 72.

gători ai sașilor (*Sasan*)⁴¹, care, așa cum se știe, locuiau în cetatea Rodnei. Un detașament subordonat celor două căpetenii mongole a pătruns spre Transilvania prin Valea Bistriței, după cum deducem din faptul că așezarea fortificată de la Bitca Doamnei-Piatra Neamț a fost părăsită în grabă de apărătorii ei în această vreme⁴². Ecouri tirzii asupra trecerii mongolilor prin Moldova, în anii 1241 — 1242, găsim în unele cronici din secolele XVI—XVII, cum sînt *Annales Boiorum* a lui Aventin⁴³ și Cronica de la mănăstirea Hustinskaia, o continuare a *Letopiseșului mănăstirii Ipatievsk*⁴⁴.

În ceea ce privește opinia potrivit căreia populația românească s-ar fi alăturat invadatorilor mongoli, găsind astfel prilejul de a scutura dominația statului ungar, nu ni se pare suficient de argumentată. Informația dintr-un codice alcătuit de un călugăr franciscan din Assisi, după care orașul său ar fi fost atacat în anul 1241 de *Sarraceni*, vlahi și alți „creștini falși“, sub comanda nobilului italian Vitalis de Aversa, citată ca principal argument în favoarea ipotezei amintite⁴⁵, nu se poate avea în vedere în acest sens, întrucît numele de *Sarraceni* nu desemna, așa cum se presupune, pe tătari, ci pe arabi, tătarii neinfiltrîndu-se niciodată pînă în Italia Centrală.

Urmările invaziei mongole au fost din cele mai profunde pentru regiunile extracarpătice, o parte din sud-estul Moldovei intrînd în mod nemijlocit în componența Hoardei de Aur. Tot ca o consecință a năvălirii mongolilor, prizonierii români încep să fie vinduți ca robi pe piețele levantine. Este probabil ca unii dintre aceștia să fi provenit de pe teritoriul Moldovei. Avem în vedere în această privință o scrisoare a papei din 1246, prin care intervenea pe lingă preoții din Ierusalim pentru a înlesni punerea în libertate a robilor „creștini greci, bulgari, ruteni și vlahi“⁴⁶.

Cu toată uriașa sa forță de șoc, invazia din 1241 — 1242 și ulterior așezarea mongolilor în stepele nord-pontice, inclusiv în Bugeac, nu au avut ca efect dislocarea masei românești de la răsărit de Carpați. În sensul acestei afirmații converg mărturiile izvoarelor scrise, precum și rezultatele cercetărilor arheologice din ultimul timp.

În anul 1247, întorcîndu-se din misiunea sa de la curtea marelui han, franciscanul Pian del Carpine (Plano Carpini) relatează că întîlnise în drum

⁴¹ *Сборник*, II, p. 38.

⁴² Pentru săpăturile din nivelul medieval de la Bitca Doamnei cf. C. Scorpan, *L'ensemble archéologique féodal de Bitca Doamnei*, în „Dacia“, NS, IX, 1965, p. 441 și urm.

⁴³ G. Strakosch-Grassmann, *Der Einfall der Mongolen in Mitteleuropa in den Jahren 1241 und 1242*, Innsbruck, 1893, p. 199.

⁴⁴ *Прибавление къ Ипатьевской летописи*, în *Полное собрание...* II, 1843, p. 339.

⁴⁵ Șt. Pascu, *Contribuțiuni documentare la istoria românilor în sec. XIII și XIV*, extras din „Anuarul Institutului de istorie națională“, Cluj-Sibiu, X, 1944, p. 11—12; C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 45.

⁴⁶ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 15; C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 44—45.

spre capitala Hoardei pe „ducii ruteni“ Roman și Olaha⁴⁷. S-a considerat că numele căpeteniei Olaha derivă de la forma sub care ungurii desemnau pe vlahi, adică *oláh*, numele populației fiind dat unuia din conducătorii ei.⁴⁸ Acești „duci“ erau nevoiți să se prezinte la reședința hanului pentru a li se confirma dreptul de stăpânire asupra ținuturilor lor, aflate sub dominația politică a Hoardei de Aur. Faptul că românii din regiunile extracarpătice au trebuit să recunoască autoritatea politică a hanilor și că deveniseră tributarii lor este confirmat de un alt trimis franciscan la mongoli, Wilhelm de Rubruck⁴⁹, fără însă ca din însemnările sale de călătorie să reiasă cu precizie locul de origine a vlahilor.

Pentru procesul de sporire a rolului politic al românilor de la răsărit de Carpații Orientali, revelatoare este relatarea din cronica lui Thomas Tuscus privind conflictul izbucnit între vlahi (*Blaci*) și ruteni (*Bru-teni*), în urma căruia a fost zădărnicită intervenția acestora din urmă în sprijinul lui Ottokar II al Boemiei, aflat în stare de război cu Rudolf de Habsburg. Din datele privind evoluția acestor evenimente deducem că ciocnirea vlahilor cu vecinii lor din nord a putut avea loc la sfârșitul anului 1276 sau în prima jumătate a lui 1277⁵⁰.

În legătură cu tendințele de structurare mai accentuată a societății românești din Moldova se citează pasajul din *Cronica rimată* a lui Ottokar de Stiria, scrisă la începutul secolului al XIV-lea, privitor la disputele pentru tronul Ungariei, unde este descrisă captivitatea pretendentului Otto de Bavaria la „ducele“ (*herzog*) românilor (*Walachen*), care domnea „über walt“⁵¹. Așa cum deducem din conținutul altor cronici contemporane, evenimentele la care ne referim au avut loc în 1307—1308⁵². Potrivit unei păreri exprimate recent, „über walt“ ar avea același sens cu „ultra silvas“, una din formele prin care era desemnată Transilvania

⁴⁷ Johannes de Plano Carpini, *Ystoria Mongalorum*, în *Sinica Franciscana*, I, *Itineraria et relationes fratrum minorum saeculi XIII et XIV*, ed. A.v.d. Wyngaert, Quaracchi-Firenze, 1929, p. 129; G. Pullé, *Historia Mongalorum*, *Viaggio di f. Giovanni da Pian del Carpine ai Tartari nel 1245—47*, Firenze, 1913, p. 120.

⁴⁸ Gh. I. Brătianu, *Roman...*, p. 43—45 și 50; *Istoria României*, II, București, 1962, p. 160.

⁴⁹ Guillelmus de Rubruc, *Itinerarium*, în *Sinica Franciscana*, I, p. 209.

⁵⁰ Thomae Tusci *Gesta imperatorum et pontificum*, ed. E. Ehrenfeuchter, în *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum*, XXII, Hannoverae, 1872, p. 525. Cf. și M. P. Dan, *Cehi, slovaci și români în veacurile XIII—XVI*, Sibiu, 1944, p. 25 și urm.; Gh. I. Brătianu, *O nouă mărturie (1277) despre un voivodat moldovenesc în veacul al XIII-lea*, în „Analele Academiei Române, Mem. sect. ist.“, seria III, XXVII, 1944—1945, p. 231—244.

⁵¹ Ottokars *Österreichische Reimchronik*, ed. J. Seemüller, în *Monumenta Germaniae Historica, Deutsche Chroniken*, V, 2, Hannover, 1893, p. 1152—1154.

⁵² *Annales Osterhovenses*, ed. W. Wattenbach, în *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum*, XVII, Hannoverae, 1861, p. 554—555; *Continuatio canonorum sancti Rudberti Salisburgensis*, în *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum*, IX, Hannoverae, 1851, p. 819; Andreas presbyter Ratisponensis, *Chronicon de ducibus Bavariae*, în A. Fr. Gombos, *Catalogus...*, I, p. 73.

în izvoarele medievale, ceea ce ar pleda pentru localizarea „ducelui” românilor în spațiul intracarpatic⁵³.

De mare importanță pentru istoria regiunilor de la Dunărea inferioară sînt relatările cronicarilor arabi din Egipt, Baibars și an-Nuwairi, pînă în prezent ignorate în mare parte în literatura istorică românească. Referindu-se la luptele izbucnite după moartea emirului Nohai, între fiul acestuia, Geke, și foștii săi partizani, precum și cu armatele trimise de hanul Tohtu, în anul 700 al Hegirei, corespunzător perioadei cuprinse între 16 septembrie 1300 și 3 septembrie 1301, cei doi istorici, contemporani cu evenimentele, amintesc de „țările vlahilor și rușilor”, aflate în vecinătatea „țării asilor”, și de „țara vlahilor”⁵⁴. Urmărind firul evenimentelor relatate, cadrul general al desfășurării războaielor civile din sinul Hoardei de Aur, reiese că în concepția lui Baibars și an-Nuwairi „țara vlahilor” era situată la sudul Dunării, desemnînd fostul stat româno-bulgar al Asăneștilor, în timp ce „țările vlahilor și rușilor”, ca și „țara asilor” se aflau în stînga Dunării. Faptul că prima parte a conflictului avusese loc la nordul fluviului îl deducem și din informația lui Rășid od-Din, după care Geke s-ar fi refugiat la kelari și bașghirzi, adică la unguri⁵⁵.

Episodul luptelor din cadrul Hoardei de la Dunărea de Jos este relatat și de Ibn Chaldun (1332—1406), care n-a făcut decît să rezume pasajele în discuție din lucrările lui Baibars și an-Nuwairi. În cronica sa, însă, în loc de „țările vlahilor și rușilor” se indică, în mod eronat, „țara alanilor și rușilor”⁵⁶. Ibn Chaldun considerase desigur suspect faptul că „țara vlahilor” este menționată în două momente deosebite din decursul desfășurării conflictului în spații geografice diferite și de aceea făcuse probabil deliberat modificarea amintită.

În cronica lui Jan Dlugosz, scrisă către sfîrșitul secolului al XV-lea, este inclusă o informație, neatestată în alte izvoare, potrivit căreia, în anul 1326, vlahii (*Walachi*) ar fi însoțit împreună cu rutenii și lituanienii pe polonezi în expediția împotriva markgrafului de Brandenburg⁵⁷. Avînd în vedere locurile de proveniență ale celorlalte populații care au

⁵³ A. Armbruster, *Românii în cronica lui Ottokar de Stiria: o nouă interpretare*, în „Studii”, 25, 1972, 3, p. 463 și urm. Cei mai mulți istorici localizează pe conducătorul vlah în Moldova (cf. I. Minea, *Informațiile românești ale cronicii lui Jan Dlugosz*, Iași, 1926, p. 11—12; Gh. I. Brătianu, *Tradiția istorică a descălecătului Moldovei în lumina noilor cercetări*, în „Analele Academiei Române, Mem. sect. ist.”, seria III, XXVII, 1944—1945, p. 25; C. Cihodaru, *Constituirea statului feudal moldovenesc și lupta pentru realizarea independenței lui*, în „Studii și cercetări științifice, Istorie”, XI, Iași, 1960, 1, p. 66), alții însă în Muntenia (cf. R. Roesler, *Die Anfänge des walachischen Fürstenthums*, în „Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien”, XVIII, Viena, 1867, p. 408; B. P. Hasdeu, *op. cit.*, p. CLXXV—CLXXXI) sau în Maramureș (cf. E. Lăzărescu, *Despre voievodul românilor din 1307—1308*, în „Analele Academiei Române, Mem. sect. ist.”, seria III, XXVII, 1944—1945, p. 65 și urm.).

⁵⁴ *Сборник материалов относящихся к истории Золотой Орды*, I, ed. V. Tiesenhausen, Sanktpeterburg, 1884, p. 116—117 și 160—161.

⁵⁵ *Сборник*, II, p. 72.

⁵⁶ *Сборник*, I, p. 383—384.

⁵⁷ Ioannis Dlugossi seu Longini *Historiae Polonicae libri XII*, ed. H.L.B. ab Huyssen, I, Lipsiae, 1711, col. 989—990.

ajutat pe regele Vladislav Lokietek în calitate de auxiliari, se poate presupune că vlahii participanți la campania din 1326 veniseră din Moldova⁵⁸.

Același cronicar polonez ne relatează în *Istoria Poloniei* despre disputele pentru tronul Moldovei dintre Ștefan și Petru, despre ajutorul trimis lui Ștefan de regele Casimir III în vara anului 1359 și înfrângerea zdrobitoare a polonezilor în codrii din Țara Șipenițului⁵⁹. Asupra aceluiași eveniment se fac referiri și în biografia cardinalului Sbigniew Olesnicki, atribuită, de asemenea, lui Długosz⁶⁰, precum și în biografia aceluiși înalt prelat, scrisă spre sfârșitul secolului al XV-lea de umanistul italian, stabilit în Polonia, Philippus Buonacorsi zis Callimachus⁶¹. Datarea luptei cu polonezii a provocat controverse aprinse în literatura istorică. În timp ce unii istorici acceptă ca veridic anul transmis de Długosz și îi consideră pe Ștefan și Petru pretendenți pentru putere în Moldova⁶², alți specialiști sînt de părere că cei doi își disputau tronul într-un voievodat regional al Țării Șipenițului, neintegrat încă Moldovei⁶³, iar alții datează evenimentele în răstimpul dintre 1367 și 1377⁶⁴. Argumentele invocate în favoarea tezelor lor de susținătorii acestor ultime două ipoteze ni se par mai puțin convingătoare.

În același an, 1359, vechile cronică moldovenești pun data „descălecatului” lui Dragoș din Maramureș⁶⁵, el fiind impus în fruntea

⁵⁸ I. Minea, *op. cit.*, p. 11; Gh. I. Brătianu, *Tradiția istorică...*, p. 25; Șt. Ștefănescu, *Les premières formations étatiques sur le territoire de la Roumanie*, în „Dacoromania”, Freiburg-München, 1, 1973, p. 111.

⁵⁹ I. Długosz, *ed. cit.*, vol. 1122—1124.

⁶⁰ Joannis Dlugossii *Vita Sbignei cardinalis et episcopi Cracoviensis*, în *Opera omnia*, I, ed. Al. Przezdziecki, Cracoviae, 1887, p. 552—553.

⁶¹ Philippo Buonacorsi Callimacho, *Vita et mores Sbignei Cardinalis*, ed. L. Finkel, în *Monumenta Poloniae Historica*, VI, Cracovia, 1893, p. 236—238; I. I. Nistor, *Lucius Aprobianus — eroul Țării Șipenițului*, în „Analele Academiei Române. Mem. sect. ist.”, seria III, XXIII, 1940—1941, p. 137—139 și 171—172.

⁶² J. Caro, *Geschichte Polens*, II, Gotha, 1863, p. 321, nota 2; Al. Semkowicz, *Krytyczny rozbiór dziejów polskich Jana Długosza (do roku 1384)*, Cracovia, 1887, p. 371; W. Sobieski, *Histoire de Pologne des origines a nos jours*, Paris, 1934, p. 80.

⁶³ I. I. Nistor, *op. cit.*, p. 133 și urm. Cf. și D. Onciul, *Istoria Bucovinei înainte de unirea cu Austria*, în *ed. cit.*, I, p. 506—507; I. Ursu, *Relațiunile Moldovei cu Polonia pînă la moartea lui Ștefan cel Mare*, Piatra Neamț, 1900 p. 14—17.

⁶⁴ C. Kogălniceanu, *Tabloul genealogic și cronologic al Drăgoșeștilor, Bogdăneștilor, Koriatoviceștilor și Mușăteștilor domni ai Moldovei*, București, 1913, p. 12—13; C. Racoviță, *Inceputurile suzeranității polone asupra Moldovei (1387—1432)*, în „Revista istorică română”, X, 1940, p. 238 și urm.; P. P. Panaitescu, *Din istoria luptei pentru independența Moldovei în veacul al XIV-lea*, în „Studii”, IX, 1956, 4, p. 96—101; Z. Spieralski, *Awantury Moldawskie*, Varșovia, 1967, p. 18—19; C. Cihodaru, *Tradiția letopisefelor și informația documentară despre luptele politice din Moldova în a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie” A. D. Xenopol”, V, 1968, p. 12 și urm.; Șt. S. Gorovei, *Îndreptări cronologice la istoria Moldovei în veacul al XIV-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie” A. D. Xenopol”, X, 1973, p. 115—118.

⁶⁵ *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI, publicate de I. Bogdan*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, *passim*; Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1955, p. 65.

formațiunii politice create în Moldova ca reprezentant al regalității maghiare. Documentul emis în cancelaria ungară în 1360, prin care regele Ludovic I acorda o danie lui Dragoș din Giulești, ca răsplată a serviciilor făcute pentru „restaurarea țării Moldovei” și a supunerii „vlahilor răsculați”⁶⁶, consemnează stabilirea supremației politice a Angevinilor în Moldova, eveniment petrecut cu puțină vreme înainte — desigur în 1359 — când letopisețele interne indică venirea lui Dragoș. Impunerea lui Dragoș din Bedeu la cîrma formațiunii statale românești est-carpătice nu numai că era o recunoaștere a aportului românilor maramureșeni la scuturarea dominației Hoardei de Aur asupra Moldovei, dar reprezintă și o concesie făcută forțelor conducătoare locale de către statul ungar, prin faptul că reprezentantul puterii regale era de același neam cu marea majoritate a populației din Moldova.

Dominația politică a Ungariei la răsărit de arcul carpatic a fost de scurtă durată. Cronicarul oficial al regelui, Ioan de Tîrnave (Küküllo), arată că fostul voievod maramureșean, Bogdan, cu oamenii săi, ar fi pătruns în țara Moldovei, supusă anterior lui Ludovic de Anjou, și ar fi cuprins-o pentru el, iar încercările armatelor regale de a-l îndepărta nu ar fi fost încununate de succes datorită creșterii numărului vlahilor (*Olachi*) din noul stat⁶⁷. Această ultimă precizare arată că populația locală de la răsărit de Carpați era destul de numeroasă și suficient de bine organizată pentru a se opune agresiunilor externe. Înmulțirea comunităților băștinașe s-a datorat în primul rînd sporului natural și în foarte mică măsură imigrărilor din alte ținuturi românești produse în perioada „descălecatului”, căci, așa cum s-a remarcat, documentele păstrate nu indică existența unui exod masiv al populației din Maramureș spre Moldova la mijlocul secolului al XIV-lea⁶⁸.

Odată cu crearea statului feudal moldovenesc de sine stătător evoluția comunităților românești de la est de Carpații Orientali s-a înscris în alte coordonate.

*

Coroborarea principalelor informații furnizate de izvoarele istorice scrise referitoare la populația românească din spațiul est-carpatic permite unele concluzii importante privind realitățile etnice din cursul secolelor XI—XIV.

Numărul consemnărilor documentare asupra românilor de pe teritoriul Moldovei din perioada anterioară constituirii statului feudal este destul de redus, situație datorată în primul rînd lipsei izvoarelor interne, însuși nivelul social-economic și politic al societății nefiind încă suficient de ridicat pentru a asigura cadrul unei vieți culturale adecvate dezvoltării scrierii. Pe de altă parte, românii regiunilor extracarpătice, fiind

⁶⁶ I. Mihályi de Apșa, *Diplome maramureșene din secolul XIV și XV*, Sighet, 1900, p. 37—38.

⁶⁷ Ioan de Kikullew, *Chronica Hungarorum*, în Iohannis de Thwroc, *Chronica Hungarorum ab origine gestis*, în *Scriptores rerum Hungaricarum*, I, ed. I. G. Schwandtner, Vindebonae, 1746, p. 196; *Chronicon Budense*, ed. I. Podhradczky, Budae, 1838, p. 337—338.

⁶⁸ R. Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970, p. 121 și 246—247.

o populație de agricultori și păstori sedentari, fără o organizație militară deosebită și fără veleități de a intra în posesia unor teritorii străine, au fost în mai mică măsură obiectul interesului cronicarilor vremii. Acest fapt s-a repercutat într-o anumită măsură asupra caracterului puțin precis, uneori chiar echivoc, al informațiilor scrise de la începutul mileniului al II-lea privind românii ținuturilor extracarpătice. De aici au rezultat dificultăți inerente nu numai în stringerea mențiunilor scrise despre populația românească, ci și în localizarea ei precisă.

Izvoarele istorice discutate mai sus indică fără putință de tăgadă existența populației românești pe teritoriul Moldovei de-a lungul întregii perioade care face obiectul interesului nostru, regiunile est-carpătice înscriindu-se ca parte componentă a teritoriului de etnogeneză românească.

Constatarea prilejuită de analiza izvoarelor scrise contravine părerilor mai vechi sau mai noi potrivit cărora Moldova, golită de elementul romanic în cursul marilor migrații ale popoarelor, ar fi fost repopulată de români abia în perioada imediat anterioară întemeierii statului feudal, în timp ce în decursul secolelor XI—XIII, regiunile de la răsărit de lanțul carpatic ar fi fost locuite numai de neamurile slave, turanice și mongole. Desigur că nu se poate contesta faptul că la sfârșitul mileniului I și în primele secole ale mileniului următor au pătruns unele populații de origine străină, antrenând anumite schimbări în aspectul etnico-cultural al spațiului carpatodunărean. Un rol considerabil în acest sens au avut triburile nomade turanice: pecenegii, cabaro-chazarii, uzi, berendeii și cumanii, și apoi cele mongole, care timp de mai multe secole s-au stabilit pe rînd în zonele de cîmpie de la nordul Dunării inferioare, aflate în prelungirea imenselor stepe euroasiatice, infiltrîndu-se și spre nord, de-a lungul principalelor rîuri⁶⁹. Pătrunderea lor în jumătatea meridională a Moldovei a provocat desigur perturbații în evoluția normală a comunităților locale. Totuși, ele nu au putut fi înlăturate de triburile turce și mongole; dimpotrivă, cu acestea s-au stabilit legături pe planuri diverse, semnificative în acest sens fiind unele descoperiri arheologice⁷⁰, ca și prezența în toponimia, hidronomia și onomastica dintre Carpați și Nistru a numeroase nume de origine turanică și mongolă⁷¹.

⁶⁹ G. Ferent, *Cumanii și episcopiile lor*, Blaj (1931); N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, III, București, 1937, p. 34—44, 68—74, 145 și urm.; P. Diaconu, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, București, 1970; P. F. Parasca, *Золотая Орда и образование молдавского феодального государства*, în *Юго-восточная Европа в средние века*, Chișinău, 1972, p. 175—190; V. Spinei, *Antichitățile nomazilor turanici din Moldova în primul sfert al mileniului al II-lea*, în „Studii și cercetări de istorie veche și arheologie”, 25, 1974, 3, p. 389—415.

⁷⁰ V. Spinei, *Relations of the local population of Moldavia with the nomad Turanian tribes in the 10th—13th centuries*, în *Relations between the autochthonous population and the migratory populations on the territory of Romania*, București, 1975, p. 265—276.

⁷¹ G. Weigand, *Ursprung der südkarpathischen Flussnamen in Rumänien*, în „XXVI—XXIX. Jahresbericht des Institut für rumänische Sprache zu Leipzig”, 1921, p. 96—98; Al. Philippide, *Originea românilor*, II, Iași, 1927, p. 250 și urm.; A. V. Boldur, *op. cit.*, p. 82 și urm.; H. F. Wendt, *Die türkischen Elemente im Rumänischen*, Berlin, 1960, p. 170—175; A. Eremia, *Nume de localități*, Chișinău, 1970, p. 40—49.

În ceea ce privește triburile slave răsăritene, ele s-au menținut mai mult, până în secolele XI—XII, numai în extremitatea nordică a Moldovei⁷² și între Răut și Nistru⁷³; cu timpul, însă, după distrugerea celor câteva așezări întărite ale lor de pe Nistru, au fost împinse spre nord sau asimilate de populația românească. Contactelor cu lumea slavă răsăriteană se datorează adoptarea în limba română a mai multor cuvinte de uz comun, ca și a unor toponime și hidronime în jumătatea septentrională a Moldovei⁷⁴. În același timp, numeroase cuvinte de origine românească s-au transmis în limba ucraineană⁷⁵. Pe baza conținutului așa-numitei „diplome birlădene” din 1134, un fals din secolul trecut, și a unor informații destul de ambigue, culese din câteva lucrări literare medievale rusești, s-a susținut că statul halician și-a impus dominația asupra Moldovei în secolul al XII-lea⁷⁶. Studiul detaliat al datelor din cronicile rusești arată însă că hotarele Rusiei haliciene nu s-au extins până în Moldova⁷⁷ și că au rămas aproape neschimbate până la integrarea Haliciului la regatul polonez în anul 1349. Cu statul halician au fost stabilite însă relații afectând sfera economico-comercială și culturală, înregistrate și de cercetările arheologice din ultima vreme⁷⁸.

Izvoarele istorice privind populația locală din Moldova, sărăcăcioase în date pentru secolele XI—XII, dar mai consistente pentru secolele XIII—XIV, oferă posibilitatea unor aprecieri relative la stadiul social și politic al evoluției ei. Se remarcă îndeosebi că de la începutul secolului al XIII-lea se conturează mai pregnant procesul de structurare al societății locale, se înmulțesc participările românești la evenimentele politice din regiunile învecinate, grupurile angajate nefiind desigur recrutate ad-hoc, ci reprezentind efective militare ce tindeau să devină permanente în cadrul unor formațiuni politice prestatale pe

⁷² В. А. Тимошук, *Древнерусские поселения Северной Буковины*, în „Краткие сообщения” 57, 1955, p. 109—114; Р. Р. Бірнеа, *К вопросу о керамике галицкого типа на территории Молдавии*, în *Далекое прошлое Молдавии*, Chișinău, 1969, p. 91 și urm.

⁷³ I. G. Hîncu, *Керамика славян Поднепровья в X—XII вв.*, în „Известия Академии Наук Молдавской ССР, Сер. общ. наук”, Chișinău, 1971, 2, p. 80—92; G. В. Fedorov, G. F. Cebotarenko, *Памятники древних славян (VI—XIII вв.) (Археол. карта Молд. ССР., 6)*, Chișinău, 1974, p. 53—100.

⁷⁴ M. C. Ștefănescu, *Elemente rusești-rutene din limba românească și vechea lor*, Iași, 1924; E. Petrovici, *Toponimice slave de est pe teritoriul Republicii Populare Române*, în „Romanoslavica”, IV, 1960, p. 41—63; D. H. Mazilu, *Contribuții la studierea influenței ucrainene în limba română*, în „Romanoslavica”, XVII, 1970, p. 53—68.

⁷⁵ D. P. Bogdan, *Despre elementele românești în limba ucraineană*, în „Архива românească”, V, 1940, p. 267—271.

⁷⁶ R. Roesler, *Romaenische Studien*, Leipzig, 1871, p. 323—324; D. Ilovaiski, *Исторія Россіи*, I, 2, Moscova, 1880, p. 29—31; J. L. Pič, *Ueber die Abstammung der Rumänen*, Leipzig, 1880, p. 106—112; M. Hruševskyj, *Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes*, I, Leipzig, 1906, p. 228—229 și 243; V. T. Pașuto, *Внешняя политика Древней Руси*, Moscova, 1968, p. 194—195 și 269.

⁷⁷ V. В. Antonovici, *Монографію по історію западної и юго-западної Россіи*, I, Kiev, 1885, p. 122—123.

⁷⁸ V. Spinei, *Les relations de la Moldavie avec Byzance et la Russie au premier quart du II-e millenaire à la lumière des sources archéologiques*, în „Dacia”, NS, XIX, 1975, p. 235—242.

cale de a se întări. Întârzierea fenomenului urban, ca și desăvîrșirea formei statale feudale de organizare a societății abia în secolul al XIV-lea, s-a datorat atât circumstanțelor interne, nivelului economico-social al comunităților locale, a densității demografice probabil încă reduse, cit și — mai cu seamă — caracterului nimicitor al invaziilor continue sau în valuri succesive ale triburilor pătrunse din stepele meridionale ale Europei răsăritene precum și încercărilor statelor puternice învecinate de a încadra Moldova în mod durabil sub dominația lor politică.

Conținutul izvoarelor scrise asupra comunităților românești din Moldova nu permit concluzia că ele ar fi avut — așa cum s-a susținut — ca ocupație principală numai păstoritul și că ar fi datorat în mare parte inițierea în muncile agricole contactelor cu lumea slavă. Tipurile de așezări și locuințe, ca și prezența uneltelor agricole și a altor categorii de materiale, indică, după cum au dovedit-o în mod edificator cercetările arheologice, că populația locală se îndeletnicea în primul rînd cu agricultura⁷⁹. Semnificativă în acest sens este și terminologia agricolă, noțiunile principale privind lucrul pămîntului și numeroase nume de unelte, ca și termenii asupra felurilor de pămînt cultivat sau necultivat, fiind de origine latină. Terminologia românească referitoare la agricultură datorată legăturilor cu slavii privește mai mult lucrările secundare sau numirile de unelte⁸⁰.

În toate informațiile scrise consemnate mai sus, avînd o origine foarte variată — scandinavă, bizantină, rusească, germană, ungară, italiană, poloneză, arabă, armeană — populația românească de pe versanții răsăriteni ai Munților Carpați este denumită sub diferite variante derivate în exclusivitate de la forma *vlah*: *Blakumen*, *Blökumenn*, Βλάχοι, Болѡхѡвцы, *Oulachaf*, *Walathi*, *Walachi*, *Vlâchen*, *Vlachen*, *Blaci*, *Olachi* etc. Acest etnonim a avut la neamurile germanice forma *welsch*, care inițial desemna un trib celtic, apoi pe toți romanii. Slavii l-au preluat de la vechii germani cu accepțiunea mai largă de popor romanic, aplicîndu-l, însă, mai ales românilor⁸¹. Chiar și bizantinii, aflați în contact aproape permanent cu populația tragică romanizată din Peninsula Balcanică, căreia la un moment dat îi atribuisau denumirea de *romani* (Ῥωμαῖοι)⁸², au adoptat numele de *vlahi* (Βλάχοι) de la slavii sud-dunăreni, odată cu revenirea stăpînirii Imperiului la nord de Munții Balcani⁸³. Forma slavă a numelui românilor a fost ulterior însu-

⁷⁹ Șt. Olteanu, *Aspecte ale dezvoltării agriculturii pe teritoriul Moldovei și Țării Românești în secolele X—XIV*, în *Terra nostra*, II, 1971, p. 31—44; V. Neamțu, *La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIII-e siècle*, București, 1975, *passim*.

⁸⁰ Al. Bocănețu, *Terminologia agrară în limba română. Studiu filologic-istoric-cultural*, în „Codrul Cosminului”, II și III, 1925 și 1926, p. 123 și 127—128; S. Pușcariu, *Limba română*, I, *Privire generală*, ed. I. Dan, București, 1976, p. 357.

⁸¹ P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 89—90; A. Ambruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, 1972, p. 13 și urm.

⁸² Constantinus Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, ed. Gy. Moravcsik — R. J. H. Jenkins, Washington, 1967, p. 122—125 și urm.

⁸³ S. Brezeanu, *De la populația romanizată la vlahii balcanici*, în „Revista de istorie”, 29, 1976, 2, p. 219—221.

șită și de alte numeroase popoare. Nu întimplător unele din ele numesc în mod asemănător pe italieni, ceea ce reflectă că în accepțiunea lor etnonimul de *vlahi* avea semnificația de popor romanic⁸⁴.

Se remarcă că în primele secole ale mileniului al II-lea izvoarele contemporane numesc în același mod populația de origine romanică din toate provinciile carpato-dunărene, ca și de pe dreapta Dunării, dovadă a unității ei etnice. Circumstanțe politice speciale au dus însă la anumite diferențieri între masa romanică sud-dunăreană, unde s-au individualizat mai multe dialecte, și cea de la nordul fluviului, rămasă unitară în ciuda vicisitudinilor vremurilor, provocate de pătrunderea unorori violentă a numeroase popoare străine. Menținerea acestei unități în limbă⁸⁵ și în trăsăturile fundamentale ale comunităților românești din spațiul carpato-dunărean se datorează legăturilor permanente și directe interregionale și a schimburilor de populații de o parte și de alta a Carpaților. Penetrația grupurilor de români din interiorul arcului carpatic — „inepuizabil rezervor etnic“ pentru elementul etnic băstinaș⁸⁶ — spre est și sud a constituit o trăsătură specifică evului mediu românesc⁸⁷. În timp ce pentru neamurile migratoare Carpații au reprezentat un obstacol natural extrem de dificil de trecut, pentru populația autohtonă munții nu au constituit niciodată o barieră, fiind într-o anumită privință un factor de unitate. Plaiurile și drumurile care străbat Carpații Orientali facilitau legăturile de o parte și de alta a munților⁸⁸. Tradiția istorică consemnată de cronicari⁸⁹, identitatea unor toponime pe ambii versanți ai munților⁹⁰, anumite elemente lexicale împrumutate din graiul maramureșean⁹¹ și analogiile materialelor arheologice⁹², aduc

⁸⁴ A. Armbruster, *Romanitatea românilor...*, p. 14. Cf. și Miron Costin, *De neamul moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor*, în *Opere*, ed. P. P. Poniștescu, București, 1958, p. 246—247 și 261; Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 131 și 304.

⁸⁵ C. Tagliavini, *Le origini delle lingue neolatine. Introduzione alla filologia romanza*, Bologna, 1959, p. 300 și urm.

⁸⁶ I. I. Nistor, *Bejenari ardeleni în Bucovina*, în „Codrul Cosminului“, II și III, 1925 și 1926, p. 446. Cf. și N. Drăganu, *Vechimea și răspindirea românilor pe baza toponimiei și onomastice*, Văleni de Munte, 1934, p. 42.

⁸⁷ Șt. Ștefănescu, *Istorie și demografie*, în „Studii“, 20, 1967, 5, p. 937 și urm.

⁸⁸ P. Binder, *Drumurile și plaiurile Carpaților Orientali*, în „Studii și articole de istorie“, XX, 1972, p. 66—74; idem, *Date geografico-istorice referitoare la pasurile și plaiurile transcarpatice din județul Covasna*, în „Aluta“, Sf. Gheorghe, 1972, p. 271 și urm.

⁸⁹ *Cronicile slavo-române...*, *passim*; Grigore Ureche, *ed. cit.*, p. 60—66; Miron Costin, *Cronica Țărilor Moldovei și Munteniei (Cronica polonă)*, *ed. cit.*, p. 206—207. Cf. și G. I. Brătianu, *Tradiția istorică...*, p. 1—34.

⁹⁰ C. Racoviță, *Migrațiuni din Ardeal peste Carpați în lumina toponimiei*, în „Geopolitica și geoistoria“, II, 1942, 1, p. 69—73; P. P. Bîrnea, *Сельские поселения Молдавии XV-XVII вв.*, Chișinău, 1969, p. 29—31.

⁹¹ Gh. Ivănescu, *Probleme capitale ale vechii române literare*, Iași, 1947, p. 345, 352 și urm.

⁹² V. Spinei, *Unele considerații cu privire la descoperirile arheologice din Moldova din secolul al XII-lea pînă în prima jumătate a secolului al XIV-lea*, în „Studii și cercetări de istorie veche“, 21, 1970, 4, p. 600.

argumente consistente în privința transferului unor grupuri de populație românească spre Moldova.

Deși legăturile cu românii de peste Carpați au fost, așa cum arătam, deosebit de strinse în decursul secolelor XIII—XIV, antrenând și strămutări de populații, întemeierea statului feudal autonom moldovenesc nu se poate atribui exclusiv voievozilor maramureșeni, așa cum apreciază nu numai vechii cronicari, în relatările episodului cu caracter legendar asupra celui de-al doilea „descălecăt“, dar chiar și unii din istoricii moderni. Izvoarele scrise atestă, după cum am văzut, pe teritoriul Moldovei existența populației românești și a unor forme de organizare politică cu multe secole înainte de apariția statului de sine stătător, precum și faptul că localnicii s-au opus cu dirzenie încercărilor statului ungar de a-i supune din punct de vedere politic și confesional. Succesul voievodului Bogdan, ajuns în fruntea statului românilor moldoveni, nu poate fi sub nici un motiv explicat fără sprijinul larg al forțelor politice autohtone și mai ales fără existența unei numeroase populații locale, capabile să reziste cu succes presiunilor statului Angevinilor. Deplasările de populații din Transilvania spre Moldova, ca și spre Țara Românească, de altfel, nu au făcut decât să grăbească procesul, deja în curs de desfășurare, de constituire a formațiunilor statale autohtone.

Pentru evoluția unitară a comunităților românești din spațiul carpato-dunărean elocventă ni se pare simultaneitatea exteriorizării unor fenomene sociale și politice, edificatoare în primul rînd în geneza aproape concomitentă a statelor feudale din Țara Românească și Moldova. În același timp în care cele două „principate surori erau întemeiate într-un șir de lupte împotriva regelui Ungariei“⁹³, românii maramureșeni încercau să-și apere autonomia în fața ofensivei suveranului Angevin.

Exodul triburilor turce și mongole, cu repercusiuni îndeosebi în sudul Moldovei și estul Munteniei, și dobîndirea vremelnică a unor poziții în zona curburii Carpaților de către Ungaria⁹⁴ au provocat o scizură temporară în masa românească, ceea ce explică, în parte, de ce în regiunile extracarpatiche s-au constituit două state feudale românești diferite. Apariția lor separată este motivată și de faptul că nucleele inițiale din care au evoluat teritoriul erau situate la distanță apreciabilă între ele, unul în subcarpații Munteniei, celălalt în nord-vestul Mol-

⁹³ D. Onciul, *Les phases du développement historique du peuple et de l'État Roumain*, în „Académie Roumaine. Bulletin de la section historique“, IX, 1921, 1—2, p. 21.

⁹⁴ Avem în vedere implantarea în Țara Birsei a cavalerilor teutoni, care s-au extins și de cealaltă parte a Carpaților, înființarea Episcopiei cumanilor și apoi a celei milcoviene (cf. Gh. I. Moisescu, *Catolicismul în Moldova pînă la sfîrșitul veacului XIV*, București, 1942). S-a scris chiar despre crearea spre mijlocul secolului al XIV-lea a unui „culoar unguresc“ între colțul de sud-est al Transilvaniei și gurile Dunării. Cf. N. Iorga, *op. cit.*, p. 253; M. Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină*, în „Studii“, XV, 1962, 2, p. 338—342; R. Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X—XIV)*, București, 1974, p. 153.

dovei, primul fiind legat în special de formațiunile politice din sudul Transilvaniei, cel de-al doilea de voievodatul maramureșean⁹⁵.

Închegarea unor organisme statale separate în Țara Românească și Moldova a impus necesitatea adoptării de denumiri deosebite pentru ele, ca și pentru populația integrată în cadrul lor. Întrucît pentru primul stat feudal românesc, cel de la sud de Carpați, s-a păstrat un nume derivat de la vechiul etnonim care desemna pe localnici, pentru statul românesc de la răsărit de lanțul carpatic a fost necesară găsirea unei alte denumiri.

Cele mai vechi mențiuni scrise despre Țara Moldovei se găsesc inserate în documentele emise în cancelaria regală a Ungariei la 20 martie

⁹⁵ O altă concepție în privința cauzelor care au generat apariția a două state feudale în regiunile extracarpătice a avut P. P. Panaitescu, *Interpretări românești*, București, 1947, p. 131—148.

⁹⁶ În perioada anterioară adoptării denumirii de *Vlahia* și *Moldova* popoarele vecine au atribuit regiunilor est-carpătice un nume derivînd de la acela al triburilor care în mod temporar au deținut controlul politic la nordul Dunării de Jos. Astfel, la mijlocul secolului al X-lea, ținuturile cuprinse între malul opus al Dristrei (Siliștra) și cetatea chazară Sarkel de pe Don purtau numele *Pečenegia* (Πατζιναγία) (Cf. Constantinus Poryhyrogenitus, *ed. cit.*, p. 182—183). Prin „Țara pecenegilor” curgeau, între alte riuri, Trullos, Brutos și Seretos (*Ibidem*, p. 174—175), adică Nistrul, Prutul și Siretul. Zona de cîmpie din sudul Moldovei, împreună cu regiunile învecinate de la răsărit de Nistru, erau numite de populațiile turce și ugrice *Atelkuzu* (Ἀτελκούζου) (*Ibidem*, p. 172—173), corespunzînd, după unele păreri, cu *Mesopotamia Occidentă*, dintr-un codice bizantin de la sfîrșitul secolului al X-lea (N. A. Oikonomidès, *Recherches sur l'histoire du Bas-Danube aux X-e—XI-e siècles: la Mésopotamie de l'Occident*, în „*Revue des études sud-est européennes*”, III, 1965, 1—2, p. 72 și urm.).

Odată cu pătunderea spre vest a cumanilor, regiunile nord-dunărene erau desemnate de contemporani după numele lor. Potrivit cunoștințelor călugărului Alberic „Cumania... est ultra Hungaria et in partibus Russiae” (*Chronica Albrici monachii Trium Fortium*, ed. P. Scheffer-Boichorst, în *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum*, XXIII, Hannoverae, 1874, p. 911). În concepția lui Rogerius *Comania* corespundea cu teritoriul Moldovei, în timp ce *terra episcopi comanorum* cuprindea numai o parte din sud-vestul acestei regiuni, fiind mărginită la est de *Zerech* (Siret) (Rogerius, *ed. cit.*, p. 33 și 72). După crearea Episcopiei cumanilor, suveranul ungar își adăugă la titluri și pe acela de *rex Cumanie*, menținut în mod anacronic și în tot cursul secolului al XIV-lea (A. Theiner, *op. cit.*, I, 1859; II, 1860, *passim*). Documentele papale din 1227 și 1231 amintesc tot la est de Carpați, în vecinătatea Cumaniei, de țara brodnicilor: *Cumania et Brodnic terra illa vicina* (*Ibidem*, I, p. 87 și 93). Prin *Cumania* se înțelegea în secolele XIII—XIV nu numai teritoriul Moldovei, ci și estul Munteniei (*Ibidem*, I, p. 208—211), precum și stepele nord-pontice (J. Marquart, *Über das Volkstum der Komanen*, în „*Abhandlungen der Königlich Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Phil.-hist. Klasse*”, N. F., XIII, 1914, I, *passim*). De aceea, pentru a evita confuziile cu celelalte Cumanii, spațiului est-carpatic i se atribuie denumirea de *terra nigrorum comanorum* (Simonis de Kéza *De originibus et gestis Hungarorum*, ed. J. Podhradczky, Budae, 1833, p. 18; *Chronicon pictum Vindobonense*, în *Izvoarele istoriei românilor*, XI, ed. G. Popa-Lisseanu, București, 1937, p. 7) sau *Cumania nigra* (Iohannis de Thwrocław, *ed. cit.*, p. 57).

După invazia mongolă și constituirea Hoardei de Aur, regiunile unde ulterior va lua ființă statul feudal moldovenesc au început să fie desemnate după numele noilor dominatori. Astfel, unele diplome regale și cronici, făcînd referiri la expedițiile din Moldova inițiate de Angevini în 1324, sub comanda lui Phynta de Mende (F. Zimmermann și C. Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I, Hermannstadt (Sibiu), 1892, p. 388), și în 1345 și

1360 (*terra Moldauana*)⁹⁷ și 2 februarie 1365 (*terra Molduana* sau *Moldvana*)⁹⁸. În anul 1370 papa Urban V desemna pe domnitorul țării cu titlul de *dux Moldaviensis*⁹⁹, pentru ca, într-un act din 1372, emis de împăratul german Carol IV de Luxemburg, tinărul stat românesc de pe versanții răsăriteni ai Carpaților să fie amintit sub numele de *waywodatus Muldawiae*¹⁰⁰. Referindu-se la unele evenimente din anul 1359, polonezul Jan Dlugosz amintește și el de *Moldavia*¹⁰¹, însă este problematic ca la acea dată în Polonia să se fi folosit pentru regiunile est-carpătice numele de Moldova și nu cel de Vlahia. Dlugosz utilizase desigur termenul aflat în circulație în perioada în care scria el, adică în a doua jumătate a secolului al XV-lea, cum procedase, de altfel, și cu alte prilejuri. Tot prin folosirea nomenclaturii contemporane (din secolele XVI—XVII) se explică menționarea Moldovei sau a moldovenilor, în vremea marii invazii mongole, în *Annales Boiorum* și în *Cronica de la mănăstirea Hustinskaia*¹⁰². Cu numele Moldovei a fost pus în legătură, în mod neconvingător însă, onomasticul cuprins în relatarea făcută în 1286 de un călugăr franciscan despre un demnitar din imperiul Hoardei, „Ymor, filius Molday“¹⁰³.

Într-un act halician din anul 1335 este amintit un anume Alexandru Moldaovicz¹⁰⁴. Contrar unor păreri mai vechi, numele său nu derivă de la țara Moldovei, ci de la orașul Baia, de unde era originar, denumit inițial mai ales Molde sau Mulde¹⁰⁵. Acest oraș este menționat într-un izvor franciscan de la sfârșitul secolului al XIV-lea, împreună cu alte localități urbane dintre Carpați și Nistru sub numele de *Moldavia*¹⁰⁶.

1346, organizate de Andrei Lackfi și secui (*Chronicon Dubnicense* în *Historia Hungaricæ fontes domestici*, III, ed. M. Florianus, 1884, p. 151—152 și 168; Ioan de Kikullew, ed. cit., p. 177), situează *terra Tartarorum* la răsărit de Carpații Orientali.

⁹⁷ I. Mihalyi de Apsa, op. cit., p. 38.

⁹⁸ Ibidem, p. 56—57.

⁹⁹ E. Hurmuzaki — N. Densușianu, *Documente privitoare la istoria românilor*, I, 2, București, 1890, p. 162.

¹⁰⁰ *Monumenta historia Bohemiae*, II, ed. G. Dobner, Praga, 1768, p. 386—387.

¹⁰¹ Ioannis Dlugossi *Historiae Polonicae* ..., ed. cit., col. 1122; idem, *Vita Sbignei...*, p. 552.

¹⁰² Cf. notele 43 și 44.

¹⁰³ G. I. Brătianu, *Les Bulgares à Cetatea Albă (Akkerman) au début du XIV-e siècle*, în „Byzantion“, II, 1925, p. 167, nota. 2.

¹⁰⁴ E. Kalužniacki, op. cit., p. 41; Șt. Lukasik, op. cit., p. 43.

¹⁰⁵ P. P. Panaiteșcu, *Interpretări românești*, p. 44; E. Virtosu, *Din sigilografia Moldovei și a Țării Românești*, în *Documente privind istoria României, Introducere*, II, București, 1956, p. 473.

¹⁰⁶ *Provinciale ordinis fratrum minorum vetustissimum* (= *Appendix I*), în *Bullarium Franciscanum*, V, ed. C. Eubel, Roma, 1898, p. 602. În mod greșit izvorul unde se enumera centrele misiunilor franciscani din vicariatul Rusiei, în rîndul cărora apare și *Moldavia*, a fost considerat de Gh. I. Moiescu (op. cit., p. 87) ca datînd din anul 1345, eroare înfîntită ulterior la numeroși alți istorici. Cf. A. Sacerdoțeanu, *Așezările omenești în Moldova pînă la 1418*, în „Arhiva românească“, IX, 1944, 2, p. 4; P. P. Panaiteșcu, în *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, București, 1957, p. 413; C. C. Giurescu, op. cit., p. 173 și 188; E. Neamțu, V. Neamțu și Șt. Cheptea, *Începuturile orașului Baia în lumina datelor arheologice*, în „Analele științifice ale

Așadar, mai întâi apare atestat documentar un onomastic derivat de la numele orașului, urmînd apoi menționarea numelui țării și abia mai târziu acela al orașului și al riului Moldova. În ceea ce ne privește, considerăm că este justificată argumentația lui P. P. Panaitescu, care considera că numele apei Moldovei, în bazinul căreia se afla nucleul inițial al statului, s-a transmis ulterior întregului voievodat¹⁰⁷. De altfel, încă cu multă vreme înainte sa, unii cronicari și cărturari, ca Georg Reicherstorffer¹⁰⁸, Anton Verancsics (Verantio)¹⁰⁹, J.-A. de Thou, Johann Tröster¹¹⁰, Grigore Țreche¹¹¹, Nicolae Costin¹¹², Dimitrie Cantemir¹¹³ și alții au apreciat că de la hidronimul Moldova a luat numele voievodatul și tot de la el, afirma Miron Costin, ar deriva numele moldovenilor¹¹⁴.

Așa cum s-a remarcat, toponimul *Moldova* a rămas multă vreme un nume strict de cancelarie¹¹⁵, utilizat întâi de străini și apoi de localnici. Cei mai mulți dintre vecinii regiunilor de la răsărit de Carpați continuau a numi pe locuitorii acestui spațiu *vlahi*, iar țara lor *Vlahia*. De abia mai târziu se adoptă pentru Moldova numele de *Vlahia mică* (*Walachia minor* în documentele papale¹¹⁶, *die claine Walachei* la Johann Schiltberger¹¹⁷, *die mindern Walachy* la Ulrich von Richental¹¹⁸, *Wallackie la petite* la Guillebert de Lannoy¹¹⁹ etc.), în timp ce actele patriarhilor constantinopolitani o desemnau la sfîrșitul secolului al XIV-lea sub forma

Universității „Al. I. Cuza”, Iași, Istorie, XIX, S. III, 1973, 2, p. 167; C. C. Giurescu, D. C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, București, 1975, p. 245; M. D. Matei, *Producția și schimbul de mărfuri în faza de cristalizare a vieții urbane medievale din Țara Românească și Moldova (secolele XIII—XIV)*, în „Studii și cercetări de istorie veche și arheologie”, 27, 1976, 3, p. 372.

¹⁰⁷ P. P. Panaitescu, *Interpretări românești*, p. 44—45 și 103. Cf. și C. Cihodaru, *Constituirea statului...*, p. 63.

¹⁰⁸ Georgii a Reychersdorff, *Chorographia Moldaviae*, în *Scriptores rerum Hungaricarum*, I, ed. I. G. Schwandtner, Vindebonae, 1746, p. 805.

¹⁰⁹ Antonio Verantio, *De rebus Hungarorum*, în *Scriptores rerum Hungarorum minores*, ed. M. G. Kovachich, II, Buda, 1798, p. 93.

¹¹⁰ E. Virtosu, op. cit., p. 469, nota. 2.

¹¹¹ Grigore Țreche, ed. cit., p. 60.

¹¹² Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601*, ed. I. Șt. Petre, București, 1942, p. 141.

¹¹³ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1973, p. 52—53; idem, *Hronicul...*, p. 304.

¹¹⁴ Miron Costin, *Cronica Țărilor Moldovei...*, ed. cit., p. 209; idem, *De neamul moldovenilor...*, ed. cit., p. 269.

¹¹⁵ V. Maciu, *Semnificația denumirii statelor istorice române*, în „Revista de istorie”, 28, 1975, 9, p. 1317. Cf. și E. Stănescu, *Unitatea teritoriului românesc în lumina mențiunilor externe. „Valahia” și sensurile ei*, în „Studii”, 21, 1968, 6, p. 1110—1114.

¹¹⁶ *Bullarium Franciscanum*, VII, ed. C. Eubel, Roma, 1904, p. 556, 557, 560 și 561; I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, I, *Documente privitoare la episcopia te catolice din Principate*, extras din „Revista catolică”, București, 1913, p. 29; Șt. Pascu, op. cit., p. 52.

¹¹⁷ Schiltberger's *Reise in den Orient und wunderbare Begebenheiten*, ed. A. I. Penzel, München, 1814, p. 82; *Călători străini despre Țările Române*, I, ed. M. Holban, București, 1968, p. 31.

¹¹⁸ C. I. Karadja, *Delegații din țara noastră la conciliul din Constanța (în Baden)*, în anul 1415, în „Analele Academiei române, Mem. secț. ist.”, seria III, VII, 1926, p. 81—83.

¹¹⁹ „Записки Одесского общества. История и древностей”, Odesa, III, 1853, p. 438; *Călători străini...*, I, p. 50.

Μαυροβλαχία¹²⁰, adică *Vlahia neagră*, sau **Ῥωσροβλαχία**¹²¹, cu sensul de *Vlahia din părțile Rusiei*, pentru a o deosebi de **Οὐγγροβλαχία**¹²² — *Vlahia din părțile Ungariei*, adică Țara Românească. Ulterior a apărut o altă formă combinată, creată tot în cancelaria patriarhală¹²³ și adoptată apoi și de cea moldovenească¹²⁴, — *Moldovlahia* (**Μολδοβλαχία**, **МОЛДОВЕΛΑΧΙΝСКАЯ ЗИΜΑ**) — compusă din denumirea mai veche și mai nouă a zonei est-carpătice, pe care o considerăm de adincă semnificație, simbolică, pentru apartenența acestei regiuni la vastul spațiu unitar românesc carpato-dunărean.

Deși poporul român s-a format pe un teritoriu cu o suprafață considerabilă și a fost integrat din zorii epocii medievale în hotarele mai multor formațiuni politice, asupra cărora s-au exercitat influențe externe diferite, conștiința originii sale comune și a unității sale de limbă și de teritoriu s-a manifestat de timpuriu. Acceptarea de către românii moldoveni ca în fruntea statului lor de sine stătător să fie așezat un voievod din altă provincie românească ni se pare în această privință nu lipsită de semnificație. O reflecție evidentă a conștiinței unității teritoriale reprezintă și transferurile de populații între diferitele regiuni românești. Se observă că niciodată comunitățile românești nu au manifestat intenția de a părăsi în mod durabil vechile vetre ale strămoșilor lor traco-daci, toate mișcările de populații având loc în interiorul spațiului carpato-dunărean, caracterizat prin unitate teritorială, de limbă, credință și obiceiuri.

INFORMATIONS HISTORIQUES SUR LA POPULATION ROUMAINE À L'EST DES CARPATES AUX XIe—XIVe SIÈCLES

RÉSUMÉ

Les sources historiques écrites sur les Roumains habitant le territoire de la Moldavie dans la période antérieure à l'apparition de l'Etat féodal autonome sont peu nombreuses. Les sources internes sont en petit nombre à cause du niveau social-économique et politique de la société qui n'était pas suffisamment élevée pour

¹²⁰ E. Hurmuzaki — N. Iorga, *Documente privitoare la istoria românilor*, XIV, 1, București, 1915, p. 16 și urm.

¹²¹ *Ibidem*, p. 19 și urm.

¹²² *Ibidem*, p. 1—6 și 10—13. Despre ungrovlahi (**Οὐγγροβλάχοι**) amintește în cronica sa Ioan Cantacuzino (cf. *Fontes...*, p. 482—483).

¹²³ E. Hurmuzaki — N. Iorga, *op. cit.*, XIV, 1, p. 33—37.

¹²⁴ Această formă este atestată în documentele din vremea lui Alexandru cel Bun și a urmașilor săi direcți, care se intitulau : **КОРВОДА И ГОСПОДИНЪ ВЪСІИ МОЛДОВЕΛΑΧΙНСКОИ ЗИМАН** (Cf. *Documenta Romaniae Historica*, A. Moldova, I, ed. C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, București, 1975, nr. 41, 50 75, 93, 100, 101, 195, 212 și 221). În inscripția de pe patrafirul de la Ladoga același domn purta titlul de **Βοεβώδης αὐτοκράτωρ πάσης Μολδοβλαχίας καὶ Παρθλασίας** (cf. N. Iorga, *Patrafirul lui Alexandru cel Bun : cel dintîi chip de domn român*, în „Analele Academiei Române, Mem. sect. ist.”, seria II, XXXV, 1912—1913, p. 344), iar în *Viața Sf. Ioan cel Nou de la Suceava* (ed. Melchisedec, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, an. II, vol. III, 1884, p. 173) este numit **господство у ꙗмо-моу въсѣж Молдовелѣж и помѣрѣи**.

assurer le cadre d'une vie culturelle correspondant au développement de l'écriture. En outre, les Roumains des régions extra-carpatiques, étant une population d'agriculteurs et de pasteurs sédentaires, sans une organisation militaire remarquable au début du II-e millénaire, n'ont pas eu la velléité de conquérir des territoires étrangers et, par conséquent, ils ont présenté un moindre intérêt pour les chroniqueurs de l'époque.

Les informations écrites sur la population roumaine à l'est des Carpates Orientales aux XIe—XIVe siècles sont de diverses origines : scandinave, byzantine, russe, allemande, hongroise, italienne, polonaise, arabe et arménienne. Ces informations sont incluses dans des chroniques, des poèmes historiques, des ouvrages de géographie, des documents de chancellerie, des inscriptions gravées sur des pierres, etc. Dans toutes ces sources la population roumaine est dénommée par différentes variantes, dérivées exclusivement de la forme *vlah* : Blakumen, Blöckumenn, βλάχοι, Oulachaț, Walathi, Walachi, Vlăchen, Vlachen, Blaci, Olachi, etc. Ce nom a été emprunté par les Slaves aux Germains, lesquels, à l'aide d'un mot ressemblant, ont désigné initialement une tribu celtique, et ensuite tous les Roumains. Les Slaves l'ont utilisé dans une acception encore plus large de peuple d'origine romaine et surtout pour désigner les Roumains.

Les sources historiques citées indiquent l'existence de la population roumaine sur le territoire de la Moldavie tout au long de la période qui est ici étudiée, c'est-à-dire du XIe au XIVe siècle. L'analyse des sources écrites contredit les opinions, plus anciennes ou plus récentes, selon lesquelles en Moldavie, au cours des grandes migrations des peuples, il n'y aurait plus eu d'élément romanisé et la Moldavie aurait été peuplée par les Roumains à peine dans la période immédiatement antérieure à la fondation de l'Etat féodal, tandis que, au cours des XIe—XIIIe siècles, les régions à l'est de la chaîne carpatique auraient été habitées par des peuplades slaves, turques et mongoles.

L'auteur du présent article souligne que, dans les premiers siècles du IIe millénaire, dans les sources contemporaines, est désignée du même nom la population d'origine romaine de toutes les provinces carpato-danubiennes, ainsi que circonstance politique spéciales ont conduit à de certaines différenciations entre la masse romanisée sud-danubienne, où plusieurs dialectes se sont individualisés, et celle du nord du fleuve, restée unitaire, malgré les vicissitudes des temps, provoquées par la pénétration parfois violente de nombreuses tribus étrangères. La conservation de cette unité de langue et des traits fondamentaux des communautés roumaines dans l'espace carpato-danubien est due aux liaisons interrégionales permanentes et directes et aux transferts de populations des deux côtés des Carpates.

Pour l'évolution similaire des communautés autochtones dans l'espace carpato-danubien est particulièrement significative la simultanéité de certains phénomènes socio-politiques, notamment la création, à peu près concomitante, des Etats féodaux de Valachie et de Moldavie.

La création de ces Etats séparés a rendu nécessaire l'adoption de dénominations différentes. Etant donné que pour la premier Etat féodal roumain, qui se trouvait au sud des Carpates, on a conservé un nom dérivé de celui qui désignait les habitants autochtones, il a fallu trouver une autre dénomination pour l'Etat roumain situé entre les Carpates et le Dniestr. L'auteur considère comme pleinement fondée l'opinion des chroniqueurs, adoptée par certains historiens modernes, selon laquelle le nom de la rivière Moldova, dans le bassin de laquelle a été créé le noyau initial de l'Etat, s'est transmis ultérieurement à toute la principauté. Le terme „Moldova“ est resté longtemps un nom strictement de chancellerie, utilisé d'abord par les étrangers et ensuite par les autochtones.

MARINA ȚĂRII MOLDOVEI PÎNĂ LA UNIREA PRINCIPATELOR ROMÂNE

DE

I. TODERAȘCU

Organizarea și evoluția marinei românești, rolul acestei instituții în viața economică și politică a românilor nu au rămas în afara preocupărilor istoriografiei noastre. N. Bălcescu¹ și M. Kogălniceanu² mai întii, B. P. Hașdeu³ mai apoi au reliefat importanța factorului geografic și rolul orașelor — porturi de la Dunăre și Marea Neagră în dezvoltarea activității maritime a Principatelor române. Referindu-se la începuturile marinei noastre, M. Kogălniceanu scria, bunăoară, că moldovenii „care din vremurile cele mai vechi se îndeletniceau cu navigația pe riurile plutoare ale Principatului, pe Dunăre, privind bunătatea țărmurilor ce aveau la Marea Neagră, începură a dura corăbii, dintii pentru siguranța porturilor, pe urmă pentru un negoț întins“. Sub Ștefan cel Mare, continua istoricul, „înfrîurirea maritimă a Moldovei fu așa de mare, încît domnii în titlurile lor se numeau stăpîni a Mării Negre“⁴.

O contribuție notabilă, sub raport informativ, la studierea trecutului maritim al Principatelor, a adus V. A. Urechia. Publicînd, la sfîrșitul secolului trecut, *Documente inedite din domnia lui Alexandru Constantin Moruzi*⁵, autorul a grupat sub titlul *Documente relative la oaste și flota pe Dunăre* cîteva știri privitoare la vechea marină a Principatelor, regimul navigației sub tratatele de la Carlovitz, Passarovitz și Belgrad și construcțiile navale din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Dintre lucrările de istorie a marinei⁶, cea mai de seamă realizare a vechii istoriografii o constituie, fără îndoială, monografia locotenentului

¹ N. Bălcescu, *Puterea armată și arta militară la moldoveni în timpul mării lor*, în N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, Ed. Academiei, București, 1953, p. 129.

² M. Kogălniceanu, *Bătălia de la Războieni și pricinile ei. 26 iulie 1476*, ed. îngrijită și cuvînt înainte de Ileana Manole, Editura militară, București, 1973, p. 115—116.

³ B. P. Hașdeu, *Istoria critică a românilor*, vol. I, București, 1875, p. 3—10.

⁴ M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 115—116.

⁵ „An. Ac. Rom., Mem. sect. ist.“, S. II, tom. XV (1892—1893).

⁶ N-am găsit necesar să ne oprim și asupra altor lucrări de acest gen deoarece, cele mai multe, din unghiul de judecată al istoricilor, nu sînt altceva decît

— comandor Constantin Ciuchi, apărută la Constanța în 1906⁷. În cele aproximativ 400 de pagini, autorul urmărește evoluția marinei din antichitate pînă la începutul secolului nostru. Lucrarea conține foarte multe erori, autorul dovedind o deosebită stingăcie în utilizarea terminologiei istorice, în interpretarea faptelor, după cum, îi sînt cu totul străine normele de respectare a epocilor și perioadelor istorice. Dincolo de aceste limite, studiul acestui ofițer de marină rămîne, parțial, valabil și astăzi.

Unele aprecieri privitoare la forța navală românească în evul mediu și în prima parte a epocii moderne nu lipsesc nici din sintezele de istorie a românilor⁸ și nici din studiile de istoria tehnicii navale românești realizate în anii din urmă⁹.

Cercetările de istoria navigației și a marinei românești s-au îmbogățit substanțial, în ultima vreme, prin studiile publicate de cercetătorul Sergiu Columbeanu, angajat în elaborarea unei monografii cu acest subiect¹⁰. Rezultatele parțiale, publicate în revistele de specialitate¹¹, l-au făcut pe autor să constate că „navigația pe apele interioare și pe mare, construcțiile navale, traficul maritim și fluvial, au fost activități ce s-au desfășurat încă din antichitate pe teritoriul țării noastre“. Și în acest

niște veritabile subproduse. Scrise de cadre militare ori funcționari ai marinei, acestea reproduc, fără spirit critic, informații care nu slujesc adevărul istoric. De cele mai multe ori, referințele la epoca feudală lipsesc ori sînt numai de circumstanță (vezi, spre exemplu, Căpitan — comandor I. Toescu, *Istoria veche a marinei românești* (Supliment la Revista marină), Galați, f.a.; Scarlat Varnav, *Marina de comerț*. Articole publicate în ziarul „Constituționalul“ septembrie și decembrie 1897, București, 1897; Alex. Marius Gheorghiu, *Problema marinei comerciale*, Brăila, 1931).

⁷ *Istoria marinei române în curs de 18 secole*.

⁸ C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, partea a II-a, București, 1946, p. 761—762.

⁹ Idem, *Construcții navale în Principatele române în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea*, în vol. *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 317—329; Idem, *Despre construcțiile navale în țările române pînă la finele secolului al XVIII-lea*, cap. din idem, *Contribuții la istoria științei și tehnicii românești în secolele XV — începutul secolului XIX*, Ed. științifică, București, 1973, p. 96—124. I. Toderașcu, *Construcții navale la șantierul din Galați în ultimul sfert al secolului al XVIII-lea*, în „Danubius“, vol. II—III, 1909, p. 93—110; Idem, *Din activitatea șantierului naval Galați în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Analele șt. ale Univ. „Al. I. Cuza“ din Iași, Istorie, tomul XVI, (1970), fasc. 1, p. 67—76; Idem, *Informații noi privind șantierul naval din Galați (sfîrșitul sec. al XVIII-lea — prima jumătate a sec. al XIX-lea)*, în „Anuarul Inst. de ist. și arh. „A. D. Xenopol“, IX (1972), p. 205—215; Idem, *Preocupări pentru îmbunătățirea mijloacelor de navigație în Principatele române (prima jumătate a sec. al XIX-lea)*, în „Analele șt. ale Univ. „Al. I. Cuza“ din Iași, Istorie, tomul XX (1974), fasc. 1, p. 31—34.

¹⁰ *Istoria navigației și a marinei în România*.

¹¹ *Aspecte ale istoriei navigației în România (Din cele mai vechi timpuri pînă la tratatul de la Adrianopol — 1829)*, în „Studii“, 4, 1972, p. 719—742; *Date inedite privind traficul maritim la Brăila după tratatul de la Adrianopol (1829)* în vol. *Sub semnul lui Clío. Omagiu Acad. prof. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 239—244; *Acțiuni navale în Marea Neagră în timpul lui Ștefan cel Mare*, în „Revista de istorie“, 1, 1975, p. 73—89; *Acțiunile navale ale lui Mihai Viteazul pentru stăpînirea Dunării*, în „Revista de istorie“, 4, 1975, p. 483—494; *The Romanian Principalities and world sea traffic after the Adrianople Treaty (1829) the beginnings of Romanian — American maritime relations*, în „Nouvelles études d'histoire“, V, București, 1975, p. 241—250.

domeniu, împotriva tuturor factorilor care au împiedicat dezvoltarea firească a societății românești, a existat o continuitate. Factorul maritim a avut o deosebită importanță pentru istoria noastră. În epoca feudală, până la începutul secolului al XVI-lea mai ales, prosperitatea economică și politică a Țărilor române poate fi explicată și prin consolidarea poziției lor maritime. Puterea navală a Principatelor a cunoscut momentul de maximă dezvoltare în vremea lui Ștefan cel Mare. Conștient de rolul flotei în apărarea granițelor dinspre sud-est, de importanța comunicației pe apă pentru comerțul unei țări, acest voievod a dotat țara cu o marină care probează, mai mult, calitățile lui de bun strateg și gospodar. Domnia lui Mihai Viteazul a constituit un nou prilej de afirmare a artei navale românești. Și acest domn a intuit însemnătatea economico-strategică a Dunării pentru războiul contra forțelor otomane, fiind preocupat „să folosească din plin factorul naval, întâi fluvial și apoi maritim“. Domnul unificator, conchide Sergiu Columbeanu, „a condus cu multă strălucire nu numai războiul pe uscat, ci și pe apă“.

În lucrarea de față ne propunem să urmărim începuturile, apogeul, declinul și refacerea marinei moldovenești până la Unirea Principatelor române.

Statul feudal Moldova și-a putut constitui o forță navală pe măsură ce s-a conturat unitatea teritorială, întinzându-și granițele până la Dunăre și Marea Neagră.

Este îndeobște cunoscut că procesul de formare a statului feudal Moldova, de unificare a tuturor formațiunilor politice în jurul nucleului politic inițial, s-a desăvârșit pe timpul lui Petru I Mușat ori a lui Roman I. Mușat. O însemnare din august 1386 de pe un registru de socoteli al administrației orașului Caffa (registru aflat în arhivele genoveze), descoperită de curînd, amintește existența a doi domni în Moldova: Constantin și Petru. Petru nu este altul decît Petru I. Mușat, care se intitula în acte „din mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovei“. Numai că Moldova lui Petru I Mușat nu corespundea cu întreg teritoriul statului feudal moldovean. În partea de sud a țării mai exista încă, la această dată, o unitate politică care și-a păstrat individualitatea, condusă de un alt șef român, Constantin sau Costea, acela amintit în pomelnicul de la Bistrița. Aceasta a dispărut însă foarte curînd fiind alipită la „țara“ ce se formase în jurul nucleului unificator de pe valea Moldovei. Procesul a avut loc în anii următori, pînă în 1392, cînd succesorul lui Petru I, Roman I, se intitulează, în documentul din 30 martie, dat pentru Ionaș Viteazul, „marele singur stăpînitor al țării de la munte pînă la tărîmul mării“¹².

Așadar, către sfîrșitul secolului al XIV-lea autoritatea politică centrală era în stăpînirea unei porțiuni din cursul inferior al Dunării și a litoralului Mării Negre, de la gurile Dunării pînă la vărsarea Nistrului. Moldova și-a putut constitui, în noile condiții, o forță navală, atît de necesară pentru asigurarea pazei hotarelor țării din această direcție și pentru o participare mai activă la traficul comercial care se desfășura acolo.

¹² Șerban Papacostea, *La începuturile statului moldovenesc. Considerații pe marginea unui izvor necunoscut*, în „Studii și materiale de istorie medie“, VI, București, 1973, p. 45 și urm.

La sfârșitul secolului al XIV-lea Moldova a intrat în stăpînirea Cetății Albe, vechea așezare de la gura Nistrului. Lista orașelor „volohe” care precede lista orașelor rusești întocmită între 1387—1392¹³ înscrie și Cetatea Albă („Belgorod”) ¹⁴. Privilegiul comercial acordat la 1408 de Alexandru cel Bun negustorilor poloni din Liov menționează, printre punctele principale de vamă din Moldova, și Cetatea Albă ¹⁵. La Cetatea Albă sfîrșea vechiul drum moldovenesc preferat, după 1387 cînd Polonia a cucerit Galiția Orientală, și de negustorii poloni ¹⁶.

La începutul secolului al XV-lea Moldova a reușit, în urma unei acțiuni a lui Alexandru cel Bun, să cucerească de la genovezi Chilia. Se pare că, stăpînirea genoveză a încetat la Chilia nu în 1403, cum demonstrase N. Iorga ¹⁷, ci în 1411, cum s-a arătat mai recent ¹⁸. Chilia a rămas sub autoritatea domnului moldovean pînă în 1420, anul expediției lui Mahomed I contra Țării Românești și Moldovei, cu care ocazie cetatea a fost cucerită de turci. Dan al II-lea a adus cetatea sub stăpînire munteană. În anii următori Chilia a fost, pe rînd, sub administrația Moldovei, Transilvaniei și Țării Românești, pînă în 1465 cînd a fost recucerită de Ștefan cel Mare ¹⁹.

Ce importanță economico-politică au avut aceste orașe-porturi o dovedește și una dintre clauzele tratatului de la Lublau, încheiat între Ungaria și Polonia la 15 martie 1412. Plănuindu-se împărțirea Moldovei, fiecare dintre regatele amintite își rezervau unul dintre aceste puncte strategice: Polonia dorea să stăpînească Cetatea Albă iar Ungaria, Chilia ²⁰.

La sfârșitul secolului al XIV-lea și în primele decenii ale secolului al XV-lea, atunci cînd s-au făcut progrese remarcabile în procesul de organizare a statului moldovean, s-au pus, foarte probabil, și bazele marinei acestui principat. Un document din 30 august 1429, ieșit din cancelaria împăratului Sigismund de Luxemburg, informează că Alexandru cel Bun a oprit pătrunderea pe Dunăre a 12 nave dușmane prin construirea unui obstacol la vărsarea Dunării în Marea Neagră prin brațul Chilia.

¹³ Al. Andronic opinează pentru o restrîngere a datării listei orașelor moldovenești, cuprinsă într-o listă generală a orașelor din vechile cronicile rusești, între 1388—1391 (*Orașe moldovenești în secolul al XIV-lea în lumina celor mai vechi izvoare rusești*, în „Romanoslavica”, XI, 1965, p. 203—218). C. Cihodaru consideră că lista poate fi datată între 1389—1392 (*Începuturile vieții orășenești în Iași*, în „Analele șt. ale Univ. „Al. I. Cuza” din Iași, Istorie, fasc. 1, 1971, p. 37, nota 29).

¹⁴ C. C. Giurescu, *Tirguri sau orașe și cetăți moldovene, din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, Ed. Academiei, București, 1967, p. 203.

¹⁵ Mihai Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, p. 634.

¹⁶ P. P. Panaiteșcu, *Drumul comercial al Poloniei la Marea Neagră în Evul Mediu*, în *Interpretări românești*, București, 1947, p. 108.

¹⁷ *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899, p. 72, p. 274.

¹⁸ Fl. Constantiniu, Ș. Papacostea, *Tratatul de la Lublau (15 martie 1412) și situația internațională a Moldovei la începutul veacului al XV-lea*, în „Studii”, 6, 1964, p. 1139.

¹⁹ Pentru aceasta a se vedea, Fr. Pall, *Stăpînirea lui Iancu de Hunedoara asupra Chiliei și problema ajutorării Bizanțului*, în „Studii”, 3, 1965, p. 619—638.

²⁰ Fl. Constantiniu, Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 1138. D. Ciurea, *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova (sec. XIV—XVIII)*, în „Anuarul Inf. de ist. și arh.”, Iași, II, 1965, p. 156.

O asemenea construcție demonstrează, cum bine s-a observat, existența unui personal specializat în construcții navale²¹. Moldovenii de la Cetatea Albă aveau, după informația unui raport genovez din 1455, suficiente ambarcațiuni pe care le utilizau nu numai la pescuit ci și la acțiuni navale cu caracter militar. În acel an ei au fost capabili să cucerască, fără ajutor de la domnie, cetatea Lerici de la gura Niprului stăpinită de frații genovezi Senarega²². Cu un an mai înainte, ei au putut să respingă o flotă de 56 corăbii turcești care asediase cetatea²³.

Unul dintre cele mai sugestive documente pentru trecutul maritim al principatului Moldovei este actul dat de sultanul Mehmed al II-lea, la 9 iunie 1456, în localitatea Ieni-Derbent din Bosnia²⁴. N. Iorga, care a publicat pentru întâia oară documentul la noi după culegerea lui Friderich Kraelitz²⁵, a crezut că acest privilegiu se referă numai la negustorii din Cetatea Albă²⁶. Alți istorici n-au făcut decât să-și însușească opinia întiiului editor român. Actul în discuție nu este, după cercetări mai recente, doar un simplu privilegiu comercial dat de sultan pentru negustorii din Cetatea Albă. El are un caracter de tratat de pace și privește nu numai pe negustorii din cetatea de la limanul Nistrului ci pe toți negustorii din Moldova. „Am dispus, se arată în acest act dat de sultan după ce Moldova acceptase să plătească tribut Porții, ca negustorii aflați în vilaeturile sale (în Moldova lui Petru Aron) *la Akkerman să vină cu corăbiile lor și să facă schimb și negoț cu populația din Adrianopole și din Brusa și din Istanbul*. La venirea și la întoarcerea lor nimeni dintre beii, subașii, sipahii și supușii mei să nu aducă pagube și stricăciuni nici sufletului și nici capului și nici avuțiilor acestora²⁷ (subl. ns.). *Corăbiile moldovenilor* despre care se face mențiune în textul acestui act probează existența unui număr suficient de mijloace de plutire cu care moldovenii luau parte la traficul de mărfuri. Să mai amintim, în aceeași ordine de idei, și documentul venețian din 3 august 1462, document care ne informează despre înlesnirea ce s-a acordat unei nave moldovenești de a naviga în Mediterana Orientală²⁸.

²¹ Sergiu Columbeanu, *Acțiuni navale în Marea Neagră în timpul lui Ștefan cel Mare*, p. 75.

²² N. Iorga, *op. cit.*, p. 116—117.

²³ Mustafa A. Mehmet, *Din raporturile Moldovei cu Imperiul otoman în a doua jumătate a veacului al XV-lea*, în „Studii”, 5, 1960, p. 16.

²⁴ *Ibidem*. Pentru cronologia actelor care preced acest privilegiu a se vedea Al. Grecu (P. P. Panaitescu), *Pe marginea folosirii izvoarelor cu privire la supunerea Moldovei la tributul turcesc (Vaslui 1456)*, în „Studii”, 3, 1952, p. 188.

²⁵ *Osmanische Urkunden in türkischer Sprache aus der zweiten Hälfte de 14 Jahrhundert*.

²⁶ „Revista istorică”, X (1924), nr. 4—6, p. 105.

²⁷ Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 168. Actul și-a păstrat valabilitatea, foarte probabil, până în 1470, atunci când s-au produs schimbări în raporturile moldo-otomane (Vasile Neamțu, *Premise economice ale victoriei din 10 ianuarie 1475*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, XII, 1975, p. XXV.

²⁸ B. T. Cîmpina, *Despre rolul genovezilor la gurile Dunării în secolele XIII—XV*, în „Studii”, 1, 1953, p. 211—213.

În a doua jumătate a secolului al XV-lea Moldova a fost pusă în fața unor situații deosebit de grave. Este îndeobște cunoscut că politica agresivă a Porții l-a determinat pe Ștefan cel Mare să depună mari eforturi pentru apărarea graniței de sud-est a țării. În sistemul de defensivă un rol cu totul aparte a revenit cetăților Chilia și Cetatea Albă. În scrisoarea sa din 8 mai 1477 către dogele Veneției, scrisoare dusă și citită acolo de către Ion Țamblac, Ștefan cel Mare, solicitând ajutor, arăta că aceste cetăți „sint Moldova toată” și că posedându-le, această țară „este un zid pentru Ungaria și pentru Polonia”. Dacă Chilia și Cetatea Albă vor fi păstrate „va fi cu puțință ca turcii să piardă și Caffa și Chersonul”²⁹. La fel de sugestivă este și scrisoarea lui Baiazid al II-lea expediată, din Chilia, raguzanilor, la 2 august 1484, după cucerirea acestor două porturi moldovenești. Chilia este, se arăta acolo, „cheie și poartă la toată țara Moldovei și Ungariei și a țării de la Dunăre” iar Cetatea Albă „cheie și poartă pentru toată Polonia, Rusia, Tataria și toată Marea Neagră”³⁰.

Apărarea țării din această direcție se putea mai lesne realiza pe apă. Iată de ce Ștefan cel Mare a dat o mare importanță marinei, căutând să doteze țara cu o forță navală corespunzătoare momentului. De asemenea, el a luat măsuri pentru „completarea sistemului de baze navale”, readucând în stăpînirea Moldovei Chilia Veche și construind, la 1479, o altă cetate cu acest nume, zisă „cea nouă”. A consolidat, de asemenea, zidurile de apărare ale acestor puncte strategice³¹. Este foarte probabil că, în 1462, atunci cînd a încercat să cucerească Chilia și în 1465, cînd cetatea a fost readusă în sistemul defensiv al țării, Ștefan cel Mare s-a slujit și de mijloace navale³². Meșterii moldoveni constructori de nave îi vor fi putut asigura bastimentele necesare unei asemenea acțiuni. Se poate presupune că nu toate corăbiile menționate documentar în acești ani erau de proveniență străină. În tot cazul, Ștefan a trebuit să se îngrijească continuu de creșterea forțelor sale navale, pentru eventualitatea confruntării cu un dușman bine dotat. Flota otomană care urma să atace, în vara anului 1475, cetățile genoveze și, după unele indicii și pe cele moldovenești, era de natură să provoace teamă și celor mai bune flote existente la acea dată. Ea era formată, ne informează Leonardo Arte în raportul său către dogele Veneției expediat la 4 iulie 1475, din 180 galere, 170 fuste și 170 tatarie³³.

Căderea Caffei și a Mangopului, în 1475, a constituit o grea lovitură pentru Moldova. Chilia și Cetatea Albă rămîneau, astfel, izolate, într-o vreme în care sultanul făurea planuri pentru continuarea cuceririlor în zona Mării Negre. Marina lui Ștefan cel Mare va fi fost gata de apărare în vara anului 1476, cu prilejul mării expediții condusă de Mehmed al II-lea împotriva Moldovei. Informațiile puse în circulație

²⁹ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913, p. 350.

³⁰ N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, p. 157—158.

³¹ Sergiu Columbeanu, *op. cit.*, p. 76.

³² Ideea colaborării moldo-turce la asediul Chiliei în vara anului 1462, trebuie, credem, definitiv abandonată.

³³ *Sergiu Columbeanu, op. cit.*, p. 81.

de N. Iorga au dovedit că unul dintre obiectivele acestei campanii era cucerirea celor două orașe—porturi moldovenești³⁴. Dar prudența, determinată și de faptul că o furtună a distrus, în mare parte, flota otomană, l-a făcut pe sultan să abandoneze, pentru moment, acest gând. Fiul său, Baiazid al II-lea, care i-a succedat începând cu 21 mai 1481, mobilizând forțe uriașe (100 de nave și 100.000 luptători), avea să împlinească marea dorință a părintelui său³⁵.

Expediția turcească din vara anului 1484 a avut urmări dintre cele mai grele în primul rînd pentru Moldova. Posibilitățile de apărare dinspre sud, cu ajutorul forței navale, au dispărut. Au fost paralizate și legăturile comerciale, care se realizau atît de lesne prin aceste puncte. Ca mai înainte Caffa și Mangopul, Chilia și Cetatea Albă au devenit puternice baze de atac turcești împotriva Moldovei. Marea Neagră se transforma, treptat, într-un lac turcesc. Remarcînd gravitatea momentului, N. Bălcescu constata, cu multă plasticitate, că pierderea Cetății Albe „îngropa viitorul maritim al Moldovei”³⁶.

Cu ocazia evenimentelor din 1484 și din anul următor, 1485, cînd Ștefan a încercat să recucerească cetățile, sînt amintite de mai multe ori *corăbiile moldovenilor* ca participante la operațiunile militare, ceea ce constituie noi dovezi privind marina Moldovei pe vremea lui Ștefan cel Mare. Cronicarul Kodja Husein enumeră printre motivele care i-au determinat pe turci să cucerească Chilia și Cetatea Albă și faptul că navele moldovene din aceste porturi „pricinuiau mereu pagube negustorilor care veneau acolo din Caffa și Kırım și din Dest-ul tătarăsc”³⁷. Referindu-se la încercarea lui Ștefan, din 1485, de a recuceri cetățile, Mehmed Neșri spune că orașenii („gheaurii”) de la Cetatea Albă au trimis știre lui Kara-Bogdan-oglu (Ștefan cel Mare) spunîndu-i: „să vii numaidecît, noi îți vom preda cetatea”. La rîndul său, Ștefan, „pregătind scări și adunînd oaste și încărcînd, în timpul nopții, ostași în corăbii, *a venit pe apă chiar lîngă cetatea Akerman*”³⁸ (subl. ns.). Sa'adeddin Mehmed³⁹, Așik-Pașa-zade⁴⁰ și Kodja Husein⁴¹ amnitesc, aproape în termeni similari, despre participarea corăbiilor moldovene la operațiunile de recucerire întreprinse de Ștefan.

Toate aceste informații constituie dovezi peremptorii pentru existența unei marine în Moldova pe timpul domniei lui Ștefan cel Mare. Logica istorică ne dă dreptul să admitem că în aceste două orașe-porturi existau „șantiere” de construcții navale. Locuitorii de la Chilia și Cetatea Albă se îndeletniceau, în bună parte, cu pescuitul și comerțul, fapt care a putut să stimuleze construcția locală de nave. În aceste așe-

³⁴ Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe, p. 146—151.

³⁵ Ion Ursu, *Ștefan cel Mare și turcii*, București, 1914, p. 111.

³⁶ N. Bălcescu, *Puterea armată și arta militară la moldoveni, în timpul mării lor*, loc. cit., p. 129.

³⁷ *Cronici turcești privind țările române. Extrase, vol. I (sec. XV — mijlocul sec. XVII)*. Volum întocmit de Mihail Guboglu și Mustafa A. Mehmed, Ed. Academiei, București, 1966, p. 461.

³⁸ *Ibidem*, p. 132.

³⁹ *Ibidem*, p. 327.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 100.

⁴¹ *Ibidem*, p. 463.

zări existau, apoi, mulți greci, genovezi și venețieni, recunoscuți în general ca buni navigatori și meșteri de nave. Ei își vor fi construit aici bastimente pentru necesitățile proprii. Ștefan însuși va fi stimulat o astfel de activitate de vreme ce el a pus să se construiască, în 1472, „un arsenal pentru corăbii“ în Mediterana Orientală⁴².

Cucerirea celor mai multe dintre porturile românești și transformarea lor în raiale turcești, instaurarea dominației otomane, monopolizarea, treptat⁴³, a navigației pe Dunăre și pe Marea Neagră de către puterea de la Constantinopol nu au rămas fără consecințe pentru țările române. În noua situație politică, Moldova și Țara Românească n-au mai putut să dispună de forțe navale. Vasele românești, cite s-au mai păstrat, circulau sub pavilion turcesc fiind nevoite să slujească interesele puterii suzerane. Forța navală românească nu s-a putut reface decât în condițiile istorice, favorabile, de la începutul epocii moderne.

În ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a celui următor, economia românească a înregistrat multiple și profunde transformări. Una dintre trăsăturile specifice acestei perioade istorice a constituit-o orientarea tot mai accentuată a economiei pe făgașul producției destinate schimbului, ceea ce a influențat favorabil dezvoltarea pieții interne. Comerțul era considerat, de către reprezentanții epocii, drept elementul cel mai activ, cel „mai dinamic“ al vieții economice⁴⁴. Dionisie Fotino definea comerțul ca fiind „fintina principală a înăvuirii și puterii staturilor“⁴⁵. La rîndul său economistul N. Suțu scria, la aproximativ trei decenii și jumătate după Dionisie Fotino: „Principiul oricărei bogății este producția, dar nu este suficient numai să se producă; este nevoie ca produsul să fie schimbat, să se vîndă. Mijloacele reproducției depind în principal de facilitatea schimbului; astfel, cu cît pla-

⁴² Sergiu Columbeanu, *op. cit.*, p. 87. O măsură similară se pare că a luat și domnul muntean Neagoe Basarab. Viața Sf. Nifon, intercalată de compilatorul din secolul al XVII-lea în *Istoria Țării Românești* (1290—1690), spune că, între altele, acest domn milostiv „... făcu o pristaniește (port, liman — n.n. I.T.) la Ascalon (port în Athos — n.n. I.T.) la mare, să fie de corăbiiari și o corăbie mare, și alta mică cu tot ce trebuiește. Și au zidit cu zid împrejur, și au făcut o culă cu arme și cu tunuri, să le fie de pază...“ (*Istoria Țării Românești, 1290—1690. Letopisețul cantacuzinesc*, Ediție critică întocmită de C. Grecescu și D. Simonescu, Ed. Academiei, București, 1960, p. 30).

⁴³ Monopolizarea, de către Poartă, a navigației pe Dunăre și pe Marea Neagră nu a însemnat, cel puțin pentru început, interzicerea severă a pătrunderii altor vase pe aceste ape. Cu acordul administrației turcești din zonă, s-a putut practica un comerț de tranzit, în special prin portul Galați, pentru Transilvania, Ungaria sau Polonia. Negustori raguzani, cu vase proprii, sînt prezenți în Marea Neagră și pe Dunăre în sec. al XVI-lea și chiar în sec. al XVII-lea. (Vezi pt. ac. P. Păltănea, *Știri despre economia orașului Galați în secolele al XV-lea și al XVI-lea*, în „Danubius“, V, 1971; Idem, *Informații privind comerțul orașului Galați în sec. al XVII-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol“, IX, 1972; Ioanna D. Spisarevska, *De l'activité des associations commerciales de Raguse (Dubrovnik) dans les terres bulgares au XV-e et XVI-e siècle*, în „Revue bulgare d'histoire, 2, 1974).

⁴⁴ Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul în Principatele Române (1750—1831)*, Ed. Academiei, București, 1972, p. 123.

⁴⁵ Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei*, ed. III, trad. George Sion, București, 1859, p. 143—144.

sarea produselor este mai asigurată, cu atât se dezvoltă și se extinde mai mult reproducția⁴⁶.

Data fiind importanța acestei activități, se impunea, cit mai urgent, „liberalizarea” comerțului, „liberalizare” care avea în vedere atât aspectul intern cit și cel extern. Vămile interne, foarte numeroase și încă pu-ternice, incomodau formarea pieții unice. Desființarea acestora a fost inclusă într-o serie de programe politice cum ar fi, bunăoară, *Cererile norodului românesc sau Constituția cărvunilor*⁴⁷.

Dezvoltarea liberă, firească, a Principatelor, constituirea pieții interne era stinjenită, într-o foarte mare măsură, de dominația economi-că a Porții. Desființarea monopolului turcesc asupra comerțului românesc, considerată drept o condiție pentru reabilitarea stării economice a Moldovei și Țării Românești, a fost înscrisă de 22 de ori în memoriile și proiectele de reformă elaborate între 1769—1829⁴⁸. Libertatea comer-cială revendicată atât de insistent și conjugată, de cele mai multe ori, cu libertatea de navigație, constituia o componentă a „programului anti-otoman”⁴⁹ și ilustra, alături de celelalte idei incluse în scrierile poli-tice ale vremii, o necesitate obiectivă de natură internă⁵⁰. Ea a fost ob-ținută prin tratatul de la Adrianopole (1829) care prevedea, pentru Principate, între altele, „deplina libertate de comerț pentru toate produ-sele solului lor și a industriei lor, fără nici o restricție”⁵¹. Prin firmane speciale, Moldova și Țara Românească căpătau, în 1834, libertatea navi-gației pe Dunăre sub pavilion național. În 1836, aceeași înlesnire a fost extinsă și pentru navigația pe mări⁵².

În noua perioadă istorică procesul de constituire a pieții interne a făcut progrese însemnate. Desfacerea produselor, pînă acum „fărîmitată, de proporții reduse și întîmplătoare”, este treptat depășită, căpătînd un caracter „regulat și uniform”⁵³. După scurgerea a trei decenii din sec. al XIX-lea, se realizase deja o „legătură organică” între diferite regi-uni, „particularismul local” fusese depășit⁵⁴. Clauzele tratatului de la Adrianopole ca și Regulamentul Organic „nu au creat această situație, ci au înlesnit lărgirea și consolidarea pieții interne permițînd trecerea spre o etapă nouă, superioară”⁵⁵.

⁴⁶ N. Șuțu, *Despre utilitatea unei căi ferate*, în N. Șuțu, *Opere economice*, ed. Ion Veverca, Ed. științifică, București, 1957, p. 333.

⁴⁷ Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 124—125.

⁴⁸ Idem, *Memoires et projets de reforme dans les Principautes Roumaines, 1769—1830*, Bucarest, 1970, p. XI și XVII.

⁴⁹ Gh. Platon, *Despre programul național al revoluției de la 1821 — 150 de ani de la revoluția națională condusă de Tudor Vladimirescu*, în „Analele șt. ale Univ. „Al. I. Cuza” Iași, Istorie, fasc. I, 1971, p. 25.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. I, p. 328.

⁵² *Manualul administrativ al Moldovei*, vol. II, Iași, 1856, p. 106—107; M. Gu-boglu, *Catalogul documentelor turcești*, vol. I, p. 540, nr. 2727; „Buletin. Foaie ofi-cială”, II (1834), p. 413—414, 438—439.

⁵³ Gh. Platon, *Cu privire la dezvoltarea pieții interne în Moldova în preajma Regulamentului Organic*, în „Analele șt. ale Universității „Al. I. Cuza” Iași, științe sociale, Tomul XV, 1959, p. 24.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 32.

⁵⁵ *Ibidem*.

Un rol important în formarea pieții interne a revenit transporturilor. Modernizarea căilor de comunicație și a mijloacelor de transport putea să asigure legătura permanentă între diferite regiuni, vehicularea avantajoasă și rapidă a mărfurilor stimulând producția și contribuind, într-o largă măsură, la desființarea vămilor interne. „*Bunăstarea drumurilor*, care asigură plasarea produselor și facilitățile necesare mișcării comerciale, spunea N. Suțu, este una dintre condițiile capabile să impulsioneze activitatea productivă”⁵⁶. „Țările cele mai puternice și cele mai civilizate sînt acelea în care transporturile se fac cu cea mai mare ușurință, rapiditate și economie”, scria același N. Suțu, atunci cînd discuta utilitatea căilor ferate⁵⁷.

Preocupările pentru îmbunătățirea căilor și a mijloacelor de transport în prima parte a epocii moderne, ne apar, astfel, cu atît mai îndreptățite. Se inițiază, acum, construcția de șosele și poduri, se pune tot mai insistent problema amenajării principalelor riuri pentru a le face navigabile, apar primele proiecte pentru construcția căilor ferate⁵⁸.

De o atenție sporită s-a bucurat transportul pe apă, socotit, cu adevărat, drept cel mai rentabil. Acesta prezenta, în comparație cu transportul terestru, avantaje considerabile. Greutatea transportată era mult mai mare și tot astfel viteza de deplasare. În același timp, cheltuielile de întreținere a căii și mijloacelor de transport erau mai mici⁵⁹.

După cereri repetate, Țara Românească primea de la Poartă dreptul „...de a face și a avea bolozane, șeici și caice și de toate vasele pe apa Dunării în cuprinderea țării...”⁶⁰. În hrisovul dat de Alexandru Moruzi, la 23 noiembrie 1793, se arată că acest drept l-a avut țara din vremuri vechi, dar a fost pierdut. Se obținuse astfel libertatea să se construiască cîte un vas pentru trebuința fiecărui județ al țării. De asemenea, unii particulari puteau să aibă vase de transport, în afara celor domnești⁶⁰.

⁵⁶ N. Suțu, *Mijloacele capabile să dea impuls activității productive*, în N. Suțu, *Opere economice*, ed. cit., p. 380.

⁵⁷ Idem, *Despre utilitatea unei căi ferate*, în op. cit., p. 333.

⁵⁸ Leonid Boicu, *Mijloacele viteze și pretul de cost al transporturilor în Moldova la începutul sec. al XIX-lea*, în „Studii și cercetări științifice”, Istorie, Iași, XIV (1963), nr. 2, p. 249—257; Idem, *Transporturile în Moldova între 1848—1864*, în vol. *Dezvoltarea economiei Moldovei între 1848—1864*, Ed. Academiei, București, 1963, p. 429—479; Idem, *Încercări de navigabilizare a riurilor moldovenești în prima jumătate a sec. al XIX-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” Iași, II (1965), p. 94—116; Idem, *Căile de comunicație terestre în Moldova între 1834—1848*, (I), în *Ibidem*, IV (1967), p. 81—116 și II în tomul V (1969), p. 121—144; Gheron Netta, *Încercări de navigațiune pe Olt*, București, 1928.

⁵⁹ L. Boicu, *Încercări de navigabilizare a riurilor moldovenești*, p. 104. Amiralul englez William Sidney Smith remarcă, în rapoartele sale din 1792 asupra stării Principatelor, că dezvoltarea navigației cu pînze pe Dunăre ar aduce mari beneficii locuitorilor acestor țări, eliberînd multe brațe pentru muncile agricole (Trevor I. Hope, *Rapoartele lui sir William Sidney Smith asupra stării Principatelor Moldova și Țara Românească, în anul 1792*, în „Studii”, 4, 1973, p. 719).

⁶⁰ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. V, București, 1893, p. 96—100; N. Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca mai nouă*, București, 1925, p. 113; C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, partea a II-a, p. 569; Idem, *Construcții navale în Principatele române în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea*, în vol. *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 327.

Nu știm dacă și Moldova a beneficiat de un astfel de hrisov. Judecînd însă după regimul similar al dominației otomane în cele două Principate, sîntem tentați să credem că această înlesnire a fost acordată printr-un act separat și Moldovei. În tot cazul, mijloacele de plutire aparținînd Moldovei (înțelegem aici și pe particulari) sînt tot mai frecvent citate în deceniile următoare. La Galați, principalul șantier naval, s-au construit ambarcațiuni nu numai pentru puterea suzerană ci și pentru nevoile țării ⁶¹.

Dorința boierimii și a burgheziei noastre de a dispune de o flotă cu care să-și poată plasa mai lesne produsele reiese și din raportul divanului Moldovei către P. Kiselev, din 30 ianuarie 1830. Se arăta acolo, că se vor lua măsuri pentru crearea de înlesniri negustorilor și „lăcuitorilor” moldoveni „de a se face caice sau corăbii care să poată fi încăpătoare de savune și unele și mai mari într-acest chip făcute ca să înoate și pe mare pentru ca să-și poată pămînteanul încărca produsele sale, să le ducă în toate porturile după cuprinderea tractaturilor, să-și hrănească transportarînd cărăturile neguțitorești” ⁶². Este vorba despre una dintre inițiativele care aveau să ducă la înființarea flotei naționale. În anii următori numărul vaselor moldovenești a crescut continuu ⁶³, creștere remarcată și de secretarul Consulatului francez din București, Felix Colson. În însemnările sale el arăta că un rol însemnat a avut, în această direcție, instituirea regimului de porto franc la Galați și Brăila. Diplomatul francez aprecia că, în 1839 Principatele posedau 20 de vase ⁶⁴, cifră care nu ni se pare a exprima realitatea. Fiind vorba despre Principate, credem că, în zece ani cît se scursese de la obținerea libertății comerciale, acestea dispuneau de flote mai mari. „Gazetta Piemontese” se dovedește a fi mai aproape de realitate. Într-un articol rezervat industriei și comerțului Principatelor române, din 20 martie 1851, menționează că „numărul vaselor naționale, care înainte era foarte insuficient, acum este de peste 100” ⁶⁵.

Moldovenii dispuneau, după surse oficiale, de un număr apreciabil de bastimente, construite în țară ori achiziționate de la negustorii străini. Un indiciu îl constituie numeroasele patente eliberate de conducerea Moldovei proprietarilor de vase pentru arborarea pavilionului național ⁶⁶. Între aceia cărora li s-a acordat dreptul de a naviga sub „bandi-

⁶¹ I. Toderascu, *Din activitatea șantierului naval Galați în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, p. 70 și urm.

⁶² Arh. St. Iași, Fond Litere. K/345, f. 107; L. Boicu, *Încercări de navigabilizare a riurilor moldovenești...* p. 105.

⁶³ În 1831 se vorbea, în chip surprinzător, despre un „prisos” din flotila Dunării ce era scos la vinzare prin mezat (2 corăbii, 12 cărlașe și un ghecet) (Arh. St. Iași. Tr. 134, op. 151, dosar 25, f. 1—5; „Albina românească”, 12 martie 1831, nr. 122, p. 543—544). Este vorba, desigur, despre înlocuirea unor ambarcațiuni uzate.

⁶⁴ Felix Colson, *De l'état présent et de l'avenir des Principautés de Moldavie et de Valachie...* Paris, 1839, p. 222—223.

⁶⁵ D. Bodin, *Documente privitoare la legăturile economice dintre Principatele Române și regatul Sardiniei*, București, 1941, p. 220.

⁶⁶ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 421, f. 21, 24, 26; Idem, Tr. 766, op. 868, dosar 519, f. 1—6; Ibidem. dosar 250, f. 3—3 v., 4—4 v; dosar 305, f. 2, 6 etc.

eră națională“ se numărau și negustorii gălățeni : Vasile Ioan (corabia „Sf. Maria“, 88 tone)⁶⁷, Teodosie Dimitriu (vasul „Sf. Nicolae“, 78 tone)⁶⁸, Dimitrie Ioan (vasul „Evanghelistra“, 53 tone)⁶⁹, Pavel Condure (corabia „Mihai Grigore Sturza Voievod“, 150 tone)⁷⁰, Gh. Neculau (corabia „Buna Vestire“, 90 tone)⁷¹, Antone Ghine (corabia „Mihail Sturza“, 280 tone)⁷², Stati Carlatos (corabia „Penelopa“, 150 tone)⁷³, Anton Pascal (corabia „Idra“, 200 tone)⁷⁴, Baco Gheorghe (corabia-bric „Grigore Ghica“)⁷⁵, Constantin Arseni (corabia-goeletă „Sf Spiridon“)⁷⁶.

Clucerul Ștefanache Gheorghiu (corabia „Aghiatrias“, 80 tone)⁷⁷ și spătarul Paraschiv Șerban (corabia „Galați de Moldavia“)⁷⁸ figurează, de asemenea, între proprietarii de vase care au primit, de la 1836 la 1855, această înlesnire. Printre vasele care în cursul anului 1840 au căpătat libertate de navigație sub pavilionul Moldovei se numără și corabia „Moldavia“, cu o capacitate de 235 tone, proprietatea domnitorului Mihail Sturza⁷⁹. De asemenea, bricul „Pechea“ (105 tone), proprietatea beizadelei Dimitrie Muruz, a putut arbora, începînd de la 9 octombrie 1840, steagul de navigație moldovenesc. Dimitrie Muruz își motiva cererea prin dorința de a contribui la „...sporul și înflorirea negoțului țării“⁸⁰. Să mai adăugăm, pentru o mai completă exemplificare referitoare la creșterea numărului vaselor moldovenești și refacerea marinei românești, că în 1847 beizadeaua Grigore Sturza și-a construit la Galați două corăbii în intenția „...de a prezenta străinătății produsele vastelor sale moșii“⁸¹. Pentru unul dintre ele („Interminabile“, 350 tone) solicita, în mai 1848, dreptul de navigație sub „bandiera“ Moldovei⁸². O goeletă moldovenească, „Mariuța“, care încărcată cu grîu naviga spre Italia, a fost surprinsă de furtună pe Marea Mediterană și salvată de vaporul San Marco al companiei Loyd⁸³.

Numărul vaselor de care dispunea Moldova îl aflăm consemnat într-o adresă, din septembrie 1855, a Consulatului Belgiei, prin care se cerea Secretariatului de Stat al Moldovei, între altele, să i se comunice totalul bastimentelor de care dispunea marina țării. În octombrie (1855).

⁶⁷ Arh. St. Iași, Tr. 766, op. 868, dosar 421, f. 24.

⁶⁸ Idem, Tr. 875, op. 997, dosar 88, f. 2.

⁶⁹ Idem, Tr. 1316, op. 1488, dosar 827, f. 4, 6.

⁷⁰ Ibidem, dosar 313, f. 2.

⁷¹ Ibidem, dosar 373, f. 2.

⁷² Ibidem, dosar 892, f. 2.

⁷³ Ibidem, dosar 326, f. 2.

⁷⁴ Idem, Tr. 1621, op. 1854, dosar 235, f. 15.

⁷⁵ Ibidem, dosar 119, f. 4.

⁷⁶ Ibidem, dosar 244, f. 2.

⁷⁷ Idem, Tr. 1316, op. 1488, dosar 224, f. 2, 10, 14.

⁷⁸ Idem, Tr. 1621, op. 1854, dosar 214, f. 2—3.

⁷⁹ Idem, Tr. 766, op. 868, dosar 250, f. 3—4.

⁸⁰ Ibidem, dosar 305, f. 2.

⁸¹ Raportul lui Francesco Mathieu către ministrul Della Margarita din 14 iulie 1847 (D. Bodin, op. cit., p. 182).

⁸² Arh. St. Iași, Tr. 1621, op. 1854, dosar 224, f. 7.

⁸³ „Gazeta de Moldavia“ (nr. 84), 22 octombrie 1853, p. 335.

Departamentul de finanțe răspundea că acest număr este de 76⁸⁴. Toate erau puse în mișcare de visle și pinze.

Un interes fără precedent au suscitât, în rindurile boierimii și burgheziei noastre, mijloacele de transport acționate de aburi. O parte a acestora ajunsese să condiționeze dezvoltarea economiei numai de modernizarea transporturilor⁸⁵. „Aburul a rezolvat marea problemă a economiei. Aburul a făcut să pătrundă animația, mișcarea, viața, comerțul și civilizația” scria economistul N. Suțu⁸⁶. La rindul său, Ion Ghica era convins că „navigația vapoarelor a venit... să dea omului o putere deplină asupra mărilor...; produsele găsesc în navigația vapoarelor un mijloc repede și regulat de transport și omul un mijloc neostenitor și plăcut”⁸⁷. Înfațișând importanța îmbunătățirii mijloacelor de navigație, I. Ghica dădea ca exemplu valea râului Mississippi unde, de la 1820 când inginerul Robert Fulton a lansat acolo primul vapor, populația a crescut de aproape șapte ori. Tot astfel, navigația Dunării și „slobozenia” comerțului au „înzecit” valoarea moșilor din Principate⁸⁸. Aserțiunea lui I. Ghica dovedește, fără echivoc, mobilul acestor preocupări. „În gurile tuturor, scria un periodic al timpului, nu este alt cuvânt decât aburi. Corăbiile cu vapor și trăsurile cu vapor pe drumurile de fier a adus în ființă o lume nouă...; lumea cea veche își așteaptă minutul în care să fugă din fața celei noi. *Imnurile de laudă ce se alcătuiesc asupra puterii aburilor nu se fac din entuziasmul cel meșteșugit pentru un lucru de modă ci din încredințarea ce este întemeiată pe cercare asupra foloaselor celor nemărginite ce izvorăsc din îmbunătățirile mijloace de comunicație*” (subl. ns.)⁸⁹. Vaporul, ca și drumurile de fier, aflăm dintr-o altă publicație, au constituit un mijloc „pentru înăvuierea națiilor și împărtășirea cea repede a ideilor”⁹⁰.

Un istoric al „vasului de vapor”, apărut în „Icoana Lumei”, prilejuiește autorului (Gh. Asachi?) exprimarea unor deziderate proprii moldovenilor. Reamintind că în 1834 „Moldova a văzut la Galați acel întâi vapor”, autorul nădăjduiește că viitorul va împlini „dorința obștei” ca Siretul să devină navigabil „prin vase de vapor”⁹¹. Dealtfel, în *Proiectul pentru cele ce s-au socotit spre îndreptarea în ale cărmuirii din lăuntru al conjurației lui Leonte Radu* (1839) se preconiza și introducerea vapoarelor pe Siret⁹².

Mijloacele de navigație cu aburi au impulsionat comerțul fluvial și maritim. A crescut viteza de deplasare a vaselor și, în același timp, to-

⁸⁴ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat, dosar 2066, f. 8. Pentru perioada 1857—1860, Moldova a participat cu 165 vase la mișcarea portului Galați (C. Bușe, *Dezvoltarea orașului Galați (1848—1861)*, în „Studii” 6/1973, p. 1213).

⁸⁵ L. Boicu, *Încercări de navigabilizare a râurilor moldovenești...*, p. 101.

⁸⁶ N. Suțu, *Despre utilitatea unei căi ferate*, în N. Suțu, *Opere economice*, ed. cit., p. 332.

⁸⁷ I. Ghica, *Măsurile și greutățile românești și moldovenești în comparație cu ale celorlalte neamuri. Cu un articol asupra mijloacelor de comunicație*, București, 1848, p. 14—15.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 8.

⁸⁹ „România”, I (1838), p. 816.

⁹⁰ „Cantor de Avis și Comers” II (1838—1839), p. 336.

⁹¹ „Icoana Lumei”, Iași, 1840, p. 36.

⁹² L. Boicu, *Încercări de navigabilizare a râurilor moldovenești...* p. 100.

najul acestora. Aceste avantaje au trezit tot mai multe inițiative în vederea achiziționării unor vase cu aburi pentru transportul pe Dunăre (în special remorchere). Încă de la sfârșitul anului 1834, un boier făcea propunerea ca prin subscriere de acțiuni să se cumpere un vapor pentru negoțul românesc pe Dunăre⁹³. Despre această intenție știa și agentul austriac Timoni care informa, la rîndul său, și pe cancelarul Metternich (la 5 ianuarie 1835)⁹⁴. Inițiativa a fost, desigur, stimulată și de faptul că, în 1834, o companie austriacă de navigație cu aburi a fost fondată de casa Puthon-Geymüller⁹⁵. În primăvara acestui an, în ziua de 10/23 aprilie, a sosit la Galați primul vapor, piroscaful „Argos” „venind de la Viena în șase zile”⁹⁶. Alte trei vapoare mai mici au întreținut, în anii următori, legătura permanentă între Viena și Galați⁹⁷, trecînd pe la Porțile de Fier unde Societatea de navigație austriacă întreprindea anumite lucrări⁹⁸. În 1837, ziarul moldovean „Albina românească” anunța proiectul societății vieneze de a construi încă șase vapoare, dintre care unul trebuia să circule între Galați și Constantinopol⁹⁹.

Încercările de achiziționare a vaselor cu aburi sînt tot mai frecvente în anii următori, dar acestea privesc, cu deosebire, Țara Românească¹⁰⁰.

În acești ani se realizase, prin intermediul vasului acționat de aburi, o legătură permanentă între cele două porturi românești, Galați și Brăila. Cursele erau efectuate de vaporul „Danubio”, proprietatea societății „Lloyd” din Triest. Cînd, în luna mai 1851, acest vapor s-a defecat, Inspectoratul din Galați al vapoarelor Loydului, pentru a nu întrerupe legătura, a închiriat temporar vaporul „Principele Știrbei”, proprietatea lui Gropcievici¹⁰¹. În 1853, casa comercială „Zenker” din Galați a adus din Anglia remorchorul „Svan” pentru operațiuni de remorcare între Galați și Brăila¹⁰².

La începutul celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea se inițiază, în Moldova, primele încercări de navigație pe riurile interne cu vase cu motor. Începutul l-a făcut Nicolae Roșca Codreanu care, la 19 iulie 1852, a obținut un privilegiu de navigație pe Prut și Siret cu vase propulsate de aburi. El se angaja să pună în circulație, pe unul dintre aceste riuri, două vase cu aburi care să remorcheze ambarcațiuni mici (cărlace), angajament care, din păcate, n-a putut fi respectat¹⁰³.

⁹³ I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic (1834—1848)*. București, 1915, p. 218.

⁹⁴ Hurmuzaki-Nistor, *Documente*, vol. XXI, p. 586—587.

⁹⁵ Hurmuzaki, *Documente*, vol. X, p. 474, nota 1; Hurmuzaki-Hodoș, *Documente*, vol. XVII, p. 326—327, p. 516.

⁹⁶ „Albina românească”, anul V—VI (1833—1834), nr. 37, p. 141.

⁹⁷ I. C. Filitti, *Principatele Române de la 1824 la 1834*, București, 1934, p. 341—342.

⁹⁸ Hurmuzaki-Nistor, *Documente*, vol. XXI, p. 587.

⁹⁹ Nr. 16, 25 februarie 1837, p. 59.

¹⁰⁰ Pentru aceasta, vezi I. Toderașcu, *Preocupări pentru îmbunătățirea mijloacelor de navigație în Principatele române (prima jumătate a sec. al XIX-lea)*, p. 41—42.

¹⁰¹ „Gazeta de Transilvania”, 11 iunie 1851, p. 199.

¹⁰² „Bukurester Deutsche Zeitung”, IX (1853), p. 94.

¹⁰³ L. Boicu, *Transporturile în Moldova între 1848—1864*, loc. cit., p. 460.

În 1858, postelnicul Ciocan a introdus un vas cu aburi pe Siret. Vasul a fost comandat la Neuburg Kloster, lângă Viena, iar mașinile la Florisdorf, în Boemia. Vaporașul avea 35 m. lungime, 6 m. lățime și intra în apă 60 cm. A comandat, totodată, și opt șleपुरi din lemn. Vaporașul, care a primit numele de „prințul Costachi Vogoride“, era cu zbaturi de 1,50 m și avea o cîrmă de 2 m. lungime. Prima cursă a fost făcută în 1858. Vasul a circulat pînă în 1861¹⁰⁴. cînd, în urma unor reparații, a intrat în dotarea flotei militare românești sub numele de „România“¹⁰⁵.

Din cele analizate este lesne de constatat că, după eforturi susținute, determinate de noua direcție de dezvoltare a societății românești, la jumătatea secolului al XIX-lea, Moldova dispunea de o *flotă comercială*. Abolirea monopolului turcesc și obținerea libertății de navigație sub pavilion național au catalizat procesul de formare a pieții naționale și de orientare a Principatelor pe un făgaș care să corespundă spiritului modern. Vasele românești circulau libere pe mări și oceane transportînd bunurile pămîntului nostru și aducînd, în schimb, cele necesare modernizării societății noastre.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea s-a reorganizat și flota militară a Moldovei. Este vorba, de fapt, doar de un nucleu al acesteia, de o mică flotă fluvială, căreia i s-au pus bazele în urma prevederilor tratatului de la Adrianopole și a Regulamentului Organic¹⁰⁶.

Prin tratatul de la Adrianopol s-a îngăduit guvernelor de la București și Iași să organizeze de-a lungul frontierei „cordoane sanitare și stațiuni de carantină permanente, străjuite de gărzi înarmate din miliția pămînteană“¹⁰⁷. Capitolul 6 din Regulamentul Organic al Țării Românești, intitulat *Despre carantină*, preciza că serviciul de pază pe apă va fi asigurat de 18 ambarcațiuni cu vîsle, înarmate, repartizate cîte trei în fiecare din cele șase stațiuni de carantină principale: Galați, Brăila, Călărași, Giurgiu, Islaz și Calafat¹⁰⁸.

Carantina de la Galați, înființată în urma votului Adunării Obștești a Moldovei din 27 februarie — 11 martie 1830, a fost asigurată, pînă în 1843, de 3 caice cu vîsle¹⁰⁹.

În 1841 se puneau problema înființării unui vas de poliție fluvială (brandwachtă) la Galați, deoarece ambarcațiunile care îndepliniseră acest

¹⁰⁴ L. Boicu, *Transporturile în Moldova...*, p. 462.

¹⁰⁵ C. Ciuchi, *op. cit.*, p. 111.

¹⁰⁶ Necesitatea unei asemenea instituții a fost exprimată, între altele, și printr-un memoriu în 25 de puncte, anterior anului 1829, care trebuia prezentat la un congres al suveranilor din Europa. La punctul al cincilea se cerea ca negoțul Principatelor să fie „de tot slobod“, iar la punctul al zecelea înființarea unei oștiri permanente din 25.000 ostași și a unei flote din cel puțin 25 de vase înarmate „pentru siguranța negoțului său de pe Dunăre“ (Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, vol. X, p. 647—649). Memoriul n-a mai putut fi însă prezentat deoarece ultimul dintre congresele la care se referă acest act avusese loc în 1822 la Verona (*Ibidem*, p. 647, nota 2).

¹⁰⁷ Ion I. Nistor, *Ravagiile epidemiilor de ciumă și holeră și instituirea cordonului carantină la Dunăre*, extras din „An. Ac. Rom., Mem. sect. ist.“, s. III, tom. XXVII, p. 29.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 30—32.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 36; I. C. Filitti, *Principatele Române de la 1828 la 1834*, p. 210.

serviciu de la înființarea carantinei și pînă la această dată deveniseră necorespunzătoare. În referatul înaintat de Comitetul sănătății Statului ocirmuitor, în martie 1841, se justifica necesitatea existenței unui asemenea vas prin amploarea comerțului și prin sporirea numărului de vase care intrau în port și care nu respectau, întotdeauna, regulile de carantină¹¹⁰. Comitetul propunea construirea unui vas militar cu pînze, cu 5 tunuri și un echipaj de 23 matrozi¹¹¹.

După ce au cerut informațiile necesare construirii unui asemenea vas de la porturile Sardiniei, Marsiliei și Ismailului, bastimentul a fost pus în lucru la șantierul naval din Galați. Maistrul Sava Panaite, „îscusit în acest meșteșug“, a asigurat construcția vasului astfel, încît, în final, se putea spune că „ar putea sluji și la oricare port al Europei“¹¹². În octombrie 1843 vasul, numit Emma, a fost terminat¹¹³. La pupa vasului era săpată în lemn stema țării¹¹⁴. Pentru înarmarea vasului au fost necesare cinci tunuri care, prin mijlocirea consulului Sardiniei din Galați, Castelinard, au fost procurate de la Arsenalul din Torino și aduse în țară în 1844¹¹⁵. La vărsarea Prutului și Siretului, paza era asigurată de două bărci canoniere construite, de asemenea, la Galați. Barca canoanieră de la gura Prutului se numea „Ștefan cel Mare“, iar aceea de la gura Siretului, „Galați“. Ambele erau înarmate cu cîte un tun de bronz, instalat la prova, procurate tot de la Torino¹¹⁶.

În 1844, constatîndu-se că acest vas nu poate fi acționat și cu vîsle, s-a propus construirea unei șalupe canoniere cu pînze și vîsle care să preia serviciul de pază fluvială. După investigații întreprinse la șantiere navale cu tradiție în construcția vaselor militare, după consultarea meșterilor corăbieri din Galați s-a hotărît construirea a două șalupe canoniere similare cu acelea care asigurau paza fluvială la Brăila. Cum cele muntene fuseseră construite în Austria, guvernul Moldovei a stabilit legătura cu ministerul de resort austriac. După o corespondență bogată, Hătmănia Moldovei și-a exprimat dorința ca, pentru moment, să se lucreze o singură șalupă care să fie dotată cu tunurile de pe vasul Emma. Executarea vasului a fost mult tergiversată deoarece șaichiștii Arsenalului din Titel, care trebuia să onoreze comanda, au participat la evenimentele anului 1849¹¹⁷.

Perpetuarea amînării a impus căutarea de soluții noi. În iulie 1849, o comisie care inspecta cordonul sanitar de la Galați a constatat că un singur vas de poliție fluvială era insuficient¹¹⁸. Traficul mare de vase comerciale din acest port, pericolul permanent al epidemiilor de ciumă și holeră, în fața cărora omenirea era încă neputincioasă, impunea existența unei flotile formată din patru vase : unul mai mare în port, altul

¹¹⁰ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei. dosar 910, f. 1.

¹¹¹ *Ibidem*.

¹¹² *Ibidem*, f. 100, 114—114 v.

¹¹³ *Ibidem*, f. 129.

¹¹⁴ *Ibidem*, f. 115.

¹¹⁵ *Ibidem*, f. 160, 176.

¹¹⁶ *Ibidem*, f. 99—100.

¹¹⁷ Pentru toate acestea, mai pe larg I. Toderașcu, *Informații noi privind șantierul naval din Galați (sfîrșitul sec. al XVIII-lea — prima jumătate a sec. al XIX-lea)*, p. 208. și urm.

¹¹⁸ Arh. St. Iași, Tr. 1710, op. 1942. dosar 224, f. 164.

în aval de port iar celelalte două la gura Prutului și Siretului¹¹⁹. Mais-trul Hristudor se angaja să lucreze aceste vase pentru flotila dunăreană în timp de patru luni. Din motive financiare, oferta i-a fost refuzată. S-a suplimentat apoi comanda, cu încă două șalupe, la Arsenalul din Titel. Noi pertractări au determinat, în cele din urmă, Sfatul extraordinar al Moldovei să renunțe la intenția de a construi șalupele de pază într-un arsenal străin¹²⁰.

Noul vas de pază, numit Natalia, a fost construit la Galați în 1851¹²¹. El a asigurat paza fluvială pînă în anul 1853¹²². Totodată s-au construit și două bărci militare care au îndeplinit aceeași misiune în sectoarele de la vărsarea Prutului și Siretului¹²³.

Pe timpul războiului Crimeii, staționarul de la Galați a fost sechestrat de trupele rusești. La 16 iulie 1856, „Gazeta de Moldavia” anunța că vasul a fost restituit Moldovei¹²⁴.

În urma Congresului de pace de la Paris (1856) au avut loc noi rectificări de graniță. Moldovei i s-a înapoiat partea de sud a Basarabiei cu județele Cahul, Bolgrad și Ismail. Alte trei porturi, Reni, Ismail și Chilia trebuiau dotate cu poliție fluvială „pentru ținerea bunei orînduiei... precum se obișnuiește și în celelalte porturi ale Europei”. Colonelul Steriade, comandantul brandwachtei Galați, a prezentat ocîrmuirii un proiect pentru înființarea unei flote pe Dunăre „de care ocîrmuirea acestui Principat are neapărată trebuință spre statornicirea osăbitelor măsuri polițienești și buna orînduială pe la toate aceste porturi și în toată cuprinderea granițelor dinspre Dunăre”. Proiectul a fost aprobat de caimacamul M. Konaki-Vogoride, iar colonelul Steriade a fost numit „comandant al serviciului de brandwachtă pe toată întinderea maritimă a Principatului”¹²⁵.

La 6 octombrie 1860, ministrul de război, generalul I. Florescu, a hotărît ca toată flotila de pe Dunăre să formeze un singur corp. Prin ordinul de zi din 22 octombrie 1860, domnitorul Alexandru Ioan Cuza a confirmat hotărîrea ministrului său. În acest fel, flotilele Moldovei și Țării Românești s-au unificat. Comanda superioară a fost încredințată colonelului Steriade¹²⁶.

În 1861, flota militară a fost dotată cu primul vapor (intitulat, semnificativ, „România”) care fusese adus, în 1858, de la Viena de către postelnicul Ciocan și servise, un timp, pentru remorcarea vaselor pe Siret¹²⁷.

În deceniile următoare, flota comercială și militară va fi dotată și se va reorganiza în raport cu necesitățile statului modern România.

¹¹⁹ Arh. St. Iași, Tr. 1710, op. 1942, dosar 224, f. 164 și 184.

¹²⁰ Vezi pe larg I. Toderașcu, *Informații noi privind șantierul naval din Galați*, p. 213.

¹²¹ C. Ciuchi, *Istoria marinei române*, Constanța, 1906, p. 93; N. A. Bogdan, *Din trecutul comerțului moldovenesc și mai ales al celui ieșean*. Iași, 1925, p. 122.

¹²² C. Ciuchi, *op. cit.*, p. 94.

¹²³ *Ibidem*, p. 93.

¹²⁴ „Gazeta de Moldavia”, 16 iulie 1856, p. 222.

¹²⁵ *Ibidem*, 6 mai 1857, p. 137 și 27 mai 1857, p. 163.

¹²⁶ C. Ciuchi, *op. cit.*, p. 101—103.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 111.

LA MARINE DE LA MOLDAVIE AVANT L'UNION DES PRINCIPAUTÉS ROUMAINES

RÉSUMÉ

En corroborant les données offertes par les sources documentaires et narratives, roumaines et étrangères, nous avons refait l'histoire de la marine de la Moldavie avant l'Union des Principautés roumaines. Après avoir saisi le moment où l'Etat féodal la Moldavie a organisé une force navale propre (fin du XIV-e siècle — début du XV-e) nous nous intéressons à son évolution à l'époque féodale et pendant la première partie de l'époque moderne. La force navale roumaine enregistre un développement important au moyen âge, pendant le règne d'Etienne le Grand (1457—1504). La conquête des cités-ports Chilia et Cetatea Albă par les Turcs, en 1484, a marqué le début du déclin. Les relations commerciales internationales de la Moldavie ont été paralysées et la capacité de défense du pays s'est trouvée réduite. Petit à petit, l'Empire Ottoman a monopolisé toute la navigation du Danube et de la Mer Noire. Les vaisseaux roumains qu'on avait gardés, ont circulé sous pavillon turc.

La force navale roumaine a pu se refaire dans les conditions historiques favorables du début de l'époque moderne. Les boyards et la bourgeoisie intéressés à la vente de leurs produits dans de meilleures conditions ont agi par tous les moyens afin de créer une flotte nationale. L'abolition du monopole turc sur le commerce roumain, en 1829, la liberté de navigation sous pavillon national sur le Danube d'abord (1834), sur la mer ensuite (1836) ont stimulé la réalisation de ce desideratum national. Selon une source officielle, la *flotte commerciale* de la Moldavie était formée, en 1855, de 76 bateaux à voiles et à rames.

Dans la première moitié du XIX-e siècle on a refait la *flotile militaire* de la Moldavie qui, le 6 octobre 1860, s'est unie avec la flotile de Danube de la Valachie. C'est ainsi que les Principautés roumaines enregistraient un progrès en voie d'achèvement de l'Union.

PRIVILEGIILE FISCALE ÎN MOLDOVA (1741—1821) (I)

DE

N. GRIGORAȘ

1. *Mazilii*. În organizarea fiscală înfăptuită de Constantin Mavrocordat și de domnii care i-au urmat, mazilii au avut un regim special. Ei plăteau o dare personală, numită „dajdea mazilească“, deci nu se cisluiu ca țăranii, nu li se dau peceti ca acestora ; dacă, totuși, în mod abuziv li se dau, reclamau domnului, care dispunea să li se ridice și să fie trecuți „la dajdea mazilească“¹. Fiecare mazil primea o „carte mazilească“², în care i se fixa, după avere, valoarea „dajdiei“, plătitibilă, se pare, tot în sferturi sau în două rate anuale.

În categoria mazililor intrau foști mici slujitori domnești. Dacă din diferite motive vreunul din ei, se desțara, la întoarcere se putea prevala de vechea lui situație, cerînd să fie așezat la dajde cu ceilalți mazili³. La 9 noiembrie 1741 un dregător mic a fost scos de la „birul țărănesc“ și pus la „dajde cu mazilii“⁴.

Dajdea mazililor în sumă de 733 ughi încasată la 15 ianuarie 1742, pe ținuturi, a fost repartizată astfel : 56 ughi Suceava, 24 ughi Neamțul, 15 ughi Romanul, 13 ughi Bacău, 72 ughi Putna, 15 ughi Tecuciul, 14 ughi Covurluiul, 65 ughi Tutova, 74 ughi Vasluiul, 17 ughi Fălciul, 54 ughi Lăpușna, Orheiul și Soroca, 44 ughi Cernăuțul, 91 ughi Hirălăul și Dorohoiul, 10 ughi Cîrligătura, 82 ughi Iașii, ținutul și tîrgul⁵. Evident că aceștia erau „mazilii din rîndul de giosu“ — cum se exprimă sau îi denumeste Ioan Canta, care aveau de suportat „dăjdi ușoare“⁶, și nu aveau nici o legătură cu marii boieri, foști mari dregători.

Dintre aceștia unii erau „mazili aleși“, cărora li se da „cărți“ și „foițe“⁷ deosebite de ale celorlalți. Nu putem ști deocamdată care era

¹ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. II, p. 340.

² *Ibidem*.

³ Bibl. Acad., Ms. nr. 237, f. 816 v.

⁴ N. Iorga, *op. cit.*, p. 319.

⁵ *Ibidem*, p. 328.

⁶ Ioan Canta, *Letopiseșul țerei Moldovei, de la a doua domnie și pînă la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat (1741—1769) în Cronicile României sau Letopiseșele Moldaviei și Valahiei* (Se vor cita *Letopiseșe*), vol. III, ed. a II-a, București, 1873, p. 183.

⁷ N. Iorga, *op. cit.*, p. 385.

criteriul selectării acestora. Totuși, la 20 octombrie 1742 s-au dat 18 cărți și 18 „izvoade de dajde aleșilor ce s-au scos la octombrie 20 pentru mucarer“⁸.

Sub urmașii lui Constantin Mavrocordat s-au menținut diferențierile de impunere ale mazililor, aceștia fiind lăsați în pace de zlotași și de bunii de „dajde cu mazilii“ la ținutul din care făceau parte⁹. Ca atare, în decembrie 1753, în instrucțiunile date zlotașilor de către domn s-a hotărât ca „mazililor și feciorilor lor să nu li se dea peceți“ pentru a fi altfel deosebiți de ceilalți locuitori, care primeau „peceți“. În schimb, fiecare mazil primea o adeverință tip cu pecetea domnească aplicată în care i se indicau semnalmente și localitatea¹⁰.

În rîndurile mazililor se intra la cerere și cu aprobarea domnului, pe baza unor dovezi și numai după o prealabilă cercetare a marilor boieri. Pe baza unor rapoarte favorabile, domnul aproba ca cei în cauză să fie „așezați cu dajdea la catastihul mazililor“. Totodată, ei primeau o „carte domnească“, semnată de domn și de marele vistier¹¹. În visterie exista un „catastiv“, pe ținuturi, cu numele mazililor. După aprobarea înscrierii, fiecare nou mazil primea o „carte“ semnată de domn și de marele vistiernic¹².

Cum se făceau cercetările pentru a se dovedi că solicitanții aveau dreptul să facă parte din categoria mazililor? Domnul trimitea cererea solicitanților, isprăvniciilor care controlau „starea neamurilor“, dacă fuseseră mazili sau ruptași, dacă părinții sau moșii lor fuseseră mazili vechi sau ruptași, și cînd anume, precum și ce „număr au purtat în tabla visteriei“, și dacă nu fuseseră cumva amestecați la vreun bir cu alți locuitori. În raportul lor, isprăvnicii trebuiau să menționeze dovezile care li se prezentaseră, dacă cei în cauză erau neam de mazili sau ruptași și cît ar fi putut plăti la o „dajde“. Dacă solicitanții făceau parte dintre locuitorii birnici și dacă nu erau cu bir urma să li se dea „bir cu satul... sporind suma tablii“¹³.

Alteori acești solicitanți erau trimiși la marele vistiernic, ca să li se cerceteze situația. La rîndul său marele vistiernic trebuia să raporteze domnului care, dacă era cazul, îl așeza pe solicitant cu dajde mazilească în „catastivul visteriei“ și uneori îi fixa chiar și suma de plată¹⁴. La 13 august 1800, doi locuitori, care ceruseră să fie trecuți între mazili, găsindu-li-se cererea îndreptățită, au fost așezați „în catastivul visteriei la rînduiala mazililor cu 4 lei și 60 bani la o dajdie, banii visteriei, afară de obișnuita răsura de cîte 15 parale de leu“¹⁵.

Tinerii neam de mazili, ajunși la majorat, care urmau să fie impuși trebuiau să ceară înscrierea în „rînduiala mazililor“. La 17 mai 1783,

⁸ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. II, p. 396.

⁹ „Revista istorică“, an. X (1924), p. 250.

¹⁰ Arh. St. Iași, CCXI/1; N. Iorga, *Documentele familiei Callimachi*, vol. I, p. 422.

¹¹ Arh. St. Iași, CCXI/2, CCXI/18.

¹² *Ibidem*, CLXIV/37; CCCCCLXXVII/17 etc.

¹³ *Ibidem*, 746/7.

¹⁴ „Arhivele Basarabiei“, an. IX (1937), p. 141—142.

¹⁵ Arh. St. Iași, CCXI/22.

frații Artenie și Irimia, din satul Cornova, ținutul Lăpușnii, au arătat printr-o jalbă înaintată domnului că sînt neam de mazili și după tată veri primari cu un oarecare Gheorghe Pădure care își plătea darea „la rînduiala mazililor”. Ei considerau astfel că au dreptul să fie așezați „cu darea la rînduiala mazililor” ca și celelalte rude ale lor. Ca procedură, mai întii s-au cercetat „tablile vistieriei” și constatîndu-se că acel văr al lor purta „dajde cu mazilii de la ținutul Iași s-au așezat și numele lor în catastihul vistieriei la rînduiala mazililor”. Vistieria le-a eliberat o dovadă care cuprindea data decedului celui văr al tatălui lor cu mențiunea că „dajdea lui o poartă fratele său căruia urma să i se facă o carte „de mazil”¹⁶.

Și unii locuitori din categoria ruptașilor, dacă aveau rude mazili, la cerere puteau fi trecuți, în „rînduiala mazililor”. Asemenea cereri erau cercetate mai atent și se luau mărturii de la mazilii și ruptași care-i cunoșteau pe petiționari¹⁷.

La 3 iunie 1777 Grigore Al. Ghica a căutat să reglementeze situația fiscală a mazililor, care i se plînseseră că din „surgerea vremilor au rămas în mare supărare și defăimare”, fiind nedreptățiți în special de ispravnicii ținuturilor. Ca urmare a acestor plîngeri; domnul a hotărît ca ispravnicii ținuturilor să nu trimită sau să rînduiască vreun mazil la vreo „poruncă” fără aprobarea sau dispoziția sa. Cînd ar fi fost cazul, mazilii urmau să fie rînduiți de domn, ispravnicii putîndu-i doar obliga pe ruptași la îndeplinirea anumitor servicii cu caracter public. Ispravnicilor li s-a interzis să se mai comporte brutal cu mazilii. Dacă vreunul din ei ar fi greșit, trebuiau trimiși la Divan, arătîndu-li-se în scris vina. Aici urma să-și primească „mustrea” cuvenită.

Între mazili nu trebuia să se facă cislă pentru banii dajdiei, ci fiecare din ei urma să-și plătească darea după „așezarea” care li se făcuse „la dajdea dintăi”. Care mazil ar fi cerut cislă urma să-și plătească dajdea cu ruptașii, să se cisluiască cu aceștia, deci să „poarte și dajdea lor”.

Pentru încasarea dajdiei mazililor, ispravnicii nu aveau voie să trimită în acest scop călărași sau panțiri, ci numai „izvodul de la vistierie cu pecete gospod”, pe ocoale, cu sumele la care erau impuși. Fiecare mazil urma să fie chemat ca să primească „izvodul ocolului lor”; se alegea unul dintre ei ca să stringă darea. Pe lingă banii vistieriei se încasa în plus, de la fiecare mazil, cîte 14 parale răsura. Banii încasați se predau ispravnicului, care era obligat să-i trimită cît mai curînd la vistierie; în caz contrar i se trimitea zapciu, căruia urma să-i plătească și „ciubotele”.

Dacă vreun ruptaș ar fi voit să între „în rînduiala mazililor” nu o putea face decît cu „mărturia” ispravnicilor și a celorlalți mazili „vechi și de frunte”, adevărînd cu toții că a fost neam de mazil. Mărturiile depuse urmau să fie controlate de marele vistier și numai după aceasta domnul porunea înscrierea petiționarului între mazili. Ispravnicii nu

¹⁶ Arh. St. Iași, CCXI/3.

¹⁷ *Ibidem*, CDXVII/236.

puteau adăuga sau reduce dajdea vreunui mazil operînd în izvodul trimis de vistierie.

Dacă vreun mazil ar fi fost impus la o sumă exagerată, „peste puțință“, numai vistieria putea reduce, după „cum se va socoti. La fel trebuia să se procedeze și cu cei care ar fi fost impuși la sume mai mici.

Pentru reglementarea situației fiscale a mazililor, la 20 martie 1803, a intervenit și Alexandru Moruzi voievod, care a dispus ca ispravnicii să nu-i rînduiască pe mazili la nici un fel de slujbe, ci numai atunci cînd ar fi primit cărți domnești „sau dispoziții de la vistierie. Mazililor vinovați li se arăta vina și apoi erau trimiși sub pază la marele vistiernic. Acesta îl înștiința pe domn, care cerceta cazul și lua măsuri. Și Alexandru Moruzi a menținut dispoziția ca să nu se facă cislă între mazili, ci fiecare să-și plătească „banii dajdiei“ după cum era „înscris în tabla vistieriei“. Mazilul care ar fi cerut cislă, domnul porunca marelui vistiernic să-l scoată „din tabla mazililor“ și să-l înscrie „la bir cu țara, ca să se cisluiască și niciodată să nu mai fie pus la orînduiala mazililor“. Mazilii care nu-și puteau plăti dările urmau să ceară domnului reducerea lor. În rîndul mazililor nu puteau intra decît fiii de mazili și de ruptași. Cei din urmă trebuiau să aducă dovezi, dar dacă ulterior s-ar fi dovedit că ei sau martorii aduși n-au spus adevărul, erau amendați cu 150 lei la cutia milelor. Rezultatul cercetării urma să fie prezentat domnului împreună cu anafora marelui vistiernic, care urma să le înscrie „în condică“, împreună cu aprobarea domnului. Cînd mazilii nu se îngrijeau cum trebuie de încasarea dărilor lor, rămînînd multe ră-mășițe și „încărcături“ și făcîndu-se vistieriei „multă supărare“, domnul a hotărît ca dările lor să fie încasate de ispravnici, cu „oameni ocolași“, care însă nu puteau să-i insulte sau să-i supere pe mazili cu „necuvîncioase urmări“. Încasarea dărilor mazililor urmau să se facă „cu liniștire“, în schimb mazilii răi platnici trebuiau indicați dregătorilor ținutului „ca să facă punere la cale“.

Ca desetină, mazilii plăteau, „după obiceiul vechi“, pentru stupi și rimători „un leu vechi și patru parale“ pentru zece bucate, și în plus, cîte un „ban de fiecare stup și rimător la cutia milei“. La ținutul său, fiecare mazil era înscris cu dajdea la tabla ținutului, ca marele vistiernic „să cunoască“ rînduielile ce vor fi pe mazili „și să-i poată orîndui“ după tabla ținutului“. Deci mazilii nu puteau locui într-un ținut și să-și plătească dajdea în altul. Care dintre mazili avea moșie în alt ținut, trebuia să anunțe domnia, care însărcina pe marele vistiernic să facă cercetarea cuvenită. Constatîndu-se o asemenea situație, mazilul în cauză urma să fie șters de la tabla ținutului său și trecut la cel în care voia să se mute. Cei ce se mutau fără știrea vistieriei aveau să fie scoși „de la tabla mazililor“ și dați „în bir cu țara“, la ținutul unde locuiau.

Mazilii erau obligați să plătească cîte un leu „la cutia milelor, în schimb au fost scutiți de leul „de cruce“ și pentru „banii untului“, dar puteau fi obligați de ispravnici să păzească vara cirezile negustorilor și toamna să le ducă la salhana.

La plîngerea mazililor că și mai înainte plătiseră zece dajdii pe an, dar din vremea lui Mihail Suțu li se adăugase încă o dajdie și jumătate

„la ajutorința de vară“, de care au cerut să fie scăzuți, domnul nu a fost de acord și a dispus să plătească în continuare, la fel, pînă cînd „se va face locuitorilor țării așezarea pentru darea birului... și atunci cum să va găsi cu cale se va da hotărîre și pentru dajdiile lor cum să se urmeze“¹⁸.

Ca și ceilalți locuitori în vîrstă, mazilii bătrîni se bucurau, de la caz la caz, de scutiri totale, sau parțiale. Astfel doi mazili bătrîni au fost scutiți de dajde, dar trebuiau să plătească pentru stupi, o desetină în valoare de un leu, pentru zece bucate“¹⁹. Reducerile sau scutirile de impozite pentru mazilii bătrîni sau bolnavi se acordau în urma unor cereri adresate domnului²⁰.

Scutiri de „dajdiile vistieriei și de alte porunci ce sînt pe mazili“, se aprobau în urma cercetărilor făcute de marele vistiernic, mazililor grav accidentați, care nu se puteau vindeca și sārăciseră chiar²¹. Unora dintre aceștia li se acorda și privilegiul ca să aibă, la cerere, unul sau doi oameni de slujbă, scutiți de dări, însă din cei veniți de peste granițe, să nu fie „păgubită vistieria“²². Se semnalează totuși un caz în care ispravnicul a luat un asemenea om de la mazilul cu privilegiu și l-a trecut în bir ca „să fie ajutor satului“²³.

Mazililor care se bucurau de reduceri sau scutiri totale de dări acordate, pentru că slujiseră „pămîntului“ pînă „la bătrînețe“ și ajunseseră la slăbiciune, trebuiau să li se reîntregească anual privilegiul de scutire²⁴. Cei aflați în slujba nemijlocită a membrilor familiei domnului, în urma unei dispoziții domnești erau scoși de cître marale vistiernic, din „catastihul mazililor“, iar dregătorii locali primeau ordine ca să nu-i supere cu vreo „havalea“, ca pe „alți mazili“²⁵.

Unii mazili arătau domnilor că sînt „neam vechi de mazili“, și fiind „scăpătați“ și cu „casă grea“, solicitau scutirea de „dajdea vistieriei“ precum și de „alte porunci“. La o asemenea cerere justă la 2 aprilie 1782, domnul Const. D. Moruzi, a dispus ca petiționarul, Constantin Tomița din ținutul Hirlăului, să fie „scutit de toate dajdiile vistieriei, ca și de toate alte porunci ce vor fi pe alți mazili, el întru nimic și cît de puțin să nu fie supărat“. Ispravnicii ținutului și ceilalți dregători au primit poruncă să nu-l supere cu ceva.

¹⁸ Th. Codrescu, *Uricariul*, vol. IV, p. 79—87.

¹⁹ N. Iorga, *Documentele Calimachi*, vol. I, p. 427.

²⁰ Reproducem o asemenea cerere cu data de 30 mai 1800; „*Prea înălțate doamne, Jăluiescu mării tale fiindcă mă aflu cu dare dajdi la rînduiala mazililor, în tabla vistieriei și pînă acum am dat... după cum am fost așezat, iar acum viindu la stare de slăbiciune de puteri nu am ca să dau cum am dat mai înainte fiind și un om sārăc și am un frate, care și el iaste ticălos ca și mine. Fiind niște oameni sārăci amîndoi, pentru care mă rog mării tale să te milostivești asupra sārăcii mele ca să fie așezat și fratele meu la o cruce cu mine după puterea noastră, fiindcă el nu iaste amestecat nici cu o dare cu nimeni. Mare pomană a fi mării tale*“.

Urmează semnătura, calitatea și localitatea. Arh. St. Iași, DCXVII/19.

²¹ Arh. St. Buc., M-rea Agaton, II/59.

²² *Ibidem*, II bis/61.

²³ *Ibidem*, II bis/92.

²⁴ Arh. St. Iași, DXX/2.

²⁵ G. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XI, p. 63—64.

Pentru a exista o evidență, a unor asemenea scutiri se treceau în condica vistieriei²⁶.

Puteau pretinde scutiri sau reduceri de impozite urmașii foștilor mici dregători, care suportau „dăjdiile mazililor“ dar și „toate dările și angăriile“. Obișnuit unora dintre aceștia li se scuteau un număr de vite de vâcărit, stupi și mascuri de desetină, oi de gorștină, un număr de vedre de vin de vâdrărit, o anumită suprafață de vie de pogonărit etc.²⁷. Dar obișnuit, toți mazilii, care cereau și făceau dovadă că slujiseră „cu credință și silință la mai multe porunci gospod“ apreciate ca „de trebuință“ obțineau, după o prealabilă cercetare, scutiri de toate „dăjdiile vistieriei“, de celelalte dări și „havalele“ „care ar fi fost asupra altora“²⁸. Pentru unii din aceștia se mai preciza că nu trebuiau rinduiți de către dregătorii ținuturilor la diferite „porunci“, dar, la nevoie, urmau să le îndeplinească în urma unei dispoziții domnești. Obișnuit li se scutea un anumit număr de bucate la „rusumaturi“, li se acorda pentru slujbă un număr de oameni aduși de peste granițe. Pentru ca aceștia însă, să fie scutiți și apărați de tot birul vistieriei și de „alte dări și havalele“ pe care le suportau ceilalți locuitori, trebuiau să aibă adevărînta dregătorilor de margine că erau cu adevărat streini²⁹. Domnii puteau acorda însă scutiri generale de toate obligațiile cu caracter fiscal oricărui mazil, fără a-și justifica hotărîrea³⁰.

Pe lângă mazili mai exista totuși o categorie fiscală, a așa-zişilor boierinași sau „neamuri de boierinași“ care suportau aceleași obligații fiscale cînd nu erau scutiți în mod special³¹. La 15 septembrie 1793, de exemplu, Mihail Suțu referindu-se la Ștefan, fiul lui Preda Minja, mazil din ținutul Cîrligăturii, care arătase că era neam vechi de mazil și nu numai el, dar și tatăl său slujise și purtase dajdea mazilească, avînd și carte domnească de milă de la Alexandru Moruzi, pentru a fi apărat de „dajde“ și de „alte havalele“, s-a rugat din nou să fie miluit fiind și „neam de boierinaș“ după Minjea uricarul. Cercetîndu-se cererea lui și aflîndu-se că a avut ca străbunic pe acest uricar i s-a aprobat scutirea „de toate dajdiile vistieriei și de celelalte „dări și angării ce vor fi asupra mazililor“. Ispravnicii nu puteau să-l oblige la îndeplinirea vreunui serviciu poruncit de domn, decît doar prin „carte domnească“. Acestuia i s-au mai acordat scutiri totale „la vremea slujbilor rusumaturi „pentru 50 de stupi și de porci“, 50 de vedre vin de vâdrărit, și pentru doi oameni străini, fără bir în vistierie³². Credem deci că și asemenea locuitori pot fi încadrați tot în categoria mazililor.

Cînd li se cerea să îndeplinească anumite porunci domnești, mazilii erau organizați pe „căpităanii“, așa încît, în caz de nevoie domnii se adresau direct căpitănilor de mazili, pentru ca ei să pună la dispoziția

²⁶ Arh. St. Iași, CDXIV/146.

²⁷ *Ibidem*, XL/32.

²⁸ „Arhivele Basarabiei“, an. IX (1937), p. 140—141; „Miron Costin. Revistă de istorie“, an. III (1915), nr. 8—9, p. 130—131.

²⁹ Arh. St. Iași, CCXI/24.

³⁰ G. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. X, p. 360.

³¹ „Th. Codrescu“, an. II, nr. 4, p. 54—55.

³² Arh. St. Iași, DXXXVII/26.

ispravnicilor numărul necesar de mazili³³. Deoarece operațiile de percepere, impunere, reducere și scutire de dări a mazililor țineau de activitatea ispravnicilor și fiindcă domnii nu luau nici o măsură fără consultarea acestora, dacă se numea un ispravnic nou, mazilii erau înștiințați cerându-li-se să-l asculte. Pe cei neascultători, ispravnicul avea voie să-i puie în butuci și să-i trimită la domnie ca să fie pedepsiți³⁴. Când era nevoie de serviciul mazililor, ca, de exemplu, la stringerea și transportarea zaherelei, domnul scria mazililor să meargă la ispravnici și „după izvod” să-și îndeplinească serviciul ce le revenea³⁵.

Mazilii nescuțiți sau care nu se bucurau de reduceri de dări, plăteau la o lună și jumătate câte o „dajde”, deci în total opt „dajdii” pe an. În noiembrie 1786, „dajdele” mazililor și ruptașilor, împreună, se urcau la suma de 3 269 lei³⁶. Prima dajdie a mazililor pe luna octombrie și pînă la 15 noiembrie 1795 însuma 1 982 lei 17 bani; iar dajdea a VI-a a acelorași s-a ridicat la 1 975 lei și 93 bani³⁷. Sumele acestor dajdii au variat prea puțin în anul 1796³⁸, ceea ce arată că nu s-au acordat noi scutiri sau reduceri, ca și în 1797³⁹ și 1798⁴⁰.

Unii dintre căpitani de mazili se bucurau de o anumită favoare domnească, concretizată în scutiri de dări și alte obligații fiscale. În februarie 1796, Alexandru Calimachi, referindu-se la Vasile Bocanu, biv căpitan de mazili din ținutul Orhei, care slujise din tinerețe, „cu multă sirguință la poruncile ținutului, cum și la conace și la trecere de pași și ascherlii l-a scutit „de toate dările și angăriile”, oricîte ar fi fost” pe alții de potriva lui, cum și de slujbele ținutului sau alte porunci“. El nu trebuia supărat și nici rînduit de „dregătorii ținutului la vreo slujbă sau poruncă“. La nevoie putea primi o asemenea însărcinare doar de la domn. De asemenea, la „vremea slujbelor vistieriei, el „urma să aibă scutire de desetină pentru 150 de stupi sau de porci“ de vădrărit pentru 150 de vedre de vin din viile sale, iar trei oameni străini, aduși de peste hotare, fără amestec la dări cu locuitorii țării, pentru slujba casei sale, se scuteau de orice dări și angării⁴¹.

2. *Ruptașii*. O categorie fiscală, distinctă, ca și în perioada anterioară anului 1741, a fost aceea a ruptașilor, care își plăteau dările după starea materială și înțelegerea încheiată cu Vistieria. Cei încadrați în această categorie fiscală erau, în primul rînd, oamni străini, neamestecați „la bir” cu locuitorii țării dar care îndeplineau un serviciu pe lîngă vreo instituție. De exemplu, un oarecare Chiriac Sîrbul, după mărturia din 26 noiembrie 1786 a serdarului de Orhei, dovedindu-se că este străin, fără vreun amestec la bir, și că se afla în slujba Mitropoliei

³³ Arh. St. Iași, CDXCIV/4.

³⁴ *Ibidem*, XLVII/6.

³⁵ N. Iorga, *Documentele familiei Calimachi*, vol. I, p. 475.

³⁶ Idem, *Documente și cercetări asupra istoriei financiare și economice a Principatelor Române, A. Registre de socoteli supt fanarioți*, în „Economia Națională”, an. XXIV (1900), nr. 9, p. 634–637.

³⁷ *Ibidem*, p. 639–640.

³⁸ *Ibidem*, p. 641–643.

³⁹ *Ibidem*, p. 645–646.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 648–648.

⁴¹ A. Sava, *Documente orheiene*, p. 313–314.

a fost înscris „în catastihul vistieriei, la rînduiala ruptașilor“. Ca să-și poată dovedi în fața autorităților această situație i s-a eliberat o adeverință specială ⁴².

În categoria ruptașilor intrau și urmașii ruptașilor. Cei în cauză, pentru a-și menține situația trebuiau să ceară confirmare domnească. „Cartea domnească“ pe care o primea orice ruptaș se baza pe o prealabilă cercetare și pe dovezi scrise. Numai după ce se constata că petiționarul se cuvine să intre în rînduiala neamului său, „era așezat cu dajdea în catastihul vistieriei, la rînduiala ruptașilor“ ⁴³. Ulterior se făceau alte cercetări și pe cartea domnească se consemna data și următoarea însemnare : „s-au cercetat și au rămas bun la orînduiala ruptașilor“ ⁴⁴. În „rînduiala ruptașilor“ puteau intra și fiii diaconilor ⁴⁵. La 20 martie 1803, Alexandru Constantin Moruzi a hotărît însă ca feciorii de protopopi și preoți, „care nu erau cuprinși între birnici“ să se poată „așeza la rînduiala ruptașilor, însă nu la mazili“, iar feciorii de diaconi au fost incluși „la bir cu țara“ ⁴⁶.

Fii preoților ca să poată fi așezați la „rînduiala ruptașilor“ trebuiau să ceară aceasta în scris. Domnul trimitea cererea marelui vistiernic, care dispunea o cercetare al cărei rezultat se includea într-o anafora pe baza căreia domnul aproba cererea dacă se încadra în prevederile hrisovului din 20 martie 1803 sau o respingea. Cu această ocazie se constatau și posibilitățile materiale ale petiționarului, fixîndu-i-se suma pe care urma s-o plătească vistieriei ⁴⁷.

Se înțelege deci de ce anumite categorii de locuitori făceau eforturi deosebite ca să fie trecuți la „rînduiala ruptașilor“, erau locuitori care făceau danii de ocini marilor dregători ca să-i scoată din sate și să-i înscrie în categoria ruptașilor ⁴⁸. Dajdiile ruptașilor se încasau de ispravnici prin „oameni ocolași“ ⁴⁹.

Exista totuși tendința ca unii ruptași să ceară trecerea în categoria superioară, a mazililor dar aceștia trebuiau să dovedească că sînt urmași de mazili, sau că ascendenții lor au fost mazili vechi. Cercetările făcute de ispravnici trebuiau să indice „ce număr au purtat la dajde în tabla vistieriei „și dacă nu au avut vreun amestec de bir cu vreunii din „lăcuiitorii țării birnici“. De asemenea, în raportul lor ispravniciei trebuiau să precizeze dovezile pe care s-au bazat petiționarii și cît puteau plăti „la o dajde“. Dacă totuși se putea dovedi că neamurile solicitantului făceau parte dintre locuitorii birnici, aveau să rămîna la bir cu satul în care locuiau, „sporind suma tablii vistieriei“ ⁵⁰. Cei însărcinați cu facerea unor asemenea cercetări erau obligați să scrie o „mărturie“ semnată și

⁴² Arh. St. Iași, CCXI/5.

⁴³ *Ibidem*, DXXV/24.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*, CCXI/10.

⁴⁶ Th. Codrescu, *op. cit.*, vol. IV, p. 79—87.

⁴⁷ *Ibidem*; Arh. St. București, M-reă Agaton, II/57.

⁴⁸ Arh. St. Iași, CCXI/25.

⁴⁹ *Ibidem*, CDV/22.

⁵⁰ *Ibidem*, DCCXLVI/7.

de alți mazili sau ruptași. Dovezile prezentate trebuiau să fie „veridice, fiindcă, după cum se preciza într-o „carte domnească“ din anii 1780—1790, urma o verificare pentru fiecare mazil și ruptaș⁵¹. Mazilii care nu ascultau de poruncile ispravnicilor se puneau în butuci „și se trimiteau la Iași ca să fie pedepsiți. Ruptașii în schimb se puteau „certa“ adică pedepsi pe loc, chiar de către vornic, ca să fie „spre pildă altora“⁵².

Încasarea dajdiilor mazililor și ruptașilor dintr-un ținut, se putea face de o singură persoană, chiar de un ruptaș. La 16 decembrie 1757, Grigore Ghica scria ispravnicului ținutului Roman că ruptașul Ștefan Virlan din acel ținut „fiind strângător la dajdiile mazililor i ruptelor i banii școlilor pi popi la ținutul Romanului, au mîncat 82 lei și 95 bani și au fugit“. Ispravnicul a primit dispoziție ca toate bunurile rămase de pe urma fugarului să fie prețuite și vindute pentru a împlini „banii domnești“ și să-i trimită la vistierie⁵³.

Într-o condică a vistieriei pe anul 1786, la data de 30 noiembrie, domn fiind Alexandru I. Mavrocordat, iar mare vistiernic Iordachi Balș, este trecută dajdea a IV-a a mazililor și ruptașilor, iar la litera d „două dajdii ale mazililor și ruptașilor“, încasate la cîte o lună și jumătate. Fiecare din ele se urca la suma de 3 268 lei⁵⁴. În sama lunii octombrie, pînă la 15 noiembrie 1795, dajdea a V-a a mazililor era de 1 982 lei și 17 bani iar a ruptașilor de 1 445 lei și 23 bani⁵⁵. Dajdea a VI-a a ruptașilor, între 15 noiembrie și 31 decembrie a fost de 1 436 lei și 93 bani. Sama veniturilor pe aprilie 1796 arată că de la ruptași se încasaseră 1 423 lei și 48 bani „ce umblă pe una pol lună, de la zi întîi a lui april și pînă la 15 mai“, iar „ruptele cămării 7 175 lei, 90 bani“, plus 552 lei și 50 bani „alte rupte streini și negustori“. Dajdea a doua a ruptașilor din acest an adică de la 15 mai și pînă la sfîrșitul lui iunie a fost de 1 418 lei și 93 bani. De la 1 iulie și pînă la 15 august s-a încasat de la ruptași 1 416 lei. Dar acești ruptași au trebuit să plătească valoarea a două dajdii și jumătate, în sumă de 3 536 lei și 50 bani ca ajutorință de vară⁵⁶. Sama a VI-a din anul 1796 a vistieriei arată că de la ruptași se încasase dajdea a IV-a în sumă de 1 410 lei și 60 bani ; a V-a (1 oct.—15 noiemb.), 1 409 lei și 81 bani ; a VI-a (15 noiembrie—31 decembrie) 1 405 lei și 46 bani.

La dajdea a V-a se adăugau ruptele vistieriei, care plătiseră 552 lei și 60 bani⁵⁷. Erau deci trei categorii de „rupte“ : ruptașii propriu-ziși, din mediul rural, „ruptele vistieriei“ și „ruptele cămării“. Sama a X-a pe 1797 arată că de la ruptași, pentru dajdea a V-a se încasaseră 1 407 lei și 113 bani, pentru a VI-a 1 411 lei și 116 bani. La a V-a se adăoga suma de 7 262 lei și 30 bani ruptele vistieriei⁵⁸. În lunile iulie-

⁵¹ Arh. St. Iași, CDXVII/236. Scrisoarea nu are decît data de zi și de lună 28 februarie.

⁵² Arh. St. Iași, XLVI/6.

⁵³ „Revista Theodor Codrescu“, an. II (1933), nr. 8, p. 119.

⁵⁴ N. Iorga, *op. cit.*, p. 634—637.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 639.

⁵⁶ *Ibidem*, *op. cit.*, p. 641—642.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 642.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 639.

august 1797 se menționează în condică suma de 8 374 lei și 78 bani contribuția extraordinară a mazililor și ruptașilor „în slujba ajutorinții de vară”⁵⁹. În decembrie 1797 — ianuarie și februarie 1798, „la slujba ajutorinții de iarnă”, ruptașii au plătit 4 217 lei, iar ruptele vistieriei 3 584 lei și 15 bani⁶⁰. Și în restul anului 1798 sumele plătite cu dajdii de ruptași, sînt cam aceleași⁶¹.

3. *Slujitorii*. S-ar părea că slujitorii formau și în perioada dintre a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și pînă la 1832 o categorie fiscală distinctă de a țăranilor și mazililor; totuși, situația lor față de vistierie depindea, de la caz la caz, de măsurile preconizate de domn. Astfel, căpitanul Ion Giușcă la 6 august 1753, Matei Ghica a fost lăsat „în pace și iertat de toate djdiiile și angăriile veri cîte or fi peste an pe țărani, pe mazili”. Totuși, amintind serviciile din trecut făcute tatălui său, Matei Ghica a mai precizat că acest Ioan Giușcă „în vremea de resmeriță” conăcind la casa tatălui său, Grigore II Ghica, cu oastea, și văzîndu-i slujba l-a așezat în „breasla mazililor și încă l-a iertat de bir”⁶². Peste douăzeci de ani Grigore Al. Ghica, printr-o carte domnească cu data de 23 mai 1775 îl scutea pe acest Ion Giușcă, la care conăcise unchiul său, și care-l așezase în breasla mazililor, de „tot birul vistieriei”, de „dajde și de alte dări și angarale”, care erau pe alți mazili, fiindcă era „în stare slabă”; dacă ar fi fost nevoie de el pentru vreo slujbă în ținut trebuia s-o îndeplinească⁶³.

Au fost totuși cazuri în care domnii au acordat scutiri deosebite de obligații fiscale, fără a preciza însă meritele și serviciile făcute de cel în cauză și nici că îl trecuse în „breasla mazilească”⁶⁴.

Vornicii de poartă erau scutiți de bir, de desetină și de gorștină pentru un număr fix de bucate și li se acorda cîte un om străin de slujbă, scutit de orice obligații fiscale. Pentru aceasta, trebuiau însă să-și păzească slujba „precum se cade”⁶⁵. Pentru omul de slujbă, trebuia să aibă mărturie de la ispravnic că era străin și „fără de nici un calabalic în vreun sat”, apoi să-l ducă la vistierie de unde urma să ia „pecete roșie pe față pentru a fi cunoscut din ceilalți „locuitori.

Că acești slujitori nu făceau parte din categoria fiscală a mazililor ne-o dovedește documentul din 30 ianuarie 1786, prin care Alexandru Ion Mavrocordat voievod, ca urmare a unei cereri a lui Vasile Arhip biv căpitan și a mărturiei marelui vornic lordache Cantacuzino, că îl cunoscuse pe tatăl acestui de cînd fusese căpitan la ținutul Cernăuțului”,

⁵⁹ N. Iorga, *Documente și cercetări...* p. 545—546.

⁶⁰ *Ibidem*, pp. 647—648.

⁶¹ *Ibidem*, p. 648—649.

⁶² Th. Codrescu, *Uricarul*, vol. X, p. 120—121.

⁶³ „Buletinul Ioan Neculce”, fasc. 4 (1924), p. 189.

⁶⁴ Unul dintre aceștia a fost jicnicerul T. Rîșcanu căruia Scarlat Gr. Ghica i-a acordat privilegiul de a nu mai găzdui musafiri în casa sa, pentru motivul că tatăl și unchiul său slujise țării, „cu credință” „și că acuma slujea și el. Probabil tot pe asemenea considerente, în sama vistieriei Moldovei din 20 ianuarie 1763, stolnicul Constantin Rîșcanu este trecut la scăderi cu 11 lei proveniți din desetină iertată de domn. Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. X, p. 145—146 și 149.

⁶⁵ G. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. XI, p. 134—135; document din 30 ianuarie 1760.

și că „fusesse scos din tabla mazililor fiind căpitan, și pentru aceea nu dăduse dajde cu mazilii“, l-a scutit pe Vasile Arhip de dajdea visteriei, poruncind ca, în același timp, să nu fie supărat „cu alte porunci și havalale“ ce vor fi obligați să le facă mazilii; dar, pentru „bucatele“ sale, desetina și goștina trebuia să plătească „mazilește“. Domnul i-a dat și un om de slujbă, dintre străini, fără bir în vistieria Moldovei⁶⁶.

După documentele emise de cancelariile domnești, foștii căpitani și mari căpitani s-au bucurat de scutiri și reduceri de dări, scutiri de munci ș.a., însă la cerere. Biv vel căpitanul „de Ropce“ Constantin Mareș, care locuia în satul Vlădeni, ținutul Sucevei, arătând în scris că încă din tinerețe slujise la diferite „trebuiți ale pământului“ și domnilor, iar în 1792 întemeiasse în satul său țirg, cu oameni aduși „de peste hotar“, iar acum neavînd „nici un ajutor de chiverniseală“ și fiindcă mai înainte fusesse „cuprins cu oareșce milă de ridicături din slujbele visteriei și cu oameni streini spre ajutorul slujbei casei sale“ a cerut, la 3 decembrie 1793, lui Mihail Șuțu, ca să fie „mîluit“. Domnul, constatînd că cele relatate sînt adevărate și că întemeierea țirgului în Vlădeni este spre folosul visteriei, a aprobat să fie „aparat și scutit de toate dăjdiile visteriei și de alte orice feliuri de numire de dări ar fi asupra altora, el cu nimica să nu fie supărat și nici de către dregătorii ținutului să nu să rînduiască la vreo poruncă, decît atunci cînd ar fi primit poruncă domnească. Totodată, a primit și scutire „la slujba desetinii de o sută stupi i sfini“; ca să nu dea nici un ban și nici să fie supărat de slujbași cu vreo cerere de plată. Dar dacă ar fi inclus între bunurile sale „bucate“ care nu-i aparțineau, el avea să plătească darea îndoită și urma să se anuleze scutirile. I s-au mai acordat șase oameni de slujbă, străini aduși de peste hotar, scutiți de orice fel de obligații fiscale⁶⁷.

Înainte de a încerca să tragem o concluzie asupra regimului fiscal al acestei categorii de slujitori, trebuie menționate încă un număr de privilegii domnești. La 30 mai 1794, Mihail Șuțu, după ce a cercetat cererea „polcovnicului“ Gheorghe Dospinescu, fost „căpitan la marginita ținutului, fiind fără grijă la paza marginii, care ceruse să fie cuprins în mila domnească a aprobat să fie cuprins „în rînduiala boierinașilor, apărat și scutit atît de dajdiile visteriei, cit și de alte slujbe și porunci domnești ce vor fi a altora de starea sa“. La „rusumaturii“ l-a scutit de desetină pentru o sută de „stupi i sfini“, de goștină pentru o sută de oi și de vâdrărit pentru 200 vedre de vin. I s-a acordat și pentru slujbă patru oameni străini, „iertăți“ de birul visteriei precum „și de alte dări și angării“⁶⁸. Un document aproape similar a primit, la 19 martie 1803, căpitanul Ioniță Hiler, cu locuința în ținutul Covurului. Deosebirea constă doar în numărul „bucatelor“ scutite, probabil datorită faptului că nu le avea, precum și în acele ale oamenilor de slujbă primiți⁶⁹. Unii foști mari căpitani cereau, fiindcă „slujiseră pământului cu toată silința“ la ceea ce fuseseră rînduiți, să li se scutească de dările

⁶⁶ Arh. St. Iași, DCCXLII/21.

⁶⁷ „Theodor Codrescu“, an. I, nr. 2, p. 21–22.

⁶⁸ Arh. St. Iași, CDXVI/70.

⁶⁹ *Ibidem*, DXXI/11.

obişnuite stupii, oile, mascurii şi via⁷⁰. Bineînţeles, celor care aveau, li se scuteau şi oamenii de slujbă⁷¹. Un fost căpitan „de podari“ din Iaşi a fost scutit de Alexandru Ion Mavrocordat, fiindcă slujise „la trebuinţele podurilor“, de bir şi alte „angării“. Hotărîrea s-a bazat şi pe faptul că şi tatăl acestuia îndeplinise aceeaşi funcţie⁷².

Un grup numeros de slujitori, menţionat în documente cu privilegii deosebite, este al postelnicilor, care îndeplineau în ţinuturi anumite funcţii administrative. Fiindcă se aflau în „slujbă domnească“, domnii porunceau ispravnicilor să nu-i supere cu „nici un fel de zapcialic sau altă slujbă“, urmînd să-i rînduiască la slujbe numai cu poruncă domnească⁷³. Pe lângă aceasta, ei erau scutiţi de „dăjdiile vistieriei, cum şi de alte dări şi angării, „oricîte ar fi fost pe alte stări“⁷⁴. Asemenea scutiri erau obişnuit menţinute şi de domnii următori celor care le acordaseră, dar la cererea celor în cauză⁷⁵. Totodată, ei trebuiau să arate slujitorilor vistieriei, cartea domnească „de apărare de dajdii şi de alte havaleli“. Atît cererea cît şi dovezile erau cercetate atent, după care li se acorda situaţia avută, adăugîndu-se cite ceva în special scutiri de desetină şi de gorştină pentru un număr fix de „bucate“ şi de vădrărit pentru o anumită cantitate de vin din viile proprii, precum şi oameni de slujbă, în număr redus, aleşi dintre străinii scutiţi de orice obligaţii fiscale⁷⁶.

Prin urmare, îndată ce o persoană, sau rudă a unor asemenea slujitori cerea, domnul îi acorda un privilegiu în care se preciza că este încadrată la „rînduiala postelnicilor“ pentru ca să se bucure de scutirile obişnuite, ca şi ceilalţi⁷⁷.

LES PRIVILÈGES FISCAUX EN MOLDAVIE DE 1741 À 1821

RÉSUMÉ

Conformément à la réforme fiscale de Constantin Mavrocordat, complétée et modifiée par ses successeurs, il y avait parmi les habitants de la Moldavie des catégories sociales privilégiées qui avaient obtenu des exonérations partielles ou même totales d'impôts.

Parmi ces catégories sociales privilégiées, la plus nombreuse a été celle des „mazili“. Elle constituait un groupe social, dont faisaient partie les petits fonctionnaires de l'État. En échange de leur service non rétribué, il leur fut accordé un régime fiscal privilégié. L'impôt payé par les „mazili“ fut dénommé „dajdea mazililor“. Les „mazili“ étaient inscrits séparément dans les registres de la trésorerie avec la somme qu'ils devaient payer. Dans la catégorie des „mazili“ il y avait une classe séparée, dénommée „la classe des mazili élus“, qui englobait les

⁷⁰ Th. Codrescu, *op. cit.*, vol. X, p. 236—237; Arh. St. Iaşi, CXXXII/46.

⁷¹ N. Iorga, *Documentele familiei Calimachi*, vol. I, p. 473.

⁷² Teodor Codrescu, *op. cit.*, vol. X, p. 70—71.

⁷³ I. Antonovici, *Documente bîrlădene*, vol. IV, p. 213.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 214—215.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 244.

⁷⁶ „Arhivele Basarabiei“, an. IX (1937), p. 139—140; Arh. St. Iaşi, CCXI/19, 20, 21; CCXL/12, 14, 16.

⁷⁷ Arh. St. Iaşi, CCXI/15.

anciens grands dignitaires de l'État et qui bénéficiait de privilèges fiscaux spéciaux. Les impôts des „mazili“ étaient encaissés par leurs délégués qui devaient déposer à la trésorerie les sommes perçues.

Les „ruptași“ formaient une autre catégorie fiscale, dont faisaient partie les „capitaines de drapeaux“, les „bulucbași“, les „armași“, les „vatavi de aprozi“, les „vornici de poartă“, etc. Non seulement ils payaient des impôts réduits, mais ils étaient aussi exemptés de certains impôts, tels que „desetină“, „gorștină“, „vădrărit“, pour un nombre fixe de biens ou pour une certaine quantité de produits. Ils n'étaient pas assujettis aux travaux publics et, en outre, ils avaient droit à un ou deux hommes à leur service qui étaient exemptés de tout impôt.

FRĂMINTĂRI ȚĂRĂNEȘTI ÎN MOLDOVA ÎNTRE ANII 1848 și 1859

DE

DUMITRU VITCU și ADRIAN MACOVEI

Cînd, în decembrie 1857, Mihail Kogălniceanu reținea atenția deputaților Adunării ad-hoc a Moldovei prin cuvintele: „...niciodată în Principate nu s-a înfăoșat o chestie mai grea și a cărei dezlegare să ceară nu numai patriotism, dar și tact, dar și prudență, decît chestia desființării boierescului și a stabilizării lucrătorilor de pămînt“, netăgăduit ilustrul înaintaș enunța un adevăr axiomatic, fundamentat pe realități mai mult decît evidente, de natură să avertizeze și să impovăreze — în împrejurările de atunci — misiunea factorilor politici de decizie. Chestia țărănească, asemuită de orator săbiei lui Damocles atîrnînd de două secole asupra ființei naționale, însemna, la mijlocul veacului trecut, disputa aprigă ajunsă în stadiul decisiv între două interese, „cele mai mari și mai vitale: proprietatea și populația agricolă, într-alte cuvinte, baza societății și soarta nației“¹.

Condiția de principal producător al bunurilor materiale asociată celei de „clasă cea mai numeroasă, mai oropsită și mai obidită“² legitimau țărănimii, atunci ca și odinioară, acțiunile hotărîte în vederea descătușării din lanțurile iobăgiei, după cum abolirea drepturilor feudale asupra pămîntului — deziderat major al revoluției burghezo-democratice — constituia un imperativ de stringentă actualitate în condițiile în care se plămădea organismul social și politic al României moderne. De soluționarea acestei chestiuni depindea direct evoluția societății românești în ansamblu, „soarta nației“ cum spunea Kogălniceanu, pe coordonatele economice, sociale, politice și instituționale ce se prefigurau. Comentînd eșecul încercărilor anterioare de rezolvare a unei probleme atît de spinoase, ca și implicațiile sale imediate, Nicolae Bălcescu declara, în același sens: „[...] pentru a avea o patrie spre a o putea apăra și a apăra naționalitatea noastră este de neapărată trebuință a face pe țărani proprietari. Fără aceasta nu e viitor, nu e naționalitate, și care

¹ Mihail Kogălniceanu, *Discursuri parlamentare din epoca Unirii*, București, Ed. Științifică, 1959, p. 54—55.

² Nicolae Ceaușescu, *120 de ani de la revoluția din 1848*, București, Ed. Politică, 1968, p. 7.

e omul, care este românul, care este nobilul care să nu voiască o patrie, care să nu aspire la o Românie?³ Evident, marele revoluționar-democrat, aidoma altor reprezentanți ai generației sale împărtaşind același crez politic, vedea în țărănime, nu numai principala forță a progresului social, ci și pe purtătoarea năzuințelor de neatîrnare și a sentimentului de demnitate națională. Istoria țării îi oferise nenumărate exemple servind drept argumente spuselor sale, iar evenimentele politice în mijlocul cărora era încă angajat ca luptător activ îi întărise această convingere.

Nu este, prin urmare, lipsită de temei aserțiunea potrivit căreia, în secolul trecut, toate interesele economice, toate concepțiile politice, toate atitudinile sociale ale diferitelor pătri, grupuri sau clase, ba chiar ale personalităților privite izolat, își aveau punctul de plecare în poziția luată față de lupta dintre marea proprietate și țărănimea clăcașă. „Curente de idei, conflicte ideologice, ciocniri politice au pornit toate — indiferent de domeniul în care se manifestau — de la felul în care se înțelegea soluționarea relațiilor dintre proprietarii mari și iobăgime”⁴.

Importanța primordială pe care o prezintă problema țărănească, implicit problema agrară, în contextul relațiilor economice și social politice românești în cursul veacului trecut, justifică interesul cu care a fost privită și analizată — din diverse unghiuri de vedere, sub variatele-i aspecte și pentru perioade de timp diferite — în literatura istorică de pînă acum și, în același timp, îndeamnă pe cercetător la noi demersuri, la aprofundări, spre cunoașterea trecutului istoric național în dimensiunile sale majore. Nu este cazul și nici locul să stăruim aici asupra realizărilor istoriografice în materie; au făcut-o, cu competență, în spiritul obiectivității științifice, alții înaintea noastră. Ne mărginim a indica nominal pe cei ale căror preocupări s-au suprapus, în măsură mai mare ori mai mică, intențiilor noastre și cu ale căror concluzii am fost adesea confrunțați, însușindu-ni-le nu de puține ori: Nichita Adăniloaie, Dan Berindei, Constantin Corbu, Ecaterina Negruți, Vasile Maciu, Andrei Oțetea, Georgeta Penclea, Gheorghe Platon, Apostol Stan, Gheorghe Untaru și, desigur, încă mulți alții.

Ar putea surprinde, poate, faptul că pentru un subiect de istorie socială ca cel de față am reținut drept limite cronologice anul revoluționar 1848 și, respectiv, anul Unirii Principatelor, prea bine știindu-se că pe planul strict al frământărilor de clasă în lumea satului moldovenesc nici una din cele două date limită n-au semnat un moment de vîrf, o piatră de hotar. Dimpotrivă, conflictele sociale la sate au înregistrat tensiuni superioare în răstimpul perioadei cercetate, mai exact, odată cu punerea în aplicare a așezămîntului agrar din 1851, după cum, cote sporite au atins și în anii imediat premergători înfăptuirii reformei agrare din 1864. Situația este doar aparent paradoxală, rațiunea

³ N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, București, Ed. Academiei, 1953, p. 237.

⁴ Lucrețiu Pătrășcanu, *Un veac de frământări sociale. 1821—1907*, București, Ed. Politică, 1969, p. 233.

unei atari decizii putînd fi lesne argumentată. Fenomenul social, indiferent unde și sub ce forme se manifestă, nu trebuie și nu poate fi privit izolat, rupt de suportul economic și de angrenajul politic al unei perioade sau epoci istorice, ci în strînsă interdependență cu acestea, numai astfel explicîndu-se și făcîndu-se înțelese la dimensiunile optime. Or, anii ce s-au scurs după consumarea evenimentelor de la 1848 și pînă la înfăptuirea unuia dintre dezideratele esențiale ale revoluției burghezo-democratice — Unirea Principatelor — au fost ani de intense prefaceri de natură revoluționară a societății românești în ansamblu, care au dat conținut și individualitate acestei perioade istorice de pregătire a premiselor realizării statului național român modern. Deceniul de referință, căruia pe plan general european i-a corespuns perioada refluxului revoluționar de după 1848, a reinstaurării absolutismului în majoritatea țărilor apusene, a izbucnirii și desfășurării crizei orientale, s-a caracterizat la noi prin întreținerea și intensificarea unei stări revoluționare neîntrerupte, asigurată, mai întîi, de disputa surdă între boierimea conservatoare — convinsă de necesitatea unor transformări, dar pe care le voia dirijate de către sine, în interesul propriu de clasă — și, apoi, de burghezie, insuficient consolidată ca clasă dar avantajată încă de poziția de portdrapel al luptelor pentru realizarea idealurilor pașoptiste. Decisive, însă, pentru persistența și agravarea acestei stări revoluționare, de agonie a sistemului feudal, au fost confruntările sociale deschise din lumea satelor între masele țărănești, lipsite de cele mai elementare drepturi, și marea boierime, deținătoare a puterii economice în stat și cu suficiente resurse ale puterii politice, care-și făcuse din Regulamentul Organic un instrument al dominației de clasă. Obiectivele țărănimii, ca forță socială cu interese proprii, specifice, s-au identificat în perioadă, direct sau prin reflexul lor, cu dezideratele majore ale altor categorii sociale, cu idealurile cardinale ale întregului popor român, ale tuturor celor asupriți și oprimați, ilustrînd cu pregnanță rădăcinile profund sociale ale luptelor naționale purtate de masele populare în tot cursul veacului trecut. Iar înlăturarea proprietății feudale asupra pămîntului și înlocuirea acesteia cu o proprietate de tip capitalist, emanciparea și împrăștierea țăranilor reprezentau cerințe obiective ale formării pieței unice, ale evoluției societății românești la mijlocul aceluiași secol.

Perioada 1848—1859 este, prin urmare, perioada în care forța de stimulare a revoluției este extrem de vie în rîndul maselor, cînd dorința arzătoare de înlăturare a oricărei asuprii se concretizează într-o accentuare a spiritului de luptă pe tărîm social și, pe acest fond, în precipitarea evenimentelor ce aveau să se finalizeze în unirea Țării Românești cu Moldova și formarea statului național român modern, cu alte cuvinte, într-o corelare organică a luptelor sociale și naționale, ca mijloc de emancipare a poporului român, de înscriere a țării pe făgaș modern⁵.

⁵ Constantin Corbu, *Țărănimea din România în perioada 1848—1864*, București, Ed. Științifică, 1973, p. 159.

Departa de a confirma pretinsele adevăruri puse în circulație de către unii istorici de mai tirziu, potrivit cărora în perioada regulamentară (deci implicit în perioada pe care o investigăm) țăranimea ar fi manifestat o totală lipsă de combativitate, capitulând în fața loviturilor „crude și neconținute ale soartei”⁶, fiindu-i străine „orice duh de împotrivire, orice mândrie sau orice gind de răscoală”⁷, sau că „singurul act de inițiativă și de energie”, în condițiile unei apatii „dovedite” chiar pînă la începutul secolului nostru, ar fi fost doar strămutarea, de care însă țăranimea ar fi făcut sporadic uz⁸, frământările ce au avut loc în lumea satului moldovenesc dovedesc cu prisosință vitalitatea și capacitatea revoluționară a maselor țărănești în preajma și în timpul marilor infăptuiri naționale. Se cuvine subliniat, și remarcă a mai fost făcută, că, spre deosebire de etapele istorice anterioare, lupta țăranilor, chiar dacă nu prezintă elemente distinctive în privința formelor concrete de manifestare, este în schimb mai amplă și are obiective cu mult mai precise și mai revoluționare, care tind, în ultimă instanță, nu la obținerea de avantaje în cadrul sistemului feudal, ci la desființarea acestui sistem⁹. Țăranii au participat activ și intens la frământările epocii, și-au însușit integral obiectivele de luptă impuse de momentul istoric, avînd credința fermă că venise timpul ca și revendicările lor să capete o soluționare favorabilă. Chiar Gheorghe Panu, referindu-se la perioada imediat următoare intrării în vigoare a Regulamentului Organic, aprecia că „țăranii încep a avea conștiință de situația lor și arată în mod destul de zgomotos că ei, în același timp, văd că a sosit timpul ca o reformă radicală să se facă, dacă nu în situația lor față de proprietari, cel puțin în raporturile dintre ei și aceia”¹⁰.

Înainte de a pătrunde în esența fenomenului social specific deceniului de referință, se cuvin reamintite, spre corelarea planurilor, condițiile economice generale și particulare pe temeiul cărora erau, sau aveau să fie, clădite relațiile agrare și regimul agrar în Moldova. Împărtășim, așadar, punctul de vedere exprimat de același Panu, precum că „spiritul de agitație și de deșteptare printre țăranii [...] nedreptatea și apăsarea sînt consecințele sistemului economic, al întocmirii sociale”¹¹.

Desființarea monopolului economic otoman, în urma tratatului de la Adrianopol, și deschiderea debușeelor externe pentru grinele moldovenesti au creat condiții deosebit de favorabile dezvoltării producției

⁶ Radu Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpînii în Moldova*, București, 1907, p. 362.

⁷ Idem, *Pentru ce s-au răscolit țăranii*, București, 1907, p. 36.

⁸ Marcel Emerit, *Les paysans roumains depuis la traité d'Andrinople jusqu'à la libération des terres (1829—1864)*, Paris 1937, p. 53—54. Întreaga perioadă de referință — susține autorul — nu cunoaște nici măcar o singură revoltă (*Ibidem*, p. 292—293).

⁹ Gh. Platon, *Frământări țărănești în Moldova în preajma Unirii*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, Ed. Academiei, 1960, p. 302.

¹⁰ Gh. Panu, *Cercetări asupra stărei țăranilor în veacurile trecute*, vol. I, partea a II-a București, 1910, p. 417.

¹¹ *Ibidem*, p. 413.

cerealiere, angajînd agricultura, în ansamblul ei, în direcția impusă de economia de schimb, de caracterul competitiv al negoțului cu cereale. Veniturile mari pe care le putea asigura negoțul cu grîne, într-o perioadă în care acumulările de capital mobilizaseră diverse categorii de întreprinzători, au îndemnat pe proprietari să caute noi căi și mijloace pentru sporirea producției de cereale-marfă. Numai că, în condițiile de atunci, caracterizate prin nivelul slab al dezvoltării tehnice, prin lipsa sau insuficiența cunoștințelor agronomice, a inventarului agricol propriu și a capitalului bănesc necesar unor investiții de anvergură, acest lucru era realizabil nu prin adoptarea și punerea în practică a principiilor agriculturii intensive, ci doar prin extinderea suprafețelor cultivabile, respectiv prin defrișări și deșteleniri. Așa se face că, în decurs de aproape un deceniu, între anii 1838 și 1849, suprafața cultivabilă a Moldovei s-a extins cu o treime¹².

Definitorii însă pentru evoluția agriculturii Moldovei în deceniile de mijloc ale veacului trecut au fost, nu atît cîștigarea de noi terenuri destinate să asigure producții mereu sporite de cereale-marfă, cît modificările survenite în regimul proprietății funciare, în totalitate, menite să conserve și să extindă rezerva feudală în detrimentul loturilor țărănești¹³. Limitarea continuă a dreptului de folosință al țăranilor, asociată goanei după supramuncă, constituie expresia evidentă a eforturilor generale întreprinse în epocă în direcția eliberării proprietății boierești de servituțiile feudale, a racordării acesteia la necesitățile pieței, a transformării ei în întreprindere producătoare, în proprietate absolută de tip burghez. Acestor strădanii susținute ale reprezentanților vechiului regim, cu vigoarea pe care numai lupta pentru supraviețuire o poate conferi, li s-au creat un cadru juridic propice. Atît Regulamentul Organic, cît și așezămîntul agrar din 1851, consacînd definitiv totalitatea avantajelor create marii proprietăți de dispozițiile și așezămîntele anterioare, au legitimat — pentru perioada care avea să se scurgă pînă la înfăptuirea reformei agrare din anul 1864 — ofensiva moșierimii asupra drepturilor de folosință și asupra mijloacelor de producție țărănești în numele și în spiritul „noilor” reglementări ale raporturilor sociale în lumea satelor.

Astfel, legiuirea moldoveană intrată în vigoare la 1 ianuarie 1832 a modificat regimul proprietății prin două căi, ambele în profitul rezervei feudale și, se înțelege, în detrimentul țăranimii. În primul rînd, prin abolirea dreptului de folosință nelimitat pe care țăranii îl aveau asupra locurilor libere, necultivate, și în al doilea rînd, printr-o masivă reducere a terenurilor cultivabile pe care aceștia le aveau în folosință, reducere care a rezultat din noua repartiție a pămînturilor¹⁴. Bunăoară, dacă pînă

¹² N. Suțu, *Opere economice*, București, Ed. Științifică, 1957, p. 17.

¹³ Pentru detalii în acest sens, vezi Gh. Platon, *Cu privire la evoluția rezervei feudale în Moldova de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea pînă la legea rurală din 1864*, în „Studii și articole de istorie”, V. București, 1963, p. 201—242; idem, *Domeniul feudal din Moldova în preajma revoluției de la 1848*, Iași, Ed. Junimea, 1973, p. 42—165.

¹⁴ A. și G. Oțetea, *Țăranii sub regimul Regulamentului Organic*, în „Studii și articole de istorie”, I, București, 1956, p. 139; Gh. Platon, *Cu privire la evoluția rezervei feudale în Moldova...*, în loc. cit., p. 212.

la Regulamentul Organic țărani încă puteau invoca dreptul de folosință nelimitată asupra curăturilor, asupra pădurilor, apelor, fînațelor și izlazurilor — în pofida introducerii treptate, către sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor, a unor condiții restrictive sau chiar interdicții¹⁵ — după 1832 acest drept este anulat sub pretextul creării altor avantaje compensatoare. În numele acelorași avantaje au fost restrinse la mai mult de jumătate (comparativ cu situația de la începutul secolului trecut)¹⁶ suprafețele de cultură acordate spre folosință țăranilor, diferențiat, în funcție de inventarul agricol: cei fără vite primeau de la stăpînul moșiei 2 fâlcii și 30 prăjini, cei cu doi boi și o vacă — cîte 3 fâlcii și 70 prăjini, iar cei cu 4 boi și o vacă (categorie superioară nemaieexistînd) cîte 5 fâlcii și 30 prăjini. Deosebit de important este faptul că Regulamentul Organic a consfințit boierilor — noțiunea de „stăpîn de moșie“ fiind înlocuită cu cea de „proprietar“ — dreptul de a dispune în mod liber și absolut asupra unei treimi din moșii, avantaj ce-l îndreptățea pe Costache Conachi să socoată proprietatea ca „sfîntă și ferită de tot felul de silă“, asemuind-o cu cea existentă în „țările civilizate“ din apusul Europei¹⁷, iar pe logofătul Lupu Balș să declare că legiuirea, „după trecere de veacuri, [...] au întors moldovenilor dreptatea proprietății și respectul pravilei“¹⁸.

Pretinzînd a restabili raporturile dintre proprietari și clăcași pe temeiul unei exacte reciprocități între drepturi și îndatoriri, Regulamentul fixa țăranilor obligațiile ce le reveneau față de cei care îi „înzestraseră“ cu pămînt de folosință. Dintre aceste obligații, semnificînd în fapt renta funciară de esență feudală, cu formele sale distincte, cea mai oneroasă avea să fie renta în muncă sau claca. Acesteia, moșierimea a căutat să-i dea înțelesul unei chirii pentru suprafețele concesdate sub formă de loturi țăranimii, ignorînd, firește, drepturile legitime pe care ea le avea asupra pămîntului ce-l muncea. Claca reprezenta, pentru proprietari și arendași, unul dintre elementele esențiale pe care își întemeiau exploatarea moșiilor. „La noi — aprecia un agronom din acea epocă — venitul unei moșii se măsoară după numărul locuitorilor ei și nu după întinderea ei, căci munca ce țăranii o fac proprietarilor este proporțională mulțimei locuitorilor și numai astă muncă servă la exploatarea proprietăților, fără care tot venitul unei moșii s-ar mărgini foarte mult“¹⁹. Într-adevăr, grija pentru valorificarea la maximum a muncii de clacă a fost pusă la adăpostul prevederilor regulamentare, care, deși formal respectau cele 12 zile tradiționale, găsiseră încă de mai înainte modalitatea triplării lor prin sistemul binecunoscut al nartului. În afara acestora, țăranii clăcași erau obligați să presteze, diferențiat, după numărul de

¹⁵ A. și G. Otetea, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 137—138.

¹⁶ Pentru analiza comparativă a hrisovului lui Alex. Moruzi, din 1805, și a Regulamentului Organic, în privința repartiției suprafețelor de cultură la țărani, vezi Gh. Platon, *op. cit.*, p. 212.

¹⁷ I. C. Filitti, *Proprietatea solului în Principatele Române pînă la 1864*, București, 1936, p. 230.

¹⁸ Gh. Platon, *Cu privire la pribegirea locuitorilor din Moldova în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza“ Iași, sect. III, tom. IV, 1968*, p. 57.

¹⁹ P. Buescu, *Proprietatea și arenduirea*, citat după N. Adăniloae, Dan Berindei, *Reforma agrară din 1864*, București, Ed. Academiei, 1967, p. 61.

de lemne la curtea boierească și să dea proprietarului dijma din produsele loturilor primite. Cei fără vite erau scutiți de podvezi și de transporturi în schimbul prestării a încă 4 zile „proaste“ în folosul proprietarului.

În virtutea aceluiași principiu al reciprocității înscris în Regulament, fiecare sat trebuia să furnizeze „slujbașii volnici“ în serviciul particular al proprietarului — „dijma din oameni“, cum numea Bălcescu această obligație — căruia i se rezervau, exclusiv, venitul pădurilor, morilor și velnitelor, al iazurilor și podurilor, monopolul băuturilor, băcăniilor și măcelăriilor precum și dreptul de a converti claca în bani la prețul fixat de proprietar. Această ultimă înlesnire, conjugată cu similitudinea obligațiilor ce apăsau asupra locuitorilor lipsiți de legiuita întindere de pământ (potrivit cu art. 127), a îngăduit apoi proprietarilor sau arendașilor să opereze dese vânzări ale muncii clăcașilor ce prisoseau pe o moșie solicitanților aflați adeseori la alte ținuturi²⁰, cu consecințe ușor de închipuit.

Insuficiența suprafețelor de pământ acordate spre folosință țăranilor pentru asigurarea mijloacelor de subzistență, implicit pentru hrana animalelor lor, pe de o parte, cum și lipsa inventarului agricol, a miinii de lucru libere, a capitalului și chiar priceperii necesare pentru exploatarea prin mijloace proprii a rezervei moșieriei, pe de alta, i-au determinat, atât pe țărani, cât și pe proprietari, să recurgă la învoicli, care au constituit, așa cum bine s-a spus, „baza generală de reglementare a relațiilor agrare în întreaga perioadă a Regulamentului Organic“²¹. Siliți a cere „prisoase“, și îndeosebi finaț, întrucît prin legiuirea din 1832 cei care aveau mai mult de 5 vite mari nu puteau pretinde proprietarului locuri de hrană pentru acestea, clăcașii au fost puși în situația de a accepta un ansamblu de sarcini care puneau, în fapt, întreaga lor activitate la dispoziția „legală“ a moșierilor și a arendașilor. Slujindu-se de astfel de învoieli, care în majoritatea cazurilor aveau caracter de obligativitate pentru locuitori, proprietarii au restrîns continuu dreptul de folosință al țăranilor asupra pămîntului, chiar sub limitele prevăzute de Regulament.

Procesul de deposedare a țăranimii de principalul mijloc de producție a fost accelerat, într-o măsură apreciabilă, și de către arendași. Generalizarea arendașiei la jumătatea veacului trecut a înrîurit evident raporturile agrare, implicit sistemul proprietății, grăbind procesul de adaptare a moșiilor feudale la necesitățile producției de mărfuri. Trecînd cu ușurință peste practicile și normele tradiționale, consfințite de obicei, precum și peste dispozițiile așezămîntului, arendașii au întrebunțat toate mijloacele capabile să le asigure într-un timp relativ scurt (de regulă 5 ani) nu numai amortizarea investițiilor, ci și profituri substanțiale. Firește, mijlocul cel mai îndeminatic consta în îndatorarea locuitorilor urmată de încheierea unor învoieli oneroase, de cele mai multe ori silnice²², prin care arendașul își asigura prisosul de timp al debitorului, storcîndu-i

²⁰ Ecaterina Negruți-Munteanu, *Dezvoltarea agriculturii în Moldova între anii 1848 și 1864*, în *Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848 și 1864. Contribuții*, Ed. Academiei, București, 1963, p. 87.

²¹ Gh. Platon, *Evoluția rezervei feudale în Moldova...*, în loc. cit., p. 213.

²² N. Adăniloiaie, Dan Berindei, op. cit., p. 68.

forța de muncă pînă la limitele ei fizice. Mai activi și mai întreprinzători de obicei decît proprietarii de drept, arendașii puneau în valoare, cu mai multă inițiativă, pricepere și rapiditate, posibilitățile moșilor. Spiritul negustoresc pe care îl investeau, odată cu capitalul, în exploatarea moșilor a contribuit, indiscutabil, la dezvoltarea relațiilor capitaliste în lumea satelor. Așadar, ca și în Țara Românească²³, și în Moldova arendașia prezenta două fațete contradictorii : pe de o parte, contribuia la creșterea producției cerealiere și la lărgirea pieței interne, înscrind marea gospodărie moșierească în sensul capitalist al evoluției sale, iar pe de altă parte, conserva și utiliza pe scară, largă formele înapoiate de cultivare feudală a pămîntului, exploatînd din plin munca clăcașului.

Spre întregirea tabloului general, nu trebuie pierdut din vedere faptul că Regulamentul Organic înzestraseră statul, în care puterea politică o deținea marea boierime, cu suficiente mijloace de constrîngere pentru a asigura acesteia cîștig de cauză în acțiunea de spoliere a țărănimii.

Care au fost formele de constrîngere ? Întîi de toate, îngrădirea dreptului de strămutare, mai exact, legarea clăcașului de moșie, apreciată drept „cheia de boltă a întregului sistem”²⁴. Deși Regulamentul moldovenesc declara (art. 435) că legiuirea lui Constantin Mavrocordat relativă la dezrobirea țăranilor rămînea nestrămutată în toată cuprinderea ei, articolele 123 și, îndeosebi 124 condiționau de așa manieră dreptul clăcașilor de a se strămuta de pe o moșie pe alta încît, în practică acest drept devenea iluzoriu. Dacă pentru cei lipsiți de pămîntul legiuit plecarea de pe o moșie pe alta — prin știrea autorităților administrative și a proprietarului, cu care trebuia să se răfuiească în prealabil — era mai lesnicioasă, în schimb, pentru cei „îndestulați” strămutarea era posibilă numai după : preavizarea isprăvniceii și proprietarului cu șase luni înainte de 23 aprilie ; plata în bani a tuturor îndatoririlor față de proprietar pe timp de un an și a contribuției lor, pe aceeași perioadă, la cutia satească, în folosul acesteia din urmă ; achitarea cu anticipație a capitației lor pentru intervalul de timp ce rămînea pînă la viitoarea catagrafie și, în sfîrșit, renunțarea la întreaga avere nemișcătoare, fără vreo despăgubire, în folosul proprietarului. Îngrădirea dreptului de strămutare s-a exprimat și prin întărirea dreptului de urmărire : nici un sat sau proprietar nu putea primi vre-un locuitor de aiurea fără a se fi expus plății datoriilor acestuia, atît față de fostul stăpîn, cit și față de stat, cum și cheltuielilor de urmărire efectuate de la data părăsirii satului în care fugarul era luat în evidență²⁵. În atare condiții, deși cererile de strămutare au abundat, prea puține aveau să-și afle o soluționare „legală”.

²³ Apostol Stan, *Arendășia în Țara Românească în epoca regulamentară (1831—1848). Aspecte social-economice*, în „Studii”, nr. 6, 1967, p. 1177 și urm.

²⁴ A. și G. Oțetea, *op. cit.*, în loc. cit., p. 147 ; vezi și A. Oțetea, *Constrîngerea extraeconomică a clăcașilor la începutul secolului al XIX-lea*, în „Studii și referate privind istoria României”, partea a II-a, București, 1954, p. 1071 ; idem, *Le second servage dans les Principautés Danubiennes (1831—1864)*, în „Nouvelles études d'histoire”, II, Bucarest, 1960, p. 345.

²⁵ *Regulamentul Organic al Moldovei*, ediție alcătuită de Cînst. C. Angelescu, Iuliu Ciubotaru și Corneliu Istrati, manuscris la Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” Iași, p. 62—63.

Un alt mijloc de constrângere, de altfel cel mai larg și des folosit, a fost bătaia. Încriminată oficial abia în vremea lui Alexandru Ioan Cuza, această practică inumană a servit vreme îndelungată, nu numai proprietarilor, arendașilor sau interpușilor acestora, ci și organelor administrative inferioare pentru ținerea sub ascultare a țăranilor. Mai mult chiar, prin bătaie clăcașii erau deseori obligați să execute munci suplimentare, să accepte învoielile dezavantajoase, să plătească datoriile imaginare etc. Deseori, cînd bătaia aplicată de proprietar sau oamenii acestuia se dovedea ineficace sau inoportună, se recurgea la execuțiile prin jandarmi care presupuneau, în plus, instituirea obligației sătenilor de a acorda găzduire și hrană celor veniți spre a-i zapciui²⁶.

În sfîrșit, ultima și cea mai gravă formă de constrângere a țăranilor a fost izgonirea²⁷. „Mijloc cumplit de apăsare“ — cum o definea R. Rosetti²⁸ — izgonirea a fost legalizată prin Regulament în redacția sa definitivă (art. 126) în scopul prevenirii și înlăturării *efectelor* împilării țăranimii, nu a *cauzelor* acestei împilări. Boierii și arendașii, la adăpostul legii, recurgeau la acest mijloc pentru a permanentiza în mijlocul țăranimii atmosfera de teamă ce le era necesară, atît pentru alcătuirea și aplicarea învoielilor silnice, cît mai ales pentru a-și putea extinde, nestîngheriți, pe seama loturilor clăcășești, rezervele proprii. De regulă erau alungate elementele cele mai incomode pentru stăpînul moșici, cele mai curajoase și mai reprezentative ale țăranimii, care se opuneau practicilor abuzive. Lăsat la discreția proprietarului, care avea libertatea de a-i califica orice act de nesupunere drept răzvrătire și a recurge, în consecință, la izgonirea sa, țăranul n-avea să demobilizeze însă. Intervenția directă a statului, prin organele sale de resort, în problema izgonirii²⁹, pe lîngă faptul că avea drept scop să mai atenueze zelul proprietarilor, care ar fi adus prejudicii liniștei interne, era dictată, mai ales, de neîntreruptele frămîntări țăărănești pentru liniștirea cărora această măsură de constrângere s-a întrebuițat frecvent, devenind un mijloc curent de represiune.

O primă concluzie ce se degajă din cele relatate pînă în prezent vine să întărească aserțiunea potrivit căreia „reorganizarea statului prin Regulamentul Organic apare ca un mijloc de a pune la dispoziția proprietarilor forța de constrângere necesară pentru executarea muncilor agricole“³⁰. Și cele numai cîteva prevederi regulamentare, asupra cărora ne-am oprit, relative la raporturile dintre stăpînii de moșii și țărani către jumătatea secolului trecut, sînt elocvente în acest sens.

²⁶ N. Adăniloae, Dan Berindei, *op. cit.*, p. 70.

²⁷ Vezi Gh. Platon, *Izgonirea țăranilor răzvrătiți de pe moșii. Contribuții la cunoașterea frămîntărilor țăărănești din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Monografiile analelor Științifice ale Universității „Al. I. Cuza“ — Iași, I, 1966 ; A. Oțetea, *Le second servage dans les Principautés Danubiennes (1831—1864)*, în *loc. cit.*

²⁸ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 75—76.

²⁹ Gh. Platon, *op. cit.*, p. 19.

³⁰ A. și G. Oțetea, *Țăranii sub regimul Regulamentului Organic*, în *loc. cit.*, p. 136.

Constituirea aparatului de stat modern și întărirea funcției sale represive a servit cu prisosință intereselor de clasă ale marii boierimii. Nu întâmplător, credem, în condițiile crizei de structură a sistemului feudal, care se manifestase acut în primăvara anului 1848, a fost înscrisă, în cel dintâi program de reforme și în fruntea tuturor „sfânta păzire a Regulamentului Organic”. Trecând peste rațiunile de ordin extern care ar fi impus formularea și poziția acestei cerințe în cuprinsul „petiției — proclamație”, conservarea legiurii din 1832 constituia, cu adevărat, dezideratul esențial al boierimii moldovenești, afirmat de către reprezentanții acesteia la adunarea de la hotelul „Petersburg” sau în comitetul de redactare a programului de reforme.

De necesitatea obiectivă de rezolvare a problemei agrare, în acele împrejurări, erau convinse toate clasele și păturile sociale, inclusiv, deci, boierimea. Poziția economică și politică a acesteia în stat i-a îngăduit însă să decidă singură asupra modalității de soluționare, exprimată conștient lapidar la 1848 în formula „grabnica îmbunătățire a stării locuitorilor săteni”, firește numai în limitele îngăduite de Regulament. Cît timp acesta ființa, proprietatea boierească se afla la adăpost. De aceea, în perioada imediat următoare anului revoluționar 1848, cînd grija preîntîmpinării unui nou seism dictase acordul puterilor protectoare și suzerană de a reforma „acest monstruos Regulament care de 18 ani strivea țara”³¹, boierimea, consolidată politic, s-a străduit și a reușit să mențină intacte toate avantajele conferite marii proprietăți în perioada de aplicare a Regulamentului Organic, sporindu-le chiar, în pofida noilor reglementări a raporturilor sociale la sate introduse prin așezămîntul agricol din 1851. Atît conținutul memoriilor și scrisorilor trimise, în prealabil, Porții sau Rusiei de Grigore Al. Ghica în chestiunea „muncii obligatorii a țăranilor și a raporturilor dintre aceștia și proprietari”³², cît și discuțiile comisiei moldovenești de revizie a Regulamentului Organic (și, îndeosebi, concluziile acesteia reunite în documentul intitulat „Jurnalul privitor la îmbunătățirea boierescului”³³ din noiembrie 1849) fac dovada efortului conjugat al boierimii și al cîrmuirii de a aduce corecții raporturilor agrare existente numai în sensul consolidării proprietății și așezării ei treptate pe temelii burgheze. Evident, aceasta presupunea întărirea a tot ceea ce domeniul boieresc realizase pînă atunci prin rapt și silnicii, menținerea — din motivele deja cunoscute — a muncii de clacă și „stimularea” relațiilor de liberă învoială, în sfîrșit, fundamentarea teoretică corespunzătoare, de natură să justifice pretențiile de lichidare a servi-tuțiilor feudale care grevau proprietatea.

Grija de căpetenie a tuturor celor chemați să studieze și să decidă asupra posibilității ameliorării raporturilor dintre țărani și proprietari consta în argumentarea suficientei pămînturilor acordate spre folosință țăranilor și a echivalenței existente între acest capital și munca cu care

³¹ D. C. Sturdza-Șcheeanu, *Acte și legiuri privitoare la chestia țărănească*, vol. IV, București, 1908, p. 123.

³² Pentru detalii, vezi Georgeta Penelea, *Date privind legiuirea agrară a Moldovei din 1851*, în „Studii”, nr. 5, 1964, p. 1081 și urm.

³³ *Anul 1848 în Principatele Române*, tom. VI, București, 1910, p. 281—285; *Anul revoluționar 1848 în Moldova*, București, 1950, p. 432.

beneficiarii despăgubeau pe proprietarii de drept. „Proprietatea trebuie a fi respectată spre a nu se risipi legăturile sociale” — conchideau aceștia tranșant — subliniind principiul absolut al proprietății, ca și inoportunitatea diminuării obligațiilor țăranilor, întrucît „nu îndatoririle către proprietari i-a adus în *netăgăduită de nimeni ticăloșie în care se află* (subl. ns.), ci abuzurile întrebuintate asupra lor în tot chipul acum de la o vreme”³⁴.

Soluția preconizată viza aplicarea unor măsuri eficace de natură să înlăture doar abuzurile săvîrșite de către „unii din posesori, poate și unii din proprietari, prin răstălmăcirea legiurii...”³⁵ și, desigur, de către administrație, acuzată a fi chiar prima responsabilă de soarta grea a țăranilor³⁶. Iar înlăturarea abuzurilor voia să semnifice, în fapt, diminuarea constringerii extraeconomice în favoarea intensificării constringerii economice pure, caracteristică formațiunii social-economice capitaliste³⁷.

Prin „Așezămîntul atîngător de regularea dreptăților și a îndatoririlor proprietarilor de moșii și a locuitorilor lucrători de pămînt”³⁸, care a căpătat putere de lege la 23 aprilie 1851, cu aplicare începînd de la 23 aprilie anul următor, situația țăranimii moldovene nu s-a schimbat în esență. Pentru un spor neînsemnat de 20 prăjini de pămînt acordat celor din categoriile I și III (fără vite, respectiv, cu 4 vite) și de 40 prăjini celor din categoria a II-a (cu 2 vite), ca și pentru suprimarea unor obligații față de stat, a îndatoririi facerii coșerelor și a dijmii din produsele cerealiere și din fin (mai puțin din rodurile viilor și livezilor) — care, dealtfel, fusese transformată în muncă încă din cursul anului 1848³⁹ — clăcașii au fost supuși unor sarcini în muncă mai grele. Calculînd zilele necesare pentru împlinirea obligațiilor în muncă de către toate categoriile de clăcași, atît în timpul Regulamentului, cît și al așezămîntului, R. Rosetti conchide că sub întiiul regim, un fruntaș efectua 56 de zile, un mijlocaș 58, iar un pâlmaș 60, pe cînd sub regimul așezămîntului, un fruntaș efectua 61,1/2 zile, un mijlocaș 63,1/2, iar un pâlmaș (categorie ușor avantajată) 56 zile⁴⁰. În realitate, însă, și sub un regim și sub celălalt clăcașii prestau un număr de zile cu mult mai mare. Numărul prăjinilor de arătură, prăsilă, secere, cosit, în folosul proprietarului, a fost ridicat comparativ cu situația anterioară, au fost stabilite echivalențe și norma de lucru la cartofi, ca și obligația executării podvezilor, a lucrului la șosele, a meremeturilor și a transporturilor.

Practicile urmate pînă atunci în cazul strămutărilor voite ale locuitorilor și în cazul izgonirilor cerute de proprietari au fost întrucîtva simplificate în interesul continuării, în noile condiții, a procesului de

³⁴ Anul 1848 în Principatele Române, VI, p. 281—285.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ Georgeta Penelea, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 1086—1087.

³⁷ Cf. V. Maciu, *Caracterul legiurilor agrare din România din deceniile VI și VII ale secolului al XIX-lea*, în „Comunicări și articole de istorie”, București, 1955, p. 67.

³⁸ D. C. Sturdza-Scheeanu, *op. cit.*, p. 536—550.

³⁹ Ecaterina Negruți-Munteanu, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 154; Gh. Platon, *Evoluția rezervei feudale în Moldova...*, p. 230.

⁴⁰ R. Rosetti, *Pămîntul, sîtenii și stăpînii*, București, 1907, p. 97—98.

deposedare a țăranilor și a extinderii rezervei feudale⁴¹. Așezămintul, în întregul său, era considerat ca un sistem de reglementare tranzitorie, „până ce nămirile de pământ se vor putea face prin alăcătuiri de bună-voie”⁴². Așadar, extinderea sistemului învoielilor, pe care condițiile incluse în legiuire o înlesnea, precum și consacrarea tuturor drepturilor cîștigate până atunci de proprietate, deschideau perspective largi în vederea adaptării tot mai complete a acesteia la producția de mărfuri și la transformarea ei în proprietate absolută, liberă de orice îngrădire și sarcină.

Uzînd, în general, de aceleași forme de constrîngere extraeconomică și profitînd de starea mizeră în care se afla țăranimea datorită, atît condițiilor obiective amintite, cît și a unor circumstanțe agravante, ca: epidemii, secetă, lăcuste, ocupații militare străine, care-i sileau pe locuitori să-și vîndă ieftin și cu anticipație forța de muncă, proprietarii și arendașii și-au însușit cu ușurință avantajele ce li se confereau prin noua legiuire. În același timp, generalizarea practicii de măsurare a moșiilor și de repartizare a loturilor țăranеști cu precădere în terenurile mai puțin fertile — ceea ce atrăgea după sine necesitatea încheierii învoielilor pentru „prisoase” — ca și extinderea pînă la generalizare a arendășiei, asociată efectelor pătrunderii capitalului cămătăresc la sate, au ascuțit la maximum, contradicțiile între cele două clase. La aceasta au contribuit și obligațiile față de stat și comună, îndeajuns de apăsătoare asupra condițiilor de viață ale țăranimii. Capi-tația de 30 lei pe an percepută fiecărui țăran, indiferent de avere, care procura statului, uneori, pînă la jumătate din veniturile sale bugetare⁴³, se adăuga altor dări, în folosul armatei, a școlilor sătești, pentru construcția sau dregerea drumurilor etc. Suma tuturor impozitelor directe către stat și comună se ridica pentru fiecare țăran, potrivit unor calcule, la circa 150 lei⁴⁴, cînd ziua de lucru la cîmp nu depășea, oficial, 2 lei⁴⁵. Prin urmare, numai pentru achitarea acestor impozite țăranul ar fi trebuit să muncească aproximativ 75 de zile⁴⁶. În aprecierea stării de tensiune caracteristică perioadei în discuție avem în vedere, desigur, și situația locuitorilor razeși și a celor dezrobiți.

Cei dinții, ca urmare a sporirii obligațiilor lor către stat și comună, a neputinței rambursării la timp a împrumuturilor cămătărești contractate la vreme de lipsă, a proceselor costisitoare de apărare a pămînturilor strămoșești, cum și datorită arbitrariului autorităților administrative se aflau nu departe de condiția economico-socială a țăranilor clăcași⁴⁷. Nevoile materiale i-au determinat pe mulți dintre razeși să-și

⁴¹ Gh. Platon, *Frămîntări țăranеști în Moldova în preajma Unirii*, în loc. cit., p. 302; N. Adăniloae, *op. cit.*, în loc. cit., p. 228.

⁴² D. C. Sturdza-Șcheanu, *op. cit.*, p. 700.

⁴³ N. Adăniloae, *Țărănimea și Unirea*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 229.

⁴⁴ D. A. Sturdza, ș.a., *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. III, București, 1889, p. 87.

⁴⁵ D. C. Sturdza-Șcheanu, *op. cit.*, p. 727.

⁴⁶ N. Adăniloae, *op. cit.*, în loc. cit., p. 229.

⁴⁷ Vezi Gh. Untaru, *Situația țăranimii putnene sub regimul așezămintului lui Grigore Alexandru Ghica*, în „Studii și articole de istorie”, V, 1963, p. 187 și urm.

arendeze pământurile unor proprietari sau întreprinzători, care, prin diverse manevre, prin danii sau cumpărături „silnice și frauduloase”⁴⁸, reușeau apoi să pună stăpînire deplină asupra locurilor „împosesuite” extinzîndu-și-le. Rămăși fără pămînt, țărani, liberi odinioară, spre a-și asigura mijloacele de subzistență, se angajau la diverși proprietari sau arendași, constituind un izvor permanent de brațe de muncă ieftine. În asemenea împrejurări, răzeșii au fost supuși — ca și țărani clăcași, prin intermediul aceluiași mijloace de constrîngere — obligațiilor derivînd din starea de dependență în care căzuseră, pe care n-au acceptat-o și împotriva căreia au luptat neconținut cu hotărîre și curaj. Și, la fel ca și în satele clăcășești⁴⁹, procesul de pauperizare a țărănimii a fost însoțit de fenomenul stratificării ei, cu implicațiile de natură socială pe care aceasta le presupune.

Într-o stare cu mult mai jalnică se aflau țiganii dezrobiți. Deși aceștia, în urma eliberării, fuseseră asimilați birnicilor, urmînd, deci, să împărtășească aceeași soartă în conformitate cu dispozițiile legiurii din 1851, continuau totuși să fie supuși unui regim de excepție. Șantațați sau frustrați de către proprietari în locurile de hrană — acor-date, inițial, cu condiția ca înșiși să le facă cultivabile⁵⁰ — dezrobiții au fost constrînși nu o dată, cu complicitatea autorităților administrative și, îndeosebi, a comisiilor de catagrafiere, să respecte îndatoririle față de foștii stăpîni concomitent cu obligațiile ce le aveau pe moșia sau tîrgul în care sălășluiau. Asupra lor, ca și asupra țăranilor birnici se exercita, în egală măsură, presiunea proprietarilor și a arendașilor, cu scopul de a-i determina să accepte — cu reușite mai facile în cazul lor — condiții de lucru oneroase. Urmarea a fost cea firească: nemulțumirea lor, conjugată cu cea a clăcașilor și a țăranilor liberi, a agravat raporturile sociale la sate și, implicit, criza de structură a întregului sistem.

Avîndu-și dar sorgintea în realitățile economico-sociale proprii nu numai societății moldovenești, ci societății românești în ansamblu aflată la cumpăna a două lumi, în febra prefacerilor revoluționare declanșată de momentul 1848, realități ale căror coordonate le numim curent „regulamentare” (corecțiile aduse acestora la 1851 n-au făcut altceva decît să le nuanțeze), contradicțiile antagonice profunde, desfășurate sub forme și intensități variate de la un capăt la altul al țării, ilustrează pregnant, pe de o parte, eforturile disperate ale unei clase sociale parazitare, boierimea, de a-și conserva drepturile și privilegiile corespunzătoare poziției încă deținută în ierarhia socială, de a dirija cursul istoriei în direcția care să-i asigure menajarea propriilor interese cu prețul sacrificării intereselor vitale ale adevăraților producători de bunuri materiale și, pe de alta, rezerva de energie revoluționară pe care satul moldovenesc — în pofida nenumăratelor și grelelor încercări — n-o

⁴⁸ R. Rosetti, *Pentru ce s-au răscolat țăranii*, p. 41; idem, *Pămîntul, sătenii și stăpînii*, p. 307—312.

⁴⁹ Gh. Platon, *Domeniul feudal din Moldova...*, p. 158 și urm.

⁵⁰ Idem, *Evoluția rezervei feudale în Moldova*, în loc. cit., p. 226.

epuizase, de-a lungul secolelor, ci o oferea potențată momentelor cardinale ale istoriei noastre naționale.

Un imens material documentar asigură înțelegerea pînă la detalii a caracterului, a ariei de manifestare, a formelor și obiectivelor luptei țărănimii împotriva exploatării sociale într-o epocă în care această luptă a servit, implicit, cauzei unității naționale.

Stăpînite de acel „duh de revoltă“, de nesupunere și de anarhie, reclamat mereu de autorități în anii care au urmat înăbușirii mișcării revoluționare de la 1848⁵¹, masele țărănești din Moldova au desfășurat ample acțiuni, pe multiple planuri, împotriva împilatorilor de orice fel, întreținînd o stare de efervescentă specifică, însoțită de alerta continuă a aparatului de represiune. Caracterul specific al acestei stări revoluționare rezidă în spontaneitatea, izolarea, alternanța și nesincronizarea acțiunilor de luptă țărănești într-o mișcare generală, care mișcare, în condițiile istorice date, nu era însă exclusă ci, dimpotrivă, iminentă. Aproape că n-a existat moșie, comună, sat sau cătun în Moldova în care să domnească liniștea, fie și aparentă, în primul deceniu postpașoptist. Plîngerile țărănești, dezvăluind stări de lucruri insuportabile, jalbe însoțite de avertismente la adresa proprietarilor, arendașilor sau chiar a autorităților administrative, strămutarea și fuga de pe o moșie pe alta, pribegia peste graniță, refuzul de a mai lucra în contul boierescului sau al altor obligații față de stăpînul moșiei, încercările de răfuială directă cu exploatare concretizate prin ocuparea cu forța a unor pămînturi, incendierea bunurilor proprietății, atacarea și molestarea arendașilor și ai celorlalți interpuși ai proprietarilor, mersul în masă la isprăvnicii și chiar capitală pentru satisfacerea revendicărilor legitime și, în sfîrșit, revolta, sînt tot atîtea forme de luptă întîlnite cu o frecvență variabilă în mai toate localitățile rurale. Se înțelege că, nu numai sub raportul mijloacelor întrebuintate și al frecvenței acestora în răstimpul cercetat, situația a fost diferită de la sat la sat și de la an la an, ci și al intensității frămîntărilor țărănești, al cărei grad mai era determinat de amploarea și obiectivele imediate ale acțiunilor lor de luptă.

Dacă o distincție în timp ar trebui făcută în privința intensității și amplexului frămîntărilor țărănești desfășurate între anii 1848 și 1859, indiscutabil momentul 1852 reține atenția prin gradul înalt și proporția nemaîntîlnită încă a acțiunilor sociale la sate, limite care, cel puțin pînă la înfăptuirea Unirii, nu au fost depășite, nici chiar atinse. Explicația este simplă dacă reamintim că anul 1852 a dezvăluit masele țărănești adevărata față a legiurii adoptate cu un an mai înainte, care, prin intrarea în vigoare, zădărniciise așteptările și risipise speranțele acestora în ameliorarea condițiilor lor de muncă și de viață. Începînd de acum încolo se poate vorbi, credem, de generalizarea stării de tensiune, care amenința să se transforme într-o răscoală cu caracter general. Și dacă nu s-a ajuns la o astfel de ridicare în masă în anii

⁵¹ Șt. Pascu, *Mișcări țărănești în Centrul și Sud-Estul Europei din sec. al XV-lea pînă în sec. al XX-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj“, VIII, 1965, p. 54.

imediat următori, faptul s-a datorat, deopotrivă, făgăduielilor repetate și măsurilor de temperare luate de către autorități, regimului de ocupație armată străină, discutării în toate cercurile a necesității și iminenței reformei agrare, precum și sfaturilor „liniștitoare“ date în repetate rânduri țăranimii de reprezentanții părții înaintate a burgheziei — partizani ai împrăștiării, însă adversari ai oricărei manifestări violente, mai ales când acestea puteau căpăta o turnură amenințătoare nu numai pentru moșierime, ci și pentru sine⁵².

Revenind asupra metodelor de luptă ale țăranimii, proprii dealtminteri întregii epoci regulamentare, prima și cea mai obișnuită formă de protest împotriva tuturor nedreptăților consta în plângerea sau jalba colectivă înaintată autorităților administrative locale (isprăvnicilor sau privighetorilor de ocoale) și centrale (Departamentul de Interne, Vistieria, Epitropia Generală a Casei Spitalelor sf. Spiridon) sau comisiilor de anchetă numite de către acestea, domniei sau căimăcămiei și, rareori, însuși proprietarului moșiei.

Acțiunea petiționară a țăranimii, un adevărat fenomen de masă în perioada la care ne referim, dezvăluie — în tonalități situate între umilință și avertisment — realități obsesive ca : insuficiența locurilor de hrană, a pășunilor și fînătelor (răpite, restrinse prin înșelăciuni la măsurătoare sau schimbate periodic sub diverse pretexte în părțile cele mai rele ale moșiilor) ; lipsa lemnelor de foc ; nedreptățile ocazionate de prestarea zilelor de boieresc, concretizate fie prin supraîncărcarea normelor la arat, prășit, secerat și cosit, fie prin convertirea abuzivă a unor obligații în contul altora, fie, în sfârșit, prin impunerea învoielilor și nice, sfidându-se prescripțiile legale ; abuzurile săvârșite de proprietari, arendași sau interpuși ai acestora împotriva locuitorilor cu prilejul executării de către aceștia din urmă a meremeturilor, transporturilor și cărăturilor legiuite, sau la perceperea unor daruri în natură, ori a dijmii din rodul viilor și al livezilor ; povara suplimentară a transporturilor „cu proviant“ și a întreținerii oștilor străine aflate în țară ; supunerea ilegală la îndatoriri comune a unor categorii de locuitori — bătrâni, văduve, burlaci, copii — scutite prin lege de acestea, sau pretenția stăpînilor de moși asupra sâtenilor pentru executarea unor obligații șterse de noul așezământ (1851) ; disparerea cauzată de răspunderea solidară a satului pentru îndatoririle celor fugiți ; ravagiile provocate de invazia lăcustelor sau de bîntuirea holerei ; extinderea samavolnică a unor proprietăți în dauna pămînturilor răzășești și încălcarea unor drepturi tradiționale ale țăranimii libere ; păstrarea abuzivă a pecetii satești și împiedicarea strămutărilor încuviințate prin lege ; ignorarea de către posesori a prevederilor noului așezământ pentru satele de munte și, în fine, ademenirea locuitorilor fruntași ai satelor de partea proprietarului sau a arendașului.

Într-un mare număr de jalbe sînt înscrise, alături de suferințele materiale, chinurile fizice ale țăranimii supusă jafurilor, bătăilor și umilințelor de către arendași și vechili, îndeosebi. Realități greu de închipuit aduceau, bunăoară, la cunoștința autorităților locuitorii satului Rău-

⁵² Vezi N. Adăniloiaie, Dan Berindei, *op. cit.*, p. 76—77.

cești (Neamț), la 10 martie 1849, unde arendașul, spre a impune condițiile învoielii, „au turnat foc în fața casei și ne-au pus copiii să joace pe cărbuni aprinși și cu mițele ne-au zgîriet”⁵³. Vechilul moșiei Galu, de la același ținut, pentru a menține sub ascultare pe locuitori, recurgea, în 1850, la loviturile de bici de ordinul zecilor, aplicându-le apoi pe trupul gol apă, zăpadă sau miere de albine⁵⁴. Legarea în „heră și butuci” a țăranilor ce-și exprimau în vreun chip nemulțumirea și ținerea lor „închiși în hambare zile și nopți întregi”, constituia unul dintre mijloacele de constrângere adoptate, nu numai de posesorul moșiei Dumăști (Vaslui) în 1853⁵⁵, ci și de proprietarul moșiei Boiștea (Bacău) în 1854⁵⁶, iar smulgerea părului și purtarea „neascultătorului”, descult, pe drumurile înzăpezite ale satului era procedeul uzitat de arendașul moșiei Iacobenii (Botoșani) în 1856⁵⁷. Despre vâtaful moșiilor Bătrânești și Spiridonești (Roman) însuși revizorul circuirii relata, în 1854, că făcuse „o descoperire nouă pentru bătaia locuitorilor, adică: puind trei vergi la un loc ca să fie mai puternice, le-au legat cu o sirmă în cap ca să rămie sămnele bătuților spre pomenire”⁵⁸.

În pofida feluritelor modalități de intimidare la care recurgeau proprietarii sau arendașii în scopul prevenirii reclamațiilor țăărănești, acțiunea lor petiționară n-a putut fi zăgăzuită. Autoritățile centrale și locale, informate mereu asupra nelegiuirilor petrecute la sate, au instituit numeroase comisii de anchetă, care, chiar dacă în final găseau vinovați pe reclamanți, au avut „meritul” de a întreține starea de agitație între locuitori, îndirjindu-i. Nenumărate sînt jalbele țăărănești în care semnatarii nu apelau doar la clemența autorităților, ci cereau ultimativ îndepărtarea de pe moșii a unor vechili sau arendași insuportabili, ori destituirea din funcții a unor dregători necinstiți, în rîndul cărora erau incluși privighetori de ocol și chiar ispravnici.

Susținîndu-și cu insistență revendicările minimale, țăranii își încheiau adeseori plîngerile, nu prin obișnuitele asigurări de supunere totală date autorităților, ci prin amenințarea cu fuga, nestăpînirea, sau deplasarea în masă spre capitală, unde spreau să li se facă mai lesne dreptate. Și nu o dată cîrmuirea s-a văzut pusă în situația de a recunoaște ca îndreptățite reclamațiile locuitorilor împotriva proprietarilor sau arendașilor, condamînd, cel puțin formal, abuzurile acestora, încheierile pîrtinitoare ale comisiilor de anchetă sau complicitatea administrației locale în menținerea nemulțumirilor și a stării de tensiune la sate.

Dacă jalba a constituit, în genere, o modalitate curentă de dezvăluire a tuturor cauzelor care au concurat la împilarea țăărănimii, implicit un mijloc de protest al ei, o formă imediat superioară de luptă, larg răspîdită, a fost fuga țăranilor de pe o moșie pe alta, situată în cuprinsul aceleiași ținut sau în afara hotarelor de atunci ale țării. În

⁵³ Arh. St. Iași, Tr. 1772, op. 2020, dos. 16834, f. 2, 5.

⁵⁴ Loc. cit., Tr. 1785, op. I, 2035, dosar 7004, f. 271.

⁵⁵ Loc. cit., Tr. 1772, op. 2020, dosar 44757, f. 15, 20.

⁵⁶ Loc. cit., dosar, 31243, fila 1, 4.

⁵⁷ Loc. cit., dosar 35780, f. 2.

⁵⁸ Loc. cit., dosar 30379, f. 6.

literatura noastră istorică s-a apreciat, îndeobște, că strămutarea clan-destină sau fuga ar fi reprezentat întotdeauna cea mai răspîdită formă de manifestare a luptei maselor țărănești împotriva exploatării, situată în ierarhia căilor de luptă cunoscute, între nesupunere și răzvrătire. Documentele vremii — observația noastră se întemeiază pe cele din deceniul premergător Unirii, dar poate fi extinsă și asupra perioadei anterioare — nu servesc însă cituși de puțin acestei aserțiuni. A considera fuga de pe moșie drept o modalitate de acțiune superioară nesupunerii la lucru înseamnă, de fapt, a devansa o formă activă de luptă a țăranimii și de a avansa o alta pasivă, care este strămutarea.

Individualizarea mijloacelor de acțiune a depins de gravitatea cauzelor determinante ale tuturor frămîntărilor țărănești, cauze ce au fost, în general, aceleași pentru întreaga țară. Diferențierea și ierarhizarea acestor mijloace nu poate fi făcută însă decît judecîndu-le prin prisma proporției, utilizării, accesibilității lor și, mai ales, a eficacității acestora, a efectelor produse, pe de o parte, asupra gospodăriei moșierești și, pe de alta, asupra stării de spirit generale. Or, cazurile de nesupunere sînt mai numeroase în epocă decît cele de strămutare și documentele ilustrează cu prisosință acest lucru. De asemenea, nu trebuie omis faptul că strămutarea, în limitele prescrise de Regulamentul Organic și de așezămîntul din 1851, era un *drept* recunoscut fiecărui sătean în condițiile în care marea proprietate tindea să se despovăreze de servituțiile feudale și că, în acest context, strămutarea abuzivă sau fuga unor locuitori afecta uneori mai puțin interesele stăpînului sau ale arendașului moșiei. Poate că mai mult decît aceștia erau lezați statul, confruntat cu dificultățile întîmpinate în încasarea birului celor fugiți și, de reținut, locuitorii rămași pe moșie, care, în virtutea principiului răspunderii solidare, erau constrînși să le achite dările.

Fără a minimaliza eficiența acestei căi de acțiune, în care confruntarea deschisă cu exploatarea este încă evitată, subliniem că fuga este revelatorie asupra agravării situației materiale a țăranimii, dar nu și asupra creșterii combativității sale revoluționare. Cîtă vreme se întîlnesc pe aceeași platformă exploatarea și exploatați (locuitorii rămași pe moșie) interesați deopotrivă în neutralizarea unor astfel de acțiuni prin urmărirea în comun a fugarilor și readucerea lor la urmă, sau pe proprietari și posesori ademenind locuitorii altor sate spre a se așeza pe moșiile lor, prin urmare în chip de provocatori ai strămutărilor clandestine, combativitatea de clasă a țăranimii este diminuată și nu periclitează sistemul. În plus, dacă pagubele pricinuite gospodăriei moșierești prin această modalitate de acțiune puteau fi totuși recuperate prin despăgubirile cerute și, adeseori, dobîndite de la cei fugiți sau de la noii stăpîni, în schimb, în cazul nesupunerilor, pierderile cauzate aceleiași gospodării erau definitive. În sfîrșit, după cum vom vedea, nu abandonarea satului, implicit a stăpînului, și căutarea unui alt loc și, se înțelege, a unui alt stăpîn, avea să genereze forme de luptă superioare, ci statornicia pe moșie și opoziția deschisă, declarată sau nu, a locuitorilor împotriva tuturor formelor de exploatare, într-un cuvînt nesupunerea, pe fondul căreia s-au produs nenumăratele răfuiești directe cu proprietarii, arendași sau interpuși lor, culminînd cu răzvrătirile.

Reținînd, așadar, eficiența relativ redusă a acestei căi de acțiune, nu putem trece cu vederea peste frecvența mare a cazurilor de pribegie, care, repetăm, este ilustrativă în privința condițiilor de viață ale țărănimii. Sărăcia excesivă, exprimată prin imposibilitatea asigurării hranei zilnice, și abuzurile de tot felul ale stăpînilor revin ca leit-motive în rîndul cauzelor determinante. Pe lîngă acestea, însă, documentele relevă și altele, derivînd sau în interdependență cu primele, demne de reținut : întreținerea trupelor de ocupație și regimul insuportabil impus de prezența acestora ; calamități sau epidemii soldate cu reducerea numărului de birnici în unele sate și încărcarea celor rămași cu datoriile către fisc ale dispăruților ; ademenirea locuitorilor, fie de către foști concetățeni pribegiți de mai înainte, fie, îndeosebi, de către proprietarii sau arendașii altor moșii aflați în criză de brațe de muncă ; credința împărtășită de unii locuitori aflați în suferință că refugiu la orașe i-ar fi scăpat de boieresc ; nerezolvarea de către autorități și proprietari a cererilor de strămutare făcute în timpul și în condițiile prescrise de legile în vigoare ; nesoluționarea favorabilă a plîngerilor locuitorilor rămași pe moșie pentru despovăraarea statului de birul fugarilor sau pentru readucerea acestora la urmă ; lipsa pășunilor și a finațelor pentru vite etc. Toate laolaltă și fiecare în parte au determinat pe mulți locuitori să-și abandoneze puținul ce-l aveau agonisit pe moșia de baștină și să ia drumul pribegiei în speranța aflării unor condiții mai lesnicioase de viață și de muncă.

Mai numeroase erau cazurile de strămutare a țăranilor în preajma lucrărilor de catagrafiere, cînd fugarii se expuneau mai puțin riscului de a fi întorși la locul de unde plecaseră, mai ales dacă apucaseră să se fi înscris cu capitația în alt sat. Bunăoară, în 1851 autoritățile centrale dispuneau comisiilor de catagrafiere să opereze desființarea acelor sate în care numărul locuitorilor se înjumătățise prin pribegirile cauzate de „povara lucrului boierescului sau din pricina relelor deprinderi”⁵⁹ și să înscrie pe cei rămași în satele învecinate. Frecvența ridicată a pribegirilor este valabilă și pentru anii imediat premergători Unirii.

Constanta a întregii perioade, de altfel, rămîne preocuparea pentru stăvilirea pribegirilor și pentru reîntoarcerea fugarilor la urmă. În această acțiune erau mobilizate interesele stăpînilor de moșii, ale autorităților centrale și ale locuitorilor rămași în sate. În stabilirea responsabilităților, atunci cînd aceasta se făcea necesară, îi întîlnim foarte adesea pe proprietari blamîndu-și arendașii pentru nechibzuințe provocatoare, acuze formulate însă abia atunci cînd proprietatea era confruntată cu lipsa mîinii de lucru ca urmare a pribegirii locuitorilor. constatată mai ales către perioada finală a contractului de arendare. Așa, de pildă, vornicul Vasile Alexandri se tînguia autorităților, în 1848, că din pricina „asprilor purtări” și a „îndestulelor obijduiri” săvîrșite de arendașul moșiilor sale Pătrășcani și Borzești (Bacău) „mulți din locuitori s-au împrăștiat și cîți au mai rămas sînt gata a fugi”⁶⁰. Despre arendașul și

⁵⁹ *Manualul Adiministrativ al Moldovei*, tom. II, Iași, 1855, p. 64.

⁶⁰ Arh. St. Iași, Tr. 1 772, op. 2 020, dosar 13 699, f. 1.

vechilul moșiilor de la munte ale mănăstirilor Neamț și Secu, aga Dimitrie Stan și Iorgu Zgrof, cîrmuirea era înștiințată, în 1850, că „s-au abătut la asupra cu totul neominoase asupra locuitorilor, silnicindu-i la învoieli și la săvirșiri împotriva pravilei“, din care pricinii locuitorii au părăsit acele moșii⁶¹. Numeroase și temeinice capete de acuzare, în același sens, formula în 1856 Elenco Condurachi, proprietara moșiei Condrăchești (Tecuci), erijată în apărător al cauzei țărănești, împotriva arendașului Iorgu Fundachi, cerind îndepărtarea sa de pe moșie. Spi-cuim între acestea : „crunte bătăi“, „nedarea deplin a locului de hrană după legea țării“, „nedarea finatului deplin“, „prifacerea pontului dintr-un feli într-altul“, „pornirea lor cu podvadă la scheli tocmai în scumpul timp a prașii“, „dijmuiri neiertate în anul curent pentru doi ani“ etc.⁶². În afara feciorilor boierești și a vechililor, a căror complicitate în provocarea părăsirii moșiilor de către locuitori se subînțelege, au conlucrat adesea cu arendașii în aceeași direcție și uneori în măsură decisivă, dregătorii locali.

În repetate rânduri, proprietarii afectați de pribegiri reclamau autorităților centrale contribuția directă a slujbașilor isprăvniceiei ținutale la înrăutățirea situației țărănimii, cu consecințele imediate ce decurgeau din aceasta. „Aportul“ acestora în amintita direcție putea fi exprimat în diverse modalități : de la cercetările pătinoare și tolerarea actelor de violență ale vâtafilor și arendașilor împotriva locuitorilor, la supraîncărcarea acestora cu sarcini împovărătoare (de transport îndeosebi) în folosul administrației și utilizarea mijloacelor barbare de execuție cu prilejul stringerii birului, mai ales. Alteori însă nemulțumirea proprietarilor era provocată de presupuse acțiuni prin care unii dregători ai isprăvniceiei ar fi incitat spiritele între săteni fiind acuzați că ar fi slujit interesele acestora din urmă⁶³. Fără a exclude posibilitatea unor astfel de cazuri, manifestate izolat dealtfel, reținem diversitatea factorilor care au concurat la părăsirea — individuală, în grup sau masivă — a unor sate, fenomen ce a atras, cum era și firesc, atenția cîrmuirii.

Ineficiența măsurilor adoptate de către autoritățile administrative locale, pe de o parte, în stăvilirea cererilor de strămutare și a pribegirilor și, pe de alta, în urmărirea și reducerea fugarilor pe moșia în care erau înscrși cu birul, neputință determinată de refuzul separat sau combinat al pribegilor aflați, al satelor de adopțiune, al vechililor, arendașilor sau proprietarilor ce i-au primit sau „smomit“, a provocat reacția autorităților centrale, mai hotărîte din anul 1852 să contribuie la liniștirea satelor. Prin circulare către isprăvnicii ori prin instrucțiuni transmise separat, Vistieria, Departamentul de Interne, Secretariatul de Stat și chiar însuși domnul nu se mulțumeau doar cu obișnuitele recomandări făcute organelor administrației locale, ci le dădeau sarcini precise. Între acestea, de căpetenie era respectarea cu strictețe, „fără excepție de la oricine“⁶⁴, a prevederilor incluse în articolele 126 din Re-

⁶¹ Arh. St. Iași, Tr. 1 772, op. 2 020, dosar 44 434, f. 1.

⁶² Loc. cit., dosar 36 071, f. 1, 3.

⁶³ Loc. cit., dosar 16 381, f. 1 ; dosar 25 311, f. 1 ; Tr. 1 588, op. 1 818, dosar, 1 068, f. 34—36 ; dosar 1 668, f. 7.

⁶⁴ Loc. cit., Tr. 1 763, op. 2 012, dosar 1 669, f. 330, 332, 519.

gulamentul Organic și 19, 20, 21 și 22 din așezămintul agrar din 1851, toate privind regimul strămutărilor și riscurile cărora se expuneau, atât fugarii, cit și „oploșitorii“. O aspră răspundere era instituită asupra privilegietorilor de ocoale, vornicilor, pașnicilor și preoților sătești în ținuturile în care fenomenul tindea să se extindă, răspundere însoțită de alternativa îndepărtării din slujbă și a aplicării pedepsei cu bătaia. Paralel cu dojana, devenită curentă către sfârșitul perioadei, a funcționării administrației locale și cu încercările de temperare a zelului unor proprietari sau arendași, semnalăm și preocuparea, manifestată în 1855, de a se îngădi dreptul de strămutare prin suprimarea art. 19 din așezămintul în vigoare, rămasă însă fără rezultat.

Un aspect particular al fenomenului de pribegire îl constituie fuga peste graniță. Deși la prima vedere s-ar părea că avem de a face cu cazuri mai grave de pribegire, generate de situații mai grele, când disperarea locuitorilor ar fi atins cote mai înalte, în realitate ele se deosebesc prea puțin de strămutările clandestine din interior. Locuitorii satelor aflate în preajma granițelor de atunci ale țării — ne referim la cei care pribegeau sau intenționau s-o facă — nu părăseau în fapt mediul românesc, ci treceau pe moșii vecine, care erau situate însă peste hotar. Și peste Prut, ca și în Bucovina, existau de altfel suficiente proprietăți românești — cele mai multe mănăstirești, — iar legăturile de vecinătate între locuitorii satelor așezate de o parte și de alta a Prutului erau întărite și mai mult prin legăturile de rudenie încă bine conservate.

Cazurile de pribegire peste hotar sînt, așadar, proprii unor sate situate în ținuturile: Fălciu, Iași, Dorohoi, Botoșani, Suceava (din care fugarii treceau, fie în Basarabia, fie în Bucovina). Nu vom stărui asupra cauzelor acestor pribegiri, întrucît ele nu diferă întru nimic de cele care au stat la baza fenomenului în ansamblu. Particularități pot fi sesizate doar în ceea ce privește obirșia „invitătorilor“, în majoritatea cazurilor fiind locuitori moldoveni foști pribegiți sau aflători pe moșiile din stînga Prutului. Mai mult interes prezintă însă atitudinea autorităților față de aceste cazuri de pribegie.

Sarcina prevenirii trecerilor frauduloase a granițelor a revenit isprăvnicilor ținuturilor respective, care n-au beneficiat însă întotdeauna de concursul autorităților centrale. Bunăoară, cînd isprăvnicia ținutului Fălciu înștiința, la 1848, pe Vistierie că din pricina încărcării cu birul celor fugiți, locuitorii satelor Pogonești și Stănilești se pregăteau să treacă Prutul, cerînd despovărea lor spre a se preîntîmpina astfel pribegia, aceasta a răspuns că „nu este nicidecum cu dreptul acum să sufere Vistieria pagubă“, recomandîndu-i să „găsească spornici la vreun alt sat și să îndeplinească lipsa arătată“⁶⁵. Ulterior, la intervențiile repetate ale autorităților de pază a graniței, cîrmuirea a manifestat mai mult interes pentru stăvilirea cazurilor de pribegire peste hotare. În acest sens, ea recomanda, pe de o parte, mijlocirea consulatului rus din Principat pentru reîntoarcerea fugarilor la urmă și, pe de alta, întărirea pazei graniței (mult târăgănată din pricina efectivului redus), luă-

⁶⁵ Arh. St. Iași, Tr. 1 352, op. 1 535, dosar 481, f. 46, 54, 56.

rea unor cheazăii de la sate, care însă s-au dovedit formale și ineficace, izgonirea „invitătorilor“ din sate atunci cînd aceștia erau aflați chiar în rîndul locuitorilor băștinași și îngrădirea contactelor directe între locuitorii din Bucovina (ce dețineau încă proprietăți în Moldova) cu cei de aici, prilejuri cu care aceștia aflau „felurite vorbi dispre nelucrarea boierescului și privilegiile ci ar ave lăcuiitorii di acolo“⁶⁶.

Pentru cazurile socotite mai grave, în care pustuirea satului devenea iminentă sau era însoțită de răzvrătirea locuitorilor și de trecerea forțată a graniței, cum a fost, de exemplu, la Volovăț sau la Livenii Mitropoliei (Dorohoi), autoritățile centrale au recomandat mai multă sollicitudine din partea proprietarului și a administrației față de nevoile locuitorilor, sau au instituit comisii de anchetă, au sugerat strămutarea locuitorilor rămași în sat la locuri situate „mai la mijlocul țării“⁶⁷, au destituit chiar un dregător pentru „prea netrebnica sa purtare“⁶⁸ și, în fine, au suplimentat forțele jandarmerești în acele sate spre a asigura liniștirea lor deplină. Cu toate măsurile adoptate, nici aceste pribegiri n-au putut fi însă stăvilite.

Judecate laolaltă, atît trecerile peste graniță, cit și strămutările ilegale din interiorul țării reprezintă forme încă pasive ale luptei de clasă, manifestate concomitent cu alte modalități de acțiune, ilustrînd, deopotrivă, sărăcia și nemulțumirea maselor țărănești și contribuind într-o măsură apreciabilă la tensionarea stării de spirit în lumea satelor.

Cea mai larg răspîndită formă de protest, și de acțiune în același timp, a țărănimii împotriva condiției social-economice în care se zbătea la mijlocul veacului trecut a fost, netăgăduit, nesupunerea la lucru și, în general, la îndatoririle față de proprietari. Eficiența sporită a acestui mijloc de acțiune, comparativ cu cele enunțate pînă acum, rezidă în faptul că, pe cînd rezolvarea cerințelor înscrise în jalbe, bunăoară, sau în cererile de strămutare, ori, cel puțin, cercetarea revendicărilor formulate în scris depindeau în exclusivitate de voința sau nevoința autorităților căroră le erau destinate plingerile țăranilor, refuzul de a efectua boierescul și de a îndeplini obligațiile ce le reveneau prin lege sau învoieli oferea țăranilor, în plus, posibilitatea de a exercita direct presiuni asupra proprietarului sau arendașului, condiționînd reluarea lucrului de satisfacerea cererilor lor. De altfel, în toate aceste cazuri, sesizarea autorităților era făcută nu de către țărani, ci de cei loviți în interese, proprietari, arendași sau împuterniciții lor.

Chestiunile în litigiu erau cvasiidentice cu cele înscrise în sutele de jalbe ale locuitorilor, cu singura deosebire că rolurile de acuzat și acuzator se inversează, evidențiindu-se, prin urmare, creșterea combativității țărănimii. Vom întilni, deci, pe arendași sau proprietari reclamînd acelorași autorități nesupunerea — cel mai adesea colectivă — a locuitorilor : la primirea locurilor de hrană și imaș în părțile moșiei stabilite de stăpin ; la executarea lucrărilor prevăzute în lege sau

⁶⁶ Arh. St. Iași., Tr. 1 768, op. 2 017, dosar 1 478, f. 2, 6.

⁶⁷ Loc. cit., dosar 1 790, f. 161.

⁶⁸ Loc. cit., Tr. 1 772, op. 2 020, dosar 36 101, f. 73.

în învoieli pentru arat, prașilă, cultivarea cartofilor, cosit, secerat, treier, strinsul recoltei; la facerea coșerelor, a îngrăditurilor și a iazurilor, în contul zilelor de meremet; la transportul pînii și căratul lemnelor, la plata dijei legiuite ori la lucrarea cherestei în conformitate cu clauzele învoielilor existente între părți; la restituirea unor datorii bănești contractate anterior sau la convertirea acestora în obligații în muncă față de creditori; la prestarea zilelor de boieresc pe moșii situate în afara satelor de baștină etc. Aici, se cuvine să subliniem faptul că, în multe cazuri, țăranii recurgeau la arma nesupunerii cerînd reglementarea raporturilor între ei și stăpîni în conformitate cu legile în vigoare. Or, și Regulamentul Organic și așezămîntul din 1851 își declinau — prin art. 131 și, respectiv, 39 — puterea în fața învoielilor survenite între părți, punînd astfel, paradoxal, cereri în fond legitime în afara cadrului legii. Așa se face că locuitorii satelor Luceni și Băcăloaia (Iași), aparținînd vistiernicului N. Roset-Roznovanu, erau constrînși în 1848 să lucreze după învoiala încheiată în 1844⁶⁹, iar în 1857, să urmeze după o învoială încheiată la 1848, pe timp de 15 ani⁷⁰. De asemenea, locuitorii de pe moșia Hodora (Iași), a aceluiași proprietar, lucrau și în 1849 potrivit condițiilor fixate în 1839⁷¹.

Acte de nesupunere erau etichetate prestațiile de proastă calitate săvîrșite intenționat de către țăranii în cadrul boierescului. De exemplu, locuitorii satului Slobozia Mielului (Bacău) „la orice îndatorire au fost puși nu s-au supus — reclama arendașul în septembrie 1853 — ci, mai virtos, toate le-au luat în batjocoră”⁷², în timp ce țăranii din Belcești (Iași), întîrziînd nepermis ieșirea la prășit, secerat, arat, erau acuzați că „cosăsc rău și ridică ochiri neiertate asupra feciorilor boierești”⁷³.

Mulțimea corvezilor la care erau chemați țăranii, cu deosebire în timpul ocupațiilor străine, a determinat ca în procent îngrijorător aceștia să-și vîndă animalele de tracțiune, mai ales în ținuturile de jos ale Moldovei, acte ce contraveneau, pe de o parte, dispozițiilor date de autorități în anii 1849 și 1854 și, pe de alta, intereselor marii proprietăți. Stăpînirea era înștiințată, de pildă, în 1849, 1851 și 1854 că locuitorii, „stăpîniți de vicleșug, își vînd vitele supt numi de a scăpa de havalele” sau „cu scop de a fi scutiți de cărăturile ce-i calcă în trebuinți publice și a oștirilor împărătești rusănești”, sau, mai simplu, „din împregiurarea mulțimii trebilor în care poruncile cirmuirii îi cheamă”⁷⁴. Desigur, și în această ipostază ei apăreau ca nesupuși, nu numai la îndatoririle față de proprietar, ci în primul rînd la obligațiile față de stat.

Nesupunerea țăranilor mai era exprimată și prin refuzul de a primi ca arendași — în cazul rearendării unor moșii — persoane cu tristă faimă în lumea satelor, sau de a recunoaște autoritatea unor vechili sau

⁶⁹ Arh. St. Iași, Tr. 1 772, op. 2 020, dosar 13 681, f. 1.

⁷⁰ Loc. cit., dosar 38 958, f. 1, 4.

⁷¹ Loc. cit., dosar 16 487, f. 1.

⁷² Loc. cit., dosar 26 694, f. 1.

⁷³ Loc. cit., dosar 37 843, f. 10, 13.

⁷⁴ Loc. cit., dosar 30 028, f. 1—2, 6.

feciori boierești, cerînd și — uneori — impunînd înlocuirea lor împotriva practicilor curente. Cazuri tipice ne oferă locuitorii moșiei Votcoțești (Iași), care declarau în 1852, referindu-se la comisul Costache Iani, că „asemene posesor noi nu îl vrem”⁷⁵, precum și cei din Soveja (Putna), care, invocînd abuzurile fostului arendaș al acelei moșii, medelnicerul Mihalache Popovici, revenit ca vechil în 1855 al noului posesor, afirmau răsplat că „supt nici o închipuire nu-l putem suferi a ne cîrmui” și avertizau că „întîmplîndu-se vre-un neprevăzut caz, apoi noi nu vom putea fi nici într-un fel de răspundere”⁷⁶. Pe o altă moșie, Borșa (Iași), locuitorii au schimbat vornicul și feciorii boierești cu aleși dintre dinșii, spre consternarea arendașului: „eu nu pot pricepe de unde și-au însușit această pravilă ca să aleagă feciorii pe care ar vroi, precum și vornic asemenea”⁷⁷, scria arendașul Epitropiei sf. Spiridon, în 1852.

În toate cazurile de nesupunere, indiferent de amploare, erau căutați principalii „învrăjbitori” sau „instigatori”, spre a li se aplica măsurile coercitive corespunzător gradului de vinovăție. Obişnuit, aceştia erau aflați în mijlocul obștei, părtași deopotrivă la suferințele comune și ispășitori ai „vinovăției” colective. Pedepsele curente rămăseseră, ca și în trecut, bătaia, arestul și, pentru recidive sau cazuri mai grave, izgonirea de pe moșie. Adeseori sînt reclamați ca instigatori la nesupunere, prin vorbe și fapte, preoții satelor, a căror influență în rîndul sărăcimii este ușor de presupus. De asemenea, figurează în aceeași postură, în unele reclamații ale arendașilor, pașnicii și vornicii satelor. Un exemplu concludent ni-l oferă pașnicul sătesc de la Negotești (Suceava), care, în urma jalbei arendașului, din octombrie 1851, primind însărcinare expresă de a opri pe locuitori „a să duci în țara de gîcs, în chirie de vin, pînă nu-și vor face arătura de toamnă” datorată după așezămînt, însuși „n-au voit a fi supus unei asemenea poronci”, și a acționat „în unire cu ceilalți” în practicarea acelor cărașii⁷⁸.

Mai surprinzătoare apare însă complicitatea la nesupunerea locuitorilor față de arendași a unor împuterniciți ai proprietarului, a proprietarului însuși și chiar a dregătorilor administrației locale. O explicație există totuși: în condițiile în care prețul pămîntului înregistra sporuri simțitoare de la an la an în perioada discutată și, odată cu acesta, valoarea moșiilor, se înțelege că contractele de arendare, încheiate pe termene obișnuite de cinci ani, avantajau pe arendași spre regretul tardiv al proprietarilor, care încercau apoi diverse manevre pentru a reduce durata concesiunii și a diminua astfel prejudiciile. Un procedeu des utilizat în acest scop era subminarea autorității arendașului în fața locuitorilor, realizată direct sau prin mijlocirea împuterniciților ce-i avea proprietarul pe respectiva moșie, vizînd forțarea desfacerii contractului de arendă înaintea scadenței fixate. În aceste manevre erau atrași, nu

⁷⁵ Arh. St. Iași, Tr. 1 772, op. 2 020, dosar 25 935, f. 1.

⁷⁶ Loc. cit., dosar 30 418, f. 49, 56.

⁷⁷ Loc. cit., Epitropia Generală a Spitalelor sf. Spiridon Iași, dosar 265, f. 112, 118.

⁷⁸ Loc. cit., Tr. 1 763, op. 2 012, dosar 551, f. 6—7.

o dată, dregătorii administrației ținutale, legați prin rudenie sau interese de proprietar.

Astfel, în februarie 1848, arendașul moșiei Cornii (Suceava) arunca vina nesupunerii locuitorilor la îndatoririle față de dînsul pe „un vătav ce dumnealui boeriul (vornicul Iancu Cantacuzin — n.ns.) îl are pe moșie”⁷⁹. Spre sfîrșitul aceluiași an, arendașul moșiei Foltești (Covurlui) se jeluia domnitorului tot pentru nesupunerea locuitorilor, precizînd că „pricina acestor netrebnici urmări este nepotul dumisali proprietariului (vornicul V. Alexandri — n.ns.), care, aflîndu-se sameș la isprăvnicia de Covurlui, învitează neîncetat și bîntăluiești pe lăcuitori a-și părăsi îndatoririle lor și a-și bate joc de toate enteresurile mele”⁸⁰.

Desigur, astfel de cazuri nu trebuie generalizate, nefiind reprezentative pentru frămîntările țărănești în perioadă, ci privite cu circumspecția impusă de riscul pe care-l presupuneau asemenea manevre pentru liniștea publică, în general, și pentru liniștea proprietății, în speță. Apărea, pe parcursul desfășurării incidentelor astfel provocate, falsa impresie sau credință a existenței stăpînilor buni și a dregătorilor devotați intereselor țărănimii, cînd, în realitate, obiectivele urmărite, atît de unii, cît și de ceilalți, veneau în flagrantă contradicție cu interesele țărănești. Și, ce se cuvine subliniat este faptul că, în spatele îngăduinței afișate sau a provocării actelor de nesupunere la boieresc de către slujbașii administrației ținutale, se ascundeau nu doar interesele imediate ale unei categorii sociale restrînse, ci corupția întregului sistem, corupție sesizată nu o dată, din diverse unghiuri, în documentele vremii. Cităm, în acest sens, cazul privighetorului ocolului Piatra (Neamț), reclamat autorităților, în noiembrie 1849, că ar fi instigat la nesupunere pe locuitorii satelor Crăcăoani și Cracăul Negru aparținînd mănăstirii Buhalnița, după care „a scos poroncă de cercetare a lucrării ca să să poată folosi ori de la mine (arendaș — n.ns.) sau de la locuitori”⁸¹. Concluzente sînt însă constatările oficiale ale cîrmuirii din anul 1856, potrivit cărora „mai mulți din privighetorii ocoalelor, împotriva bunei cuviinți și a așezămîntelor, [...] au abuzat de puterea funcției și au întrebuintat-o în interese private, făcîndu-se samsari publici”⁸². Efectele corupției, indiferent de forma îmbrăcată, se repercutau direct asupra masei, afectînd într-o măsură incomparabil mai mică, și doar trecător, interesele arendașului.

Fenomenul de nesupunere nu s-a manifestat și nu trebuie înțeles însă numai sub forma *abținerii* locuitorilor de la îndeplinirea obligațiilor față de stăpîni. Abținerea de la îndatoriri, ca formă primară a nesupunerii, a fost urmată aproape în permanență și pretutindeni de forme superioare de rezistență activă a țărănimii, între care se cuvine menționată, pentru început, plecarea în masă spre isprăvnicie sau capitală în scopul susținerii propriilor cauze.

⁷⁹ Arh. St. Iași, Tr. 1 772, op. 2 020, dosar 14 636, f. 1.

⁸⁰ Loc. cit., Tr. 1 772, op. 2 020, dosar 14 636, f. 1.

⁸¹ Loc. cit., dosar 16 381, f. 1.

⁸² Loc. cit., dosar 35 635, f. 6—7.

De pildă, locuitorii moșiei Borșa (Iași), după ce și-au desemnat înșiși pe vătăjelul sătesc în vara anului 1852 și l-au constrins pe arendaș să le dea pecetea spre întărire, îndemnați de cițiva dintre ei, au hotărât să meargă deindată la Iași: „Și s-au pornit ca un polc de oaste cu coasele în spate” — comunica arendașul Epitropiei sf. Spiridon, ale cărui eforturi de a-i îndupleca să rămână au fost zadarnice. Abia privighetorul de ocol, care, avertizat, le ieșise în întâmpinare, „stăruind mai mult de două ceasuri cu feliurimi de mijloace [...] i-au înduplecat de s-au întors la urma lor, făgăduindu-le că le va împlini cererea”⁸³. De asemenea, printr-un raport telegrafic transmis autorităților centrale, ispravnicul ținutului Roman anunța, la 4 ianuarie 1857, că un mare număr de locuitori din satul Trifești s-au îndreptat tainic spre Iași. Procedind în consecință, Departamentul de Interne a ordonat poliției să supravegheze barierele orașului și „să îngăduie numai pe trei sau patru a intra în capitalie cu jaloaba ce vor ave, iar pe cialaltii să-i întoarcă înapoi”⁸⁴. În același an, privighetorul ocolului Podoleni (Fălciu), raportând „îndărăpnicia” locuitorilor din Cozia, pentru care trei dintre ei fusese înfrinați de proprietar, consemna că „timp de două ceasuri s-au chiuuit unul pe altul di pi undi au fost, strângindu-să în număr de 60, cu trăistile în băț au plecat în capitalie, di undi au fost nevoit Dipartamentul a-i scoati afară cu măsuri polițienești”⁸⁵. Și exemplele pot continua.

O altă formă de rezistență activă a țăranimii împotriva exploatării a constituit-o intrarea cu forța în pământurile boierești, fie acestea arabile, păduri sau finețe. Astfel, în cursul anului 1848, atît razeșii de pe moșia Odobești (Bacău), cît și birnicii din Scoposeni (Fălciu), intraseră „samavolnicește” în pădurile de pe acele moșii, bătînd pe vechili și luîndu-și lemnele de foc trebuitoare⁸⁶. Potrivit reclamației arendașului moșiei Tălhărești (Fălciu), din noiembrie 1851, locuitorii, „disprețuind cu totul driturile proprietății”, nu s-au sfiit ca, chiar în prezența lui, să iasă pe cîmp „cu sape și cu prăjină”, să-și măsoare fiecare „la un loc cite 60 prăjini”, să și le însemne prin tragerea de brazdă și apoi să le și are⁸⁷. Acuze similare formula și arendașul moșiei Drăgușeni (Suceava), în mai 1853, la adresa birnicilor din sat, care, ignorînd noul așezămînt, „singuri ei cu prăjina în mînă umblă în toate zilili pi cîmp di-ș împărțasc și-s eu locuri”⁸⁸; sau arendașul moșiei Cuci (Roman), în septembrie 1854, împotriva locuitorilor „rău năraviți” de acolo, care îi răpise „din pămînturile de hrană și fruntea finațului însămnată somă de prăjini”⁸⁹.

În strînsă legătură cu această formă de rezistență, uneori precedînd-o sau însoțind-o, s-a situat opoziția prin violență a locuitorilor la

⁸³ Arh. St. Iași, Epitropia Generală a Spitalului sf. Spiridon Iași, dosar 265, f. 112, 118.

⁸⁴ Arh. St. București, Ministerul de Interne, Moldova, I, dosar 381, f. 76.

⁸⁵ Arh. St. Iași, Tr. 1 588, op. 1 818, dosar 1 292, f. 5.

⁸⁶ Loc. cit., Tr. 1 772, op. 2 020, dosar 14 944, f. 1; dosar 14 622, f. 1.

⁸⁷ Loc. cit., Tr. 1 339, op. 1 521, dosar 872, f. 13—14.

⁸⁸ Loc. cit., Tr. 1 763, op. 2 012, dosar 569, f. 47.

⁸⁹ Loc. cit., Tr. 1 772, op. 2 020, dosar 31 549, f. 13.

efectuarea măsurătorilor, cu prilejul împărțirii locurilor de hrană, pășune și fînă, la încheierea socotelilor cu proprietatea ori la cercetările dictate de către autorități „la fața locului“. Acest gen de acțiuni devin curente îndeosebi în anul intrării în vigoare a așezămîntului agricol și se înțelege de ce. În primăvara anului 1852, locuitorii răzeși ai satului Deleni (Fălciu) i-a întîmpinat cu ciomege pe jandarmi și pe cei însărcinați să efectueze „măsoriștea și stîlpirea moșiei“, îmbrîncindu-i, rupîndu-le hainele, lanțul cu care măsurau și chiar amenințîndu-i „că vor face moarte de om“⁹⁰. În aceeași perioadă, birnicii satului Zlătunoaia (Botoșani), nemulțumiți de pămîntul primit prin noua legiuire, și opriți de către vechilul moșiei a-și împărți singuri locurile, „au sărit [...] cu un zgomot foarte învîtători“ și, intrînd în curtea boierească, au bătut pe vîtaf și pe un fecior boieresc⁹¹. Din aceeași cauză, și locuitorii de pe moșia Popeni (Tutova) s-au împotrivit cu înverșunare privighetorului de ocol și jandarmilor sosiți spre a-i linști, alungîndu-i și declarînd că „orice pedeapsă ar suferi nu să supun a munci proprietarului dar nici măcar a primii locurile de hrană“⁹².

Nesupunerea țărănimii în perioada de referință a luat însă cel mai adesea forma răfuieiilor directe, a atacurilor și molestărilor exponenților clasei exploatatoare, a incendierilor sau distrugerii unor bunuri aparținînd acestora din urmă. Registrul mijloacelor utilizate era foarte larg: de la diferendul personal — dar în numele unui interes obștesc — purtat cu feciorul boieresc și pînă la conflictul colectiv desfășurat între săteni, pe de o parte, și arendași, proprietari sau autorități de ordine, pe de alta. Din foarte numeroasele exemple pe care documentele vremii le relevă, desprindem doar cîteva, și poate nu pe cele mai reprezentative.

În 1849, proprietarul moșiei Buciumi (Roman) reclama pe unii locuitori, care, nemulțumindu-se a-și împărți singuri locurile de hrană, au îndrăznit chiar a sparge coșerele boierești spre a lua fiecare cîte 5 merțe popușoi⁹³. Pentru faptele lor vinovații au fost izgoniți de pe moșie. În anul următor, privighetorul ocolului Șomuz (Suceava) comunica isprăvniceii fapta cîtorva locuitori din Dolhești, care, „invitînd și pe ceilalți cu feluri de cuvinte atacarisitoare asupra dumisale posesorului și chiar și asupra ocîrmuirii [...] au cutezat a bate și pe un jandarm“⁹⁴. În același tînut, locuitorii satului Negoști „au sărit cu parii la slujbașii volnici și la vîtafi, buntuluindu-să“ în 1851⁹⁵. Jandarmul trimis în Satul Bucești (Tecuci) spre a executa pe răzeși cu darea dijmei cuvenită arendașului a fost bătut⁹⁶, după cum molestat a fost și privighetorul ocolului Siret (Botoșani), venit să-i supună pe locuitorii satului Vlădeni la boieresc, în 1852⁹⁷. Despre locuitorii de pe moșia Lucăcești (Bacău),

⁹⁰ Arh. St. Iași, Tr. 1 339, op. 1 521, dosar 387, f. 7—8.

⁹¹ Loc. cit., Tr. 1 664, op. 1 896, dosar 236, f. 2.

⁹² Loc. cit., Tr. 1 772, op. 2 020, dosar 25 709, f. 1, 4.

⁹³ Loc. cit., dosar 15 668, f. 16, 19.

⁹⁴ Loc. cit., Tr. 1 763, op. 2 012, dosar 1 624, f. 78—80.

⁹⁵ Loc. cit., dosar 551, f. 3—4.

⁹⁶ Loc. cit., Tr. 1 768, op. 2 017, dosar 682, f. 71.

⁹⁷ Loc. cit., Tr. 1 772, op. 2 020, dosar 26 311, f. 3.

fostul arendaș le reproducea, în 1855, declarația făcută chiar în fața autorităților, conform căreia „nici cu puterea armată nu s-ar supune la răfuială”⁹⁸. Proprietarul moșiei Căiuțul (Bacău) ajunsese, în 1857, să considere „cea mai mare facere de bine” așteptată din partea unui ministru, încuviințarea strămutării cerute de către unii locuitori de pe moșia sa, care se „obrazniciseră” într-atît, încît dăduse foc la nutrețul aparținînd unui fecior boieresc și amenințau că „au să deie foc și tirgului”⁹⁹. În sfîrșit, o soartă identică au avut, în 1858, vechilul moșiei Crasnaleuca (Dorohoi) și privighetorul ocolului Prutului de jos — primul în calitate de reclamant, celălalt însărcinat cu cercetarea — care au fost „călcați de întreg satul cu sapili”¹⁰⁰.

Ceea ce se cuvine subliniat atunci cînd nesupunerea, indiferent de forma de manifestare, face obiectul discuției, este faptul că mijloacele de constrîngere deveneau din ce în ce mai mult netemute, căutîndu-se mereu altele. Pe de o parte, țărănimea se arăta neclintită în decizii, chiar și atunci cînd era amenințată cu forțe jandarmerești — create, nu întîmplător, în 1851 — și, pe de alta, chiar autoritățile centrale începuseră să se convingă de ineficacitatea pedepselor aplicate celor nesupuși. Edificator, în acest sens, este raportul isprăvniceiei Dorohoi, din 1 iulie 1854, reclamînd nesupunerea locuitorilor din satul Zamostea la boieresc, locuitori care „au agiuns a nu să mai teme nici de îngroziri, nici de înfrînări”. În răspuns, Departamentul de Interne comunica propunerea ce o înaintase Sfatului, în privința pedepselor ce le găsea de cuviință, și anume să li se aplice vinovaților „un număr (ce urma a fi stabili n.n.s.) de bice, la zi de tirg, în tirgul de rezidenție, și apoi să să trimită aice la muncile publice iarăși pe o vreme [...] căci de a să urma ca pînă acum, adecă de a să muta la alte sate, nu numai că nu să părăsăsc, dar încă să molipsesc de la ei și lăcuiitorii acelor sate și, prin urmare, răul se va mări”¹⁰¹. Izgonirea de pe moșii a răzvrătitorilor, pînă atunci la modă, nu mai dădea, așadar, rezultatele scontate.

Oricare dintre formele amintite de nesupunere a țărănimii la îndatoririle față de proprietarul sau arendașul moșiei constituia, în același timp, firește, într-o măsură diferențiată, un afront făcut aparatului de stat, care slujea cu fidelitate interesele marii proprietăți și, desigur, legilor și așezămîntelor în vigoare. Tocmai de aceea fiecă acțiune de nesupunere și de revoltă izbucnită în oricare colț al țării alerta nu numai pe arendașul sau proprietarul moșiei respective, dar și pe stăpînul moșiei vecine, implicit pe autorități. Îngrijorarea comună era generată și întreținută de posibilitatea reală, în împrejurările de atunci, ca o astfel de acțiune, de genul celor enumerate mai sus, să se extindă și să se transforme — printr-o participare majoritară sau generală a locuitorilor unui sat — în răzvrătire sau chiar răscoală, forme superioare și ultime de manifestare a luptei de clasă la sate.

⁹⁸ Arh. St. Iași, Tr. 1 772, op. 2 020, dosar 34 851, f. 5.

⁹⁹ *Loc. cit.*, dosar 36 481, f. 23—24.

¹⁰⁰ *Loc. cit.*, dosar 41 624, f. 2.

¹⁰¹ *Loc. cit.*, dosar 32 274, f. 1, 6.

Realitățile istorice oglindite în documentele epocii oferă probe elocvente și în acest sens. Înainte de a prezenta exemplele mai sugestive, socotim necesar să precizăm că în literatura noastră istorică consacrată chestiunilor în discuție nu s-a făcut o distincție clară între cazurile de nesupunere activă, pe de o parte, și cele de răzvrătire, pe de alta. Delimitarea lor este cu atât mai anevoioasă, cu cât termenul de „răzvrătiitor“ era curent atribuit în epocă oricărui locuitor ce-și manifesta nemulțumirea sau nesupunerea prin modalități pașnice, ca, de exemplu, jalba, fuga sau intenția de a fugi, refuzul de a presta zile de boieresc etc. Și totuși, diferențierea acestor forme de luptă se impune. Avînd, aproape în totalitate, ca punct de plecare unul sau mai multe acte de nesupunere, exprimate în formule deja cunoscute, răzvrătiri trebuiesc înțelese — după părerea noastră — doar acțiunile țărănești spontane, de largă amploare, în care participarea obștei este cel puțin majoritară dacă nu generală și în cursul cărora se face uz de violență împotriva exploatarelor și a aparatului represiv.

Un început de răzvrătire constatăm, bunăoară, în iulie 1848, în rîndul locuitorilor satului Brădicești (Fălciu), care, poate și sub influența evenimentelor revoluționare petrecute în țară, se ridicaseră împotriva Regulamentului Organic, declarînd arendașului că „se vor împotrivi la orice silă, chiar și cu arma de va cere trebuința“. Îngrijorat că exemplul lor a fost urmat și de locuitorii satului vecin, Bunești, arendașul avertiza isprăvinica ținutului de posibilitatea întinderii „acestui mare rău“ din loc în loc încît „să vie chiar ocîrmuirea în neputință a-l stavila“¹⁰².

Acțiunile țărănești au sporit în intensitate și amploare în anul intrării în vigoare a noului așezămînt agricol. Răzeșii din Deleni (Fălciu) s-au împotrivit cu violență efectuării unor măsurători ale moșiei lor de către împuternicitul isprăvniciei însoțit de jandarmi, pe care i-au bruscat și amenințat că „să faci moarte de om“. Fapta lor, potrivit aprecierilor oficiale, depășea — prin gradul vinovăției — posibilitățile de „înfrînare“ ale isprăvniciei¹⁰³. Pe moșia Vlădeni (Botoșani) locuitorii, nemaivoid să urmeze lucrul potrivit condițiilor unei învoielii mai vechi, s-au „buntuluit“ atacînd pe prîvighetorul de ocol venit spre a-i supune. Cutezanța lor era apreciată de administrația ținutului ca „lovitoare în ocîrmuire“ și un rău exemplu pentru alte sate¹⁰⁴. Locuitorii satului Brăhuești de la același ținut, îndemnați de către cinci dintre ei, nu numai că se împotriviseră la îndatoririle lor, dar „în putere samavolnică“ s-au deplasat la culturile de cartofi ale satelor vecine (Vlădeni, Mindrești și Hrișcani), îndepărtîndu-i pe lucrători de la muncă și „trăgîndu-i cătră dinșiși“¹⁰⁵.

Netăgăduit însă, cea mai mare acțiune de luptă a țărănimii din întreaga perioadă la care ne referim s-a desfășurat pe moșiile din ținutul Suceava ale vistiernicului Neculai Roset-Roznovanu, avînd drept

¹⁰² Arh. St. Iași, Tr. 1 339, op. 1 521, dosar 1 481, f. 8.

¹⁰³ Loc. cit., dosar 387, f. 18.

¹⁰⁴ Loc. cit., Tr. 1 772, op. 2 020, dosar 26 311, f. 2, 7.

¹⁰⁵ Loc. cit., Tr. 1 333, op. 1 514, dosar 691, f. 32.

cauze imediate executarea locuitorilor la plata birului, la asigurarea pîinii de rezervă și la darea recruților pentru oaste, revolta s-a întins, cuprinzînd și celelalte „cotune“ ale Pașcanilor : Conțăști, Topilele, Lunca și Gîștești. În cursul acțiunilor — care au reliefat cu pregnanță adevăratele cauze ale ridicării țăranilor și anume condițiile oneroase ale învoielilor încheiate cu proprietarul — privighetorul de Siret și jandarmii ce-l însoțeau au fost crunt maltratați „cu răzloagi, cu pari și cu orice apuca în mînă“, scoși din satul Conțăști și asediați, apoi, în rateșul unde urmăritii găsiseră refugiu. Comisia rînduită spre cercetare de către Departamentul de Interne comunica acestuia, la 18 februarie 1852, pe instigatori, în număr de 16, arătînd că și cu prilejul anchetei aceștia „s-au arătat cu îndestulă obrăznicie și sumeție încît ceilalți locuitori urmau după dinșii ca după niște povățuitori“¹⁰⁶. Nici bătăile aplicate celor vinovați, nici izgonirile „la locuri depărtate“ dictate împotriva celor socotiți mai periculoși și nici chezășiile impuse celor rămași n-au intimidat pe locuitori. În Lunca, de exemplu, cu prilejul unei noi anchete efectuată de dregătorul ținutului în luna mai 1852, s-a constatat că aceștia continuau să fie nesupuși, așteptînd „un așezămînt cu slovi de aur“¹⁰⁷. Peste numai cîțiva ani, în 1857, același proprietar invoca „duhul răsculător“, respins „prin puterea jandarmilor“, în satele Stîncea, Cîrpiți, Luceni și Băcăloaia din ținutul Iași¹⁰⁸.

Sub regimul ocupației armate străine, tulburări asemănătoare au avut loc în diferite părți ale țării. La Liteni (Suceava) locuitorii au intrat, în decembrie 1853, în ograda boierească „cu o sumeție neiertată [...], de unde apoi s-au înjghebat complotul în număr de 138 de s-au dus și la isprăvnicie“¹⁰⁹; pe moșia Sirețelul din același ținut, după ce au schimbat vornicelul satului și au alungat feciorii boierești, circa 100 de oameni s-au împotrivit cu forța jandarmilor veniți să statornicească liniștea¹¹⁰. La Făraoani (Bacău), în urma ridicării satului „prin tragire de clopot“ împotriva arendașului și a proprietarului moșiei, ministrul de interne propunea, în iulie 1854, autorităților de ocupație să încartiruiască trupe pînă la arestarea răzvrătiților¹¹¹. Proprietarul moșiei Cepenița (Iași) se tînguia, în noiembrie 1854, că satele sale se aflau într-o adevărată anarhie¹¹², iar stăpînul Sloboziei-Mielului (Bacău) cerea, îngrijorat, în 1855, izgonirea unor răzvrătiți la „al patrulea ținut“¹¹³.

În anii imediat premergători Unirii, efervescența în lumea satului moldovenesc se suprapune efortului general de închegare a statului național român modern, întărind, prin particularitățile specifice, valența națională a luptelor sociale desfășurate și pînă atunci în consens. Obiectivele mari în numele cărora acționa țăranimea reprezentau, de altfel, fundamentele noului organism național, în care ea vedea chezășia do-

¹⁰⁶ Arh. St. Iași, Tr. 1 768, op. 2 017, dosar 1 116, f. 4, 13.

¹⁰⁷ Loc. cit., Tr. 1 772, op. 2 020, dosar 26 035, f. 60.

¹⁰⁸ Loc. cit., dosar 38 958, f. 1, 4, 6.

¹⁰⁹ Loc. cit., dosar 30 971, f. 2.

¹¹⁰ Loc. cit., dosar 32 274, f. 2, 5.

¹¹¹ Loc. cit., dosar 31 504, f. 3.

¹¹² Loc. cit., dosar 30 399, f. 28.

¹¹³ Loc. cit., dosar 26 694, f. 13, 16.

bîndirii drepturilor pînă atunci refuzate, a năzuințelor încă amînate. În masa țărănimii au avut un ecou stimulator dezbaterile din cadrul Divanului ad-hoc, comunicate în scris și mai ales prin viu grai de către agitatorii din sate, semnați adeseori în documente. Poate că și articolul 46 al Convenției de la Paris, enunțînd egalitatea în drepturi a tuturor categoriilor sociale și o nouă reglementare a raporturilor dintre săteni și proprietari, a contribuit la ascuțirea contradicțiilor sociale la sate.

Sigur însă, abuzurile care nu mai conteneau și, în general, regimul condamnat al boierescului au potențat și în continuare capacitatea de acțiune a țărănimii, amplificînd cadrul unic al luptelor sociale și naționale din deceniul VI al secolului trecut. De la Broscăuți sau Livenii Mitropoliei din ținutul Dorohoi, la Căiuții Bacăului sau Vultureștii Vasluiului, de la Ruginoasa Sucevei la Bazga Fălciului sau Sascut (Putna), țaranii s-au opus tot mai îndrîjit, în cursul anilor 1856—1858, condițiilor de muncă impuse prin așezăminte sau învoieli, fiind conștienți — așa cum propăvăduia un sătean în Căminărești (Iași) — că „le-au venit vreme și lor”¹¹⁴.

Aceste frămîntări continui, desfășurate pe fondul frămîntărilor politice generale, au impus soluția emancipării țărănimii, implicit a revizuirii raporturilor sociale, ca iminentă. Unirea nu a însemnat însă și rezolvarea concomitentă, mult așteptată, a celei mai arzătoare probleme, interesînd majoritatea covârșitoare a populației țării, improprietărirea. Dar actul politic de la 24 ianuarie 1859 a deschis larg calea spre această rezolvare, de necesitatea căreia ajunsese — prin constrîngere — să fie convinsă însăși boierimea. Apreciînd însemnătatea contribuției țărănimii la soluționarea propriei sale cauze, firește, în limitele îngăduite de condițiile istorice, Radu Rosetti sublinia că „prin legea rurală din 1864 Cuza a ferit țara de catastrofa unei cumplite răscoale țărănești”¹¹⁵. Adevărul spuselor sale se verifică pe deplin. Departate de a epuiza bogăția în idei și varietatea în conținut a documentelor cercetate, am urmărit doar, în rîndurile de mai sus, schițarea coordonatelor în care se plasează contradicțiile sociale și în care se desfășoară acțiunile țărănești în Moldova în deceniul ce a premers „zilei celei mari a veacului”. Cercetarea atentă a fiecărui document poate evidenția nebanuite alte aspecte în profitul cunoașterii depline a trecutului nostru istoric.

LA LUTTE DES PAYSANS DE MOLDAVIE DE 1848 À 1859 POUR LEUR AFFRANCHISSEMENT

RÉSUMÉ

Se fondant sur un abondant matériel, extrait en grande partie de documents inédits, les auteurs du présent article abordent un sujet de plus intéressants : la question paysanne dans une période de profondes transformations de la société roumaine, période qui s'étend de la révolution de 1848 à l'union de la Moldavie et de la Valachie réalisée en janvier 1859.

¹¹⁴ Arh. St. Iași, Tr. 1 772, op. 2 020, dosar 40 988, f. 1.

¹¹⁵ R. Rosetti, *Amintiri din copilărie*, București, Ed. Cultura Românească, 1925, p. 200.

La question paysanne, avec toutes ses implications économiques et sociales, avait acquis, au milieu du XIXe siècle, une grande importance. De sa solution dépendait l'évolution politique des deux Principautés roumaines.

Les auteurs commencent par analyser les disposition des lois fondamentales qui ont régi, en Moldavie, dans les villages, au milieu du XIXe siècle, les rapports des paysans et des propriétaires fonciers, notamment le Règlement Organique de 1832 et la loi agraire de 1851. Ils soulignent le caractère de classe de ces lois et leur mise en application conformément aux intérêts des boyards. Dans cette période de crise de la structure du système féodal qui s'est manifestée avec acuité de 1848 à 1859, les efforts des boyards pour conserver leurs privilèges se sont heurtés à la résistance de plus en plus énergique des paysans. Ceux-ci obtiendront une nouvelle réglementation de la question agraire selon les principes capitaliste.

L'échec de la révolution de 1848 dans les Principautés roumaines n'a pas eu pour conséquence la renonciation aux revendications sociales et nationales alors formulées, mais seulement l'ajournement temporaire de leur réalisation. Un état d'esprit révolutionnaire a persisté en Moldavie après 1848. Il est attesté par l'acuité grandissante des contradictions sociales qui opposaient les paysans aux boyards. Les conflits entre ces deux classes sont devenus de plus en plus aigus. Les paysans ont eu recours à des pétitions, par lesquelles ils ont demandé un traitement plus équitable. Ils ont aussi émigré en masse. Ils ont refusé de satisfaire les prétentions des boyards. Ils ont même assailli les propriétaires et les fermiers. Enfin, ils se sont révoltés.

Les auteurs du présent article mettent en évidence que les revendications des paysans dans cette période étaient très proches de celles d'autres catégories sociales et correspondaient aux aspirations de la grande majorité du peuple roumain. Remplacer le système féodal par le droit de propriété de type capitaliste sur la terre, libérer les paysans des servitudes féodales et leur accorder un lot de terre en pleine propriété devait avoir pour résultat de constituer l'Etat national roumain des temps modernes et de le consolider.

Il résulte des documents cités par les auteurs que, de 1848 à 1859, aucune région de la Moldavie n'a été exempte d'agitations paysannes. Les pétitions des paysans dévoilaient une situation insupportable. Leurs réclamations sont accompagnées d'avertissements adressés aux propriétaires des terres, aux fermiers et même aux autorités administratives. Fréquemment, en fuyant leur village, ils se sont soustraits aux obligations auxquelles la loi les astreignait et se sont installés sur d'autres terres plus accueillantes. Ils ont même émigré en masse à l'étranger. En maintes occasions, ils ont refusé de travailler la terre du boyard. Ils ont même occupé de force certaines propriétés. Ils ont mis le feu au château du boyard ou à ses récoltes. Ils ont rossé les fermiers et les serviteurs du propriétaire. Ils sont allés en masse à la préfecture et même à Iassy, la capitale de la Moldavie, pour obtenir satisfaction. Parfois ils ont eu recours à des insurrections qui ont été sévèrement châtiées. Ainsi ont lutté de 1848 à 1859 les paysans moldaves pour leur affranchissement.

BĂNCILE POPULARE SĂTEȘTI DIN ROMÂNIA DE LA 1918 PÎNĂ LA CRIZA ECONOMICĂ DIN 1929—1933

DE

D. ȘANDRU

După desăvîrșirea unificării statului național român, paralel cu legiferarea exproprierii și improprietăririi, cercurile guvernante din România au inițiat câteva transformări în rețeaua organelor centrale ale cooperăției, cu scop de a le adapta la noua structură a proprietății care urma să apară prin aplicarea lucrărilor de reformă agrară și de a da o organizare unitară mișcării cooperatiste din toate provinciile țării. Prin decretul-lege nr. 3922 din 3 ianuarie 1919, ratificat de art. 158 din legea agrară din 17 iulie 1921 pentru Muntenia, Moldova, Oltenia și Dobrogea¹, s-a înființat, pe lângă Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Casa Centrală a Cooperăției și Improprietăririi sătenilor, ca instituție autonomă cu personalitate juridică. Ea s-a născut din lărgirea cadrului și atribuțiilor fostei Case Centrale a Băncilor Populare și a Cooperativelor Țărănești, care funcționase în Vechiul regat cu începere din primăvara anului 1903². Casa Centrală a Cooperăției și Improprietăririi sătenilor avea în componența sa cinci secții, dintre care trei cu misiuni de coordonare a cooperăției, iar două cu obligații de a dirija și de a executa lucrările de reformă agrară. Secțiile cooperatiste: Centrala Băncilor Populare, Centrala Cooperativelor Sătești de Producție și Consum și Centrala Obștilor Sătești și a Exploatărilor Agricole aveau sarcini similare cu cele ale vechii Case Centrale a Băncilor Populare și a Cooperativelor Țărănești, cu deosebirea că ele erau împărțite pe categorii de cooperative, în funcție de profilul lor³.

Centrala Băncilor Populare, ca instituție mixtă rezultată din colaborarea statului cu mișcarea cooperatistă, avea obligația să coordoneze și să finanțeze cooperativele și federalele, în primul rînd pe cele de credit. Centrala Obștilor Sătești și a Exploatărilor Agricole avea misiunea

¹ „Monitorul oficial”, nr. 225 din 3.I.1919 ; nr. 82 din 17.VII.1921.

² Virgil N. Madgearu și Gr. Mladenatz, *Reforma cooperăției*, Cultura națională, p. 4—6.

³ Gr. Mladenatz, *Probleme de politică cooperativă românească*, în „Independența economică”, București, an. XXIV (1941), nr. 3—5, mai-octombrie, p. 30.

de a ajuta la îmbunătățirea culturii agricole pe pământurile țărănimii, prin îndrumarea și controlul tehnic al exploatărilor agricole, de a procura, la nevoie, creditul necesar obștilor și de a organiza, singură sau în colaborare cu Centrala Cooperativelor Sătești de Producție și Consum, vânzarea în comun a cerealelor produse de obști, precum și de a le aproviziona cu mașini și unelte agricole⁴.

Pentru a-și asigura un control mai larg asupra organelor centrale ale cooperatiei și, prin ele, asupra întregii organizații de credit popular, statul a sporit numărul acțiunilor depuse la acestea. Decretul-lege din 3 ianuarie 1919 autoriza Centrala Băncilor Populare să aibă un capital de 24 000 000 lei. O sumă de 12 000 000 lei a fost vărsată din capitalul cu care Casa Centrală a Băncilor Populare și Cooperativelor Sătești fusese dotată prin legea din 22 martie 1916. Restul, de 12 000 000 lei, urmau a fi subscriși de băncile populare care lucrau cu Casa Centrală și de federalele lor (art. 6)⁵. *Legea de extindere*, din 26 septembrie 1920, sporea capitalul Centralei Băncilor Populare cu încă 25 000 000 lei, din care 13 000 000 lei reprezentau dotații ale statului, iar 12 000 000 lei cota cu care trebuiau să participe băncile populare care lucrau cu centrala și federale (art. 2)⁶. *Legea de extindere*, din 26 septembrie 1920, sporea concomitent și capitalul Centralei Cooperativelor Sătești de Producție și Consum, de la 8 000 000 lei, cât fusese stabilit prin legea din 22 martie 1916 și decretul-lege din 3 ianuarie 1919 a fi vărsați numai de stat, la 46 000 000 lei, din care 17 000 000 lei se acopereau prin subscripția statului, iar 21 000 000 lei prin subscrierea de către societățile cooperative de producție și de consum care lucrau cu centrala și de federalele lor (art. 2). Așa-dar, și la o centrală și la cealaltă, statul deținea mai mult de jumătate din capitalul social subscris și vărsat, fapt ce-i oferea posibilitatea de a da orientarea dorită de el activității acestora. Statul a pus la dispoziția centralelor capitalurile cu care ele fuseseră dotate în baza legii din 26 septembrie 1920 prin deschiderea unor credite extraordinare⁷.

Deși centralele s-au bucurat de concursul capitalului social al multor federale și bănci populare⁸, ele n-au putut realiza totuși un capital social subscris pînă la concurența celui autorizat⁹. La bilanțul încheiat la 31 decembrie 1923, din cele 3 747 bănci populare românești, lucrau cu Centrala Băncilor Populare numai 3 565. Ele participau cu 29 848 014 lei la capitalul centralei și al federalelor și cu o sumă de 19 870 732 lei

⁴ Această centrală a servit concomitent și ca organ de finanțare a reformei agrare, încasind de la sătenii puși în posesie provizorie pe loturile de împroprietărire arenda anuală, pe care a plătit-o proprietarilor expropriați (Const Moldoveanu, *Organizarea agriculturii prin cooperatie*, București, „Lupta”, 1935, p. 144—145).

⁵ „Monitorul oficial”, nr. 225 din 3.I.1919.

⁶ Arh. St. Pitești, fond Banca populară „Dorința”, comuna Dobrești, județul Muscel, dosar 7/1925, f. 53.

⁷ *Ibidem*, f. 49.

⁸ Vezi Arh. St. Vaslui, fond Federala „Luceafărul” — Huși, dosar 1/1916—1927, f. 107.

⁹ Arh. St. București, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 411, f. 6.

depuneri spre fructificare¹⁰, dar cea mai mare parte din sumele de mai sus reprezentau aportul lor la federale. De fapt, pînă în vara anului 1925 Centrala Băncilor Populare nu putuse acoperi decît valoarea primei emisiuni de 6 000 000 lei, prin subscriere și vărsare de capital de către o parte din băncile populare ce lucrau cu centrala și federalele lor, astfel că abia în ședința din 25 iunie 1925 a consiliului de administrație al Centralei Băncilor Populare s-a votat lansarea unei noi emisiuni de 6 000 000 lei, la care erau chemate să participe atît cooperativele de credit care nu subscriseseră la vechea emisiune, cît și cele ce doreau să-și sporească valoarea capitalului vărsat după 1920¹¹. Ca urmare, pînă la promulgarea legii pentru organizarea cooperativei, la 28 martie 1929, numărul cooperativeelor asociate la Centrala Băncilor Populare a sporit, între membrii ei figurînd, alături de băncile populare, de federale și unele obști de cumpărare. La bilanțul de lichidare din 31 decembrie 1929 Centrala Băncilor Populare poseda un capital vărsat de 33 509 677 lei și 200 511 323 lei fonduri de rezervă¹².

În noul cadru juridic pe care l-au primit centralele imediat după război, acestea erau organizații de credit cu putere financiară destul de modestă, comparativ cu sarcinile ce le stăteau în față, ele situîndu-se, din punctul de vedere al valorii capitalului social, în categoria băncilor mijlocii. De aici a rezultat o dependență a centralelor față de Banca Națională a României, de la care au fost nevoite să-și procure în permanență credite de reescont pentru a finanța cooperația rurală¹³.

Centrala Băncilor Populare a pus la dispoziția agricultorilor credite în cont curent pe termen scurt, de pînă la un an, prin intermediul federațiilor, a băncilor populare sau a diferitelor tipuri de cooperative, valoarea acestora ajungînd la sfîrșitul anului 1925 la aproape un miliard de lei¹⁴. Concomitent, a finanțat, în baza art. 32 al legii agrare din 17 iulie 1921, în numele Casei Centrale a Împroprietăririi, operația de cumpărare a pămîntului de către obști, care s-a efectuat prin exercitarea dreptului de preemțiune al statului¹⁵. Din darea de seamă a Centralei Băncilor Populare privitoare la activitatea desfășurată în 1928 rezultă că pînă la 31 decembrie al aceluiași an centrala acordase, de la constituirea sa, credite pentru cumpărare de pămînt unui număr de 296 de obști, în valoare de 430 248 725 lei, cu care achi-

¹⁰ N. Ghiulea, *Asociațiile țărănești. Formele, istoricul și rezultatele asociației țărănești. Asociația țărănească în România*, București, Cartea românească, 1926, p. 160.

¹¹ Arh. St. Pitești, fond Banca populară „Dorința”, comuna Dobrești, județul Muscel, dosar 7/1925, f. 49.

¹² Arh. St. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperatiei, dosar 8/1930, f. 1 și urm.

¹³ Vezi Banca Națională a României, *Legi — Statute. Dispozițiuni monetare, convențiuni financiare*, București, 1939, p. 427—428.

¹⁴ Gabriel Giurgea, *Situația României de după război*, București, Tipografia Văcărescu, 1926, p. 61.

¹⁵ Ioan N. Tuțuianu, *Contribuțiuni la organizarea cooperației agricole în România*, Buzău, 1930, p. 27; Arh. St. Iași, fond Federala Iași, dosar 17/1937, f. 128.

ziționaseră 60 562 ha¹⁶. Paralel, Centrala Băncilor Populare a finanțat un număr din ce în ce mai mare de cooperative agricole de producție. Dacă la bilanțul din 31 decembrie 1919 centrala deținea un sold creditor la cinci asemenea cooperative în valoare de 9 348 274 lei, la 28 martie 1929, când a fost pusă în lichidare prin Centrala Băncilor Populare, ea avea distribuite unui număr de 217 obști și cooperative agricole credite de 294 693 559 lei¹⁷. Cu colaborarea Centralei Cooperativele Sătești de Producție și Consum, centrala a organizat și a finanțat operația de valorificare a cerealelor prin intermediul federațiilor și a băncilor populare, cu rezultate destul de modeste însă¹⁸. Concomitent, centrala a distribuit credite unor bănci comerciale mici, a căror clientelă prioritară o formau agricultorii¹⁹. Totalul activului și pasivului Centralei Băncilor Populare la bilanțul de lichidare din 31 decembrie 1929 a fost de 3 035 903 050 lei²⁰.

Centrala Obștilor Sătești și a Exploatărilor Agricole, creată prin decretul-lege din 3 ianuarie 1919, avea sarcina de a îndruma, organiza, controla și finanța cooperativele sătești. Bilanțul ei nu este prea precis pentru a se putea trage concluzii din datele lui. Se știe că centrala a finanțat numai două asociații: obștea de cumpărare „Norocul” din comuna Lisa, județul Teleorman, cu 1 000 000 lei pentru a exploata pământul achiziționat și cooperativa agricolă „Macul roșu” din comuna Lipia Bojdani, județul Ilfov, pentru a cumpăra și exploata prin asociație 216 ha cultivabile și 109 ha de pădure²¹.

Centrala Obștilor Sătești și a Exploatărilor Agricole, ca secție a Casei Centrale a Cooperăției și Împroprietăririi, avea paralel misiunea de a procura creditul necesar obștilor și de a exercita funcțiile de îndrumare și control asupra lor. În acest cadru, centrala a efectuat unele operații în legătură cu aplicarea reformei agrare, precum plata arenzilor către proprietarii expropriați, încasarea arenzilor de la sătenii împroprietăriți în mod provizoriu, exploatarea pe cale de arendare a rezervelor de terenuri. Cum la termenele de scadență arenzile nu erau de obicei încasate, statul a acordat centralei un credit de rulment, de 50 milioane de lei, care a fost pus la dispoziția ei în 1920 prin *Centrala Băncilor Populare*. Acest credit i-a stat la dispoziție până la 12 iulie 1928, când Centrala Obștilor a fost pusă în lichidare. Centrala Obștilor Sătești și a Exploatărilor Agricole a finanțat, pe de altă parte, un număr restrâns de obști de arendare sau de cumpărare. La 30 iulie 1928 ea avea plasamente de 10 351 257 lei la 13 obști de cumpărare și de 5 232 109 lei la 13 obști de arendare²².

După desăvârșirea unificării statului național român, pe măsura reorganizării cooperăției, cercurile conducătoare din România au încer-

¹⁶ Const. Moldoveanu, *op. cit.*, p. 206.

¹⁷ *Ibidem*, p. 205.

¹⁸ *Ibidem*, p. 167.

¹⁹ Vezi Arh. St. București, fond Banca agronomilor, S.A., dosar 301/1929.

²⁰ Idem, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperăției, dosar 8/1930.

²¹ Const. Moldoveanu, *op. cit.*, p. 209.

²² *Ibidem*, p. 209—211; Arh. St. București, fond Centrocoop, Obștile de arendare și cumpărare, dosar 119/921/1921—1923, f. 2—6.

cat să-i asigure pe cale legislativă un cadru mai favorabil de activitate. În timpul guvernării liberale din 1919, ministrul agriculturii și domeniilor, I. Gh. Duca, a inițiat și coordonat operația de redactare a unui proiect de cod al cooperăției²³, care n-a devenit însă lege. Prin decretul-lege din 26 septembrie 1920, dispozițiile legii băncilor populare sătești și a Casei Centrale a Băncilor Populare din 29 martie/11 aprilie 1903 au fost extinse asupra provinciilor unite. Ca urmare, începînd din 1921, un număr din ce în ce mai mare de bănci au adoptat principiile ei. Pe această bază, o parte din cooperativele de credit din Bucovina au renunțat la organizarea de tip Reiffeisen, adoptînd răspunderea socială limitată la capitalul subscris²⁴.

După reinstalarea, în 1922, la guvern, liberalii au supus dezbaterilor Parlamentare proiectul legii pentru unificarea cooperăției, care a devenit lege la 15 martie 1923. Pe baza aceste legi — care nu aducea modificări esențiale legii din 1903 — întreaga cooperăție a fost încorporată la Ministerul Muncii și Ocrotirilor Sociale, iar mișcarea cooperatistă de la orașe a trecut sub auspiciile Centralei Cooperativelor de Producție și Consum și ale Centralei Băncilor Populare. Prin legea din 15 martie 1923, Centrala Obștilor Sătești și a Exploatărilor Agricole a devenit Centrala Obștilor și a Cooperativelor Agricole, păstrînd însă atribuțiile celei vechi²⁵.

Codul cooperăției din 12 iulie 1928 — redactat de dr. N. Lupu — a menținut Centrala Băncilor Populare, dar a pus în lichidare Centrala Obștilor și a Cooperativelor Agricole, creînd în locul ei Centrala Cooperativele de Producție și Consum, un organism de stat, care prelua activul și pasivul centralei desființate și care îndeplinea concomitent și funcția de îndrumare și control a cooperăției de tot felul, inclusiv a băncilor populare. Paralel, legea a încercat să rezolve problema creditului ipotecar țărănesc pe calea cooperăției, prevăzînd crearea, pe lângă Centrala Băncilor Populare, a unei secții de credit pe termen lung și a uneia de credit pe termen mijlociu, dar secțiile n-au intrat în funcțiune²⁶. Deși reprezenta un progres față de vechile legi, dînd cooperăției o reglementare firească, legea din 1928 nu asigura totuși autonomia acestei organizații. Pe lângă intensificarea dreptului de control din partea statului, prin constituirea Consiliului Superior al Cooperăției, cu misiunea de a coordona și îndruma întreaga mișcare a cooperăției, codul

²³ Gr. Mladenatz, *op. cit.*, p. 30.

²⁴ Cooperativele de credit și economii din Transilvania, cu capital maghiar, în număr de 702, și-au creat încă înainte de promulgarea decretului-lege din septembrie 1920, la 9 august același an, o centrală proprie, „Alianța”, cu sediul la Cluj (I. Fițescu, *Legislația cooperativă*, în *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 624; dr. Gheorghe Dragos, *Cooperăția în Ardeal. Istoric — Situația actuală — Perspective*, Oficiul Național al Cooperăției Române, 1933, p. 13, 166—167).

²⁵ Gr. Mladenatz, *op. cit.*, p. 30; Const. Moldoveanu, *op. cit.*, p. 144—145.

²⁶ Arh. St. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperăției, dosar 2/1930—1934, f. 45.

din 12 iulie 1928 instituia și un principiu al autocontrolului, prin dreptul ce îl acorda cooperativelor de a se organiza în uniuni de control²⁷.

În anii de după desăvîrșirea unificării statului național român, în condițiile în care rolul federaledor în acțiunea de procurare a creditului necesar băncilor populare sporise, gruparea cooperativelor de tot felul în federale a cunoscut un ritm deosebit de intens. Procesul de federalizare a cooperativelor de credit și de producție era încheiat la sfîrșitul primului război mondial în toate județele Bucovinei și Basarabiei; în 1920 s-a constituit la Cluj federala „Alianța”, care grupa la început în special cooperativele de producție ale maghiarilor; în 1921 în Vechea Românie numărul federaledor ajunsese la 12. La bilanțul din 31 decembrie 1923 funcționau în întreaga țară 44 de federale județene și 9 federale regionale, cu 3 334 bănci populare afiliate, sau aproape 90% din totalul cooperativelor de credit care lucrau cu Centrala Băncilor Populare. La sfîrșitul anului 1930 activau 55 de federale de bănci populare românești, dintre care 7 aveau ca rază mai multe județe, 4 își desfășurau activitatea pe teritorii mai mici decît al unui județ, iar restul grupau numai cooperative din cîte un județ, avînd afiliate 4 382 de bănci populare și 543 de cooperative economice; o federală Reiffeisen, cu sediul la Sibiu, cu 60 de bănci germane afiliate; Centrala Cooperativelor Germane din Cernăuți, cu 68 de cooperative de credit și federala „Alianța” din Cluj, cu 298 de cooperative de credit și 90 de cooperative economice cu capital maghiar²⁸.

Federalele au primit asociați atît din rîndurile băncilor populare, care au avut întotdeauna în perioada interbelică ponderea cea mai însemnată în cadrul uniunilor de cooperative, cît și din rîndurile altor categorii de cooperative. Astfel, la bilanțul din 1923 ele cuprindeau ca membre asociate 3 334 bănci populare, 78 de obști de arendare și cumpărare de pămînt și 726 cooperative de profiluri diferite²⁹. Această situație reflectă de fapt și dezvoltarea mai rapidă pe care a luat-o cooperația de credit în România în raport cu cooperația de producție agricolă, de arendare a pămîntului, de aprovizionare și de alte tipuri. Procesul de asociere în federale erau mai evoluat în vechea Românie și în Basarabia, unde existau federale în toate județele, iar în unele dintre ele chiar cîte două federale³⁰, timp în care în Transilvania, unde mișcarea cooperației era divizată pe naționalități, o federală românească dirija creditul asociațiilor din două sau chiar din mai multe județe, iar în

²⁷ Arh. St. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosar 9/1930, f. 43; I. Fințescu, *op. cit.*, p. 624; „Monitorul oficial”, nr. 151 din 12.VII.1928.

²⁸ Constantin I. Oprescu, *Cooperația, în Aspecte ale economiei românești*, 1939, p. 500; Arh. St. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosar 2/1930—1934; 4/1930, f. 12.

²⁹ N. Ghiulea, *op. cit.*, p. 169—170. În 1930, federalele „Arboroasa” din Cernăuți și federalele din județele Sălaj, Sibiu, Tutova și Satu Mare aveau afiliate numai bănci populare (Arh. St. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosar 2/1930—1934).

³⁰ În județul Muscel, de pildă, activau federalele „Podgoria”, la Topoloveni, și „Negru Vodă”, la Cimpulung Muscel (Arh. St. Pitești, fond Banca populară „Dorința”, comuna Dobrești, județul Muscel, dosar 7/1925, f. 3).

Bucovina federala „Arboreasa“ din Cernăuți unea băncile populare românești din întreaga provincie³¹.

Federalele, ca organizații de gradul II, constituite prin asocierea voluntară a cooperativelor de gradul I, grupind în marea lor majoritate bănci populare, își asumau prin statute ca sarcină principală aceea de a înlesni operațiile de creditare ale unităților afiliate³². Datorită orientării sistematice a fondurilor, cu începere din anii neutralității României, spre operațiile de aprovizionare a sătenilor cu articole de primă necesitate, precum bumbac, sare, zahăr și, în special, cu cereale, în perioada 1916—1922 operațiile bancare ale federalelor au fost neglijate, ele având un rol secundar în ansamblul activității acestor unități³³. Pe măsură ce agricultura se redresa, problema ajutorării țăranilor cu griu și porumb pentru hrană s-a ridicat într-un număr din ce în ce mai redus de sate și astfel federalele au putut să canalizeze, prin intermediul băncilor populare în special, a obștilor de arendare și a cooperativelor de producție afiliate lor, fonduri tot mai mari pentru refacerea gospodăriilor țărănești distruse de război, pentru cumpărarea de pământ și pentru exploatarea terenurilor de către săteni³⁴.

Federalele au exercitat după 1918 și unele funcții comerciale. Dintre ele, cea mai mare pondere a avut-o operația colectării și valorificării cerealelor, care s-a întreprins, fie din proprie inițiativă, fie prin mandatul încredințat de centrală, de stat sau de alte instituții de credit³⁵. Paralel, multe dintre ele au procurat țăranilor inventar agricol, cereale de sămânță sau de hrană și alte mărfuri³⁶. Unele federale au sprijinit procesul de dezvoltare a cooperației de producție, prin finanțarea unităților cu asemenea profil, prin subscrierea de acțiuni la ele³⁷ și chiar prin crearea de organizații economice proprii³⁸. Această orientare, destul de timidă în primii ani postbelici, a luat amploare la începutul crizei economice, ca urmare a inițiativelor Oficiului Național al Cooperației Române, care le-a indicat și le-a sprijinit să-și creeze unități cooperative de valorificare și industrializare a produselor agricole, în special

³¹ Arh. St. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosar 2/1930—1934.

³² I. I. Tatos, *Rolul federalelor de cooperative din România în valorificarea produselor agricole*, în „Independența economică“, București, an. XXII (1939), nr. 6, noiembrie-decembrie, p. 38.

³³ Constantin I. Oprescu, *op. cit.*, p. 500; Arh. St. Vaslui, fond Federala „Luceafărul“ — Huși, dosar 1/1916—1927, f. 123—124; Arh. St. București, fond Centrocoop, Obștile de arendare și cumpărare, dosar 53/1920, f. 10—39.

³⁴ Arh. St. Vaslui, fond Federala „Luceafărul“ — Huși, dosar 1/1916—1927, f. 238.

³⁵ Const. Moldoveanu, *op. cit.*, p. 167—168; I. I. Tatos, *op. cit.*, p. 42.

³⁶ Vezi Arh. St. București, fond Centrocoop, Obștile de arendare și cumpărare, dosar 53/1920, f. 105.

³⁷ Arh. St. Vaslui, fond Federala „Luceafărul“ — Huși, dosar 1/1916—1927, f. 171 și 174.

³⁸ Menționăm în această direcția moara sistematică a federalei „Jiul“ din Tg. Jiu (Ministerul Industriei și Comerțului, *Indicatorul industriei românești, 1925*, București, Curierul judiciar, S.A., p. 318).

cu scop de a se obține venituri suplimentare pentru a compensa pagubele suferite de ele în acei ani din operațiile bancare³⁹.

Volumul operațiilor financiare întreprinse de federale a fost, în general, mic, din cauza lipsei de fonduri. Spre deosebire de centrale, la care capitalul social era constituit pe baza subscripției cooperativelor și a statului, federalele și-au asigurat mijloace proprii de lucru numai prin participațiile unităților afiliate lor⁴⁰. Mijloacele proprii de lucru ale federațiilor au cunoscut o creștere continuă până în anii crizei economice. În 1921 federalele din vechea Românie posedau un capital social vărsat de 18 922 018 lei⁴¹; la bilanțul din 31 decembrie 1923 capitalul social al tuturor federațiilor afiliate la Centrala Băncilor Populare era de circa 28 000 000 lei; șapte ani mai târziu, în 1930, acesta a sporit la 112 030 863 lei; la rîndul lor, rezervele au crescut de la 63 milioane lei, în 1923, la 201 500 000 lei, în 1930⁴². Consiliile federațiilor au desfășurat o propagandă continuă în rîndul societăților pentru a le determina să sporească sumele subscrise și vărsate; astfel ca pe această cale să se poată asigura țărânimii fonduri pentru finanțare. În decursul anilor se constată la multe dintre băncile populare majorarea cotelor de participație, dar majoritatea unităților au vărsat sume mici, uneori de numai cîteva mii de lei, în rare cazuri depășindu-se cuantumul de o sută de mii de lei⁴³.

Federalele și-au asigurat mijloace de lucru și din fondul depuneri spre fructificare. În 1921 federalele din vechea Românie posedau 35 521 102 lei la acest fond⁴⁴; în 1930 federalele românești din întreaga țară aveau 75 340 271 lei depuneri spre fructificare, aparținînd unui număr de 2 758 de deponenți, din care 1 696 erau societăți cooperative, cu 66% din suma de mai sus, restul fiind diferite persoane fizice. Un procent de 9,3% din numărul deponenților posedau 77% din valoarea fondului depuneri spre fructificare, timp în care 23% constituiau economiile a 90,7% din deponenți⁴⁵.

³⁹ Vezi Arh. St. Slatina, fond Banca populară „Protopopescu”, comuna Pri-seaca, județul Olt, dosar 33/1931. Pe această linie pot fi citate, între altele, acțiunile federației „Oltul” din anul 1930 întreprinse pentru cumpărarea, în colaborare cu băncile populare afiliate ei, a morii „Aluta” din Slatina și transformarea morii într-o întreprindere cooperativă de prelucrare, industrializare și valorificare a cerealelor și a florii soarelui (idem, dosar 31/1930) și din 1931 pentru înființarea unei cooperative profilate pe valorificarea produselor animaliere (idem, dosar 33/1931).

⁴⁰ Arh. St. Botoșani, fond Prefectura județului Dorohoi, dosar 50/1939, f. 7.

⁴¹ G. Ionescu-Șișești, *Structure agraire et production agricole de la Roumanie*, Bucurest, 1924, p. 44.

⁴² În 1930 un procent de 97% din capitalul federațiilor era vărsat de băncile populare, restul de cooperative (cf. Constantin I. Oprescu, *op. cit.*, p. 500; Arh. St. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperăției, dosar 2/1930—1934; Virgil N. Madgearu și Gr. Mladenatz, *op. cit.*, p. 9).

⁴³ Detalii în Arh. St. București, fond Centrocoop, Băncile populare, dosarele 405, f. 19; 409, f. 12; 457, f. 12; 523, f. 8; 680, f. 14—15.

⁴⁴ G. Ionescu-Șișești, *op. cit.*, p. 44.

⁴⁵ Cf. Constantin I. Oprescu, *op. cit.*, p. 500. Cele mai multe din federalele băncilor cu capital minoritar nu posedau depuneri spre fructificare, iar cele ce aveau dețineau sume mici (Arh. St. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperăției, dosar 2/1930—1934).

Fondurile proprii ale federaledor și depunerile spre fructificare n-au putut rezolva cererile de credit ale băncilor populare. Din această cauză, ele au fost nevoite să facă apel fie la creditele centralelor, fie la creditul de reescont al Băncii Naționale a României, ultimul avînd o pondere destul de mare în structura mijloacelor financiare cu care au lucrat ele. În 1930, de pildă, federaledor dețineau credite pentru operații obișnuite, provenite din surse diverse, în valoare de 992 milioane lei și credite pentru operații de mandat de 273 400 000 lei⁴⁶. Sumele puse de federaledor la dispoziția asociațelor lor erau mult mai mari. La sfîrșitul anului 1921 bilanțul unităților de gradul II se ridica la 306 044 836 lei; la 31 decembrie 1925 el a ajuns la 1 107 657 890 lei, iar cifra de afaceri la 3,4 miliarde lei⁴⁷. În 1930 valoarea împrumuturilor obișnuite distribuite de federaledor era de 1 205 600 mii lei, a împrumuturilor pentru operații de mandat de 258 700 mii lei, a imobilelor de 43 000 lei; în același timp, ele aveau debitori pentru o sumă de 624 356 mii lei la operațiile obișnuite, de 196 074 mii lei la cele din mandat și comision și de 64 511 mii lei în contul diverși debitori⁴⁸.

După primul război mondial procesul de dezvoltare a băncilor populare a fost destul de intens. Statisticile oficiale ale vremii nu ne permit să urmărim cu exacitate transformările produse în timp în mișcarea cooperăției de credit întrucît cele referitoare la anii 1918—1922 au în vedere doar unitățile din vechea Românie, iar cele de după 1922 se referă la băncile populare din întreaga țară, dar numai la acelea care adoptaseră statutul tip al Centralei Băncilor Populare. Cooperativele de credit ale altor naționalități nu figurează decît în anumiți ani în statistici. Destul de rar se face o separație între băncile populare satești, care au fost, de regulă, creații ale țărănimii menite a credita în special pe țărani, și cele orășenești, care au finanțat alte categorii de producători și numai în cazuri izolate pe cei agricoli.

Avîntul înregistrat de băncile populare din România la începutul secolului al XX-lea a fost frînat într-o anumită măsură de primul război mondial. De la 1913 pînă la sfîrșitul războiului dezvoltarea cooperăției de credit a cunoscut un ritm lent în toate compartimentele. Numărul băncilor din vechea Românie a crescut de la 2 901, în 1913, la 2 965 la bilanțul din 31 decembrie 1918; numărul asociațiilor de la 582 632 la 641 359, capitalul vărsat de la 107 142 000 lei la 186 438 000 lei, iar totalul bilanțului de la 170 790 000 lei la 325 265 000 lei⁴⁹. În Basarabia numărul cooperativelor a sporit de la 367, în 1913, la 446, în 1919, dar numărul membrilor scade cu circa 18 000, iar capitalul s-a redus, prin retrageri și inflație, de la 29 000 000 ruble (78 000 000 lei aur) la 28 000 000 lei hîrtie⁵⁰. În 1921 băncile din vechea Românie au ajuns la 3 211, cu 705 150 membri, dintre care 639 406 erau țărani, cu

⁴⁶ Constantin I. Oprescu, *op. cit.*, p. 500.

⁴⁷ G. Ionescu-Șișeti, *op. cit.*, p. 44; N. Ghiulea, *op. cit.*, p. 169—170.

⁴⁸ Arh. St. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperăției, dosar 2/1930—1934.

⁴⁹ Gabriel Giurgea, *op. cit.*, p. 60.

⁵⁰ Constantin I. Oprescu, *op. cit.*, p. 507.

un capital vărsat de 348 062 894 lei și cu 813 459 882 lei totalul bilanțului; în Transilvania existau în același timp 907 asociații cu asemenea profil, din care 125 bănci populare, 622 case de credit și 160 case de credit și economie; în Basarabia numărul societăților de credit cooperativ a scăzut la 362. Capitalul social subscris la bilanțul încheiat pe anul 1921 ajunsese la 43 105 748 lei, dar din valoarea acestuia fusese acoperit în numerar numai 3 307 734 lei capital vărsat⁵¹.

Mișcarea cooperăției de credit s-a dezvoltat sub toate laturile pînă în anii crizei economice, atingînd apogeul în privința mijloacelor financiare în anul 1931⁵². De la 3 747 bănci populare românești, cu 875 879 membri existente în întreaga țară la 31 decembrie 1923 s-a ajuns la bilanțul din 1930 la 4 679 unități cu 994 224 membri. În 1930 băncile populare românești și minoritare, în număr de 5 239, cu 1 151 737 membri, dispuneau de 2 025,1 milioane lei capital vărsat, 1 050,9 milioane lei rezerve și 2 201,1 milioane lei depuneri spre fructificare⁵³. Împreună cu beneficiile realizate în acel an, de 210,9 milioane lei, fondurile proprii ale băncilor populare se ridicau la 3 266,9 milioane lei; fondurile străine, formate din depuneri spre fructificare (2 201,1 milioane lei), credite de la organizațiile cooperatiste (1 461,0 milioane lei) și de la alți creditori (122,7 milioane lei) totalizau 3 784,8 milioane lei. Astfel, totalul mijloacelor de lucru ale cooperăției de credit formate din fonduri proprii și fonduri străine, se ridica la 7 071,7 milioane lei⁵⁴.

Din creditul provenit de la organizațiile cooperăției 727,8 milioane lei reprezentau o parte din portofoliul de 979,4 milioane lei preluat de Banca Națională a României în cadrul statului de la Banca Centrală Cooperativă. La această sumă se adăuga participația statului la formarea capitalului Băncii Centrale Cooperative, de 261 000 000 lei. Statul participa, așa-dar, la sprijinirea cooperăției cu peste un miliard de lei, sumă ce reprezenta circa 14% din fondurile de lucru ale cooperăției de credit. În același timp, capitalurile sociale și depunerile spre fructificare, de 4 226,2 milioane lei, care reprezentau în cea mai mare proporție participațiile membrilor unităților, reprezentau 59,8% din mijloacele de exploatare ale băncilor populare⁵⁵.

În structura cooperăției din România, băncile populare au deținut, prin numărul unităților, în toți anii ponderea cea mai mare. În 1907, ele

⁵¹ G. Ionescu-Sișești, *op. cit.*, p. 44.

⁵² Institutul Național al Cooperăției, *Raportul anual asupra situației generale a mișcării cooperative*, București, 1940, p. 9.

⁵³ Băncile populare românești și minoritare ating apogeul ca număr de unități, de membri, capital social și total bilanț în 1931, an după care toate aceste cifre descresc. Utilizăm însă datele pe 1930 pe motiv că statisticile cuprind mai multe detalii. În același an, 1930, cele 1 122 bănci pe acțiuni posedau un capital social subscris de 11 179 milioane lei (cf. Arh. St. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperăției, dosar 2/1930—1934, f. 41—42; Constantin I. Oprescu, *op. cit.*, p. 496; Virgil N. Madgearu și Gr. Mladenatz, *op. cit.*, p. 9; Prof. Agricola Cardaș, *Băncile populare și economiile țărănești*, în „Pagini agrare și sociale”, București, an. XX (1943), nr. 9—10, septembrie—octombrie, p. 242).

⁵⁴ Arh. St. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperăției, dosar 2/1930—1934, f. 42.

⁵⁵ *Ibidem*.

reprezentau 90,8% din numărul cooperativelor de toate categoriile; procentul scade pînă la limita de 48,1% în perioada 1919—1923, apoi urcă din nou, ajungînd la 70,0% în 1931⁵⁶. Dezvoltarea cooperației de credit n-a fost uniformă pe cuprinsul întregii țări. În România între cele două războaie mondiale, raportul dintre numărul familiilor de țărani asociați la băncile populare și totalul familiilor de agricultori s-a menținut, în mare, în limitele de 1/4. În regiunile din apropierea unor orașe mai importante, unde circulația monetară era mai intensă, băncile populare cuprindeau un procent ridicat din numărul locuitorilor comunelor respective⁵⁷. În zonele în care starea materială a locuitorilor era deosebit de precară, numărul țăranilor dintr-o localitate, asociați în cooperative de credit cobora cu mult sub media pe țară, atîngînd procente chiar mai mici de 10%⁵⁸. Se adaugă faptul că în unele din aceste regiuni o bancă populară avea sarcina să asigure creditul din mai multe comune. Banca populară regională „Vintilă Brătianu” din Beiuș, județul Bihor, s-a constituit, în 1927, cu aportul social al țăranilor din 101 comune, adică a tuturor localităților din zona de munte a județului⁵⁹; banca „Babadag” din comuna Babadag, județul Tulcea, efectua, în 1930, operații de creditare a locuitorilor din 21 de comune⁶⁰.

La bilanțul din 1930 în România revenea în medie o cooperativă de credit la 3 441 locuitori, iar la o mie de locuitori 64 de membri. Cel mai mare număr de asociați la mia de locuitori îl înregistrează Oltenia, cu 114, iar cel mai mic Banatul, cu 27⁶¹. Situația din Banat pare nefirească, întrucît aici standardul de viață al țăranimii era relativ ridicat. Această stare poate fi explicată, credem, prin dezvoltarea pe care au avut-o băncile comerciale de pe teritoriul provinciei și prin plasarea de către ele a unor însemnate fonduri în agricultura țărănească. Este necesar de precizat că în regiunile unde băncile populare au cunoscut un progres lent, problema creditului agricol a fost deosebit de acută, fie din cauza lipsei de capital pentru finanțarea exploatărilor țărănești, fie datorită dobînzilor mari pe care au fost nevoiți să le plătească agricultorii către băncile populare ori comerciale.

Comparativ cu perioada antebelică, valoarea globală a împrumuturilor distribuite de băncile populare din vechea Românie sătenilor și cooperativelor a sporit în mod considerabil. Față de 162 000 mii lei plasamente avut de ele în 1914 acestea au crescut la 250 000 mii lei în

⁵⁶ Arh. St. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperăției, dosar 5/1930, f. 2—13.

⁵⁷ Idem, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 452, f. 28; Arh. St. Iași, fond Federala Iași, dosar 8/1938—1946, f. 35.

⁵⁸ Vezi Arh. St. București, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 409, f. 8 și 15.

⁵⁹ Arh. St. Oradea, fond Banca populară regională „Vintilă Brătianu”, comuna Beiuș, județul Bihor, dosar 78/1938, f. 4—8, 38—44.

⁶⁰ Arh. St. București, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 104, f. 45.

⁶¹ Idem, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperăției, dosar 2/1930—1934, f. 47. În general, băncile populare din Banat erau slab dezvoltate din toate punctele de vedere (vezi idem, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 889, f. 7 și 12; 897, f. 12).

1919 și la 818 000 mii lei în 1922⁶². Deși volumul plasamentelor era de cinci ori mai mare în 1922, comparativ cu 1914, în realitate valoarea acestora era inferioară celui an, întrucît în intervalul de timp la care ne referim, prețurile produselor de care aveau nevoie agricultorii crescuseră de circa 30 de ori. Rezultă, așa-dar, că valoarea creditului obținut de micii producători rurali prin intermediul băncilor populare, în 1922, era de șase ori mai mică decît în 1914. Dacă avem în vedere că după reforma agrară, țărani stăpîneau o suprafață dublă de pămînt, ca rezultat al împroprietăririi, putem fi de acord cu concluzia autorilor care apreciau că puterea financiară a cooperativelor de credit devenise în realitate de 12 ori mai mică în comparație cu anul 1914⁶³.

În anii următori valoarea creditului pus la dispoziția micilor producători prin intermediul băncilor populare a continuat să se mențină pe o linie ascendentă. În 1923, băncile populare românești din întreaga țară aveau distribuite împrumuturi în valoare de 1 184 065 558 lei;⁶⁴ în 1927 creditele date țăranilor și cooperativelor au atins o cifră globală de circa 3 miliarde lei⁶⁵; în fine, la bilanțul din 1930, băncile populare românești și cele cu capital ungar și german aveau un plasament total de 6 562 074 000 lei⁶⁶.

Băncile populare au distribuit țăranilor credite pe termen scurt, de pînă la cel mult un an, și numai în cazuri excepționale, împrumuturi pe termen mijlociu, de 4—5 ani⁶⁷. Limita maximă a creditului de care se putea bucura un sătean se fixa, de regulă, în adunările generale de discutare și de aprobare a bilanțului anual, în funcție de categoria creditului, de capitalul deținut de solicitant la bancă și de averea acestuia. Se stabilea o limită maximă a creditului pentru un ha sau un iugăr de pămînt și o limită maximă a împrumutului global care, în primul deceniu postbelic, nu depășea, teoretic, plafonul de 10 000 lei pe o persoană⁶⁸. Hotărîrile adunărilor generale au fost însă în mod sistematic eludate de consiliile cooperativelor de credit. Așa de pildă, adunarea generală a băncii populare „Albina” din comuna Ciurea, județul Iași a votat pentru a se distribui, în anul 1928, credite de cel mult 10 000 lei pe petiționar, dar unul dintre consilierii ei a obținut atunci 60 000 lei⁶⁹. Băncile populare, nedispunînd de capital suficient, pentru

⁶² A. G. Galan, *La ce trebuinți economice are a răspunde cooperația agricolă în România*, în „Pagini agrare și sociale”, București, an. I (1924), nr. 3 din 10 iunie, p. 49.

⁶³ Cf. Alex. C. Cusin, *Nevoia de credit pentru țărănime*, în „Analele economice și statistice”, București, an. IX (1926), nr. 1—2, ianuarie—februarie, p. 27—29; Victor Slăvescu, *Cîteva însemnări asupra băncilor populare*, în „Economia națională”, București, an. XLIII (1922), nr. 2, februarie, p. 84—85.

⁶⁴ N. Ghiulea, *op. cit.*, p. 162.

⁶⁵ Const. Georgescu, *Creditul în agricultura română și stimularea depunerii economiilor țărănești*, în „Pagini agrare și sociale”, București, an. V (1928), nr. 7—8, aprilie, p. 120.

⁶⁶ Arh. St. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosar 2/1930—1934, f. 42.

⁶⁷ Vezi Arh. St. Slatina, fond Banca populară „Orion”, comuna Tempeni, județul Olt, dosar 50/1926, f. 293.

⁶⁸ *Ibidem*, f. 292; Arh. St. Iași, fond Federala Iași, dosar 34/1929—1947, f. 13.

⁶⁹ Arh. St. Iași, fond Federala Iași, dosar 34/1929—1947, f. 13.

a rezolva toate cererile, au procedat la fărîmîțarea creditelor în nume-roase împrumuturi mici. Pe de altă parte, aproape pretutindeni elemen-tele înstărite ale satelor, cu funcții în conducerea cooperativelor de cre-dit, au beneficiat de sume în valori superioare maximumului admis de adunările generale. Așa se explică diferențele mari ce se înregistrează la o unitate între minimum și maximum de credit distribuit în cursul unui an, care ating uneori valori de sute de mii de lei ⁷⁰.

Datele statistice evidențiază, la fel ca și documentele din arhive, faptul că, în timp ce masa agricultorilor dețineau împrumuturi în va-lori mici, o minoritate a societărilor au beneficiat de un procent ridicat din plasamentele cooperativelor de credit. La bilanțul din 31 decem-brie 1923, numărul împrumuturilor acordate de băncile populare se ridica la 735 452. Dintre acești debitori, un procent de 70,7% aveau contractate împrumuturi mai mici de 1 000 lei de persoană, 23,4% din-tre debitori dețineau împrumuturi între 1 000 și 6 000 lei, iar 5,9% din numărul lor împrumutaseră sume mai mari de 6 000 lei. Această din urmă minoritate, de 5,9%, primise singură 30,32% din totalul îm-prumuturilor de 1 184 065 558 lei; grupa mijlocie, de 23,4%, cu îm-prumuturi între 1 000 și 6 000 lei pe debitor, primise 46,41%, în timp ce majoritatea de 70,7% obținuse abia 27,27% din totalul sumei ⁷¹. În 1930, din punctul de vedere al valorii împrumuturilor, 33,3% erau mai mici de 6 000 lei, 19,0% erau între 6 000 și 10 000 lei, 20% între 10 000 și 20 000 lei, 15,8% între 20 000 și 50 000 lei și 11,9% mai mari de 50 000 lei ⁷². Debitorii băncilor populare cu datorii mai mici de 6 000 lei pe persoană reprezentau 72,7% din totalul datornicilor și dețineau 33,4% din suma datorată, timp în care 27,3% din debitori aveau mai mult de 6 000 lei pe persoană, deținînd 66,6% din suma datorată ⁷³. Așadar, în 1930 mai puțin de un sfert din numărul total al împrumutaților dețineau 2/3 din totalul împrumuturilor la băncile populare. În același timp, nu toate împrumuturile distribuite prin băn-cile populare erau contractate de agricultori. În 1930, dintre debitorii cooperativelor de credit 75% erau plugari, 4,7% moșieri, 3,3% preoți și învățători, iar 17% reprezentau alte profesii ⁷⁴.

În general, împrumuturile erau acordate cu multă greutate de că-tre băncile populare și aproape totdeauna sub valorile solicitate de

⁷⁰ În 1929, limitele împrumuturilor la banca „Albina” din comuna Vlădeni, județul Iași mergeau pe debitor de la 150 la 23 450 lei (idem, dosar 12/1929—1946, f. 21), în 1930 la banca „Izvorul” din comuna Buturugeni, județul Ilfov, de la 60 la 36 000 lei (Arh. St. București, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 416, f. 7), la banca „Al. I. Cuza” din comuna Dascălu-Creața, județul Ilfov, de la 200 la 324 000 lei (idem, dosar 18, f. 40).

⁷¹ N. Ghiulea, *op. cit.*, p. 164—165.

⁷² Arh. St. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosar 2/1930—1934, f. 48.

⁷³ *Ibidem*, f. 42. În 1931, din totalul de 928 000 de debitori ai cooperativelor, 87% dintre ei aveau împrumutate sume mai mici de 10 000 de lei, în medie, cite 3 736 lei fiecare (cf. Aurel Vișan, *Viața cooperativă în România*, în „Economia națională”, București, an. LXVI (1939), nr. 1, ianuarie, p. 19). Vezi și situația de la Runcu, județul Gorj (Roman Cresin, *Datoriile agricultorilor din satul Runcu*, în „Arhiva pentru știința și reforma socială”, București, an. X (1932), nr. 1—4, p. 248).

⁷⁴ Arh. St. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosar 2/1930—1934, f. 53.

locuitori, din cauză că unitățile cooperative nu dispuneau de fonduri proprii suficiente și pentru că, în mod constant, federalele și centralele au putut acoperi doar o parte din sumele necesare băncilor populare de la sate pentru sprijinirea dezvoltării gospodăriilor țărănești⁷⁵. Adevseori, băncile populare, neputând obține credite de la centrală sau de la federală, au respins cererile de împrumut ale sătenilor. Din această cauză, în multe localități ei au fost puși în situația de a apela la împrumuturi la băncile comerciale sau la cămătarii satelor, pe care le-au obținut cu dobânzi excesiv de mari⁷⁶.

Trebuie precizat că o parte dintre săteni n-au avut niciodată acces la creditele băncilor populare. Cele mai multe dintre acestea au distribuit împrumuturi atît membrilor lor, cît și țăranilor neasociați la ele. Preferință la credit au avut însă totdeauna asociații. Cum cooperativele de credit nu puteau asigura împrumuturi la valorile solicitate, în multe cazuri au fost respinse cererile țăranilor nesocietari. Unele bănci au avut chiar de la fondarea lor înscrisă în statut clauza potrivit căreia ele trebuiau să lucreze numai cu membrii lor⁷⁷. De altfel, chiar Centrala Băncilor Populare a solicitat, prin circulara nr. 28840 din 31 decembrie 1926, cooperativelor de credit să nu mai acorde împrumuturi nesocietarilor, în speranța că prin această restricție se va ajunge la înscrierea de noi membri în asociațiile de credit popular⁷⁸. Dispoziția s-a aplicat destul de rar la băncile care dispuneau de fonduri și care creditaseră și pînă atunci pe țăranii neasociați, întrucît la împrumuturile din această categorie se obținea un venit suplimentar, din sporul de 20% al dobînzii ce se încasa peste cuantumul dobînzilor percepute de la asociații lor. Dar nu este mai puțin adevărat că în localitățile în care băncile populare și-au menținut capitalul social și fondurile de rezervă la valori constant mici, acestea, neavînd credit la centrală sau la federala județeană, au efectuat o finanțare sporadică, de pe urma căreia unii săteni n-au beneficiat niciodată.

Deși după desăvîrșirea unificării statului național român, organizația de credit popular a avut carențe numeroase, ea a rămas în mod constant, din toate punctele de vedere, cea mai accesibilă țărănimii. Dobînda percepută de băncile populare a manifestat o tendință evidentă de creștere, înregistrînd în perioada 1918—1929 o sporire de la 10% la 18% din valoarea împrumutului. Ea a păstrat în toți acești ani un caracter uzuar, dar a reprezentat cel mai mic coeficient calculat țăranilor, comparativ cu întreaga organizație de credit care le-a stat la dispoziție⁷⁹.

⁷⁵ Arh. St. București, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 284, f. 5 și 7; 375, f. 2—3; N. Ghiulea, *op. cit.*, p. 164—165.

⁷⁶ Arh. St. București, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 228, f. 18; 722, f. 6; 811, f. 2—3; Arh. St. Vaslui, fond Federala „Luceafărul” — Huși, dosar 1/1916—1927, f. 337; Pavel Grecu, *Moratoriul agricol*, în „Cartea satului”, Lugoj, an. X (1929), nr. 19—20 din 6 octombrie, p. 2.

⁷⁷ Arh. St. București, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 13, f. 13; 138, f. 12; 698, f. 8; 749, f. 6.

⁷⁸ Arh. St. Buzău, fond Banca populară „Balosul”, comuna Gura Nișcov, județul Buzău, dosar 7/1927, f. 63.

⁷⁹ Vezi Arh. St. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperăției, dosar 2/1930—1934, f. 68; fond Banca „Ilfov”, registrul 1/1920—1930, f. 31 și urm.;

După desăvârșirea unificării statului național român, băncile populare au exercitat și o serie de atribuții cu caracter comercial. Între ele un loc aparte îl ocupă operațiunea de colectare și de valorificare a cerealelor. Cooperativele de credit n-au putut achiziționa mari cantități de produse agricole, din lipsă de fonduri, pe de o parte, iar pe de alta, din cauză că activitatea de colectare a cerealelor n-a fost efectuată exclusiv prin cooperație, la realizarea ei participând concomitent Camerele de agricultură, syndicatele agricole, Casele de împrumut pe gaj și alte instituții⁸⁰.

Paralel, o parte dintre băncile populare au procurat societărilor lor inventar agricol, în condiții relativ avantajoase⁸¹. În perioada 1927—1931 banca populară regională „Vintilă Brătianu” din Beiuș, județul Bihor a organizat un depozit de unelte agricole în consignație, în numele Societății Anonime Române a Agricultorilor pentru procurarea de mașini agricole „Semănătoarea”, din care a vîndut pe credit țăranilor din toate comunele județului un număr mare de unelte⁸². Dar fiind faptul că prețurile uneltelor și în special a mașinilor agricole au fost după primul război mondial ridicate în raport cu posibilitățile financiare ale gospodăriei țărănești, în unele sate, pînă la criza economică din 1929—1933, băncile populare și obștile cu profil de arendare sau de exploatare agricolă au achiziționat pentru ele tractoare, semănătoare, batoze și alte mașini agricole mari, care s-au folosit de către țăranii asociați la respectivele cooperative⁸³.

În fine, trebuie menționat faptul că băncile populare mai viabile au acordat un sprijin substanțial celorlalte categorii de cooperative, prin împrumuturi, prin subscriere de capitaluri la ele⁸⁴ și chiar prin înființarea, cu fonduri proprii, a unor cooperative de aprovizionare și de desfacere⁸⁵.

În concluzie, după primul război mondial, mișcarea de asociere a țăranilor în cooperative de credit s-a dezvoltat pe toate planurile. Băncile populare, cu toate că n-au putut asigura decît o parte din capitalul necesar micilor producători rurali, au îndeplinit totuși o operă pozitivă pe linia sprijinirii agricultorilor și a satului românesc în general.

fond Banca agronomilor, S.A., dosar 294/1927, f. 4; Arh. St. Oradea, fond Banca agrară, S.A., Oradea, dosar 121/1934—1945, f. 307; Arh. St. Constanța, fond Creditul Dobrogei, S.A., Constanța, registrul 2/1926—1944, f. 2—3.

⁸⁰ „Argus” din 23.VII.1928; I. I. Tatos, *op. cit.*, p. 42.

⁸¹ Vezi Arh. St. București, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 631, 16, 18 și 30; Arh. St. Slatina, fond Banca populară „Protopopescu”, comuna Pri-seaca, județul Olt, dosar 33/1931.

⁸² Arh. St. Oradea, fond Banca populară regională Vintilă Brătianu, comuna Beiuș, județul Bihor, dosar 164/1942, f. 49—50. Banca a renunțat la mandat, în 1931, din cauza greutăților provocate de criza economică.

⁸³ Vezi Arh. St. București, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 384, f. 14; Arh. St. Iași, fond Federala Iași, dosar 8/1934—1936, f. 27.

⁸⁴ Arh. St. Slatina, fond Banca populară „Orion”, comuna Tempeni, județul Olt, dosar 28/1927—1933, f. 52—53; Arh. St. Iași, fond Federala Iași, dosar 28/1930—1948, f. 72.

⁸⁵ Ioan Roman, *Culturalizarea maselor prin cooperație*, în „Cartea satului”, Lugoj, an. X (1929), nr. 21—22 din 27 octombrie, p. 5.

LES BANQUES POPULAIRES RURALES EN ROUMANIE DE 1918 JUSQU'À LA CRISE ÉCONOMIQUE DE 1929—1933

RÉSUMÉ

Lorsque fut réalisée, en décembre 1918, l'union de tous les Roumains en un Etat national unitaire, les banques les plus accessibles aux paysans ont été les „banques populaires rurales“. Ces banques étaient des sociétés coopératives de crédit, fondées par les habitants des villages. Elles étaient groupées par régions en fédérations, subordonnées à la „Centrale des banques populaires rurales“, dont le siège était à Bucarest. La „Centrale des banques populaires rurales“ contrôlait la gestion des banques locales et des fédérations et leur accordait assistance en cas de nécessité.

En 1918 a été réalisée aussi la réforme agraire. Une partie des terres des grands propriétaires fonciers a été expropriée et divisée en lots qui ont été attribués aux paysans moyennant paiement d'une indemnité. Parallèlement à cette réforme ont été modifiées les lois régissant les coopératives rurales, afin de les adapter à la nouvelle structure de la propriété foncière. Cependant leurs propres ressources financières étaient insuffisantes pour qu'elles puissent accomplir la mission qui leur incombait. C'est pourquoi la „Centrale des banques populaires rurales“ obtint que la Banque Nationale de Roumanie escomptât ses traites pour lui procurer ainsi les moyens d'accorder des crédits aux coopératives rurales.

Après la première guerre mondiale, les fédérations de banques populaires rurales ont profité du redressement de la vie économique pour accroître leurs opérations. Elles ont dirigé avec habileté l'activité des banques populaires en leur fournissant les crédits nécessaires.

Jusqu'à la crise économique de 1929—1933 les associations de paysans constituant des banques populaires rurales se sont continuellement développées. L'apogée a été atteint le 31 décembre 1931, selon le bilan clos à cette date. Une période de dépression a suivi. Le redressement ne fut que partiel et assez difficile.

Si l'on compare les bilans des banques populaires rurales avant la première guerre mondiale et les bilans dressés après 1918, on constate de grandes différences de chiffres. Par exemple, la somme totale des prêts accordés par ces banques a été de 162 millions de lei en 1914 et de 818 millions de lei en 1922. A première vue, il semblerait que ces placements ont considérablement augmenté. La réalité est tout autre. Dans cet intervalle de huit ans, la monnaie roumaine, le *leu*, a subi une grande dévaluation à cause de l'inflation. La hausse des prix a été de 3 000%. Donc les prix des produits que les paysans achetaient ont augmenté trente fois. Si l'on tient compte du fait qu'après la réforme agraire de 1918—1921 la surface des terres dont les paysans étaient propriétaires avait doublé, si l'on tient compte aussi de la dévaluation monétaire, on constate que les crédits consentis par les banques populaires rurales en Roumanie avaient diminué douze fois par rapport à 1914. Après 1922, une progression assez rapide a eu lieu. En 1930, les emprunts accordés par ces banques ont atteint 6.562.074.000 lei.

Pourtant, dans cette période, les banques populaires rurales n'ont pas aidé suffisamment les paysans. Ceux-ci n'ont pu obtenir que partiellement les emprunts qu'ils ont sollicités et à des conditions onéreuses, le taux de l'intérêt dépassant le coefficient de rentabilité dans l'époque respective.

La Banque Centrale, les fédérations et les banques populaires rurales, durant la période étudiée dans le présent article, ont fait aussi différents autres actes de commerce. Notamment : elles ont acheté et vendu des céréales, elles ont fourni à leurs associés l'inventaire agricole qui leur était nécessaire, elles ont accordé des crédits aux coopératives de consommation ainsi qu'aux associations de paysans qui prenaient à ferme des terres ou qui exploitaient des forêts, etc. Quoique ces opérations commerciales n'aient pas eu une grande ampleur, elles ont quand même profité aux paysans.

PRETENDENȚI LA TRONUL MOLDOVEI ÎN TRE ANII 1504 și 1538

DE

C. CIHODARU

Într-o lucrare recent publicată, Ștefan S. Gorovei a dat o justă soluționare multor probleme legate de pretențiile la tronul Moldovei, ridicate de diferiți pretendenți¹. Au rămas totuși unele pentru care o nouă luare în considerație în vederea restabilirii adevărului istoric este absolut necesară. Printre acestea se numără, în primul rând, cele care privesc originea lui Ștefan Lăcustă și la pretenzența la tron a lui Petru Rareș însuși înainte de anul 1527. Rezolvarea lor este extrem de dificilă din cauza lipsei materialului informativ. Cu toate acestea unele rectificări se mai pot face.

Crizele dinastice din istoria Moldovei au fost deosebit de acute nu numai atunci când puterea trecea de la o ramură a familiei domnitoare la alta, ci și în timpul minorității unor domni, când ea era exercitată de niște regenți care în ceea ce privește titulatura și prerogativele nu se deosebeau prin nimic de domnii obișnuiți. Erau aleși dintre rudele apropiate ale domnului legiuit, fără a se exclude, uneori, nici descendenții în linie feminină. Așa s-au prezentat, de pildă, domniile lui Ștefan I, Juga, Bogdan al II-lea și Petru Aron care apăreau ca asociați ai lui Alexandru cel Bun sau ai fiului acestuia Alexandrel.

Domnia lui Ștefan cel Mare nu a fost nici ea scutită de frământări în legătură cu consolidarea dinastiei. În momentul luării domniei, în 1457, Ștefan avea sau a căpătat la scurt timp după această dată un fiu, Alexandru, considerat de istoricii noștri ca rezultatul unei legături nelegitime cu mama sa, Marușca². El nu este menționat în documente până la 28 aprilie 1464³, adică la un an după căsătoria tatălui său cu Evdochia din Chiev⁴, de la care acesta a avut o fiică. Până la data arătată în fruntea sfatului domnesc apare, cu câteva mici excepții, mitropolitul Teoctist (1458 oct. 26 — 1462 dec. 3)⁵. În documentele din anii 1463 până la 2 octombrie 1468, în toate cazurile în care este menționat moștenitorul Alexandru, mitropolitul lipsește⁶. La data de mai sus sînt menționați ambii, dar beneficiara dăniei specificate în document este biserica. Alexandru mai este de asemenea, înscris în fruntea sfatului domnesc, înainte de virfurile clerului, în actul din 12 septembrie, dar de data aceasta însuși mitropolitul este cel care vine și cumpără sate⁷.

¹ *Note istorice și genealogice cu privire la urmașii lui Ștefan cel Mare*, în „Studii și materiale de istorie medie”, VIII, București, 1975, p. 185 și urm.

² Damian P. Bogdan, *Pomelnicul Mănăstirii Bistrița*, București, 1941, p. 86.

³ *Documenta Romaniae Historica*, vol. II, p. 169—170.

⁴ *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, ed. P. P. Panaitescu (după I. Bogdan), p. 16.

⁵ *D.I.R.*, A, XIV—XV, p. 299—327.

⁶ *Ibidem*, p. 331—364.

⁷ *Ibidem*, p. 335.

Ar rezulta din cele arătate mai sus că la începutul domniei lui Ștefan, biserica s-a opus la recunoașterea calității de moștenitor al tronului, acordată unui fiu natural al domnului. După data de 2 octombrie 1468, atît mitropolitul, cît și fiul domnesc, sînt înscrîși în documente în fruntea sfatului domnesc, cel din urmă ocupînd locul al doilea și fiind menționat din ce în ce mai rar.

Problema transmiterii puterii în stat a continuat să rămînă dificilă de așezută și în ultimii ani de domnie ai lui Ștefan. Acesta a mai avut pe lîngă Alexandru și alți fii și fiice. *Cronica moldo-rusă* îi dă 4 fii: „Petru, Alexandru și doi Bogdani”⁸. Se poate observa că ei nu sînt dați în ordinea nașterii și că lista este incompletă. Din documente și din pomelnicul mănăstirii Bistrița se constată că peste tot a avut șase feciori și anume: Alexandru, Iliș, Petru, Bogdan, Bogdan-Vlad și Bogdan (viitorul Bogdan al III-lea)⁹, pe care mulți istorici îl confundă cu predecesorul său. Iliș este menționat în pomelnicul mănăstirii Bistrița în locul al doilea. Cel de al treilea Petru, numit uneori și Patrașcu, este menționat pentru prima dată în documente la 13 septembrie 1471¹⁰. Poate fi de asemenea un fiu natural, probabil un frate din aceeași mamă al lui Alexandru, căci Evdochia de Chiev murise cu cîțiva ani înainte de această dată, în 1468 sau 1469, și ei cronicile îi dau numai o singură fiică, Olena, „doamna din țara Moscovei”¹¹. În 1473, în urma căsătoriei cu Maria de Mangop, s-a născut fiul lui Ștefan, numit Bogdan. De la această dată, el este în mod consecvent menționat în documente alături de frații mai mari, Alexandru și Petru. La 16 iunie 1479 a decedat Bogdan, iar fratele său Petru la 21 noiembrie, anul următor¹². Ceva mai înainte, la 7 decembrie 1477, murise a doua soție a lui Ștefan, Maria de Mangop¹³. La scurt timp după această dată domnul s-a recăsătorit cu Maria, fiica lui Radu cel Frumos¹⁴, domnul din Țara Românească, răsturnat de el în 1474. Din această nouă căsătorie a rezultat un prim fiu, Bogdan, care s-a născut la data de 22 iunie 1479, la cîteva zile, deci după moartea primului Bogdan, fiul Mariei de Mangop¹⁵. În 1502, el avea vîrsta de 23 de ani, apropiată deci de cea de 25 de ani, pe care i-o atribuia atunci medicul venețian al lui Ștefan, Matei de Murano¹⁶.

La doi ani după data arătată, în 1481 s-a născut al șaselea fiu al lui Ștefan căruia, în amintirea bunicului după tată, precum și a urchiului și străbunicului după mamă, apoi pentru a-l deosebi de fratele său mai mare, i s-a dat numele de Bogdan-Vlad. Istoricii au făcut adesea confuzia între el și fratele mai mare Bogdan, dar din pomelnicul mănăstirii Bistrița se poate constata că erau persoane deosebite. Bogdan este arătat acolo ca nepot al lui Radu voievod¹⁷.

Bogdan-Vlad este menționat în lista sfatului domnesc în documente la data de 1 februarie 1481¹⁸. El mai apare în alte două documente anterioare, dar datarea acestora este discutabilă. Data documentului din 1479 august 11 a fost rău citită. În realitate actul este din 1489 august 11¹⁹. La fel, data de 1480 martie 15²⁰, iar

⁸ *Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 161.

⁹ Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p. 86. Toți sînt menționați în lista membrilor sfatului domnesc. Iliș a murit în vîrstă fragedă. Este amintit numai în două documente din vara anului 1437, vezi D.I.R., A, XIV—XV, 1, p. 395—396.

¹⁰ D.I.R., A, XIV—XV, 1, p. 382.

¹¹ *Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 29.

¹² *Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 51. La St. Nicolaescu, *Documente slavo-române cu privire la relațiile Țării Românești cu Ardealul în sec. XV—XVI*, București, 1905, p. 148, se dă data greșită de 26 iulie în loc de 16 iulie.

¹³ *Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 51. În *Letopiseșul Anonim* este ziua de 19 decembrie 1477. *Ibidem*, p. 40.

¹⁴ Ziua de 19 dec. 1479 este înregistrată de *Cronica moldo-germană* ca dată a căsătoriei lui Ștefan cu Maria, fiica domnului muntean, *Ibidem*, p. 34.

¹⁵ *Ibidem*, p. 34.

¹⁶ Hurmuzaki, VIII, p. 36.

¹⁷ Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p. 86.

¹⁸ D.I.R., A, XV, 2, p. 25.

¹⁹ *Ibidem*, p. 12—13.

²⁰ *Ibidem*, p. 16—17.

la Mihai Costăchescu²¹, de 1479—1480 noiembrie 15, trebuie să fie și ea corectată în 1479 martie 15. Adaosul *Vlad* după numele de Bogdan este aici arbitrar și nu există în textul publicat de Costăchescu.

Se observă că în documente Bogdan-Vlad este menționat în mod consecvent de la data arătată pînă la moartea sa în 1497, în timp ce Bogdan, fratele său, nu apare niciodată. Se vede că, probabil, din cauza unei incapacități, cum ar fi, de pildă, un defect de vedere, el nu era sortit să domnească. E greu de precizat acest defect fizic al fiului lui Ștefan, dar Grigore Ureche vorbește în letopisețul său, pe baza unor izvoare mai vechi, despre „domnia lui Bogdan cel Orb și grozav”. Abia după moartea fratelui său mai mare, Alexandru, în 1496 și a lui Bogdan-Vlad în anul următor, Bogdan este pentru prima dată inclus în lista sfatului domnesc²². El era acum singurul fiu legitim rămas în viață al marelui voievod.

Se pare că boierimea moldoveană nu a manifestat nici o opoziție față de impunerea lui Bogdan ca moștenitor al domniei în anul 1498. Sfatul domnesc a fost întărit atunci prin aducerea în sinul său, investit cu dregătoria de mare portar de Suceava a boierului Luca Arbore²³, fiul fostului pîrcălab de Neamț de prin anii 1471—1476²⁴. Este greu de stabilit ce legături au existat între Ștefan și acest puternic boier. Nu se poate spune nimic precis relativ la faptul că el ar fi exercitat vreo tutelă asupra lui Bogdan, dar se pare că această situație era dorită de el în 1504, la moartea lui Ștefan. În felul acesta s-ar explica informațiile deținute de regele Poloniei, Alexandru, că la moartea marelui voievod, acest puternic boier ar fi pretins coroana Moldovei²⁵.

Nu știm, de asemenea, la ce dată a proclamat Ștefan pe Bogdan, drept asociat al său, dar el a avut această calitate și în felul acesta este prezentat de castelanul de Buda, Ioan Bornemisa, care, vorbind despre luptele purtate de Bogdan cu rivalul său Trifăilă în 1514 spunea : „sed ipse Bogdan erit victor, qui cum patre in etate nostra regnavit, et miraculum esset ut, sine principe magno, talis persona tam enormiter ipsum fugare vel eicere posset”²⁶.

Încă din 1503, suveranii din țările vecine cu Moldova, ca și pretendenții la tronul acestei țări, adăpostiți pe teritoriile lor, se așteptau la sfîrșitul lui Ștefan. În ianuarie 1504, cînd moartea acestui domn era considerată iminentă, regele Poloniei, Alexandru, știa că moștenirea domniei din Moldova era așteptată de patru pretendenți, dintre care unul se afla la Constantinopol²⁷.

Același rege ne informează ceva mai tîrziu că chiar în vremea cînd voievodul se afla pe moarte, logofătul Tăutu s-a întors de la Constantinopol și a adus cu el un pretendent la tronul Moldovei, însoțit de un sol turc. Acesta aducea așigurile de domnie pentru noul domn care urma să fie, nu Bogdan, ci, cel trimis de la Poartă²⁸. Aceste date sînt confirmate și de alte izvoare.

Medicul italian Leonardo de Massari, referindu-se la moartea lui Ștefan și scriind, la scurt timp după acest eveniment, o prezintă în culorile cele mai dramatice. Moartea marelui voievod provocase o teribilă spaimă în Ungaria. El a lăsat doi fii, unul mai mare în Moldova și altul mai mic care își petrecea viața la curtea sultanului, la Constantinopol. Toată lumea se temea că nu cumva turcii să încerce să pună cu forța pe acesta domn în Moldova. Se zvonise că o armată de 60 000 de oameni se pusese în mișcare spre Moldova, fapt care a provocat pe

²¹ M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1933, p. 104—106.

²² *D.I.R.*, A, XV, 2, p. 282. La documentul 25 (august-septembrie 1499, completarea Vlad după numele lui Bogdan este arbitrară și provine din nestudierea atentă a textului publicat. *Ibidem*, p. 285—286.

²³ *D.I.R.*, A, XV, 2, p. 282.

²⁴ *Ibidem*, XIV—XV, 1, p. 379 și urm. ; XV, 2, p. 2.

²⁵ Pentru scrierea din 15 iulie 1504 a regelui Poloniei Alexandru, v. P. P. Panaitescu, *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*, în „An. Ac. Rom.”, Mem. sec. ist., s. III, t. XV, mem. 2, p. 14.

²⁶ *Hurmuzaki*, XV, 1, p. 170. Scrierea a fost datată din Făgăraș, 27 ianuarie 1504, dar Ștefan este arătat ca mort. E desigur o greșală în loc de 1514.

²⁷ „Studii”, XXII (1969), 2, p. 400.

²⁸ P. P. Panaitescu, *Contribuții...*, p. 14.

regele Ungariei să ordone secuilor să fie gata de luptă. Massari povestește în continuare celelalte momente din viața lui Ștefan. Medicii domnului, italianul Jeronim de Ceessena și altul evreu, trimis de hanul tătarilor din Crimeia, au procedat la arderea cu fierul roșu a răni pe care el o avea de mult timp la picior. Cazul era considerat mortal. În acest timp, alături, în cîmp, boierii se adunaseră pentru alegerea noului domn. Unii preferau pe fiul mai mare care se afla pe lângă domn, în timp ce alții doreau pe cel care se afla în Turcia. În timpul cerții care a izbucnit acolo a apărut Ștefan care a poruncit să ucidă pe boierii ostili lui Bogdan. Apoi, el, declarînd că va muri în curînd, le-a cerut să aleagă pe cine vor, însă acesta să fie apt de a-i apăra. Atunci toți au ales pe fiul prim născut care era pe lângă el și pe care el îl voia. La început Massari afirma că regele Ungariei „voia ca fiul care era în Moldova și era primnăscut să fie domn și nu cel care era pe lângă sultan“ („volea chel fiol qual e in Moldavia et e il primo genito fosse signor et non quello ch'e appresso il Turco“) ²⁹.

Scrisoarea această relatează fidel evenimentele cu excepția doar a faptului că lucrurile se vor fi petrecut ceva mai înainte și nu în ajunul morții lui Ștefan. Massari a concentrat datele pentru a obține efecte dramatice mai puternice.

Istoricii noștri au cunoscut și au folosit acest text, dar neavînd suficiente date în legătură cu fiul care se afla la Constantinopol au răstălmăcit afirmațiile medicului italian. Pe această cale, ei au ajuns la concluzia că Ștefan odată cu încheierea tratatului de pace cu turcii, a trimis la Constantinopol în calitate de ostatic pe fiul său cel mai mare Alexandru care, murind acolo, ar fi lăsat un fiu, pe viitorul domn Ștefan Lăcustă ³⁰. Alții au considerat că pretendentul din 1504 nu ar fi altul decît Ștefan Lăcustă însuși ³¹. Astfel de ipoteze au determinat pe unii cercetători să se îndoiască de afirmațiile făcute de Fabio Mignanelli care a trecut prin Moldova în anul 1538 și a cunoscut bine pe acest domn. Călătorul italian ne spune că „noul domn al Moldovei care este fiul natural al lui Sandrin, este în vîrstă de 30 de ani și din aceștia, 25 i-a petrecut la curtea sultanului, unde a fost mutat datorită străduințelor tatălui său“ ³². Prin urmare dacă nu răstălmăcim afirmațiile lui Mignanelli, ar rezulta că domnul din anii 1538—1540 s-a născut la Constantinopol în anul 1508, că el era fiul natural al unui oarecare Alexandru sau Sandrin și că a fost crescut la curtea sultanului. Grigore Ureche, de asemenea, folosind un vechi letopiseț, scria că Ștefan Lăcustă era fiul lui Alexandru voievod, fără însă a preciza că acesta era fiul lui Ștefan cel Mare.

Deci nu Ștefan Lăcustă era pretendentul din 1504, ci tatăl său Alexandru, care nu trebuie confundat cu celălalt Alexandru, fiul mort în Moldova, al lui Ștefan și înmormîntat la 26 iulie 1496 la mănăstirea Bistrița. Acesta a stat tot timpul în Moldova, fiind însărcinat cu paza granițelor de sud ale țării. A rezidat la Bacău de unde trimitea scrisori juzilor din Brașov ³³. Tot aici a pus să se construiască biserica Adormirea sfinții la 1 ianuarie 1491. O notită pe un tetravanghel din 1492 spune că s-a făcut în zilele lui Alexandru voievod. Deci tocmai în vremea cînd s-a încheiat pacea între Moldova și Poarta Otomană, Alexandru se găsea în țară la Bacău și nu era ostateg la Constantinopol. Trebuie să subliniem aici că nu

²⁹ Hurmuzaki, VIII, p. 40.

³⁰ A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, IV, (ed. a III-a, Vlădescu), p. 130; N. Iorga, *Istoria Românilor*, IV, p. 248. În ultimul timp de această problemă s-a ocupat Șt. S. Gorovei, *op. cit.* p. 186 și urm. Ca nepot al lui Ștefan cel Mare, este prezentat și de I. Minea, *Despre Roman pribeagul*, în „Cercetări istorice“ II—III (1926—1927), p. 265.

³¹ Const. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, II, partea I, p. 106; ipoteza este menținută și în *Istoria Românilor*, II, București, 1976, elaborată împreună cu fiul său Dinu C. Giurescu, p. 188. Mai vezi, de asemenea, Const. C. Giurescu *Despre filiația lui Ștefan Lăcustă*, în „Revista istorică română“, XVI (1946), p. 77—78.

³² Călători străini despre țările române, I, p. 466.

³³ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, București, II, 1913, p. 308, 379—380.

³⁴ Șt. Nicolaescu, *op. cit.*, p. 152. G. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, București, 1925, p. 62.

există nici un document pe baza căruia să se poată afirma că domnii din Moldova și-au trimis, înainte de 1541, fiii ostateci la Constantinopol.

Problema se poate rezolva astfel și desigur într-un mod just. Se poate accepta că în 1504 exista la Constantinopol un pretendent, fiu al domnului moldovean, care purta numele de Alexandru și el era tatăl viitorului domn Ștefan Lăcustă. I se mai spunea și Sandrin. Sub acest nume era prezentat uneori însuși Ștefan Lăcustă³⁵.

Alexandru, fiul mai mare al lui Ștefan, fiu care a trăit în Moldova și nu a fost trimis niciodată la Constantinopol, a fost ginerele voievodului transilvănean Bartolomeu Drágfy, descendent din Dragoș, întemeietorul Moldovei. Numai așa se explică expresia din Letopisețul Anonim că „Birtoc” (diminutiv de la Bartolomeu) care a condus oștile transilvănene în Moldova spre a-l ajuta pe Ștefan în luptă împotriva polonilor din anul 1497, era „cuscru” acestuia³⁶.

Contradicțiile aparente privind identificarea pretendentului la tronul Moldovei, adăpostit în 1504 la Constantinopol, se lămuresc dacă se examinează un interesant izvor publicat în timpul din urmă. Este vorba de scrisoarea lui Stanislas Gorski, canonic de Craiova și secretar al reginei Bona Sforzza către Clemens Janicius, profesor la Universitatea din Padua, scrisoare în care el îi descrie ce s-a petrecut în Moldova în lunile august, septembrie și octombrie 1538. Referindu-se la Ștefan Lăcustă, Gorski ne spune că după fuga lui Petru Rareș, sultanul Soliman nu a voit să pună domn în Moldova pe un străin sau pe un turc, ci a ales pe unul de ritul lor grecesc „care era din vechiul sînge al voievozilor Moldovei”, pe fiul fostului voievod Alexandru. Acesta s-a căsătorit cu o femeie greacă din Constantinopol de credință ortodoxă. Înainte de a muri soțul ei, ea a rămas gravidă și după moartea lui, spre a evita ura și dușmânia moldovenilor, a plecat la Constantinopol și acolo a născut un fiu care a crescut la curtea sultanului. Pe acesta Soliman l-a făcut, în septembrie 1538, domn în Moldava³⁷.

În afară de unele date care prezintă într-un fel destul de dramatic soarta soției lui Alexandru, aceste informații nu au nevoie de nici o răstălmăcire. Că Ștefan Lăcustă a fost un fiu al lui Sandrinus (Alexandru) și din vechiul neam al voievozilor din Moldova, ne informează și alte izvoare³⁸. Nu rezultă din ele însă, dacă e vorba de Alexandru, fiul lui Ștefan, mort în 1496 sau de un alt fiu natural cu același nume care a fugit la Constantinopol spre sfîrșitul secolului al XV-lea. Acest Alexandru a fost pretendentul la tronul Moldovei, susținut de Poartă în anul 1504. Ca fiu și nu ca nepot al lui Ștefan este arătat acest doritor de domnie în Moldova. În felul acesta este prezentat de medicul Leonardo de Massari, contemporan cu el³⁹. Nu poate fi identificat ca Alexandru, fiul lui Ștefan al II-lea, menționat în pomelnicul de la Bistrița⁴⁰ și nici cu pretendentul adus în 1476 în timpul expediției lui Mahomed al II-lea în Moldova, prezentat de Dlugosz ca frate al lui Ștefan, iar de Balthasar de Piscia ca fiu al lui Petru Aron⁴¹. Nici unul nici altul nu sînt din aceeași generație cu cel de la începutul secolului al XVI-lea⁴².

Alexandru, fiul lui Ștefan crescut la Constantinopol și nu cel rămas în Moldova, este cel care s-a căsătorit cu Maria Asanina Paleologhina, care este numită

³⁵ Așa îl arată un report spaniol din Toledo, de la 28 octombrie 1538 și două rapoarte vieneze din anul următor, v. A. Veress, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, Budapesta, 1914, p. 290, 297; Hurmuzaki, II, 1, p. 197.

³⁶ *Croniclele slavo-române*, ed. cit., p. 20.

³⁷ Ștefana Simionescu, *Noi date despre situația internă și externă a Moldovei în anul 1538 într-un izvor inedit*, în „Studii”, XXV (1972), nr. 2, p. 229—234.

³⁸ În afară de Fabio Mignanelli, citat, mai există un raport vienez din 5 noiembrie 1538, v. A. Veress, *op. cit.*, p. 293.

³⁹ Hurmuzaki, VIII, p. 40.

⁴⁰ Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p. 86.

⁴¹ Dlugosz, *Historiae polonicae libri XII*, vol. II, col. 547—548; Balthasar de Piscia în *Columna lui Traian*, VII, p. 376—380; N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899, p. 150, n. 4.

⁴² Șt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 188—189.

intr-o inscripție de pe o icoană dăruită mănăstirii Grigoriu de la Muntele Athos, *doamna Moldovlahiei* ⁴³.

Alexandru a încercat să ia domnia Moldovei în timpul lui Ștefăniță. Credem că despre el este vorba în documentul din 28 martie 1560, prin care Alexandru Lăpușneanu restituia visternicelului Ion Ciolpan satul Vlădești din ținutul Cîrligătură ⁴⁴. Tatăl lui Ciolpan slujise lui Ștefan voievod, fratele domnului, deci lui Ștefăniță, dar nu cu destulă credință. El a ridicat ⁴⁵ „peste capul domnului” pe „un lotru care s-a numit pre sine cu numele de Alexandru” care a ajuns pînă la Cahul. Actul acesta a fost cunoscut unora din istoricii noștri mai tineri, dar pretendentul acesta a fost identificat greșit cu Alexandru Cornea care probabil, pe atunci trăia în Polonia ⁴⁶. Că este cu totul o altă persoană se vede din faptul că el venea de la turcii din raielile de la granița de sud a Moldovei și sprijinit de aceștia. Dacă ar fi venit din Polonia și ar fi ajuns pînă la Cahul nu vedem cum Ștefăniță ar fi putut să mai rămînă domn în Moldova. Numai un pretendent victorios ar fi putut stăbăte Moldova de la granițele ei nordice pînă la cele din sud.

Ajuns domn în Moldova, Ștefan Lăcustă, fiul acestui Alexandru, s-a dat drept fiul lui Ștefan cel Mare, sau, cum spune el, fiul lui Ștefan voievod cel Bătrîn ⁴⁷. Această pretenție a fost luată drept realitate de cronicarii turci. Toți afirmă că Ștefan Lăcustă era fiul lui Ștefan cel Mare ⁴⁸. La fel se pronunță Anton Verancsics ⁴⁹ și Paul Giovio ⁵⁰, precum și autorul unui raport din 10 octombrie 1538 către regele Ferdinand de Hasburg al Ungariei care spune că: „fuit autem idem Petrus vayuoda filius bastardus condan Stephani vayuodae Moldavie; qui vayuoda dimiserat in curiam ipsius imperatoris turcharum unum filium legitimum, cui regnum Moldavie legitime pertinet” ⁵¹. Toți acești scriitori reflectă în operele lor simplele pretenții ale lui Ștefan Lăcustă. De altfel dintr-o cercetare mai atentă a cronicarilor turci care toți îi spun „Cetne voievod” se pare că el înainte de încoronare se numea Petre și nu Ștefan ⁵².

În ultimul document păstrat, emis de cancelaria lui Ștefan Lăcustă, cu data de 30 noiembrie 1540, document prin care întărea mănăstirii Humor proprietățile sale, el amintește de părintele său Ștefan voievod, de fratele său Bogdan voievod și de nepotul său Ștefăniță. Documentul acesta în care se arată că a venit înaintea sa, logofătul Toader, al doilea cititor al acestei mănăstiri și i-a dăruit proprietăți, este un fals. Autorii lui, călugării din susnumita mănăstire nu mai citiseră de mult timp inscripția de pe piatra de mormint a logofătului pentru a vedea că el decedase deja la 3 ianuarie 1539 ⁵³. De fapt, el fusese predat de poloni, pe teritoriul cărora se refugiase, turcilor spre sfîrșitul anului 1538 și de la aceștia a fost răpit de oamenii lui Ștefan Lăcustă și executat la începutul anului 1539 ⁵⁴.

Se pare că Ștefan Lăcustă mai încercase să răstoarne pe Petru Rareș înainte de 1538. Există un document dat de Petru Rareș în 30 aprilie 1546, în care docu-

⁴³ *Ibidem*, p. 190. Crede însă că ea ar fi fost soția lui Alexandru cel înmormîntat la Bistrița.

⁴⁴ D.I.R., A, XVI, 2, p. 134.

⁴⁵ În document se spune „prins”, dar, evident este vorba de o traducere greșită a termenului slav.

⁴⁶ Șt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 187.

⁴⁷ D.I.R., A, XV, 1, p. 393—399. Pretenția aceasta apare în doc. emise în 1540. În 1539 se intitulează simplu Ștefan voievod, fără a indica filiația. *Ibidem*, p. 391.

⁴⁸ *Cronici turcești privind țările române*, București, 1966, p. 230, 231, 255, 269. 270, 354, 412, 486, 536.

⁴⁹ *Tezaur de monumente istorice*, p. 160.

⁵⁰ *Arhiva ist. a Rom.*, II, p. 36—37.

⁵¹ Hurmuzaki, II, 1, p. 200.

⁵² Grafia celor două numere, Cetne și Petre se poate confunda ușor, în cazul unei scrieri grabite.

⁵³ G. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din secolul al XVI-lea*, București, 1928, p. 131—132.

⁵⁴ Așa arată și scrisoarea citată a lui Górski, v. Ștefana Simionescu, *op. cit.*, p. 235.

ment se arată că satul Ședrești de pe Putna a fost confiscat de la Patié, fost postelnic, de la femeia lui, Stana, și de la copiii lor, Dragoș și Ioana, „în hiclenie, când au ridicat cu alți necredincioși pe un lotru Ștefan Lăcustă asupra capului domniei mele”⁵⁵. Documentul nu se referă la evenimentele din 1538, căci atunci Ștefan a fost adus de sultan și nu ridicat de boieri. La revenirea sa în a doua domnie în 1541, Petru a iertat pe toți cei care l-au părăsit pe Alexandru Cornea și nu s-a mai răfuit cu nimeni pentru cele întâmplate în 1538, ci numai pentru rezistența opusă alături de Alexandru Cornea. Credem că mai degrabă este vorba de întâmplări de prin anul 1535, când Aloisio Gritti, emisarul sultanului a încercat să intre în Moldova.

Ștefan Lăcustă a mai avut un frate numit Ion sau Iani, pretendent și el la tronul Moldovei. Avea strînse legături cu cercurile grecești din Imperiul Otoman și a petrecut mulți ani pe la Veneția⁵⁶. Lăcustă a avut și el doi fii, Ștefan și Alexandru, menționați în documente. Ei au pierit probabil în tulburările de la sfîrșitul anului 1540, împreună cu tatăl lor.

Din cele discutate mai sus ar rezulta următoarele concluzii :

1. Ștefan cel Mare n-a avut un singur fiu natural, ci doi. Unul este viitorul domn Petru Rareș, iar celălalt, Alexandru, deosebit de Alexandru cel înmormîntat la mănăstirea Bistrița, recunoscut și citat de Ștefan în documente. Acest Alexandru, în împrejurări necunoscute nouă, a fost dus de tînăr la Constantinopol și de aici la moartea lui Ștefan a pretins, împotriva lui Bogdan, care era mai în vîrstă decît el, domnia Moldovei. Prin urmare, informațiile pe care le dau Leonardo de Massari și Stanislas Górski trebuie să fie acceptate așa cum au fost transmise fără altă interpretare. În 1504 un fiu natural al lui Ștefan se afla la Constantinopol. Nu fusese trimis acolo în calitate de ostatec, căci pînă 1541 domnii Moldovei nu au lăsat asemenea graniții la Constantinopol.

2. Acest Alexandru, sprijinit de turcii din raielile dunărene, a încercat să răstoarne pe Ștefan al IV-lea cel Tînăr, dar a fost înfrînt, probabil în 1523, într-o luptă lîngă Cahul.

3. Ștefan Lăcustă este fiul acestui Alexandru. El s-a născut așa cum arăta Fabio Mignanelli, prin 1508 și avea în 1538 vîrsta de 30 de ani din care 25 îi petrecuse la curtea sultanului, unde deținuse funcția de ofițer de legegii.

4. Celălalt Alexandru, fiul lui Ștefan, mort în 1496, a fost căsătorit cu fiica lui Bartolomeu Drágfy, voievodul Transilvaniei. Maria Asenina Paleologa a fost, probabil, soția celuiilalt.

5. Afirmațiile lui Ștefan Lăcustă, făcute în documentele date de el în Moldova, că este fiul lui Ștefan cel Mare, nu sînt prin nimic justificate.

Alexandru și fiul său Ștefan Lăcustă nu au fost singurii pretendenți la tronul Moldovei în perioada 1504—1538. În ianuarie 1504, în momentul cînd moartea lui Ștefan cel Mare era deja așteptată, regele Poloniei, solicitînd stărilor din Prusia regală convocate la Marienburg pentru data de 29 a lunii arătate, sprijinul pentru rezolvarea în sensul dorit de el a problemei succesiunii la tronul Moldovei, arată că după informațiile sale existau patru candidați la tronul acestei țări, în cazul dispariției bătrînului voievod. Unul era Alexandru, cel sprijinit de turci, al doilea cu numele de Ilie, se afla pe teritoriul Poloniei și era, probabil, un urmaș de al lui Petru Aron, un altul, Mulckrouszki, din „Moldova mică”⁵⁷, era susținut de regele Ungariei și în sfîrșit Bogdan care se afla în țară⁵⁸. O greutate deosebită prezintă în lămurirea acestui text identificarea acestui enigmatic Mulckrouszki

⁵⁵ D.I.R., A, XVI, 1, p. 438.

⁵⁶ Hurmuzaki, VIII, p. 44—50 ; N. Iorga, *Pretendentul „Iani, rege al Moldovei 1516—1521*”, în „Revista istorică”, I (1915), p. 25—26 ; Șt. S. Gorovei, *Urmașii lui Ștefan cel Mare*, loc. cit., p. 191.

⁵⁷ Denumirea de „Valahia Minor” apare din vremea primilor mușatini. Margareta, mama lui Petru I, este numită „domina Valachiae Minoris”.

⁵⁸ „Studii”, XXII (1969), nr. 2, p. 400.

Intr-o scrisoare din 15 iulie 1504, scrisă deci la scurt timp după moartea lui Ștefan cel Mare, regele polon Alexandru prezenta ca pretendent la tronul Moldovei, pe însuși cunoscutul boier moldovean Luca Arbore⁵⁹. S-ar putea ca numele satului Arbora din Bucovina (Valahia sau Moldova Mică) să fi fost Mulcicrova sau Mulcicrăuți și de aici adausul după numele său a supranumelui Mulcicrovski. Se pare că în Polonia se știa ceva destul de neprecis relativ la legăturile lui Arbore cu dinastia moldovenească. Am subliniat mai sus că Luca Arbore a fost ridicat, fără a parcurge un cursus honorum prealabil, la marea funcție de portar de Suceava, odată cu înscrierea lui Bogdan în fruntea sfatului domnesc, în documente. Cauza care determina pe domn să facă acest lucru rămâne necunoscută.

În momentul când Bogdan al III-lea rămânea singur domn în Moldova, în Țara Românească și în Transilvania se aflau doi contracandidați ai săi la domnia acestei țări. Roman Pribeagul și Trifăilă. Cel dintâi numit și Roman Gîrbovăț, probabil pretins fiu al lui Petru Aron sau Roman al doilea, era originar din satul Coșești din actualul județ Vaslui. A fugit din țară la o dată care rămâne necunoscută, probabil spre sfîrșitul secolului al XV-lea și s-a adăpostit la curtea lui Radu cel Mare, în Țara Românească. Ștefan i-a confiscat pentru „hiclenje” satul amintit și l-a dăruit lui Cristea sulger. Faptul acesta este amintit într-un document din 8 aprilie 1540⁶⁰.

Dintre croincari, singur Grigore Ureche a descoperit în izvoarele pe care le utilizează că Radu cel Mare în 1507, aducînd cu sine pe acest Roman pribeagul, a invadat cu oștile sale regiunile din sudul Moldovei și a prădat ținutul Putnii și partea „de dincolo de Siret”⁶¹. Această agresiune a provocat invazia oștilor moldovene în Țara Românească în toamna aceluiași an. După încheierea păcii de la Movila Căiața pretendentul a fost, probabil, izgonit din Țara Românească. La acest pribeag se refereau magnații poloni în 1506, după moartea regelui Alexandru, cînd spuneau că acesta refuzase să ajute pe Radul cel Mare împotriva lui Bogdan al III-lea și nici pe alți pretendenți care afirmau că sînt adevărați moștenitori și succesori ai Moldovei⁶².

Roman pribeagul nu poate fi una și aceeași persoană cu Trifăilă, așa cum gîdea Nicolae Iorga⁶³ și nici cu pretendentul care la începutul domniei lui Bogdan se afla adăpostit la Sibiu⁶⁴. Cel care ședea aici este Trifăilă. El a fugit din Moldova la începutul domniei lui Bogdan. La data de 16 septembrie 1504, voievodul Transilvaniei, Petru, atrăgea atenția magistrului Iohan Agotha din acest oraș și-i cerea să-i pună la dispoziție toate cele necesare pentru întreținere lui pînă va putea să informeze pe rege, dar să aibă grijă să nu fugă în altă parte de unde ar putea să cauzeze diferite greutăți țării⁶⁵. Faptul că regele nu fusese încă vestit despre sosirea acestui pretins fiu de domn moldovean pe teritoriul Transilvaniei, ne arată că ea a avut loc de curînd.

Acest pretendent este „Iotru” pe care Bogdan îl cerea de la sibieni la 13 ianuarie 1507 prin intermediul lui Alexie, pîrcălab de Cetatea de Baltă⁶⁶.

În privința locului de unde a pornit atacul lui Trifăilă în februarie 1514, izvoarele se contrazic. În această privință, Grigore Ureche, ne spune că acest pretendent „ce se făcea fecior de domn” a venit din Țara Ungurească cu unguri și iarna cînd erau toți oștenii pe la casele lor⁶⁷. Macarie afirmă că invazia a avut loc însă din Țara Românească. Credem că aici s-a produs însă o transmitere greșită⁶⁸. Unele indicii că am avea de a face cu o lovitură pusă la cale de nobili transilvăneni s-ar putea scoate dintr-o scrisoare cu data greșit citită: 27 ianuarie

⁵⁹ P. P. Panaitescu, *Contribuții...*, p. 14.

⁶⁰ *D.I.R.*, A, XVI, 1, p. 453.

⁶¹ Grigore Ureche, *Let.*, ed. cit., p. 137

⁶² Hurmuzaki, II, 2, p. 259.

⁶³ *Istoria Românilor*, IV, p. 293.

⁶⁴ Ilie Minea, *Despre Roman pribeagul*, în „Cercetări istorice”, II—III, p. 262—263.

⁶⁵ Hurmuzaki, XVI, 1, p. 168.

⁶⁶ Hurmuzaki, XV, 1, p. 175.

⁶⁷ Grigore Ureche, *Let.*, ed. cit., p. 142.

⁶⁸ *Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 92.

1504. În ea castelanul de Buda, Ioan Bornemisza, din reședința sa de la Făgăraș scrie Brașovenilor să-i trimită vești din Moldova. În scrisoare, el vorbea și de o luptă pe care Bogdan va fi pus în situația s-o poarte cu un rival al său. Credea că va fi un miracol să-l poată învinge, acum când sprijinul marelui principe (Ștefan cel Mare) îi lipsea⁶⁹. Editorul, N. Iorga, luând în considerație că în scrisoare Ștefan este prezentat ca o persoană care a încetat din viață, a corectat data, propunând sub semnul întrebării alta și anume 27 ianuarie 1505. Părerea noastră este că autorul scrisorii a omis la datarea ei să înregistreze cifra zecilor, punând 1504 în loc de 1514. Ar urma de aici, că veștile pe care le aștepta castelanul de la brașoveni la sfârșitul lunii ianuarie 1514 cu privire la evenimentele din Moldova se refereau la expediția întreprinsă atunci de Trifăilă în această țară. Nobilul citat avea credință fermă într-o ușoară victorie a acestuia.

În timpul domniei lui Bogdan al III-lea și a lui Ștefăniță, pretendent la tronul Moldovei a fost și Petru Rareș însuși. Istoricii mai vechi, cercetând informațiile care priveau pe un pretendent la tronul Moldovei în timpul domniilor lui Bogdan al III-lea și Ștefăniță, au acceptat teza că acest personaj poate fi identificat cu Petru Rareș⁷⁰. Cea mai importantă dintre aceste știri este cea care se desprinde din tratatul încheiat la 20 martie 1510 între domnul Moldovei, Bogdan al III-lea și regele polon Sigismund I. În exemplarul polon exista clauza „iar despre un oarecare Petru, ce se numește pe sine fecior de voievod și despre toți moldovenii care au fugit din țara Moldovei în crâimea Poloniei, dacă trebuie să se țină la noi și în țările noastre sau nu, aceea și noi am lăsat la judecata președintelui domn, craiul Vladislav și a domnilor consilieri ai crâimii ungurești”⁷¹.

Cunoscând aceste date, Șincai și-a pus cel dintâi întrebarea dacă nu cumva acest pribeag cu numele de Petru nu este viitorul domn Petru Rareș. Răspunsul pe care și-l dă în această privință este afirmativ⁷². Ipoteza această a fost acceptată de o bună parte din istoricii noștri mai vechi⁷³.

În anul 1909, G. Coriolan a întreprins însă un studiu amănunțit asupra acestor probleme și a reușit să răstoarne pentru o bună bucată de vreme ipoteza pusă în circulație de Șincai. El aduce în discuție cererea făcută de Petru Rareș însuși regelui polon Sigismund printr-o solie din 1 decembrie 1528, prin care solicita, printre altele, creșterea la nas a unui voievod Petru adăpostit pe teritoriile polone⁷⁴. Existența acestui voievod cu numele de Petru în 1528, determină pe autor în cauză să tragă concluzia că cel menționat în 1510 este identic cu acesta și prin urmare este o altă persoană decît Petru Rareș.

După un alt document cercetat, Coriolan constată că Petru Pribeagul se afla în Polonia și în anul 1533. Este vorba de o scrisoare adresată de marele vizir al sultanului Soliman regelui Poloniei, prin care scrisoare îi cerea să fie extrădat, viu sau mort, Petru palatinul Valahiei (Moldovei), care se afla fugăr pe teritoriile polone⁷⁵. Autorul, deși știa că „data de 1533 a acestui document” are „un grad mai mic de siguranță, o ia totuși în discuție și o aduce ca argument cu privire la existența unui pretendent la tronul Moldovei cu numele de Petru pe teritoriul Poloniei, care la 23 de ani după 1510 ar fi aceeași persoană cu cea pusă în discuție de Bogdan al III-lea. Observăm aici că documentul se referea la domnul (palatinus) Moldovei și nu la un pretendent oarecare. Data scrisorii trebuie rectificată în 1538, cînd, în timpul expediției sultanului Soliman cel Mare în Moldova,

⁶⁹ Hurmuzaki, XV, 1, p. 170.

⁷⁰ În legătură cu întreaga discuție care s-a desfășurat în jurul identificării lui Petru Rareș cu Petru Pribeagul, v. G. Coriolan, *Petru Rareș înainte de urcarea sa pe tron și Petru Pribeagul*, București, 1909, p. 10 și urm.

⁷¹ Hurmuzaki, II, 2, p. 614.

⁷² Gh. Șincai, *Hronica Românilor*, ed. din 1853, p. 124, 156.

⁷³ E. Picot, *Chronique de Moldavie, par Grégoire Ureche*, Paris, 1878, p. 279. nota 2; A. D. Xenopol, *op. cit.* IV, p. 305—306; N. Iorga, *Documente din arhivele Bistriței*, I, p. XIV; idem, *Geschichte des rumänischen Volkes*, Gotha, 1905, I, p. 370; II, p. 31.

⁷⁴ Hurmuzaki, supl. II, vol. I, p. 18; G. Coriolan, *op. cit.*, p. 12.

⁷⁵ B. P. Hașdeu, *Arh. ist. a Rom.*, II, p. 60; G. Coriolan, *op. cit.*, p. 12.

se credea că Petru Rareș ar fi fugit pe teritoriul polon. Prin urmare rămîne un singur document care ar contrazice identificarea pribeagului Petru din Polonia cu Petru Rareș și anume cel din 1 decembrie 1528.

Coriolan a cunoscut aproape toate documentele care se refereau la existența pribeagului Petru pe teritoriul Poloniei. Acestea se limitează însă la date din anii 1510 sau 1517, adică din vremea încetării relațiilor ostile dintre Moldova și Polonia și din aceea care a urmat imediat după moartea lui Bogdan al III-lea. Astfel din instrucțiunile date de regele polon vicecancelarului său Tomicki, trimis în solie la Vladislav, regele Ungariei, la 23 mai 1510, se cerea ca solul să intervină pe lângă cel din urmă, să nu hotărăască expulzarea pribeagului Petru care se adăpostea la curtea regală din Cracovia. Se pretexta că pretendentul putea să plece la muscali, tătari sau turci și să devină prin aceasta mult mai primejdios. Regele Ungariei trebuia să se mulțumească numai cu ținerea lui Petru cît mai departe de hotarele Moldovei⁷⁶. În fața solilor moldoveni care se aflau atunci la curtea regală ungară, Tomicki trebuia să afirme că regele polon nu poate să predea pe Petru, dar își lua obligația să nu-l sprijine împotriva lui Bogdan⁷⁷.

Regele Ungariei, Vladislav, a ratificat tratatul încheiat de Sigismund cu domnul din Moldova cu condiția ca pretendentul să nu rămînă pe teritoriul polon. Actul este menționat sub data de 20 iunie 1510 dintr-un inventar de documente cracovian⁷⁸.

Din corespondența purtată de regele Sigismund cu Bogdan se constată că polonii nu au expulzat pe Petru, ci l-au trimis la Marienburg, în hotarele Prusiei stăpînită de poloni, unde a fost ținut sub pază severă. Bogdan se plîngea de un „lotru“ adăpostit pe teritoriile polone, iar Vladislav afirma că nu-l cunoaște și declara că solii moldoveni nu i-au spus numele⁷⁹. În fața acestui refuz, Bogdan s-a plîns regelui Ungariei împotriva regelui polon că acesta adăpostea pe teritoriile sale pe Petru, pretins voievod al Moldovei. La intervenția celui solicitat de domnul Moldovei, Sigismund răspundea să nu mai dea crezare acestuia, căci de mult timp a îndepărtat pe Petru de hotarele Moldovei⁸⁰.

Ținut departe de acestea, la Marienburg în Prusia, Petru a mai făcut încercări de a obține domnia în Moldova și din această cauză regele îl acuza la 12 noiembrie 1514 de păgubitoarele năvăliri pe care le face și de faptul că înțreținea ucigași în slujba sa⁸¹.

La moartea lui Bogdan, pretendentul Petru se mai afla la Marienburg și regele se temea ca el să nu provoace tulburări în Moldova împotriva noului domn, Ștefăniță. Din această cauză, el scria palatinului de Juniwladislav, că deși ar vedea bucuos pe Petru, domn în Moldova, nu putea face nimic în această privință, decît de acord cu regele Ungariei. Petru cerea totuși regelui voie să-i permită ca să se așeze lângă hotarele Moldovei, unde spera că va cîștiga pe moldoveni de partea sa⁸². Regele șovăia însă și cerea cancelarului său, Christophor de Schidlowyecz să întocmească cu oamenii săi un plan pentru a-l așeza pe Petru, domn în Moldova⁸³. În urma încheierii tratatului din 1518 cu Ștefăniță, regele polon a trebuit să părăsească aceste gînduri. În 1520, el scria din nou palatinului de Juniwladislav să păzească bine pe pribeag, căci el nu îl să-l elibereze. Altă dată îi acordase mai multă încredere, dar el fugise la dușmanul său⁸⁴.

În afară de cele înșirate mai sus lui G. Coriolan i-a scăpat totuși o informație importantă, cuprinsă în exemplarul slav al tratatului încheiat de regele Poloniei cu Bogdan al III-lea în 1510. Într-unul din paragrafele lui se prevede: „Și de asemenea despre un oarecare Petru Mănja, care se numește domnișor

⁷⁶ Hurmuzaki, II—2, p. 623.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 622.

⁷⁸ B. P. Hașdeu, *Arhiva istorică a României*, II, p. 58.

⁷⁹ Hurmuzaki, II—2, p. 635.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 645.

⁸¹ *Ibidem*, II—3, p. 183.

⁸² *Ibidem*, p. 247—248 (doc. nr. CXCIV—CXVI).

⁸³ *Ibidem*, p. 257.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 331.

(КОБОДНН) lasă la hotărîrea regelui Ungariei, Vladislav, dacă să fie sau nu ținut în regiunile Poloniei“. Aceeași sentință o aștepta și în ceea ce privește pe boierii moldoveni fugari acolo. Împărtaşind întru totul punctele de vedere ale lui Coriolan, editorul acestui document, Mihai Costăchescu credea că pretendentul acesta nu ar fi altul decît un boier moldovean din familia Mînjă. Făcea legătură în această privință cu satele Minjești și Văcotești din ținutul Cîrligătura unde această familie avea proprietăți⁶⁶.

În afară de documentul din 1528 și cel crezut de el din 1533, G. Coriolan, aducea în sprijinul tezei susținute și alte argumente. Invoca, în primul rînd, tradiția păstrată în cronicile lui Grigore Ureche și Ion Neculce, potrivit căreia Petru Rareș ar fi stat în țară în timpul domniilor lui Bogdan și Ștefăniță și ar fi desfășurat aici o pașnică activitate ca negustor de pește⁶⁷.

Pe de altă parte autorul în cauză ține să sublinieze că Petru Rareș nu a fost adus la domnie de boierii care se aflau, în urma răscoalei din 1523, pribegi pe teritoriul Poloniei și stăruind asupra faptului că nici unul din ei nu s-a reîntors în Moldova, enumeră documentele prin care Petru Rareș confirmă confiscarea satelor luate pentru „hiclenie“ de la ei în urma răscoalei din 1523⁶⁸.

O altă dovadă pe care G. Coriolan o aduce ca foarte „convingătoare“ pentru a renunța la identificarea lui Petru Rareș cu Petru Pribeagul o constituie faptul că sfatul domnesc constituit de Ștefăniță în urma răscoalei din 1523 a fost păstrat doar cu cîteva schimbări neînsemnate în noua domnie inaugurată de Petru în ianuarie 1527. Cu sfatul acesta, noul domn conduce pînă la 1530.

Greutăți în ceea ce privește această identificare rezultă de asemenea din prea mare apropiere dintre data de 14 ianuarie 1527 a morții lui Ștefăniță de cea de 20 ale aceleiași luni în care Petru a fost încoronat ca domn la Hîrlău. Un pretendent care ar fi așteptat la Marienburg în Prusia nu ar fi putut dispune de timpul necesar pentru a ajunge numai în șase zile de acolo la Hîrlău, în Moldova și aceasta cu zăbava făcută de boieri la mănăstirea Putna cu înmormîntarea lui Ștefăniță⁶⁹.

Cam astfel de obiecții ridică G. Coriolan în calea identificării lui Petru Pribeagul din Polonia în timpul domniilor lui Bogdan al III-lea și Ștefăniță cu Petru Rareș uns domn al Moldovei la 20 ianuarie 1527. Asupra altora de mai mică însemnătate nu insistăm. Dintre cele mai importante este, se pare, scrisoarea din 1 decembrie 1528 prin care Petru, domn în Moldova, cerea regelui Poloniei să ordone creșterea la nas al unui pribeg, omonim, adăpostit pe teritoriile lui.

Și totuși există unele motive pentru a crede că Petru Rareș a fost pribeg prin Transilvania și Polonia în perioada dintre 1504—1527. În primul rînd trebuie să fie luat în considerație un document ieșit din cancelaria sa cu data de 28 martie 1533. Prin el domnul confirma stăpînirea unui oarecare Gavril și a rudelor sale, toți nepoți ai lui Stan Vîrzar, asupra satului Viscoacia de pe Nirnova și asupra altora, căci își pierduseră documentele în timpul unei invazii a tătarilor în Moldova. Locul în cauză a fost citit de editori greșit. Primul dintre ei, A. Sava, a reușit să-l citească în felul următor : **А ТІН ПРИВНАІІ ОНИ НІЗНЕС (...)**

КОЛИ БОИКАН ТАТАРОВЕ НАШУ ЗІМАЮ И КОЛИ НМНАН ТА (..... rupt.) Reluînd publicarea lui, M. Costăchescu a redat textul aici în felul următor : **А ТІН ПРИВНАІІ ОНИ НІЗНЕС<Н> КОЛИ БОИКАН ТАТАРОВЕ НАШУ ЗІМАЮ И МН АНТА** <rupt> și consecvent cu această lectură a tradus : „iar acele privilegii, ei le-au pierdut cînd tătarii a lovit cu război țara noastră și cînd noi am lovit cu război Litva“⁷¹.

⁶⁴ Hurmuzaki, II—3, p. 331.

⁶⁵ M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Bogdan voievod*, București, 1940, p. 470, 477.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 484.

⁶⁷ G. Coriolan, *op. cit.*, p. 11—16.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 16—22.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 26—27, nota 1.

⁷⁰ A. Sava, *Documente privitoare la tîrgul și ținutul Lăpușnei*, București, 1937, p. 7.

⁷¹ *D.I.R.*, A, XVI, 1, p. 363.

Din această lectură reiese existența a două evenimente care cu greu se pot conjuga. Oricine este îndreptățit să se întrebe când a avut loc acea invazie a tătarilor în Moldova, care s-a produs în același timp cu un război purtat de Petru Rareș împotriva Lituaniei? Ce alte documente pot să dea referință în legătură cu aceste întâmplări? Există oare în timpul domniei lui Rareș un stat lituanian cu care el să poată purta război? Credem în această privință că în completarea locului în cauză s-a studiat prea puțin istoria.

În primul rând trebuie să se arate că nu există nici o informație care să dea o indicație oricât de confuză și imprecisă cu privire la existența unei invazii a tătarilor în Moldova în timpul domniei lui Petru Rareș înainte de anul 1538. În documente ulterioare, când emitentul se referă la evenimentele din acest an se face mențiunea despre prezența aici a sultanului și nu a tătarilor. Pe de altă parte, Petru Rareș se afla la începutul expediției turcești din anul arătat în război cu polonii, Lituania neexistând atunci ca stat, ci doar ca o provincie în cadrul statului polonez. Din 1501, de la moartea regelui Jan Olbracht și încoronarea ca rege polon al fratelui său, Alexandru, se formase un singur stat polono-lituanian, care în relațiile internaționale apare cu regatul Poloniei.

Rezultă din cele arătate că trebuie să se revină asupra locului citat din documentul din 28 martie 1533. O cercetare mai atentă a acestui pasaj, ar da, credem noi, următoarea lectură: **А ТІН ПРИВІАІН ОНИ НЗГІБЛАН КОЛИ ВОКІДАН ТАТАРОВЕ НАШУ ЗЕМЛЮ И КОЛИ И МН БІЛАН ВЪ <ПРИБІГІЕ>** La rîndulei ar da următoarea traducere: „iar acele privilegii ei le-au pierdut cînd tătarii au prădat țara noastră și cînd noi am fost în <pribegie>”⁹².

Evident pasajul acesta se referă la invazia tătarilor din 1518, cînd ei au prădat regiunile de la est de Prut. La acea dată Petru se afla în pribegie și nu se îndeletnicea cu negustoria de pește în Moldova.

Se pare că în Moldova, la moartea lui Ștefan cel Mare, boierimea cunoștea pe toți fiii naturali ai lui Ștefan cel Mare, dar, deocamdată, ea era dispusă să asculte de dispozițiile marelui domn și să acorde atenția cuvenită, în primul rând, urmașilor legitimi. Se poate înțelege deci că viețuirea în țară a unor competitori la tron, fie ei și frați bastarzi, nu era lipsită de primejdii.

Existau boieri care cunoșteau acest lucru și care așteptau de pe urma unei tulburări a apelor schimbarea situației lor. Așa precum, Alexandru, fiul natural al lui Ștefan, fiu despre care am vorbit mai sus, a fost trecut în Imperiul Otoman și dus la Constantinopol, tot așa și Petru a fost luat de câțiva credincioși și trecut, credem, în Transilvania. El nu era în Polonia în anul 1509, în timpul expediției lui Kamenecki în Moldova, căci atunci polonii aduceau cu ei un alt pretendent, Ivașcu (Wasko)⁹³. În anul următor Petru era la Cracovia. Înainte de 1527, într-o vreme ce nu se poate determina mai de aproape, a plecat din Polonia, la dușmanul regelui acestei țări⁹⁴, care nu era altul decît marele cneaz al Moscovei.

În legătură cu alegerea lui Petru Rareș ca domn al Moldovei, G. Coriolan a acordat o deosebită atenție tradiției înserată în *O samă de cuvinte* din cronica lui Ion Neculce. Se arată acolo că atunci cînd Petru a fost ales domn, el nu era acasă, ci la Galați cu „majiliile” lui, după pește. Boierii trimiși ca să-l întîmpine, l-au întîlnit pe drumul întoarcerii, la vadul de la Docolina⁹⁵, pe unde se trecea peste riul Birlad. În cursul nopții visase un vis frumos pe care îl povestea cărașurilor săi, tocmai atunci cînd l-a întîmpinat delegația de boieri care îi aduceau vestea cea mare⁹⁶. Cronicarul Grigore Ureche știa doar că în timpul boalei sale la Hotin, Ștefăniță „au lăsat cuvînt boierilor că dacă se va săvîrși el, să nu puie pe altul la domnie, decît pe Petru Măjearul ce l-au poreclit Rareș, după numele muerii ce au fost după alt bărbat, tîrgovăț din Hîrlău și l-au chemat Rareș”⁹⁷.

⁹² Rupt.

⁹³ N. Iorga, *Istoria Românilor*, IV, p. 270.

⁹⁴ *Hurmuzaki*, II—3, p. 331.

⁹⁵ Satul Docolina, dispărut, era situat în apropiere de stația de cale ferată Crasna, pe drumul dintre orașele Birlad și Vaslui.

⁹⁶ Ion Neculce, *Let. ed. cit.*, p. 109.

⁹⁷ Grigore Ureche, *Let. ed. cit.* p. 148.

Ar rezulta, din cele arătate de ce doi cronicari, că tatăl recunoscut ca atare, al lui Petru era negustor de pește din Hirălău și din această cauză i se spunea „Majarul”, iar din faptul că era spinatec a mai fost poreclit și „Rareș”. Se pune doar întrebarea, dacă Ureche a transmis exact numele pe care îl purta acest tată al lui Rareș. I se spunea oare numai Măjarul sau și Maja. Neculce arată că atunci când a fost ales, era plecat cu „măjile” după pește. Numele de Maja ne amintește de cel purtat de Petru Minja, pe care Bogdan cerea, în 1510, regelui Poloniei să-l îndepărteze din teritoriile sale. Se prea poate ca forma „Minja” în loc de „Maja” din tratatul încheiat de Bogdan cu vecinii săi de la nord să se datorească unei transmiteri greșite din partea boierilor care au dus tratativele cu delegații regelui polon.

Mai există un fapt care ar îndreptăți să se citească Petru Majă în loc de Petru Minja și anume existența satului Măjești printre proprietățile lui Petru Rareș. Este menționat pentru prima dată în anul 1546, când Petru îl dăruia, cu toate veniturile sale, mănăstirii Bistrița⁹⁸. În acest act, Petru nu spune nimic de la cine avea acest sat sau de la cine îl confiscase, ceea ce înseamnă că era unul din satele moștenite de la părinții săi.

Satul acesta, în prezent dispărut, era situat pe teritoriul actualului sat Independența în apropiere de cetatea de pământ de la Crăciuna, pe o gîrlă între Bîrlad și Siret, numită Gîrla Călugăriții. I se mai spunea și *Minjești*, Măgești și Mogești și dispunea de numeroase iezere, ceea ce ne determină să credem că era populat de pescari. În prima parte a secolului al XVII-lea o parte a lui, numită în prezent Piscu, a ajuns în proprietatea unui oarecare Solomon și apoi a trecut la Episcopia Romanului⁹⁹. Spre nord, hotarul satului Piscu atingea „hotarul Mînjea” teritoriul actualului sat Mînjina. Dacă luăm în considerație că numele Mînjești vine de la termenul slav *мѣжѣ* „bărbat”, care la slavii din sud este pronunțat în prezent myž (mîj), iar, în cazul cînd el a fost folosit de români, a păstrat urmele de nazalizare sub forma de mănž (mănj), este posibil ca același nume să fi fost folosit și sub forma Măjești.

Din constatarea că alături de satul Măjești se ridica cetatea Crăciuna, iar puțin mai la nord pe teritoriul satului actual Hângulești se afla localitatea Soci, unde s-a dat lupta din 1471, urmată apoi de asediul susnumitei cetăți de la stăpînirea căreia izbucnise cearta între cele două țări, s-ar putea trage concluzia că Petru s-a născut în anul 1472 și avea la moartea sa în 1546 vîrsta de 74 ani.

Din această cercetare a tradiției cu privire la Petru Rareș, rezulta că nu este de loc exclus ca familia lui să fi avut proprietăți în sudul Moldovei, cuprinzînd numeroase iezere și gîrle bogate în pește, să fi tras de pe urma pescuitului venituri importante, să se fi ocupat cu comerțul de pește și să fi avut prăvălii pentru desfacerea unor astfel de mărfuri în Hirălău¹⁰⁰. Ea nu trebuie să fie acceptată în întregime, mai ales afirmația că în momentul alegerii sale Petru se afla cu măjile după pește.

⁹⁸ Documentul original a fost publicat în vol. *Moldavia v epohu feodalizma*, Chișinău, 1961, p. 50—58. O trad. rom. în *Uricarul*, IV, p. 241—224. Pentru simplul motiv că în cuprinsul lui se povestesc pe larg toate peripețiile întîmplăte lui Petru Rareș, în timpul fugii sale din Moldova în 1538 spre Ciceu în Transilvania, documentul acesta cunoscut numai în traducere, a fost considerat de editorii vol. DIR, A, XV, 1, p. 609—610 suspect. Pasajul „m-am dus prin locuri pustii și am ajuns la Iași”, a fost tradus greșit în loc de „m-am dus pe cărările cele pustii ale iașilor” (străjeri care făceau strajă la granița dintre Moldova și Transilvania).

⁹⁹ D.I.R., A, XVI, 3, p. 100, 178, 399, 400; XVI, 4, p. 103—104, 144, 299—300; XVII, 5, p. 79, 128, 217, 284; Arh. St. Buc. XXVII/82. Pentru Cetatea Crăciuna pe teritoriul satului Independența v. L. Chișescu, *Noi considerații arheologice-istorice în legătură cu cetatea Crăciuna*, în „Studii și Cercetări de istorie veche” XIX (1968), nr. 1, p. 81—94. Locul unde a fost aceasta este cunoscut și sub numele de Viorica, v. Marele Dicționar Geografic al Rom., vol. II, p. 752.

¹⁰⁰ Tradiția privind originea lui Petru Rareș din satele de pescari din sudul ținutului Covurlui s-a păstrat pînă în prezent. În această privință, v. M. Pacu, *Cartea județului Covurlui*, București, 1891, p. 82, n. 1. Cf. G. Coriolan, *op. cit.*, p. 26, n. 1.

S-a reținut faptul că Petru a fost ales domn la Hîrlău¹⁰¹ și nu în capitala țării¹⁰². Probabil că Petru a dorit acest lucru deoarece aici era cunoscut de cei mai mulți ca fiu al lui Ștefan cel Mare și probabil și pentru faptul că în acel moment Suceava nu dispunea de cele necesare pentru sărbătorirea unui astfel de eveniment. Dealtfel nu întotdeauna domnii se alegeau în capitală.

Pentru a se respinge identificarea lui Petru Rareș cu Petru Pribeagul din anii 1510—1517, s-a mai obiectat că el nu a ajuns la domnie ca exponent al boierimii care se răsculase în 1523 împotriva lui Ștefăniță, ci al aceloră cu care acesta continuase guvernarea până în 1527. În acest scop a fost pusă față în față lista sfatului domnesc din ultimul document al lui Ștefăniță cu cea din primul al noului domn. Se observă într-adevăr foarte puține schimbări. Astfel, pîrcălabul de Neamț, Scripca, este trecut în rîndul boierilor fără dregătorie. În locul său este adus Efrem Huru, fost pînă acum spătar. Pîrcălabul de Hotin, Vlad, a fost dublat cu Mihul, un ambițios și intrigant a cărui carieră va sfîrși în mod tragic. Pîrcălabul de Roman, Nicoară Grozav, a fost de asemeni dublat de Danciul Huru, care împreună cu fratele său Efrem erau originari din sudul Moldovei. Au intrat doi dregători noi și anume: Drăgșan, spătar (în postul rămas liber prin avansarea lui Huru) și Ion comis în locul lui Hîrsu care singurul este lăsat în afară¹⁰³. În aceste mici schimbări se pot observa măsuri cu caracter militar ca și cele din vremea lui Ștefan cel Mare, care dublase pîrcălabiile.

Este adevărat de asemenea că nici unul din boierii pribegi nu a intrat în sfatul alcătuit de Petru Rareș în 1527 după luarea domniei. Putem spune însă că încă din 1524 o eventuală candidatură a lui Petru la tronul Moldovei era privită de boierimea rămasă credincioasă în jurul lui Ștefăniță ca posibilă. În fruntea noului sfat domnesc constituit atunci fusese adus logofătul Teodor, fratele lui Petru Rareș însuși¹⁰⁴. Mai mult încă, boierii care din 1523 nu au mai putut suporta comportarea autoritară a lui Ștefăniță, devenit de cîțiva ani major, și se răzvrătiseră, nu avuseseră în vedere aducerea lui Petru Rareș în locul lui, ci ridicarea pe tron a fratelui mai mic al domnului, numit și el tot Petru¹⁰⁵, mult mai tînăr și de o constituție fizică destul de șubredă. Credeau că printr-o astfel de înlocuire puterea va continua să rămînă în mîinile lor.

Faptul că domnul era lipsit de copii și boala fratelui său Petru a determinat pe Ștefăniță să admită pe Petru Rareș ca moștenitor prezumtiv și să pună pe fratele său Teodor în fruntea sfatului domnesc. Acesta ocupase de la 10 decembrie 1516 dregătoria de pîrcălab de Roman. El nu se poate confunda cu Toader pîrcălabul de Hotin, nici cu Toader vistier sau cu Toader stolnic¹⁰⁶. În 1538, Petru i-a încredințat apărarea cetății Hotin și de aceea cînd sultanul cerea extrădarea lui îl arăta ca pîrcălab al acestei cetăți.

Este cazul să amintim aici că pentru a determina resturile de adevăr care s-ar mai putea păstra în tradiția cu privire la Petru Rareș, se cuvine să se facă cecetări nu numai în legătură cu el, ci și cu fratele său, marele logofăt Toader Bibuioș, despre care s-a vorbit mai sus. Acesta dispunea de o întinsă proprietate, formată din cîteva sate moștenite, din altele cumpărate de el și din cele dăruite de fratele său Petru. Supranumele de Bubuiog îi vine de faptul că printre satele moștenite de el se aflau trei care purtau numele de Bubuiogi și anume Bubuiogii de pe Bic, Bubuiogii „din jos de Troian” și Bubuiogii de la Bileana¹⁰⁷. Cele din urmă erau aproape de Vadul lui Isac de pe Prut lîngă care a fost satul unde tradiția păstrată pînă zilele noastre pretinde că s-a născut Petru Rareș. Printre satele stăpînite de logofătul Toader se numără și satul Corcești, sub Cozancea, „unde i-au fost curtea lui”, aproape de Botoșani, dar

¹⁰¹ Grigore Ureche, *Let.* ed. cit., p. 148. Cronica moldo-polonă în *Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 183.

¹⁰² G. Coriolan, *op. cit.*, p. 26—27, nota. 1.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 22—23.

¹⁰⁴ *D.I.R.*, A, XVI, 1, p. 221 și urm.

¹⁰⁵ *Hurmuzaki*, II—3, p. 438—439.

¹⁰⁶ *D.I.R.*, A, 1, p. 125—126, 225—227, 371, etc.

¹⁰⁷ *D.I.R.*, A, XVI, 2, p. 40. Cu privire la Toader Bubuiog mai vezi *Ibidem*, XVI, 1, p. 221, 222, 249—250, 254—255, 256—257, 334 și 372.

satul acesta fusese cumpărat de el¹⁰⁸. Prin urmare stabilirea originii lui Toader Bubuioag confirmă o parte din datele păstrate de tradiție.

Toader Bubuioag a condus și unele acțiuni militare cum a fost, de pildă, conducerea corpului de ostași care a fost trimis de Petru în Transilvania în timpul vizitei lui Aloisio Gritti și a participat la asediarea acestuia în cetatea de la Mediaș. Gritti i s-a predat lui, dar el l-a trimis transilvănenilor care l-au ucis. Fapt care a provocat mânia sultanului. În toamna anului 1538, logofătul Teodor s-a refugiat împreună cu familia sa în Polonia. Sultanul i-a cerut extrădarea, fapt care a fost admis de regele polon și spre sfârșitul lunii decembrie el a fost predat solului turc. Faptul acesta este confirmat de un raport din 1 ianuarie 1539 în care se arată că la cererea sultanului refugiații moldoveni, fugiți în timpul campaniei turcești din Moldova în toamna anului 1538, au fost predați¹⁰⁹. Górski afirmă categoric același lucru, dar adaugă că la trecerea prin Moldova, moldovenii au atacat pe turci și au luat în mînile lor pe fostul logofăt¹¹⁰. Vinovați de acest atac s-au făcut boierii Mihul și Troțușanu¹¹¹. La 3 ianuarie 1539, el a fost executat. Data morții sale este cea trecută în inscripția de pe piatra sa de mormint, aflată în ctitoria sa, mănăstirea Humor. Constatarea existenței sale mai departe pe teritoriul Poloniei se datorește unor confuzii¹¹². Petru Rareș însuși, cînd cerea să i se predea boierii fugari în Polonia la 22 ianuarie 1542, confirma acest lucru. El arată că fratele său fusese predat. Teodor, „fratele voievodului”, pretendent la tronul Moldovei în 1548 c un fiu natural al lui Petru Rareș și frate cu Iliș Rareș¹¹³ și nu fostul logofăt¹¹⁴.

Boierii care pribegiseră din Moldova în 1523 nu aveau în vedere pe Petru Rareș în calitate de candidat al lor la tronul Moldovei. Atunci cînd s-au răzvrătit în septembrie 1523 nu doreau altceva decît să scape de domnul care, devenit major, afișa o comportare autoritară. Ei nu voiau altceva decît să-l înlocuiască prin fratele său Petru¹¹⁵, copil încă și bolnăvicios, și să păstreze astfel puterea în mînile lor. Cozma Șarpe, care după răscăală fugise în Polonia, s-a prezentat regelui Sigismund și i-a cerut ca să permită celor fugiți în Polonia să ia legătură cu cei ce se refugiaseră în Transilvania și de comun acord să aleagă un domn nou pe care regele Poloniei în legătură cu fratele său din Ungaria să-l impună în Moldova.

Cu toate acestea, Petru nu a adoptat, după luarea domniei, o atitudine deosebit de ostilă față de ei. Probabil i-a invitat să revină în țară, ceea ce un mic număr din ei au și făcut. Este adevărat că a continuat să confirme dăruirea unor sate confiscate de la ei pentru „hiclenie” de către Ștefăniță, dar a arătat destulă înțelegere pentru cei care s-au reîntors. În primul rînd a pus să fie eliberat din închisoare fostul mare logofăt al lui Ștefăniță, Gavril Troțușanu, din care a făcut apoi unul din primii sfetnici, menționați fără dregătorie în sfatul domnesc¹¹⁶. A iertat apoi pe Dumșa, care în 1523 se afla în Polonia și pe care regele Sigismund îl trimitea la ceilalți pribegi care în frunte cu vornicul Cara-

¹⁰⁸ D.I.R., A, XVI, 2, p. 40. Ipoteza elaborată de G. Coriolan. *Logofeții mari Teodor Bubuioag, Teodor Băloș și alți boieri ai lui Petru Rareș în întăia domnie*, în „Neamul românesc literar”, 1910, p. 52—55, 86—88, 105—111, 121—125, că Toader logofătul este cumnatul lui Petru Rareș, trebuie să fie respinsă, v. și I. Minea, *Despre Teodor, fratele lui Petru Rareș*, în „Cercetări istorice”, VIII—IX (1932—1933), nr. 3, p. 349—351. Il confundă cu Toader pîrcălabul de Hotin; Șt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 198. Aici se crede că din 1530 ar fi fost pîrcălab de Hotin.

¹⁰⁹ A. Veress, *Doc. privitoare la ist. Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, I, București, 1929, p. 19.

¹¹⁰ Ștefana Simionescu, *op. cit.*, p. 235.

¹¹¹ Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 198.

¹¹² G. Balș, *Bisericile mănăstirile moldovenești din secolul al XVI-lea*, București, 1928, p. 334.

¹¹³ A. Veress, *Acta et epistulae*, p. 39.

¹¹⁴ G. Coriolan, *Logofeții mari Toader Bubuioag, etc.*, p. 223; N. Iorga, *Istoria Românilor*, IV, p. 419, nota 5.

¹¹⁵ Hurmuzaki, II—3, p. 438—439.

¹¹⁶ D.I.R., A, XVI, 1, p. 325 și urm., Hurmuzaki.

băt se refugiaseră la Braşov. El trebuia să trateze cu aceşti boieri care declarau că, dacă nu vor fi ajutaţi, vor apela la turci¹¹⁷. În 1530, Dumşa a devenit vistierul lui Rareş¹¹⁸. A iertat apoi pe Sacuanu, unul din principalii conducători ai răscoalei din 1523 şi i-a restituit, la 23 aprilie 1529 satul Cordăreni pe Iubăneasa¹¹⁹. A iertat de asemenea pe Glavan, vistier, ginerele lui Cozma Şarpe, din care a făcut apoi un vistier¹²⁰. Nu ştim dacă Nicoară Şarpe, fiul lui Cozma, pentru care intervenea regele Poloniei¹²¹ a mai revenit în ţară. În această privinţă există unele îndoieli¹²².

Nici argumentul că Petru Rareş nu ar fi avut timpul necesar pentru a ajunge din Polonia până la Hîrlău, unde s-a încoronat, în intervalul de şase zile care s-au scurs între data morţii lui Ştefăniţă, 14 ianuarie 1527 şi data alegerii sale, 20 ianuarie nu poate fi luat în consideraţie. Aici trebuie să se observe că prima dată este înregistrată numai de două izvoare şi anume în cronica lui Grigore Ureche unde apare aşa cum este înscrisă mai sus¹²³ şi Cronica moldo-polonă, unde se dă 4 ianuarie 1527¹²⁴. Se prea poate ca aceasta să fie greşită. Trebuie să ţinem seama însă că spre sfîrşitul anului 1526, relaţiile dintre Moldova şi Polonia deveniseră destul de încordate. Pentru a face faţă unui atac polon, Ştefăniţă aştepta la Hotin, unde s-a îmbolnăvit. Credem că aceste împrejurări noi au permis lui Petru să se apropie de graniţa Moldovei şi de acolo nu-i trebuiau şase zile pentru a ajunge la Hîrlău. Iată că şi acest argument se poate şterge de pe lista celor care se aduc pentru susţinerea tezei că Petru Rareş a stat, în timpul domniilor lui Bogdan şi Ştefăniţă, în ţară.

Nici domnia lui Petru Rareş însuşi nu a fost scutită de intervenţiile unor contra candidaţi la tron. În afară de Ştefan Lăcustă, adăpostit la curtea sultanului, în Imperiul Otoman se mai afla un altul numit Gonţa, fiul lui Păcurar. Nici unul din aceşti doi nu a putut interveni împotriva lui Petru în 1527. Petru trimisese la Constantinopol pe logofătul Teodor, probabil pentru a obţine investitura din partea sultanului. Îi aducea de acolo un medic care apoi a fugit la Bistriţa cu 5 000 de aspri luaţi de la domn şi cu doi cai foarte buni¹²⁵. Teamă unui atac din partea turcilor dispăruse din ţară în vara anului 1527. La data de 4 iulie din acest an, Ieremia, marele vameş al Moldovei şi Toader, vameş de Succava, anunţau pe bistriţeni că negustorii lor pot veni fără teamă în Moldova pentru a face negoţ¹²⁶. Prin urmare, încăierarea cu turcii la care ar fi participat în 1527 însuşi marele logofăt Teodor a rezultat din cercetarea neatenţă a documentului din 4 iulie 1527, citat mai sus¹²⁷.

Atacul s-a produs în vara anului următor. Între 28 mai 1528 şi 5 martie 1529, cancelaria domnească nu mai emite nici un act¹²⁸. El a fost pus la cale cu sprijinul turcilor dunăreni de Gonţa, fost vornic, fiul lui Păcurar. La data de 1 decembrie 1528, solii lui Petru puteau să spună regelui Poloniei, că un oarecare pretendent adus din Imperiul Otoman, căzuse în mâinile domnului şi „îşi primise răsplata ambiţiei sale”¹²⁹.

¹¹⁷ Hurmuzaki, II—3, p. 442.

¹¹⁸ D.I.R., A, XVI, p. 247 şi urm.

¹¹⁹ N. Grigoraş şi Caproşu, în „Studii”, XXI (1968), nr. 2, p. 244—246.

¹²⁰ D.I.R., A, XVI, 1, p. 322 şi urm.

¹²¹ Hurmuzaki, II—3, p. 600—601.

¹²² Ştefan S. Gorovei, *Găneştii şi Arbureştii* (fragment istoric, 1538—1540), în „Cercetări istorice”, II (1971), p. 147; C. Gane, *Ştiri noi despre Toader şi Gavril Gănescu*, în „Arh. ist.”, VIII, p. 207.

¹²⁴ *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, ed. cit., p. 183. Macarie, p. 95, dă numai „luna ianuarie”.

¹²⁵ Hurmuzaki, XV—1, p. 304—305.

¹²⁶ *Ibidem*, XV—1, p. 304—305.

¹²⁷ G. Coriolan, *op. cit.*, p. 30.

¹²⁸ D.I.R., A, XVI, 1, p. 297—298. Documentul din 12 iulie 1528 are data greşită şi nu este de la Petru Rareş, ci de la Petru Şchiopol.

¹²⁹ Hurmuzaki, supl. I, vol. I, p. 18.

Date în legătură cu acest eveniment se mai găsesc într-un document din 25 martie 1529, privind satul Cobilia din ținutul Soroca¹³⁰. Se arată acolo că acesta fusese cumpărat de „Gonțea vornic de la Toma păharnicul și de la fratele lui, Gherasim Călugărul, nepoții de frate ai lui Cozma pircălab de Neamț și a pierdut acest sat în hicienie, cînd și-a pus sie nume de domn și și-a pus capul”. Confiscîndu-i această proprietate domnul a dăruit-o lui Pavel Scripcă branîșter.

Mai există și alte documente care menționează satul Cobilia și pe Gonțea fost vornic, fiul lui Păcurar. Unul din acestea este cel din 4 februarie 1548, prin care Petru Rareș l-ar fi întărit lui Ion Movilă vistier, în urmă cumpărării lui de la Gonțea fost vornic. Actul acesta a fost însă declarat de editori drept „fals evident”, pentru că nu corespunde cu domnia lui Petru Rareș, pentru că Gonțea era mort încă din anul 1529 și din cauza formularului folosit¹³¹. Un alt document cu același caracter este cel din 20 aprilie 1554 prin care domnul Alexandru Lăpușneanu confirma stăpînirea logofătului Ion Movilă asupra proprietăților sale. Printre ele se menționează și satul Cobilia care ar fi fost „cumpăratură dreaptă mai sus scrisului Ion Moghilă logofăt de la Gonțea fost vornic în zilele lui Petru voievod. Iar lui Gonțea, de asemenea, i-a fost acest sat de la nepoții lui Cozma fost pircălab. Și a cumpărat acest sat de la Gonțea pentru 480 de ughi galbeni”. Editorii au observat că actul acesta este însă un falsificat de la începutul secolului al XVIII-lea pe un vechi pergament șters și cu pecete atîrnată¹³².

False sînt și alte documente care pretind că Ion Movilă ar fi cumpărat satul acesta de la Gonțea. Așa se prezintă printre altele, cele care poartă datele de 20 decembrie 1581 și de 20 mai 1582 de la Iancu Sasul¹³⁴ sau cel din 13 noiembrie 1633¹³⁵.

Din alte documente se poate constata că satul a rămas în stăpînirea urmașilor lui Cozma ușar sau pircălab de Neamț, cum i se spune uneori. Pentru acapararea lui, Movileștii au intentat pe la începutul secolului al XVII-lea diferite procese¹³⁶.

Afirmațiile acestor documente, ca și cercetarea neatență a autenticității lor, au determinat pe unii istorici să afirme că Petru Rareș ar fi iertat mai tirziu pe Gonțea și i-ar fi restituit satul¹³⁷. Nu s-a observat însă că documentul din 25 martie 1529 se exprimă clar în ceea ce privește pieirea lui Gonțea în urma înfrîngerii răscoalei. Se arată acolo expres ca el și-a pus capul (s.n.). Tot astfel se exprimau la 1 decembrie 1528 solii lui Rareș în fața regelui polon cînd arătau că el și-a primit răsplata ambiției sale (*premium ambitionis suae recepissee*)¹³⁸.

Prin urmare pretendența lui Gonțea vornicul a avut loc în vara anului 1528. În legătură cu ea rămîn bune numai documentul din 25 martie 1529 și protocolul încheiat la 1 decembrie 1528 cu ocazia primirii soliei moldovenesti de regele polon. Rezultă din aceste acte că în anul arătat se prezentau drept candidați la tronul Moldovei doi candidați și nu trei cum a crezut Coriolan¹³⁹. Unul a fost

¹³⁰ D.I.R., A, XVI, 1, p. 318.

¹³¹ *Ibidem*, p. 614. Fals l-a considerat de asemenea Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IX, p. 27, 132.

¹³² D.I.R., A, XVI, 2, p. 238—239.

¹³³ *Ibidem*.

¹³⁴ D.I.R., A, 3, p. 188—189; „Arhiva rom.” I, ed. a 2-a, Iași, 1860, p. 60—63.

¹³⁵ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IX, p. 129—132.

¹³⁶ *Ibidem*, p. 99—101, 108, 109, 110—116, etc.

¹³⁷ În legătură cu pretendența lui Gonțea vornicul la tronul Moldovei a izbucnit o vie discuție prin anii 1929—1933, v. I. Minea, *Pretendentul Gonțea fost vornic*, în „Cercetări istorice”, V—VII (1929—1931), p. 355—356; *Iarăși despre Gonțea vornicul*, *Ibidem*, VIII—IX (1932—1933), partea a 2-a, p. 215—219; *Cînd a fost pretendența lui Gonțea vornicul și încă ceva*, *Ibidem*, partea a 3-a, p. 353—360; C. A. Stoide, *Pretendența lui Gonțea vornicul*, în „Arhiva”, Iași; XL (1933), nr. 3—4, p. 132—135 și „Arhiva”, Iași, XLI, p. 56—60.

¹³⁸ Hurmuzaki, supl. II, vol. I, p. 18.

¹³⁹ G. Coriolan, *Petru Rareș*... p. 29—30.

vornicul Gonțea, iar altul Petru, se afla adăpostit în Polonia. Solii lui Rareș cerea la 1 decembrie 1528 ca el să fie creștat la nas.

Coriolan a considerat pe acest Petru drept una și aceeași persoană cu Petru pretendent la domnia Moldovei între anii 1510—1517, care nu este altcineva decât Petru Rareș însuși. Din întregul material prezentat de autorul citat, acest document rămîne singura dovadă pe care se sprijină teza susținută de el. S-ar putea însă să avem de a face, după acești 10 ani de tăcere, cu un alt personaj cum ar fi Petru Stolnicul de la Lăpușna, care încă de pe atunci, la o vîrstă aproximativă de 25—30 de ani își încerca norocul prin Polonia.

Mai rămîne de lămurit încă un caz și anume acela al pretendenților din anul 1538, care s-au opus lui Ștefan Lăcustă după fuga lui Rareș în Transilvania. În această privință există trei mărturii diferite dar care concordă între ele. Astfel înaltul dregător polon N. Sieniawski arată în 1540 că după fuga lui Petru Rareș în Transilvania, Ștefan Lăcustă ar fi avut încă de luptat împotriva a doi pretendenți la tronul Moldovei, dintre care unul era fiul fostului voievod Petru, cel de curînd izgonit (alter horum erat filius Petri quondam vayvode, non ita pridem expulsi) iar celălalt era chiar fiul lui Ștefan voievod de odinioară al Moldovei (alter vero filius olim Stephani, vayvode eciam Moldaviae)¹⁴⁰.

Același lucru îl spune și Stanislas Górski. El arată că, în timp ce-și urma tatăl fugăr în Transilvania, acest fiu a fost surprins în munți de oamenii lui Ștefan Lăcustă și capul său a fost adus noului domn¹⁴¹.

Evenimentul este înregistrat și de unele cronicî turcești. Astfel de la Rustem pașa aflăm că după instalarea lui Ștefan Lăcustă, dusmanul care mai era liber cu cei doi fii ai săi a luptat mai departe, dar noul domn l-a bătut și a trimis lui Soliman capul fiului acestuia¹⁴². Alt cronicar, Nasuh Matrakci, arată că după ocuparea scaunului domnesc de către domnul adus de sultanul Soliman s-a produs un nou atac asupra lui în Moldova. În luptă a ieșit învingător Ștefan Lăcustă care a tăiat capul unuia din fiii lui Rareș și l-a trimis la Constantinopol¹⁴³.

Fiii născuți din căsătoria legitimă ai lui Petru Rareș sînt cunoscuți. Primul este Bogdan, menționat în fruntea sfatului domnesc din februarie 1528 și pînă în martie 1534. De aici înainte dispăre și în locul său se înregistrează ceilalți fii, mai tineri, ai lui Rareș, Ilișii și Ștefan. Alt fiu, Constantin s-a născut în timpul celei de a doua domnii¹⁴⁴.

În legătură cu încercarea de a organiza o rezistență împotriva lui Ștefan Lăcustă s-a luat în discuție numai fiul Bogdan, dar soluțiile date au rămas negative. Încurcătura cea mare provine de la faptul că se cunoaște piatra de mormînt de la Suceava¹⁴⁵, a acestui fiu al lui Rareș și pe ea este înscrisă data morții lui : 3 septembrie 1540. S-a mai pus în circulație încă o ipoteză și anume că Bogdan ar fi fost trimis ostatec la Constantinopol și încă din anul 1534 și ar fi murit acolo în toamna anului 1540¹⁴⁶. Nu vedem cine l-ar fi putut aduce în Moldova la această dată, căci familia sa nu se afla în țară. Numai o singură ipoteză nu s-a luat în discuție și anume că Bogdan ar fi murit în cursul anului 1534, atunci cînd începe a nu mai fi menționat în documente. Timp de aproape un an cancelaria domnească nu a mai emis, credem din cauza acestui eveniment, nici un act. Inscripția de pe mormîntul său a fost rău citită : 7048 (1540) în loc de 7042 (1534). Dacă ar fi trăit pînă în 1538, el n-ar fi depășit vîrsta copilăriei și nu ar fi putut încerca să organizeze rezistența amintită.

Este foarte probabil că acest fapt să fi fost pus la cale de un fiu natural al lui Petru și capul lui să fi fost cel trimis la Constantinopol.

¹⁴⁰ N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899, p. 323—324.

¹⁴¹ Ștefana Simionescu în „Studii”, XXV, 2, p. 233.

¹⁴² M. Guboglu și Mehmed Mustafa, *Cronici turcești privind țările române*, București, 1966, p. 255.

¹⁴³ *Ibidem*, p. 231.

¹⁴⁴ Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 196.

¹⁴⁵ G. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacul al XVI-lea*, București, 1929, p. 334.

¹⁴⁶ Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 196.

Cea de a doua persoană, care a încercat să opună rezistență lui Ștefan Lăcustă a putut fi însuși Teodor, fratele domnului care pe baza legăturii sale de familie cu Petru Rareș era considerat de N. Sieniewski drept fiu al lui Ștefan cel Mare¹⁴⁷.

Cu aceasta ajungem la capătul cercetării noastre din care rezultă, pe baza coroborării datelor oferite de documente următoarele concluzii :

1. În perioada dintre anii 1504—1527 Petru Rareș nu a stat în țară ci a pribegit prin diferite țări străine. A locuit o bună bucată de vreme la Marienburg, în Prusia poloneză.

2. El a fost adus la domnie de grupa de boieri care a ajutat pe Ștefăniță să înăbușe răscoala boierească din toamna anului 1523. Conducătorii acesteia urmăreau să pună domn pe Petru, fratele lui Ștefăniță, un copil bolnăvicios și ușor de dominat.

3. În fruntea boierimii care a sprijinit pe Ștefăniță în ultimii ani de domnie a fost logofătul Teodor, fratele de pe mamă al lui Petru Rareș.

4. Tradiția nu trebuie să fie luată în întregime ca veridică. În ea se păstrează totuși un simbul de adevăr și anume că familia lui Petru Rareș aparținea boierimii din sudul Moldovei și era proprietara mai multor sate pe al căror teritoriu se găseau numeroase iezere. Ea scotea deci de pe urma pescuitului și a negotului cu peste numeroase venituri.

5. Răscoala lui Gonțea vornicul a avut loc în 1528 și conducătorul ei a fost ucis atunci și nu iertat. Documentele care prezintă pe acest pretendent la domnie în viață după data arătată sînt false.

6. După fuga lui Petru Rareș în Transilvania o parte din moldoveni au încercat să reziste sub conducerea unui fiu natural al lui Petru și a fratelui acestuia Teodor. Primul a fost ucis de oamenii lui Ștefan Lăcustă, iar cel de-al doilea a fugit în Polonia, dar extrădat a avut aceeași soartă.

PRÉTENDANTS AU TRONE DE MOLDAVIE DE 1504 à 1538

RÉSUMÉ

Sous le règne du prince de Moldavie Etienne le Grand (1457—1504), la question a été souvent posée de savoir qui serait son successeur. Déjà, dans la première partie de son règne, le clergé a refusé de reconnaître à son fils naturel Alexandre le droit à la couronne de Moldavie. En 1496—1497 d'autres difficultés surgirent, après la mort d'Alexandre et de Bogdan-Vald, fils d'Etienne le Grand. Le prince régnant désigna alors son fils Bogdan pour lui succéder, et, dans ce but, il l'associa au trône. La succession au trône de Moldavie fut bientôt revendiquée par un autre fils naturel d'Etienne le Grand, dont le nom était Alexandre et qu'il ne faut pas confondre avec son demi-frère Alexandre, cité précédemment, décédé en 1497. Ce second Alexandre résidait à Constantinople, où sa mère l'avait amené lorsqu'il était enfant. Il entra au service du sultan et épousa Marie Asenina Paléologue. En 1504, ayant l'appui du sultan, il tenta de s'emparer de la couronne de Moldavie, mais ne put y parvenir. Il renouvela sa tentative en 1523, lorsqu'en Moldavie régnait Etienne le Jeune, mais il échoua cette fois encore. Son fils Etienne, surnommé „Sauterelle", eut plus de chance, car il devint prince de Moldavie en 1538, à la suite de l'expédition entreprise par le sultan Soliman le Magnifique au-delà du Danube.

A la mort d'Etienne le Grand, en 1504, parmi les candidats au trône de Moldavie fut aussi Pierre Rareș, fils naturel du défunt prince régnant. Il est cité comme prétendant dans le traité de 1510, signé par les représentants du voievode de Moldavie, Bogdan, et du roi de Pologne.

L'historien Georges Sincai a affirmé que Pierre, qui est mentionné dans le traité de 1510, a été le prince Pierre Rareș qui a régné en Moldavie à deux reprises (1527—1538 et 1541—1546). Cette opinion a été admise par les historiens roumains jusqu'en 1909, lorsque G. Coriolan a publié une étude dans laquelle il a soutenu que Pierre, cité comme prétendant au trône de Moldavie en 1510, n'a pas été

¹⁴⁷ Ștefan S. Gorovei, *Găneștii și Arbureștii ...*

Pierre Rareș, parce que, pendant que celui-ci régnait en Moldavie, en décembre 1528, un candidat au trône de cette principauté et portant le nom de Pierre a trouvé asile en Pologne. Coriolan a été d'avis que Pierre, réfugié en Pologne en 1528, a été le prétendant au trône de Moldavie mentionné dans le traité de 1510 et qu'il a été à tort confondu avec Pierre Rareș, car celui-ci a vécu de 1504 à 1527 en Moldavie, où il s'est adonné au commerce de poissons.

G. Coriolan n'a pas eu connaissance d'un document datant du 28 mars 1533, qui infirme sa thèse. Dans ce document est confirmée la propriété du village de Vârzărești à des propriétaires, l'acte antérieur leur conférant ce droit ayant été perdu „dans l'année lorsque les Tartares ont ravagé notre pays et lorsque nous avons été en exil“. Cet acte du 28 mars 1533 est signé par le prince de Moldavie Pierre Rareș et se réfère à l'invasion des Tartares en Moldavie qui a eu lieu en 1518. Il résulte que, cette année là, Pierre Rareș a vécu exilé et que donc il n'a pas pu s'adonner au commerce de poissons en Moldavie.

Se fondant sur ce document du 28 mars 1533, ainsi que sur d'autres données, l'auteur du présent article arrive à la conclusion que Pierre Rareș, de 1504 à 1527, a été contraint de s'exiler.

EVOLUȚIA AȘEZĂRILOR ȘI A POPULAȚIEI RURALE DIN MOLDOVA ÎN SECOLELE XVII—XVIII

DE

D. CIUREA

I. — Considerații preliminare

În raport cu literatura recentă de nivel¹, se poate aborda și trata și pentru Moldova, ca și pentru Țara Românească și Transilvania, problema așezărilor rurale și a dinamicii populației agricole din acestea, în particular, în funcție de materialul informativ, în secolele XVII—XVIII. Prezintă importanță deosebită, alături de condițiile formării și dezvoltării așezărilor și mobilul dispariției sau abandonării și repopulării, în raport cu determinismul de ordin natural și politic. Utilizând o informație adecvată, se poate ajunge și la unele identități cu caracter de permanență.

N. Iorga și I. C. Filitti au creat premise pentru demografia rurală. Anterior M. Kogălniceanu, cunosător profund al lumii satelor, a făcut referiri instructive și valabile. Alte noi contribuții substanțiale au fost preocupate de clarificarea originii comunităților rurale, structurării în raport de evoluție și influențe, unele cu optică sociologică nu total valabilă. Se remarcă și contradicții, vederi dogmatice, generalizări pripite, explicații aparent ingenioase și efectiv nevalabile².

În tratarea la nivel de secole a problemei, am inclus, în afara noțiunilor preliminare, elemente de evaluare și condiționarea existenței de resurse, factorul climatic, relații și trafic.

În această primă prezentare a genului, cu o optică relativ nouă, apare inerentă și preocuparea de a tria materialul, variat, dispersat și inegal, și de a reține, eventual pentru alte evaluări sau reevaluări, date, mențiuni, sublinieri, aluzii, care nu puteau fi neglijate, abandonate, considerate inutile pentru cercetarea pre-

¹ Jerome Blum (Princeton), *The internal structure and polity of the european village community from the fifteenth to the nineteenth century*, în *The Journal of Modern History*, vol. 43, 1971, p. 541—576; F. Pomponi, *La vie rurale du XVIIe au XIXe siècle*. Paris, 1974; *Der Bauer Mittel-und Osteuropas im sozio-ökonomischen Wandel des 18. und 19. Jahrhunderts*. Köln—Wien, 1973 (Beiträge); vol. *Paysannerie française, paysannerie hongroise XVIe—XXe siècles*. Budapest, 1973; A. N. Saharov, *Russkaja derevnia XVII v.*, Moscova, 1966; *Historia chłopów polskich*, t. I (red. Ștefan Inglot), Wrocław, 1970.

² Cf. și P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova, Orînduirea feudală (secolele XIV—XVII)*. București, 1964, p. 8, 27, 31, 32, 48, 84, 191—193. P. P. Panaitescu cunoștea mai bine situația din Țara Românească. Situația din Moldova a fost redată confuz și cu multe erori de interpretare. Cf. și H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. III (Procesul de aservire feudală a satelor devălmașe), București, 1965, p. 25, 37, 39—40, 43, 54, 222, 225, 234.

zentă și cea de viitor. Filtrarea corectă a materialului brut și accidental va putea genera unele aprecieri de ansamblu cu caracter obiectiv, principal, și oferi premise pentru modele sau modelări în genul celor realizate de E. LeRoy — Ladurie și Witold Kula, pentru Franța și Polonia în secolul XVIII³.

II. — Așezările rurale din Moldova până în secolul XVIII⁴

Condițiile naturale. Există numeroase mențiuni documentare, alături de cele din vechea cronică a Moldovei, care arată că vechile așezări satești au fost fixate, după refluxul nomadismului, în mod constant, pe cursurile de ape, element vital (Baia, Bournemouth etc.), fixate mai ales la obârșia sau vărsarea lor, cum se specifică frecvent în documente, la fîntîni, la drumuri și vaduri, la locuri cu sare. Erau preferate mici platouri sau depresiuni, locuri greu accesibile, distante de drumurile mari, mai ferite de invazii, văile înguste ale pîraielor din zonele de munte. Sudul stepic al Moldovei n-a fost intens populat pînă în secolul XIX. „Pustiul Oltenilor”, de la Siretul inferior și confluența Birladului, era amintit încă în 1752⁵. Aici, în sud, era și braniștea domnească de oi de la Lozova, menționată din secolul XVI (1546 mai 12). Satul Braniște, din ținutul Covurului, al Episcopiei de Roman cu „pămînturi de pîne”, era menționat în 1645 aprilie 12 și 1646 iulie 24. Așezarea frecventă a satelor la „gura” apelor se datora și folosirii confluenței pentru mori. Mențiuni în documente din secolele XVI și XVII se referă la sate așezate, cîntine cu casele (vatra) și cu terenurile, pe ambele maluri ale râului Prut, care nu constituia o limită „naturală” nici pentru sate, nici pentru ținuturi. Ciuhurul era limita nord-estică a ținutului Iași (document din 2 mai 1575). Între satele numeroase situate pe ambele maluri ale Prutului erau amintite Medeleni (1623), Grozești (1646), Pogănești, Stănițești. În catagrafia Moldovei, pe ținuturi, din 1812 (Arh. St. Iași, p. 73), era menționată la „moșii fără sate”, Zberoaie a vist. Alex. Balș. Într-un document din 1814 (septembrie 10), de la Scarlat Alex. Calimah, se arată că „prin așezarea hotarului Prutului”, cea mai mare parte din locul satului Zberoaia, din ținutul Iași, vatra însăși, a rămas în stînga apei, cu casele și oamenii și se admitea, la cererea stăpînei locului, vîsterniceasa Smaragda Balș, aducerea, într-o nouă așezare omonimă, pe partea din dreapta, a 50 „liudi oameni străini”. Moșia Pițcani, în „braniște”, ținutul Iași, se afla „pe de imbe părțile Prutului”, cum se menționa și în 1793 (mai 12)⁶.

Documente de la sfîrșitul secolului XVI și începutul secolului XVIII se referă la repopularea unor sate, în urma refugierii vecinilor, care trebuiau readuși „fiecare la casele lor”, datorită invaziilor, epidemiilor și foametei, cu elemente din interior și aduse (ardeleni, munteni, „vlahi”). Exemplu pergamentul (Bibl. Acad. 40/78) de la Ieremia Movilă, din 19 septembrie 1597, pentru satul mănăstirii lui Iatco (Hudici) pe lîngă Suceava, cu scutiri, inclusiv birul. Un document din 1606 august 16, de la Simion Movilă, se referea la poziția nefavorabilă a satului Prișeaca, din ținutul Suceava, ulterior dispărut, așezat la „drumul mare”, unde oamenii erau „mîncăți de toți” (trecătorii și dregătorii.) Să fie lăsați în pace pînă cînd se vor „întrema”. În 1606 februarie 25, pentru același sat Prișeaca, din ținutul Suceava, al mănăstirii Pobrata, Ieremia Movilă dăduse actul de repopulare.

Un alt sat dispărut era Frîncești, „la drumul Hirlăului”, menționat într-un docu-

² W. Kula, *Sur les transformations économiques de la Pologne au dix-huitième siècle*, Annales Historiques de la Révolution Française 177/1964, p. 266—277; idem, *Théorie économique du système féodal*. Pour un modèle de l'économie polonaise aux XVIe—XVIIIe siècles. Paris, 1970.

⁴ Cf. și A. Sacerdoțeanu, *Așezările omenești în Moldova pînă la 1418*, extras din Arhiva Românească, vol. IX, București, 1944; H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmășe românești*, vol. I, III, București, 1958, 1965. Cf. și D. Hay, *L'Europe aux XIVe et XVe siècles*. Paris, 1972, p. 22, 203—264 (parțial eronat și incomplet informat).

⁵ Gh. Ghibănescu, *Surte și izvoade*, vol. IX, p. 236.

⁶ Bibl. Acad., 627/57; Arh. St. Buc., Sava, 22/6; Arh. St. Iași, 460/37, 426/59.

ment din 12 septembrie 1468. Într-un alt document din 1668 era menționat „satul anume siliștea Rumâniilor”, la Orbic, ținutul Neamț⁷.

Încă Raicevich scria că oamenii din satele din Moldova, în genere, „sfuggono sempre le strade maestre e cercano un qualche fosso o terreno basso per non esser veduti dai passaggieri e soggetti a rapine e vessazioni”⁸.

Apar menționate în documente și o serie de regiuni naturale, cu numiri cu sens uneori neclar: Coble (cu satele Vereșeni, Piticeni, Gîdînți, Săcuieni, Nănești, Ciuturești și altele), amintită și de Miron Costin, Cîrligătura, „O sută de movile” (1618) Terebne, Cozancea („Codrul Cozanciu”), Olteni (secolele XV—XVIII), Cîmpul lui Dragoș (într-un zapis din 23 mai 1661, Troțuș, era menționat Grozești „la câmpul lui Dragoș”), Lunca Mare, la Siret, Strunga, Trojan, Direptate etc. „Valle Berhecz” era menționată de Ștefan cel Mare în 1476 (iunie 11) în legătură cu luptele cu turcii. În harta lui Dimitrie Cantemir („Tabula geographica Moldaviae”) apărea forma „Centum Monticuli”. Tot aici „Ocea”, într-un document din 1781 siliște a moșiei satului Giosenii. Între satele dispărute erau și Socii din secolul XV, în legătură cu care se făceau referiri în două documente din 1685 iulie și 1695 aprilie 8, situat la „Vadul Turcilor”, la Siret, în ținutul Putna, cu mențiunea „ce să răspunde la uricul de la Ștefan vodă cel Bătrîn”. „Vadul Turcilor”, localitate la rîul Siret, apărea și în harta lui Georg Reicherstorffer din 1541. Satul Rădăuți, la Prut, s-ar fi numit anterior (înainte de 1636) Călărași, ca atîtea altele. În sat n-au mai staționat călărași și au fost aduși „țărani proști”. Un nume cu sens discutabil este și Răbția (în turcă „Han Tepesi”), la Prut, menționat din secolul XV („drumul Răbii”) și frecvent în secolele XVII—XVIII, în legătură cu evenimentele. Sensul poate fi și Movila „ruptă” (nume de sat în județul Botoșani, tot la Prut). Într-un document din 1555 mai 2 apărea „sluga Drăgan Răbaie”⁹.

Toponimia.

Pentru unele localități s-au utilizat în documente diverse denumiri, pînă ce una din acestea a rămas valabilă. Baia, în documente, sigilii și cronici, apărea Moldavia, Molde, Moldenmarkt, după apa respectivă, ca și Suceava, Siret etc., Baia (Banja)¹⁰. Unele așezări sâtești n-au avut mult timp nume, pentru a lua, în cele din urmă, pe cel al mănăstirii de care depindeau. De exemplu satul cu moară al mănăstirii Neamț, de la gura Jijiei, „la capătul de jos al Braniștei” (1438—1613) ulterior Nemțeni și Scoposeni, la ținutul Lăpușnei, al mănăstirii Neamț, în „sămile” din 1742. „Satul numit la gura Brădețelului” (1456 iunie 13) a devenit ulterior Horodniceni, după mănăstirea Horodnic (mențiune din 1529 martie 25). Într-un document din 1623 decembrie 21, de la Radu Mihnea, se făceau referiri la înființarea satului Războieni, din ținutul Neamț, de Ștefan cel Mare, pe locul satului Uscăți și întărit bisericii, atunci al mănăstirii Sf. Ilie de lângă Suceava. În inscripția din 1496, Ștefan cel Mare se referea la „locul ce se zice Pirăul Alb”. În 1632 satul era împărțit între doi fii ai lui Nicoară Prăjescu fost mare vistier, Lupu și Ionașco, în două, prin mijloc, cu stilpi, cu cîte 9 vecini¹¹. Satul Gaspar, în braniștea domnească de la Prut, amintea probabil de locul asasinării lui Gaspar Grațiani, de doi boieri, cum relatea Miron Costin, în 1620, așa cum satul Grozinți s-a numit Greci, în hotarul satului Alboteni (menț. din 25 martie 1600), la Cubolta, după asasinarea unui negustor grec sub Iancu Sasul. Într-un document din 1621 noiembrie 30 se arăta că satul Voicesti, pe Iucaș, ținutul Neamț, se numea atunci

⁷ Bibl. Acad. Perg. 12/221; I. Bogdan, *Documente Ștefan cel Mare*, vol. I, p. 127—128.

⁸ *Osservazioni*, Napoli, 1788, p. 226. R. G. Boscovich, în 1762, se referea la Scînteia, „sat cu case puține și mizerabile”, la oamenii fugiți din Șipote, Mălăești, Dracșani. Cf. *Giornale di un viaggio*, Bassano, 1784, p. 112, 140—142.

⁹ Arh. St. Iași, 464/66, 453/13; Bibl. Acad., 54/26 735/145; D. I. R. Hurmuzaki s.n. I, p. 194. Cf. și P. P. Panaiteșcu, *Călători poloni*, București, 1930, p. 23.

¹⁰ Cf. și R. Bahr, *Deutsches Schicksal im Südosten*. Hamburg, 1936, p. 158; R. Honigberger, *Zur Geschichte des Deutschtums in Rumänien*, 1909, p. 9—10.

¹¹ Arh. St. Iași, 427/56.

Boziani. Satul Șișcăuți, la Prut, ținutul Hotin s-a numit Novoselița în 1617. Din „vadul lui Țoțor“ (1454) s-a ajuns la Țuțora. Cotnari derivă de la o persoană, ca și Hirleu (de la Herlea), deși este redat și sub o formă cu semnificație de „reședință domnească“, ca și Fălcui și Huși. Numeroasele sate din Moldova și-au luat numele de la un întemeietor sau organizator al așezării, jude, cneaz, vătăman sau, ulterior, de la stăpîn (boier). Cum se arăta într-un document din 13 martie 1528, de la Petru Rareș, satul numit atunci Negrilești, la Bîrlad, a rezultat din două judecii ale juzilor Buda și Drăgoi, menționați și în 1488 decembrie 15. Unele sate și-au schimbat numele în funcție de noul stăpîn sau reîntemeietor al așezării. Numele de persoane, care stau la baza denumirii satelor pot genera explicații adecvate și pot reflecta uneori și o varietate etnică inițială.

Seria satelor cu mențiuni de nume derivate de la întemeietori sau stăpîni apare interminabilă în documente din secolele XV—XVIII.

Satul	Întemeietorul	Mențiunea
Piticieni la Cobile	Toader Pitic	1414
Oprișani	Satul lui Opriș (cu straja)	1415
Drăgușani la Moldova	Dragoș viteaz	1419
Drăgușani la Stavnic	Dragoș viteaz	1443, 1520
Bătinești la Putna	Batin (unde are casa)	1423
Vorniceni	Oană vornic	1420
Temeșești	Drăguș Teamiș	1434
Porcești la Pîrîul Negru	Ion Porcu (sat unde este curtea lui)	1448
Cernătești la Corod	Cernat ploscar	1448
Huruești la Polocin	Ilie Huru comis	1472
Ostăpciani la Turia	Ostapco vătăman	1473
Buzați la gura Răcăcinei	Mihul Buzat	1481
Huși	Giurgiu Husea	1489
Fulticeni la Șumuz	Stan Pintece	1490
Bratulești	Bratul viteazul	1491
Miroslăvești	Miroslav	1493
Oancea	Oancea fiul lui Stanciul „nemeș“	1495
Folești	Ștefan Foale	1507
Cuhnești pe Rebricea	Oană Cuhne	1515
Lețcani pe Bahlui	Lațcu sirbul	1516
Cordăreni	Andreica Cordar	1519
Pancești	Panco	1519
Cîndestii în Cîmpul lui Dragos	Cîndea	1523
Bîrzești pe Bîrlad	Bîrzea (unde a fost)	1527
Drujești pe Sitna	Druje cel Bătrîn	1528
Leghetîșani pe Berheci	Ștefan Leghetîș	1529
Miclești la obîrșia Podragăi	Miclea	1546
Vorniceni	Dragoș vornic	1546
Frumușîța	Frumușelul jude	1546
Tunsești	Ion Tunsul	1546
Broșteni	Giurgea Broască (casa lui)	1546
Săveni pe Bașeu	Sava husarul	1548
Toporești pe Racova	Petru Topor (unde a fost casa lui)	1554
Frățienestii la gura Obrejei (ulterior Frăsulenii)	Frățian	1569
Alboteni pe Căenar	Petre Albotă logofăt	1570
Bărboși	Micul Bărbosul	1573
Golăești	Ion Golăe logofăt	1576
Bailești pe Racova	Bailă cel Bătrîn	1580
Vărzărești	Toader Vărzaf	1580
Orășeni	Teodor Orăș	1584
Ghermănești	Gherman vatag	1588

Satul	Întemeietorul	Mențiunea
Șepteliceeni	Șeptelici	1588
Miclăușeni	Miclăuș vornic	1591
Bogzești pe Crasna (fost Petrești)	Ion Bogza uricar	1597
Horjești	Stan Horja	1598
Pașcani (seliște) în ținutul Iași,		
pe Ciuluc	Pașco „nemiș”	1599
Vulpășești	Vulpaș	1602
Cudalbi	Marco Cudalbu armășel	1602
Giulești la Moldova	(Giulea (unde a fost curtea lui)	1605
Borăști la gura Huruiatei	Bora jude	1606
Tâlpijani	Tâlpig	1606
Brăești	Boris Braevici	1606
Meleșcani	Crăciun Meleșco	1616
Macicăuți („s-au descălecat satul de la Alexandru vodă”) pe Răut, ținutul Orhei		1617—1618
Știboreni	Macico Rusul	
Medeleni	Știbor	1622
Pogănești (Tutova)	Medeleian	1623
Pojoreni	Nicoară Pogan	1629
Slobozia Zberoaie, la Prut	Pojar „bătrînul”	1631
Hudești	Chioreana Zberoaie vorniceasa	1634—1642
Mlădinești, pe valea Lăpușnei	Petru Hudici	1635
Zugravi la Miletin	Ivașco Mladin	1643
Tabăra la Prut	Ștefan Zugrav	1425, 1692
Herța	Călărași (pod)	1728
	Herțe	1437—1721

Dimitrie Cantemir (Istoria Imperiului otoman, ediția engleză, 1734, p. 452) menționa satul „Barseni” (azi Berezeni), poate Brezeni (menționat în 1706, de pe valea Ialanului), reînțemeiat la Prut. În catagrafia din 1774 apărea „Berezenii la Tocieni”. Au fost și numeroase reeditări (Botăș — Botoșana, Dolhești — Dolhasca, Flămînzi — Flămînzani, Boureni, Râzboeni etc.). Există și dublete ca Boureni (la gura Homorului) — Volovăț (la Sucevița). Numeroase sate mai vechi și mai noi, nu au primit un nume derivat de la o persoană ci a fost aplicat în raport cu natura, locul așezării, formația terenului (Piscu, Răchile, Peștera, Horodîștea, Cetățuia, Muncel, Rupturi), vegetația, fauna, apa, transplantarea oamenilor, fuga sau faima lor rea, locul de origine, repopularea, ocupația. Între satele cu nume redând atitudinea sau comportarea sau situația materială precară a locuitorilor, întâlnim: Sperieți, Desculți, Diocheți, Blînzi, Îndărăpnici, Puținiei, Virstați, Zmulți, Pirlîți, Flămînzi, Cîrpiți, Golășei, Tupilați etc. În legătură cu fenomenul de deplasare în interior s-au constituit sate sau așezări cu numele: Munteni, Bîrgăeni, Ardeoani, Săcueni, Pădureni, Bîrsani, Suceveni, Cîmpeni, Nemțeni, Rîșcani, Sălăgeni, Mărgineni, Gioseni, Ciuhureni etc. Toponimia are, uneori, cum s-a mai subliniat, valoarea unor piese de arhivă. Într-un document din 1447 era menționat „satul la vamă unde a fost jude Cristea”, de la gura Moldoviței. Vama domnească s-a mutat la Cîmpulung, în secolul al XVI-lea, dar numele i-a rămas localității ca atare pînă astăzi. Într-un alt document din 1443 noiembrie 29, apărea mențiunea „vama de la Moldovița cu satul”. În documentele cancelariei domnești indicarea satelor din Moldova se făcea pînă în secolul XVII, în funcție de ape sau de regiuni naturale sau de țiguri din imediata apropiere. În secolul XVII se va generaliza, în documente, uzul indicării ținuturilor sau ocoalelor de care depindeau satele, deși nu se renunța complet la mențiunea apei sau regiunii naturale. Referiri la hotarele și pămînturile satelor „cum se va afla c-au ținut cei din veaci” se făceau și în Pravila din 1646¹².

¹² Carte românească de învățătură, ed. 1961, p. 55.

Dinamica aşezărilor agrare.

Creşterea numărului aşezărilor rurale a fost condiţionată efectiv de situaţia economică şi politică favorabilă, în ritm neregulat şi cu regrese temporare. În Moldova, până la sfîrşitul secolului XV, existau pînă la circa 500 sate răspîndite în întregul teritoriu de la o frontieră la alta. Într-o „descriere” a Moldovei din 1686 se făcea menţiunea eronată că avea 3.000 sate. Creşterea numerică a fost fluctuantă, dar s-a ajuns efectiv pînă la circa 2.500 sate, spre sfîrşitul secolului XVIII. În harta Moldovei din scrierea lui Georg Reicherstorffer, din 1541, apăreau menţionate în Moldova circa 36 localităţi, reproduce şi în harta lui Gerard Mercator şi în „Nouvel Atlas ou Théâtre du Monde” (Amsterdam, 1658). Între acestea Ustie, Ciubărciu, Leuşeni, Lăpuşna, Mogoşesti (menţionat într-un document din 1454), Şcheia, Badeuţi. Numeroase sate erau menţionate în „Carte nouvelle et exacte de la principauté Moldavie et Bukovine avec des confins” (Augsburg, 1789). Parant scria în 1798 că nu exista o hartă corectă a Moldovei.

Vechi aşezări agrare şi pastorale au fost la origine Baia, Suceava, Galaţi (1448), Botoşani, Focşani etc. Căile de trafic au contribuit efectiv la dezvoltarea unora dintre aceste localităţi. În 1616 (noiembrie 29) era menţionat satul (anterior, în 1436, şi „selişte tătărească”) Chişineul pe Bîc, în ţinutul Lăpuşna. În 1670 apărea în forma „Cuscigneo citta di nuovo fatta”. Prin acte imperiale austriace din 13 octombrie 1794 şi 24 februarie 1806, se acordau întăriri pentru privilegiile acordate „tîrgului” Cîmpulung, din „ţinutul Bucovina”, în scopul sprijinirii comerţului, prin ţinerea unui tîrg săptămînal, luna, şi a trei iarmaroace, în zile de lucru. Se avea în vedere şi antrenarea localităţilor din împrejurimi. Aceste „libertăţi” acordate Cîmpulungului, nu trebuiau încălcate. Anterior Cîmpulungul fusese punct vamal şi centru de ocol de sate domnesc din secolul al XVI-lea. „Tîrgoveţii ţărani” („birnici căsaşi”) erau în secolul XVIII o categorie de bază, cum rezultă şi din Condicta Liuzilor din 1803. Şi în 1699 se scria că în Moldova există oraşe sau tîrguri fără ziduri şi întăriri, şi numai tîrguri şi sate. R. Boscovich, în 1762, se referea la aspectul de sate al Birladului, considerat de localnici „oraş” în 1762, şi Vasluiului „un sat mai curînd, mare şi extins, cu case dispersate ici şi colo şi mizerabile”. La fel Tiepolt scria despre Iaşi în 1711. Huşi era, în 1791, considerat „joli village”. În 1790 se sublinia: „oraşele mai mari nu sînt înconjurate cu ziduri şi abia seamănă cu cele mai meschine sate din Italia”¹³. Tîrgul Putna, menţionat şi de G. Reicherstorffer, în 1541, a devenit satul „Tîrgoveţii”, „în girla Putnei”, cum apărea şi în documente din secolele XVI—XVII¹⁴. Vechile tîrguri Baia, Şchei, Troţuş, Lăpuşna, Cotnari, au avut aceeaşi soartă în secolele XVII—XVIII, în raport cu rutele de trafic, în primul rînd, şi alte circumstanţe particulare, rămînd aşezări rurale populate.

Proporţiile şi populaţia satelor.

Dimensiunile iniţiale ale hotarelor satelor din secolele XIV—XV erau apreciabile. În 1611 Constantin Movilă se referea la un „uric vechi” de la Ştefan cel Mare, privind satul Găureni, la Turia, şi înfiinţarea altor sate pe acelaşi hotar. Într-un document din 1520 (iulie 15) se făcea referiri la „gardul vechi” (pentru ţarină) şi la „stîlpi” şi „stejari însemnaţi şi ulmi”, care marcau ulterior hotarul satelor Drăguşeni şi Zăvoiani. Pe hotarul satului Bălăneşti, la Tutova, s-au format Lieştii. Satul Mogoşesti s-a format pe hotarul Şendreştilor (1503). În secolul XVII se făceau menţiuni precise în legătură cu întinderea hotarului satelor. Pentru satul Dănăeşti, la Troţuş, din ţinutul Putna, se făcea menţiunea că avea 352 „pămînturi”. Satul Goşmani, la Orbic, în ţinutul Neamţ avea 290 „pămînturi”, în 1691, „tot cîmpul ţarinii” („cite 9 stînjani pămîntul”). Satul Sănăuţi avea în secolul XVII, 54 jirebii. În unele documente din secolul XVI se făcea menţiunea a 20 case ca cifră normală pentru un sat de proporţii comune, ca şi în Polonia. Fiecare „casă”,

¹³ „Giornale di un viaggio”, Bassano, 1784, p. 107—111; Hurmuzaki, Supl. I, p. 104; VI, p. 100.

¹⁴ Arh. St. Buc., Neamţ, 69/14, 24.

ca unitate de habitat, putea adăposti mai multe familii sau „focuri”, numărul caselor rămânând în funcție de locuri sau jirebii („ce să chiamă loc de casă cu tot aldaudul ei”). Și în 1786 se arăta că mai multe familii se adăposteau în aceeași casă. Casele boieresti nu difereau mult de ale țăranilor. Aveau dependențe și erau împrejmuite cu garduri. În 1644 o casă din satul Porcești avea 20 „pămînturi”. În 1605 o casă din satul Țuțcani avea 12 ogoare în țărină. O mențiune din 1604 se referă la satul Scociuhani, al lui Nestor Ureche, cu 60 bordei vecini. Satul devenit boieresc Rădăuți, la Prut, avea în 1648, 100 vecini (120 birnici în 1840). Bandini (în 1646—1647) găsea la Solonț 35 case și 125 suflete; la Fîntinele circa 112 case și 400 locuitori¹⁵. Satul Spătărești avea 24 locuri de case în 1619, siliștea satului Mitești „umbra” pe 24 locuri de casă (1679). Satul Voinești avea 14 părți de sat în 1717. Satul Boureni avea 30 locuri de case (1621). Satul Fărăoani, din ținutul Bacău, avea 30 părtași, care-l vindeau lui Ștefan Tomșa pentru mănăstirea Solca cu 2.000 galbeni ungurești, în 1615 (martie 24) fără mențiunea existenței vecinilor. În satul Cristești, la Moldova, în ținutul Suceava, pe porțiunea (jumătate) lui Cujbă mare vornic existau 13 case vecini, în 1628. Satul Corlățele avea circa 40 case în 1577. În 1588 satul Trebeș, de lângă Bacău, avea 50 „focuri”, în 1646 25 case și 155 suflete (Bandini), în 1671 40 case. În 1762 satul boieresc Miclăușeni avea 38 case cu 161 suflete. În 1803 satul de răzeși Milești, menționat prima dată în 1442 avea 30 capi de familie.

Invaziile turco-tătare din 1538, 1564, 1574, 1595, polono-căzăcești din 1595 și 1600, după relatările unor documente posterioare, au produs adevărate dezaastre și sub raport demografic. Într-un document din 1577 februarie 6, de la Petru Șchiopul, se făcea mențiunea „cînd au lovit tătarii cu război toată țara”. Aceste invazii s-au manifestat frecvent pînă în secolul XVIII, cu aceleași rezultate. Într-un document din 1581 octombrie 28, era menționată siliștea Biolare, fostă în ocolul Ștefănești, din ținutul Dorohoi, „fără un suflet de om”, din cauza tătarilor. Alte siliști din apropiere erau Răghilești și Badeuți (1582, 1591). Mențiuni de pierderi de acte în documente se referă la „lovirea” de tătari (Tulucești, 1623). Într-un document din 28 martie 1618, de la Radu Miłneea, se făcea mențiunea unor acte pierdute din cauza cazacilor, cînd locuitorii unor sate (Avrămeni la „O sută de movile” la Prut) „au fugit în munți în zilele lui Petru voievod”. Satul Șivița, la Prut, în ținutul Covurlui, a stat pustiu 25 ani, pentru că era „la marginea țării și în drumul păgînilor tătari” (1618 martie 30). Ștefan Tomșa l-a luat domnesc și a adus cîțiva oameni din alte părți. A fost atribuit lui Condrea (Condi) vameș pentru 300 ughi și i se acorda privilegiu de repopulare cu elemente variate. În 1639 februarie 2, satul era dat mănăstirii Galata de „boierul Condrea vameș”. Un document din 1622—1623, de la Ștefan Tomșa se referea la satul Scumpia, pe Gîrlă, din ținutul Iași, al lui Enache postelnic, fost siliște, „așezat din nou”, „tot cu oameni din altă țară” și din interior „care n-au fost scriși nicăieri la dabile”. Se acordau scutiri de dabile, angherii, ughi de casă, munci, iliși, sulgiu, camănan, cu o impunere asupra satului de 100 taleri argint pe an. Într-un document din 1617 martie 26 se arăta că „diresul” pentru Scumpia a fost pierdut din cauza tătarilor în zilele lui Ioan voievod. Seliștea Mărișeni, pe Bîrlad, era „pustie, fără oameni din zilele lui Petru voievod”, se menționa într-un document din 1617 aprilie 4. Satul Borcești a rămas siliște de la Constantin Movilă pînă la Vasile Lupu, se arăta într-un document din 9 august 1649. Într-un document din 1627 februarie 20, era amintit un „loc pustiu unde se numește Mihăilășeni”¹⁶.

¹⁵ Cf. Marcus Bandinus, „*Visitatio generalis*”, An. Acad. Rom., m.s.i. t. XVI, 1885, p. 210, 215—217, 237—238. Cf. și *Istoria Polșii*, t. I, ed. II, Moscova, 1956, p. 224; *Acta Poloniae Historica*, 1, 1958, p. 17. Cf. și Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. IV, p. 120, vol. IX, p. 184—190, *Ispisoace și zapise*, vol. II₂, p. 52, 201, III₁, p. 211—212, vol. IV, p. 194, 198.

¹⁶ *Diplomatarium italicum*, vol. I, p. 111, II, p. 335; *Documente privind Istoria României* (D.I.R.); E. D. Tappe, *Documents concerning Rumanian History*, Londra, 1964, p. 40, 55; *Cercetări istorice X—XII*, p. 113—114.

Sate la obîrşia sau „gura“ apelor

Satul sau seliştea	Apa	Menţiunea documentară
Temeşeşti (unde a fost Draguş Teamiş)	gura Studeniţei (Recei)	1431
Cîrstienestî şi Temeşeşti	gura Neamţului	1427—1435
Sauceşti	gura Cracăului	1438
Mînzăţi	virful Liubanei	1434
Sat cu juzi Făt şi Ilie	virful Sărutei	1434
Bozieni	virful Bîrlăzelului	1437
Lieşti	gura Jeravăţului	1436
sat unde au fost cneji Lie şi	gura Jeravăţului la Bîrlad	1414—1439
Ţigăneştii		
Panceştii	obîrşia Bîrladului	1448
Horodniceni	gura Brădăţelului	1456
Vama (unde a fost jude Cristea)	gura Moldoviţei	1447
Stroeşti	gura Şomuzului	1453
Sacalăşeşti	gura Somuzului	1462
Părtănoşi	gura Pobratei	1455
Boziani	virful Albinei	1446—1519
Drăgoeşti	gura Dobrotvorului	1452
Verişeşti	gura Berheciului	1452
Zemeşeşti	gura Tazlăului	1462
Motişeşti	virful Corodului	1463
Cernăteşti	obîrşia Gerului	1468
Cernăteşti	obîrşia Corodului	1468
Podoleni	gura Negriteascăi	1479
Doljeşti	gura Albinei	1479
Dobruleşti	obîrşia Orbicului	1480
Ecuşeni	obîrşia Voronei	1480
Galeşeşti	gura Răcăţaului	1490
Glodeni	virful Telejnei	1484
Râşcani	virful Telejnei	1500
Stărcişti	gura Tutovei	1487
selişte unde a fost tirgul		
Sărăţii	din sus de gura Sărăţii	1489
Strocîşti şi Zahareşti	virful Şomuzului	1479
Rizina	gura Rizinei	1495
Cicfrestî	gura Gerului	1496
Plavăteşti	virful Ialanului	1487
Rădeni	gura Ialanului	1497
Măneşti	virful Ialanului	1491
Stefcani	unde se uneşte Tazlăul Mare	
	cu Tazlăul Sărat	1493
Dobrovăţ	virful Dobrovăţului	1503
Tăpeşti	gura Lozovei la Bîrlad	1520
Sîrbi	gura Oancei	1521
Costeşti	gura Ciuhurului	1520
Ploscăreni	gura Ciuhurului	1618
Copanca	gura Zahornei	1527
Ideşti la Bîrlad	mai sus de gura Lozovei	1529
Poenari	obîrşia Bîrlăzelului	1575
Tescani la Jijia	gura Ursoaiei	1577
Dragomireşti	obîrşia Lăpuşnei	1597
Cetăţuia	gura Covurluiului	1599
Movîleni	gura Jijloarei	1587
Iugănei	gura Pereschivului	1602
Dărmăneşti	gura Trotuşului	1609

Satul sau seliște	Apa	Mențiunea documentară
sat al m-rii Neamț	la gura Jijiei, la capătul de jos al Braniștii	1438—1613
Borăști	gura Huruliței	1606
Boureni	la Moldova, Moțca, Boura	1621
Ustia	„unde cade Răutul în apa Nistrului”	1623
Obîrșia Berheciului		1611
Piperești	gura Bahluiului	1607—1654
Piscul și Mogoșești	gura Sovuluiului	1635
Berești	obîrșia Chinejei	1676
Călmățui	gura Călmățuiului	1780

III. — Regimul proprietății feudale.

Proprietatea boierească asupra satelor și pământurilor acestora s-a profilat inițial în Moldova. Cea bisericească, din începuturi modeste, se consolida rapid, se extindea și parțial asupra tirgurilor și obține imunități, tipic feudale, în forme care nu se pot constata și la cea boierească. De la 10 mănăstiri în secolul al XV-lea (Neamț, Bistrița, Moldovița, Putna, Sf. Ilie, Voroneț, Horodnic, Homor, Pobrata, Dobrovăț) s-a ajuns în secolul XVIII la 50 care stăpîneau peste 250 sate și alte locuri, rezultate din atribuirii domnești, dani, cumpărări, schimburi. Stăpînirea feudală a boierimii în secolele XIV—XV s-a instituit asupra locurilor defrișate și populate, ulterior întărite de domnie, și a unor sate, foste obști țărănești libere, cu juzi, cnezi sau vătămani, și a locurilor „pustii” trecute pe seama domniei. A urmat cumpărarea, schimbul și acordarea de sate și locuri fără stăpîni sau confiscate de domnie. În prima jumătate a secolului XV se remarcă o frecvență în obținerea privilegiului domnesc, de stăpînii de sate pentru o proprietate de origine incertă, consolidată astfel. Privilegiul domnesc deschidea pentru unii stăpîni de sate și calea dregătoriei. Expresia „pentru slujire”, din majoritatea documentelor din secolele XV și XVI se referea la fidelitatea boierului față de domnie și era urmată de alta, aluzivă la confiscarea în caz de infidelitate. „A slujit și slujește” însemna că beneficiarul este la dispoziția domnului, este fidel. Ștefan voievod întărea în 1443 (martie 6) lui pan Mihul pisar, pentru slujire, un sat cumpărat cu 50 zloți. Ștefan cel Mare întărea printr-un act din 1467 ianuarie 1, lui Moica și fratelui său Coste, pentru slujire, o seliște (Fintina lui Știubei), cumpărată cu 125 zloți tătărești. Sate cumpărate și locuri și venituri domnești din vămi au fost acordate „pentru slujire”, lui Cernat ploscar și fratelui său Șteful, prin actul din 1448 iulie 15. În 1623 (ianuarie 27) se făceau referiri la vinderea unei părți din satul Cernătești de strănepoții lui Șteful Cernat. Mențiuni în legătură cu o „slujire” reală se făceau în acte din 1392 martie 30 de la Roman voievod, pentru „Ivanși viteaz”, căruia i se acordau trei sate „uric cu tot venitul” și din 1418 februarie 11 pentru Dan vameș de Alexandru cel Bun, „locul a șase sate într-un hotar, din dreaptă ocină și dedină domnească”. Clară apărea donația pentru slujire și într-un act din 5 aprilie 1488, de la Ștefan cel Mare, în favoarea lui Duma pircălab, un sat și o siliște la Bogdana, la Trotus. Unele documente conțin date și indicații privind condițiile de transmitere a stăpînirii satelor urmașilor direcți, care implicau și rezerve în anumite împrejurări, din partea domniei. Frecvent locurile întărite de domnie unui boier erau la mari distanțe unele de altele. De exemplu, Alexandru cel Bun acorda în 1414 august 2 lui Toader Pitic trei sate, unul la Cobile, unde avea casa, altul la gura Jeravățului, la Birlad, unde au fost cneji Lie și Tîgăneștii și al treilea la Birlad, unde avea o altă casă unde erau Tamaș și Ivan cneji. Același Alexandru voievod întărea lui Oană vornic în 1420 aprilie 20, zece sate pe Bîcovăț, între acestea și Vorniceni, uric cu tot venitul. În 1456, cum se arăta în documentul din 1456, de la Vaslui, se făcea mențiunea a 52 „pani, de la mare pînă la mic”, ca și în actul din 1421, care constituia aproximativ întreaga boierime a țării. Dintre aceștia Mihul logofătul dispunea de circa 20 sate și Ivan Porcul de circa 15 sate (în 1448). Majoritatea boierilor aveau sub 5 sate. Ștefan

cel Mare a cumpărat și sate de la stăpîni particulari pentru a le atașa la tîrguri sau a le acorda mănăstirilor (Putna). În 1503 cumpăra mănăstirea de pe Dobrovăț, cu sate, pentru noua și ultima sa ctitorie.

Sancțiunea confiscării satelor boierești a fost aplicată sporadic în secolul XV. Pentru a da un exemplu, satele lui Mihail logofătul, favorizat de regele Cazimir, cu salvconduct regal din 1462, refugiat în Polonia, cu frații și slugile lui, i-au fost reținute de Ștefan cel Mare, condiționat de revenirea în Moldova. În 1468 i s-au restituit formal curtea de la Siret și satele Părtănoși și Onțești și i se promitea restul după „slujire”. În 1470 Ștefan cel Mare îl chema din nou în țară, arătînd că i-a întărit ocinile Negoești, Conțești, Părtănoși și Valea Seacă (toate în continuitate).

Sate din ocoale domnești acordate mănăstirilor

Mănăstirea	Satul	Ocolul	Data sau mențiunea
Mitropolia Suceava	Bosancea	Cetății Suceava	1622
Episcopia Roman	Șcheuleți și Bogdănești	Șchei	1569
Episcopia Huși	Rîșești	Ocolul Huși	1602
	Cîrligați		
	Crețești		
	Plopeni		
Galata	Măcicățeni la Jijia	Botoșani	1583
	Teișori	Botoșani	1595
	Belcești	Cotnari	1622
	Plopi		
	Călugăreni		
	Mînzești	Iași	1596
	Folfăești		
	Vorovești		1577
	Sadna	Roman	1578
	Tămășeni		
Solca	Stupca	Suceava	1615
	Broșteni	Suceava	1624
	Ciorsaci	Suceava	1618
	Drăgănești	Badeuți	1615
	Cîrcinești		
	Vancicăuți		
	Pîrlișani		
	Crăinicești	Badeuți	1620
	Storești	Hîrlău	1623
	Radomirești	Bacău	1623
	Ustia	Orhei	1618
Dragomirna	Salcia	Suceava	1627
	Necșani	Botoșani	1654
	Uriceni-Flămînzii	Hîrlău	1612
Sucevița	Sucevița	Badeuți	1583
	Mîndrești	Badeuți	1586
Pantocrator-Teodorenii	Mereni	Suceava	1621
Putna	Pleșinți	Badeuți	1593
	Stăuceni pe Sitna	Botoșani	1589
	Cuciurul Mare	Cernăuți	1552
Homor	Petricani	Neamț	1583
Secul	Vînători	Neamț	1607
	Borcești	Neamț	1596
	Ecuseni	Român	1621
	Săbăoani	Roman	1606
	Berindeești		

Mănăstirea	Satul	Ocolul	Data sau mențiunea
Neamț	Davideni	Neamț	1597
Pobrata	Săvești	Neamț	1586
	Hlinița	Șipinți	1548
	Dracinița		
Sf. Ilie — Suceava	Războieni	Neamț	1613
	Ivoești	Iași	1554
Hangul	Bălțătești	Neamț	1627
	Minjești		
Tazlău	Ostapceni	Piatra	1552
	Bunești	Bacău	1593
Pingărați	Seliștea pe Almaș	Piatra	1577
	Bilăești pe Cracău	Piatra	1596
	Ivănești	Piatra	1612
Țarină	Averești pe Cracău	Piatra	1594
	Nicorești și Giurov	Piatra	1606
	Silicicani pe Bașău	Dorohoi	1581
	Rînzești	Birlad	1594
Bisericiani	Vînători	Piatra	1620—1639
	Popșești pe Cracău	Piatra	1619
	Troița pe Cracău	Piatra	1621
Sinai (Galata de Jos)	Iucaș	Piatra	1612
Sinai-Vineri	Ulmi	Cotnari	1630
Bistrița	Tătărași pe Bistrița	Piatra	1596
Rișca	Podoleni pe Bistrița	Piatra	1649
	Boțești pe Cracău	Piatra	1595
Slatina	Trusești	Ștefănești	1568
Moldovița	Onțeni	Botoșani	1588
Sava-Ierusalim	Stroești pe Sitna	Șipote	1576
	Mirzești	Iași	1624
Barnovschi	Șipote	Șipote	1652
Socola	Iezăreni și Găureni	Iași	1583
Bîrnova	Ciurbesti	Iași	1654
Agapia	Childești pe Moldova	Roman	1617
Trei Ierarhi	Fărcășeni	Șchei	1640
Gelia	Vasilcău	Soroca	1647
Zlataust-Iași	Lăpușna	Lăpușna	1694
Conventul catolic	Trebeș	Bacău	1588
Bacău			

„Răzășimea“

Reluăm sumar discuția asupra acestei categorii a populației rurale din Moldova, de țărani liberi și facem inițial sublinierea că deși în legătură cu termenul și noțiunea există un material bibliografic abundent, „problema“ include aspecte neclare sau confuzii. În studii sau contribuții și lucrări mai vaste s-a discutat această „problemă“, cu sau fără competență și pe bază de material insuficient sau neconcludent. S-a arătat, de unii autori, în mod just, că termenul răzeș, comparabil cu nemeș, are sensul de „părtaș“. S-au emis etimologii bizare, deși rezultă clar că răzeșii erau urmașii unor stăpîni de sate, cu uric, din secolul XV pînă în secolul XVII, cum a subliniat și R. Rosetti. Unii autori au fost tentați să atribuie acestei categorii de țărani liberi, stăpîni de pămînt („moșinași“) o origine mai veche, de urmași ai unor juzi și cnezi din sate rămase libere, categorii alimentată ulterior cu alte elemente. A. Veress susținea că răzeșii (părtași) ar fi fost la origine „ciangăi maghiari“, care „s-au asimilat boierimii române din Moldova“. A. Veress mai afirma, eronat, fără o bază documentară, că „în teritoriul răzășesc sînt foarte

puține donațiuni domnești". P. P. Panaitescu a afirmat că răzeșii, ca și moșnenii, ar fi constituit cea mai veche categorie de stăpini rurali, anterioară înființării statului. Impropriu au fost incluși în această categorie locuitorii din obștile domnești de munte, din Vrancea și din Cîmpulung, care erau constituite din urmași ai unor vechi păstori, intrați și rămași în directă dependență de domnie, cu anumite libertăți și avantaje, pentru obligațiile lor de străjeri la frontieră (comparați cu secuii), cu o situație materială mai dificilă. Se poate demonstra că răzeșii propriu-ziși, au fost, în majoritatea cazurilor, urmași ai unor vechi stăpini de ocini cumpărate sau de slujire, care, prin înmulțirea și fracționarea pământului, au rămas „țărani”, în comparație cu alți stăpini rurali.

Un document din 1560 martie 27, făcea mențiunea a peste 20 descendenți ai lui „Tăbuci cel Bătrîn”, între aceștia foști dregători domnești, Mihai, Matei și Ion Stîrcea, care-și împărțeau satul de ocină Boianul, la Prut, fără a se menționa vecinii. I. Nădejde se referea la răzeși din Miclăușeni, ținutul Roman, strănepoți ai lui Miclăuș vornic, sub Alexandru cel Bun, și nepoți ai lui Roman spătar, în număr de 20, care, în 1591, vindeau, forțați de împrejurări lui Simion Stroici viztîier satul lor cu 3.800 zloți tătărești. Strănepoții lui Boris Braevici, boier sub Alexandru cel Bun, au vîndut în 1606 și 1609 porțiuni de ocină din satul Brăești, ținutul Hirilău, rudei lor („răzeșii lor”), Eremia Mateșescu postelnic, ulterior pîrcălab de Hotin, pentru 2.000 taleri argint. Un alt document din 1609, aprilie 8, se referea la răzeșii din Piperceeni, ținutul Orhei, cărora Constantin Movilă le reintărea satul cu toată ocina, cu tot hotarul de moșie, mori, heleșteu, pomete, vii, prisăci, inclusiv părțile care au fost „închinat” boierului Vasile Lozenschi stolnicul, și vecinii lor. Erau menționați, în același document, „diregătorul boieresc” și „vătămănu din satul lor”. În documente din secolul XV apărea termenul „so-dăși”, utilizat și în secolul XVII, pentru copărtași. Termenul răzeș avea sensul propriu de coproprietar, în cadrul unei obști rurale, dar cu o parte anume în sat și la cîmp, pe care o poate delimita și vinde. Aceste părți erau incluse în porțiuni mai mari numite „bătrîni”. Această situație s-a menținut nealterată pînă în secolul al XIX-lea, dar copărtași și chiar „răzeș” se considera și un mare boier intrat în stăpînirea unei porțiuni prin danie sau cumpărare, pretinzînd chiar și exercitarea dreptului de protimis. Hatmanul Constantin Ruset se considera, într-un document din 1743 septembrie 15, „răzeș” la Pleșești sat din ținutul Hirilău. Logofeteasa Elena Paladi, cu părți în satul Românești, se considera în 1812 „răzeasă” și „megieșă”. În secolul al XVIII-lea apărea și forma „răzași” și termenul asuma și sensul de vecin de proprietate și la oraș. Răzeși (copărtași) au devenit și clăcași din satele Mărgineni și Cleja, din ținutul Bacău, care au cumpărat pămîntul de la stăpîni și la care se referea, ca un cunoscător al realității, și Mihail Kogălniceanu (*Urticatul*, XX, p. 224, 1742).

Termenul răzeși indica deci și o categorie de stăpini de pămînt neprivilegiați și calitatea de copărtași, pe care o aveau și mazili și boieri. Gh. Ghibănescu a căutat o explicație pentru apariția termenului răzeș la 1580. Am putea afirma că termenul răzeș apărea la sfîrșitul secolului XVI, atunci cînd era necesar a se distinge masa micilor stăpini de pămînt vechi neprivilegiați, de urmașii apropiați ai dregătorilor sau foști dregători incluși în categoria „nemeși”. „Țărani” răzeși apăreau menționați, prima dată, în satul Hălășești, din ținutul Neamț, într-un document din 1586 iulie 20. Într-un document anterior din 1584 iunie 20, „răzeși” din Hălășeni erau menționați în legătură cu un Mihăilă, care și-a ales partea din vatra satului și era pus în categoria „nemeș”. În alt document din 1588 se făceau referiri la separarea unei „părți nemeșești” din satul Horbinești a lui Gavrilăș logofăt, de acelea ale răzeșilor lui. Într-un alt document din secolul XVII era menționat Cristea, nepotul lui Porcul, un „țăran” care stăpînea 1/6 din satul Păncești (din vatră de sat, din cîmp și din pădure) și care era supus la „darea țărănească”. În secolul XVIII se făceau referiri în documente la dreptul de a pretinde zile de muncă țăranilor rezervat exclusiv boierilor și mazililor, nu și răzeșilor simpli.

Utile apar și comparații cu situația din Transilvania și din Polonia. J. Rutkowski s-a referit la fracționarea continuă a proprietății nobiliare din Polonia, prin împărțiri în familie, și la vinderea de porțiuni de cei săracii nobililor mari, stăpîni pe mai multe sate, așa cum s-a întîmplat și în Moldova. Răzeșii aveau o situație similară cu „drobna szlachta”. K. Tymieniecki se referea și el la mica nobilime polonă, cu „mod de viață țărănesc”, cu tendința continuă a diminuării

ca număr. Miron Costin făcea distincție între boier, curtean (slujitor) și țăran. Dimitrie Cantemir a arătat că răzeșii puteau fi numiți țărani liberi¹⁷.

IV. — Populația rurală din Moldova în secolul al XVI-lea.

Pentru secolul XVI, în care situația populației rurale din Moldova n-a evoluat mult față de secolul anterior, informația documentară este redusă ca proporții și conținut, cu unele aspecte particulare. Stăpînirea feudală de pămînt din Moldova trecea printr-o evoluție lentă, pînă la asumarea formelor tipice din secolul XVII, asupra cărora vom insista în mod particular. Accentuarea dependenței Moldovei față de Imperiul otoman și instaurarea regimului de monopol în a doua jumătate al secolului al XVI-lea au determinat în economia țării regrese conținut. Autorul italian Gromo se referea în 1546 la abundența în resurse a Moldovei, dar și la distrugerea economică acestei țări datorită evenimentelor politice, înlocuirea domnilor și expedițiile de reprimare turco-tătare. Dezvoltarea orașelor din secolul anterior și primele decenii ale secolului XVI a stagnat. Calea de tranzit prin Moldova continua să fie parcursă de negustorii din Polonia spre Galați și Chilia, dar aceștia se opreau rar în tirguri sau orașe cu mărfuri pentru desfacere datorită nesiguranței și relațiilor încordate. În documente apăreau menționați negustorii greci și unii armeni, uneori jefuiți și asasinați în Moldova. Unii din aceștia achiziționau sate. În documente din a doua jumătate a secolului al XVI-lea apărea menționat griul luat pentru Galați, adică pentru transportul la Istanbul¹⁸.

Nu avem informații mai ample asupra producției agrare și animale a țării. nici asupra anilor de secetă și foamete și epidemii, cum va fi cazul pentru secolul următor. Mențiuni documentare se refereau la dezastere învazilor din 1538, 1564, 1574, 1595. Ani de secetă și foamete au fost 1512, 1553, 1574—1575, 1585. „Abundență” în produse a fost în 1588. Epidemii de pestă au fost în anii 1512, 1522—1553, 1588. Alexandru Lăpușneanu, într-o scrisoare adresată bistrițenilor, cu data de 25 martie 1553, din Iași, se referea la ravagiile epidemiei de pestă, care a făcut mii de victime în rîndurile populației agricole a țării și la lipsa mîinii de lucru în agricultură și la remedieri. În 1585 a fost secetă în Moldova. În 1588 se remarcă o abundență neobișnuită de produse agricole, cum n-a mai fost de 40 ani, dar banii erau „răi” (asprii noi) din cauza dominației turcești. În vara anului 1588 bîntuia ciuma în Moldova ca și în Polonia și Petru Șchiopul cu anturajul său stăteau în corturi pe cîmp, la Tuțora, pentru a evita contacte cu zona contaminată de flagel. Astfel se explică cifra redusă a populației din Moldova înscrisă în catastiful lui Petru Șchiopul din 1591. La începutul secolului al XVI-lea populația Moldovei ar fi fost de circa 200.000 suflete și a crescut ulterior, cum rezultă din cifrele efectivelor militare. În catastiful lui Petru Șchiopul din 1591 apăreau sub 40.000 de „țărani”, alături de circa 8.000 curteni și nemeși. Între ținuturile mai populate atunci erau Suceava cu 4.000 țărani, Orhei cu 2.657 țărani, Neamț cu

¹⁷ Indicăm aici unele contribuții considerate mai importante și surse documentare cu caracter particular. Cf. I. C. Filitti, *Proprietarii solului în trecutul Principatelor Române*, Acad. Rom., m.s.i., s. III, t. XVI, 1935, p. 21—22; P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească*, București, 1964, p. 79, 32; Buletinul Ioan Neculce, vol. I, p. 74—79, 101. Arh. St. Iași 401/57; 405/373; 615/37, 95/9, 401/68; Bibl. Acad. 239/5, 1141/64; 307/60. Cf. și J. Rutkowski, *Histoire économique de la Pologne*, Paris, 1927, p. 102; K. Tymieniecki, *Quelques parallèles de l'Histoire agricole du Moyen Age*, Acta Poloniae Historica, 1, 1958, p. 19.

¹⁸ Cf. A. Veress, *Documente*, I, p. 203, 205, 253, vol. II, p. 25—276; E. D. Tappe, *Documents concerning Rumanian History*, Londra, 1964, p. 38; Al. Ciorănescu, *Documente din arhivele din Simancas*, 1940, p. 61, 87—88; N. Beldiceanu, *La crise monétaire ottomane au XVIe siècle et son influence sur les Principautés Roumaines*, Südostforschungen, XVI, 1957, p. 70—86; Hurmuzaki, vol. XII, p. 1102—1123. Cf. și relatarea lui François de Beccarie de Pavie, din 1585, publicată fragmentar de N. Iorga în *Acte și fragmente* I, p. 38, și din nou, complet, de F. Braudel, în *Prace W. Kula*, Varșovia, 1976, p. 26.

2.525 țărani, Iași cu 2.270 țărani, Chigheci cu 2.260 țărani, Putna cu 2.040 țărani, Hotin cu 1.916 țărani și Soroca cu 1.714 țărani¹⁹.

Informații sporadice se referă la cultivarea cerealelor și la feracitatea solului. Cromer puneă încă accentul pe intensificarea creșterii vitelor și oilor, ca și R. Heidenstein și alții, față de randamentul minim al agriculturii²⁰.

În secolul XVI au fost reîntărite vechile „vislujenii” și au continuat acordări de sate și siliști, unele confiscate pentru violențe sau devenite domnești prin lipsă de succesori. În 1528 Petru Rareș acorda lui Grozav pîrcălab de Roman, pentru slujire, siliștea Șendreni, la Polocine, rămasă lui Petru Rareș de la Cernătoaie, pentru lipsă de succesiune, cu mențiunea că nu s-a găsit „privilegiul”. „Sluga” Ion, fiul lui Grozav fost vornic, o vindea ca ocină în 1546 (aprilie 2) lui Ghedeon vătæg pentru 500 zloți tătărești. Alexandru Lăpușneanu vindea lui Teodor Bolea stolnic, pentru slujire, satul Blănești, pe Bîrlad, cu vii, moară, curte, fost al lui Maxim Hrăbtor postelnic, fără succesori, pentru 1.200 zloți tătărești. Pisari domnești, dieci și cămărași de vistierie, vistiernici, aprozi, globnici, logofeți cumpărau cu bani ocini și vislujenii ale urmașilor unor vechi stăpîni din secolul anterior. „Sluga” Vasco, fiul lui Petrică fost comis, vindea în 1513 (martie 7) „vislujenia” tatălui său, satul Oniceni la Șomuzul Rece, acordat de Ștefan cel Mare pentru slujbă, în 1493, cu 500 zloți tătărești, domnului, care îl atribuia, cu uric, lui Isac logofătul. În 1528 Petru Rareș făcea danie fratelui său Teodor („slugă” și „pan”) satul Drujești pe Sitna, cumpărat de la nepoții lui Druje cel bătrîn, cu 1.030 zloți tătărești²¹.

Nu putem urmări în documentele din sec. XVI pentru Moldova, apariția sau existența „rezervei senioriale”, cum a fost cazul în Polonia cu folwark-ul, pentru exportul de cereale, în raport cu oprimarea tot mai intensă turcească, politică și economică. Ritmul de creștere a populației rurale a fost lent și cu întreruperi și regrese, datorită epidemiilor și invaziilor și exodului, totuși suprafețele cultivate s-au mai extins, cum rezultă și din știrile documentare (1528 februarie 5, 1549 decembrie 2, 1551 martie 21, 1569 iulie 19) referitoare la defrișări. Monopolul instaurat de Poartă nu putea stimula creșterea producției de cereale, cum au subliniat ulterior și Bandini și Cantemir. Importanța prezintă și referirile lui G. Botero, din 1595, la situația economică a Moldovei. Dezvoltarea agriculturii era limitată și de instabilitatea demografică. Se remarcă marea număr de boi ca și de R. Heidenstein. Traficul de mărfuri varșate era intens, cum s-a remarcat²². Sursele principale de venituri ale boierilor continuau să fie dijmele și monopolurile asupra morilor și podurilor. Imunitățile au fost restrinse. Biserica și le menținea în continuare, neconfirmate ca în secolul anterior. Un nou gen de privilegii pentru venituri din judecăți, din sate, se introducea de la sfîrșitul secolului XVI. În rîndurile țăranilor dependenți nu intraseră încă și mici stăpîni de pămînt deposeđați de ocinile lor, dar procesul își avea aici începutul. Sînt reduse la număr știrile referitoare la țăranii dependenți. Într-un document din 4 aprilie 1545 se făcea mențiunea „cu vecini” (anacronism) pentru satul Hodcești, în forma „susidi”. În 1608 (iulie 15) era menționat ca „siliște”. Actul din 1545, pe pergament, nu era menționat în altul din 1581 mai 8, de la Iancu Sasul, care se referea și la Hodcești. Acest act din 4 aprilie 1545 ar putea fi un fals al diacului Șaidir, alături de altele. Scriitorul actului din 1545, Toma Florescu nu apărea ulterior, și nici anterior. Regimul slobozilor ca remediu pentru repopularea satelor era reactualizat spre sfîrșitul secolului al XVI-lea. Termenul „vecin” apărea în documentul din 1585 septembrie 3, de la Petru Șchiopul, referitor la popularea unui loc la „Lunca Mare”, cumpărat de Bucium pîrcălab de Hotin. Noii aduși, din afară (unguri, munteni, sîrbi, greci) vor fi vecini lui Bucium, de aici poate și legătura făcută de Dimitrie Cantemir între noțiunea de „vecin” și om venit din țări vecine. Noilor veniți li se acordau scu-

¹⁹ *Documente privind Istoria României* (D.I.R.); Veress, *Documente*, II, p. 39—41, 61; Hurmuzaki, vol. XV₁, p. 491; *Cronici slavo-române*, ed. P.P. Panaitescu, 1959, p. 140, 192—193; Hurmuzaki, vol. III, p. 114.

²⁰ N. Jorga, *Acte și fragmente*, vol. I, p. 38; A. Veress, *Documente*, I, p. 201, 202, 75, și 18; S. Münster, *Cosmographie*, Basel, ed. 1598, p. 1264.

²¹ *Documente privind Istoria României* (D.I.R.).

²² Cf. *Le relazioni universali*, Veneția, 1608, p. 95—96.

tiri de obligații față de domnie (lucru, oaste, iliș). Cu acest act începea pentru secolele XVI—XVII seria celor păstrate. Un alt act pentru regimul de slobozenie a fost acordat de Petru Șchiopul în 1588 ianuarie 3, pentru „sluga” Șeptelici, în vederea populării unui loc „pustiū”, tot cu elemente străine. Aici se făceau referiri la „oameni” ce vor fi aduși. În alte documente apăreau menționați poslușnici ai mănăstirilor și „năimiți” pentru munci agricole. (1590 martie 15)²³.

Muncile țăranilor cu stăpini nu erau fixate, cum rezultă și dintr-o mențiune într-un document din 1596 iunie 22. Satul Bilăești al mănăstirii Pingărați era scutit de toate podvoadele pentru „a munci sfinte mănăstiri la orice treabă”. Astfel de mențiuni deveneau mai frecvente în documentele din secolul următor. „Lucrul” satului Stroești, pentru mănăstirea Sf. Sava de la Ierusalim, era menționat într-un document din 1576 aprilie 18. Ștefan Răzvan apostrofa în 1595 (mai 18) pe dregătorii de la ținutul Tigheci, că „mină la muncă să lucreze” pe oamenii din satul Tătăreni al mănăstirii Tazlău. Se mai menționa că vor lua bani pentru lucru „cum li s-a dat povățială”. Pripasuri, gloabe și deșugubine trebuiau lăsate călugărilor de staroste, scotari, deșugubinari și globnici. Și monopolul mănăstiresc asupra braniștilor era întărit prin acte domnești, prima dată în 1502 noiembrie 17, pentru mănăstirea Putna. Într-un act din 1582 noiembrie 6 se făcea mențiunea expresă a interzicerii tăierii lemnelor din braniștea mănăstirii Neamț. Alături de exploatarea țăranimii de stăpini și mănăstiri, oprimarea de statul feudal, în raport direct și cu accentuarea dominației turcești și datorită tendinței de acumulare rapidă a unor sume de bani de domnii nesiguri pe tron, pentru un timp mai îndelungat, a luat proporții continui și a determinat manifestări de rezistență. Un număr tot mai mare de vite se lua țăranimii, în afară de contribuțiile în bani, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. În prima jumătate a aceluiași secol numeroși țărani își ducneau vitele pentru vânzare în orașe din Ardeal, în special la Brașov. Manifestări din partea țăranimii au avut loc în septembrie 1582, la plecarea lui Iancu Sasul ca și în septembrie 1591 după plecarea lui Petru Șchiopul. Era eronată, totuși, afirmația din cronica lui Grigore Ureche, acceptată și de N. Iorga, că Iancu Sasul n-a trecut din Moldova în Ardeal din cauză că „se temea de țărani”. În realitate pasurile munților spre Moldova erau păzite din Ardeal, din ordinul Porții, care înștiințată de intențiile lui Iancu Sasul, trimisese ceauși în scopul prinderii lui. Și Gașpar Grațian a fost asasinat de doi boieri²⁴. Țărani oprimați s-au refugiat și în teritoriul polonez cum au făcut și robii țigani. La oprimarea țăranimii din Țara Românească, în timpul lui Petru Cercel, de boierime și domnie, se referea fidel secretarul acestuia Franco Sivori, care sublinia că „abia pot prin muncile lor să-și câștige existența și să plătească tributul domniei”. În 1511 s-a făcut mențiunea unui catastrofe de oameni fugiți în Polonia, atrași de nobili, pentru a scăpa de achitarea tributului pentru turci, cum reamăra și regele polon Sigismund. În actul lui Bogdan Lăpușneanu din 20 octombrie 1569 (Iași), referitor la relațiile cu regele polon Sigismund August, se prevedea și neprimirea „fugarilor” din ambele părți și restituirea la stăpînii lor²⁵. Trecerea țăranilor din Moldova în Polonia și invers a continuat în tot secolul al XVI-lea. Servi ai panilor poloni s-au refugiat în Moldova spre sfârșitul acestui secol. În 1597 Ieremia Movilă reclama lui Zamoyiski pe panul Dlužniowski, care a intrat în Moldova să-și caute țăranii, cu aprobarea domniei, și a întreprins, cu cavaleria sa, un adevărat raid prădalnic, a ucis oameni și a luat 200 vite dintr-un sat din ținutul Cernăuți²⁶. Și în cronica lui Ureche se făcea mențiune plecării unor țărani și așe-

²³ Termenul „vecini” era în uz în Italia în secolul XIII (vicini-vicinantia) în Spania („vecinos”) și în Polonia în secolul XVI („opole-vicinia” și „vicinus”). Cf. și E. I. Kolicheva, *Holopstvo i krepostnicestvo* (15—16 v.), Moscova, 1971. În „Pravila” lui Vasile Lupu întâlnim termenii sinonimi „țărani”, „mișei”, „oameni săraci”, „săraci”, „plugari” pentru locuitorii comuni ai satelor.

²⁴ Cf. *Revista istorică*, XI, 1925, p. 21; N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. V, p. 195; A. Ciorănescu, *Documente*, p. 87—88.

²⁵ Hurmuzaki, vol. II₃, p. 17, 67, VIII, p. 150.

²⁶ Hurmuzaki, Supl. II₁, p. 438.

zării lor peste Nistru, mai sus de Tighina, din cauza oprimării în timpul lui Iancu Sasul²⁷.

Tărănimea s-a atașat lui Ioan Voievod în lupta sa contra exploatării turcești, în timp ce majoritatea boierimii, interesată de privilegii și abuzuri, s-a separat de el în condiții tragice, cum sublinia și Gorecius²⁸. Ioan voievod a susținut și pe răzeși, față de rapacitatea boierilor și clerului, restituindu-le unele din ocinile ce li s-au luat cu forța. Într-un document din 1599 martie 30, de la Ieremia Movilă se făceau referiri la măsurile lui Ioan voievod de secularizare a averilor mănăstirilor. Același domn se adresa bistrițenilor în legătură cu fuga mitropolitului Tofan, cu alți călugări, din Moldova, „cu mulți bani”²⁹. Potcoavă ar fi fost sprijinit în 1578 de „poporul răsculat” pentru a lupta contra exploatării turcești. Pe țărani se baza și Aron voievod în lupta contra turcilor, trădat de marea boierime³⁰.

V. — Populația rurală din Moldova în secolul XVII.

În secolul al XVII-lea, în lumea satelor în Moldova, s-au produs fenomene legate de criza economică, între acestea și decăderea vechilor obști răzășești și acapararea satelor de noi parveniți în dregătorii, considerați „șerpi nesătuși și veninoși” (1623), zarafi și negustori. Producția agricolă și animală în limite normale, a luat proporții, dar a fluctuat negativ în condiții de calamități naturale și evenimente politico-militare. Oamenii din sate au pribegit din cauza invaziilor, a sarcinilor fiscale și feudale în general și în urma pierderii ocinilor, foști răzeși deveniți uneori „oameni care îmblă și nicăiuri nu se asează” (1661). Între acești acaparatori, Isac Balica fost hatman, (1606—1611), și-a constituit un „ocol” de sate în ținuturile Dorohoi și Hirlău, ulterior confiscate de domnie și restituite vechilor stăpîni. Multe sate a aservit și Teodor Boul vistier. Zapisile de vânzare de pământ și actele domnești de întărire menționau că tranzacția s-a făcut normal, pentru ca, ulterior, în judecățile la divanul domnesc, să se constate că banii au fost „aruncați” de acaparatori preținșilor vînzători „de bună voie și nesiliți”. Și „daniile” de pământ și părți de sate, practicate frecvent în acest secol, urmau unor amenințări și violențe. Andoca Zlătarul (zaraf) cumpăra în 1644 satul Drăgușeni, din ținutul Vaslui, și mai primea de la Vasile Lupu, tot în 1644, două sate din ocolul tirgului Țuțora, „pentru slujire”. Devenea pitar în 1651 și clucer în 1667. În 1743 „răzeșii cei nevînduți” din Chiujești și Mogoșești, în fundul Vilnii, ținutul Vaslui au avut „multă giudecată cu neamul Handocăi clucer”, care a cumpărat părți de moșie de la răzeși³¹. Ștefan Tomșa II printr-un document din 3 februarie 1615, restituia lui Vasile ureadnic și fratelui său Petrea spătar, părți din satul Otești, pe Răcățau, ținutul Adjud, care fuseseră acaparate de Bucium vornicul, cu sila „lepădîndu-le” 4.000 aspri. Se confirmă astfel și afirmația lui Miron Costin că Tomșa ar fi fost originar din această localitate.

S-a subliniat acțiunea devastatoare a invadatorilor străini care participau la aventura Moveștilor. Jan Zamoyski afirma, cu exagerare, în 1596, în dieta din Varșovia, că în vara anului 1595 cînd a intervenit în Moldova, se aflau aici numai circa 15.000 suflete „valahi” ascunși, în mare parte, de teama dușmanilor, în păduri. Ieremia Movilă însuși s-a referit, în corespondența sa cu cancelarul polon Zamoyski și cu regele Sigismund III Vasa, în anii 1601—1602, la robirea și masacrarea populației din Soroca și alte localități, de tătari și de cazaci, la emigrarea locuitorilor din „săraca și devastata țară a Moldovei”, în „țara sultanului” („turcească”), Volhinia, Podolia etc., din cauza foametei și opresiunii

²⁷ Ureche, *Cronica*, ed. C. Giurescu, p. 253.

²⁸ Gorecius, *Descriptio belli Iuoniae*, Frankfurt. 1578, p. 90.

²⁹ Gr. Tocilescu, 534 documente slavo-române, p. 527—528; *Cronici slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 148—149.

³⁰ I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, vol. II, p. 25.

³¹ Arh. St. Iași, 664/3; rev. T. Codrescu IV, p. 100. Cf. pentru unele analogii și J. Topolski, *La régression économique en Pologne du XVIe au XVIIe siècle*, Acta Poloniae Historica, II, 1962, p. 28—49 (reducerea suprafețelor cultivate, declinul orașelor).

militare polone, cu toate străjile de la frontieră. În păduri erau găsiți copii morți de frig. În septembrie 1602 Marek Sobieski scria regelui Poloniei că era periculos (riscant) să se circule pe drumurile din Moldova. „Niște morți de leși”, în poleni de lângă Cernăuți (peste Prut) erau menționate în documente ulterioare din anii 1618, 1630, 1634, 1654. În 1602 Ieremia Movilă arăta regelui Poloniei că în Moldova nu este o singură localitate care să nu fi fost devastată, cum a scris și R. Heidenstein. În ianuarie 1603 Ieremia Movilă, în corespondența cu Zamoyiski, se refera la foametea cauzată de recolta rea timp de doi ani, și la ciumă, datorită cărcia în septembrie-noiembrie 1603 rătăcea cu curtea sa peste câmpuri și prin păduri, pentru a evita contagiunea cu flagelul. În aceste condiții s-a ajuns la instituirea servajului moștenit și în Moldova³². Dificultățile au continuat și după pacea de la Hotin din 1621. Și R. Heidenstein (1600) s-a referit la posibilitățile de dezvoltare ale Moldovei în funcție de resurse și de slăbirea dominației turco-tătare. În acte din 1616—1617 Radu Mihnea făcea referiri la „țara stricată și pustii de oști”, la rolul nefast al boierilor, care au venit cu „multe oști leșesti, cu mare răutate asupra țării” (în 1612) „și au pierit cu toții”. În documentele din același timp se făceau referiri la numeroase sate abandonate de populație, în particular din nordul țării. În 1623 se făceau referiri la oameni fugiți din sate din Moldova în Transilvania, Polonia și Țara Românească și se arăta că Ștefan Tomșa a luat măsuri pentru revenirea acestora. Se sublinia că din seliști pustii, ca Solca și Fărăoani, a făcut „sate cum se cuvine”. Între satele pustii erau atunci și Belcești, Plopi și Călugăreni, pe Bahlui, în ținutul Hîrlău. În 1620 se observa că Moldova și Țara Românească, în comparație cu Transilvania, erau „assai piu povere et meno habitate perchè in quelle si mettono le gravezze a beneplacito del principe”³³. Aceleași constatări se făceau și în 1622. Montalbani, fostul secretar a lui Gașpar Grațiani, se referea și el (în 1625) la depopularea și devastarea țării și exploatarea populației prin contribuții în natură și în bani. Paul de Alep, care făcea referiri la localități din Moldova, în 1653—1654, unele eronate, arăta că populația din Moldova nu se poate evalua datorită incursiunilor și robirii de tătari. Zona Roman-Focșani îi apărea cea mai locuită și mai pitorească. Satele Bogdana și Domnești erau considerate „mici orașe”³⁴. În 1650 Cotnarii, considerat de Bandini „celebre oppidum”, cu case de lemn între vii, a scăpat „neatins” de cazaci și de tătari, cum scria în 1651 suedezul Johann Mayer. Lăpușna a fost ars complet de tătari. În 1651 Vasile Lupu scutea de cai de olac și boi de podvoade pe „omănași” din Stroești, sat al mănăstirii Sf. Sava, care „au scăpat de tătari nerobiți”³⁵. Datele posterioare (din 1656—1660) ale lui Evliya Celebi, pentru sate, ca și pentru orașe, sînt de domeniul fanteziei. Scinteia („burg”) ar fi avut 300 case, dar oamenii erau fugiți la munte din cauza pestei³⁶. În 1656—1658 Moldova era „ein sehr verwüstetes Land” scria C. I. Hillebrandt. Între localitățile abandonate sau devastate erau și Baia și Ștefănești. Se sublinia, totuși, ospitalitatea populației³⁷. La exploatarea populației din Moldova, în afară de tribut, „sub diverse pretexte”, se referea și Ricaut³⁸.

Date veridice pentru populația unor târguri din Moldova a consemnat Bassetti (Diplomatarium Italicum II, p. 347), în 1643, în dezacord cu acelea ale lui Diodat (1641) și Bandini (1646).

³² Hurmuzaki, III₂, p. 413—422; supl. II₂, p. 2, 4, 13—14, 15—16, 18—19, 211—214, 236, 245—246, 318—319.

³³ Hurmuzaki, VIII, p. 391, 403.

³⁴ *Travels of Macarius*, ed. Belfour, Londra, 1829, p. 100, 161—162, 318—320. Yajashiti este Zgârdești, „Braicha” este Bravicea.

³⁵ *Balciana*, vol. II—III, p. 372—375; Arh. St. Iași, 323/61; *Cercetări istorice*, a. VIII—IX₃, p. 44, 48—49.

³⁶ *Bul. comisiei istorice a României*, vol. XII, vol. XVI, p. 278—279, *Studia et Acta orientalia*, vol. IV, 1962, p. 153—208.

³⁷ *Reise*, ed. F. Babinger, Sibiu, 1937, p. 78.

³⁸ Ricaut, *Histoire de l'état présent de l'Empire Ottoman*, Paris, 1670, p. 197.

Localitatea	Case	Locuitori
Baia	224	815
Birlad	175	550
Cotnari	167	740
Galați	313	1.363
Hîrlău	354	1.216
Neamț	137	555
Piatra	63	290
Roman	337	1.597
Suceava	962	5.450
Trotuș	67	233

Față de exploatarea crescîndă și de condițiile tot mai sumbre de existență, populația din sate a făcut front comun de rezistență contra dominației feudale. Nesupunerea la lucru apare frecvent menționată în documente domnești și amenințată cu represiunea. În 1633 Moise Movilă se adresa „vătămănilor și tuturor sâtenilor” din satul Vinători (de lingă Piatra), atribuit mănăstirii Biserican, pentru nesupunere față de călugări³⁹. O serie întreagă de siliști, deci foste sate abandonate de locuitori, erau menționate într-un act din 2 mai 1633 (Răvăcani, Pietriș, Găureni, Hotcești, Dădești) întărite lui Dumitru Buhuș logofăt al treilea, de Alexandru Iliăș, alături de satul Gîdînți la Siret, cu pod și satul Crivești, sub Strungă⁴⁰. La fuga țăranilor din sate și la readucerea la vechii stăpîni se făceau referiri și în Pravila elaborată de Eustratie Berindei logofăt, din 1646⁴¹.

În secolul XVII a continuat, mai intens decît în cel anterior, defrișarea sub formă de „lazuri” și „curături”, pentru pășune și agricultură, în raport și cu creșterea populației și cu dezvoltarea economică din Moldova. Suprafețele cultivate de țărani se extindeau, cum rezultă și din mențiunile diviziunilor de locuri, „jirebii” sau „sortii” și loturi („ogoare” și „pămînturi”) în „hotarele” satelor de răzeși. Într-un document din 1605 (septembrie 6) era menționată o „casă” din satul Țuțcani, cu 12 ogoare în țarină. În alt document din 1617 mai 24 erau menționate două jirebii „ce sînt loc pentru două case” din satul Buțcăteni, întărite de Radu Mihnea lui „Alexa cupeț”, cumpărate cu 20 taleri. Într-un document din 1634 (ianuarie 25), de la Moise Movilă, era menționate „trei sortii loc de trei case” din a treia parte din satul Booreni, la riul Moldova, cumpărate pentru 40 ughi galbeni. În 1644 o „casă” din satul Porcești avea 20 „pămînturi”⁴². Mai pot fi amintite aici „curăturile” în făget, în număr de 790, de la „Siucme-zău” (1617), curăturile de la Dărmănești (de lingă Piatra), pentru care sâtenii au intrat în conflict cu călugării de la mănăstirile Pingărați și Biserican. Vecinii ai mănăstirii Moldovița au făcut curături la Vama și le-au vîndut Cimpulungeniilor, dar vinzarea era anulată de Gheorghe Duca în 1683 (ianuarie 7), cu justificarea că ei aveau dreptul numai la folosirea lor⁴³.

Creșterea volumului producției agricole, în afară și de unele mențiuni explicate, o arată și existența a numeroase mori sătenești, mai ales în ținutul Putna, la riul Putna, lupta pentru vaduri, prețul în creștere al acestora. Apar în documente de la jumătatea secolului al XVII-lea înainte mențiuni de „vite de negoț”, „ialovițe grase”, turme de porci îngrășați în codri cu ghindă și jir pentru piața externă⁴⁴. Cifra oilor nu era în creștere față de secolul anterior și datorită marelui număr luat de turci pentru aprovizionarea Istanbulului. Satul Toporăuți,

³⁹ Arh. St. București, I/20.

⁴⁰ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. II, p. 114—119.

⁴¹ Cf. *Pravila*, ed. 1961, p. 13, 56.

⁴² Bibl. Acad. 1156/21, 105/1197; Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. II, p. 52, 201, III, p. 211—212.

⁴³ T. Balan, *Documente bucovinene*, vol. III, p. 74.

⁴⁴ Arh. St. Iași, 696/11 (1686).

din ținutul Cernăuți, fost al lui Miron Barnovschi, acordat mănăstirii sale din Iași, în 1627, putea avea, după mențiunea din actul de danie domnească, aproximativ 1.500 oi țărănești, 100 stupi și 500 porci, la care se calcula zeciuiala pentru domnie. Acest sat era menționat documentar prima dată în 1412. Aceleași cifre se mențineau în 1652 de Vasile Lupu. Pentru satul Șipote se fixau, în același act din 1652, cîte 300 oi, 300 porci, 300 stupi supuși la gorștine și desetine. La satul Hlincea, în 1660, se stabileau pentru vecini și poslușnici 800 oi, 800 stupi și 30 porci țărănești scutiți de gorștine și desetine⁴⁵.

În secolul al XVII-lea anii de secetă și de foamete au fost numeroși, de la un capăt la altul⁴⁶.

Ani normali	Ani de secetă și foamete	Epidemii pesta
1641	1601—1603	1603
1644	1618—1619	1651
1646	1621	1653
1649	1632—1634	1658
1656	1636	1681
1669	1639	
	1645	
	1653	
	1659	
	1662	
	1668	
	1672	
	1674—1675	
	1678	
	1681—1682	
	1683—1684	
	1686—1687	
	1691	

Prețuri pentru cereale în Moldova.

Anul	Cerealele	Prețul
1636	grâu	4 potronici merța
1649	grâu de vară	5 potronici merța (12 potronici=1 taler)
1674	mălai	1 ughi
1684	mălai	1 leu — 1 zlot merța
1685	„pîne“	1 ughi merța
1695	grâu	18 „imperiali“
1716	„păne“	10 lei merța (1 galben aur unguresc=4 lei)
1718—1719	„păine“	7—8 lei merța
1731—1732	„mălai“	4 lei merța „sub munte“

⁴⁵ T. Balan, *Documente bucovinene*, vol. III, p. 106—108, 159—160, Cercetări istorice, VIII—IX₃, p. 43—53.

⁴⁶ Cf. și Emm. Le Roy-Ladurie, *Climat et récoltes aux XVIIe et XVIIIe siècles*, Annales ESC, 1960, 3, p. 434—465 ; G. B. Segni, *Trattato sopra la carestia e fame, sue cause, accidenti, provvisioni, reggimenti*, Bologna, 1602.

Un document din 1668 (noiembrie 18) se referea la vecini plecați din satul Băcești, al lui Simion Barbovski, în alt sat pentru „flămînzime”. În februarie 1691 se scria că în Moldova este o mare lipsă și griul se vinde cu 18 „imperiali” (talere de argint) și că tătarii din Bugeac aduceau pentru vinzare cereale la Iași (relatarea lui F. A. Renzi). În alte documente se făceau referiri la vinderea de sate și părți de sate cu prețuri derizorii, în timp de foamete, pentru salvarea existenței⁴⁷. Foametea s-a complicat în unui ani și cu izbucnirea ciumei, cum a fost cazul în 1603, 1651, 1653, 1658, 1681. Agricultură nu se putea practica ani în șir din cauza hrvaziilor. În 1692, în legătură cu prețul satului Zugravi, pe Miletin, din ținutul Hirău, de 275 lei, se sublinia: „măcar precum sintu vremile acum de nici n-ar face acel sat banii aceia”⁴⁸.

Toma negustorul din Iași primea de la Constantin Duca, în 1703, pentru mărfuri în valoare de 622 lei, părți din satele Minzești și Gângurești. Fiul său Sandu Toma vistiernicul stăpînea ulterior întreg satul Minzești. În 1677 (septembrie 5) satul Sălcești, pe Bîrzota, ținutul Bîrladului, era vîndut lui Chiriac Sturza paharnic mare pentru 150 lei bătuți, de Dumbravă și Borlea, pentru „multe nevoi și dări”. Se făcea mențiunea că „au întrebă semînțiile”. În 1696 „săliștea Sălcești” ajungea a lui Ursul abăger pentru 50 de lei, datorită lui Ion Isar vistiernic, dar a mai fost vîndută. În 1672 Cornelio Magni vedea, în trecere prin Moldova, „casali tutti distrutti et inhabitati”. Ph. Avril se referea în 1692 la „cette malheureuse principauté... la plus désolée de toutes les provinces de l'Europe”⁴⁹. Același autor scria că Moldova era „une des plus belles et des plus agréables provinces de l'Europe”. Și în 1686 se scria de alt autor: „La Moldavie est assez fertile en grains et legumes et l'air est très bon”. De Burgo considera Moldova „il più fertile, abbondante e delizioso paese del mondo” (1686).

În secolul al XVII-lea a continuat masiv „vecinirea” foștilor răzeși, care și-au pierdut ocinile și au rămas în satele lor, îngroșînd, astfel, rîndurile sătenilor dependenți și fără libertatea de strămutare, cu condiția socială de „vecini în veci”, cu stăpîni laici și eclesiastici, o situație echivalentă cu robia și pusă pe același plan („la robie și vecinătate”). Răzeșii de Drăgănești se dau vecini cu ocina lui Aslan postelnic (ulterior vornic), în 1617, pentru plata dăbilor. Răzeșii din satul Tupilați, pe valea Elanului, din ținutul Fălciu, făceau danie satul lor „giupânului” Ștefan Catargiu comisul, ca să „le aibă de grijă”, dar să poată pleca și să nu fie considerați vecini, nici ei, nici urmașii lor (1672 iunie 1). Ulterior satul Tupilați era integral aservit⁵⁰. Se recurgea, uneori, și la soluția „vecini poslușnici” pentru a aplana conflicte de durată, cum a fost cazul cu locuitorii din satul Budești, sub codru, în ținutul Cîrligăturii, al mănăstirii „din Dealul Mare”. Antonie Roset, printr-un act din 31 martie 1676, enumera nominal o serie de 20 „oameni” în frunte cu vătămănu lor Vasile Jaloviță, scutiți de obligații față de domnie (galbeni de casă, lei, zloți, iliș, sulgiu, unt, ceară, lucru). Se făceau referiri și aici la plafonul pentru oi de gorștină, stupi de desetină, rîmători de gorștină. Mănăstirea Hlinea avea în 1660—1662 și poslușnici (15—16) „oameni străini din țară străină”, alături de vecini la satul său. Gheorghe Duca dădea un act pentru mănăstirea Galata, în 1669 (decembrie 30), referitor la poslușnicii din satul Vorovești, ținutul Cîrligătura, scutit de dajde „și de toate dările și angheriile cîte simtu pre alți mișei în țară”. Episcopia de Roman a înființat lângă țîrg satul „Poslușnicii” (existent în 1612) cu „oameni adunați din alte țări”. În 1623 iulie 11 Ștefan Tomșa se referea la „vecini și poslușnici” ai mănăstirii Sf. Ilie de lângă Suceava. Într-un act din 1617 mai 21, de la Radu Mihnea, referitor la vecinii fugiți de la cislă din satul Roznov, al lui Ionașco Bilăi fost pîrcălab, se preciza „nimeni să nu fie scutelnic”⁵¹. Comisul Ilie Catargiu obținea în 1700, de la divan, ca vecini, pe doi răzeși, unul fost vătămănu în

⁴⁷ *Diplomatarium italicum*, vol. IV, p. 295; Arh. St. Iași, 661/9, (1672), 10, 220/7.

⁴⁸ Arh. St. Iași, 619/3.

⁴⁹ *Voyage de Moldavie*, în vol. *Voyage en divers états d'Europe*, Paris, 1693, p. 282.

⁵⁰ Arh. St. Iași, 664/12. 694/9.

⁵¹ Arh. St. București, Achiz. noi, 1115/18, Galata 10/12, *Cercetări istorice* VIII—IX₃, p. 52, 58.

satul Domnești în 1691, care își vinduseră ocinile și erau lăsați la casele lor cu „chezași”⁵². Vecinii erau incluși în actele de vânzare pentru sate, de zestre sau de împărțire a averii, în liste nominale sau vânduți separat, zălogiți cu satele. Vecinii erau schimbați și pentru țigani robi⁵³. Cel mai vechi caz de vindere separată a vecinilor sau o mențiune explicită pare a fi relatată într-un document din 1613 martie 30. „Vecini drepti” erau menționați într-un document din 17 noiembrie 1588. Vecini („susedi”) „bătrâni și tineri” erau menționați într-un document din 1603 aprilie 13 de la Ieremia Movilă, pentru satul Boțești, din ținutul Vaslui, al lui Teodor stolnicul. Într-un act din 1609 ianuarie 23 era menționat satul Boldești, din ținutul Suceava, cu toți vecinii, dat în schimb. În 1619 Gaspar Grațiani se referea la vecinii fugiți din satul Stroești, al mănăstirii Sf. Sava, „cîți i-a apucat derepturia”, „de moșie”, „ce s-au închinat de bună voie să fie vecini”. În 1663 (ianuarie 28) într-un document de la Istrate Dabița, se făceau referiri la vecini din satul Hudești „bătrîni de loc de acolo”, „de cînd Balica”, și vecini făcuți cu slobozie⁵⁴. Vecinii trebuiau să lucreze „la orice treabă”, „la toate trebile”. Gh. Panu se referea la un document din 1667, de la Gheorghe Duca, privind obligațiile oamenilor din satul Băbicieni față de mănăstirea Cetățuia, fără a indica cota actului și depozitul. Pasajul „nimeni din obiceiul legat să nu vă scoată” apare a fi introdus de Gh. Panu⁵⁵. Pentru sătenii din Ciurbești se fixa în 1670, în condiții speciale, 2 zile pe lună obligații de lucru pentru mănăstirea Birnova, anterior în 1654 fără limite („la toate trebile, hie la ce lucru și la mori”). Satul a fost din ocolul curții domnești din Iași și a rămas cu unele obligații față de aceasta, cum se preciza și în 1676⁵⁶. Scutirea vecinilor mănăstirești, de exemplu din satul Stroești al mănăstirii Sf. Sava — Ierusalim, de contribuții pentru domnie, cu plata dajdiei („dajdea birului”) „în rupt” prin cislă, în rate anuale (1631, 1673)⁵⁷, constituia un avantaj pentru stăpînul satului. În 1654 se scria că satul Trebeș, al conventului episcopale de Argeș — Milcovia din Bacău, din 1588, putea avea un venit de 1.000 taleri, dacă era scutit de obligațiile față de domnie⁵⁸. În 1673 (aprilie 11) Ștefan Petriceico accorda slobozie, pentru 6 ani, pentru coloniști la siliștea Sagna din ținutul Roman. În 1674 martie 8, Dumitrașco Cantacuzino accorda un nou act pentru coloniști la siliștea Sagna „cît de mulți vor veni”, cu scutiri pentru trei ani. Într-un alt document din 1675 decembrie 2, de la Dumitrașco Cantacuzino, se făceau referiri la plîngerea egumenului mănăstirii Galata de sus, și se întăreau scutiile de dări și de angherii pentru satele Sagna și Tămășeni, din ținutul Roman, încălcate de pircălabii de Roman și alți slujitori. Urma o nouă întărire de la Antonie Ruset, din 15 decembrie 1676, pentru satul Tămășeni, cu obligația plății cislei, după catastifile de la visticierie. Judecățile le făceau numai călugării. Antonie Ruset accorda, printr-un act din 1676 ianuarie 8, mănăstirii Galata din deal, pentru satul Teșori, din ocolul Botoșani, facilitarea să achite „cu ruptul” 20 ughi pe an („osebit den darea ce iaste pre țară”), prin egumen la domnie, fără amestecul vornicilor de Botoșani⁵⁹.

Plecarea clandestină din sate în interior sau în „Țara turcească” a vecinilor și răzeșilor, inclusiv slujitori și curteni, a luat proporții și cei rămași trebuiau să suporte și obligațiile acestora, plătindu-le partea de contribuții fiscale revenită prin cislă. Readucerea oamenilor plecați, în satele respective, era o problemă dificilă sau imposibil de rezolvat, chiar cu asigurări de rigoare și nu „cu streangul de grumaz” (expresie înfîlînită și în documente medievale franceze). Unii vecini din satul Mașcăuți s-au înscris la „hînsărie” și au revenit la stăpîn (Buhuș medelnicer), care le plătea dajdea în ughi. Vecini din satul Valea Seacă, al lui Ceaur postelnic, voiau să se facă „șaugăi de Ocnă”, dar Antioh Cantemir

⁵² Arh. St. Iași, 220/16, 219/3.

⁵³ Arh. St. Iași, 464/39; *Documente privind Istoria României*.

⁵⁴ Arh. St. Iași, 246/37.

⁵⁵ *Cercetări asupra stării țăranilor în veacurile trecute*. București, 1910, p. 134. Cf. și R. Lehmann, *Quellen zur Lage der Privatbauern*, Berlin, 1957 („müssen täglich thun was ihnen befohlen wird”).

⁵⁶ Cf. și *Nouvelles études d'Histoire* III, 1965, p. 158—159.

⁵⁷ Arh. St. Iași, 323/93.

⁵⁸ I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, vol. I, 1914, p. 100—103.

⁵⁹ Arh. St. Buc., Galata, 2/12, 13, 9/7, 6/27, 26.

fi reîntărea vecinilor, pentru că erau fii de vecini⁶⁰. Un document de la Gheorghe Duca din 1665 iunie 5, se referea la selistei Stolniceni, pe Ciuhru, în ținutul Iașilor, dăruită de Alexandru Buluș și soția sa Alexandra, fiica lui Nicolae Ureche, lui Ursache vistier, pentru că le-a împrumutat 1.000 lei „într-un an fără dobândă”⁶¹. În 1701 (aprilie 20) Constantin Duca, în referire la „mișei noștri țărani de Gicove și de Frătăuți”, scria că s-au „spăimîntat pentru nevoile ce sînt și pe altă țară” și au „început a fugi”. Îi tocmea cu „ruptoare”, să fie de „poslușanie” pentru mănăstire și pentru „paza poticilor”⁶². În 1672 populația era „bejenită” din „șleahul oștirii”. Cît timp au stăpînit turcii Camenița (1672—1699) nu puteau „să trăiască oamenii cu odihnă în partea de sus”, scria și Ioan Neculce⁶³. Kilele de Camenița („de om cîte o kilă de pâine”) și cai pentru turci erau o obligație generală⁶⁴. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea nu s-au mai fixat termene pentru readucerea vecinilor fugiți, ca și în Polonia⁶⁵ și Rusia, dar se acordau cărți domnești pentru apărarea vecinilor (din Sturzeni și Dușmani și Logofeteni), de a nu fi luați și duși arbitrar din unele sate, fără judecată la divan de armăși sau slugi boierești⁶⁶. În 1706 (august 6) Antioh Cantemir mai dădea lui Teodor Hăbășescu fost mare spătar carte pentru căutarea vecinilor din satul Dămienest, care au lăsat cîsla în sat și au fugit. „să-i ia cu bani cu tot”⁶⁷. De asemenea s-au emis, în continuare, cărți domnești pentru aducerea de coloniști, cu scutiri de dajde pentru patru ani. În 1663 Istrate Dabija dădea o astfel de „carte” pentru satul Iurghiciani din ținutul Hîrlău, al lui Nicolae Buluș meclnicer.

O soluție practică uneori era împărțirea membrilor familiei vecinului fugit, între noul și vechiul stăpîn. În 1681 iulie 13, divanul domnesc hotăra ca vecinul Strechie, plecat din satul Iorgoești, al lui Panaite negustor, strănepotul lui Limidar vameș, și stabilit înainte de domnia lui Istrate Dabija în satul Băbicieni al mănăstirii Cetățuia, să rămînă aceștia iar trei din cinci fii ai vecinului reveneau lui Panaite negustorul⁶⁸. Locuitori fugiți din satul Piscani, din ținutul Tutova, erau rechemati, în 1681, prin carte domnească, de Gheorghe Duca, oferindu-li-se condiția de „sloboziani” pentru un an și apoi tocmeire cu „rupta”, pentru a reveni să-și caute „de pămînt și de agonisită”. Un alt document din 1692 se referea la oameni din Coțofănești, care și-au vîndut ocinile lui Dima pîrcălabul, care și-a pus vornicel și „i-a tras să-i hie și vecini”. Ei au fugit și se admitea să fie lăsați „în pace de vecinătate” dacă restituiau noului stăpîn al satului dublul sumei primite pentru pămînturi⁶⁹. Unor vecini ai mănăstirii Galata, din satul Fîntîna Gerului din ținutul Tecuci, li s-a înlesnit trecerea (fuga) peste Siret, în Țara Românească, cu vite și cai, de către patru călărași din satul Gîrlești, rude cu ei. Au fost „rași din călărășie” și dați „de grumaz” să fie vecini egumului mănăstirii Galata, care i-a iertat de „vecinătate” cu despăgubiri⁷⁰. Într-un act pentru repopularea „cu oameni fără cîslă și fără stăpîn” siliștii de la Fîntîna, din ținutul Tecuci, din 1678 decembrie 18, se amintea de oamenii „rășchirași de multe greutăți”, care vor avea scutiri⁷¹. În 1673 (iulie 5) se scria preventiv „de se va întîmpla să se rășchire vreun sat dintre acestea pentru greutățile ce sînt asupra țării”. În documente de la sfîrșitul secolului XVII se scria despre „împrăștierea oamenilor în toate părțile”, despre „ocine și sate cu vecini și poslușnici toate pustii și oameni împrăștiați”. Constantin Cantemir în 1693 se referea la „vremi cumplite” și la „pustietatea” din Moldova⁷². În 1679

⁶⁰ Arh. St. Iași, 460/24, 214/10.

⁶¹ Arh. St. Iași, 423/37.

⁶² T. Balan, *Documente bucovinene*, III, p. 110—111.

⁶³ Cf. Ioan Neculce, *Letopiseșul*, ed. M. Kogălniceanu, 1872, p. 199.

⁶⁴ *Cercetări istorice*, a. X—XII, 1936, p. 109.

⁶⁵ *Istoria Polșii*, t. I, ed. II, 1956, p. 229, 304.

⁶⁶ *Bibl. Acad.*, 589/84, 85, (1673).

⁶⁷ Arh. St. Iași, 416/28. *Bul. Neculce* 6, p. 213—214.

⁶⁸ Arh. St. Iași, 661/13.

⁶⁹ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, IV, p. 57—58, 221.

⁷⁰ Arh. St. Buc., Galata 6/31.

⁷¹ Arh. St. Buc., Galata, 6/22, 28.

⁷² *Uricarul*, II, p. 93—98, IV, p. 244—245.

exista la Cîric, lângă Iași, o slobozie domnească, menționată și în 1684—1685, cu oameni veniți. O „slobozie” domnească exista și la Orhei, cu vornicel („deregător”), menționată într-un document din 9 aprilie 1660. Satul domnesc „Slobozia Drăgășanilor”, din ocolul Botoșani, era menționat într-un document din 26 iunie 1675⁷⁵. În 1691, L. F. Marsigli se referea la „dezolarea Moldovei” de invaziile tătre trecut în Podolia și în Pocuția, din cauza tătarilor și se cerea regelui Jan Sobieski să admită revenirea lor în satele boierești abandonate⁷⁶. În 1688 Antonio Giorgini și în 1689 Antonio Rensi se refereau la localități distruse și abandonate din Moldova de invaziile tătarilor, cazacilor și de poloni: Cotnari în 1684, Baia în 1688, Vaslui, Tecuci, Tirgu-Frumos, Săbăoani (1675), Neamț, ars de polonezi în 1675⁷⁵. În 1691 L. F. Marsigli se referea la „dezolarea Moldovei” de invaziile tătarilor (peste 300 sate în Bugeac) „manigoldi da punire le provincie tributarie di Moldavia, Valachia, Transilvania „și de jafurile polone („le scorriere polacche”). În 1692 se scria că pentru tătari n-ar ajunge „zidul chinezesc cu 100.000 sentinele”⁷⁶. În 1690 marele vizir ar fi retrimis în Moldova pungile cu tributul⁷⁷. La 20 octombrie 1691 Jan Sobieski, din „obozul” său de pe malul riului Moldova, scria despre campania sa care se desfășura „cum summa utilitate et immortalitate decore”. Nordul Moldovei a rămas sub ocupație polonă pînă la pacea de la Carlowitz. La Soroca era o garnizoană cu peste 1.000 oameni care atacau convoaiele pentru Căminuța. O altă se afla la punctul fortificat Pererita. În 1698 regele August II pretindea frontiera pînă la Dunăre⁷⁸. În 1698 se scria că Antioh Cantemir a silit mai mulți boieri să plece în Polonia și „Valahia” și că Moldova avea 4 ținuturi locuite din cele 17⁷⁹. În afară de soluția repopulării așezărilor abandonate, care necesita timp, mănăstirile, cu aprobarea domniei, procedau și la regruparea vecinilor rămași în sate. Mănăstirea Barnovschi își aducea vecinii de la Toporăuți, din ținutul Cernăuți, la siliștea Șipote, din ținutul Hîrlău. În 1680. Șipote „la drumul mare”, era sat cu „tărani” și vătăman în 1657 sub protecție domnească. Satul a fost abandonat de populație din cauza vexațiunilor la care era expus prin așezarea la „drumul mare” și vecinii rămași au fost duși în 1693, împreună cu cei de la Toporăuți și Munteni, la Dobirceni, în ținutul Vaslui (în număr de 28)⁸⁰. Mănăstirea Galata, în 1690, își fixa 24 oameni (în 1693 — 29) rămași în Plopi, Belcești, Teșori, Tămășeni, Sadna, la Mînjești în ținutul Cîrligătura⁸¹. Satele Belcești, Plopi, Călugăreni ale mănăstirii Galata au mai fost „siliști pustii” înainte de 1623 și Ștefan Tomșa a acordat scutiri totale pentru refacere. În 1705 la Șipote erau 45 vecini, la Toporăuți 77. În actul de la Dimitrie Cantemir, din 26 decembrie 1710, se prevedea pentru mănăstirea Barnovschi 43 vecini la Șipote și 67 la Volcineț și la Toporăuți⁸². S-au făcut mutări de vecini și în satele boierești⁸³. În 1722 (martie 25) Grigore Ghica acorda un act pentru aducerea de oameni „din Țara leșească” și din alte părți „la siliștea Șipote”, din ținutul Hîrlău⁸⁴. În catagrafia din 1774 satul Șipote avea 39 oameni „rufet”. Mănăstirea Neamț și-a stăpînit efectiv satul Piscu, la gura Sovuluiului, la hotarele ținuturilor Covurli și Tecuci, cu vecini, situat într-o zonă fertilă aluvionară, pentru cereale și vin, în secolele XVI—XVIII. Aici își avea reședința și un pîrcălăb (căpitan) al domniei, cu care egumenul mănăstirii Neamț intra în conflict în 1710 și era obligat să dea și el dijme și în 1712 de Nicolae Mavro-

⁷³ Arh. St. București, Cetățuia, 8/3, Zlataust, VI/1—3; Achiziții Noi, 91/28, 29; Bibl. Acad., 428/84.

⁷⁴ Hurmuzaki, Supl. II, p. 153.

⁷⁵ *Anuarul Institutului de istorie* Cluj, XII, 1969, p. 252—257.

⁷⁶ Hurmuzaki, vol. V, p. 368—369; V, p. 236.

⁷⁷ Hurmuzaki, V, p. 189. Cf. și *Teatro della Turchia*, Milano, 1681, p. 487—491.

⁷⁸ Hurmuzaki, supl. II, p. 155, 167, 230—231, 234.

⁷⁹ N. Iorga, *Documente privitoare la Constantin Brîncoveanu*, București, 1901, p. 23.

⁸⁰ Arh. St. Buc., Barnovschi I/2, 4, 7; Uricarul, II, p. 94; *Cercetări istorice*, a. X—XII, 1936, p. 108—109.

⁸¹ *Uricarul* V, p. 244—245, II, p. 93.

⁸² Arh. St. Iași, 31/5, *Uricarul*, II, p. 98—104.

⁸³ *Uricarul*, XX, p. 89—92.

⁸⁴ Arh. St. Buc., Barnovschi, 1/15.

cordat. În 1721 era menționată o „groapă de grâu”. Cereale aduse de la Piscu de mănăstire erau menționate și în „sămile” din 1742⁸⁵.

VI. — Populația rurală din Moldova în secolul XVIII.

Într-o „descriere” a Moldovei, din 1712, alături de alte mențiuni privind resursele, se arăta, cu exagerare, că „țăraniii sînt aici în mare număr”⁸⁶. Relatările interne, ca și alte „descreri” se referă la continuarea situației tragice de la sfîrșitul secolului XVII, cu o ușoară înviorare sub domnia de scurtă durată a lui Nicolae Mavrocordat, care a luat măsuri de reprimare a abuzurilor comise de „zlo-țași” față de populația satelor. Însuși Nicolae Mavrocordat compara în 1711 Moldova cu o „corabie putredă”, devastată de tătari, poloni, suedezi și de lăcuste. Mihai Racoviță a impus și pe boieri la contribuții „țărănești” („au dat toți țără-nește”) ⁸⁷. Într-o „descriere” din 1703 se făceau, ca și anterior, referiri la abundența de grîne și de vin în sudul Moldovei și la locurile „pustii” din nord⁸⁸. Foamea din anii 1717—1718 a fost provocată de evenimentele din anii 1716—1717 : invazia austriacă și măsurile represive ale lui Mihai Racoviță, care a cerut intervenția tătarilor. Zona de la vest de riul Siret a fost complet devastată și populația dusă în captivitate. „Cînd au prădat tătarii țara... care pradă și robie ce au făcut de cîndu-i Moldova pînă acum n-au fost”, scria Mihai Racoviță la 14 februarie 1717. N-a rămas nici un sat neprădat scria și Nicolae Kiparissa în cronică sa⁸⁹. O altă acțiune devastatoare a tătarilor nogai a avut loc în toamna anului

Ani de „belșug”	Ani de secetă și foamete	Pesta și cholera
1705	1708	1709
1710	1711	1718
1717	1712	1719
1727	1715	1729
1754	1716	1730
1780	1718	1738
1782	1723	1757
1785	1728	1758
1792	1731	1766
1793	1732	1785
1802	1739	1795
	1742	1796
	1749	1798
	1758	1813
	1769	
	1770	
	1780	
	1788	
	1794	
	1795	
	1796	
	1813	

⁸⁵ Arh. St. Buc., Neamț, 27/82, 72/16, 17, 18.

⁸⁶ Hurmuzaki, Supl. I, p. 422.

⁸⁷ Uricarul, V, p. 248—250.

⁸⁸ Arhiva (Iași) a. 38, 1931, 2—4, p. 480—481.

⁸⁹ Cf. ed. C. Erbiceanu, *Cronicari greci*, București, 1888, p. 72. Cf. și P. P. Panaitescu, *Manuscrise slave*, 1959, p. 45.

1758. Din 18 ținuturi 16 au fost jefuite în întregime, au fost luați 25.000 robi, negustorii străini au fost spoliați⁹⁰.

În 1738 Grigore Matei Ghica a stat vara la Socola „în fundul văii”, apoi la Țuțora „că să se mai răcorească de boală” și la curtea de la Deleni, de lângă Hîrlău.

Turcii s-au mai umanizat, dar 2/3 din Moldova este pustiu, scria J. Bell d'Antermony în 1737—1738. Dominația austriacă era considerată mai dură decât cea turcească (1780). Un document din 1735 (ianuarie 17) se referea la „oameni fugiți în malul Brateșului”⁹¹. În 1744 se reafirma ceea ce se scrisese și în 1620, în legătură cu depopularea Moldovei, datorată, în primul rând, obligațiilor fiscale, în ciuda fertilității solului („l'aggravio del molto tributo che pagar si deve al principe”) ⁹². În 1748, într-o altă „Descriptio Moldaviae”, se făceau referiri la condițiile dificile ale țărănimii, totuși ospitalieră față de străini. „Rustici miserrimi pauperes quasi continuis gravati et oppressi tributis... Pagi in Moldavia sunt rarissimi et pauperrimi... regio Moldaviae paucissimos ad extensionem loci habet colonos” ⁹³. Au avut loc și manifestări de revoltă contra abuzurilor organelor domnești. Oameni din satul Ropcea, cum relata un document din 1723 mai 16, au maltrat pe „feciorii vornicului Sucevanul”, „pentru banii salahorilor”. Contra lor au fost trimiși de domnie armași ⁹⁴.

Măsurile lui Constantin Mavrocordat pentru protejarea „materiei impozabile”, n-au remediat efectiv situația pentru foștii vecini, în raport cu „lăturășii”, S-a afirmat că aceste „reforme” erau transpunerea pe plan legislativ a servajului cutumiar ⁹⁵. În 1749 s-a precizat că „vecinii robi nu sint”, că „slujesc ca și lăturășii”, dar nu erau „volnici” să iasă din sate. Nu se mai vindeau cu moșia și rămineau „săteni” obligați la „slujba obicinuită” și la dijmă. „Așezămîntul” lui Grigore Alexandru Ghica din 1 ianuarie 1766, aparent cu „avantaje” reciproce, cu anexa din 30 septembrie 1777, ca și actul din 1749, de desființare a vecinătății, au rămas valabile pentru satele cu stăpîni pînă la Regulamentul Organic, care admițea în plus numai plecarea condiționată. Satele cu stăpîni n-au devenit libere efectiv decât prin actul din 1864. În 1756 Constantin Racoviță făcea încă distincție între „vecini din rădăcina lor” și foști răzeși aserviți. În 1767 și 1775 se amintea încă de „ștergerea de istov a numelui vecinătății”. Dar foștii vecini voiau și libertatea efectivă și pămîntul în stăpînirea lor, cum a fost cazul cu sătenii din Rădășeni, foști vecini ai mănăstirii Slatina („trăgea să ia și moșia”). Și anterior au fost asemenea manifestări la care se referea un document din 1740 de la Grigore Ghica. Vecini din satele Albești, Bălăbănești și Ionășești sau revoltat contra stăpînilor și au împărțit moșia. Divanul domnesc i-a reîntărit vecini rudelor lui Arsene logofătul, care pierduseră actele de stăpînire ⁹⁶. Țăranii erau dați „de grumaz” să lucreze „boierescul” sau „mănăstirescul” (12 zile), cum se menționa și în 1757. Termenul „boieresc” era menționat prima dată în Moldova într-un document din 1723, sub influența polonă („pąnszczyzna”). În 1789 se scria în legătură cu situația din Țările Române despre menținerea servajului și limitarea exploatarei și invers ⁹⁷. Continuau și acaparările de ocini răzășești de către boieri și actele de violență comise de oamenii acestora. În 1773 Iordache Balș căminar, devenit „răzeș” prin danii de părți în satul Soloneț, din ținutul Soroca, îl acapara în întregime și l-a dat „în orîndă cu anul”. Stolnicul Iordache Iamandi a acaparat moșia Onțești, la Bîrlad, și în 1777 pune oamenii lui să maltrateze pe mazilii răzeși. Anterior Anastase vornicul a intrat în conflict cu răzeși din Voinești, în

⁹⁰ *Revista istorică* II, 1916, p. 26—27; Hurmuzaki, IX₂, p. 41—42.

⁹¹ Arh. St. Buc., Slatina, II₁.

⁹² *Diplomatarium italicum* I, p. 165—166; *Uricarul*, XXIV, p. 227.

⁹³ Fr. Pall, *Omagiul Lapedatu*, 1926, p. 620—621.

⁹⁴ Arh. St. Buc., Achiz. Noi, 2634/4.

⁹⁵ Cf. Pan. I. Zepos, *La politique sociale des princes phanariotes*, Balkan Studies, II, 1970, p. 87.

⁹⁶ *Uricarul*, V, p. 259—261; X, p. 195—197.

⁹⁷ Hurmuzaki, Supl. I₃, p. 74. Cf. și A. Pelletier, *Le deuxième servage en Europe centrale et orientale*, La Pensée, no. 164, 1972.

1717, pentru livezi și case intrate pe partea lui⁹⁸. În 1762 R. G. Boscovich scria că Moldova dădea principelui pînă la 2.600 pungi, 1.350.000 de piaștri. În 1770 „capitația” ar fi fost de 984.049 piaștri, iar în 1785 se lua populației rurale pentru tribut (bir) suma de 1.775.000 piaștri, plus alte contribuții scoase la licitație pentru oi, vin, albine. A. Wolf scria că pentru birul anual se luau 1.540.000 piaștri și că veniturile domnului erau în 1794 de 2.430.000 piaștri (din vite 240.000, albine 60.000, vâmi 200.000—400.000, saline 200.000, vin 140.000)⁹⁹. În 1756 Constantin Racoviță se referea la lipsa de „oameni” în „siliști pustii de multă vreme”, unele menționate și în catastiful mănăstiresc din 1742¹⁰⁰, și considera cauza profundă a depopulării țării birul „cu asupreală peste puțința lăcuiitorilor”, „giugul cel greu al dăjdiilor vistieriei”. Fixa noi condiții pentru cei care vor reveni din pribegie, scutire temporară apoi 10 lei de „omul căsaș” în patru sferturi¹⁰¹. „Les deux provinces sont extrêmement dépeuplées à cause de vexations énormes”, scria și Desalleurs în 1754, care trasa un tablou pitoresc al Moldovei, subliniind natura favorabilă¹⁰². În legătură cu măsurile lui Grigore Alexandru Ghica (1766) se scria că „țara foarte se tocmea și se împlea de locuitori” (Enache Kogălniceanu). Grigore Alexandru Ghica, umanitar și întreprinzător, a înființat manufactura domnească de postav de la Chiperești, la confluența Bahluiului cu Jijia („Dealul Doamnei”), în 1766, existentă și în 1776 („postăvăria” sau „fabrica de scos postajă”) „pentru mai multă ieftănitate a lăcuiitorilor țării acesteia”, „afierosită” mănăstirii Sf. Spiridon pentru întreținerea spitalului, cu venituri și de la Galați și Tîrgu-Ocna. Au fost aduse 43 familii protestante din Polonia. Carra n-o mai menționa existentă în 1782. Între 1768—1792 a existat și manufactura de sticlă de la Vitejeni, de lângă Hirilău, cu 30—50 „liuzi” scutiți de contribuții față de stat, în 1774 cu 22 „scutelnici steclarului” (Pietro Maggi). Continua exportul de „cenușă”, la care se referea și J. G. von Eckhart (Jena, 1778) în „Economia experimentală”.

În a doua jumătate a secolului XVIII au fost elaborate și editate în serie „descrieri” ale Moldovei și Țării Românești. Genul „descrieri statistice”, „observații” și „reflexii” era la modă pentru studii structurii economice în raport cu noul „tournant”, sub aspect demografic și productiv, remarcat și subliniat și în materiale recente, unele cu nivel de „modele economice”.

Dezvoltarea economică și creșterea productivității erau marcate și de noile scrieri de economie rurală eflorescente în întreaga Europă a epocii iluministe¹⁰³.

Moldova n-a rămas în afara zonei în care s-au produs manifestări care marcau un nou curs ascendent, cu toate dificultățile existente și anunțau modernizarea efectivă și prăbușirea inerentă a lumii feudale, fapt cert și remarcat de contemporani. M. d'Hauterive condamna „tirania feudală”. Pe „ruta Moldovei” (prin

⁹⁸ Arh. St. Iași, 412/91, 409/67; Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XI, p. 39—40.

⁹⁹ Raicewich, *Osservazioni*, Napoli, 1788, p. 126—207; D.I.R., Hurmuzaki, s.n., I, p. 343—344, 534. Cf. și A. Wolf, *Beiträge*, Sibiu, 1805, p. 88—89, 120—121, 245.

¹⁰⁰ Bul. C.I.R., vol. I, 1915, p. 222—279. Între sate cu „oameni vecini” apăreau Vama, Fălticeni, Rădășeni, Vorniceni, Bogdănești, Săbăoani, Piscu, Băilești, Ilișești, Bălăceni, etc.

¹⁰¹ *Uricarul*, I, p. 193; II, p. 32.

¹⁰² Hurmuzaki, Supl. I, p. 594, 610, 654, 705. Cf. și M. R. Glassowa, *Gospodarka rolna wielkiej własności w Polsce XVIII wieku*, WPAN, 1964; Wl. A. Serczyk, *Gospodarstwo magnackie w województwie podolskim w drugiej połowie XVIII wieku*, WPAN, 1965, p. 40, 60.

¹⁰³ Într-o „*Technologia oeconomica*” (Buda, 1794) erau încă citați Cato și Columella. Cf. și M. Anderson, *L'Europe au XVIIIe siècle*, Paris, 1968, p. 49, 51, 238, cu referiri la creșterea populației, progresul tehnicilor agricole, impozite, și funcționarea mașinii de stat. Cf. și G. Rudé, *L'Europe del Settecento*, Roma, 1974, p. 17—18. *Acta Poloniae Historica*, XXVI, 1972, p. 22.

Cămănița) se făcea un trafic intens între Baltica și Istanbul și circula corespondența și presa din Londra, Paris, Haga, Utrecht, Leiden¹⁰⁴.

În 1794 se cerea de M. C. Suțu ispravnicilor să îndemne pe toți locuitorii ținutului „să are și să semene cât mai mult” mai ales în ținuturile „ce au mai multă cîmpie” (Tecuci, Covurlui, Fălciu, Tutova, Iași) și să nu se ia oamenii de la muncile agricole, pentru judecăți, să se reducă la minimum abuzurile (ponturi pentru ispravnici din 1799),¹⁰⁵ dar obligațiile față de stat rămăneau ridicate și insuportabile. Peste 1/3 din recoltă era luată țăranilor de stăpîni de pămînt și de stat. Se făceau referiri la „neconținutele jalbe ale lăcătușilor”. Peste 50.000 de oi (tunse) erau date turcilor anual, pe bază de firman, pentru „hrana și îndestularea Țarigradului”, în 1775, prin Panaite sulger¹⁰⁶. Preocuparea unei asistențe medicale s-a manifestat în raport cu Iluminismul și cu curentul ilustrat de S. A. Tissot, autorul scrierii «Avis au peuple sur sa santé» (1761—1768), în care se făceau sublinieri în legătură cu înmulțirea populației, cu muncile excesive ale țăranilor și cu posibilitățile organizării unei asistențe medicale efective pentru masele populare, producătoare de bunuri, și în legătură cu „șarlatanismul” în practica medicală. În 1760—1764 negustorii din Iași (rufetul lipscanilor) erau obligați la contribuții pentru întreținerea spitalului și pentru „meremetisitul podurilor”. În 1767 „bașa Necola Lipscan” arenda moșia Răbăia, la Prut, cu 230 lei noi anual, pentru patru ani, de la C. Roset hatman.

În acest context o deosebită importanță o au statisticile, în particular catagrafiile din 1774 și 1803, care, prezentate comparativ, marchează o creștere spectaculară a populației. În catagrafia din 1774, cu profil de material informativ pentru regimul de ocupație, în legătură cu resursele, numărul locuitorilor în sate și orașe, ocupația, circulația internă, există primele date compacte pentru așezările rurale din Moldova, grupate pe ținuturi și ocoale alături de cele pentru orașe și târguri. Este util să se confrunte cu datele din „Condica de așezămînt” a lui Grigore Ghica din 1 septembrie 1776. Au fost înscrise în această catagrafie din 1774 sate cu scutiri, acordate de regimul de ocupație („salvogvardie”) ale boierilor, sau fără mențiune. Între satele cu „salvogvardie” (să nu supere”) erau amintite Golășei al postelnicului Nicolae Ventura (1773), Lărgășeni al spătarului Conachi (fost scutit), Sîrbii al sulgeresei Maria Sturza, Țăpul al spătăresei Smaranda Cantacuzino, Pomîrla al Tofanei Macrioale (1772), Călugăra, al visterniciei Nastasiica, Cordăreni, Corjăuți, Parcova al mănăstirii Cetățuia, „Steclărie ot Vărtejeni” (din ținutul Hirilău) cu 22 „scutelnici steclarului”, Coșula. Erau menționate sate de poștași (Oancea, Stănilești, Pechea, Larga, Greceni, Podoleni și Cozmești, Pogănești, Scînteia, Crasnaleuca, Ivăncăuți, Cucova, Pănțești, Roșcani), sate de podari (Cozmești, Vădeni, Braina, Peneul, Fălciu, Vadul Turcului, Zaluca, Ștefănești, Lipcani). Satul Cozmești, de podari, din ținutul Tecuci, avea înscrise în catagrafie 96 birnici și 18 scutiți (un vornic, doi popi, o slugă boierească, doi țigani, un străin, cinci nevolnici, șase văduve). Urmau sate de panțiri (Răusenii, Iubănești la codrul Hertei, Văculești) și călărași ispravniciești (la Tătărășeni, Cîrstienesti, Vancicăuți, Cepeluți, Larga) și plăieși (la Tîrgu — Trotsulului). Erau menționate sate noi de coloniști aduși recent de peste Dunăre (Giurcani, Lehani, Puțeni) sate de razești birnici (Curteni, Stroești, Ciohorăni, Averești, Odobești, Vătcani, Berezeni ot Toceni, Răchile, Oțeleni), sate de mocani (Cașin, Bălca)¹⁰⁷. În 1774 ar fi fost circa 82.132 capi de familii în Moldova.

¹⁰⁴ I. C. Filitti, *Documente*, 1915, p. 25—202; Raicewich, *Osservazioni*, Napoli, 1788, p. 28.

¹⁰⁵ *Uricarul*, IV, p. 50, 54, 77. Cf. și R. Villers, *Les problèmes de l'administration rîcationale, en Europe au XVIIIe siècle*. RHDFF, 1972. Anterior în 1781.

¹⁰⁶ *Revista istorică I*, 1915, p. 218—221; Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IX, p. 282—286.

¹⁰⁷ Cf. și Hurmuzaki, vol. XV₂, p. 1691.

Ocolul Cîmpulung, cu 12 sate, avea în 1774, 1693 locuitori și 1798 familii în 16 localități în 1783. Ocolul Vrancea în 1803 avea 15 sate și 1706 liuzi.

Cifre comparative (locuitori)

Tinuturi	1774	1803	1838	1846
Tecuci	5.896	7.115	8.819	9.580
Covurlui	3.022	4.569	3.177	6.170
Putna	6.149	11.370	15.709	18.619
Bacău	5.872	8.384	13.247	16.184

Sate	1774	1803
Flămînzii	37	152
Baia	209 case	291
Pașcani		382
Hangu	232	
Miclăușeni	113 birnici	
Cotnari		158
Deleni	153	
Zberoaia	116	149
Grozești	70	142
Șipote	39	85
Stroești	46	49
Lăpușna	72	199
Trotuș	130	62
Găiceana	98	75
Colunești	78	29
Gohor	112	100
Călugăra	193	69
Nicorești	238	159
Săbăoani	64+11	
Gîdintii	73+58	
Tâmașii lui Coroi	66	
Caracușani a cneazului Cantemir	132	
Oancea		120
Soci		140
Domnești		157

Localitatea	1800		1801	
	februarie-martie		februarie	
	familii	suflete	familii	suflete
Trotuș și Grozești	222	1.144	320	1.500
Fărăoani	333	1.554	350	1.721
Cleja	251	1.448	286	1.422
Valea Seacă	220	1.148	221	1.171
Călugăra	539	2.347	568	2.741
Tămășeni				
Agiudeni	486	1.807	514	1.928
Răchiteni				
Hălăucești	463	1.499	492	1.887
Huși (Corni)	126	653	131	687

Cifrele diferite din două relatări consecutive, ale lui Vincenzo Gatti, din anii 1800 și 1801, pentru câteva așezări rurale, din ținuturile Bacău și Roman, ar apărea concludente pentru ritmul de creștere a populației¹⁰⁸. Alte cifre în Condica Liuzilor din 1803.

Cifre pentru populația din orașe

Localitatea	1774	1803
Dorohoi	177	7+103
Siret	84	
Rădăuți	180	
Botoșani	425	20+244
Tg. Frumos	165	41
Hîrlău	171	70
Vaslui	104	11+200
Piatra	249	21+ 84
Tg. Neamț	118	26+ 82
Bacău	330	63+ 51
Ocna	528	75
(în 1761, 225 liuzi rufetul Ocenei)		
Tg. Trotuș	130	
Roman	229	160
Galați	198+330 străini	35+286
(Suceava (1783)	420 familii	
Cernăuți	304	
Fălticeni		43+226
Burdujeni		10+180
Vlădeni		25+128
Adjudul Nou		105
Tecuci		47+ 51
Bîrlad		34+442
Fălciu		60
Huși		211
Telenești		78+ 76
Chișinău		133
Herța		99+108
Stefănești		25+149
Bălțile		201
Iași		487
		(liuzi birnici)

Fenomenul „agrarizării” orașului în secolul XVIII s-a manifestat ca și în Polonia. În funcție și de „regimul cîficului” din Imperiul otoman, majoritatea hotarelor și vetrelor ținuturilor au fost atribuite, rămînînd un număr restrîns în categoria de ținuturi și orașe „domnești”. Fenomenul n-a fost just intuit și delimitat de unii istorici.

R. G. Boscovich (1762) evalua populația Moldovei la 150.000 „uomini incirca”. În 1782 economistul Wenzel von Brognard și în 1787 M. d'Hauterive evaluau minimal populația Moldovei sub 300.000 suflete (ca și Salaberry). Raicewich scria că locuitorii fug sau pleacă în alte sate și nu se mai poate ști precis numărul lor total. Credea că populația ambelor principate s-ar fi ridicat la 1.000.000 locuitori și că s-ar putea dubla. Medicul A. Wolf evalua la 420.500 în 1794 populația Moldovei, 385.000 suflete populația rurală (birnicii), 77.000 familii. Cifra de 420.000

¹⁰⁸ Cf. datele la N. Iorga, *Studii și documente*, vol. I—II, p. 144.

locuitori pentru Moldova a fost inclusă și în Dicționarul geografic Vosgien (Paris, 1817). Th. Thornton evalua populația ambelor principate la circa 1.000.000 suflete¹⁰⁹.

În 1805 se făceau referiri la „înmulțirea norodului” și la „scumpetea următoare în toată lumea” și insuficiența producției alimentare. În Condica Liuzilor din 1803 din 139.769 locuitori, 112.000 erau birnici. Cum se arăta în anafورا din 1812 octombrie 2, în 1811 Moldova a avut circa 120.000 birnici iar după pierderea teritorială din 1812 au rămas, minus 6 ținuturi, sub 80.000. În 1828 erau în Moldova 68.690 birnici¹¹⁰. După relatarea lui Enzenberg, din 25 februarie 1786, la ocuparea ținuturilor Suceava și Cernăuți ar fi fost 11—12.000 familii țărani moldoveni și ruteni, trei orașe și circa 300 sate¹¹¹. În 1786 existau 25.291 țărani (în 1778 ar fi fost 17.975) — 27.011 familii cu case. Intenția regimului austriac era să facă din Bucovina o „provincie populată și industrioasă”¹¹². Evenimentele din anii 1787—1792 au provocat mari dificultăți populației rurale. În ianuarie 1788 vizitul a rechemat din Moldova pe cei circa 10.000 ieniceri, care au devastat „provincia”, jefuit Iași și palatul domnesc (cu gardă de 500 arnăuți)¹¹³. În august 1783 se scria că la Stro-ești-Todereni (Botoșani), zonă ocupată de austriaci, țărani au venit din păduri și cultivau pământul. „Această țară așa de productivă și binecuvîntată a fost complet distrusă”, scria Freyherr von Metzburg (1788), din Botoșani. Administrația austriacă din Roman (1787—1792) a căutat, în mod interesat, să stăvilească abuzurile. În 1789 (ianuarie 26) P. Koburg atrăgea atenția lui Lascăr Roset și vechilului său de la Mărăței, parte din târgul Pietrei „să se ferească de a nu asupri pe locuitori”. În 1791 „Erggelet Administrator” intervenea în legătură cu „adetul” și „banii biru-lui”¹¹⁴. În 1788 Ligne se referea, cu compasiune, la „bieții moldoveni”, a căror țară era așa de frumoasă și toată Europa ar protesta dacă li s-ar lua. Să fie lăsați să se conducă singuri. Limba lor arată că se trag din romani. Ligne scria lui Kaunitz, în noiembrie 1788, ca, la viitoarea pace cu turcii, Moldova și Valahia să devină independente, sub protecția celor două imperii¹¹⁵. În 1790 se scria despre perspectivele Moldovei și Țării Românești de a deveni principate „independente”¹¹⁶. După relatarea lui E. Abesci (1792) zone întregi din Moldova rămăneau necultivate și numărul locuitorilor era redus¹¹⁷. Referiri la situația tragică din Moldova în 1792 făcea și Salaberry. 300.000 oameni răătăcitori în țara lor, pentru a supraviețui și a rezista foamei¹¹⁸. În 1796 se scria că dacă nu intervine o schimbare favorabilă pentru această țară, în curînd va fi pustie, deși are posibilități pentru o agricultură prosperă¹¹⁹. Un alt călător, care traversa Moldova, în 1793, se referea mai amplu și mai variat la aspecte ale unor orașe și sate. În zona Tecuci-Bîrlad remarcă și terenuri bine cultivate și sate numeroase, cum rezulta și din datele catagrafiei din 1774 (Docolina, Unțești, Scînteia). În zona Prutului mijlociu, de asemenea, sate numeroase, îngrijite, mari, (Tuțora, Rezina, Pașcani, Volcineț, Călărași, Boșcani, Strășeni) și terenuri bine cultivate, locuințe curate ale moldovenilor, elogiați pen-

¹⁰⁹ R. G. Boscovich, *Giornale di un viaggio*, Bassano, 1784, p. 118—119; Raicevich, *Osservazioni*, 1788, p. 209—210; A. Wolf, *Beiträge*, Sibiu, 1805, p. 88—89, 120—121, 245. A. Ciorănescu, *Documente*, 1940, p. 330 (În 1783 ar fi fost 80.000 „locuitori”).

¹¹⁰ *Uricarul*, IV, p. 343—356; Hurmuzaki, VII, p. 392, 452, 477.

¹¹¹ Cf. și *Allgemeine Weltgeschichte*, vol. XV₂, Leipzig, 1780, p. 753—754.

¹¹² Hurmuzaki VII, p. 452—467. În 1800 ar fi fost în Bucovina 35.000 familii și 190.389 persoane în 3 orașe, 3 țiguri și 259 sate. Cf. I. Rohrer, *Bemerkungen*, Viena, 1804, p. 41. În 1808 (după recensămînt) erau 223.139 indivizi, 3 orașe, 3 țiguri, 267 sate și 38.890 case. Cf. M. De Serres, *Voyage en l'empire d'Autriche*, Paris, 1814, p. 215—239.

¹¹³ Hurmuzaki, *supl. I*₂, p. 49.

¹¹⁴ Hurmuzaki, XIX, p. 490; Arh. St. Iași, 64/6, 7.

¹¹⁵ *Lettres et pensées...*, Londra, 1809, I, p. 201, II, p. 47—48; SEER, 1976.

¹¹⁶ Cf. *Prospetto degli affari attuali dell'Europa*, Lugano — Venezia, t. 4, 1789, p. 30, t. 3, 1788, p. 120—122, t. 8, 1790, p. 59.

¹¹⁷ *Etat actuel de l'Empire Ottoman*, Paris, I, p. 216—219.

¹¹⁸ *Histoire de l'Empire Ottoman*, Paris—Londra, 1817, t. III, p. 325, 339, 341.

¹¹⁹ Hurmuzaki, *Supl. I*₃, p. 437, 516—517. Cf. și J. Mikoscha, *Reise ...durch die Moldau*, Leipzig, 1793, p. 13—22 (1782).

tru bunătatea și hărnicia lor și compătimiți¹²⁰. În raportul adresat din Iași, la 22 decembrie 1805, lui Talleyrand, consulul Parant se referea la situația din „micul principat al Moldovei”, cu o populație pe care o considera „absolut pasivă”, cum scria și medicul iluminist A. Wolf, în care existau, totuși, alimente în raport cu „penuria absolută din zonele vecine”¹²¹. În harta economică a Imperiului otoman, din 1787, de F. A. Schraembl¹²², Moldova era furnizoare de lemn, cai, miere, tutun, oi, cereale, fructe, sare, vin, ape minerale. În 1762 R. G. Bosovich arăta că pînă la 300.000 kile cereale erau absorbite de „necesarul” pentru Istanbul. Necesarul pentru Iași era considerat în 1795, 11.000 kile. În 1811 Moldova era obligată să predea Porții 300.000 ocale unt și 200.000 kile grîu. În anii de lipsuri se cumpăra „zaharea” din Polonia, pe prețuri exorbitante, pentru Istanbul, cum arăta C. D. Muruz, într-un document din 1782 (ianuarie 12), subliniind meritele lui Iordache Panaite biv vel sulger (fiu de negustor) și „țării s-au pricinuit ușurare”¹²³. În 1795 circa 3.000 oameni lucrau la lemn pentru Akkerman și Hotin¹²⁴. Tot în 1795 se trimitea pentru Constantinopol 10.000 kile de Brăila, de grîu, și 80.000 ocale unt pentru bucătăria sultanului. Într-un arz-magzar către Poartă, din 17 decembrie 1794, se făceau referiri la seceta totală din acel an și la „lipsa de grîu, orz, păpușoi și mai virtos de mălai”. S-a trimis la Istanbul „cîtă zaharea a fost cu puțință”, „tăind din hrana copiilor”. Se cerea „iertarea mălaiului”¹²⁵.

Prețuri pe cereale

Anul	Cereale	Kila	Prețul
1768	grîu	260 ocale	2 piaștri
	secară, orz		1,5 "
1795	grîu		5 "
1796	grîu		30 "
1795	porumb		3 "
1796	porumb		36 "
1795	mei		1/2 "
1796	mei		20 "
1795	orz		3 "
1796	orz		16 "
1802	grîu	275 ocale	8 "
1826	grîu	260 ocale	25 "

În septembrie 1794 se semnala exodul populației rurale din cauza foametei și a contribuțiilor care se ridicau la 117 piaștri anual de contribuabil (tribut lunar 3 piaștri, „ajutorințe”, grîu, transporturi la Galați, corvezi). În martie 1796 țăranii din ținutul Neamț se hrăneau cu scoarță de copac pisată. Ghindă nu se mai găsea (costase 6 piaștri kila). La alimentarea populației rurale în 1795–1796 cu jir și ghindă, scoarță de ulm pisată, cernută și amestecată cu făină de mei, din care s-a făcut un fel de piine, se referea și medicul A. Wolf¹²⁶. Parant se referea în 1798 la mizerie și ignoranță care apăsau asupra maselor rurale. Într-un pamflet din 1795 contra lui Mihail Suțu și oamenilor săi se scria că aceștia ca niște lupi au jefuit totul în Moldova.

¹²⁰ Cf. *Relation de l'ambassade russe en 1793* (à Constantinople), Paris, 1803, p. 83–91, 289, 294–301, 342–354.

¹²¹ Hurmuzaki, XVI, p. 695–696.

¹²² *Études Balkaniques*, 2, 1971, p. 92–103.

¹²³ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IX, p. 308–309.

¹²⁴ Arh. St. Iași, 426/15 (1795).

¹²⁵ Cf. C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei*, 1888, (doc.), p. 326–328.

¹²⁶ D.I.R., Hurmuzaki, s.n., vol. I, p. 317–749 (1770–1796).

Exploatarea populației rurale prin zile în plus de muncă la care se referise încă Grigore Alexandru Ghica („lucrul boerescului peste ponturi”) și surplus de dijme s-a accentuat. Plîngerile la domnie erau frecvente. Ne referim, în mod particular, la acelea ale sătenilor din Bohotin (1806) și a celor din Spătărești (ținutul Sceava) din 1803, Bahnari din ținutul Vaslui (1812) etc.

O aparentă excepție întâlnim într-un document din 1 februarie 1806, de la Alexandru C. Moruz, pentru satul Făraoani, din ținutul Bacău, fost al mănăstirii Solca, „din Cordun”, atunci al lui Iordache Roset biv vel vistiernic. Se prevedea că vor lucra „zilele boerescului cu două zile mai jos decît alți lăcuiitori ai țării după obșteile domnești ponturi”¹²⁷. Stăpinul și domnia erau interesați să nu plece locuitorii din acest sat în Transilvania, de unde veniseră unii din ei. În 1808 Lamare scria din București lui Champagny că țăranilor din Țara Românească și din Moldova, datorită obligațiilor impuse de ocupanți, le vor rămîne „ochii ca să plîngă”¹²⁸. Dar și A. Young (1789) se referea la aspecte similare negative din Franța acestei epoci. Se făceau referiri la creșterea „excesivă” a populației, în raport cu mijloacele de existență, la abuzurile fiscale insuportabile și corvezile care apăsau starea a treia. Foametea se manifesta și aici și se importau grîne în cantități mari¹²⁹.

VII. — Considerații finale.

Materialul informativ prezentat în această expunere redă pregnant și fidel evoluția specifică a mediului rural din Moldova în particular în secolele XVII—XVIII. În alte contribuții am insistat asupra situației anterioare și posterioare. Condițiile interne, dominația și influența străină au determinat, în mod obiectiv, o evoluție sinuoasă în materie de așezări și de dinamică demografică. Calamitățile invaziilor, mai mult decît epidemiile, au provocat adevărate „rupturi”, care nu s-au remediat decît lent și cu întreruperi. Datele demografice sporadice, mai consistente din a doua jumătate a secolului XVIII, redau evoluția sau involuția, singularitatea procesului de creștere a potențialului economic conjugat inerent cu cel demografic, cum subliniau M. D'Hauterive și A. Giuliani (1790)¹³⁰. Intenția a fost de a prezenta, în context larg și cît mai adecvat, datele disparate existente și accesibile și care n-au fost integrate pînă acum într-o expunere organică de genul modelului economico-statistic, cultivat și de istorici poloni și francezi, cu rezultate care depășesc nivelul descriptiv. Ulterior, în funcție de optică și de un surplus de material informativ, se va putea trasa o imagine mai integrală și mai integrată.

SUR L'ÉVOLUTION DES VILLAGES ET DE LA POPULATION RURALE EN MOLDAVIE AUX XVIIe—XVIIIe SIÈCLES

Résumé

En utilisant l'information documentaire, les écrits des voyageurs étrangers, les données statistiques et la littérature courante d'encadrement, on a réalisé une espèce de modèle économique-démographique pour la Moldavie aux XVIIe—XVIIIe siècles.

Après quelques brèves considérations introductives, on analyse les conditions de la formation des établissements ruraux et leur dynamique à commencer du XVe siècle (environ 500 villages). Le nombre des villages a été toujours en croissance, malgré les conditions défavorables, en atteignant, dans la seconde moitié du XVIIIe siècle le chiffre d'environ 2500 établissements. On a souligné que la rivière de

¹²⁷ *Uricarul*, XX, p. 201—202, 219—228.

¹²⁸ Hurmuzaki, vol. XVI, p. 833 ; supl. I₃, p. 82, 110—113 (Langeron).

¹²⁹ A. Young, *Voyages en France*, t. II, Paris, 1860, p. 316, 330—331, 336, 426—427. Cf. și H. Sée, *La France économique et sociale au XVIIIe siècle*, Paris, 1925, p. 43, 84—87.

¹³⁰ Cf. și A. Giuliani, *La vertigine attuale dell'Europa*, Viena, 1790, p. 12.

Prouth n'a pas formé une limite pour les terres des villages, comme aussi pour les districts. On présente des données concernant les noms des villages dérivés fréquemment des personnes, mais aussi de la position naturelle, la végétation, la faune, la renommée des habitants. En moyenne un village de „răzeși“ avait, comme dans la Pologne contemporaine, environ 20 „maisons“, comprenant terres, forêt, étang, vigne. Les villages nouveaux de colonisation avec „vecini“ pouvaient avoir un nombre plus grand de cabannes. Un grand nombre de vieux villages habités par „răzeși“ a subi au XVIIe siècle, à cause de la crise économique, la domination des boyards et du clergé régulier et les habitants libres sont devenus des serfs. Les invasions des Polonais, Turcs, et Tartares ont détruit fréquemment, durant les XVIe—XVIIIe siècles, de nombreux villages et ont forcé la population de chercher de l'abri dans les forêts ou au delà de la frontière du pays. En ces conditions le problème de remédier le manque d'habitants a été permanent pour l'état féodal, dont l'exploitation fiscale, déterminée aussi par la domination turque, était tout à fait insupportable.

En rapport aux nouvelles conditions économiques et à la croissance démographique remarquées dans l'Europe entière vers la fin du XVIIIe siècle, on peut, aussi, souligner les aspects positifs de même genre dans cette partie de la Roumanie actuelle.

La production des céréales était en croissance vers la fin du XVIIIe siècle, en fonction de l'augmentation des besoins de la population et de la demande pour le marché étranger. Si en 1794 (selon le médecin illuministe A. Wolf) le nombre des familles agricoles était 77.000, en 1803 on a enregistré 112.000 et en 1811 leur nombre était évalué à 120.000 taillables (birnici). On a souligné en 1805, dans un mémoire des boyards moldaves, la „croissance du peuple“ et l'enchérissement des vivres, „dans tout le monde“. L'exploitation des paysans par les boyards et l'église était toujours, en ces conditions, plus dure.

FILOSOFIA ISTORIEI LA DIMITRIE CANTEMIR

DE

VIRGIL CATARGIU

Printre multiplele valențe ale personalității sale, Dimitrie Cantemir se impune ca un istoric de prestigiu și ca un gânditor cu o valoroasă filosofie a istoriei, domenii în care a ajuns la o metodă, nivel de interpretare și concepție deosebite pentru vremea sa. Inițiator al reflecției științifice și filosofice asupra istoriei, depășindu-și în multe privințe epoca, el se desprinde, pe fondul culturii noastre feudale, ca un precursor al gândirii istorice moderne. Opera cărturarului, de formație enciclopedică, marchează — sub aspect filosofic — începutul procesului de eliberare a filosofiei de sub tutela teologiei, în direcția conturării unei filosofii idealist-raționaliste, iar prin formularea unei concepții încheiate de filosofia istoriei, într-o manieră și la un nivel care-l apropie de marii erudiți europeni ai timpului său, debutul acestei discipline în gândirea românească.

La studiul istoriei Cantemir a fost minat de un interes intelectual-filosofic, acesta constituind, totodată, pentru el o valoare pragmatică din punctul de vedere al moralei și al politicii. Interesul intelectual și filosofic constă în preocupările legate de semnificația procesului istoric și de metodologia cunoașterii istorice (*Hronicul*). În ceea ce privește valoarea pragmatică, Cantemir a urmărit ca, pe baza evoluției naturale (ciclice) a monarhiilor, să dovedească involuția puterii otomane, misiunea istorică a Rusiei lui Petru I (al cărui aliat era): eliberarea creștinătății, cu consecința firească pentru el — recuștigarea domniei.

Cantemir abordează istoria prin prisma unei *metafizici de natură religioasă* cît și printr-o „*filosofie fizică*”. Potrivit metafizicii sale — în care lumea concepută în eternitate este sustrasă devenirii și căutărilor concrete — istoria nu poate fi decît rezultatul unei creații divine ce va avea un sfîrșit pe plan terestru. Punctul de plecare al metafizicii sale religioase asupra istoriei îl constituie filosofia Sfințului Augustin. În *Sacrosanctae* el consideră că „ar fi bine și în același timp foarte interesant să ne bazăm pe părerea Sfințului Augustin”¹, pe care-l apreciază ca „acel divin bărbat”². În opoziție cu abordarea de către antici a istoriei ca o veșnică reîntoarcere, concepția lui Augustin despre un sens predestinat și ascendent al istoriei a avut ecou în gândirea istoricului nostru. În istorie, după Cantemir, se realizează ordinea divină. La baza faptelor omenești, înseși, nu stau acțiunile omului, ci o tendință care străbate neîntrerupt întreaga istorie a omenirii. Omenirea ca o unică ființă, prin continuitatea procesului istoric, realizează o cale prestabilită. Dacă toate acestea constituie obiectul metafizicii, disciplină ce urmărește cunoașterea supranaturalului, „și pe care — după D. Bădărau — ar

¹ D. Cantemir, *Metafizica*, trad. lucrării *Sacrosanctae scientiae indepingibilis imago*, de N. Locusteanu, București, 1928, p. 200.

² *Ibidem*, p. 234.

fi putut s-o numească într-un mod mai adecvat teologie (sau chiar teosofie)³ pentru „filosofia fizică” obiectul ei îl constituie atât realitatea materială propriu-zisă, cât și realitatea socială, în scopul de a stabili legile, originea și evoluția comunităților umane. Aici filosofia fizică se asociază unui punct de vedere politic și empiric, un punct de vedere care rămâne la fapte. Cantemir „asimilează societățile umane cu niște ființe vii, și, acestea se găsesc supuse unei legi supreme valabilă pentru toate, aceea a unei uzuri progresive ce le face să meargă cu pași repezi spre moarte, după o perioadă de creștere și prosperitate”⁴ punct de vedere expus în *Istoria Imperiului Otoman*. Astfel, el abordează istoria socială plecând de la istoria naturală. Pentru Cantemir, corpul politic își are copilăria, adolescența, maturitatea și bătrânețea, monarhiile urmînd în evoluția lor un ciclu așa după cum se desfășoară lucrările în realitatea naturală. Acest cadru în care mai devreme sau mai târziu intervine moartea nu constituie o veșnică reîntoarcere, nu conține continuu aceeași dimensiune și natură în condițiile realității social-istorice, ci cuprinde o *tendință constantă spre perfecțiune și progres*. Evoluția socială conține la Cantemir o dialectică a noului și vechiului, este un continuu progres și tinde spre o instaurare. Astfel, la istoricul și filosoful român prezentarea evoluției naturale, ciclice, a monarhiilor nu se reduce la susținerea tezei ciclicității istoriei în formula clasică a eternei reîntoarceri.

Se pune întrebarea dacă metafizica, care, pe calea revelației urmărește supranaturalul, și filosofia fizică (a naturii), care prin intermeidul rațiunii urmărește realitatea naturală și socială, vizează în ultimă instanță domenii distincte? După D. Bădărău, „la această întrebare ar fi prea simplu să răspundem afirmativ. Teologia este știința despre Dumnezeu și atributele sale, dar ea este pe de altă parte și aceea a raporturilor lui Dumnezeu cu lumea și cu omul. Dumnezeu este pentru voievodul filosof creatorul lumii și intervine în toate lucrurile pentru a îndruma creația sa spre sfîrșitul ei; este deci adevăratul motor al lumii în devenire”⁵. Aceste două perspective de abordare a istoriei, cărora le corespund două căi de cunoaștere: rațiunea și revelația (prin rațiune se ajunge la sesizarea naturalului și prin revelație la supranatural) se conciliază și se întîlnesc într-un efort comun, acela al recunoașterii legității și ordinii divine care există în lume. De aceea filosofia istoriei la Cantemir va fi o *stăruitoare încercare de a acorda dogma creștină cu exigențele unei rațiuni naturale*, acțiune realizată la un nivel superior de teoretizare în *Monarchiarum physica examinatio*.

Istoriografia trecută a recunoscut pe baza analizei celorlalte opere ale sale și, îndeosebi, a *Istoriei Imperiului Otoman*, existența unor importante elemente de filosofie a istoriei așezîndu-l în acest domeniu alături de erudiții europeni ai timpului, așa cum au procedat N. Iorga, Radu Dragnea și alții. Primul care a întreprins o analiză mai profundă a gândirii filosofice a cărturarului, Nicolae Bagdasar, ilustrează existența unor idei de filosofie a istoriei la Cantemir „amestecate cu elemente alegorice sau confundate cu elemente sociologice”⁶. Totuși, imaginea pe care ne-a oferit-o N. Bagdasar este incompletă, deoarece are la bază analiza lucrării *Sacrosanctae*, de a cărei traducere, efectuată de Nicodim Locusteanu sub titlul *Metafizica*, se arată nemulțumit. Neutilizînd întreaga creație cantemireană, N. Bagdasar, referindu-se la destinul operei analizate, aprecia: „Nu se știe nici astăzi în mod precis, dacă au fost descoperite toate manuscrisele lui Cantemir și dacă nu cumva viitorul ne rezervă vreo surpriză plăcută”⁷. O astfel de surpriză plăcută ne-a fost oferită prin descoperirea lucrării *Monarchiarum physica examinatio*. Lucrarea i-a scăpat lui Gr. Tocilescu care însărcinat de Academie a plecat la Moscova la sfîrșitul secolului trecut pentru a aduna operele și materialul inedit în legătură cu viața și activitatea prințelui Cantemir. Ea va

³ Dan Bădărău, *Le concept de loi historique chez Démètre Cantemir*, în „Acta logica”, 1961, nr. 4, p. 56.

⁴ *Ibidem*, p. 55.

⁵ *Ibidem*, p. 56.

⁶ N. Bagdasar, *Filosofia românească de la origine pînă astăzi*, (Vol. V din *Istoria filosofiei moderne*), București, 1941, p. 319.

⁷ *Ibidem*, p. 5—6.

fi cunoscută publicului român abia în 1951 printr-o primă prezentare și traducere a manuscrisului latin al acestei scrieri descoperit în biblioteca Academiei de Științe din Leningrad. *Monarchiarum phisica examinatio* conține cea mai avansată concepție a lui Cantemir ca gânditor și filosof al istoriei. Ea este prima lucrare scrisă în Rusia, fiind destinată și înmînată lui Petru, o dată cu textul Panegiricului rostit de fiul lui Dimitrie Cantemir, Șerban, în vîrstă de 7 ani, în fața țarului. Această scriere urmează la Cantemir unei tăceri de 9 ani. De la *Istoria Ieroglifică* (1705) și pînă la *Monarchiarum* (1714), Cantemir nu a avut răgaz să scrie, fiind intens antrenat în viața politică. Această perioadă, care a fost cea mai agitată din existența sa, i-a adus un plus de experiență și informație, a contribuit la maturizarea gândirii sale. Ca fruct al acestui interval, Cantemir ne-a oferit *Monarchiarum*, lucrare foarte restrînsă, dar plină de conținut și care poate fi considerată ca lucrare de filosofia istoriei.

Ceea ce derutează pe exegeții operei cantemiriene este scopul politic practic urmărit de autor în această scriere. După Panaitescu, tîlcul politic al lucrării este ascuns „sub pretextul unui studiu filosofico-științific, care arată că Rusia este predestinată de legile naturale, cele ce cirmuiesc evoluția monarhiilor“, să înlăture singura piedică ce stă în calea „ciclului“ ei, Imperiul Otoman”⁸. Este greu de definit în ce măsură lucrarea constituie o manifestare a calităților diplomatice ale domnului român. Cu certitudine se poate afirma că Dimitrie Cantemir s-a vrut a fi *cit mai convingător*. De aceea *se va depăși pe sine însuși în argumentare*. Nici pînă la *Monarchiarum* și nici după, în lucrările sale nu vom întîlni poziții atît de raționaliste și iluministe asupra istoriei. Faptul se explică prin aplicarea la studiul istoriei, într-o manieră intensivă în această lucrare de cîteva pagini, a ideilor sale de filosofie fizică, cum ar fi: ordinea naturii și legea evoluției ciclice, cît și detașării pronunțate de concepția augustiniană în favoarea unei filosofii tomiste: către o cunoaștere rațională a ordinii divine existente în istorie. În *Sacroscantae* Cantemir respinge aristotelismul și este tributar concepției Sf. Augustin (rolul revelației, al credinței și sentimentului în cunoaștere). *Monarchiarum* ilustrează evoluția concepției sale către tomism, către asimilarea neoaristotelismului. Ca și Toma d'Aquino, Cantemir face distincția dintre domeniul rațiunii și cel al credinței, între „filosofia fizică“ și „metafizică“. În timp ce filosofia fizică se folosește de argumentele rațiunii, metafizica se folosește de cunoștințele revelate. Ambele căi sînt folosite de Cantemir în *Monarchiarum*. Declarînd că omenirea cunoaște în evoluția ei patru monarhii: orientală, sudică, apuseană și nordică el își propune să analizeze „în chip rațional... și în chip natural această ordine a neamurilor și monarhiilor“, părere „întărită în cărțile sfinte“⁹. Faptul că *Monarchiarum* este singura lucrare în care sînt expuse atît de larg „chipul rațional“ și „natural“ de a cunoaște istoria se explică prin adaptarea lucrării la personalitatea lui Petru I, om politic practic și prea puțin receptiv la „adevărurile“ revelate, și nu printr-o apropiere a lui Cantemir de teoria dublului adevăr. Cantemir a fost un critic al acestei teorii și partizan al unicității adevărului. Cu toată deosebirea de căi, cea a credinței și cea a rațiunii (metafizica și filosofia fizică), în concepția lui Cantemir omul ajunge la unul și același adevăr: istoria este o creație divină. „Minunat este dumnezeu în lucrările sale — declară Cantemir — el dă uneori grai dobitoacelor... cu atît mai mult va putea să călăuzească ființele raționale spre a îmbrățișa prezicerile profetice, ba chiar spre a mărturisii adevărul fără să-și dea seama“¹¹.

⁸ Gh. Haupt, *Studiu asupra nivelului monarhiilor. Un document inedit al lui D. Cantemir*, „Studii“, 1951, nr. 1, p. 210—222.

⁹ P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, București, Ed. Academiei, 1958, 194.

¹⁰ D. Cantemir, *Interpretarea naturală a monarhiilor*, în vol. *Descrierea Moldovei*, București, Ed. Tineretului, p. 65.

¹¹ *Ibidem*, p. 62—63.

Exponent, în esență, a orînduirii feudale, Cantemir este un idealist, adept al doctrinei religioase asupra istoriei. Concepția filosofică a istoriei în elementele ei fundamentale, este creștină la Dimitrie Cantemir. În concepția sa generală despre natură și existență el afirmă creaționalismul, considerînd, pe linia concepției tradițional teologice, că Dumnezeu este creatorul și cauza tuturor lucrurilor. „Toate lucrurile firești — arată Cantemir — cît soarele vede, luminează și încălzește, fără pricinuitoarul clătirii nu numai a nu fi, ce așezi nici a să gîndi pot”¹². Acest adevăr este valabil și în istorie, unde „Puternica dreaptă a celui Preputernic, clătește și mută împărățiile dintr-un neam într-altul”¹³.

Această concepție strict „ortodoxă” este amendată printr-o evidentă deschidere spre deism. În accepția sa „legile după care se conduce natura sînt de fapt o poruncă inițială a divinității”¹⁴. Lumea creată de Dumnezeu se află în continuă mișcare, ajungînd să se conducă după legi proprii naturale. „Căci ziditoriul după înțelepciunea și puterea sa, zidirea săvîrșind, de lucru se odihnește și, cu un deplin în putere stăpîn, o dată numai poruncind, din veci și pînă în veci zidirea ca o slujnică după poruncă nepărăsit aleargă”¹⁵. Lumea, creația divinității, concepută ca o slujnică în *Istoria Ieroglifică*, va ajunge să stea alături de creator în *Monarchiarum*. În această lucrare de cîteva pagini, alăturarea termenilor Dumnezeu și natură apare de trei ori: „Dumnezeu și natura nu cunosc și nu fac nimic în van, adică fără ordine”¹⁶. „Aceasta potrivit cu ordinea care niciodată nu poate fi călcată chiar de natura însăși (căci natura nu-și poate schimba regulile) și trebuie să fie respectate veșnic (cu voia lui Dumnezeu) conform legii”¹⁷. „O, dumnezeule drept și prevăzătoare natură, faceți odată aceasta!”¹⁸. Aceste note de deism, nu de panteism (la Cantemir Dumnezeu și natura nu ajung la identitate) conferă concepției sale conștiința unei legități, a unui ordin rațional, chiar dacă aceasta e impusă de o rațiune divină.

Cantemir subliniază insistent și repetat existența legilor obiective ale naturii, existența unui ordin natural și necesare care, deși nu exclude existența și voința divină, e guvernată totuși de norma proprie a naturii, fenomenele și procesele istorice explicîndu-se pe baza teoriei cauzalității întemeiată pe legile naturii. Orice lucru trebuie să aibă o explicație cauzală. În *Hronic* el afirmă categoric: „Zis-am mai denainte o axiomă a filozofilor pomenind că ridicîndu-se pricina să ridică și fapta... iar acum, altă axiomă aducînd, zicem că de pe fapte a lucrărilor ființă se cunoaște, adevăr, cînd vre un lucru iaste făcut, înțelegem că lucrul acela, pricină înainte mergătoare a avut, că nici un lucru fără pricină să facă nu se poate”¹⁹. Orice lucru are la bază o cauză naturală. Chiar „cele care n-au început în chip natural, nu vor avea viață lungă și în consecință toate vor trebui să se întoarcă la locul propriu și natural”²⁰. Privind cauza lucrurilor Cantemir „consideră că deși acestea par a fi de două feluri: necesare și întîmplătoare, în realitate orice lucru are la bază o cauză naturală, obiectivă, nimic nu se produce în realitate în mod întîmplător, ci totul are loc după un stringent determinism cauzal”²¹. „Așadară în lume lucrurile tîmplătoare celor ce rădăcina și pricina dintîi necunoscută le ieste, precum toate fără chiverniseală cuiva și fără nici o pricină a cădea și a se tîmpla să par. Însă fietece de a sa hirișă și adevărată dintîi pricină nu să lipsește”²². Această cauzalitate naturală

¹² *Idem*, *Istoria Ieroglifică*, II, București, E. L., 1965, p. 38.

¹³ *Idem*, *Hronicul vechimii a Romano-Moldo-Vlahilor*, București, 1901, p. 169.

¹⁴ I. Verdeș, *Dimitrie Cantemir — filosof și gînditor social*, *Revista de filosofie*, nr. 11, 1973, p. 1.239.

¹⁵ D. Cantemir, *Istoria Ieroglifică*, II, E. L., București, 1965, p. 175.

¹⁶ *Idem*, *Interpretarea naturală a monarhiilor*, în vol. cit. p. 64.

¹⁷ *Ibidem*, p. 66.

¹⁸ *Ibidem*, p. 67.

¹⁹ D. Cantemir, *Hronicul*, p. 392.

²⁰ *Idem*, *Interpretarea naturală a monarhiilor*, în vol. cit. p. 67.

²¹ I. Verdeș, *Dimitrie Cantemir patriot, gînditor și om de știință*, în *Din istoria filosofiei în România*, vol. II, București, 1957, p. 79.

²² D. Cantemir, *Istoria Ieroglifică*, p. 258.

în ordinea lucrurilor, determinismul și necesitatea, sînt susținute cu atîta fervoare, încît, negînd întîmplarea, concepția sa capătă nuanțe fataliste. Fenomenele, evoluînd în virtutea unui determinism immanent propriu naturii lor, se înscriu pe o cale predestinată. Acest fatalism se corelează cu concepția providențialistă asupra istoriei. Providența a hotărît ca toate fenomenele naturale și sociale să apară, să se dezvolte și apoi să piară, lumea se află supusă unui proces evolutiv care se desfășoară într-o direcție determinată, sustrasă hazardului și în care viața statelor, a imperiilor este supusă și ea unei inflexibile legități.

Meritul lui Cantemir constă în faptul că, în calitate de filosof al istoriei, a încercat să explice istoria cu ajutorul unei filosofii naturale, arătînd că tot ceea ce este particular trebuie să se nască, să evolueze și, în cele din urmă, să ajungă la un sfîrșit. În raportul între particular și universal Cantemir consideră că toate cele particulare sînt trecătoare, cele universale fiind singure nepieritoare, teză care constituie oarecum fundamentul filosofic al întregii teorii cantemiriene privitoare la nașterea și pieirea monarhiilor. „...toate cîte se nasc și sînt particulare apar și pier, se schimbă și se transformă, se nasc și mor, sau oricum am spune au pînă la urmă un sfîrșit al existenței lor”²³. Monarhiile aparțin categoriei particularului, sînt supuse aceluiași ciclu evolutiv propriu celor pieritoare, trecătoare. Ca orice ființă ele sînt supuse unor procese ireversibile, avînd o fază de naștere, creștere, descreștere și dispariție. Expunerea cea mai deplină a acestei legități o realizează în *Monarchiarum* unde și-a propus să examineze „modul natural al nașterii, creșterii, îmbătrînirii și în sfîrșit pieirii acestor monarhii”²⁴, intenție declarată în titlul lucrării *Monarchiarum physica examinatio*, a cărei traducere nu întrunește consensul printre istoriografii săi. P. P. Panaitescu, în locul titlului primei traduceri, *Studiu asupra naturii monarhiilor*, propune *Cercetarea monarhiilor pe baza filosofiei fizice*, deoarece „prin fizică Dimitrie Cantemir înțelege acea parte a filosofiei care se ocupă cu legile, originea și dezvoltarea lumii materiale, spre deosebire de metafizică, al cărei obiect este lumea eternă și nevăzută”²⁵. Titlul propus de P. P. Panaitescu sugerează ideea despărțirii filosofiei fizice de teologie, renunțarea la abordarea teologică în interpretarea monarhiilor. La rîndul său, I. Sulea-Firu, considerînd că Gh. Haupt, prin titlul *Studiu asupra naturii monarhiilor*, conține lucrarea ca răspunzînd la o problemă ontologică, o traduce sub titlul *Interpretarea naturală a monarhiilor*, ceea ce, după el, „mută problema de pe plan ontologic pe plan epistemologic”. După acest autor, Cantemir nu vorbește nici despre natura monarhiilor, ci despre „cunoașterea naturală a monarhiilor”²⁶. Fiind lucrare de filosofia istoriei, *Monarchiarum* se încadrează prin conținutul ei atît în ontologie cît și în epistemologia istoriei. Primează, totuși, onticul istoric, deoarece răspunde la problema substanței istoriei și a cauzelor ei. Cantemir formulînd în acest sens teoria evoluției naturale (ciclice) a monarhiilor.

Desigur că ideea nu este nouă. Teza evoluției naturale și ciclice are un lung trecut, fiind o moștenire grecească cunoscută sub numele de palingenezie. În istoriografia veche, greco-romană ea se întîlnește coroborată cu o idee politică: istoria ca succesiune a patru monarhii. Această idee politică „privind legătura ce s-a făcut cu interpretarea profeției lui Daniil, a fost acceptată, cu sens finalist (cele patru imperii predestinate) de istoriografia creștină”²⁷, la Augustin, Orosin și urmașii lor.

Aplicată la domeniul istoriei Bizanțului ideea evoluției imperiilor o întîlnim în opera lui Chalcocondil, pe care Dimitrie Cantemir îl citează în *Istoria Impe-*

²³ Idem, *Interpretarea naturală a monarhiilor*, în vol. citat, p. 64.

²⁴ *Ibidem*, p. 65.

²⁵ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 192.

²⁶ I. Sulea-Firu, *O scriere inedită a lui D. Cantemir, Monarchiarum physica examinatio*, „Studii și cercetări de biologie”, V, 1963, p. 267—268.

²⁷ N. A. Constantinescu, *Istoria universală și problemele ei actuale*, București, 1935, p. 58.

riului Otoman. De asemenea, istoricul nostru s-a inspirat îndeaproape din filosofia helmontiană. Și prin această filieră ideea i-a parvenit lui Cantemir, deoarece și la el întâlnim ur. determinism biologic ciclic, o concepție quasi-organicistă pe care se axează filosofia sa asupra istoriei. Sub o formă generală, ideea o întâlnim și în cultura noastră, la înaintașii săi, Miron Costin și Stolnicul Cantacuzino. La această idee Cantemir a ajuns și în mod intuitiv, personal, datorită capacității sale temperamentale de reflecție și contemplație. De aceea geneza acestei concepții cuprinde la baza sa, în afara însușirii unor idei mai vechi sau contemporane, și o latură cu totul personală legată de ținuta metafizică contemplativă a lui Cantemir, filosof al istoriei. Observația directă i-a permis să judece, după cum remarcă Dan Bădărău, „viitorul unei societăți după starea sa prezentă, comparată cu trecutul ei. Dacă prezentul este mai strălucitor decît trecutul, comunitatea este încă în plină ascensiune; în caz contrar, ea dăleargă spre ruină la care va ajunge mai degrabă sau mai tîrziu”²⁸. Dacă ideea de bază a concepției sale nu este întru totul originală, asimilarea ei, corecturile pe care i le aduce Cantemir vor transforma legea evoluției ciclice într-o lege universală a evoluției ascendente. De aceea ea nu poate fi caracterizată drept „puțin simplistă, fiindcă ne interzice să observăm înălțări și căderi în mersul unei asociații umane”²⁹. Dimpotrivă, istoria înțelegea ca o pedagogie divină are un sens, o direcție definitivă și o semnificație, ea urmărește un scop și realizează o intenție, are o finalitate. În succesiunea ciclică a celor patru monarhii, faptele se determină, cele precedente prefigurind pe cele viitoare. Pentru Cantemir, „în chip natural, tot ceea ce are un început trebuie să aibă un sfîrșit”, „o monarhie care moare își transmite principiile ei unei alte monarhii”, căci din „descompunerea unui urmează nașterea altuia, aceasta ne învață și rațiunea și experiența”³⁰. În cadrul acestui proces, fiecare monarhie constituie o negare a celei anterioare. După Cantemir, în timpul celei de a treia monarhii, „la bătrînețea acestei monarhii (încă nu se putea zice că era la vîrsta neputinței) a prins să-și arate începuturile monarhatului său asupra celorlalte neamuri din miază-noapte, monarhia rusă”³¹ în această monarhie „vor ieși la lumină fapte mai mari decît în cele trei monarhii trecute”³².

La Cantemir nu poate fi vorba de o teorie ciclică asupra istoriei, deoarece devenirea circulară a monarhiilor nu constituie o succesiune indefinită de cicluri identice care reproduc aceleași situații și aduc în smenă aceleași personaje, așa după cum concepea antichitatea. Însușindu-și concepția, promovată de „foarte înțeleptul Starigît”, privind mișcarea „ce prea înaltul creator a poruncit ca însuși primul Mobil să se miște de la răsărit la apus”³³ și coroborînd-o cu tema ciclului celor patru monarhii, Cantemir a urmărit un scop politic determinat.

Susținerea acestui scop l-a făcut să-și asimileze concepția aristotelico-medievală a deplasării centrului, de succesiune a monarhiilor de la răsărit spre apus, potrivit celor patru puncte cardinale, justificînd astfel rolul ce ar reveni monarhiei nordice — Rusiei lui Petru I. „Această demonstrație este pentru Cantemir esența lucrării *Monarchiarum* și scopul ei: dovedirea pe baza filosofiei istoriei a ridicării Rusiei ca a patra monarhie universală”³⁴. Nu numai ideea succesiunii monarhiilor de la răsărit la apus ci și aprecierea locului Imperiului otoman în istoria lumii ilustrează urmărirea scopului politic al independenței țării și redobîndirea domniei. Imperiul otoman este o abatere de la determinismul istoric, „de la calea naturală”, este un „avorton”, un „monstru” care nu a apărut „după placul și ideea naturii”³⁵ și care a întîrziat afirmarea monarhiei ruse, de aceea el este destinat să piară.

²⁸ Dan Bădărău, *Le concept de loi historique chez Démètre Cantemir*, în „Acta logica”, 1961, nr. 4, p. 58.

²⁹ *Ibidem*, p. 59.

³⁰ D. Cantemir, *Interpretarea naturală a monarhiilor*, în vol. citat, p. 67.

³¹ *Ibidem*, p. 66.

³² *Ibidem*, p. 69.

³³ *Ibidem*, p. 65.

³⁴ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 193.

³⁵ D. Cantemir, *Interpretarea naturală a monarhiilor*, în vol. cit., p. 67.

Flatindu-l pe țar, în vederea atingerii scopului politic, Cantemir va invoca, pe lângă autoritatea „cărților sfinte“, și pe cea a lui Aristotel. Dar, între concepția aristotelică și cea a lui Cantemir cu privire la sensul istoriei, distincția este clară. La Aristotel nu întâlnim, ca la Dimitrie Cantemir, o evoluție ascendentă a istoriei. Odată cu Augustin, Cantemir a respins eterna reîntoarcere; omenirea își desfășoară drumul între creația și desăvârșirea sa, acțiuni ce se petrec în durată, într-un timp etern, atribut al divinității. Dacă pentru Aristotel timpul este măsură a mișcării, pentru Cantemir timpul precede mișcarea, așa „precum părintele precede pe fiu, găina pe ou și lucrul măsurabil pe măsură“.

S-a apreciat că Dimitrie Cantemir se ridică la formularea apriorității categoriei de timp atunci când spunea: „...primăvara, vara, toamna, iarna nu sînt timp, ba nici părți ale lui, ci sînt vicisitudini meteorologice care se petrec în timp...“ „Secolul, lustrul, anul, săptămîna, ziua, ora, minutul și secunda nu sînt, nu cunosc, nici nu arată timp, ci sînt observațiuni sau niște notațiuni ale unor mișcări“³⁶. George Călinescu, entuziasmat, credea: „este totuși mîngietor că Domnul Român a putut participa la acel spiritualism ce a dus la idealismul german“³⁷. Problema este mult mai simplă, cartea a IV-a a *Metafizicii* (*Sacro-sanctae*) care se intitulează *Despre timp* nu este întrutotul originală, ci o prelucrare după Van Helmont³⁸.

Pentru Aristotel, chiar ideea progresului științei și al filosofiei se integrează în cele din urmă într-o mișcare de întoarcere spre un adevăr original care s-a sfârșit și care, după cicluri perpetue, se pierde și se regăsește continuu³⁹. „Diversele domenii ale artei și ale filosofiei — declară Aristotel, — au fost descoperite și duse, de mai multe ori la gradul de dezvoltare posibil în diferite epoci pentru ca după aceea să piară din nou“⁴⁰. În *Monarchiarum* Cantemir concepe succesiunea evenimentelor nu numai ca o înlănțuire de cauze, ci și o ascensiune spre o împlinire finală; în cadrul acestui proces, evoluția naturală a monarhiilor „păstrează ordinea necesară a trecutului, a prezentului și a viitorului“⁴¹. În timp ce antichitatea a conferit istoriei umanității un ritm, ciclicitate, Cantemir îi oferă un sens explicînd-o „prin continuul mers înainte al acțiunii naturale“⁴² (subl. n.).

După cum am specificat, istoriografia noastră trecut l-a așezat pe Cantemir alături de marii săi contemporani europeni, îndeosebi alături de Montesquieu. Înșiși contemporanii europeni ai lui Cantemir, după ce, prin osîrda lui Antioh Cantemir, ambasador al Rusiei la Londra și Paris, au luat cunoștință prin edițiile engleze din 1734 și 1735, de *Istoria Imperiului Otoman*, au apreciat mult această lucrare. Contemporanii lui Montesquieu (1689—1755) au văzut în istoria lui Cantemir o istorie filosofică și nu o istorie pragmatică, după cum fusese istoriografia franceză de pe atunci. Ediția franceză îi atribuie un sens filosofic în titlul lucrării. Traducătorul francez M. de Jonquières introduce în titlu ideea de „cauze“; „Histoire de l'empire othoman où se voyent les causes de son agrandissement et de sa décadence“. Noțiunea de „cauze“ la traducătorul francez arată că contemporanii lui Montesquieu asimilau Istoria Imperiului Otoman genului nou de lucrări care urmăreau cauzalitatea în evenimentele istorice⁴³.

³⁶ Idem, *Metafizica*, p. 207—209.

³⁷ G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, 1941, p. 44.

³⁸ D. Bădărău, *Filosofia lui Dimitrie Cantemir*, București, Ed. Acad., 1964, p. 257.

³⁹ Martial Guerault, *Les postulats de la philosophie de l'histoire*, în *Geist, Welt und Geschichte*, Akten des XIV Internationalen Kongresses für Philosophie Wien: 2—9 September 1968, Universität Wien 1968, p. 7.

⁴⁰ Aristotel, *Metafizica*, București, 1965, 1.074.

⁴¹ D. Cantemir, *Interpretarea naturală a monarhiilor*, în vol. cit., p. 64.

⁴² *Ibidem*, p. 68.

⁴³ Radu Dragnea, *Cantemir și filosofia istoriei*, în *Scrisul Românesc*, 1927, p. 44.

Destinul european al acestei lucrări este interesant. Voltaire, avînd relații cu Antioh, ambasador la Paris, cunoaște și folosește traducerea franceză a *Istoriei creșterii și descreșterii Imperiului otoman* în lucrarea sa *Istoria lui Carol al XII-lea*. În prima jumătate a secolului al XIX-lea *Istoria Imperiului Otoman* mai era citită de Byron, care se inspiră din ea în *Don Juan* și de Victor Hugo care o citează în prefață la ciclul *Orientalelor*. Este menționată în memoriile baronului De Tott I, și apoi a fost luată drept bază în opera anonimului din Viena: *Geschichte des osmanischen Reiches... nach D. Kantemir* (Wien 1811, 2 col.) etc. Opera lui Dimitrie Cantemir a stîrnit atîta admirație încît a atras mai tîrziu invidia pedantului I. V. Hammer (cf. *Journal Asiatique* nr. 4/1824, p. 32—35)⁴⁴.

O problemă interesantă este aceea de a stabili dacă prin ideea creșterii și descreșterii imperiilor, a monarhiilor, Dimitrie Cantemir influențează contemporanii europeni, în speță pe Montesquieu, idee avansată de Nicolae Iorga. După Minea, *Istoria creșterii și descreșterii Imperiului Otoman* „avea la bază o idee de filosofie biologică împrumutată din opera lui Chalcocondil. De la Cantemir, această concepție de filosofie a istoriei a trecut la Montesquieu care și-a publicat în 1734 *Considerațiile*”⁴⁵. Răspunsul la această întrebare l-a dat Radu Dragnea, care a arătat că avansarea ideii de către Iorga (după acesta lucrarea lui Cantemir ar fi fost cunoscută lui Montesquieu prin intermediul lui Antioh care, fiind ambasador la Londra, i-ar fi pus la dispoziție manuscrisul latin), nu rezistă. „Antioh sosește ambasador la Londra la începutul anului 1734”, iar Montesquieu s-a înapoiat de la Londra la Paris în 1731, concepend încă din 1729 *Considerațiile*⁴⁶. Scrierea lui Montesquieu *Les considerations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence* apare în același an cu traducerea engleză a *Istoriei* lui Cantemir, în 1734. Așadar, nimic nu ne îndreptățește să afirmăm o influență asupra lui Montesquieu. Dar oare micșorează aceasta contribuția lui Cantemir la formarea filosofiei istoriei? — se întreabă Radu Dragnea. „Căci ceea ce trebuie să primeze nu e raportul de influență dintre cei doi istorici ci poziția lui Cantemir față de conceperea nouă a istoriei în mod evoluționist și tratarea ei pe bază de cauzalitate politică de care se leagă numele lui Montesquieu”⁴⁷. Insuși Iorga, în 1935, nu va mai vorbi de influența lui Cantemir asupra lui Montesquieu, ci doar de anterioritatea ideii lui Cantemir față de Montesquieu și Vico, căci Dimitrie Cantemir îl „precedează pe Montesquieu în legătură cu perioadele lui Vico, proclamînd că istoria unei lumi politice este cu ridicări și coborîri, într-un anume ritm de ascensiune și descensiune”⁴⁸. Aproximarea punctelor de vedere ale lui Montesquieu și Cantemir nu se datorează influenței lui Cantemir asupra lui Montesquieu, eventualitate pe care Radu Dragnea și Marcel Romanescu⁴⁹ au înlăturat-o și la care a renunțat și Iorga, ci epocii și surselor comune. Conceperea istoriei statelor într-un proces de ascensiune și decădere, o astfel de viziune, „era încetățenită în acel timp, observîndu-se și în operele lui Marsigli și Montesquieu dar ceva mai tîrziu. Aici nu se poate vorbi de influențe reciproce”⁵⁰. Ideea de creștere și descreștere, de „grandeur et décadence”, de „corsi” și „ricorsi” circula în epocă. Atît Montesquieu cît și Cantemir îl cunosc pe istoricul francez Le Croix care în *État général de l'Empire ottoman*, Paris 1695, enumeră cauzele creșterii puterii otomane, așa cum va face Montesquieu în *Scrisori persane*. Apoi, atît Montesquieu cît și Cantemir au cunoscut opera istoricului grec Chalcocondil *Creșterea puterii turcești. Căderea împărăției bizantine*. Montesquieu a

⁴⁴ M. Guboglu, *Dimitrie Cantemir și Istoria Imperiului Otoman*, în „Studii și articole de istorie”, vol. II, 1957, p. 188.

⁴⁵ Ilie Minea, *Despre Dimitrie Cantemir. Omul — Scriitorul — Domnitorul*, Iași, 1926, p. 10.

⁴⁶ Radu Dragnea, op. cit. p. 44.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 45.

⁴⁸ N. Iorga, *Originalitatea lui Dimitrie Cantemir*. Conferința ținută la Universitatea din Iași. Vălenii de Munte, 1935, p. 9—10.

⁴⁹ Marcel Romanescu, *Cantemir, Montesquieu și Marsigli*, în vol. *În amintirea lui Constantin Giurescu*, București, 1944.

⁵⁰ M. Guboglu, op. cit., p. 186.

cunoscut-o din traducerea franceză publicată în 1622 sub titlul *Histoire de la decadence de l'empire grec et établissement de celui des Turcs*. Acest fapt reiese, după Dragnea, din conținutul capitolului XXII din *Les Considerations* în care Montesquieu declară: „L'empire des Turcs est à présent à peu près dans le même degré de faiblesse où était autrefois celui des grecs”⁵¹. Cantemir, de asemenea, a cunoscut lucrarea lui Laonic Chalcocondil, după cum rezultă din izvoarele pe care le menționează în *Hronic*. Istoricul grec și-a dat seama „de marea însemnătate istorică a avântului puterii turcești și și-a propus să descrie dezvoltarea și creșterea acestei puteri...”⁵².

Marcel Romanescu, nefiind de acord cu această sursă de inspirație, consideră că „dacă Dimitrie Cantemir ar fi luat un principiu fundamental de la Chalcocondil, ar fi spus-o pe față”⁵³. Afirmatia nu are nevoie de comentariu. Autorul în schimb lansează prezumpția după care Montesquieu și Cantemir au împrumutat titlurile lucrărilor lor, *Considerațiile și Istoria Imperiului Otoman*, de la contele Marsigli (Cantemir l-ar fi cunoscut personal), autorul unei lucrări apărută postum sub titlul *L'Etat militaire de l'Empire Othoman, ses progrès et sa decadence*, Amsterdam, 1732.

O deosebită semnificație acordăm evidențierii unei alte posibile surse comune. Este vorba de Bossuet cu al său *Discours sur l'histoire universelle*. Această lucrare a stîrnit mare interes în epocă. Ea a cunoscut trei ediții în timpul vieții autorului. Apărută în 1681, reeditată în principalele orașe ale Europei în 1682, ea a cunoscut o a treia ediție, cea mai completă, în 1700⁵⁴. În mod indubitabil Montesquieu nu a fost străin de această lucrare. Alfred Nettement, care, prefătează și însoțește cu un eseu și comentarii ediția din 1891, Paris, a *Discursului*, apreciază că „două capitole (cap. I și II, partea a III-a) din Bossuet conțin substanța operei lui Montesquieu despre *Măreția și decăderea romanilor*”⁵⁵. Într-adevăr aceste două capitole intitulate: *Revoluțiile (schimbările) imperiilor sînt reglate de providență și servesc la umplerea principiilor, și Revoluțiile (schimbările) imperiilor au cauze particulare pe care principii trebuie să le studieze*, conțin și afirmă într-o manieră providențială, cîteva idei interesante privind cauzalitatea și progresul în istorie. La încheierea *Discursului*, după ce a trecut în revistă evoluția popoarelor și a imperiilor lumii, Bossuet, lansează o invitație declarînd: „ceea ce va face acest spectacol mai folositor și mai plăcut va fi meditația pe care o veți face, nu numai asupra înălțării și căderii imperiilor ci și asupra cauzelor progresului lor și asupra acelorale decăderii lor”⁵⁶. Desigur Montesquieu a fost unul dintre primii gînditori europeni care au acceptat invitația dar nu și soluțiile lui Bossuet. Mult mai apropiat de Bossuet este Cantemir, al cărui providențialism subscie concluziilor lui Bossuet asupra întregului *Discurs*: „această lungă înlănțuire de cauze particulare care fac și desfac imperiile depinde de poruncile secrete ale divinei providențe”⁵⁷.

În paralela dintre Cantemir și Montesquieu unii istoriografi ai lui Cantemir (Dragnea, Panaitescu) afirmă inferioritatea acestuia în tratarea prin cauze a istoriei. Specificul lui Cantemir și, poate, superioritatea sa constă în speculația filosofică, el ridicîndu-se la o sferă mai abstractă și mai largă, față de predecesori și contemporani, cu toate că atunci cînd scrie istorie el o face într-o manieră oarecum empirică. Aici întîlnim un aspect negativ al concepției sale,

⁵¹ R. Dragnea, op. cit. p. 48.

⁵² Vezi Vasile Grecu, *Introducere la Laonic Chalcocondil, Expuneri istorice. Creșterea puterii turcești. Căderea Impărăției bizantine*, 1958, Ed. Academiei, p. 17.

⁵³ Marcel Romanescu, op. cit., p. 428.

⁵⁴ Bossuet, *Discours sur l'histoire universelle*, avec une preface, *Essai sur la philosophie de l'histoire* et notes par Alfred Nettement, Paris, 1891, p. IX.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 355.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 360—361.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 448.

deoarece Dimitrie Cantemir, în calitate de istoric, nu se preocupă să studieze sistematic, de exemplu, cauzele decăderii puterii otomane. Totuși în opera sa se pot descoperi elemente care corespund unor implicații cauzale, unor explicații apropiate acelor pe care le găsim în opera lui Montesquieu⁵⁸. După Bădărău, „Cantemir este mai riguros în concepția sa de filosofie a istoriei decât Montesquieu”, pentru că filosofia fizică la Cantemir „înglobează atât realitatea materială propriu-zisă cât și realitatea socială”, în timp ce „pentru filosoful francez într-adevăr filosofia fizică se oprește în pragul lumii sociale”⁵⁹. Apoi, după același autor, trebuie „să remarcăm mai întâi că o lege naturală nu este în mod obligatoriu cauzală, că ea constituie un principiu de explicație ce se mulțumește adesea să fie doar prezentarea generală a unor fapte, singulare, un mănunchi de fapte, condensarea lor într-o formulă unică. Legea evoluției prin cicluri a societăților omenești aparține acestui tip; ea dirijează și explică faptele obiective care se raportează la orice comunitate ce la începuturile ei crește și se uzează apoi pentru a dispărea”⁶⁰. Dar, dacă filosoful francez a putut fi socotit ca un înnoitor al istoriei, în principiile acesteia și în metodele ei, acest calificativ i se cuvine și lui Cantemir, care se așează în timp cu o generație înaintea lui Montesquieu și chiar înaintea lui Vico, a cărei *Scienza Nuova* apare în 1725, în timp ce Cantemir expune teoria evoluției naturale încă în *Monarchiarum phisica examinatio*, 1714. În comparație cu Vico, remarcăm pozitiv faptul că pentru Dimitrie Cantemir prezentul contemporan lui nu este definit ca termen final al dezvoltării legice a istoriei, așa cum va fi expus 11 ani mai târziu în concepția gânditorului italian, primul filosof modern al istoriei care, tot în cadrul unei concepții ciclice și idealiste, sesizează rolul factorilor materiali și al luptei de clasă în evoluția istoriei. Dacă Vico considera că societatea omenească, străbătând trei faze (vârsta zeilor, vîrsta eroilor și vîrsta oamenilor), reia ciclul dezvoltării, Cantemir susține unitatea procesului istoric atunci cînd afirmă că fiecare din cele patru monarhii reprezintă o negare a celei anterioare. La el istoria evoluează într-o direcție, are un sens și o semnificație, ea tinde spre o instaurare. Analizînd premisele formulării de către Cantemir a teoriei evoluției naturale a monarhiilor, trebuie ilustrată filiația ideii și în istoriografia românească premergătoare lui. Astfel, vom constata că opera istorică a lui Dimitrie Cantemir continuă tradiția cronicarilor și, prin comunitatea de idei, se integrează în ambianța întregii istoriografii românești. Existența unor naive și speculative elemente de filosofie a istoriei se ilustrează în încercarea premergătorilor lui Cantemir de a răspunde la întrebările: Ce stă la baza procesului istoric?; care este sensul vremurilor?; care este rolul omului și al personalităților?; care este evoluția împărățiilor, a statelor? Meditația filosofică asupra istoriei are reprezentanți de seamă în persoana premergătorilor lui Cantemir, Miron Costin și Stolnicul Constantin Cantacuzino. Opera lui Miron Costin, ce nu mai este un pur cronicar ci reprezintă o tranziție ce se afirmă mai ales în *De neamul moldovenilor*, unde el ne apare deja ca istoric (și modelul lui i-a slujit lui Cantemir), se situează la începuturile filosofiei istoriei în cultura noastră. La el găsim și o expunere sumară a ideii creșterii și descreșterii împărățiilor. Prefigurînd ideea cantemiriană a evoluției naturale a monarhiilor, Miron Costin susține că împărățiile se dezvoltă pînă la un anumit moment, după care „decad și pier”. „Așa toate împărățiile cîndu prea se suie la mare tîrie, neavîndu loc să mai sus suie, cad și pured îndărăptu, cum vedem și crăiia leșească”⁶¹. Această legitate, expusă sumar de Miron Costin, o găsim amplificată la stolnicul Constantin Cantacuzino. Însușindu-și aceeași idee, stolnicul o aplică istoriei Imperiului Otoman, pentru a explica celor care contestau originea latină a poporului român faptul că poporul care a dat naștere românilor nu mai este în viață. „Însă iaste a să mai ști că toate lucrurile cîte sînt în lume au și aceste trei stepene dupră ce să fac, adecâte: urcare, stare, și pogorîre sau cum le zic alții, adăugire, stare și plecarea. Deci dar nici un lucru nu iaste

⁵⁸ Dan Bădărău, *Filosofia lui Dimitrie Cantemir*, p. 351.

⁵⁹ Idem, *Le concept de loi historique chez D  m  tre Cantemir*, p. 59.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ M. Costin, *Opere*, București, E.S.P.L.A., 1958, p. 125.

carele să nu dea printr-acestea ; ci numai unele mai în grabă, altele mai târziu le trec, iar toate la un steajăr se adună și se string, în cea de apoi, adică în stricăciune și perzare deslegându-se"⁶². Din afirmația „cum le zic alții” rezultă că ideea unei evoluții naturale, în faze, circula în epocă. Opera cronicarilor demonstrează că ea a fost enunțată în istoriografia noastră în ajunul teoretizării ei de către Cantemir în *Monarchiarum*.

De asemenea nu este exclus faptul că Dimitrie Cantemir să fi luat cunoștință în Rusia de scrierile lui Nicolai Milescu. Îndeosebi ne referim la lucrarea *Chresmologion* (1673) în care se tratează ideea evoluției celor patru monarhii universale⁶³.

În raport cu predecesorii, prin Cantemir istoriografia noastră face un salt calitativ. Pe lângă meritele ilustrate anterior cu privire la ontologia istoriei, se adaugă o adevărată teorie a cunoașterii și o metodologie istorică (*Hronicul*).

Cunoașterea istorică se fundează la Cantemir pe existența legilor obiective ale naturii, pe ordinea naturală a fenomenelor. Intelectul omului poate cunoaște lucrurile și sensul lor datorită faptului că natura lucrează întotdeauna după anumite legi. Pe această bază „nu va fi însă, poate, nimeni care să se îndoiască de faptul că, ...unui intelect bine cultivat și pătrunzător i se poate învedera și desluși de la sine ceea ce înfăptuiește ordinea neîntreruptă a naturii...”⁶⁴. Afirmarea clară a cognoscibilității și a puterii intelectului de a oglindi fidel realitatea și de a o explica în ordine naturală se face la Cantemir prin intermediul științei profane. Învățul nu se poate adresa naturii și societății decît prin știința profană. Aceasta are scopul de a sluji drept călăuză în activitatea practică. Astfel, procesul istoric se poate explica pe cale naturală, rațională „din faptul însuși noi putem cunoaște în chip natural și rațional”⁶⁵, căci „altfel, și natura ar lucra zădarnic (adică fără rost) și chipul dumnezeiesc (Intelctul, I. Sulea-Firu), în zadar ar împrumuta acea lumină nemuritoare dacă ea n-ar putea să lumineze și să deslușească nimic în întunericul neștiinței”⁶⁶.

Cantemir — arată Dan Bădărău — caută mereu rațiunea lucrurilor în desfășurarea istorică a faptelor. Pe baza unei astfel de prezentări, a unei urmăririi a dinamismului intern, el afirmă că se poate avea preștiință pentru fiecare caz în parte dacă se află în faza ascendentă sau în cea descendentă a evoluției sale.

În stadiul de atunci al istoriei ca disciplină Dimitrie Cantemir a inaugurat, asemănător cărturarilor erudiți din alte țări, spiritul critic modern. După Cantemir în istorie nu are ce căuta credința oarbă în autoritatea cuvîntului scris sau în vreo altă autoritate. „Istoria nu poartă credință ; ce știință, că credința trebuie să o avem la lucrurile carile nici dovadă au, nici a să dovedi pot, care lucru, la istorie puțin, și mai nici un loc nu are”⁶⁷. Istoria este domeniul criticii izvoarelor, al analizei lor raționale în scopul descoperirii adevărului. „Sufletul odihnă nu poate avea pînă nu găsește adevărul, carile îl cearcă oricît de departe și oricît de cu trudă i-ar fi a-l nimeri”⁶⁸. Pentru atingerea acestui obiectiv el pune bazele unei metodologii istorice. Elementele acestei metodologii sînt formulate în *Hronic* și cele mai importante dintre ele poartă denumirea de „canoane” :

Canoanele sînt astfel formulate :

a) „Tăcerea nici pune, nici ridică lucrul ; iară zisa, îl și pune și-l și ridică”.

b) „... Tăcerea după zisă adevărește zisa odată...”⁶⁹.

Pe lângă aceste canoane, el formulează o serie de principii, de condiții particulare în legătură cu veridicitatea faptelor ce pot fi degajate din izvoare.

⁶² Constantin Cantacuzino, *Istoria Țării Românești*, Craiova, 1945, p. 85.

⁶³ Vezi P. P. Panaitescu, *Nicolas Spathar Milescu (1636—1708)*, în *Mélanges de l'école roumaine en France*, 1925, I, p. 74—75.

⁶⁴ D. Cantemir, *Interpretarea naturală a monarhiilor*, în vol. cit., p. 63.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 64.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 63—64.

⁶⁷ D. Cantemir, *Hronicul vechimii a româno-moldo-vlahilor*, București, 1901, p. 263.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 182—183.

Aceste condiții sînt: contemporaneitatea izvorului cu faptele și evenimentele expuse, imparțialitatea și prudența obiectivă în interpretare.

Avînd orizontul istoriei universale, Cantemir este cel dintîi în istoriografia noastră care formulează ideea rolului poporului român în această parte a Europei. Cantemir inaugurează ideea, pe care o vom întîlni mai tîrziu, a unui așa-zis mesianism românesc, ca o stavilă în apărarea culturii europene.

Lupta românilor cu cotorpitori turci și asiatici s-a dat pentru apărarea civilizației europene. De altfel Cantemir „anunță de timpuriu una din constantele concepției iluministe, atitudinea politică militantă a istoriei”⁷⁰. El este mîndru să constate, în *Predoslavie la Hronic*, că în timp ce turcii au supus pe greci, bulgari, sirbi, bosneni, macedonieni, românii au rămas autonomi datorită vitejiei și nobleței lor. Acestea sînt consecințe ale originii latine a poporului român, ale faptului că românii sînt descendenți ai acelor care au întemeiat civilizația clasică greco-romană. *De le vom căuta fire, inima și ce înrocească vitejie aieve taste* (subl. n.), că a hotarelor lumii românești împotriva sirepelor neamuri tătărăști ca niște ziduri de aramă puși și nebiruiți apărători s-au socotit”⁷¹. Prin aceasta au dovedit că sînt vrednici continuatori ai celor care creaseră fundamentul civilizației și culturii europene. „Zic dară ei precum acel de sus pronie purtînd de grijă mintuiții acestor crivățene noroade, cu niamul romano-moldo-vlahilor, ca un zid pre virtos, și nebiruit să să fi slujit: pre carile împotriva a vrăjmașe săriturile păgînilor punîndu-l cu pieptul lor, întregi încă pînă acu și în scaunele sale înfipti, și odihnîți să-i fi păzit”⁷².

Analizînd rolul mediului geografic în istoria poporului român, Cantemir constata rolul său favorizant în menținerea independenței naționale și afirmarea ființei sale. În cultura noastră el este un precursor în analiza rolului acestui factor asupra vieții materiale și spirituale a societății⁷³. Raportul dintre mediul geografic și viața umană este tratat în *Descrierea Moldovei*, lucrare care ne oferă „descrierea unei țări cu tot ceea ce natura, cu ce adaugă omul, cu toate legăturile vizibile și misterioase între ceea ce natura dăruiește și omul căutînd și lup-tînd, adaugă la ceea ce a dat natura”⁷⁴. Cantemir a sesizat că, pentru istoria noastră națională formele de relief, munții și dealurile, vegetația bogată au avut un rol pozitiv în menținerea ființei noastre în încheștarea cu dușmanul. Munții și pădurile au constituit un mediu ambiant extrem de propice menținerii demnității și independenței populației autohtone, favorizînd statornicia ei pe aceste meleaguri. După părerea sa, ostile țărănești libere pe care el le numea republici (Cîmpulung, Vrancea și Tigheciul), s-au menținut și se bucură de o situație privilegiată și datorită condițiilor naturale. Pe cîmpulungeni și pe vrînceni i-au favorizat munții înalți, iar pe tighecenii pădurile dese, „un codru aflat la hotarul cu tătarii din Buceag. Este pavăza cea mai tare a Moldovei”⁷⁵.

Cadrul general al filosofiei istoriei la Cantemir este providențialist. Concepția providențialistă este o notă dominantă în istoriografia noastră medievală, prelungindu-se de la Cantemir încă un secol și jumătate, pînă la istoricii pașoptiști. Nicolae Bălcescu, revoluționarul intransigent al mișcării pașoptiste, declara: „bărbăție și credință, frați români: Dumnezeu în cer și omenirea pe pămînt lucrează pentru noi”⁷⁶.

Ideea esențială care definește concepția istorică a lui Cantemir este „ideea evoluționistă la baza căreia stătea legea ciclică, convingerea că lumea este supusă

⁷⁰ Pompiliu Teodor, *Dimitrie Cantemir și preiluminismul sud-est european*. Tribuna, nr. 40, 1973, p. 12.

⁷¹ D. Cantemir, *Hronicul...*, p. 13—14.

⁷² *Ibidem*, p. 21.

⁷³ Vezi Ion Conea, *Dimitrie Cantemir și rolul factorului geografic în istorie*, în *Studii și cercetări*, Seria Geografie, Tom XIV, 1967, p. 129—139.

⁷⁴ N. Iorga, *Originalitatea lui D. Cantemir*, p. 10.

⁷⁵ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 203.

⁷⁶ N. Bălcescu, *Mersul revoluției în istoria românilor*, în *Antologia gîndirii românești*, partea I-a, București, 1967, p. 282.

unei legități, unui proces evolutiv"⁷⁷. În ciuda faptului că ideea de bază a concepției cantemiriene nu este întru totul originală, ea este totuși organică gândirii lui Cantemir și o vom întâlni în diferite variante tot mai perfecționate, în cugătarea românească, ilustrând poziții materialiste sau idealiste. „Lucru curios, o vom vedea reapărînd în mijlocul secolului al XIX-lea, de data aceasta colorată cu materialism la filosoful Vasile Conta"⁷⁸.

Născută într-o perioadă de „criză a conștiinței europene“, cum numea Paul Hazard această epocă, gândirea lui Cantemir reprezintă o conciliere „a tradiției românești încă medieval creștine cu noutatea lumii moderne“⁷⁹.

Tendențele raționaliste ale filosofiei istoriei nu se manifestă la Cantemir printr-o atitudine independentă față de filosofia religioasă, nu prin afirmarea unei opoziții între filosofie și teologie, ci prin concilierea lor, prin concilierea rațiunii și credinței. Aspectul laic al istoriologiei sale se datorește faptului că Dimitrie Cantemir „aplică filosofiei istoriei „noțiunile și tezele naturfilosofiei sale, pe care le cunoaștem „ordinea naturii“, legea mișcării ciclice), precum și doctrina aristotelică a generațiunii și corupțiunii“⁸⁰.

Deși cadrul general al concepției sale asupra istoriei este providențialist, Cantemir a căutat să interpreteze istoria prin prisma unor legi interne („naturale“). Legitatea în istorie se concretizează într-o succesiune a monarhiilor. El are meritul de a explica „caracterul natural“ al apariției, înfloririi, declinului și, în sfîrșit, al dispariției acestor monarhii. Acestei succesiuni naturale îi sînt proprii elemente de dialectică. El are un caracter progresiv și ascendent. Dimitrie Cantemir a întrevăzut caracterul legii, și nu întimplător al evoluției societății omenеști. El a plecat de la ideea remarcabilă că societatea are și ea anumite legi, întocmai ca și natura, dar nu a reușit (și este explicabil pentru epoca sa) să deducă aceste legi din însăși evoluția societății.

Paradoxal este faptul că principiile generale care vizează filosofia istoriei nu găsesc aplicare prea largă în opera istoricului. La Cantemir se constată o anumită discrepanță între opera istoricului, operă cu un caracter relativ empiric, și cugătarea filosofului istoriei. Chiar dacă nu sînt aplicate în opera istoricului decît într-o măsură relativ restrînsă, filosoful istoriei susține legitatea, determinismul și cauzalitatea.

Încrederea în posibilitatea cunoașterii istorice, înarmarea cercetărilor cu o serie de „canoane“ și principii metodologice, afirmarea existenței unor legi ale istoriei și fundamentarea filosofică a cognoscibilității lor „naturale“, fac din Cantemir un precursor al filosofiei istoriei în cultura națională și-l așează totodată alături de gînditorii europeni ai vremii sale, fondatori ai acestei discipline.

DIMITRIE CANTEMIR ET LA PHILOSOPHIE DE L'HISTOIRE

RÉSUMÉ

Érudit roumain de formation encyclopédique, historien, écrivain, philosophe, géographe, ethnographe, compositeur et orientaliste, Dimitrie Cantemir naquit en 1673 et mourut en 1723. Étant prince régnant de la Moldavie (1710—1711), il tenta de libérer son pays de la domination ottomane.

Les ouvrages d'histoire du prince Cantemir sont basés sur une conception de la philosophie de l'histoire, exposée d'une telle manière et é un tel niveau que leur auteur est très proche des grands érudits européens de son temps.

Ce qui amena Cantemir à l'étude de l'histoire, ce fut l'intérêt intellectuel et philosophique qui a eu pour lui une valeur pragmatique du point de vue de

⁷⁷ Pompiliu Teodor, op. cit., p. 12.

⁷⁸ D. Bădăraș, *Le concept de loi historique chez Démètre Cantemir*, p. 57.

⁷⁹ M. Ciurdariu, *Recitindu-l pe Cantemir*, Revista de filosofie, nr. 11, 1973, p. 1254.

⁸⁰ P. Vaida, *Dimitrie Cantemir*, în *Istoria filosofiei românești*, vol. I, București, Editura Academiei, 1972, p. 92.

la morale et de la politique. L'intérêt intellectuel et philosophique a résidé dans ses préoccupations relatives à la signification du processus historique et à la méthodologie de la connaissance historique. Pour ce qui est de la valeur pragmatique, Cantemir s'est proposé, fondé sur l'évolution naturelle (cyclique) des monarchies, de prouver l'involution du pouvoir ottoman, don la conséquence normale être la libération des pays roumains.

Cantemir aborde l'histoire à travers le prisme d'une *métaphysique de nature religieuse*, ainsi qu'à partir d'une „*philosophie physique*“. Conformément à sa métaphysique, l'histoire ne peut être que le résultat d'une création divine qui consommera sa fin sur le plan terrestre. Le point de départ de sa métaphysique religieuse de l'histoire fut la philosophie de Saint Augustin. Dans *Sacrosanctae* (1698), il considère qu'il „serait bon et intéressant à la fois de se fonder sur l'opinion de Saint Augustin“, qu'il apprécie comme un „divin homme“. Opposée à la conception antique de l'histoire comme éternel retour, la théorie augustiniennne sur le sens prédestiné et ascendant de l'histoire a eu une influence certaine sur la pensée de notre historien. Selon Cantemir, dans l'histoire c'est l'ordre divin qui se réalise. A la base même des actions humaines, on ne trouve pas l'activité de l'homme, mais unetendance qui traverse incessamment l'histoire entière de l'humanité. Par la continuité du processus historique, l'humanité, en tant qu'être unique, parcourt une voie préétablie. Si tout cela constitue l'objet de la métaphysique, discipline visant à la connaissance du surnaturel, l'objet de la „philosophie physique“ sera la réalité matérielle proprement-dite ainsi que la réalité sociale, dans le but d'établir les lois, l'origine et l'évolution des communautés humaines. Ainsi, la philosophie physique rejoint un point de vue politique et empirique, un point de vue qui se limite aux seuls faits, explique les effets par les causes et l'histoire sociale par l'histoire naturelle. Cette perspective s'est concrétisée de façon explicite dans *Monarchiarum physica examinatio* (1714), ouvrage dans lequel Cantemir formule en ce sens la théorie de l'évolution naturelle des monarchies. Conformément à cette théorie, tous les phénomènes — même sociaux — se développent et ensuite s'évanouissent, le monde est sujet à un processus évolutif qui se déroule dans une direction déterminée, soustraite au hasard, et où la vie des Etats et des empires obéit elle aussi à d'inflexibles lois.

Les monarchies appartenant à la catégorie du particulier, sont soumises au même cycle évolutif propre aux objets périssables. Pour Cantemir, le corps politique a son enfance, son adolescence, sa maturité et sa vieillesse, et les monarchies parcourent, dans leur évolution, un cycle de la manière dont les choses évoluent dans leur réalité naturelle.

Cette conception comprend non seulement l'assimilation d'idées plus anciennes ou contemporaines, mais aussi une conviction personnelle découlant de l'attitude métaphysique contemplative de Cantemir, philosophe de l'histoire.

En outre, Cantemir se détache constamment des conceptions cycliques et biologisantes de l'histoire. Il ne se limite pas à soutenir que la société est un organisme dont la structure obéit aux mêmes lois que les phénomènes biologiques. Le cadre dans lequel — plus tôt ou plus tard — surgit la mort d'une monarchie, ne représente pas un retour éternel, ne comporte pas perpétuellement la même dimension et la même nature dans les conditions de la réalité socio-historique, mais contient une *tendance constante à la perfection et au progrès*. L'évolution sociale est sous-tendue chez Cantemir par une dialectique du Nouveau et de l'Ancien, représente un progrès continu et tend à une instauration. Aussi, chez l'historien et le philosophe roumain, la présentation de l'évolution naturelle, cyclique, des monarchies ne se réduit-elle pas à soutenir la thèse du caractère cyclique de l'histoire dans la version classique du retour éternel.

Le devenir circulaire des monarchies n'équivaut pas à une succession indéfinie de cycles identiques reproduisant les mêmes situations et faisant apparaître sur la scène les mêmes personnages, comme l'avait pensé l'antiquité. Dans *Monarchiarum*, Cantemir conçoit la succession des événements non seulement comme un enchaînement de causes, mais aussi comme une ascension vers un épanouissement final. Dans le cadre de ce processus, l'évolution naturelle des monarchies observe l'ordre nécessaire du passé, du présent et du futur“.

Cantemir confère à l'histoire de l'humanité un sens, en l'expliquant „par la continuelle marche en avant de l'action naturelle“. Nous soulignons que pour Cantemir, à la différence de Vico, le présent contemporain ne se définit pas comme terme final du développement de l'histoire selon des lois, ainsi que soutiendra onze ans plus tard le philosophe italien. Si Vico pensait que la société humaine, ayant traversé trois phases (l'âge des dieux, l'âge des héros et l'âge des hommes), recommence le cycle du développement, Cantemir conçoit l'unité du processus historique lorsqu'il affirme que chacune des quatre monarchies est apparue par suite de la dialectique du Nouveau et de l'Ancien, enfantant son commencement dans la période de vieillesse de la précédente et représentant une étape supérieure de l'évolution. L'histoire, selon Cantemir, évolue dans une certaine direction, comporte un sens et une signification.

Bien que la cadre général de sa conception de l'histoire soit providentialiste, Cantemir s'est efforcé à interpréter l'histoire à travers le prisme des lois internes „naturelles“. Les lois dans l'histoire se concrétisent dans une succession des monarchies. Il a le mérite d'avoir expliqué le „caractère naturel“ de l'apparition, de l'épanouissement et, enfin, de la disparition de ces monarchies. A cette succession naturelle correspondent des éléments de dialectique. Elle a un caractère progressif et ascendant.

Dimitrie Cantemir a entrevu que l'évolution de la société humaine a lieu en fonction de certaines lois, et non au gré du hasard. Il est parti de l'idée remarquable que la société est soumise elle aussi à des lois, tout comme la nature, mais il n'est pas parvenu (et cela est explicable pour son époque) à déduire ces lois de l'évolution même de la société.

La conviction qu'il est possible de connaître l'histoire grâce à la „lumière naturelle“, l'affirmation catégorique de l'existence de lois de l'histoire et la justification philosophique de la possibilité de les connaître „naturellement“, font de Cantemir le plus marquant précurseur de la philosophie de l'histoire dans la culture roumaine, et le mettent en rang avec les penseurs européens de son temps, fondateurs de cette discipline.

PREMISELE INTERNE ALE ISTORIOGRAFIEI PAȘOPTISTE

DE

V. CRISTIAN

Locul deosebit de important al preocupărilor pentru trecut, pentru trecutul național îndeosebi, în cadrul ideologiei pașoptiste este o consecință logică a trăsăturilor evoluției țărilor române spre mijlocul veacului trecut. Analiza acestor trăsături este, astfel, esențială pentru înțelegerea caracterului obiectiv, necesar, al apelului pe care generația ce a pregătit revoluția de la 1848 și a militat ulterior pentru materializarea programului ei îl face la istorie. Ea ne permite, de asemenea, să explicăm și principalele orientări pe care le constatăm la istoricii din jurul anului 1848, tematica scrierilor lor, concepțiile de la care au pornit și metodele utilizate.

Analiza acestor premise prezintă însă și o altă importanță. Evident, la fel ca și în alte cazuri, istoriografia pașoptistă constituie o reflectare a trăsăturilor generale de dezvoltare a țărilor române din acel moment. În același timp însă, împrejurările care i-au determinat avântul au asigurat și mediul deosebit de favorabil pentru acțiunea ei socială, pentru difuziunea și receptarea cunoștințelor istorice, pentru acțiunea acestora asupra spiritelor. Analiza pe care ne-o propunem în lucrarea de față are, astfel, scopul nu numai de a explica geneza istoriografiei pașoptiste, ci și de a contribui la înțelegerea importanței sale contribuții la pregătirea ideologică a marilor evenimente de la mijlocul veacului trecut. Întreprinzând-o, vom avea în vedere nu numai evoluția social-economică și politico-națională — care constituie totuși premisa fundamentală a dezvoltării preocupărilor pentru trecut — ci și particularitățile generale ale vieții spirituale, determinate tocmai de această evoluție. Pornind însă de la o bază comună, diferitele domenii ale fenomenului cultural nu sînt izolate unele de altele, ci se află într-un raport de interdependență; istoriografia pașoptistă nu poate fi deci exact înțeleasă decît dacă avem în vedere întregul context spiritual al epocii, asupra căruia, la rîndul lor, manifestările istoriografice exercită o deosebită influență.

Premisele acestor manifestări sînt legate de transformările generale care marchează trecerea de la feudalism la capitalism în țările române. Nu ne-am propus însă aici o expunere de ansamblu a lor. O asemenea expunere care, de altfel, a fost realizată de mai multe ori¹, ar depăși scopul pe care îl urmărim în lucrarea de față. Iată de ce, ne vom limita doar să semnalăm principalele trăsături ale situației țărilor române în deceniile de la mijlocul veacului trecut, insis-

¹ În afară de capitolele corespunzătoare din *Istoria României*, vol. III—IV, vezi, îndeosebi, A. Oțetea, *Considerații asupra trecerii de la feudalism la capitalism în Moldova și Țara Românească*, „Studii și materiale de istorie medie”, IV, (1960), p. 307—390; Dan Berindei, *L'abolition du régime féodal dans les Principautés Roumaines*, „Annales historiques de la Révolution française”, nr. 196 (avril-juin), 1969, p. 283—295; Gh. Platon, *Domeniul feudal în Moldova în preajma anului 1848*, Ed. Junimea, Iași, 1973.

tind apoi, în mod deosebit, asupra acelor aspecte de natură să explice, în mod concret, avîntul considerabil pe care îl cunoaște în această perioadă istoriografia.

Elementul esențial și în această privință îl constituie rapidele transformări care se petrec, în toate domeniile, în deceniile din preajma revoluției și Unirii. Societatea medievală a făcut tot mai mult loc societății moderne, sub toate raporturile. Procesul este evident în întreaga viață socială și numai considerarea acestei situații este de natură să explice trăsăturile manifestărilor spirituale, inclusiv cele istoriografice. Mai întîi, trebuie să avem în vedere accelerata dezvoltare a economiei, pe care o constatăm în toate cele trei țări române și care se manifestă atît în domeniul agriculturii, cît și în acela al industriei și comerțului. În mod deosebit, atrage atenția că agricultura este orientată tot mai mult spre producția de cereale-marfă. Acest fapt, împreună cu dezvoltarea industriei, contribuie atît la dezvoltarea pieții interne, cît și a comerțului extern. Este posibilă, astfel, o dezvoltare a vieții urbane, populația orașelor deja existente sporind și înființându-se noi centre orașenești². Faptul prezintă un deosebit interes, orașul reprezentînd mediul cel mai propice pentru o intensă viață culturală. În același sens a influențat și intensificarea relațiilor economice externe care, în Principate, s-au dublat după 1829 într-un interval de 18 ani³. Contactele cu piața externă erau de natură să lărgescă orizontul, prin cunoașterea realităților din alte țări, să stimuleze gîndirea. Intensificarea comerțului a determinat și dezvoltarea căilor de comunicație⁴, putînd fi deci facilitate și relațiile culturale, atît în interior, cît și în exterior. În sfîrșit, dezvoltarea economiei a creat condiții materiale mai favorabile pentru dezvoltarea vieții culturale.

În această privință, trebuie să avem în vedere însă că noile condiții au determinat și o modificare a caracterului culturii. Este adevărat, în cadrul acesteia persistă încă elemente care sînt specifice Evului mediu. În majoritatea ei însă, cultura din jurul anului 1848 constituie o reflectare a necesităților și aspirațiilor forțelor interesate în dezvoltarea capitalistă a țărilor române. Cultura de atunci trebuia deci să aibă un caracter în primul rînd burghez, să servească acelor categorii interesate în făurirea unui stat modern.

Se impune însă aici o precizare. Înțelegă în sensul strict al termenului, burghezia română este relativ slab dezvoltată în preajma anului 1848. În Transilvania ea nu constituie decît o categorie redusă numeric; în Principate, un rol important îl joacă negustorii străini. Burghezia nu poate deveni deci unica forță conducătoare a luptei pentru emancipare social-economică și politică, cu atît mai mult cu cît activitatea sa este, în mare parte, legată de necesitățile administrației. Nu putem omite nici faptul că numeroșii supuși străini din componența sa nu puteau lupta hotărît împotriva unei situații a cărei răsturnare ar fi antrenat și pierderea propriilor privilegii. Este adevărat, din rîndurile ei s-au ridicat proeminente personalități culturale și politice. În ansamblu însă, burghezia nu putea aborda singura lupta pentru o transformare modernă a Principatelor, un rol esențial revenind aici acelor categorii ale boierimii interesate în promovarea relațiilor capitaliste.

Sub acest raport, ceea ce trebuie avut în vedere, în primul rînd, este poziția pe care o deține și rolul pe care-l îndeplinește o mare parte a boierimii. Prin natura ei, boierimea este legată de feudalism, dar în Principate ea a avut anumite particularități care o deosebesc într-o anumită măsură de ceea ce înțelegem, în mod obișnuit, prin nobilime, fapt care i-a permis să joace un rol destul de important în crearea condițiilor necesare pentru dezvoltarea capitalismului. Nu este locul să discutăm aici cauzele acestei situații, cu asemănări și în alte regiuni ale Europei. Să observăm doar că, începînd din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, o mare parte a boierimii române apare într-o dublă ipostază: pe de o parte ea este apărătoarea relațiilor feudale, în raporturile cu țărani, iar pe de altă parte se

² *Istoria României*, III, p. 983 și urm.

³ *Ibidem*, p. 933.

⁴ *Ibidem*, p. 978 și urm.; L. Boicu, *Căile de comunicație terestre în Moldova între 1834—1848*, „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, Iași, IV, (1976), p. 81—116; V (1968), p. 121—144.

integrează în economia de schimb, fiind purtătoare a noilor relații burgheze. Poziția ei este, astfel, contradictorie, dar aceasta a facilitat totuși, chiar dacă în anumite limite, dezvoltarea în sens capitalist a Principatelor. Nu este deci surprinzător că majoritatea conducătorilor revoluției de la 1848, ca și a aceluia care, ulterior, au contribuit la aplicarea programului ei au fost recrutați tocmai din această categorie⁵.

Poziția boierimii a contribuit, în bună măsură și la determinarea particularităților culturii române din perioada pașoptistă. Chiar dacă din rîndurile ei se ridică proeminente personalități democratice, în ansamblu însă boierimea nu se putea manifesta pentru o rezolvare radicală a situației sociale, ceea ce a determinat ca acest aspect să nu-și găsească decît o relativ slabă reflectare în producțiile spirituale ale reprezentanților ei. În schimb, boierimea era profund interesată în emanciparea națională, domeniu în care se întîlnește cu interesele celorlalte categorii sociale. Profundul caracter național al culturii românești din perioada la care ne referim apare, astfel, și sub acest raport, ca fiind ușor explicabil.

În asemenea condiții, interesul pentru istoria națională se impunea de la sine, mai ales în ceea ce privește aspectul său național-politic. Evident, în majoritatea lor, boierii din prima jumătate a veacului al XIX-lea nu sînt descendenți direcți — chiar dacă există frecvente preocupări de a-și găsi o origine cît mai îndepărtată — din marile familii care s-au ilustrat în timpurile independenței și a luptei împotriva invadatorilor. În ansamblul ei însă, boierimea se consideră ca moștenind categoria respectivă din Evul mediu, putînd să apară, astfel, într-o lumină mai favorabilă; poziția ei conducătoare era deci justificată de istorie, care putea să demonstreze, în același timp, că singura vinovată de nefericirile care s-au abătut asupra Principatelor este numai stăpînirea străină, al cărei apogeu a coincis tocmai cu înlăturarea de la putere a boierimii autohtone. Recăpătîndu-și vechiul loc, aceasta era forța menită să conducă lupta pentru înlăturarea completă a dominației străine și deci pentru readucerea vechilor vremi de fericire. Apelul la trecut este astfel de natură să servească interesele limitate ale boierimii, dar, în același timp, el servește și interesele general-naționale, avînd un caracter obiectiv progresist.

Ponderea mare a preocupărilor pentru istoria națională este accentuată și datorită situației sociale a Transilvaniei. Aici nu se poate vorbi de o nobilime română ca o categorie bine distinctă. La rîndul său, burghezia, deși cunoaște o anumită dezvoltare în această perioadă, rămîne încă slab dezvoltată. Iată de ce, conducerea luptei pentru emanciparea națională și socială este preluată în cea mai mare parte de intelectualitate, fapt care își va găsi o semnificativă ilustrare și la 1848. Intelectualitatea transilvană are astfel o dublă misiune socială: pe de o parte ea trebuie să îndeplinească funcția culturală care revine în mod obișnuit acestei categorii, pe de altă parte să joace un important rol politic. Această situație a determinat și orientarea preocupărilor sale; ea se îndreaptă asupra acelor domenii care pot servi în modul cel mai eficient intereselor conaționalilor, limba și istoria națională, domenii pe care le concepe într-un mod evident militant, legîndu-se de obiectivele luptei politico-naționale. Preocuparea pentru trecut apare, astfel, și în cazul cărturarilor transilvăneni, ca rezultînd dintr-o necesitate obiectivă.

Explicînd marea pondere care se acordă acum istoriei naționale, nu putem omite, firește, și un alt element, legat de stuația menționată — procesul de formare a națiunii române. Început în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, acest proces cunoaște o puternică intensificare în deceniile premergătoare anului 1848⁶.

Evident, fenomenul mai necesită, pentru deplina sa elucidare, rezolvarea încă a numeroase probleme⁷; ceea ce apare însă indiscutabil este faptul că, în perioada la care ne referim, întîlnim, în afara celorlalte elemente care pot defini o națiune,

⁵ Vezi mai pe larg V. Cristian și V. Russu, *Revoluția de la 1848 și începutul epocii moderne în istoria României*, „Analele Universității „Al. I. Cuza“ din Iași“ (serie nouă), s. III, a. Istorie, XVIII (1972), fasc. 2, p. 211—212.

⁶ Vasile Maciu, Ștefan Pascu, *Formarea națiunii române*, „Revista Învățămîntului Superior“, VIII, (1966), nr. 8, p. 10—27.

⁷ Vezi, de exemplu, discuțiile care au urmat după prezentarea materialului de mai sus, *Ibidem*, p. 28—33.

o puternică conștiință națională, ca și înțelegerea necesității ei. Referirea la „naționalitate” — înțelesă în sensul de conștiință națională — ca la o premisă indispenabilă pentru conservarea unui popor este deosebit de frecventă în perioada la care ne referim. Această tendință este accentuată și de cunoașterea importanței pe care problema națională a luat-o pe plan general. „De la o vreme încoace, scria Barițiu în 1844, popoarele Europei pricep și cunosc cum că țaria și puterea unui popor, baza sa, politica sa, cumpănire, nădejdiile sale, prezentul și viitorul său zac în unirea națională⁸, ele pricepură că numai naționalitatea e în stare a încheia legătuințe, care dănuie un timp mai îndelungat ca ori care alte legătuințe politice”. După cum o demonstau ultimii patruzeci de ani, armata nu poate realiza o situație sigură. „Din contra, unirea și unimea națională sînt bunuri mari, importante și însuflețitoare, care nu cer mai mult decît voința tare de a fi și de a rămînea un singur popor”⁹.

Necesitatea păstrării naționalității, a dezvoltării sentimentului național trebuia să apară cu atît mai puternică pentru gînditorii români cu cît poporul lor era, în același timp, separat prin granițe artificiale și supus dominației străine. Este revelatoare în acest sens importanța care se acordă acum cultivării patriotismului. Ce-i drept, primele lucrări care privesc acest sentiment sînt simple traduceri, dar ele nu rămîn prin aceasta mai puțin semnificative pentru tendințele epocii. Astfel, încă în 1822, se traduce din grecește *Ispita sau cercarea pentru patriotism*¹⁰. Din aceeași limbă, Nicola Iancu traduce *Manualul de patriotism*, a lui Nicolae Scufos, grec care a locuit și la București¹¹. Primul profesor al școlii din Brăila, Ioan Pencescu, și-a propus să folosească acest manual drept primă carte didactică, atît pentru ca elevul să se deprindă cu mai vechile caractere de tipar, cît și pentru ca tinărul „citînd-o să se înrădăcineze întrînsul iubirea de patrie”¹². Tendința de a cultiva sentimentul patriotic în rîndurile tinerilor este, dealtfel, generală; în manualele elementare întîlnim capitole speciale consacrate patriotismului, după cum un capitol special este rezervat acestui aspect chiar într-o lucrare, redactată de Aaron Florian, avînd drept scop educația religioasă a elevilor¹³. Același Aaron Florian este și autorul primei lucrări originale asupra patriotismului în limba română¹⁴. Este adevărat, el preia numeroase idei ale unor gînditori străini, vechi și noi, Tucideide, Titus Livius, Cicero, Oxenstierna, Rousseau, Haller ș.a., dar are în vedere realitățile românești, fapt care rezultă din întreaga sa lucrare, chiar dacă aceasta privește problema în general.

Procesul de formare a națiunii române, dezvoltarea sentimentului național, a patriotismului au fost elemente de natură să stimuleze, la fel ca și la alte popoare, alături de cultul limbii, pe acel al istoriei naționale¹⁵. Dealtfel, pentru gînditorii pașoptiști, bunul patriot este inseparabil legat de bunul cunoscător al istoriei naționale¹⁶. Numai cunoscînd trecutul propriului popor, cu momentele sale de glorie și de nefericire, se poate crea un atașament durabil față de destinele prezente și viitoare ale acestuia, ca și o servire mai eficientă a intereselor sale. Istoria națională primea, astfel, un impuls esențial.

⁸ În sensul de legătură spirituală națională.

⁹ „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, VII, (1844), p. 399.

¹⁰ G. Bogdan-Duică, *Istoria literaturii române moderne. Întii poeți munteni*, București, 1922, p. 127.

¹¹ N. Camariano, *Despre un manual de patriotism publicat la Iași în 1829*, „Revista istorică română”, XIII, (1843), fasc. IV, 116—126.

¹² *Ibidem*, p. 125. Vezi și Radu I. Ferianu, *Istoria școalelor din orașul și județul Brăila*, București, 1941, p. 12.

¹³ *Catehismul omului creștin, moral și social*, București, 1834. Reeditată succesiv, lucrarea a fost utilizată ca manual pînă în preajma Unirii.

¹⁴ *Patria, patriotul și patriotismul*, București, (1843), 62 p.

¹⁵ Vezi și C. Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională 1834—1849*, București, 1968, p. V—VI.

¹⁶ Ideea apare la aproape toți gînditorii timpului. Întrucît prin „patrie” se înțelege uneori statul, aceștia preferă uneori să se autodefinească nu ca „patrioți”, ci ca „naționaliști”.

Intensificarea preocupărilor pentru istorie trebuie raportată însă și la evoluția concretă a țărilor române în deceniile anterioare anului 1848. În această privință trebuie să facem însă o anumită distincție între Principate și Transilvania. Faptul că românii din cele două părți ale Carpaților aveau o poziție internațională diferită, că existau deosebiri între cele două regiuni sub raport social-politic și național, că evoluția istorică, sub acest raport, fusese în parte diferențiată, a determinat și modalitățile specifice de abordare a istoriei naționale de către gânditorii transilvăneni și moldo-munteni, chiar dacă, sub raportul orientării generale, eforturile lor se vor contopi într-o acțiune unitară.

Dealtfel, utilizarea istoriei ca armă de luptă națională nu are un început concomitent în toate cele trei țări, ci se realizează mai întâi în Transilvania, începând de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Elementul esențial a fost aici situația social-națională. Faptul că păturile conducătoare sint recrutate din rândurile minorităților naționale, că românii, care constituie majoritatea populației, sint excluși de la drepturile politice, a determinat ca lupta lor să fie dirijată în primul rînd spre planul național. Era evident că fără o emancipare sub acest raport nu se putea întrezări nici o eliberare politică sau socială. Cum nobilimea maghiară și patriciatul sășesc își justificau poziția privilegiată prin dreptul istoric, cum situația social-politică a Transilvaniei era reglementată, în mare parte, prin legi și evenimente vechi, era natural ca lupta să se deplaseze pe terenul istoriei. Românii trebuiau să găsească aici argumente care să dovedească legitimitatea cererilor lor. A fost, astfel, firesc ca, în condițiile efervescenței politice provocate de reformele josefiniste și de izbucnirea Revoluției franceze, argumentul istoric să constituie un element de bază al *Supplexului*¹⁷, ca și al acțiunilor următoare¹⁸. Cum situația românilor transilvăneni a rămas nemodificată și în prima jumătate a secolului trecut, argumentul istoric și-a păstrat importanța, chiar dacă se apelează și la dreptul natural.

Această orientare a gânditorilor români a fost întărită acum și de alte împrejurări. Cum argumentele istorice ale românilor atacau însăși poziția privilegiată a nobilimii maghiare și a patriciatului sășesc, reprezentanții acestora au dezlănțuit o viguroasă campanie împotriva lor. Ceea ce au urmărit ei a fost, în primul rînd, să infirme principalele teze istorice ale românilor și, în special, ideea latinității și a continuității, deci acele idei care susțineau primatul istoric al populației române în Transilvania, cu toate consecințele care decurgeau de aici. Sugestiv este faptul că aceste idei au început a fi combătute, în mod deosebit, după *Supplex*¹⁹. Ioan Budai Deleanu putea astfel, în *Introducerea istoricească la Lexicon românesc-nemțesc și nemțesc-românesc*, să explice modificarea poziției intervenită la „unii din învățații Ardealului” care combat ideea latinității și a continuității și cu „pre cercate dovezi și multă ură, se silesc a o răzbate, scornindu-se întâi această price dintru nescare privințe naționale și politicești”²⁰. Întrebuințarea argumentului istoric. Îmbunătățirea lui cu noi dovezi și cu o mai bună documentare apărca astfel ca o chestiune vitală pentru cărturarii români.

Această manieră de abordare a istoriei era necesară și datorită atitudinii nobilimii maghiare din Transilvania în preajma anului 1848. Aceasta cunoaște acum anumite modificări. Criza tot mai accentuată a feudalismului, piedicile existente în calea liberei dezvoltări economice, dominația Imperiului austriac ca și teama de o nouă mișcare țărănească au determinat o parte a nobilimii să ajungă la concluzia că este necesar să se procedeze la anumite modificări ale situației. A luat astfel naștere mișcarea reformatoare care își află apogeul în Dieta din 1834²¹. Dar această mișcare nu a fost decît limitată și, dealtfel, după 1834 a cunoscut un evi-

¹⁷ Vezi pentru aceasta D. Prodan, *Supplex libellus Valachorum*, ediție nouă, refăcută, București, 1967.

¹⁸ Idem, *Încă un Supplex libellus românesc*, Ed. Dacia, Cluj, 1970.

¹⁹ A. Armbruster, *Romanitatea românilor: istoria unei idei*, București, Editura Academiei R.S.R., 1971.

²⁰ M. Dan, I. Cicală, P. Teodor, *Contribuția istoriografiei ardeleni la dezvoltarea culturii și științei noastre*, „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, IX (1966), p. 33.

²¹ *Istoria României*, III, p. 1022—1023.

dent reflux. Cauza trebuie căutată în structura național-socială a Transilvaniei. După cum s-a observat, promovarea democrației reprezenta pentru nobilimea de aici primejdiea unor răsturnări atât pe plan social, cât și pe plan național, amenințând deci întreaga construcție politică²². Menținerea supremației nobiliare apărea astfel în concepția acesteia, ca o condiție necesară pentru însăși păstrarea națiunii maghiare. Mai mult, în condițiile în care are loc o dezvoltare generală a luptei naționale, nobilimea maghiară ajunge până la preconizarea unor soluții extreme, a căror aplicare ar fi determinat completa deznăționalizare a celorlalte naționalități din Transilvania²³.

Promovarea acestor tendințe constituia însă o amenințare evidentă a chiar existenței naționale a românilor. Pentru a o apăra, ei trebuiau să apeleze la acele elemente care erau de natură să contribuie în modul cel mai eficient la întărirea sentimentului național, între care istoria propriului popor ocupa un loc esențial. Este adevărat însă că, în condițiile existenței mai multor naționalități, ca și a ofensivei declanșate de nobilime pentru impunerea limbii maghiare, un loc important a revenit cultivării limbii naționale, preocupările lingvistice depășind uneori ca valoare pe cele istorice²⁴. Dar, prin însăși natura lor, aceste preocupări erau menite să stimuleze preocupările pentru trecut; ideea latinității limbii române era legată în mod strâns și firesc de aceea a romanității românilor, ca și de păstrarea naționalității lor în decursul altor vicisitudini rezervate de istorie. Legătura era limpede subliniată de Ioan Maiorescu. „Limba română, scria el în 1847, care ne este numai singurul rămas de la străbunii noștri [...] a fost una mie șapte sute patruzeci de ani muntele peste care atâtea seminții străine n-au putut străbate ca să ne absoarbă”²⁵. Legătura strinsă între cele două aspecte ale luptei național-culturale este dovedită și de faptul că toți cei care se ocupă la mijlocul secolului trecut de lingvistică sînt, în același timp, și istorici.

Preocupările pentru trecut erau necesare și pentru combaterea unor atacuri venite din lte părți. Este cazul, de exemplu, unei broșuri redactate de Sava Tökölly (Tucalia), redactată mai întîi în germană²⁶ și apoi tradusă în românește²⁷, sau a reeditării, într-o publicație germană din 1842 a unei scrisori din vremea *Supplexului*, reeditare care, după cum observa Barițiu, era îndreptată împotriva revendicărilor din acel moment ale românilor²⁸.

Nu putem reduce însă raporturile istoricilor români cu istoricii de alte naționalități numai la polemică. Preocupările acestora din urmă au putut oferi și anume avantaje celor dintîi, după cum influența s-a putut exercita și în sens invers. Prin activitatea lor, istoricii maghiari și sași au realizat o importantă contribuție documentară la cunoașterea istoriei Transilvaniei. Istoricii sași, îndeosebi, au publicat multe materiale referitoare la români, unele din ele sprijinind ideile de bază ale istoriografiei române²⁹. În special publicațiile lor periodice erau binecunoscute de cărturarii români, care le utilizau frecvent în cercetările lor. Dealfel, atitudinea

²² D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, p. 405.

²³ *Istoria României*, III, p. 1026—1027.

²⁴ G. Em. Marica, *Foaie pentru minte, inimă și literatură*. Studiu și bibliografie, București, 1970, p. 101.

²⁵ „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, X (1874), p. 44—45.

²⁶ *Erweisst dass din Wallachen nicht Römischer Abkunft sind...*, Halle, 1823.

²⁷ *Arătarea că Vlahii său rumânii nu-s de viță Romanii și că rădăcina aceia din linba lor slovenească mestecată cu talienească nu se urmează*, Buda, 1827, 282. Prefața acestui opuscul, într-o limbă română imposibilă — din care titlul nu este decît o mostră palidă — în Bianu-Hodoș, *Bibliografia românească veche*, III, p. 557—559.

²⁸ „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, V (1842), p. 270.

²⁹ Cum este, de pildă, cazul cu articolul lui Thalson, *Românii*, tradus tocmai din acest motiv din „Blätter für Geist, Gemüth und Vaterlandskunde” în „Albina Românească”, XIII (1842), p. 361 și urm.

unora din ei era favorabilă românilor, cum este aceea a lui Ștefan Ludwig Roth³⁰, chiar dacă cu anumite inconsecvențe³¹.

Se poate deci considera că întreg mediul în care au activat cărturarii transilvăneni, receptivi și la climatul spiritual general din Imperiul habsburgic, a trebuit să-i determine la o punere pe primul plan a istoriei naționale, la cultivarea ei într-o manieră militantă. Dealtfel, impulsul către o nouă istoriografie, pusă în primul rând în slujba luptei naționale, a fost dat tocmai de transilvăneni. Treptat însă, centrul de greutate al istoriografiei românești s-a deplasat în Principate, acolo unde, în deceniile din preajma anului 1848, condițiile cultivării ei deveniseră mai favorabile.

Intr-adevăr, împrejurările concrete ale evoluției Principatelor în deceniile premergătoare anului 1848 erau de natură să stimuleze, într-o măsură mult mai însemnată decât în perioada anterioară, preocupările pentru istorie și, în același timp, să le creeze un cadru mult mai favorabil de dezvoltare, chiar dacă cu anumite limite. Esențial în asigurarea acestei situații a fost momentul 1821—1822 și el trebuie avut în vedere atât pentru a explica avântul istoriografiei din Principate în anii următori, cât și anumite trăsături ale sale.

Mișcarea lui Tudor, moment de importanță majoră în evoluția ulterioară a țărilor române, a constituit, în același timp, reluarea unei viguroase tradiții de luptă națională și socială. De multă vreme, țările române nu mai asistaseră la o atât de masivă ridicare militară, ai cărei eroi să fie autohtonii. Mișcarea lui Tudor a fost considerată de unii contemporani ca având drept țel recăștigarea vechilor drepturi și privilegii ale țării; într-un document din 23 martie 1821, boierii rămași la București arătau că poporul s-a ridicat „pentru dreptățile și privilegiurile ce din vechime au avut țara aceasta”³². Și Tudor prezenta uneori mișcarea sub acest unghi³³. Chiar țărani răsculați au putut apărea ca reclamându-și drepturile din epoca cînd strămoșii lor erau liberi³⁴.

Mișcarea de la 1821 a apărut, astfel, ca refăcînd legătura cu trecutul luptelor glorioase și, implicit, a fost de natură să determine un interes sporit pentru acest trecut, care părea acum că poate să reinvie. Restaurarea domniilor pămîntene a accentuat și mai mult această tendință. În întreaga perioadă de pînă la 1848, ea a fost considerată ca recăpătarea celui mai important dintre vechile drepturi și ca marcînd începutul unei noi epoci³⁵. Revenirea la domnii pămînteni, chiar dacă ei erau în continuare numiți de Poartă, reînnoa o tradiție întreruptă mai bine de un veac. Ea deci firesc ca, în încercarea de a scruta posibilitățile de dezvoltare, în noile condiții ale Principatelor, cărturarii să încerce găsirea răspunsului printr-o mai bună cunoaștere a trecutului mai îndepărtat al acestora. În același sens impulsiona și necesitatea înlăturării dominației otomane, revenirea la domniile pămîntene nefiind decât un prim pas spre recăpătarea unei complete libertăți, libertate ce era asociată de aceea de care se bucuraseră românii în Evul mediu.

În afară acestor elemente, care rămîn deosebit de importante, trebuie să avem în vedere și alte elemente de după 1821, ce puteau stimula interesul pentru trecut, chiar dacă într-o mai mică măsură. Faptul că după ce, în timpul primelor domnii pămîntene, minăstirile închinat au fost puse sub administrație locală, pentru ca apoi să revină la vechiul lor statut, a adus în discuție o nouă problemă istorică, neglijată în trecut. La fel, restituirea cetăților de pe malul stîng al Dunării, ca

³⁰ Vasile Maciu, *Stephan Ludwig Roth et le problème roumain*, „Nouvelles études d'histoire”, IV (1970), p. 171—183.

³¹ Criticate de I. Maiorescu („Foaie pentru minte”, V (1842), p. 299), care aprecia însă simpatia cărturarului sa pentru români.

³² *Documente privind istoria României, Răscoala din 1821*, I, p. 410.

³³ *Istoria României*, III, p. 410.

³⁴ N. Iorga, *Istoria Românilor și a civilizației lor*, București, 1930, p. 147.

³⁵ Grigore Ghica, considera Gr. Pleșoianu, „este cel dintîi de la carele înceaoce Incepe epoha mîntuirii noastre și a întoarcerii în slava strămoșească” („Albina românească”, I (1829), p. 226). Idei asemănătoare la Aaron Florian (*Manual de istoria Prințatului României*, București, 1839, p. 194), M. Kogălniceanu (*Opere*, I, Ed. A. Oțetea, București, 1946, p. 428), N. Bălcescu (*Opere*, I, ed. G. Zane, București, 1940, p. 123) ș.a.

urmare a tratatului de la Adrianopol, apărea ca repararea unei nedreptăți istorice și amintea vechi întâmplări legate de aceste locuri. Mai târziu, în 1834, când a fost creată garda națională, faptul a fost privit, cu evidentă exagerare, ca o renaștere a armatei naționale, instrument și simbol al păstrării neatârării în Evul mediu³⁶.

Nu numai transformările de după 1821 au fost de natură să stimuleze preocuparea pentru trecut, ci și necesitatea adâncirii lor, cerința unei evoluții mai rapide conformă cu necesitățile acelui moment istoric. Salutînd modificările produse în regimul politic al țării, contemporanii sînt conștienți de deficiențele sistemului și luptă pentru remedierea lor. Critica realităților sociale trebuia să ducă însă, în mod logic, la analiza modalităților lor de apariție, deci la istorie, pentru a li se putea găsi soluționarea. Pe de altă parte, poziția juridică internațională a Principatelor, atît înainte cît și după Regulamentul Organic, făcea ca principalele lor probleme să nu poată fi rezolvate exclusiv prin acțiuni interne. Era deci necesar să se apeleze și la puterile străine. Pentru aceasta trebuia ca diferitele cerințe să fie argumentate cît mai convingător. Istoria apărea aici ca fiind de o mare utilitate, atît în sprijinirea cererilor către Poartă, cît și a acelor adresate altor puteri. În special, limitele dominației otomane nu putea fi stabilite decît dacă se avea în vedere istoricul evoluției raporturilor româno-turce.

Dealtfel, o asemenea argumentare este mult anterioară anului 1821, ea manifestîndu-se pregnant începînd din vremea războiului ruso-turc din 1868—1774. Acum este momentul cînd apare mult controversata problemă a capitulațiilor. Chestiunea a fost mult discutată, fără a se putea ajunge încă la un consens³⁷. Nu este cazul să o reluăm aici. Să observăm numai că, existente sau nu, capitulațiile — despre tratate, așa cum uneori erau ele denumite mai târziu, nu poate fi vorba, Poarta neîncheiînd asemenea acte în secolele XV—XVI — porneau de fapt de la o situație care corespundea prevederilor invocate în ele; numai astfel s-a putut apela la autoritatea lor în actual internațional din 1858³⁸.

Și în legătură cu alte chestiuni, cererile adresate unor puteri străine fac apel la istorie. Dealtfel, atunci cînd diferitele documente sînt destinate altor puteri decît celor vecine, se consideră util ca, pentru o mai bună punere în temă, să se facă și un scurt istoric al românilor³⁹.

Ponderea argumentului istoric în revendicarea unor reforme rezultă foarte clar dintr-o statistică întocmită de Vlad Georgescu. Din cele 208 memorii și proiecte repertoriale pentru perioada 1769—1830, 46 aplicează în sprijinul cererilor lor și la istorie⁴⁰. Dacă avem în vedere că multe din aceste memorii se referă la chestiuni curente sau de interes limitat, excluzînd deci necesitatea unei mai ample teoretizări, atunci ponderea argumentului istoric apare cu atît mai amplă.

Prezența acestuia era inevitabilă și în perioada ulterioară. Urmărindu-se crearea unei opinii favorabile românilor în străinătate, mai ales în Franța, trebuia să se apeleze, în mod firesc, și la prezentarea istoriei lor, martoră a altor fapte glorioase și nefericiri, ca și a legitimității dezideratelor lor. La fel, istoria este invocată și în acțiunile politice interne. Este interesant de menționat, de exemplu,

³⁶ Încă în primul său studiu. *Puterea armată și arta militară de la întemeierea Principatului Valahiei pînă acum*, Bălcescu arată totuși insuficiența noii organizări pentru necesitățile reale (*Opere*, I¹, p. 84 și urm.); momentul înființării mișcării pămîntene determinase însă un mare entuziasm pentru această instituție, entuziasm manifestat prin discursuri, articole, producții literare ș.a.

³⁷ O prezentare a stadiului actual al problemei la Ștefan Ștefănescu, *Țara Românească de la Basarab I „întemeietorul” pînă la Mihai Viteazul*, Editura Academiei R.S.R., București, 1970, p. 101—140.

³⁸ Stabilind statutul Principatelor, Convenția de la Paris avea în vedere, după cum se spune la începutul art. 2, capitulațiile emenate de la sultanii Baiazid I, Mohamed al II-lea, Selim I și Soliman al II-lea care constituie autonomia lor, reglementîndu-le raporturile cu Sublima Poartă (*Acte și documente relative la istoria Renașterii României*, VII, București, 1892, p. 307).

³⁹ Vezi textele reunite de Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés roumaines 1769—1830*, București, 1970.

⁴⁰ *Ibidem*, p. X—XI.

că numele exact al „Asociației Filantropice” era „Fiii coloniei lui Traian despre nord-est a provinciei Moldavia”⁴¹.

Sub un alt raport, preocupările pentru istorie au fost stimulate, chiar dacă în anumite limite, și de oficialitate. În special domnitorii erau tentați să apară în postura de continuatori ai Evului mediu, chiar ai Antichității. Comparațiilor pompoase pe care Asachi le făcea pentru Ioniță Sandu Sturza, le răspundea peste Milcov un obscur scriitor, care făcea din Grigore Ghica un al doilea Traian⁴². Mai ales după 1834, se face o frecvență apropiere a domnilor de marii lor înaintași, domnii încurajând la rindul lor asemenea manifestări. La primirea lui Mihail Sturza la Galați (1834), din dispoziția lui Asachi, 120 de școlari au fost îmbrăcați în costumele în care erau reprezentați arcașii înaintea Cetății Neamțului, în tabloul întocmit în acel timp sub îngrijirea sa⁴³. Ulterior, profesorii din Iași, în frunte cu același Asachi, ofereau noului domn tabloul intitulat „Testamentul politicesc al lui Ștefan cel Mare”⁴⁴. Tabloul a fost expus în sala în care a avut loc, la 26 august 1834, ceremonia încoronării. În discursul pe care l-a ținut cu acel prilej, Mihail Sturza a încercat să facă o legătură între domnia sa și aceea a marelui voevod. „Prăznuirea zilei de astăzi, spunea el, este începutul unei epoe, precugetată de mărșul suflet a nemuritorului întru pomenire bărbat, a căruia chip aice cu respect se privește”⁴⁵. Legătura este făcută într-un mod cit se poate de direct de episcopul de Roman, Meletie, vorbind în numele mitropolitului. După ce arăta că „învăpăiate sint inimile noastre de cunoștința mintuitoarelor isprăvi ale Eroismului și ale virtuții strămoșilor noștri, între carii cu osăbire să însămnează numele fericitului Ștefan, a căruia sfințită închipuire și pomenire cu bucurie și cu evlavie privim, ca pre o visterie de mult preț”, el îl considera pe Mihail Sturza ca pe un „fii și moștean cu adevărat a fericitului întru pomenire Ștefan, numit în anele patrii Ștefan cel Sfinț”⁴⁶. În sfârșit, în ultima zi a serbărilor prilejuite de acest eveniment a fost reprezentată piesa lui Asachi *Dragoș întiul suveran al Moldovii*, piesă care „au înfătoșat privitorilor vechea slavă, întâmplările și de nou nașterea acestui pământ”⁴⁷, a căria aducere întru împlinire este păstrată ocîrmuirii înaltului nostru Domn⁴⁸.

Asemenea manifestări pot apărea astăzi ca o evidentă exagerare. Nu trebuie să uităm însă că Mihail Sturdza din 1834 nu era încă acela din 1848; pînă la urcarea sa pe tron el se bucura de frumoase aprecieri, ca urmare mai ales a activității sale de organizare a învățămîntului. Speranțele puse în noua domnie puteau apărea, astfel, pînă la un punct, justificate. Dealtfel, caracterul festiv al acestor manifestări a contribuit, prin însăși natura lor, la exagerări. Faptul însă că ele sînt legate de analogii istorice, vorbește de la sine despre climatul spiritual al epocii, revelator fiind aici apelul la istorie al episcopului Meletie⁴⁹.

Asemenea analogii le întîlnim și după 1834. În special Asachi, în calitatea sa de referențar al școalelor, face în mai multe rinduri o paralelă între Mihail Sturdza și Vasile Lupu, considerat ca întemeietor al școlii moldovene. Chiar Negruzzi și Kogălniceanu, atunci cînd își propuseseră publicarea în românește a operelor lui Dimitrie și Antioh Cantemir, încercau să cîștige bunăvoința domnului prin sublinierea meritelor sale culturale și cele ale înaintașilor său pe tronul Mol-

⁴¹ G. Zane, *Mîșcarea revoluționară de la 1840 din Țara Românească*, „Studii și materiale de istorie modernă”, III (1963), p. 218; Gh. Platon, *Contribution à la connaissance des mouvements sociaux et politiques antérieurs à l'année révolutionnaire 1848 en Moldavie. La Société (Association) philanthropique*, „Revue Roumaine d'histoire” IV (1965), p. 953.

⁴² N. Iorga, *Istoria literaturii române în veacul al XIX-lea*, I, București. 1921, p. 104.

⁴³ *Uricarul*, XVI, p. 427.

⁴⁴ „Albina românească”, VI (1834), p. 286.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 281.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ „Les vicissitudes et la régénération de ce pays” în textul paralel francez.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 295.

⁴⁹ Este interesant că în „Albina Românească” s-a publicat numai fragmentul în care Meletie încerca o analogie trecut-prezent.

dovei⁵⁰. La rîndul său, domnitorul căuta să-și dea o strălucire, instituind, în 1840, o comisie însărcinată cu alcătuirea arborelui geneologic al familiei Sturdza⁵¹, comisie care și-a terminat lucrările la 9 mai 1842⁵² și care, pe baza unei bogate documentații⁵³, a încercat să-l facă pe Mihail Sturdza descendent din domnitorul muntean „Ioan Vlad Turzo”⁵⁴. Se pare că domnitorul, deși om atît de practic, era foarte sensibil la compararea sa cu personalități ale trecutului; chiar la începutul anului 1848, un poet de ocazie făcea o paralelă între domnitorul regulamentar și Traian⁵⁵, evident pentru a-i cîștiga bunăvoința.

O situație asemănătoare o întîlnim și în Țara Românească. Elementul istoric este invocat și la încoronarea lui Alexandru Ghica⁵⁶; mai tîrziu, prezența acestuia la examene publice din 1838 dădea o consacrare oficială vibrăntului discurs al lui Aron Florian privind istoria națională⁵⁸.

Cea mai pregnantă încercare de a realiza o legătură între trecutul mai îndepărtat și prezent o întîlnim însă la începutul domniei lui Bibescu. Faptul este lesne explicabil. Deși se revenise la domniile pămîntene din 1822, domnitorii erau în continuare numiți. Abia după înlăturarea lui Alexandru Ghica, domnitorul urma să fie ales de țară⁵⁹, ceea ce a apărut ca un nou și important pas pe drumul recîștigării vechilor libertăți ale țării. Ceremonia încoronării s-a desfășurat într-o manieră care, după cum scria un contemporan, „rechema timpii Basarabilor, Mircilor și Mihailor”⁶⁰, unele manifestări făcînd o legătură directă între acest moment și vechea istorie a țării⁶¹. În primul său ofis, noul domnitor, înzestrat cu o destul de bună cultură, își manifesta intențiile, nerealizate ulterior, de îndreptare a situației, pornind de la faptul că a fost restatornicit „dreptul cel strămoșesc al țării de a-și alege însăși pe stăpînitorii săi”⁶². Tendința de a raporta noul moment la trecutul mai îndepărtat al Țării Românești a fost întărită cu prilejul călătoriilor pe care Gh. Bibescu le face la diferite instituții de învățămînt și monumente istorice

⁵⁰ Vezi cererea în D. Simionescu, *M. Kogălniceanu ca tipograf și editor la Iași*, „Studii și cercetări bibliografice”, II (1957), p. 178.

⁵¹ Arh. St. București, Manuscrisc, 1364, f. 1. Ofisul făcea precizarea că „mai cu dinadinsul Dumnealui Arhivistul Statului să va îndeletnici a cerceta cu scumpătate toate documentele și delele ce-i sînt încredințate”, pe cele legate de această problemă supunîndu-le celorlalți membri ai comisiei (*Ibidem*, f. 1 v.).

⁵² *Ibidem*, f. 1 v. Genealogia a fost publicată la începutul anului următor („Albina românească”, XIV (1843), p. 12).

⁵³ Dosarul are 293 foi. La sfîrșit este anexat un exemplar din genealogia tipărită la Institutul Albinei.

⁵⁴ De fapt Vlad Dracul.

⁵⁵ R. Rosetti, *Despre cenzura în Moldova*, III. „An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.”, XXIX (1906—1907), p. 393.

⁵⁶ „Curierul românesc”, VI (1834), p. 89, 93, 107.

⁵⁷ V. A. Urechia, *Istoria scoalelor*, II, p. 12.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 13 și urm.

⁵⁹ Faptul era subliniat, la 20 decembrie 1842, în Adunarea Obștească, de către mitropolit care arăta că „Dumnezeu ca să ne cerce, au iertat a ni se întoarce dreptul cel mai înalt, care poate avea omul în societate, de a alege pe bărbatul acela, căruia îi este încredințată oblăduirea și cu dînsa fericirea și viitorimea fiecăruia. Strămoșii noștri au avut acest drept și l-au pierdut din pricina patimilor și în aparte interesuri, care însfîrșit amăgiseră inimile lor; fie-ne nenorocita pildă ce ei ne-au lăsat, drept învățătură!” („Foaie pentru mînt”, VI (1843), p. 4—5).

⁶⁰ „Gazeta de Transilvania”, VI (1843), p. 62.

⁶¹ În cadrul iluminăției festive din seara zilei încoronării, pe un transparent erau scrise următoarele versuri foarte sugestive pentru atmosfera în care a avut loc ceremonia încoronării: „Cea de la Negru Vodă la Brîncoveni lăsată / BIBESCU o realță, coroană-streînată / se unge astăzi prințul și dreptul strămoșesc / În patrie se-ntoarce la glasul românesc” (*Ibidem*, p. 62—63).

⁶² Ofisul a fost reprodus și în „Albina Românească”, XV (1834), p. 50 și în „Gazeta de Transilvania”, VI (1843), p. 51, redactorii celor două foi apreciind probabil într-o manieră asemănătoare cu cea arătată în text semnificația revenirii la alegerea domnitorului de către țară.

din țară. La Craiova, Ioan Maiorescu ține un discurs care are drept punct de plecare istoria⁶³; la Cimpulung, profesorul Brezoianu salută în orașul lui Negru Vodă pe „urmașul Basarabilor”⁶⁴. Cînd la minăstirea Dealul domnitorul se închină la mormîntul care păstrează capul lui Mihai Viteazul, faptul determină cîteva producții literare ad-hoc⁶⁵.

Toate acestea au fost de natură să stimuleze preocupările pentru trecut și să le transforme într-o manifestare cu caracter oficial. Dar încurajîndu-le, direct sau indirect, oficialitatea nu le putea permite să iasă din anumite limite, nu putea admite ca problemele abordate să poată deveni atacuri fie la adresa situației interne, fie a celei externe. Scrierea istoriei, așa cum convenea conducerii Principatelor, trebuia să fie în genul aceleia pe care o practica Asachi, adică o romanțare a trecutului, combinată cu o idealizare a prezentului. Atitudinile critice nu puteau fi, evident, acceptate. În felul acesta, lucrările de istorie, mai ales cînd se refereau la o perioadă mai apropiată sau la evenimente care puteau leza interesele curților suzerană sau protectoare nu puteau apare decît după multe dificultăți. Revelatoare sînt în acest sens străduințele pe care tînărul Kogălniceanu a trebuit să le depună pentru a obține permisiunea lui Mihail Sturdza pentru publicarea *Istoriei*, cu atît mai mult aceasta apărea în străinătate și într-o limbă de largă circulație, anumite afirmații putînd cu atît mai ușor leza unele susceptibilități.

Situația politică a Principatelor, ca și cea a Transilvaniei⁶⁶, prezintă astfel un mediu favorabil pentru preocupările istorice, pe care le cantonează însă în anumite limite. Chiar astfel, ea rămîne un factor esențial în orientarea masivă spre istorie a cărturarilor vremii. Înțelegerea fenomenului necesită însă și considerarea contextului cultural în care s-a produs el. Aceasta cu atît mai mult cu cît diferitele manifestări spirituale nu au apărut și nu puteau apare ca fiind izolate, ci într-o strînsă interdependență, cu atît mai accentuată cu cît necesitățile multilaterale ale făuririi unei culturi moderne nu a putut permite o specializare. Aproape toți reprezentanții vieții spirituale din perioada pașoptistă sînt personalități multilaterale, care își îndreaptă eforturile în direcții diferite, într-o acțiune care încearcă rezolvarea de ansamblu a problemelor culturale⁶⁷. În întregul său, contextul cultural s-a dovedit a fi deosebit de stimulator pentru preocupările istoriografice.

În această privință, trebuie să avem în vedere două aspecte. Pe de o parte, este vorba de procesul de răspîndire a culturii, de atragerea la o viață intelectuală, mai mult sau mai puțin intensă, a unor categorii relativ largi ale populației, ceea ce asigură baza pentru o mai dezvoltată activitate spirituală proprie, originală; pe de altă parte, este necesar să avem în vedere trăsăturile acestora din urmă, orientarea care se manifestă în diferitele ei domenii.

⁶³ Este interesant că în răspunsul său, Gh. Bibescu, după ce recomandă ca tineretul să fie educat în „temerea de Dumnezeu”, cerea profesorului de istorie: „să-i arătați și slava strămoșească în faptele bărbaților celor mari ai nației; căci slava strămoșească este cel mai bun mijloc de a însuși pe tinerime pentru fapte folositoare patriei, însă totodată să-i arătați și greșalele strămoșilor, în urma cărora am căzut în starea în care ne aflăm, ca așa să dobîndească o icoană adevărată de aceea ce am fost și sîntem acum” („Foaie pentru minte”, VII (1834), p. 403).

⁶⁴ „Curierul românesc”, XVI (1844), p. 403).

⁶⁵ O poezie, „O lacrămă pe mormîntul lui Mihai Viteazul” și un poem în proză „Asupra țărînei lui Mihai”, din care un fragment este foarte semnificativ: „Saltă însă țărîna sfîntă, saltă simțindu-te azi udată de duioasele lacrimi ale unui al tău urmaș, care suindu-se pe strălucitu-ți scaun a venit să depeze asupra mormîntului tău prinosul recunoștinței și al venerației sale și totodată să-ți ceară inspirație mintuitoare [...]. Este vrednic de a ședea pe scaunul ce tu ai slăvit” („Foaie pentru minte”, VII (1844), p. 318—320). Bibescu a restaurat, dealtfel, minăstirea Dealu.

⁶⁶ Unde Barițiu arăta că „folosul politicesc al Gazetei putea fi atîta, pe cît îi era sfera croită de puteri mai înalte”, care, adăuga el, tocmai în intenția lor, „ceriului fie mulțămîită, la noi sînt iertătoare și blînde” („Foaie pentru minte”, V (1842), p. 412).

⁶⁷ Paul Cornea, *Studii de literatură română modernă*, E.L.U., 1962, p. 107.

Nu este locul să discutăm aici dezvoltarea pe care au luat-o, mai ales după 1821, învățămîntul și tiparul, ca și importanța cu totul deosebită pe care a avut-o apariția presei pentru stimularea vieții culturale. Prin utilizarea concomitentă a acestor mijloace, puse tot mai mult în slujba necesităților sociale ale vremii, a fost posibilă crearea unui mediu prielnic și receptiv la acțiunea culturală pe care cărturarii pașoptiști o desfășoară în diferite domenii, inclusiv în acela al istoriografiei. Interesul pentru aceasta este favorizat și de direcțiile generale care se manifestă în cultura românească.

Elementul esențial care trebuie avut aici în vedere este formarea unei culturi esențialmente naționale. Încă din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, în Principate, a început un proces de emancipare de sub influența culturii grecești, proces care s-a definitivat după 1821. Este adevărat că și aceasta putuse contribui la stimularea interesului pentru trecut, prin interesul pe care reprezentanții săi îl acordă antichității eline, ca și prin exemplul preocupărilor cu caracter național, evidente, mai ales, după 1800. Desprinderea de cultura grecească a fost însă un element indispensabil pentru făurirea unei culturi proprii, subordonată în aproape totalitatea sa intereselor naționale ale românilor.

În această privință nu putem neglija, firește, sporirea rolului pe care l-a jucat în continuare cultura occidentală și, mai ales, cea franceză. Influența este indiscutabilă, dar ea nu trebuie exagerată. Gînditorii pașoptiști au putut prelua idei, metode și procedee din cultura apuseană, după cum contactul cu Occidentul mai evoluat a putut contribui la o înțelegere mai exactă a sensului evoluției societății. Această influență nu a fost însă mecanică. Pașoptiștii români au preluat din Apus numai acele elemente care corespundeau necesităților propriului popor și adaptîndu-le tocmai în funcție de aceste interese⁶⁸. Chiar un Ioan Heliade Rădulescu care, după cum s-a remarcat, a manifestat o „capacitate neistovită de a-si culege inspirația din toate punctele cardinale, cu regretul că sînt numai patru”⁶⁹, a operat o evidentă selecție, preluînd și prelucrînd numai acele idei care erau în concordanță cu vederile lui⁷⁰. Influența străină a putut deci stimula activitatea spirituală a pașoptiștilor, dar nu i-a putut imprima caracterul, care este o reflectare a necesităților românești ale vremii. În felul acesta, cultura pașoptistă, cu toate altoirile străine, este un fruct al propriei grădini.

Afirmația este justificată de pronunțata ei tendință națională, de permanenta tendință a cărturarilor pașoptiști de a găsi rezolvările cele mai potrivite la problemele specifice ale țărilor române. Acest efort este condensat, îndeosebi, în cîteva centre, dar el se topește într-o acțiune comună a cărturarilor care, fără a neglija problemele specifice fiecăreia dintre cele trei țări, sau chiar ale unei regiuni mai reduse, își îndreaptă atenția, în primul rînd, asupra acelor chestiuni care îi privesc pe români în ansamblul lor. Unitatea este evidentă nu numai în spațiu, ci și în timp; pașoptiștii preiau întreaga moștenire culturală a trecutului, în special sub aspectul ei național și militant. Aceasta legatura între diferitele momente istorice ale evoluției noastre culturale, faptul că între ele, cu toate deosebirile inerente, nu există o separație tranșantă, dovedește și mai clar subordonarea activității spirituale intereselor majore ale poporului propriu. Situație care ne înterează aici cu atît mai mult cu cît ea explică și una din trăsăturile istoriografiei pașoptiste.

Aprecierile de mai sus sînt valabile, într-o măsură mai mult sau mai puțin evidentă, pentru aproape toate domeniile particulare ale culturii noastre din jurul anului 1848. Deosebit de semnificativ este aici cazul literaturii. Aflată la începuturile dezvoltării ei moderne, ea apare, în primele decenii ale secolului trecut ca deosebit de tributară străinătății, situația concretizîndu-se în marea număr al traducerilor și adaptărilor. Treptat se produce orientarea către producții avînd drept punct de plecare realitățile proprii, orientare care se impune categoric în preajma anului 1848. Literatura devine acum o literatură cu mesaj, caracterizată

⁶⁸ Paul Cornea, *op. cit.*, p. 147 și urm.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 178.

⁷⁰ V. Cristian, *Ioan Heliade Rădulescu și istoria universală*, „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași”, s. III, a. Istorie-filologie, XII (1966), p. 64.

prin „subordonarea creației față de idealul eliberării și unității naționale, prin simpatia pentru clasele dezmoștenite și, în primul rând, pentru țărănime, prin tendința autohtonizării inspirației, îndrumind-o spre trecut, folclor și realitatea locală, critica neajunsurilor epocii de tranziție și a viciilor orînduirii feudale și credința în puterea educativă a artei și literaturii, în primul utilității asupra esteticului și al interesului obștesc asupra celui personal”⁷¹. Or, toate aceste trăsături sînt de natură să stimuleze interesul pentru trecut, ca un cîmp fertil pentru materializarea lor. Dealtfel, inspirația istorică este un element de bază al tematicii scrierilor literare ale vremii. Posibilitățile pe care le putea ea oferi unei literaturi angajate, cum era cea pașoptistă, fuseseră subliniate și, în parte, demonstrate, încă de He-liade și de Asachi; locul ei în dezvoltarea creației originale a fost și mai pregnant scoasă în evidență în celebra prefață a „Daciei literare” de Mihail Kogălniceanu. Scrierile inspirate de trecut sînt deosebit de numeroase. În afara acelor, cu o viață mai durabilă, ale lui D. Bolintineanu, Gr. Alexandrescu, C. Negruzzi, au apărut numeroase lucrări⁷² în proză și în versuri, inspirate de evenimente trecute, lucrări acoperite curînd de praful uitării, dar care puteau să se bucure atunci de o anumită prețuire și care, mai ales, reflectă o puternică tendință a vremii. Nu poate fi neglijată aici nici literatura ocazională, chiar dacă de o valoare îndoielnică, în care evenimentele la care se face referire sînt raportate aproape întotdeauna la trecut.

Se poate afirma deci că atît prin orientarea sa generală, cît și prin marea pondere a scrierilor de inspirație istorică, literatura pașoptistă a putut spori interesul pentru manifestările istoriografice, după cum la rîndul său a fost stimulată de istoriografie; să ne amintim, de pildă, cazul revelator al lui Kogălniceanu care, înainte de a iniția o activitate de îndrumare culturală prin „Dacia literară” se manifestare ca istoric. Și ceilalți literați ai vremii au preocupări istorice. Dealtfel, uneori nici nu se poate face o distincție între literatură și istorie, cazul cel mai cunoscut fiind acela al unor producții date lui Asachi⁷³, dar exemplele pot fi multiplicat. Deosebit de interesant pentru legătura stabilită de contemporani între literatură și istorie ni se pare faptul că o năvelă ca *Alexandru Lăpușeanu* a lui Negruzzi a fost publicată în „Dacia literară” în rubrica „Din vechile cronici ale Moldaviei”. Chiar dacă între cele două domenii se va stabili treptat cuvenita demarcație, se poate considera totuși că literatura inspirată din trecut a contribuit atît la dezvoltarea interesului cîrturarilor pentru istorie, cît și la crearea unui mediu prielnic receptării scrierilor istorice propriu-zise.

În același sens au putut impulsiona și alte manifestări artistice. Printre pie-sele din această perioadă, jucate sau nu, unele sînt de inspirație istorică⁷⁴. La fel, începuturile picturii laice românești sînt legate, în mare parte, de subiecte alese din trecut. Într-o primă fază, este vorba îndeosebi de portrete, mai mult sau mai puțin autentice — ceea ce însă, din punctul de vedere al chestiunii care ne interesează aici, prezintă mai puțină importanță — cum sînt acelea care însoțesc diferitele articole istorice din „Biblioteca Românească”⁷⁵. Treptat însă, încurajată și de oficialitate⁷⁶, se dezvoltă o pictură istorică tematică, legată în bună măsură de numele lui Asachi, la indicațiile și sub îndrumarea căruia se redactează o suită

⁷¹ P. Cornea în *Istoria literaturii române*, II, p. 251.

⁷² După cum unele rămîn nepublicate („Foaie pentru minte”, II (1839), p. 72).

⁷³ Ale cărui nuvele sînt considerate de unii istorici literatură, de unii literați istorie; vezi și Valeriu Ciobanu în *Istoria literaturii române*, II, p. 367.

⁷⁴ *Istoria teatrului în România. De la începuturi pînă la 1848*, Editura Academiei R.S.R., 1965, *passim*.

⁷⁵ Zaharia Carcalechi anunța, dealtfel, chiar de la început, că cele 12 părți vor apare „de împreună cu o icoană în toată partea a vestiților Prințipi Românești” („Biblioteca românească”, I (1829), *Cătră cititori*).

⁷⁶ La 15 martie 1834, generalul Kiseleff arăta în legătură cu pictura istorică că ea urmărește a se „întipări în cugetul tinerilor elevi. spre a-i însușești cu dragostea patriei și cu virtuțile publice, carele singure înalță o nație și fac înflori-toare ale sale așezămînturi” (*Scurtă istorie a artelor plastice în R.P.R. Secolul XIX*, Editura Academiei R.P.R., 1958, p. 28). Mulțumiri sînt adresate și mai tîrziu lui Asachi la Adunarea Obștească („Dacia literară”, I (1840), p. 107).

de „tabloane litografite ale istoriei Moldovei“, care nu sînt lipsite de defecte atît sub raportul realizării artistice, cît și al reconstituirii atmosferei istorice⁷⁷, dar care au putut să se bucure de apreciere unor contemporani în mod necesar mai puțin pretențioși⁷⁸, ca și de o relativ largă răspîndire, datorită multiplicării lor⁷⁹. Este interesant și faptul că, în momentul în care s-a făcut un început al învățămîntului artistic în cadrul Academiei Mihăilene, noua disciplină purta denumirea oficială „desenul figurilor și zugrăvitura istorică în oloiu“, profesorilor cerîndu-li-se să cunoască și meșteșugul, de curînd inventat, al litografiei, mijloc foarte potrivit pentru popularizarea, cu ajutorul imaginii, a faptelor și personalităților istorice⁸⁰, în această acțiune fiind antrenati și elevii⁸¹. Preocupări similare întîlnim și în Țara Românească, influențate și de Heliade, unde penelul unui Constatnin Lecca sau Carol Valștein încearcă să reînvie momente legate de viața și sfîrșitul lui Mihai Viteazul, alege care, operată spre mijlocul veacului trecut, apare cît se poate de semnificativă, pentru atitudinea artiștilor. Tocmai intenția educativ națională, împreună cu ponderea mare a subiectelor istorice⁸² este aceea care, dincolo de limitele realizării artistice, subliniază și sub acest raport, marele interes al contemporanilor pentru trecut.

Privită în ansamblul său deci, viața artistică a țărilor române și, în primul rînd a Principatelor — în Transilvania, datorită necesităților imediate, manifestările în acest domeniu sînt acum mai firave — oferă un mediu extrem de prielnic dezvoltării istoriografiei. Pentru a schița însă un tablou complet al atmosferei spirituale în care și-au desfășurat istoricii vremii activitatea trebuie să avem în vedere și alte ramuri ale vieții culturale. Nu putem omite, astfel, preocupările pentru filozofie și pentru economie politică: cultivarea acestora trebuia să contribuie la o înțelegere mai generală a procesului istoric ca și, respectiv, la îndreptarea atenției spre un domeniu fundamental al acestuia. La fel, progresele pe care le face geografia⁸³, editarea unor manuale, hărți, planigloburi ofereau cunoștințe indispensabile pentru studierea istoriei.

În mod deosebit însă, ea a primit un sprijin substanțial de la preocupările lingvistice. Am arătat deja că acestea au o pondere deosebită în Transilvania, dar constituie o preocupare de căpetenie și în Principate. Evident, ele nu prezintă aici, datorită faptului că limba română este limbă oficială, aceeași importanță vitală ca peste munți. Cultivarea limbii nu apărea însă mai puțin ca o chestiune esențială. Pe de altă parte, dezvoltarea culturală generală avea nevoie de un instrument capabil de o exprimare în același timp nuanțată și precisă, în domenii din cele mai

⁷⁷ *Scurtă istorie a artelor plastice în R.P.R.*, p. 31.

⁷⁸ Depășind pretențiile relativ scăzute ale contemporanilor, Kogălniceanu observă însă ironic în legătură cu tabloul care prezenta „actul solenel și ȧeromonios în care Alexandru cel Bun primește la Suceava, în anul 1425, coroana și hlamida împăratească din mina ambasadorilor împăratului Paleolog“: „La vederea acestui tablou, laudele au fost universale; pîn și cei ce nu l-au văzut îl laudă. Adunarea obștească, în corpore, au mulțămît dumisale Agăi pentru sporul ce tinerii moldoveni (sublinierea este a lui Kogălniceanu; tabloul fusese realizat de Hoffman) au făcut, supt privigherea dumisale, în frumoasele arte“ („Dacia literară“, I (1840), p. 107).

⁷⁹ Remus Niculescu, *Gheorghe Asachi și începuturile litografiei în Moldova*, „Studii și cercetări de bibliologie“, I (1955), p. 67—110.

⁸⁰ *Scurtă istorie a artelor plastice în R.P.R.*, p. 30.

⁸¹ Unuia dintre aceștia, Nastasan (Năstăseanu), i se publica la Institutul Albinei litografia „Împăcarea romanilor cu sabinenii“ („Albina Românească“, XV (1843), p. 120). Un altul, Gheorghe Panaiteanu, trimis împreună cu Năstăseanu și Gli. Lemeni la specializare în străinătate, este autorul litografiei din 1845 „Bătălia moldovenilor cu teutonii la Marienburg“ (*Scurtă istorie a artelor plastice în R.P.R.*, p. 41).

⁸² Vezi și Mircea Popescu, *Dezvoltarea picturii istorice românești în secolul al XIX-lea*, „Studii și cercetări de istoria artei“, I (1954), nr. 3—4, p. 117—128).

⁸³ Încă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, Amfilohie Hotiniul traducînd, după Claude Buffier, o *De obște gheografie*, îi adăuga lista domnitorilor Moldovei (p. 220—227). Iași, 1795.

variate, crearea unui limbaj științific adecvat fiind una din preocupările de bază ale cărturarilor vremii⁸⁴. Pe de altă parte, o adevărată educație națională nu putea fi realizată decât în limba patriei. Disputa care s-a purtat atît pentru introducerea limbii române ca limbă de învățămînt, cît și, ulterior, pentru păstrarea sa⁸⁵, este cît se poate de semnificativă pentru înțelegerea acestei necesități de către cărturarii vremii.

Prin însăși specificul lor însă, preocupările lingvistice trebuiau să se interfezeze cu cele istoriografice. Explicarea latinității limbii române, a pătrunderii în fondul antic a cuvintelor de origine străină nu putea fi concepută fără o directă raportare la împrejurările istorice concrete, după cum argumentul istoric ocupă un loc important și în scrierile istorice, mai ales în acelea care se referă la perioade mai vechi⁸⁶. Lingvistul și istoricul sînt reușiți, adesea, în una și aceeași persoană — să ne gîndim la Ioan Maioreșcu, A. Tr. Laurian, Barițiu, Timotei Cipariu, Heliade, Săulescu ș.a. Uneori problemele lingvistice și filologice sînt reunite chiar într-o tratare comună.

În sfîrșit, nu putem omite aici locul pe care, deși substanțial redus, îl păstrează religia. Prin însuși caracterul său, creștinismul apare ca o doctrină teologico-istorică. Evoluția omenirii este concepută ca o reflectare a voinței divine, apărînd ca o urmare a ei și tinzînd spre un țel stabilit de ea. Însăși apariția lui Hristos, elementul fundamental al creștinismului, apare ca o intervenție a divinității în desfășurarea istoriei umane, tradiția cerînd apoi ca faptele sale, ca și ale altor personalități biblice, să fie stabilite în mod riguros istoric. Pe de altă parte, biserica creștină a avut o îndelungată evoluție ca și un important rol în aceea a Europei. Preocuparea pentru istorie, pentru propria ei istorie în primul rînd, apare deci ca firească.

Aceste aprecieri sînt valabile și pentru biserica din țările române. Rolul ei în istoria noastră politică și, mai ales, culturală din Evul mediu este cunoscut, ei apărînd ca important chiar în perioada Școlii ardelenne, formarea corifeilor acesteia fiind legată, într-o bună măsură, de studiile lor teologice. Dacă biserica a putut constitui o anumită frînă în calea dezvoltării științelor naturii și a filozofiei, nu același lucru se poate spune în privința istoriei. Dimpotrivă, ea se arată preocupată pentru acest domeniu. Este vorba nu numai de istoria ecclesiastică, de care este interesat acum un Veniamin Costache⁸⁷, ci și de istoria laică. La Mînăstirea Neamț, de exemplu, a apărut prima ediție românească din *Descrierea Moldovei*. Referirea la istorie este prezentă chiar în scrieri cu caracter pur religios⁸⁸. Dealtfel, clericii, mai ales cei din mînăstiri, dar și preoții, au contribuit la o mai bună documentare a istoricilor prin păstrarea a numeroase manuscrise și tipărituri vechi, letopisețe, hrisoave etc., din care o bună parte au fost puse tocmai acum în circu-

⁸⁴ N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962.

⁸⁵ V. A. Urechia, *Istoria școlilor*, II, p. 331 și urm.

⁸⁶ Este sugestiv în această privință faptul că M. Kogălniceanu a considerat necesar să prezinte în „Arhiva Românească” lucrarea lui Laurian *Tentamen criticum*, ca și o scrisoare a acestuia referitoare la metoda utilizată („Arhiva Românească”, I (1840—1841), p. 370—372). Tot aici era anunțată și scrierea lui Heliade, *Parallelismul între dialectele român și italian* (*Ibidem*), p. 272—273).

⁸⁷ Care, traducînd istoria ecclesiastică a arhiepiscopului de Atena, Macarie (1661—1714), intenționa să adauge și un volum suplimentar, al optulea, care trebuia să cuprindă „istoria bisericii daco-române de la descălecarea coloniilor romane, a strămoșilor noștri, pînă astăzi”, după cum sîntem informați în apelul la prenumerație, în care se face o legătură și între istoria bisericească și cea profană („Foaie pentru minte”, III (1840), p. 61). Dealtfel, traducătorul ținea să sublinieze, printre meritele lucrării și faptul că autorul „tratează cu ageră critică și nepărținită deodată starea politică a epoei și apoi statul Bisericeii, încît se poate numi această istorie politico-ecclesiastică (Meletie, *Bisericeasca istorie*, I, Iași, 1843, p. XIV).

⁸⁸ Ca, de exemplu, *Antologhicon ce să zice floarea cuvintelor*, Mînăstirea Neamț, 1825; *Irmologhicon sau catavasieriu musicesc*, Viena, 1823.

lație. Ei înșiși se transformă, uneori, în autori de scrieri istorice, cum este cazul egumenului minăstirii Putna, care colaborează la „Arhiva Românească”⁸⁹.

Sub multiple raporturi deci, viața spirituală a perioadei este deosebit de favorabilă preocupărilor pentru trecut. Aproape nu mai surprinde că acestea apar în lucrări care nu au nici un fel de tangență cu istoria, cum este prefața unui tratat de medicină⁹⁰.

Mediul social-politic și cultural al ideologiei pașoptiste este, astfel, deosebit de propice pentru manifestările istoriografice. Afirmarea acestora trebuie raportată, firește, și la premise de altă natură. Pe de o parte, nu putem concepe deceniile de la mijlocul anului 1848 ca un moment izolat în dezvoltarea istoriografiei noastre. Scrisul istoric la noi avea atunci o îndelungată tradiție, fapt care, reflectând particularitățile evoluției țărilor române, i-a imprimat anumite trăsături specifice. Fi- rește, istoricii pașoptiști aduc importante noutăți; în parte însă ei continuă opera predecesorilor, nu numai ca preocupări, ci și ca tendințe. Mai ales, ei nu puteau să nu fie influențați de marele interes pentru trecut al precedentelor generații de cărturari. Pe de altă parte, trebuie să avem în vedere și un alt element. Istoriografia pașoptistă ne apare ca un fenomen esențialmente românesc, pornind de la realitățile noastre și subordonându-li-se aproape complet. Făcând această subliniere, nu putem omite faptul că dezvoltarea istoriografiei pașoptiste are loc într-un context general european, context deosebit de favorabil studiilor de istorie; or, istoricii noștri din această perioadă au cunoscut bine mișcarea istoriografică europeană, au întreținut relații cu personalități ale acesteia, fapt care trebuia să aibă un efect stimulator pentru propriile preocupări.

O analiză generală a premiselor istoriografiei pașoptiste nu va putea omite aceste două din urmă aspecte, mai ales că ele sînt esențiale pentru încadrarea reală a acestui moment în evoluția generală a scrisului istoric românesc, ca și în stabilirea locului său în contextul istoriografic european. Nu ne-am propus aici o asemenea analiză; ea ne conduce totuși la concluzia că premisele esențiale ale istoriografiei pașoptiste trebuie căutate în climatul social-politic și cultural intern, acela care ne-a preocupat în rindurile de față.

În legătură cu aceasta, se impune o ultimă precizare. Ne-am oprit în lucrarea de față îndeosebi asupra perioadei anterioare anului 1848, considerînd că tocmai ea ne oferă premisele istoriografiei pașoptiste, întrucît reprezentanții ei își încep tocmai acum activitatea, ei continuînd-o doar după revoluție. Și în continuare însă, condițiile concrete ale evoluției țărilor române au întreținut preocupările pentru trecut. Este cazul, mai întîi, a chiar revoluției de la 1848. Într-un moment în care privirile se îndreptau spre viitor, apelul la trecut se dovedea a fi extrem de util. Istoria putea constitui, prin exemplele sale, un tonifiant al luptei revoluționare; în același timp, ea era menită să sprijine, în fața puterilor străine, legitimitatea dezideratelor românilor. Aproape toate documentele din perioada revoluției sînt impregnate de un puternic spirit istoric. De altfel, revoluționarii, educați într-o atmosferă de profundă prețuire a trecutului, și-au manifestat în repetate rînduri convingerea că faptele lor constituie o nouă pagină glorioasă a istoriei românilor. Și în anii de după 1848, condițiile social-politice au făcut necesare preocupările istorice. În mare parte, ele sînt legate de remarcabilul efort întreprins pentru a face cunoscută străinătății situația românilor și aspirațiile lor, prin întreprinderea a numeroase acțiuni și publicarea a numeroase lucrări, în care, pentru justificarea revoluției, argumentul istoric apărea ca indispensabil. Paralel, și situația internă a necesitat apelul la trecut. Evident, domni- torii instituți în urma Convenției de la Balta Lima nu mai puteau apare, în aceeași măsură ca predecesorii lor, drept continuatori ai marilor personalități ale Evu- lui mediu, în schimb, rapiditatea desfășurării evenimentelor făcea ca interesul pentru trecut să sporească. Dezbaterea soluțiilor pentru viitor cerea ca ele să fie căutate și prin analiza trecutului. Luptele pentru Unire și pentru transformările

⁸⁹ Sev. Gheorghiescul, *Mormintele, odoarele, inscripțiile și clopetele minăstirii Putna din Bucovina*, „Arhiva Românească”, II (1845), p. 399–422.

⁹⁰ St. V. Piscupeșcu, *Oglinda sănătății și a frumuseții omeniești. Mijloace și leacuri de ocrotirea lor și de îndreptarea stricăciunilor*, București, 1829. Prefața în Bianu-Hodoș, *Bibliografia românească veche*, III, p. 634–648.

care trebuiau să o însoțească sînt asociate, astfel, de o firească prețuire pentru istorie. Multe din intervențiile din divanurile ad-hoc apelează la trecut, după cum în publicațiile vremii apar numeroase materiale istorice. Problema națională este aceea căreia i se acordă, în mod firesc, prioritatea; în același timp însă, istoria trebuia să fie utilizată și pentru a sublinia necesitatea transformărilor politice și sociale. Climatul se va reflecta în mod pregnant în acea miniaturală capodoperă oratorică care este cuvîntul rostit de Kogălniceanu la urcarea pe tronul Moldovei a lui Alexandru Ioan Cuza, eveniment prezentat ca o încununare a unei evoluții istorice și ale cărui necesare consecințe sînt deduse tocmai din lecțiile trecutului.

Chiar dacă premisele interne ale istoriografiei pașoptiste trebuie căutate, în mod esențial, în deceniile anterioare anului 1848, se poate aprecia deci că întreaga perioadă de afirmare a ei a fost deosebit de favorabilă preocupărilor pentru trecut. Reflex firesc, acestea au trecut pe primul plan al manifestărilor culturale ale epocii. De asemenea, ele au avut un pronunțat caracter militant, apelul la trecut constituind o importantă armă de luptă. Acest caracter s-a accentuat datorită largii acțiuni pentru difuziunea cunoștințelor istorice, una din preocupările fundamentale ale istoriografiei pașoptiste, cu roade deosebit de importante în pregătirea spiritelor pentru transformările de la mijlocul secolului trecut. Și prin aceasta, istoriografia pașoptistă răspundea unor necesități și, în același timp, își afirma înalta ei menire socială.

LES CONDITIONS SOCIALES ET POLITIQUES DANS LESQUELLES FURENT CRÉÉS LES OUVRAGES DES HISTORIENS ROUMAINS DE LA GÉNÉRATION DE 1848

RÉSUMÉ

Au cours des décennies qui ont précédé la révolution de 1848 et l'union de la Valachie et de la Moldavie, réalisée en 1859, les ouvrages d'histoire ont été au premier rang des préoccupations intellectuelles des Roumains. L'explication nous est donnée par l'évolution générale de la société roumaine. C'est là que se trouve la genèse des principales orientations des historiens de la génération de 1848, ainsi que les raisons de la grande diffusion des livres d'histoire.

De profondes transformations se produisirent dans cette période. Au Moyen Age succéda l'époque moderne. Lorsque de grandes transformations sociales et politiques ont lieu, on constate toujours un intérêt accru pour le passé, surtout pour le passé national. Cet intérêt pour l'histoire a grandi en même temps que le développement économique. L'essor de la vie urbaine et la croissance rapide des échanges commerciaux ont facilité les échanges culturels. Presque toutes les catégories sociales ont manifesté un vif intérêt pour l'histoire. Ces préoccupations ont été évidentes non seulement chez les bourgeois et les intellectuels, mais aussi chez les boyards. Ceux-ci ont invoqué les temps d'autrefois pour justifier leurs privilèges et aussi leurs prétentions. Les arguments auxquels les boyards ont eu recours ont été fondés surtout sur l'histoire politique et nationale, et fort peu sur l'histoire sociale.

Le processus de la formation de la nation roumaine a fourni de puissants arguments aux historiens. La conscience nationale est fondée sur la conscience historique. Celle-ci était très développée chez une nation qui luttait en même temps pour son indépendance et pour la réunion de tous ses membres en un seul Etat. Pour la génération d'alors, un vrai patriote devait bien connaître l'histoire nationale. Le passé fournissait des arguments pour les luttes politiques et sociales et justifiait les transformations envisagées dans la situation internationale des Roumains.

Au point de vue politique, les circonstances favorisèrent initialement en Transylvanie les études historiques. Après 1821, la situation devint plus propice dans les Principautés danubiennes, où de nombreux intellectuels transylvains furent fort bien accueillis. La révolution de 1821 a non seulement amélioré les conditions dans lesquelles s'est déroulée la vie politique; elle a été aussi considérée comme continuant la lutte pour l'indépendance. Les grands événements de l'époque ont été marqués par de constantes références au passé. La plupart des programmes de 1848 sont imprégnés de souvenirs historiques.

Même les gouvernements des Principautés roumaines ont encouragé les études historiques. Après la révolution de 1821, les hospodars de Valachie et de Moldavie, désignés parmi les boyards autochtones, ont voulu être considérés comme les descendants des grands princes du Moyen Age et comme ayant la mission d'accomplir des actes historiques. Au cours de leur règne, ils ont souvent porté aux nues les grandes actions et les illustres personnalités du passé. Evidemment, l'histoire que les cercles officiels ont invoquée et qu'ils ont encouragée, a été une histoire souvent déformée conformément à leurs intérêts. Il faut pourtant reconnaître que l'attitude des cercles officiels a été propice aux études historiques et leur a conféré une plus grande autorité.

Ces études ont bénéficié aussi des progrès de la culture. Y ont contribué notamment l'extension de la diffusion de la culture par l'enseignement, par les livres et les publications périodiques. Y a contribué aussi le caractère militant des productions de l'esprit. Dans tous les domaines, on a fait un constant appel à l'histoire.

L'évolution générale de la société a accru l'intérêt pour l'histoire. Ainsi a été continuée une ancienne tradition datant du Moyen Age. La culture laïque roumaine s'est manifestée alors par des oeuvres historiques.

Tous ces éléments, auxquels il faut ajouter le contact permanent avec la vie spirituelle européenne de l'époque, ont profondément influencé les historiens roumains de la génération de 1848. Leurs ouvrages ne sont pas seulement l'oeuvre d'érudits, mais aussi celle de personnalités qui ont pris part très activement aux événements de leur temps. Non seulement ils ont écrit, mais ils ont aussi fait l'histoire. La génération de 1848, dans les pays roumains, a considéré l'histoire comme le premier livre de la nation.

DIN ACTIVITATEA POLITICĂ A LUI ION GHICA
ÎN PERIOADA INSTABILITĂȚII GUVERNAMENTALE ȘI PARLAMENTARE
(IULIE 1866 — FEBRUARIE 1867)

de

V. RUSSU

Ion Ghica, personalitate interesantă și contradictorie a veacului trecut, s-a bucurat de o reală atenție din partea vechii și noii noastre istoriografii. Atenția acordată acestei complexe personalități din partea istoricilor, literaților, filozofilor sau economiștilor nu este deloc întâmplătoare, întrucât numele lui Ion Ghica se leagă, într-un fel sau altul, de aproape toate marile evenimente ale istoriei noastre naționale din secolul al XIX-lea: revoluția de la 1848, Unirea, independența. Cu toate acestea, bogata sa activitate, desfășurată pe planuri din cele mai diverse, este încă insuficient cunoscută la noi. Semnificativă în acest sens ni se pare, spre exemplu, atenția redusă ce s-a acordat, în literatura noastră istorică, activității politice desfășurate de Ion Ghica de la 1859 până la 1878. Ca urmare a acestei stări de lucruri, sînt puțin și deficitar cunoscute relațiile lui Ion Ghica cu Al. I. Cuza și Carol I, raporturile acestuia cu diferitele grupări politice existente în epocă, metodele de acțiune pe care le-a utilizat sau ideile pe care le-a susținut în presă și parlament. Avînd în vedere doar aceste considerente, la care se pot adăuga multe altele, sînt explicabile deficiențele de interpretare în privința tribulațiilor și evoluției politice sinuoase a fostului prieten al lui Bălcescu.

Pentru a suplini unele din lacunele menționate, în lucrarea de față ne propunem să abordăm cîteva probleme legate de activitatea politică desfășurată de Ion Ghica în cursul agitatei perioade de instabilitate guvernamentală și parlamentară dintre anii 1866 și 1871. Atunci, după cum se știe, Ion Ghica, pe lângă faptul că a prezidat trei din cele zece guverne ce s-au succedat la conducerea statului, a inițiat interesante acțiuni de politică internă și externă, ceea ce l-a impus în ochii contemporanilor ca una din principalele personalități ale epocii. Analiza întregii activități desfășurate de Ion Ghica în cursul perioadei menționate ar fi greu de întreprins în cadrul unui singur studiu. De aceea, în lucrarea noastră ne-am propus să stăruim numai asupra unui singur moment, care este extrem de puțin cunoscut în literatura noastră de specialitate. În esență, este vorba despre cel de al doilea guvern pe care l-a condus Ion Ghica între 15 iulie 1866 și 21 februarie 1867.

În istoria vieții politice din perioada instabilității guvernamentale și parlamentare cel de al doilea minister prezidat de Ion Ghica ocupă un loc deosebit de important. Totuși, în istoriografia noastră, veche sau nouă, nu s-a acordat atenția cuvenită acestui moment însemnat din evoluția frământărilor politice ce au urmat instituirii și organizării regimului politic al burgheziei și moșierimii. În genere, toți cercetătorii problemei au considerat cea de a doua guvernare condusă de Ion Ghica drept un episod lipsit de importanță și semnificație.

Ca urmare a acestei concepții, care domină încă în istoriografia noastră, există serioase lacune în legătură cu formarea și activitatea acestui guvern, care a funcționat, totuși, într-o perioadă de mari frământări și dificultăți de ordin intern și extern. Cercetarea superficială a problemei nu a îngăduit încă nici mă-

car elucidarea cauzelor generale, care au concurat la constituirea unui guvern al cărui președinte era aproape lipsit de partizani politici. Astfel, toți cercetătorii problemei sînt unanimi în a susține că aducerea lui Ion Ghica la conducerea ministerului constituit la 15 iulie 1866 s-a datorat unei necesități de natură diplomatică, și anume, continuarea tratatelor cu Poarta otomană în legătură cu recunoașterea lui Carol I în calitate de domnitor al României¹. Acest punct de vedere, acceptat fără rezerve de toți cercetătorii, își are originea în două elemente. În primul rînd, avînd în vedere condițiile istorice de atunci, recunoașterea de către Turcia a faptului împlinit era o necesitate ce nu poate fi tăgăduită. Or, Ion Ghica, om cu vechi legături la Constantinopol, părea a fi cel mai indicat pentru a înfrînge rezistența Porții. În al doilea rînd, Carol I, explicînd aducerea lui Ion Ghica la conducerea guvernului, a subliniat în memoriile sale că „Prințul chiamă pe Ion Ghica la prezidenție, pentru că pînă acum el a tratat cu Poarta asupra chestiei de recunoaștere și de aceea această afacere, pentru moment cea mai importantă, printr-insul poate fi dusă mai bine la sfîrșit, căci el se bucură de încrederea turcilor”². Avînd în vedere aceste elemente, lucrurile par mai mult decît limpezi și nu este greu de precizat de ce nu s-a făcut apel și la alți factori pentru a explica de ce tocmai Ion Ghica a fost considerat omul cel mai potrivit spre a constitui un nou cabinet în urma demisiei lui Lascăr Catargiu.

La prima vedere, explicațiile par limpezi și convingătoare. Totuși, la o analiză mai atentă a faptelor se poate constata că necesitățile de ordin extern nu sînt suficiente pentru a explica constituirea guvernului de la 15 iulie 1866. Mai mult decît atît, păstrăm convingerea că anumiți factori de politică internă au jucat un rol mai însemnat în alegerea lui Ion Ghica în calitate de prim-ministru. Este adevărat că împotriva acestei ipoteze se pot aduce unele argumente ce sînt, în aparență, irefutabile. Între altele, se știe că în iunie-iulie 1866 Ion Ghica a fost la Constantinopol, unde a purtat tratative cu Aali Pașa în legătură cu recunoașterea lui Carol I³, iar rodul acestor tratative îl găsim în proiectul otoman ce cuprindea condițiile acceptării noii stări de lucruri⁴. Acest proiect, alcătuit din 14 articole, a fost adus de Ion Ghica în țară și prezentat Consiliului de miniștri ce se afla încă sub conducerea lui Lascăr Catargiu⁵. Pînă aici, lucrurile se înlănțuie logic și numirea lui Ion Ghica în fruntea noului minister apare ca un fapt absolut firesc.

Or, tocmai aceste tratative ridică primele semne de întrebare în legătură cu explicațiile date de diferiți cercetători în privința constituirii guvernului de la 15 iulie 1866. Astfel, în majoritatea lucrărilor, în care a fost abordată această problemă, s-a insistat mai mult asupra capacității lui Ion Ghica de a *înțelege* și de a *se înțelege* cu diplomația otomană și mai puțin s-a reliefat valoarea reală a contribuției acestuia în obținerea recunoașterii unui domnitor pe care nu l-a dorit cu sinceritate și l-a acceptat numai de nevoie. Condițiile puse de turci, după cum vom vedea în continuare, au fost de-a dreptul umilitoare și ele vizau stîrbirea autonomiei și crearea unor largi posibilități de amestec ale Turciei în afacerile interne și externe ale României. La timpul său, N. Iorga, apreciînd rezultatele obținute de Ion Ghica în timpul tratatelor, critica faptul că acesta, înainte de a se întoarce în țară, „făcu greșala de a da... o aproape totală aprobare acestei manifeste și grele scăderi de situație. Politica lui fanariotă, sublinia marele nostru istoric, ne așeza astfel mult mai jos decît mîndra politică a lui Cuza”⁶. Un alt cercetător al problemei, și anume, T. W. Riker, socotea majoritatea articolelor cuprinse în proiectul otoman drept inadmisibile și își exprimă mirarea „cum a putut da Ghica dovadă de atît puțin patriotism sau pătrun-

¹ Frédéric Damé, *Histoire de la Roumanie contemporaine...*, Paris, 1900, p. 175; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, București, 1939, p. 34; *Istoria României*, vol. IV, Ed. Acad., București, 1964, p. 538; D. Păcurariu, *Ion Ghica*, București, 1965, p. 229; Ion Roman, *Viața lui Ion Ghica*, București, 1970, p. 203.

² *Memoriile regelui Carol I al României (De un martor ocular)*, vol. I, p. 116.

³ T. W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaționale. 1856—1866*, București, 1944, p. 680.

⁴ *Memoriile regelui Carol I...*, vol. I, p. 110—114.

⁵ N. Iorga, *op. cit.*, p. 12.

⁶ *Ibidem*, p. 32.

dere"⁷ în momentul în care a declarat drept acceptabile — dînd și asigurarea că vor fi primite de guvern — niște condiții ce contraveneau flagrant cu interesele fundamentale ale statului român⁸.

Intr-adevăr, chiar o analiză sumară a proiectului otoman, adus de Ion Ghica la București, confirmă justetea punctelor de vedere exprimate de cei doi istorici menționați mai sus. Turcia, nemulțumită de lărgirea continuă a autonomiei în timpul domniei lui Cuza, a încercat, după 11 februarie 1866, să anuleze o parte din cuceririle obținute de statul român, pentru a-și întări o suzeranitate devenită mai mult nominală. Inițial, diplomația otomană, mult încurajată de Austria și Rusia, s-a preocupat de organizarea unei intervenții militare la nordul Dunării spre a ajunge nu numai la întărirea suzeranității, dar și la desfacerea Unirii. Neputința organizării rapide a unei asemenea intervenții, opoziția categorică a Franței și Angliei față de o tentativă cu consecințe greu de bănuît, precum și mobilizarea armatei române pentru respingerea oricărei invazii, au determinat Turcia, cu toate amenințările ei repetate, să renunțe la ideea ocupării militare a României. Silită să renunțe la măsuri de forță, Turcia a încercat să folosească mijloacele de natură diplomatică pentru a-și realiza o parte din obiectivele urmărite. Astfel, în proiectul predat lui Ion Ghica, Principatele Unite erau considerate drept parte integrantă a Imperiului otoman și în virtutea acestei pretenții li se cerea „a-și da tot concursul, în limitele mijloacelor lor și după gravitatea împrejurărilor, la apărarea drepturilor și intereselor generale ale Imperiului împotriva a tot ce ar fi de natură a le atinge și a da astfel o nouă dovadă de sentimentele lor de lealitate și atașament față de curtea suzerană”⁹. Mai mult, Diplomația otomană, neliniștită de lupta continuă a românilor pentru independență, a căutat, profitînd de împrejurări, să obțină un angajament formal din partea noului domnitor în sensul că acesta nu va atinge „niciodată legăturile de vasalitate care... unesc Principatele cu Imperiul otoman”¹⁰. În plus, pentru a contracara veleitățile de independență ale statului român nu se îngăduia, fără o înțelegere prealabilă cu Poarta, sporirea numărului armatei peste cel stabilit prin Convenția de la Paris. În același timp, se pretindea acceptarea unui consul otoman la București, stabilirea unei severe cenzuri pentru a nu permite campanii de presă ostile Turciei sau celorlalte imperii vecine, subordonarea completă a politicii externe a statului român, căruia nu i se îngăduia să aibă „relații oficiale cu celelalte puteri”¹¹. Totodată, diplomația otomană urmărea să-i creeze noului domnitor o situație din cele mai dificile prin impunerea unor condiții de natură să soată cît mai mult în evidență situația acestuia de vasal. Între altele, i se refuza ereditatea și i se condiționa recunoașterea de o vizită imediată la Constantinopol de unde urma să primească investitura¹². Cu asemenea condiții, al căror sens nu este greu de surprins, Turcia urmărea, practic, să șteargă cuceririle anterioare ale statului român pentru a-și recîștiga o influență pierdută încă înainte de Unire. Scopul urmărit de Turcia ne este atestat, între altele, și de articolul final din acest proiect, articol din care răzbate o notă de amenințare la adresa statului român. În articolul 14 se preciza că „orice act contrar dispozițiilor mai sus menționate va fi considerat ca o violare a angajamentului luat și va reda curții suzerane toată libertatea de acțiune, ca să ia orice măsură va crede de cuviință pentru salvarea drepturilor ei”¹³. Tonul imperativ, folosit în acest articol, lăsa să se înțeleagă că Turcia nu mai era dispusă la alte negocieri și concesii și, în caz de împotrivire din partea guvernului de la București, își rezerva dreptul de a face apel la alte mijloace, mai precis la intervenția militară pentru a restabili „ordinea în Principatele Unite, care deveniseră, după opinia oamenilor politici otomani, prea turbulente și jenante pentru „liniștea vecinilor”¹⁴.

⁷ T. W. Riker, *op. cit.*, p. 685.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Memoriile regelui Carol I...*, vol. I, p. 110.

¹⁰ *Ibidem*, p. 111.

¹¹ *Ibidem*, p. 113.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, p. 114.

¹⁴ *Ibidem*.

Misiunea lui Ion Ghica la Constantinopol nu a avut darul să contribuie, după cum rezultă din analiza proiectului otoman, nici la dezlegarea problemei recunoașterii nici la crearea unui climat favorabil pentru noi negocieri. Dovada peremptorie pentru eșecul misiunii lui Ion Ghica ne este dată de faptul că atât guvernul Lascăr Catargiu, cât și domnitorul au întâmpinat cu un refuz clar și categoric proiectul otoman¹⁵. Drept răspuns la „condițiile de necrezut” ale Porții, guvernul român, fără a se lăsa intimidat de amenințările repetate cu invazia, a întocmit un contraproiect ce aducea modificări substanțiale propunerilor turcești¹⁶. Acest contraproiect, și nu condițiile considerate acceptabile de către Ion Ghica, va sta la baza negocierilor ulterioare dintre statul român și Poarta otomană.

Poziția concisivă a lui Ion Ghica, poziție sever criticată de unii oameni politici¹⁷, nu se înscria pe linia apărării intereselor statului și nu a putut contribui cu nimic la contracararea tendinței Turciei de a restringe autonomia României, autonomie ce constituia o importantă premisă pentru cucerirea independenței. Dealtfel, nici în cursul tratativelor ulterioare, care s-au desfășurat în august-septembrie 1866, Ion Ghica nu a renunțat la politica conciliantă față de Turcia, iar atunci când, în septembrie, negocierile au ajuns la un punct critic, primul ministru, omul considerat cel mai potrivit pentru normalizarea relațiilor dintre cele două părți, nu a găsit nimic mai potrivit decât să-și prezinte demisia domnitorului¹⁸.

Atitudinea conciliantă a lui Ion Ghica față de pretențiile Porții otomane, refuzul guvernului și domnitorului de a accepta condițiile aduse de la Constantinopol, modificarea substanțială a proiectului turcesc, precum și păstrarea unor poziții divergente față de puterea suzerană, ne fac să credem că nu factorul politică externă a jucat rolul principal în constituirea guvernului de la 15 iulie 1866. După eșecul misiunii de la Constantinopol, dar mai ales după respingerea proiectului otoman de către domnitor și guvernul Lascăr Catargiu, ni se pare oarecum stranie numirea lui Ion Ghica, în calitate de prim-ministru, numai și tocmai pentru a trata cu Turcia. Este greu de acceptat ideea că s-a putut numi un președinte de consiliu pentru valoarea negativă a unui act diplomatic sau pentru „meritul” de a se fi situat pe poziții divergente cu domnitorul și ceilalți oameni politici în problema atitudinii față de Turcia. De aceea, fără a nega complet factorul extern, considerăm că desemnarea lui Ion Ghica pentru constituirea guvernului de la 15 iulie 1866 s-a datorat, cu precădere, unor cauze de natură internă.

După cum se știe, în vara anului 1866 conflictul dintre grupările liberale și conservatoare, mai precis dintre cele ce au participat la instituirea și organizarea regimului politic al burgheziei și moșierimii, ajunsese atât de acut, încât formulele hibride ale așa-numitelor guverne de coaliție s-au dovedit complet falimentare. Experiența guvernării conduse de Lascăr Catargiu (11 mai — 15 iulie) este mai mult decât eloquentă în acest sens. Conflictul era însă mult mai adânc și el depășea limitele înguste ale disensiunilor existente între membrii guvernului. Lupta se dădea, în esență, între radicali și conservatori, având drept obiect problemele fundamentale ale organizării regimului. Neînțelegerile ajunseseră atât de

¹⁵ *Memoriile regelui Carol I...*, vol. I, p. 106; N. Iorga, *op. cit.*, p. 34—35; T. W. Riker, *op. cit.*, p. 687.

¹⁶ *Memoriile regelui Carol I...*, vol. I, p. 110—114; T. W. Riker, *op. cit.*

¹⁷ Așa, spre exemplu, în ședința Adunării deputaților din 21 februarie 1867, în raportul minorității comisiei constituite pentru a se pronunța asupra votului de blam propus la adresa guvernului se sublinia: „Capul ministerului de astăzi a intrat la guvern în condițiunile aduse de d-sa de la Constantinopol în privirea recunoașterii. Acele condițiuni, pe cât se știe, erau departe de a fi în armonie cu drepturile țării, cu interesele ei și cu demnitatea tronului. Cestiunea recunoașterii compromisă astfel de la început, a fost negreșit cauza că acea recunoaștere a tărgănit atât de mult și a prelungit pentru țară o pozițiune politică care nu putea fi decât prejudiciabilă intereselor sale”. „Supliment la Monitorul Oficial”, nr. 44 din 24 februarie/8 martie 1867, p. 322.

acute, încît în vara anului 1866, cele două extreme, stînga radicală și dreapta conservatoare, chiar dacă au acceptat de nevoie constituția, păreau a fi pe punctul de a se pregăti pentru o nouă confruntare de natură să tranșeze mai categoric problema puterii. În asemenea condiții nu putea fi vorba de constituirea unui guvern omogen, de orientare radicală sau conservatoare, ci se impunea găsirea unei formule ministeriale care să fie tolerată, cel puțin pentru o perioadă, de principalele grupări politice. Or, după opinia noastră, cel de al doilea guvern Ion Ghica nu reprezintă altceva decît produsul firesc și necesar al acutei crize politice de la începuturile noului regim. Punînd lucrurile pe acest teren, desemnarea lui Ion Ghica în calitate de succesor al guvernului de coaliție condus de Lascăr Catargiu nu ne apare deloc întîmplătoare.

Imprejurările interne din vara anului 1866 au impus la conducere un om politic de orientare moderată. Cel mai potrivit din acest punct de vedere a fost considerat Ion Ghica, un liberal moderat înzestrat cu un respect deosebit pentru formele constituționale. În altă ordine de idei, Ion Ghica mai avea o calitate, care pare să fi jucat un rol important în aducerea lui la conducere. Este știut, spre exemplu, că acest om politic nu avea decît puțini partizani în țară. După calculele cele mai optimiste, numărul aderenților săi politici se ridica la aproximativ 10—12 oameni¹⁹, dar, înafară de Ion Bălăceanu și D. A. Sturdza, care l-au slujit cu fidelitate, nu se cunosc prea multe personalități din ceca ce se numește, de regulă, gruparea liberal moderată condusă de Ion Ghica. Ca urmare a acestui fapt, moderații lui Ion Ghica nu reprezentau un concurent periculos pentru nici una din principalele grupări politice care se pregăteau pentru o confruntare serioasă cu prilejul apropiatelor alegeri ce urmau să aibă loc pe baza noii legi electorale, dimpotrivă. Noul prim-ministru se recomanda a fi omul cel mai potrivit pentru a garanta „libertatea” alegerilor, dat fiind faptul că el nu putea exercita un control serios asupra administrației, deoarece nu avea partizani pe care să-i numească la conducerea județelor. Din această neputință s-a născut, după cum vom vedea, legenda alegerilor libere din timpul acestui minister. Principalelor grupări politice, aflate atunci într-o perioadă de reorganizare, de căutare a unor noi aliați, le convenea o atare situație, care părea să le asigure mai multă libertate de mișcare cu prilejul campaniei electorale. În același timp, noua formulă guvernamentală era convenabilă și domnitorului, care, deși arătase o anumită preferință pentru conservatori, nu făcuse încă o opțiune clară pentru una sau alta din principalele grupări politice. Un general fără soldați, oricît de abil ar fi fost, putea fi mai ușor dominat decît reprezentanții unor puternice formațiuni politice cu veleități de a juca un rol de prim ordin în conducerea statului.

La aceste considerente, care au în vedere numai cîteva aspecte ale raporturilor existente între principalele grupări politice, se pot adăuga, firește, și alte argumente pentru a explica constituirea celui de al doilea guvern condus de Ion Ghica. Semnificativ ni se pare, spre exemplu, faptul că în acel moment anumite grupări politice nu puteau fi aduse la conducerea statului din motive de natură externă. O guvernare radicală, spre exemplu, era imposibilă nu numai din cauza opoziției îndîrjite pe care ar fi întîmpinat-o din partea conservatorilor, dar și ca urmare a aversiunii manifeste a unor puteri garante față de această grupare politică. Revelator este faptul că o parte a puterilor garante condiționa acceptarea schimbărilor survenite în România de înlăturarea radicalilor din guvernul Lascăr Catargiu. Austria²⁰, Rusia²¹, Turcia, la care poate fi adăugată și Franța, vedeau în radicali un real pericol pentru interesele lor. Întrucît aceștia, împreună cu revoluționarii din alte țări, nu ar fi urmărit altceva decît modificarea hărții politice a Europei pe cale insurecțională. Aceste fapte fiind cunoscute, constituirea unui guvern radical ar fi echivalat, nu numai din motive interne, dar mai ales datorită celor de natură externă, cu o elementară lipsă de simț politic. Criza politică internă

¹⁹ Ion Roman, *op. cit.*, p. 205.

²⁰ Arhiva St. București, Fond Casa regală, dos. nr. 36/1866, f. 85—88; T. W. Riker, *op. cit.*, p. 685; Paul Henry, *L'abdication du Prince Cuza...*, Paris, 1936, p. 430—431.

²¹ Paul Henry, *op. cit.*, p. 407—408.

și conjunctura internațională au impus găsirea unei formule ministeriale, care să nu stîrneasce nemulțumiri și neliniște. Numai în aceste condiții, Ion Ghica, omul eșecului de la Constantinopol, a putut deveni cel mai indicat pentru constituirea unui guvern menit, în aparență, să continue tratativele cu Turcia, dar destinat, în realitate, să conducă treburile statului pînă la consumarea alegerilor din toamna anului 1866²².

Constituit la 15/27 iulie 1866, guvernul condus de Ion Ghica avea o componență eterogenă și în el intrau, alături de liberali moderați, și elemente de orientare conservatoare²³. Din capul locului se impune să subliniem faptul că noul guvern a preluat conducerea statului într-un moment din cele mai dificile. Situația internă era deosebit de grea din cauza crizei financiare, a foametei ce bîntuia în lumea satelor și datorită luptelor politice ce atinseseră o înaltă tensiune. La acestea, firește, se cuvine să adăugăm existența unei conjuncturi internaționale mai mult decît defavorabilă statului român, care mai era amenințat încă de primejdia unei intervenții străine. Pentru soluționarea acestor importante probleme se impunea din partea guvernului nu numai o intensă activitate, dar și o anumită suplețe și abilitate, mai ales în legătură cu chestiunile de natură externă.

Înainte de a intra în analiza activității guvernului Ion Ghica se impune să precizăm că acesta s-a constituit într-o perioadă de vacanță parlamentară, adică după închiderea lucrărilor Adunării Constituante. Ca urmare a acestui fapt, noul cabinet nu și-a putut face cunoscut programul de guvernămînt în fața corpurilor legiuitoare și a recurs la alte soluții pentru a-și preciza intențiile în domeniul politicii interne și externe. Astfel, la 19 iulie 1866, primul ministru, care deținea și portofoliul internelor, a trimis prefectilor o lungă circulară, care poate fi considerată drept un adevărat program de guvernămînt²⁴. Cu acest prilej, Ion Ghica le cerea prefectilor să-și subsumeze întreaga activitate preocupării de a întrona legalitatea, de a înlocui „sistemul despotismului și al absolutismului prin sistemul libertății”²⁵. În vederea atingerii acestui obiectiv li se cerea prefectilor să asigure „respectul și garanția drepturilor și a libertății tuturor”, în aceasta văzîndu-se „cel mai sigur mijloc de ordine și stabilitate”²⁶. Primul ministru se arăta preocupat, în continuare, de realizarea unei adevărate armonii sociale în interiorul țării. De aceea, prefectilor, cărora li se cerea să vadă „în constituțiunea de la 1866... evanghelia noastră politică”, li se recomanda, în același timp, să fie „un organ de înfrățire”, deoarece „societățile civilizate se deosebesc mai cu seamă prin armonia și iubirea ce există între membrii lor”²⁷.

După asemenea principii generale în legătură cu legalitatea, dreptatea și rolul administrației, precum și după încercarea de fundamentare a teoriei utopice asupra armoniei sociale, primul ministru s-a arătat preocupat de unele chestiuni mai concrete, dar presante pentru acel moment. Astfel, pentru a stăvili valul de nemulțumiri ce cuprinsese țărănimea²⁸, Ion Ghica a subliniat necesitatea aplicării corecte și integrale a legii rurale de la 1864. Constatînd, după informațiile ce le deținea, că „această lege... nu este încă aplicată în toate puncturile și în toate localitățile”, primul ministru le pretindea prefectilor să cerceteze „unde este încă legea rurală neaplicată în toată a ei întregime” și să ia măsurile necesare pentru a aduce „la îndeplinire toate dispozițiunile zisei legi prin cea mai exactă a lor preocupățiune”²⁹.

²² *Istoria României*, vol. IV, p. 538.

²³ Astfel, dacă Ion Ghica avea președinția și internele, iar unul dintre colaboratorii săi apropiați, D. A. Sturdza, portofoliul lucrărilor publice, conservatorii G. Știrbei, P. Mavrogheni și Ion Strat conduceau, în ordine, ministerele de externe, finanțe, culte și instrucțiune publică. În sfîrșit, un apropiat al primului ministru, Ion Cantacuzino, conducea ministerul de justiție, iar cel de război revenea generalului Ion Ghica. *Memoriile regelui Carol I*, vol. II, p. 3; F. Damé, *op. cit.*, p. 170.

²⁴ „Monitorul Oficial”, nr. 158 din 20 iulie/1 august 1866, p. 707.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Constantin C. Corbu, *Țărănimea din România între 1864 și 1888*, Ed. șt., București, 1970, p. 107 și urm.

²⁹ „Monitorul Oficial”, nr. 158 din 20 iulie/1 august 1866, p. 707.

Interesul pentru aplicarea integrală a legii rurale nu era izvorit însă din spiritul de dreptate, pe care primul ministru își propunea să-l întroneze, sau din compasiune pentru țărâtime, care se găsea într-o situație mai mult decît dificilă, ci din teama de extinderea mișcărilor țărănești. Faptul ne este confirmat chiar de circulara-program, în care se acorda o atenție deosebită „menținerii măsurilor polițienești prin toate comunele”, pentru a se înăbuși în fașă izbucnirile de revoltă a acestei clase oprimate. După cum se știe, în anul 1866, ca urmare a foametei și nedreptei aplicări a legii rurale, nemulțumirea în rîndul țărănimii era foarte mare. Aceasta se manifesta prin arderea conacelor, încălcarea izlazurilor și incendierea recoltelor³⁰. Escamotînd adevărul, primul ministru pune a aceste acțiuni pe seama făcătorilor de rele împotriva cărora cerea „cea mai neadormită priveghere” și luarea celor mai drastice măsuri pentru a se „stirpi cu desăvîrșire niște fapte atît de condamnabile și ruinoase pentru agricultori”³¹. În rest, Ion Ghica se mai arăta preocupat de stîrpirea abuzurilor, dezvoltarea agriculturii și înmulțirea căilor de comunicație³², fără a indica însă și soluțiile necesare pentru realizarea acestor obiective.

Circulara-program din 19 iulie 1866, acest curios amestec de teorii constituționale, apelului la legalitate și dreptate sau de îndemnuri pentru întărirea măsurilor polițienești în lumea satelor, ni se pare caracteristică pentru noua guvernare. Operă a primului ministru, circulara-program, cu excepția preocupării pentru aplicarea legii rurale, ru cuprindea nici o idee mare, nu anunța nici o reformă esențială din cele pe care necesitățile presante ale momentului le recomandau în mod imperios.

Oricît de limitat ar fi programul anunțat la 19 iulie 1866, realizarea celor cîteva reforme enunțate presupunea, totuși, o oarecare stabilitate internă și existența unui climat de siguranță în ceea ce privește raporturile cu puterile garante. Ambele condiții i-au lipsit guvernului prezidat de Ion Ghica, iar ministrii n-au fost înzestrați cu calități excepționale pentru a putea domina o situație extrem de complicată. Astfel, în vara și toamna anului 1866 România era confruntată cu dificultăți din cele mai serioase de natură internă și externă. Cercetătorii problemei au redus aceste dificultăți la faptul că Turcia a tărăgănat recunoașterea domnitorului străin. Problema era însă ceva mai complicată. Opoziția Turciei nu se datora numai instalării prințului străin, ci poate mai mult unor prevederi ale Constituției în care se făcea abstracție de orice legături de suzeranitate³³. Veleitățile de independență ale românilor nu constituiau un secret pentru nimeni și aceasta a contribuit, într-o măsură substanțială, la încordarea raporturilor dintre cele două părți. Totodată, pentru a lămuri mai exact lucrurile, se impune să precizăm că nu este vorba doar de un conflict bilateral, iscat din neînțelegeri în ceea ce privește succesiunea la tron, ci de un conflict cu largi implicații europene³⁴. Răsturnarea lui Cuza și schimbările ulterioare din România depășesc cu mult valoarea unui conflict local. Aceste evenimente au contribuit, putem spune, la redeschiderea crizei orientale³⁵, iar în condițiile izbucnirii războiului austro-prusian au exercitat o influență considerabilă asupra raporturilor dintre marile puteri. Numai analizînd evenimentele din România prin prisma relațiilor internaționale putem să le surprindem adevărata semnificație.

Nu este locul să facem, aici, o amplă analiză asupra evoluției tratativelor și apoi a cauzelor profunde, care au dus la recunoașterea de către Turcia și puterile garante a schimbărilor survenite în România după 11 februarie 1866. Problema a fost analizată pe larg și competent în mai multe lucrări, întemeiate pe o serioasă

³⁰ V. Russu, *Contribuții la cunoașterea legislației agrare din primii ani ai regimului burghezo-moșieresc (1866—1871)*, în „An. șt. ale Univ. „Al. I. Cuza” din Iași”, tom XI, 1965, p. 126—128.

³¹ „Monitorul Oficial”, nr. 158 din 20 iulie/1 august 1866, p. 707.

³² *Ibidem*.

³³ T. W. Riker, *op. cit.*, p. 688.

³⁴ Vezi, spre exemplu, declarațiile lui Budberg și Prokesch-Osten în legătură cu independența. (Paul Henry, *op. cit.*, p. 91 și 95).

³⁵ *Ibidem*, p. 97.

bază documentară³⁶. Aici, ne interesează să lămurim, mai mult, în ce a constatat aportul noului guvern în soluționarea complicatelor probleme de natură externă cu care a fost confruntată România în vara și toamna anului 1866. Tratatивele cu Poarta, după cum se știe, s-au desfășurat foarte greu, iar prezența lui Ion Ghica la conducerea guvernului nu a contribuit cu nimic la destinderea relațiilor dintre cele două părți. Așa, spre exemplu, în august 1866 tratativele au ajuns într-un adevărat impas, iar un al doilea proiect otoman, obținut mai mult în urma insistențelor lui Lyon și Moustier³⁷, și nu datorită lui D. A. Sturdza, trimis la Constantinopol³⁸, a fost declarat inacceptabil la București³⁹. Diplomazia otomană, cu toate presiunile exercitate asupra ei de către Franța și Anglia, nu s-a arătat prea culantă în august-septembrie 1866, iar față de pretențiile Porții, care nu se deosebeau prea mult de cele cuprinse în proiectul din iulie, primul ministru s-a menținut pe vechia linie a concesiilor. Semnificativ este faptul că rezistența față de pretențiile Porții nu s-a datorat alt membrilor guvernului, ci mai ales domnitorului și conducătorilor principalelor grupări politice. Așa, spre exemplu, la 18/30 septembrie 1866, noile condiții ale Porții au fost respinse cu prilejul unui consiliu la care au luat parte, în afară de miniștri, „bărbații cei mai de frunte ai tuturor partidelor politice”: C. A. Rosetti, D. Brătianu, prințul D. Ghica, Boerescu, Costaforu și alții⁴⁰. La două zile după acest consiliu lărgit, Ion Ghica, considerând că tratativele cu Turcia au intrat în impas, și-a prezentat demisia⁴¹. Având în vedere aceste elemente ni se pare greu de acceptat teoria potrivit căreia Ion Ghica a jucat un rol esențial în obținerea firmanului pentru recunoașterea lui Carol I⁴². În soluționarea acestei probleme câștigul de cauză nu s-a datorat dibăciei diplomatice a lui Ion Ghica, ci cu totul altor factori.

Acceptarea schimbărilor survenite în România nu poate fi explicată numai prin prisma tratativilor cu Turcia. Problema era mai complexă și ea prezenta interes pentru toate puterile garante. Ca urmare a acestui fapt, tratativele din vara și toamna anului 1866 pot fi considerate drept o chestiune de interes european. Ele au evoluat nu în funcție de dibăcia lui Ion Ghica, care s-a arătat gata să accepte orice condiții, ci în strânsă legătură cu schimbările survenite în raportul de forțe pe plan european. Înfringerea Austriei, ascendentul Prusiei, conturarea unui nou echilibru de forțe, izbucnirea răscăleii din Creta, precum și perspectiva transformării crizei orientale într-un conflict de proporții general-europene, sînt tot atâtea cauze care au silit Turcia, la care trebuie să adăugăm Austria și Rusia, principalele adversare ale menținerii statului național român, să recunoască schimbările survenite după detronarea lui Cuza⁴². Încălcarea unor tratate internaționale, care, de fapt, nu mai erau valabile decît parțial, a fost acceptată pentru a se preîntîmpina declanșarea unui conflict ale cărui consecințe erau greu de bănuat. Tendințele belicoase ale Turciei, Austriei și Rusiei, contracarate, la început, de opoziția fermă a Franței și Angliei, apoi de victoria de la Sadowa și de teama unei insurecții generale în Balcani, au făcut loc, treptat, concesiilor, ceea ce i-a îngăduit statului român să obțină o importantă victorie diplomatică. În evoluția evenimentelor, în cadrul cărora temeri, înfringeri și victorii s-au împletit atît de strîns, Ion Ghica s-a dovedit conciliant, favorizînd, în acest fel, nu rezolvarea problemei recunoașterii, ci politica de presiuni a acelor puteri ce nu doreau consolidarea statului român.

Dacă dificultățile externe, cu care a fost confruntată noua guvernare, s-au dovedit atît de grave încît amenințau chiar existența statului, trebuie să precizăm că nici pe plan intern lucrurile nu stăteau mai bine. Criza financiară, agravată de foametea ce bîntuia în majoritatea județelor, datorită urmărilor a trei ani de secetă.

³⁶ T. W. Riker, *op. cit.*, p. 670—684; N. Iorga, *Politica externă a regelui Carol I...*, București, 1915, p. 22—26; L. M. Sneerson, *Austro-pruscaia voina 1866 g, i diplomatiia veliko evropeisskikh derjav*, Minsk, 1962, p. 188—201, 319—320.

³⁷ T. W. Riker, *op. cit.*, p. 690.

³⁸ *Istoria României*, vol. IV, p. 538.

³⁹ T. W. Riker, *op. cit.*, p. 691.

⁴⁰ *Memoriile regelui Carol I...*, vol. II, p. 59.

⁴¹ *Ibidem*, p. 59—60.

⁴² Paul Henry, *op. cit.*, p. 97.

nemulțumirile din armată, agitațiile separatiste, încurajate din cauza nesiguranței ce a domnit până la recunoașterea noii stări de lucruri, luptele dintre grupările politice au dat naștere unei situații extrem de complicate. Noul guvern, începîndu-și activitatea sub auspicii nefavorabile, trebuia să facă față unor nevoi pre-sente și să găsească soluțiile necesare pentru a scoate țara din grava criză ale cărei consecințe puteau fi mai mult decît îngrijorătoare. Statul trecea, atunci, printr-un moment din cele mai dificile și ar fi fost necesară prezența unor oameni energici la conducere. Realitatea a fost cu totul alta și membrii noului guvern s-au mîrginit, pe planul politicii interne, mai mult la expediente și nu s-au preocupat de inițierea unor reforme ce se vedeau a fi absolut necesare.

Criza financiară, ale cărei rădăcini trebuie căutate în ultimii ani ai domniei lui Cuza, a devenit atît de acută, încît guvernul era aproape în imposibilitate de a asigura plata salariilor, întreținerea armatei și funcționarea normală a serviciilor din diferite domenii de activitate. Pentru a se ieși din acest impas s-a recurs la soluția contractării unui împrumut în străinătate. Ideea a apărut încă înainte de constituirea celui de al doilea guvern Ion Ghica și a căpătat o consacrare legală prin hotărîrea Adunării Constituante, care, în iulie 1866, prin articolul 36 al legii pentru vînzarea bunurilor statului, a autorizat contractarea unui împrumut în străinătate pînă la suma de 50.000.000 lei⁴³. De această hotărîre s-a prelatat noul guvern, atunci cînd a inițiat tratative pentru obținerea unui împrumut pe piața franceză sau engleză. Istoricul acestor tratative este cunoscut și nu este cazul să insistăm, aici, asupra întregii chestiuni⁴⁴. Pentru obiectivul pe care îl urmărim ne interesează, mai mult, maniera în care a acționat guvernul Ion Ghica în cursul tratativelor pentru încheierea împrumutului.

Sarcina contractării împrumutului i-a fost incredințată lui Ion Bălăceanu, care, pe atunci, era agentul nostru diplomatic la Paris. Acesta, pentru a avea acoperirea necesară, a cerut împuterniciri oficiale din partea guvernului. Din capul locului, ne reține atenția faptul că Ion Bălăceanu a solicitat, pentru a avea mină liberă, pe lîngă împuternicirea oficială și una secretă, cu scopul expres de a putea depăși limitele dobînzii îngăduite de guvern⁴⁵. Momentul în care Bălăceanu a definitivat tratativele pentru împrumutul Oppenheim nu a fost deloc propice. Problema recunoașterii nu era încă definitivată sau, mai precis, nu devenise un fapt de notorietate publică, ceea ce a facilitat emiterea unor pretenții exagerate din partea bancherilor cu care a tratat agentul nostru diplomatic de la Paris. Ion Bălăceanu, fără a ține seama de aceste împrejurări, care își aveau importanța lor, a cerut guvernului, în mod imperativ, la 23 octombrie 1866, să-i răspundă, în termen de 24 de ore, prin da sau nu, dacă acceptă împrumutul pe care l-a contractat⁴⁶. Fără a obține o asemenea aprobare, și fără a trimite guvernului condițiile pretinse de bancherii străini, Bălăceanu, prevelîndu-se de împuternicirile anterioare, a semnat contractul pentru împrumutul Oppenheim⁴⁷. Procedul este greu de calificat și explicat. În memoriile sale, Ion Bălăceanu a căutat să-i dea o motivație invocînd necesitățile prezante ale momentului⁴⁸. În același timp, a încercat să-și creeze aureola de adevărat salvator al unei situații ce părea fără ieșire dacă el nu ar fi încheiat rapid împrumutul⁴⁹. Dincolo de aceste explicații, care vădesc interesul autorului de a se disculpa, se pot desprinde unele elemente ce se înscriu pe linia generală a politicii interne și externe promovată de Ion Ghica și colaboratorii săi apropiați. Împrumutul

⁴³ Radu Rosetti, *Acte și legiuri privitoare la chestia țărănească*, vol. I, partea II, București, 1907, p.

⁴⁴ C. D. Dobrovici, *Istoricul dezvoltării economice și financiare a României și împrumuturile contractate, 1823—1933*, București, 1933, p. 86—89.

⁴⁵ Astfel, guvernul i-a permis contractarea unui împrumut de 18.500.000 franci „cu condiția ca să nu cază în sarcina statului mai mult de 14 la sută cu toate cheltuielile secundare”. *Memoriile regelui Carol I*, vol. III, p. 3—4.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 4.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ Ion Bălăceanu, *Souvenirs politiques et diplomatiques. 1848—1903*, Biblioteca Acad., Arhiva Bălăceanu, mss. nr. 1, f. 114—115.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 96.

contractat de Ion Bălăceanu a stîrnit nemulțumiri⁵⁰, dar, în cele din urmă, guvernul, sub influența primului ministru, l-a aprobat⁵¹. Se dovedea, în acest fel, că politica de concesi, inaugurată în timpul tratatelor cu Turcia, devenise o constantă a activității acestui guvern, ce se arăta gata să accepte orice condiții, indiferent de consecințele pe care urma să le suporte statul.

Situația internă era agravată nu numai datorită crizei financiare, ci poate mai mult din cauza urmărilor nefaste ale secetei, urmări ce s-au dovedit deosebit de grele mai ales pentru țărănime⁵². Confruntat cu o asemenea situație, care devenea mai mult decît îngrijorătoare, guvernul Ion Ghica a încercat să ia unele măsuri menite, chipurile, să îmbunătățească situația țărănimii prin atenuarea efectelor secetei. În realitate, nu avem de-a face decît cu paleative, care nu au ușurat cu nimic situația grea a țărănimii. În plus, unele măsuri propuse de acest guvern au avut în vedere mai mult apărarea intereselor marilor proprietari și arendași.

Așa, spre exemplu, pentru a se asigura nevoia acută de cereale, guvernul a socotit necesar „a se opri cu desăvîrșire distilarea rachiului din grîu, orz, porumb și secară”. Pentru punerea în aplicare a acestei hotărîri, adoptată printr-un jurnal al Consiliului de miniștri din 27 iulie 1866, D. A. Sturdza, ministrul agriculturii, comerțului și lucrărilor publice, le cerea prefectilor, printr-o circulară din 11 august 1866, să ia măsurile necesare spre a opri „toate governele și velnițele... care distilează rachiul din arătatele cereale”⁵³. Măsura aceasta, chiar dacă ar fi fost aplicată, nu putea contribui la satisfacerea nevoilor de hrană ale țărănimii înfometate, deoarece nu s-a prevăzut nimic în legătură cu modalitatea de a se da o nouă destinație rezervelor de cereale existente. Mai mult, Măsura menționată n-a putut fi aplicată, iar velnițele marilor proprietari și arendași au continuat să lucreze, după cum recunoștea chiar D. A. Sturdza, „că în timpurile mănoase și pline de belșug”⁵⁴. Cu toate criticile ce i-au fost aduse, guvernul s-a menținut pe o poziție de pasivitate și n-a luat nici o măsură împotriva proprietarilor și arendașilor care fabricau rachiul din cereale.

Atitudinea de pasivitate, adoptată de guvern în chestiunea interzicerii fabricării rachiului din cereale, nu este deloc întîmplătoare. Lipsa partizanilor politici oferă anumite explicații pentru o asemenea conduită a guvernului, dar nu credem că la aceasta s-ar reduce întregul fond al chestiunii. De aceea, fără a exagera prea mult lucrurile, socotim necesară luarea în discuție și a unor factori de altă natură. Astfel, oricît de discutabil ar părea acest lucru, înclinăm să credem că lipsa partizanilor politici nu echivala, cel puțin la principalii membri ai guvernului, cu inexistența ambițiilor de a juca un rol de oarecare importanță în cadrul noului regim. Or, în situația unui grup minuscul, cum era acela reprezentat de moderații lui Ion Ghica, se impunea, mai ales în preajma alegerilor, adoptarea unei politici interne de natură să capteze bunăvoința acestor categorii sociale ce erau avantajate de noua lege electorală. Punînd lucrurile pe acest teren, se cuvine să precizăm că, prin concepții și poziții social-economice, majoritatea membrilor cabinetului de la 15 iulie 1866 se situa aproape sau înclina către moșierimea conservatoare⁵⁵, clasa care obținuse cîștig de cauză cu prilejul organizării noului regim.

Manifestarea unei anumite bunăvoințe față de moșierime ne este dovedită de un șir întreg de acte ale guvernului Ion Ghica. Astfel, deși foametea făcea ravagii în țară nu a fost adoptată nici o măsură pentru a stăvili exportul de cereale și a asigura, în acest fel, aprovizionarea cu precădere a pieței interne. Faptul este cu atît mai surprinzător cu cît, la 26 februarie 1866, deci în timpul unui guvern condus tot de Ion Ghica, s-a adoptat o hotărîre expresă prin care se interzicea, din cauza foametei, exportul de cereale. Cu toate acestea, după 15

⁵⁰ Chiar domnitorul s-a arătat „nemulțumit de condițiile apăsătoare ale acestui împrumut”. *Memoriile regelui Carol I...*, vol. III, p. 4.

⁵¹ *Ibidem*, p. 7; Cu toate criticile ce i s-au adus pe această temă, Ion Ghica l-a apărat pe Ion Bălăceanu, considerîndu-l ca un foarte bun financiar. „Supliment la Monitorul Oficial”, nr. 16 din 20 ianuarie/1 februarie 1867, p. 88.

⁵² Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răscolat țărănii*, București, 1907, p. 450.

⁵³ „Monitorul Oficial”, nr. 177 din 13/25 august, 1866, p. 784.

⁵⁴ *Idem*, nr. 267 din 6/18 decembrie 1866, p. 1261.

⁵⁵ T. W. Riker, *op. cit.*, p. 685.

ulie 1866, deși efectele foametei erau dezastruoase, nu s-a pus nici o piedică exportului de cereale⁵⁶. Referindu-se la acest lucru, M. Kogălniceanu, în ședința Adunării deputaților din 13 februarie 1867, critica pasivitatea guvernului și reliefa faptul că „la Giurgiu, Galați și Brăila numai cei ce nu vor nu exportează”⁵⁷. Deși a fost acuzat, în repetate rânduri, de nerespectarea hotărârilor referitoare la interzicerea exportului de cereale, de abuzuri și favoritism pentru partizanii guvernului⁵⁸, primul ministru nu a manifestat nici o dorință de a urma o altă linie politică. Dimpotrivă. Preocuparea pentru apărarea și favorizarea moșierimii, clasa cea mai interesată în valorificarea cerealelor prin prelucrare sau export, se impune ca o notă dominantă a politicii interne promovată de cel de al doilea guvern condus de Ion Ghica în perioada instabilității dintre anii 1866 și 1871.

Această tendință de apărare, cu precădere, a intereselor moșierimii ne este dovedită și de alte acte ale guvernului Ion Ghica. Revelatoare în acest sens ni se pare, printre altele, legea pentru ajutorarea locuitorilor lipsiți de hrană. Accastă lege, rezultat al unor nevoi presante, exprimă numai prin titlu grija guvernului în ceea ce privește ajutorarea țăranimii infometate și aflate în pragul răscoalei. Încolo, legea pentru ajutorarea locuitorilor lipsiți de hrană, votată în Adunarea deputaților la 28 ianuarie, iar în Senat la 2 februarie 1867⁵⁹, reprezintă, fără îndoială, una din cele mai importante acțiuni întreprinse de guvernul Ion Ghica spre a se veni în întâmpinarea dorinței marilor proprietari și arendași în legătură cu intervenția mai activă a administrației în vederea executării învoielilor agricole⁶⁰. Situația grea, în care se afla de mai multă vreme țăranimea, a fost folosită de guvern doar ca pretext pentru găsirea celor mai potrivite soluții menite să garanteze marilor proprietari și arendași îndeplinirea exactă și la timp a tuturor obligațiilor cuprinse în contractele de învoieli agricole, încheiate pe baza legii votată în martie 1866⁶¹. „Ajutorul” acordat țăranimii infometate se reducea, în ultimă instanță, la punerea administrației în slujba marilor proprietari și arendași. În fond, prin politica promovată față de țăranime, Ion Ghica a dovedit că poate fi și consecvent. Mare proprietar și adversar al reformei agrare de la 1864, el a văzut în legea învoielilor agricole de la 1866 o compensație pentru „pierderile” suferite de moșierime. De aceea, credem, nu este întimplător faptul că numele lui este legat, în egală măsură, atât de adoptarea cit și de aplicarea primei legi de învoieli agricole din vechea Românie.

Pe fondul acestei crize interne, ale cărei linii mari am încercat doar să le schițăm, s-au adâncit luptele politice dintre principalele grupări liberale și conservatoare, fapt dovedit, între altele, de rara violență cu care s-au desfășurat alegerile din toamna anului 1866. Guvernul Ion Ghica n-a intervenit prea activ în aceste alegeri, care erau menite să demonstreze valoarea noii legi electorale și să verifice raportul de forțe existent între diferitele grupări politice. Explicația pasivității relative a ministerului este căutată de unii cercetători în faptul că „guvernul fusese obligat, pentru a nu se primejdui regimul burghezo-moșieresc proaspăt organizat, să se abțină de a influența alegerile în folosul vreuneia dintre grupările politice”⁶². Această opinie este greșit de acceptat, deoarece, cu sau fără intervenția guvernului, luptele politice, în timpul alegerilor, erau inevitabile, iar grupările liberale și conservatoare s-au pregătit, cu mult înainte, pentru această confruntare socotită aproape hotărâtoare pentru raportul de forțe din cadrul noului regim instituit și organizat după 11 februarie 1866. Luptele politice erau o realitate, iar resorturile ce le-au generat nu aveau nimic de-a face cu atitudinea pasivă sau activă a ministerului condus de Ion Ghica. Având în vedere doar aceste elemente, socotim necesar să precizăm faptul că abținerea

⁵⁶ „Monitorul Oficial”, nr. 33 din 11/23 februarie 1867, p. 233.

⁵⁷ „Supliment la Monitorul Oficial”, nr. 37 din 16/28 februarie 1867, p. 265.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ „Supliment la Monitorul Oficial”, nr. 23 din 28 ianuarie/9 februarie 1867, p. 197.

⁶⁰ V. Russu, *op. cit.*, p. 131.

⁶¹ *Idem*, *Observații privind aplicarea legii învoielilor agricole din 1866*, în „An. șt. ale Univ. „Al. I. Cuza” din Iași”, tom. XIX, fasc. 1/1973, p. 103—110.

⁶² *Istoria României*, vol. IV, p. 139.

guvernului în timpul alegerilor s-a datorat unor rațiuni ce nu țineau de grija consolidării noului regim. Astfel, din capul locului, se impune să precizăm faptul că Ion Ghica nu avea partizani pe care să se sprijine spre a-și asigura o majoritate în corpurile legiuitoare⁶³. Ion Ghica, omul care nu a avut suficienți partizani pentru a constitui un guvern omogen, se găsea, practic, aproape în imposibilitate de a exercita un control serios asupra administrației locale, unde dominau adepții altor grupări politice. În afară de aceasta, nu trebuie să uităm că primul ministru era un adept convins al sistemului parlamentar englez, ceea ce îl făcea să țină foarte mult la formele constituționale⁶⁴. De aceea, nu este surprinzător faptul că Ion Ghica, în calitate de ministru de interne, le cerea prefectilor, printr-o circulară din 6 octombrie 1866, să ia toate măsurile necesare pentru ca alegătorii „să rămână liberi a-și exercisa dreptul lor în alegeri, fără nici o influență sau amestec din partea oricăruia din împiegații guvernului”⁶⁵. Această atitudine se datorește însă și altor factori, care se pare că nu au nimic comun cu parlamentarismul englez. Este vorba, în esență, de intervenția lui Carol I, care, sigur de recunoașterea din partea Turciei, se străduia tot mai mult să devină arbitru situației, încercând să impună chiar o anumită linie de conduită guvernului. Semnificativ în acest sens este scrisoarea publică a lui Carol I, prin care i se cerea lui Ion Ghica să vegheze „cu stăruință ca legea electorală să fie executată cu cea mai mare sinceritate, fără o umbră măcar de influență administrativă”⁶⁶. Este greu de presupus că acest act al domnitorului a fost de zădărnici și a izvorit dintr-un impuls generos spre a dovedi că „poporul român... este liber și prin urmare responsabil de actele sale”⁶⁷. Dimpotrivă. Încercarea de a dirija conduita guvernului în momente de maximă încordare a conflictului dintre liberali și conservatori demonstra, cât se poate de clar, tendința lui Carol I de a se amesteca activ în viața politică a țării, spre a putea ajunge la instituirea unui regim autoritar în România.

Bătălia electorală din toamna anului 1866 a fost extrem de îndrăjită⁶⁸. Cu toată abținerea relativă a administrației⁶⁹, conflictele dintre grupările politice n-au putut fi evitate⁷⁰. Cauzele acestei situații nu pot fi elucidate dacă privim lucrurile doar în raport cu atitudinea guvernului sau în funcție de momentul desfășurării operațiunilor electorale propriu-zise. Pentru a surprinde semnificația „bătăliei” electorale din toamna anului 1866 se impune să analizăm lucrurile puțin mai în profunzime și să luăm în discuție toate acele elemente care ne-ar putea oferi argumentele necesare în vederea analizării unuia din momentele importante ale evoluției vieții politice din perioada instabilității.

„Bătălia” electorală din toamna anului 1866 nu este un produs accidental al unor împrejurări de moment, ci o continuare firească a frământărilor prilejuite de instituirea și organizarea regimului politic al burgheziei și moșierimii⁷¹. Alegerile, care urmau să se desfășoare pe baza noii legi electorale, interesau într-un grad foarte înalt toate grupările politice, deoarece componența corpurilor legiuitoare urma să aibă consecințe însemnate atât pentru raportul de forțe din cadrul regimului, cât și pentru impunerea unei anumite orientări în politica internă și externă a țării. Atenția acordată alegerilor izvoara din interese și preocupări bine definite. Astfel, unele grupări, cum ar fi cele conservatoare, se arătau preocupate de consolidarea însemnatelor avantaje obținute cu prilejul organizării noului regim⁷², spre a putea avea un hotărâtor câștig de cauză în lupta pentru putere. La rindul lor, liberalii, dar mai ales cei de orientare radicală, urmăreau să pătrundă masiv în

⁶³ Ion Roman, *op. cit.*, p. 205.

⁶⁴ N. Iorga, *op. cit.*, p. 39.

⁶⁵ „Monitorul Oficial”, nr. 220 din 7/19 octombrie 1866, p. 1064.

⁶⁶ *Idem*, nr. 233 din 25 octombrie/4 noiembrie 1866, p. 1117.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ N. Iorga, *op. cit.*, p. 38.

⁶⁹ *Istoria României*, vol. IV, p. 539.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ V. Russu, *Din lupta politică în anii instabilității guvernamentale: Înțelegerea de la „Concordia” (februarie 1867)*, în, „An. șt. ale Univ. „Al. I. Cuza” din Iași, tom XVII, fasc. 1/1971, p. 75—77.

⁷² *Ibidem*, p. 76.

corpurile legiuitoare pentru a putea ieși din strania situație de „învinși ai lui 11 februarie”⁷³

O altă explicație a confruntărilor din toamna anului 1866 trebuie să o căutăm în limitele stabilite de legea electorală în ceea ce privește gradul de participare la viața politică a reprezentanților diferitelor clase și categorii sociale. Aplicarea legii electorale în litera și spiritul ei nu convenea decît conservatorilor, care sperau să devină principalii beneficiari a noii stări de lucruri. Respectarea normelor stabilite prin legea electorală de la 1866 era complet dezavantajoasă pentru liberali și nu împlîntor aceștia s-au văzut nevoiți să recurgă la mijloace violente pentru a-și asigura un număr mai mare de reprezentanți măcar în Adunarea deputaților, întrucît posibilitățile de pătrundere în Senat erau extrem de reduse. Lupta liberalilor împotriva chingilor legii electorale se inscrie, în mod organic, în lupta generală ce se ducea între cele două clase dominante în jurul problemei direcțiilor și ritmului dezvoltării României moderne. Asemenea confruntări spectaculoase, cum au fost alegerile din toamna anului 1866, nu pot fi înțelese în sine, nu pot fi explicate separat, ci numai ca verigi ale unui lanț de conflicte generate de lupta dusă în jurul făuririi bazelor României moderne. Obținerea unor majorități de o anumită culoare politică, în condițiile regimului parlamentar stabilit prin Constituția de la 1866, avea o importanță bine definită în ceea ce privește posibilitatea participării la conducerea statului și impunerea punctului de vedere al uneia sau alteia din cele două clase dominante în legătură cu ritmul și direcțiile dezvoltării statului. De aici, credem, și importanța pe care au acordat-o toate grupările politice alegerilor din toamna anului 1866.

Rezultatul alegerilor nu a mulțumit însă nici una din grupările politice, ceea ce a contribuit la menținerea în continuare a unei atmosfere agitate și încordate. Nici una din grupările politice, luată separat, nu a reușit să-și asigure, în Adunarea deputaților, o majoritate clară și categorică. O statistică exactă a raportului existent între grupările reprezentate în Adunarea deputaților ar fi greu de făcut. Unele date ne îngăduie, totuși, să susținem că în Adunarea deputaților exista o majoritate conservatoare. Această ipoteză poate fi confirmată, între altele, de maniera în care s-au făcut alegerile pentru biroul Camerei. Așa, spre exemplu, în ședința Camerei din 7 decembrie 1866, la al doilea scrutin, drept președinte al Adunării a fost desemnat, cu 65 voturi din 126, cunoscutul fruntaș conservator Lascăr Catargiu. Demn de remarcat este însă și faptul că trei dintre vicepreședinții Adunării au fost aleși tot dintre conservatori și numai unul din rîndul liberalilor „fracționiști”⁷⁴. Acest fapt își are importanța sa deoarece probează că reprezentanții moșierimii conservatoare au reușit să-și asigure majoritatea și conducerea Adunării deputaților, chiar dacă în timpul desfășurării alegerilor, în unele locuri, liberalii au recurs la forță pentru a-și impune candidații. Cu toate eforturile făcute de liberali, legea electorală, după cum era de așteptat, a dat cîștig de cauză conservatorilor, care vor căuta, încă de la deschiderea lucrărilor corpurilor legiuitoare, să dea serioase lovituri adversarilor lor politici⁷⁵.

Lucrările corpurilor legiuitoare au fost deschise la 15/27 noiembrie 1866 prin mesajul domnesc, care făcea o trecere în revistă a dificultăților interne și externe cu care a fost și încă mai era confruntată țara. Mesajul amintea de secetă și foamete, de criza financiară și împrumutul Oppenheim, adresînd, în același timp, un apel la împăciuire între grupările politice, pentru a se putea valorifica succesele obținute pe plan extern⁷⁶. Adunarea a răspuns prin parafrazarea mesajului tronului⁷⁷, ceea ce nu ne îngăduie să surprindem orientarea Camerei sau intențiile de care erau animați membrii ei.

Apelul la împăciuire făcut de domnitor n-a avut nici un efect, întrucît după deschiderea lucrărilor Adunării deputaților a izbucnit imediat conflictul dintre reprezentanții diferitelor grupări politice. Aceștia s-au arcatat preocupați, aproape în exclusivitate, de regrouparea forțelor în vederea preluării conducerii și a rezolvării mult disputatei probleme a preponderenței în cadrul noului regim.

⁷³ V. Russu, *Din lupta politică...*, p. 76—78.

⁷⁴ „Monitorul Oficial”, nr. 271 din 11/23 decembrie 1866, p. 1288.

⁷⁵ V. Russu, *op. cit.*, p. 79—81.

⁷⁶ „Monitorul Oficial”, nr. 251 din 16/28 noiembrie 1866, p. 1189.

Aceasta explică, printre altele, aprigele dispute prilejuite de validarea alegerilor⁷⁸ și sterilitatea legislativă a primei părți a sesiunii parlamentare.

La frământările rezultate din rivalitățile existente între grupările politice s-a adăugat lupta împotriva guvernului Ion Ghica, ceea ce a avut darul să complice și mai mult lucrurile. Situația acestui guvern, după deschiderea lucrărilor corpurilor legiuitoare, a fost oarecum stranie. Ministerul nu era agreat de nici o grupare politică, dar nici una din ele nu se arăta încă dispusă să încerce răsturnarea lui, întrucît nu se închegaseră majorități, care să poată asigura preluarea moștenirii lui Ion Ghica. Cu toate acestea, reprezentanții diferitelor grupări refuzau să colaboreze cu guvernul, opunîndu-se votării bugetului și hărțuindu-l continuu cu numeroase interpelări⁷⁹. De aceea, de la 15 noiembrie 1866, după propria declarație a lui Ion Ghica, a existat o continuă criză ministerială⁸⁰, dar guvernul, cu toate atacurile la care a fost supus, nu va cădea decît la sfîrșitul lunii februarie 1867. Situația este cu atît mai surprinzătoare, cu cît chiar primul ministru a încercat, fără a reuși însă, să grăbească sfîrșitul crizei pentru a pune capăt unei stări de lucruri ce era, într-adevăr, anormală. Astfel, în ședința Adunării deputaților din 21 decembrie 1866, Ion Ghica, spre surprinderea mai multor membri ai Camerei, și-a prezentat demisia⁸¹, dar aceasta n-a fost acceptată întrucît tratativele dintre diferitele grupări politice, în legătură cu constituirea unei coaliții guvernamentale, erau încă în plină desfășurare⁸². Fărîmițarea politică a întîrziat soluționarea crizei și a influențat în mod negativ activitatea corpurilor legiuitoare. Lipsa unor partide politice unitare era evidentă și din această cauză nu era posibilă funcționarea normală a sistemului parlamentar, fapt cu însemnate consecințe pentru întreaga perioadă a instabilității.

Raporturile dintre guvern și grupările politice nu s-au îmbunătățit cu nimic după ce reprezentanții acestora au refuzat să-i accepte demisia. Era vorba doar de aminarea unui desnodămînt pe care îl aștepta toată lumea. Deosebiri de vederi existau numai în ceea ce privește momentul și succesul ce trebuia să ia locul unui guvern în a cărui stabilite nu credea nimeni, dar pe care toți îl acceptau, de nevoie, pînă la limpezirea situației. Dealtfel, după prima încercare de demisionare a guvernului Ion Ghica, criza politică, care începuse de la deschiderea sesiunii parlamentare, a intrat în faza sa finală. Căderea guvernului Ion Ghica a fost grăbită de criticile aduse împrumutului Oppenheim de către comisia bugetară, dar mai ales ca urmare a constituirii coaliției grupărilor liberale, coaliție cunoscută sub numele de înțelegerea de la „Concordia”.

Împrumutul Oppenheim, încheiat în condiții oneroase, a prilejuit numeroase atacuri la adresa guvernului, dar mai ales a primului ministru, considerat drept principalul sprijinitor a lui Ion Bălăceanu omul care a procedat, cu atîta ușurință, la încheierea unei tranzacții financiare cu grave consecințe pentru interesele statului român. Împrumutul a fost aprobat de guvern, dar comisia bugetară, alcătuită din Gr. M. Sturdza, N. Picleanu, Andrei Pribeanu, Al. Gheorghiu, Gîrgore Balș și M. Kogălniceanu⁸³, l-a criticat cu multă asprime, cerînd darea în judecată a lui Ion Bălăceanu, care urma să fie făcut răspunzător pentru pagubele aduse țării „cu persoana și averul său”⁸⁴. Nici guvernul n-a scăpat criticilor comisiei bugetare, care nu a ezitat să declare că, acesta, pentru acceptarea împrumutului „merita toată dezaprobarea reprezentățiunii naționale”⁸⁵. Mai mult decît atît membrii comisiei bugetare, pentru a lovi în guvern, au dat publicității toată corespondența purtată cu Ion Bălăceanu în legătură cu mult criticatul im-

⁷⁷ N. Iorga, *op. cit.*, p. 39.

⁷⁸ „Supliment la Monitorul Oficial”, nr. 39 din 18 februarie/2 martie 1867, p. 279.

⁷⁹ D. Păcurariu, *op. cit.*, p. 230.

⁸⁰ În ședința Camerei din 20 februarie 1867, Ion Ghica sublinia că „de la începutul acestei sesiuni trăim într-o criză ministerială și sintem într-o stare anormală”, „Monitorul Oficial”, nr. 44 din 23 februarie/7 martie 1867, p. 319.

⁸¹ *Idem*, nr. 295 din 31 decembrie/12 ianuarie 1866, p. 1356.

⁸² *Memoriile regelui Carol I...*, vol. III, p. 22.

⁸³ „Monitorul Oficial”, nr. 14 din 18/30 ianuarie 1867, p. 67.

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ *Ibidem*.

prumut Oppenheim⁸⁶. Raportul comisiei bugetare conținea acuzații foarte grave la adresa guvernului, dar mai ales a primului ministru⁸⁷, ceea ce l-a determinat pe Ion Ghica să ceară dezbaterea publică a unui act ce putea să-i aducă, în caz de aprobare, trimiterea în fața Curții de Casație⁸⁸. Cererea primului ministru izvora din rațiuni bine definite. Recurgînd la acest procedeu, Ion Ghica urmărea, prin amenințarea cu demisionarea, să obțină sancționarea împrumutului de către Adunarea deputaților și absolvirea lui Ion Bălăceanu de gravele acuzații ce i se aduceau.

Intervenția primului ministru, făcută în ședința Camerei din 15 ianuarie 1867, a dat naștere la vii și întinse dezbateri. În zilele de 13 și 15 ianuarie 1867, Adunarea deputaților a fost teatrul unuia din cele mai îndrăznețe dueluri oratorice între partizanii și adversarii acceptării condițiilor împrumutului și conduitei guvernului Ion Ghica. Cea mai mare parte a deputaților conservatori, care nu doreau încă răsturnarea guvernului, au sprijinit împrumutul și au cerut modificarea concluziilor comisiei bugetare⁸⁹. Discuțiile purtate în jurul raportului comisiei bugetare sînt semnificative pentru a surprinde raporturile existerente între diferitele grupări reprezentate în Cameră. lipsa de unitate a fracțiunilor liberale și nesiguranța ce domnea în privința soluționării crizei ministeriale. Demn de remarcat este faptul că numai partizanii lui Kogălniceanu și „fracționiștii” au condamnat atitudinea adoptată de guvern față de împrumutul Oppenheim⁹⁰, în timp ce deputații radicali, în mod aparent surprinzător, au sprijinit ministerul și au criticat concluziile comisiei bugetare. Așa, spre exemplu, I. C. Brătianu, unul din conducătorii grupării radicale, în ședința Camerei din 14 ianuarie 1867, a apărut guvernul declarînd că acesta a avut carte blanche în privința contractării unui împrumut, iar tranzacția încheiată de Ion Bălăceanu o considera drept legală și constituțională⁹¹. Totodată, I. C. Brătianu se opunea categoric concluziilor comisiei bugetare, apreciînd că aceasta și-a depășit atribuțiile, deoarece n-a avut „misiunea să provoace o criză ministerială, să dea un blam sau un vot de neîncredere”, întrucît „noi nu cunoaștem să se fi format în această Cameră o majoritate, cu o programă cunoscută, care să poată da cel nou minister”⁹². Ce rațiuni să-l fi determinat pe Brătianu să sprijine un guvern în a cărui viabilitate nu credea și cu ale cărui principii de politică internă și externă nu era deloc de acord? Cert este că frunzașul radical nu urmărea consolidarea guvernului și nici colaborarea cu acesta⁹³, dar declarațiile sale sînt elocvente pentru a proba că la jumătatea lunii ianuarie 1867 între grupările liberale nu se ajunseseră la un acord de principii în ceea ce privește unirea eforturilor în vederea preluării succesiunii ministerului Ion Ghica. Deosebirile de vederi ale reprezentanților diferitelor nuanțe liberale în problema împrumutului Oppenheim sînt elocvente în acest sens.

Într-adevăr, situația era neobișnuită și extrem de complicată. Astfel, un guvern lipsit de partizani și autoritate, își dădea mereu demisia și provoca Adunarea deputaților ca să pună capăt unei situații anormale, dar reprezentanții puterii legiuitoare se mîrgineau să-l critice și-i refuzau retragerea de la condu-

⁸⁶ „Supliment la Monitorul Oficial”, nr. 15 din 19/31 ianuarie 1867, p. 76.

⁸⁷ „Monitorul Oficial”, nr. 14 din 18/30 ianuarie 1867, p. 67.

⁸⁸ Manolache Kostache Epureanu, spre exemplu, considera împrumutul perfect legal și contesta valabilitatea concluziilor raportului comisiei bugetare. „Desfid pe fiecare din d-voastră, preciza cunoscutul frunzaș conservator, să poată susține că în cestiunea aceasta guvernul a călcat legea”. Mai mult decît atît, același deputat pretindea că „Adunarea nu ar fi nici în dreptate, nici în cunoștință de cauză cînd ar da un asemenea vot de blam guvernului”. *Idem*, nr. 16 din 20 ianuarie/1 februarie 1867, p. 82.

⁸⁹ „Supliment la Monitorul Oficial”, nr. 15 din 19/31 ianuarie 1867, p. 77—79; „Monitorul Oficial”, nr. 16 din 20 ianuarie/1 februarie 1867, p. 83.

⁹⁰ „Supliment la Monitorul Oficial”, nr. 16 din 20 ianuarie/1 februarie 1867, p. 86.

⁹¹ *Ibidem*.

⁹² *Memoriile regelui Carol I...*, vol. III, p. 29.

⁹³ „Supliment la Monitorul Oficial”, nr. 16 din 20 ianuarie/1 februarie 1867, p. 88.

cere. Nici declarațiile categorice, referitoare la existența unui dezacord total între guvern și Adunare, nu i-au convins pe deputați să renunțe la strania lor atitudine. Primul ministru, exasperat de criticile aduse împrumutului Oppenheim, i-a sfidat pe membrii Adunării deputaților, declarând că „guvernul... va fi mai mulțumit de votul de blam al d-voastră decât de votul de încredere”⁹³. Adunarea deputaților s-a mărginit să murmure, dar în aceeași ședință, mai precis la 14 ianuarie 1867, a acceptat, cu 58 voturi pentru și 40 contra, un amendament al lui V. Boerescu, care propunea înscrierea anuității împrumutului Oppenheim în buget și trecerea la ordinea zilei⁹⁴.

Victoria obținută de guvern era însă iluzorie. Împrumutul a fost acceptat, în cele din urmă, pentru că asupra lui nu se mai putea reveni din motive de politică internă și externă⁹⁵. Acceptarea împrumutului, ca fapt împlinit, n-a contribuit cu nimic la consolidarea situației guvernului, care continua să fie atacat din toate părțile. Mai mult. În a doua jumătate a lunii ianuarie 1867, reprezentanții diferitelor grupări liberale, convinși de imposibilitatea menținerii guvernului Ion Ghica și dornici să-i devină succesori, au început pregătiri febrile în vederea constituirii unei coaliții de natură să îngăduie răsturnarea ministerului și preluarea frinelor conducerii. Demn de remarcat este faptul că pregătirile s-au făcut înafara Adunării deputaților și ele au durat destul de mult, ceea ce demonstrează, odată în plus, existența unor deosebiri de vederi destul de pronunțate între grupările liberale existente în epocă. În plus, radicalii, prin I. C. Brătianu, au inițiat, pe lângă domnitor, o campanie de denigrare a lui Ion Ghica pe care n-au ezitat să-l acuze că ar nutri chiar gânduri ascunse în legătură cu ocuparea tronului⁹⁶. La jumătatea lunii februarie 1867 pregătirile în vederea răsturnării guvernului Ion Ghica erau terminate, ceea ce explică de ce în câteva zile s-a putut ajunge la soluționarea unei crize ministeriale, care dura încă de la deschiderea sesiunii parlamentare.

Astfel, este îndeobște cunoscut faptul că Adunarea deputaților, din motive ce țineau de interesele fiecărei grupări, a târăgănat votarea bugetului, împiedicând, în acest fel, desfășurarea activității normale a guvernului. Pentru a ieși din acest impas, primul ministru, încurajat probabil de refuzul deputaților de a-i da un vot de blam, a somat Adunarea, în ședința din 14 februarie 1867, să voteze bugetul în termen de zece zile. În eventualitatea întâmpinării unui refuz, Ion Ghica, omul care prin mijloace mici a vrut să ajungă la lucruri mari⁹⁷, a recurs la arma sa preferată: amenințarea cu demisia. Guvernul concesiilor, cedărilor și renunțărilor va fi ascultat de data aceasta, cel puțin de partea liberală a Adunării, care va face tot posibilul pentru a-l răsturna de la conducere.

Într-adevăr, la 20 februarie 1867, adică în momentul în care la ordinea zilei se afla problema votării bugetului de venituri și cheltuieli, tânărul deputat Petre Grădișteanu, unul din cei mai zelosi susținători ai lui Kogălniceanu, a cerut să se dea un vot de blam guvernului, pentru a se putea ajunge la constituirea unui minister, care să aibă încrederea Adunării⁹⁸. În sprijinul acestei propuneri s-au adus și argumente de altă natură. Tânărul deputat Petre Grădișteanu a criticat guvernul pentru lipsă de activitate, dar mai ales pentru nerespectarea articolului 132 din Constituție, care prevedea introducerea unor legi speciale menite să

⁹⁴ *Ibidem*.

⁹⁵ În propunerile făcute pentru modificarea concluziilor inițiale ale raportului comisiei bugetare se sublinia, între altele: „Comisiunea conchide că deși împrumutul Oppenheim este făcut într-un mod neregulat și ruinător pentru țară, după însăși declararea guvernului, însă ca fapt împlinit, și numai spre ferirea discreditului financiar al țării, ea este nevoită a propune Adunării înscrierea în bugetul ministerului de finanțe a anuității de 8.425.105 lei, parale 11”. „Supliment la Monitorul Oficial”, nr. 15 din 19/31 ianuarie 1867, p. 79.

⁹⁶ Ion Bălăceanu, *op. cit.*, f. 134; Al. Candiano-Popescu, *Amintiri din viața-mi*, vol. I, p. 150.

⁹⁷ *Memoriile regelui Carol I.*, vol. III, p. 35.

⁹⁸ „Monitorul Oficial”, nr. 44 din 23 februarie/7 martie 1867, p. 319.

⁹⁹ *Ibidem*.

contribuie la instituirea garanțiilor necesare în vederea consolidării libertăților publice⁹⁹.

Propunerea, deși era așteptată de toată lumea, a dat naștere, totuși, la discuții destul de aprinse, fiind cu greu acceptată de Adunarea deputaților. Astfel, din capul locului, ne reține atenția faptul că Adunarea deputaților nu s-a pronunțat imediat asupra propunerii lui Grădișteanu, care a fost înaintată de birou spre dezbateră în secțiuni. Un motiv de tergiversare sau speranța de a da o anumită soluționare crizei ministeriale? Greu de spus. Cert este că secțiunile Camerei, după cum o reflectă raportul prezentat de D. Ghica, n-au fost toate de acord cu votul de blam¹⁰⁰. Ca urmare a acestui fapt, minoritatea comitetului secțiunilor Camerei, alcătuită din I. C. Brătianu, A. Vericeanu și D. Pruncu, a prezentat Adunării un raport separat prin care căuta să justifice necesitatea acceptării propunerii făcute de Petre Grădișteanu. Cu acest prilej, s-au adus severe critici guvernului în legătură cu împrumutul Oppenheim, politica concesivă față de Turcia, suprimarea impozitelor votate de Constituantă, suspendarea aplicării legii de vânzare a bunurilor statului etc.¹⁰¹. Pentru a lăși și mai mult în guvern, minoritatea comisiei secțiunilor Camerei n-a ezitat să-i atribuie acestuia chiar intenția dizolvării Adunării în vederea înfringerii oricărei opoziții față de actele de politică internă sau externă¹⁰². Cele mai multe din criticile aduse guvernului Ion Ghica erau drepte și justificate, iar în raportul menționat se răsfrîng, ca într-o oglindă, toate deficiențele unui minister lipsit de energie și autoritate, dar menținut la conducere din calcule ce-și aveau izvorul nu numai în criza politică internă și externă, ci și în neputința grupărilor liberale și conservatoare de a domina situația.

Imposibilitatea menținerii guvernului Ion Ghica devenise un fapt de notorietate publică, dar aceasta nu i-a împiedecat pe deputații conservatori să depună serioase eforturi în vederea prelungirii existenței acestui hărțuit minister. Atitudinea adoptată de reprezentanții moșierimii conservatoare nu avea în sine nimic surprinzător sau întimplător. În condițiile specifice existente la începutul anului 1867 venirea conservatorilor la conducere nu era probabilă și nici posibilă¹⁰³. Ca urmare a acestui fapt, menținerea guvernului Ion Ghica, în care conservatorii își aveau reprezentanții lor, le apăra acestora drept soluția cea mai potrivită, cel puțin pentru moment, spre a putea contracara veleitățile liberalilor legate de preluarea conducerii și asigurarea mult doritei preponderențe în cadrul regimului politic existent. Un guvern lipsit de autoritate, dar mai ales de inițiativă, le convenea cel mai mult conservatorilor, care, în această perioadă, se arătau tot mai ostili continuării procesului de modernizare ce fusese început în timpul domniei lui Cuza. Pasivitatea guvernului Ion Ghica convenea, întru totul, dorinței conservatorilor de a menține cât mai multă vreme statu quo-ul, spre a putea împiedeca transformările rapide, prefacerile bruște. Elocventă în acest sens, ni se pare disputa angajată în Cameră în jurul unora din acuzațiile aduse guvernului de către Petre Grădișteanu cu prilejul propunerii votului de blam. Astfel, așa după cum am mai menționat, guvernului Ion Ghica i s-a imputat lipsa de activitate, dar mai ales nerespectarea prevederilor Constituției de la 1866 în legătură cu anumite reforme socotite absolut necesare pentru ca legea fundamentală să nu rămână literă moartă. Deputații conservatori, în frunte cu D. Ghica, N. Blaremburg M. Kostache Epureanu, au refuzat să ia în considerație argumente de asemenea natură, pronunțându-se, totodată, cu totul împotriva introducerii unor noi reforme. Lipsa de activitate a guvernului, pasivitatea ori incapacitatea lui, erau considerate acum, de către deputații conservatori, drept merite ce putea să justifice și să legitimeze menținerea la conducere. Demn de relevat este faptul că guvernul începea să fie lăudat pentru prudență și maturitate¹⁰⁴, pentru o politică contrară celei urmate de predecesori, care, nerespectând „tradițiunile, moravurile și geniul națiunii”, au introdus atâtea inovații, încât

¹⁰⁰ „Monitorul Oficial”, nr. 44 din 23 februarie/7 martie 1867, p. 320.

¹⁰¹ „Supliment la Monitorul Oficial”, nr. 44, p. 322.

¹⁰² *Ibidem*.

¹⁰³ V. Russu, *op. cit.*, p. 89.

¹⁰⁴ „Monitorul Oficial”, nr. 44 din 24 februarie/8 martie 1867, p. 320.

apărea drept justificată „repulsiunea pentru ele”¹⁰⁵. Pentru a se preîntîmpina alte încălcări ale tradiției, deputații conservatori, prin N. Blaremburg și D. Ghica, s-au opus introducerii unor noi reforme, invocînd necesitatea unei perioade îndelungată de chibzuire, spre a se putea vedea dacă mai erau justificate și alte transformări față de cele ce fuseseră deja înfăptuite în cadrul societății românești¹⁰⁶.

Teoriile puse în circulație de conservatori reflectau, cît se poate de clar, intenția acestora de a impune un ritm lent și o anumită direcție dezvoltării țării pentru a putea apăra cît mai bine interesele clasei pe care o reprezentau. Atitudinea lor față de guvernul Ion Ghica era dictată de rațiuni legate de linia pe care voiau să o impună politicii interne și externe a țării. Eforturile făcute de conservatori, pe plan teoretic sau practic, s-au dovedit însă zadarnice. Teoriile conservatoare, referitoare la prudență, chibzuire matură sau respectarea tradiției, au fost criticate și respinse de liberali, care au reliefat interesele ce stăteau în spatele acestor formule. Combătînd teoriile deputaților conservatori, referitoare la momentul și maniera de adoptare a unor noi reforme, tînărul Petre Grădișteanu, spre exemplu, a căutat să sublinieze că toate acestea erau elocvente pentru a proba dorința „nu de a se conforma în totul cu expresiunile constituției, care cere ca acele legi să fie făcute în cel mai scurt timp, ci de a le vedea cît mai departe, cît mai tîrziu făcute poate chiar la calendele grecești”¹⁰⁷.

Conflictul dintre grupările liberale și conservatoare își avea temeiuri mai adînci decît s-ar putea crede la prima vedere. Lupta ce se ducea pentru răsturnarea sau menținerea guvernului Ion Ghica avea semnificații ce depășeau însemnătatea unei simple crize ministeriale. Atitudinile adoptate față de guvernul prezidat de Ion Ghica aveau resorturi intime ce țineau de interese mai largi și mai înalte decît acelea legate strict de persoanele care urmau să preia conducerea în cazul în care Adunarea s-ar fi declarat de acord cu votul de blam. Însăși durată neobișnuită a acestei crize ministeriale constituie, fără îndoială, un argument ce nu poate fi neglijat, atunci cînd încercăm să surprindem natura luptei ce se desfășura în acel moment între diferitele grupări de orientare liberală sau conservatoare. De asemenea, soluționarea crizei este suficient de elocventă pentru a proba faptul că nu avem de-a face doar cu rivalități personale, pe care, firește, nu le excludem, ci cu un conflict mult mai adînc cu implicații din cele mai însemnate pentru evoluția ulterioară a politicii interne și externe.

După cum se știe, guvernul Ion Ghica a fost răsturnat, la 21 februarie 1867, în urma unui vot de blam ce a întrunit, cu destulă greutate, majoritatea necesară. Astfel, din 115 deputați prezenți la ședința respectivă, 59 au sprijinit moțiunea de neîncredere, iar 56 au votat împotriva¹⁰⁸. Răsturnarea guvernului a fost posibilă, întrucît în februarie 1867 se constituise coaliția de la „Concordia”, în care intrau reprezentanții radicalilor, „maiștilor” și „fracțiونیștilor”. Închegarea coaliției dintre principalele grupări liberale nu a rămas fără urmări. O primă consecință a închegării acestei alianțe poate fi surprinsă în legătura cu modificarea raportului de forțe din cadrul Adunării deputaților, ceea ce a îngăduit formarea unei majorități necesare în vederea înlăturării ministerului Ion Ghica, fapt cu implicații însemnate pentru evoluția ulterioară a vieții politice.

Răsturnarea guvernului Ion Ghica s-a datorat nu numai constituției coaliției grupărilor liberale, ci și complicațiilor ivite în acea perioadă pe plan european. Într-adevăr, la sfîrșitul anului 1866 și la începutul lui 1867 situația internațională era extrem de complicată și încordată, deoarece atît în est, cît și în vest se îngrămădeau la orizont norii tot mai amenințători ai războiului. În sud-estul Europei, spre exemplu, răscoala izbucnită în Creta, încă din vara anului 1866, amenința să ducă la redeschiderea crizei orientale, fapt ce ar fi avut urmări din cele mai însemnate atît pentru harta politică a continentului, cît și pentru raportul de

¹⁰⁵ „Supliment la Monitorul Oficial”, nr. 44, p. 321.

¹⁰⁶ *Ibidem*; *Idem*, nr. 45 din 25 februarie/9 martie 1867, p. 325.

¹⁰⁷ *Idem*, nr. 41 din 25 februarie/9 martie 1867, p. 324.

¹⁰⁸ *Memoriile regelui Carol I...*, vol. III, p. 44—45; N. Iorga, *op. cit.*, p. 40; *Istoria României*, vol. IV, p. 540.

forțe dintre marile puteri¹⁰⁹. Insurecția cretană, puternic sprijinită de Grecia, a avut un puternic răsunet în Balcani, unde se făceau febrile pregătiri în vederea declanșării unei mișcări generale de emancipare¹¹⁰. Popoarele mici din această parte a Europei suportau tot mai greu dominația străină, manifestându-și din ce în ce mai deschis și energic dorința de a-și obține independența. Remarcabil este faptul că în rîndul conducătorilor acestor popoare, care au dat un tribut atât de greu luptei pentru libertate, se încetățenea tot mai mult ideea necesității închegării unei alianțe în vederea obținerii independenței cu forțe proprii, fără amestecul marilor puteri¹¹¹. Ideea soluționării problemei orientale cu forțe proprii este meritorie și apariția ei reflectă, cu prisosință, faptul că popoarele mici din această zonă a continentului, ajunse la conștiința de sine, refuzau să se mai mulțumească cu firmiturile ce cădeau de la masa reprezentanților marilor puteri, care, prin conferințe și congrese europene, încercau să-și păstreze, cît mai multă vreme posibil, privilegiul de a hotărî asupra schimbărilor ce urmau să fie aduse hărții politice a continentului. Moartea „omului bolnav” era doar o chestiune de timp, dar executarea testamentului acestuia ridica probleme extrem de complicate. În configurația europeană de atunci, interesul marilor puteri pentru sud-estul continentului a crescut extrem de mult, fapt ce impunea popoarelor mici din această zonă prudență, abilitate și serioase pregătiri pentru a nu deveni obiect de compensație în numele așa-numitului echilibru european. De aceea, lupta împotriva Imperiului otoman trebuia pregătită cu minuțiozitate pentru a se evita înlocuirea unei dominații străine cu alta.

În aceste condiții, menținerea guvernului condus de Ion Ghica devenise imposibilă. Guvernul concesiilor, tergiversărilor și renunțărilor trebuia să facă loc unor oameni politici activi, capabili să facă față, la nevoie, unor împrejurări cu caracter excepțional. Ca urmare a acestui fapt, nu întâmplător, succesiunea guvernului Ion Ghica va fi preluată de către liberalii radicali, considerați cei mai potriviți pentru acel moment de cumpănă prin care se părea că trece Europa celui de al VII-lea deceniu al veacului trecut.

Cea de a doua guvernare Ion Ghica, deși nu s-a remarcat prin realizări importante de politică internă și externă, ocupă, totuși, un loc important în cadrul frământatei perioade de instabilitate dintre anii 1866 și 1871. În timpul acestei guvernări, asupra căreia ne-am oprit doar în linii generale, s-a conturat mai exact raportul de forțe dintre principalele grupări politice, ceea ce a îngăduit delimitarea mai clară a direcțiilor pe care acestea doreau să le imprime dezvoltării României moderne. Din acest punct de vedere, cel de al doilea minister prezidat de Ion Ghica în perioada instabilității a reprezentat mai mult un paravan, care a îngăduit grupări și regrupări de forțe, fapt cu urmări din cele mai importante pentru evoluția ulterioară a vieții politice din România.

L'ACTIVITÉ POLITIQUE DE JEAN GHICA DANS LA PÉRIODE D'INSTABILITÉ MINISTÉRIELLE DE JUILLET 1866 À FÉVRIER 1867

RESUME

L'auteur se basant sur de nombreux documents, la plupart inédits, a abordé, dans cet article, une période peu connue de l'activité politique de Jean Ghica, un personnage de plus intéressants de la Roumanie du XIXe siècle. Il s'agit notamment de la période du 15 juillet 1866 au 1er mars 1867, lorsque, pour la seconde fois, Jean Ghica fut président du conseil des ministres.

Les actes de ce deuxième gouvernement dirigé par Jean Ghica n'ont pas encore fait l'objet d'études approfondies. C'est pourquoi ne correspondent pas à la réalité les motifs indiqués jusqu'à présent comme ayant déterminé la constitution de cette formation ministérielle.

¹⁰⁹ N. Iorga, *Politica externă a regelui Carol I*, p. 44—45 ; A. Dj. P. Taylor, *Boriba za gospodstvo v Evrope. 1848—1918*, Moskva, 1958, p. 207—209.

¹¹⁰ *Ibidem*.

¹¹¹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 52—53, 59.

Contrairement à une opinion assez répandue, l'auteur met en évidence que le ministère du 15 juillet 1866 n'a pas été constitué pour des raisons de politique étrangère, c'est-à-dire pour continuer les négociations avec la Turquie afin d'obtenir l'investiture par la Sublime Porte de Charles de Hohenzollern comme prince régnant des Principautés-Unies de Valachie et de Moldavie. La nomination de Jean Ghica, le 15 juillet 1866, fut favorisée par la lutte entre les partis politiques, après l'entrée en vigueur de la Constitution du 30 juin 1866 qui fut l'œuvre de la bourgeoisie et des grands propriétaires fonciers. Jean Ghica n'avait pas adhéré à un parti politique. Il avait peu de partisans. Il ne fut donc pas considéré comme un adversaire dangereux ni par les libéraux, ni par les conservateurs, qui luttèrent les uns contre les autres et s'efforçaient de remporter une victoire décisive aux prochaines élections pour la Chambre des députés et le Sénat. Ces élections qui devaient avoir lieu en automne 1866, en conférant la majorité des mandats soit aux libéraux, soit aux conservateurs, leur donnaient la possibilité de conquérir une position prédominante dans la vie politique de la Roumanie.

Jean Ghica, durant son deuxième ministère, a manifesté ostensiblement ses préférences pour les grands propriétaires fonciers. Ils furent favorisés par les lois agraires que Jean Ghica réussit à faire adopter par les Chambres. Ils furent aussi favorisés par les très sévères mesures administratives que Jean Ghica n'hésita pas à prendre pour imposer l'exécution des clauses draconiennes des contrats agricoles que les paysans avaient été contraints de conclure avec les propriétaires fonciers. Jean Ghica espérait ainsi obtenir le concours des éléments conservateurs pour prolonger la durée de son ministère. Ses espérances ne se réalisèrent pas.

Les élections pour les deux Assemblées eurent lieu à la fin du mois d'octobre et au début du mois de novembre 1866. Aucun des groupes politiques représentés à la Chambre et au Sénat n'accepta de collaborer avec le ministère Jean Ghica. Harcelé par d'incessantes interpellations et continuellement critiqué pour la plupart de ses actes, Jean Ghica ne put que fort difficilement se maintenir au pouvoir. Les groupes libéraux représentés dans les deux Chambres, après de longues négociations, parvinrent à se mettre d'accord, en février 1867. A la suite de cet accord, Jean Ghica fut contraint de démissionner le 1er mars 1867 et un nouveau ministère fut constitué au sein duquel l'influence des radicaux fut prépondérante. Ainsi succomba le deuxième ministère Jean Ghica, sans avoir obtenu aucun résultat suffisamment important pour être mentionné dans l'histoire de la Roumanie.

ROLUL STATULUI ÎN ECONOMIA NAȚIONALĂ (1922—1928)

DE

I. SAIZU

Problema dacă statul trebuia să-și sporească funcția sa în domeniul economic s-a impus în chip imperios în primul război mondial, dar mai cu seamă după înfăptuirea actului de la 1 decembrie 1918. Punerea ei la noi, ca și în toate țările, trăda — după cum sublinia unul din contemporani¹ — completa nepregătire a autorității centrale pentru atribuțiuni și funcțiuni economice. Paralel, deci, cu accentuarea între anii 1922 și 1928 a disputei pentru hotărîrea căilor și a mijloacelor de dezvoltare a economiei s-a intensificat polemica asupra fixării rolului statului în procesul de producție. Gîndirea progresistă, luînd în considerație cerințele obiective ale dezvoltării puternice a forțelor de producție, cu implicații, în ansamblu, asupra societății românești, faptul că asigurarea progresului producției și cîștigarea unui loc de frunte în demarajul economic al statelor nu puteau fi lăsate la bunul plac al inițiativei private, a pledat pentru intervenția activă a statului în această materie. Extrem de concludentă pentru reliefaarea necesității de a-i reforma rostul și funcțiile, de a-l face să fie legat indisolubil de concret, de viață, era mențiunea din programul partidului lui N. Iorga, potrivit căreia organizația sa politică trebuia să se sprijine pe societatea organică din care se ridica puterea centrală, iar nu pe statul abstract care „nu poate da putere de viață societății”².

În cadrul unui program axat în mare parte pe interesele fundamentale ale țării (dezvoltarea forțelor de producție, consolidarea statului, apărarea integrității teritoriale, protecția în fața presiunilor capitalului străin), cei mai mulți au sprijinit documentat teza necesității întăririi rolului lui în valorificarea bogățiilor, în exercitarea în toată plenitudinea a funcției sale economice, atît pentru a încuraja industria, cît și pentru a da țării instrumentele mari de care o economie modernă avea trebuință (transporturi, comerț etc.). „Necesitatea valorificării întregii avuții — se remarcă în una din lucrările timpului — impune statului *datoria* de a nu lăsa neutilizat nici un izvor de energie și avere aflătoare în cuprinsul hotarelor românești”³. În consecință, statul era chemat nu numai să ducă o politică generală de încurajare a vieții economice, dar să aibă și o politică proprie, situată deasupra prevederilor din programele partidelor.

Deși necesități obiective și practice subliniaseră insuficiențele liberalismului și, ca urmare, nevoia imperioasă a intervenției statului, partidele burgheze, oamenii politici și de știință au privit în mod diferit rolul lui în procesul eco-

¹ C. Popper, *Reforma Camerelor de comerț și de industrie*, în „Independența economică”, an VI (1923), nr. 1—2, p. 23—24.

² Partidul național, *Programul și Congresul partidului de la 5 februarie 1928*, Vălenii de Munte, 1928, p. 27, 31.

³ M. N. Constantinescu, Al. Velescu și N. M. Pesseacov, *Memoriu privitor la cointerarea statului la întreprinderile de valorificare a avuției naționale*, București, 1921, p. 3.

conomic. Cele mai concludente prevederi la nivelul burgheziei le găsim în programul P.N.L.; sub masca însă a intervenției nepărtinitoare, independente în materie de îndrumare și control a activității economice a tuturor întreprinderilor se ascundea interesul de a face din stat un instrument subordonat marii burghezii dornică să-și întărească poziția. De pe urma unui asemenea fenomen avea de câștigat în ansamblu și procesul de consolidare a națiunii. Spre deosebire de alte partide burgheze, P.N.L. a tins să lege cât mai strâns politica sa de țelurile autorității centrale, fără însă să se confunde. De aceea, și prevederile sale erau mai bine ancorate în politica economică a statului. Stimularea atributelor productive ale puterii centrale a fost susținută și de organizațiile de dreapta, îndeosebi de L.A.N.C., care s-a pronunțat pentru un sistem economic pus sub conducerea statului cu înfăptuirea însă a proporționalității etnice⁴.

În apărarea intervenționismului statului în materie economică s-au angajat și cei mai de seamă teoreticieni ai timpului. Raportînd conceptul de stat la diversele etape istorice pe care le-a străbătut, autori de diverse orientări politice au remarcat evoluția acestuia de la prevederile doctrinei liberalismului economic la aceea a intervenționismului integral. Modificarea în sens calitativ a fost impusă de cerințe incomparabil mai mari. După cum se știe, liberalismul român a plecat și el de la principiul „laissez faire, laissez passer!”, care presupunea libertatea absolută la începutul organizării economice a statelor, spre a ajunge la intervenționism, ca necesitate izvorâtă din complexitatea economiei moderne, ca și din interesul, manifestat numai aparent, de a „apăra pe cel slab împotriva celui tare”⁵. Semnificația etică a acestei afirmații nu a constituit nici un moment un ideal în practica guvernamentală.

Aprecieri concludente cu privire la rolul statului în economie le-au formulat V. Brătianu și Șt. Zeletin. Cerința fundamentală a propășirii și a neafinării putea fi satisfăcută — în concepția celui dintâi — numai printr-o colaborare cu statul a tuturor factorilor⁶, prin îndeplinirea funcției sale economice, astfel încît, dezvoltînd propria activitate, să o înlesnească pe aceea privată⁷. De asemenea, Șt. Zeletin, plecînd de la constatarea că în faza de plămădire a statelor moderne era caracteristică tutela energetică a puterii centrale⁸, a subliniat că progresul României cerea în mod imperios intervenția activă a statului printr-o politică economică protecționistă, încurajatoare. Pentru a se clădi un stat de sine stătător — reliefa el în continuare — „trebuie să i se creeze o forță materială proprie, ceea ce nu e cu puțină decît printr-o îndelungată și viguroasă intervenție a puterii centrale”⁹.

În consecință, interesul de a nu se refuza României dreptul la o viață proprie și a i se comprima evoluția a stimulat etatismul unor factori politici și de știință, care a sporit în momentul cînd, prin Constituția din 1923, statul a devenit, grație în primul rînd naționalizării subsolului minier, un mare proprietar, ceea ce-l obliga să-și mărească și mai mult rolul economic, impunînd în cadrul programului de valorificare a bogățiilor țării activitatea sa proprie.

Luînd în seamă că intervenționismul de stat izvora din complexitatea economiei moderne¹⁰, contemporanii au și fixat domeniile în care acesta putea fi acceptat. Din capul locului se cere subliniat faptul că rolul dinamizator a fost

⁴ L.A.N.C., *Programul, statutul și regulamentul*, Cîmpulung Muscel, 1926, p. 15.

⁵ *Doctrinile partidelor politice*, București, 1923, p. 109; P. H. Suciu, *Evoluția gândirii economice*, București, 1946, p. 9.

⁶ *Noua Constituție a României, 23 de prelegeri publice organizate de Institutul Social Român*, București, s.a., p. 29; „Informațiuni economice”, 31 martie 1927, p. 1.

⁷ V. I. Brătianu, *Economia națională a României*, în „Democrația”, an XV (1927), nr. 1, p. 45.

⁸ Șt. Zeletin, *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric*, București, 1925, p. 85.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Doctrinile partidelor politice...*, p. 109.

conceput cu precădere pentru industrie, spre punerea în valoare a avuțiilor, domenii în care erau interasați în primul rând liberalii. În raportul adresat în 1923 celorlalți miniștri, V. Brătianu sublinia că politica de valorificare a bogățiilor patriei nu se putea înfăptui decît prin sporirea rolului statului, care trebuia mai întîi să inventarieze toate avuțiile sale și să le clasifice după importanța ce o au în economie¹¹. Se preconiza astfel punerea în valoare a energiilor latente (petrol, gaz metan, căderi de apă, cărbune) și distribuirea lor pe tot cuprinsul țării pentru a se reduce investițiile făcute la motoare și forță motrice¹². După concepția sa, unele bogății, deși susțineau industriile de bază, trebuiau puse în valoare prin comercializare, formă prin care statul putea da nu numai pildă și încredere, ci și asocia, ajuta și îndruma inițiativa națională. În această direcție, el era chemat să pună imediat în exploatare intensivă Uzinele de la Hunedoara și Cugir, Uzinele sale de la Petroșani (Lonea), exploatarea minieră de la Baia Mare și din Munții Apuseni, fie direct, fie prin transformarea lor în regii naționale cointeresate¹³. Legat de căile valorificării bogățiilor țării s-a enunțat teza¹⁴ că sfera activității economice a statului, sub forma regiei proprii, era o chestiune de oportunitate, în raport cu dezvoltarea României, putînd forma, așadar, obiectul programelor partidelor politice, însă ceea ce se referea la siguranța publică și apărarea națională, la tot ceea ce condiționa viața economică și salubritatea publică nu putea fi lăsat în domeniul întreprinderilor private, ci trebuia să constituie un vast cîmp de activitate directă a statului.

Într-un asemenea context, economiștii de frunte au considerat că procesul de industrializare nu se putea realiza numai pe baza inițiativei private; se impunea participarea nemijlocită a statului în sensul încurajării industriei private și preluării acelor unități și ramuri de mare importanță pentru economia națională. În acest proces, rolul statului trebuia îndreptat spre elaborarea unei legislații referitoare la regimul minier, la folosirea generatorilor de energie, la stabilirea obligativității de a se produce în țară articolele necesare consumului intern. Întărirea funcției sale era cu atît mai necesară, cu cît industria nu ajunsesse la punctul maturizării; ea avea nevoie de concurs pentru înființarea de noi obiective, pentru încurajare și protecție. Însuși statul, pentru a face din industrie un suport de consolidare a națiunii, era dator să-i grăbească dezvoltarea prin perfecționarea regimului vamal, prin înlăturarea nesiguranței provocată de fluctuațiile valutare, prin sporirea volumului capitalului, prin inaugurarea unei noi politici a materiilor prime, prin rationalizarea exportului, apărarea intereselor economiei naționale și intensificarea activității transporturilor, îndeosebi a căilor ferate¹⁵. Principiile politicii industriale impuneau ca statul să-și asume un rol important pe acest tărîm, să subordoneze regimul industrial politicii economice a întregii națiuni, pentru ca ea să poată progresa, să sprijine mai cu seamă unitățile mari, puternice, viabile. Aceasta nu era o acțiune proprie statului român, ci reprezenta un curent, „ceva în care statele civilizate concurează chiar, tocmai în vederea foloaselor reale ce pot fi culese de pe urma unui aparat de producție industrial bine organizat”¹⁶. De aceea, în opera importantă de refacere a industriei, statul nu trebuia să se mărginească numai la reconstruirea a ceea ce războiul a distrus, ci să încurajeze și protejeze dezvoltarea ei rațională¹⁷, mai cu seamă că nici o industrie nu se putea naște de la sine în fața puternicei concurențe străine¹⁸.

¹¹ Arh. St. București, fond Casa regală, dosar 9/1923, f. 3—4.

¹² V. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 46.

¹³ Arh. St. București, fond Casa regală, dosar 9/1923, f. 4.

¹⁴ I. N. Angelescu, *Politica economică a României față de politica economică imperialistă*, București, 1923, p. 61.

¹⁵ B. Diamand-Mentor, *Independența economică, garanția independenței politice*, București, 1927, p. 31.

¹⁶ Al. Topliceanu, *În contra parazitismului industrial*, în „Buletinul industriei”, an II (1927), nr. 8, p. 581.

¹⁷ C. Casassovici, *Refacerea industriei*, București, 1919, p. 62.

¹⁸ Șt. Zeletin, *op. cit.*, p. 121.

Exercitarea funcției economice a statului pe tărîm industrial a fost privită foarte diferit. Cei mai mulți au reclamat acest rol pentru industria petrolului. „Nu cred — scria unul din contemporani — să fie o altă industrie la noi care să justifice mai mult ca industria petrolului intervenția statului”¹⁹ în producție, circulație, repartiție și consum. Ceea ce interesa în primul rînd statul era — potrivit aceluiași autor — ca bogăția petrolului să nu fie exploatată în mod irațional și contrar intereselor sale, ca elementele autohtone să aibe o cît mai largă participare la dezvoltarea acestei bogății²⁰.

Necesitatea obiectivă a întăririi funcției economice a statului a fost susținută și pentru alte ramuri de activitate. În domeniul agriculturii, bunăoară, statul era „invitat” să organizeze cîmpuri de experiență, să introducă plante noi de cultură, să contribuie la redresarea gospodăriilor agricole pentru a le face să corespundă progresului; de asemenea, pentru ca ramura respectivă să fie mereu la curent cu progresul științelor agricole, statul era dator să înființeze în mod treptat, alături de societăți științifice, stațiuni pentru studii și experiență în diferite regiuni ale țării, să încurajeze creșterea vitelor, a păsărilor etc. Numai lipsa acestora putea explica de ce România, țară agricolă, nu reușea să aibe un comerț de ouă și derivatele laptelui, de exemplu, tot atît de important ca Olanda a cărei suprafață era însă mai mică²¹.

Paralel și în strînsă legătură cu funcția economică a statului în sporirea eficienței agriculturii s-a demonstrat însemnătatea aceluiași rost al autorității centrale pentru a determina politica silvică, dreptul și datoria de a adopta măsuri de intervenție, de protecție și punere în valoare a aurului verde, creînd o organizație economică, financiară și tehnică de exploatare²².

Participarea statului, reclamată și în transporturi, trebuia să ducă la organizarea comunicațiilor pe uscat și apă, la creșterea instalațiilor și a parcului de material rulant și de altă natură, fără de care nu se putea înlesni și ieftini procurarea materiilor prime, desfacerea produselor în interior și în afară. Îndeosebi în regiunile orientale ale Mării Mediteraniene²³. Aprecierea rolului statului pe acest tărîm nu apare în formulări categorice în programele partidelor burgheze, nici chiar la P.N.L., care, după cum am arătat mai sus, a manifestat mai mult interes de a-și spori funcția în procesul economic. Ceva mai conturate sînt prevederile la Partidul poporului, în sensul fixării formelor de activitate ale statului, ale partenerilor economici și ale altor factori interni. Potrivit concepției sale, mai mult ca în oricare alt sector, colaborarea inițiatorilor și a experiențelor particulare trebuia chemată în ajutorul statului; era vorba mai mult, după cum se poate constata, de conlucrare, nu de a i se rezerva calitatea de ferment al vieții economice.

În domeniul finanțelor, intervenția statului era dorită cu scopul organizării creditului pentru instalații, investiții și fond de rulment. Numai prin folosirea mai bună a unor din averile sale, statul putea să „alimenteze” piața financiară internă și să „asigure” acoperirea împrumuturilor externe. B.N.R., Banca pentru Comerț, Creditul Industrial, Casa Centrală a Cooperăției și Creditul Funciar Rural aveau datoria ca, alături de stat, să dea pilde de încredere, îndrumare și sprijinire a inițiativei naționale²⁴.

Informațiile documentare la care ne-am referit demonstrează, prin urmare, că toate posibilitățile economice ale statului și rolul său dominant în procesul de producție și circulație au fost concepute ca pîrghii subordonate întăririi pozițiilor de clasă ale burgheziei. Marca burghezie era hotărîtă să intervină prin stat

¹⁹ N. Constantinescu, *Chestiunea petrolului. Naționalizarea și reorganizarea exploatării și industriei petrolului*, București, 1919, p. 19—20.

²⁰ *Ibidem*, p. 35—36.

²¹ D. Șt. Emilian, *Încurajați agricultura*, București, 1923, p. 12.

²² C. Bungețianu, *Piața mondială a lemnului*, București, 1921, p. 132, 135; Horia Manole, *Comerțul de lemne*, în „Revista pădurilor”, an. XXXVI (1924), nr. 2, p. 98.

²³ V. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 46; vezi și Gr. Antipa, *Paralizia generală progresivă a economiei naționale și remedierea ei*, București, 1923, p. 30.

²⁴ V. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 46—47.

cu măsuri restrictive pentru limitarea penetrației capitalului străin, pentru încurajarea pe orice cale a procesului de aplicare a formulei „prin noi înșine”. V. Brătianu, ca unul din teoreticienii de seamă al partidului liberal, subliniasse tocmai în acest sens necesitatea ca prin stat să se realizeze imperativul ca orice activitate să se desfășoare conform intereselor românilor.

Axat teoreticește pe ideea îndrumării întregii activități economice, financiare, culturale și sociale a „neamului”, intervenționismul etatist și-a trădat cu repeziciune caracterul de clasă, deoarece, nu numai pentru masele populare, dar și pentru anumite categorii ale burgheziei era mai mult decât evident că mobilizarea tuturor factorilor productivi ai societății avea drept substrat consolidarea și dezvoltarea poziției economice și politice a unei minorități exploataatoare. Exercitarea funcției economice a statului nu se întemeia, cum bine s-a subliniat²⁵, pe cunoașterea și folosirea conștientă a legilor evoluției sociale, ci pe o acțiune în interesul burgheziei, al consolidării relațiilor capitaliste, al atenuării contradicțiilor ireductibile ale societății, intervenție care s-a soldat de mult ori cu rezultate eficiente, dar limitate. Militanții comuniști²⁶ au reliefat în acel timp teza că, în cadrul proprietății private, amestecul statului în procesul de producție, ca și încercarea lui de a reglementa consumul, nu putea avea decât un efect redus, că statul tindea să devină expresia intereselor unui grup capitalist centralizat, de întărire a burgheziei și de ofensivă concentrată împotriva claselor producătoare.

Pentru limitarea sau schimbarea conținutului intervenției statului în conducerea și controlul economiei naționale, îndeosebi în domeniul industrial, s-au pronunțat unele partide burgheze de opoziție, ca și diferite cercuri de afaceri, deși se recunoscuse că fără o atare preocupare producția „merge din rău în mai rău”²⁷. Ele au interzis, de regulă, exercitarea funcțiilor economice în sectoarele capitale ale procesului de producție. Atitudinea era, înainte de toate, o expresie a luptei împotriva supremației liberale. Dintr-un asemenea considerent, într-o adunare ținută la Cluj, I. Maniu și I. Lupăș, enunțând punctul de vedere al Partidului național, au cerut ca statul să înceteze de a fi domeniul exclusiv al unei familii, al unei coterii politice și să devină un „patrimoniu obștesc”²⁸. Liderul partidului, vorbind în numele „democrației”, înțelegea în sens paradoxal intervenționismul de stat, ca o acțiune care să aperc și să sprijine „pe cei slabi și mici”, fără a se opune mersului înainte „al celor tari”²⁹; era cît se poate de evidentă dorința de a consolida în primul rînd interesele claselor dominante.

Poziția antiliberală a țărăniștilor în problema statului se reflecta în speranța de a-i „preface” rostul și atributele. Pe de o parte, partidul lor a reclamat să se facă o cît mai distinctă separație între funcțiile pur politice și cele economice ale statului³⁰, iar pe de altă parte, în raport cu percepțiile sale doctrinare, a căutat să demonstreze că organizația de stat trebuia să satisfacă în mod desăvîrșit problemele economice ale țărănimii care intruchipa o dublă însușire: era factorul productiv în cea mai importantă ramură a economiei și reprezenta forța numărului³¹. Totodată, el a tins să canalizeze și să concentreze rolul statului numai spre intensificarea producției ramurilor de industrie care găseau condiții prielnice de dezvoltare, îndeosebi a industriei agricole³². Teza oglindește, după cum ușor se poate observa, concepția asupra atributelor statului țărănesc cu privire la evoluția economică a țării.

²⁵ I. Rădulescu, *Evoluția capitalismului și intervenția statului în economie*, în „Lupta de clasă”, an XLVII (1967), nr. 1, p. 42; O. Clătici, *În legătură cu funcția economică a statului capitalist*, în „Anale de istorie”, an XIV (1968), nr. 5, p. 120—121.

²⁶ Ilie Cristea, *Articole (1923—1936)*, București, Editura politică, 1961, p. 56.

²⁷ I. D. Clineanu, *Banca Națională a României și criza de numerar. Un mod de remediere a crizei*, București, 1927, p. 11.

²⁸ „Adevărul”, 22 noiembrie 1922.

²⁹ Idem, 13 decembrie 1922.

³⁰ „Aurora”, 29 octombrie 1924.

³¹ Idem, 13 februarie 1924.

³² Partidul țărănesc, *Programul și statutele*, București, 1922, p. 13—15.

Acceptarea parțială a amestecului statului apărea și în programul partidului condus de N. Iorga, care, în 1922, s-a pronunțat pentru un intervenționism al puterii centrale doar în sectorul financiar, în sensul exercitării unui control asupra raporturilor de schimb dintre instituțiile de credit și întreprinderile industriale, pe de o parte, și străinătate, pe de alta³³. Programul din acel an preciza clar interesul ca îndrumarea politicii economice să aibe drept țel dezvoltarea inițiativelor particulare în industrie, în comerț și în agricultură, interzicându-se în special pentru stat, județ și comună comercializarea produselor întreprinderilor industriei naționale. Plecându-se de la asemenea considerente, statului i se interzicea și amestecul în administrarea fabricilor³⁴.

Aprecierea rostului puterii centrale a suferit modificări în raport de epoca istorică. Astfel, în timp ce unii fundamentau ideologia statului țărănesc³⁵, alții demonstau, fie cât de necesar era ca statul român să se orienteze și să se reorganizeze în așa grad încât să devină motorul și dirigitorul economiei naționale, adaptându-se timpului³⁶, fie cât de criticabil era amestecul său în sectoarele industrial și comercial, oricât ar fi fost aceasta de justificat pentru rațiuni superioare de ordin economic³⁷.

O poziție categorică împotriva întăririi intervenției statului în economic se află înserată în programul Partidului poporului³⁸, cu excepția mențiunilor consacrate agriculturii și comunicațiilor. Astfel, deși la congresul de la Sibiu (1922) s-a pronunțat pentru întărirea rolului statului ca proces obligatoriu pentru a garanta apărarea individului și a colectivității³⁹, în care scop a trecut în program și participarea autorității centrale sub forma regiei cointeresate, ca o îndrumare spre „socializarea” parțială, la veniturile dobândite din exploatarea căderilor de apă, a petrolului, a cărbunilor, a gazului metan, a fierului, în genere la oricare întreprindere de utilitate economică publică⁴⁰, s-a decis împotriva amestecului factorului etatist în aprovizionare, în producție și în comerț⁴¹. În comerțul cerealelor, vitelor și fructelor, statul era dator să înlesnească prin instituții proprii asigurarea înmagazinării și condiționării produselor, procedând totodată la clasificarea lor după cerințele pieții internaționale⁴². După concepția sa, primul război mondial, și cu deosebire anii care au urmat, au înverdat că intervenția excesivă în conducerea și controlul economiei naționale nu a dat rezultatele sperate. De aceea — conchidea — amestecul statului în aprovizionare, producție și comerț nu mai putea fi continuat; el era chemat, atât cât exista cel puțin prezumția că industriașii cunoșteau mai bine decât administrațiile publice propriile lor interese, să nu se amestece direct în industrie, să nu ia parte activă la procesul de producție, să nu conducă efectiv întreprinderile industriale. Toate unitățile productive sau de desfacere urmau să fie scoase treptat din sub conducerea statului, eliberate de amestecul numeroaselor organe de stat și de toate poverile care stăpeneau activitatea lor, de rolul de jandarm al statului, și predate inițiativei capitalului privat. Statul urma să-și mărginească rolul în legătura cu capitalul străin, dar numai la controlul, la fixarea taxelor, la apărarea și „armonizarea” intereselor sociale și naționale⁴³. Concepția Partidului poporului cu privire

³³ *Programul Partidului naționalist-democrat*, București, 1922, p. 18.

³⁴ *Ibidem*, p. 18—19.

³⁵ Vezi, între alții, C. Rădulescu-Motru, *Ideologia statului român*, București, 1934, p. 16—18.

³⁶ I. Mihalache, *Adâncind brazda !...*, București, 1933, p. 31.

³⁷ Gh. M. Dobrovici, *Istoricul dezvoltării economice și financiare a României și împrumuturile contractate, 1823—1933*, București, 1934, p. 412.

³⁸ *Programul Partidului poporului*, s. 1, 1923, p. 4.

³⁹ „Adevărul”, 24 decembrie 1922.

⁴⁰ *Idem*, 15 noiembrie 1922.

⁴¹ *Programul Partidului poporului...*, p. 6.

⁴² *Programul Partidului poporului. Anteproiect*, s. 1, s.a., p. VI.

⁴³ O. C. Tăslăuanu, *Producția. Un program economic. Epoca generalului Averescu. 1920*, Cluj, 1924, p. 99; *Programul Partidului poporului. Anteproiect ...*, p. VIII.

la stat și la încurajarea inițiativei private l-a determinat pe M. Manoilescu, alături de alte argumente de aceeași factură, să considere acest partid ca exponentul tipic al doctrinei neoliberaliste.

Teza ca statul să predea inițiativa a polarizat mulți autori; ea a fost extinsă și la alte domenii de activitate decât cele preconizate de unele partide. Thoma I. Gilcă, bunăoară, a cerut ca sarcina dezvoltării flotei naționale să fie trecută particularilor, întrucât aceștia au mai multă mobilitate în exploatare și tranzații, modificând tarifele după necesități. Rolul statului, limitat prin urmare, s-ar reduce numai la controlul, îndrumarea și sprijinirea inițiativei particulare, fără însă să-i îngăduie crearea unui monopol⁴⁴. În bună parte, cu acest precept se confunda și teza lui N. P. Arcadian, formulată mai târziu⁴⁵. Grăitor este faptul că unii din cei mai exclusiviști susținători ai concepției de a se acorda libertate inițiativei private n-au putut tăgădui că, fie și numai în rolul limitat de „făuritor” de legi, de apărător al „ordinii” interne, al independenței și suveranității naționale, statul intervenea activ în viața economică și socială.

Așadar, fixarea poziției și funcției statului în procesul producției materiale a constituit o altă latură esențială în cadrul disputei programatice de punere în valoare a potențialului economic și uman al României întregite. Asemenea confruntare a fost impusă de înseși cerințele obiective ale epocii. Marea burghezie era direct interesată în „perfectarea” societății prin adaptarea și renovarea, între altele, a sistemului legislativ, făcându-l capabil să contribuie la îndeplinirea programului ei în direcție economică, financiară, școlară, administrativă, socială, militară etc. Politică sau economică, orice lege poartă, de aceea, amprenta caracterului de clasă.

Opera de refacere și dezvoltare reclama nu numai întărirea rolului intervenționist al statului, ci și o politică economică întemeiată pe realități, bine definită. Din această exigență s-a născut una din cele mai înaintate teze ale epocii: necesitatea coordonării economiei naționale. Faptul că prin desăvârșirea statului, piața internă s-a lărgit și că trebuiau satisfăcute mult mai multe nevoi, a impus ca economia să fie reorganizată în evoluția sa. Problemele care preocupau atunci toate cercurile conducătoare și de specialitate nu se puteau rezolva la întâmplare. Încă din 1919, V. Brătianu subliniase, în conformitate cu principiile formulei „prin noi înșine”, că în condițiile în care statul a devenit prin actul de la 1 decembrie 1918 o entitate politică și economică, erau necesare noi directive în politica economică a țării⁴⁶. În legătură cu aceasta, mulți specialiști burghezi (C. Garoflid, M. Manoilescu, I. N. Angelescu, G. Tașcă, V. N. Madgearu, N. G. Leon, Gr. Mladenatz și alții) și-au lărgit preocupările lor. Plecând de la teza că bogățiile naționale determină politica economică a statului⁴⁷, I. N. Angelescu, alături de alți economiști și oameni politici, s-a pronunțat pentru o cunoaștere temeinică a realităților, pentru fundamentarea științifică a politicii economice și pentru respingerea fermă a rețetelor propuse de specialiștii străini. Numai cunoașterea realităților economice de la noi — arăta I. N. Angelescu — „poate să ne servească drept călăuză”⁴⁸ în alegerea unei politici economice legată de interesele țării. O politică economică — relevă același economist⁴⁹ — cere utilizarea maximă și optimă a bogățiilor țării și energiei poporului, fapt care nu se poate dobîndi decât supunînd-o legilor vieții economice, necesităților hotărîtoare, fără spirit de imitație. Numai aceasta putea să susțină lupta de interese, de întrecere cu alte popoare, „pentru a nu fi înlocuiți pe pămîntul nostru și excluși de la viața și

⁴⁴ Th. I. Gilcă, *Problema transporturilor și căile de comunicație din România*, București, 1927, p. 27.

⁴⁵ N. P. Arcadian, *Industrializarea României*, ed. a II-a, București, 1936, p. 284.

⁴⁶ V. I. Brătianu, *Economia națională a României Mari*, în „Democrația”, an VII (1919), nr. 4, p. 195.

⁴⁷ I. N. Angelescu, *L'accroissement de la production et son influence sur les variations du change en Roumanie*, București, 1924, p. 5.

⁴⁸ Idem, *Politica economică a României față de politica...*, p. 39.

⁴⁹ Idem, *Politica economică a României*, București, 1919, p. 6—7, 22.

civilizația vremii”⁵⁰. În baza concepției că manifestările economice nu sînt fenomene cu apariție întîmplătoare, ci elemente componente ale societății, care-i pot asigura triumful sau pieirea, că prosperitatea țării depinde de dezvoltarea forțelor de producție, s-a cerut să se fixeze și la noi o politică bine chibzuită în materie economică pentru a obține protecția și sporirea producției de orice fel⁵¹. Apărînd aceeași cauză, s-a subliniat că România nu mai putea aștepta „în liniște” sau să lase ca economia să evolueze „de la sine”, și aceasta cu atît mai mult cu cît orice bogăție se judeca atunci, mai mult ca în trecut, în lumina valorii ei mondiale. „Problemele economice ale țării noastre — scria Gr. Antipa cu privire la aceasta — nu mai pot fi, dar, nici ele judecate decît din punctul de vedere mondial și al rolului ce are această țară a-l îndeplini în producția și comerțul mondial”⁵².

Valorificarea bogățiilor patriei însă nu putea fi asigurată, în condițiile în care întreaga lume capitalistă intrase în cursa de refacere și dezvoltare, decît printr-o politică de exploatare rațională, cu apărarea intereselor superioare ale țării. În acele împrejurări trebuiau afirmate, mai hotărît ca oricînd, țelurile politicii economice naționale: protejarea muncii, valorificarea bogățiilor și a situației geografice (îndeosebi deschiderea la Marea Neagră și la colectorul internațional — Dunărea), făcîndu-se să se înțeleagă că „zonă de influență a vreunei mari puteri, oricare ar fi ea, nu putem și nu trebuie să fim”⁵³. Evident, în spatele acestei uze progresiste, exprimînd o cerință obiectivă a epocii, se ascundea în primul rînd interesele de partid și de clasă ale marii burgezii.

Necesitatea coordonării era dictată și de interesul de a recupera rămînerea în urmă, de a recîștiga timpul pierdut prin vitregia vremurilor. Greutatea consta în a satisface nevoile de bază ale României păstrînd neatîrnarea pe toate planurile⁵⁴. Aceasta însemna că politica economică a României nu se putea hotări excluzînd legăturile ei cu economia internațională, dar nici supunînd-o tendințelor ei acaparatoare.

Coordonarea economiei a fost înțeleasă ca o necesitate nu numai la nivelul național, dar și la nivelul fiecărui compartiment, al fiecărei ramuri, ca o cale de a asigura progresul. Coordonarea este necesară — se sublinia atunci — întrucît „vedem că în fiecare ramură se lucrează independent de cealaltă și prea de multe ori una în dauna celeilalte”⁵⁵. În asemenea condiții, chestiunea coordonării și educației naționale a devenit vitală pentru popor și țară⁵⁶. Coordonarea economiei trebuie să aibă ca obiectiv major valorificarea complexă și intensivă a bogățiilor naționale⁵⁷.

Ținînd seama de importanța coordonării economiei s-a enunțat teza necesară, dar imposibil de realizat în cadrul orînduirii capitaliste, cînd clasa dominantă este măcinată de interese de grup, ca partidele politice să nu aibă decît o singură țintă finală: satisfacerea cerințelor evoluției României, care nu sînt inventate de partide, ci „izvorăsc din cauze cu mult mai profunde și care își au originea lor în firea poporului și a aspirațiilor care decurg din aceasta, în natura țării și în rostul ei între țările și popoarele lumii”⁵⁸. După concepția lui Gr. Antipa, constatarea și formularea precisă a necesităților în fiecare moment al evoluției României era o îndatorire a omului de știință, iar îndeplinirea lor trebuia să cadă în sarcina partidelor politice⁵⁹.

⁵⁰ I. N. Angelescu, *Politica economică a României*, București, 1919, p. 22.

⁵¹ G. Popescu, *Dunărea din punct de vedere economic*, București, 1928, p. 5.

⁵² Gr. Antipa, *Problemele evoluției poporului român*, București, 1949, p. 298.

⁵³ I. N. Angelescu, *România și actuala politică economică internațională*, în „Buletinul Institutului economic românesc”, an VI (1927), nr. 2, p. 109.

⁵⁴ V. I. Brătianu, *Situația financiară a României*, București, 1925, p. 8—9.

⁵⁵ P. N. Panaitescu, *Îndrumarea economică și educația economică națională*, în „Buletinul Institutului economic românesc”, an VII (1928), nr. 1—2, p. 13.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 4.

⁵⁷ P. Niculesco, *La Roumanie nouvelle*, București, 1924, p. 154—155.

⁵⁸ Gr. Antipa, *Paralizia generală progresivă...*, p. 3.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 3—4.

În consecință, pentru conducerea unitară a politicii economice s-a propus constituirea unui Consiliu Economic Superior cu menirea de a studia, coordona, sistematiza și armoniza întreaga activitate a tuturor departamentelor și factorilor economici interesați, de a fixa directivele, de a dispune de măsuri și de a supraveghea executarea lor. De asemenea, el urma să studieze necesitățile fiecărei ramuri de producție și să stimuleze crearea de organizații și întreprinderi pentru punerea grăbnică în valoare a tuturor izvoarelor de bogăție ale țării⁶⁰. Alții au numit acest organism Consiliul Economic Național, cu sarcina de a asigura controlul organizării și funcționării întreprinderilor cointerestate, fie direct, fie prin delegații săi din diferite consilii, să centralizeze datele experimentale spre a fi ținute în seamă la elaborarea de noi norme legislative și tehnice. În componența lui urmau să intre cei mai buni economiști, tehnicieni și juriști, delegați de stat, de camere de comerț, industrie și de muncă, de asociațiile tehnice profesionale și de comisiile parlamentare⁶¹. S-a mai recomandat și crearea imediată a unui Oficiu Special al Economiei Naționale, sau a unei Administrații Speciale a Economiei Naționale, puse sub controlul Consiliului Economic Superior. Oficiul sau administrația respectivă trebuia să aibă libertate de inițiativă și să fie investită cu largi puteri de execuție, urmînd să concentreze specialiști din toate ramurile de activitate economică; în compartimentele deficitare sub acest raport, specialiștii trebuiau aduși din străinătate⁶².

La nivelul programelor organizațiilor politice, numai Partidul poporului insera prevederi în legătură cu un asemenea organism. Pentru conducerea unitară a politicii economice, preconizase instituirea unui Consiliu Economic pe lângă Președinția Consiliului de Miniștri, care numai el să aibe căderea de a fixa întreaga politică economică, controlînd în același timp aplicarea ei. În plus, același partid înțelegea să ajute constituirea și consolidarea asociațiilor pur profesionale ale producătorilor cu scopul de a face din ele factori de organizare economică și adevărați auxiliari ai politicii de stat.

Tezele susținute în legătură cu necesitatea coordonării economiei naționale, deși formulate și apărute singular, dezvăluie un aspect pozitiv al gândirii economice românești, nu atît pe linia sugerării alcătuirii unor planuri economice, cît, mai cu seamă, a fixării unor directive economice și a controlării modului de îndeplinire a lor.

Întărirea rolului statului în economie și constituirea unor asemenea organisme centrale nu erau posibile fără elaborarea mai întîi a unei noi constituții, care să consfințească prefacerile, sarcinile fundamentale și cadrul juridic al progresului statului unitar român. Tendința de a da prioritate factorilor interni a generat un număr mare de măsuri (decrete, legi, regulamente și Jurnale ale Consiliului de Miniștri) chemate să asigure o poziție de apărare și încurajare a capitalului și muncii naționale. Măsurile respective se caracterizează, în primul rînd, prin faptul că, paralel cu extinderea pe tot cuprinsul țării a unor legi vechi, fără a cuprinde însă toate compartimentele de activitate, s-a elaborat, în raport cu cerințele postbelice, o nouă legislație, legată îndeosebi de valorificarea bogățiilor subsolului. În al doilea rînd, se cere menționat că, în ceea ce privește greutatea specifică a legislației pe ramuri, agricultura și comerțul au intrat în sfera preocupărilor secundare. În al treilea rînd, că ponderea de bază a legislației economice se plasează în timpul primei guvernări liberale (1922—1926), dar mai ales în anii 1923—1924. Atotputernicia P.N.L. s-a reflectat și sub aspect legislativ prin aceea că în perioada guvernării, Aversescu nu a modificat, mai bine zis nu a putut modifica, decît în mică parte cadrul juridic preluat. În al patrulea rînd, că măsurile luate reflectă numai parțial programul cu care cele două partide s-au prezentat în fața corpului electoral. În fine, că datorită unor factori interni și externi, a contradicțiilor din sînul burgheziei române și a presiunilor capitalului străin care s-a manifestat permanent ostil promovării și emancipării capitalului național, unele măsuri nu au fost aplicate

⁶⁰ Gr. Antipa, *Paralizia generală progresivă...*, p. 46—47.

⁶¹ M. N. Constantinescu, Al. Velescu și M. N. Pesseacov, *op. cit.*, p. 29.

⁶² Gr. Antipa, *Necesitatea înființării unei organizații a economiei naționale*, București, 1918, p. 11.

nici un moment, altele au fost înlocuite înainte de a se fi așteptat rezultatele aplicării lor, iar cele mai puține au rămas în vigoare, suferind însă dese modificări. Chiar la acest nivel, măsurile luate în domeniul economic, ca în oricare alt domeniu, au jucat un rol important în procesul unificării sistemului legislativ, în consolidarea statului, și aceasta, înainte de toate, pentru motivul că au trebuit să se ia în considerație prefacerile structurale postbelice petrecute pe plan economic, politic, social, cultural.

Mentținând în cursul perioadei, cu o întrerupere de 14 luni în 1926/1927, guvernării liberale la conducerea statului, capitalul autohton a putut, și aceasta este dominantă legislației economice din anii 1922—1928, crea cadrul juridic pentru întărirea supremației marii burghezii; el a înființat comisii, organe și instituții la nivel național, paralel cu aplicarea de măsuri pentru fiecare ramură. Astfel, prin Jurnalul din 19 august 1922 al Consiliului de Miniștri s-a constituit o comisie specială economică pe lângă Ministerul industriei și comerțului, ca organ consultativ al acestui ministru și al celui de finanțe⁶³ cu menirea de a aviza asupra înființării unor sedii secundare ale societăților anonime străine, asupra validării de tranzacții industriale și miniere, strămuntării de sedii principale, sporirii de capitaluri, autorizării funcționării unor întreprinderi, precum și asupra tuturor chestiunilor similare supuse spre aprobare guvernului. Totodată, au fost elaborate legile din 27 martie 1924 pentru organizarea Ministerului de industrie și comerț⁶⁴, din 26 februarie 1925 pentru structurarea și funcționarea Consiliului legislativ⁶⁵, din 8 decembrie 1925 pentru înființarea pe lângă Ministerul de industrie și comerț a Institutului de statistică generală⁶⁶ și din 23 mai 1928 pentru organizarea Ministerului de finanțe⁶⁷. După cum se vede, măsurile aveau drept scop perfectarea organizatorică a unor organe centrale, stabilirea rolului consultativ al altora și îmbunătățirea pe plan național a evidenței statistice. Deosebit de acestea, întărirea rolului intervenționist al statului în economie a fost în parte asigurat printr-o serie de alte legi, pe ramuri, de care vom vorbi cu alt prilej.

Întreaga perioadă 1922—1928 formează o unitate istorică bine delimitată, definită din punct de vedere economic, înainte de toate, de faptul că, cu mici excepții, a guvernat marea burghezie, care a dus o politică de întărire a pozițiilor sale, de consolidare a statului capitalist șubrezit în urma primului război mondial și a valului revoluționar care i-a urmat. Elaborind legislația pe ramuri economice în spiritul formulei „prin noi înșine”, marea burghezie a desfășurat o ofensivă pentru „naționalizarea” întreprinderilor cu capital străin, mai bine zis pentru cointeressarea în acele întreprinderi a creditului românesc alături de grupările financiare externe; ea a aplicat o serie de alte măsuri monetare, administrative, sociale, politice pentru monopolizarea vieții economice și funcționarea mecanismului reproducerii capitaliste, pentru înlăturarea distrugerilor și a altor urmări grave lăsate de război.

Interesată în reabilitarea și dezvoltarea potențialului economic, a proprietății și a producției privat capitaliste, de pe urma cărora dorea să profite din plin, marea burghezie era conștientă că la aceasta nu se putea ajunge izolat de contextul economiei naționale, de raporturile de producție, circulație și schimb, de relațiile financiare interne și externe⁶⁸. Trebuie reținut, ca o caracteristică fundamentală, faptul că *dezvoltarea producției naționale în acei ani nu s-a datorat în exclusivitate aplicării programelor partidelor care au guvernat țara, ci acțiunii legilor economice obiective proprii orinduirii capitaliste, cărora au căutat să le corespundă într-o măsură mai mică sau mai mare, înainte de toate cu scopul de a „perfecta” societatea și a înlări pozițiile clasei dominante.*

⁶³ C. Hamangiu, *Codul general al României*, vol. XIII—XIV, p. 264—265; *Legiurile miniere vechi și noi ale României*, vol. X, București, 1925, p. 34—35.

⁶⁴ C. Hamangiu, *op. cit.*, vol. XIII—XIV, p. 748—756.

⁶⁵ Idem, vol. XI—XII, p. 20—36.

⁶⁶ Idem, vol. XIII—XIV, p. 1160—1166.

⁶⁷ Idem, vol. XV—XVI, p. 1106—1134.

⁶⁸ V. Axenciuc, *Situația economică-socială a României în perioada 1919—1924*, în „Anale de istorie”, an XII (1966), nr. 4, p. 129.

Dominant sub raport economic a fost faptul că în perioada 1922—1928 a avut loc un efectiv progres al forțelor de producție, un salt al României spre civilizație. Avansul societății capitaliste, creșterea proletariatului și a salariaților de tot felul — se arată în acest sens într-o chemare din 1928 a Partidului Socialist — atestau o autonomie a procesului istoric de dezvoltare a economiei naționale⁶⁹. Într-adevăr, după atingerea în 1924, în principalele ramuri, a nivelului antebelic de producție, a urmat o perioadă care s-a caracterizat prin accelerarea dezvoltării industriei și a întregii economii, prin diversificarea ei, deși ca structură a continuat să fie dominată de industria bunurilor de consum și de ramura extractivă. A sporit, totodată, volumul capitalului investit, s-a îmbunătățit înzestrarea tehnică a întreprinderilor, a crescut ponderea industriei în produsul social și în venitul național, s-a intensificat procesul de concentrare și centralizare a capitalului.

În acest fel, deși capitalul național s-a dovedit insuficient pentru acoperirea necesarului în industrie, iar penetrația celui străin a fost limitată și condiționată prin lege, toate sectoarele industriei mari au înregistrat creșteri însemnate sub raportul numărului de întreprinderi, forță motrice, personal, valoarea combustibilului, a materiilor prime și a producției⁷⁰. Transformate în valori relative, cifrele ne arată că în 1928 față de 1922, numărul întreprinderilor a sporit cu 35%, forță motrice cu 25%, personalul cu 26%, valoarea combustibilului cu 37%, a materiilor prime cu 128% și a producției cu 146%. Punctul maxim al fiecărei categorii oscilează în cadrul perioadei. Astfel, la personal, el se află în 1924, la număr întreprinderilor și valoarea combustibilului în 1927, iar la forță motrice, valoarea materiilor prime și a producției în ultimul an al perioadei. Progresele simțitoare ale industriei se vădese în faptul că în timp ce numărul întreprinderilor mari din ramura transformatoare a crescut cu numai 3% în 1928 față de 1924, volumul forței motrice întrebuințate pe întreaga industrie transformatoare a sporit cu 21%, ceea ce pune în evidență accentuarea gradului de utilare tehnică a lor. Repartizată pe cap de muncitor, forța motrice exprimată în H.P. a crescut de la 1,8 în 1924 la 2,6 în 1928⁷¹, prin urmare, o nouă dovadă asupra pătrunderii tehniciării în industrie. Cifrele de mai sus demonstrează că industria, în genere economia, nu s-a artificializat, cum au căutat să susțină unii din contemporani⁷², în jurul deprecierii monetare, ci s-a dezvoltat, corespunzând „unor nevoi capitale, propășirii economice și existenței naționale”⁷³. Cu toate greutateile existente, industria a fost pusă în situația de a produce diversificat și cât mai mult.

Spre deosebire de industrie, în agricultură semnele refacerii și progresului au fost mai puțin evidente⁷⁴. Reținem, de asemenea, restabilirea în parte a căilor de comunicație⁷⁵, asigurarea unei balanțe comerciale excedentare încă din 1922 (ea a rămas excedentară în toată perioada, cu excepția anilor agricoli slabi), soluționarea cu excedente masive a bugetelor ordinare ale statului în intervalul 1922/1923—1927. Datorită fluctuațiilor monetare, excedentele declarate și cuantumul lor redau în mod deformat măsura redresării economice și financiare a țării.

⁶⁹ Arh. St. București, fond M.A.I., dosar 700/1928, f. 8.

⁷⁰ *Aspecte ale economiei românești*, București, 1939, p. 286; Florin Em. Marinoliu, *Politica prețurilor în economia românească*, București, 1939, p. 31.

⁷¹ Calculat după *Anuarul statistic al României* 1925, p. 155; Idem, 1929, p. 187.

⁷² V. V. Protopopescu, *Întreprinderile românești de credit sub influența conjuncturii 1919—1932*, București, 1936, p. 36.

⁷³ Stavri C. Cunescu, *Mîna de lucru în producția națională*, București, 1926, p. 4.

⁷⁴ I. Saizu, *Agricultura României între anii 1922—1928*, în *Terra Nostra*, vol. III, București, 1973, p. 93—114.

⁷⁵ Idem, *Situația căilor de comunicație ale României între anii 1922—1928*, în „Studii”, an XXII, (1969), nr. 2, p. 249—270.

Așadar, în condițiile cînd, pe plan intern, dezvoltarea forțelor de producție era favorizată de încheierea acțiunii de desăvîrșire a unității de stat, iar, pe plan mondial, capitalismul intrase în criza sa generală, care și-a pus amprenta asupra statelor burgheze indiferent de mărime și gradul lor de dezvoltare, România a adoptat și aplicat în anii 1922—1928 legi și reforme cu importante consecințe pentru evoluția sa economică, socială și politică. În același timp, perioada respectivă s-a mai caracterizat „prin accentuarea opoziției marii burghezii autohtone împotriva capitalului străin, prin întărirea poziției sale într-o serie de ramuri ale industriei și circulației”⁷⁶, monopolurile internaționale păstrînd însă o pondere importantă în economie. Cu toate progresele înregistrate, România continua să rămînă pe mai departe un stat slab industrializat. Paralel cu fortificarea puterii economice, „asistăm și la întărirea dominației politice a marii burghezii industrial-financiare, la accentuarea caracterului reacționar al puterii de stat”⁷⁷.

Venitul național — ca reflectare a stadiului de dezvoltare a economiei, ca indice concentrat ce caracterizează activitatea productivă — prezintă o deosebită importanță în ilustrarea celor expuse sintetic mai sus, întrucît prin fixarea modului de producere, de distribuire și utilizare a lui se pun în lumină particularitățile dezvoltării producției materiale, nivelul tehnic, formele de proprietate, relațiile între clase, nivelul de trai și spiritual, precum și perspectivele vieții economice și social-politice⁷⁸. Cu intenția de a glorifica politica economică a marii burghezii, de a „armoniza și ornamenta” capitalismul, unii economiști din trecut au aplicat metode „originale” în calcularea venitului național, din rîndul cărora amintim: gruparea cronată a categoriilor (industrie+comerț, comerț+bănci), calcularea venitului în lei stabilizați în 1929 sau nestabilizați, includerea lui în prețul de cost sau de desfacere⁷⁹.

În consecință, s-a ajuns la o diversitate de rezultate în ceea ce privește volumul valoric al venitului național. Pentru anul 1928, diversitatea este dată de următoarele cifre (în miliarde lei): 244,8⁸⁰; 200,9⁸¹; 292,568⁸². În aceste condiții este și firesc ca folosirea datelor să se facă cu rezerve. Pentru a se ajunge cît de cît aproape de nivelul unor cifre reale, specialiștii din zilele noastre au recalculat venitul național pentru anii 1927—1928, el_minînd sumele acelor servicii care nu produceau venit național. Cel mai bine se potrivește operațiunilor de recalculare cifrele din *Enciclopedia României* și aceasta pentru faptul că sînt prezentate defalcate. În acest scop, au fost scăzute din produsul social total sumele reprezentînd „alte servicii”, „servicii publice”, comerțul, îndeletnicirile din sectoarele bancar și asigurări.

Eliminîndu-se din produsul social global valoarea activităților ce nu intră în sfera materială și reducîndu-se cheltuielile care nu fac parte din procesul de producție s-a obținut o cifră cu mult mai apropiată de realitate. Calculele arată că diferența între venitul național, inclusiv serviciile neproductive, și cel fără asemenea servicii este de 29,60% în 1927 și 27,90% în anul următor. Prin urmare, cuantumul venitului național a fost, într-o cifră mai apropiată de realitate, de 185,511 miliarde lei în 1927, în loc de 263,721, și de 210,808 miliarde lei în 1928, în loc de 292,568 miliarde lei⁸³. Procentele de mai sus demonstrează cu cît au fost „umflate” calculele pe anii 1927—1928. Aplicarea aceleiași metodologii ar îngădui recalcularea și a venitului național pentru ceilalți ani din perioada cercetată dacă cifrele nu ne-ar lipsi.

⁷⁶ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul dezvoltării construcției socialiste*, vol. I, București, Editura politică, 1968, p. 355.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 356.

⁷⁸ D. Grindea, *Despre venitul național în capitalism*, București, Editura științifică, 1956, p. 97.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 197—198.

⁸⁰ N. P. Arcadian, *op. cit.*, p. 216.

⁸¹ *Contribuțiuni la problema reorganizării creditului în România*, vol. I, București, 1938, p. 21; V. Madgearu, *Drumul echilibrului financiar. Problemele actuale ale economiei românești*, București, 1935, p. 174.

⁸² *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 964.

⁸³ D. Grindea, *op. cit.*, p. 203.

Diversitatea de care am pomenit mai sus devine mai frapantă odată cu defalcarea cifrelor pe compartimente. Astfel, în timp ce N.P. Arcadian grupează pentru anul 1928 agricultura cu creșterea vitelor (61,10% din venitul național)⁸⁴, industriile cu minele (19,50%) și transporturile cu comerțul (3,490%)⁸⁵, *Enciclopedia României* aplică o soluție mai apropiată de normal, adică unifică agricultura cu silvicultura (61% din venitul național) și industria mare cu industria mică și meseriile (39%)⁸⁶. Chiar numai limitându-ne la cifrele cuprinse în *Enciclopedia României* — singura sursă care merită atenție în legătură cu această chestiune — putem sublinia că valoarea producției industriale, inclusiv a micii industrii și a meseriilor, a reprezentat, din total, 37% în 1926, 42% în 1927 și 39% în 1928⁸⁷. Celelalte procente (63% în 1926, 58% în 1927 și 61% în 1928) erau deținute de producția agricolă și silvică. Venitul pe cap de locuitor a crescut, în consecință, cu 59% în 1928 față de anii 1913—1914⁸⁸.

După cum se vede, dezvoltarea industriei nu a modificat în sens radical structura venitului național. Valoarea producției agricole continua să ocupe primul loc — și încă la mare distanță — în cadrul structurii valorice a producției globale, fapt ilustrat și de ponderea mare a populației existente în lumea satelor. Acesta este argumentul hotărâtor și covârșitor în același timp că multe din opiniile expuse în legătură cu industrializarea țării și cu programul de dezvoltare economică, deși avansate, au rămas în faza expunerii.

LE RÔLE DE L'ÉTAT DANS L'ÉCONOMIE NATIONALE DE LA ROUMANIE DE 1922 À 1928

RÉSUMÉ

Pendant la première guerre mondiale et surtout après le 1-er décembre 1918, lorsque fut réalisée l'union en un État unitaire de tous les territoires habités en grande majorité par les Roumains, la question fut posée de savoir s'il était opportun d'accroître l'intervention de l'État dans la vie économique. La discussion engagée à cet égard s'amplifia de 1922 à 1928, lorsque à l'ordre du jour fut le problème des meilleurs voies et moyens pour assurer le développement de l'économie nationale.

Les milieux progressistes ont soutenu alors qu'il était nécessaire que l'État intervienne de plus en plus activement dans ce domaine, car pour réaliser l'augmentation de la production et pour conquérir un meilleur rang dans la concurrence entre les États, on ne devait pas compter seulement sur l'initiative privée.

Nombreux furent alors les économistes roumains qui ont été d'avis que pour développer les forces de production, consolider l'État, assurer sa défense contre les contraintes exercées par les capitaux étrangers et maintenir l'intégrité territoriale, il était indispensable d'accroître les pouvoirs de l'autorité centrale pour la mise en valeur des richesses de la Roumanie, pour venir en aide à l'industrie, au commerce et à l'agriculture, ainsi que pour doter le pays des moyens nécessaires au progrès économique.

L'expérience acquise avait prouvé l'insuffisance du libéralisme classique. L'intervention de l'État fut donc considérée inéluctable. Cependant les différents partis bourgeois, les hommes politiques et les économistes proposèrent diverses solutions qui mirent en évidence leur désaccord. Très intéressantes ont été les solutions adoptées par le parti national-libéral. Sous prétexte d'accorder une aide impartiale à l'industrie, au commerce et à l'agriculture et tout en affirmant que

⁸⁴ Gruparea agriculturii cu creșterea vitelor o găsim și în altă sursă, cu valoarea însă de 61,12% (*Contribuțiuni la problema reorganizării creditului în România*, vol. I., p. 21).

⁸⁵ N. P. Arcadian, *op. cit.*, p. 217.

⁸⁶ Calculat după *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 964.

⁸⁷ *Ibidem*.

⁸⁸ A. Petric, *Trăsăturile generale ale dezvoltării României în primul deceniu interbelic*, în „Cumidava”, II, Brașov, 1968, p. 316.

l'ingérence de l'Etat ne porterait pas atteinte à l'indépendance des entreprises, le parti national-libéral s'est efforcé de transformer l'Etat en un instrument de la grande bourgeoisie qui assurerait ainsi sa prédominance dans tous les domaines.

En dirigeant l'activité économique, culturelle et sociale de „la nation“, l'interventionisme de l'Etat a prouvé rapidement son caractère de classe. Non seulement pour les masses ouvrières mais aussi pour certaines catégories de la bourgeoisie il fut bientôt évident que la mainmise par une minorité d'exploiteurs sur tous les éléments productifs de la société avait eu uniquement pour but de consolider les privilèges économiques et politiques de cette minorité.

Les militants communistes ont soutenu alors la thèse que, sous le régime de la propriété privée des instruments de production, l'Etat étant l'organe d'un groupe capitaliste centralisé, par son immixtion dans la vie économique il consolidait la bourgeoisie au profit de laquelle il facilitait l'exploitation de la classe ouvrière.

Les adversaires du parti national-libéral ont déclenché une âpre campagne pour que soit modifiée l'intervention de l'Etat dans la vie économique, surtout dans le domaine de l'industrie. Ils ont lutté ainsi contre la suprématie acquise par les nationaux-libéraux.

Les capitalistes autochtones ont réussi à maintenir au pouvoir, de 1922 à 1928, avec une interruption de 14 mois en 1926—1927, des ministères constitués par le parti national-libéral. Sous ce régime furent mises en application d'importantes lois économiques qui créèrent le cadre juridique pour affermir la suprématie de la grande bourgeoisie. Ces lois favorisèrent surtout l'industrie.

PARTIDUL POPORULUI ÎN PERIOADA CELEI DE A DOUA GUVERNĂRI
(MARTIE 1926 — IUNIE 1927)

DE

GH. I. FLORESCU

1. *Cabinetul Al. Averescu față în față cu noua conjunctură politică.* Retragerea liberalilor de la conducerea țării, în martie 1926, a avut loc la o dată dinainte cunoscută de toate forțele politice opoziționiste, astfel încît, surpriza ce caracteriza de obicei orice schimbare de guvern a fost, din acest punct de vedere, înlăturată. Pentru prima dată după război, o formațiune guvernamentală era înlocuită în virtutea prevederilor constituționale și nu ca rezultat al unor manevre politicianiste, fapt care justifica, într-o oarecare măsură, afirmația acelor care declarau că România reușise a depăși criza politică ce a urmat conflagrației mondiale¹. Totuși, instabilitatea vieții politice continua a se manifesta, ajungînd uneori a lua forme agravante, fapt ce impunea adoptarea, de către diriguitorii mecanismului politic românesc, a unei atitudini de prevedere. Așa se și explică dealtfel dejucarea tuturor calculelor, făcute timp de patru ani de partidele politice, prin aducerea la guvern a generalului Al. Averescu. Dezorientarea a fost atît de mare, încît, pentru început, toate forțele politice au rămas deconcertate, deși, încă de la jumătatea lunii martie, în diverse cercuri oficiale se dădea ca singură formula unui cabinet al Partidului Poporului². Cei mai mulți așteptau un guvern național sau național-țărănesc, acceptînd mai degrabă rămînerea în continuare a liberalilor decît aducerea generalului³. Surprinderea fostelor grupări opoziționiste s-a transformat într-o adevărată consternare, în momentul în care printre ministeriabili apăreau V. Goldiș, I. Lupaș și I. Lapedatu, toți frunțași ai Partidului Național⁴. Dacă pentru transilvăneni, consecințele acestei defecțiuni nu puteau fi deocamdată apreciate, pentru guvern, alăturarea acestei fracțiuni a naționalilor avea o semnificație deosebită. Unii s-au și grăbit dealtfel să declare că aducerea la guvern a generalului se datora, în exclusivitate, colaborării cu V. Goldiș și gruparea sa⁵. Dincolo de această exagerare, care nu putea fi acceptată nici de guvern și nici de forțele opoziționiste, trebuie să arătăm că gestul celor trei transilvăneni nu pleca de la o hotărîre de moment, imprevizibilă pînă atunci. V. Goldiș manifestase o atitudine diferită de cea a lui Iuliu

¹ Arh. St. București, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 20/1926, f. 20.

² Arh. St. București, Fond Dr. S. Mănuilă, dosar 834/2 ; Aureliu Ion Popescu, *Partidele noastre politice*, în „Ideea europeană”, VII, 1926, nr. 185, p. 3.

³ Arh. St. București, Colecția microfilme S. U. A., T. 120, rola 3959, K 114 147—114 148 ; Corvin Petrescu, *Noul guvern Averescu*, în „Ghiara”, V. 1926, 75, p. 2.

⁴ Arh. St. București, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 20/1926, f. 22.

⁵ Idem, Fond Dr. S. Mănuilă, dosar 186/I/1926.

Maniu încă din 1921 și chiar mai dinainte⁶. Neconcordanțele dintre cei doi fruntași politici s-au accentuat treptat, ajungându-se ca, la 24 martie 1926, adepții orientării dirijate de V. Goldiș să prezinte liderului transilvănean un comunicat în care se cerea o clarificare a situației. Octavian Goga, la curent cu starea de spirit a naționalilor și dornic să submineze autoritatea lui Maniu, a inițiat, încă din februarie 1926, negocieri cu transilvănenii care aveau intenții centrifuge, în vederea participării acestora la un guvern Averescu. Totul a fost însă ținut în secret, așa încît, în momentul în care lista ministerială a fost dată publicității, orice încercare de reconciliere devenise tardivă⁷. Declarînd că nu părăsese Partidul Național, noii colaboratori ai guvernului Averescu precizau, justificîndu-și gestul, că un refuz, în cazul acestei oferte, ar fi constituit o greșeală politică greu de îndreptat. Prolungirea opoziției Transilvaniei, în loc de a contribui la opera de unificare și fortificare națională, adăugau ei, ar fi dăunat intereselor țării⁸.

Odată depășit momentul schimbării guvernamentale, au intervenit primele clarificări de natură politică, conturîndu-se deja atmosfera în care urma a-și desfășura activitatea Partidul Poporului. Împrejurările interne și externe erau dintre cele mai grele. Noul cabinet era prezentat ca un rezultat al parodierii regimului parlamentar și reprezentativ și calificat drept „un ultragiug adus nației”⁹. Dacă în țară, atitudinea față de Al. Averescu era determinată de calculul unor „intriști balcanice”, cum le caracteriza un observator străin¹⁰, în exterior, totul pleca de la raționamente legate de interesele diverselor state față de România. În timp ce unii îl calificau pe general drept „delegat” al lui I. I. C. Brătianu, iar guvernarea sa un interimat al liberalilor, alții aveau cu totul o altă atitudine¹¹. În general, datorită faptului că Averescu se declarase adeptul colaborării cu capitalurile străine, cele mai multe cercuri politice din diverse țări europene salutau venirea la guvern a Partidului Poporului. Astfel, presa britanică se arăta favorabilă noului cabinet, condus, cum remarcă un comentator englez, de șeful unui partid politic neînsemnat, a cărui prezență la guvern va depinde de modalitatea în care vor acționa naționalii și țărăniștii¹². Peste Ocean, lumea politică americană aborda o atitudine asemănătoare¹³. Țările vecine aveau poziții diferențiate, în funcție de raporturile deja existente, acordînd o mare atenție modificărilor politice survenite în țara noastră. Astfel, în Polonia, formula ministerială averescană era considerată capabilă să evite, în materie politică, „toate improvizările grăbite”, în timp ce în Bulgaria, instalarea la guvern a generalului era primită cu deosebită bucurie, sperîndu-se într-o lărgire a relațiilor româno-bulgare¹⁴. Alta era reacția Iugoslaviei, care nu se arăta favorabilă generalului, știindu-l orientat către o apropiere de Italia, țară ce urmărea, după opinia presei belgradene, completa izolare a vecinilor noștri¹⁵. În sfîrșit, dar nu în ultimul rînd, trebuie să evidențiem atenția deosebită de care s-a bucurat în Italia venirea la conducerea României a generalului Averescu, cunoscut ca prieten statornic al țării în care se mai păstra columna traiană¹⁶.

Readucerea la cîrma țării a Partidului Poporului a determinat o nouă modificare a raporturilor intervenite în 1922—1926 între diversele formațiuni politice. Pe lîngă faptul că, ajungînd la guvern, gruparea averescană își ridicase împotriva-i

⁶ Ion Clopoșel, *Criza democrației în România*, Cluj, 1926, p. 12—13; „Îndreptarea” din 8.IV.1926, p. 3.

⁷ Pamfil Șeicaru, *Poezie și politică. Octavian Goga*, Madrid, 1956, p. 21; „Îndreptarea” din 12.IV.1926, p. 3.

⁸ *Un cuvînt lămuritor*, în „Țara noastră”, VII, 1926, nr. 15, p. 473—475; „Îndreptarea” din 8.IV.1926, p. 3.

⁹ N. Dașcoviți, *Anul politic 1926*, în „Import-Export”, VII, 1927, nr. 1, p. 11; Pamfil Șeicaru, *Istoria partidelor național, țărănist și național-țărănist*, vol. I, Madrid, 1963, p. 14.

¹⁰ Arh. St. București, Colecția microfilme S.U.A., T. 120, rola 3 959, K. 114 147.

¹¹ Maurice Pernot, *Balkans nouveaux, III, La grande Roumanie*, în „Revue de deux mondes”, tome XLVIII, 15 novembre 1928, Paris, p. 350.

¹² Arhiva M.A.E., Fond 71, România, vol. 345, f. 80—83.

¹³ *Ibidem*, f. 64.

¹⁴ *Ibidem*, f. 70, 75, 132; „Îndreptarea” din 3.IV.1926, p. 4.

¹⁵ Arhiva M.A.E., Fond 71, România, vol. 343, f. 148, 154—157.

¹⁶ „Îndreptarea” din 4.IV.1926, p. 1.

întregul front opoziționist, noua schimbare de guvern a provocat clarificări de atitudini și în rândurile celorlalte partide politice și simplificări în mecanismul vieții noastre publice. Aducerea lui Al. Averescu la guvern a avut o influență deosebită, în primul rând, asupra naționalilor. Aceștia s-au trezit dintr-o dată dezorganizați. Toate grupările care se alăturaseră transilvănenilor, în intenția de a ajunge la guvern, s-au reorganizat în jurul șefilor lor, destrăbindu-se astfel tot ceea ce se realizase în cei patru ani de așteptare¹⁷. Dezorientat serios, Partidul Național se vedea adus în situația de a accepta orice invitație la colaborare, indiferent de unde pornea aceasta. Înainte de orice, însă, se puneau problema reluării tratativilor de fuziune cu țărăniștii¹⁸. Nici gruparea condusă de I. Mihalache n-a fost ocolită de urmările manevrei liberale. Dar, în acest caz, totul s-a redus la consecințe de moment, ușor de depășit. Oricum, prelungirea ipostazei opoziționiste readucea, și în tabăra țărăniștilor, ideea colaborării cu naționalii¹⁹. Toate aceste prefaceri pe care le susținea de obicei mecanismul vieții politice românești în cazul schimbărilor de guvern erau determinate, așa cum se conchidea încă de atunci, de faptul că partidele politice nu urmăreau altceva decât puterea. De aici, instabilitatea sentimentelor, lipsa de continuitate, neîncrederea și toate celelalte caracteristici ale vieții politice românești, care depindeau, în ultimă instanță, de apropierea sau îndepărtarea de guvern²⁰.

Campania electorală din primăvara anului 1926 accentua frământările intervenite imediat după ce succesiunea liberală fusese rezolvată. Astfel, în timp ce o parte a conservatorilor democrați se desprindeau de cei cu care fuzionaseră în 1922, naționaliștii democrați căutau alianțe în afara celor pe care le propuneau naționalii, iar disidența argetoianistă se afla în pragul lichidării²¹. Cartelul electoral național-țărănesc nu aducea nici o clarificare a relațiilor dintre cele două importante grupări opoziționiste. Lipsa unei conduite a raporturilor politice intervenite în această perioadă îl determina pe Nicolae Iorga să conchidă că „niciodată această societate politică n-a căzut așa de jos”²².

În aceste împrejurări, formațiunea guvernamentală, care era preocupată mai mult de criza naționalilor decât de propria-i situație, trecea prin momente dificile. Neînțelegerile și revendicările personale, accentuate de prezența în guvern a celor trei transilvăneni, amenințau, încă de la început, unitatea și stabilitatea cabinetului Averescu²³. Fără a reuși o colaborare, pe care a negociat-o la un moment dat cu naționalii, Partidul Poporului privea cu destulă neliniște confruntarea electorală ce urma a experimenta noul sistem de aplicare a sufragiului universal²⁴. Dar, înainte de toate, temerile guvernanților erau provocate de pericolul permanent ce-l reprezenta pentru orice cabinet Partidul Național Liberal. Dealtfel, nu mult timp după instalare, oficiul averescan declara că „guvernul luptă în alegeri împotriva partidului liberal fiindcă partidul liberal e adversarul lui firesc și de totdeauna”²⁵. Referindu-se la raporturile dintre Al. Averescu și I. I. C. Brătianu, cele care fixau de fapt cadrele evoluției viitoare a vieții politice, C. Argetoianu arăta că partizanii generalului se vor menține la conducere atâta timp cât nu vor reuși să-și consolideze puterea, deoarece, numai în acest caz liberalii îi vor tolera ca guvernanți²⁶. De data aceasta, raporturile averescano-brătieniste păreau a se clari-

¹⁷ Arhiva C.C. al P.C.R., C. Argetoianu, *Pentru cei de mîine. Amintiri din vremea celor de ieri*, partea a VI-a, nr. 5, caiet 36, p. 2456—2457.

¹⁸ Arh. St. București, Fond Dr. S. Mănuilă, dosar 834/2; Z. Ornea, *Țărănișmul. Studii sociologice*, București, Ed. politică, 1969, p. 49—50.

¹⁹ Arh. C.C. al P.C.R., C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 2458; Joseph S. Roucek, *Contemporary Roumania and Her Problems*, California, 1932, p. 111.

²⁰ *Pe pragul anului nou*, în „Săptămîna politică”, I, 1927, nr. 7, p. 1—3.

²¹ N. Iorga, *Memorii*, vol. V, s. I., s.a., p. 121—128.

²² *Ibidem*, p. 129; „Îndreptarea” din 16.V.1926, p. 4.

²³ „Îndreptarea” din 6.IV.1926; N. Iorga, *op. cit.*, p. 122; *Le nouveau gouvernement*, în „La Roumanie nouvelle”, 2-ème année, no. 13, 15 april 1920, p. 3.

²⁴ Arh. St. București, Fond Dr. S. Mănuilă, dosar 188/I/1926; „Îndreptarea” din 26.V.1926, p. 1.

²⁵ „Îndreptarea” din 9.V.1926, p. 1.

²⁶ Arhiva C.C. al P.C.R., C. Argetoianu, *op. cit.*, partea a VII-a, nr. 1, caiet 37, f. 87.

fica mult mai devreme, comparativ cu situația din 1920—1921. Generalul intenționa, fără a-și mărturisi încă gândurile, a desfășura o politică proprie, singura care i-ar fi permis să-și refacă formațiunea sa politică. Rezultatele alegerilor, care i-au asigurat o majoritate confortabilă l-au făcut să creadă că acest lucru va fi posibil. Partidul Poporului obținea 52,09% din voturi și 75,5% din numărul mandatorilor pentru Cameră, în timp ce liberalii dobândeau abia 7,34% din voturi și 4,28% din locurile de deputați²⁷. Dar, nu trebuie să uităm că Partidul Poporului a obținut majoritatea parlamentară necesară în virtutea noii legi electorale, iar, în cazul Partidului Național Liberal, s-a văzut că întotdeauna calculele politice nu trebuiau făcute în funcție de rezultatele confruntărilor electorale. Dealtminteri, imediat după alegeri, începuseră a se manifesta temeri în legătură cu stabilitatea guvernului. Tot mai mulți se convingeau că durata noii formule guvernamentale va depinde de voința liberalilor. Și, legat de aceasta, trebuie să arătăm că, imediat după alegeri, unii afirmau deja că „este clar din cele ce s-au întâmplat, că după Averescu, iarăși liberalii o să ajungă la putere”²⁸.

În afară de acestea, confruntarea electorală, desfășurată după sistemul primei majoritare, evidenția faptul că mulțimea partidelor sau fragmentarea lor nu reprezenta o soluție în rezolvarea crizei politice, determinând orientarea către o simplificare, prin concentrări de cadre și fuziuni de programe²⁹. Partidul Național se va convinge de necesitatea fuziunii sale cu țărăniștii, iar partenerii „mixturii”, cum era numită gruparea transilvănenilor, vor încerca și ei o regrupare, în funcție de noua conjunctură³⁰. Nici formațiunea politică guvernamentală nu va rămâne în afara noului curent. Tatonările unei colaborări averescano-țărăniște erau mai mult decât un flirt politic, deși noua direcție a preferințelor manifestate de general părea pentru unii surprinzătoare și opusă cursului firesc al raporturilor politice anterioare³¹. Intervenția acesteia însă a grăbit clarificarea ulterioară a relațiilor dintre partidele politice burgheze. Odată cu deschiderea lucrărilor Corpurilor legiuitoare, viața politică a intrat într-o nouă fază de limpezire a raporturilor ce o caracterizau. Partidul Poporului se vedea nevoit să apeleze la colaborare, apăsător de „tutela liberală”, cum o numea C. Argetoianu, fără însă a veni cu propuneri concrete. Unitatea guvernului era deja zdruncinată de prezența lui I. Lapedatu, „agentul” lui Vitilă Brătianu, care nu putea fi acceptat de M. Manoilescu și C. Garofild, reprezentanții unei orientări economice și financiare ce nu respecta întru totul linia impusă de liberali³². Schimbările intervenite în compoziția cabinetului și, de aici, nemulțumirile rezultate au complicat circumstanțele în care se găsea noul guvern, la sfârșitul scurtei sesiuni parlamentare din vara anului 1926³³.

2. *Programul de guvernare. Promisiuni și intenții.* Dacă în martie 1920, Liga Poporului, lipsită de un program de guvernare, ajungea la conducerea țării în virtutea unei popularități necunoscute încă vieții politice românești, sprijinită doar pe câteva principii programatice, în martie 1926, se putea afirma că noua succesiune guvernamentală se întemeia pe un program care-și propunea îndrumarea economică, socială și politică a țării. Dar, și într-un caz și în celălalt, schimbarea de guvern nu s-a prevalat de existența sau conținutul programului de guvernare. Totul s-a hotărât în funcție de diverse calcule politicianiste. Dacă în 1920, prezența la guvern a generalului Al. Averescu era justificată de evoluția situației interne și de necesitatea unei verificări a noului curent politic, apărut după război, în 1926, guvernarea sa a fost determinată de circumstanțele în care se impunea o refacere a liberalilor, uzați de cei patru ani petrecuți în fotoliile ministeriale. Ho-

²⁷ Arh. St. București, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 28/1926, f. 209—226; „Îndreptarea” din 5.VI.1926, p. 3.

²⁸ Arh. St. București, Fond Dr. S. Mănuilă, dosar 192/I/1926.

²⁹ N. Dașcoviți, *op. cit.*, p. 11—12; Arh. St. București, Colecția microfilme S.U.A., T. 120, rola 3959, K. 114 162—114 165.

³⁰ N. Iorga, *op. cit.*, p. 136—137; „Îndreptarea” din 10.VI.1926, p. 1.

³¹ Arh. St. București, Colecția microfilme S.U.A., T. 120, rola 3959, K. 114 191—114 193; „Îndreptarea” din 4.VII.1926, p. 4.

³² Arhiva C.C.al P.C.R., C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 36—37.

³³ *Ibidem*, p. 34; „Îndreptarea” din 16.VII.1926, p. 4.

lăritoare, în amândouă cazurile, au rămas, în ultimă instanță, interesele liberale. Programul de guvernare interesa deci numai în măsura în care garanta sau nu o continuitate a opereii guvernamentale liberale. În funcție de aceste considerente, acceptate de general, s-au purtat toate discuțiile premergătoare instalării Partidului Poporului la conducerea țării. Dealtfel, chiar cercurile politice străine judecau succesiunea guvernamentală în funcție de această clauză, stabilită încă din iunie 1924³⁴. Lucrurile se vor schimba însă imediat ce Al. Averescu va avea succesiunea asigurată.

De la început, în manifestul către țară, noul guvern făcea apel la colaborarea tuturor partidelor politice, arătând că „orice încercare de a se tulbura ordinea publică, pe orice cale și prin orice mijloc, va fi nu numai stăvilită cu ultima energie, dar va fi și reprimată la nevoie fără cruțare”³⁵. Dacă în 1920, generalul se angaja să restabilească „liniștea internă”, de această dată el se obliga să o păstreze, conferind prin aceasta noii formule ministeriale caracterul de „guvern polițist menit să apere o situație pe care celelalte partide o amenințau”, cum remarcă C. Argetoianu³⁶. Guvernul își propunea să adopte o serie de măsuri eficiente, care să contribuie la stabilizarea situației economice a țării. Fără a revoluționa legislația economică, Al. Averescu vedea necesare unele modificări impuse de împrejurări. Așadar, noul prim-ministru începuse a judeca lucrurile în funcție de interesele grupării sale și nu de promisiunile făcute liberalilor. În același timp, generalul dădea asigurări că va rezolva criza politică manifestată în ultimul timp, normalizând și viața publică românească³⁷. Soluțiile adoptate de programul de guvernare relua principiile fixate în decembrie 1922, propunând continuarea opereii începută în martie 1920. Din nou, vorbind de continuitatea guvernării, Partidul Poporului se referea la propria-i guvernare și nu la cea liberală, cum se angajase anterior.

Programul de muncă al noului cabinet propunea desăvârșirea aplicării reformei agrare, începută în 1921, și extinderea ei în regiunile de bălți și păduri³⁸. Declarându-se pentru colaborarea cu capitalul străin, noul cabinet își propunea să înlăture toate măsurile adoptate de guvernul precedent, care împiedicau normalizarea acestei colaborări. De asemenea, se preconiza o nouă orientare a comerțului desfășurat de România atât în interior cât și în exterior, stabilindu-se principiile unui nou tarif vamal³⁹. Erau prevăzute, totodată, stabilizarea monetară, refacerea căilor ferate, normalizarea bugetului, revizuirea cheltuielilor etc.⁴⁰. Programul de guvernare adoptat de Al. Averescu, prin multe dintre soluțiile ce și le propunea, încălca, după cum lesne se poate observa, promisiunile de continuare a opereii începută de liberali, în ianuarie 1922. Încă nu fuseseră date publicității principiile care urmau a călăuzi acțiunea noii formațiuni ministeriale, când, în paginile ziarului „Îndreptarea”, începuse a se formula unele corective la adresa legislației economice și financiare liberale⁴¹. Replica liberalilor nu s-a lăsat mult așteptată. Văzându-se înșelați și amenințați de atitudinea de independență afișată de Partidul Poporului, ei s-au ridicat imediat împotriva intențiilor generalului, care se arăta hotărât să desfășoare o acțiune guvernamentală descătușată de „tutela” brătienistă⁴². Criticând direcțiile programatice ale noului guvern, liberalii declarau că „în loc să concureze la continuitatea legislației liberale, după cum s-a

³⁴ Arhiva M.A.E., Fond 71, România, vol. 343, f. 93—95, 143; Eugen Wolbe, *Ferdinand I der Begründer Grostrumäniens*, Verhano-Verlag Locarno-Leipzig, 1938, p. 256.

³⁵ „Îndreptarea” din 31.III.1926, p. 1 și 3.IV.1926, p. 4.

³⁶ Arhiva C.C. al P.C.R., C. Argetoianu, *op. cit.*, partea a VI-a, nr. 5, caiet 36, f. 2350—2351.

³⁷ „Îndreptarea” din 3.IV.1926, p. 1, 4.

³⁸ Arh. St. București, Fond Ministerul Afacerilor Interne, dosar 107/1926, f. 6; „Îndreptarea” din 14.IV.1926, p. 4.

³⁹ „Îndreptarea” din 29.IV.1926, p. 4.

⁴⁰ Arh. St. București, Fond Ministerul Afacerilor Interne, dosar 107/1926, f. 6.

⁴¹ „Îndreptarea” din 11.IV.1926, p. 1; Joseph S. Roucek, *op. cit.*, p. 112.

⁴² „Viitorul” din 21.III.1927, p. 1.

legat față de rege și de partidul liberal — programul guvernului de la 30 martie 1926 — s-a străduit parcă anume să spargă continuitatea", proclamind lozincă luptei contra aceloră care i-au facilitat aducerea la cîrma țării⁴³.

Odată cu încheierea confruntărilor electorale, Al. Averescu, fără a ține seama de observațiile liberale, dădea un comunicat în care anunța trecerea la aplicarea programului enunțat⁴⁴. Aceeași atitudine o va afirma și în plenul Camerei, cu care ocazie preciza că soluțiile concrete ce le va pune în practică guvernul său urmau a fi expuse abia în toamnă⁴⁵.

Se poate conchide, deci, că, chiar de la începutul guvernării sale, Al. Averescu își ridicase împotriva-i Partidul Național Liberal care, deși reacționa uneori, nu trecuse încă la o campanie antiguvernamentală. În diverse împrejurări, generalul se bucura încă de sprijinul liberarilor sau de manifestarea unei atitudini conciliante din partea acestora⁴⁶. Dar, perioada tatonărilor odată depășită, raporturile politice urmau a intra în faza clarificărilor definitive. Conștient de acest lucru, generalul făcea o ultimă încercare, în care își punea, desigur, multe speranțe. Dealtfel, declarațiile sale relevau, cu destulă elocvență, această constatare. „Dacă mai am o dorință în viața mea, se confesa, emoționant, generalul, *doresc din suflet ca acest partid care s-a format sub ochii mei, să fie menit să trăiască ca un organism normal, adică sănătos, viăuros și folositor pentru țară*”⁴⁷ (subl. ns. — Gh. I. F.). Acestea erau deci intențiile generalului, ușor de descifrat, dealtminteri, din tot ceea ce făcuse de la aducerea sa la guvern. Fără a schimba nimic din doctrină și sprijinindu-se pe aceeași bază socială, lărgită oarecum odată cu venirea la cîrma țării⁴⁸, Al. Averescu făcea ultima încercare de a transforma Partidul Poporului, care se modificase cu anii, devenind o grupare personală, într-o formațiune politică în stare să contrabalanseze autoritatea liberală. Or, afirmarea Partidului Poporului, ca un al doilea partid de guvernămînt, nu putea fi hotărîtă de voința unui singur om sau de înscrierea unor stipulații, indiferent de conținutul acestora, într-un program de guvernare.

3. *Partidul Poporului între refacere și compromitere.* Spre deosebire de ceilalți ani, cînd în perioada de vară se realiza obișnuitul armistițiu pentru vacanța politică, în 1926, configurația vieții politice nu numai că a rămas neschimbată, dar, odată cu închiderea Camerelor, se putea observa chiar o intensificare a tratativilor și negocierilor purtate între diverse partide burgheze. Lumea politică românească era convinsă că evolua spre o clarificare. În acest context, măsurile de prevedere, care încercau să preîntîmpine eventualitatea unei situații neprevăzute, au determinat inițierea a nenumărate și interminabile întrevederi și pertractări politice. Surprînși de curba ultimelor evenimente, care amenințau să permanentizeze starea lor de opoziție, naționalii și țărăniștii reliau tratativele de fuziune⁴⁹. Dar, nu după mult timp, nemulțumiți de desfășurarea acestora, care nu lăsa să se întrevadă deocamdată vreo finalitate, o parte a fruntasilor naționali propuneau o fuziune imediată și fără condiții cu liberalii⁵⁰. În același timp Partidul Țărănesc examina o propunere asemănătoare — fuziunea cu liberalii — prin sacrificarea lui C. Stere⁵¹. Deși, în discuții erau aduse și formule neasteptate, tendințele de regupare a forțelor politice erau evidente. În această fază a clarificărilor, se putea observa intenția predilectă a celor mai multe grupări politice de a se pre-

⁴³ *Cronica lunii*, în „Revista pentru toți”, X, 1927, nr. 4—6, p. 2.

⁴⁴ „Îndreptarea” din 30.V.1926, p. 1.

⁴⁵ Cf. *Dezbatările Adunării Deputaților* (D.A.D.), 21 iunie 1926, p. 2561 și 13 iulie 1926, p. 396.

⁴⁶ „Îndreptarea” din 6.VII.1926, p. 1.

⁴⁷ Idem din 28.VI.1926, p. 4.

⁴⁸ Cf. *Doctrina Partidului Poporului*, în „Îndreptarea” din 7.VII.1926, p. 1; Arh. St. București, Fond Ministerul Afacerilor Interne, dosar 107/1926, f. 6; Fond Președinția Consiliului de Ministri, dosar 8/1926, f. 331, 449.

⁴⁹ „Viitorul” din 25.VIII.1926, p. 3; Z. Ornea, *op. cit.*, p. 50.

⁵⁰ Pamfil Șeicaru, *op. cit.*, vol. II, p. 15—16; „Îndreptarea” din 9.VIII.1926, p. 1.

⁵¹ „Îndreptarea” din 9.VIII.1926, p. 1.

⁵² „Viitorul” din 10.VIII.1926, p. 3.

zenta la masa tratativelor ca parteneri ale liberalilor. Alegerea nu era întâmplătoare. Liberalii se dovediseră a fi adevărații arbitri ai vieții politice, alături de care ajungerea la guvern era asigurată, astfel încît, în funcție de aceasta, puteau interveni și unele reorientări. Dar, totul era încă la început, iar perspectivele nu se arătau promițătoare⁵².

În acest context al raporturilor stabilite între forțele componente ale sistemului politic burghez, Partidul Poporului, afirmîndu-și tot mai evident independența, încerca să se impună ca a doua formațiune guvernamentală, convins că o nereușită l-ar arunca la periferia vieții politice românești. Dar, I. I. C. Brătianu nu putea accepta să se treacă peste voința sa, chiar dacă cel în cauză era generalul Al. Averescu. Astfel că, încă din primele zile ale lunii august 1926, liberalii au început să atace Partidul Poporului și guvernarea acestuia, care se afla, afirmau ei, în pragul unei crize determinată de rivalități și patimi personale. Criticile liberale nu erau lipsite de adevăr. Rivalitatea izbucnită între Octavian Goga și ceilalți miniștri transilvăneni, din chiar ziua intrării acestora în guvern, amenința să se transforme într-un conflict ireconciliabil. Dezacordul între I. Lapedatu și C. Garoflid — M. Manoilescu, în probleme de ordin financiar, atrenea și interese de stat, fapt care impunea o grabnică aplanare, înainte de a se ajunge la o remaniere ministerială. La toate acestea se mai adăuga disensiunea intervenită între I. Petrovici și P. P. Negulescu, care reclamau pretenția de a conduce departamentul instrucțiunii⁵³. Atitudinea antiguvernamentală a liberalilor, devenită tot mai amenințătoare, îngrijora nu numai cercurile guvernamentale românești ci și unele sfere politice străine⁵⁴. Faptul în sine însă nu putea determina o reorientare a raporturilor averescano-brătieniste, atîta timp cît evoluția acestora venea în întîmpinarea voinței celorlalte partide politice. Cum fuziunea, deși se găsea în faza negocierilor decisive, întîmpina încă destule dificultăți, iar liberalii nu ajunseseră să se refacă, orice acțiune antiguvernamentală, indiferent de unde pornea, avea acordul întregii opoziții⁵⁵. În această situație, criticînd tratativele fuzioniste, Al. Averescu tatona terenul unei înțelegeri cu N. Iorga, prezentîndu-și partidul ca întărit în urma alegerilor parțiale și a ultimelor înscriri, între care se numărau și personalități ca M. Sadoveanu, G. Topârceanu ș.a.⁵⁶. Totodată, încheierea tratatului cu Italia era recomandată drept una dintre marile reușite ale diplomației românești, care urma a redimensiona rolul României în contextul noilor relații internaționale. Nemulțumiți de noul curs al orientării politicii externe și de atitudinea generală a Partidului Poporului, liberalii au căutat să transforme actul semnării tratatului cu Italia într-un act asemănător celui din 14 iulie 1921, cînd, după încercarea de ratificare a „Reșiței”, au trecut în fruntea forțelor opoziționiste, declanșînd acea acțiune politică, care a grăbit înlăturarea cabinetului Averescu⁵⁷. Dezlătînd, pe această temă, o puternică campanie antiguvernamentală, la care se adăuga atitudinea asemănătoare a țărăniștilor și naționalilor, precum și cea a unor cercuri politice occidentale, I.I.C. Brătianu încerca o solidarizare a întregii opoziții, care să impună intervenția regelui împotriva acelor care ar fi subminat, înșinuia el, interesele țării⁵⁸. La începutul lunii octombrie 1926, unii observatori străini, ca și o parte a lumii politice românești, erau convinși că pactul cu Italia va constitui un punct de referință pentru evoluția ulterioară a raporturilor dintre partidele politice burgheze. În acest context, mai ales după audiența lui I.I.C. Brătianu la rege, începuse a se vorbi de eventualitatea retragerii generalului, locul său urmînd a fi luat de C. Coandă⁵⁹.

⁵² „Viitorul” din 1.VIII.1926, p. 3 și 5.VIII.1926, p. 3.

⁵⁴ Arhiva M.A.E., Fond 71, Italia. Relații cu România, vol. 62, f. 30.

⁵⁵ Arhiva C.C. al P.C.R., C. Argetoianu, *op. cit.*, partea a VII-a, nr. 1, caiet 37, f. 85, 114; Arh. St. București, Colecția microfilme S.U.A., T. 120, rola 3959, K. 114211—114212.

⁵⁶ „Îndreptarea” din 13.IX.1926, p. 1 și 29.IX.1926, p. 4; N. Iorga, *op. cit.*, p. 150.

⁵⁷ N. Iorga, *op. cit.*, p. 151.

⁵⁸ „Viitorul” din 25.IX.1926, p. 3; N. Iorga, *op. cit.*, p. 151.

⁵⁹ Arh. St. București, Colecția microfilme S.U.A., T. 120, rola 3959, K.114214—114215.

Fuziunea național-tărănistă a complicat situația formațiunii ministeriale, deși a simplificat intrucitva configurația vieții politice românești⁶⁰. Odată cu ratificarea fondării formațiunii politice național-tărăniste, problema celui de al doilea partid de guvernământ părea a fi rezolvată în favoarea celor ce fuzionaseră. Partidul Poporului își vedea astfel spulberată șansa afirmării și a refacerii autorității pierdute în 1920—1921, chiar dacă se afla la conducerea țării⁶¹. Dacă înainte de 10 octombrie 1926, generalul se putea considera încă unul dintre factorii determinanți ai cursului raporturilor dintre partidele politice burgheze, după această dată va interveni o restructurare valorică, care, treptat, va determina o deplasare a Partidului Poporului spre o poziție colaterală în cadrul structurii politice românești. Așa încît, Al. Averescu era nevoit să reia avansurile de colaborare făcute anterior lui N. Iorga, cu atât mai mult cu cît se vedea părăsit și de Partidul Maghiar și atacat tot mai insistent de liberali⁶². Dar, atîta timp cît nu se clarificase situația creată în urma fuziunii național-tărăniste, tratativele purtate între Partidul Poporului și N. Iorga înaintau anevoios, fără a se ajunge la colaborarea scontată⁶³.

Deschiderea sesiunii parlamentare din toamna anului 1926 a evidențiat o accentuare a disensiunilor care existau între formațiunea ministerială și grupările opoziționiste⁶⁴. La toate acestea se adăuga neliniștea intervenită în urma agravării bolii regelui, care readucea în actualitate spectrul unor noi frămîntări politice⁶⁵. Cu toate încercările generalului de a-și prezenta cabinetul și gruparea pe care o conducea ca nedepinzînd de conjunctura politică intervenită, destinul Partidului Poporului urma a fi pecetluit tocmai de evoluția acesteia. Dealtfel, imediat ce I.I.C. Brătianu va declara deschisă acțiunea de răsturnare a guvernului, acest fapt va fi considerat ca reprezentînd „primul pas spre limpezirea unei atmosfere încărcate”, obligîndu-l pe Al. Averescu să formuleze noi invitații de colaborare⁶⁶.

Sfîrșitul anului 1926 nu prevedea nimic îmbucurător pentru Partidul Poporului. Deși aflat în fruntea țării, el nu reușea să se impună în viața politică, minată de interese de grup și lipsită de orice perspectivă de îndreptare⁶⁷. Toate acestea făceau ca Al. Averescu, pe lîngă negocierile cu N. Iorga, să încerce o colaborare cu Iuliu Maniu, discutîndu-se chiar și eventualitatea unei fuziuni. Dar, multitudinea punctelor de vedere rezultate în urma convorbirilor Averescu—Maniu a făcut imposibilă adoptarea vreunei soluții⁶⁸.

Procesul de refacere inițiat de Partidul Poporului era stînjenit, în mare parte, de raporturile cu facțiunea V. Goldis, care nu optase încă pentru o atitudine clară față de formațiunea politică guvernamentală, deși i se adresase în acest sens o invitație ultimativă⁶⁹. Se adăugau, apoi, nemulțumirile survenite în interiorul formațiunii averescane, care întrețineau un curent potrivit intențiilor mărturisite de Al. Averescu⁷⁰. Dacă adăugăm la toate acestea atacurile tot mai insistente proferate de liberali la adresa Partidului Poporului, vom avea imaginea exactă a conjuncturii politice în care se afla la acea dată formațiunea ministerială⁷¹. De aceea, apărca, poate, ca justificată opinia celor care considerau ca iminentă formula unui guvern

⁶⁰ Arh. St. București, Colecția microfilme S.U.A., T. 120, rola 3959, K.114218—114221; „Viitorul” din 20.X.1926, p. 3.

⁶¹ „Îndreptarea” din 13.X.1926, p. 1 și 14.X.1926, p. 1.

⁶² N. Iorga, *op. cit.*, p. 155, 159; „Îndreptarea” din 14.X.1926, p. 4; Arh. St. București, Colecția microfilme S.U.A., T. 120, rola 3959, K.114221.

⁶³ Bibl. Acad., Arhiva Gh. Kirileanu, II, ms. 5/3, actul 179; N. Iorga, *op. cit.*,

⁶⁴ D.A.D., 14 noiembrie 1926, p. 1—2; Arh. St. București, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 27/1926, f. 128—133.

⁶⁵ Eugen Wolbe, *op. cit.*, p. 257.

⁶⁶ „Săptămîna politică”, I, 1926, nr. 2, p. 12; Arh. St. București, Fond Casa Regală. Ferdinand, dosar 3/1926, f. 1.

⁶⁷ P. P. Panaitescu, *Pagini de jurnal (1921—1927)*, Cluj, Ed. Dacia, 1974, p. 151.

⁶⁸ „Viitorul” din 16.XII.1926, p. 3; 19.XII.1926, p. 5 și 25.XII.1926, p. 5.

⁶⁹ Idem din 12.XII.1926, p. 3 și 31.XII.1926, p. 3, 5.

⁷⁰ Idem din 8.XII.1926, p. 5.

⁷¹ Idem din 10.XII.1925, p. 4—5; vezi și C. Argetoianu, *Lamentabila trilogie*, în „Săptămîna politică”, I, 1926, nr. 5, p. 2—3.

național, deși oficiosul averescan prezenta această idee ca pe un „postulat absurd”⁷². Generalul, care nu putea accepta să împartă cu cineva puterea, se vedea ajuns într-o situație limită, care-i pulbera multe dintre speranțele inițiale. Ajuns în aceste împrejurări, el relua tratativele cu Partidul Național Tărănesc sau cu unele dintre grupările componente ale acestuia, acceptând orice formă de colaborare, în afara unui guvern național⁷³. În această conjunctură a situației interne, complicată de perspectiva succesiunii tronului regal, de măsurile dictatoriale ale generalului și de nemulțumirea opiniei publice, se impunea cu acuitate o clarificare a sensului evoluției viitoare a vieții politice românești. Acalmia politică, remarcată de Octavian Goga, prevestea nu stabilitatea sperată, ci frământările care vor interveni nu peste mult timp⁷⁴. Dealtfel, în luna următoare, au și început a se manifesta simptomele modificărilor viitoare. Gruparea Dr. N. Lupu se desprindea de Partidul Național Tărănesc, iar cea condusă de V. Goldiș se afla în ajunul adoptării unei decizii definitive⁷⁵. În același timp, atacurile liberale ajunseseră a lua forme amenințătoare pentru un guvern pe care-l prezentau ca fiind deja compromis și condus de un general cu concepții de plutonier⁷⁶. La începutul primăverii anului 1927, totuși, Averescu era considerat ca stăpîn pe situație, fapt care contravenea intereselor liberale⁷⁷. Intrarea în Partidul Poporului, la 10 martie 1927, a disidenței condusă de V. Goldiș întărea impresia stabilității guvernamentale⁷⁸. Acest fapt era evidențiat și de reluarea pertractărilor dintre guvern și unii fruntași țărăniști, cu toate că inițiativa nemulțumea pe naționali, adîncind contradicțiile existente deja în rîndurile celor fuzionați⁷⁹. Dacă adăugăm apoi că, prin îndepărtarea din guvern a ministrului de finanțe I. Lapedatu s-a înlăturat unul dintre motivele discordiei permanente manifestate în sinul cabinetului Averescu, am putea crede că Partidul Poporului își consolidase situația⁸⁰, putînd trece fără teamă la punerea în practică a programului său economic. Înscrierea, nu după mult timp, în formațiunea politică averescană a lui I. Agărbiceanu, fostul director al oficiosului transilvănean „Patria”, constituia încă un pretins indiciu al trăinicieii guvernamentale⁸¹. Se părea că Partidul Poporului va reuși să se impună, în sfîrșit, ca al doilea partid politic de guvernămînt, aruncînd astfel pe național-țărăniști într-o opoziție *sine die*. Dar, totul nu era altceva decît o impresie de moment, ce prefăta frământările ulterioare⁸². Deocamdată, viața politică se desfășura într-o atmosferă de liniște relativă, care întreținea un curent favorabil guvernului. Generalul știa însă că liberalii nu vor întîrzia să treacă la atacuri antiguvernamentale deschise, care puteau hotărî oricînd soarta ministerului său. De aceea, ca o primă măsură de prevedere, a căutat să-și apropie sau să se apropie de Partidul Național Tărănesc, căruia îi propunea chiar fuziunea⁸³. Liberalii, alarmați de cursul tratativelor, au acționat în așa fel încît să preîntîmpine eventualitatea contopirii celor două partide, fapt îngrijorător pentru dominația lor politică. Tratatивele purtate între Partidul Po-

⁷² Arh. St. București, Fond Casa Regală. Ferdinand, dosar 3/1926, f. 37; *Posibilitatea unui guvern național*, în „Garda veche”, III, 1926, nr. 33, p. 4; „Îndreptarea” din 24.XI.1926, p. 1.

⁷³ „Viitorul” din 8.I.1927, p. 5 și 13.I.1927, p. 5.

⁷⁴ Joseph S. Roucek, *op. cit.*, p. 112—113; „Viitorul” din 12.I.1927, p. 5.

⁷⁵ Z. Ornea, *op. cit.*, p. 52; Dr. I. Mateiu, *Lichidarea grupării Goldiș*, în „Democrația”, XV, 1927, nr. 4, p. 82—85.

⁷⁶ Arh. St. București, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 35/1927, f. 14; Colecția microfilme S.U.A., T. 120, rola 3959, K.114254—114258.

⁷⁷ N. Iorga, *op. cit.*, p. 191.

⁷⁸ Odată cu V. Goldiș intrau în Partidul Poporului I. Lupas, Silviu Dragomir, Onisifor Ghibu ș.a.; „Îndreptarea” din 12.III.1927, p. 4; *Un act politic*, în „Țara noastră”, VIII, 1927, nr. 8, p. 189—190.

⁷⁹ „Viitorul” din 28.III.1927, p. 5.

⁸⁰ *Cronica politică, economică și socială*, în „Economia națională”, XLVIII, 1927, nr. 3, p. 173.

⁸¹ „Patria” din 22.III.1927, p. 1; „Îndreptarea” din 21.III.1927, p. 5.

⁸² D. Munteanu-Râmnic, *Viața politică de azi*, în „Buletinul Partidului Național din Prahova”, I, 1927, nr. 1, p. 1.

⁸³ „Viitorul” din 5.IV.1927, p. 5; „Îndreptarea” din 8.IV.1927, p. 4.

porului și național-tărăniști au fost abandonate înaintea adoptării vreunei soluții, afară de faptul că în cursul acestora, foștii conservatori democrați, în frunte cu Gr. N. Filipescu, Gh. Lucasievici, Emanoil Antonescu etc., au hotărât, cu excepția lui M. Cantacuzino, să intre în formațiunea guvernamentală⁸⁴. Fără a reprezenta un act de consolidare a Partidului Poporului și de limpezire a relațiilor politice, cum încercau să-l prezinte cercurile guvernamentale, documentul adoptat la 17 aprilie 1927 consemna mai degrabă alunecarea generalului spre un conservatorism care, cum arăta „Viitorul”, compromitea aspirația de partid de guvernământ, la care rivnea gruparea averescană⁸⁵. Forțele politice care aderaseră în ultimul timp la acțiunea Partidului Poporului erau atât de compromise și neînsemnate, încât, în loc să-l fortifice, îl slăbeau și-l îndepărtau de rolul pe care i-l ar fi putut conferi alte împrejurări.

La sfârșitul lunii aprilie 1927, situația politică internă cunoștea o bruscă agravare. Boala regelui devenise îngrijorătoare, readucând în actualitate simptomele unei crize guvernamentale latente, dar care impunea o soluționare grabnică⁸⁶. În același timp, tot mai multe cercuri politice străine se arătau alarmate de circumstanțele politice survenite în România, fapt care compromitea autoritatea guvernului⁸⁷. Apoi, conjunctura politică internațională, care a rezultat în urma apropierii între Italia și Ungaria, a compromis linia impusă de general în diplomația românească, instigând întreaga politică externă a ministerului Averescu⁸⁸. În aceste împrejurări, I.I.C. Brătianu, convins că generalul va încerca să se folosească de noile împrejurări pentru a-și prelungi prezența în guvern, supraveghea îndeaproape desfășurarea evenimentelor, pentru că, atunci cînd acestora ar impune vreo intervenție, să intre imediat în acțiune. Amestecul liberalilor în soluționarea succesiunii, așteptată a surveni odată cu moartea regelui, i-a făcut pe unii să creadă că ar fi vorba de o apropiere a acestora de guvern, prin reluarea raporturilor fixate, în martie 1926. Dar, totul nu reprezenta altceva decît o ultimă acțiune de latonare, înainte de adoptarea unor măsuri definitive. Soarta guvernului nu mai depindea, de fapt, de propria-i voință. Împrejurările interne generale erau acelea care urmau o hotărîre a rolului și locul Partidului Poporului în viitoarea configurație politică a României.

4. *Activitatea guvernamentală în contextul situației social-economice a țării.* În martie 1926, cînd Partidul Poporului a fost adus pentru a doua oară la conducerea țării, România depășise deja în unele domenii ale vieții interne procesul de refacere, inițiat imediat după război, angajîndu-se pe linia unei continue ascensiuni social-economice. Perioada guvernării liberale din 1922—1926 a creat cadrul legislativ necesar accentuării evoluției capitaliste a țării, îndrumînd-o către consolidarea procesului desăvîrșirii unificării sale politico-economice. Caracteristicile situației interne erau mult deosebite față de anul 1920, astfel încît, în momentul revenirii lui Al. Averescu în folioliul prezidențial, nu putea fi vorba de o continuare a operei guvernamentale interuptă în decembrie 1921. Dealtfel, revizuirile și readaptările programatice operate de general între 1922 și 1926 modificaseră multe dintre principiile afișate la început de Partidul Poporului, care se angaja, de această dată, la adoptarea unui program de guvernare racordat la cerințele noilor condiții social-economice. Efluviile liberaliste, care își făcuseră loc în noul program averescan și acordul intervenit între general și I.I.C. Brătianu lăsau să se înțeleagă că în intervalul în care urma a conduce destinele țării, Partidul Poporului va continua opera guvernamentală liberală. În unele privințe, așteptările au fost confirmate. Dacă în domeniul politicii economice, Al. Averescu va încerca să pună în practică unele măsuri ce inaugurau o direcție opusă uneori principiilor liberale, în politica socială, noul guvern va continua întru totul linia cabinetului precedent. Dealtfel, acesta a fost și unul dintre punctele comune ale celor

⁸⁴ „Îndreptarea” din 18.IV.1927, p. 4.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 1; „Viitorul” din 30.IV.1927, p. 5.

⁸⁶ Arh. St. București, Colecția microfilme S.U.A., T. 120, rola 3959, K.114266—114268; N. Iorga, *op. cit.*, p. 196.

⁸⁷ Arhiva M.A.E., Fond 71, România, vol. 343, f. 191—192; Arh. St. București, Fond Casa Regală. Ferdinand, dosar 31/1925, f. 226.

⁸⁸ Arh. St. București, Colecția microfilme S.U.A., T. 120, rola 3959, K.114 266.

două guvernări ale Partidului Poporului. Ca și în martie 1920, Al. Averescu considera menținerea ordinii ca unul dintre principalele puncte ale operei sale guvernamentale. Așa se explică îngrijorarea Partidului Comunist Român care arăta că „venirea la guvern a generalului Averescu a fost semnalul unei ofensive noi a oligarhiei stăpînitoare, semnalul unui nou val de teroare sălbatică împotriva clasei muncitoare din România”⁸⁹. Ridicîndu-se contra instituirii politicii de mînă forte, partidul comunist chema masele de oameni ai muncii la luptă hotărîtă contra acelor care, nesocotind interesele generale ale țării, puneau totul în slujba salvării regimului politic existent. Partidul Poporului era caracterizat ca „agent de dizolvare politică”, iar prezența sa la guvern era considerată drept „încoronarea tacticii pe care oligarhia o urmează cu tenacitate și — datorită nevolniciei conducătorilor «democrației» noastre naționale — cu succes de la război încoace”⁹⁰.

O primă verificare practică a politicii antisociale desfășurată de Partidul Poporului a putut fi observată în timpul campaniei electorale și apoi în zilele desfășurării alegerilor. Al. Averescu și ministrul său de interne, Octavian Goga, care declara, sfidător, că regele i-a ordonat să organizeze în așa fel confruntarea Corpului electoral încît guvernul să-și asigure victoria⁹¹, au avut grijă, încă de la început, să zădărnicească acțiunea electorală a Blocului Muncitoresc Țărănesc⁹². Cu toate acestea, 39 203 oameni ai muncii de la orașe și sate n-au putut fi împiedicați, chiar în condițiile noului regim electoral, să se declare pentru această organizație politică a clasei muncitoare⁹³. Dar, așa cum își propuneau legiuitorii, comuniștii și socialiștii au fost împiedicați de a pătrunde în Parlament, acolo unde și-ar fi afirmat punctul de vedere față de marile probleme ridicate în fața țării⁹⁴. Confruntarea electorală din mai 1926, criticată de toate partidele politice burgheze, îl făcea pe Armand Călinescu, gîndindu-se la judecata ineluctabilă a viitorului, să atragă atenția guvernului, arătînd că, „în fața istoriei, desigur, veți îngriji d-voastre poate, ...«să vă faceți formele»”⁹⁵, forme care nu vor putea tăinui însă adevărul.

Fără a înceta lupta împotriva regimului politic existent, Blocul Muncitoresc Țărănesc făcea apel la crearea unui front unic al muncii, care urma a acționa împotriva politicii antimuncitorești desfășurată de guvernul Averescu⁹⁶. Demascînd intențiile cercurilor guvernante, Partidul Comunist Român remarcă faptul că formațiunea ministerială averescană avea rolul de a continua politica antimuncitorească liberală, „de a lichida, de va fi nevoie, și ultimele rămășițe democratice ce au mai rămas, de a institui dictatura deschisă, mărturisită, neacoperită”⁹⁷. O primă măsură în acest sens a fost introducerea unei cenzuri aspre, care mergea în unele cazuri pînă la suprimarea acelei prese care afișa o „poziție de rebeliune”

⁸⁹ Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., A X-2.

⁹⁰ „Al doilea mare partid de guvernămînt” sau *frontul unic al maselor muncitoare*, în „Lupta de clasă”, nr. 2—3, 1926, p. 11.

⁹¹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 132.

⁹² *Documente din istoria mișcării muncitorești arădene. 1918—1944*, Arad, 1972, p. 125—126.

⁹³ Cf. I. Teodorescu, *Considerațiuni statistice asupra rezultatelor alegerilor pentru Adunarea Deputaților din 25 mai 1926, pe baza noii legi electorale*, în „Analele economice și statistice”, IX, 1926, nr. 7—8, p. 5.

⁹⁴ Cf. Tancred Constantinescu, *Efectele legii electorale și învățămintele ce decurg din alegerile făcute după război*, în „Democrația”, XIV, 1926, nr. 10—12, p. 106.

⁹⁵ Ar. M. Călinescu, *Discursuri parlamentare. 1926—1933*, vol. I, București, 1938, p. 40.

⁹⁶ *Documente din istoria Partidului Comunist din România. 1923—1928*, vol. II, București, E.P.L.P., 1953, p. 464—465.

⁹⁷ C. Stelian, *Însemnătatea alegerilor apropiate și tactica Partidului Comunist*, în „Lupta de clasă”, nr. 1, iunie 1926, p. 9.

împotriva instituțiilor ce garantau existența statului și a națiunii⁹⁸. Regimul de represune impus de guvern și arestarea fruntașilor mișcării muncitorești făceau ca, în vara anului 1926, personalități marcante ale culturii europene ca Henri Barbusse, Roman Rolland, Marcel Willard ș.a. să intervină pe lângă primul ministru pentru a se pune capăt unei politici antisociale care compromitea nu numai guvernul ci întreaga țară⁹⁹.

Nici măsurile antimuncitorești instituite de guvern, nici politica de sfidare și ilegalitate a claselor dominante n-au reușit să înfringă voința celor care reprezentau de fapt viitorul țării. Grevele și manifestările de solidaritate cu mișcarea muncitorească europeană demonstrau maturitatea acelor care îndrumau și conduceau toate acțiunile oamenilor muncii din țara noastră¹⁰⁰. În rindul intelectualilor cu vederi democratice, mișcarea de protest împotriva terorii și a dizolvării sindicatelor unitare lua în toamna anului 1926 o mare amploare¹⁰¹. Totuși, guvernul continua a desfășura aceeași politică pe tărîm social, criticată chiar și de oficiosul liberal, din raționamente, bineînțeles, politicianiste¹⁰². Sporind impozitele, guvernul Averescu încerca să demonstreze că prin toate aceste măsuri urmărea „salvarea țării”, făcînd apel la înțelegere și renunțare la demagogie¹⁰³. Dar, nu mult timp după ce reclama renunțarea la demagogie, Al. Averescu dispunea dizolvarea sindicatelor unitare, arătînd că „organizațiile comuniste... s-au constituit în sindicate unitare, acționînd împotriva ordinii și siguranței statului”¹⁰⁴. Așadar, „salvarea țării” impunea, după părerea generalului, desființarea oricărui organism politic muncitoresc, înainte ca guvernul să fi discutat măcar punerea în practică a vreuncea dintre soluțiile preconizate în timpul celor patru ani de opoziție. Antidemocratismul acestor acte guvernamentale era atît de evident, încît mișcarea sindicală europeană și personalități politice ca Marcel Cachin ș.a. s-au simțit obligați să intervină, protestînd împotriva dizolvării sindicatelor unitare și a proceselor intentate unor frunțași ai mișcării muncitorești din România¹⁰⁵.

În primăvara anului 1927, politica economică a cabinetului Al. Averescu a agravat condițiile de existență ale oamenilor muncii de la orașe și sate. Sporirea numărului șomerilor, înrăutățirea situației funcționarilor publici, prin introducerea noilor taxe și prestații, creșterea prețurilor, a chiriei etc.¹⁰⁶, au făcut ca, în iunie 1927, să se conchidă că „nicăieri mai mult ca în România nu bîntuie cu atîta furie teroarea împotriva clasei muncitoare...”¹⁰⁷. Presa franceză, vorbind despre ultima sesiune parlamentară averescană, arăta că „aceasta va rămîne memorabilă prin avalanșa de impozite care s-au revărsat asupra cetățenilor, impozite de toate calibrele ieșite dintr-o imaginație fecundă”¹⁰⁸. Toate acestea au determinat o intensificare a mișcării greviste, ducînd uneori și la declanșarea unor frămîntări țărănești¹⁰⁹.

⁹⁸ O gravă problemă națională. Presa și rolul ei, în „Îndreptarea” din 11.VI.1926, p. 1.

⁹⁹ Arh. St. București, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 9/1926, f. 249.

¹⁰⁰ Documente din istoria Partidului Comunist din România. 1923—1928, p. 478—482.

¹⁰¹ Le Gouvernement et La Ligue contre la terreur, în „L'Agence des Balkans”, nr. 40, 9 octombrie 1926, p. 6, 8.

¹⁰² Cf. „Viitorul” din 6.XI.1926, p. 3.

¹⁰³ Documente din istoria mișcării muncitorești arădene, p. 137; „Îndreptarea” din 19.I.1927, p. 4.

¹⁰⁴ „Îndreptarea” din 16.IV.1927, p. 4.

¹⁰⁵ Arhiva M.A.E., Fond 71, România, vol. 344, f. 343—348; Arh. St. București, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 19/1927, f. 10—11.

¹⁰⁶ I. Fr. Botez, Șomajul. Studiu comparat de politică socială, Iași, 1932, p. 93; „Viitorul” din 22.IV.1927, p. 5.

¹⁰⁷ Documente din istoria Partidului Comunist din România. 1923—1928, p. 501.

¹⁰⁸ „L'Information” (Paris) din 1.V.1927, apud „Informațiuni economice”, V, 1927, nr. 113, p. 4.

¹⁰⁹ Vezi Gheorghe Popa, Răscala țăranilor din Mavrodin-Teleorman din anul 1927, în „Anale de istorie”, 1974, nr. 6, p. 137—138.

În perioada cît s-a aflat la conducerea țării, Partidul Poporului a continuat, deci, în domeniul social, opera liberală¹¹⁰. Ca și în anii 1920—1921, Al. Averescu a îmbinat în politica socială represiunile împotriva celor mai largi mase de oameni ai muncii cu acordarea unor concesiuni și a unor libertăți democratice. Adus la guvern, el a fost preocupat în primul rînd de refacerea propriei grupări politice, încercînd, pentru aceasta, să rămînă cît mai mult timp la conducerea țării. Dar, prin politica socială și economică desfășurată în cele 14 luni de guvernare, Partidul Poporului, în loc să-și refacă autoritatea, s-a compromis definitiv.

În domeniul politicii economice, Partidul Poporului a încercat să adopte o atitudine de independență, fapt care a determinat o accentuare a manifestărilor antiguvernamentale afișate de întregul front opoziționist, dar în primul rînd de liberali. Activitatea economică a guvernului Averescu a fost, de fapt, destul de restrînsă, deoarece perioada legiferării propriu-zise n-a depășit o jumătate de an. Într-un timp atît de scurt, nu putea fi realizat un amplu program de guvernare, deși conjunctura internă favoriza acest lucru¹¹¹. Apoi, diferențele de opinii manifestate în soluționarea problemelor economice sau financiare au întîrziat verificarea în practica guvernamentală a tuturor principiilor programatice adoptate de cabinetul Averescu. Este vorba de preconizarea celor două alternative care priveau evoluția economică a țării, dintre care una milita pentru prioritatea agriculturii, în timp ce cealaltă susținea industrializarea¹¹². Exponenții celor două tendințe, C. Garoflid și I. Lapedatu, nu exprimau, de fapt, amîndoi, punctul de vedere afirmat de Partidul Poporului. În timp ce primul era unul dintre membrii marcant ai grupării averescane, doctrinar recunoscut de întreg partidul, ultimul nu era decît component al formațiunii ministeriale, fără a fi fost înscris însă în Partidul Poporului. I. Lapedatu, așa cum remarcă C. Argetoianu, „era observatorul și agentul lui Vintilă Brătianu”¹¹³, acela care trebuia de fapt să asigure continuitatea guvernării liberale și de la care vor porni atîtea conflicte în sinul noului cabinet. Așadar, programul pe care-l propunea Al. Averescu în domeniul vieții economice și financiare întîmpina, din primele zile ale guvernării, împotrivirea tuturor forțelor politice opoziționiste, dar mai ales obstacolul tutelei liberale. În momentul în care I. I. C. Brătianu observă că noul guvern încerca a se abate de la linia indicată de legislația liberală, cabinetul Averescu era prezentat ca aflîndu-se deja în fața unei crize ministeriale. Opoziția liberală devenea mult mai categorică atunci cînd hotărîrile guvernului contraveneau intereselor liberale¹¹⁴. Reclamînd mereu nevoia unei politici unitare, presa brătienistă se rîdica împotriva oricăror tendințe de independență manifestate de guvern, încercînd prin aceasta să compromită procesul refacerii Partidului Poporului¹¹⁵. Același lucru s-a putut observa și în cazul semnării de către general a tratatului româno-italian, act în care șeful guvernului vedea un nou prilej de a se afirma ca exponent al Partidului Poporului și nu ca interimar al liberalilor¹¹⁶. Evoluția relațiilor averescano-brătieniste lua o altă turnură în momentul în care guvernul anunța modificarea autonomiei postelor, căilor ferate și a reformei administrative¹¹⁷. Înainte de aceste puncte înscrise în programul de guvernare să ajungă a fi puse în discuția Corpurilor legiuitoare, liberalii declarau că țara se afla „în fața unei dezorientări, care nu poate decît să fie prejudiciabilă intereselor generale ale țării”¹¹⁸.

¹¹⁰ *Documente din istoria Partidului Comunist din România. 1923—1928*, p. 507.

¹¹¹ Cf. J. Aulneau, *Historie de L'Europe centrale*, Paris, 1926, p. 521.

¹¹² Cf. I. Saizu, *Contradicții între partidele burgheze din România în domeniul politicii economice (1922—1928)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, VIII, 1971, p. 310.

¹¹³ Arhiva C.C. al P.C.R., C. Argetoianu, *op. cit.*, partea a VII-a, nr. 1, caiet 37, f. 32—33.

¹¹⁴ „Viitorul” din 1.VIII.1926, p. 3 și 2.VIII.1926, p. 3.

¹¹⁵ Idem din 4.VIII.1926, p. 1 și 11.VIII.1926, p. 3.

¹¹⁶ Idem din 22.IX.1926, p. 1 și 23.IX.1926, p. 3.

¹¹⁷ D.A.D., 14 noiembrie 1926, p. 1—2.

¹¹⁸ „Viitorul” din 12.X.1926, p. 1.

Dacă activitatea guvernamentală era atât de atent urmărită de Partidul Național Liberal, nu la fel era privită și de celelalte forțe politice opoziționiste. Acestea, considerind guvernul „un mandat temporar și limitat al partidului liberal”, manifestau o altă atitudine față de acțiunile unui guvern care „a transformat în obediență pasivă obligațiile politice de continuitate”¹¹⁹.

Opera guvernamentală, care se rezuma mai ales la latura legislativă și mai puțin la cea aplicativă, se consuma într-o dispută prelungită, purtată între Partidul Poporului și cel liberal. La aceasta se adăugau acuzațiile formulate de Partidul Național Țărănesc și de celelalte formațiuni politice opoziționiste, care făceau totul pentru a-și asigura succesiunea¹²⁰.

O nouă tentativă de afirmare a independenței guvernamentale a constituit-o modificarea legii de organizare a căilor ferate. Noul proiect de lege era învinuit că introduce arbitrarul într-un domeniu în care autonomia înlăturase până atunci politicianismul¹²¹. Acuzând guvernul de inactivitate și nesocotire a intereselor statului, opoziția întreținea un climat de critică și atacuri politice de partid, anulând astfel caracterul constructiv al acțiunilor sale. Formațiunea guvernamentală era așadar împiedicată să-și pună în valoare programul economic și financiar anunțat¹²². De aceea, în momentul în care noua lege a căilor ferate a fost adoptată, actul era prezentat drept „prima bătălie câștigată de guvern contra opoziției și în special contra partidului liberal”¹²³. Reacția celorlalte forțe politice n-a întârziat. În Parlament și în presa de partid, activitatea guvernului era pur și simplu ignorată, iar succesiunea declarată deschisă¹²⁴.

În perioada scurtă care a urmat până la înlăturarea generalului Averescu, guvernul a desfășurat o largă activitate legislativă, încercând să-și impună punctul de vedere în disputa cu liberalii¹²⁵. Noul tarif vamal, legea armonizării salarilor, legile cu caracter agrar etc. sînt doar cîteva dintre măsurile care urmăreau acest lucru, sperîndu-se că astfel se va asigura și stabilitatea guvernamentală. Dar, totul venea prea tîrziu. Nimic nu mai putea schimba hotărîrea regelui, care se declarase pentru soluția guvernului național. Liberalii reușeau să-și impună și de această dată supremația politică.

Activînd în condiții deosebite, guvernul Al. Averescu a izbutit totuși, în scurtă perioadă cît a condus destinele țării, să realizeze o serie de progrese în domeniul vieții economice și financiare¹²⁶. În 1926—1927, s-a accentuat procesul dezvoltării forțelor de producție, proces care se încadra de fapt în tendința prefacerilor generale ale epocii¹²⁷. Opera guvernamentală averescană, oscilînd între continuitatea reclamată de liberali și tentativa de aplicare a unei politici social-economice proprii, a reprezentat de fapt o încercare de refacere a Partidului

¹¹⁹ Al. Radian, *Săptămîna parlamentară*, în „Săptămîna politică”, I, 1926, nr. 1, p. 16.

¹²⁰ C. Argetoianu, *Discuția la adresa*, în „Săptămîna politică”, 1, 1926, nr. 3, p. 3.

¹²¹ D.A.D., 18 decembrie 1926, p. 489; „Viitorul” din 16.XII.1926, p. 3.

¹²² D.A.D., 18 decembrie 1926, p. 478 și urm.; Ar. M. Călinescu, *op. cit.*, p. 37—54.

¹²³ Alexandru Cusin, *Legea organizării căilor ferate române în Parlament*, în „Analele economice și statistice”, X, 1927, nr. 1—2, p. 92.

¹²⁴ D.A.D., 15 ianuarie 1927, p. 489 și urm.; Constant Georgescu, *Două bugete — două concepții*, în „Democrația”, XV, 1927, nr. 4, p. 54—57.

¹²⁵ „Îndreptarea” din 3.IV.1927, p. 3 și 20.V.1927, p. 3.

¹²⁶ Vezi N. Istrale, *Situația economică a României în anul 1927*, în „Buletinul statistic al României”, nr. 4, octombrie 1927, p. 31—50; *Situația agricolă a României în anul 1927, în comparație cu anii 1920—1926 și cu privire asupra trecutului*, în „Buletinul statistic al României”, nr. 1, ianuarie-martie 1928, p. 101—117; Al. Cazacu, *Industria mare în România, privită din punct de vedere al rentabilității, la finele anului 1927*, în „Buletinul statistic al României”, nr. 4, octombrie-decembrie 1928, p. 48—71.

¹²⁷ Cf. *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, București, Ed. politică, 1975, p. 40.

Poporului și de afirmare a acestuia ca a doua formațiune politică guvernamentală. Acestea aveau intențiile, mărturisite între timp, pe care le-a urmărit Al. Averescu în guvernarea din 1926—1927. Dacă I. I. C. Brătianu vedea în general pe virtualul său continuator sau, mai bine zis, interimar, șeful Partidului Poporului considera ajungerea la guvern ca o ultimă șansă de reafirmare în viața politică a României. Între aceste două alternative s-a consumat opera ultimei guvernări averesce.

5. „*Uzurparea de la 4 iunie...*”. Evoluția situației interne, la începutul anului 1927, prezenta o serie de particularități, care constituiau de fapt simptomele unor nu prea îndepărtate prefaceri politice. Totul părea a pleca de la agravarea bolii regelui, detaliu care impunea adoptarea unei formule guvernamentale potrivită noilor împrejurări. Lucrurile, însă, erau mult mai complicate. Partidul Poporului încerca, cu tot mai multă insistență, o acțiune guvernamentală independentă, fapt care nu convenea lui I. I. C. Brătianu. Național-tărăniștii își consolidau situația, amenințând să devină o forță politică în stare să contrabalanseze supremația liberală. Neînțelegerile între guvern și opoziție nu lăsau să se întrevadă posibilitatea unei colaborări parlamentare și, eventual, a unei conlucrări ministeriale. Apoi, liberalii, îngrijorați de cursul noilor evenimente politice, se arătau tot mai nerăbdători de a reveni la conducerea țării. În aceste circumstanțe, încă din ianuarie 1927, indicațiile unei schimbări guvernamentale deveniseră tot mai evidente. În luna următoare, într-un cerc restrâns, regina și I. I. C. Brătianu discutau intențena alcătuirii unui guvern național, ce urma a fi condus de generalul C. Prezan. Dar, toate aceste avertismente nu-l îngrijorau, deocamdată, prea mult pe Al. Averescu, considerându-le obișnuite manevre politice¹²⁸. Prima dată când generalul a sesizat dimensiunile exacte ale pericolului de care era amenințată prezența sa la guvern a fost atunci când, în dezbaterile Camerelor, a fost adusă legea căilor ferate. Liberalii au considerat gestul ca un „act de rebeliune”, cum va mărturisii chiar Al. Averescu, declarînd deschisă lupta antiguvernamentală¹²⁹. În aceste condiții, la sfîrșitul lunii martie 1927, cînd și-a dat seama că în momentele importante I. I. C. Brătianu trecea înaintea sa, deși el era primul ministru, generalul s-a gîndit chiar să părăsească guvernul. Agravarea bolii regelui i-a modificat însă hotărîrea¹³⁰. Oricum, schimbarea formulei guvernamentale devenise o necesitate evidentă. La jumătatea lunii martie 1927, șeful guvernului era avertizat că în cel mult două săptămîni va fi înlăturat de la putere¹³¹. Neavînd de ales, Al. Averescu s-a hotărît să înfrunte toate acuzațiile, adoptînd o poziție de forță în fața atitudinii de dominație, afișată de I. I. C. Brătianu¹³². Afirmînd că nimic nu justifică îngrijorarea întreținută de opoziție, generalul respingea formula guvernului național, invocată de liberali, ca urmare a bolii regelui¹³³. De fapt, nu de succesiunea în sine erau interesați liberalii. Dovadă că au acceptat interimatul Barbu Știrbey. Ei erau îngrijorați de faptul că, intervenind moartea suveranului, Averescu, care deținea majoritatea în Parlament, putea oricînd anula actul de la 4 ianuarie 1926 și proclama rege pe Carol. O asemenea perspectivă echivala cu „o lovitură mortală pentru partidul liberal, obligat să se supună sau să accepte transformarea lui în partid republican”¹³⁴. Ajuns în acest punct, I. I. C. Brătianu a manevrat în așa fel lucrurile încît regele să impună formarea unui guvern național¹³⁵. În același timp, generalul era învinuit de tendințe dictatoriale,

¹²⁸ *Cronica lunii*, în „Revista pentru toți”, X, 1927, nr. 4—6, p. 2.

¹²⁹ Generalul Al. Averescu, *Criza politică și cauzele ei*, s. I, 1927, p. 8—9.

¹³⁰ *Cuvîntul domnului general Averescu rostit în ședința Senatului de la 4 și 5 noiembrie 1927*, București, s.a., p. 34—35.

¹³¹ *Cronica lunii*, p. 2.

¹³² General Al. Averescu, *Criza politică și cauzele ei*, p. 9.

¹³³ Arhiva C.C. al P.C.R., C. Argetoianu, *op. cit.*, partea a VII-a, nr. 1, caiet 37, f. 401—409, G. G. Joanesu, *Pagini de istorie. Din trecutul partidelor noastre istorice*, s.I., s.a., p. 67.

¹³⁴ Pamfil Șeicaru, *Poezie și politică. Octavian Goga*, p. 22; Arhiva C.C. al P.C.R., C. Argetoianu, *op. cit.*, f. 417—418.

¹³⁵ Arhiva M.A.E., Fond 71, România, vol. 343, f. 194; vol. 344, f. 33, 73.

fapt care l-a compromis atît în țară cît și în străinătate¹³⁶. Confiscarea de către guvern a presei opoziționiste și serbările de la 10 mai au oferit liberalilor motivul luvrierii decisive¹³⁷. Diversiunea brătienistă, foarte bine dirijată, a dat rezultatele scontate.

La 27 mai 1927, regele părăsea Bucureștii, plecînd la Scroviștea, una dintre reședințele sale de vară. Cu această ocazie, discutînd cu primul ministru, Ferdinand II propunea interlocutorului său formarea unui guvern național, care ar fi evitat campania violentă a opoziției coalizate¹³⁸. Averescu nu s-a arătat dispus să accepte sugestia regelui, cunoscută fiind aversiunea sa față de orice coaliție guvernamentală¹³⁹. Dar, în după amiaza zilei de 31 mai, C. Hiott, ministrul Casei Regale, îi înmîna generalului o scrisoare în care suveranul reînnoia cererea de formare a unui guvern național. Totodată, premierul era avertizat că C. Hiott a fost însărcinat să ia legătura cu șefii de partide, solicitîndu-le concursul pentru realizarea cabinetului național. Regele solicita ca, pe 4 iunie, Averescu să-i prezinte lista noului cabinet¹⁴⁰. Dîndu-și seama că de data aceasta nu mai era vorba de o sugestie ci de o dispoziție formulată în mod și termeni precisi, generalul a luat imediat legătura cu principalele partide politice. În același timp, C. Hiott făcea demersuri pe lîngă șefii de partide, cerîndu-le să sprijine mandatul generalului, care reprezenta voința regelui. Ca urmare a recomandărilor formulate de general și de emisarul regelui, unii șefi de partide au convocat comitetele de direcție, pentru consultări. Cu această ocazie, s-a putut constata că majoritatea formațiunilor politice opoziționiste acceptau. În principiu, formula guvernului național, diferind doar modalitatea realizării acestuia¹⁴¹. Deși frunțașii politici opoziționiști se arătau destul de concilianți, facilitînd misiunea generalului, șeful Partidului Poporului continua a susține că alcătuirea unui guvern național era greu, dacă nu chiar imposibil, de realizat. Examinînd această chestiune într-o ședință a guvernului și a președinților Corpurilor legiuitoare, la 2 iunie 1927, Averescu considera ca inoportun un guvern național, hotărînd să remită regelui mandatul încredințat, înaintînd totodată și demisia guvernului. Dar, împotriva ideii de rezistență, preconizată pare-se de Octavian Goga, s-au ridicat majoritatea colaboratorilor generalului, arătînd că o asemenea atitudine ar avea rezultate dezastruoase pentru partid. Fără a fi convins să renunțe la opinia sa, generalul amîna adoptarea unei hotărîri definitive, așteptînd rezultatul întrevederii cu șefii de partide. În aceeași zi, Averescu se întîlnea cu N. Iorga, iar C. Garofild negocia cu național-tărănistii, cărora le comunica că generalul le va accepta orice condiții. Dar, Iuliu Maniu respingea propunerea, ca tardivă pentru a mai putea fi examinată. Întrevederea generalului se încheia fără succes, iar Dr. N. Lupu refuza să trateze cu Partidul Poporului. În această situație, Al. Averescu adresa o scrisoare lui I. I. C. Brătianu, Iuliu Maniu, Dr. N. Lupu, N. Iorga și A. C. Cuza, convocîndu-i pentru a doua zi la o întrevedere comună, unde urma a se discuta posibilitatea și modalitatea realizării dorinței suveranului¹⁴². Au răspuns doar ultimii doi, ceilalți considerînd că procedura consultațiilor individuale era de preferat. Însă, N. Iorga părăsea după puțin timp palatul Președinției Consiliului de Miniștri, iar A. C. Cuza, după o convorbire mai îndelungată cu Al. Averescu, se declara împotriva alcătuirii guvernului național, considerînd că acesta nu putea avea în acele împrejurări politice viabilitate și durabilitate, propunînd un cabinet autoritar¹⁴³. Generalului nu-i mai rămînea altceva de făcut decît să-și prezinte demisia. Totuși, spera încă să se ajungă, în cele din urmă, la un consens general, intenționînd, de asemenea, ca înaintea hotărîrii definitive să-și mai consulte o dată

¹³⁶ Arhiva M.A.E., Fond 71, România, vol. 344, f. 20, 167, 309; Arh. St. București, Colecția microfilme S.U.A., T. 120, rola 3959, K.114283.

¹³⁷ „Viitorul” din 18.VI.1927, p. 5; „Îndreptarea” din 21.VI.1927, p. 1.

¹³⁸ Arhiva C.C. al P.C.R., C. Argetoianu, op. cit., f. 412—413.

¹³⁹ General Al. Averescu, op. cit., p. 13; N. Iorga, op. cit., p. 219—220.

¹⁴⁰ Bibl. Acad., Arhiva Gh. Kirileanu, Arhiva Palatului, XXXIII, varia 2.

¹⁴¹ „Viitorul” din 4.XI.1927, p. 5; B.C.S., Fond St. Georges, Pachet CCIX, dosar 1.

¹⁴² „Îndreptarea” din 3.VI.1927, p. 4.

¹⁴³ „Viitorul” din 5.VI.1927, p. 5; N. Iorga, op. cit., p. 221.

colaboratorii. De aceea, a cerut regelui o amânare de două zile, urmînd ca pe 6 iunie să-i prezinte răspunsul, indiferent care ar fi fost acesta. Ferdinand, însă, n-a acceptat nici o amînare. Astfel încît, pe 4 iunie, Al. Averescu s-a deplasat la Scroviștea, expunîndu-i rezultatul misiunii sale și plecînd fără a demisiona. Dar, la scurt timp, C. Hiott se prezenta la Președinția Consiliului de Miniștri, înmîinînd generalului decretul prin care Barbu Știrbey era însărcinat să formeze noul guvern. Vechiul cabinet era astfel demis¹⁴⁴. Misiunea generalului se încheia destul de neașteptat.

„Uzurparea de la 4 iunie“, cum va numi Averescu actul demiterii sale, a avut un larg ecou în lumea politică internă și externă. Presa occidentală comenta schimbarea de guvern în funcție de orientarea externă a generalului, de politica economică a României, de relațiile diplomatice stabilite și de interesele fiecărei țări. La toate acestea se adăugau speranțele unora sau nemulțumirile altora, în fața noii formule ministeriale. Astfel, în Anglia, se aprecia că actul de la 4 iunie „ar fi introdus un element de logică și de realitate în politica română“¹⁴⁵. În Germania, succesiunea guvernamentală era comentată în funcție de direcția spre care urma a fi îndreptată viitoarea politică externă a României¹⁴⁶. Franța, țară în care generalul nu fusese niciodată bine primit, resentimentele evidențiindu-se mai ales după apropierea de Italia, se felicita pentru căderea lui Averescu¹⁴⁷. Presa franceză, sesizînd adevăratele cauze ale înlocuirii generalului, nu putea trece cu vederea faptul că acesta încheiase pactul româno-italian, ale cărui repercusiuni s-au răsfrînt și asupra raporturilor franco-române¹⁴⁸. Cu totul alta era impresia opiniei publice italiene despre evenimentele intervenite în România la începutul lunii iunie 1927. Retragera generalului era considerată ca o pierdere pentru peninsula, pierdere care agrava situația internațională a țării, în urma complicațiilor politice interne¹⁴⁹. În Cehoslovacia, guvernarea abia încheiată era considerată un experiment, care, chiar dacă a obținut unele realizări, trebuia înlocuită cu o formulă de stabilitate¹⁵⁰. Observatorii politici polonezi vedeau în noua conjunctură internă o dovadă a autorității de care se bucura Ferdinand, considerînd pentru aceasta România „o țară fericită“¹⁵¹. În Bulgaria, evenimentele lunii iunie 1927 erau interpretate cu totul altfel. Căderea generalului era considerată drept primul act al unei drame care se va încheia odată cu revenirea lui I. I. C. Brătianu la conducerea țării¹⁵². Și în celelalte țări europene, „uzurparea“ generalului a fost îndelung comentată. Convingerea evasivanimă a cercurilor politice străine era aceea că autorul schimbărilor survenite în România era liderul liberal¹⁵³.

În interior, comentată în chip diferit, regreată sau aprobată, înlăturarea lui Averescu de la conducerea țării a determinat, dincolo de reacțiile de moment, manifestarea unor prefaceri imanente în configurația politică a țării. În primul rînd, Partidul Poporului se vedea transformat dintr-o dată într-o grupare politică oarecare, compromis definitiv și izolat de restul forțelor politice. Dacă în decembrie 1921, cînd se punea capăt primei experiențe guvernamentale a Partidului Poporului, mai existau speranțe de refacere și reafirmare, în iunie 1927, situația era cu totul alta. Lovitura primită îl scotea pentru totdeauna din cursa pentru revenirea la conducerea țării. În urmă cu cinci ani și jumătate, procesul de regroupare a forțelor politice era abia la început. Se putea spera, cum s-a și întîm-

¹⁴⁴ Arhiva C.C. al P.C.R., C. Argetoianu, *op. cit.*, f. 428, 437; N. Iorga, *op. cit.*, p. 222.

¹⁴⁵ Arhiva M.A.E., Fond 71, România, vol. 344, f. 61—62.

¹⁴⁶ *Ibidem*, f. 134.

¹⁴⁷ Cf. „Viitorul“ din 10.VI.1927, p. 6.

¹⁴⁸ Arhiva M.A.E., Fond 71, România, vol. 344, f. 29; *Cronica lunii*, în „Revista pentru toți“, XI, 1928, nr. 2, p. 6.

¹⁴⁹ „Îndreptarea“ din 16.VII.1927, p. 4.

¹⁵⁰ Arhiva M.A.E., Fond 71, România, vol. 344, f. 66, 188; „Îndreptarea“ din 22.VI.1927, p. 4 și 7.VII.1927, p. 2.

¹⁵¹ Arhiva M.A.E., Fond 71, România, vol. 344, f. 76.

¹⁵² *Ibidem*, f. 138.

¹⁵³ *Ibidem*, f. 57.

plat, că Partidul Poporului va reuși să absoarbă noi grupări și personalități politice, refăcându-și rîndurile și reușind a se impune drept virtual succesor guvernamental.

De această dată, orice speranță era sinonimă cu utopia. Resemnați, partizanii generalului începuseră deja a-și calcula viitoarele șanse politice, reorientîndu-se, bineînțeles, în funcție de noua conjunctură. Al. Averescu, care deziluzionase ca om politic încă din 1920, a sperat, odată ajuns la guvern, într-o reabilitare. Jucîndu-și ultima carte, el a crezut la un moment dat că, ignorînd voința liberalilor, va reuși, dacă nu să-i domine, cel puțin să se impună. Pentru moment, nu mai voia să recunoască că grație acestora, fotoliile ministeriale erau ocupate de membrii grupării sale. Nemaissuportînd vasalitatea brătienistă, generalul Averescu, fostul comandant militar, neobișnuit cu raporturile de subordonare, plănuise transformarea Partidului Poporului într-un al doilea partid de guvernămînt, fapt care ar fi determinat ca el să devină una dintre principalele personalități politice ale țării. Realitățile guvernării însă au transformat toate intențiile generalului în tot atîtea eșecuri. Partidul Poporului intra în perioada declinului irevocabil, încheindu-și de fapt rolul pe care-l avusese de jucat pe scena vieții politice românești.

Pentru celelalte partide politice, schimbarea dictată de rege, la 4 iunie 1927, a avut semnificații diferite. Partidului Național Liberal i-a reinnoit, pentru o anumită perioadă, supremația politică, recomandîndu-l încă o dată ca dirigitor al întregului sistem al partidelor politice burgheze. I. I. C. Brătianu, prevăzător, a procedat în așa fel încît, la moartea regelui, el să devină arhitectul principal al edificiului politic burghez din România. Național-țărăniștii, încă nesudați ca organism politic și resimțînd efectele bicefaliei Maniu-Mihalache, încercau prima acțiune de amploare, înaintea asaltului decisiv, spre fotoliile guvernamentale. Prezența lor alături de liberali, surprinzătoare dacă se au în vedere raporturile de pînă atunci, nu constituia și o conciliere a vechilor rivalități. Formula ministerială acceptată de rege, departe de a fi un guvern național, era o formulă de compromis. O colaborare era exclusă. Grupările politice mici, conduse de Dr. N. Lupu, N. Iorga etc., ajungeau, alături de Partidul Poporului, la periferia vieții politice.

Deși preconizase, în întreaga perioadă a domniei sale, ideea guvernului național, regele n-a reușit, nici în ultimele zile ale vieții, să-și impună voința. Complex și intimidat de autoritatea lui I. I. C. Brătianu, de care fusese totdeauna puternic influențat, Ferdinand accepta pe Barbu Știrbey ca succesorul guvernului, nu pentru că acesta ar fi fost în stare să dea o nouă orientare vieții politice românești, ci pentru că îi fusese impus de șeful liberal. Noul guvern nu putea fi considerat guvern național. Dar, generalul fusese înlăturat și nu mai conta formula succesiunii. Ziua de 4 iunie 1927 readucea speranța în rîndurile tuturor partidelor politice. Singur Partidul Poporului, cel care nu cu mult timp în urmă reprezenta viitorul vieții politice românești, ajunsese la capătul puterilor.

LE DEUXIÈME MINISTÈRE DU PARTI DU PEUPLE

(MARS 1926—JUIN 1927)

RÉSUMÉ

L'auteur retrace les circonstances dans lesquelles, en Roumanie, le deuxième ministère du parti du peuple fut constitué, en mars 1926, sous la présidence du général Alexandre Averesco. Il décrit les relations qui s'étaient alors établies entre les partis politiques et les conditions dans lesquelles le général Averesco allait gouverner. Il met en évidence que le général Averesco fut nommé premier ministre grâce aux manoeuvres du parti national-libéral. Les libéraux espéraient que le général Averesco servirait leurs intérêts.

De l'analyse du programme du nouveau gouvernement, ainsi que de ses promesses et de ses intentions, il ressort que le général Averesco s'efforça de profiter des circonstances pour transformer le parti du peuple, abaissé au rang d'un

groupe de personnes au service d'intérêts privés, en un véritable parti de gouvernement qui contrebalancerait les très puissants nationaux-libéraux.

C'est pourquoi, en matière économique, le ministère Averesco, tout en maintenant les principales directives tracées par le régime libéral qui l'avait précédé, fit quelques timides pas dans de nouvelles voies, en manifestant des velléités d'indépendance. Ces tentatives furent de courte durée, car la Chambre des députés et le Sénat qui soutenaient le ministère Averesco et qui avaient la mission de voter les nouvelles lois, ne s'égèrent que six mois.

Si en matière économique le général Averesco a essayé d'appliquer certaines solutions qui ne furent pas approuvées par les nationaux-libéraux, sa politique sociale a été à tous les égards la continuation de celle du gouvernement précédent.

Quoique n'ayant réussi à se maintenir au pouvoir que pendant quatorze mois, le ministère Averesco a quand même réalisé quelques réformes qui se sont soldées par des résultats positifs économiques et surtout financiers.

Dans la dernière partie du présent article, l'auteur indique les motifs qui ont déterminé, en juin 1927, la chute du ministère Averesco et les conséquences qui en découlèrent pour l'évolution de la vie politique en Roumanie. Le parti du peuple a subi alors une si grande défaite que son influence en Roumanie a été presque totalement annihilée.

FORMAREA PARTIDULUI NAȚIONAL ȚĂRĂNESC (I)

de

I. CIUPERCĂ

Formarea Partidului național țărănesc poate fi privită ca un rezultat al relațiilor dintre partidele politice burgheze aflate în opoziție față de guvernul liberal și angrenate în lupta pentru putere. Perspectiva de mai sus permite sesizarea unei anumite coerențe a activității oamenilor politici preocupați — fiecare în felul și cu mijloacele lui — să contribuie la făurirea unui instrument de guvernare care să servească drept contrapondere Partidului liberal care preluase puterea în ianuarie 1922.

De asemenea, unghiul de mai sus dă posibilitatea unor nuanțări în raport cu contribuțiile anterioare¹.

De la început se impune precizarea că recompunerea contextului politic și, într-o oarecare măsură, economic și social în care a avut loc realizarea treptată a Partidului național țărănesc trebuie să aibă în vedere că activitatea partidelor burgheze din opoziție se desfășoară într-o atmosferă în care Partidul liberal — expresie politică a burgheziei românești financiare și industriale — aflat la putere, imprima punctul său de vedere formării ideilor de „stat național unitar”, de „stat român democratic” și a celei de „ordine” în România. Pe de altă parte, același context politic conține activitatea P.C.R. de negare principală a regimului politic burghez din România, de afirmare consecventă a necesității răsturnării prin forța clasei muncitoare organizată și a aliaților ei a acestui regim. Cele două forțe politice anti-nomice vor delimita cadrul de afirmare a concepției politice și a liniei tactice atât a fiecăruia dintre partidele și grupările ce vor compune Partidul național țărănesc cât și a Partidului național țărănesc considerat partid unitar.

Însfîșit, studiul de față continuă investigațiile noastre privind relațiile dintre partidele politice burgheze² și va avea drept limite cronologice aproximative: aprilie 1923 — octombrie 1926.

Campania organizată de partidele burgheze din opoziție împotriva adoptării constituției din 1923 sfințea cu un eșec. Se înfiripa convingerea, rămasă și în scris³, că acțiunile opoziției și mai ales ceea ce se aprecia drept excesele lor⁴ n-au făcut

¹ Lipsa spațiului ne obligă să cităm numai nume de autori în ordinea alfabetică: I. Ardeleanu, V. Liveanu, M. Mușat, M. Nedelea, Z. Ornea, Aron Petric, Lucrețiu Pătrășcanu, Stanciu Stoian, Al. Gh. Savu, I. Saizu, Ioan Scurtu, Șerban Voinea, Ștefan Zeletin ș.a.

² I. Ciupercă, *Imprejurările venirii liberalilor la putere în ianuarie 1922 (Relații între partidele politice burgheze)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” Iași, tom. IX, 1972, p. 349 și urm. Idem, *Relații între partidele politice burgheze în timpul elaborării Constituției din 1923*, în „Anuarul...”, tom. X, 1973, p. 337—361.

³ „Revista Vremii”, an. III, nr. 7, din 22 aprilie 1923, p. 16. „Țara Noastră”, Cluj, an. IV, nr. 13, din 18 aprilie 1923, p. 426—427.

decît să contribuie la o întărire vremelnică a guvernului liberal și, respectiv, a Partidului liberal. Decepția eșecului acestei campanii impunea unele concluzii politice partidelor țărănesc și național-român, partide care prin acordul din 3 martie 1923⁵ hotărîseră că acționeze împreună. Astfel, una din observațiile ce se impuneau celor două partide și mai ales celui țărănesc viza relațiile cu masa țărănească; exprima nemulțumirea în legătură cu faptul că țărănimea nu i-a urmat⁶. Apoi, se acumulară noi argumente în sprijinul ideii că o unire prin fuziune a celor două partide ar spori șansa răsturnării guvernului și a preluării puterii — obiectiv politic din perspectiva căruia urmărim formarea Partidului național țărănesc. În sfîrșit, campania de propagandă, începută de Partidul național român în Vechiul Regat, stînjenea organizarea Partidului țărănesc ai cărui frunțași vor încerca să o anihileze prin deschiderea unor tratative de fuziune (mai—iunie 1923). C. Stere era cel care propunea începerea tratativelor de fuziune cu Partidul național român⁷ și congresul extraordinar al Partidului țărănesc din 24 mai 1923 acceptînd-o, hotărîa în privința relațiilor cu Partidul național român: încetarea acordului opozițional din 3 martie 1923 în ziua închiderii Parlamentului (1 iunie 1923); începerea tratativelor de fuziune „pe baza principiilor călăuzitoare din doctrina și programul Partidului țărănesc”. Tratativele urmau să fie încheiate pînă la 15 iunie 1923 „spre a avea o situație complet limpede în activitatea de vacanță”⁸.

Conducerea Partidului național român a respins propunerea de fuziune și într-un expozeu făcut de Iuliu Maniu la Sibiu (iulie 1923) se arăta că două au fost cauzele eșecului fuziunii: principiul luptei de clasă din programul și doctrina țărănistă și felul cum țărăniștii concepau organizarea armatei și a poliției. Astfel, în jurul datei de 23 iunie 1923 tratativele între cele două partide fiind întrerupte, fiecare își relua libertatea de acțiune concretizată în încercarea extinderii pe tot teritoriul României⁹.

Ruperea tratativelor cît și felul în care au decurs demonstra că pentru oamenii politici realizarea fuziunii implica stabilirea unui raport de forțe. Cu alte cuvinte, fiecare din partide încerca să absoarbă în propria-i structură partenerul de tratative — lucru ce se va definitiva abia în octombrie 1926. Deocamdată eșuarea tratativelor lua forma unei divergențe de principii care va prileji o recrudescentă a dezbaterilor referitoare la rolul politic al țărănimii și la viabilitatea și implicațiile politice ale principiului luptei de clasă adoptat de țărăniști.

Relevarea unor puncte de vedere afirmate în această dezbatere de lungă durată, pe al cărui fond va avea loc «deplasarea spre dreapta» a Partidului țărănesc, are în vedere sesizarea modificării din oportunitate politică a unor principii de propagandă țărăniste. Vom încerca să dovedim că în 1926 nu era vorba de o deplasare spre dreapta a Partidului țărănesc ci numai de o clarificare și consacrare a locului pe care se găsea și pe care îl alesese în martie 1924 în urma respingerii propunerii de front unic formulată de conducerea P. C. R.

Partidul liberal, deținător al puterii în perioada 1922—1926 și, în sensul celor ce vom afirma, am putea spune chiar pînă în 1928, a încercat să se identifice cu ideea conservării statului național unitar¹⁰ și din această perspectivă, conducerea partidului aprecia drept periculoasă atît activitatea partidelor provinciilor unite

⁴ „Aurora”, an. III, nr. 444, din 18 aprilie 1923.

⁵ I. Ciupercă, *op. cit.*, p. 358.

⁶ Vezi observațiile dr. N. Lupu la congresul organizației Ilfov a Partidului țărănesc („Aurora”, an. IV, nr. 902 din 23 octombrie 1924). Șt. Zeletin, *Finanța națională și politică de stat*, în „Dreptatea Socială”, an. I, nr. 7, din 15 aprilie 1923, p. 216. Petre Suciu, *Ne putem bizui politicește pe țărănimea noastră?* în „Ideia Europeană”, an. V, nr. 132, din 18—25 noiembrie 1923, p. 2—3.

⁷ Spre indignarea lui M. B. Cantacuzino, proaspăt țărănist (16.XII.1923 — 26.01.1925), care îi prescria „un rol mai mult cultural și doctrinar”, deoarece amestecul lui într-un asemenea act politic nu poate fi decît dăunător („Adevărul”, an. XXXVI, nr. 12062, din 4 iunie 1923).

⁸ Cf. „Adevărul”, an. XXXVI, nr. 12082, din 24 iunie 1923.

⁹ Bibl. Acad., Arhiva Victor Moldovan, vol. II, p. 154. „Aurora”, an. III, nr. 503, din 29 mai 1923.

cu Vechiul Regat în 1918 și în speță a Partidului național român, precum și a Partidului țărănesc care ar fi frînat procesul consolidării unității statului român prin acceptarea, în doctrina și în programul său, a principiului luptei de clasă. Se înțelege că în practica luptei politice argumente de natura celor de mai sus serveau și Partidului liberal, ca partid, în organizarea propagandei potrivnice celorlalte partide din opoziție, în înlăturarea lor de la putere sau chiar în încercarea de a le anihila¹¹. Anumite elemente ale situației internaționale ținînd de natura relațiilor României cu țările vecine, de prezența în imediata vecinătate a primului stat socialist din lume — realitate care nu îngrijora numai România burgheză ci mai multe țări europene, chiar dintre cele mari¹², confereau oarecare greutate felului liberalilor de a aprecia situația politică. Observațiile de mai sus pot contribui la înțelegerea faptului că politicienii de orientare țărănistă au trebuit să mediteze cu seriozitate la termenii dilemei: *partid revoluționar* sau *partid de ordine*¹³ (subl. ns.), mentalitatea vremii stabilind, cum era și firesc, din punct de vedere burghez, o antinomie între calitatea de *revoluționar* și cea de *om de ordine* (subl. ns.), în cadrul aceleiași mentalități similare cu cea de patriot sau de bun român¹⁴.

S-a demonstrat că din punct de vedere materialist dialectic țărănismul s-a întemeiat pe o eroare sociologică în aprecierea structurii capitaliste a României și a mobilității acestei structuri¹⁵ și că noțiunile de „clasă” și „partid de clasă” erau, de asemenea, cronat aplicate țărănimii și partidului ei¹⁶.

Că noțiunile au fost luate din doctrina marxistă s-a remarcat atunci, în epocă. Ar mai trebui subliniat că un anumit context politic care avea drept dominantă atotputernicia Partidului liberal, influent și la Palat, a silit pe unii politicieni ne-liberali să vorbească în numele țărănimii — acum proprietară și cu drept de vot — cu aparatul logic și doctrinar marxist. Același context politic însă a relevat necesitatea stăvilirii valului de ostilitate ce se revărsa asupra țărăniștilor și necesitatea înlesnirii apropierei lor de alte partide politice burgheze și mai ales de cel aflat sub conducerea lui Iuliu Maniu. Necesitățile de mai sus au determinat precizări și atenuări ale sensurilor noțiunilor de „partid de clasă” și „luptă de clasă”, precizări făcute de țărăniștii înșiși sau de oameni de alte orientări politice interesați să absoarbă sau să capteze țărănismul.

Fără a întreprinde aici o cercetare sistematică, care n-ar fi lipsită de interes în cadrul unei istorii a ideilor epocii — atîtca cîte au fost —, notăm doar cîteva asemenea demersuri selectate și apreciate numai din punct de vedere al conclu-

¹⁰ Dovezile sînt numeroase. Ne mărginim a exemplifica prin afirmarea acestei concepții de către Ionel Brătianu în scrisoarea din 5 decembrie 1921 trimisă lui Eduard Ghica, la Vaslui, în legătură cu atragerea generalului Moșoiu în Partidul liberal (Bibl. Acad., Fond. I.I.C. Brătianu, S ³² CCLXXII).

¹¹ Am remarcat cu alt prilej (vezi I. Ciupercă, *Imprejurările venirii liberalilor...*, p. 356), că ostilitatea față de principiul luptei de clasă indică și îngrijorarea clasei conducătoare românești în fața creșterii forței și organizării clasei muncitoare.

¹² Vezi Paul Mantoux, *Les Délibérations du Conseil des Quatre*, tome I—II, Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1955, *passim*.

¹³ Postura de partid revoluționar pentru partidul țărănesc era o virtualitate plauzibilă în epocă. Partidul țărănesc se folosea în propaganda sa de fraze al căror conținut dădeau impresia unui mod marxist de a pune problema. În epocă (Șt. Zeletin ș.a.) astăzi (Z. Ornea) s-a demonstrat că este vorba de o demagogie țărănistă. Prin recunoașterea rolului conducător al proletariatului, Partidul țărănesc ar fi pus la dispoziția P.C.R. rezervele revoluționare din mediul rural aflate sub influența sa.

¹⁴ N. Iorga, replica astfel în Cameră primului ministru I.I.C. Brătianu: „Revoluția ați văzut că nu voim să o trezim (puteau?! — n. ns.), deși sîntem mult mai răi patrioți decît domniile voastre...” (vezi Dezbaterile Adunării Naționale Constituante a Deputaților — în continuare se va cita D.A.N.C.D. — ședința din 5 mai 1923, p. 3060).

¹⁵ Z. Ornea, *Țărănismul. Studiu sociologic*, București, Editura Politică, 1969, p. 347.

¹⁶ *Ibidem*, p. 275. Vezi și St. Zeletin, *Țărănism și marxism*, în „Arhiva pentru știința și reforma socială”, an. V (1924), nr. 1—2, p. 192 și urm.

ziilor politice imediate ce le conțin. Realitatea era una singură: țărănimea română numeroasă, proprietară și cu drept de vot. Oamenii politici de toate nuanțele simt aici o rezervă utilă luptei pentru putere și încearcă și o justificare teoretică, doctrinară, a folosirii de fapt sau eventuale a acestei rezerve. Nu trebuie exclusă dorința sinceră a unora dintre oamenii politici de a realiza o îmbunătățire a situației materiale și o ridicare a nivelului intelectual al țărănimii chiar dacă mijloacele preconizate n-au fost totdeauna cele mai adecvate.

Un conservator progresist (marghilomanist) — A. Corteanu — semnală confuzia care se face în mediul nostru politic între „lupta de clasă” și ideea războiului civil și de aici ostilitatea față de ideea luptei de clasă. Nota autorul în continuare că în măsura în care Partidului țărănesc ca partid de clasă i-ar reveni, după reforma agrară, „sarcina de a organiza noua proprietate”, atunci Partidul țărănesc nu este încă un partid de clasă, ci numai o posibilitate și că rămâne încă un deziderat realizarea „unității de gândire și aspirațiuni” între țărani și țărăniști¹⁷. Ideile lui A. Corteanu prezintă unele similitudini cu cele afirmate de Al. Marghiloman¹⁸, C. Rădulescu-Motru¹⁹ și alți conservatori cărora nu le lipsea intenția pregătirii teoretice a unui reviriment al mișcării conservatoare în condițiile create de reforma agrară din 1921.

Șt. Zeletin venea în întîmpinarea modului guvernamental de a privi lucrurile cînd afirma că „concepția revoluționară a luptei de clasă aplicată la pătura țărănească, este — din punct de vedere teoretic — un nonsens, iar din punct de vedere practic poate deveni un mijloc lesnicios de a merge împotriva scopului urmărit”²⁰. Un punct de vedere apropiat de cel guvernamental dacă nu chiar confundîndu-se parțial cu el, era formulat de D. Drăghicescu, directorul revistei „Dreptatea socială”²¹, care afirma că societatea burgheză de atunci nu era viabilă și că urma să evolueze nu spre comunism ci către o formă ce trebuie să constituie un interimat între socialismul ortodox și liberalismul clasic, formă în care între clasele și cetățenii României să se stabilească raporturi de echitate care să prevină războiul social preconizat de I. Mihalache. Autorul sublinia caracterul periculos al programului țărănist, mai ales că ideea luptei de clasă era înțeleasă ca „o luptă a satelor împotriva orfașelor” și, respectiv, ca un mijloc de a se ajunge la dictatura satelor²².

Dintre naționalii conduși de Iuliu Maniu, Voicu Nițescu²³ exprima dezacordul cu schimbarea de către Partidul național român „a steagului luptei de clasă cu acela al armoniei sociale”²⁴, arătînd că toate partidele sînt de clasă și aici avea dreptate în sensul că erau fie ale proletariatului, fie ale burgheziei (mari, mijlocii sau mici).

O atenuare a repulsiiei burgheze față de ideea luptei de clasă din propagandă demagogică țărănistă într-un mediu politic în care se preconiza cu ațîta zel „armonia socială” se urmărea desigur, prin observația că mai corect ar fi să se spună în loc de „lupta de clasă”, „apărare de clasă” deoarece într-un regim țărănesc (?) lupta de clasă este o *problemă de circulație* (subl. ns), pe cînd într-un regim socialist este una de repartiție a avuțiilor²⁵. Ideea este însușită de conducerea Partidului țărănesc²⁶

¹⁷ „Revista Vremii”, an. III, nr. 2, din 4 februarie 1923, p. 15.

¹⁸ „Le Progres”, 3—cîinc année, nr. 801, din 13 noiembrie 1921.

¹⁹ Arh. St. București, Fond C. Meissner, pachet VI, dosar 63, f. 9, C. Rădulescu-Motru, *Țărănismul un suflut și o politică*, București, 1924, 60 p. Vezi și „Țara Noastră”, Cluj, an. V, nr. 15, din 13 aprilie 1924, p. 474—475, „Pagini agrare și sociale”, an. I, nr. 9, din 10 septembrie 1924, p. 167.

²⁰ Șt. Zeletin, *Țărănism și marxism*, în „Arhiva pentru știința și reforma socială”, an. V (1924), nr. 1—2, p. 220. Vezi și „Pagini agrare și sociale”, an. I, nr. 9, din 10 septembrie 1924, p. 169.

²¹ „Dreptatea Socială”, an. I, nr. 1, din 15 ianuarie 1923, p. 7 (*Ce vom*).

²² „Dreptatea Socială”, an. I, nr. 12—13, din 1—15 iulie 1923, p. 375—377.

²³ „Semănătorul”, Brașov, an. VIII, nr. 7—8, iulie—august 1923, p. 222—223.

²⁴ *Doctrinile partidelor politice*, București, 1924, (Conferință ținută de M. Popovici).

²⁵ „Ideea Europeană”, an. V, nr. 122, din 8 iulie 1923, p. 13. Vezi o observație similară a lui Garabet Ibrăileanu („Viața Românească”, an. XV, nr. 10—11, octombrie—noiembrie 1923, p. 195—196).

²⁶ D.A.N.C.D., ședința din 19 noiembrie 1923, p. 268 și urm. (C. Spinișteanu, un viitor disident țărănist după eșuarea fuziunii din iunie 1924, dezvoltă un punct de vedere în multe privințe similar).

și este semnificativ că dr. N. Lupu explicând la Moreni ideea luptei de clasă, găsea util să insiste asupra distincției ce trebuie făcută între lupta de clasă și revoluție. Afirmă că țărăniștii nu vor o revoluție care „ar fi o catastrofă” și că lupta de clasă nu este altceva decât „toameala zilnică dintre producătorii de la țară și cei de la oraș, toameala dintre sărac și bogat, fiecare având interese specifice dar tinzând spre armonizare”²⁷.

Cercetări mai vechi și recente²⁸ au relevat nuanța de diversiune în activitatea Partidului țărănesc de sub conducerea lui Mihalache, Stere și dr. N. Lupu; s-a atras atenția asupra faptului că „mișcarea politică a burgheziei sătești (și a micii burghezii orășenești — n. ns.) — țărănimul — nu se confundă cu lupta revoluționară a țărănimii pentru pământ și o viață mai bună”²⁹. Un argument în sprijinul afirmației de mai sus se poate găsi în felul cum I. Mihalache concepe lupta „clasei” țărănești și a partidului ei în programul agrar din octombrie 1924. Ca și alți țărăniști (C. Stere, V. Madgearu ș.a.). I. Mihalache pretindea că trebuie să se stabilească „un nou echilibru social-politic în stat”, echilibru în care țărănimea, prin forța covoșitoare a numărului și a rolului ei în producția națională... are mijlocul de a deveni clasă stăpânitoare”.

În acest document programatic³⁰, se face pasul hotărîtor pe plan teoretic pentru realizarea fuziunii cu Partidul național român condus de Iuliu Maniu, hotărîtor în sensul unei anumite atenuări a ideii că Partidul țărănesc reprezintă *numai* interesele țărănimii. Aparent, argumentația lui I. Mihalache capătă „o coloratură de stînga” sau, altfel spus, tindea a nu lăsa „la stînga” nici o forță politică. În acest sens Mihalache scria: „noi stăpîni de pământ — țărani — sînt în aparență «burghezi», adică stăpîni de proprietate individuală. În fapt, ei sînt «muncitori», muncitori care și-au realizat scopul, intrînd în «stăpînirea mijloacelor de producție» — constituind clasa care nu trăiește din exploatarea muncii altora. Clasa (!? — n. ns.) care le stă în cale este plutocrația bancară... Ca urmare, interesele țărănilor cînd nu sînt identice cu ale proletariatului industrial sînt comune în fața capitalismului ce tinde a le exploata pe amîndouă: pe muncitor la ușa fabricii (în însuși procesul de producție sub formă de salarii reduse), pe

²⁷ Cf. „Adevărul”, an. XXXVI, nr. 12105, din 17 iulie 1923. Dezbateră în jurul ideii „luptei de clasă”, un reflex, credem noi, al răspîndirii concepției materialist-dialectice și mai ales a unirii acestei concepții cu mișcarea muncitorească concretizată în apariția partidelor comuniste, nu era specifică numai mediului nostru politic. Să amintim, de exemplu, că la sfîrșitul lunii septembrie 1924 economistul german W. Sombart, socotit în perioada interbelică o competență în materie, combătea în cadrul „Societății de politică socială” din Stuttgart ideea luptei de clasă indicînd „să fie înlocuită această superstiție cu o credință adevărată, cu credința în Dumnezeu” (Cf. „Societatea de mîine”, an. I, nr. 33, din 30 noiembrie 1924, p. 659).

²⁸ Ioan Scurtu, *Intemeierea și activitatea Partidului țărănesc (1918—1926)*, în „Studii — revistă de istorie”, tom. 26, nr. 4, 1973, p. 785 și urm.

²⁹ Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 786. Conducerea P.C.R. chema țărănimea aflată sub influența Partidului țărănesc (un partid burghez) la înfăptuirea unui front unic al proletariatului (vezi *Ce vor țărani și cum îi trădează conducătorii partidului țărănesc*, în *Documente din istoria Partidului comunist din România. 1923—1928*, București, Editura pentru literatură politică, 1953, p. 201 și urm. *Documente din istoria partidului comunist și a mișcării muncitorești revoluționare din România, mai 1921 — august 1924*, Editura Politică, București, 1970, p. 648). Conducerea Partidului social-democrat formula aprecierea potrivit căreia trebuie știut dacă „astăzi, în condițiile date, puterea țărănimii va contrbui la menținerea sau la înlăturarea oligarhiei. Aici ne aflăm în fața unei probleme de ordin politic (subl. aut.). Dacă cu privire la viitor ne despart de țărăniști profunde deosebiri teoretice, în privința practicei politice imediate ne aflăm în deplin acord (subl. ns.)”, (Vezi Șerban Voinea, *Marxism oligarhic*, București, 1926, p. 239 și urm.).

³⁰ I. Mihalache, *Noul regim agrar. Raport aprobat de congresul Partidul țărănesc român din 27—28 octombrie 1924*, București, 1925, *passim*.

țăran la piață (în procesul de circulațiune, sub forma prețului comprimat, monopol vinzării, taxe vamale etc.). I. Mihalache conchidea că țărănimea și proletariatul „trebuie să se ajute reciproc”³¹,³².

Mai tirziu, împrejurări politice concrete asupra cărora vom reveni determinau pe I. Mihalache să precizeze că „dacă Partidul țărănesc are înscris în programul lui lupta contra capitalismului ca unealtă de stoarcere a claselor muncitorești (subl. ns.)”³³, el însă nu poate fi contra capitalului ca instrument de producție în organizarea de astăzi a societății omenești și că Partidul țărănesc nu înțelege să umble „cu capul în nori, ci el înțelege să fie un partid politic, pentru ceea ce este putind fi chemat în orice moment să ia răspunderea guvernării acestei țări”³⁴. În preajma realizării fuziunii, chiar într-un moment de tensiune în relațiile cu Partidul național, cînd țărăniștii reluau tentativa extinderii în Transilvania, precizau populației de peste munți că „Partidul țărănesc se reazemă pe țărănimea producătoare și în genere pe toate clasele producătoare și muncitoare și urmărește desrobirea lor economică...”³⁵.

Fuziunea însăși va consacra această formulă³⁶ care concretizează felul cum Partidul țărănesc a acceptat să se supună cerințelor luptelor politice din România burgheză sacrificînd nu numai persoane (este vorba de C. Stere), ci atenuînd și principiile propagandei sale electorale. De fapt Partidul țărănesc, fuzionînd cu Partidul național, în forma în care s-a făcut, s-a recunoscut drept ceea ce era: un instrument politic al micii burghezii. Acuzat în Parlament de oportunism politic³⁷, I. Mihalache replica arătînd că lupta de clasă nu-i o problemă de program; ea este și este sociologic demonstrată; problema este o recunoști sau nu”.

Cercetarea constituirii treptate a Partidului național țărănesc va prilejui relevarea și a altor argumente cu care conducătorii Partidului țărănesc și ai Partidului național voiau să demonstreze că merită calificativele de „partid național” și „partid de ordine” în accepțiunea pe care Partidul liberal o dădea noțiunii; că noului partid — Partidul național țărănesc — i s-ar putea încredința puterea. Aceasta impune reluarea investigațiilor în direcția sublinierii cauzelor eșuării tratativelor de fuziune din iunie 1923.

Ar trebui remarcat că Partidul național țărănesc nu s-a format la un moment politic oportun, înțelegînd prin aceasta un moment în care șansa venirii la putere să fie maximă, ci atunci cînd s-a desprins concluzia că fuziunea dintre Partidul țărănesc și Partidul național este una din ultimele soluții și cea mai bună. Acum, în iunie 1923, nu se demonstrase încă faptul că nici unul din cele două partide nu va fi chemat singur la putere; fiecare din oamenii politici ai celor două partide și mai ales lulu Maniu mai nutrea speranța că prin anumite alianțe — adică anexări de grupări politice — va putea convinge pe rege să hotărască în favoarea lui. Fiecare șef de partid și om politic mai de seamă „lucrin pe cont propriu” pentru a-și pregăti momentul venirii la putere, contribuia la realizarea unei atmosfere politice încărcate și contradictorii, mediu în care liberalii aflați la guvern puteau manevra cu abilitate. Cum era și firesc, de-a lungul unei guvernări de patru ani au fost și momente dificile ca cel al pregătirii și votării constituției din 1923.

³¹ Z. Ornea a remarcat diversiunea inversării raporturilor între proletariat și țărănime în sensul acordării rolului conducător țărănimii (Z. Ornea, *op. cit.*, p. 285).

³² Pornind de aici, Șt. Zeletin aprecia țărănismul drept „o tălmăcire în termeni țărănești a doctrinei socialiste”, (*Țărănism și marxism*, în „Arhiva...”, an V (1924), nr. 1—2, p. 202).

³³ De remarcat faptul că oficiulul P.N.R. — „Patria” — replica atacurilor asupra schimbării „coloraturii” partidului după fuziunea cu gruparea foștilor taciști arătînd că programul P.N.R. — acceptat integral și de taciști — are un reazem „în toate clasele vii de națiuni, în rîndul cel dintii în țărănime și în intelectualii ieșiți din sinul său” (subl. ns.). (Cf. „Adevărul”, an XXXVI, nr. 12084, din 6 iulie 1923). I. Mihalache, *op. cit.*, p. 3.

³⁵ „Aurora”, an VI, nr. 1326, din 10 aprilie 1926, „Adevărul”, an XXXIX, nr. 12983, din 13 aprilie 1926.

³⁶ „Țărănismul”, an II, nr. 26, din 17 octombrie 1926, p. 2 și urm. D.A.N.C.D., ședința din 13—14 decembrie 1926, p. 322 și urm.

³⁷ D.A.N.C.D., ședința din 13—14 decembrie 1926, p. 322 și urm.

momentul remanierii guvernului în 1923³⁸, cel creat prin interpelările în „afacerea pașapoartelor”³⁹, cel creat prin intervenția ministrului S.U.A., Jay, în legătură cu legea minelor în 1924⁴⁰ sau cel legat de incidentul de la Zgurița (1925)⁴¹ etc. Nu este însă mai puțin adevărat că se și întreține o anumită atmosferă favorabilă creșterii speranțelor unuia sau altuia din oamenii politici, a celor apreciați de conducerea Partidului național liberal⁴². În această atmosferă rezidă cel puțin unul din elementele care explică de ce fiecare din momentele tratativelor național-țărănești conține de regulă duplicitatea unuia sau altuia din parteneri care se angaja în tratative cu alte partide. Există mărturii care arată că în mai 1923 Iuliu Maniu, în numele partidului său, ducea tratative și cu generalul Averescu⁴³. Atacul oficiosului țărănist împotriva lui C. Argetoianu⁴⁴ putea fi în egală măsură un indiciu al apropierii de Partidul poporului sau o manieră de a zădărnici convorbirile Maniu—Averescu. În 1925, V. Goldiș, intervievat, recunoștea că s-a opus fuziunii cu țărăniștii când „partidul lor avea drept principiu fundamental lupta de clasă și capitalizarea muncii, când voiau să facă din țărani clasă stăpînitoare (subl. ns.) și nu înțelegeau că toți trebuie să fie deopotrivă”⁴⁵.

Odată eșuate tratativele de fuziune din 1923 problema formării unui al doilea partid puternic rămânea deschisă. Continuarea efortului fiecărui partid de a-și spori priza în masa electorală pe întinsul întregii țări era un lucru firesc⁴⁶. Merită relevat doar faptul că foștii parteneri ai tratativelor (Partidul țărănesc și Partidul național român) se atacau furios în campaniile de propagandă. Astfel, la 8 iulie 1923, I. Mihalache califică Partidul național român în întrunirea de la Reșița⁴⁷

³⁸ D.A.N.C.D., ședința din 30 octombrie 1923, p. 9. Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 407, f. 66—69.

³⁹ Bibl. Acad., Arhiva Victor Moldovan, vol. II, p. 221, *passim*. S-a încercat dovedirea corupției guvernului prin complicitatea lui R. Franasovici și Artur Văitoianu în emiterea de pașapoarte pentru S.U.A. de către societatea „Petrul Național”.

⁴⁰ Gh. Buzatu, *Unele aspecte privind lupta pentru petrolul românesc*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” Iași, tom. VI, 1969, p. 78, 82—83.

⁴¹ D.A.N.C.D., ședința din 29 aprilie 1925, p. 273 și urm. Greșala brutalizării lui Pan Hallipa era folosită în argumentarea tezei că guvernul perseverează în încălcarea celor mai elementare drepturi democratice, că este un regim dictatorial și abuziv.

⁴² Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 320, p. 531.

⁴³ N. Iorga, *Memorii*, IV, p. 89. Octavian C. Tăslăuanu, *Valuri politice*, București, 1933, p. 151. „Adevărul”, an XXXVI, nr. 12 122, din 3 august 1923.

⁴⁴ „Aurora”, an. III, nr. 472, din 23 mai 1923.

⁴⁵ „Adevărul”, an. XXXVIII, nr. 12 592, din 15 ianuarie 1925. Într-adevăr, V. Goldiș ceruse la întrunirea de la Băile Herculane să se facă fuziunea „la lumina zilei” (Cf. „Adevărul”, an. XXXVI, nr. 12 777, din 19 iunie 1923).

⁴⁶ O stringere de rinduri țărănistă avea loc în congresul Partidului țărănist din Bucovina. Cu acest prilej grupul țărănesc independent din Hotin în frunte cu senatorul Policarp Bețianu se unea cu Partidul țărănesc bucovinean în frunte cu D. V. Bodnărescu („Aurora”, an. III, nr. 489 din 13 iunie 1923). Partidul conservator progresist se organiza la Făgăraș prin dr. N. Șerban și la Timișoara prin dr. Linția (Cf. „Țara Noastră”, Cluj, an. IV, nr. 21, din 27 mai 1923), iar Al. Marghiloman, la Craiova, îndemna către un guvern al *partidelor de ordine* (subl. ns.) la care să participe și Partidul țărănesc cu condiția să scoată din program „Tot ce poate neliniști, tot ce poate sdruncina astăzi” (subl. ns.), (Cf. „Adevărul”, an. XXXVI, nr. 12 077 din 19 iunie 1923). La 7 octombrie 1923, la Timișoara, C. Meissner mai sublinia odată că Al. Marghiloman este „ultima rezervă” și îi sugera și lui să se considere astfel arătând că „momentele sînt așa de grele din punct de vedere financiar că trebuie să se facă apel la ea” (Arh. St. București, Fond C. Meissner, pachet V, dosar 239, nepaginat).

drept „un partid de strigoi și o jucărie în mina liberalilor”⁴⁸. Partidul național român începeuse înaintea tratativelor de fuziune campania de propagandă în Moldova cu întruniri ținute la Botoșani și Dorohoi unde Maniu cerea puterea și înțibia și alți oameni politici să colaboreze la o viitoare guvernare care să fie călăuzită „de practica și principiile Partidului național român”^{49, 50}.

Din punctul nostru de vedere, al urmăririi formării Partidului național țărănesc din perspectiva luptei pentru putere, este utilă cercetarea activității Partidului naționalist democrat și în special a șefului partidului — N. Iorga —, evident, în strânsă legătură cu desidența C. Argetoianu din Partidul poporului. Necesitatea acestei investigații se justifică în primul rând prin legăturile ce le-au avut oamenii politici de mai sus cu tratativele de fuziune, cu formarea Partidului național țărănesc și cu greutățile de început ale noului partid.

Cu toată hotărîrea partidelor politice burgheze, semnalată mai sus, de a-și asigura o creștere a influenței fiecăruia dintre ele pînă la a putea discuta „de la egal la egal” cu Partidul național liberal, un anume realism politic indica epuizarea tuturor posibilităților de unire a mai multor partide. Vedem aici reflexul pe plan politic al dezechilibrului de forțe dintre marea burghezie și burghezia mică și mijlocie din România. Pe fondul prospectării acestor soluții de „unire contra oligarhiei”⁵¹ N. Iorga manifesta tenacitate în ideea de a deveni prim ministru. Suprafața lui intelectuală îl întărea în convingerea că i se cuvine să ajungă acolo „de unde se poate face binele...”.

În vara anului 1923, cînd începuseră să se intensifice divergențele dintre C. Argetoianu și generalul Averescu⁵², N. Iorga reușise să potolească în Partidul naționalist democrat curentul favorabil unei alianțe cît mai grabnice cu Partidul poporului⁵³. În perspectiva venirii la putere a Partidului naționalist democrat — una din soluțiile discutate atunci⁵⁴ —, C. Cihodariu, secretarul partidului, era preocupat

Grupul I. Pelivan din Partidul țărănesc basarabeian se declara fuzionat cu Partidul național român sub președinția de onoare a lui V. Stroiescu („Adevărul”, an. XXXVI, nr. 12 169, din 29 septembrie 1923). Partidul poporului se considera unica realitate politică în Transilvania (Cf. „Țara Noastră”, Cluj, an. IV, nr. 37, din 16 septembrie 1923, p. 1 169—1 172).

⁴⁷ În luna iulie țărăniștii au ținut întruniri în Banat (Reșița, Mehadia, Sasca, Oravița, Vărădia și Bozovici). În luna august 1923 țin întruniri în diferite localități din Transilvania.

⁴⁸ Bibl. Acad., Arhiva Victor Moldova, vol. II, p. 154. Se pretindea a se ști chiar de la Al. Constantinescu că o consolidare a situației politice prin colaborarea P.N.L. cu P.N.R. este concepută de cercuri liberale ca posibilă („Adevărul”, an. XXXVI, nr. 12 121, din 2 august 1923).

⁴⁹ Cf. „Adevărul”, an. XXXVI, nr. 12 050, din 23 mai 1923.

⁵⁰ I. Mihalache: „Astăzi nu găsim în Partidul național român o concepție socială de bază. De aceea acest partid poate trata cu toate partidele” („Aurora”, an. III, nr. 503, din 29 mai 1923).

⁵¹ Presa care își spunea „democrată” („Adevărul”, „Lupta”, „Dimineata” etc.). a avut un rol de catalizator în încurajarea tendințelor de apropiere dintre partidele politice burgheze care făceau opoziție guvernului liberal. Realizatori ai fuziunii din octombrie 1926 (Maniu, Pan Halippa ș.a.) exprimau gratitudine față de activitatea ziarelor de mai sus, activate în care St. Zeletin era tentat să vadă — și nu se înșela întru totul — reflexul conflictului dintre două grupări financiare; Banca Românească și Banca Marmorosch-Blank.

⁵³ Bibl. Acad. *Coresp. N. Iorga*, vol. 304, p. 35—36.

⁵⁴ *Idem*, vol. 309, p. 55—58, 355; vol. 305, p. 52.

⁵⁵ D.A.N.C.D., ședința din 23 decembrie 1930, p. 565.

⁵⁶ Bibl. Acad., *Coresp. Al. Averescu*, nr. 107 429 (C. Argetoianu către Al. Averescu, la 13 august 1923).

⁵⁷ Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 304, fila 35—36.

⁵⁸ „Dreptatea Socială”, an. I, nr. 12—13, din 1—15 iunie 1923, p. 378—379. În cercurile liberale se discuta și ideea alcătuirii unui partid „de schimb” în frunte cu N. Iorga dar se considera necesară alăturarea unui bun organizator, a unui om de acțiune.

de stringerea „valorilor din toate regiunile țării”⁵⁹, crezând că numai astfel poate câpăta partidul un ascendent față de Al. Averescu și ar putea cere regelui misiunea formării „guvernului de alegeri libere”. Când, în convorbirea de la Vălenii de Munte din 5 august 1923⁶⁰, G. T. Kirileanu sugera lui N. Iorga⁶¹ necesitatea unirii mai multor oameni politici deoarece altfel „nu se poate guverna căci liberalii ar fi tari la Palat și prin ministerele împănate cu de-ai lor”, Iorga primea cu un oarecare interes precizarea că Argetoianu ar fi gata oricând să se împace⁶². C. Argetoianu a și început demersurile acestei apropieri. Între convorbirile avute în acest sens cea cu Șaban Făgețel⁶³ conține elemente interesante. Argetoianu promitea lui N. Iorga sprijin necondiționat, „lucru ce va comunica și acolo unde trebuie” (adică la Palat, de unde el însuși primise sugestii — n.ns.) în cazul în care lui N. Iorga i se va încredința puterea⁶⁴.

Se impun câteva observații asupra sensurilor disidenței C. Argetoianu. Atât în privința numărului cât și a valorii oamenilor ce l-au urmat, informațiile sînt incomplete și contradictorii⁶⁵. În privința semnificației, șirul ipotezelor este nelimitat. Noi pornim de la aprecierea că Partidul național liberal și într-o măsură considerabilă și cercurile Palatului sub influența, verificabilă uneori, a acestui partid, n-au dorit formarea „partidului de schimb” prin fuziunea Partidului național român cu Partidul țărănesc. Încurajarea desprinderii lui C. Argetoianu⁶⁶, pe care noi o postulăm, deschidea nenumărate posibilități favorabile planurilor guvernului Brătianu care avea nevoie de timp pentru a înfăptui consolidarea unității națio-

⁵⁹ Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 309, p. 55—58 și 97—98.

⁶⁰ Bibl. Acad., Arh. Gh. Kirileanu, mapa II, mss. 5, plicul 2 nepaginat.

⁶¹ Putea fi o sugestie a cercurilor Palatului și în concordanță cu vederile primului ministru. Era în perioada cînd relațiile istoricului cu G. T. Kirileanu suferiseră ușoare alterări pe motivul că N. Iorga avea aversiune pentru relația Știrbei—Kirileanu—N. Mișu.

⁶² Dacă Kirileanu a avut și postura unui emisar al Palatului — și noi credem că da — convorbirea cu N. Iorga oferea câteva elemente utile primului ministru Ionel Brătianu: a) Iorga consideră o greșeală a Palatului faptul că nu i se încredințează puterea pe care el o merită. b) N. Iorga ar accepta să discute cu C. Argetoianu. c) N. Iorga înțelege să fie „un om al ordinii”, calitate în care noi vedem o punte de apropiere față de conducerea Partidului național liberal. Este semnificativ că N. Iorga se opunea propriilor lui partizani în consfătuirea din 5 august 1923 care cereau o unire cu Partidul național român condus de Iuliu Maniu (N. Iorga, *Memorii*, IV, p. 93).

⁶³ Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 305, p. 52.

⁶⁴ C. Argetoianu concepea un guvern prezidat de N. Iorga, în care să intre el și Octavian Goga care „deocamdată susține integritatea Partidului poporului (Idem, vol. 307, fila 77—78).

⁶⁵ Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 306, p. 21—215. „Îndreptarea” an. VI, nr. 293 din 18 decembrie 1923. „Îndrumarea”, (Oficiosul grupării Argetoianu), an. I, nr. 6 din 21 decembrie 1923; nr. 16 din 5 ianuarie 1924. „Țara Noastră”, Cluj, an. VI, nr. 5 din 3 februarie 1924, p. 159.

⁶⁶ În atmosfera epocii această încurajare n-a fost exclusă. Faptul că în ședința din 1 octombrie 1923 Vintilă Brătianu vorbea în fața Consiliului de miniștri despre convenția de anulare a bonului de tezaur emis de C. Argetoianu — mobilul divergențelor cu Partidul poporului — ar proba contrariul, adică dorința menținerii lui Argetoianu în Partidul poporului, ipoteză deopotrivă discutată. Pe de altă parte C. Argetoianu era sigur că fără el Averescu nu ajunge la putere. De unde atîta siguranță? Apoi: la Cameră (D.A.N.C.D., ședința din 17 noiembrie 1923, p. 147), Gr. P. Periețeanu arăta că venirea la putere a Partidului poporului „este o imposibilitate”. N. Iorga, fără replică, îl găsea pe Gr. I. Periețeanu în dezacord cu primul ministru. Așadar, aparentă incertitudine.

nale — obiectiv pentru îndeplinirea căruia se socotea singurul chemat⁶⁷. Mai întâi, plecarea lui C. Argetoianu din Partidul poporului putea să frîneze graba generalului Averescu „unul din cei vizați pentru guvernarea de schimb”⁶⁸, de a veni la putere mai devreme de sfîrșitul legislaturii sau, oricum, într-un moment nedorit de Partidul național liberal. Apoi, C. Argetoianu, disident, ar fi putut provoca modificări ale echilibrului politic existent în a doua jumătate a anului 1923, și în perspectivă, în sensul înlesnirii îndeplinirii a cel puțin două obiective pe care guvernul și Palatul nu le-au pierdut din vedere pînă la realizarea fuziunii, un moment politic sau altul impunînd, se înțelege, schimbarea mijloacelor de realizare: atragerea Transilvaniei (adică a Partidului național român condus de Iuliu Maniu — n.ns.) la ceea ce se numea o „politică constructivă” și izolarea și, pe cît posibil, anihilarea influenței Partidului țărănesc⁶⁹.

Oricum ar fi acționat Argetoianu, în care noi nu vedem numai un pion al Palatului sau al guvernului, ci, în primul rînd, un politician abil căruia îi plăcea să arate ce vrea în forme care mergeau pînă la cinism, interesele partidului și guvernului liberal erau destul de puțin lezate dacă nu chiar favorizate. Astfel, tentativa grupării elementelor conservatoare, nelipsită firește de dificultăți, putea să cuprindă și Partidul național român dar nu și pe cel țărănesc. Atragerea Partidului țărănesc la o asemenea grupare, din multe puncte de vedere imposibilă, era deopotrivă de utilă în sensul că influența țărăniștilor ar fi diminuat nemaiputîndu-se susține calitatea, eficientă în organizarea propagandei, de partid „al clasei țărănești”. Plecarea grupării Argetoianu⁷⁰ putea să catalizeze tratativele în curs între Averescu și Iuliu Maniu⁷¹, tratative care neizbutite însemnau *statu-quo* și cîștig de timp. Izbutite în sensul dorit acum și de generalul Averescu, al respectării constituției așa cum a fost dată și, în general, a ideii continuității de guvernare, însemnau atragerea lui Iuliu Maniu la o „politică constructivă” și, din nou, izolarea Partidului țărănesc.

⁶⁷ Surprindem o contradicție în preocupările guvernului de a împăca pe C. Argetoianu cu Al. Averescu și secvența notată de N. Iorga (*Memorii*, IV, p. 115) în care Brătianu, discutînd cu regele la începutul lunii noiembrie 1923, se arăta gata să părăsească puterea dar că nu are cine-l înlocui și că dacă regele ar încredința puterea lui Al. Constantinescu s-ar rupe unitatea unui partid puternic.

⁶⁸ Vezi interviul lui Al. Constantinescu („Adevărul”, an. XXXVII, nr. 12305 din 8 martie 1924).

⁶⁹ Socotim semnificativă nota lui N. Iorga din 5 septembrie 1923 (*Memorii*, IV, p. 100) în legătură cu replica pe care Vintilă Brătianu o dădea lui C. Banu care îi sugera o altă succesiune decît cea averescană (nu spune care și nu interesează acum — n. ns.): „Întîi interesele partidului” adică „distrugerea țărăniștilor” (subl. ns.). Încă un fapt care merită relevat: în mai 1923 (vezi D.N.A.C.D., *ședința din 21 mai 1923*, p. 2108) se desprindea din Partidul național liberal disidența I. Giurculescu cu intenția de a se constitui un nou partid avînd drept bază *județul Muscel și celelalte județe de munte*. Programul acestei alcătuirii politice (cf. „Adevărul”, an. XXXVI, nr. 12179 din 10 octombrie 1923) cuprindea, între altele: revizuirea expropriării și reasezarea impozitelor. Este semnificativ că în 1924 I. Mihalache ținea să afirme în fața Congresului Partidului țărănesc că nu există decît „contradicții forțate” (subl. ns.), între țăranul de la cîmp și cel de la munte (I. Mihalache, *op. cit.*, Bucu-rești, 1925, p. 23).

⁷⁰ Va avea loc la 17 decembrie 1923. Ipotezele discutate vizează mai ales perioada incertă, august-decembrie, cînd o împăcare Averescu-Argetoianu era posibilă.

⁷¹ Vezi scrisoarea trimisă de Al. Averescu participanților la întrunirea de la Oradea-Mare intitulată *Ideea fuziunii Partidului național cu Partidul poporului*, în „Țara Noastră”, Cluj, an. IV, nr. 38 din 23 septembrie 1923, p. 1201 și urm. De asemenea, acum, V. Goldiș, ales președinte al „Astrei”, reamintește utilitatea reinvierii formulei *bloclui ardelenesc* (cf. „Adevărul”, an. XXXVI, nr. 12154 din 11 septembrie 1923) și este de presupus că viza fie aplanarea diferendelor Goga-Maniu, utilă tratativelor Maniu-Averescu, fie o inițiativă proprie pe deasupra Partidului național român și a Partidului poporului. Tot acum sînt semnalate convorbiri între Octavian Goga și între Ionel Brătianu ca și între Goga și Vasile Goldiș (cf. „Adevărul”, an. XXXVI, nr. 12300 din 3 noiembrie 1923).

În sfârșit, încercarea de a grupa pe Argetoianu, Iorga și Iuliu Maniu, care va fi urmărită și realizată și datorită activității lui C. Argetoianu, se dovedea utilă dacă nu din alte motive, pentru faptul că o apropiere și cu țărânișii era socotită imposibilă datorită conflictului Iorga-C. Stere care contribuise și la eșuarea încercării de grupare a partidelor participante la guvernarea Vaida Voievod din 1920. De altfel, acest conflict va persista de-a lungul tratativilor pentru realizarea Partidului național țărănesc. Așadar, din punctul nostru de vedere, disidența Argetoianu, contrar aparențelor, se dovedea mai utilă remanierii guvernului Brătianu și perspectivei combinării forțelor politice potrivnice acestui guvern decât păstrarea unității Partidului poporului; acum, ca și în tot timpul guvernării, s-a vegheat de către conducerea Partidului național liberal la prepararea și folosirea argumentelor că, peste toate dificultățile, Partidul liberal este singura forță politică în stare să conducă.

Cercetarea împrejurărilor apropierii grupărilor conduse de N. Iorga, și C. Argetoianu, care din punct de vedere cronologic trece prin momentul desprinderii oficiale de Partidul poporului (17 decembrie 1923), al organizării de sine stătătoare a grupării Argetoianu⁷², cuprinzând și tratativele încheiate cu oficializarea fuziunii sub denumirea de Partidul naționalist al poporului (11 mai 1924)⁷³, trebuie făcută în contextul relațiilor cu celelalte partide politice în care noi urmărim mai ales tratativele de apropiere dintre Partidul național român și Partidul țărănesc.

Plecăm de la observația că Partidul național țărănesc a rezultat în urma ultimelor tratative desfășurate între Partidul țărănesc și Partidul național, denumire sub care fuzionaseră la 8 aprilie 1925 Partidul național român condus de Iuliu Maniu și Partidul naționalist al poporului, condus de N. Iorga.

Ca să se ajungă la partidul „bicefal” (adică avînd la conducere pe Iuliu Maniu și pe Iorga) cîteva elemente au fost indispensabile. Guvernul liberal a trebuit să se mențină iar adunările naționale constituate alese în 1922, să legifereze pe linia intereselor naționale confundate uneori în mod voit cu cele ale burgheziei liberale. Apoi, a trebuit să eșueze și fuziunea tratată de Partidul național român cu Partidul țărănesc în mai-iunie 1924⁷⁴.

Pentru a se realiza Partidul național țărănesc, expresie și el a unui compromis, au mai fost necesare trecerea legilor administrativă și în special electorală (1925—1926) și preluarea puterii, după liberali, de către Partidul poporului condus de generalul Al. Averescu. Așadar, sesizăm pluritatea unghiurilor sub care trebuie privită formarea Partidului naționalist al poporului și anume: reflex și consecință a evoluției tratativilor între Partidul național român și Partidul țărănesc; etapă în formarea Partidului național țărănesc și concretizare a dorinței lui N. Iorga și C. Argetoianu de a ajunge la putere. Pe linia dorințelor subiective de a lua locul liberalilor, elementul care obligă oamenii politici burghezi din opoziție să ia inițiative, să facă ceva pentru înlăturarea guvernării liberale, socotită periculoasă pentru țară, cunoscută fiind maniera fiecărui om politic de partid de a susține că numai el se identifică de fapt cu interesele țării, este dat de hotărîrea guvernului de a trece legi privitoare la dezvoltarea economică a României⁷⁵.

⁷² „Îndrumarea”, an. II, nr. 16 din 5 ianuarie 1924.

⁷³ Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 316, p. 481—482. „Viitorul”, an. XVI, nr. 4853 din 14 mai 1924.

⁷⁴ Vom reveni asupra contextului acestui eșec.

⁷⁵ Între argumentele care întemeiază afirmația de mai sus, trebuie subliniat că Al. Marghiloman fusese cel care, în atmosfera nereușitei campaniei împotriva constituției din 1923, indica drept obiectiv de propagandă antiguvernamentală, problemele economice (vezi cuvîntarea rostită la întrunirea de la Craiova — cf. „Adevărul”, an XXXVI, nr. 12 077 din 19 iunie 1923 și *Note politice*, vol. V, 1920—1944, București, 1927, p. 200—201). Apoi, la organizarea mării tirajului „Neamului Românesc”, ziar care trebuia să devină o armă de luptă în condițiile în care „chestiunile economice sînt la ordinea zilei”, se căuta un redactor *priceput în probleme economice* (subl. ns.) (Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 315, p. 441). În sfârșit, legile economice liberale, se spunea între oamenii politici ai epocii, „înd la acapararea tuturor bogățiilor țării de societăți puse în slujba Partidului

Contextul hotărârii de mai sus, alături de unele sugestii pe care le-au putut da guvernul și Palatul, determină pe N. Iorga să accepte compromisul unirii cu gruparea C. Argetoianu, el însuși mărturisind esențialul acestei înțelegeri: „ideologia s-a isprăvit, chestiunile economice ocupă locul întâi; lumea nu mai luptă pe baricade pentru un crez ci se străduiește dureros pentru interesele ei”⁷⁶. De asemenea, legiferarea în domeniul economic sporește amplitudinea conflictului dintre Partidul liberal și Partidul țărănesc prin reafirmarea și întărirea hotărârii acestuia din urmă de a nu respecta actele de guvernământ (mai ales legile privind dezvoltarea economică) îndeplinite de liberali⁷⁷. Atitudinea țărăniștilor, după cum vom vedea, îi va izola și îi va depărta și mai mult de putere.

Legiferarea în domeniul economic accentuează și dubiile lui Iuliu Maniu și ale Partidului național român în legătură cu căile pe unde se poate ajunge la putere: prin „forța maselor” ce ar fi putut rezulta din colaborarea sau fuziunea cu Partidul țărănesc⁷⁸, sau prin chemarea „de sus” și în acest caz trebuia îndepărtat calificativul, care mai persista încă, de partid „regionalist” și trebuia să se renunțe la nerecunoașterea înfăptuirilor guvernului⁷⁹.

În același context, Partidul poporului, în urma mai multor înțelegeri ratate cu unul sau altul dintre oamenii politici de la Al. Marghiloman pînă la dr. N. Lupu, hotărîse să-și demonstreze public forța⁸⁰ printr-o suită de întruniri ce se vor încheia cu cea din București (2 iunie 1924)⁸¹. Se cuvine explicat de ce nu s-a realizat acum nici Partidul național țărănesc și nici, cel puțin, fuziunea și cu Iuliu Maniu, ci numai Partidul naționalist al poporului. Discutarea inițiativelor de grupare a opoziției va releva elemente importante.

Conducerea Partidului țărănesc este cea care, exprimînd preponderența în partid a curentului hotărît să se întreprindă orice⁸² pentru a se ajunge la putere,⁸³ propune formarea unui „bloc al opoziției”⁸⁴. Erau invitate la colaborare

liberal”, crează drepturi „asupra cărora ar fi greu să se mai revină fără perturbări serioase”; sînt legi care vor da liberalilor „o putere ce nu va mai putea fi controlată multă vreme” (Bibl. Acad. *Coresp. N. Iorga*, vol. 315, p. 441, 496—497. Vezi și Arh.St. București, Fond Casa Regală, Ferdinand, dosar nr. 4/1924, fila 1—3. „Democrația”, an. XII, nr. 1, ianuarie 1924, p. 39).

⁷⁶ N. Iorga, *O viață de om*, vol. III, București, 1934, p. 100.

⁷⁷ „Aurora”, an. I, nr. 710 din 5 martie 1924; „Adevărul”, an. XXXVI, nr. 12302 din 5 februarie 1924; „Viitorul”, an. VI, nr. 4770 din 2 februarie 1924.

⁷⁸ Negocierile dintre cele două partide, țintă a atacurilor ironice în epocă, au fost aproape permanente. Vom selecta numai momentele semnificative.

⁷⁹ La începutul lunii februarie 1924, C. Argetoianu obținuse, de-a lungul convorbirilor cu Iuliu Maniu, recunoașterea actelor guvernului (Bibl. Acad. *Coresp. N. Iorga*, vol. 315, p. 407 și urm.).

⁸⁰ Hotărîrea generalului a putut fi influențată și de răspîndirea între guvernamentali a părerii că odată ruptă gruparea Argetoianu nu i se mai poate încredința puterea (vezi interviul lui Al. Constantinescu în „Adevărul”, an. XXXVII, nr. 12305 din 8 martie 1924).

⁸¹ „Țara Noastră”, Cluj, an. V, nr. 5 din 3 februarie 1924, p. 157. Idem, nr. 15 din 13 aprilie 1924, p. 473. Idem, nr. 23 din 8 iunie 1924, p. 701—703. „L'Europe Nouvelle”. 7e année, nr. 329 din 7 iunie 1924, p. 726. Arhiva Ministerului Afacerilor Externe — în continuare se va cita Arh. M.A.E., Fond 71, 1920—1944, România, Politica internă, 1920—1924, vol. 342, p. 189, *passim*.

⁸² Că existau asemenea curente, dovezi sînt mai multe. Mai întîi, V. N. Madgearu le nega („Adevărul”, an. XXXVI, nr. 12188 din 20 octombrie 1923) ceea ce, după noi, în cazul acesta, spune contrarul. Apoi, articolul lui Petru Suciu (*op. cit.*, *passim*) confirmă pe deplin existența acestor curente.

⁸³ „... chiar și o diminuare de program (subl. n.s) e admisibilă” scria Petre Suciu (*op. cit.*, p. 2—3).

⁸⁴ „Viitorul”, an. XVI, nr. 4778 din 12 februarie 1924: „O înjghebare politică urmărită de capitalurile aventuriere străine în complicitate cu cele înstrăinate”.

toate partidele politice burgheze și Partidul social-democrat în vederea înlăturării următoarelor obiective: 1) Împiedicarea planului guvernului liberal de a realiza legiurile de aplicare a constituției sale; 2) Răsturnarea guvernului liberal; 3) Stabilirea regimului legal și constituțional⁸⁵. Obiectivul răsturnării era împiedicat, iar în privința noului guvern, țărăniștii nutreau speranța unei victorii proprii, ascunsă sub formula „guvern de alegeri libere”⁸⁶ și propuneau obligativitatea pentru partidele care vor accepta formula „blocului” de a nu primi puterea „decît în condițiile care le-ar îngădui anularea legislației liberale”. În contextul discutării și elaborării hotărîrii Comitetului Executiv al Partidului țărănesc din 10 februarie 1924 referitoare la „blocul opoziției”⁸⁷, conducerea P.C.R., lansează formula alcătuirii unui „bloc revoluționar muncitoresc-țărănesc”⁸⁸.

Momentul lansării propunerilor țărăniște determină exprimarea pozițiilor și intereselor celorlalte partide⁸⁹. Conducerea Partidului național român este de acord *în principiu* (subl. n.s). Partidul poporului, prin Al. Averescu, constată că propunerea „nu corespunde necesităților politice impuse de împrejurările actuale” și generalul Averescu se arată dispus să examineze fuziunea partidelor: țărănesc, național român și al poporului. Argetoianu și Marghiloman au răspuns evaziv. Ilie Moscovici n-a răspuns propunerii țărăniște. Intervievat, la Paris, în preajma publicării propunerii țărăniște, N. Iorga, sfătuit asiduu de colaboratori, uneori cu argumente seducătoare⁹⁰, arată că și opoziția are nevoie de un șef și o idee cum au liberalii. La puțin timp după aceea se declara adeptul sistemului bipartid deoarece „între mai multe partide poporul nu poate să aleagă și regele nu vrea să aleagă”⁹¹ și lansa ideea necesității de a se forma „o sîngă nerevoluționară, monarhică, democratică și culturală” (subl. ns)⁹², care să contra-

⁸⁵ „Aurora”, an. IV, nr. 710 din 5 martie 1924. „Adevărul”, an. XXXVI, nr. 12302 din 5 martie 1924 (se comunicau hotărîrile Comitetului Executiv al Partidului țărănesc din 10 februarie 1924).

⁸⁶ Bibl. Acad. *Coresp. N. Iorga*, vol. 315, p. 522—523; 514.

⁸⁷ Dezacordul lui N. Iorga cu ideea „blocului”, idee devenită publică la 5 martie 1924, era cunoscut înainte de această dată așa cum reiese din transcrierea, într-o scrisoare către N. Iorga, a convorbirii dintre C. Cihodariu — secretarul Partidului național democrat — și I. Berbecaru, țărănist. În această convorbire Cihodariu preciza că persoana lui C. Stere „este o imposibilitate de discutare măcar, iar persoana lui Lupu, o dificultate” (Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 315, p. 522—523).

⁸⁸ „Socialismul”, an. XX, nr. 16 din 13 februarie 1924.

⁸⁹ „Aurora”, an. IV, nr. 717 din 13 martie 1924. „Adevărul”, an. XXXVII, nr. 12301 din 4 martie 1924.

⁹⁰ Bibl. Acad. *Coresp. N. Iorga*, vol. 315, p. 497.

⁹¹ Cf. „Adevărul”, an. XXXVII, nr. 12303 din 6 martie 1924.

⁹² Sint deosebit de semnificative calitățile pe care N. Iorga le dorea partidului „de sîngă”. Ele indică o anumită ostilitate a istoricului față de Partidul țărănesc și mai ales față de unele dintre personalitățile acestui partid. În același timp, calitățile indicate de Iorga constituie reflexul înțelegerii faptului că o preluare a puterii în România de atunci era greu de conceput fără asentimentul Partidului liberal. Trebuie stăruit asupra calității de sîngă *monarhică*. Pentru gîndirea politică a epocii monarhia era socotită o instituție menită să sporească soliditatea unității statale abia desăvîrșite. Calificarea activității Partidului țărănesc drept „antimonarhică” a apărut de-a lungul luptelor politice și servea și intereselor Partidului liberal. Între elementele ce puteau să facă plauzibilă o asemenea caracterizare amintim pe cel rezultat din activitatea lui C. Stere în timpul primului război mondial (Bibl. Acad., Manuscrise, A 2080; „Aurora”, an. II, nr. 35 din 23 decembrie 1922; „Viitorul”, an. XVI, nr. 4766 din 28 ianuarie 1924). Apoi, concepția de organizare a statului cu accentuarea necesității precizării riguroase a prerogativelor coroanei afirmată de același C. Stere în antiproiectul său de constituție a avut aceleași efecte. În sfîrșit, s-au mai adăugat și excesele de limbaj la care ajungeau liderii țărăniști

balanseze Partidul liberal. Ajuns în țară, N. Iorga face noi declarații, la Craiova^{92bis} în care precizează și faptul că, în concepția sa, acest partid unic de stînga ar putea cuprinde, pe lîngă Partidul naționalist democrat, partidul condus de Iuliu Maniu și gruparea Argetoianu, excluzînd Partidul poporului și pe țărăniști. Atitudinea și propunerile lui N. Iorga au contribuit la nereușita încercării țărănite de grupare a poziției înscirindu-se tot mai vizibil în sfera concepțiilor liberale asupra continuității de guvernare în România⁹³.

Atitudinea țărăniștilor continuă să rămînă hotărîtoare pentru aprecierea fizionomiei viitoarelor regroupări ale opoziției chiar dacă pe moment se înregistrează eșecul propunerii Partidului țărănesc. Contextul acestui eșec reliefind izolarea temporară a Partidului țărănesc între celelalte partide burheze, conducerea P.C.R., creează posibilitatea clarificării naturii reale a mișcării țărăniște din România prin formularea unui „apel de front unic pentru doborîrea regimului liberal și înlocuirea lui printr-un guvern al muncitorilor și țărănilor”⁹⁴. Scrisoarea semnată de Gh. Cristescu și care conține propunerea de mai sus⁹⁵ relevă drept mobil al formulării apelului de front unic⁹⁶ faptul că Partidul țărănesc „recunoaște lupta de clasă” și propune ca bază de discuție un program imediat de acțiune și un alt program al viitorului guvern muncitoresc-țărănesc, ce ar urma să înlocuiască pe cel liberal. Explicarea respingerii propunerii Partidului Comunist Român de către conducerea Partidului țărănesc obligă, din nou, la formularea unor observații asupra forțelor politice în conflict în România Am arătat că Partidul național liberal a avut abilitatea să afirme hotărît că se identifică cu interesele României — stat național unitar. Postura de mai sus crea avantajul pentru liberali de a-și putea devansa adversarii politici de toate nuanțele, de la comuniști pînă la conservatori, cu

înfierînd influența — reală — a Partidului liberal asupra coroanei cît și afirmarea constantă în campaniile de propagandă a ideii, puțin cam nebuloasă la ei, că vor să ajungă la putere nu chemați „de sus”, adică de rege, ci impuși „de jos”, de forța „clasei țărănești”. Cum din ultimile formulări se alimenta mai ales calificarea Partidului țărănesc drept antimonarhic, frunțașii lui au nuanțat-o arătînd că Partidul țărănesc va fi chemat la putere tot de rege dar că regele va trebui să se obișnuiască să vadă bine de partea cărui partid este forța reală într-un stat preponderent agrar în care țărănimea are drept de vot universal. Și sub acest unghi, al atitudinii față de coroană, se relevă constatarea că principiul luptei de clasă, împrumutat din doctrina marxistă, răspundea unei necesități politice resimțită de mica burghezie românească devansată de forța economică și politică a Partidului liberal și de influența acestui partid asupra coroanei.

^{92bis} Cf. „Adevărul”, an. XXXVI, nr. 12308 din 12 martie 1924.

⁹³ Veracitatea afirmației de mai sus este temeinic ilustrată prin compararea proiectului de declarație pe care parlamentarii iorghiști îl pregăteau, în lipsa lui Iorga care se afla la Paris, și care urma să fie cîtit la începutul discutării proiectului legii comercializării (Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 315, p. 441) și cu-vîntarea lui N. Iorga la Cameră la încheierea discutării acestei legi (D.A.N.C.D., ședința din 6 aprilie 1924, p. 2470). Nu numai că pasajul referitor la angajarea partidului de a modifica „toate acele dispozițiuni care tind la aservirea țării în folosul unui grup politic” rămîne nefolosit. N. Iorga merge mai departe și afirmă, aplaudat de majorități, că ar fi o nenorocire pentru țară „dacă transmiterea puterii de la un guvern la altul, s-ar face prin zguduirea liniștei și a bunei orînduiri. Sîntem pentru a ne succeda, sîntem pentru a ne îndrepta, nu pentru a ne distruge”.

⁹⁴ „Socialismul”, an. XX, nr. 23 din 12 martie 1924; nr. 29 din 14 martie 1924. M. Rusenescu, *Les relations du Parti communiste roumain, avec d'autres partis politiques durant la période 1922—1928*, în *Etudes d'Histoire contemporaine de la Roumanie*, vol. II, Bucurest 1971, p. 30 și urm. Ioan Scurtu, *O tentativă eșuată de fuziune între naționali și țărăniști*, în „Magazin Istoric”, an. VII, nr. 5 (74), mai 1973 p. 71.

⁹⁵ Apelul era adresat atît Partidului țărănesc cît și partidului social-democrat.

⁹⁶ Un front unic care „nu va fi de la început un bloc muncitoresc țărănesc”.

nuanțările de rigoare ce se impun, prin formularea acuzației de incompatibilitate a activității fiecăruia cu „interesele neamului” — de aici decurgînd prescrierea perspectivei de „moarte politică” pentru acești adversari. Dacă adăugăm lîngă această postură favorabilă forța de represiune a statului burghez aflată în bună măsură în mîna Partidului liberal, putem sesiza atît dificultățile activității partidelor din opoziție, în genere, cît mai ales temeritatea afirmării necesității răsturnării ordinii burgheze de către partidele clasei muncitoare și în primul rînd de către Partidul Comunist Român. Pe acest plan se relevă inconvenientul cuprinderii în inventarierea forțelor politice antiliberales a naționalităților conlocuitoare⁹⁷ și a partidelor provinciilor unite cu Vechiul Regat cît și al punerii în discuție a formei organizării de stat a României (monarhie, republică federativă etc.)⁹⁸. Hotărîrea conducerii Partidului țărănesc de a respinge propunerea formării de front unic a trebuit să traverseze două dileme; să aleagă între ordinea burgheză existentă și între răsturnarea ei, și, între recunoașterea sau nerecunoașterea realității României ca stat național unitar⁹⁹. Această hotărîre se concretiza în preferința pentru o democrație „chibzuită, adaptată realităților și îngrădită în limitele principiului sacru al proprietății individuale” și în menținerea Partidului țărănesc „în cadrul unei lupte politice constituționale și legale, respingînd tactica revoluționară”¹⁰⁰. De fapt, conducerea Partidului țărănesc efectuase acum deplasarea „spre dreapta” de care se vorbește în mod obișnuit în legătură cu momentul realizării fuziunii cu Partidul național — 10 octombrie 1926. Prin însuși acest fapt sporea calitatea Partidului țărănesc de aliat virtual cu fiecare dintre partidele burgheze din opoziție și în special cu Partidul național român pe care îl „hipnotiza” (termenul epocii). Avînd a alege între convertirea la o „politică pozitivă” spre care îl atrăgeau convorbirile inițiate de N. Iorga și C. Argetoianu¹⁰¹ și persistența, alături de Partidul țărănesc, în nerecunoașterea constituției și a celorlalte acte liberale de guvernămînt, Iuliu Maniu a ales soluția din urmă. A respins propunerea de fuziune făcută de N. Iorga¹⁰² pe motivul că partidul lui este plasat suficient „la stînga” așa încît nu mai este loc pentru un partid nou (cel propus de N. Iorga). Preciza, de asemenea, că, în concepția sa, orice înțelegere nu ar putea exclude alte partide democratice — era vizat Partidul țărănesc¹⁰³, n.n.s. — de la o colaborare sau chiar de la o fuziune cu partidele noastre”. În acest fel încercările de grupare a opoziției inițiate de Partidul țărănesc, de N. Iorga și de conducerea P.C.R. lăsau drept unic rezultat formarea Partidului naționalist al poporului¹⁰⁴ — o etapă spre constituirea Partidului național țărănesc.

⁹⁷ „Socialismul”, an. XX, nr. 724 din 14 martie 1924. Șerban Voinea, *Marxism oligarhic*, București, 1926, p. 249.

⁹⁸ Vezi și M. Rusenescu, *op. cit.*, p. 30—31.

⁹⁹ Partidul țărănesc era acuzat că se află în slujba unor interese străine statului român. Fruntașii acestui partid se străduiesc să risipească asemenea acuzații. Exemplele sînt numeroase. Vezi D.A.N.C.D., ședințele din 12—13.02 1925, p. 1383 și urm.; p. 1421.

¹⁰⁰ „Aurora”, an. IV, nr. 724 din 21 martie 1924. Conducerea P.C.R. va fi obligată să diferențieze rezerva revoluționară aflată sub influența Partidului țărănesc de conducerea burgheză a acestui partid.

¹⁰¹ Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 317, p. 443. „Țara Noastră”, Cluj, an. V, nr. 13 din 30 martie 1924, p. 399—400; nr. 14 din 6 aprilie 1924, p. 453—454.

¹⁰² Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 317, p. 424 (Iuliu Maniu către N. Iorga, la 3 aprilie 1924).

¹⁰³ Vezi și „Adevărul”, an. XXXVII, nr. 12330 din 6 aprilie 1924.

¹⁰⁴ Vorbim de fuziunea celor două grupări în accepțiunea realizării ei „la centru”. Nenumărate greutăți în organizațiile locale, unde, de asemenea se stabilea anevoios un raport de forțe, prelungesc istoricul acestei fuziuni cu detalii mai puțin semnificative acum.
tions fondamentales de la société roumaine d'alors : la contradiction entre le prolétariat et la bourgeoisie.

LA CRÉATION DU PARTI NATIONAL-PAYSAN (I)

RÉSUMÉ

L'auteur se propose d'analyser les relations entre les partis politiques bourgeois et d'exposer les essais tentés, durant les dix années qui suivirent la première guerre mondiale, pour créer, en Roumanie, un second parti qui puisse constituer un ministère viable. Continuant d'autres études publiées antérieurement et consacrées au même sujet, études citées dans le présent article, l'auteur décrit ces relations pendant la période avril 1923 — octobre 1926 en ayant recours à diverses sources d'information, telles que les journaux des partis politiques (qui contiennent de nombreux renseignements insuffisamment utilisés jusqu'à aujourd'hui), les souvenirs de plusieurs politiciens, les lettres qu'ils échangèrent et qui sont restées inédites, enfin les livres et articles déjà publiés relativement à la fondation du second parti de gouvernement.

Le présent article commence par certaines remarques formulées par l'auteur pour indiquer le cadre rigoureux de l'analyse qu'il effectuera. Il considère que l'évolution des partis politiques qui constitueront le second parti de gouvernement — c'est-à-dire le parti national-paysan — a été caractérisée par la lutte du parti libéral contre le parti communiste roumain, au cours de laquelle s'est manifestée politiquement entre les deux guerres mondiales une des contradictions fondamentales de la société roumaine d'alors ; la contradiction entre le prolétariat et la bourgeoisie.

Cette constatation permet d'établir avec précision la position de chacun des partis qui, par leur fusion, créèrent le parti national-paysan. Le procédé d'analyse auquel l'auteur a recours met en évidence la voie suivie par les politiciens roumains préoccupés de trouver une solution au problème de la constitution d'un parti qui puisse faire front à celui dont Jean J. C. Brătianu était le chef.

L'auteur décrit les luttes des partis politiques pour conquérir le pouvoir. Il procède à une sélection des éléments qui caractérisent l'activité des principaux partis qui, par leur fusion, ont créé le parti national-paysan, notamment le parti national roumain de Transylvanie, dont le chef a été Jules Maniu, et le parti paysan qui a été puissant surtout en Valachie et en Moldavie et dont les principaux leaders ont été Jean Mihalache, le docteur Nicolas Lupu et Constantin Stere.

L'évolution du parti paysan est soumise à un examen approfondi. L'auteur énumère les concessions que ce parti a accepté de faire en modifiant son programme et en introduisant une note modérée dans sa propagande. La manière dont les chefs de ce parti se sont convertis aux principes de „l'ordre bourgeois” en Roumanie est présentée dans ses principales phases. Un déplacement a eu lieu de gauche à droite. Les leaders du parti paysan ont renoncé aux formules qu'ils avaient empruntées à la doctrine marxiste, telles que la „lutte des classes”. Ils ont voulu ainsi montrer qu'ils étaient disposés à s'unir à d'autres partis politiques bourgeois afin de fonder le second parti de gouvernement en Roumanie.

Comme preuve à l'appui, l'auteur analyse l'échec de la fusion tentée en juin 1923 par le parti national roumain de Transylvanie et le parti paysan. Il analyse ensuite les essais qui ont été faits au début de 1924 pour grouper en une alliance les partis politiques de l'opposition. Ainsi, il décrit les circonstances dans lesquelles a été fondé „le parti nationaliste du peuple” par la fusion du parti nationaliste démocrate (ayant pour chef Nicolas Iorga) et le groupe de Constantin Argetoyanu qui s'était séparé du général Averesco.

La fusion des partis de Iorga et d'Argetoyanu a été, selon l'auteur, une étape dans la voie qui a mené à la création du parti national-paysan en octobre 1926 et qui fait l'objet de la seconde et de la troisième partie de cette étude.

ROLUL CANCELARIEI MOLDOVENEȘTI ÎN SLAVIZAREA NUMELOR DE LOCURI ÎN SECOLUL XIV–XVI (ORIGINEA ISTORICĂ A COBÎLELOR)

DE

ALEXANDRU I. GONȚA

Explicarea numelor de locuri a preocupat deopotrivă pe geografi, lingviști, etnologi și pe istorici.

În studiul de față vom prezenta un singur termen slav, apărut ca nume al mai multor localități din Moldova secolelor XV și XVI. Este vorba de toponimul *Cobile*, apărut în textele slave pentru a indica un centru, de care (în o serie de sate din ținuturile Bacău și Roman de pe stînga Siretului, altul din ținutul Tutovei, altul din ținutul Neamț, și unul din ținutul Dorohoi.

Deși două din aceste așezări numite *Cobile*, lăsate moștenire de textele slave supraviețuiesc și astăzi, ele au format de puține ori obiectul cercetărilor. Emil Petrovici este singurul dintre lingviști, care s-a ocupat de această problemă. Într-un studiu intitulat *Adjective possessive slave în j-ca toponimice în R.P.R.*¹, el arată că, în Moldova, *Cobile* sînt numele unui sat din județul Botoșani. În secolul al XV-lea la 1436, mai exista încă un sat pe Birlad cu acest nume, azi dispărut. „Alte nume de pîrae și sate, nume azi dispărute apar încă în anul 1414, în documente sub forma **на Кобылѣ** ; **в Кобылѣ** (1481) ; **от Кобылѣ** (1491) ; **от Кобылѣ** (1494). Forma **КОБЫЛѣ** pare a reda mai degrabă un nominativ plural. E probabil că erau două pîrae în vecinătate care aveau același nume, unul numindu-se cel de sus (**слово Кншын Кобылѣ**) anul 1467, iar al doilea cel de jos”. De reținut este concluzia la care ajunge autorul cu privire la originea cuvîntului *Cobila*, care în românește are corespondentul de „iapă”. „Originea acestui toponimic este slavul *Kobyta* = iapă. Vocale *a* din forma românească indică altă origine slavă decît cea slavă meridională ... Forma *Cobilia* are la bază adjectivul posesiv slav, mai exact ucrainian, *Kobytja* = a iepei.

Aceasta trebuie să fi fost forma veche a toponimicului. Forma din 1467 pare a fi chiar forma românească de genitiv-dativ **Кобылѣ** (*Cobiliri*) corespunzătoare unui nominativ *Cobilia*. Forma din urmă pune însă următoarea problemă. De ce astăzi toponimicul are o formă identică cu cea de nominativ a substantivului *Cobilia*? De ce nu s-a păstrat adjectivul derivat de la acest substantiv și care astăzi ar trebui să sune românește *Cobilia* (cf. *Cobita* din Muntenia) ? La această grea întrebare autorul răspunde că „românii n-au putut înlocui forma de adjectiv posesiv pentru *Cobilia* prin forma de substantiv *Cobila*, deoarece ei nu aveau de unde să știe ce formă de substantiv corespunde adjectivului”.

Dintre istorici și-au expus opiniile numai autorii unor volume de documente în comentariile lor.

I. Bogdan, referindu-se la numele *Cobile* din ținutul Bacău, afirmă la publicarea primului volum de documente de la Ștefan cel Mare, că nu-și poate explica acest nume. „De ce aceste

¹ În „Studii și cercetări lingvistice”, IV (1953), p. 68 – 69.

localități i s-a zis" „**С Кобыла** la Cobla, adică la *Iapa* sau la *Iepe* (**Кобыла** este sau nu loc. sing. **Кобыла** din **Кобыла** sau un nom. plural) nu înțeleg"².

Ia editarea volumului al doilea însă, el e de părere că, „se numeau astfel, probabil, locurile unde se creșteau hergheliile de cai, cu mult mai numeroase în secolul al XV-lea decât astăzi", socotind originea de la slavul *Kobyla* = *iapă*³.

Gh. Ghibănescu, discutând originea Cobilelor din ținutul Sorocăi, arată că ele sînt o denumire topografică slavă, ca foarte multe altele din toponimia țării noastre. „Numele de Coble — scrie Ghibănescu — se găsește în cele mai vechi documente ale secolului al XV-lea și desigur că e anterior descălecatului, cînd populațiunile slavone de prin văi și munți se îndeletniceau cu hergheliile lor de iepe, pentru prăsila vestiților cai moldoveneshti, cai sirepi și iepe moldoveneshti... La considerentul comercial al nevoii de a crește herghelii de cai și iepe al secolului al XV-lea, trebuie să adăugăm necesitatea militară, căci din vechi armata era mai mult călărească, alcătuită din boieri și fiecare boier erau îndatorat să dea 3 călăreți pe seama domniei în caz de război... Numai așa ne explicăm noi înținderea acestei denumiri date și la munte (Bacău) și la dealuri (Roman, Dorohoi) și la răsărit în părțile Nistrului (Soroca)⁴..

Același autor, analizind documentele satului *Cobila* din ținutul Dorohoiului, spune că toate aceste localități numite *Cobile* erau moșii întinse pe o vale întreagă, pustie de sate, bună de pășune și numele și l-au luat nu după proprietar, ci după întrebuintarea pămîntului⁵.

La întrebarea „de ce atlele Coble înspre Bacău?, înspre Cernăuți?, înspre Dorohoi, înspre Soroca?," el răspunde „Tratatul comercial al lui Alexandru cel Bun ne dă explicația. Articolul care era mai căutat la export în regiunea Cernăuți și Hotin, deci spre Galiția și Podolia erau cai și iepele moldoveneshti. Marii boieri în secolul al XIV-lea și al XV-lea se îndeletniceau cu prăsila iepelor în regiunile mai apropiate de frontieră și de vamă. Dorohoiul, căzînd pe drumul Hotinului ce ducea la Camenița, s-a dezvoltat aici pe moșiile lui Stan Babici, acele întinse herghelii de iepe de prăsilă, care-și aveau un singur debușeu, la Camenița. Și atunci numărați negustori și argați maloruși au fost venit prin țară, pe la noi și au numit locurile cu nume slave după traulul cel mare de care și căruțe cu herghelii ce treceau spre frontieră... Transporturile fiind făcute cu caravane de cai, trebuiau numărătoare negustori, numărătoari cai și iepe ca să poată face față negoțului lor. Și atunci cărăușii maloruși venind în țară după cumpărături de cai și iepe au dat nume slave, alți locului unde se creșteau iepele „**С Кобыла**", cit și șleahului celui mare ce ducea la Hotin și Camenița, numindu-l Dorohoi, „**Дорога**" „drum"⁶.

Ultimul autor, care a discutat numele acestor toponime a fost M. Costăchescu.

Comentînd denumirea Cobilelor din ținutul Bacău, el afirmă că așa se numeau așezările vechi pe care erau crescătorii de cai. Ele se numesc așa de la slavul **Кобыла** = *iapă*. În ce privește identificarea toponimului, el este singurul care se apropie de realitatea geografică fixînd că numele *Cobile* din documente corespunde localității *Iapa* din com. Botești județul Bacău⁶. Avînd la dispoziție o serie de date cu privire la acest nume, M. Costăchescu, conchide că regiunea *Cobilelor* era foarte întinsă, de la Gîndiți pînă la Silvestri, de la miazănoapte la miază-zi, și de la Mîsîhănești și Ruși la Călinești, de la răsărit la apus⁷. Acestea sînt toate datele scrise despre numele și istoricul acestor toponime. Dar pe temeiul acestor scurte comentarii nimeni nu poate ști cîte localități cu asemenea denumire s-au păstrat în documentele moldoveneshti, nici de unde erau ele, afară de cazul celor care au rămas pînă astăzi sub acest nume, și nici dacă a existat vreo corelație între ele.

De aceea, socotim necesar a stringea a tuturor datelor documentare privitoare la Coblele Moldovei din secolul al XV-lea și al XVI-lea.

Cobila din ținutul Roman — Bacău. Numele de *Cobila* apare în documente pentru prima oară la 1 august 1403, cînd Alexandru cel Bun dăruiește lui Balița Mudricica, *Pîrlul Frumos, care este la Coble*, de la gură pînă la obrșie, și, „pe acest pîrlu, două sate Comănești și Cărmănești, cu hotarul de la Sirel, din gura pîrlului... iar de la Iliesti, iarăși de cealaltă parte, de

² I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, Buc., 1913, I, p. 250

³ *Ibidem*, II, p. 36.

⁴ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, Iași, 1914, vol. IX, p. II.

⁵ Gh. Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, Iași, 1924, vol. XII, p. VI.

⁶ M. Costăchescu, *Documente moldoveneshti înainte de Ștefan cel Mare*, Iași, 1931, vol. I, p. 105.

⁷ Idem, *Doc. mold. de la Ștefăniță voievod*, Iași, 1943, p. 341.

la obârșia pîrlului prin dumbravă plină la Siret, la gura pîrlului, și încă un sat la Slava, pe Muncel, acesta cu hotarul în ocolul întregii Bucovine⁸ (**Красный Потокъ што на Ковыли**).

A doua oară același toponim apare la 2 august 1414. La această dată Alexandru cel Bun dăruiește lui Toader Pitic, două sate pe Coble, unul unde li este casa (**на Ковыль, где мѣст домъ**)⁹ și altul unde a fost Veariș Stanislav¹⁰ (**где вѣстъ былъ Вѣришь Станиславъ**). A doua oară este menționată la 3 iunie 1429, cînd același voievod întărește fiilor lui Oană vornic de Suceava, Lazăr, Stanciul și Costea, satul Gîndinți (**и Гъдинци на Ковыль**)¹¹.

Sub urmașii lui Alexandru cel Bun satele cu mențiunea de „la Coble” se înmulțesc. La 10 mai 1436, Iliăș și Ștefan voievozi întăresc lui Ivan Cautiș satul Iliășăști „la Coble”, unde este casa lui¹².

Dintr-un document din 19 septembrie 1436 aflăm că la Coble sînt și satele Roza sau Ruja Petru, Oneștii, Cileștii, Virișeștii și Selevestreanii, dăruite de domn lui Dan Mesehnă (**Дан Месеһна, села на нмѣ Роза Петръ, на Ковыль, и Шници и Кытици и Бирншици и Селевистроуни**)¹³.

În anul următor, la 7 februarie 1437, se întărește lui Dragomir și fratelui său Simeon, satul lor, care este ocina lor, unde este casa lui Dragomir, „pe Coble”, anume Călineștii cu vie și mănăstire (**и ѡтнинѣ где домъ Драгомироу, на Ковыль, на нмѣ Калѣишци**)¹⁴.

Pe data de 12 noiembrie 1440, același Dragomir este înstărit stăpîn în satul Ceritieni „pe Coble” cumpărat de la Ciunuleasa „din Coble”¹⁵ și din nou peste satul Calianești.

La 17 ianuarie 1491 satul Calianești este vîndut de Dragolea, fata lui Dragomir de la Coble, lui Cozma ușerul¹⁶, iar satul Ceritieni, cumpărat de tatăl ei, Dragomir, de la femeia lui Ciomala, fraților Petru și Ion (**села на нмѣ Черетѣи, ѡ Ковыль, ... ѡт жини Чюмалавица ѡт Ковыль**).

Într-un document emis probabil în 1434, pentru un destinatar pe care nu-l cunoaștem din cauză că nu ni s-a păstrat originalul, vedem că mai apare un sat „pe Coble”, cu indicația lîngă Movilă¹⁷. E foarte posibil ca acesta să fie satul „unde a fost jude Oanciu”, menționat ca fiind „pe Coble”, dar mai sus de Movile, la 6 noiembrie 1491, cînd Ștefan cel Mare îl întărește lui Mihul Pojar și urmașilor săi, împreună cu Săcuianii, Bogdănaștii, Năneștii și Rusciori „de la Coble” (**села на Ковыль, на нмѣ Гъкушани, и, внише могили, где былъ ждѣ Шанчю, и Богдънишци, и, на Гиретѣ, Нанѣшци, где былъ ждѣ Шанча, и, пониже Рвечорѣи, где былъ ждѣ Стан**)¹⁸, ori satul sub Moghilă „la Coble”, unde a fost Ivan la Ulmi (**село ѡ Ковыль, на нмѣ под могила, где былъ Иван, ѡ Паристѣ**)¹⁹. Nănești de pe Siret aparțin de Coble și la 11 aprilie 1555²⁰. În secolul al XV-lea în regiunea Coblelor de pe Siret mai sînt menționați Drăgeștii, întărit la 15 martie 1189, Anușcăi și Mușei, nepoatele lui Petru Tudora²¹, aceleași persoane care stăpînesc în 1495 și seliștea Ivancea din ho-

⁸ D. G. Ionescu, *Un document necunoscut de la Alexandru cel Bun*, în „Romano-slavica”, IV, București, 1960, p. 339.

⁹ M. Costăchescu, *Documente înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I, p. 103.

¹⁰ *Ibidem*, vol. I, p. 103 și Gh. Ghibănescu, *Sirete și izvoade*, Iași 1914, vol. IX, p. 24.

¹¹ *Ibidem*, I, p. 269 și *D.I.R.A.*, XIV — XV vol. I, p. 83.

¹² *Ibidem*, I, p. 438 și *D.I.R.A.*, XIV, vol. I, p. 125.

¹³ *Ibidem*, I, p. 488 și *D.I.R.A.*, XIV — XV, vol. I, p. 137; XV, vol. II, p. 25 (Selivestrii).

¹⁴ P. Mihailovici, *Opt documente moldovenesti dinainte de Ștefan cel Mare*, în „Cercetări istorice”, anul VIII — IX (1932 — 1933), Iași, p. 203 și *D.I.R.A.*, XIV — XV, vol. I, p. 140.

¹⁵ M. Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 73 — 74; M. Costăchescu, *Doc. de la Ștefaniță voievod* p. 475 — 477 și *D.I.R.A.*, XIV — XV, vol. I, p. 173.

¹⁶ I. Bogdan, *op. cit.*, I, p. 456 — 457.

¹⁷ *D.I.R.A.*, XIV vol. I, p. 107.

¹⁸ M. Costăchescu, *Doc. de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1948, p. 37 și *D.I.R.A.*, XV, vol II, p. 172.

¹⁹ I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, Buc., 1913, II, p. 36; *D.I.R.A.*, XV, vol. II p. 207.

²⁰ *D.I.R.A.*, XVI — II, p. 75.

²¹ M. Costăchescu, *Doc. Mold. de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1933 p. 136 — 7; *D.I.R.A.*, XV, vol. II, p. 112.

tarul Birladului²², apoi Cîrneștii (**село на Кобылѣх, на имѣ Крънѣици**)²³, vîndut de nepoții lui Mihul Cîrnul, lui Mihăilă și Ghițul, la 11 martie 1494.

Satul Rușii de la Cobile (**село ут Ръси, ѡ Кобылѣх**) apare sub acest nume abia la 10 martie 1522 și la 10 aprilie 1524, cînd intră în stăpînirea lui Toader Bubuiog pîrcălab de Roman²⁴ și a nepoților lui Petea Goleă pîrcălabul²⁵, la 23 februarie 1554. Se pare că acești *Ruși*, probabil aceiași cu celălalt sat Ruși, de la Cobile, întărit la 20 și 30 noiembrie 1569 lui Goia pîrcălab de Cotnari²⁶, din hotar cu Poieni, nu trebuie confundat cu, Rușii Zavului²⁷, din hotar cu Dănieneștii, inclus astăzi în Călugăreni, din același ținut.

Tot în secolul al XVI-lea mai apar, „la Cobile”, și Avereștii²⁸, într-o traducere a unui document emis în 17 aprilie 1576 de Petru Șchiopu, pentru acciași membri ai familiei Cîrlig, de la care cumpărase Toader Bubuiog satul Ruși, strănepoții lui Oancea Averescu și rude și copărtași cu urmașii Anușcăi și ai Mușei, la 18 aprilie 1558 în Drăgești¹⁹. În sfîrșit, la 4 mai 1604, mai este menționat „la Cobile” și Ciutureștii³⁰, întărit de Ieremia Movilă lui Pătrașco și Toader ureadnici.

Aceste sînt cele dintîi informații documentare privind satele grupate după mențiune, ca fiind de la Cobile, din ținutul Bacău și Roman de pe sînga Siretului.

Identificarea lor geografică este greu de făcut, dacă pornim numai cu informațiile de pe teren, chiar dacă avem la îndemînă hărțile necesare și dicționarele geografice, deoarece denumirile satelor nu sînt formulate precis în toate documentele și apoi, astăzi, unele din aceste sate se ascund sub alte denumiri decît cele inițiale. De aceea, călăuze în aflarea denumirii satelor din această regiune vor trebui să ne fie tot documentele emise de cancelarie urmașilor celor dintîi proprietari cunoscuți.

Cercetînd actele nepoților lui Balica Măndrieica, am putut constata că satelor Comănești și Cărmănești de pe Pîrlul Frumos, de la 1 august 1403, diacul din cancelarie le-a schimbat numele la 1 iulie 1436 în Glodeni și Plugari³¹, cînd au intrat în stăpînirea lui Alexandru spătar, primul după forma reliefului iar celălalt din pricina unei colonii de bulgari așezată între timp în Cărmănești. Ambele sate se află incluse în Bătrînești.

Satul lui Slava de pe Muncel a fost denumit simplu Muncel după relief și se află și astăzi pe Siret în județul Neamț cu această denumire. Numele *Pîrlului Frumos* însă tradus greșit cu „pîrlul Crasna” într-un registru al unui document din 2 iulie 1519 și într-o tălmăcire din 1813 a lui Pavel Debrici de pe actul din 9 aprilie 1552, al strănepoților primului stăpîn³² a luat numele satului și se numește și astăzi Glodeni. Completarea greșită făcută de M. Costăchescu în textul rupt al documentului din 1 iulie 1436 — cu *pîrlul Crasna*³³ **на имѣ <на Красной, Глодѣнѣи и <Българы в loc de Pîrlul Frumos на имѣ <на Красной, Глодѣнѣи и <Българы** provine de la influența registului și a traducerii inexacte făcute de Pavel Debrici.

Urmărind suita privilegiilor date urmașilor lui Toader Pitic vedem că satul de la Cobile în care Toader Pitic își avea casa, a fost denumit Piticeani de cancelarie după numele de familie, Pitic, al lui Toader. Acesta o aflăm dintr-un document din 1 martie 1528, prin care Petru Rareș înstărește lui Roman Hamza pîrcălabul parte din satul Piticeani la Cobile (**уѣ Пѣтичан, ѡ Кобылѣх**)³⁴. La 23 martie 1548, Ilieș Rareș, și la 5 aprilie 1552, Ștefan Rareș, întărind lui Lupe Berheci jumătate din satul Piticeani, la Cobile, cumpărat de la strănepoții

²² N. Iorga, *Studii și doc.*, VIII, p. 206; *D.I.R.A.*, XV, vol. II, p. 211.

²³ I. Bogdan, *op. cit.*, II, p. 31; *D.I.R.A.*, XV, vol. II, p. 206.

²⁴ M. Costăchescu, *Doc. Mold. de la Ștefăniță voievod*, p. 334, 440 — 445.

²⁵ *D.I.R.A.*, XVI, vol. II, p. 41 — 42.

²⁶ *D.I.R.A.*, XVI, vol. II, p. 212, 213; III, p. 117.

²⁷ *Ibidem*, XVII — V, p. 268 — 269, 302.

²⁸ *Ibidem*, XVI, vol. III, p. 63 și 65.

²⁹ *Ibidem*, XVI, vol. II, p. 117.

³⁰ *Ibidem*, XVII, vol. II, p. 145.

³¹ M. Costăchescu, *Doc. mold. in de Ștefan cel Mare*, vol. I, p. 154 — 455.

³² *D.I.R.A.*, veac XVI, vol. I, p. 151; vol. II, p. 18.

³³ M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 454.

³⁴ *Uricariul*, XVIII, p. 104; *D.I.R.A.*, *Moldova*, XVI, vol. I, p. 250; III, p. 2.

lui, Toader Pitic, precizează că „acolo a fost curtea lui Petrea Pitic și a lui Toader Pitic (орси прѣдѣла чата Тоадера Питика въ половинна село що на Кобѣла, гдѣ былъ двор прѣдѣла ихъ, що сѣ теперъ зовоуѣ Питичаніи)³⁵”.

Coborînd pe teren sau căutînd pe hartă, pregătiți cu asemenea informații, aflăm ușor că, numele satului „unde a fost casa lui Toader Pitic”, denumit mai apoi, Pîliceani, se numește astăzi Chiticești³⁶, prin palatizarea labialei *p* = înaintea vocalei *i*, și se află în fostul ținut al Bacăului, astăzi județul Bacău.

Satul Gîndiți, denumit așa, probabil, după stăpînul său Gidea³⁷, cum avem dealtfel un boier cu asemenea nume, ca martor la 30 martie 1392, cînd Roman voievod dăruiește trei sate lui Ioaniș Vitezul, nu și-a mai schimbat numele după noii proprietari, din cauza efemerei lor stăpîniri. Așa apare el la 21 ianuarie 1633 în stăpînirea lui Dumitru Buhuși³⁸ și tot Gîndiți se numește și astăzi³⁹.

Din privilegiile primite de Sofîica, fiica Marinii, nepoata lui Cautiș, pentru satul Iliești, vedem că la 3 martie 1535 acest sat se numește Iliești sau Căuteșani⁴⁰, iar la 12 aprilie 1546 un document de întărire dat de Petru Rareș lui Toader Balos logofăt arată că diecii i-au schimbat numele în Căutișani, după numele lui Ivan Cautiș, Iliești pe Cobile care acum se numesc Căutișanii (половина село въ Илѣшѣи, на Кобѣлѣ<Х>, що сѣ теперъ зовоуѣ<Т> Кѣуѣтишаніи)⁴¹. Astăzi găsim în județul Bacău și, firește, și în dicționarul geografic satul Căutișeni⁴² și nu Iliești.

Satul lui Roza sau Ruja Petru, dăruit lui Dan Mesehnă, la 19 septembrie 1436, nu trebuie confundat cu satul „unde a fost Stan jude”, numit Rusciori, întărit la 6 noiembrie 1491 și 17 aprilie 1522, lui Mihul Pojar⁴³, fiulsau, Tăbuci Mititelul și urmașilor lor⁴⁴, ei, probabil satul cunoscut astăzi sub numele de Roșiori⁴⁵.

Oneștilor li s-a schimbat denumirea în Misihănești, după numele de familie al proprietarului său, Dan Mesehnă, și așa-l găsim și astăzi⁴⁶, în județul Bacău.

Satul „unde a fost Veariș Stanislav” de la 1 august 1414, Virișești (de la 29 septembrie 1436), întărit la 29 martie 1546 de Petru Rareș nepoților lui Ion Odobă⁴⁷, au primit numele de Odobești, după acesată dată și așa îl păstrează și astăzi⁴⁸.

Citeștii, întărit la 2 mai 1546 de Petru Rareș Micăi, fata judeului Negul Malai⁴⁹ se numește azi Negușeni⁵⁰, după numele mic al stăpînului.

Selevestrii, ajunși în stăpînirea lui Dragoș Viteazul și a urmașilor săi⁵¹, au rămas cu același nume și astăzi⁵² după acela al primului stăpîn, Silvestru⁵³.

Satul Călinești, unde își avea casa Dragomir de la Cobile, vîndut la 17 ianuarie 1491 de Dragolea, fiica acestuia, rudei sale, Cozma ușer, își are numele după un stăpîn feudal, Calian sau Călin așa după cum avem și Calianăuții de pe Siret, care-și trag numele de la alt Calian

³⁵ *Uricariul*, XVII, p. 135; *D.I.R.A., Moldova*, XVI, vol. I, p. 568; II, p. 16.

³⁶ *Marele Dicț. Geogr. al României*, Buc., 1899 III, p. 390.

³⁷ *D.I.R.A.*, XIV – XV, vol. I, p. 3.

³⁸ *D.I.R.A.*, XVII, vol. V, p. 178.

³⁹ *Marele Dicț. Geogr.*, p. 549.

⁴⁰ *D.I.R.A.*, XVI, vol. I, p. 368.

⁴¹ *Ibidem*, XVI, vol. I, p. 459; M. Costăchescu, *Doc. de la Ștefăniță voievod*, p. 339,

nota 6.

⁴² *Marele Dicț. Geogr.*, II, p. 307.

⁴³ *D.I.R.A.*, XV, vol. II, p. 172.

⁴⁴ *Ibidem*, XVI, vol. I, p. 196 – 197.

⁴⁵ *Marele Dicț. Geogr.*, vol. V, p. 277 – 278.

⁴⁶ *Ibidem*, vol. IV, p. 353.

⁴⁷ Gh. Ghibănescu, *Surele*, IX, p. 24; *D.I.R.A.*, XVI, vol. I, p. 431.

⁴⁸ *Marele Dicț. Geogr.*, vol. IV, p. 548.

⁴⁹ *D.I.R.A.*, XVI, vol. I, p. 489.

⁵⁰ *Marele Dicț. Geogr.*, vol. IV, p. 491.

⁵¹ *D.I.R.A.*, XV, vol. II, p. 25.

⁵² *Marele Dicț. Geogr.*, vol. V, p. 601; Tisa-Silvestri.

⁵³ M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, I, p. 491, 523; *D.I.R.A.*, vol. II, p. 25.

(**СЛО НА ИМѦ КАЛѦНОВИЦИ... УТ ШНОКВЕІ КАЛѦНОВИЦѦ**)⁵⁴, își păstrează și astăzi numele acesta⁵⁵ din cauză că la 1 iunie 1521, intră, prin dania lui Cozmea ușerul, în stăpânirea mănăstirii Bistrița⁵⁶.

Certienii se află în același județ Bacău, suferind numai o mică schimbare în pronunțare (numindu-se astăzi Hertioana)⁵⁷.

Săcuienii, care-și trag numele de la același neam al lui Iachim Dragolă săcuianul⁵⁸, urmaș el însuși al lui Dragoș Vitezul, și-a păstrat și astăzi numele⁵⁹, după neamul stăpînitorilor dinții, ca și Bogdăneștii, denumiți⁶⁰ așa după vreun Bogdan.

În schimb Năneștii, care-și trag numele dintr-un Nan, cum sînt și Năneștii de pe Răcătău al lui Nan Clucerul⁶¹, și-au schimbat numele în Prăjești și așa li avem și astăzi⁶², — după familia Praja⁶³, căreia i-a fost întărit de Alexandru Lăpușneanu, la 11 aprilie 1555.

Satul lui „Ivan de la Ulmi”, de sub Movilă, se va fi ascunzînd sub numele mai nou al vreunui sat de lîngă Săcuieni din județul Bacău.

Nu știm ce se va fi pretecut cu satul Cîrnești, denumit așa după Mihul Cîrnul, pe care nu-l mai găsim astăzi pe hartă sub acest nume și nici din documente nu putem afla cum se va fi denumit apoi.

De dispariția lui nu poate fi vorba căci din această regiune bine adăpostită nu avem nici un sat dispărut. Probabil că a fost inclus în vreun sat mai mare și astăzi este un cătun, dacă nu va fi chiar Rușii de astăzi, după numele unui om Roșu care stîlpise hotarul satului la 11 martie 1494 (în text „Stîlpîi Roșului”) ⁶⁴.

Nu și-a schimbat numele satul Rușii lui Toader logofăt și Felea Gotcă.

Satul Drăgești, denumit așa după un Drag (cum era Drag, fratele lui Toader Pitic, de la 2 august 1414 (**И БРАТЪ МО, ДРАГЪСКОИ**)⁶⁵, din stăpînirea nepoților lui Petru Tudora, ajuns în mîinile strănepoților lui Oancea Averescu⁶⁶ la 18 aprilie 1558 și au păstrat vechiul nume ca și Avereștii, denumiți așa după Aver, tatăl lui Oancea. La fel își păstrează numele Ciutureștii⁶⁷.

Venind acum la identificarea toponimului, „Coblle”, menționat întotdeauna după numele satelor trecute în revistă mai sus, ca și după acela al unor stăpîni feudali, putem observa pe hartă că, pe sînga Siretului, în ținutul Bacău, în partea de vest a acestei regiuni și centrul ei unde sînt așezate aceste sate, se află satul Iapa⁶⁸.

Deși repetat în documente de dieci întotdeauna după aceste sale, cuvîntul „Coblle” ne apare numai ca un punct de reper geografic, de centru indicator al unei regiuni, dar niciodată satul Iapa, tradus în limba slavă prin Coblla sau Coblle nu apare dăruit de domn vreunui feudal al său, el fiind de ocol și deci proprietate domnească.

Satul era deci centrul administrativ de regiune păstrat încă din vremuri îndepărtate. Locul numit în popor Iapa — și așa îl avem și astăzi lîngă com. Bojești din județul Bacău — fiind însă accesibil la traducere, diecii din cancelaria domnească l-au redat în documente, nu după numele românesc, Iapa, ci în forma slavă, Coblla sau Coblle. Ne aflăm deci în fața unei slavizări a unui nume românesc, făcută de diecii moldoveni în cancelaria țării, fără alt scop, decît acela de a reda sensul adevărat al cuvîntului românesc, Iapa, și aceasta numai pentru că limba oficială a Cancelariei o cerea. După înlocuirea limbii slave, numele satului nu va mai apare sub forma Coblla, ci sub numele românesc Iapa⁶⁹.

⁵⁴ M. Costăchescu, *Doc. moldovenești de la Ștefăniță voievod*, p. 151 — 7; idem *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, I, p. 299; I. Bogdan, *op. cit.*, I, p. 216 — 217.

⁵⁵ *Marele Dicț. Geogr.*, II, p. 266.

⁵⁶ M. Costăchescu, *Doc. de la Ștefăniță voievod*, p. 457 — 7.

⁵⁷ *Marele Dicț. Geogr.* III, p. 705.

⁵⁸ M. Costăchescu, *Doc. mold. de la Ștefăniță voievod*, p. 128 — 133.

⁵⁹ *Marele Dicț. Geogr.*, vol. V, p. 330.

⁶⁰ *Ibidem*, I, p. 498.

⁶¹ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 403 — 404, II, p. 53; M. Costăchescu, *Doc. mold. de la Bogdan voievod*, Buc., 1940, p. 158 — 159 și 211 — 212.

⁶² *Marele Dicț. Geogr.*, vol. V, p. 83.

⁶³ *D.I.R., A*, XVI, vol. II, p. 75.

⁶⁴ I. Bogdan, *op. cit.*, II, p. 34; *D.I.R., A*, XV, vol. II, p. 206.

⁶⁵ M. Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 103.

⁶⁶ *D.I.R., A*, XVI, vol. II, p. 117; XVI, vol. III, p. 63 și 65.

⁶⁷ *Marele dicț. D. Geogr.* II, p. 465 — 466, sub voce.

⁶⁸ *Ibidem*, IV, p. 18.

⁶⁹ *Marele Dicț. Geogr.*, IV, p. 18.

Din documentele analizate mai sus s-a putut observa deci că diecii înregistrează satele în cancelaria domnească la alcătuirea textului cîteodată prin formula :

I. „unde a fost”... menționînd numele propriu al fostului stăpîn.

II. alteori cu indicația, „unde este casa lui”... ori „curtea lui”... indicînd uneori astfel numele propriu al stăpînului feudal, căruia i se întărește satul respectiv ;

III. uneori după forma plurală a urmașilor fostului stăpîn al locului, de ex. Virișești, după Vearis, Drăgești, după Drag, Gidiși, după Gldea, Calianești, după Calian, Piticeni după Pitic etc.

IV Cînd însă numele satului este un nume comun, în cazul de față satul Iapa, diecii moldoveni au tradus numele în limba oficială a cancelariei, în limba slavă, respectiv Cobila. Dat fiind însă faptul că satul era locuit de români, iar numele satului Iapa mai vechi decît limba oficială a cancelariei, urmașii locuitorilor lui au restabilit și păstrat denumirea românească. Documentele secolului al XVII-lea, după adoptarea limbii românești ca limbă oficială în cancelaria domnească, nu mai înregistrează locuitorii în forma slavă, Cobila, ci sub acela românesc, Iapa, forma în care o avem și astăzi.

Cobila de pe Birlad cea de-a doua localitate, menționată în documentele moldovenești în ordine cronologică, după aceea de la Bacău, este Cobila sau Cobillele de pe Birlad.

La aceeași dată de 2 august 1414, în care Alexandru cel Bun îi întărea lui Toader Pitic satul unde era casa lui, unde a fost Veaiș Stanislav, de la Cobile, din ținutul Bacău, în document se arată că i se mai dau încă un sat la gura Jeravățului, unde acesta cade în Birlad, unde au fost cneji Lie și Țigănești și altul la Birlad, unde îi este altă casă, unde sînt Tamaș și Ivan cneji (а дрѣво село, на встѣн Жоравцѣ, гдѣ владѣть на Брѣладѣ, на имѣ гдѣ былъ Лие и Циганѣшѣн князѣво, а третѣ село, на Брѣладѣ, гдѣ мѣ ест дрѣво домъ, гдѣ ест Тамашъ и Иван князѣво)⁷⁰.

Din contextul privilegiului nu reiese că vreunul din aceste sate erau la Cobile, dar la 13 iunie 1436 cînd Ilie și Ștefan voievozi dăruiesc lui Mihail Slingaciu, mai multe sate se precizează că se dă și un loc între Leurinți și Bicsănești și mai în sus „de Cobila”, unde se împreună trei văi, un loc din pustie (и на Брѣладѣ една мѣсто между Лѣуринцѣмъ и Бѣксѣнѣшъ и повыше Кобыла, гдѣ сѣ снма<ют> три долины, мѣсто в<ст> пѣстини)⁷¹.

Localitatea este apoi menționată și la 15 iunie 1436, cînd aceeași voievozi dăruiesc lui Moica vornic de gloate și fratelui său Toader spătar, satul „la Cobile”, unde a fost lucaș și, pe Birlad, „unde este Lorinț” (и на Кобылѣ, гдѣ былъ Юкаш, и на Брѣладѣ, гдѣ ест Лоринц)⁷².

Din simpla expunere a acestor pasagii răzlețe, nu ne dăm seama unde ar putea fi Cobila de pe Birlad, pentru că nu avem un document care să întrunească toate elementele și să ne indice exact locul.

Satul de la gura Jeravățului, unde au fost cneji Lie și Țigănești, al lui Toader Pitic, de la 2 august 1414, a fost denumit de dieci în cancelarie, Liești, după numele cnezului Lie, cînd a fost întărit, la 19 septembrie 1436, lui Dan Mesehnă⁷³ (cu care ne-am întîlnit și la Cobillele Bacăului).

Despre celălalt sat al lui Toader Pitic de pe Birlad, nu avem știri din secolul al XV-lea pentru că ne lipsește un privilegiu de la Ștefan cel Mare. Abia dintr-un document emis la 28 martie 1528 aflăm că el se numea, Pitici, cînd Petru Rareș întărea Stancăi, fiica Neagăi, nepoata lui Toader Pitic, partea din mijloc a satului, din împărțeala ce a avut mama ei, Neaga, de la Ștefan cel Mare⁷⁴, și din altul, de la 29 martie 1552, în care se arată că, Ion, fiul Neagsei, fiica lui Costea Posadnic, dă partea sa din Pitici lui Gheorghe diac pentru satul Valea Neagră de la Nistru⁷⁵, unde vom vedea mai jos că se găsește o altă localitate Cobila.

Gh. Ghibănescu, încercînd să identifice satele lui Toader Pitic, deși documentul din 2 august spune clar că i se dau acestuia trei sate și în locuri diferite, afirmă că : „avem două forme, Pitici și Piticeni, care-s același sat, altl numai că pe partea de jos era proprietar Sima Vistier, iar pe cea de mijloc, Toader Pitic”⁷⁶, făcînd din două sate așezate în regiuni diferite, unul singur, numai pentru simplu motiv că sînt denumite după cognomenul de Pitic.

⁷⁰ M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, I, p. 103 — 104.

⁷¹ *Ibidem*

⁷² *Ibidem*, p. 448

⁷³ *Ibidem*, p. 488.

⁷⁴ Gh. Ghibănescu, *Uricarul*, XVIII, p. 108 — 109 ; *D.I.R.A.*, XVI, vol. I. p. 287.

⁷⁵ *D.I.R.A.*, XVI, vol. II, p. 12.

⁷⁶ Gh. Ghibănescu, *Uricarul*, XVIII, p. 111.

Dacă ținem seama însă de elementele geografice care însoțesc cele două sate și mai ales de completările ulterioare din documentele fiecărui sat în parte, vedem că diceii din cancelaria domnească au dat satului de la Cobile din Bacău, unde Toader Pitic își avea o casă, numele de Piticeni, iar celui de pe Birlad, unde-și avea altă casă, numele de Pitici, tocmai pentru a le deosebi unul de celălalt. Forma slavă în care apar Piticienii de la Cobile am văzut-o mai sus, cînd am cercetat documentele Cobilelor de la ținutul Bacăului, dar pentru Piticii de pe Birlad, textul slav al documentului dat de Petru Rareș arată că era Pitici (**СТАВКА, ДОЧКА НЕГІННА КНСКА ТОАДРА ПИТКА... УТ ПОЛОЖИНА СЛО УТ ПИТНУ**)⁷⁷.

Ne aflăm deci fără nici o îndoială în fața a două sate diferite, unul Piticeni numit azi Chiticea pe care l-am văzut mai sus și altul numit Pitici, pe Birlad, pe care urmează să-l identificăm. Locul geografic pe care se află așezat acest sat e greu de precizat.

Satul de la gura Jeravaului de pe Birlad, unde au fost enei Lie și Țigănești al lui Toader Pitic de la 2 august 1914, am văzut că a primit numele de Liești, prin cancelarie la 19 sept. 1436, cînd a fost întărit lui Dan Mesehnă. Astăzi satul se numește Grivița și se află în județul Vaslui.

Unde se aflau atunci celelalte sate cu indicația la Cobile și Pitici? Din două documente emine de Ștefan cel Mare, unul la 1488 și altul la 16 martie 1495 observăm că, sub Alexandru cel Bun și fiii săi, Ilieș și Ștefan voievozi, satul „unde a fost jude Bora” de la gura Horăișii și satul Grijiivii fuseseră întărite lui Oana și Julea Pintece împreună cu Măreștii⁷⁸. În secolul al XVII-lea, după un document din 8 septembrie 1679, vedem că acest sat, Grijiivii, menționat ca fiind în stăpînirea Tudosicăi Jora, împreună cu Borăștii de la gura Horăișii, se aflau lângă gura piriului Iapa⁷⁹. Ținînd seama de aceste precizări documentare putem localiza astăzi satul Pitici de pe Birlad al lui Toader Pitic, locul lui Mihail Stîngaciul dintre Leurinți și Biesănești, ca și celelalte sate, unde a fost Incaș (Icaș?) și unde este Lorinț (care este același cu Leurinț) din stăpînirea lui Moica vornic de gloate și a fratelui său Toader spătar, cu indicația că sînt „la Cobile, pe Birlad” în ținutul Tutovei, la nord de Țirgul Birladului, începînd de la gura Smilei în sus pe valea Birladului, în jurul gurii Horăișii pînă la gura Iadriciului.

De la gura Iadriciului în sus pînă la gura Crașnei se afla *Piriul Mînzului* sau *Minzei* tradus în limba slavă prin strijnic⁸⁰ (mînz între un an și trei ani de zile cu coama retezată).

În documentul emis de Ștefan voievod fiul lui Alexandru cel Bun pentru protopopul Iuga se arată că unul din satele lui, „unde este jude Mihai” se afla la obîrșia Strajnicului (**на вѣрхъ Стражницѣ, гдѣ естъ ждѣ Мѣхай**)⁸¹. Regiunea mai era cunoscută și sub denumirea *La Conova*⁸² = *Legătura cailor*, cuvînt păstrat și astăzi în vocabularul militar românesc pentru a indica locul unde sînt legați caii în bivouac⁸³.

În documentul de la 7 decembrie 1436 de întărire a satelor aceuiași protopop Iuga, satul unde este jude Mihail Colici e arătat ca fiind „La Conovițe” (**и на Коновѣцѣхъ, гдѣ естъ Мѣхѣило Колѣцѣ**)⁸⁴.

După numele judeului Mihai Colici satul va primi prin cancelaria denumirea de Coliceni a 19 februarie 1607, iar locului dintre Strajnic și Iadrici, care pînă la această dată s-a numit Fauri, i se va da numele de Iugani, după numele protopopului Iuga, stăpînul feudal⁸⁵.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 108 – 109.

⁷⁸ *D.I.R., A*, XV, vol. II, p. 79 și 245.

⁷⁹ N. Iorga, *Studii și documente*, VI, Buc., 1901 p. 31 – 35 și 47.

⁸⁰ Fr. Miklosich, *op. cit.*, p. 890, sub voce; H. Tiklin; *Dicționar romîn-german*, Buc., 1903, vol. III, p. 1513, sub voce. *Dicționarul limbii romîne literare contemporane*, Buc, 1957, vol. IV, p. 265 sub voce.

⁸¹ M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. I, p. 386.

⁸² *Dicționarul limbii romîne ...*, vol. I, p. 534 sub voce.

⁸³ M. Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 498. H. Tiklin, *op. cit.*, p. 403, sub voce.

⁸⁴ M. Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 498. H. Tiklin, *op. cit.*, p. 403 sub voce.

⁸⁵ *D.I.R., A*, XVII, vol. II, p. 90. Ștefan cel Mare confiscînd satele lui Mihail logofăt fiul lui Iuga protopop, dăruiește aceste sate lui Petru Vranici, iar nepoții acestuia vînd „două părți din șase părți din satul Coliceni și din Fauri, care acum se numește Iugani, pe Iadrici” lui Dumitrache Chiriță mare postelnic.

Pe Birlad la Gura Strajnicului se mai aflau satele „unde a fost jude Radoslav“, denumit de cancelarie apoi Radoslavești și mai jos de acesta, Găurești, ambele cu mori în Birlad, datorite de Ștefan cel Mare lui Clănău spătarul⁸⁵.

Ne lipsește până acum documente ulterioare din sec. XVII scrise în limba română în care „*Pîrîul Strajnicului*“ și locul denumit „*la Conovă*“ să apară sub denumirea de Pîrîul Mînzului și Legătura Cailor. O confirmare a denumirilor românești s-ar putea avea numai după o cercetare pe teren, așa cum am putut constata personal că locul de la gura Voronei este denumit și astăzi de localnici: „La Cioroi“⁸⁷.

În nici un caz ele nu mai apar sub denumirile slave în documentele din sec. al XVII-lea și al XVIII-lea pe care le avem publicate în prezent. Lucrurile se schimbă însă cînd e vorba de numele Cobila. În centrul acestei mari întinderi se afla un sat și un pîrîu, cu numele Iapa, tradus de dieci în cancelarie prin Cobila sau Cobile.

În secolul al XV-lea acest loc apare sub forma slavă Cobile, dar dintr-un document din 30 martie 1606 emis de Ieremia Movilă, vedem că el se numește *Iapa*⁸⁹ și fusese stăpînit sub Alexandru cel Bun și Ilișă voievod de aceleași persoane, Oană și Julea Plitece, care au stăpînit satul unde a fost jude Bora de la gura Horăiții, numit apoi Borăști și satul Grișivii de lângă gura Iepii. La 30 martie 1606, satul și Seliștea cu loc de moară pe Birlad e vindută de strănepoții lui Oană Giuliei căminarului Toader Chiriac împreună cu satele Borăști de la gura Horăiții, cu Mastatici de alături și Picigani de la Gura Bancei. Dar dacă asupra acestui document, în care satul apare cu numele românește *Iapa*, s-ar putea ridica îndoiala că este păstrat într-o traducere din 1809, o serie de documente din secolele al XVII-lea, al XVIII-lea și al XIX-lea scrise în românește (din ianuarie 1623, 8 septembrie 1679, 3 iulie 1693, 20 iulie 1759 și din 29 noiembrie 1814) ne arată că numele adevărat păstrat de popor din vechime era Iapa și nu Cobila.

Din aceste puține date documentare putem să conchidem, ca și la Cobilele de la Bacău, că diecii au dat în cancelarie:

I. nume satelor după acela al stăpînitorilor feudali; de ex.: Liești, după cneazul Lie. Pitici după Toader Pitic, Borăști, după Bora jude etc.

II. în ce privește denumirea de Cobile, ei au tradus numele satului Iapa, existent, ca și pîrîul Iapa, pe Birlad în apropiere de gura Horăiții și a Bancei în limba slavă.

Odată cu înlocuirea limbii oficiale slave, în secolul al XVII-lea, cu limba română, satul, centru de regiune, apare sub numele străvechi Iapa.

Cobilele din ținutul Neamț. A treia localitate cunoscută în documentele moldovenești sub numele de Cobile, este aceea de la Neamț. Spre deosebire de celelalte două centre de regiuni, denumite Cobile, cea de la Neamț este menționată pentru prima și ultima dată în actul fals cu data de 11 iulie 1428. Printre bisericile enumerate sînt și două „la Cobile“ (**ѦѦ цркви ѦѦ Ковили**)⁹⁰. Documente ulterioare care să conțină indicativul „la Cobile“ pentru aceste sate din ținutul Neamț, nu mai sînt. Cele două sate, cu biserici „de la Cobile“ închinată, mănăstirii de la Piatra lui Crăciun, se găsește și astăzi în județul Neamț în partea muntelui dar nu sub forma redată de textul slav prin Cobile, ci sub numele de Iapa și Calul. Numele satului *Iapa*⁹¹ a fost tradus de diacon prin forma plurală, *Cobile*, înglobînd și satul Calul⁹², de alături. După înlocuirea limbii slave în secolul al XVII-lea, numele satelor nu va mai apare „la Cobile“ ci sub numele românește *Calul* și *Iapa*⁹⁴, așa cum le avem și astăzi în Marele Dicționar Geografic.

⁸⁶ D.I.R., A, A, XV, vol. II, p. 116, doc din ian-febr. 1910 XVI, vol. I, p. 75 doc din 2 martie 1508.

⁸⁷ Fr. Miklosich, *op. cit.*, p. 75, Vrana — corb, cioroi, sub voce.

⁸⁸ D.I.R., A, XVII-II, p. 19; V, p. 179; M. Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 94.

⁸⁹ N. Iorga, *Studii și Documente*, VI, p. 31, 35, 47, 52, XVI, p. 182 183-4, 199—211.

⁹⁰ P. Mihailovici, *Opt. doc. mold.* în „Cercetări istorice“, VIII-IV, (1932 — 1933) nr.1, Iași, 1933, p. 200—201; D.I.R., A, XIV—XV, vol. I, p. 67 falsul datează de la sfîrșitul sec. al XVI-lea (cf. C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Simanșchi, *Documente Românești Historice*, A vol. I, Buc., 1975, nr. VI.

⁹¹ *Marele Dicț. Geogr.*, Buc., 1899, vol. II, p. 15 și vol. IV, p. 18.

⁹² *Ibidem*.

⁹³ *Ibidem*, vol. II, p. 155 — 156 sub voce.

⁹⁴ C. A. Stoide și Constantin Turcu, *Documente și registre din ținutul Neamțului secolele XVI, XVII, XVIII*, extras din rev. „Apostolul“, nr. 9 — 11, P. Neamț, 1938, p. 25, „Holarul satului Săvulești al m-rii Bistrița merge „pre Iapa în gios“... (doc. de la 1661 — 1655).

Cuprinderea celor două sate, Calul și Iapa, sub denumirea Coblle confirmă teza că, mai înainte, pe teren existau aceste sate românești (așa cum există și în Maramureș, Transilvania și Dobrogea, satele Iapa⁹⁵) și că ele au îmbrăcat forma slavă numai în cancelaria moldovenească prin traducere. Regiunea în care se află ele se întinde între Cîmpul lui Dragoș, de care se desparte la sud prin pîrlul Nechid, riul, Bistrița la răsărit, braniștea mănăstirii Bistrița la nord și pîrlul Tarcăului la apus. În interiorul acestei regiuni găsim, izvorul, pîrlul, valea și pădurea Iapa, pîrlul, pădurea și dealul Calul, lîngă satele Iapa și Calul (ambele trecute în *Marele Dicționar Geografic*), alături de care se află și pîrlul cu Valea Minzai nemenționate în dicționar, dar existente și astăzi pe teren.

Prezența acestor trei toponime: Iapa, Calul și Minza în această regiune, provine de la aceea că, oamenii pămîntului au ales locuri diferite, unde-și duceau primăvara și vara iepele, caii și minzii la păscut, în zilele de sărbătoare și în cele de lucru⁹⁶, cînd nu foloseau caii la servicii, în gospodăriile lor.

Despărțirea locurilor după genul cailor s-a făcut dintr-o necesitate obiectivă. Primăvara îndeosebi, cînd iepele sînt fătătoare ori au minzi sînt despărțite de cai și aduse într-un anumit loc, al iepei, spre a fi ferite de bălăia cailor, care pentru a nu aduce pagube sînt ținute în alt loc, al calului, iar Valea Minzei este în legătură cu locul unde pasc minzii după înțărare.

Ne aflăm deci în fața unor sate românești al căror nume se păstrează și astăzi, provenite de la locurile unde pășteau caii și iepele, care în textul slav au fost redată de diac în cancelaria domnească prin termenul de Coblle.

Coblla din ținutul Dorohoi. La 2 octombrie 1467, s-a prezentat în fața scaunului domnesc de la Suceava Albu fost spătar și a cedat, în fața lui Ștefan cel Mare, satul său, unde a fost casa lui Stan Babiș, pentru doi cai buni prețuiți la 280 zloți tălărești, panului Luca Căuteș și feneii sale, Luna, fiica lui Stan Babiș, și fratelui ei, Ivanceo, fiul lui Stan Babiș, rude apropiate lui Albu spătar.

Textul slav al documentului precizează că satul lui Albu, unde avusese casa Stan Babiș a primit atunci denumirea de Cobllia de Sus (сло Кишинь Ковъльин, где был домъ Стана Бабьша)⁹⁷. Așa va mai apare el la 5 august și 18 noiembrie 1620, cînd este menționat ca fiind în hotar cu satul Șendriceni⁹⁸ din ținutul Hirleu, fost ascultător de ocolul Dorohoiului.

Dacă citim atent documentul din 2 octombrie 1467, observăm că satul lui Albu, unde-și avea casa Stan Babiș, era cunoscut cancelariei sub indicativul „unde a fost casa lui Stan Babiș, cum am mai văzut și în cazurile unor sate de la Cobillele Bacăului și ale Birladului.

Potrivit obiceiului cancelariei, de a denumi satele după numele stăpînului feudal, ar fi trebuit ca satul lui Stan Babiș să fie chemat, Stănești, după numele mic ori Băbicieni după acela de familie, dacă nu Albești ori Spătărești după numele sau funcția lui Albu spătar.

Deși Stan Babiș vornicul, boier în sfatul domnesc începînd cu data de 2 august 1414, cînd i se dă lui Toader Pitic satele de la Cobillele⁹⁹ Bacăului și Birladului, era stăpîn a multe sate din nordul Moldovei¹⁰⁰ și era în viață la 1467, trăind chiar în martie 1493¹⁰¹, totuși cancelaria nu se fixează asupra niciunui nume dintre acestea, purtate de el, spre a denumi satul Stănești ori Băbicieni. Dar nu rămîne nici la acela al lui Luca Căuteș, spre a-l denumi, Lucani ori Căuțișani, cum am văzut că satul Hlăsești de la Cobille din ținutul Bacău din stăpînirea lui Ivan Căuteș la 10 mai 1136 se numește și astăzi Căuțișani¹⁰², deoarece acesta nu avea urmași, care

⁹⁵ *Indicator alfabetic al localităților din R.P.R.*, Buc., 1956, p. 303 – 301.

⁹⁶ Pînă mai dăunăzi, țărânii moldoveni, sub influența unei credințe mistice, sărbătoreau toate joile de după Paște pînă la „Înălțarea Domnului” de leama de a nu fi bătute de grindină ogoarele în timpul verii. Pentru faptul că în aceste zile lucrătoare caii erau scoși la păscut, ca și în zilele de duminică, toate joile de după Paște au fost denumite în popor Paștele Cailor, de unde și proverbul popular de „a-și achita datoriile la Paștele Cailor”.

⁹⁷ I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, I, p. 122 – 123; *D.I.R.A.*, A, XIV – XV, vol. I, p. 358 – 359.

⁹⁸ *D.I.R.A.*, XVII, vol. IV, p. 493; V, p. 507.

⁹⁹ M. Costăchescu, *Doc. înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I, p. 102 105, 468 – 9, 508 și 509.

¹⁰⁰ M. Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 177 – 178, 420 – 423, 441 – 442, 468 – 469 și 508 – 509. I. Bogdan, *op. cit.*, I, p. 82, 111 – 112, 122 – 123 și 462.

¹⁰¹ I. Bogdan, *op. cit.*, I, p. 462; *D.I.R.R.*, XV, vol. II, p. 184 – 185.

¹⁰² M. Costăchescu, *Doc. înainte de Ștefan cel mare*, I, p. 438; *D.I.R.A.*, XIV – XV, vol. I, p. 125; XVI, vol. I, p. 369.

să predomine satul cu numele lor, adoptînd însă numele regiunii Iapa de la Bacău în traducerea slavă Cobila din care este originar Luca Căușeș — probabil fiu sau nepot lui Ivan Căușeș de la Coble — și dă satului lui Stan Babiș numele de Cobilla de Sus, în raport cu Cobilla de jos, din ținutul Bacău, de unde venea Luca Căușeș. Astăzi satul se află sub același nume pe pîrlul Cobila, lângă Dorohoi, județul Botoșani.

Numele de Cobilla pentru satul lui Babiș a fost dat deci de cancelarie, prin transplantarea cuvîntului Iapa, dar tradus în limba slavă după locul de origine al noului stăpîn feudal Luca Căușeș, de la Cobillele din județul Bacău, care în mintea diacului erau — de Jos, în raport cu celea — de Sus, pe care avea să le stăpînească de acum înainte Luca Căușeș.

Iată deci un al treilea procedeu folosit în cancelaria moldovenească de a denumi satele: transplantarea numelui locului de origine al stăpînului feudal în noul sat, peste care este întărit. Fenomenul acesta poate fi urmărit în documentele moldovenești ulterioare privind satele Scîndurenii, Vorniceni cum și denumirile omonime ale satelor așezate față în față pe văile marilor riuri, de ex. Sculenii, Petrești, Ungheni, Măcărești, Sarata de pe valea Prutului ș.a.

Cobillele Sorocăi. Am văzut mai sus, la Cobillele Birladului, cum la 29 martie 1552, Ion fiul Neaceș și nepot lui Costea Posadnic și Oană Pîntece, dă parlea sa din satul *Valea Negră*, de pe Nistru (сло що на Нистрѣ, по имѣ Чорна Долина)¹⁰³ lui Gheorghe diac, în schimbul unei jumătăți din satul Pitici de la Coble, pe Birlad.

Satul — *Valea Negră* — de pe Nistru, tradus de diecii moldoveni în limba slavă sub numele de *Ciorna Dolina*, denumit astăzi, *Ciorna* — de la gura pîrlului cu același nume din raionul Rezina, Republica Sovietică Socialistă Moldovenească¹⁰⁴, își trage numele de la Negrea vornic, boier în sfatul lui Alexandru cel Bun de la 7 ianuarie 1403 pînă la 24 septembrie 1429¹⁰⁵.

Acesta își avea curtea sa la Gîdintî, pe Siret (на Сирѣтѣ, на имѣ Гидинци, гдѣ была Дворъ Негринъ)¹⁰⁶, menționat într-un document din 22 martie 1500, dar satul se afla la 3 iunie 1429 la *Coble* (и Гидинци, на Ковалѣ)¹⁰⁷. Boierul Negrea, mai stăpînea, afară de Gîdintî, împreună cu fratele său, Cananău, satele Negrești, Alexești și, la Vaslui, Coșilăuți și Stanulauți la Hotin, și Cinișeuți, Horodiște, Zagorna, și Rizina, la Nistru¹⁰⁸. Satul de pe Vilna din ținutul Vaslui, dat de Negrea unui fiu al său, Alexa, unde acesta își avea casa, apare la 7 martie 1493 în proprietatea copiilor acestuia, Robotă și Sora (вѣт оурика дѣда нѣхъ пана Негри, да нѣжъ пана Негри, едно село на Кинмон, на имѣ гдѣ былъ двомъ Пандини)¹⁰⁹, după cedarea de către Mihul, fiul lui Cananău, vărul lor, a părții sale în schimbul altor sate, probabil.

Satele Stanulauți de sub Nesfou și Coșilăuți de pe Prut, ambele în ținutul Hotin, (astăzi în raionul Noua Suliță al R.S.S.Ucrainene) au fost date de Negrea la 4 ianuarie 1432 fiicei sale. Ana, căsătorită cu pan Vană. Pe hotarul satului Coșilăuți, unde Negrea își avea o prisacă (около Негрин пасикы)¹¹⁰ s-a format satul Negrenii (existent și astăzi).

Valea Rezinii cu satul de pe Nistru de la gura pîrlului a fost moștenit de o altă fiică a lui Negrea, numită Maria, și de Alexa, care a îndeplinit acolo dregătoria de căpitan de oaste la graniță. La 5 februarie 1495 satul de pe Nistru, Rezina, de la gura Rezinii cu indicația „unde a fost Alexa vataman” a fost vîndută de Donea, din ocinele străbunicului ei, pan Negrea, vărului ei Toader, pisar domnesc (одно село на Днестрѣ, на оустѣ Ризинѣ, на имѣ село Ризина, гдѣ былъ Олѣга ватаман, що съ приходною тою село ѣи частъ вѣт вѣтнини прѣдѣла ѣи, пана Негри)¹¹¹. Mai sus și paralele cu Valea Rezinii s-a păstrat de la înaintașii lui Negrea vornicul pîrlului sau *Valea lui Negrea*, avînd la gura satul cu același nume, tradus de dieci în cancelarie, la 29 martie 1552, prin *Ciorna Dolina*.

¹⁰³ Bibl. Acad. XLVII/231; D.I.R.A., XVI, vol. II, p. 12.

¹⁰⁴ Молдавская С.С.Р. Административно-территориальное деление, Chișinău, 1956 p. 63.

¹⁰⁵ M. Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 48 — 291.

¹⁰⁶ I. Bogdan, *op. cit.*, II, p. 173.

¹⁰⁷ M. Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 269.

¹⁰⁸ *Ibidem*, I, p. 334 — 336; idem, *Doc. de la Ștefan cel Mare*, 1933, p. 189 — 192.

¹⁰⁹ I. Bogdan, *op. cit.*, II, p. 14; D.I.R.A., XV XV, vol. II, p. 193.

¹¹⁰ M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 330; D.I.R.A., XIV, vol. I, p. 97.

¹¹¹ I. Bogdan, *op. cit.*, II, 70 — 71; M. Cosetăchescu, *Doc. de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1933, p. 197 — 201; D.I.R.A., XV, vol. II, p. 238.

Valea ca și dealurile care o domină au fost denumite de tătari după familia care le stăpânea și în secolele al XIII-lea și al XIV-lea *Caragine*, cuvînt, care în limba mongolilor înseamnă Negru sau Negriciosul¹¹². Acest dublet *Caragine* al familiei *Negrea*, ca și *Ciorna*, dat de dieci în cancelaria vornicului Negrea, s-a păstrat și într-un document din 20 decembrie 1437 emis de Ilei și Ștefan voievozi lui Mihail de la Dorohoi, cînd i se întărește acestuia mai multe sate cu indicația, sub *Caragine* „Încă satul sub Caragine, unde este Simeon cneaz, la obîrșia Dobrușei, încă sub Caragine, Dobrușa, și satul sub Caragine, Mordvina, încă sătul mai jos de Mordvina, sub Caragine, Dobrușa, unde sînt pîntinele, încă satul lui Oleșco (Olișcanii) sub Caragine **ѡѣ село поѡ<д> Каражиномъ, гдѣ Симѣѡнъ кнѣ<з> ѡу верѣхъ Добрушин, ѡѣ село по<д> Каражиномъ, Доброуша, и село по<д> Каражиномъ, Мордвина, ѡѣ село пониже Мордвина, по<д> Каражиномъ, на Доброушин, гдѣ съ<т> Кръници ѡѣ село Олѣшкови, под Каражиномъ**”¹¹³.

La obîrșia Văii lui Negrea se află Cotiugenii, întărit la 26 noiembrie 1470 lui Ivanco holnog și fratelui său, Cucea Marco Cavadiu¹¹⁴.

La împărțirea satelor, peste Valea lui Negrea, a rămas stăpîn un nepot de frate al lui Negrea vornicul, numit Mhul, fiul lui Cananău¹¹⁵ (a cărui fală, ceda la 7 martie 1493 fiilor lui Alexa, nepoților ei de văr, jumătate din Alexești pe Vilna) (**Магда, дочка Миѣслова, ѡнѣка пана Нѣгри**)¹¹⁶ avînd centru de reședință în satul, care după aceea, i-a luat numele, Mihuleni.

Privilegiile din veacurile al XV-lea și al XVI-lea pentru Mihuleni s-au pierdut, din vițregia vremurilor. El ajunge mai tîrziu în stăpînirea urmașilor lui Cozma, Șarpe postelnicul, ca și Dobrușa¹¹⁷ și Mordvina, care-l vînd, la 15 mai 1609, lui Toader Boul vistier¹²⁰.

Pîrîul lui Negrea sau Valea lui Negrea, deși n-avea nimic comun cu apa neagră a piraelor, tulburi a devenit mai tîrziu în mintea diacilor, Pîrîul Negru, iar prin simpla traducere în limba oficială a cancelariei, pîrîul Ciorna (**село Матеуци, на Нистрѣ, съ млини на Чорна**)¹²¹, la 20 aprilie 1554, sau Cernavodă (**село Глицѣнѣи, ѡ волоост Сороцкои, съ млини ѡ Чернаводо**)¹²², la 25 martie 1654. Astăzi pîrîul nu mai amintește cu nimic prin numele său Ciorna că el a fost cîndva Pîrîul lui Negrea vornicul sau al înaintașilor săi denumiți de tătari Caragine.

Pe Valea lui Negrea mai sînt așezate satele Cotiugenii¹²³, Mateuți și Gligeni¹²⁴, din care ultimele au ajuns în stăpînirea lui Ieremia Movilă voievod, împreună cu satul Cobilia.

Numele acestui din urmă sat, Cobilia, este menționat pentru prima oară la 18 februarie 1456. La această dată, Petru Aron voievod, dăruiește lui Ioil protopop al Iașilor și fiului său Giurgiu gramatie, mai multe sate la Crligătura, iar „la Nistru Cunică, amîndouă cătunele, și Cobilia (**на Днистри, Кънига...и Ковыла**)”¹²⁵. Cum a ajuns Ioil protopopul — stăpîn peste satul Cunică și peste satul Cobilia de pe Valea lui Negrea nu știm. Nu putem afla nici cînd și în ce împrejurări a devenit stăpîn peste el boierul Cămilă, probabil acel Toader Cămilă, martor în procesul domnesc al lui Ilei și Ștefan voievozi (la 5 martie 1438¹²⁶, 30 iulie

¹¹² Diyan Kelekian, *Dictionnaire turco-francais*, Constantinopole, 1911, p. 957, Kara-Cay = pîrîul negru, lectură făcută de colegul Mehmet Mustafa de la Institutul de istorie din București.

¹¹³ M. Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 541.

¹¹⁴ *D.I.R.*, A, XIV vol. I, p. 377.

¹¹⁵ M. Costăchescu, *Doc. de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1933, p. 189 — 190.

¹¹⁶ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 14; *D.I.R.*, A, XV, vol. II, p. 193.

¹¹⁷ *D.I.R.*, A, XVI, p. 151; M. Costăchescu, *Doc. de la Ștefăniță*, p. 143 — 144.

¹¹⁸ *D.I.R.*, A, XVII, vol. II, p. 214 — 215; V, p. 317.

¹¹⁹ Bibl. Pecoți nr. 42; *D.I.R.*, A, XVI, vol. II, p. 238

¹²⁰ Arh. St. București, Ms. 628 *Condica Asachi*), f. 690 — 692; *D.I.R.*, A, XVII, vol. IV, 32, 368, V, 276.

¹²¹ *D.I.R.*, A, XIV — XV I, p. 377.

¹²² *Ibidem*, XVI-I, 592, — 593; II, 238; III, 189, XVII-III, 41; IV 32 112, 368; V, 276.

¹²³ M. Costăchescu, *op. cit.* II, p. 569 — 570; *D.I.R.*, A, XIV — XV vol. I, p. 285.

¹²⁴ *D.I.R.*, A, XIV, XV, vol. I p. 153.

1439¹²⁵ 16 aprilie și 14 iunie 1443¹²⁶ de la care va fi rămas numele Cămilești de la Tecuci¹²⁷, a cărui fată, Felca, căsătorită cu Șteful Spineanu, vinde la 15 aprilie 1482, din uirul ei drept și propriu, rudei sale, Cozma ușer, același Cozma ușerul pe care-l găsim la 17 ianuarie 1491 stăpîn și la Coble din Bacău, satul Cobilia pe Nistru (вднно село на нмѣ Кобылѣ, на Днистри, вчинна Фиткова, дочка Камилока)¹²⁸.

Mai tirziu, la 25 martie 1529, Petru Rareș dăruiește satul Cobilea din ținutul Soroca lui Pavel Scripcă brănișterul, luat de la Gonțea vornicul, care-l cumpărase de la Toma paharnicele și de la fratele său, Gherasim călugărul, nepoții de frate ai lui Cozma ușerul, dar ajuns în proprietate domnească la această dată, fiind confiscat de Ștefăniță voievod, la 1523, de la Gonțea vornicul, fiul lui Păcurar și nepotul lui Cozma, care „a pierdut acest sat în hienlenie cînd și-a pus sie nume de domn și și-a pus capul”¹²⁹, fiindcă Gonțea s-a ridicat singur cu nume de domn¹³⁰ Petru Rareș II obligă pe Gonțea să vîndă satul lui Ion Moghilă logofăt¹³¹, în timpul celei de a doua domnii a lui. Satul Cobilia rămîne împreună cu celelalte sate de pe Valea lui Negrea, Glițeni, Mateuți și Stodolna, la 20 mai 1528, în stăpînirea fiilor lui, Ion Moghilă logofăt¹³², Ieremia vornicul și Simion ceașnicul, viitorii voievozi, apoi în aceia a mănăstirii Pantocrator de la Burdujeni¹³³, dăruit de Toader Moghilă (fiul cel mare al lui Ion Moghilă de la soția dinții, rudă cu Pavel Scripcă brănișterul).

Abia la 10 mai 1620, Ionașcu Paicul pircălab, strănepot al lui Gonțea vornic și al lui Cozma ușer, după un proces lung început sub Ion Vodă cel viteaz, continuat sub Petru Șchiopul, Aron-Vodă și Radu Mîhnea, intră din nou în proprietatea satului, după ce jură cu 24 jurători, boieri de curte¹³⁴.

Despre satul Cunicea, ajuns la 18 februarie 1456 în stăpînirea lui Ioil protopop, știm că este denumit așa, după numele lui Cunici (Идрѣгос село Кѣнничѣ, под Бинѣва...) ¹³⁵, stăpînul feudal al locului, la 20 decembrie 1437, cînd i s-a întărit lui Mihail de la Dorohoi și celelalte sate de sub Caragine printre care și satul lui Oleșco, Olișcanii de astăzi.

În ce privește proveniența numelui Cobilia de pe Valea Neagră pe Nistru, el trebuie să fie transportat de la Cobilele din Bacău de către cancelarie.

Potrivit obiceiului cancelariei de a da denumirea satelor după numele stăpînului feudal cum am mai văzut că s-a întîmplat aproape la toate satele din regiunea Cobilelor de la Bacău și Birlad, satul ar fi trebuit să se numească Ioilești ori Protopopeni după numele sau funcția feudalului, cum avem satele Protopopeni pe Siret, după protopopul Daniil Hearțeg¹³⁶ sau cel de la Vaslui după Simeon protopop¹³⁷ ori Giurgesti după Giurgin, fiul Ioil. El nu a fost numit însă nici Cămilești, după Cămilă, tatăl Fedcăi, cum este acela de la Tecuci¹³⁸, nici Cozmești,

¹²⁵ *Ibidem*, XIV – XV, vol. p. 166.

¹²⁶ *Ibidem*, XIV – XV vol. I, p. 187 și 190.

¹²⁷ *Ibidem*, XVI, vol. III, 83 și 461, XVII, vol. V, p. 324.

¹²⁸ I. Bogdan, *op. cit.* I, p. 262; D.I.R., A., XV, vol. II, p. 35.

¹²⁹ Gh. Coriolan, *Petru Rareș înainte de urcarea sa pe tron și Petru pribeagul*, București, 1909, p. 29, 41 – 44; D.I.R., A., XVI, vol. I, p. 318.

¹³⁰ Despre pretenția la domnie a lui Gonțea vornicul, vezi polemica dintre Ilie Minea în „Cercetări istorice”, anul V – VII (1929 – 1931), Iași, 1932, p. 355 – 361; VIII – IX (1932 – 1933), nr. 2, p. 215 – 219; VIII – IX (1932 – 1933), nr. 3, p. 353 – 360 și C.A. Stoide în rev. „Arhiva”, Iași, Anul 40, nr. 3 – 4, iul – oct. 1933, p. 132 – 135; Anul 41 nr. 12, ian – apr., p. 56 – 60.

¹³¹ D.I.R., A., XVI, II, p. 238 – 239.

¹³² D.I.R., A., XVI, vol. I, 614; II, 238; Gh. Coriolan, *Logofeții Mari Teodor Bubutog și Teodor Bălos*, în „Neamul românesc literar”, II, 1910, p. 87, n. 6.

¹³³ D.I.R., A., XVI, vol. III, 189, Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IX, prefața p. V – X și p. 25 – 30, 57, 59, 99 – 101, 110 – 111, 129 – 132.

¹³⁴ D.I.R., A., XVII, vol. IV, p. 32; I. Minea, *Despre mănăstirea Todireni*; în „Cercet. istorice”, IV, vol. I, p. 310, N. Iorga, *Studii și doc.* VI, p. 414.

¹³⁵ M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 541; D.I.R., A., XIV – XV, vol. I, 147.

¹³⁶ D.I.R., A., XVI, vol. I p. 406, 480;

¹³⁷ *Ibidem*, XIV, vol. I, p. 59 (fost satul Trlmedecii).

¹³⁸ D.I.R., A., XVI, vol. III, 83, 461; XVII, vol. V, p. 324.

după Cozma ușurul și nici Gonțești, așa cum avem un sat în Țara Românească¹³⁹. El a primit numele de Cobilia¹⁴⁰, pe care-l poartă și astăzi¹⁴¹.

Explicația cea mai probabilă cred că stă în transportarea de către Negrea vornicul a numelui Cobilia de la ținutul Romanului și Bacăului, așa cum s-a întâmplat și în cazul Cobiliei de la Dorohoi.

Motivele care ne determină să ne gândim la așa ceva sînt două. Mai întîi pentru că satul Gîndinți, în care Negrea vornicul își avea curtea, se află la Cobile, și al doilea, pentru că satul ajunge la 15 aprilie 1482 în proprietatea lui Cozma ușurul, care la 17 ianuarie 1491 stăpînește și satul Călinești de la Cobilele Bacăului, ceea ce înseamnă că și înaintașii săi stăpînii loil cu fiul său Giurgiu și Toader Cămilă trebuie să fi provenit tot din regiunea Cobilelor de la Bacău, de unde era el.

În felul acesta nu numai că se confirmă din nou rolul cancelariei domeniști în fixarea numelor satelor, dar se explică de ce numele Cobilia de pe Valea Neagră s-a păstrat în forma slavă ca și la Cobilia din Dorohoi, chiar în documentele românești din secolele XVII-lea și al XVIII-lea.

Locuitorii satelor din Cobilia de pe valea Neagră, ca și cei din Cobilia Dorohoiului, neștiind că termenul exprimă corespondenul românesc *Iapa*, au primit și transcris acest nume poate neînțeles de urmașii lor, dar pe care îl știau numai diecii din cancelarie în secolul al XV-lea că era traducerea numelui *Iapa*, centrul regiunii de la Roman-Bacău, de unde erau originari stăpînii lor.

În ce privește etimologia cuvintelor prin care este exprimată în românește specia cabalinelor, *calul* și *Iapa*, cuvinte date ca nume unor sate de către popor, încă înainte de introducerea limbii slave ca limbă oficială în cancelaria moldovenească o socotim ca fiind indoeuropeană ca și la greci, latini, slavi ș.a.

Cuvintele *calul* și *Iapa*, moștenite de la strămoșii noștri din marea familie indoeuropeană de către români păstrează același înțeles ca și cuvintele cu aceleași rădăcini, pe care le găsim la greci, latini și slavi.

Dacă facem o incursiune în limbile vorbite de aceste popoare vedem că pentru a desemna cele două genuri ale acestei specii, grecii au termenii $\delta\alpha\beta\lambda\lambda\eta\gamma\epsilon\sigma\omicron\upsilon$ ¹⁴² și $\epsilon\pi\pi\omicron\varsigma\omicron\upsilon$ ¹⁴³ latinii, *Caballus*-¹⁴⁴ iar slavii, *КОНЬ*¹⁴⁶ și *КОБИЛА*¹⁴⁷. Făcînd o comparație între aceste cuvinte și cele românești vedem că termenul autohton *Calus* (provenit din căderea lui *b* intervocalic și contragerea unui *a* din cuvîntul indoeuropean *cavallys* sau *Caballus* a păstrat același sens, ca și cel grecesc și latinesc, el exprimînd genul masculin al speciei; iar cuvîntul *Iapa* există în același limb și cu același sens, pe care-l au grecii pentru $\epsilon\pi\pi\omicron\varsigma$ și latinii pentru *equa*. O singură și mică deosebire trebuie remarcată între limba slavă și cea românească, deoarece slavii au în vocabularul lor termenul *КОНИ* pentru genul masculin și *КОБИЛА* pentru cel feminin, păstrînd deci pentru genul feminin un termen, care în toate celelalte trei limbi are sensul genului masculin. Cu acest înțeles l-au moștenit de la vechii slavi și popoarele slave de astăzi, rușii¹⁴⁸, ucrainenii bulgarii sîrbi cehii și polonii¹⁴⁹ avînd cuvîntul *КОНЬ* pentru *cal* și *КОБИЛА* pentru *Iapa*. Din această comparație se poate observa că termenul *cal* din limba română exprimă aceeași noțiune pe care o redau cuvîntul grecesc *Cavalis*, și cel latinesc *caballus*, iar termenul *Iapa* din limba română corespunde aceluiași sens pe care îl au în grecește $\epsilon\pi\pi\omicron\varsigma$ în latinește *equa* și în slavă *kobila*.

¹³⁹ La 6 iun. 1545, Mircea Ciobanul voievod întărește lui Cană, Capotă și Gonța satul Negoșina, care astăzi se numesc Cănești și Contesti; *D.I.R., A.*, Țara Românească, XVI-II, 329; *Marele Dict. Geogr. Buc.*, 1899, vol. II, p. 283 — 284; III, p. 597 sub voce.

¹⁴⁰ Молдавскыи С.С.Р. *op. cit.* p. 43.

¹⁴¹ *Ibidem*

¹⁴² M.A. Bailly, *Dictionnaire grec-français*, Paris, 1906, p. 989, sub voce.

¹⁴³ *Ibidem*, p. 976, sub voce.

¹⁴⁴ L. Quicherat, *Dictionnaire latin-français*, Paris, 1870, p. 135 sub voce.

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 408, sub voce.

¹⁴⁶ Fr. Miklosich, *Lexicon paleoslovenico-greco-latinum*, Vindobonae, 1862 — 1865, p. 301, sub voce.

¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 294, sub voce.

¹⁴⁸ N.G. Korlațeanu și E.M. Russef, *руско-румынский словарь* Москва, 1954, p. 318 și 358.

¹⁴⁹ Fr. Miklosich, *Краткий Словарь*, S. Peterburg, 1885, p. 290 și 298, sub voce.

Pe baza acestui paralelism existent în vocabularele grecesc, latinesc, slav și cel românesc vedem că termenii *calul* și *tapa* nu pot fi moșteniți de la greci, români sau slavi și că trebuie să conchidem că ei fac parte din același tezaur comun indo-european vorbit de strămoșii noștri carpi, tezaur de care s-au folosit în același timp și celelalte popoare cu care se înrudeau.

Concluzii. Din cele câteva documente analizate mai sus s-a putut observa că ele conțin date privind existența în Moldova în secolele al XV-lea și al XVI-lea a cinci așezări denumite Cobile: trei din ele au fost centre de regiune, celelalte două numai sate.

Regiunile menționate în documente sînt, în ordinea cronologică în care apar, una pe stînga Siretului, pe teritoriul vechilor ținuturi Roman și Bacău, cuprinzînd satele de la Gîndinți pînă la Bogdănești și Iapa; a doua, pe Valea Birladului, între tirgul Birlad și gura Iadricului; a treia pe dreapta Bistriței, la nord de Cîmpul lui Dragoș, între Tarcău și braniștea mănăstirii Bistrița.

Denumirea satelor din regiunile Cobilelor de la Bacău, Roman și Birlad a fost dată de dieci în cancelarie după numele foștilor stăpîni feudali sau al celor prezenți cărora li se întărea așezarea.

Centrele celor trei regiuni, unde pe teren existau satele denumite românește *Iapa*, înainte de adoptarea limbii slave ca limbă oficială în cancelaria țării, au fost traduse de dieci în momentul serierii documentelor pentru destinatari, prin corespondentul slav *Cobila*. Denumirea slavă *Cobile* a dispărut însă din documente în secolul al XVII-lea îndată ce cancelaria moldovenească a adoptat limba română ca limbă oficială și a reproduș sub numele românesc *Iapa* denumirea satelor pe care și astăzi le avem sub această formă la locurile indicate de documente.

Acolo unde se mai păstrează în continuare denumirea de Cobile pentru satele Cobila din ținuturile Dorohoi și Soroca, faptul provine de la diecii din cancelarie, care în loc să dea nume acestor sate după acela al stăpînilor feudali, cum făceau de obicei, au tradus numele regiunii Iapa de la Bacău, de unde erau originari Luca Căutes, ginerele lui Stan Babiș și înaintașii lui Cozma ușerul, stăpînul Calineștilor de la Cobile și al Cobilelor din Soroca și au transplatat numele românesc Iapa din Bacău, tradus în limba slavă prin Cobila odată cu întzrirea în stăpînire a destinațarilor.

Fenomenul denumirii satelor în unele cazuri de către administrație este arhicunoscut în istorie. Așa au făcut romanii după cucerirea Daciei, schimbînd vechile denumiri dacice printr-o nouă nomenclatură, așa s-a întimplat și în istoria satelor românești din Moldova.

PRECIZĂRI CU PRIVIRE LA LUPTA LUI ȘTEFAN CEL MARE PENTRU OCUPAREA DOMNIEI

DE

EMIL DIACONESCU

Încă în 1939 am precizat că lupta lui Ștefan cel Mare pentru ocuparea domniei n-a putut avea loc la Doljești — Roman, ci în altă localitate pe care o presupunem a fi pe șesul de la Joldești, din județul Botoșani, aproape de confluența râului Suceava cu Siretul¹. Am exprimat această părere nu numai datorită mențiunii lui A. D. Xenopol, care în *Istoria Românilor* (p. 11), reproduce pasajul din cronica lui Grigore Ureche și scrie că lupta a avut loc la Doljești, iar la p. 270 arată, după ms. 3 al aceleiași cronici, că bătălia a fost la Joldești. De aici, apoi, Ștefan cel Mare a trecut tocmai la Orbic în ținutul Neamțului, unde ar fi dat a doua bătălie².

N. Iorga în *Istoria lui Ștefan cel Mare*, ca și în alte lucrări ale lui, menționează că o bătălie ar fi avut loc la *Doljești* și alta apoi la *Orbic*, în ținutul Neamț. Deci prima confruntare avu loc „la vadul de la Hreasca în mărăcinș, în marginea satului Doljești (Roman), unde astăzi se ridică o *mare biserică refăcută*...”, iar în *Letopisețul de la Putna* „se adaugă încă o ciocnire la Orbic (Arbic) în județul Neamț”. Ulterior, spre a confirma părerea că lupta ar fi avut loc la Doljești, N. Iorga, arată că „în această localitate s-a construit o mare biserică pe locul unde a fost *biserica veche înălțată de Ștefan cel Mare*”. În 1918, N. Iorga revine iarăși, scriind că „Ștefan cel Mare, după obiceiul lui, a făcut, a *trebuit să facă*, aici o biserică”³. Dar la Doljești n-a existat nici o biserică din vremea marelui voievod, cea actuală datînd de la sfîrșitul sec. XVII⁴.

Alți istorici luînd informația din *Analele putnene*, *Letopisețul de la Bistrița* și îndeosebi din *Cronica lui Grigore Ureche*, scriu invariabil că tînărul voievod ar fi avut la 1457 două lupte cu Petru Aron, la Doljești — Roman, și la Orbic — Neamț. Astfel scriu I. Bogdan⁵, D. Onciul⁶, I. Minea⁷, R. Rosetti⁸, M. Costăchescu⁹ ș.a. La

¹ Emil Diaconescu, *Vechi drumuri moldovenești. Contribuții în legătură cu luptele lui Ștefan cel Mare pentru ocuparea domniei*, Iași, 1939.

² A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, vol. IV, ed. a III-a, p. 270.

³ N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare pentru poporul românesc*, București, 1904, p. 65—66; Idem, *Istoria armatei românești*, vol. I, ed. II, București, 1929, p. 101—102; Idem, *Istoria Românilor*, vol. IV, București, 1937, p. 124.

⁴ Preot Athanasie Vasilescu, *Monografia mănăstirii și comunii Doljești*, Roman, 1930, p. 18, 21—23.

⁵ I. Bogdan, *Vechile cronic moldovenești*, București, 1891, p. 253, notele 16 și 254. *Cronici inedite atîngătoare de istoria românilor*, București, 1895, p. 37 și 51.

⁶ D. Onciul, *Curs universitar*.

⁷ I. Minea, *Letopisețele moldovenești scrise slavonește*, în „Cercetări istorice”, II, Iași, 1925, p. 234.

⁸ R. Rosetti, *Despre unele precizări recente a locurilor bătăliilor de la Doljești, Vaslui și Șcheia*, A.A.R., XV — 1933, Mem. Sect. Ist., p. 3—4.

⁹ M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1933, p. 4 și 6.

fel scrie și colonelul I. Cupșa¹⁰. Gen. R. Rosetti examinând informația dată de pr. Ath. Vasilescu și folosind și citeva din izvoarele istorice ale timpului, îndeosebi Letopisețul de la Bistrița și Cronica brevită scripta, precizează că *nici un izvor nu arată locul precis unde ar fi avut loc lupta*. Faptul că acolo s-au găsit oseminte și vase de lut, dar nu s-au găsit arme sau resturi de arme, vine în sprijinul tradiției locale că acolo ar fi fost vatra satului Doljești și nu locul luptei.

În ultimă analiză, generalul R. Rosetti precizează că dacă lupta a avut loc aici, s-a dat „în tufișurile” din lunca Siretului și *nu la Doljești*. I. Ursu, după ce scrie că Ștefan cel Mare a avut două lupte, la Doljești și Orbic, în aceeași lucrare, într-o notă, precizează că Doljești este Dolhești¹¹.

Dintre istoricii mai noi, I. Vlădescu notează locul luptei „pe Siret, la Vadu de la Doljești”¹². Const. C. Giurescu și Dinu C. Giurescu scriu la fel că „în lupta de la Doljești pe Siret, la 12 aprilie, și în cea următoare de la Orbic în ținutul Neamțului, la 14 aprilie, în Joia mare, armata lui Ștefan cel Mare învinse, iar Petru Aron luă calea pribegiei în Polonia”¹³. În tratatul de Istoria României se relatează că „bătălia hotărâtoare” dintre Ștefan cel Mare și oastea, cită mai rămăsele credincioasă lui Petru Aron, „s-a dat în ziua de 12 aprilie, la locul numit Hreasca, la Doljești”¹⁴. Or, Hreasca nu-i tot una cu Doljești și nu există în partea locului o localitate cu acest nume.

În alte lucrări de istoria românilor se menționează că Ștefan cel Mare „după o cîcînire victorioasă la Doljești (12 aprilie) au biruit Ștefan voevod și a luat schiptrul moldovenesc, cum povestește bătrînul cronicar Ureche”¹⁵.

Izvoarele istorice nu informează la fel asupra acțiunii lui Ștefan pentru ocuparea domniei. Astfel, Letopisețul slavo-român cunoscut sub titlul de *Letopisețul de la Bistrița*¹⁶, „de exactitate oficială” cum scrie Ilie Minea, arată că „în anul 6955 — 1457 — luna lui aprilie în 12, în Marțea mare, a venit Ștefan voevod, fiul lui Bogdan voevod, asupra lui Aron voevod la locul numit Hreasca, la Doljești, și cu ajutorul lui Dumnezeu a biruit Ștefan voevod și au luat schiptrul Moldovei”, fără să menționeze de apa Siretului sau de Orbic¹⁷. În versiunea Letopisețului de la Putna, care duce povestirea pînă la domnia lui Ștefăniță vodă (1526), se amplifică relatarea cuprinsă în Letopisețul de la Bistrița astfel: „În anul 6965, luna aprilie în 12, în Joia Mare, Ștefan voevod, fiul lui Bogdan voevod, veni de la muntenii și a dobîndit întîia biruîntă asupra lui Aron voevod pe Siret, la tină, la Doljești. A doua luptă a purtat-o cu dînsul la Arbic”¹⁸ și iarăși a biruit Ștefan voevod, cu ajutorul lui Dumnezeu”¹⁹. În schimb, în Cronica epocii lui Ștefan cel Mare, publicată de O. Gorka, care, spre deosebire de Gr. Ureche, se informează mai mult din letopisețul de la Bistrița și dă mai bogate amănunte interne și militare, unele noi, cu privire la începutul domniei lui Ștefan scrie că „în anul cînd se scrie de la nașterea lui Hristos 1457, în luna aprilie în ziua de 11 (?) într-o marți, în Săptămîna mare dinaintea Paștilor, veni Ștefan vodă, un fiu a lui Bogdan Vodă, care veni cu putere mică, cu muntenii și cu Țara de Jos, la vreo 6000 de oameni. Și se întîlni cu Aron vodă la un pîriu sau o apă, cu numele Hreasca, la Doliești. Acolo Ștefan vodă îl izgoni pe Aron vodă și rămase el însuși domn în putere” etc.²⁰.

¹⁰ Colonel I. Cupșa, *Artă militară a moldovenilor în a doua jumătate a sec. al XV-lea, Ștefan cel Mare*, București, 1959.

¹¹ I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, București, 1925, p. 12—13 și p. 301, nota 1.

¹² I. Vlădescu, *Izvoarele istoriei românilor*, I. *Let. de la Bistrița și cel de la Putna*, p. 116.

¹³ Const. C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, *Istoria Românilor*, București, 1971, p. 308.

¹⁴ *Istoria României*, vol. II, București, 1962, p. 489. După P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, București, 1959, p. 28.

¹⁵ Miron Constantinescu, Const. Daicoviciu, Ștefan Pascu, *Istoria României*, ed. a II-a, București, 1971, p. 131.

¹⁶ P. P. Panaitescu, *Letopisețele slavo-române...*, București, 1969.

¹⁷ *Ibidem*, p. 15, I. Bogdan, *Cronici inedite...*, p. 51.

¹⁸ În loc de Orbic.

¹⁹ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 49 și 61. I. Bogdan, *op. cit.*, p. 194.

²⁰ O. Gorka, *Cronica brevită scripta (1458—1499)*, ed. I. C. Chițimia, București, 1937, p. 110 și nota 2 și p. 145; P. P. Panaitescu, *Cronicile...*, p. 28.

A doua luptă a avut loc la Orbic, dar în 1469, cînd Petru Aron a venit din secuime, a fost prins și decapitat²¹.

Localitățile citate mai sus au o vechime diferită. Astfel, Doljești e menționat spre sfîrșitul domniei lui Ștefan cel Mare²². Orbicul era un pîriu iar numele satului a apărut abia în secolul al XVI-lea²³. Hreasca e o veche așezare răzășească menționată lîngă tîrgul Sucevii, la începutul sec. XV²⁴. Dar niciăieri nu se pomenește de un sat Hreasca în preajma satului Doljești — Roman. Satul Dolhești este cunoscut în preajma anului 1400.

Părerea exprimată de istoricii noștri pleacă, îndeosebi, de la textul cronicii lui Gr. Ureche. Acesta cunoscînd versiunea din Letopisețul de la Bistrița, din Analele putnene și din alte sumare informații a descris lupta lui Ștefan cel Mare pentru ocuparea domniei „pe Siretiu, la Doljăști, la tină... și al doilea rindu să lovi la Orbic și iară birui Ștefan vodă. Și-l prinse pe Petru Aron Vodă și-i tăie capul”²⁵. Izvoarele cele mai sigure și mai precise cu privire la aceste lupte, Letopisețul de la Bistrița și Cronica breviter scripta menționează numai o singură luptă dată de Ștefan cel Mare „la locul numit Hreasca în Doljești”²⁶.

Pornind de la o examinare mai atentă a izvoarelor și cu cercetări pe teren, pentru prima oară am precizat că prima luptă a lui Ștefan cel Mare n-a putut avea loc la Doljești pe Siret, ci în altă localitate, indicînd satul Joldești din județul Botoșani, unde este un larg cîmp deschis, pe care s-au găsit urmele unei lupte: arme și resturi de arme, muniții și alte obiecte ostășești. Ulterior însă, cercetînd mai de aproape această problemă am găsit că lupta n-a avut loc la Joldești și nici la Doljești. Într-adevăr, pe teren, satul Doljești — Roman este așezat pe terasa superioară a malului stîng al Siretului, în preajma lui nefiind nici o „tină” și nici „vad”. De asemenea, lîngă Doljești nu există nici o localitate cu numele de Hreasca, menționată de izvoarele istorice. Localitatea Hreasca este pe drumul spre Suceava, ce merge de la Dolhești.

În dreptul localității Doljești, valea Siretului se strîmtează, iar la vrea 200 m de această apă se ridică un deal, constituindu-se o mică platformă între Siret și acest deal unde s-a presupus că ar fi avut loc lupte; dar terenul aici este foarte îngust. Pe acest loc s-au găsit oseminte, bolovani de piatră și vase de lut. Nici urmă de resturi de arme ca după o bătălie. Preotul Athanasie Vasilescu arată în monografia satului că Ștefan cel Mare nu este ctitorul bisericii locale²⁷. Cronicile și îndeosebi Grigore Ureche au servit istoricilor noștri, ca izvor puțin controlat, ca să precizeze locul luptelor lui Ștefan cel Mare pentru ocuparea domniei: la Doljești pe Siret și la Orbic în ținutul Neamtului, ceea ce nu se poate susține după confruntarea mai atentă a izvoarelor și a hărților.

În urma expunerii mele și a înlăturării ipotezei că lupta ar fi avut loc la Doljești — Roman, un cercetător ieșean, cu prilejul comemorării lui Ștefan cel Mare în 1957, conchide că e „probabil” că această luptă s-ar fi dat la Dolhești, sat aflat pe partea dreaptă a Siretului, ca și Hreasca²⁸. El adaugă însă că Ștefan cel Mare n-a înaintat asupra Sucevei, ci, fiind atacat de Petru Aron (?), a trebuit să dea lupta și a biruit²⁹. Mai departe scrie că „a fost deci o singură luptă, la Hreasca, lîngă Dolhești, în Țara de Sus”³⁰. Autorul propune să se citească Dolhești în loc de Doljești și revine apoi cu altă afirmație că bătălia ar fi avut loc la Hreasca și Pîriul Glodului pe Șomuzul Mic; deci informația izvoarelor că lupta a avut loc „la tină” este confirmată de situația locală de lîngă Dolhești³¹. La rîndul său, Const. Cih-

²¹ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 42.

²² *Documente privind istoria României*, Moldova, XV—II, p. 6—7.

²³ M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 269 și 273; I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, I, p. 244—245; N. Iorga, *Studii și documente*, XVI, p. 237.

²⁴ *Ibidem*, p. 48—49, I. Bogdan, *op. cit.*, p. 48.

²⁵ Grigore Ureche, *ed. cit.*, p. 83.

²⁶ I. Bogdan, *Cronici inedite*, p. 51; O. Gorka, *op. cit.*, p. 145.

²⁷ Ath. Vasilescu, *op. cit.*, p. 21.

²⁸ N. Grigoraș, *Începuturile domniei lui Ștefan cel Mare*, în „Studii și cercetări științifice”, Istorie, Iași, an. VIII, nr. 1, p. 49.

²⁹ *Ibidem*, p. 37.

³⁰ *Ibidem*, p. 50.

³¹ *Ibidem*, p. 49, nota 91.

daru precizează că a doua luptă, la Orbic, n-a putut avea loc în 1457 „ci în 1469 sau 1470”, când Petru Aron a fost decapitat³².

Un alt cercetător, Al. Gonța, se ocupă și el de această chestiune afirmând că prima luptă a lui Ștefan cel Mare n-a avut loc la Doljești — Roman³³.

Pe hartă, pe drumul de pe valea Siretului de la Dolhasca se ramifica un drum mai mic, pe valea Șomuzului Mare, care prin Dolhești, Preutești, Pleșești, Hreasca și Bunești ajungea tot la Suceava. Deci pe la Dolhești era un drum ușor de circulat spre reședința principală a țării. Hreasca pe slavonește înseamnă și tină, mocirlă. acest termen corespunde și cu numele satului Hreasca, menționat în vechile noastre documente, încă la 7 ianuarie 1403, ca fiind lângă târgul Suveicii³⁴, iar în Letopisețul de la Bistrița ca și în Cronica breviter scripta se precizează că lupta a avut loc „la locul numit Hreasca, la Doljești”³⁵. Al. Gonța înregistrează că satul Dolhești era în hotar cu gura Șomuzului Mocirlos³⁶, hotar existent încă de la Șendrea, bunicul lui Șendrea portarul, în 1398 și 1404³⁷. Dar poate fi vorba de moșia Dolhești, căci satul e ceva mai departe de vărsarea Șomuzului Mocirlos, iar la 1502 satul e menționat Dolhești și nu Doljești³⁸.

Al. Gonța interpretează expresia din O. Gorka că lupta a avut loc la un pîrîu Hreasca, nu localitate, care nu putea fi decît Șomuzul Mocirlos ce curgea pe lângă satul numit Dolschecht — Doljești, și conchide că bătălia a avut loc pe Siret, mai

jos de Gura Șomuzului Mocirlos în hotarul satului Dolhești și anume la cotul Poiana, din sus de Poiana Raftivanului (Rahtivanului) și de Dolhasca, ambele sate fiind așezate în hotarul satului Dolhești, care în vremea lui Ștefan cel Mare s-ar fi mărginit cu Litenii³⁹. Deci, bătălia ar fi avut loc la vărsarea Șomuzului Mic (Mocirlos), în Siret, la cotul Poiana și că în orice caz, Dolhești este identic cu Doljești din cronicile amintite. Acolo este vad în Siret „mercu amintit și pomenit ca vadul Siretului”⁴⁰. Este inexact că Dolhasca s-ar fi numit Dolhești pînă la 1840—1850, căci în harta lui Oztellowicz din 1789—1790, ca și în cea rusească din 1835 apare cu numele său. Ștefan și-ar fi așezat tabăra cu fața spre Suceava pe dealul împădurit al Cornilor, de lângă Poiana Raftivanului (Rahtivanului) și Dolhasca, pe a doua terasă a Siretului în hotarul satului Dolhești⁴¹.

După această expunere se naște întrebarea : unde a avut loc lupta lui Ștefan cel Mare cu Petru Aron : la Dolhești, pe Șomuzul Mare, la Hreasca, în Țara de Sus, localitate mai depărtată de Siret și de Dolhești și care nu-i la vad, ori la Valea Glodului care nu exista atunci ca sat, pîrîul Glodului fiind departe de Siret și vărsîndu-se în Șomuzul Mic. Putem afirma că Dolhești (Doljești) se impune ca loc al luptei, prin formațiile precizate în toate cronicile, inclusiv în cea a lui Grigore Ureche.

Hreasca înseamnă tină, mocirlă, iar ca denumire corespunde și cu numele satului Hreasca, menționat în vechile noastre documente încă la 7 ianuarie 1403 ca fiind „lîngă târgul Suveicii”⁴². Acest sat e cam la 28 km depărtare de Siret și peste 20 km de Dolhești, fiind la 5 km departe de pîrîul Șomuzul mic (Mocirlos)⁴³.

³² C. Cihodaru, *Observații pe marginea izvoarelor privind unele evenimente din istoria Moldovei între anii 1467—1474*, în „Studii și cercetări științifice, istorie, Iași, VIII (1957), fasc. 1, p. 15.

³³ Al. Gonța, *O problemă de geografie istorică : Locul unde s-a dat bătălia între Ștefan cel Mare și Petru Aron*, „Studii. Revistă de istorie”, XI (1958), nr. 6, p. 197—198.

³⁴ M. Costăchescu, *Documente moldovenești...*, I, p. 48.

³⁵ I. Bogdan, *Cronici inedite*, p. 51 ; P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române*, p. 50.

³⁶ M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 16 și 50 ; Al. Gonța, *op. cit.*, p. 198.

³⁷ *Ibidem*, p. 50.

³⁸ Idem, *Documente de la Ștefan cel Mare*, p. 13—14. Sever Zotta, *Arhiva genealogică*, II, p. 72—73 ; I. Bogdan, *Documente de la Ștefan cel Mare*, II, p. 196.

³⁹ Al. Gonța, *op. cit.*, p. 198—199.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*, p. 200.

⁴² M. Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 48.

⁴³ Al. Gonța, *op. cit.*, p. 197.

Satul Dolheștii Mari este așezat puțin la nord de Șomuzul Mare, numit și cel vechi, (vezi harta), care este la vreo 5 km de Șomuzul Mic și la 8 km de Dolhasca și de Siret. Între Șomuzul Mare și cel Mic se află un șir de dealuri, care erau împădurite pe o lărgime de 5—600 de metri, putînd servi de un bun adăpost. Desigur că din valea Siretului, apropiindu-se de Suceava, Ștefan cel Mare nu și-a continuat drumul larg deschis spre Suceava, ci a mers prin defileul Dolhasca—Fălțiceni, s-a oprit și și-a ales locul de luptă la tîna-Hreasca — de la Dolhești. Camuflat și de pădure, l-a atacat pe Petru Aron, l-a biruit și ușor a ajuns apoi la Suceava.

Expresia „la tîna” menționată în izvoare, se explică deci prin faptul că valea Șomuzului Mare spre Dolheștii Mari era parțial puțin mlăștinoasă, dar largă pînă la 600 m, proprie deci pentru o luptă de proporții mai reduse, cum erau forțele care se înfruntau atunci. Localnicii păstrează tradiția că aici a fost „locul luptelor”⁴⁴.

Șomuzul Mare are o vale mai largă, în vreme ce Șomuzul Mic sau Mocirlos are cursul pe o vale mult mai îngustă, care, la Giurgești, se strîmtează și mai mult, spre a deveni foarte accidentată spre Pleșești și mai sus spre Hreasca, în orice caz impracticabilă pentru o luptă, cu un drum, pe atunci, mai mult ca o potecă. Între aceste două ape este o distanță de vreo 5 km. În Letopisețul re la Bistrița se scrie despre lupta lui Ștefan cel Mare cu Țepeluș de la Rîmniceul Sărat, din 8 iulie 1481, că „atunci au căzut și Șendrea, în acel războiu, și au fost dus și îngropat lîngă tatăl său „la Dolhești”. Apare evident că cronicarul a scris Dolhești în loc de Dolhești⁴⁵. Într-adevăr la Dolheștii Mari se afla o biserică veche din secol. XV a familiei Șendrea, care era înrudită cu Ștefan cel Mare. Două pietre tombale din secol. XV nu se pot citi una este a lui Șendrea-tatăl și alta aflată în pronaos, în dreapta, este a lui Șendrea portarul, cumnatul lui Ștefan cel Mare.

Precizarea Letopisețului de la Bistrica este foarte prețioasă, căci ea este o confirmare asupra denumirii localității Dolhești ca Dolhești, unde a avut loc lupta din 1457. Această localitate este menționată de două ori și cu atîta precizie în acest letopiseț, privind două evenimente deosebite și fiind o localitate foarte veche, dinaintea secolului XV. În 1502 e menționată cu numele de Dolhești și nu Dolhești⁴⁶.

Dar nu e numai atît: în pomelnicul de la Bistrița este citat un „popa Petru, popă ot Dolhești”, care este trecut împreună cu boierii din prima jumătate a secol. XV⁴⁷. Părerea exprimată de I. Bogdan că Ștefan cel Mare ar fi ridicat o biserică la Dolhești—Roman, în care „pare a fi fost îngropat hatmanul Șendrea” și deci locul mormîntului acestui boier ar trebui să se citească „la biserica din Dolhești”, în loc de Dolhești⁴⁸, nu se poate susține; iar acel popă Petru nu poate fi decît din acest sat Dolhești—Dolhești.

Dealtfel, drumul de circulație, care, din valea Siretului, se abătea spre Baia, în valea Moldovei, ca și spre Suceava, pe cursul Șomuzului Mare, este foarte vechi și a fost mult circulat. Această ramificație, în legătură cu marele drum moldovenesc al Siretului, trecea pe la Dolhești, Tămîrtășești, Fălțiceni și pe lîngă Hreasca, ajungea la Suceava⁴⁹. Pe aici au trecut armate de invazie spre vechea cetate de scaun, precum și soli și călători străini, care, venind dinspre sud, se îndreptau spre Suceava, din valea Siretului, pe cursul fie al Suceviilor, fie al Șomuzului Mare. Nu era vorba deci de o potecă oarecare ci de un drum cunoscut, urmat, desigur, și de Ștefan cel Mare în 1457. Cursul Șomuzului Mare este în parte mocirlos în regiunea Dolheștilor, ceea ce explică precizarea din Cronica editată de O. Gorka că lupta a

⁴⁴ Serafim Ionescu, *Dicționarul geografic al județului Suceava*, București, 1894 (localitatea Dolhești e pe Șomuzul Mare) și comunicarea preotului N. Manoliu, din Dolheștii Mari, în același sens, căruia îi aduc mulțumirile mele.

⁴⁵ I. Bogdan, *Cronici inedite*, p. 37, 57.

⁴⁶ Sever Zotta, *Arhiva genealogică*, II, p. 72—73. I. Bogdan, *Doc. de la Ștefan cel Mare*, II, p. 196; M. Costăchescu, *Documente de la Ștefan cel Mare*, p. 13.

⁴⁷ Damian P. Bogdan, *Pomelnicul mănăstirii Bistrița*, București, 1941, p. 60 și 61.

⁴⁸ I. Bogdan, *Vechile cronic*; p. 253—254; N. Iorga, *Inscripții...*, I, p. 62—63, Idem, *Istoria bisericii românești*, I, ed. a II-a, p. 104.

⁴⁹ I. Bogdan, *Documente de la Ștefan cel Mare*, I, p. 402; II, p. 177—178; M. Costăchescu, *Doc. moldovenesti...*, I, p. 93—94; Em. Diaconescu, *Vechi drumuri moldovenesti*, p. 42.

avut loc „la un pîrîu sau o apă cu numele Hreasca, la Dolhești“. Or, cum Hreasca înseamnă mlaștină, tină și o localitate cu acest nume nu există în preajma satului Dolhești determinînd și prin aceasta localizarea satului Dolhești, apare și mai evident că bătălia a avut loc la Dolhești, în drumul spre cetatea de scaun a Moldovei.

Asupra luptei de la Orbic, autorii mai noi, confruntînd izvoarele, ajung la concluzia că a avut loc mai tîrziu, în 1469, cînd Petru Aron, atras în cursă, a fost decapitat⁵⁰.

Mai e de adăugat că în cronică lui Gr. Ureche, editată de P. P. Panaitescu, la indice, editorul nu notează două localități distincte: Dolhești și Doljești, ci localizează una singură astfel: „Dolhăști—Dolhești—Doljești, sat în județul Suceava; apoi Doljești—Dolhești⁵¹. Indirect, autorul confirmă ceea ce susținem noi mai sus. Dealtfel, localitatea Doljești—Roman nu e citată de loc de acest autor.

Coroborînd informația prețioasă din Letopisețul de la Bistrița și din Cronică breviter scripta că lupta s-a dat „la un pîrîu sau o apă cu numele Hreasca, lîngă Doljești“, cu aceea că „hatmanul Șendrea s-a fost dus și îngropat lîngă tatăl său, la Doljești“ și cu însemnarea din pomelnicul de la Bistrița despre „popa Petru din Doljești, se poate conchide că *această luptă a avut loc pe cîmpia de lîngă Dolhești*.

⁵⁰ C. Cihodaru, *loc. cit.*; C. Chițimia, *Cronică breviter scripta*, p. 71, nota 7.

⁵¹ Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 217, Indice.

DESPRE CONTRIBUȚIA SOLILOR LA LUPȚA PENTRU APĂRAREA ȚĂRILOR ROMÂNE

DE

ȘTEFAN LEMNY

Lupta țărilor române pentru păstrarea libertății și ființei lor statale a constituit una din temele predilecte ale istoriografiei noastre. Bogata literatură științifică a reliefat, pe larg, caracterul permanent și dinamic al acestui proces, surprinzându-i resursele interne, elementele particulare, precum și rolul configurației externe. Complexitatea temei reclamă însă, în continuare, cercetarea unor aspecte noi, care să contribuie, în ultimă instanță, la înțelegerea aprofundată a istoriei patriei. Un asemenea aspect îl reprezintă și activitatea de informare, căreia i-a revenit un rol de seamă în lupta pentru asigurarea securității și libertății. Însemnătatea acestei activități a fost, în mare măsură, influențată de poziția geografică și situația politică a țărilor române. Aflate într-o zonă în care interesele Porții interferau vital cu cele ale statelor vecine antiotomane, în Moldova și în Țara Românească se concentrau și se vehiculau știri dintre cele mai diverse, referitoare la evenimentele din cele două tabere. Decurgînd din aceeași situație, primejdia continuă a cuceririi și desființării ca state a făcut ca țările române să-și apere existența nu numai prin faptele de arme sau prin talentul diplomatic, dar și prin o sporită vigilență față de planurile și intențiile dușmanilor. Fără a avea un caracter instituționalizat și specializat, întocmai ca și în celelalte state europene¹, activitatea de obținere a informațiilor a răspuns, așadar, în primul rînd, cerințelor proprii de preîntîmpinare a pericolului extern, servind totodată interesele generale ale luptei antiotomane².

Unele preocupări pentru latura aceasta au existat în istoriografia noastră, la început, sub forma unor considerații generale, fără o investigare a izvoarelor evului mediu³, apoi, într-o manieră științifică, în lucrările de istorie ale lui Radu Rosetti⁴, D. I. Georgescu⁵ și alții⁶, precum și în lucrările de istorie a diplomației ale lui

¹ E. Cerneak, *Cinci secole de război secret*, Editura politică, București, 1968, p. 38.

² Ștefan Lemny, *Contribuția Moldovei și Țării Românești la transmiterea informațiilor necesare luptei antiotomane*, în *Opinia studențească*, Iași, III, 1976, nr. 16, p. 5.

³ Tudor Sylvan, „Rețeaua morței”. *Destăinuiiri senzaționale asupra spionajului. Mari spioni ai vremurilor*, Craiova [1933]; Gheorghe Florin Hodinăuanu, *Spionaj și siguranță de stat*, Zalău [f.a.]; Silvan Alexandru, *Tainele războiului nevăzut*, București [1935].

⁴ R. Rosetti, *Istoria artei militare a românilor pînă la mijlocul veacului al XVII-lea*, București, 1947, p. 134.

⁵ D. I. Georgescu, *Istoria armatei române și a războaielor poporului românesc*, ediția a II-a, București [1936], p. 55.

⁶ Ion Cupșa, *Arta militară a moldovenilor în a doua jumătate a secolului al XV-lea (Ștefan cel Mare)*, Editura militară, București, 1959, p. 13, 62; *Arta mili-*

Ioan D. Condurachi⁷. Ar trebui amintite, totodată, referințele cu privire la această activitate, cuprinse în diferite studii⁸ și două cărți recente, consacrate special acestei teme, neîncadrate însă literaturii științifice⁹.

Fără a ne propune aici discutarea însemnătății și neajunsurilor lucrărilor amintite, menționăm că ele au în vedere și rolul solilor în activitatea de informare, neinsistând însă asupra acestui aspect, datorită modului general în care este consemnată întreaga activitate de informare. În condițiile specifice evului mediu, alături de elementele „specializate” (iscoadele) au fost intens folosite, pentru obținerea informațiilor, și acele elemente, care, prin natura activității lor, puteau oferi un sprijin prețios în acest sens. Din aceste motive considerăm necesar să supunem atenției rolul care a revenit solilor, datorită locului aparte și important pe care ei l-au avut în această îndeletnicire.

Pe plan european, solii au participat intens la activitatea de informare în special pînă la sfîrșitul secolului al XV-lea (dar și după aceea), cînd o parte a rolului lor a trecut ambasadorilor permanenți¹⁰, exponenți ai unei noi etape în istoria relațiilor diplomatice. Moștenitorul unor vechi și binecunoscute tradiții în acest sens a fost Imperiul bizantin, cartea lui Constantin al VII-lea Porfirogenetul, *De administrando Imperio* (sec. X), conținînd prețioase instrucțiuni în legătură cu acțiunile de spionaj ale solilor¹¹. Exemplul cel mai elocvent îl oferă însă republica venețiană. Aici, activitatea pur diplomatică a solilor se îmbina cu misiuni secrete de obținere a informațiilor¹². Necesitățile de informare proprii fiecărui stat la care se adaugă influența exercitată de școala diplomatică bizantină, apoi de cea venețiană, au făcut ca asemenea tendințe să se generalizeze în întreaga Europă, acolo unde activitatea solilor era reglementată. În 1561, în Rusia a fost creat departamentul solilor (Posolskii prikaz) care, prin reorganizări succesive, va constitui la mijlocul secolului al XVII-lea „ochiul întregii Rusii mari”¹³, după expresia lui Afanasie Lavrentievici Ordin-Nașciokin acel „Richelieu al Rusiei”¹⁴, cum îl numeau suedezi.

Activitatea de informare a solilor — ca parte componentă a tradițiilor diplomației românești — a fost determinată de felul în care au evoluat raporturile cu Poarta otomană. Pînă la instaurarea dominației otomane la nordul Dunării, la mijlocul secolului al XVI-lea¹⁵, soliile țărilor române aveau un caracter oficial

tară a moldovenilor în perioada domniei lui Ion Vodă „cel Cumplit”, Editura militară, București, 1959; Traian Mutășcu, *Arta militară în Țara Românească la începutul secolului al XVII-lea*, Radu Șerban, Editura militară, București, 1961 etc.

⁷ Ioan D. Condurachi, *Soli și agenți ai domnilor moldoveni la Poartă în secolul al XVII-lea*, București, 1920, p. 18—31; Idem, *Diplomați români în trecut* (sec. XIV—XVII), Brașov, 1937, p. 5—7.

⁸ Carol Göllner, *Despre aparatul diplomatic a lui Mihai Viteazul*, în *Anuarul Institutului de istorie*, Cluj, IX, 1966, p. 85—107; N. Grigoras, Ștefan Vodă cel Tânăr și Luca Arbore în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie* „A. D. Xenopol”, Iași, IX, 1972, p. 1—26 etc.

⁹ Ion Hodunescu, Ion Rusu-Șirianu, *Descifrarea unei istorii necunoscute*, Editura militară, București, 1973 și prezentarea lui Ștefan Alexandru (*Cronica*, 1973, nr. 405); C. Neagu, Dr. D. Marinescu, R. Georgescu, *Fapte din umbră*, Editura politică, București, 1975 și prezentarea, Ștefan Lemny în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie* „A. D. Xenopol”, Iași, XII, 1976.

¹⁰ Mircea Malița, *Diplomația. Școli și instituții*, Editura didactică și pedagogică, București, 1970, p. 98.

¹¹ *The Cambridge Medieval History*, vol. IV. *The Byzantine Empire*, part. II, *Governement, churce and civilisation*, edited by I. M. Hussey..., Cambridge, 1967, p. 52.

¹² Nicolson Harold, *Arta diplomatică*, Editura politică, București, 1966, p. 22.

¹³ Mircea Malița, *op. cit.*, p. 123.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Ștefan Andreescu, *Limitele cronologice ale dominației otomane în țărilor române*, în *Revista de istorie*, T. 27, 1974, nr. 3, p. 409—410.

recunoscut. După această dată ele capătă un caracter secret, desfășurându-se în condițiile interdicțiilor impuse de Poartă: domnii Moldovei și ai Țării Românești „să nu mai îndrăznească în viitor să trimită soli la mine, de asemenea nici un sol nu trebuie să meargă la ei; dacă cineva are vreo afacere cu ei, acela trebuie să se adreseze puternicei noastre Porți”, îi spunea regelui Poloniei sultanul Soliman, într-o scrisoare din 1531¹⁶. Cu toate acestea, trimiterea și primirea solilor continuă, ei acționând în așa fel încât să nu fie depistați de Poartă, ceea ce indică, odată mai mult, caracterul secret al activității desfășurate de soli, chiar și atunci când misiunea lor avea un scop exclusiv diplomatic: „m-am înfățișat — scria Ștefan Glinici, solul lui Ferdinand de Habsburg la domnul Țării Românești (1527) — cît am putut mai degrabă, deși cam mult timp, cu mari greutate și numai folosind anumite șiretlicuri în orașul său, Tirgoviște, înaintea sa singur, în taină, ca să nu afle solii și iscoadele voievodului (Transilvaniei — Șt. L.) și ai sultanului”¹⁷.

În mod firesc, și în țările române solii au fost folosiți în acțiunile de informare întreprinse de domnie, ei constituind principala categorie angajată în variatele misiuni diplomatice.

Condițiile care au favorizat această activitate sînt în strînsă legătură cu misiunile lor oficiale. Se înțelege de la sine că, în felul acesta, ei erau **antrenați** în viața politică și culisele ei, avînd un acces net superior la obținerea informațiilor. Un alt aspect privește *existența regimului de imunități* de care solul beneficia. La el se referă Ieremia Movilă într-o scrisoare către Ioan Zamoisky, în legătură cu ofensarea solului moldovean Luca Stroici de către un sol polon: „Nu mai este necesar să mai amintim domniei tale... de carii drepturi, pace și siguranță se bucură tot solul”¹⁸.

Respectarea imunităților diplomatice era de natură să sporească prestigiul și încrederea diplomatică ale fiecărui stat. Și în Imperiul otoman, privit cu mai multă suspiciune în materie diplomatică, se respectau aceste imunități: „căci știm — scria Ali-pașa Maghiaroglu către brașovenii care-i rețineau un ceaș — că solii niciodată n-au opreală”¹⁹. În mod asemănător remarcă și Ioan Kemény principelui Ardealului: „păgîinii nu obișnuiesc să se atingă de soli”²⁰. Se cunosc cazuri însă cînd Poarta nescotea imunitățile. Pentru uciderea grecului Dimo, solul lui Mihai Viteazul, Poarta s-a dezvinovătit acuzînd solia de spionaj, singura situație cînd imunitățile încetau a mai fi respectate²¹. Respectarea imunităților de către turci a fost folosită chiar ca exemplu în împrejurările cînd ele erau nescotite de creștini. În legătură cu oprirea de către Ștefan Báthory a unei solii trimise la brașoveni, Laiotă Basarab scria: „Așa obiceiul n-am văzut nici la turci, nici la leși... în nici o țară nu se opresc solii. Turcii că sînt turci, nu sînt creștini, și tot se duc acum solii lui Ștefan voievod la ei și nu-i opresc”²², iar Neagu, fost vornic, scria brașovenilor care opriseră o solie a lui Basarab III cel Tânăr: „că sînt bătrîn și nicăieri n-am văzut nici n-am auzit că voi ați început a opri solii”²³.

Garantarea imunităților diplomatice ale solilor era încetățenită și în țările române. Scriindu-i lui Stanislav Zolkiewski pentru a protesta față de oprirea postelnicului Agapie, trimis ca sol la poloni, pîrcălabul de Suceava, Udrea, arăta că: „Noi știm că solii niciodată nu se opresc și nici noi nu vrem să oprim... căci așa se cuvine unui sol să meargă în pace și să nu fie oprit de nimeni”²⁴.

¹⁶ Hurmuzaki, *Documente*, II/1, p. 26; Iorga-Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 21.

¹⁷ *Călători străini despre țările române*, I, volum îngrijit de Maria Holban, Editura științifică, București, 1968, p. 239.

¹⁸ P. P. Panaitescu, *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, București, 1936, p. 69.

¹⁹ N. Iorga, *Brașovul și românii. Scrisori și lămuriri*, București, 1905, p. 287.

²⁰ *Călători străini...*, V, p. 287.

²¹ Hurmuzaki, *Documente* IV/2, p. 32.

²² I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, vol. I, București, 1905, p. 117.

²³ *Ibidem*, p. 275.

²⁴ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 124.

Garantarea imunităților solilor constituia o clauză din dreptul scris românesc. „Pentru cei ce vor sudui sau vor vătăma solii”, se menționa în *Indreptarea legii* și în *Cartea românească de învățătură*, „den afară de pedepsirea ce dau pravilele ceale mirenești... să se afurisească după pravila besearicii” iar, în alt loc, „cela ce va sudui sau va vătăma pre solii cei urgisiți, acela cum ar sudui pre domnie, așa să se pedepsească”²⁵.

Dar faptul de care a depins cel mai mult reușita acțiunilor de obținere și transmitere a informațiilor îndeplinite de soli trebuie pus în legătură cu acele calități, avute în vedere, în general, de domni când le încredințau asemenea misiuni. Acestea îi deosebeau de solii folosiți în misiuni exclusiv diplomatice. De aceea, în unele locuri, ei apar și sub numele de soli speciali. Hatmanul Ivan Samuilovici scria țarului (28 februarie 1678) că a trimis „un sol special (subl. n.) ...care va trece prin Iași și prin alte orașe românești, dar va căuta să pătrundă și dincolo de Dunăre, în Turcia pînă la Adrianopol, ca să aducă în Ucraina informațiuni de mare importanță”²⁶. În altă parte, Mihai Viteazul, cerînd sprijinul cazacilor scria (martie 1596) că ar fi apelat la acest ajutor mai demult dar „n-am avut un curier sigur care să-mi poată împlini această solie către domniile voastre. Acum trimit... oameni speciali (subl. n.)”²⁷.

O calitate cerută solului — la care se referea și Neagoe Basarab în *Învățăturile sale* — era memoria deosebită²⁸. Pentru a se evita capturarea corespondenței, atunci cînd erau atacați, solii memorau textul pe care domnul lor voiau să-l transmită. Așa procedase Despot Vodă cînd a trimis în Transilvania pe Prokopie Sienjowski cu n_ște răspunsuri — relatează Belsius — „din gură fără de scrisori ca să nu fie interceptate prin locurile de munte”²⁹.

Situațiile cînd solii erau transmitători oralii ai mesajelor domnești sînt foarte frecvente, cum atestă documentele medievale externe. Așa au procedat Ion Țamblac, trimis în 1477 la Veneția, fără scrisori „pentru ca să nu cadă în mîinile dușmanului”³⁰, solul boierilor de frunte ai lui Ștefan cel Mare la brașoveni (1468) ș.a.³¹. Scriind județului Brașovului, spre a-l încredința de îndeplinirea misiunii solului său, Oprea logofătul mărturisea: „În ceea ce a vorbit (solul — Șt. L.)... noi am înțeles cuvintele domniei tale”³².

Situațiile dificile la care erau adesea expuși, obligau solii la dibăcie și talent pentru depășirea lor. Astfel, la întoarcerea de la împărat, solia lui Mihai Viteazul, alcătuită din Ștefan Pethneházy și Petru Armeanul a fost prinsă de principele Transilvaniei, Andrei Báthory, cu vîditul scop de a afla obiectivul și rezultatul misiunii lor. Duși la cardinal, Ștefan Pethneházy „neputînd distruge sau ascunde scrisoarea arhiducelui ...a înghițit-o pe drum... (iar Petru Armeanul — Șt. L.) cu o șiretanie vîntoare a dus scrisoarea pînă la voievod (Mihai Viteazul — Șt. L.)”³³.

Un procedeu obișnuit în smulgerea informațiilor se baza pe „exploatarea” discuțiilor cu solii. De aceea ei trebuiau să înțeleagă bine sensul discuțiilor, pentru

²⁵ *Indreptarea legii*, 1652, Editura Academiei R.P.R., București, 1962, p. 102; *Carte românească de învățătură*, Editura Academiei R.P.R., București, 1961, p. 83.

²⁶ I. Nistor, *Contribuții la relațiunile dintre Moldova și Ucraina în veacul al XVIII-lea*, Academia Română. Mem. Sect. Ist., S, III, T. XIII, p. 221.

²⁷ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 124.

²⁸ *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, Editura Minerva, București, 1970, p. 270—271.

²⁹ *Călători străini...*, II, p. 161.

³⁰ N. Iorga, *Scrisori de boieri, scrisori de domni*, ediția a III-a, Vălenii de Munte, 1931, p. 172.

³¹ Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II..., București, 1913, p. 299; Idem, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească ...*, p. 53, 116, etc.

³² Șt. Nicolaescu, *Documente slavo-române cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în sec. XV și XVI...*, București, 1905, p. 75.

³³ *Călători străini...*, IV, p. 118—119.

a nu furniza din neatenție anumite informații. Intenția lui Vasile Lupu de a afla, printr-un boier al său, scopul unei solii poloneze la Poartă, n-a reușit „câci solul a înțeles ce voia”³⁴.

Dar, în același timp, solii trebuiau să știe să folosească discuțiile pentru obținerea informațiilor dorite de ei. Marini, în solie la Aron Tiranul, a obținut „cu dibăcie știri și mărturisiri”³⁵ de la ceașii turci care sosiseră în Iași, iar pe Erich Lassota, agentul Habsburgilor în Țara Românească, îl vedem „exploataind discuția — după propria-i mărturisire — cu solul Petru Armeanul care dădea în vileag secretul discuțiilor purtate cu imperiului în problema Transilvaniei”³⁶.

Rezultă din aceste situații că, în mod ideal, arta de a obține și de a evita furnizarea informațiilor secrete trebuia să fie bine stăpinită de soli. În sfârșit, importanța deosebită a solilor cu misiuni secrete făcea ca ei să se recruteze dintre oamenii de mare încredere ai domnului, indiferent de rang: mari dragători sau simpli dieci³⁷. Astfel, solii trimiși de Ștefan cel Mare în 1497 la Ioan Albert, Tăutul logofătul și Isac vistiernicul sînt „credincioșii săi”³⁸ după cum scrie Grigore Ureche.

Motivele schițate mai sus au făcut ca solii să constituie în activitatea de informare din evul mediu elementul cel mai activ. După atribuțiile care le revelează în acest sens distingem, fără ca delimitarea să fie absolută:

- soli care, în mod deschis, transmiteau sau solicitau anumite informații și
- soli care urmăreau, în secret, spionînd obținerea de informații.

Cei dinții sînt simpli mijlocitori ai informațiilor pe care domnii le solicitau sau le transmiteau statelor vecine. Această activitate intensă era generată de condițiile obiective interne și externe, fiind în legătură cu necesitățile țărilor române de a cunoaște bine intențiile politice și militare ale statelor vecine, în special ale Porții, pentru a putea apoi preîntîmpina pericolul extern.

Circulația informațiilor era însă mult mai largă cuprinzînd și statele mari vecine. Putem vorbi astfel de existența unui schimb de informații între domnii Moldovei și ai Țării Românești și suveranii statelor vecine realizat cu mult succes prin intermediul solilor. Nicolae Costin scria că Ștefan cel Mare a fost anunțat de solii regelui Ungariei despre adevăratul scop al expediției lui Ioan Albert, astfel că domnul Moldovei a putut să organizeze la timp apărarea: „Iară boierii ungurești, cunoscînd că leșii umblă și ia țara Moldovii... îndată, prin solii săi, dau știre lui Ștefan Vodă să fie treaz pregiur sine, că Albrecht, craiul lășescu, nu asupra turcilor, ce asupra lui face oaste”³⁹.

Un capitol în activitatea de informare prin intermediul solilor îl constituie trimiterea unor soli cu informații false, cu scopul de a distra atenția adversarilor. Așa a procedat Bogdan al II-lea, a cărui victorie, la Crasna, contra oștilor Poloniei, mult superioare numeric, se explică și prin folosirea solilor plecați „cu înșelăciune în tabăra polonezilor”⁴⁰. Un rol asemănător au avut solii trimiși de Mihai Viteazul, din Ardeal, la Ieremia Movilă în preajma cuceririi Moldovei⁴¹, ca și solii lui Gheorghe Ștefan trimiși la Bogdan Hmelnițchi „făgăduindu-i acestuia — ca să-l înșele — că și el este gata să se supună țarului”⁴².

³⁴ P. P. Panaiteșcu, *Călători poloni în țările române*, Academia română, București, 1930, p. 25.

³⁵ Nicolae Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, Ediție îngrijită de N. Gheran și V. Iova, Editura militară, București, 1968, p. 129.

³⁶ *Călători străini...*, IV, p. 58.

³⁷ Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II..., p. 43, 48, 80, 409, 454—455.

³⁸ Grigore Ureche, *Letopisețul țării Moldovei*, ediție îngrijită, studiu introductiv... de P. P. Panaiteșcu, Ediția a II-a revăzută, E.S.P.L.A., București, 1958, p. 110.

³⁹ Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601 și de la 1709 la 1711*; în *Opere*, I, Editura Junimea, Iași, 1976, p. 127.

⁴⁰ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 69.

⁴¹ N. Iorga, *Istoria armatei românești*, ediție îngrijită de N. Gheran și V. Iova, Editura militară, București, 1970, p. 258—259.

⁴² *Călători străini...*, V, p. 512.

Indiferent de caracterul oficial sau secret al activității lor, de conținutul diplomatic sau de transmiterea unor informații referitoare la misiunea lor, solii au desfășurat și acțiuni de spionaj, adică obțineau și transmiteau informații care constituiau secrete de stat⁴³.

Prin posibilitatea de a intra în contact cu cercurile conducerii politice, solii puteau ajunge în posesia unor informații oficiale mai sigure, greu accesibile altor categorii de informatori. În plus, ei beneficiau de anumite imunități diplomatice care le asigurau securitatea persoanei. Este motivul pentru care, în activitatea de informare cu caracter secret se va apela adesea la serviciile solilor.

Fără a se putea reconstitui modalitatea în care s-a desfășurat, este atestată existența unor activități de informare efectuată de soli în dublu sens :

- soli străini veniți pentru a spiona în Moldova și Țara Românească ;
- soli trimiși de domnii acestor țări pentru a se informa în străinătate.

Primul caz este în legătură cu poziția avantajoasă a celor două țări pentru furnizarea de informații. Astfel, din Moldova și Țara Românească se puteau obține, direct sau indirect, informații secrete referitoare la situația din Imperiul otoman.

Interesul principal al solilor se îndrepta însă spre situația internă a țărilor române în legătură, de cele mai multe ori, cu sondarea posibilităților de participare sau cu verificarea participării efective la lupta antiotomană. În acest sens este citată solia lui Guillebert de Lannoy trimisă de ducele Burgundiei în țările din răsăritul Europei pentru pregătirea noii cruciade⁴⁴. Asemenea misiuni secrete de informare rezultă mai clar din instrucțiunile primite de Emanuel Gerardo, solul Venetiei la Ștefan cel Mare : „Să cerceteze numărul populației române în genere și în special acel al armatei, puterea de apărare și de atac a țării, mijloacele ei de luptă, trecătorile de pe Dunăre, prietenii lui Ștefan, mai ales în ce fel de relații se va fi aflând cu regele maghiar, Matei Corvin, și despre toate acestea să raporteze cu de-amănuntul”⁴⁵. Pentru perioada lui Mihai Viteazul, când politica aparent duplicitară era de natură să creeze suspiciuni atât în rîndul statelor Ligii Sfinte cît și în Imperiul otoman, pare să se intensifice procedura folosirii misiunilor de informare prin trimiterea de soli. Toma Csomorthány a fost trimis în Țara Românească „să spioneze de aproape pe Mihai Vodă, nu numai după ce zice, ci și după ochi și după înfățișarea lui”⁴⁶, la fel procedînd și alte misiuni ardelenice venite acum la Mihai Viteazul. Într-una din scrierile sale (17 septembrie 1597) Carlo Magno scria că „la curtea lui Mihai, se află un trimis al cancelarului Poloniei venit mai degrabă pentru a spiona”⁴⁷. În termeni asemănători se exprima Erich Lassota (iulie 1597) despre Andrei Taranowski care „a fost pus de cancelar ca să iscodească gîndul și dispoziția domnului”⁴⁸.

La rîndul lor, domnii Moldovei și ai Țării Românești au căutat să folosească solii trimisi de ei în activitate de informare. Ei se îndreptau în mod special către Imperiul otoman. Un asemenea obiectiv este în legătură cu intențiile de luptă antiotomane ale domnilor acestor țări sau cu necesitatea de a fi înștiințați din timp asupra acelor planuri ale Porții care vizau țările române. Recunoașterea dreptului de a trimite soli către Poartă, beneficiind de imunitățile diplomatice corespunzătoare, a favorizat desfășurarea unei asemenea activități. Astfel, pentru a se informa asupra intențiilor Porții după lupta de la Vaslui, Ștefan cel Mare

⁴³ Mic dicționar diplomatic român, Editura politică, București, 1967, p. 288 ; Dicționar militar. Termeni tactic-operativ, Editura militară, București, 1972, p. 286—287.

⁴⁴ Călători străini..., I, p. 59.

⁴⁵ Hurmuzaki, Documente, p. 12—13, cf. A. D. Xenopol, Istoria românilor din Dacia Traiană, ediția a II-a, vol. IV (Epoca lui Ștefan cel Mare. 1457—1546), București, 1914, p. 96.

⁴⁶ Ion Sirbu, Istoria lui Mihai Vodă Viteazul, domn al Țării Românești, Editura „Facra”, 1976, p. 286.

⁴⁷ Călători străini..., IV, p. 13 v. și p. 6.

⁴⁸ Ibidem, p. 64.

a trimis la Mahomed al II-lea o solie încărcată cu daruri. Solii nu au fost uciși, ci s-au întors la Ștefan cu vești despre „minia și despre oștile mari pe care le adună sultanul să le trimită asupra sa”⁴⁹.

Trimiterea de solii pentru adunarea de informații continua și după Ștefan cel Mare. Astfel, solul Moldovei la Poartă aflate de la Piri-pașa despre intențiile ascunse ale lui Soliman Magnificul de a cucerii Belgradul⁵⁰. Ștefăniță Vodă trimise la sangeacul Silstreii pe Iurie vornicul „să afle și să cerceteze ce-i cu vorbele, de care am fost cercetați de acel sol al sangeacului”⁵¹, iar Constantin Șerban scria lui Bogdan Hmelnițchi (29 mai 1657) că „solii săi s-au înapoiat din Stambul cu știri foarte favorabile”⁵².

Dar Imperiul otoman n-a constituit singurul stat față de care domnii moldoveni au considerat necesar să-și trimită solii cu misiunea de a obține informațiile dorite. Hanatul tătarăsc a fost în acest sens un permanent focar de neliniște. Folosind solii pentru a se informa asupra intențiilor hanului, domnii Moldovei au răspuns nu numai unor necesități proprii, ci și necesităților de apărare ale altor state vecine. Într-o scrisoare către polonezi (18 decembrie 1599) Ieremia Movilă scria că a trimis la han „pe solul nostru ca să ia știri mai sigure despre toate”⁵³. Solii au fost trimiși însă tot cu asemenea misiuni și spre celelalte state vecine în funcție de schimbările survenite în evoluția vieții politice. Atunci când Ioan Albert anunța intenția sa de a trece prin Moldova pentru a elibera Caffa și Cetatea Albă „trimise domnul Ștefan voevod solii la craiul pe credincioșii săi boieri jupinul Tăutul logofătul și jupinul Isac vistiernicul, cu multe și mari daruri”⁵⁴. Solii au fost prinși însă și reținuți la Liow. Ioan Albert luase astfel o măsură de prevedere fiindcă, așa cum scria mai târziu Grigore Ureche, scopul soliei era „ca să poată dintrînsul (se referă la Ioan Albert — Șt. L.) cunoaște ceva, ce ieste voia să facă”⁵⁵. Mai târziu, solii lui Mihai Viteazul la curtea vieneză, între care se remarcă banul Mihalcea, desfășurau o intensă activitate de informare alături de cea diplomatică⁵⁶.

La mijlocul secolului al XVII-lea, cu prilejul frământărilor din Ucraina, în mod asemănător a procedat și Gheorghe Ștefan care trimise „un sol ca spion” la Hmelnițchi spre a afla intențiile hatmanului⁵⁷. Relațiile diplomatice cu Rusia, începute din anii 1482—1505, cum arată „cărțile moldovenești” (Knigi voloskie)⁵⁸, se accentuează cu domnia lui Miron Barnovschi (1626—1629) pentru ca la mijlocul secolului al XVII-lea ele să devină și mai strînse, justificind astfel existența slujbașilor „volohi” — *Posolski prikaz*⁵⁹. Numeroasele solii din această perioadă probează rolul domnilor țărilor române în furnizarea și obținerea de știri și mijlocirea tratativilor dintre statul rus și celelalte puteri vecine.

Solii cu misiuni de spionaj obișnuiau să se trimită și între domnii Moldovei și ai Țării Românești, mai ales în momente de rivalitate. Ioan Bogdan presupunea că solia trimisă de Vlad Dracul (1431—1433) „voia să ia informații asupra intențiilor lui Alexandru cel Bun, al cărui vornic se apropiase prin iunie 1431 cu numeroase trupe de Țara Românească”⁶⁰.

⁴⁹ Ion Bodunescu, Ion Rusu-Șirianu, *Descifrarea unei istorii necunoscute...*,

⁵⁰ *Ibidem*, p. 63.

⁵¹ Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefăniță voevod (1517—1527)*, Iași, 1943, p. 546.

⁵² I. Nistor, *loc. cit.*, p. 209.

⁵³ P. P. Panitescu, *op. cit.*, p. 93.

⁵⁴ *Letopisețul anonim al Moldovei în Cronicile slavo-române din sec. XV-XVII publicate de Ion Bogdan*, ediția revăzută și completată de P. P. Panaitescu, Ed. Academiei, R.P.R., 1959, p. 20.

⁵⁵ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 110.

⁵⁶ Ion Bodunescu, Ion Rusu-Șirianu, *op. cit.*, p. 129.

⁵⁷ *Călători străini...*, V, p. 512.

⁵⁸ G. Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse (din cele mai vechi timpuri pînă la mijlocul secolului al XIX-lea)*, București, 1962, p. 38.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 67.

⁶⁰ I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească...*, p. 58.

Rolul solilor în activitatea secretă de informare se reflectă în unele dintre măsurile luate de domnie, în Moldova și în Țara Românească. Ea s-a preocupat de limitarea posibilităților de informare ale solilor sau chiar de folosirea acestora în favoarea propriilor interese de informare. Atitudinea rezervată și uneori chiar ostilă în fața solilor, era determinată de suspiciunile existente în legătură cu adevăratele intenții ale misiunilor. Astfel, Miron Costin scria că „au trimis craiu (Poloniei — Șt. L.) un sol de la sine la turci, mai multu să vadză și cu ochii, este adevăratu gățirea turcilor să vie, au numai sintu cuvente? Ce pe solul la Impărăție nice cu veziru nu l-a adunat, ce numai i-au răspunsu cu scirbă și l-au pornitu înapoi”⁶¹. La fel a procedat Vasile Lupu cu Bandini, „căci mă îndoiesc — a zis domnul — să nu fie vreun iscoditor al țării mele”⁶², acestuia lipsindu-i de altfel însemnele papale pentru tratative. În câteva rânduri, sub același motiv au fost oprite unele solii. Astfel, solul episcopului de Cracovia, Wierzbicki, întorcându-se dintr-o misiune la Poartă, a fost reținut de oamenii domnului Moldovei (în 1557)⁶³. De aceea, pentru ca solile să nu fie oprite din drum, domnii interveneau pentru obținerea unor salv-conducte prin care se ofereau solilor „liber et salvus transitus”⁶⁴. Ele constituiau o practică curentă, căci în salv-conductul din 1503, dat de Ștefan cel Mare trimișilor Poloniei în Moldova se afirma că „se obișnuiește a se da pe întreg pământul”⁶⁵. De regulă, asemenea acte cuprindeau și traseul pe care solul era obligat să-l urmeze⁶⁶. Orice abatere de la traseul indicat atrăgea după sine prejudicii în privința drepturilor de care dispunea solii. În instrucțiunile primite de Petru Zborowski, trimisul Poloniei la Constantinopol (1567), se spunea că „dacă turcii s-ar plînge de niște nedreptăți ce s-ar fi făcut unor soli ai lui Alexandru în Polonia, ambasadorul regelui să răspundă că ei singuri au fost de vină, căci n-au vrut să meargă pe calea indicată lor de oamenii regelui (subl. n.)”⁶⁷. Accentul care se punea pe obligativitatea respectării întocmai a traseului fixat în salv-conducte trebuie înțeles și în legătură cu preocuparea de a se asigura o mai bună supraveghere a solilor aflați în trecere. Din același motiv, salv-conductele includeau și obligația de a se asigura însoțirea solilor pentru a li se garanta securitatea. În realitate, adeseori acești însoțitori sau paznici supravegheau solii „pentru a vedea cu cine iau contact și cam ce intenții au”⁶⁸. În același sens ar putea fi privită și porunca adresată de Vlad Țepeș vameșilor din Rucăr, de unde urma să vină un sol brașovean către voievod: „și dacă solul acela va vrea să vină la domnia mea, să vie cu el și vameșul ce se va duce la Brașov. Altfel să nu fie”⁶⁹. Faptul că Alexandru cel Bun pusese la dispoziția solului Ghillbert de Lannoy „o escortă tâlmaci și călăuză” și că acesta încearcă să se elibereze de compania lor probează, în măsură în care faptele relateate sînt autentice, că însoțitorii îndeplineau misiunea de supraveghetori, stînjening activitatea de informare a burgundului⁷⁰. De altfel, în capitoul VIII din *Încăputurile*

⁶¹ Miron Costin, *Letopisețul țării Moldovei de la Aaron-vodă încoace*, în *Opere*, vol. I, ediție critică îngrijită de P. P. Panaitescu, Editura pentru literatură, București, 1965, p. 49.

⁶² *Călători străini...*, V, p. 308.

⁶³ *Ibidem* ..., II, p. 120—121.

⁶⁴ Ioan D. Condurachi, *Diplomați români...*, p. 14.

⁶⁵ Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 469.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 412—413; P.P. Panaitescu, *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*, Academia Română, Mem. Sect. Ist., III, T. XV, p. 71.

⁶⁷ Ioan Bogdan, *Cronice inedite atîngătoare de istoria românilor*, București, 1895, p. 114.

⁶⁸ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 395, p. 395, 412—413 vezi Ioan D. Condurachi, *op. cit.*, p. 18.

⁶⁹ Idem, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească...*, p. 95.

⁷⁰ *Călători străini...*, I, p. 50 și 59. Opinia după care Alexandru cel Bun în-suși „l-a urmărit tot timpul pe suspectul călător” (Ion Budunescu, Ion Rusu-Șirianu, *op. cit.*, p. 38) ni se pare exagerată.

lui Neagoe Basarab — un cod al manierelor și procedurii diplomatice — se afirma că domnul trebuie să dea oameni „să-l petreacă (pe sol — Șt. L.) pînă va ieși din țara sa. Cum ai trimis și înainte la întîmpinare așa fă și la petrecanie, ca să se mire de unde i-a sosit atîta cînst de care el nu să nădăjduia”⁷¹.

Tot pentru supravegherea intrării solilor în țară ni se pare interesant de menționat situația existentă la hotarul dintre Țara Românească și Transilvania unde, deși erau mai multe schele (Rucăr-Dragoslavele, Cîineni, Valea Prahovei), solilor li se îngăduia să treacă doar pe la aceea de la Rucăr-Dragoslavele. Măsura urmărea să faciliteze supravegherea solilor care intrau sau plecau din Țara Românească”⁷².

Supravegherea solilor era completată de îngrădirea posibilităților lor de informare. Din această cauză Neagoe Basarab cerea ca „gazda solilor să nu fie aproape de vol, nici de grădinile care vă primblați de voi cu sfetnicii voștri”⁷³.

Rezultă clar din pasajul de mai sus că domnul muntean se referea la situații reale și posibile în activitatea solilor, împotriva cărora sugera măsuri de securitate.

În sfîrșit, momentul audienței solilor la domni nu era lipsit de posibilitatea obținerii unor informații. Prin abilitățile lor diplomatice, aceștia reușeau uneori să obțină o parte din informațiile rivnite chiar de la domn, în timpul discuțiilor. Șeful statului trebuia să dea dovadă, în aceste împrejurări, de o vigilență deosebită și de mult tact. Așa procedase Ioan Albert în fața soliei trimise în 1946, de Ștefan cel Mare: „Craiul cumu-și umbla cu înșelăciune, ascuzîndu cuvîntu” scria Grigore Ureche⁷⁴. În acest spirit sînt și indicațiile cuprinse în *Învățăturile* lui Neagoe Basarab: domnul să nu-și dezvăluie sentimentele în fața solului, să afișeze jovialitate, indiferent de știrile aduse de solie, „măcar bune, măcar rele” iar în timpul mesei „nu cumva să vorbești niscare lucruri făr de ispravă... căci ră vinul amestecă inima omului”⁷⁵. Aceste măsuri urmăreau, se spunea mai departe, ca la întoarcere solul să poată spune stăpînului său: „și mai mult nu poți să-i ispești cu cuvîntul pentru că ne-au încuiat cu totul”⁷⁶.

După primirea soliei domnul se retrăgea cu boierii într-un „loc de taină”⁷⁷ pentru ca să judece împreună asupra răspunsului ce trebuia dat. Locul de taină era iarăși o măsură menită să asigure caracterul secret al adevăratei atitudini ce urma a fi adoptată față de misiunea soliei.

Teama continuă a domnului față de posibilitățile de informare ale solilor asupra unor chestiuni de natură secretă a fost motivul pentru care lor li s-a interzis o sedere prea îndelungată înainte și după încheierea misiunii lor pe lîngă domn: odată găzduit, solul „să nu-l ții mult, nici să-l zăbovești, ci numai 2 zile sau 3 pînă să va odihni, după aceea să-l chemi”⁷⁸. Vechiul drept românesc prevedea că „solul deaca-și va da solia și-i vor da răspunsul și-i vor da și cărțile, și de nu va porceade ce se va zăbovi într-acel loc, de-l va sudui sau-l va vătăma cîncea, atunce acela nu se va pedepsi ca un suduitoriu de domnie”⁷⁹.

Rolul care revenea solilor în acțiunile de informare rezultă clar din toate aceste măsuri luate de domnie în vederea supravegherii lor cît mai atente. Supravegherea se realiza și pe alte căi — greu de cunoscut — care atestă în orice caz, o activitate „contra-informațională”. Astfel, în legătură cu solia poloneză în 1531 la

⁷¹ *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie...*, p. 271.

⁷² N. Stoicescu, *Despre organizarea pazei hotarelor în Țara Românească în sec. XV—XVII*, în SCIM, IV, 1960, p. 209. Situația exista și pe partea cealaltă a graniței, cum atestă socotilele de impozite ale satelor din Țara Birsei, Lidia A. Demény, L. Demény, N. Stoicescu, *Răscoala seimenilor sau răscoală populară ? 1655. Țara Românească*, Editura științifică, București, 1968, p. 91.

⁷³ *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie...*, p. 266.

⁷⁴ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 110.

⁷⁵ *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie...*, p. 270.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 380.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 267.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 266.

⁷⁹ *Îndreptarea legii...*, p. 102; *Carte românească de învățătură...*, p. 83.

Poartă, pentru a sonda atitudinea față de problema Pocuției, aflăm că domnul Moldovei îi întinde mai multe curse „în acel drum pe care-l știa că-l voi face” cum scria Jan Ocieski, personajul principal al soliei⁸⁰. De altfel, chiar și dreptul scris românesc se referă la tratamentul la care se expuneau solii atunci când depășeau conținutul diplomatic al misiunii lor. „Cela ce va sudui sau va vătămă pre sol căce nu va fi îmblat într-acea solie cu credință și cu cinste, cum se cade, acela iară nu se va pedepsi ca un suduitoriu de domnie”⁸¹. În mod obișnuit însă, cînd domnii întrevădeau de la început primejdia ca solii să obțină informații se proceda la oprirea acelor solii. Arestarea, din porunca lui Ștefan cel Mare a consulului genevez Grigore de Reza, în 1464, în trecere prin Moldova, și reținerea noului consul Antoniotto de Gabella⁸² (1473) apar ca măsuri justificate în condițiile ostilităților moldo-geneveze.

În același timp, domnii țărilor române au căutat să se folosească de solii aflați în trecere prin țările noastre pentru a obține informații, încercînd astfel și regimul imunităților de care aceștia dispuneau. Dreptul scris medieval recunoștea existența unei asemenea situații, cînd se referea la măsurile aplicate celor „ce vor siminti solii de pre cale viind sau de le vor lua cărțile ce aduc... mai vîtos cînd vor face aceasta pentru... să cunoască den cărți taina aceluia domn”⁸³.

Practic însă reținerea solilor era organizată de domnie. Importanța acestei acțiuni rezultă clar dintr-o relatare a solului polonez la Poartă, Petre Opalinski, căruia Vlad Vintilă i-ar fi comunicat intenția domnului Moldovei de a-l prinde: „căci dacă eu voi avea în mîină pe acest sol care este magistrul curții și care știe secretele regelui și știe de la Poartă ce se va întîmpla cu [noi]... le vom ști pe toate”⁸⁴. La fel, în legătură cu solii lui Mihai Viteazul care se întorceau de la Rudolf II, Ioan Darahi scria lui Moise Székely „să pună de îndată să fie prinși oriunde vor putea fi ajunși solii și curierii stăpînului meu (Mihai Viteazul — Șt. L.) căci sînt trădători ascunși față de... țară”⁸⁵. Nu întîmplătoare ni se par, din aceste considerente, măsurile de precauție pe care le lua Andrei Bathory trimițîndu-și soli la Poartă prin Moldova și nu prin Țara Românească, „pe calea... obișnuită”⁸⁶. El se temea ca Mihai Viteazul să nu-i descopere adevăratele intenții politice, prin folosirea solilor trimiși. În ceea ce privește mijloacele de obținere a informațiilor de la soli, ele corespund practicii medievale, caracterizîndu-se prin multă simplitate. În general, ele variază de la respectarea imunităților diplomatice pînă la încălcarea lor⁸⁷. Prima situație este posibilă atunci cînd domnia dispunea de elemente suficiente de pregătire în această direcție. Este vorba în special de iscusința acelor oameni care reușeau să conducă discuțiile cu solul în așa fel încît să obțină informațiile dorite. Boierul grec Catargiu trimis de Vasile Lupu să discute cu solul polon Krasinski „a căutat să afle care era scopul soliei, ceea ce desigur făcea din porunca domnului”⁸⁸. Atunci vînd asemenea metodă nu reușea prin „arta” care dealcăgă limbile, oferită în timpul ospătării, solii divulgau informații care aveau un caracter secret. În legătură cu un sol polon și un sol tătar care mergeau spre hanatul Crimeii aflăm de la Arsenie Suhanov că „au fost la Vasile Voievod (Lupu — Șt. L.) și Vasile i-a îmbătat și ei i-au descoperit toate taincele lor”⁸⁹. La fel, îngrijorat de scopul misiunii unui sol turcesc (1523), Ștefăniță îl imbată „să afle de la dînsul

⁸⁰ *Călători străini...*, I, p. 307.

⁸¹ *Îndreptarea legii...*; *Carte românească de învățătură...*

⁸² N. Iorga, *Istoria comerțului românesc. Drumuri, mărfuri, negustori și orașe...*, I. Vălenii de Munte, 1915, p. 137.

⁸³ *Îndreptarea legii...*, *Carte românească de învățătură...*

⁸⁴ *Călători străini...*, I, p. 348.

⁸⁵ *Ibidem*, IV, p. 119.

⁸⁶ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 437 și Nicolae Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul...*, p. 259.

⁸⁷ Ioan D. Condurachi, *op. cit.*, p. 31.

⁸⁸ P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române...*, p. 25.

⁸⁹ *Călători străini...*, V, p. 408.

ce-i cu acele vorbe"⁹⁰. Interesant ni se pare să reproducem aici, pentru ilustrarea acestei practici un raport al comisarilor imperiali aflați la Mihai Viteazul: „Ieri am fost poștiți de Mihai Voevodul la un ospăț la care au luat parte și solii tătari. Noi însă ne-am îngrijit ca să aducem din Brașov, pentru acest ospăț atâta vin ales de Malvasia încît să le dăm lor să bea. Și după ce l-au sorbit și s-au înveselit primul dintre ei... a început să spună multe în sensul acesta, că... hanul a început să se apropie de creșteni și are de gînd în viitor să fie de partea lor și să-i aperc...”⁹¹.

Cînd nici în felul acesta domnii nu ajungeau în posesia informațiilor dorite se încerca mituirea solilor. Astfel Vasile Lupu după insuccesul amintitei misiuni a boierului Catargiu a încercat să-l cumpere pe acesta, și pe ceilalți membri ai soliei, precum și corespondența lor cu o mare sumă de bani⁹². Tot așa a procedat, spre exemplu, împăratul Rudolf II și Erich Lassota cu George Racz, fost în solie la tătari, căruia i se oferise un lanț de aur, cerîndu-i-se, în schimb, informații despre Zamoyski și despre atitudinea polonilor față de imperiali⁹³.

Se apela, în mod obișnuit, și la metode brutale: confiscarea corespondenței sau torturarea solilor⁹⁴. Cum ele intrau în practica obișnuită evului mediu, al cărei scop era obținerea de informații, putem presupune că au fost folosite și de domnii noștri, chiar dacă momentan documentele nu oferă exemple în acest sens.

Putem considera, așadar, pe baza documentelor de care dispunem, că, în evul mediu, solii au constituit o categorie importantă folosită în activitatea de informare. Edificatoare pentru spiritul de sacrificiu de care au dat dovadă oamenii diplomației noastre, faptele dovedesc, cu prisosință, contribuția lor valoroasă la lupta de apărare a țărilor române.

⁹⁰ Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefăniță voevod...*, p. 546.

⁹¹ *Călători străini...*, IV, p. 97.

⁹² P. P. Panaitescu, *op. cit.*

⁹³ *Călători străini...*, IV, p. 58.

⁹⁴ Ștefan Ionescu, Panait I. Panait, *Constantin vodă Brîncoveanu, Viața, domnia, epoca*, Editura științifică, București, 1969, p. 44.

CRANIUL VOIEVODULUI MIHAI VITEAZUL

DE

SCARLAT PORCESCU

După ce Mihai Viteazul a fost ucis mișelește pe Cîmpia Turdei, generalul Basta a poruncit să se taie capul temerarului voievod care, pentru prima dată în istoria noastră, înfăptuise unirea politică a Țării Românești cu Transilvania și Moldova. Corpul său neînsuflit a fost „aruncat într-un șanț”, cu necinste, iar capul, luat, în ascuns de postelnicul Turturea, a fost înmormîntat, cu pietate, la Mănăstirea Dealu de lângă Tirgoviște¹.

Spre a se evita o nouă profanare, în împrejurările dramatice prin care trecea țara noastră, în anul 1916, relicva scumpă a neamului a fost adăpostită la Mitropolia din Iași. „Se întorcea astfel, din nou, în Iașul unde, ca și în Suceava, Mihai intrase triumfător în iunie 1600”². Ilie Dumitrescu și Constantin Cîrjan, în articolul „*Odissea capului viteazului*”³, arată peripecțiile și condițiile grele în care „doi profesori pioși” au transportat craniul lui Mihai Viteazul la Iași. Unul din ei a fost Preotul Alexandru Dolinescu, profesor la Liceul militar de la Mănăstirea Dealu⁴, care, ajutat de soția sa, a transportat capul voievodului la Iași, „pe la sfîrșitul lui octombrie sau începutul lui noiembrie 1916” și l-a predat la Mitropolie⁵. Al doilea profesor, care a adus la îndeplinire această misiune patriotică, a fost Teodor Naum. Acesta „a plecat înainte cu adresele oficiale pentru prevenirea autorităților locale... În dimineața zilei de 17 octombrie 1916, cînd Dolinescu a sosit la Iași, Profesorul Naum l-a întîmpinat la gară, și apoi, împreună, în cursul aceleiași zile, au predat relicva la Mitropolie”⁶. N. Iorga scria că „rătăcirile martirului nu se isprăviseră. Ca să nu cadă prins și în această ultimă frîntură din trupul său, Mihai trecu, în zilele de supremă criză, în Rusia. Cînd se întoarse se făcea de ziuă asupra idealului nostru și al său... Bucovina ne revenise, cum de mai mult timp făcuse Basarabia, dar Ardealul nu se rostise încă”⁷.

Criza la care se referea N. Iorga era, fără îndoială, perioada dramatică din istoria țării noastre, și anume cînd se vorbea de un triumghi al morții⁸. Ilie Dumitrescu și Constantin Cîrjan, în articolul amintit, se întreabă cine a strămutat relicva

¹ St. Nicolaescu, *Cum a murit Mihai Viteazul*, București, 1932, p. 11; Ilie Dumitrescu, Constantin Cîrjan, *Odissea capului viteazului*, în „Magazin istoric” nr. 8 din 1976, p. 23.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*; relatările soției Pr. prof. Al. Dolinescu.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

în Rusia, cînd anume și unde a fost ea adăpostită!? Potrivit unor păreri, afirmă autorii articolului, capul lui Mihai Viteazul ar fi fost adăpostit la Odesa sau la Kerson⁹.

Prof. Maria Munteanu Breasta, într-un mic articol intitulat „Completări la Odiseea capului viteazului”, aduce unele amănunte interesante. Condițiile grele din vara anului 1917 puneau problema evacuării autorităților române de la Iași în Rusia. În 8 ale lunii august din acel an au și plecat, din Iași, trenuri cu refugiați care s-au stabilit la Kerson. Preotul Profesor Grigore Popescu Breasta a primit din partea ministrului Cultelor, I. G. Duca, misiunea de a însoți refugiații în Rusia și de a le da, acolo, asistență religioasă. „În ajunul plecării, relatează Maria Munteanu Breasta, reproducind din autobiografia tatălui ei, ministrul I. G. Duca m-a chemat și mi-a încredințat, de față fiind Prof. Petre Gîrboviceanu, cutia ce păstra relicva sfîntă a neamului, capul lui Mihai Viteazul, cu obligația: „să-l am în toată grija și să-l aduc intact înapoi”. Despre această delicată și grea însărcinare n-a știut nimeni, afară de administratorul Casei Bisericii, Prof. Petre Gîrboviceanu, fratele soției mele.

„Ajunși la Kerson, am ascuns cutia sub poala acoperămintului Sfintei Mese a Altarului, la care am oficiat în tot timpul șederii mele la Kerson. Aici a stat pînă în ziua reîntoarcerii noastre în țară... În tot timpul pribegiei, ascuns în altarul bisericii, capul marelui nostru voievod, în care a încolțit pentru prima dată ideea curirii tuturor românilor și care a fost ucis pentru această măreață idee, îmi da curaj să lupt și să sper, împreună cu compatrioții mei, în izbînda cauzei noastre drepte.

„La 19 martie 1918, am fost repatriați. Am ajuns la Iași la 3 aprilie 1918. Peste două zile, la 5 aprilie, la indicația lui I. G. Duca, tatăl meu împreună cu P. Gîrboviceanu au predat mitropolitului Pimen al Moldovei capul voievodului”¹⁰.

În arhiva Mitropoliei Moldovei și Sucevei se păstrează cîteva documente care cuprind știri referitoare la primirea craniului voievodal, cum și la plecarea sa din Iași. Aceste piese de arhivă confirmă ceea ce anumite persoane contemporane evenimentului au notat în legătură cu predarea și cu peripețiile prin care a trecut această prețioasă relicvă. Astfel, în ziua de 17 octombrie 1916, se întocmea la Mitropolia din Iași următorul „Jurnal”, cu nr. 3512, semnat de Mitropolitul Pimen, Preotul Alexandru Dolinescu, Marele eclesiarh Policarp Luca și Profesorul T. Naum: „Se constată de Noi prin acest jurnal că astăzi, Duminică 16 octombrie 1916, ora 3 după amiază, a sosit la Iași Părintele Alexandru Dolinescu, preot și profesor la Școala militară de la Mănăstirea Dealului, și Ne-a predat capul Voievodului Mihai Viteazul, din două piese, tîgva și maxilarul de jos, așezat într-o cutie de lemn încauțată.

După ce am văzut capul l-am așezat în cutie și l-am depus în o ladă de fer, aflată în o tainiță a Metropoliei formată la părțile de răsărit a Sf. Altar, încredințîndu-l Marelui eclesiarh al Metropoliei. Protosincelul Policarp Luca.

Despre aceasta am dresat prezentul jurnal în trei exemplare. Încălit de Noi, Părintele Dolinescu și marele eclesiarh precum și de Profesorul T. Naum și am rînduit a se păstra un exemplar la Mitropolia Noastră, unul la Ministerul de Culte și altul la Ministerul de Război.

Făcut la Mitropolia Moldovei și Sucevei din Iași”¹¹.

Tainița despre care s-a făcut mențiune în jurnal este, de bună seamă, una din încăperile situate, la oarecare înălțime, la dreapta și la stînga altarului.

Nu se află, în arhiva Mitropoliei, nici un act cu privire la strămutarea craniului, în 1917, în Rusia, din cauza evenimentelor dureroase prin care trecea țara noastră. Nu s-a publicat nimic în legătură cu strămutarea capului voievodal în Rusia, desigur, spre a nu se ivi stări de neliniște și panică.

La 24 martie 1918, Mitropolia trimitea Ministerului Cultelor o adresă cu nr. 782 prin care aducea la cunoștință că, la timpul potrivit, mai multe odoare de la bisericile și mănăstirile din Moldova „au fost duse pentru siguranță, la Moscova, în Rusia”.

⁹ *Ibidem*, p. 24.

¹⁰ „Magazin Istoric” nr. 10 din 1977, p. 32.

¹¹ Arhiva Mitropoliei Moldovei și Sucevei Iași, dosar „Războiul 1916”, vol. II.

„Tot printr- aceasta vă facem cunoscut, se arată în menționata adresă, că, capul lui Mihai Viteazul care ne fusese încredințat spre păstrare de către Ministerul de Război, în timpul luptelor de la hotarul țării, a fost luat de către Dl. P. Gîrbovicianu, administratorul Casei Bisericii și probabil dus cu D-sa în Rusia pentru siguranță”¹².

Pe copia acestei adrese, la 5 aprilie 1918, Mitropolitul Pimen nota, cu propria sa mină următoarele: „Capul lui Mihai Viteazul a fost predat mie și se va păstra pînă cînd se va crede de Ministerul de Război care ni l-a trimis spre a fi păstrat la Metropolie. Pimen”¹³. Ziua de 5 aprilie 1918, cînd Mitropolitul Pimen semna nota, reproducă, coincide cu aceea menționată de preotul profesor Griгоре Breasta.

Strămutarea craniului voievodal, în Rusia, s-a făcut în august 1917, la o dată necunoscută. Revenirea acestei relicve, la Mitropolia din Iași, a avut loc, sigur, în ziua de 5 aprilie 1918.

În catedrala mitropolitană a Iașului, capul viteazului domnitor Mihai a stat pînă în ziua de 23 august 1920. Între timp, s-a înfăptuit unirea tuturor românilor, așa cum dorise voievodul martir. Potrivit actelor păstrate în arhiva Mitropoliei Moldovei și Sucevei, capul voievodului trebuia să fie readus la Mănăstirea Dealu în luna noiembrie 1919. Pentru desfășurarea acestui eveniment s-au luat măsurile cuvenite. În ziua de 15 noiembrie a acelui an, „la orele 10 dimineata”, trebuia să se officieze „cu mare solemnitate slujba pentru ridicarea capului”: au fost, din timp, anunțate persoanele oficiale care aveau să asiste la solemnități: s-a întocmit itinerariul pe care trebuia să-l parcurgă trenul pînă la Mănăstirea Dealu: Ruginoașă — Pascani — Suceava — Roman — Bacău — Adjud — Tg. Ocna — Turda — Alba-Iulia — Sibiu — Mănăstirea Dealu; s-a hotărît să se officieze scurte servicii religioase în toate localitățile prin care avea să treacă trenul cu scumpa relicvă. Din motive care nu se cunosc, strămutarea s-a amînat¹⁴.

Festivitățile de readucere a capului voievodal la Dealu au fost fixate de către autoritățile timpului pentru ziua de 20 august 1920. Mitropolia a intervenit pe lîngă Primăria orașului pentru a da catedralei curent electric în ziua de vineri 20 august cînd are loc „ridicarea capului”¹⁵; s-a intervenit la Epitropia Sf. Soiridon pentru a aproba participarea corului la această ceremonie; s-au trimis invitații tuturor autorităților de a lua parte la festivități; Garnizoana Iași comunică Mitropoliei că guvernul a stabilit itinerarul pe care urma să fie transportat capul și anume prin Ardeal, comemorîndu-se, în localitățile prin care avea să treacă „marile acte săvîrsite de acest erou prin serbări naționale”¹⁶.

Festivitatea ridicării capului s-a amînat pentru ziua de 23 august 1920. S-a fixat și itinerarul pe care avea să-l parcurgă trenul special de la Iași la Tirgoviște: Iași — Ruginoașă — Pascani — Mircești — Roman — Bacău — Mărcăsești — Focșani — R. Sărat — Buzău — Ploiești — Tirgoviște. Ministerul de Război, prin adresa nr. 9213 din 16 august 1920, aducea mulțumiri mitropolitului Pimen „pentru că a păstrat cu cinste capul lui Mihai Viteazul”. Mitropolitul scria pe această adresă, următoarele: „Această adresă a Domnului ministru de Război, General Răscanu, se va naștra la dosar ca un document foarte prețios pentru noi din timpul marelui război ca păstrător al capului lui Mihai Viteazul la Metropolia Iași”¹⁷.

Prin grija comandamentului Corpului 4 Armată Iași s-a pregătit un afet de tun pe care urma să fie transportat craniul de la Mitropolie la gara Iași, un piedestal de stejar pe care se va „depune lădița ce poartă capul marelui erou”, s-a drapat vagonul mortuar cu drapele cernite și cu coroane de flori naturale, s-a pregătit și „o lădiță cu pereții de geam” în care craniul lui Mihai Viteazul „va

¹² Idem, vol. VIII.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ibidem; A se vedea și *Istoria lui Mihai Viteazul*, de N. Iorga, vol. II, București, 1935, p. 178.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem.

fi expus publicului", s-a intervenit la Institutul de Anatomie al Facultății de Medicină din cadrul Universității ieșene ca „să fie prinse oasele craniului” care, între timp, se deslipiseră etc.¹⁸.

În ziarele care apăreau în acea vreme — „Evenimentul”, „Universul”, „Adevărul”, „Dimineața” ș.a. — au apărut relatări sumare în legătură cu transportarea craniului voievodal de la Iași la Mănăstirea Dealu. Astfel, în vederea festivităților, scriau ziarele, au sosit, la Iași, în ziua de 22 august 1920, Mitropolitul primat Miron Cristea, profesorul N. Iorga și alți reprezentanți ai autorităților de stat, ai universităților din țară și ai societăților culturale. Seara, la Teatrul Național din Iași, profesorul N. Iorga a ținut o conferință despre marele și temerarul voievod Mihai Viteazul.

În ziua de 23 august, potrivit programului stabilit, dimineața, la orele 9, s-a oficiat, în Catedrala mitropolitană, un serviciu religios după care Mitropolitul primat Miron Costea și Mitropolitul Pimen au rostit cuvântări, apoi craniul voievodal a fost așezat pe afetul de tun și transportat la gară. Străzile pe care a trecut cortegiul — Ștefan cel Mare, Cuza Vodă, Piața Unirii și Arcului — erau pavozate cu drapele cernite; din loc în loc au fost înălțate arcuri de flori și ramuri verzi. S-au aliniat, în acest cortegiu, trupe din Garnizoana Iași, elevii școlilor primare și medii, studenți, muzici militare, coruri, clerul, profesori din învățământul mediu și superior, membri ai societăților culturale și corporațiilor muncitorești, mii de locuitori ai orașului Iași. În piața gării a avut loc o grandioasă defilare.

Pe ruta stabilită, trenul, care transporta relicva scumpă a neamului nostru spre Mănăstirea Dealu, a făcut, potrivit unor știri apărute în diferite ziare, primul popas la Ruginoasa unde toți cei ce făceau parte din impunătorul cortegiu au vizitat mormîntul lui Alexandru Ioan Cuza, domnitorul unirii. Spre seară, al doilea popas s-a făcut la Mircești, unde a fost vizitat mormîntul poctului Vasile Alecsandri și casa în care a locuit el.

A doua zi, 24 august 1920, trenul a oprit mai mult, în gările Roman, Bacău, Mărășești, Focșani. Peste tot s-au organizat primiri oficiale, s-au rostit cuvântări, s-au dat onorurile militare. La Mărășești, au fost vizitate mormintele eroilor din războiul pentru întregire și locurile pe care s-au desfășurat lupte.

În ziua de 25 august s-au făcut primiri festive la Rîmnicul Sărat, Buzău și Ploiești. La Tîrgoviște, în ziua de 26 august, s-a desfășurat ceremonia de primire a craniului și de depunere în cripta „anume făcută”, după programul fixat, s-au rostit cuvântări — la Mănăstirea Dealu a vorbit și regele Ferdinand — și s-au dat cuvenitele onoruri eroului care înfăptuise, cu trei sute douăzeci de ani înainte, unirea Țării Românești cu Transilvania și Moldova.

¹⁸ *Ibidem*; A se vedea și *De-a lungul unei vieți, Amintiri* de I Petrovici, București, 1966, p. 286.

DESPRE MIGRAȚIILE TEMPORARE ÎN MEDIUL URBAN DIN MOLDOVA ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

DE

ECATERINA NEGRUȚI

Migrațiile temporare în secolele trecute au fost puțin studiate, deși ele au avut un rol important atât din punct de vedere demografic cât și economic, social și național. În genere, s-a răspândit opinia potrivit căreia populația, mai ales cea rurală, în secolele trecute a fost foarte puțin mobilă, fiind puternic legată de pământ. Documentele însă, privind secolul trecut, dovedesc că situația se prezenta altfel. Țăranii erau atunci obișnuiți să circule și nu numai acele categorii lipsite de obligații de boieresc, dar și clăcașii care, sub un motiv sau altul, se deplasau în regiunile apropiate și uneori mai îndepărtate, fie în căutarea unor ciștișuri suplimentare cu munca brațelor, cu cărașia sau cu vinzarea produselor gospodăriilor lor, fie cu sarcini impuse de nevoile administrative sau cu interese familiale. Aceste depalsări de o durată mai mult sau mai puțin îndelungată nu însemnau o separare definitivă de pământ, de casă sau de familie. Mulți nu plecau decît pentru cîteva săptămîni sau luni și nu abandonau meseria agricolă.

Mobilitatea era însă cert mult mai accentuată pentru orășeni. Toate categoriile socio-profesionale din orașe erau, mai mult sau mai puțin, mobile, deplăsîndu-se temporar atît în alte orașe, cît și la sate.

Aceste migrații temporare au avut consecințe foarte importante în stabilirea contactelor între orașe și sate și între diferitele regiuni ale țării. Aceste contacte au fost cu atît mai importante cu cît circulau nu numai oamenii, dar și bunurile materiale, banii și mai ales cunoștințele, ideile. De aceea astăzi migrațiile temporare sînt considerate, în general, ca un fenomen de civilizație.

Deși migrațiile temporare au fost întotdeauna mai puternice decît cele permanente, documentarea asupra lor este mult mai săracă și mai ales imprecisă. În general, fenomenul migrațiilor temporare a scăpat statisticienilor și celor care au efectuat recensămîntele în acea perioadă. Singura statistică de pînă la mijlocul secolului trecut în care se face o estimare aproximativă a populației flotante din toate localitățile urbane este aceea din 1832. Numărul de „nestatornici” înregistrat atunci la fiecare localitate urbană cuprindea desigur, în primul rînd, sătenii veniți temporar și fără ocupații certe în orașe și, în al doilea rînd, indivizii veniți temporar din alte localități urbane. Numărul total al populației nestatornice în orașe, la acea dată era evaluat între 4 083 și 6 656 suflete, o proporție destul de însemnată, ea reprezentînd la totalul orășenilor de atunci circa 5,14%. Cei mai numeroși dintre aceștia erau în orașele mari și în acelea unde anumite activități productive atrăgeau un număr mai mare de indivizi cu interese diferite. Astfel, cei mai mulți erau în Iași, între 1 000 și 1 500, în Galați, între 800 și 1 200, în Tg. Ocna între 500 și 1 000. Un număr mare de indivizi flotanți era menționat la Odobesti, între 250 și 600, probabil negustori de vin și muncitori veniți la lucrul viilor. Peste 100 locuitori nestatornici erau menționați și în orașele Focșani, Tg. Frumos, Roman,

Birlad. În genere, târgurile aveau cel mai redus număr de nestatornici, cu excepția târgurilor din regiunea viticolă (Odobești, Panciu)¹. Evident numărul acestor nestatornici este cu totul aproximativ, organele administrative dînd o cifră globală, de cele mai multe ori evaluată nu pe baza unui calcul efectuat în urma unei înregistrări, măcar parțiale, a celor veniți temporar în orașe. Dat fiind însă, că această statistică este unica care ne prezintă, chiar aproximativ, numărul indivizilor flotanți în toate localitățile urbane de atunci, ea merită să fie menționată și datele ei folosite pentru referință. Informațiile noastre privind migrațiile temporare, cu excepția statisticii de mai sus, sînt fragmentare și mai mult de valoare calitativă decît cantitativă. Nici datele oferite de registrele de intrări și ieșiri a persoanelor din diferite localități urbane sau pe la punctele de frontieră nu sînt de natură să ne ofere o situație cifrică globală și exactă asupra acestui aspect al mobilității urbane din prima jumătate a secolului trecut. Deaceia estimările noastre rămîn parțiale, așa cum ni le prezintă diferitele documente ale timpului, credem însă că ele pot da o imagine reprezentativă a intensității mobilității temporare în orașele moldovenești de acum mai bine de un secol. Evident, cu informațiile ce le deținem, nu ne putem permite să abordăm toate cazurile de migrații temporare de la sate la orașe, de la orașe la sate ca și de la o localitate urbană la alta, dar vom încerca să redăm unele din aspectele cele mai importante din punct de vedere demografic și social-economic.

1. Migrațiile temporare de la sate la orașe.

Din mediul rural se deplasau temporar la orașe atît clăcașii, cît și proprietarii mici (răzeși) sau mari (boieri, inclusiv arendași). Aceste deplasări aveau ca motive principale fie angajarea la diferite munci și servicii, fie interese comerciale, sau familiare. De obicei țărani veneau temporar în orașe pentru a realiza unele cîștiguri suplimentare. Migrațiile temporare ale țărănilor aveau loc, în special iarna, cînd muncile agricole încetau. Deși ziua era mai scurtă și cîștigurile mai reduse, țărani săraci, care munciau cu brațele și aveau familii grele, erau bucuroși să obțină un cîștig suplimentar ca tăietori de lemne, paznici, hamali etc. în orașele mai apropiate. În cazul țărănilor care posedau care și vite mai numeroase cîștigurile provenite din cărăușie erau importante, în acele timpuri, cînd principalul mijloc de transport era trăsura sau căruța. Negustorii și proprietarii care aveau nevoie de transporturi de mărfuri, cereale etc., în diferite localități urbane, angajau din timp cărăușii necesari dintre țărani. Cărăușii țărani parcurgea distanțe mari, uneori din satele de la extremitatea nordică a țării pînă în sud, trecînd prin mai multe orașe. De exemplu, erau frecvente deplasările țărănilor din diferite colțuri ale țării la Galați, cu carele încărcate de cereale destinate exportului. De asemenea, transportul sării, a păcurii spre vînzare aduceau temporar și periodic în orașe cărăuși din zona subcarpatică.

Între deplasările țărănilor la lucru menționăm și pe acelea în orașele și târgurile cu importantă producție viticolă, ca de exemplu, la Huși, Odobești, Nicorești. În unele din aceste localități lucrătorii veneau din regiuni îndepărtate și uneori și de peste hotare, mai ales toamna la cules și îngropat viile. Astfel, în prima jumătate a secolului trecut veneau lucrători din Valahia și Transilvania la lucrul viilor din Odobești².

O deplasare mai îndelungată la orașe o făceau țărani fără familii și fără locuri de hrană care se angajau ca slugi pe mai multe luni și chiar ani de zile. Între aceștia un loc important, mai ales către mijlocul secolului al XIX-lea, îl ocupau femeile angajate în serviciul domestic. Cele mai multe emigrau temporar la orașe cu scopul de a stringe bani, intenționînd să se reîntoarcă apoi în sat și să întemeieze o gospodărie proprie. Numărul slugilor în orașele Moldovei în această perioadă a fost deosebit de ridicat. De exemplu, în 1832 numărul slugilor din orașe

¹ E. Negruți-Munteanu, *Date noi privind structura demografică a târgurilor și orașelor moldovenești la 1832*, în „Populație și societate”, vol. I, Cluj, 1972, p. 256, anexa nr. 1 și 2.

² Idem, *Aspecte din administrația târgurilor și ținuturilor Moldovei în primele decenii ale secolului al XIX-lea*, în „Studii și cercetări științifice”, Iași, 1958, nr. 1—2, p. 131. În 1855, prin trecătoarea Soveja au intrat în Moldova 11 transilvăneni „la muncă” la Odobești. (Arh. St. Iași, tr. 1772, op. 2020, nr. 33309).

și târguri cu familiile lor ajunsese la 23 471 suflete, ceea ce venea circa 18,14% din populația urbană. Din acestea mai mult de jumătate se găseau în Iași³. La mijlocul secolului al XIX-lea numărul slugilor și slujnicilor era atât de important încât conducerea a dispus, mai ales în capitală, să se facă o înscriere atentă a acestora. La 1851 poliția capitalei era însărcinată să numească un staroste asupra slugilor și să elibereze tuturor slugilor un „manual” cu numele și locul de origine al lor, persoanele care dădeau cheazăii pentru ele, locurile unde au mai slujit și aprecierea stăpînilor pentru purtarea lor⁴. Desigur, nu toate slugile erau migranți temporari, multe dintre ele erau angajate dintre târgoveții fără ocupații. Este greu de stabilit din numărul total al slugilor proporția celor veniți numai temporar în orașe. În genere, categoria migranților temporari angajați ca slugi sau slujnice a dat cei mai numeroși migranți definitiv la orașe. Cei mai mulți dintre argații, vizitii, paznicii, slugile, vierii (la vile din preajma târgurilor și orașelor) s-au recrutat din categoria fiscală a „căpătîilor”. Această categorie de oameni era definită de Regulamentul Organic ca avînd „o petrecere” nestatornică și care „în alte locuri vărează și în alte iernează”⁵. Căpătîierii, de multe ori, treceau de la o localitate la alta, etapele durînd ani de zile. Reveneau în sate, se căsătoreau și iarăși plecau în căutarea cîștigului. Mulți din aceștia, plecați cu gândul de a se reîntoarce, rămîneau definitiv la orașe.

La începutul secolului trecut existau și unele migrații cu caracter alternant, desigur incomparabil mai puține ca cele din perioadele mai tirzii. Între migrațiile temporare cu caracter alternant era aceea a țăranilor angajați ca slujitori și care făceau slujba pe lingă dregătoriile centrale din capitală sau pe lingă cele ținutale, isprăvnicii, în orașele de reședință ale ținuturilor. Slujitorii își îndeplineau serviciul deplasîndu-se o săptămînă din trei (uneori din patru) în orașul unde era sediul dregătoriei la care lucrau⁶. Numărul acestor slujitori la 1828 se ridica la 8 024 din care 348 aveau locuința în Iași, restul (7 676) fiind recrutați în mare majoritate din sate (foarte puțini dintre aceștia locuiau în alte orașe și târguri). Printre breslele de slujitori erau și lăturășii la salinele din Tg. Ocna care săpau și curățau gurile oței, descărcau sarea din ocnă, transportau lemnele necesare etc.⁸. Ei lucrau în aceleași condiții ca și ceilalți slujitori, deplasîndu-se alternant cîte o săptămînă din trei la Tg. Ocna. De exemplu, la 1820 erau 258 lăturășii din care mai mult de jumătate (152) locuiau în sate (16 la Brătești, 58 la Vișoara, 78 la Tg. Trotuș) iar restul 106 în orașul Tg. Ocna⁹. Erau cazuri cînd în satele din care se recrutau breslele de slujitori, odată la trei săptămîni rămîneau numai femeile, copiii și bătrînii, bărbații plecînd toți la slujbă în oraș¹⁰. După aplicarea Regulamentului Organic numărul țăranilor recrutați ca slujitori la instituțiile publice a scăzut considerabil, mai ales a celor ce slujeau în capitală. De asemenea, s-a desființat sistemul slujbei cu rîndul, slujba devenînd permanentă¹¹. Numai pe lingă isprăvnicii a continuat un timp să vină săptămînal cîte un număr de țărani, pînă către mijlocul secolului, cînd s-a putut introduce și în administrația ținuturilor sistemul modern de recrutare a slujbașilor.

³ E. Negruți-Munteanu, *Date noi privind structura demografică a târgurilor și orașelor moldovenesti la 1832*, în loc. cit., p. 251.

⁴ *Manualul administrativ al Principatului Moldovei*, t. I, nr. 225, p. 356—357; nr. 226, p. 357—358.

⁵ Arh. St. Iași, Mss. 1665, *Reglement Organicesc al Moldovei*, 1831, Original, cap. III (Reglement de finanțe), secț. V, art. 100.

⁶ E. Negruți-Munteanu, *Prestațiile breslelor de slujitori din Moldova în primele decenii ale secolului al XIX-lea*, în „Studii”, București, 1969, nr. 2, p. 223—224.

⁷ Idem, *Numărul slujitorilor din Moldova în informațiile statistice de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și primele decenii ale secolului al XIX-lea*, în „Revista arhivelor”, București, 1968, an. XI, nr. 1, p. 92—93.

⁸ Arh. St. Iași, dos. 0, nr. 2, f. 24—27.

⁹ Idem, *Catagrafia din 1820*, tr. 166, op. 184, nr. 10.

¹⁰ E. Negruți-Munteanu, *Prestațiile breslelor de slujitori din Moldova în primele decenii ale secolului al XIX-lea*, în loc. cit., p. 223—224.

¹¹ Idem, „Breslele” de slujitori din Moldova și aplicarea Regulamentului Organic, în „Cercetări istorice”, seria nouă, Iași, 1972, p. 118—119.

Caracter periodic aveau și deplasările țăranilor în orașe la zilele de târg fixate săptămînal și la iarmaroacele anuale. Cu acest prilej se adunau țăranii, în special din împrejurimi, atît ca vînzători ai produselor gospodăriilor lor (fie articole alimentare, fie obiecte meșteșugărești lucrate de ei), cît și în calitate de cumpărători ai diferitelor produse, mai ales industriale (unelte agricole, obiecte casnice, articole de îmbrăcăminte etc.). În genere, zilele de târg stabilite săptămînal de conducere pentru fiecare localitate urbană aveau ca scop principal aducerea pe piața orașenească de către țărani a produselor alimentare necesare orașenilor. De exemplu, în 1832 ministerul de interne cerea isprăvniceii Iași să facă publicație ca să îndemne pe țărani să vină cu mărfurile lor la ziua de târg înființată joi la Iași¹². În 1839, camera ocnelor cerea visteriei să înlesnească venirea țăranilor cu produse de vînzare în Tg. Ocna¹³.

În prima jumătate a secolului trecut piața internă cunoaște o dezvoltare deosebită. Aproape fiecare localitate urbană și semiurbană obținuse de la conducere dreptul de a avea săptămînal o zi sau două de târg, în afara iarmaroacelor, cînd se adunau țăranii din împrejurimi, negustorii localnici și străini, moșierii, arendașii etc. Țăranii știau în fiecare zi din săptămîină în ce localitate urbană din apropiere era zi de târg; cînd și unde puteau să-și ducă produsele la vînzare. Aceste zile de târg înviorau întreaga activitate comercială a orașelor. Dealtfel, erau localități semiurbane a căror viață urbană părea să învie numai în zilele de târg, în restul săptămîinii aceste localități avînd aspectul obișnuit al satelor, doar cu mai multe dugheni în ulița principală. Unele din aceste dugheni se deschideau numai în zilele de târg, posesorii lor în celelalte zile ale săptămîinii se deplasau în alte localități.

Migranții temporari nu se recrutau numai din categoriile cele mai sărace ale societății. Sînt frecvente deplasările la orașe și a țăranilor frunțași, razeși, proprietari. Unii dintre aceștia aveau case sau dugheni în târguri, locuind alternativ la orașe și la sate. De exemplu, unii din locuitorii satelor Ruși, Manole, Homița, Pașcani și Cristești, mai ales lipoveni, în deceniul al patrulea al secolului trecut, aveau dugheni în Roman, Fălticeni, Piatra Neamț și Tg. Frumos. Ei plăteau la sat birul, iar la oraș darea fumăritului pentru dugheni¹⁴. De asemenea, erau mulți care se deplasau în orașe nu numai pentru a-și procura venituri suplimentare, dar și din motive familiare, de sănătate sau pur și simplu să profite de atracțiile pe care le oferea orașul în perioade cînd lucrările agricole nu-i solicitau. Este cazul, mai ales al boierilor mari care-și petreceau iernile cu familiile în casele ce le aveau în orașe și mai ales în capitală, primăvara deplasîndu-se la țară, la moșii. O descriere pitorească a modului în care se desfășura o astfel de deplasare a unei familii boierești, cu toată gospodăria pentru sezonul de iarnă la oraș, ne-a lăsat-o Radu Rosetti în ale sale „Amintiri”¹⁵.

Numeroși boieri aveau proprietăți la țară și case în orașe. De exemplu, la 1848, în orașul Roman se aflau 13 boieri cu locuința în oraș și proprietăți în ținut, deci care locuiau periodic la oraș (în numărul acestor boieri nu au fost cuprinși acei care aveau case în Roman și proprietăți în alte ținuturi)¹⁶. În 1856, în ținutul Bacău locuiau 95 boieri, din care 15 viețuiau „la moșie și la târg”. La Fălticeni erau 12 boieri care aveau moșii în ținuturi¹⁷.

Așa cum am arătat mai sus, în zilele de târg și iarmaroc populația orașelor și târgurilor sporea considerabil datorită oamenilor din toate categoriile care se adunau cu acest prilej. Atunci se puteau vinde și cumpăra mărfuri extrem de variate, se încheiau afaceri rentabile și, de asemenea, lumea găsea prilej de distracție. În astfel de împrejurări, mai ales la iarmaroace, se adunau și negustorii din toate colțurile țării, meșteșugarii, arendașii, artiștii ambulanți, etc., români din

¹² *Documente privitoare la istoria economică a României. Orașe și târguri, Moldova*, vol. II, București, 1960, nr. 101, p. 157—158.

¹³ *Ibidem*, nr. 152, p. 240—241.

¹⁴ *Ibidem*, nr. 93, p. 140—150.

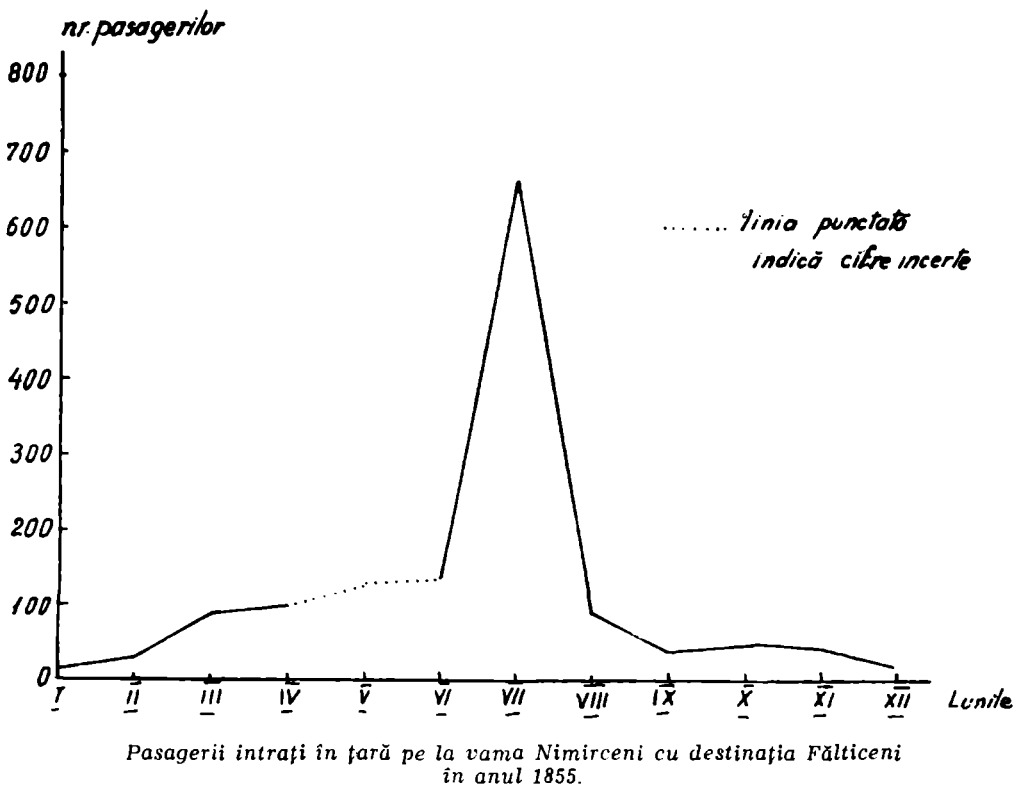
¹⁵ Radu Rosetti, *Amintiri. (Ce-am auzit de la alții)*, Iași, vol. I, p. 65—66. Cu acest prilej porneau mai multe trăsuri, brașovenice și harabale încărcate cu familia boierului, dădăce, guvernante, profesori, fete în casă, bucătării, spălătorese etc.

¹⁶ Arh. St. Iași, Isprăvnicia Roman, tr. 1312, op. 1483, nr. 301, f. 2, 5.

¹⁷ *Idem*, tr. 1772, op. 2020, nr. 45337.

Moldova și din afara granițelor Moldovei, ca și numeroșii străini de peste hotare. La mijlocul secolului trecut erau renumite iarmaroacele din Birlad, Fălticeni, Roman, Tg. Neamț, Odobești etc. De exemplu, iarmarocul din luna iulie (de Sfântul Ilie) din Fălticeni, era cunoscut pentru comerțul de vite, cereale și obiecte ale industriei casnice țărănești. Cu acest prilej veneau aici nu numai moldoveni, mai ales din Țara de sus, dar, de asemenea, transilvăneni, bucovineni și străini din Austria, Germania, ținuturile poloneze și cehe. Aceștia intrau în țară pe la punctele de frontieră din nord: Nimirceni, Cornu Luncii, Mihăileni, Mamornița. De exemplu, în 1855, numai pe la punctul de vamă Nimirceni, au intrat cu destinația Fălticeni 1123 pasageri în 10 luni (datele pentru luna mai și iunie ne lipsesc), din care 650, deci mai mult de jumătate (57,7%) au intrat în luna iulie cu specificația „la iarmaroc”¹⁸.

Iată graficul pasagerilor străini intrați în 1855, numai pe la punctul de vamă Nimirceni cu destinația Fălticeni:

Străinii numeroși care veneau în astfel de împrejurări puneau probleme importante administrației cu privire la cazarea, paza și securitatea lor.

La Odobești, între 14 septembrie și 1 noiembrie, se desfășura unul din cele mai lungi iarmaroace anuale, având ca obiect principal producția viticolă a regiunii¹⁹. La sfârșitul secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului al XIX-lea la Lunca Mare (ținutul Bacău) s-a instituit un serviciu special de pază

¹⁸ Arh. St. Iași, Tr. 1772, op. 2020, nr. 33309, 33169.

¹⁹ Documente privitoare la istoria economică a României. Orașe și târguri, vol. II, nr. 81, p. 136.

pentru „neguțitorii ce merg la Odobești de fac vinață ca să nu pătimească la drum”. Paza se afla sub conducerea unui polcovnic cu „arnăuți ce i se dau de cătră hătmanie”²⁰.

Pentru ilustrarea numărului mare de negustori străini veniți cu acest prilej la Odobești indicăm numărul celor intrați cu această destinație în țară pe la punctele de vamă: Nimirceni, Mihăileni și Cornu Luncii în 1855, pe timp de 10 luni (pe lunile mai și iunie ne lipsesc datele)²¹:

Punctele de vamă	Nr. pasagerilor intrați pe timp de 10 luni în 1855	Din care intrați în luna septembrie
Nimirceni	221	218
Mihăileni	81	71
Cornu Luncii	47	47
Total	349	336

Deci din totalul pasagerilor intrați pe la aceste puncte de vamă 93% au venit în luna septembrie. Subliniem, cu acest prilej, că localitatea Odobești era situată în sudul Moldovei, numai negustorii care veneau din părțile nordice (Austria, Bucovina, regiunile germane și poloneze) intrau pe la punctele de vamă indicate, mulți alții veneau însă din părțile răsăritene, pe la granița din sud-est, mai ales negustori ruși, „cazacli”.

Nu este cazul aici să insistăm asupra negustorilor străini care veneau în orașele și târgurile Moldovei atrași și de alte produse ale țării (cereale, vite, cherestea etc.) și care în drumul lor se opreau un timp mai scurt sau mai îndelungat, în funcție de natura afacerilor ce le aveau, în principalele orașe ale țării. De asemenea, nici asupra meșterilor străini aduși la diferite întreprinderi industriale din orașe de către unii proprietari pe termene mai mult sau mai puțin îndelungate.

În ceea ce privește deplasările temporare ale țăranilor la orașe observăm că ele nu erau specifice numai secolului al XIX-lea. De exemplu, cărăușia era o ocupație străveche, iarmaroacele se desfășurau și în secolele precedente cu participarea masivă a țăranimii, săteni cu sarcini administrative se întâlnesc în orașe și în perioadele anterioare. Important însă, pentru prima jumătate a secolului trecut, este că această formă de mobilitate a țăranimii a crescut în mod considerabil. Cantitățile de cereale și alte produse agricole care se exportau în secolul al XIX-lea și care se cereau transportate cu carele țăranilor sporiseră incomparabil față de secolele trecute. Piața externă și în același timp și cea internă, în urma tratatelor de pace de la Kuciuk-Kainargi (1774) și mai ales de la Adrianopol (1829), a cunoscut o dezvoltare fără precedent, ca urmare cărăușia devenise una din ocupațiile deosebit de solicitate. În același timp, numărul iarmaroacelor, această formă de desfacere, mai ales a produselor interne, s-a mărit. Aproape fiecare localitate urbană avea stabilit anual zilele de iarmaroc. Iarmaroacele se țineau atunci lanț, de la un oraș la altul, începând din primăvară pînă toamna tirziu. Zilele de tîrg au sporit, de asemenea, considerabil, nu numai orașele aveau cîte o zi sau două de tîrg săptămînal, dar și toate localitățile semiurbane — târguri —, care apăruseră puzderie în prima jumătate a secolului al XIX-lea. De exemplu, în Moldova dintre Prut și Carpați apăruseră nu mai puțin

²⁰ În 1784, existau 42 „potirași ot Lunca Mare” (Arh. St. Iași, tr. 1768, op. II, 2018, nr. 2, f. 4). Vezi și T. G. Bulat, *Boierii slujbe în țările române la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de al XIX-lea*, în „Arhivele Basarabiei”, Chișinău, an. IV, 1932, nr. 3, p. 197—198.

²¹ Arh. St. Iași, tr. 1772, op. 2020, nr. 33309, 33169.

de 56 astfel de așezări semiurbane²². La dezvoltarea migrațiilor temporare a țărânimii, în prima jumătate a secolului trecut, a contribuit nu numai situația economică în plină înflorire a Moldovei, datorită începuturilor producției capitaliste, dar și faptul că prin legiuirile agrare din acea perioadă, mai ales după 1832, clăcașii beneficiau de mult mai mare libertate de deplasare decât o avuseseră, de pildă, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, înainte de desființarea vecinici de C. Mavrocordat.

2. Migrații temporare de la orașe la sate.

Deplasările temporare de la orașe la sate erau determinate în primul rând de necesitățile impuse de ocupațiile orașenilor mai ales de agricultură și apoi de comerț și meșteșuguri²³. Deplasările temporare de la orașe la sate erau mai frecvente pentru persoanele a căror îndeletniciri erau legate de agricultură și numărul acestora în orașele Moldovei de atunci era încă destul de important. Ne vom referi aici în special la acei locuitori ai orașelor, numeroși atunci, care își câștigau existența lucrând cu brațele pe moșiile din apropierea orașelor. Astfel, mulți dintre birnicii și căpătăierii cu locuințe stabile în orașe, în perioada semănăturii, a prășitului și, mai ales, a secerii și cositului se deplasau pe moșiile acelor proprietari care aveau nevoie de forțe de muncă. În perioade de criză economică migrațiile temporare la lucru se accentuau. Uneori în împrejurări grele și unii dintre meșteșugarii și negustorii mai săraci recurgeau la practicarea agriculturii temporare pe unele moșii²⁴. Câteva exemple credem că vor fi suficiente pentru a ilustra situația. În luna mai 1855, în cvartalul I din capitală, 10 căpătăieri, angajați de boieri ca argați vizitii, vieri, erau plecați cu stăpînii lor la țară. În cvartalul III, 63 căpătăieri „nu s'au aflat în capitală ci duși vremelnicește pe afară”, iar în cvartalul IV alți 10 căpătăieri erau plecați în diferite sate fiind angajați pe la moșii²⁵. Exemple se pot da numeroase și pentru birnici.

Migrațiile temporare la munci agricole erau mai numeroase pentru seceriș, cosit și treier. Pentru cosit, de multe ori, proprietarii erau nevoiți să angajeze cu bani un număr important de lucrători, țăranii de pe moșiile lor neputînd face față, în cadrul muncii de clacă, nevoilor moșilor. De exemplu, în 1846 locuitorii din mahalalele orașului Huși se tocmiseră la seceră pe moșia Holboca (ținutul Iași). La o cercetare a isprăvniciei, la 24 septembrie 1848, s-a constatat că 3/4 din locuitorii mahalalelor aceleiași oraș erau împrăștiati la lucru în diferite localități, iar 1/4 din ei aveau obligații la proprietarii din apropierea orașului²⁶. Se știe că proprietarii, pentru astfel de munci, angajau de multe ori cosași aduși de peste hotare, mai ales bucovineni²⁷. La treier, muncă neprevăzută între obligațiile de clacă, proprietarii angajau muncitori cu vite, atît din sate, cît și din orașe și țirguri. La această muncă, de exemplu, se cunosc angajați și lucrători care domiciliau în Botoșani, Huși, Piatra Neamț, Tg. Frumos, Lespezi. De exemplu, la mijlocul secolului trecut, Gh. Beraru din ținutul Lespezi care avea o „căldare de făcut bere” obișnuia vara să se tocmescă, cu copiii săi, la treier pe moșiile din împrejurimi. Acei ce nu erau legați de o meserie sau ocupație specială se angajau și pe moșii mai îndepărtate. De exemplu, lipovenii din ținutul Podul-Turcului (ținutul Tecuci), s-au tocmnit la treier în ținutul Botoșani. Se întîlnesc printre țirgoveții angajați la treier nu numai moldoveni, dar și supuși străini, evrei, lipo-

²² E. Negruți, *Clasificarea localităților urbane din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Considerații demografice*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași, t. XII, 1975, p. 1—2.

²³ Nu ne ocupăm aici de migrările temporare la sate provocate de unele împrejurări excepționale, ca, de exemplu, de epidemii de ciumă și holeră, de războaie etc.

²⁴ Gh. Platon, *Populația orașului moldovenesc la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Carpica”, Bacău, 1970, vol. III, p. 11.

²⁵ Arh. St. Iași, tr. 1768, op. 2017, nr. 2046, f. 54—63, 105—107 și 218.

²⁶ Idem, isprăvnicia Fălciu, tr. 1339, op. 1521, dos. 1087, f. 212.

²⁷ E. Negruți, *Despre munca salariată în agricultura Moldovei în preajma legii agrare din 1864*, în „Studii și cercetări științifice”, Istorie, Iași, 1959, fasc. 1—2, p. 96—101.

veni etc. În unele cazuri se organizau dintre orășeni echipe alcătuite din mai mulți oameni, de obicei cu vite, care se angajau din timp la treier la mai mulți proprietari²⁸.

Printre migrațiile sezoniere din orașe la sate menționăm și pe acelea ale sirbo-bulgarilor stabiliți în orașele Fălcu și Huși și a căror ocupație era grădinaritul. Aceștia plecau primăvara în regiuni mai propice grădinaritului, de exemplu spre lunca Prutului, și se reîntorceau toamna. Fenomenul este întâlnit și la începutul secolului nostru. O descriere a acestei migrații, în timpurile mai noi, a geografului ieșean I. Gugiuman, este interesantă, ea petrecându-se probabil aproape la fel și cu un secol mai înainte. Astfel, bulgarii din Huși la începutul lunii martie, închideau casele și plecau cu căruțe imense cu 2—3 cai, cu pășări, ciini, vaci, și se întorceau la casele din Huși după sf. Dumitru și uneori chiar după sf. Neculai (în decembrie). Produsele de legume le cărau cu căruțele în orașele și târgurile din apropiere: Iași, Vaslui, Birlad, Fălcu, Murgeni, Negrești, Urdești etc. și mai departe spre Roman, Bacău sau peste Prut, de exemplu la Chișinău²⁹.

În genere, dintre negustori, două categorii se deplasau frecvent la sate: în primul rând acei ce achiziționau produse alimentare și agricole de la sate, între aceștia erau precupeții care cumpărau de la țărani produse alimentare și le speculau apoi pe piața orășenească, ca și negustorii de cereale sau de vite care cumpărau de la țărani, dar mai ales de la moșieri, cerealele și vitele fiind destinate atât pieții interne, cât și celei externe. În al doilea rând, negustorii care vindeau diferite obiecte prelucrate, de producție internă sau de import, la sate, între aceștia erau și negustorii ambulanti veniți din orașele și târgurile țării.

De asemenea, mulți dintre arendașii moșiilor aveau locuințe permanente în orașe și temporar pe moșiile pe care le țineau în arendă. Arendașii locuiau uneori pe moșii cu familia timp de ani de zile, deși aveau case în orașe. De exemplu, în 1838, trei armeni din Botoșani erau arendași pe moșiile Pașcani, Căcăceni și Tătăreni. În același an trei lipoveni marchitani din Botoșani locuiau vremelnice în satele Ruginoasa și Manole (ținutul Suceava)³⁰.

Meșterii migrau mai puțin temporar la sate. Dintre aceștia menționăm, în special, pe cei în domeniul construcției, aduși de obicei de proprietari sau de obștea satelor pentru zidirea conacelor sau a bisericilor din sate. De exemplu, în 1847 teslarul Vasile Ripă din Iași a lucrat la o biserică din satul Ruseni (ținutul Tutova) timp de șase luni³¹. Pentru a evita dificultățile în stringerea dărilor de la patentarii care se deplasau din Iași în diferite alte localități, la 1832, departamentul de interne cerea agiei să elibereze bilete de drum celor ce mergeau cu „speculații” în afara orașului, numai pe baza chezașiilor din partea starostilor de corporații sau, în lipsa acestora a unor „fețe vrednice de credință” din breaslă³².

3. Migrații temporare interurbane.

Mai frecvente decât migrațiile temporare de la orașe la sate erau acelea interurbane. Deplasările interurbane cele mai numeroase erau ale negustorilor, ale unor categorii de funcționari administrativi și apoi ale meșterilor. În genere negustorii circulau atât la sate cât și din oraș în oraș așa cum le cereau afacerile comerțului. La 20 iulie 1820 un număr de 31 negustori din Galați primiseră hrisov din partea conducerii, ca ei, frații, feciorii lor, precum și calfele și argații lor să fie slobozi „cînd vor umbla pe la iarmaroace, zile de tîrg și prin sate pe la alte ținuturi” și să nu fie impuși la dări deoarece le plăteau în orașul Galați³³.

²⁸ Ibidem, p. 95.

²⁹ I. Gugiuman, *Migrațiunea sezonala a bulgarilor hușeni*, în „Sociologia românească”, București, an IV, 1939, nr. 1—3, p. 74—76.

³⁰ Arh. St. Iași, *Catagrafia din 1838*, tr. 1316, op. 1488, nr. 1175, f. 1—88.

³¹ Idem, tr. 875, op. 997, nr. 192, f. 13—14. În 1855, doi meșteri din Roman s-au angajat să facă „sobele trebuitoare la casele de pe moșia Ruginoasa” (A. Macovei, *Unele precizări privitoare la palatul de la Ruginoasa*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași, t. XI, 1974, p. 283).

³² Arh. St. Iași, *Eforia Iași*, nr. 40 din 1832, f. 2, 12.

³³ *Documente privitoare la istoria economică a României. Orașe și târguri*, vol. II, nr. 49, p. 80—81.

În 1823 erau menționați în Piatra Neamț negustori desăgari veniți din alte localități, care-și vindeau marfa în oraș în afara zilelor de tirg și iarmaroc, făcând concurență negustorilor localnici³⁴.

Între aceste deplasări temporare un loc important îl ocupau acelea ale negustorilor armeni, mai ales ale celor din Botoșani. Deplasările frecvente ale armenilor care-și deschideau dugheni periodic în diferite localități urbane, de obicei erau determinate de necesitatea de a obține venituri mai mari, acolo unde mărfurile lor erau mai puțin concurate. În mare măsură, concurența pe care o aveau de întâmpinat din partea unor negustori mai puternici din localitățile mari îi determinau să se deplaseze periodic, pe timp de câteva luni, în localitățile mai mici. Astfel de deplasări erau cunoscute și la sfârșitul secolului al XVIII-lea. În 1774, de pildă, au fost înregistrați în orașul Cernăuți, 7 armeni „străini”, care „sed cu casele lor la Snetin, iar cu dughenili's aici în tirg”³⁵. La aceeași dată în Botoșani erau 36 „neguțitori cu șederea în Botoșani și rânduielile își dau cu neguțitorii de Iași”³⁶. În secolul următor cazurile acestea devin mai numeroase. De exemplu, la 1820, în Bacău aveau „dugheni vremelnice” 21 armeni, din care 8 locuiau în Botoșani, iar 13 la Roman. La aceeași dată în Fălțiceni aveau dugheni 3 armeni cavafi din Botoșani³⁷. Cu accentuarea imigrației din Galiția, a evreilor, în orașele din nordul Moldovei, migrația temporară a armenilor din Botoșani, spre orașele din regiunea mai sudică devine mai frecventă. În 1830 s-au găsit în Hirău 3 armeni veniți de mai bine de un an din Botoșani, unde își aveau domiciliu stabil³⁸. În 1834 în același oraș se găsea „neguțitorind vremelnicește” Andriaș Bogos din Botoșani³⁹. În 1838, 15 armeni din Botoșani locuiau temporar în alte localități urbane (3 la Hirău, 3 la Focșani, 2 la Herța, 1 la Fălțiceni, 1 la Tg. Frumos, 1 la Roman, 1 la Burdujeni și 3 la sate). Între aceștia erau atît negustori (bogasierii, brașoveni, cavafi), cît și meșteri (de exemplu, cizmari). De obicei, vara și-o petreceau în localitățile indicate, iar „iarna aici”, adică în Botoșani⁴⁰. În același an la Focșani se aflau cu locuință „vremelnică” 7 armeni : 3 din Botoșani, 2 din Panciu, 1 din Tecuci și 1 din Roman⁴¹. Se cunosc și cazuri de negustori armeni bogați care își deschideau dugheni și în alte localități mai mici, ca un fel de sucursale, unde își trimiteau vechili, reprezentanți, ca să desfacă marfa. Este cazul unui armean din Botoșani care în 1830 se afla de un an de zile în Hirău ca vechil la o circiumă ce aparținea unui confrate din Botoșani⁴².

Sistemul acesta de a deschide periodic dugheni în alte localități urbane, atît de des întîlnit la armeni, era folosit și de alți orașeni. De exemplu, la 1834, Neculai Gheorghe, negustor de starea a doua, obișnuia, ca și alți negustori din împrejurimi, să meargă toamna la Nicorești timp de două luni „spre a pute face aliș-veriș”⁴³. La 1838 este menționat un negustor din Iași cu „locuință vremelnică” în Tg. Frumos⁴⁴. În 1850 doi patentari din breasla chitarilor și bacalilor din Huși, dat fiind dificultățile economice prin care trecea orașul, s-au mutat temporar la Negrești⁴⁵. Exemple se pot da încă numeroase. Din nefericire, în documentele timpului nu avem o cifră precisă privind numărul total al celor cu locuință temporară în alte localități. Într-o înregistrare a evreilor din orașul Ba-

³⁴ *Ibidem*, nr. 54, p. 88.

³⁵ P. G. Dimitriev, *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII, *Recensămîntele populației Moldovei din anii 1772—1773 și 1774*, partea I, Chișinău, 1975, p. 373.

³⁶ *Ibidem*, partea a II-a, p. 206.

³⁷ Arh. St. Iași, Catagrafia din 1820, tr. 166, op. 189, nr. 7, f. 103—165, nr. 10, f. 220—221.

³⁸ *Idem*, dos. S., nr. 131, f. 57.

³⁹ *Idem*, tr. 875, op. 997, nr. 192, f. 77.

⁴⁰ *Idem*, Catagrafia din 1838, tr. 1316, op. 1488, nr. 1175, f. 1—88.

⁴¹ *Ibidem*, nr. 1231, f. 5—60.

⁴² *Idem*, dos. S. nr. 131, f. 57.

⁴³ *Idem*, tr. 875, op. 997, nr. 192, f. 28.

⁴⁴ *Idem*, Catagrafia din 1838, tr. 1316, op. 1488, nr. 1293, f. 318.

⁴⁵ *Idem*, Isprăvnicia Fălciu, tr. 1339, op. 1521, nr. 1497, f. 10.

cău, la 1854, din 714 persoane cu locuința în oraș, s-au găsit 89 plecați. Cei mai mulți erau la Botoșani (30%), Iași (22%) și Roman (11%) majoritatea cu afaceri negustorești⁴⁶.

Deseori negustorii treceau frontiera după mărfuri în țări mai îndepărtate unde zăboveau luni de zile. În orașele apropiate, schimbul de negustori era frecvent, mai ales dacă se aflau în state diferite. De exemplu, la 1842 negustorii gălățeni mergeau în Brăila de două și trei ori pe săptămână, „alte dați și în toate zilele”, cirmuirea prevăzuse pentru ușurarea trecerii peste graniță, „ca acei ce merg pe uscat de la Galați la Ibrăila pentru zilnice trebuinți să fie întovărășiți de bilețuri sub adevărurile pîrcălăbiei și a comandirului graniței numai”⁴⁷. Erau negustori care-și petreceau tot anul umblînd din oraș în oraș cu negoțul⁴⁸.

Meșterii, în general, se deplasau temporar mai puțin decît negustorii. Dintre aceștia, cei în domeniul construcției aveau o mobilitate mai mare. De exemplu, în 1838 se aflau temporar în Iași 2 pietrari din Botoșani⁴⁹. Dintre celelalte categorii de meșteri se deplasau mai frecvent acei care aveau o situație materială mai proastă și mai ales calfele. Am menționat mai sus cazul armenilor cizmari din Botoșani cu dugheni „vremelnice” în alte localități. În 1837 sînt menționați și 2 abăgieri din Iași care „au slujit vremelnicește pe la unii neguțitorii din Botoșani”⁵⁰.

Pentru a da o imagine mai completă asupra mobilității populației urbane din acea vreme vom prezenta cîteva din datele oferite de registrele de intrare și ieșire pe la principalele puncte de vamă și, de asemenea, în orașul capitală a Moldovei. Deplasările frecvente erau atît ale negustorilor, meșterilor, cît și ale boierilor, clericilor, funcționarilor, militarilor etc. Deosebit de numeroase erau călătoriile pe termen scurt de 48 ore sau 1—7 zile pentru interese mai ales familiare, vizitarea rudelor etc., în ținuturile românești de dincolo de granițele Moldovei impuse de vicisitudinile politice ale timpului⁵¹. De exemplu, în 1846 isprăvnicia Suceava a eliberat 59 bilete de trecere în Bucovina pe timp de 48 de ore, dintre acestea 35 erau pentru persoane din Fălticeni, iar restul din sate, deci 60% erau pentru orașeni. Aceste 35 persoane erau însoțite de alte 41 (soții, rude, copii, slugi)⁵². În lunile ianuarie, februarie și martie 1855 au venit din Dobrogea în Galați, cu pașapoarte pe termene scurte (de la 1 la 7 zile) 191 pasageri din totalul de 418 pasageri intrați în Galați (deci 45,45%)⁵³. În același timp și locuitorii din Galați, Cahul, Ismail, Reni luau pașapoarte pe termene scurte de la un agent otoman din Galați ca să-și poată vizita rudele din dreapta Dunării, sau să-și rezolve unele afaceri, ca pescari sau grădinari în grindurile din deltă⁵⁴. În orașele de pe lîngă graniță, ca de altfel și în unele orașe mai mari, era un continuu du-te vino de pasageri care intrau și ieșeau pe termene mai mult sau mai puțin îndelungate.

Într-un dosar cu numărul pasagerilor intrați și ieșiți din Iași la 1860, pe la barierele Socola și Nicolina, Păcurari, Podu Verde și Salhana s-a înregistrat un număr important de intrări și ieșiri mai ales a funcționarilor de stat, a boierilor cu diferite ranguri, clerici, militari, înalți demnitari⁵⁵. Cei mai mulți veneau și plecau în orașe. De exemplu, în curs de 3 luni: ianuarie, iulie și septembrie, au intrat în oraș 490 indivizi din această categorie și au ieșit 504 :

⁴⁶ Arh. St. Iași, tr. 1772, op. 2020, nr. 31981, f. 1—81.

⁴⁷ Manualul administrativ al Principatului Moldovei, t. II, nr. 927, p. 603.

⁴⁸ Arh. St. Iași, tr. 1772, op. 2020, nr. 42170, f. 20.

⁴⁹ Idem, Isprăvnicia Iași, tr. 653, op. 718, nr. 202, f. 68.

⁵⁰ *Ibidem*, nr. 195, f. 83.

⁵¹ Vezi în această privință măsurile administrative pentru eliberarea biletelor de liberă trecere a graniței pe timp de 48 de ore în *Manualul administrativ al principatului Moldovei*, t. II, nr. 700, p. 193.

⁵² Arh. St. Iași, Secretariatul de stat, dos. 1568, f. 29—33.

⁵³ Idem, tr. 1772, op. 2020, nr. 33309.

⁵⁴ *Ibidem*, nr. 39650.

⁵⁵ *Ibidem*, nr. 46065, f. 1—38.

Locurile de unde veneau și unde plecau	Intrați în Iași		Ieșiți din Iași	
	Nr.	%	Nr.	%
sate	193	39,38	170	33,75
orașe	271	55,30	304	60,32
țirguri	3	0,61	11	2,18
peste hotare	13	2,66	16	3,18
nespecificat	10	2,05	3	0,60
total	490	100,00	504	100,00

Orașele în care circulația oamenilor a fost mai intensă erau următoarele :

Orașele	Veniți		Plecați	
	Nr.	%	Nr.	%
Botoșani	35	12,90	53	17,43
Bîrlad	33	12,18	33	10,85
Roman	29	10,70	35	10,20
Vaslui	22	8,12	30	9,87
Bacău	26	9,59	18	5,92
Huși	25	9,22	20	6,57
Galați	20	7,38	26	8,55
Fălticeni	16	5,91	18	5,92
Focșani	14	5,18	15	4,93
.

Nu putem trage concluzii generale privind numărul total al celor intrați și ieșiți din capitală după aceste date, dosarul necuprinzînd pe toți cei care s-au deplasat în și din Iași, de asemenea, nici cîți dintre aceștia s-au deplasat temporar sau definitiv. În orice caz, din aceste date se desprinde cert o mobilitate ridicată a populației din capitală la mijlocul secolului trecut, deși ele nu au în vedere toate elementele lucrative din oraș. Aceste deplasări fiind în majoritate temporare erau în cea mai mare proporție interurbane. Pentru capitală toate localitățile urbane erau reprezentate în acest continuu dute-vino, dar în special orașele apropiate : Bîrlad, Roman, Vaslui, Huși, ca și cele mai importante economic și demografic, Botoșani și Galați. Numărul mare de pasageri care intrau, mai cu seamă în capitală, a determinat măsurile politienestii privind răvașele de drum și regulile stabilite pentru hoteluri și hanuri. De exemplu, în 1850, avîndu-se în vedere această importantă mobilitate a populației, în toate orașele, sfatul domnesc a dispus, în vederea sporirii mijloacelor bănești ale eforiilor, ca „aceeași dare de giurătoare sorocovăț pentru slobozirea unui răvaș de drum și de un sorocovăț de viza unui pașaport de intrare și ieșire, care se aplica în capitală, să se aplice și la țărgurile de afară, care să se adune pe unde vor fi eforii în folosul aceloră, iar pe unde nu în folosul cutiilor țărgurilor”⁵⁶.

În ceea ce privește hanurile și hotelurile conducerea a luat succesiv măsuri relativ la modul de închiriere al camerelor, la garanția obiectelor aparținînd pasagerilor, asigurarea liniștii publice, interzicerea jocurilor de cărți și de noroc și anunțarea la timp a poliției orașenești de numărul și numele celor găzduiți etc.⁵⁷. În treacăt fie zis, numărul acestor hoteluri și hanuri în localitățile mai mari era deo-

⁵⁶ *Manualul administrativ al Principatului Moldovei*, t. I, nr. 93, p. 148.

⁵⁷ *Ibidem*, nr. 222, 223, p. 352—355.

sebit de important. De exemplu în Iași, la 1853 erau menționate 12 hanuri și hoteluri din care 8 de categoria I-a; în Ulița Mare: hotelul San Petersburg, hotelul Pirlitei, hotelul lui Petru Bacalul și hanul turcesc; apoi pe celelalte străzi erau: hanul lui Vanghele în ulița Feredeul Turcesc, hanul lui Ghimici Karamalâu în str. Lozonschi, hotelul lui Ilie Armanu în str. Baston și hanul lui Misir în Podul Verde, la acestea se adăugau trei hanuri de clasa a II-a (în str. sf. Spiridon, în Ulița Mare și str. Cherestegii) și un han de clasa a IV-a tot în str. Cherestegii⁵⁸.

Evident, sintem departe de a fi epuizat suma observațiilor care se pot desprinde din urmărirea documentelor privind migrațiile temporare ale populației urbane în prima jumătate a secolului trecut. Materialul de care dispunem nu ne-a permis să facem o estimare generală, cifrică, a acestui proces, dar documentele și datele statistice parțiale ce le-am prezentat socotim că demonstrează în suficientă măsură un proces de mobilitate temporară mai puternică decât s-a crezut. Această migrație temporară contrabalansa, în oarecare măsură, migrația definitivă. Mobilitatea temporară de la sate în orașe era tot atât de puternică ca și cea a țirgoveților la sate sau în alte orașe. Ea era mai accentuată la categoriile noi venite în oraș și încă nestabilite definitiv. Motivele principale care au determinat migrațiile temporare erau cele impuse de ocupație, de afaceri, servicii etc. Observăm cu acest prilej că, în general, migrațiile sezoniere în oraș și mai ales din oraș la sate erau mai frecvente decât cele alternante. O caracteristică specifică migrațiilor temporare urbane din prima jumătate a secolului trecut este aceea că un număr important dintre locuitorii orașelor migrau sezonier la muncile agricole de pe moșiile din jurul orașelor. Ceea ce dovedește că slaba dezvoltare economică a orașului de atunci impunea onora din locuitorii săi să continue să practice agricultura pentru a-și putea asigura existența.

Migrațiile temporare au precedat și adesea au pregătit migrațiile definitive. Cei ce plecau de la sate au ajuns, în multe cazuri, să prefere viața urbană. De asemenea și unii dintre țirgoveții care se deplasau în alte localități urbane temporar, de multe ori, rămăneau definitiv acolo. Șansele de cîștig pe care le găseau, eventual o căsătorie avantajoasă, transforma migrația temporară în una definitivă.

Deplasările acestea au avut consecințe economice importante atât pentru regiunile de unde plecau cit și pentru acelea unde se duceau migranții. Cei ce se deplasau aduceau cu ei bunuri materiale și bani și contribuiau cu munca lor la dezvoltarea economică a regiunilor unde se duceau provizoriu. În același timp ei răspindeau cunoștințe și idei noi, gusturi deosebite, cărți etc. Astfel aceste migrații temporare au contribuit la lărgirea orizontului spiritual al populației, la răspîndirea ideilor înaintate ale timpului, la stabilirea unor contacte importante între regiuni diferite ale țării, factori care au avut rolul lor în procesul de unificare și de afirmare a națiunii noastre.

⁵⁸ Listele caselor și a dughenilor captialiei supuse la vremelnicească dare a sumelor pentru îmbunătățirea ulițelor capitalei legiuite de divanul obștesc și încuviințate de prea înălțatul Domn, Iași, 1853.

ADMINISTRAȚIA ORAȘULUI IAȘI LA ÎNCEPUTUL EPOCII MODERNE

DE

DUMITRU D. RUSU

Sfârșitul epocii feudale și prima parte a epocii moderne din istoria României constituie pentru Iași, ca și pentru alte centre urbane mai însemnate din țară, cadrul istoric de naștere și dezvoltare a orașului modern, cu toate atribuțiile specifice urbanismului. Acum, organizarea administrativă, alături de îmbunătățirile edilitare și urbanistice, se bucură de mai mare atenție din partea autorităților orașenești. Noua administrație a Iașului, crează cadrul favorabil de manifestare și dezvoltare a formelor economiei capitaliste care se impun cu tot mai multă vigoare.

Așa cum vom vedea, Iașul din perioada care a precedat revoluției de la 1848 și Unirii Principatelor devenise centrul vieții economice, politice și — ceea ce era foarte semnificativ — leagăn al ideologiei naționale, receptiv la necesitățile vremii, centru național al luptelor pentru libertate și progres. Paralel cu aceasta, s-au produs transformări structurale fundamentale în ansamblul vieții orașenești. Sintem în perioada efectuării schimbărilor esențiale în toate compartimentele vieții orașenești. Orașul își extinde teritoriul și își schimbă înfățișarea prin construirea unor noi edificii, modernizarea străzilor, introducerea noului sistem de iluminat și alte îmbunătățiri similare. Toate acestea s-au efectuat paralel cu creșterea rolului orașului, cu întărirea funcțiilor sale administrative, cu impunerea sa ca dirigitor al vieții economice, administrative și spirituale din întreaga Moldovă. În condițiile creșterii atribuțiilor statului și a existenței unei multitudini de probleme pe care le ridica conducerea orașului se vor institui, spre deosebire de perioada anterioară, unele organisme destinate conducerii treburilor orașenești, organisme separate de administrația statului. Astfel, printr-o legiuire specială, adoptată în 1831—1832, se va institui Eforia, instituție administrativă centrală a Iașului pentru anii care au urmat pînă la legea de organizare comunală din 1864.

Eforia, acest prim organ administrativ mai complet din istoria cîrmuirii Iașului, va continua să rămînă subordonată domniei. Totuși, în activitatea sa, manifestă o largă independență, inițind multiple acțiuni de înfrumusețare a orașului, reușind, treptat, să conducă întreaga viață economică, socială, politică și culturală. În cele ce urmează vom stăruii asupra unor aspecte, mai puțin cercetate din activitatea Eforiei și a instituțiilor care depindeau de aceasta pentru întreaga perioadă cită ființat.

După 1832, regimul feudal, aflat în plin proces de descompunere, treptat, cedează locul noilor forme și practici burgheze. Epoca pașoptistă și anii Unirii se caracterizează, și în privința vieții orașenești, prin contradicția între vechi și nou, prin impunerea, tot mai stăruitoare, a formelor administrației moderne. Fie că s-au creat noi instituții, fie că asistăm la transformarea unora în funcție de nevoile epocii, totul ducea către promovarea noului. În acest cadru se înscrie și legiferarea referitoare la conducerea orașului Iași.

Regulamentul municipal pentru orașul Iași din 1832 — cuprins în Capi-tolul al III-lea (Anexe) din Regulamentul Organic al Moldovei¹ — care statua noua administrație a Iașului, rămâne actul de bază după care a fost condus orașul până la legea comună din 1864.

Primele articole ale regulamentului precizează că se instituie, pentru conducerea orașului, un sfat municipal — care, de fapt, se va numi Eforie — compus din membri aleși pe timp de un an, un secretar și doi scriitori. Eforia trebuia să se îngrijească de buna rânduială, curățenia, înfrumusețarea și bugetul orașului. Urmează apoi prevederi amănunțite și deosebit de interesante referitoare la împărțirea administrativă a orașului, construirea de străzi și edificii publice și particulare, curățenia și înfrumusețarea orașului, aprovizionarea cu apă, iluminat, măsuri împotriva pericolului de foc, organizarea „sfatului doftoricesc” și al poliției orașenești.

Acest regulament, prin ansamblul prevederilor sale, are valoarea unui adevărat plan de modernizare și dezvoltare a orașului. Transpus în viață, regula-mentul citat ar fi adus Iașul, de la mijlocul secolului trecut, la nivelul unui centru urban modern de talie europeană. Condițiile interne defavorabile și unele împrejurări externe au stăvilat însă transpunerea în viață a multora din îmbu-nătățirile preconizate. Pe undeva, era totuși și o discrepanță între realitățile epocii în care se începea clădirea României moderne și conținutul înaintat al transfor-mărilor preconizate.

Scurt timp după adoptarea regulamentului de organizare a Eforiei, se stabi-lește ca dată pentru alegerile membrilor acesteia 11 noiembrie 1832. Alegerile nu vor mai avea însă loc². Orașul nu era încă organizat pentru a putea asigura înținerea alegerilor conform cu prevederile regulamentare. În aceste condiții, s-a recurs la numirea provizorie a unui Sfat municipal — sub președinția vornicului Ștefan Catargiu — care, împreună cu Agia, urma să se ocupe de administrația Iașului până la instituirea Eforiei, realizată în anul următor³. Totuși, primele în-făptuiri, în direcțiile deja enunțate, nu întârzie. Sfatul municipal ia măsuri pentru „îndestularea” locuitorilor, așezarea finarelor pe uliți, instituirea slujbașilor co-munali, stabilirea măsurilor și greutăților în control public, cartiruirea ostașilor ruși, angajarea doctorilor și moașelor, alinierea ulițelor și construirea noilor edi-ficii, perceperea de taxe și dări etc⁴.

La mijlocul anului 1832, orașul este divizat în patru cvartaluri⁵. Fiecare cvartal cuprindea câte două din cele opt „ciastii” în care fusese împărțit orașul până atunci. Potrivit rapoartelor comisarilor de cvartale, adresate Sfatului oră-șenesc, acestea cuprindeau următoarele zone: I — centrul orașului cu Ulița Mare, în jos până la Bahlui, Podul Roș, podul Nicolinei; II — zona de sub palat până la Frumoasa, Bușinescu, Tirgul Cucului; III — între primele două cvartale, în jos de la Galata până la Podul de Piatră; IV — de la podul Albinețului în Păcurari, prin zona de deasupra Căminului, Moara de Vânt. Până în 1864, orașul nu se extindea prea mult în raport cu limitele amintite⁶. Tot acum, se iau mă-suri pentru organizarea sanitară și a serviciului poliției orașenești. După co-nstituirea acestor organisme, se va închiria un local în care își vor desfășura acti-vitatea atât „Sfatul orășenesc”, Agia cât și „Sfatul doftoricesc”⁷.

¹ „Analele parlamentare ale României”, tomul 1/2, București, 1890, p. 130—140; vezi și N. A. Bogdan, *Cea dintâi legiuire comunală în orașul Iași și în principalele țirguri din Moldova*, în „Ioan Neculce”, anul I, fasc. II, iulie 1922, p. 240—250.

² Arh. St. Iași, Eforia Iași, dosar nr. 58/1835, f. 3.

³ *Ibidem*, dosar nr. 40/1833; „Albina românească”, nr. 4, 14 ianuarie 1832, p. 13. Pentru aspecte din activitatea Eforiei în perioada 1832—1856, a se vedea și: *Ibidem*, tr. 1764, op. 2013, dosar nr. 310, 530 f.

⁴ N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 241.

⁵ Arh. St. Iași, Eforia Iași, dosar nr. 11/1832, f. 156—165.

⁶ *Ibidem*, f. 157—162. Continuându-se încercările mai vechi se vor realiza și după 1800 două planuri ale orașului: în 1819 și 1844. Pentru întinderea orașului Iași după 185 a se vedea: N. A. Bogdan, *Îmășul țirgului Iașilor*, în „Ioan Neculce”, nr. 4/1924, p. 56.

⁷ Arh. St. Iași, Eforia Iași, dosar nr. 26/1832 și nr. 15/1833.

Anul 1833 marchează noi inițiative în direcția asigurării unei mai eficiente conduceri orășenești. În martie, Sfatul Administrativ al Principatului Moldovei, printr-o proclamație către locuitorii orașelor făcea cunoscută „Pravila pentru încheierea Sfaturilor municipale care de acum se vor numi Eforii orășenești”. Cele cinci secțiuni ale pravilei, în limitele fixate prin Regulamentul Organic, stabileau modul de alcătuire a Eforiei, datoriile, veniturile și cheltuielile⁸.

Mai departe, la 23 martie, se publică proclamația similară către locuitorii Iașului, în care, după ce sînt stabilite îndatoririle Eforiei, în sensul celor fixate prin regulamentul de organizare — ocrotirea comerțului și industriei — primirea plîngerilor și facerea dreptății, îngrijirea de drumuri, venituri și cheltuieli — se precizează că această slujbă, „fiind în cea mai mare parte de încredere obștească — o onoare (n.n. — D.R.) — nu poate fi primitoare de nici o plată”. În continuare, alegătorii sînt solicitați ca, la alegerile care vor avea loc, „glasurile să cadă numai asupra persoanelor acelor în care aveți toată încrederea voastră și care vor fi destoinice cinstirei noastre”⁹. Alte instrucțiuni ale Sfatului administrativ, din mai, același an, se refereau, amănunțit, la sarcinile financiare ale Eforiei¹⁰. Încă de la început, se urmărea investirea noii administrații orășenești cu însărcinări care vizau aspecte esențiale din viața orașului. După primele alegeri de la începutul lunii aprilie 1833, presedinte al Eforiei este numit, printr-un ordin special al cîrmuirii centrale, soțarul Vasile Beldiman¹¹.

În fiecare toamnă la începutul lunii noiembrie se vor desfășura alegerile pentru membrii Eforiei¹². Pentru evitarea abuzurilor, la 11 decembrie 1843, Departamentul din Lăuntru aproba *Instrucțiunile pentru chipul alegerii mădulariilor Eforicești*. În cele 16 puncte ale instrucțiunilor, se fac precizări pe marginea prevederilor referitoare la alegeri din regulamentul elaborat în 1832¹³.

Eforia, instituită — așa cum am văzut — în 1833, se va menține sub aceeași formă timp de trei decenii cu modificări neesențiale în privința modalității de organizare și a atribuțiilor ei. În ianuarie 1851, se va schimba doar titulatura, din „Eforie” în „Sfat orășenesc”¹⁴, cu care prilej se vor face noi precizări asupra îndatoririlor administrației comunale¹⁵, care sînt menținute, în forma stabilită acum, pînă la 1864.

Încă din 1833, se va institui un corp de funcționari permanenți între 8—12, pentru cancelaria Eforiei¹⁶ și un număr de slujitori pentru fiecare din cele patru cvartaluri. Cancelariile cvartalelor aveau în subordine directă cîoelii (slujitori cu diferite însărcinări), fanarașii, pojarnicii, tulumbagii, totalizînd, în 1832, aproape 50 de oameni, iar în 1833 peste 120¹⁷.

Obîșnuit, în slujba Eforiei intrau orășenii, dar erau larg folosiți și sătenii veniți din jurul Iașului și din județele învecinate. Salahorii pentru diferite munci erau, în genere, săteni, plătiți cu sume foarte reduse¹⁸.

⁸ N. A. Bogdan, *Cea dintîi legiuire comunală în orașul Iași și în principalele tirguri din Moldova*, în „Ioan Neculce”, anul I, fasc. II, iulie 1922, p. 242—248.

⁹ Arh. St. Iași, Eforia Iași, dosar nr. 40/1833, f. 199; vezi și *Manualul administrativ al Principatului Moldovei*, tomul I, Iași, 1855, p. 126—127.

¹⁰ „Instrucțiuni pentru încasarea veniturilor eforicești și darea de seamă”, din 30 mai 1833, în *Manualul administrativ*, tomul I, p. 161—164.

¹¹ Arh. St. Iași, Eforia Iași, dosar nr. 30/1833; textul integral al ordinului generalului Kisseleff, din 14 martie 1833, este publicat și în N. A. Bogdan, *Orașul Iași*, ediția a II-a, Iași, 1914, p. 366—367.

¹² Arh. St. Iași, Eforia Iași, dosar nr. 58/1835; nr. 121/1836; nr. 44/1837.

¹³ *Manualul administrativ*, tomul I, p. 127—131.

¹⁴ *Ibidem*, p. 126.

¹⁵ *Ibidem*, vol. II, p. 171—173.

¹⁶ Arh. St. Iași, Eforia Iași, dosar nr. 60/1833, f. 1—3.

¹⁷ *Ibidem*, nr. 8/1833; nr. 43/1834.

¹⁸ *Ibidem*, dosar nr. 25/1834, 200 f.

Lipsa de bani va duce în 1834 la micșorarea numărului slujitorilor¹⁹. În continuare, fluctuațiile sînt frecvente. Un raport din 1861, plecînd de la deficitile bugetare cronice, propune reducerea substanțială a numărului funcționarilor și diferiților slujitori ai municipalității Iași²⁰.

În deceniile IV—VI din secolul trecut, au fost organizate diferite servicii orașenești care, împreună cu Eforia și sub conducerea acesteia, se îngrijeau de principalele aspecte ale vieții publice. Abordînd cîteva aspecte din diferite sectoare de activitate ale administrației orașului precizăm că sarcinile erau multiple și complexe. Răspunderile diverselor instituții și servicii nu erau încă precis delimitate, toate conlucrau sub egida Eforiei pentru îndeplinirea unui grup de activități și sarcini.

Dintre instituțiile pedinte de Eforie mai importantă era poliția orașului, cu o sferă largă de atribuții. Ea avea rolul de supraveghere, aproape generală, asupra diferitelor aspecte ale vieții orașenești. Mai multe circulare ale Departamentului de Interne către Eforie, din 1832—1834, stabilesc amănunțit organizarea și atribuțiile poliției orașenești²¹. În fruntea poliției orașenești se afla marele agă de care depindeau cei patru comisari din cvartaluri și epistații de la „despărțituri”. Tot de poliție mai depindeau cioclii, fanaragii, tulumbagii ș.a. În principal, aga avea în grijă ordinea, liniștea și curățenia orașului, supravegherea străinilor și suspexiilor, aprovizionarea și vînzările în oraș, paza contra incendiilor ș.a.²². După cum se preciza, într-un ordin din 1832, „toată pricina de bunile ordinii publice sînt drituite poliției și toate acei cari privesc la economia orașului sînt drituite Eforiei”. Între ambele organisme trebuia să fie o strînsă colaborare. „Așadar — continua documentul menționat — poliția și Eforia sînt datoare a se împreună într-un tot ceea ce privește la ținerea orînduiei și la publiceasca liniște”²³.

Poliția capitalei va fi reorganizată prin așezămîntul din ianuarie 1851²⁴. Alcătuit după toate principiile cuprinse în regulamentul din 1832 așezămîntul stabilea, în mod precis și amănunțit, organizarea și activitatea organelor polițienești. Șef al poliției din Iași rămînea tot aga, care era ajutat de un sfat polițienesc compus din doi membri și un comisar, toți numiți de domnitor. Orașul este împărțit în șase districte, avînd fiecare în frunte cîte un comisar de poliție²⁵. Potrivit tradiției, atribuțiile poliției rămîn diverse: păstrarea ordinei și liniștei, supravegherea circulației, pașapoartele, curățenia orașului, controlul iluminatului, situația piețelor și mărfurilor, aprovizionarea orașului cu cele necesare pentru hrană ș.a.²⁶. Aceste multiple atribuții face ca poliția orașului să rămînă, în continuare, principala instituție municipală după Eforie.

Aplicarea noului așezămînt, cu începere din anul 1852, impune împărțirea orașului în șase despărțituri cu cîte patru secții²⁷. Se organizează un corp al sergenților al căror număr, în 1860, va ajunge la 150²⁸.

¹⁹ Arh. St. Iași, Eforia Iași, dosar nr. 18 și 66/1834.

²⁰ *Lămurirea comitetului comunei capitalei despre starea în care s-au găsit municipalitatea Iașului*, Iași, 1861, 15 p.; *Răspuns din partea municipalității de Iași la „Lămurirea comitetului comunei capitalei (...)”*, Iași, 1861, 34 p. (ambele broșuri în Arhiva istorică centrală, fond M.A.I. Moldova, dosar nr. 92/1861).

²¹ Arh. St. Iași, Eforia Iași, dosar nr. 82/1833, f. 1—7; dosar nr. 18/1834, f. 18—36; dosar nr. 47/1834.

²² *Ibidem*, dosar nr. 47/1834, f. 2—5; dosar nr. 81/1834, f. 2—3.

²³ *Ibidem*, dosar nr. 47/1834, f. 4; vezi și dosar nr. 59/1834, f. 7.

²⁴ *Manualul adiministrativ*, vol. I, p. 304—305.

²⁵ *Ibidem*, p. 171—173.

²⁶ *Ibidem*, p. 304—305.

²⁷ *Ibidem*, p. 325—326. Pentru împărțirea orașului în 6 ciastii, cerută încă din 1844, vezi: Gh. Platon, *Populația orașului Iași de la jumătatea secolului al XVIII-lea pînă la 1859*, în *Populație și societate. Studii de demografie istorică*, vol. I, Editura „Dacia”, Cluj, 1972, p. 307—308.

²⁸ Arhiva Istorică Centrală, fond M.A.I., Moldova, dosar nr. 196/1860.

Paralel cu poliția se va organiza și serviciul de pompieri al orașului. Măsurile luate în anii 1832—1834 priveau atât prevenirea incendiilor, cât și asigurarea mijloacelor de stingere a acestora²⁹. Pornindu-se de la prevederile regulamentului municipal din 1832, în anul 1835, se dă un așezămint „pentru organizarea comandei de pompieri din capitală”³⁰, aplicat apoi și la celelalte târguri și orașe din Moldova³¹. Se înființează o companie de soldați, condusă de un ofițer, subordonată poliției orașului, care se ocupa atât cu preîntâmpinarea, cât și cu stingerea incendiilor. Urmău, apoi, dispoziții amănunțite și severe pentru prevenirea incendiilor³². După 1850, instituția se va dezvolta: se stabilesc puncte de observație lărgindu-se și dotarea materială.

În preajma Unirii, serviciul organizat pe baze militare se va consolida. În acest sens, în 1860, Ministerul Treburilor Militare preciza: „trupa de pompieri face parte din puterea armată a țării”³³. În acest an, divizia de pompieri din Iași, organizată pe șapte plutoane (Centru, Păcurari, Sărărie, Tîrgul de Sus, Tătărași, Beilic, Podul Lung), era compusă din 223 de soldați și ofițeri³⁴. Pompierii aveau în dotare un întreg arsenal de instrumente în diferite puncte ale orașului.

Reorganizarea serviciului medical este efectuată, tot pe baza prevederilor regulamentului municipal. Vechea casă a doctorilor este înlocuită cu „sfatul doftoricesc”, compus din cei patru doctori din cvartale, cele patru moașe și chirurgul orașului, sub președinția unui protomedic³⁵. De fapt, în rîndul personalului medical, erau cuprinși și spîterii și bărbierii. La fiecare cvartal era cîte o casă destinată acestui servici. Deja, încă din cursul anilor 1832—1833, serviciile medicale au fost organizate în cele patru cvartale ale orașului³⁶. Comitetul sănătății Principatului Moldovei, ca organ sanitar central, urmărea îndeaproape activitatea similară din capitală. Informațiile documentare demonstrează preocuparea, cu precădere, pentru starea sănătății populației din Iași. În această privință, bilunar, comisarii de cvartaluri împreună cu medicii întocmeau rapoarte, care, centralizate de Eforie, erau trimise Comitetului Sănătății³⁷. În atribuțiile „sfatului” intrau și farmaciile din oraș, cîte două în fiecare cvartal.

Această organizare se va menține în toată perioada de activitate a Eforiei. În 1862 au fost alcătuite mai multe proiecte de organizare sanitară. Prezintă mai mult interes acela pentru „Consiliul de igienă și salubritate publică”, din București și Iași, extins, apoi, la încă șase orașe din țară³⁸. Se preconiza constituirea unui organ de coordonare a activității sanitare cu atribuții mai largi și mai bine definite, care, peste puțin timp, va fi înființat. Referitor la instituțiile spitalicești, alături de vechiul spital de pe lângă mănăstirea Sf. Spiridon, între anii 1850—1854 se va construi un nou spital, în zona Tătărași, prin grija logofătului Dimitrie Cantacuzino Pașcanu³⁹.

Pe lângă coordonarea activității diferitelor instituții și servicii, Eforia, în strînsă conlucrare cu Agia și cei patru comisari de la cvartaluri, se ocupa și de aprovizionarea orașului cu pîine, carne și luminări. În întreaga perioadă la care ne referim, cu unele excepții, doar, aceasta s-a realizat pe bază de antrepriză, fapt

²⁹ Arh. St. Iași, Eforia Iași, dosare nr. 5, 18/1834; nr. 8/1835.

³⁰ *Manualul administrativ*, vol. I, p. 269—281.

³¹ Pentru unele amănunte asupra organizării și activității pompierilor, vezi: Gh. Ungureanu, *Contribuție la istoria pompierilor (Înființarea și organizarea lor în Moldova)*, în „Revista arhivelor”, nr. 2/1958, p. 51—68.

³² Între anii 1836—1851 s-au eliberat o serie de regulamente cuprinzînd măsuri de natură să prevină incendiile din oraș (*Manualul administrativ*, vol. I, p. 291—297).

³³ Arhiva Istorică Centrală, fond M.A.I. Moldova, dosar nr. 97/1860, f. 6.

³⁴ *Ibidem*, dosar nr. 12/1860, f. 13—28.

³⁵ Arh. St. Iași, Eforia Iași, dosar nr. 11/1832.

³⁶ *Ibidem*, f. 1—17, 156—165.

³⁷ *Ibidem*, f. 119—125; dosar nr. 22 și 34/1834.

³⁸ Iona M. Bujoreanu, *Colecțiune de legile României*, vol. I, București, 1873, p. 1103—1104 și 1145—1146.

³⁹ A se vedea documentele din buletinul „Ioan Neculce”, fasc. 9, partea I, Iași, 1931, p. 182—184.

care a generat numeroase dificultăți⁴⁰. Obişnuit, antrepriza se acorda pe timp de un an pentru fiecare produs în parte, cu condiții cât mai avantajoase pentru consumatori. Cele mai multe contracte erau încheiate cu breslele respective: brutari, casapi, luminări, asigurându-se acestora dreptul de monopol pentru fabricarea și vânzarea produselor în oraș. Contractele stipulau, cu precizie, cantitatea, calitatea, prețurile, sistemul de distribuire ș.a. Dar, din dorința de câștig și profitând de dreptul de monopol, antreprenorii nu-și respectau contractele. Întreaga perioadă cunoaște o adevărată luptă a organelor administrative cu antreprenorii pentru a-și săli să respecte clauzele contractelor⁴¹.

Cu începere din 1859, renunțându-se la sistemul contractărilor, se va trece la vânzarea liberă a acestor produse. Cu toate încercările și străduințele din anii 1860—1862, organele administrației centrale nu mai aprobă revenirea la antrepriză, un sistem care, de altfel, devenise anacronic⁴².

Una din atribuțiile principale ale administrației orașului privea și lucrările edilitar-urbanistice. Acțiunile edilitare mai însemnate aveau în vedere curățenia orașului, refacerea pavajului, sistematizarea construcțiilor, îmbunătățirea iluminatului și a aprovizionării orașului cu apă.

O privire generală asupra activității edilitar-urbanistice a Eforiei ne duce la constatarea unor realizări însemnate pentru acea epocă. La începutul secolului trecut, Iașul însuma câteva zeci de mii de locuitori⁴³. Ulițele sale se întindeau de la actuala Universitate în jos, pînă la Palat, către gară, pîrîul Nicolina și în vale — sub Eternitate, pe o suprafață de circa 800 de ha. Ca aspect general, Iașul oferea imaginea unui amestec de clădiri de cărămidă, paianță sau simple construcții din lemn, cu străzi, în mare majoritate, fără nici un pavaj. Semnificativă este impresia unui călător străin care, vizitînd Iașul în 1840, consemna: „Lîngă clădiri splendide, ca palaturi, stau sute de colibe sărăcicioase, gata să cază; pe lîngă avuție și eleganță ele par și mai sărace și mai murade”⁴⁴. Odată cu accelerarea dezvoltării generale a Moldovei, începe o perioadă de continui cău-tări și încercări pe linia modernizării și înfrumusețării orașului. Frecvențele frămîntări și tulburări interne și externe, nesiguranța și instabilitatea caracteristice epocii, existența rînduielelor feudale, rolul redus al centrului urban în contextul general al activității economice și sociale, lipsa unor condiții favorabile pentru acțiuni mai largi de natură urbanistică nu îngăduie decît un slab nivel de dezvoltare în primele trei decenii ale secolului al XIX-lea. Suflul înnoitor de după 1821, accentuat în anii 1829—1832, se va resimți și în creșterea preocupărilor pentru aspectul general al orașului⁴⁵.

Începînd din deceniul al patrulea, Iașul cunoaște o reală dezvoltare sub aspect edilitar-urbanistic. Începe o perioadă de relativă stabilitate, cînd orașul își va exercita plenar funcțiile sale de centru al vieții administrative și spirituale, centru de producție și de schimb. Iașul, după 1840, cu cei aproape 60 000 de locuitori, avea totuși o înfățișare pitorească, care impresiona plăcut pe vizitatori⁴⁶.

Regulamentul municipal pentru orașul Iași se referă, pe larg, și la clădiri și străzi⁴⁷. Măsurile preconizate încep cu stabilirea sumei de 125.000 lei în bugetul orașului pentru pavele; se rînduiește o epitropie alcătuită din cîte doi boieri, cu sarcina de a se îngriji de această activitate. În afară de Ulița Mare, mai trebuiau pavate trei șosele. Toate străzile trebuiau să poarte nume, iar casele nu-

⁴⁰ Pentru unele date referitoare la aprovizionarea orașului cu pîine, carne, și luminări vezi: Arh. St. Iași, fond Eforia Iași, dosar nr. 14, 17, 32/1834; nr. 46, 60, 119/1836; 17/1837; 1/1838 ș.a.; Arhiva Istorică Centrală, fond. M.A.I. Moldova, dosar nr. 386 și 503/1860; nr. 371/1861 ș.a.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² Arhiva Istorică Centrală, fond M.A.I. Moldova, dosar nr. 371/1861, 200 f.

⁴³ Gh. Platon, *op. cit.*, loc. cit., p. 319—327.

⁴⁴ Dr. ing. Weinberg, *Iașii în vara anului 1840*, în „Convorbiri literare”, septembrie 1926, p. 641.

⁴⁵ Th. Codrescu, *Uricariul*, vol. I, p. 197—200.

⁴⁶ Dr. ing. Weinberg, *op. cit.*, loc. cit., p. 640—648; A. Russo, *Iașii și locuitorii lui în 1840*, „Minerva”, București, 1915, p. 74—80.

⁴⁷ „Analele parlamentare”, vol. I₂, București, 1890, p. 131—133.

mere. Referitor la zidiri se reia vechea prevedere de a se opri construcțiile din lemn sau paieantă; construcțiile existente clădite cu asemenea materiale, urmau să fie distruse în termen variind de la 6 luni la 3 ani. Pentru străzi, se prevedea alinierea și lărgimea care trebuiau respectate la facerea noilor construcții. Nu este neglijată nici curățirea străzilor, aflată în seama locuitorilor. Pentru transportul gunoierului, Eforia trebuia să întrețină 36 de cotige.

Scurt timp după instituirea Sfatului orașenesc, în primele luni ale anului 1832, se manifestă o grijă deosebită pentru aplicarea dispozițiilor regulamentare în privința străzilor și clădirilor din Iași. Supravegherea tuturor operațiunilor în această materie este încredințată Agiei. Numeroase adrese ale Sfatului către Agie, din februarie-martie 1832⁴⁸, aduc precizări în plus privind îmbunătățirile de natură edilitară: aprobarea de către Sfat a planurilor de construcție privind astuparea pivnițelor și gropilor existente în oraș, supravegherea menținerii curățeniei ș.a. Se insistă din nou asupra necesității de a înlătura construcțiile din lemn, precum și acele care strică linia străzilor. Pe viitor, clădirile trebuiau acoperite cu olane în loc de draniță.

Cu începere din anul următor — 1833 — se trece la acțiunea pentru îndeplinirea prevederilor arătate mai sus. În acord cu un proiect pentru „pavalele și șoselele orașului Iași”, din februarie 1832, care preconiza pavarea cu piatră a ulițelor principale: Ulița Mare, Sf. Spiridon, Podul Vechi, Golia, Sf. Vineri⁴⁹, la 1 iunie 1833 se încheie un contract cu Petru Mavrogheni, „pentru pavarea cu piatră și facerea canțurilor pentru scurgerea apei de pe uliți”. Cele cinci puncte ale contractului prevedeau pavarea cu piatră cubică a ulițelor principale, în lungime de peste 4 000 de stinjeni, sub supravegherea inginerului Singurof. Lucrarea trebuia terminată în 7 ani⁵⁰. Pentru vremea aceea, planul era îndrăzneț; îndeplinit, ar fi dus la schimbarea aspectului întregului oraș. Deși erau puține șanse de realizare, se adoptă măsuri suplimentare pentru asigurarea fondurilor necesare⁵¹.

De la început s-au ivit greutăți de natură financiară, care s-au menținut în tot parcursul perioadei⁵². De asemenea, nerespectarea regulamentelor și instrucțiunilor referitoare la străzi și clădiri a determinat dese intervenții din partea Eforiei și Agiei pentru îndeplinirea contractelor încheiate.

În 1834, se revine cu o circulară care reamintește dispozițiile privitoare la păstrarea lărgimii ulițelor în condițiile efectuării unor construcții, a căror planuri trebuiau să aibă aprobarea Eforiei⁵³. O altă prăvilă, din martie 1834, prevedea începerea, de către Eforie, în regie proprie, a unor lucrări pentru refacerea ulițelor; pentru muncă și cărăușie, urmau să fie utilizați sătenii din jurul orașului⁵⁴.

Numirea domnitorului Mihail Sturdza, în martie 1834, va asigura o oarecare stabilitate: preocupările acestuia pentru înfrumusețarea capitalei vor deter-

⁴⁸ Arh. St. Iași, Eforia Iași, dosar nr. 14/1832, f. 8—32.

⁴⁹ „Analele parlamentare”, vol. III₂, București, 1892, p. 293—296.

⁵⁰ *Ibidem*, vol. V₂, București, 1895, p. 787—788; Arh. St. Iași, Eforia Iași, dosar nr. 22/1833, f. 2—45; pentru problema pavării ulițelor orașului Iași cu piatră a se vedea și „Tabla ulițelor ce au a se pardosi cu piatră, cu arătare cuprinderii a părților lor îndeosebi pentru fiștecarea proprietar” (15 mai 1833) în N. A. Bogdan, *Cu prilejul pavării citorva uliți din Iași în 1833*, în „Ioan Neculce”, anul I, fasc. 1, octombrie 1921, p. 42—60.

⁵¹ Arh. St. Iași, Eforia Iași, dosar nr. 22/1833, 46/1834, 13/1835.

⁵² Bugetele Eforiei sint aproape constant deficitare (Arh. St. Iași, tr. 1764, op. 2013, dosar nr. 310, 530, f.).

⁵³ *Manualul administrativ*, vol. I, p. 190—191; Arh. St. Iași, fond Eforia Iași, dosar nr. 15/1834, f. 114.

⁵⁴ Arh. St. Iași, Eforia Iași, dosar nr. 31/1834, f. 1.

mina o intensificare a activității urbanistice. La solicitările Departamentului din Lăuntru, în decembrie 1834, Eforia vine cu noi precizări menite să asigure zidirea clădirilor din cărămidă, după un plan aprobat în prealabil⁵⁵.

Rezultatele acestor prime strădanii nu sînt mulțumitoare. La 7 martie 1835, comisia rînduită pentru a cerceta situația pavajului, raporta Obșteștei adunări⁵⁶, că „au găsit că pavelele pînă acum lucrate sînt cu totul rele și netrebnice, încît nici cu meremt nu se pot îndrepta, ci trebuie a se prefăce din nou. Se ajungea la concluzia că sistemul preconizat, de pavare cu piatră cubică, nu este cel mai nimerit. Cu toate aceste insuccese, după adăugarea altor clauze în contractul din 1833 (obligația pentru antreprenor de a aduce meșteri străini și de a refăce pavelele făcute), la 11 martie 1835, Adunarea Obștească decide asupra acordării, în continuare a concesiiei pavajului ulițelor orașului lui Mavrogheni⁵⁷. Pînă la urmă, sistemul de pavaj cu piatră nu se va bucura de succes; s-a renunțat în favoarea pavajului cu lemn, care permitea realizarea unei suprafețe mult mai netede pentru străzi. Printr-un hrisov din 10 iulie 1845 se acorda lui Fenic Barbero, privilegiul pe 10 ani pentru „paveluirea cu lemn pus în prisme după modelul ce acum se paveluiesc ulițele orașului Ieși supt a sa direcție după osăbită alcătuire ce are cîrmuire“ a tuturor localităților din Moldova⁵⁸. În deceniul al cincilea, exista, deja, o fabrică de pavele din lemn pentru străzile centrale. „Mahalalele“ au continuat să fie pavate cu piatră.

Pentru curățenia orașului, în anii 1833—1834, s-a instituit un serviciu de salubritate cu un număr limitat de oameni — de regulă săteni — care asigurau, cu carele proprii, transportul gunoierului din oraș⁵⁹. De asemenea, au fost emise circulare pentru scoaterea în afara orașului a „fabricelor“ de luminări și cărămizi⁶⁰.

Pînă la 1850, ca și după această dată, preocuparea pentru refacerea, alinierea și lărgirea străzilor precum și măsurile luate pentru curățenie și dărîmarea clădirilor necorespunzătoare nu duc la rezultate deosebite. Faptul este probat de numeroasele reveniri asupra acestor prevederi⁶¹. După eșuarea repetatelor încercări de a îmbunătăți situația întregului oraș, în 1845, dispozițiile sînt limitate la alinierea Uliței Mari, de la bariera Copou pînă la Palat⁶². În 1846, sînt prezentate opt planuri model pentru edificii publice și particulare după care urmau să se facă construcțiile în centrul orașului. De asemenea, se iau măsuri pentru fixarea pietelor orașului. Cu începere din 1852, sînt angajați 88 de cantoniști, cîte 2—8 pe fiecare stradă, pentru a supraveghea întreținerea, curățenia și repararea străzilor⁶³.

Rezultatele acestor strădanii sînt evidente. După cum probează documentele, față de 35 de străzi principale în 1819, în 1844 se ajunge la un număr de 72 dintre care 19 paveluite și 17 șoseluite⁶⁴. De fapt, la mijlocul secolului trecut, erau modernizate, Ulița Mare, Podul Vechi, Sf. Vineri, Podul Lung, Beilicul, Podul Verde. O situație statistică din 1853 consemnează existența a 5 227 stînjieni de uliți paveluite și 6 338 stînjieni de uliți șoseluite⁶⁵.

⁵⁵ Arh. St. Iași, Eforia Iași, dosar nr. 15/1834, f. 1037—1040; Asupra unor realități din timpul domniei lui Mihail Sturdza, vezi: D. Ciurea, *Moldova sub domnia lui M. Sturdza*, Iași, 1947, 260 p.

⁵⁶ „Analele parlamentare“, vol. V₂, București, 1895, p. 784—185.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 789.

⁵⁸ „Ioan Neculce“, fasc. V/1925, p. 319—320.

⁵⁹ Arh. St. Iași, Eforia Iași, dosar nr. 17/1833; nr. 74/1834; *Manualul administrativ*, vol. I, p. 339.

⁶⁰ Arh. St. Iași, Eforia Iași, dosar nr. 74/1834, f. 1—12; nr. 23/1834, f. 1—8.

⁶¹ Sînt foarte multe asemenea instrucțiuni, porunci, etc., publicate în *Manualul administrativ*, vol. I, p. 200—202 și urm.

⁶² *Ibidem*, p. 203.

⁶³ *Ibidem*, p. 343—345.

⁶⁴ N. A. Bogdan, *Orașul Iași*, 1914, p. 85—88.

⁶⁵ „Ioan Neculce“, fasc. 9, partea a II-a, Iași, 1933, p. 312—313.

În legătură cu aceasta trebuie notată și grija pentru starea celor peste 25 poduri și podețe din oraș, care traversau Bahluiul, pîrîul Nicolina ș.a. Podul Roș, făcut din lemn, deteriorat în mare măsură, este înlocuit în 1835 cu o construcție nouă din piatră⁶⁶. Pînă la 1864, au mai fost reclădite și alte poduri⁶⁷.

În perioada la care ne referim, orașul se va îmbogăți cu noi edificii monumentale. Printre primele realizări de la începutul domniei lui Mihail Sturdza se înscrie Grădina Copou, proiectată din 1833⁶⁸. După o perioadă mai lungă de discuții, prelungite pînă în 1842, se va termina construirea monumentului din grădina Copou, după planurile lui Gh. Asachi⁶⁹. De asemenea, „palatul ocîrmuirii”, zidit, în anii 1841—1843, pe locul Curții domnești, distrușă în incendiu din 1827, va adăposti, începînd din 1844, organele administrative centrale și unele instituții orașenești⁷⁰. Menționăm și construirea noului teatru din Copou, inaugurat la 6 iunie 1846 și distrus de incendiu la 17 februarie 1888. Propunerea pentru ridicarea unei cazărmi la Copou, făcută în 1845, se va materializa după 1852 cînd a început construcția edificiului, terminat după 1864.

Din succinta prezentare de mai sus se desprinde adevărul în conformitate cu care procesul de înnoire, de modernizare atît de puternic în viața materială și spirituală, în structura socială, își pune amprenta în măsură egală și pe fizionomia generală a orașului. Înființarea serviciilor publice, modernizarea străzilor și a construcțiilor, sistematizarea și planurile de perspectivă, chiar fără efecte practice spectaculare, sînt tot atîtea expresii a unor necesități cu caracter obiectiv.

Preocupările și realizările pe drumul modernizării vieții urbane sînt generate de nevoia stabilirii unui echilibru firesc între toate laturile dezvoltării pe care Iașul se angajase cu atîta fermitate.

Sporul demografic și stratificarea socială, noile funcții economice, sociale, administrative și politice ale orașului impuneau în mod necesar o dezvoltare corespunzătoare pe plan edilitar și urbanistic. Pe această linie se înscriu eforturile a căror rezultate le-am schițat în succintele notații de mai sus.

Pe linia eforturilor de sistematizare, de modernizare se înscriu și preocupările de îmbunătățire a sistemului de alimentare a orașului cu apă.

Înfăptuirile în acest sector sînt mai vechi decît începutul secolului trecut. Încă din secolele XVII—XVIII, în afara fîntinelor a fost utilizat sistemul captărilor apei în rezervoare; de aici, prin conducte, pe principiul diferenței de nivel, apa era distribuită la cișmele din oraș. De la 1804, pînă la 1832, nu se mai întreprind alte acțiuni. Pentru colectarea apei a fost menținut, în continuare, sistemul captărilor rudimentare, sistem care, cu mici îmbunătățiri, va fi folosit, în tot cursul secolului al XIX-lea.

Referitor la „chesteiunea apelor”, Regulamentul Organic, în capitolul al III-lea, secția a IV-a, prevede alocarea sumei anuale de 75.000 lei pentru întreținerea serviciului; de asemenea era înființată o epitropie alcătuită din trei persoane, desemnate de domn. Serviciul apelor intra în atribuțiile Ministerului de Interne.

Cu toate acestea, practic timp de patru decenii, pînă la 1872, nu se întreprinde nimic deosebit pentru extinderea rețelei de alimentare cu apă și găsirea unor noi surse de aprovizionare. Unele mici îmbunătățiri din perioada regulamentară privesc tot izvoarele din dealurile Aron-Vodă, Șapte Oameni, Copou și Galata⁷¹.

Dintre acțiunile întreprinse după 1832, merită menționate cele desfășurate de Mihail de Hodocin, care a condus direct lucrările de modernizare a rețelei de

⁶⁶ Arh. St. Iași, fond Eforia Iași, dosar nr. 86/1833, f. 92, 93; nr. 5/1835, 198 f.

⁶⁷ Arhiva Istorică Centrală, fond M.A.I. Moldova, dosar nr. 97/1860.

⁶⁸ Arh. St. Iași, fond Eforia Iași, dosar nr. 51/1833, 32 f.

⁶⁹ Ibidem, dosar nr. 26/1839, 36 f.; „Albina românească”, nr. 96—97, din 15/27 noiembrie 1834, p. 574—575.

⁷⁰ Al. Papadopol-Calimah, *Amintiri despre curtea domnească din Iași*, în „Convorbiri literare”, anul XVIII, nr. 10, 1 ianuarie 1885, p. 407.

⁷¹ Constantin I. Andreescu, *Știri noi asupra aducerii apei la Iași*, București, 1939, p. 25—26. Pentru problema alimentării orașului Iași cu apă a se vedea și N. A. Bogdan, *Orașul Iași*, Iași, 1914, p. 383—391.

conducte, între anii 1843—1847. Pentru cele 14 cișmele publice și 33 particulare și pentru scurgerea apei de la Ciric la Golia, au fost instalați 4.686 de stînjeni țevi de fier în locul celor de lut.

Întreținerea și îmbunătățirea rețelei de alimentare cu apă a orașului s-a realizat prin sistemul arendării pentru perioade mai lungi⁷². Epitropia casei apelor — a cărei existență datează din 1832 — avea sarcina de a supraveghea întreaga activitate.

După 1850, serviciul apelor trece în grija Departamentului Lucrărilor Publice. Pînă la 1853, au mai fost înființate încă 15 cișmele; s-a refăcut, pe baza unor inițiative private, întreg sistemul de conduite care aprovizionează cu apă zona Copou⁷³; s-a ajuns, în cele din urmă, la 62 de cișmele cu un debit de 250 m³ pe zi. Față de cei 218 m³ apă care intrau zilnic în Iași, la începutul secolului, pe parcursul a cinci decenii se constată o creștere neînsemnată. Progrese sensibile în aducerea apei în Iași se vor înregistra abia în primul deceniu al secolului al XX-lea.

Pînă la începutul secolului al XIX-lea, iluminatul orașului nu a cunoscut o reglementare precisă și eficientă. Doar proprietarii dughenelor erau îndatorați să pună noaptea, în ferestre, o luminare pentru ca să lumineze ulița. Măsurile luate în anii 1802—1804 pot constitui, într-adevăr, începutul reglementării acestui serviciu public. Felinarele instalate pe uliți, cu luminări de seu, apoi cu ulei și gaz, vor lumina străzile Iașului timp de aproape 100 de ani, pînă la sfîrșitul secolului trecut cînd încep să lumineze primele becuri electrice⁷⁴.

Odată cu instituirea noii administrații, după 1831, între multiplele atribuții care cădeau în seama Eforiei, un loc aparte îl ocupa și „luminarea orașului”. În „Regulamentul municipal pentru orașul Iași” se preciza că „luminarea ulițelor” era necesară ca „ajutor de priveghere și de ușurință pentru comunicația lăcuiitorilor” și se stabilea, în acest scop, utilizarea a „cinci sute finare în care vor arde luminări de seu în toate nopțile anului, afară de acele cînd va fi lună plină, la care vreme va arde numai jumătate din luminări”. Supravegherea felinarelor — așezate, „în oraș, în depărtare de 12 stînjeni unul de altul și prin mahalale de 15 stînjeni” — revenea celor 40 de fanaragii⁷⁵. Mai importantă, poate, decît aceste reglementări — care nu fac decît să statornească, în termeni mai preciși, o situație deja existentă — este prevederea referitoare la necesitatea îmbunătățirii iluminatului. „Sfatul municipal — se preciza în regulament — va face toate ispitele cîte vor povățui către aflarea unei îndemnătoare închipuri pentru iluminarea orașului cu chipul cel mai lesnicios, mai economic și mai sigur despre tot felul de primejdii”.

Odată cu aplicarea noii reglementări și instituirea Sfatului municipal, în ianuarie 1832, se iau măsuri pentru sporirea pînă la 500 a numărului de felinare și așezarea acestora în locuri corespunzătoare. Totodată, se fac investigații de natură să se constate procedeele mai economice de luminare a orașului cu luminări de seu sau cu ulei de cîneapă⁷⁶. Deși nu au lipsit unele propuneri de îmbunătățire a iluminatului, în acest domeniu, timp de aproape un deceniu, nu se vor produce schimbări esențiale⁷⁷. Acțiunea de căutare a unui sistem mai propice și mai ieftin,

⁷² Arh. St. Iași, fond Eforia Iași, dosar nr. 18/1834, nr. 44/1836, nr. 27/1837, nr. 3/1838, nr. 4/1839 ș.a.

⁷³ „Ioan Neculce”, fasc. 8/1930, p. 134—137.

⁷⁴ Vezi și Dumitru D. Rusu, *Îmbunătățirea iluminatului public din orașul Iași în secolul al XIX-lea*, în *Analele Univ. „Al. I. Cuza” Iași, Istorie*, fasc. 2/1972, p. 157—165.

⁷⁵ Regulamentul pentru organizarea Eforiei, conține în partea a II-a, secțiunea „Despre luminarea orașului” (art. 56—59). (*Analele parlamentare ale României*”, tomul I, partea a II-a, București, 1893, p. 130—140).

⁷⁶ Arh. St. Iași, fond Eforia Iași, dosar nr. 3/1833, f. 1—10 (citatul la f. 5); „Albina românească”, nr. 11 din 7 februarie 1832, p. 44.

⁷⁷ În 1834 se face o propunere pentru iluminat cu ulei (Arh. St. Iași, Eforia Iași, dosar nr. 21/1834, f. 76, 77), precum și altele care vizau îmbunătățiri substanțiale ale sistemului de iluminat (Ibidem, dosar nr. 4/1833, f. 24—29 ș.a.; dosar nr. 10/1835, f. 32—42 ș.a.).

duce, în aprilie 1839, la înlocuirea luminărilor de seu cu uleiul vegetal⁷⁸, care va fi utilizat timp de două decenii. Acțiunea de înlocuire a felinarelor vechi — cu reverbere (lămpi cu ulei, situate pe mijlocul străzilor) întreprinsă în cursul anilor 1841—1843 nu s-a putut materializa din cauza costului ridicat al aparaturii⁷⁹. Renunțându-se la introducerea sistemului, se străluie pentru îmbunătățirea situației existente. Astfel, începând cu anul 1842, centrul orașului este iluminat de 240 felinare mari, iar cartierele mărginașe de 400 felinare mici⁸⁰. Până la sfârșitul perioadei de care ne ocupăm, numărul felinarelor va crește până la 750⁸¹.

Pentru întreținerea acestui serviciu public, se va recurge, și în acest caz, la sistemul arendării; sistemul va genera multe neajunsuri, reliefate din plin de situația precară a iluminatului. După 1843, pe linia intensificării activității edilitare, se fac noi încercări pentru realizarea de progrese în sistemul iluminatului⁸². Un pas mai departe va fi făcut, în anii din preajma Unirii Principatelor, când se înlocuiește uleiul cu petrol lampant, produs prin distilarea țițeiului. Acest combustibil era mult mai propriu pentru ars și, în plus, mai lesne de obținut.

În urma unor solicitări anterioare pentru iluminarea cu petrol lampant, avându-se în vedere exemplul Bucureștilor — unde din 1856 se folosea noul combustibil pentru iluminat⁸³ — în ianuarie 1857, Sfatul municipal decide să procedeze la înmulțirea numărului de felinare și fanaragii, urmînd ca la începutul anului următor, să se statornicească „luminarea pe o soliditate mai întinsă după un inadîns proiect (...) întemeiat pe baza înlesnirilor ci să vor dizvălui”⁸⁴. Evident, de data aceasta se avea în vedere „prefacerea totală” a iluminatului public, prin utilizarea noului combustibil⁸⁵.

Pentru înfăptuirea acestui plan, se primește oferta negustorului ieșean Ioan Levandovschii. Acesta, la 24 ianuarie 1857, solicită antrepriza iluminării orașului cu „gaz-fotogen” (cum îl numea el) pe timp de cinci ani, în schimbul sumei de 240.000 de lei pe an. Sporul de 110.000 de lei, față de cei 130.000 de lei anual, cât costa iluminatul orașului cu ulei, era justificat prin prețul mai mare al gazului și cheltuielile datorate „prefacerii mașinilor înăuntru finarelor”⁸⁶. Dificultățile financiare și tulburările datorate acțiunilor separatiste în vederea alegerilor pentru Adunarea ad-hoc a Moldovei au amînat luarea unei hotărîri imediate. O nouă propunere din septembrie 1857⁸⁷, în condițiile existenței unui climat de stabilitate, determină ocîrmuirea să grăbească lucrările în vederea acordării antreprizei.

⁷⁸ Arh. St. Iași, Eforia Iași, dosar nr. 11/1838, f. 108; dosar nr. 6/1833, f. 1—82.

⁷⁹ *Ibidem*, dosar nr. 7/1841, f. 2—4; „Buletin foaie oficială”, nr. 5, 16 ianuarie 1841, p. 19.

⁸⁰ Arh. St. Iași, Eforia Iași, dosar nr. 7/1842, f. 140 și 196, dosar nr. 12/1843, 91 f.

⁸¹ *Ibidem*, dosar nr. 4/1857, f. 15, 17.

⁸² *Manualul administrativ*, tomul I, Iași, 1855, p. 297—299; Arh. St. Iași, fond Eforia Iași, dosar nr. 37/1853, f. 77—83; dosar nr. 3/1854, f. 10—12; dosar nr. 65/1854, f. 1; dosar nr. 4/1855, f. 103, ș.a.

⁸³ Constantin M. Boncu, *Contribuții la istoria petrolului românesc*, Editura Academiei R.S.R., București, 1971, p. 99.

⁸⁴ Jurnalul Sfatului orășenesc Iași din 14 ianuarie 1857 (Arh. St. Iași, Eforia Iași, dosar nr. 37/1853, f. 77—83; dosar nr. 3/1854, f. 10—12; dosar nr. 65/1854, f. 1).

⁸⁵ Pentru detalii referitoare la introducerea iluminatului cu petrol lampant în Iași la 1858, vezi: Valerian Popovici, *Începuturile exploatării capitaliste a petrolului în Moldova în Studii și materiale de istorie modernă*, vol. I, Edit. Acad. R.S.R., București, 1957, p. 271 și 274; Constantin M. Boncu, *op. cit.*, p. 108—112 și 387—394.

⁸⁶ Arh. St. Iași, Eforia Iași, dosar nr. 4/1857, f. 10.

⁸⁷ *Ibidem*, dosar nr. 64/1857, f. 1 și 10; Constantin M. Boncu, *op. cit.*, p. 387—388.

Referatul favorabil al Comisiei instituite pentru cercetarea propunerii lui Levandovschi⁸⁸, determină hotărîrea Sfatului orăşenesc, din 26 octombrie 1857, „ca luminărirea oraşului să se antrepriziască de a se face cu gaz fotogen”⁸⁹. La 5 decembrie 1857, erau deja încheiate lucrările referitoare la acordarea concesiunii asociaţiei compuse din Iohan Levandovschi, serdarul Gh. Müller şi Simion Iosipovici⁹⁰. Cu o întîrziere de trei luni faţă de termenul precizat în contract, la mijlocul lunii aprilie 1858, se încheie operaţia instalării în felinare a celor 820 de „maşini” aduse de la Berlin⁹¹.

În primii ani de exploatare, noul sistem de iluminat satisface în mică măsură aşteptările, datorită lipsei de grijă din partea antreprenorilor şi calităţii inferioare a gazului, fabricat rudimentar din păcura de pe moşia Solonţ (Bacău)⁹². Oricum, cu toate neajunsurile care s-au ivit — explicabile, în parte, pentru acea epocă — folosirea petrolului lampant aducea cc sine, pe lingă îmbunătăţirea calitativă şi posibilitatea extinderii iluminatului public, creşterea preocupărilor pentru exploatarea şi prelucrarea ţiteiului în ţara noastră⁹³.

Perioada regulamentară din istoria Iaşului se înscrie ca un moment de tranziţie de la oraşul feudal spre centrul urban modern. Transformările petrecute în ansamblul vieţii orăşeneşti, multiplele încercări şi planuri — care, deşi realizate doar parţial, rămîn expresii ale noului — lupta continuă între vechi şi nou, reliefează linia ascendentă a dezvoltării pe calea modernă, capitalistă.

În calea unui progres mai rapid stăteau încă numeroase piedici ridicate, în mare parte, de existenţa prelungită a elementelor feudale. Cu toate breşele create în sistemul vechi, înnoirile îşi fac loc cu greutate. Instituţiile şi practicile feudale au suferit un îndelung proces de evoluţie şi transformare. Înnoirile, deşi cu caracter ireversibil, s-au impus cu greu; nu a existat corespondent exact între modificarea structurii economice şi sociale şi a regimului politic — constituit în laturile sale esenţiale — şi modernizarea vieţii orăşeneşti în multiplele sale aspecte. Practic, lucrul era imposibil în condiţiile în care veniturile municipale — realizate doar prin exercitarea monopolului asupra băuturilor sau prin perceperea altor taxe — erau extrem de reduse. De altfel, în întreaga perioadă asupra căreia se extind observaţiile noastre — pînă la 1864 — bugetele Eforiei se menţin deficitare⁹⁴. Iniţiativele particulare, individuale nu puteau suplini nevoile multiple solicitate de dezvoltarea unui oraş modern, centru important al activităţii materiale şi spirituale româneşti.

În condiţiile complexe de la mijlocul secolului trecut, Eforiei, această primă instituţie administrativă modernă a Iaşului, în fruntea căreia au fost oameni de seamă, ca spătarul Costache Negruzzi (1840—1841), aga Theodor Codrescu (1859—1861), vornicul Teodor Burada (1862—1863), i-a revenit un important rol în iniţiativele care vor contribui la dezvoltarea oraşului Iaşi, pe baze noi, la impunerea formelor şi instituţiilor moderne de conducere. Realităţile istorice de după Unire, progresul rapid al vieţii de stat, creşterea însemnătăţii oraşelor în societatea românească, stabilirea capitalei Principatelor Unite la Bucureşti au impus organizarea mai temeinică a administraţiei Iaşului. Acestei cerinţe îi va răspunde legea comunală din 1864.

⁸⁸ Prin „Jurnalul” din 25 octombrie 1857, Comisia se declara de acord cu proiectul iluminării oraşului cu gaz, insistînd ca aceasta să se prepare în ţară. Se mai propune sporirea finanelor la 820 de bucăţi (Arh. St. Iaşi, Eforia Iaşi, dosar nr. 64/1857, f. 35—36).

⁸⁹ Jurnalul Sfatului municipal Iaşi nr. 22 din 26 octombrie 1967 (Ibidem, f. 37).

⁹⁰ Ibidem, f. 86—88 şi 106; Constantin M. Boncu, op. cit., p. 389—394.

⁹¹ Arh. St. Iaşi, Eforia Iaşi, dosar nr. 64/1857, f. 108, 141, 144, 246 ş.a.; „Gazeta de Moldavia”, nr. 15, 20 februarie 1858, p. 58.

⁹² Arh. St. Iaşi, Eforia Iaşi, dosar nr. 64/1857, f. 361, 362, 445 ş.a.

⁹³ Valerian Popovici, *Începuturile exploatarei capitaliste a petrolului în Moldova*, loc. cit., p. 247—283.

⁹⁴ Pentru unele date, vezi: Arh. St. Iaşi, Eforia Iaşi, dosar nr. 3/1835, tr. 1764, op. 2013, dosar nr. 310, 530 f.; Arhiva Istorică Centrală, fond M.A.I. Moldova, dosar nr. 97, 223, 452, 276/1860; nr. 60/1862 ş.a.

Instalarea noului organ administrativ — Primăria — atributele largi ale Consiliului Comunal — vor da un impuls sporit acțiunilor de modernizare, solicitate de stadiul istoric de dezvoltare.

Perioada jalonată de marile evenimente social-politice din deceniul IV—VII ale secolului trecut este marcată în istoria Iașului, în mod firesc, de progrese substanțiale în domeniul vieții economico-sociale, reprezintă o expresie directă a procesului general de dezvoltare internă. Creșterea substanțială a populației și modificările aduse pe planul structurilor sociale — înlăturarea treptată a barierelor feudale — consolidarea pieței interne — dezvoltarea schimbului, au sporit rolul capitalei — a Iașului — ca centru administrativ și comercial al Moldovei.

Anii cuprinși între 1832 și 1864 delimitează o perioadă istorică relativ scurtă, dar bogată în evenimente și transformări care, în totalitatea lor, au consemnat trecerea de la orașul medieval la cel modern. Însăși organizarea noii administrații compartimentată pe diverse servicii, reprezintă o însemnată cucerire în direcția asigurării progresului. Măsurile privind îmbunătățirile edilitare, grija pentru alimentarea cu apă și dezvoltarea iluminatului public, ameliorarea stării străzilor și atenția acordată construirii unor edificii publice, alături de organizarea Agiei, serviciului sanitar a pazei împotriva incendiilor, serviciului tehnic al orașului ș.a. sînt tot atîtea înfăptuiri pe linia transformării Iașului într-un adevărat centru urban, modern, al Moldovei.

Sub raport economic, perioada la care ne referim cunoaște o accentuată dezvoltare a raporturilor de producție și de schimb de tip capitalist. Iașul se remarcă printr-o sporire marcantă a producției meșteșugărești și industriale, devine centru comercial și financiar puternic, polarizînd viața economică a unor întinse zone geografice.

În raport cu necesitățile timpului, firește, înfăptuirile sînt limitate. Nici nu se putea realiza mai mult într-o perioadă atît de frămîntată, martora unor evenimente cruciale din istoria poporului român. Revoluția de la 1848, lupta pentru unitate națională, acțiunile în vederea rezolvării problemei agrare, au concentrat adesea întregul potențial material și spiritual al Iașului și al Moldovei. În calea progresului mai rapid au stat și numeroase piedici generate de persistența rînduieiilor și mentalităților feudale. Toate acestea nu au putut stăvili noul. Valoroase sînt înfăptuirile prezentate succint de noi, dar tot atît de prețioase sînt și inițiativele și ideile lansate acum, care se vor materializa în anii de după 1864.

DATE NOI PRIVITOARE LA ISTORIA ÎNVĂȚĂMÎNTULUI ROMÂNESC

DE

MIHAI BORDEIANU

Faptul că în Biblioteca centrală universitară se păstrează două lucrări referitoare la învățămîntul din Iași și din Moldova, lucrări neluate în considerare de către specialiștii care s-au ocupat pînă astăzi de istoria învățămîntului românesc, ne îndreptățește să le semnalăm¹, mai întîi, și apoi să facem cîteva considerații asupra lor.

Valoarea documentară a acestor două lucrări este evidentă și faptul că nici cei mai buni specialiști nu le-au cunoscut ne face să ne ocupăm aici de ele și să arătăm că învățămîntul superior din Iași nu poate fi fixat în anul 1860, așa cum au procedat autorii monografiei 1860—1960 *Universitatea „Al. I. Cuza” Iași*². De învățămînt superior la Iași ar trebui să vorbim încă din 1640, data înființării *Academiei Vasiliene*, dar lăsăm specialiștilor să studieze și să discute această problemă; ceea ce ne propunem noi aici este faptul, constatat prin documente, că Academia Mihăilcană avea și profil de universitate. Este adevărat că A. D. Xenopol și C. Erbiceanu, în cunoscuta *Serbare*³ *școlară de la Iași* susțin că începutul învățămîntului superior în Moldova a avut loc în 1835, odată cu întemeierea Academiei Mihăilene, dar ei spun că: „Nu ni s-a păstrat programul cursurilor înființate la Academia Mihăileană chiar la întemeierea ei⁴; pentru ca mai încolo să

¹ Aceste două lucrări necunoscute specialiștilor sînt: a). *Tablo generalnic a materiilor de învățatură care să paradosec în Academia Mihăilcană* [sic] și *shoalile publice din Moldova*, Eșii, în Tipografia Albinei, 1835, o broșură în 4°, de 4 foi; b). *Programme des objets d'instruction enseignés à l'Academie Michel et dans les Écoles publiques en Moldavie*, Jassy, À l'Imprimerie de l'Abeille, 1835, o broșură în 4° de 4 foi. (Pentru aceasta din urmă cf. și Mihai Bordeianu, *O pagină din Istoria învățămîntului românesc*, în *Cronica*, Iași, anul XI. nr. 45 (562), vineri, 5 noiembrie 1976, p. 8). Aceste două lucrări citate în această notă îi sînt necunoscute și lui N. Iorga, care în lucrarea: *Gheorghe Asachi ca tipograf și editor — după „Catalogul” lui din 1847*, în *Analele Academiei Române* Seria II, Tom. XXXIV. *Memoriile Secțiunii Istorice*, București, 1912, *passim*, nu le citează. Dar amîndouă sînt citate în: Cezar Catănescu, *Catalogul general al Bibliotecii centrale din Iassi*, Iassi, Tipografia Societății Junimea, 1868, la p. 107, nr. 15 și respectiv p. 108, nr. 52.

² Și în mod special autorii capitolului *Istoricul Universității „Al. I. Cuza”*, p. 57 și urm. Iași, [1960].

³ *Serbarea școlară de la Iași, cu ocazia [...]*, Iași, Tip. Națională, 1885, p. 145 și urm.

⁴ O programă succintă, pentru anul universitar 1837/1838, se va publica totuși în *Albina Românească*, suplimentul la nr. 75 din 23 sep. 1837, p. 315—318.

începe, mai ales după mărturiile lui Vasile Popescu (fostul rector de mai târziu al Seminarului de la Socola) să reconstituie programul cursurilor și lista primilor profesori de la Academia Mihăileană⁵.

Cele două documente, descoperite de noi și descrise aici, dau dreptate lui A. D. Xenopol și C. Erbiceanu în ceea ce privește adevărul că înființarea la Iași a învățământului superior are loc în 1835 (cu rezerva noastră că trebuie să vorbim de învățământ superior în Moldova încă de la Academia Vasiliană — 1640!) și nu în 1860, cum au încercat să afirme autorii monografiei: UNIVERSITATEA „AL. I. CUZA” Iași⁶.

Manuscrisul VI—60, intitulat *Reglement al școlilor publice din Prințipatul Moldovei* [...] o spune expres chiar: *Scara materiilor*, pe care o transcriem aici integral: „INTRODUCERE. Cap. I. Secția I. Despre școlile publice în Prințipat. A lor împărțire. I. Școala elementară laicastrică. 2. Normală. 3. Ghimnazială. Clasă I, II. Umanior: Clasă III—IV.

ȘCOLILE ACADEMICE: Facultatea filosofică. Clasă I—II. Facultatea juridică. Clasă I, II, III, Cursuri extraordinare. Cursul Gheometropactic. Clasă I, II. Cursul iconomic. Clasă I—II. Institutul tehnic.

Acest REGLEMENT A ȘCOLILOR PUBLICE a fost publicat de către V. A. Urechia în tomul al IV-lea din *Istoria școlilor de la 1800—1864* (p. 389—421). Dar în tomul I (p. 295) același Urechia publicase un scurt program de 1 pagină pentru cele 2 prime clase de umaniore, pe care mulți cercetători, printre care și V. Popovici, le-au considerat ale facultăților de la Academie! Valerian Popovici⁷, ultimul dintre cercetătorii care s-au ocupat mai pe larg de Academia Mihăileană, consideră că nu poate fi vorba decît de un început de învățământ superior aici, făcînd confuzie între programa citată de V. A. Urechia⁸ (pe care o considera a întregii Academii și nu a primelor două clase de umaniore, cum le indica pe bună dreptate V. A. Urechia) și neluînd în searbăc acel faimos REGLEMENT A ȘCOLILOR PUBLICE din prințipatul Moldovii, sub auspiciile prea înălțatului domn Mihail Grigoriu Sturza V-vd., întocmit de Epitropia învățăturilor publice, Iași, 1 iunie, 1835⁹, pe care A. D. Xenopol și C. Erbiceanu nu l-au cunoscut, la data cînd au scris *Serbarea școlară de la Iași*¹⁰.

⁵ Deși Cezar Cătanescu, în *Catalogul general al Bibliotecii centrale din Iași* (citată și la nota 1), la p. 107, sub nr. 15 citează acest program în 1 exemplar, iar la p. 108, sub nr. 52 citează 6 exemplare din programul în l. franceză!

⁶ [Iași, 1962], p. 3 și urm.; în ceea ce privește istoria învățământului superior în Moldova, cf. și G. Cihodaru, *Învățămîntul în Moldova în sec. XV—XVIII. Școala domnească din Iași, în Contribuții la Istoria dezvoltării Universității din Iași 1860—1960*, vol. I, București, 1960, p. 9—32, cu o bogată bibliografie; cf. asemenea și Nicos Gaidagis, *Contribuții la istoricul Bibliotecii centrale universitare din Iași, în Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”,* XIII, 1976, p. 93—118; cf. și V. Popovici, *Învățămîntul în limba națională pînă la 1860, în Contribuții la Istoria dezvoltării Universității din Iași — 1860—1960*, p. 33—81; Xenopol este categoric în a susține că Academia Mihăileană era, „un așezămînt de învățătură superioare, universitare”. (*Serbarea*, p. 141).

⁷ Cf. *infra*, nota 6, p. 51 și urm.

⁸ V. A. Urechia, *Istoria școlilor de la 1800—1864*, Tom. I, p. 295.

⁹ Acest manuscris [Ms. — VI 60], existent în Biblioteca centrală universitară „M. Eminescu” din Iași încă din anul 1868, cînd avea cota: Manus. 83, este un în folio 4° de 47 foi nenumerotate; este olografatul lui Gheorghe Asachi, semnat de acesta și de către Veniamin Costache. A fost publicat integral, cu mici erori de lectură, de către același V. A. Urechia, în *Istoria școlilor de la 1800—1864*, tom. IV, București, Imprimeria Statului, 1901, p. 389—421.

¹⁰ Nici Constantin I. Andreescu în cunoscuta și valoroasa contribuție: *De la Academia Mihăileană la Liceul Național. 100 de ani. 1835—1935*, Iași, Brawo, (1935—1936), mai ales p. 66—88. Dar, ceea ce este mai curios este faptul că nici autorii volumului: *ISTORIA ÎNVĂȚĂMÎNTULUI DIN ROMÂNIA*, editat de Ministerul învățămîntului, București, E.D.P., 1971, p. 112 și urm., nu cunosc aceste două programe citate aici de noi și par să ignore manuscrisul *Regulamentului* publicat de V. A. Urechia; vezi *infra*, nota 9.

Cum însă programele descoperite de noi nu mai lasă nici un dubiu asupra faptului că la Academia Mihăileană se predau cursuri universitare, transcriem aici, în mod integral, varianta în limba română: *TABLO GHEGENERALNIC A MATERIIILOR DE ÎNVĂȚĂTURĂ CARE SĂ PARADOSESC ÎN ACADEMIA MIHĂILEANĂ ȘI SHOALILE PUBLICE DIN MOLDOVA*; Eșii, în Tipografia Albinei, 1835 :

Shoala începătoare

Anul I. Materiile : 1. Citirea ; 2. Scrierea ; 3. Numărarea, adîția și substrația practică. 4. Sfintele rugăciuni.

Shoala normală

Anul II. Materiile : 1. Scrierea după dictando ; 2. Cetirea de pe orînduite cărți ; 3. Caligrafia ; 4. Din gramatica românească — etimologia ; 5. Cetirea latinească ; 6. Patru speții din aritmetică ; 7. Catihis — partea I.

Anul III. Materiile : 1. Gramatica românească. Sintaxul vulgar ; 2. Elementele gheografiei pe scurt ; 3. Din aritmetică pînă la fracții incluzive ; 4. Scrierea și declinația latină ; 5. Din istoria naturală : rigatul animalelor.

Shoala reală.

Anul IV. Materiile : 1. Sintaxul limbii românești ; 2. Gheografia Moldovei și Țării Românești ; 3. Eczerțiții în alcătuiți ; 4. Din istoria naturală urmare ; 5. Din aritmetică regula de trii, purtarea registrilor ; 6. Gheometria și mehanica populară ; 7. Desenul.

Shoala elementară pentru fete.

Anul I. Materiile : 1. Citirea și scrierea românească ; 2. Cunoașterea, răspunderea numerilor cu cele 4 lucrări ale aritmeticii ; 3. Catihis.

Anul II. Materiile : 1. Cetirea după ton din cărțile orînduite ; 2. Scrierea după dictando ; 3. Caligrafia ; 4. Gramatica românească — partea etimologică ; 5. Aritmetica cu numere complexe ; 6. Din istoria naturală — rigatul animalelor ; 7. Lecții morale și Simbolul credinței.

Anul III. Materiile : 1. Sintaxul limbii românești vulgariu ; 2. Alcătuiți de trebuință pentru viața de obște ; 3. Frațiile pînă la regula de trii incluzive, împreună cu ținerea registrelor ; 4. Istoria naturală pînă la sfîrșit ; 5. Moralul după orînduită carte ; 6. Pe lingă aceste, în toate trii clasuri vor învăța lucrul de mînă, trebuincios pentru partea fimeiască.

Clasuri gimnaziale pregătitoare.

Anul I. Materiile : Sintaxul românesc ; 2. Gramatica latină, etimologia ; 3. Gheografia universală și spețială a Moldovii și Țării Românești, Turciei evropiene, Rosiei și Prusiei ; 4. Istoria naturală, rigatul plantelor ; 5. Aritmetica pînă la regula de trii ; Istoria biblică.

Anul II. Materiile : 1. Din filologia rom. — compunerea de perioade și na-rații ; 2. Din gramat. latină — sintaxul vulgar ; 3. Din gheografie — statul Austriei, Ghermanii și Italii ; 4. Din istoria hronolog. — de la urzirea lumii pînă la căderea imperiei romane ; 5. Istoria naturală — rigatul mineralilor ; 6. Din aritm. — regula de trii cu toate spețiile, învățătura despre măsuri ; 7. Din relighie — istoria sfîntă.

Clasuri umanioare.

Anul III. Materiile : 1. Ritorica ; 2. Sintaxul ornat a limbii latine și anume auct. ritorii ; 3. Arheologia egipt., grecilor și a ghermanilor ; 4. Prințiipiile algehebrii practice ; Gheografia Franții, Belghii, Olandei, Ispanii, Portugalii, Anglii. După aceia America și Australia ; Din istor. urma hronolog. — de la căderea imperii Romei pînă în timpul nostru ; 7. Din relighie — învățăturile moralului creștinesc ; 8. Limbile eilnească — începuturile și partea etimologică.

Anul IV. Materiile : 1. Poezia ; 2. Mitologia ; 3. Cetirea și analisisul autor. celor poetici a romanilor ; 4. Gheografia Asiei, Africei, după aceia gheografia matematică și cea veche ; Gheometria ; 6. Relighia — urma moralului creștinesc ; 7. Urmarea limbii elinești — sintax. vulgar și analisis.

ACADEMIE

FACULTATEA FILOSOFICĂ

Anul I. Materiile : 1. Introducerea în filosofie, filosofia, loghica și metafizica cea curată ; 2. Algebra și gheometria ; 3. Istoria programatică universală.

Anul II. Materiile : 1. Fizica cu toate ramurile ei ; 2. Metafizica cea aplicată și filosofia morală ; Încheierea istoriei universale.

FACULTATEA JURIDICĂ.

Anul I. Materiile : 1. Dreptul naturii, dreptul public universal și cel particular al țării ; 2. Statistica staturilor atât a celor din Evropa, cât și a celor din afară de Evropa ; 3. Dreptul metalic.

Anul III. Materiile : 1. Dreptul țivil privat al Moldovii ; 2. Dreptul criminalesc ; 3. Proțedura — precum cea țivilă — așa și cea criminală ; 3. Dreptul comerțial și dreptul cambial ; 5. Stilul politico-giudecătoresc.

CURSURI EXTRAORDINARE

I. CURSUL GHEOMETRICO-PRACTIC

Anul. I. Matematica elementară ; 2. Arhitectura ; 3. Desenul topografic ; Gheodesia.

Anul II. Materiile : 1. Aplicația alghebrei la gheometrie ; 2. Calculul diferențial și integral ; 3. Cursul de Gheometrie descriptivă cu aplicațiile ei ; 4. Desenul topografic și de arhitectură.

Anul III. Materiile : 1. Fzica-mehanică ; 2. Hemia ; 3. Astronomia ; 4. Cursul zidirilor și a drumurilor de comunicație ; 5. Compoziție de planuri și de devisă (tahminuri) *.

II. CURSUL ICONOMIC

Anul I. Materiile : 1. Istoria naturală ; 2. Iconomia cimpului indeobște.

Anul II. Materiile : 1. Urma iconomii ; 2. Știința forestrală ; 3. Veterinaria.

III. SHOALA DE ZUGRĂVITURĂ

IV. INSTITUTUL TEHNIC

V. CLASUL PEDAGOGIC DE UN AN.

III. CURSURI FILOLOGHICE

LIMBA ELINEASCĂ : 1. Clas elementar ; 2. Cl. Literaturii.

LIMBA FRANTEZĂ : 1. Clas elementar ; 2. Cl. Literaturii.

LIMBA GHERMANĂ : 1. Cl elementară ; 2. Cl literaturii.

LIMBA ROSIANĂ

LIMBA ITALIANĂ

STATUL PROFESORILOR

Shoale începătoare :

1. D. N. Simionescu, prof. de lancastru.
2. D. F. Ghetul, prof. în normă pentru aritmetică și gheografie.
3. D-l V. Pellechi, prof. de gram. românească și cetirea latină.
4. Sf. sa P. iconom Ioan Mielul, catihet.
5. D. Adler, prof. de caligrafie.
6. D. A. Fraivald, prof. de arhitectură și gheometrie.
7. D. doctor Cihac, prof. de istorie naturală.

X

1. D. C. Dotezat, înfiul prof. la Shoala de fete.
2. Sf. sa P. iconom Ioan Mielul, catihet și prof. al doile.
3. D. Elisaveta Alecsandreasca, învățătoare lucrului de mină.
4. Sf. sa maica Susana, privighetoare la această shoală.

Profesorii ținuturilor

1. D. Ioan Nanul, la Roman.
2. D. Alexandru Corlațanu, la Botoșani.
3. Sf. sa P. iconom Ioan Silvescu, la Huși.
4. D. Ioan Zăhărescul, la Birlad.
5. D. Neculai Dimitriu, la Focșani.
6. D. Toma Giuscă, la Galați.

GHIMNAZIA

1. D. I. Stavrat, prof. de filologhie și hronologhie.
2. D. N. Draghinici, prof. limbei latine.
3. D. V. Paulini, prof. de aritmetică și gheografie.
4. D. N. Porfiroghenit, prof. de limba elinească.
5. D. T. Verescu, catiheta.

* Din turc. *tahmin* „aproximație“, „socoteală“.

UMANIORA

6. D. G. Săulescu, prof. de ritorică și arheologie.
7. D. V. Fabian, prof. pentru matematică, liter. latină și poezie.
8. D. doctor Cihac, prof. de istorie naturală.

FILOSOFIA

1. D. doctor E. Murgul, profesor de filosofie.
2. D. Gheorghe Seulescu, prof. istorii pragmatice.
3. D. V. Fabian, prof. de matematică.

X

1. D. cam. Flehtemaher, prof. de legi.

CURSURI EXTRAORDINARE

1. D. maiorul Singurov, prof. de matematică aplicată.
2. D. A. Fraivald, prof. de arhitectură și desenului planurilor.
3. D. I. Miler, prof. de zugrăvia istorică.
4. D. sard. Nicu, prof. de muzică bisericească.

FILOLOGHIA

1. D. Samuil Botezatu, prog. de gram. ghermană.
2. D. Gherasim Crassa, prof. de limba italiană.
3. D. Cuculi, prof. de literatura elinească.
4. D. Vasile Peltechi, prof. de limba rusiană.
5. D. Repé, prof. de literatura franceză.
6. D. Tiso, prof. de gramatica franceză.
7. D. doctor Tolhauzen, prof. de literatură ghermană.

X

După cum se poate vedea și din acest program de învățămînt, pentru anul 1835/1836, publicat aici integral, învățămîntul superior la Academia Mihăileană avea un profil foarte larg, universitar. În afară de facultatea filosofică și cea juridică se făceau cursuri de inginerie, de economie agrară, medicină veterinară, pictura și de asemenea se pregăteau profesori pentru limbile elină, franceză, germană, rusă și italiană.

Programul este important și prin aceea că notează statutul învățătorilor și profesorilor din Iași și din Moldova anului 1835 și mai ales al celor de la Academia Mihăileană, precum și *toate cursurile ținute* în primul an de activitate de la Universitatea de atunci a Iașului.

IDEEA DACO-ROMÂNIEI ÎN CONȘTIINȚA GENERAȚIEI DE LA 1848. GENEZĂ ȘI CONTINUITATE

DE

GH. PLATON

S-a spus, cu temei, că generația de la 1848, „supt influența ideilor celor nouă”, a fost pătrunsă nu de patriotism muntenesc sau moldovenesc, ci de patriotism românesc; în românismul ei a înțeles pe Românii de oriunde; Moldovean și Muntean erau expresii care jigneau¹, erau considerate „o piedică pentru realizarea idealului”. În epocă, nu se vorbea decât de „Români” și de „România”. Deși, din rațiuni bine determinate, termenul avea în vedere doar cele două Principate, reprezentanții generației „înțelegeau că această Românie viitoare era nu numai un centru luminos liber, dar, în același timp, și o penumbră, pînă la marginile cele mai depărtate ale pămîntului românesc”¹.

Aprecierea marelui nostru istoric — referința este, lesne se poate observa, la N. Iorga — cuprinde în ea datele esențiale ale problemei care ne interesează. Cu unele precizări, cu sublinierea, mai cu seamă, a dezvoltării factorului intern, care a determinat evoluția și impunerea ideii daco-române, cercetările în această direcție au confirmat constatările de mai sus. Ceea ce N. Iorga a desprins, mai mult, prin intuiție, s-a conturat prin numeroasele lucrări contemporane, ale noii noastre istoriografii, consacrate studierii fenomenului atât de complex al formării națiunii române. Verificînd rezultatele anterioare, cercetările în acest sens deschid orizonturi noi, îngăduie ca, într-o viziune largă, urmărirea evoluției istoriei în devenirea ei multiseculară, cu toate interpedendențele și implicațiile, să se definească, mai exact, contururile problemei, să se precizeze mai aproape de realitatea vremii sensurile reale ale evenimentelor și manifestările epocii.

Intervenția noastră nu are drept obiectiv rediscutarea și reconstituirea problemei; prin analiza succesiunii istorice, ne vom mărgini să facem doar câteva sublinieri de natură să călăuzească la înțelegerea mai deplină a sensului exact pe care generația de la 1848 îl atribuia Daco-României. Constituirea Daciei sau, mai bine zis, reconstituirea acesteia, în noul ciclu al istoriei contemporane, nu reprezenta un obiectiv abstract, prezent doar în dezbateri teoretice sterile, ci o soluție politică, expresie a unei națiuni care căpătase conștiință de sine. În epoca anterioară, deja, fuseseră conturate diverse posibilități de realizare; prezentul indica limitele în care puteau să fie încadrate eforturile acțiunilor politice. Epoca anterioară revoluției este dominată de tumultul luptei politice pentru realizarea dezideratului național. Lupta politică nu este o consecință a maturizării ideii politice; acțiunea politică nu a urmat ideii; a însoțit-o, a verificat-o și i-a dat contururi mai depline, a dezvoltat-o și a justificat-o, oferindu-i adevăratele dimensiuni; în același timp, practica politică a îmbogățit și a înnobilit conținutul ideologic al luptei naționale impunînd-o conștiinței europene. Sînt, acestea, con-

¹ N. Iorga, *Dezvoltarea ideii unității politice a Românilor. Lecții făcute la Universitatea din București*, București, Edit. Casei Școalelor, 1915, p. 48—49.

stări ce dorim să le desprindem din cercetarea noastră. Aceasta urmărește, mai mult, să reliefeze ciștigul ce l-ar putea înregistra cercetarea istorică nu numai din *afirmarea* legăturii existente între epoci, a unității devenirii istorice, ci, mai cu seamă, din *adoptarea* acestui principiu ca manieră de lucru, pentru înțelegerea mai exactă a istoriei naționale.

La început, considerăm util să formulăm câteva observații cu caracter preliminar. Cunoașterea realității istorice, a faptelor de conștiință, mai cu seamă, nu este posibilă fără definirea profilului spiritual al poporului, fără reliefaarea factorilor care au contribuit la structurarea și modelarea acestuia. Astfel, în acest sens, se știe, de mult și mereu, în scrisul românesc, ca și în cel al străinilor care ne-au cunoscut, relația dintre *spațiul fizic* și *stilul sufletesc* a făcut obiectul unor interesante analize și reflecții. Geografii, mai întâi, români sau străini, au subliniat caracterul „armonios”, „contrastale ispititoare” și „variațiunile bogate” ale naturii românești, în care formele de relief se completează ca părțile unei simfonii, într-o distribuție pe cât de simetrică, pe atât de armonioasă, care conferă pământului românesc aspectul unui tot indivizibil². În cuprinsul acestui complex organic, Carpați³, cei mai umani și mai plini de istorie mută munții⁴ — după expresia geografului Emmanuelle de Martonne⁵ — au format „elementul central”, nucleul⁶, „inima pământului românesc și a națiunii”, „axa neamului”, coloana vertebrală a întregului pământ și popor⁴.

Acest spațiu geografic, atât de unitar și de armonios în structura sa, a imprimat conștiinței oamenilor trăitori pe aceste meleaguri o anumită factură. Peisajul „variat și echilibrat, de o autentică noblete și frumusețe” a contribuit la modelarea unei anumite structuri psihice⁵. În egală măsură, configurația pământului românesc, la care s-a adăugat, desigur și așezarea în spațiul european, a influențat și destinul istoric al poporului român. „Istoria poporului român este adine implintată în geografia lui”, rostește un istoric; la rîndul său un geograf, subliniind și mai apăsătoare această relație notează convins: „nu există istorie și nu există popor, care să fie așa de mult expresii ale pământului lor cum este istoria românească și cum este poporul român”⁶.

Fără să intrăm în analiza trăsăturilor definitorii, trebuie reținută constatarea în conformitate cu care, în regiunea carpato-dunăreană, „din cele mai îndepărtate timpuri, s-a format o vastă și adine structurată unitate de cultură căreia i-a corespuns, permanent, o unitate etnică”; aceasta „s-a sprijinit pe o unitate geografică avînd în centrul său inima naturală a Transilvaniei care a pulsă mereu viață tragică, geto-dacică, daco-romană și apoi, pentru totdeauna, românească”⁷.

Legătura dintre om și vatra strămoșească, care a condiționat așa-zisul miracol al existenței și continuității poporului român, raportul strîns de interdependență dintre unitatea mediului și cea a poporului, care a asigurat supraviețuirea

² George Vilsan, *Conștiință națională și geografie*, Edit. revistei „Satul și școala”, Biblioteca învățătorului, nr. 6, Cluj, 1937, p. 41—42, C. Brătescu, *L'unité et l'individualité du pays roumain au point de vue de la géographie physique*, în vol. *L'unité et les fonctions du pays et du peuple roumain*, Edit. „Cartea Românească”, București, 1943, p. 25, J. L. Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie avec une dissertation sur l'état actuel de ces deux provinces*, Iassy, 1777, R. Netzhhammer, *Viitoarea hartă a României*, București, 1910, ș.a.

³ Em. de Martonne, *La nouvelle Roumanie dans la nouvelle Europe*, Bucarest, 1922, p. 19 și passim.

⁴ Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, ediția a II-a, vol. I, București, 1938, p. 9. Idem, *Formarea poporului român*, „Scrisul Românesc”, Craiova, 1973, p. 7, N. A. Rădulescu, *L'unité de la Roumanie au point de vue de la géographie humaine*, în vol. *L'unité et les fonctions du pays et du peuple roumain*, p. 58—59, V. Mihăilescu, *România*, București, 1936, p. 24 ș.a.

⁵ Const. Ciopraga, *Personalitatea literaturii române*, Iași, Edit. Junimea, 1973, p. 16.

⁶ I. Conea, *Geografie și istorie românească*, Colecția „Luceafărul”, București, ș.a., p. 42.

⁷ D. Berciu, *Unitatea străveche carpato-dunăreană bază a dezvoltării istorice ulterioare*, în vol. *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, Edit. Acad. R.S.R., București, 1968, p. 31—32.

și permanența istorică aici, în calea tuturor răutăților (după expresia cronicarului Gr. Ureche), reprezintă, deci, o trăsătură definitorie pe care românii au moștenit-o din timpuri imemorabile și care s-a format în cursul dezvoltării istorice. Contactul oamenilor de pe întregul pământ care alcătuia vatra strămoșească a poporului român a fost intens și continuu; despărțirea arbitrară politică, determinată, mai târziu, de legile proprii feudalismului și de vrăjmășiile din afară, nu au alterat cu nimic unitatea limbii, a tradițiilor, a însușirilor spirituale, create în cursul unei viețuiri mai mult decât milenare.

Dintotdeauna — adevărul nu mai solicită a fi argumentat — românii au știut că aparțin aceluiași popor. Conștiința de neam a fost alimentată continuu de distincțiile specifice care i-au particularizat, i-au individualizat: limba, portul, obiceiurile, credința, cultura, numele de români cu care s-au numit între dinșii⁸. Așa cum, pe drept, s-a observat, în crearea numelui modern al țării — România — care exprimă concentrat romanitatea românilor, unitatea lor lingvistică, etnică, teritorială, spirituală și politică, au concurat toate provinciile românești. „O întreagă istorie a unui popor se ascunde într-un singur cuvânt”⁹ (s.n. Gh. P.).

În egală măsură — faptul se cere a fi reliefat pentru explicarea permanenței conștiinței de neam — înainte de constituirea formațiunilor politice, unitatea și continuitatea vieții materiale și spirituale în spațiul de formare a poporului român a fost înlesnită, în mileniul tulbure al migrațiilor și de discontinuitatea dominației străine. Migratorii, în continuă mișcare, s-au anihilat reciproc, rămânând mereu în inferioritate față de autohtoni care și-au sporit constant ponderea, prin asimilare. Procesul de constituire a vieții organizate în Țări, pornit de la unitatea inițială a obștei, reprezintă, fără ăpătuință de tăgadă, rezultatul necontestat al continuității și unității poporului român¹⁰.

Cînd s-au constituit statele feudale de sine stătătoare, distincte din punct de vedere politic, unitatea, realizată într-o atît de îndelungată evoluție anterioară, nu putea dispărea; ea s-a întărit în decursul evului mediu adăugîndu-și valori noi, întărind conștiința de neam și, probabil, și pe cea a genezei care, cu siguranță, a existat alături de conștiința românilor că alcătuiesc un corp unitar comun, pe întregul spațiu dinspre Carpați și Dunăre. Alături de conștiința unității neamului, conștiința originii acestuia reprezintă o altă formă de manifestare a conștiinței de neam¹¹. Credința în latinătate și prețuirea nobleței de origine i-au fost poporului român ajutor mîntuitor în împrejurări care, n-au seamăn, poate, în istoria lumii. Fără credința în latinătate nu s-ar fi putut forma, din conștiința etnicului românesc, conștiința națională.

Dacă teritoriul, configurația geografică, așa cum am constatat mai sus, a înlesnit supraviețuirea și a menținut unitatea, într-o măsură care, poate, nu a fost reliefată cu toată stăruința, alții au fost factorii determinanți care au întreținut mereu trează ideea comunității de neam, au cimentat, în cursul dezvoltării istorice, coeziunea poporului care avea să manifeste o atît de admirabilă unitate în zorii vieții moderne. Pentru înțelegerea mai deplină a faptelor, socotim utilă enumerarea unora dintre aceștia; prin evoluția lor istorică interacțiunea, interdependențele proprii, ei au contribuit la conturarea națiunii române și a conștiinței naționale care, în preajma revoluției de la 1848, a dat expresie nu doar unei idei ci voinței de a reconstitui unitatea Daciei strămoșești.

Am vrea să amintim, în primul rînd, transferul continuu al populației românești deoparte și de alta a Carpaților. Un cercetător al acestui important proces

⁸ P. P. Panaitescu, *Problema unificării politice a țărilor române în epoca feudală*, în vol. *Studii privind Unirea Principatelor*, Edit. Acad. R.S.R., București, 1960, p. 68 și D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Edit. Acad. R.S.R., București, 1967, p. 77.

⁹ Vasile Arvinte, *Numele etnic Român și crearea statului național România*, în „Cronica”, nr. 27 (544), an. XI, 2 iulie 1976.

¹⁰ Aurelian Sacerdoțeanu, *Elemente de unitate și continuitate în istoria medievală a românilor*, în vol. *Unitate și continuitate...*, p. 105—134.

¹¹ Eugen Stănescu, *Premisele medievale ale conștiinței naționale românești, Român-românesc în textele românești din veacurile XV—XVII*, în „Studii”, Revistă de istorie, t. 17, 1964, nr. 5, p. 998.

demografic constată că, la fel ca și în atmosferă, între zonele de înaltă și de joasă presiune, între regiunile românești inegal populate s-a căutat permanent să se realizeze un echilibru. Acest fenomen, asemănător cu cel al vaselor comunicante, „explică nu numai unitatea dar și rezistența poporului român în fața atîtor primejdii, puterea de asimilare în organismul său a unor populații străine”¹². Istoria, pînă în timpurile moderne tîrzii, conține nenumărate dovezi în acest sens, pentru a nu mai face necesară stăruința noastră.

Transilvania, deși, din cauza stăpînirii maghiare, nu a putut — așa cum merrina sa o indică — să fie nucleul statului românesc, a continuat să propulzeze energii umane peste Carpați. La rîndul lor, posesiunile concesionate în Transilvania domnitorilor Moldovei și ai Țării Românești au înlesnit, și ele, osmoza elementului românesc din cele trei țări și, prin aceasta, au menținut trează conștiința că locuitorii lor aparțin aceluiași popor¹³.

În afara transferului continuu de populație, definitiv sau temporar — Carpații, prin *nedeile* ale căror tradiție se păstrează pînă în zilele noastre, au înlesnit contactul românilor de pe ambele sale versante — *legăturile economice* durabile, schimbul permanent și intens de mărfuri, generat de caracterul complementar al economiei, a fost un puternic factor stimulator al ideii de unitate. Unitatea limbii și a credinței, felul de viață și tradițiile comune au făcut firești schimburile de bunuri, atît materiale, cît și spirituale. În vremea cînd Mihai a realizat Unirea — care nu poate fi concepută în afara acestei realități și a evoluției organice și unitare a vieții românești în secolele anterioare — comuniunea economică a celor trei țări românești, cu adinci rădăcini istorice, constituia o realitate care s-a dezvoltat neînterupt, reprezentînd o trăsătură permanentă și marcantă a evoluției lor istorice. În secolul al XVI-lei, încă, se poate vorbi de un început al pieței unice românești, care va evolua spre piața națională în secolul al XIX-lea; în cuprinsul acesteia, Brașovul a jucat rolul unei veritabile plăci turnante¹⁴.

Conștiința unității a fost puternic întreținută de *necesitatea luptei comune pentru apărarea independenței*. În decursul istoriei, adeseori, românii s-au găsit alături. Unirea realizată de Mihai, episod remarcabil al acestei unități, va rămîne temeinic în conștiința posterității.

Unitatea de cultură a reprezentat o altă realitate puternică în viața poporului nostru și trebuie înțeleasă și ea ca manifestare a uneia și aceleiași spiritualități românești, rezultat al unei îndelungate experiențe istorice. Nu mai trebuie demonstrat caracterul unitar al creației populare. Capodoperele geniului popular românesc au avut o circulație largă, pe întreg spațiul etnic. Este suficient să amintim că *Miorița* cunoaște nu mai puțin de 900 variante, răspindite pe întreaga arie românească. Izvorită din aceeași experiență de viață, comună întregului neam, creația populară, mărturie a unei puternice și bogate unități spirituale, a contribuit la păstrarea și perpetuarea ideii de unitate a poporului nostru.

Același rol, mărturisit, de astă dată, l-a avut literatura scrisă. Impunerea și triumful limbii române în biserică, împotriva slavonismului, fenomen determinat de un îndelung proces intern de dezvoltare istorică, a însemnat transformarea literaturii într-un puternic instrument de cunoaștere și de afirmare a spiritualității etnice. Monumentele cele mai de seamă ale culturii laice sau eclesiastice nu sînt particulare, regionale, ci *românești*. Indiferent de provincia în care sînt tipărite, ele se adresează întregii spiritualități cu scopul puternic subliniat de a întreține coeziunea între ramurile risipite — prin vicisitudinile istoriei — ale unuia și aceluiași popor.

¹² Șt. Ștefănescu, *Mișcări demografice în Țările Române pînă în secolul al XVII-lea și rolul lor în unitatea poporului român*, în vol. *Unitate și continuitate...*, p. 187—207. A se vedea și Șt. Metes, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII—XX*, Edit. științifică, București, 1971, vol. *Populație și societate, Studii de demografie istorică*, sub redacția lui Șt. Pascu, Edit. Dacia, Cluj, 1972.

¹³ Șt. Ștefănescu, *op. cit.*

¹⁴ Radu Manolescu, *Unitatea economică a țărilor române în evul mediu (sec. XIV—XVI)*, în vol. *Unitate și continuitate...*, p. 135—152.

Nenumărate sînt mărturisirile istorice, atestate de izvoarele interne sau de cele străine, care dau expresie sentimentului comun al unității, romanității și continuității. Cronicarii și istoricii români din secolul al XVII-lea vor realiza, pentru prima oară, sinteza între fondul conștiinței autohtone a romanității și unității și argumentarea științifică a originii latine a poporului român.

„Proces istoric unitar, *lupta pentru independență, lupta pentru unitate și pentru cultură* — toate la un loc — alcătuiesc o unitate care dă sens conținutului de evenimente ale veacurilor XV—XVII¹⁵ distingîndu-i pe români pe planul vieții europene. Cuprins în timp între secolele XV—XVII, procesul istoric al definirii conștiinței de neam se extinde în spațiu, fără excepție, în toate regiunile vechii Dacii¹⁶. Constituirea națiunii române nu poate fi înțeleasă în afara acestor acumulări care i-au alcătuit substanța, i-au definit structura.

Ideile s-au definit, s-au dezvoltat și maturizat odată cu evoluția istoriei. În epoca asupra căreia am stăruit pînă acum, stările de spirit, așa cum am constatat, nu aveau doar *tendința* de a se transforma, se transformaseră, deja, în idei, iar mentalitatea în ideologie. Conștiința de sine care începe să-și găsească expresie în *năzuințe și frămîntări*¹⁷, îmbracă, nu mult mai tirziu, forme politice de manifestare.

Succintul excurs de mai sus, indispensabil pentru înțelegerea evoluției care a urmat în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului următor — în cursul căruia a fost afirmată, distinct, tendința reconstituirii unității în cuprinsul Daco-României — a reliefat, credem, adevărul în conformitate cu care națiunea și conștiința națională s-au cristalizat într-o îndelungată evoluție, din premise puternic constituite. *Conștiința politică* a veacului al XIX-lea, produs al epocii moderne, s-a conturat în timp, reprezintă, în egală măsură, rezultatul unei îndelungate evoluții, firești și continui¹⁸. D. Cantemir, referindu-se la *unitatea politică* inițială a românilor, nu face decît să dea expresie unei concepții noi, moderne, menite să orienteze spiritele, să fixeze obiectivele luptei pentru independență și unitate, pe făgașul nou, care începe să devină, național.

Țările române nu au rămas în afara procesului impetuos și complex al dezvoltării Europei în secolul al XVIII-lea. Transformările spectaculare — în esență, cel puțin, dacă nu și în forme de manifestare — veritabile *revoluții*¹⁹, au modificat structural fizionomia societății românești solicitînd, la începutul secolului al XIX-lea, o acomodare tot mai deplină, în raport cu *spiritul veacului*. Aceste transformări, care însoțesc procesul dezvoltării istorice, drumul spre nou, spre societatea capitalistă, desăvîrșesc și dau sensuri noi, moderne, premiselor anterioare conturînd *națiunea română* cu atributele sale fundamentale, cu formele de manifestare care-i sînt proprii.

Deși istoria i-a despărțit din punct de vedere politic, așa cum am constatat, românii s-au dezvoltat nu numai spiritual dar și material pe aceleași coordonate străduindu-se continuu să-și refacă unitatea, să-și mențină și să-și desăvîrșască independența. În epoca modernă, dezvoltarea societății românești devine mai organică, mai unitară, sporește necesitatea reconstituirii unității politice, pe care o impun condițiile înseși ale dezvoltării istorice — *Lupta politică, națională*, devine o realitate, expresie a noului stadiu al istoriei, a prezenței națiunii. Se naște și se dezvoltă o *chestiune românească* în Imperiul habsburgic, căruia-i fusese incorporată Transilvania. Lupta românilor, pentru conferirea de drepturi politice națiunii, inițiată de Inochentie Micu, își găsește o înaltă expresie în *Supplexul* din 1791 și în cele care i-au succedat¹⁹. De asemenea, în Principate, numeroasele demersuri — memorii și proiecte de reformă, de ordinul

¹⁵ Eugen Stănescu, *op. cit.*, p. 999—1000.

¹⁶ *Ibidem*, p. 997.

¹⁷ *Ibidem*, p. 1000.

¹⁸ O expunere în acest sens în lucrarea noastră *Rădăcinile istorice ale revoluției de la 1848*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol“ din Iași, an, XI, 1974, p. 37—42.

¹⁹ D. Prodan, *op. cit.*, Idem, *Încă un supplex libellus românesc. 1804*, Edit. Dacia, Cluj, 1970 și Aurel Răduțiu, Ladislau Gyémant, *Supplex libellus valachorum în variantele de la Șchei*, Edit. Dacia, Cluj, 1975.

sutelor²⁰ — invocarea dreptului istoric, al integrității teritoriale, lupta împotriva regimului fanariot și a jurisdicției consulare, pentru autonomie eclesiastică, pentru forțe militare pămîntene, exprimă aceleași teluri politice naționale, după cum apelul la capitulații are în vedere aceeași dorință a neatîrnării statale²¹.

Mișcările sociale din Transilvania, inclusiv marea ridicare a lui Horea, au o subliniată patină națională, după cum revoluția în fruntea căreia s-a aflat Tudor Vladimirescu reprezintă expresia cea mai înaltă a luptei naționale, pentru unitate și independență, act viguros al tinerei națiuni române. Ei nu poate fi înțeleasă și apreciată decît în legătură cu întreaga desfășurare a istoriei anterioare, ca rezultat al unei îndelungate și complexe acumulări.

O primă constatare care se desprinde din notațiile de mai sus este că nu putem aprecia strădaniile de realizare a unității politice din deceniile care au precedat revoluția de la 1848 în afara procesului complex de constituire a națiunii, a dezvoltării premiselor acesteia în cursul desfășurării istoriei. În conștiința generației de la 1848, crescută în umbra revoluției de la 1821, *ideea* de unitate depășise stadiul abstract, sentimental. *Voința de unitate* își găsește expresie fermă în *practica politică* (în condițiile în care aceasta era proprie situației Principatelor). Dacă procesul complicat al transformării ideii în acțiune politică poate fi urmărit în dezvoltarea înseși a istoriei noastre, trebuie reținut rolul important în acest sens pe care l-a avut factorul extern, impulsurile din afară. În dezvoltarea largă a capitalismului, Europa se concentrează, tinde să devină, tot mai mult, o unitate, o piață unică. Țările române nu rămîn în afara procesului general de integrare. Dezvoltarea capitalismului este însoțită, totodată, de un continuu proces de apropiere de Europa. Conștiința europeană, a apartenenței la Europa, atît de puternică pe continent, încă din cel de al XVII-lea secol²², începe să devină o componentă a ideologiei românești. Pentru cărturarii epocii luminilor, așa cum, pe drept, s-a observat, sentimentul modernismului, al civilizației și libertății, este în strînsă legătură cu *ideea de Europa*²³.

În timp de românii erau conduși spre reconstituirea unității de rațiuni care decurgeau din logica desfășurării propriiei lor istorii, puterile europene, de timpuriu, încă, din considerente în acord cu interesele lor politice și strategice, în condițiile noului raport de forțe și al noului echilibru impus de declinul ireversibil al Imperiului otoman, au elaborat diverse proiecte. În cuprinsul acestor proiecte și planuri, țărilor române, Principatelor, în speță, le este rezervat un loc special; acestea devin, se poate spune, un fel de placă turnantă a proiectelor politice care vizau sud-estul Europei, din care decurge și importanța pe care acestea o capătă în obiectivele marilor puteri implicate²⁴. Fără să intrăm în detalii, faptele sînt cunoscute, este suficient să remarcăm aici că „*ideea creării unui stat românesc ca alternativă capabilă să ofere o ieșire din labirintul contradicțiilor și confruntărilor dintre puteri, cîștigă teren impunîndu-se tot mai mult ca un element constant în politica internațională din estul continentului*”²⁵. *Ideea restaurării Daciei, într-o formă sau alta, servind interese, departe, de multe ori, de cele naționale românești, devine tot mai frecventă, alimentată de cunoașterea tot mai deplină a realităților românești, inspirîndu-se din acestea, din soluțiile sugerate de români înșiși; proiectele de acest gen contribuie la conturarea liniei politice adoptate de factorii politici responsabili ai intereselor naționale românești, ajută la definirea și înțelegerea pozițiilor puterilor.*

²⁰ Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines 1768—1830*, București, 1970 și *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines 1831—1859. Avec un supplément pour les années 1769—1830*, București, 1972.

²¹ L. Boicu, *Geneza „chestiunii române” ca problemă internațională*, Edit. Junimea, Iași, 1975, p. 31.

²² Cf. D-nis de Rougemont, *Vingt-huit siècle d'Europe. La conscience européenne à travers les textes d'Hésiode à nos jours*, Paris, Payot, passim.

²³ Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul în Principatele Române*, Edit. Acad. R.S.R., București, 1972, p. 36, 39.

²⁴ L. Boicu, *op. cit.*, p. 56 și urm.

²⁵ *Ibidem*, p. 38.

²⁶ *Ibidem*, passim.

Modificarea raportului de forțe dintre puteri în secolul al XVIII-lea, locul ocupat de Principate în cadrul *Problemei orientale*, politica acaparatoare a marilor puteri — ale celor limitrofe, mai ales — a impus, de timpuriu, încă, ideea neutralității și a protectoratului european asupra unui stat românesc tampon; soluția echivala în fond, cu o internaționalizare a regimului juridic al noului stat. Românii s-au pronunțat în acest sens încă din 1772²⁷.

Împrejurările internaționale, poziția țărilor române, la confluența unor interese multiple, condițiile suzeranității Porții, apoi ale protectoratului Rusiei asupra Principatelor, stăpânirea Habsburgilor asupra Transilvaniei, care se adăugă luptei românilor înșiși, transformă *chestiunea românească* în sensul său național, într-o problemă internațională, de importanță continentală; totodată, îi determină pe români să-și limiteze obiectivele și să-și schițeze linia tactică în raport cu posibilitățile de realizare. De timpuriu, reconstituirea Daciei — înțelesă mereu în limitele firești ale vetrei strămoșești — este circumscrisă la cele două Principate. Această strategie, considerată ca definind o primă etapă în acțiunea de constituire a statului național, urmărită în deceniile care au precedat revoluția, își va găsi formulările corespunzătoare în programele revoluționare de la 1849.

Generația de la 1849 *răsărită*, așa cum apreciază Alecu Russo, „în larma ideilor nouă”²⁸, elaborând programul de constituire al României moderne, va fi beneficiara întregii acumulări de care am pomenit până aici; își precizează obiectivele și își definește tactica valorificând această moștenire, trecută prin focul catalizator al revoluției din 1821 care a accelerat puternic cadența dezvoltării istorice. Influența copleșitoare asupra societății exercitată de acest eveniment de sinteză a istoriei românești este exprimată limpede de Chezarie al Rîmnîcului, la 1825, în cuvintele: „*O anule cu leatul 1821! Tu adevărat, prin intrarea-ți, de ai și pricinuit Românilor amărăciune, dar deodată și deșteptare; Lunile tale academii s-au inchipuit pentru Români, zilele tale învățături [...] ceasurile tale dascăli... iar minuterile tale, ca niște sori luminători s-au înfuri în simțurile Românilor [...]*”³⁰.

Ajunși la acest punct al expunerii noastre, considerăm utilă o nouă precizare. Din motive asupra cărora nu este locul să stăruim aici, conducătorii luptei naționale a românilor din Transilvania au pus accentul pe *romanitatea* poporului român, pe *latinitatea* limbii, pe *continuitatea* pe teritoriul vechii Dacie. Afirmarea unității poporului și a teritoriului nu lipsește în operele reprezentanților Școlii Ardelene. Accentul se pune însă pe recunoașterea românilor ca *națiune politică*, cu toate consecințele care decurg de aici. În Principate însă, al căror statut juridic internațional a fost deosebit, accentul cade pe unitate, chiar dacă aceasta este limitată, pentru o primă etapă, numai la Moldova și Țara Românească. Aici, nimeni nu contesta românilor originea, limba și tradițiile. Beneficiind de situația specială în care se aflau, de autonomia largă-stirbită dar nu anulată, chiar sub rigorile regimului fanariot — Principatele s-au situat în fruntea luptei pentru unitate introducând, de timpuriu în vocabularul luptei naționale noțiunea de *Daco-România*. Aceasta cu atât mai mult cu cât, în perioada regulamentară — în cuprinsul chiar al Regulamentului — principiul unirii fusese recunoscut de cele două puteri, protectoare și suzerană.

Nu intenționăm să analizăm aici — în limitele observațiilor generale la care ne-am restrâns intervenția noastră — împrejurările în care a început să fie utilizată noțiunea; problema este cunoscută, de altfel³¹. Este de ajuns să constatăm că termenul, prin el însuși, exprimă limpede dorința revenirii la uni-

²⁷ Ibidem, p. 38 și Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul...*, p. 157.

²⁸ Alecu Russo, *Scrieri*, Craiova, Edit. „Scrișul Românesc, ș.a.”, p. 101—102.

²⁹ Paul Cornea, *Originile romantismului românesc. Spiritul public, mișcarea ideilor și literatura între 1780—1840*, București, Edit. Minerva, 1972 (Momente și sinteze).

³⁰ E. Virtosu, Tudor Vladimirescu. *Glose, fapte și documente noi (1821)*, București, 1927, p. 5. Vezi și Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul...*, p. 35 și urm.

³¹ Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul...*, p. 173—175.

tatea inițială a pământului strămoșesc, este o justificare a opțiunii generale pentru unitate politică și independență. Este departe, deci, a exprima o simplă dorință abstractă, o idee; expresia reprezintă afirmarea unei concepții politice pentru realizarea căreia se desfășurau eforturile concentrate ale întregii societăți românești. *Istoria pentru începuturile românilor în Dacia*, este considerată de cel de al doilea editor al ei, moldoveanu Iordache Mălinescu, „cea mai dintâi istorie a nației românești“, care „i-au dat haractir înaintea neamurilor străine luminate [...] au învățat nația a-și cunoaște trupina și au deșteptat într-însa iubirea de nație și de patrie“³². În egală măsură, *Hronicul româno-moldo-vlahilor* al lui Cantemir, așa cum consideră editorul Gh. Săulescu, în 1835, reprezintă „*spețiala istorie a Daco-României „patriei noastre“*“, care „luminează întunerecul ceților revărsate peste istoria Daciei“, punind „prea capul acestui nobil arbure împărăteasca coroană a strămoșilor“³³.

Aceleași obiective le mărturisește și M. Kogălniceanu în paginile *Daciei literare*³⁴.

Cînd Principatele intra în perioada regulamentară se parcursese, deci, o importantă etapă în cristalizarea năzuințelor interne, în impunerea pe plan european a *chestiunii românești*, a importanței și necesității creării unui stat național românesc, expresie și a dorinței și hotărîrii românilor dar și a nevoii de menținere a echilibrului european. Este limpede, deci, că generația de la 1848, practic, s-a născut în momentul în care unitate devenise o necesitate, condiția *sine qua non* a împlinirii națiunii, a dezvoltării istorice a acesteia. Reprezentantii cei mai autorizați ai acesteia nu au făcut decît să răspîndească ideea, să o amplifice — prin intermediul mijloacelor epocii — să o transforme în componentă esențială a conștiinței naționale, în sfîrșit, să facă din ea elementul principal al acțiunilor politice, în perioada care a premers revoluției. Se poate spune, cu temei, că „istoria ideii de unitate a poporului român este istoria etapelor în care gîndirea social-politică a românilor a dobîndit treptat conștiința tot mai deplină a identității intereselor poporului român“³⁵. Revoluția a probat limpede identitatea acestor interese.

Așa cum, pe drept, s-a remarcat, generația de la 1848 „face saltul de la constatările Școlii ardelenne despre unitatea noastră ca națiune la ideea unei solidarități politice“³⁶. În scrisul și în acțiunile lor, reprezentanții generației dau expresie, fără echivoc, acestei transformări. În viziunea lui Bălcescu și a lui Kogălniceanu, a lui F. Aaron, G. Barițiu sau S. Bărnuțiu, cîțiva din iluștrii reprezentanți a nu mai puțin ilustrei generații, *Dacia* nu reprezenta trecutul, „avea semnificația viitorului, a unui stat național“, reprezenta realizarea unei unități organice între trecut, prezent și viitor, pe drumul ascendent al împlinirii naționale. *Magazinul istoric pentru Dacia*, ca și *Dacia literară*, *Arhiva românească*, *România* sau *Biblioteca Românească*, exprimau nu numai prin titlul viziunea unificatoare a generației; prin însuși conținutul lor, ofereau argumente și arme necesare voinței de a o transpune în practică. „O nație — constată Vasile Pop, învățat transilvănean — nu se poate osebii prin munți înalți, rîuri mari sau alte hotărî politicești, ci numai acolo încetează a fi o nație, unde încetează limba care o vorbește“³⁷ (s.n. Gh. P.). „*Tînta noastră* — declară N. Bălcescu, unul din cei mai străluciți reprezentanți ai generației sale — *socotesc că nu poate fi alta decît Unitatea Națională a Românilor*“³⁸ (s.n. Gh. P.).

³² P. Maior, *Istoria pentru începuturile românilor în Dacia*, Buda, 1834, p. VII—VIII (precuvîntarea lui I. Mălinescu).

³³ D. Cantemir, *Hronicul româno-moldo-vlahilor*, Iași, 1835 (Gh. Săulescu în „înștiințarea“ primului volum).

³⁴ N. Iorga, *op. cit.*, p. 48—50.

³⁵ A. Răduțiu, P. Teodor, *Ideea de unitate politică la români*, Edit. științifică, Orizonturi, București, 1968, p. 11—12.

³⁶ *Ibidem*, p. 87.

³⁷ *Ibidem*, p. 85—86.

³⁸ Nicolae Bălcescu, *Privire asupra stării de față, asupra trecutului și viitorului patriei noastre*, Ediție de Cornelia Bodea, Bălcești pe Topolog, 1970, p. 41.

Obiectivele, dar și temeiurile naționale pandacice românești sînt reliefate și de străinii care ne-au cunoscut. Explicații cuprinzătoare oferă diplomatul francez Bois le Comte în documentatul său raport din 1834, F. Colson, în activitatea sa practică, precum și în lucrările consacrate Principatelor, J. A. Vaillant, în a sa celebră *La Roumanie*, precum și H. Desprez care, în 1848 mărturisea că vastul teritoriu locuit de români „se numește, pe bună dreptate, România [...] în limba patriotismului”³⁹.

Revoluția de la 1848 a fost, mai mult decît o încercare de răsturnare violentă; a fost, înainte de toate, o vastă acțiune politică, de transpunere în viață a unui program îndelung chibzuit, în cuprinsul căruia unitatea reprezenta un punct fundamental; continuarea unor acțiuni politice desfășurate sistematic, cu stăruință, în deceniile precedente. Demersurile și acțiunile politice românești din perioada care a stat sub semnul Regulamentului organic, orientate spre realizarea unității, sînt cît se poate de semnificative cu privire la drumul parcurs în procesul de maturizare a conștiinței naționale. *Acțiunea practică, politică*, pentru înfăptuirea Daciei reliefează existența națiunii române conștientă de *misia* și destinul său istoric. În condițiile complicate create de sporirea influenței puterii protectoare, de neputința intervenției directe și a sprijinului puterilor occidentale a Franței și al Angliei, mai cu seamă — acțiunile românești — cele oficiale — sînt prudente, fără să piardă nimic însă din semnificația lor. Lupta politică, legală sau conspirativă, devine, acum, o componentă a mișcării naționale, o componentă fundamentală.

Un rol important în desfășurarea acesteia îi revine lui M. Sturza care și-a manifestat opțiunea înainte încă de a deveni domn regulamentar al Moldovei. Cînd, în perioada elaborării legiurii, M. Sturza se pronunță deschis în favoarea Unirii, pentru constituirea unui regat al Daciei — formulă pe care N. Roset-Roznovanu o susținuse în 1826⁴⁰ — își afirmase și el, de mult, încă, concepția pandacică, pe care o împărtășeau, firește, și reprezentanții clasei sale⁴¹. Același Sturza, în numele boierilor, puțin mai tirziu, solicită sprijinul Angliei pentru garantarea securității și a independenței Principatelor⁴².

Demersuri diplomatice îndreptate în același sens, pentru contracara influenței exclusive a puterii protectoare, face și domnitorul muntean Alex. Ghica. Anglia, dar mai ales Franța au încurajat opoziția internă împotriva puterii protectoare, sprijinind — prin reprezentanții lor: Colquhoun, Billecoq și Huber — realizarea unei unități de acțiune între Moldova și Țara Românească. Desfășurarea acestor demersuri este cît se poate de semnificativă pentru problema care ne interesează⁴³.

Acțiunea condusă de I. Cîmpineanu, din 1838, al cărei program este atît de limpede formulat în *Declarația de principii* a partidei naționale, este cea mai înaltă expresie a luptei naționale românești din perioada în discuție. Tratativelor politice desfășurate în capitalele europene, realizarea unei înțelegeri depline a forțelor interne, prin atribuirea tronului statului unit lui M. Sturza, reliefează mai mult, poate, decît toate celelalte acțiuni faptul că Daco-România, chiar în limitele reduse ale celor două Principate, constituia obiectivul unor acțiuni politice concertate. Ideea devenise, categoric, obiectiv politic național⁴⁴.

³⁹ Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitate națională 1834—1849*, București, 1967, p. 100.

⁴⁰ N. Iorga, *Histoire des relations russo-roumaines*, Iassy, 1917, p. 273 și Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVII, p. 401—532.

⁴¹ Hurmuzaki, *Documente*, supl. I, vol. IV, (*Considérations sur la Moldavie et la Valachie au commencement de 1825* — memoriu înaintat țarului Rusiei, p. 63—69).

⁴² I. C. Filitti, *Correspondența consulilor englezi în Principate. (1828—1836)*, extras din „Analele Academiei Române, Memoriile secțiunii istorice”, seria a II-a, t. XXXVIII, București, 1916.

⁴³ Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVII, *passim*.

⁴⁴ Pe larg, asupra acestei probleme, stăruim într-o lucrare aflată în curs de publicare, intitulată *România în relațiile internaționale (1815—1853)* — capitol dintr-o monografie.

Demersurile diplomatice întreprinse de Cîmpineanu, purtate în numele *românilor* și nu doar a uneia din provinciile locuite de aceștia, reprezintă, în măsură egală, prima încercare deschisă de internaționalizare a *problemei românești*, a dreptului românilor de a se constitui într-un stat unitar și independent.

Acțiunile politice — continuate, în secret, în cadrul *Frăției* (societate secretă), amplificate în afara hotarelor țării prin activitatea *Asociației studenților români din Paris* — filială externă a *Frăției* — s-a dezvoltat cu stăruință în afirmarea dezideratului național de unitate. În favoarea unității românești a început să se pronunțe, cu tot mai multă fermitate, opinia europeană pentru atragerea căreia s-au făcut eforturi continue și consistente.

Sînt, toate acestea, fapte pe care istoria le-a consemnat, pe care le-am semnalat doar pentru a sublinia, din nou, stadiul dezvoltat al luptei naționale în perioada care a precedat revoluției de la 1848.

Departate de noi intenția de a discuta complet problema, în toate laturile și în întreaga sa complexitate. Am dorit doar să reliefăm, prin cîteva notații, că generației de la 1848 îi revine meritul de a fi conștientizat sentimentele ascunse în sufletul poporului. Ea a dat expresie, pe înțelesul tuturor, ideii de unitate națională care se cristalizase în decursul unei evoluții îndelungate. A adaptat ideea la cerințele epocii dezvoltînd o amplă luptă politică, pe diverse planuri, pentru transpunerea sa în practică. Ideea de unitate nu aparține epocii moderne; poporul român s-a născut cu conștiința unității, la care n-a renunțat niciodată, cu toate vicisitudinile istoriei. Epoca modernă a dat ideii semnificațiile și dimensiunile sale reale, a definit căile de înfăptuire a Daco-României, a statului național, pentru realizarea istorică a națiunii române, una și indivizibilă.

Rememorarea acestor adevăruri sînt întotdeauna oportune pentru că ele capătă semnificații și sensuri mereu noi

DIN ÎNCEPUTURILE MIȘCĂRII SOCIALISTE LA IAȘI

DE

DUMITRU VITCU

În strinsă interdependență cu dezvoltarea economică, politică, științifică și culturală a țării, cu progresul forțelor de producție, cu acțiunea legilor sociale obiective și a diferiților factori interni și internaționali care ne-au influențat istoria, procesul de organizare și unire a forțelor proletariatului român a fost rezultatul firesc al adâncirii contradicțiilor sociale, al intensificării luptei de clasă și al răspîndirii ideilor socialiste într-o vreme cînd societatea românească, în ansamblul ei, intrase pe făgașul unor transformări structurale profunde. Generate de aceleași condiții și acționînd — deși inițial izolat — în același sens, mișcarea muncitorească și cea socialistă din România au preluat tradițiile luptei revoluționare și patriotice a generației pașoptiste, le-au continuat și ridicat pe o treaptă superioară, militînd activ pentru înfăptuirea dezideratelor majore ale revoluției burghezo-democratice, abia începută dar nedesăvîrșită încă.

În deceniile care au urmat constituirii statului român unitar, paralel cu apariția primelor forme de organizare a proletariatului, și independent de acestea, au apărut și s-au dezvoltat în diferite centre ale țării cercuri revoluționare secrete, alcătuite din tineri intelectuali receptivi la ideile înaintate ale timpului, cercuri care au marcat începutul mișcării socialiste în România. Constituindu-se într-o perioadă cînd pe plan internațional avea loc transferul centrului revoluționar din apusul Europei în răsăritul ei, cercurile revoluționare de la noi au fost influențate ideologic de mișcarea revoluționar-democratică din Rusia, influență condiționată de comunitatea sarcinilor luptei revoluționare, pentru etapa respectivă, atît în Rusia cît și în România¹. Exprîmînd starea de spirit antifeudală a maselor largi populare, membrii acestor cercuri, deși dominați de idei ale socialismului utopic premarxist, își propuneau spre rezolvare cea mai acută problemă a vieții sociale, lupta pentru lichidarea rămășițelor feudale, împotriva arbitrarului politic, pentru rezolvarea revoluționară a problemii agrare, pentru cucerirea libertăților democratice.

Între primele centre din țară unde au apărut și s-au dezvoltat asemenea cercuri revoluționare s-a situat și orașul Iași, urbe cu bogate și străvechi tradiții culturale, care a devenit în deceniul al VIII-lea „adevăratul leagăn al mișcării socialiste române”². Astfel, în anul 1875 lua ființă aici cel dintîi cerc revoluționar din țară, alcătuit din cîțiva studenți ai Facultăților de drept și de medicină (Eugen Lupu, C. Gheorghiu, C. Stăuceanu, un funcționar de la căile ferate, I. Hubert, și

¹ A. Deac și I. Felea, *Legături între mișcarea socialistă din România și mișcarea revoluționară rusă la sfîrșitul secolului al XIX-lea*, în „Anale de istorie”, nr. 5/1963, p. 81—96.

² I. C. Atanasiiu, *Pagini din istoria contemporană a României. Mișcarea socialistă, 1881—1900*, vol. 1, București, 1932, p. 17.

poetul Bonifaciu Hetrat, pe atunci student în litere). Conduc de Eugen Lupu, care i-a direcționat acțiunile îndeosebi spre „Clubul studenților Universității din Iași” înființat la 5 martie 1875³, acest cerc a desfășurat o bogată activitate propagandistică în rândurile tineretului din licee și Universitate. Nu întâmplător, în lunile imediat următoare, s-au făcut auzite glasuri, în cadrul conferințelor organizate de către membrii clubului, dezaprobind iminenta tranzacție comercială dintre România și Austro-Ungaria, atitudine ce l-a determinat pe ministrul de atunci al instrucțiunii, Titu Maiorescu, să reproșeze conducerii Universității îngăduința față de amestecul studenților în „politica militantă”⁴. Activitatea de propagandă a socialiștilor ieșeni a fost dublată de sprijinul efectiv ce-l acordau mișcării revoluționare ruse prin înlesnirea tranzitului de literatură socialistă, provenind din apus, peste granițele imperiului țarist. De altfel, încă din anul 1872, Eugen Lupu întreține legături — prin G. F. Zdanovici — cu centrul revoluționar rus din Geneva și crease, probabil la cererea acestuia, un depozit de literatură revoluționară la Iași⁵. La rândul lor, tinerii socialiști ieșeni au primit un ajutor prețios în activitatea ce-o desfășurau din partea revoluționarilor ruși pe care prigoana țaristă îi silise să emigreze la noi, unii dintre aceștia constituind totodată verigi de legătură între curentele revoluționare ce activau la Geneva, Paris și Londra și cele din Rusia. Dintre ei, un rol însemnat în activizarea tineretului intelectual ieșean au jucat N. Zubcu-Codreanu, sosit la Iași încă din anul 1874⁶, dr. N. Russel, C. Dobrogeanu-Gherea, Zamfir C. Arbore s.a., veniți în anul următor. Cei mai mulți locuiau în casa unui emigrant polonez din mahalaua Broscăriei și lucrau, „parte din lipsă de mijloace, parte din principii, din dragoste și respect față de muncă, la zidirea unui mal de lângă vechea Academie Mihăileană”⁷. Datorită și influenței lor pe lângă curentele din Iași și București, s-au format în anii 1876—1877 alte nuclee revoluționare la Ploiești și Galați.

Condițiile social-economice și politice din România burghezo-moșierească de atunci au asigurat fertilitatea solului pe care au fost semănate primele idei socialiste. Într-o corespondență anonimă — provenind din cercul socialiștilor români — publicată în gazeta emigranților ruși din Elveția în 1875⁸ era înfățișată Europa mizeria maselor țărănești și a păturilor muncitorești din România, condamnate la moarte prin înfometare datorită secetei și holerei care bintuiseră nu de mult și îndeosebi județele Moldovei și Bucovina⁹. Rădăcinile răului, a stării de înănoiere a țării, semnatarul corespondenței (probabil Zubcu-Codreanu) le vedea în însăși „baza economică a societății actuale”. Pornind de la analiza minuțioasă a situației economico-sociale din țară, autorul conchidea că „numai revoluția socială ne va putea duce și pe noi românii pe drumul luminos al fericirii și bunești stări a muncitorilor”. Pentru aceasta însă era necesar „a trezi pe oamenii înaintați din România din indiferența lor, a le arăta tabloul nedreptăților strigătoare la cer, precum și scopurile luptei, îndreptându-le privirile spre viitor”¹⁰. Revoluționarii români de atunci trebuiau, așadar, să recruteze forțe noi, capabile să întărească frontul încă restrins al luptei pentru înfăptuirea idealului numit de ei „bunăstarea tuturor”.

Ca rezultat al propagandei desfășurate pe un teren și într-un climat general prielnic, în scurtă vreme cercul socialiștilor ieșeni s-a lărgit considerabil. În preajma izbucnirii războiului pentru independență, de pildă, Eugen Lupu îi scria

³ Aurel Loghin, *Din tradițiile democratice și revoluționare ale studențimii ieșene*, „Cercetări istorice” (scria nouă) III, Iași, 1972, p. 269.

⁴ D. Berlescu, *Universitatea din Iași de la 1860 până la 1918*, în vol. *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași*, București, 1960, p. 202—203.

⁵ Zamfir C. Arbore, *În exil. Din amintirile mele*, Craiova, 1896, p. 115.

⁶ O pagină din socialismul român: viața și activitatea lui Zubcu-Codreanu, București, s.a., p. 14.

⁷ Sofia Nădejde, *Amintiri*, publicate în „Adevărul” din 24 februarie 1935.

⁸ *Din istoricul legăturilor revoluționare româno-ruse, 1849—1881*, București, Ed. Academiei, 1955, p. 139.

⁹ Vezi și „Adevărul” din 14 februarie 1935.

¹⁰ *Din istoricul legăturilor revoluționare...*, p. 140.

lui N. Codreanu (funcționând pe atunci ca medic de plasă în județul Argeș) că un întreg cerc secret de tineret studios în frunte cu frații Nădejde — prozeleți ai filozofului de prestigiu Vasile Conta — aderase la mișcarea socialistă¹¹. Neîndoielnic, războiul cu întregul său cortegiu de abuzuri și nedreptăți din partea claselor posedante a contribuit într-o măsură însemnată la atragerea tot mai multor aderenți de partea noului crez, socialist, care dobândise deja consistența unui curent. Iluziile că în urma războiului se vor efectua reforme sociale menite să îmbunătățească situația maselor, să învieze viața economică și să asigure bunăstarea țării aveau să fie spulberate în perioada imediat următoare. Referindu-se la situația creată după război, un contemporan scria: „dacă anul 1877 a fost anul entuziasmului, al speranțelor mari și al victoriilor, în schimb, anul 1878 fu anul decepțiilor și al deziluziilor”¹².

În atmosfera de nemulțumire generală, generată de criza economică și politică de după război, firește, interesul pentru viața socială a sporit neconținut, stimulând activitatea propagandistică și organizatorică a cercurilor revoluționare. A fost formulată chiar, de către N. Codreanu, propunerea creării unei mari organizații legale socialiste prin unirea cercurilor revoluționare din diferite crașe ale țării¹³. Desigur, sensul conferit termenului nu corespundea atunci ideii de partid proletar însă el dădea expresie năzuinței de afirmare organizatorică și mai largă a socialismului ca un curent de gândire. Tendința aceasta este confirmată și de faptul că tot mai multe cercuri revoluționare secrete s-au transformat, curînd, în cercuri socialiste puternice, bine organizate, activînd pe baze legale și luînd contact direct cu unele scrieri marxiste¹⁴. De altfel, în particular, unii socialiști ieșeni cunoscuseră încă din anii 1875—1876 lucrări ale lui Marx, pe care le studiaseră „pagină cu pagină”¹⁵.

O deosebită amploare a luat activitatea propagandistică a cercului din Iași unde, după moartea lui N. Codreanu (1878), s-au adunat mulți dintre fruntașii pînă atunci risipiți ai socialismului românesc. În scurt timp propaganda lor s-a intensificat într-atît încît la clubul studenților s-a trecut la ținerea de referate publice în care erau abordate, îndeosebi, problemele sociale majore ale epocii, dar și altele precum: știința, religia, patriotismul etc.¹⁶. Scopul final al acestei acțiuni avea să fie ulterior mărturisit de Sofia Nădejde: „se spera că, cultivîndu-se mai întîi spiritele acestea vor deveni mai receptive și pentru ideile sociale mai înaintate”¹⁷. Deși ideile răspindite în acea vreme de socialiști țineau de cele mai diverse curente ce pretindeau a fi socialiste (ca de exemplu, poporanismul, lassallianismul, proudhonismul, bakuninismul) înglobîndu-se materialismului vulgar¹⁸, totuși propagarea lor a avut atunci o importanță politică și științifică deosebită, exercitînd, mai ales printre intelectualitatea cu starea de spirit democratică, un efect eliberator. Astfel, socialiștii opuneau apologiei pe care clasele dominante o făceau proprietății private ideea necesității desființării ei, teoriilor burgheze despre stat le opuneau teza caracterului de clasă al statului român. „democrației” regimului burghez-moșieresc îi opuneau democrația poporului exploatat și asuprit, iar concepțiilor mistico-religioase despre lume le opuneau vederi materialiste, ateiste. Prin acțiunea lor, socialiștii nu numai că au împărțit tineretului înaintat noi cunoștințe, dar l-au și mobilizat la luptă efectivă împotriva tuturor manifestațiilor reacționare și retrograde din viața socială și politică a țării. În numele lozincii „să luminăm poporul”¹⁹, cercul socialist din Iași a

¹¹ *Primii socialiști români*, în „Calendarul muncii”, 1913.

¹² C. Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, vol. 1, București, 1927, p. 215.

¹³ *Din istoricul legăturilor revoluționare...*, p. 226—227.

¹⁴ D. Hurezeanu, *Răspîndirea ideilor „Capitalului” în România și influența lor asupra mișcării muncitorești la sfîrșitul secolului al XIX-lea*, în „Anale...”, nr. 3/1967, p. 97.

¹⁵ Georgeta Tudoran, *Aportul socialiștilor ieșeni la răspîndirea marxismului în România*, în „Cercetări istorice”, (seria nouă), I, Iași, 1970, p. 220.

¹⁶ C. Mille, *Dinu Millian*, București, 1885, p. 139.

¹⁷ „Adevărul”, din 5 mai 1935.

¹⁸ *Vezi Istoria gândirii sociale și filozofice în România*, București, Ed. Academiei, 1964, p. 322 și urm.

¹⁹ *Sentința Comisiunii judiciare a Universității din Iassy în procesul fraților Nădejde*, Iași, 1881, p. 20.

editat, sub redacția dr. Russel și a fraților Nădejde, una dintre primele publicații periodice socialiste din România, „Besarabia”, care, în pofida promovării unor teze narodnice în primele ei numere, a avut merite de netăgăduit în răspîndirea ideilor considerate de către cercurile guvernamentale drept „social-democratice sau mai bine zis comuniste”²⁰. Chiar de la început ziarul și-a câștigat ca adepți „mulți studenți și profesori, atît de aice, cît și din alte localități”²¹.

Nu mult timp după apariția acestei publicații, în octombrie 1879, a avut loc la Iași o consfătuire conspirativă cu participarea celor mai de seamă socialiști din localitate (dr. Russel, Ion și Gheorghe Nădejde, Eugen Lupu, Th. Speranța, A. Văleanu, Dumitrescu, Pastia ș.a.) și a lui Zamfir C. Arbore „venit anume de la București”²². Discuțiile, avînd ca obiect programul acțiunilor viitoare, s-au desfășurat într-o atmosferă furtunoasă, evidențiind lupta de opinii manifestată în sinul mișcării socialiste de la noi și prefigurînd deja existența unor curente. Un grup era pentru desfășurarea propagandei exclusiv în rîndurile tineretului studios, întrezărînd „ridicarea poporului” prin intermediul intelectualității. Altul, opina „să fie luminați muncitorii, adevărații interesați în cauză”²³.

Dar hotărîrea finală luată cu acel prilej, deși aparent justă — propaganda socialistă urmînd a se face deopotrivă în rîndul tineretului studios și al muncitorilor — era, în fond, narodnică, întrucît estompa rolul istoric al proletariatului și evita, astfel, să ridice problema viitorului clasei muncitoare din România. Meritul incontestabil al consfătuirii constă însă în faptul că pentru prima oară la noi s-au făcut auzite glasuri cerînd dirijarea atenției socialiștilor spre lupta muncitorimii aflată în plin proces de transformare dintr-o clasă „în sine” într-o clasă „pentru sine”.

După constituire, gazeta socialiștilor ieșeni, „Besarabia”, conturîndu-și un profil mai apropiat necesităților imediate de ordin social-economic și politic ale epocii, și-a atras adversitatea cercurilor guvernante și a presei oficiale²⁴. La aceasta a contribuit și faptul că propaganda revoluționară în rîndul maselor devenise sistematică după înființarea, în aceeași vreme, a unei tipografii proprii, care îngăduia socialiștilor ieșeni să publice „o multime de broșuri și foi volante litografiate și centigrafiate”²⁵. Larga răspîndire a ziarului și a celorlalte publicații socialiste, dar mai ales teama de urmările posibile, l-au determinat pe prefectul din Iași de atunci, L. Negruzzi, să impună redactorilor, sub amenințări, desființarea gazetei după numai trei luni de existență.

Reacțiunea a fost cuprinsă de o mai mare îngrijorare atunci cînd s-a constatat că propaganda socialistă prinsese rădăcini și se răspîndise larg în rîndurile elevilor din toate liceele din Iași²⁶. Printre elevi circulau broșuri socialiste litografiate ca: „Pericolul social”, „Valoarea de schimb” ș.a., al căror material era luat de cele mai multe ori chiar din referatele ținute la clubul studentesc. Elevii nu numai că-și expuneau cu curaj, chiar în cadrul orelor de clasă, ideile înaintate, dar în unele locuri, ca de exemplu la Liceul Național, parte dintre ei au creat un club secret²⁷. În urma propagandei și a activității iluministe duse de către socialiști în rîndurile tineretului studios din Iași, s-a ridicat un val de nemulțumire împotriva sistemului de învățămînt înapoiat și a apărut năzuința însușirii adevăratelor cunoștințe, năzuința spre știința pusă în slujba poporului.

²⁰ *Presa muncitorească și socialistă din România*, vol. I, partea I (1865—1879), București, Ed. politică, 1964, p. 49.

²¹ Georgeta Tudoran, *op. cit.*, p. 270.

²² „Adevărul” din 24 februarie 1935.

²³ *Ibidem*.

²⁴ I. C. Atanasiu, *op. cit.*, p. 18—19.

²⁵ „Dacia viitoare”, 1883, nr. 11, p. 169.

²⁶ G. G. Maxim, *Istoria socialismului la noi. Amintiri din adolescență în „Apărarea socială”, nr. 6 din 31 august 1919.*

²⁷ *Sentința comisiunii judiciare...*, p. 25.

Aplicarea hotărârilor adoptate la consfătuirea din toamna anului 1879, în condițiile menținerii și chiar a accentuării disputelor lăuntrice de opinii, a dus la consolidarea organizatorică a mișcării socialiste în numeroase orașe ale țării. Greva studenților ieșeni din octombrie 1880, îndreptată împotriva rectorului de atunci al Universității, P. Suciș²⁸, deși înfrântă, a avut o considerabilă importanță. Pentru prima oară în România studenții au lovit direct într-una din citădelele ideologice ale clasei dominante și au acționat sub conducerea socialiștilor. Nereușita grevei echivala totodată cu înfrângerea acelor elemente din sinul mișcării care se manifestaseră ca susținători, în exclusivitate, ai propagandei în rîndurile tineretului studios. Această concluzie au desprins-o și unii dintre socialiștii de la Iași, în speță dr. Russel, care, în perioada imediat următoare, încercînd să expună sistematic esența noului curent, formula, în broșura „Un studiu psihiatric urmat de cîteva comentarii asupra ideilor sănătoase”, primele puncte programatice ale mișcării socialiste din țara noastră²⁹. Necesitatea elaborării unui program în toamna anului 1880, cu toate limitele inerente unei astfel de încercări în acea vreme, se explică, în primul rînd, prin intensificarea mișcării socialiste în România și îndeosebi prin întărirea aceluia curent care voia să transfere centrul de greutate al activității propagandistice în rîndurile muncitorilor. Unele elemente de analiză a societății capitaliste prezente în borșură arată apropierea lui Russel de înțelegerea luptei organizate a maselor împotriva ordinii capitaliste. El afirma necesitatea ca socialiștii, depășind simpla propagandă, să contribuie efectiv la organizarea maselor pentru a opune, la momentul potrivit, „forțelor organizate ale minorității capitaliste, puterea și mai bine organizată a poporului și să poată chiar, fără a vărsa o picătură de sînge, a sfărîma ordinea socială actuală”³⁰.

Apariția broșurii lui Russel, prilejuită de campania împotriva socialismului inițiată în paginile foi reactionare ieșene „Mișcarea națională”, a stimulat pe plan național propaganda socialistă și în afara intelectualității, în rîndul muncitorilor industriali, pregătind astfel terenul pentru unificarea mișcării muncitorești cu cea socialistă. În Iași, autorul amintitei broșuri, împreună cu Constantin Mille și Th. Speranța, țineau periodic conferințe educative cu caracter socialist în fața muncitorilor adunați la cafenelele populare („La Meissner” și cea din str. Băncii) sfătuindu-i și ajutîndu-i să se organizeze în asociații profesionale bazate pe principiul luptei de clasă. Drept rezultat, încă de la finele anului 1880, lucrătorii brutari, apoi caretași, lăcătuși, rotari, fierari și cizmari s-au organizat în societăți proprii avînd și case de ajutorare reciprocă³¹. Mai mult chiar, societatea lucrătorilor ciobotari și cea a lucrătorilor caretași și cizmari și-au elaborat, fiecare, un statut propriu, încercînd pe acest temei să-și dobîndească legalitatea³².

Constituirea societăților de lucrători și noile coordonate ale propagandei socialiste au provocat o justificată neliniște în rîndul claselor dominante. Autoritățile ieșene trimiteau numeroase denunțări guvernului, cerînd să fie luate imediat măsurile cele mai energice împotriva socialiștilor³³. Folosind ca pretext manifestația organizată de către socialiști la Iași cu prilejul aniversării a zece ani de la proclamarea Comunei din Paris³⁴ și stimulat de intervențiile repetate ale consulului rus, guvernul a recurs la primele măsuri represive: activitatea organizațiilor socialiste a fost interzisă, cîțiva fruntași ai acestora, între care dr. N. Russel, Andrei Dumitrescu, P. Axelrod ș.a., au fost expulzați din țară în baza „legii contra străinilor”, promulgată în aprilie 1881³⁵, profesorii Ion și Gheorghe

²⁸ G. G. Maxim, *op. cit.*, în *loc. cit.*; vezi și C. Bacalbașa, *op. cit.*, p. 272.

²⁹ Dr. Russel, *Un studiu psihiatric urmat de cîteva comentarii asupra ideilor sănătoase*, Iași, 1880.

³⁰ *Ibidem*, p. 31—32.

³¹ *Documente privind Istoria României. Războiul de independență*, vol. 1, partea II-a, p. 685, 689, 837; C. Mille, *op. cit.*, p. 257; dr. Russel, *op. cit.*, p. 24.

³² „Dacia viitoare”, 1883, nr. 11, p. 163.

³³ A. D. Holban, *Socialismul în România și proprietatea mare*, Iași, 1907, p. 39.

³⁴ Vezi A. Loghin, *Aniversarea la Iași, în 1881, a comunei din Paris*, în „Analele științifice ale Univ. „Al. I. Cuza”, Iași, tom. XI, 1965, p. 117—124.

³⁵ Barbu Lăzăreanu, *Expulzări*, în „Cuvîntul liber”, seria II-a, 1924, p. 16—17.

Nădejde și Th. Speranța, calificați drept „colectiviști revoluționari”, au fost suspendați (primul definitiv) din învățămînt, fiind trimiși în judecata consiliului profesoral, iar studenții C. Mille, Al. Bădărău și N. Mihail au fost eliminați din Universitate³⁶. Numeroasele percheziții, arestări și expulzări n-au înfrînt însă elanul revoluționar al socialiștilor. „Sîntem convinși — declara la proces Ion Nădejde — că am fost condamnați numai pentru că sîntem socialiști. Momentul e solemn, să ia seama acei care fac acest pas, pe urmă vor trebui să facă și altele. Lupta ce o încep nu se poate sfîrși decît prin victoria socialismului”³⁷. Dimpotrivă, începînd cu aceste evenimente, potrivit constatărilor unui contemporan, „cercurile socialiste răsăr pretutindeni, fără ca cei din centru să știe cine le-a făcut”³⁸. Adversitatea cercurilor politice guvernante nu numai că a dat socialismului „atractiva fructului oprit”³⁹, dar semnifica recunoașterea oficială a mișcării ca o forță ce exercita o deosebită înrîurire în rîndurile unor pături sociale tot mai largi⁴⁰. În același timp, ea a scos cu putere în evidență necesitatea stringentă a clarificării pozițiilor ideologice în sinul mișcării. În pofida prigoanelor mereu sporite, legăturile dintre socialiști și muncitorime, care existau inițial pe linia conferințelor educative, s-au dezvoltat și au luat forma participării tot mai numeroase a reprezentanților mișcării socialiste la acțiunea de organizare profesională a lucrătorilor, acțiune ce a dat un puternic imbold deșteptării conștiinței de clasă a acestora. Nu a fost neglijată nici categoria socială cea mai numeroasă, țărînimea, a cărei capacitate de luptă verificată în vremea războiului pentru independență națională și a cărei situație materială de după război a apropiat-o de socialiști. Lansînd lozincă marxistă „pămîntul trebuie să aparțină celor ce-l muncesc”⁴¹, aceștia au rîspîndit diverse materiale de propagandă în lumea satelor, materiale care, prin conținutul lor, s-au bucurat de o largă circulație⁴².

Perspectivile creării partidului politic al clasei muncitoare erau, așadar, strîns legate de pregătirea unor premise ideologice și teoretice, iar acestea, de trecerea mișcării socialiste pe pozițiile marxismului. În rîspîndirea ideilor marxiste un rol important l-au avut tipărișurile socialiste, îndeosebi organele periodice de presă. Între acestea s-au impus revistele ieșene „Contemporanul” (1881) și, mai ales, „Revista socială” (1884). Prima, apreciată de contemporani drept „evanghelia a celei vremi”⁴³, grupînd în juru-i tineretul universitar: C. Mille, Al. Bădărău, Gheorghe din Moldova, V. Lateș, Garabet Ibrăileanu, Raicu Ionescu-Rion, Șt. Stîncă ș.a., cărora li s-au adăugat C. Dobrogeanu-Gherea, N. G. Turcanovici, E. Grubner ș.a., a fost o adevărată tribună a materialismului militant, popularizînd, vreme de un deceniu, cele mai înaintate cuceriri ale științei. În primii ani de existență „Contemporanul” s-a manifestat în limitele programului precizat încă din întîiul său număr, militînd de pe poziții general-democratice pentru rîspîndirea științei și culturii, împotriva misticismului și a ignoranței, pentru demascarea și lichidarea „șarlatanismului” științific de orice fel.

Anul 1885 avea să marcheze o cotitură radicală în activitatea revistei, pregătită de întreaga sa orientare de pînă atunci, reflectînd procesul de trecere a cercurilor socialiste pe poziții marxiste. În perioada care a urmat pînă la încheierea apariției sale, revista a contribuit din plin la rîspîndirea ideilor socialismului științific, atît prin publicarea unor traduceri din scrierile lui Engels, îndeosebi *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, cit și prin încercări de aplicare a învățăturii marxiste la analiza fenomenului social și cultural din țara noastră⁴⁴. Privit prin prisma problematicei abordate și în perspectiva

³⁶ *Sentința Comisiunii judiciare...*, p. 26.

³⁷ *Socialismul înaintea justiției. Procesul fraților Nădejde*, Iași, 1881, p. 12.

³⁸ „Dacia viitoare”, 1883, nr. 11, p. 169.

³⁹ „Adevărul” din 5 mai 1935.

⁴⁰ Ovidiu Bădina, *Ideologia mișcării socialiste premarxiste din România (1875-1883/1884)*, în „Cercetări filozofice”, nr. 5, 1963, p. 1234.

⁴¹ Gr. Munteanu, *Opt scrisori către țărani*, Iași, 1882.

⁴² Vezi „Dacia viitoare”, 1883, nr. 11, p. 169.

⁴³ „Adevărul” din 8 mai 1935.

⁴⁴ I. Felea, *Despre revista „Contemporanul” și rîspîndirea ideilor înaintate ale vremii (1881—1891)* în „Anale...”, nr. 4/1956.

timpului, „Contemporanul” — acest „formidabil uragan de idei și sentimente”, după cum îl caracteriza, la începutul secolului nostru, savantul I. Cantacuzino — a contribuit la „fixarea cinstită a valorilor, a creat un punct de raliere a sectoșilor de știință, a împins tineretul la studiu, a pus pe tapet problemele sociale, a dezvoltat nevoia de a căuta și afla adevărul, a recomandat atenției tineretului român toate noile curente ce animau intelectualitatea străină”⁴⁵.

Cealaltă publicație ieșeană, „Revista socială”, care a fost dealtfel cea mai importantă revistă teoretică marxistă din țară la sfârșitul secolului trecut⁴⁶, se angaja, încă de la apariția primului ei număr (10 aprilie 1884), să ducă o muncă de clarificare ideologică în rîndurile maselor proletare, dar și în cele ale socialiștilor, să înlăture confuziile, să combată de pe pozițiile socialismului științific teoriile „nereale” despre socialism, ca și calomniile adversarilor declarați. Pe această linie se situează și studiul cu caracter polemic al lui Gherea, *Karl Marx și economiștii noștri*⁴⁷, valoroasă lucrare de economie politică marxistă pentru acea perioadă, care a contribuit la demascarea caracterului reacționar și anti-științific al teoriilor economice vulgare profesate de unele cadre universitare, înlesnind, în același timp, cunoașterea marxismului de cercuri mai largi de cititori. În coloanele aceleiași reviste, Gherea, pornind de la analiza realităților obiective din țara noastră, a particularităților sociale, economice, politice și culturale, de dezvoltare a societății românești, a elaborat — în funcție de coordonatele amintite și pe baza socialismului științific — programul teoretic și practic al cercurilor socialiste, în studiul *Ce vor socialiștii români?*. În esență, programul preconiza ca tactică de luptă calea legală, prin dobîndirea dreptului de vot universal, de aici decurgînd direcția în care trebuia orientată propaganda socialistă⁴⁸. Mai important este însă faptul că în lucrare, Gherea formula, prima dată în țara noastră, ideea inevitabilității revoluției sociale și a necesității dictaturii proletariatului pentru perioada de tranziție de la capitalism la socialism, marcînd astfel un pas important pe calea evoluției gîndirii social-politice a socialiștilor români⁴⁹. Cu toate limitele și erorile pe care le conține, dealtfel greu de evitat în condițiile specifice acelei epoci, programul socialist din 1886 a fost, neîtagăduit, cel mai înaintat program din România burghezo-moșierească de atunci. Privite în ansamblu, și cu mici excepții, materialele publicate în paginile „Revistei sociale”, dezvăluind decsebirile principale dintre marxism și anarhism și luînd atitudine împotriva acestuia din urmă, au contribuit la pregătirea ideologică a terenului în vederea creării partidului muncitoresc. Acționînd în spiritul tacticei impusă prin programul alcătuit de Gherea, socialiștii din Iași și-au intensificat activitatea în rîndurile păturilor sărace, a căror compoziție eterogenă avea să se răsfrîngă însă asupra eficacității acțiunilor lor.

În anul în care luau ființă în principalele centre ale țării primele cercuri muncitorești — germeii organizațiilor politice ale clasei muncitoare — s-a constituit și la Iași, cu sprijinul direct și sub conducerea elementelor socialiste din mișcarea muncitorească, un asemenea cerc, care, începînd de la 1 noiembrie 1887, își avea gazeta proprie, „Muncitorul” (redactor V. G. Morțun). Insuși subtitlul ei, „Organ al partidului muncitorilor”⁵⁰, evidenția faptul că problema organizării pe scară națională a unui partid muncitoresc începuse să fie ridicată cu tot mai multă stăruință. În coloanele ziarului au fost dezbătute pe larg chestiuni de interes general ca, de pildă, situația clasei muncitoare și mijloacele de organizare și de luptă, situația țărănimii — preconizîndu-se organizarea acesteia în societăți de tipul celor profesionale muncitorești — și atitudinea proletariatului în campania electorală din anul 1888.

Cu prilejul vizitei întreprinsă de regele Carol I la Iași, în aprilie 1887, Ion Nădejde și V. G. Morțun au redactat, „în numele partidei socialiste ieșene”, un manifest, cu o largă răspîndire⁵¹ și care îndemna pe muncitori să se desolidă-

⁴⁵ Vezi *Presa muncitorească și socialistă...*, vol. I, p. 125.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 285.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 288 și urm.

⁴⁸ „Revista socială”, nr. 8—9/1885.

⁴⁹ Georgeta Tudoran, *op. cit.*, p. 222—223.

⁵⁰ *Presa muncitorească și socialistă...*, I, p. 492.

⁵¹ Georgeta Tudoran, *op. cit.*, p. 223.

rizeze de acțiunile întreprinse de partidele politice de guvernământ și să se constituie în organizații proprii de clasă. Ostilitatea cu care a fost întâmpinat suveranul atunci în vechea capitală a Moldovei, afișată îndeosebi de către intelectualitatea progresistă, a servit drept călăuză tineretului studios, atras în număr tot mai mare de partea crezului socialist. Printre noii aderenți s-a remarcat și elevul în vîrstă de 16 ani al Liceului Național, Nicolae Iorga, care, din anul 1888 avea să participe la ședințele cercului socialist din str. Păcurari ori la întrunirile amicale de la berăria „Zimbru”, prezidate de socialistul Carol Mayer⁵². Văzînd în socialism „singurul izvor de idealism, de umanitate, de morală mai înaltă”⁵³, savantul de mai tîrziu și-a început prodigioasa-i activitate multilaterală prin conferința ținută la cercul socialist din str. Păcurari, în 1888, avînd ca temă însăși „biblia socialismului”, cum era calificată opera fundamentală a lui Marx⁵⁴. Discuțiile purtate în cadrul cercului erau în general teoretice, abstracte, iar participanții — izolați de acțiunile practice de luptă ale clasei muncitoare — nu înțelegeau încă esența revoluționară a teoriei socialiste⁵⁵.

Deosebit de intens activau reprezentanții cercului muncitorilor din Iași pe tărîm propagandistic, printre țărani. În „Amintirile” sale, Sofia Nădejde mărturisea că „partea cea mai însemnată în acea perioadă a fost propaganda pentru votul universal și pentru darea de pămînt țăranilor. Între săteni, relativ în scurtă vreme, mii și mii alergau să asculte cuvîntul de mîntuire. Propaganda printre săteni a fost o fază nouă în mișcarea socialistă”⁵⁶. Dar conținutul acestei propagande nu depășea limitele legalității. Chiar și în manifestul lansat cu ocazia răscoalelor țărănești din 1888, conducerea cercului muncitorilor din Iași, deși recunoștea faptul că țăranimea s-a ridicat la luptă minată fiind de nevoi materiale extrem de grele, făcea apel la liniște încercînd să canalizeze acțiunile țărănești nu în direcția revoluționară ci în cea petiționară⁵⁷. Evident, socialiștii ieșeni acordau mai mulți sorți de izbîndă luptei parlamentare — influențați poate de succesele electorale ale socialiștilor din alte țări — și de aceea, înfruntînd sistemul de vot cenzitar, au hotărît să-și impună proprii candidați pe listele electorale.

Este știut că în urma propagandei desfășurate și a acțiunilor practice întreprinse de către socialiști, prestigiul mișcării în care aceștia erau înregimentati a sporit într-atît, încît anul 1888 a consemnat pătrunderea primilor socialiști în parlamentul țării. Încurajați de succesul lui V. G. Morțun, ales deputat al colegiului II de Roman⁵⁸, socialiștii din Iași au inițiat o vie propagandă pentru „cultivarea maselor electorale” din cartierele mărginașe și satele vecine. Manifestul electoral editat cu acel prilej, „Manifestul partidului muncitorilor”, îndemna pe lucrătorii de orice fel „la organizare, la luptă, la cîștigarea drepturilor lor, la dezrobire”⁵⁹. Ei au reușit astfel să asigure victoria în alegeri a unui alt reprezentant socialist, Ion Nădejde, ca deputat al colegiului III de Iași⁶⁰. Pătrunderea în Cameră a celor doi nou alesi, ca fapt în sine, a însemnat o încontestabilă victorie nu numai a socialiștilor ieșeni, ci a socialismului român în general, care începea să se afirme pe noi coordonate politice ca o forță capabilă să influențeze cursul istoriei. Activitatea lor parlamentară, grefată pe realitățile existente în domeniul vieții noastre social-politice și cu toate limitele izvorîte din propriile concepții ori dictate de însuși stadiul de dezvoltare al mișcării muncitorești și socialiste la noi, a purtat pecetea noului, a progresului, chiar dacă

⁵² Pentru detalii, vezi A. Karețchi, *Tinerețea socialistă a lui Nicolae Iorga*, în vol. *Nicolae Iorga. Omul și opera*, Ed. Junimea, Iași, 1971, p. 32—33.

⁵³ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, vol. I, București, 1934, p. 133.

⁵⁴ Idem, *Supt trei regi*, București, 1932, p. 83.

⁵⁵ A. Karețchi, *op. cit.*, p. 36.

⁵⁶ „Adevărul” din 18 mai 1935; vezi și D. Hurezeanu, *Cu privire la poziția mișcării socialiste față de răscoala țăranilor din anul 1888*, în „Studii”, nr. 3/1962, p. 579.

⁵⁷ *Documente din mișcarea muncitorească. 1872—1916*, București, Ed. C. G. M., 1947, p. 107.

⁵⁸ I. C. Atanasiu, *op. cit.*, p. 40.

⁵⁹ G. Tudoran, *op. cit.*, p. 224.

⁶⁰ I. C. Atanasiu, *op. cit.*, p. 40.

noțiunea de progres era privită și înțeleasă prin prisma unor interese de grup. Semnificativ este faptul că în anii următori principalele organe de presă socialiste vor acorda un credit sporit luptei parlamentare. „Munca”, de exemplu, sublinia în repetate rânduri că „muncitorii trebuie să intre în Camera deputaților, acolo unde se făuresc legile și aceste legi să le facă în interesul lor”⁶¹ sau că „socialiștii trebuie să organizeze puterile muncitoare, să trimită reprezentanți în Cameră, în consiliile județene și comunale”⁶².

Neîndoielnic, participarea unor socialiști la activitatea politică parlamentară era de natură mobilizatoare pentru clasa muncitoare, dar ea nu se putea substitui luptei de clasă. Or, tocmai înțelegerea greșită a rolului luptei de clasă, în sensul subestimării ei în perioadă, avea să genereze greșelile în care au căzut, nu peste multă vreme, conducătorii socialiști de la Iași.

Pe plan general, începînd cu anul 1890 lupta clasei muncitoare pentru crearea unui partid propriu intra într-o fază nouă, hotărîtoare. După București, în alte centre ale țării, ca Iași, Botoșani, Bacău, Roman, Vaslui, Galați etc. au luat ființă cluburi muncitorești⁶³, organizații politice concepute pe baze mai largi decît cercurile muncitorești de pînă atunci, menite, laolaltă, să asigure ultimele preparative dinaintea creării partidului unic. Activitatea desfășurată la Iași de către clubul muncitorilor, prin mijloacele ce-i stăteau la îndemînă, a impulsionat dezvoltarea spiritului revoluționar în rîndul lucrătorilor industriali, dar și în lumea satelor, de unde adeseori veneau țăranii săraci spre a participa la manifestările organizate de club⁶⁴.

Pentru discutarea și lămurirea chestiunilor de ordin economic, politic și social ce interesau pe muncitori sau țăranii, cum și a unor probleme teoretice, clubul muncitorilor din Iași a editat în 1891 revista „Critica socială”. Publicația își propunea încă de la apariția primului ei număr, aidoma „Revistei sociale”, să fie „un mijloc de a cunoaște teoria socialismului științific în toată adîncimea ei”⁶⁵. Beneficiind de colaborarea unor socialiști de prestigiu, revista a popularizat aproape toate ideile fundamentale, de mai largă circulație pînă atunci, ale învățăturii marxiste. Publicate în timp ce muncitorimea își intensifica eforturile pentru crearea propriului partid, articolele din „Critica socială” au contribuit la clarificarea multor probleme politico-ideologice.

Activitatea desfășurată de către clubul muncitorilor din Iași pentru răspîndirea marxismului, reliefată și prin editarea unor opere ale lui Marx și Engels, între care *Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință* și *Manifestul Partidului Comunist*, ambele traduceri și editări datorate lui Panait Mușoiu, s-a împletit strîns, în preajma creării partidului, cu acțiunea de mobilizare a muncitorilor la lupta pentru revendicări economice și politice. Succesele înregistrate în acest domeniu la Iași, reportîndu-se celor dobîndite de către clasa muncitoare din întreaga țară, au sporit neconștient prestigiul cluburilor, le-a consolidat și înmulțit, încît, pe bună dreptate, ziarul „Munca” conșterna, în pragul importantului eveniment: „între muncitori se vede o frămîntare puternică în privința organizării lor mai temeinice. Oriunde te duci [...] în ateliere, în mahalale, peste tot locul auzi vorbindu-se de socialism, de partidul muncitorilor”⁶⁶.

Întîlnirile și discuțiile prealabile de la Iași din toamna anului 1892 și primăvara celui următor, între delegații socialiștilor bucureșteni (dr. Radovici, C. Dobrogeanu-Gherea, V. G. Morțun, Vișan ș.a.) și cei din localitate (Ion și Gheorghe Nădejde, D. A. Teodoru, V. Lateș, Corjescu, Iamandi ș.a.), discuții axate pe pro-

⁶¹ „Munca” din 11 martie 1890.

⁶² Idem, din 27 ianuarie 1891.

⁶³ V. Rață, *Lupta clasei muncitoare pentru crearea Partidului Social-Democrat al muncitorilor din România*, în *Mișcarea muncitorească din România, 1893–1900*, București, Ed. Politică, 1965, p. 46.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ *Presa muncitorească și socialistă...*, II, p. 159.

⁶⁶ „Munca” din 8 martie 1892.

gramul și tactica de luptă a viitorului partid⁶⁷, au scos la iveală divergențele existente în sinul mișcării, îndeosebi în privința tacticii de adoptat, divergențe ce se vor repercuta asupra activității partidului în anii următori.

Constituirea Partidului Social Democrat al muncitorilor din România, în primăvara anului 1893, avea să încheie prima etapă în evoluția mișcării socialiste și muncitorești din țara noastră, etapă bogată în idei și fapte, care a situat Iașii pe un loc de frunte între centrele revoluționare cu tradiție la noi. În următoarea etapă, prestigiul revoluționar al Iașilor a crescut datorită suflului nou pe care l-au impus mișcării unele elemente tinere din rândurile muncitorilor și ale intelectualilor, ca Mihai Gheorghiu-Bujor sau Ottoi Călin, care, încadrându-se valului revoluționar de la începutul secolului nostru — ce avea să culmineze cu crearea Partidului Comunist Român — au purtat mai departe steagul luptei socialiste.

⁶⁷ „Adevărul“ din 12 iunie 1935.

CONSIDERAȚII PRIVIND APARIȚIA CONTRACTULUI COLECTIV ÎN ROMÂNIA

DE

SORIN MUREȘANU

Drumul pe care l-a parcurs contractul colectiv de muncă, afirma B. Raynaud în „Le contrat collectif du travail”, s-ar putea asemui cu dezvoltarea în ceață a unei plante plâpînde supusă tuturor intemperieiilor¹.

Fără a relua în discuție unele aspecte deja analizate în istoriografia noastră burgheză și marxistă, articolul de față își propune ca în spiritul sugestivei comparații a juristului francez, să reconstituie în liniile sale caracteristice și oarecum particulare drumul pe care l-a parcurs contractul colectiv de muncă în România. O asemenea preocupare își are mobilul în convingerea că evaluarea obiectivă, în limite rezonabile, a inițiativei legislative a național-țărăniștilor din 1929 — legiferarea contractelor colective de muncă — nu se poate dispensa de argumentele unei înțelegeri de ansamblu, cu accentele sale generale, dar și specifice.

Confruntat cu realități complexe, procesul de apariție și extindere a contractelor colective de muncă a înbrăcat în România un caracter oarecum particular, deși, în linii generale, a urmat aceleași etape evolutive cunoscute pe plan universal.

Una din trăsăturile esențiale care conferă caracterul specific acestui proces o constituie afirmarea mai anevoioasă a contractelor colective pe scena social-economică a României. Este de altfel semnificativ că în momentul apariției primului contract colectiv în România, el constituia — încă din ultimul deceniu al secolului trecut — o realitate a lumii capitaliste dezvoltate. Mai mult, momentul coincidea cu o amplă acțiune de legiferare a noii instituții sociale în o serie de țări europene puternic industrializate².

Cauzele decalajului sînt, în general, cunoscute. După părerea unora, ele s-ar ascunde doar în substratul unor interese politicianiste de care s-ar fi cramponat clasa conducătoare pentru menținerea dominației sale economice și politice. Explicația, deși facilă, nu este lipsită de un simț de adevăr, dar ea trădează, totodată, o viziune simplistă asupra ansamblului complex al vieții economice, sociale și politice a României în perioada care face obiectul atenției noastre.

¹ G. I. Emandi, *Contractul colectiv de muncă*, Tip. „Universul”, București, 1935, p. 8—9.

² Primele legi asupra contractelor de muncă din Europa au fost adoptate în Austria (1900), Elveția (1911). Ele se refereau la angajarea funcționarilor comerciali. Acțiunea devine mai generală după primul război mondial: Germania (1918), Franța (1919), Finlanda (1919), Luxemburg (1919), Polonia (1919), Grecia (1920), Norvegia (1921), Belgia (1922), ș.a.; vezi I. Ceaușescu, *Din istoria contractului colectiv în România*, Ed. politică, București, 1970, pp. 19—21; vezi și Arhivele Statului București, fond „Oficiul de studii sociale și relații internaționale”, dosar 179/1922—1924, p. 62.

Studierea aprofundată, străină de denaturări și etichetări facile dar nu totdeauna justificate, evidențiază, fără echivoc, faptul că procesul de apariție, dezvoltare și legiferare a contractelor colective și a altor legi sociale în România a constituit, în primul rînd, emanația realităților economice și sociale în continuă prefacere. Ele au impus cu necesitate modernizarea unor instituții sociale burgheze depășite de ritmul transformărilor multiple ale societății românești.

Contractul colectiv constituie însă, în același timp, rezultanta confruntărilor permanente dintre proletariat și burghezie, al schimbărilor produse în raporturile sociale și de producție. Conjugate, aceste elemente, au impus factorilor responsabili ai politicii sociale a statului român, adoptarea noii instituții a muncii.

Era firesc, deci, ca un proces ce-și trăgea seva din condițiile concrete ale țării, să poarte amprenta specificului dezvoltării acesteia. Așa se explică, între altele, apariția mai tirzie a contractului colectiv în România, într-un moment corespunzător maturizării condițiilor care să facă necesară adoptarea sa.

Într-adevăr, efectele caracterului specific al dezvoltării capitalismului în România au fost inițial resimțite în economie, ceea ce a influențat ulterior toate celelalte resorturi ale societății românești. Este un adevăr incontestabil că la sfîrșitul sec. al XIX-lea și începutul secolului nostru, societatea românească traversa o perioadă intensă de dezvoltare, în conformitate cu posibilitățile interne ale perioadei amintite. În mod firesc, în condițiile desfășurării revoluției industriale, a promulgării legilor de încurajare a industriei autohtone, dezvoltarea economiei românești a cunoscut o potențare deosebită. Fără a afecta profund caracterul preponderent agrar al economiei — orientarea guvernelor spre legislația specială cu caracter agrar nu este întîmplătoare — faptul a avut serioase implicații de substanță asupra fizionomiei economice a României. Mașinismul și-a croit tot mai viguros drumul în atelierele manufacturiere determinînd transformarea lor treptată în fabrici capitaliste³.

Decalajul care ne despărțea de țările industrializate ale Europei persista însă și avea să persiste și după primul război mondial. Numărul întreprinderilor industriale puternice era încă redus. Dezvoltarea industriei mecanizate și ofensiva ei în economia românească, procesul de concentrare a producției în mari întreprinderi industriale, deși afirmate încă timid în peisajul economic al României, au antrenat, în mod firesc, profunde mutații și în raporturile sociale și de producție. Introducerea mașinilor a diminuat, treptat, rolul măiestriei profesionale în activitatea productivă, contribuind la atenuarea deosebirilor lucrative dintre muncitori. Totodată, în noile condiții, patronul părăsea sfera strict productivă, desprinzîndu-se din mijlocul lucrătorilor săi. Și aceasta, în condițiile în care procesul de proletarianizare se intensificase, iar transformarea atelierelor în fabrici și uzine determina concentrarea unui număr tot mai mare de muncitori în stabilimentele industriale. Ca expresie a transformărilor economice, a apărut, este adevărat, încă în germene, proletariatul modern de fabrică. „Simburele mîscării muncitorești“, după expresia lui Engels. Totodată, în condițiile concentrării proletariatului, dar și a agravării situației lui materiale, procesul de organizare și maturizare politică a noii clase sociale făcea progrese evidente. Muncitorii au devenit mult mai solidari, ceea ce a avut serioase implicații și asupra fenomenului sindicalizării care a cunoscut o extensiune deosebită. Cîștigînd adeziunea unui număr tot mai mare de muncitori⁴, sindicatele au devenit adevărate bas-

³ În perioada 1902—1915 numărul întreprinderilor industriale a crescut de la 625 la 847, marcînd acumulări apreciabile și sub raport calitativ. Astfel, forța motrice a sporit de la 45 211,5 C.P. la 119 166 C.P., determinînd o creștere corespunzătoare a valorii producției: 547 104 799 în 1915 față de 231.650.401 în 1901—1902 (N. N. Constantinescu, *Din istoricul formării și dezvoltării clasei muncitoare din România (pînă la primul război mondial)*, Ed. politică, București, 1959, p. 278).

⁴ În anul 1906 erau 30 sindicate, numărinđ 4 466 membri. În anul următor, numărul sindicatelor sporise deja la 55, cuprinzînd 8 470 membri. În sfîrșit, la data intrării României în primul război mondial, numărul sindicaliştilor seridica

țioane ale luptei revendicative cu caracter economic și politic. Raportul de forțe pe plan social tindea, așadar, să se modifice în favoarea forței colective a proletariatului, devenit nu numai factorul principal al producției, dar și o forță tot mai activă pe scena politică a țării. Tendința era firească și evidentă. Realitățile nu o puteau însă consacra. Stadiul desfășurării revoluției industriale, ca și cel al organizării mișcării muncitorești nu conturaseră încă suficient cadrul care să impună contractul colectiv pe prim-planul vieții social-economice românești. Nerecunoscute ca persoane juridice, sindicatele erau preocupate nu numai de organizarea profesională a muncii ci și de a rezista contra celor care tindeau să le desființeze. Într-un moment cînd ofensiva mașinismului deschisese larg în fața muncitorilor „porțile șomajului”⁵, muncitorul apărea singur, neputincios, în fața unui patron ce-l domina nu numai prin situația sa socială, dar și prin aceea că se afla în posesia mijloacelor în măsură să asigure minimul necesar familiei proletare. Individualismul prevala încă asupra colectivismului. Acceptarea condițiilor de muncă și salarizare, chiar oneroase, impuse de patron, constituiau, așadar, singura soluție rezonabilă ce se oferea lucrătorului. Contractul încheiat în asemenea condiții între două părți complet inegale din punct de vedere social nu putea fi decît un contract individual de muncă. Prin însăși caracterul încheierii lor, contractele individuale constituiau însă acte unilaterale, consacrand puterea discreționară a patronilor față de lucrători.

Proiectul legii asupra contractelor de muncă — este vorba despre contracte individuale de muncă — depus în Parlament de Orleanu în 1910 apărea, așadar, ca o consacrare firească, logică, a afirmării unei instituții sociale noi în viața societății românești, o instituție corespunzătoare stadiului de dezvoltare a acesteia și răspunzînd, în același timp, unor imperative sociale și politice precise. Fără a marca o schimbare radicală a opțiunii cercurilor conducătoare în domeniul raporturilor de producție, spiritul legii lui Orleanu și, mai ales, expunerea de motive care o însoțea, oferă posibilitatea sesizării unor nuanțe revelatoare din punctul de vedere care ne interesează. Astfel, declarația autorului „legii secelerate” că „*alcătuirea contractului colectiv al muncii* (subl. ns.) încredințată în mâini serioase ar face mult pentru pacea socială”⁶ — chiar dacă în practică respingea ideea acestora — demonstrează că în sinul opiniei românești problematica contractelor colective se afirmase și cîștiga aderență, pe măsură ce evoluția realităților interne le recomandau necesitatea. Evoluția raporturilor de producție care creau noi probleme sociale ca și dezvoltarea mișcării muncitorești acționau evident în acest sens.

Tocmai în această perioadă, proletariatul, principala forță economică a societății, se manifesta tot mai puternic în viața politică ca un organism unit, afirmîndu-și insistent drepturile la condiții mai bune de muncă și salarizare. Acțiunile sale amenințau să perturbeze în intimitate evoluția raporturilor de producție. Or, perpetuarea acestora în afara oricăror stări conflictuale constituia însăși placa turnantă a evoluției firești, recte, consolidării și conservării ordinii sociale burgheze. În aceste condiții, ideea contractelor colective găsea un teren favorabil de afirmare. Introducerea sa în practica raporturilor de muncă era de natură să satisfacă, pe de o parte, revendicările proletariatului, dar putea constitui, totodată, un antidot contra degenerării unor conflicte de muncă în acțiuni sociale mai ample. De aceea, contractul colectiv de muncă nu numai că a fost înscris în documentele programatice ale mișcării muncitorești⁷ din această perioadă, dar, în același timp, ideile lui erau îmbrățișate și de factorii responsabili ai politicii sociale a guvernelor române și nu numai de aceștia.

la 15 000, grupați în 69 sindicate. (G. Vlădescu-Răcoasa, *Mișcarea sindicală și începuturile sindicalismului român*, în „Independența economică”, nr. 11—12, noiembrie-decembrie, 1934, p. 271).

⁵ G. I. Emandi, *op. cit.*, p. 7—8.

⁶ I. Ceaușescu, *op. cit.*, p. 39.

⁷ Încă la sfîrșitul sec. al XIX-lea, în documentele programatice ale mișcării muncitorești au fost înscrise revendicările majore ale muncitorilor și care făceau obiectul contractelor colective: lege pentru protejirea muncitorilor în fabrici și ateliere, reglementarea repaosului duminical și a sărbătorilor, inspecția sanitară

În perioada de la sfârșitul sec. al XIX-lea, pînă la primul război mondial, se poate astfel constata extinderea unor așa-numite „aranjamente”, „acte de învoială” între antreprenori și lucrători, „angajamente” sau „regulamente” ale unor ateliere și fabrici care prin conținutul lor pot fi considerate ca embrioane ale contractelor colective.

Adîncirea fenomenelor care se conturaseră deja la sfârșitul sec. al XIX-lea și primele două decenii ale secolului nostru, convergeau și ele spre înlocuirea contractelor individuale cu cele colective. Faptul este evident în perioada care a urmat primului război mondial. Sub acest raport, desăvîșirea unității național-statale a contribuit — pe lângă multiplele sale consecințe — și la impulsinarea procesului de apariție a contractelor colective. Afirmația nu surprinde dacă avem în vedere specificul evoluției generale a provinciilor românești și, cu pr. cădere, a Transilvaniei. Limitîndu-ne strict la problema care ne interesează, se poate constata că sub raportul regimului juridic aplicat clasei muncitoare, al legislației sociale în general, unele provincii românești erau — sub un anumit raport — superioare Vechiului Regat. Existența acestor decalaje și-a pus amprenta și asupra procesului de apariție a contractelor colective de muncă pe întreg teritoriul statului național român desăvîșit.

Dezvoltarea economică superioară a Transilvaniei, în special, a transformat-o firesc în centrul de greutate al economiei românești care cunoaște o po-tentă deosebită. Devenind o caracteristică a economiei românești din această perioadă, dezvoltarea industriei moderne pe baza mașinismului — cu toate li-mitele sale — a antrenat adîncirea procesului anterior de prefacere a economiei românești, de modificare a raporturilor de producție, ca și a raportului de forțe pe plan social. În aceste condiții, procesul de uniformizare a muncii, început anterior, s-a dezvoltat, contribuind în mai mare măsură la dispariția diferențierilor lucrative individuale. Marea industrie modernă subsituia astfel muncii in-dividuale, munca colectivă. Totodată, ca urmare a dezvoltării regimului indus-trial modern, în România se crease un curent de opinie conform căruia pentru dezvoltarea țării era nevoie de un muncitor calificat și viguros. Or, lăsarea forței de muncă, factor determinant al producției materiale, la discreția patronatului, punea în pericol existența muncitorilor prin degradarea lor fizică și morală, ceea ce periclită însăși producția de bunuri. „Pericolele — scria D. R. Ioanîtescu — erau prea mari pentru întreaga organizație socială, iar sănătatea rasei, bună-starea păturilor largi populare tot atît de prețioase pentru stat, ca și pentru înflorirea întreprinderilor industriale”⁸.

Pe de altă parte, pe fondul favorabil afirmării sale, proletariatul se con-solidase atît sub raport numeric cît și organizatoric. Unirea adăugase proleta-riatului din Vechiul Regat importante contingente ale unui proletariet organizat, pentru care contractul colectiv nu constituia doar o revendicare, ci devenise, adesea, o realitate⁹. Nu este de aceea întîmplător faptul că în acțiunile sale, pro-letariatul din Vechia Romînie solicita acum tot mai insistent adoptarea contrac-telor colective de muncă. Problemele salarizării, ale reglementării muncii, acor-darea concediului, reducerea amenzilor etc. — revendicări ce făceau obiectul contractelor colective — figurau, cel mai adesea, între cauzele mișcărilor greviste.

a condițiilor de muncă, interzicerea muncii copiilor pînă la 14 ani, fixarea zilei de muncă de 8 ore, etc. (vezi „Manifestul, program al partidului muncitorilor”, publicat de cluburile muncitorești în 1891; Programul P.S.D.M.R.). Programul adoptat de Congresul P.S.D. din 1910 consemna, între altele: recunoașterea sin-dicatelor ca persoane juridice, *introducerea contractului colectiv* (subl. ns.), ziua de muncă de 8 ore, legi ocrotitoare pentru ucenici și minori, fixarea minimului de salariu, etc. În memoriul adresat Corpurilor legiuitoare în 1913 de Consiliul General al Sindicatelor din România se cerea „consacrarea prin lege a contrac-tului colectiv de muncă”... (I. Ceaușescu, op. cit., p. 34—36).

⁸ „Buletinul Muncii și Asigurărilor Sociale”, an. XII, 1932.

⁹ Este semnificativ faptul că în 1920 în Transilvania și Banat existau 67 con-tracte colective la care participau 27 498 muncitori, în timp ce în Vechiul Regat numărul contractelor încheiate și aplicate era doar de 3. (*Zece ani de politică socială în România. 1920—1930*, p. 67).

Amploarea acestora a crescut considerabil în anii ce au urmat primului război mondial, perturbând activitatea economică, amenințând interesele patronilor, dar și ale statului. Totodată, programele mișcării muncitorești consacrau un spațiu tot mai larg problematicei contractelor colective. În acest spirit, capitolul „Legislația muncii”, a programului Partidului Socialist din mai 1919, se ocupa de: problema salariilor, a condițiilor de muncă, asigurării muncitorești, camere de muncă, rolul sindicatelor în problematica legislației muncii¹⁰. Importanța care se acordă sindicatelor în soluționarea unor probleme ale legislației muncii nu era înțiplătoare în condițiile în care sindicalizarea se extinsese. Ponderea, rolul și orientarea lor se modificaseră într-un sens ce favoriza mai mult apărarea intereselor economice ale membrilor și, totodată, acțiunea lor mai hotărâtă, concentrată, în vederea acestui obiectiv.

În fața ofensivei muncitorești pentru o legislație a muncii, patronii se coalizau și ei. „De acum înainte — observa Marco Barasch — sint două colectivități care stau față în față: de o parte clasa stăpînitoare care își caută adăpost sub flamura dreptului individualist, pe de altă parte clasa salariaților care își revendică un drept nou”¹¹. Față de noile realități postbelice, contractul individual de muncă, oferind, practic, puteri discreționare patronilor, căzuse în desuetudine. El devenise incompatibil cu noul raport de forțe dintre capital și muncă. Frinat la început de mentalitatea unor patroni care considerau că încheierea contractelor colective i-ar priva de dreptul de proprietate asupra întreprinderilor¹², procesul de apariție și extindere a acestora a luat, totuși, amploare.

Contractul colectiv de muncă, piatra unghiulară a legislației muncii, se impunea, așadar, ca „rezultatul natural și firesc al regimului industrial modern”¹³, ca o instituție capabilă să ofere soluții multilelor probleme care confruntau statul român angajat pe calea modernizării sale instituționale. Nu contestăm — am sfida o realitate evidentă — valabilitatea concluziei formulate de literatura burgheză pe această temă. Considerăm însă utilă și întru totul întemeiată amendarea ei în sensul că noua instituție a muncii a răspuns unor necesități reclamate nu numai de evoluția unor raporturi strict economice, productive, ci a constituit — în măsură cel puțin egală — corolarul unei situații de fapt mult mai complexe în care relațiile capital-muncă au trebuit să recepționeze prefacerile substanțiale din sfera social-politică și național-juridică.

Într-adevăr, desăvîrșirea unității național-statale, cum bine este știut, punea în fața cercurilor guvernante române necesitatea uniformizării tuturor instituțiilor sociale, care să permită dezvoltarea organică a statului. Or, așa cum deja am precizat, instituțiile sociale din noile provincii și cu precădere cele din Transilvania, între care și contractul colectiv, erau — într-o măsură — superioare celor din Vechea Românie, corespunzînd în același timp mai bine necesităților sociale în continuă prefacere.

Modernizarea instituțiilor sociale, punerea lor de acord cu noile realități postbelice din România reprezintă, așadar, o altă fațetă a problemei aflată în atenția noastră. Ele explică și din acest punct de vedere preocupările factorilor de decizie pentru reglementarea raporturilor dintre muncă și capital.

De altfel, reglementarea relațiilor dintre patroni și muncitori prin introducerea contractului colectiv se impunea în mod necesar cu atât mai mult cu cît răspundea — chiar dacă din rațiuni diferite — intereselor tuturor factorilor de producție. Pentru muncitori, contractul colectiv prezenta avantajul că la masa tratativelor nu se mai întâlneau două părți complet inegale din punct de vedere social. Muncitorii sindicalizați constituiau acum o forță capabilă nu numai să înfrunte ofensiva patronală împotriva condițiilor de muncă și salarizare, dar chiar să forțeze voința patronilor în cursul tratativelor. Patronii, pe de altă parte, aveau asigurată mina de lucru pe un timp și la un salariu determinat, oferindu-li-se și garanții contra rușiei intempestive a contractelor de muncă. În sfîrșit,

¹⁰ I. Ceașescu, *op. cit.*, p. 45.

¹¹ M. Barasch, *Contractul de muncă*, „Institutul de arte grafice”, „Universala”, București, 1929, p. 8—9.

¹² G. I. Emandi, *op. cit.*, p. 8—9.

¹³ I. Popovici, *Convenția colectivă de muncă*, Tip. „Albina”, Iași, 1921, p. 8—9.

în condițiile creșterii avântului mișcării muncitorești, contractul colectiv oferea statului burghez un „antidot contra grevei și lock-out-ului”¹⁴, prețios element în cadrul preocupărilor pentru instaurarea — iluzorie de altfel — a mult doritei „păci sociale”.

Contractul colectiv de muncă se afirma, așadar, ca o instituție socială capabilă să răspundă unor interese de ordin general. Iată de ce, în ciuda unor obstacole inerente de altminteri unui fenomen nou și înnoitor, contractul colectiv de muncă a apărut și s-a extins continuu, chiar în lipsa unei legislații care să-l consacre ca o realitate *de jure*.

Apariția contractului colectiv a fost un *proces* care a dat expresie unor realități complexe ale societății românești și s-a dezvoltat corespunzător maturizării condițiilor care să-i favorizeze afirmarea plenară. Statul nu putea și, inițial, nu avea nici interesul să adopte pe cale legislativă o instituție socială care parcurgea drumul evoluției sale în cadența condițiilor social-economice și politice ale țării.

Cînd necesitatea legiferării contractului colectiv s-a impus, preocupările în acest domeniu s-au amplificat. Conjunctura politică internă, unele deosebiri de nuanță în concepția asupra politicii sociale, ca și anumite interese politicianiste au fost totuși factori care au frînat un timp legiferarea. Fenomen complex, cerut de evoluția ascendentă a societății, contractul colectiv a cîștigat însă, continuu, teren. Iată de ce, legea lui I. Răducanu din aprilie 1929 nu a făcut decît să consfințească în norme juridice o realitate deja existentă.

¹⁴ V. I. Godeanu, *Convenția colectivă relativă la condițiile muncii*, Ed. „Adevărul”, S. A., București, 1927, p. 168—172.

UNELE ASPECTE DIN ISTORIA UNIVERSITĂȚII IEȘENE (1918—1919)

DE

ADRIAN MACOVEI

Desfășurarea operațiunilor militare după intrarea României în război alături de Antantă s-au soldat, după cum bine este cunoscut, cu ocuparea a două treimi din teritoriul țării de către trupele germane și cele aliate lor.

Pe lângă dezorganizarea economică, concentrarea în Moldova, în afară de armată, a instituțiilor centrale din București, a unor întreprinderi evacuate din Muntenia și a unei părți din populația civilă refugiată — în condițiile insuficientelor rezerve de alimente și materii prime — a dus la creșterea rapidă a prețurilor, la înflorirea speculei, la cronicizarea foametei ce a cuprins populația de la orașe și sate. Semnificativ în acest sens ni se par rindurile unui contemporan, care, referindu-se la perioada de la începutul intrării României în război, nota că: "...legile ce se făureau, mai mult sau mai puțin pe bază constituțională, ordinele diferite, frământările sau frecăturile dintre autorități, mișcările militare, manevrele și transporturile, rechizitele și apucăturile cu hapca — loveau din ce în ce tot mai mult în bunul mers al întregii societăți"¹.

La greutățile și lipsurile amintite, s-a adăugat și criza de locuințe, Iașul fiind populat în perioada la care ne referim de aproximativ 400 000 — 450 000 locuitori, în afară de militari². O serie de instituții locale, în special de cultură, au fost nevoite să-și reducă sau chiar să-și întrerupă activitatea. Dintre acestea a făcut parte și prima Universitate românească înființată la Iași în 1860, a cărei facultăți și-au închis porțile, cu excepția Facultății de drept care a funcționat mai mult simbolic și a Facultății de medicină, care a continuat să pregătească cadrele necesare atât frontului, cât și pentru combaterea epidemiilor ce începuseră să binteie în Moldova³.

Despre o reluare cit de cit a vieții universitare, serios perturbată de împrejurările de război — cea mai mare parte dintre cadrele didactice și studenții fiind mobilizați — nu a putut fi vorba decât abia după încetarea ostilităților de pe front, intervenită în urma armistițiului între guvernul român și Puterile Centrale (decembrie 1917). Deschiderea cursurilor a ridicat mari probleme conducerii Universității ieșene, mai ales că aproape toate clădirile destinate procesului de învățământ au fost ocupate de alte instituții.

În cele ce urmează, folosindu-ne de noi informații documentare, vom căuta să reîntregim tabloul străduințelor depuse de conducerea și profesorii Universității din Iași, având în concursul comitetelor studențești, pentru reluarea activității științifice și înlesnirea continuării studiilor întrerupte din cauza războiului de toți studenții români, inclusiv cei aflați în afara granițelor României anului

¹ Arh. St. Iași, Colecția N. A. Bogdan, nr. 1, f. 16—17.

² „Opinia”, an. XIII (1917), nr. 2959 din 13 ianuarie, p. 1.

³ J. Benditer, *Universitatea din Iași de la 1918 până la 1944 în Contribuții la dezvoltarea Universității din Iași, 1860—1960*, vol. I, București, 1960, p. 263.

1914. Nu ne vom ocupa în schimb de organizarea Universității, de programul de învățămînt pe anul 1918—1919 și de situația cadrelor didactice, întrucît acestea au fost prezentate pe larg cu un alt prilej⁴. În măsura în care materialul documentar ne permite, vom scoate în evidență activitatea comitetelor studențești în care au fost reprezentați studenții din toate provinciile românești, comitete în cadrul cărora — după cum singuri au afirmat — urma să se dea tonul realizării armoniei sufletești, generată de conștiința unității etnice a tuturor studenților români. Se cuvine să precizăm că analiza succintă a condițiilor extrem de grele în care au fost reluate cursurile Universității s-a impus cu necesitate, întrucît acestea reflectă climatul în care urma să se pună bazele unității spirituale între toți studenții români veniți la Universitatea din Iași, mai ales în anul 1918. Nu trebuie pierdut din vedere nici faptul că guvernul germanofil prezidat de Marghiloman, care încheiase pacea înrobitoare de la București (7 mai 1918), a făcut totul pentru a sugruma orice activitate națională⁵.

Acuitatea cu care s-a pus problema normalizării, fie și parțială, a procesului de învățămînt era determinată, în primul rînd, de numărul mare de studenți ce fuseseră demobilizați în vara anului 1918 și care au bătut la porțile Universității în vederea reluării studiilor. Între aceștia s-au aflat și mulți transilvăneni și bucovineni. Unii, animați de idealuri naționale, s-au înrolat în batalioanele de voluntari formate din prizonierii români luați de armata rusă pe frontul austro-ungar⁶ și care au venit în Moldova, în vara anului 1917, pentru a participa cu arma în mînă la lupta pentru eliberarea Transilvaniei și Bucovinei. O altă categorie a fost cea a studenților transilvăneni înscriși la diferite facultăți din Cluj și Sibiu, ce au însoțit armata română în retragerea ei din Ardeal, ajungînd pînă în cele din urmă, purtați de fluctuațiile frontului, în Moldova⁷. În sfîrșit, un număr însemnat de absolvenți de liceu refugiați din provinciile românești aflate sub stăpînire austro-ungară, s-au îndreptat spre Universitatea din Iași, alături de numeroși tineri români care au decertat din armata imperială încă din primele zile ale izbucnirii războiului.

Deschiderea cursurilor pentru anul școlar 1918—1919 a întîmpinat mari dificultăți, mai ales că ocupantul temporar al palatului universitar, Ministerul de Război, a pricinuit — în cele 16 luni cît a deținut localul — pagube însemnate prin dezafectarea laboratoarelor, sălilor de curs și seminarii și adaptarea acestora la specificul activității lui. La o evaluare a distrugerilor, puse și pe seama războiului, s-a constatat că la Facultatea de medicină stricăciunile s-au ridicat la 434 135 lei, iar la cea de științe la 175 956 lei⁸. Pe de altă parte, afluența unui număr foarte mare de studenți care au solicitat, începînd cu vara anului 1918, înscrierea la una din cele patru facultăți ale Universității, a impus cu o necesitate stringentă înlăturarea oricărui factori care împiedecau reluarea cursurilor universitare.

Primele inițiative în vederea pregătirii deschiderii anului de învățămînt universitar au fost înregistrate încă din septembrie 1917, cînd Al. Philippide a cerut Ministerului Instrucțiunii să admînă deschiderea Facultății de litere, al

⁴ J. Benditer, *op. cit.*, p. 263 și urm.

⁵ Nu ne vom opri, în schimb, la activitatea profesorilor universitari aflați în străinătate, fie emigrați, fie în urma unor misiuni încredințate din țară, activitate închinată în exclusivitate susținerii pe toate căile a drepturilor românilor din teritoriile aflate sub ocupație străină de a se uni cu patria mamă, întrucît acest aspect a fost tratat de Silvia Ioanid: *Contribuția Universităților din București la unirea Transilvaniei cu România*, în „Analele Universității București. Istorie”, anul XVIII (1969), p. 51—72; vezi și recenzia la acest articol din „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” Iași, tom. VIII (1971), p. 476—482.

⁶ Arh. Univ. „Al. I. Cuza” Iași, fond Rectorat, dosar 2/1918, f. 119; 3/1918, f. 19, 167; cf. Constantin Enea, *Organizarea și acțiunile prizonierilor români transilvăneni din Rusia (1917—1918)*, în „Studii și articole de istorie”, vol. XI/1968, p. 157—158.

⁷ Arh. Univ. „Al. I. Cuza” Iași, Fond Rectorat, dosar 2/1918, f. 91.

⁸ *Ibidem*, dosar 2/1919, f. 17, 67.

cărei decan era, chiar dacă vor fi studenți puțini⁹. În anul următor, la 14 martie, decanul Facultății de științe, Paul Bujor, aduce la cunoștința rectorului, dr. N. Leon, hotărârea Consiliului facultății de a se relua cursurile secțiilor de fizică și chimie și de științe naturale¹⁰.

Pentru a reînnoa fiul activității prestigioasei instituții, conducerea Universității a făcut propuneri concrete de evacuare în alte clădiri din oraș a direcțiilor și serviciilor Ministerului de Război, cerind totodată ca acesta să suporte și cheltuielile remedierii deteriorărilor aduse localului¹¹. Determinat de tergiversarea exagerată a eliberării clădirii, Senatul Universității a decis în ședința din 21 iunie să fie interpellat în Parlament ministrul de război, iar o lună mai târziu, Colegiul universitar a însărcinat o comisie formată din trei profesori, care împreună cu rectorul să aducă la cunoștința Ministerului Instrucțiunii imposibilitatea reluării activității didactice dacă până la 15 august situația existentă nu va fi înlăturată¹². Neobținându-se nici un rezultat în urma acestor demersuri, rectorul dr. N. Leon, în semn de protest, își depune demisia¹³, care însă nu i-a fost acceptată.

Pentru a facilita înscrierea la Universitate a studenților care, animați de idealul național, și-au întrerupt studiile îmbrăcînd haina militară, Rectoratul și decanatele facultăților au adoptat o serie de hotărâri. Încă din luna martie 1918, Consiliul Facultății de științe, avînd în vedere situația grea creată de război, a decis înscrierea din oficiu la facultate a tinerilor care sînt pe front și nu se pot prezenta individual pentru a îndeplini această formalitate. Totodată, vor putea fi înscriși ca studenți în anul I toți cei pentru care Marele Cartier General al Armatei garantează că posedă diploma de absolvire a liceului. Cu același prilej, Consiliul a mai hotărît ca, începînd de la 1 aprilie, să fie reluate cursurile secțiilor de fizică și chimie și de științe naturale, alături de cele de la secția de matematici începute încă de la 1 noiembrie 1917¹⁴. În adresa prin care se făcea cunoscut Rectoratului inițiativele de mai sus, decanul Facultății de științe, Paul Bujor, amintește că pentru a asigura deschiderea cursurilor la toate secțiile a intervenit prin Ministerul Instrucțiunii la Marele Cartier General al Armatei în vederea demobilizării tuturor studenților acestei Facultăți.

Pe de altă parte, în aprilie 1918, Rectoratul a decis alcătuirea unui instrument de orientare prin imprimarea „Anuarului” Universității pe anul 1918—1919, menit să folosească ca un *vade-mecum* pentru toți tinerii care doresc să se înscrie la una din facultăți. Pentru aceasta, profesorii universitari au fost invitați să comunice la timp programele cursurilor ce se vor ține la toate disciplinele, lucrările ce se vor face la seminarii, laboratoare și clinici, precum și modul cum sînt organizate, titlurile lucrărilor personale elaborate în ultimii trei ani, timp în care „Anuarul” nu a apărut¹⁵.

Dar facilitățile nu aveau să se oprească aici. Cea mai mare parte dintre studenții și absolvenții de liceu și ai diferitelor școli secundare, transilvăneni și bucovineni, care s-au prezentat pentru a fi înscriși la Universitate, au fost puși în imposibilitatea de a putea justifica prin acte autentice situația lor școlară, așa cum o cerea legea Instrucțiunii publice în vigoare la acea dată, din cauză că atît Transilvania cît și Bucovina se aflau încă sub ocupație străină. Porînd de la această situație, comisia Universității pentru echivalarea diplomelor din țară și din străinătate a decis, în ședința din 28 iunie 1918, ca înscrierea studenților transilvăneni și bucovineni în anul I și susținerea examenelor de la orice facultate să fie trecute sub rezerva prezentării ulterioare a actelor cerute de lege și regulamentul de înscriere¹⁶.

Numărul mare de cereri de înscriere la facultățile Universității, venite din partea transilvănenilor și bucovinenilor, absolvenți ai diferitelor școli secundare sau speciale cu programe diferite, a determinat aceeași comisie să ia hotărârea

⁹ J. Benditer, *op. cit.*, p. 263.

¹⁰ Arh. Univ. „Al. I. Cuza” Iași, Fond Rectorat, dosar 1/1919, f. 74.

¹¹ *Ibidem*, dosar 4/1918, f. 31—32.

¹² *Ibidem*, dosar 7/1918, f. 21, 32.

¹³ *Ibidem*, dosar 6/1918, f. 30—32.

¹⁴ *Ibidem*, dosar 1/1918, f. 74.

¹⁵ *Ibidem*, dosar 5/1918, f. 27.

¹⁶ *Ibidem*, dosar 7/1918, f. 23.

ca, față de împrejurările cu totul excepționale, echivalarea tuturor certificatelor și diplomelor prezentate pentru înscriere să se facă în anii 1918 și 1919 fără nici un examen de diferență¹⁷. O decizie similară a fost luată de comisia de echivalare a diplomelor și pentru studenții transilvăneni și bucovineni care și-au întrerupt studiile, cu obligația de a prezenta dovezile necesare când împrejurările o vor permite¹⁸.

Cererile de înscriere la Universitate și de echivalare a studiilor din partea studenților transilvăneni și bucovineni au asaltat comisia alcătuită în acest scop. La 29 septembrie 1918, studentul în litere Ardeleanu Vichente intervine la Rectorat în numele a 44 de studenți transilvăneni și bucovineni pentru a li se aproba, pe baza foilor matricole eliberate de „Biroul central al voluntarilor români ardeleni și bucovineni”, echivalarea studiilor și înlesnirea continuării lor prin primirea gratuită în căminul studențesc. Acest grup, ca și altul pentru care a fost depusă o listă la Rectorat în luna iunie, era alcătuit din ofițeri voluntari veniți în Moldova cu un an în urmă pentru a se alătura armatei române în lupta împotriva dușmanilor cotoropitori¹⁹. Cea mai mare parte însă din cererile studenților transilvăneni și bucovineni pentru înscriere la Universitate și echivalarea studiilor au fost înaintate individual sau prin intermediul Ministerului Instrucțiunii, care a intervenit cu recomandări favorabile²⁰.

Din păcate nu dispunem de o situație exactă a numărului de cereri depuse și nici de informații complete asupra activității comisiei de la Universitatea din Iași pentru echivalarea diplomelor din țară și din străinătate. Faptul că a existat o grijă permanentă din partea conducerii Universității pentru înlesnirea înscrierii la diferite facultăți a studenților transilvăneni și bucovineni, precum și pentru a le asigura cazarea și masa în căminele și cantinele studențești pe cale de a se înființa, atestă că numărul acestora nu era deloc neglijabil. O comparație între numărul total al studenților înscriși la cele 4 facultăți în anul de învățămînt premergător intrării României în război și anul 1919, vine în sprijinul aserțiunii noastre de mai sus. Dacă în 1915—1916 totalul studenților Universității ieșene era de 1 230²¹, în martie 1919, cînd a fost întocmită o situație generală a celor înscriși, numărul studenților s-a ridicat la 3 163²². Această dublare a numărului de studenți s-a datorat atât celor veniți de la Universitatea din București și Chișinău și unele universități din străinătate (Liov, Odesa, Paris ș.a.), cît și a studenților transilvăneni și bucovineni. Pe de altă parte, dintr-un raport al rectorului Universității din Iași, C. Stere, înaintat Ministerului Instrucțiunii la 2 februarie 1916, se arată, între altele, că din cei 87 de studenți care serveau masa la cantina nou înființată, majoritatea o formau studenții transilvăneni și bucovineni²³. O lună mai tîrziu, N. B. Cantacuzino, care l-a succedat în postul de rector pe C. Stere, a intervenit la Minister pentru augmentarea fondului de întreținere a cantinei, motivînd acest lucru prin sporirea la 120 a numărului de studenți carora li se servește masa, datorită îndeosebi numeroșilor studenți români veniți din teritoriile aflate încă sub ocupație „lipsiți cu totul de mijloace — studenți merituoiși care ne-au fost cu insistență recomandați de d-nii decani ai facultăților respective”²⁴. Consemnăm deci ca indubitabil faptul că numărul acestora a crescut la sfîrșitul anului 1918 și începutul lui 1919, mai ales o

¹⁷ Arh. Univ. „Al. I. Cuza” Iași, Fond Rectorat, dosar 7/1918, f. 56.

¹⁸ *Ibidem*, dosar 7/1918, f. 294.

¹⁹ *Ibidem*, dosar 2/1918, f. 118—119.

²⁰ *Ibidem*, vezi dosarele 1/1917, 2/1918, 3/1918, 7/1918, 1/1919, 2/1919, 3/1919.

²¹ Arh. St. București, Ministerul Instrucțiunii Publice și al Cultelor, dosar 3 252, f. 9.

²² Arh. Univ. „Al. I. Cuza” Iași, Fond Rectorat, dosar 3/1919, f. 264—267. Defalcăt pe facultăți, numărul studenților înscriși se prezenta astfel: Facultatea de științe 673, Facultatea de drept 1 180, din care 220 înscriși la doctorat, Facultatea de litere și filozofie 395, Facultatea de medicină 915, din care 149 la secția farmacie.

²³ Arh. St. București, Ministerul Instrucțiunii Publice și al Cultelor, dosar 3 252, f. 3.

²⁴ Arh. Univ. „Al. I. Cuza” Iași, Fond Rectorat, dosar 6/1916, f. 8.

dată cu demobilizarea ostașilor transilvăneni și bucovineni²⁵, sosiți în Moldova cu batalioanele de voluntari în vara anului 1917.

În ciuda intervențiilor repetate, la sfârșitul lunii septembrie 1918 Ministerul de Război eliberase de abia o parte din palatul Universității²⁶. Cu toate acestea, Colegiul universitar, în speranța apropiatei deschideri a cursurilor, a decis la 26 octombrie 1918, ca solemnității prilejuite de această ocazie să i se dea un caracter deosebit, „potrivit evenimentului istoric național, care e pe cale de desăvârșită înfăptuire”, subliniindu-se faptul că această însemnătate excepțională este dată și de „marele număr de studenți din provinciile realipite, care au cerut înscrierea la facultățile noastre”²⁷. Rectorul dr. N. Leon a fost invitat să facă cunoscut prof. D. Gusti de la Facultatea de litere și filozofie, dorința Colegiului de a ține dizertația pentru deschiderea cursurilor cu un subiect legat de marele act al desăvârșirii unității naționale a României²⁸.

Prelungirea exagerată însă a încheierii lucrărilor de reparații la care s-a adăugat lipsa de combustibil necesar încălzirii, a constituit cauzele amînărilor repetate a deschiderii cursurilor și — după cum reiese dintr-un raport al rectorului din 28 decembrie 1918 — au determinat pe o parte din studenții înscriși să se retragă²⁹.

Față de această deplorabilă stare de lucruri, studențimea ieșeană nu a rămas indiferentă. Pe baza hotărîrilor luate la întrunirea din 30 ianuarie 1919 — organizată din inițiativa „Centrului studențesc” — a fost redactat un memoriu către profesorii universitari, în care s-a arătat că în „noua eră ce se deschide României prin *Unire*”, nu se poate admite ca Universitatea să rămână închisă în fața tuturor studenților români „care au venit cu dragoste și în număr mare să se lumineze de la vechiul nostru focar de cultură românească”. Invocînd anii de studii pierduți, convinsă că nu cu mari sacrificii și „dacă ar fi mai multă bunăvoință din partea guvernului” s-ar putea dispune reluarea cursurilor, studențimea ieșeană a făcut un apel călduros profesorilor universitari pentru a fi sprijinită în acțiunea de obținere neîntîrziată a deschiderii anului de învățămînt universitar, „aceasta spre binele țării care are nevoie acum, mai mult ca oricînd, de oameni luminați, care să o conducă în viitor spre înălțare și nemurire”³⁰.

Paralel cu demersurile pentru reluarea cursurilor universitare, conducerea Universității a luat atitudine față de mobilizarea decretată de guvernul român în toamna anului 1918, la care urmau să răspundă aproape 600 de studenți înscriși la diferite facultăți, cu excepția celor de la medicină. Prin memoriul din 2 noiembrie înaintat primului ministru, Senatul universitar considera că sustragerea de la preocupările intelectuale a tinerilor încă pentru un an de zile, pe lîngă cei doi pierduți, va atrage după sine grave repercusiuni în viitor, mai ales că mobilizarea are un „caracter mai mult demonstrativ”. Propunînd soluția mobilizării studenților pe loc, Senatul a accentuat asupra faptului că țara va avea mai mult de folosit de pe urma activității lor din laboratoare, sălile de curs și biblioteci, a căror ambianță oferă un bun prilej pentru „realizarea cît mai luminoasă și desăvîrșită a unității culturale și a armonizării sufletești între ramurile și tulpina neamului nostru”³¹.

²⁵ Arh. Univ. „Al. I. Cuza” Iași, Fond Rectorat, dosar 2/1918, f. 119, 207; 3/1918, f. 19, 167.

²⁶ *Ibidem*, dosar 6/1918, f. 121.

²⁷ *Ibidem*, Conclac de procese verbale ale ședințelor Senatului și Colegiului universitar, 1918—1919, p. 36.

²⁸ *Ibidem*; cf. A. Loghin, *Iașul în istoria constituirii statului unitar român* în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași (serie nouă), Istorie, t. XV (1969), fasc. 1, p. 51.

²⁹ Arh. Univ. „Al. I. Cuza” Iași, Fond Rectorat, dosar 7/1918, f. 459—460.

³⁰ *Ibidem*, dosar 2/1919, f. 62. În cele din urmă deschiderea anului de învățămînt universitar 1918—1919 a avut loc la 1 martie 1919 (J. Benditer, *op. cit.*, p. 263).

³¹ Arh. Univ. „Al. I. Cuza” Iași, Fond Rectorat, dosar 7/1918, f. 110—111. Memoriul și-a atins scopul deoarece, la 9 noiembrie 1918, rectorul a cerut decanilor facultăților să întocmească listele cu studenții ce urmează să fie mobilizați pe loc (*ibidem*, f. 153; cf. A. Loghin, *op. cit.*, p. 50).

O altă problemă, tot atât de însemnată, care a stat în fața conducerii Universității ieșene și de care a depins deschiderea anului de învățămînt, a constituit-o reînființarea căminului și cantinei studențești, mai ales că — în condițiile scumpirii traiului, a lipsei de alimente și de locuințe — cea mai mare parte dintre studenții înscriși la Universitate erau privați de orice posibilități materiale³². Intervențiile făcute de Rectorat pînă la mijlocul anului 1918 pentru organizarea unui cămin studențesc au întîmpinat „piedici de neînvins”, în primul rînd din cauza negăsirii unui local corespunzător și, în al doilea rînd, din lipsă de fonduri. Luînd în dezbatere situația îngrijorătoare creată de numărul mare de studenți lipsiți de mijloace materiale, în special a celor veniți din teritoriile românești aflate încă sub ocupație străină. Senatul universitar, întrunit la 5 septembrie, a hotărît ca prin Ministerul Instrucțiunii să se obțină un credit special din partea Consiliului de Miniștri pentru organizarea unui cămin și a unei cantine³³. Deoarece cu fondul Universității nu se putea asigura gratuitatea decît a cel mult 25 de studenți, la 6 septembrie, rectorul a atras atenția Ministerului Instrucțiunii că situația studenților din Transilvania și Bucovina „reprezintă o chestie națională” care privește și interesează statul român³⁴. În cele din urmă, s-a reușit să se organizeze un cămin studențesc cu două secții, care au funcționat în clădiri separate, începînd cu 1 noiembrie 1918³⁵. Fără amenajări prealabile, deschiderea precipitată a căminului și cantinei s-a dovedit a fi o improvizație. Aceasta nu a împiedecat însă ca, la 22 octombrie, Senatul universitar să aprobe primirea în cămin a primului lot de 238 de studenți, din care 182 erau scutiți de orice taxă. Din ultima categorie au făcut parte 27 studenți transilvăneni și 10 bucovineni³⁶. Nu dispunem, din lipsă de informații, de numărul exact al studenților transilvăneni și bucovineni primiți în cămin pînă la deschiderea cursurilor universitare. Faptul că cererile acestora prin care solicitau intrarea în cămin erau tot mai numeroase este ilustrat de proporția de 25% din totalul locurilor rezervate lor, fixată printr-un proiect de organizare și funcționare a căminului studențesc³⁷.

Din cauza unei administrații slabe, căminul fiind lipsit de cel mai elementar confort (lumină, instalații sanitare etc.), la care s-a adăugat aprovizionarea necorespunzătoare a cantinei, ce fusese dată prin licitație în atrepriză³⁸, au produs, de la bun început, mari nemulțumiri în rîndul studenților. Aceștia, întruniți la 11 noiembrie 1918, au înființat asociația „Căminul studențesc” și au ales un comitet compus din cîte un reprezentant al studenților din fiecare provincie românească, organ care să exprime doleanțele în numele lor și, în același timp, să conducă și să reprezinte interesele căminului³⁹. Cu acest prilej au fost expuse

³² În iulie 1918, Rectoratul a atras atenția Ministerului Instrucțiunii că „scumpetea covîrșitoare a chirilor și a alimentelor vor fi piedici hotărîtoare, care vor face imposibil traiul în localitate al studenților din provincie, care în marea lor majoritate fiind feciori de părinți plugari, învățători și modești funcționari, chiar în timpurile normale trăiesc în tainică nevoie și suferință, luptînd eroic cu dureroase și istovitoare privațiuni” (Arh. Univ. „Al. I. Cuza” Iași, Fond Rectorat, dosar 6/1918, f. 3).

³³ Arh. St. București, Ministerul Instrucțiunii Publice și al Cultelor, dosar 188/1916, f. 3.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Arh. Univ. „Al. I. Cuza” Iași, Fond Rectorat, dosar 7/1918, f. 90. Într-un local din str. Lascăr Catargi, (astăzi b-dul Karl Marx) a fost instalată secția de studenți (*ibidem*, dosar 2/1918, f. 114). Pentru deschiderea secției de studenți, Ministerul Instrucțiunii a mijlocit punerea la dispoziția Universității a clădirii școlii secundare de fete „Oltea doamna”, care, dotată cu mobilierul necesar, urma să servească în același timp și de cantină pentru 400 de persoane (*ibidem*, f. 157).

³⁶ *Ibidem*, dosar 7a/1918, f. 52.

³⁷ *Ibidem*, dosar 12/1918, f. 10.

³⁸ *Ibidem*, dosar 7/1918, f. 28.

³⁹ Arh. St. București, Ministerul Instrucțiunii Publice și al Cultelor, dosar 188/1916, f. 20.

în scris și prezentate direct Ministerului Instrucțiunii o serie de lipsuri constatate în administrarea căminului și cantinei, cerându-se ca întreaga conducere a lor să fie încredințată comitetului asociației⁴⁰.

O lună mai târziu, la 14 decembrie 1918, același comitet a depus pe masa rectorului un memoriu⁴¹ prin care, în numele studenților nevoiași, „recrutați mai întotdeauna din clasele sărace ale țării, căci cei bogați aveau strănătate...”, se protesta asupra formei însăși cum a fost instituit căminul, care nu făcea altceva decât să „strice tot rostul unei astfel de instituții”. Votarea de către Parlament a unui credit cu titlu precis, în valoarea de 400 000 lei, pentru a fi folosit la finanțarea căminului destinat în exclusivitate studenților veniți în număr foarte mare din Basarabia era în dezacord cu „sentimentele cele mai vii și de actualitate, care toate sînt azi de Unire (subl. în text) — se arăta în același memoriu — în care se topec, „nemaicunoscîndu-se decît români”, toți fiii țării sosiți din colțurile cele mai îndepărtate, iar căminul, ca formă de sprijin material, trebuie oferit tuturor celor lipsiți de mijloace⁴². Alături de o serie de propuneri menite să înlăture minusurile din organizarea cantinei și căminului, în memoriul citat a fost criticat sistemul învechit al aprovizionării cantinei prin antrepriză, care a avut drept rezultat să „stoarcă maximum de foloase, făcînd din alimentarea studenților un mijloc de cîștig peste măsură”⁴³. Necesitatea absolută a lichidării acestor stări de fapte a fost subliniată și legată nemijlocit de momentul de desăvîrșire a unificării statului național și a sarcinii ce revine în viitor tinerei generații de intelectuali pentru propășirea țării. „Azi — se arăta în încheierea memoriului — s-a făcut unirea unui popor întreg grație singelui vărsat și principilor confirmate prin sînge. Mîine se va dovedi puterea de viață și dreptul de a trăi a fiecărui popor prin calitățile sufletești și intelectuale ce va fi în stare să dezvolte [...]. Să nu uităm că Universitatea prin numele ei își are rolul cel mai de seamă în progresul țării și acei care azi sînt studenți, mîine vor fi cîrmuitori sub toate formele și vor reprezenta România care vine. Cum îi clădește Universitatea azi așa îi va avea țara mîine...”⁴⁴.

Pentru situația deosebit de grea în care se aflau căminul și cantina, revelatoare sînt motivele care l-au determinat pe prof. C. Fideleş să demisioneze din postul de director în care a fost numit la 14 noiembrie 1918⁴⁵. Lipsa combustibilului, a mobilierului strict necesar și a alocăției de hrană pe luna decembrie — arăta în cererea sa de demisie — se datoresc „unor neglijențe și indiferențe pe care nu îndrăznesc a le cerceta”. Imensele greutăți create pentru aprovizionarea din timp și asigurarea spațiului necesar studenților, „pentru educația morală a unei tinerimi chemate din ținuturile liberate, pentru a-i arăta spectacolul indolenței noastre, silind-o a trăi cerșind pe la porțile oamenilor zilei, găsesc că un astfel de cămin studențesc este un scandal public și o primejdie națională, morală și socială...”⁴⁶. De altfel, „dezinteresarea înaltelor autorități școlare ca și a acelor din aprovizionare”, veneau parcă să sfideze — arăta prof. I. Borcea în una din ședințele Colegiului universitar — efortul depus de Senat pentru amenajarea unui adăpost cît de modest pentru studenții nevoiași veniți din toate părțile țării⁴⁷. Tot cu un asemenea prilej, prof. Al. Myller, a subliniat că starea anormală a căminului a constituit încă de la deschiderea lui un veșnic și întemeiat prilej de nemulțumiri din partea studenților⁴⁸.

Cum o asemenea situație deosebit de gravă, care a constituit — după cum am văzut — izvorul protestelor vehemente, nu putea fi tolerată, Colegiul și Senatul universitar au inițiat o serie de măsuri pentru a redresa, pe cît posibil, starea de dezorganizare în care se aflau cele două secții ale căminului. În pri-

⁴⁰ Arh. St. București, Ministerul Instrucțiunii Publice și al Cultelor, dosar 188/1916, f. 21.

⁴¹ Arh. Univ. „Al. I. Cuza” Iași, Fond Rectorat, dosar 3/1918, f. 207—210.

⁴² *Ibidem*, f. 207.

⁴³ *Ibidem*, f. 210.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 208.

⁴⁵ *Ibidem*, dosar 7a/1918, f. 70.

⁴⁶ *Ibidem*, dosar nr. 3/1919, f. 12.

⁴⁷ *Ibidem*, Conclac de procese verbale ale ședințelor Colegiului și Senatului universitar, 1918—1919, f. 57.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 58.

mul rînd, în plină iarnă, s-a decis închiderea acestuia pînă la terminarea lucrărilor de amenajare și înzestrare⁴⁹. Autoritatea universitară a fost declarată singura în măsură să administreze căminul și cantina, acțiune la care vor fi asociați și studenții, renunțîndu-se pentru totdeauna la sistemul anacronic al antreprizei. Pentru ca Universitatea să poată anunța deschiderea cursurilor după sărbătorile de iarnă, a fost constituită o comisie care, prezentînd Ministerului Instrucțiunii un memoriu iscălit de toți profesorii universitari asupra situației studențimii ieșene, să stăruiască totodată să fie puse la dispoziție mijloacele necesare reînceperii unei funcționări normale a căminului⁵⁰. Acestor inițiative s-a alăturat și comitetul căminului „Unirea” — denumire semnificativă adoptată între timp de studenți — care, la 12 ianuarie 1919, a propus conducerii Universității ca președinția comitetului să fie încredințată unui profesor universitar. În acest mod se puteau realiza contacte mai strînse cu Rectoratul și alte autorități pentru soluționarea problemelor ridicate de reorganizarea și administrarea căminului și cantinei. Totodată, s-a mai sugerat, ca același comitet să exercite un control asupra întregii gospodării a acestora, să alcătuiască un regulament și să ia hotărîri în toate chestiunile legate de buna lor funcționare⁵¹. Nedesprînși de realitățile evenimentelor ce se desfășurau sub ochii lor, membrii comitetului format din reprezentanții studenților din toate provinciile românești, afirmau în memoriul cu data mai sus amintită că aveau în vedere, pe lângă ameliorările propuse, atingerea și a unui alt scop, de interes național, acela al unificării sufletești „mai întîi noi în de noi cei din comitet”, care apoi cuprinzînd „sufletele grosului studențimii din fiecare provincie întregă”, vom putea ajunge la o adevărată unire și sufltească, pe lângă cea de teritoriu”⁵².

Pentru a obține un ajutor din partea organelor centrale de stat, studenții transilvăneni și bucovineni au inițiat o acțiune care a întrunit aprobarea unanimă a celorlalți studenți. La 1 februarie 1919, studenții bucovineni au cerut președintelui guvernului Bucovinei, Iancu Flondor, să intervină pe lângă guvernul din București pentru a oferi prin toți factorii săi un sprijin real în vederea deschiderii Universității din Iași și a îmbunătățirii condițiilor din cămin⁵³. Același lucru a fost solicitat Consiliului Dirigent din Sibiu de studenții transilvăneni⁵⁴. Așa se și explică de ce ministrul instrucțiunii publice, I. G. Duca, a cerut prorectorului Universității din Iași, Iulian Teodorescu, prin telegrama din 6 februarie, să avizeze imediat asupra măsurile de îmbunătățire sub toate aspectele a situației studenților transilvăneni și bucovineni⁵⁵. În același timp, Vasile Goldiș, șeful resortului de instrucție publică și culte din cadrul Consiliului Dirigent al Transilvaniei, anunțînd că a intervenit la București în favoarea studenților din Iași, a sugerat conducerii Universității să încerce pentru ajutorarea lor și inițiativa socială. Pusă în practică, la apelul pentru susținerea căminului studențesc, Banca Națională a României a pus la dispoziția Universității suma de 200 000 lei, specificînd ca aceasta să fie folosită pentru ospitalitatea studenților transilvăneni și bucovineni⁵⁶. Și Administrația Bucovinei a acordat pentru aceeași studenți un ajutor bănesc, însă ceva mai tîrziu, în octombrie 1919⁵⁷, cînd numărul transilvănenilor și bucovinenilor înscriși la Universitatea din Iași a scăzut, datorită deschiderii Universităților din Cluj și București⁵⁸.

Cu toate acestea, mărirea spațiului destinat căminului studențesc, ca și îmbunătățirea aprovizionării cantinei, n-au cunoscut un progres simțitor, în ciuda intervențiilor repetate făcute pe diferite căi atît din partea conducerii Universității, cît și a studenților. Lăsînd la o parte dezinteresul celor vizați de a sprijini

⁴⁹ Arh. Univ. „Al. I. Cuza” Iași, Fond Rectorat, dosar 7a/1918, f. 64.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 70—71.

⁵¹ *Ibidem*, dosar 1/1918, f. 26—29.

⁵² *Ibidem*, f. 26—27.

⁵³ *Ibidem*, dosar 8/1919, f. 183.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ *Ibidem*, dosar 2/1919, f. 36.

⁵⁶ *Ibidem*, dosar 3/1919, f. 566.

⁵⁷ *Ibidem*, Condica de procese verbale ale ședințelor Colegiului și Senatului universitar, 1918—1919, f. 114.

⁵⁸ *Ibidem*, dosar 7/1919, f. 111.

jini asemenea acțiuni, nu-i mai puțin adevărat — și aceasta fără a încerca o scuză — că lipsa generală de fonduri, ca și distrugerile imense cauzate de războaie, au tras greu în cumpănă în normalizarea vieții economice a țării și deci și a celei universitare. De altfel, nici în următorul an de învățămînt 1919—1920, cu fondurile puse la dispoziția Universității nu s-au putut asigura un număr de locuri în cămin pe măsura solicitărilor, cu toate că au fost închiriate sau cumpărate noi clădiri. Așa de pildă, în ședința din 20 decembrie 1919, Senatul universitar a hotărît să ceară noi fonduri Ministerului Instrucțiunii pentru satisfacerea barem în parte a cererilor numeroșilor studenți de a intra în cămin, mai ales că alocațiile bugetare s-au dovedit a fi cu totul insuficiente, față de marele număr de studenți veniți la Universitate⁵⁹. Totodată, membrii „Cercului studenților transilvăneni și bucovineni”, ce luase ființă între timp, în memoriul înaintat Ministerului Instrucțiunii, considerau ca indispensabil sprijinul statului pentru satisfacerea celor mai elementare exigențe ale existenței materiale a acestora. Neputînd rămîne indiferenți față de „stabilirea unității sufletești pregătitoare a prefacerilor continuie în viața noastră socială”, ei și-au oferit concursul pentru organizarea căminului în noul an de învățămînt universitar⁶⁰.

Dar realizarea unității spirituale a tuturor studenților români aflați la Universitatea din Iași, odată cu cea de teritoriu a României, ce a revenit — după cum am văzut — ca un lait motiv și a stat la baza fiecărei acțiuni întreprinse, avea să figureze printre obiectivele principale ale societăților studențești ce au luat ființă în prima jumătate a anului 1919⁶¹. Revelator în acest sens este memoriul studenților în drept înaintat Senatului universitar în care au fost expuse motivele înființării societății lor. Alături de completarea cunoștințelor de specialitate, încurajarea pentru cercetări originale și a dragostei față de muncă, este subliniat și pus pe același plan rolul pe care trebuie să-l îndeplinească „Societatea studenților în drept români”, în condițiile noi ale desăvîrșirii unificării statului național. Acesta consta — avînd în vedere prezența la Universitate a studenților din toate provinciile românești — în apropierea și contopirea ce trebuie să se săvîrșească între toți studenții, unitate care să constituie apoi principiul director și unicul ideal al celor ce se vor răspîndi pe tot cuprinsul țării pentru a-și exercita meseria. Societatea — se arăta în acest memoriu — își propune să fie o școală pentru cultivarea sentimentelor patriotice, caracterul ei național fiind ilustrat de dezvoltarea și menținerea conștiinței de „solidaritate frățescă între studenții români de pretutindeni, în vederea colaborării viitoare pentru înălțarea prin cultură a neamului românesc”⁶².

Un alt aspect asupra căruia ne vom opri este acela al poziției unor profesori universitari față de politica internă postbelică dusă de cercurile guvernante.

Venit la guvern în 29 noiembrie 1918, cabinetul liberal condus de Ion I. C. Brătianu a promovat o politică de îngrădire a drepturilor de organizare și de întrunire, a libertății presei, de interzicere a manifestațiilor muncitorești și democratice. Au fost menținute cu toată rigoarea starea de asediu și cenzura, fapt explicabil datorită ecoului pe care l-a avut în țara noastră Marea Revoluție Socialistă din Octombrie căzut pe terenul efervescent al nemulțumirilor profunde în care se aflau masele populare, ca urmare a stării de miserie și exploatare.

Cu toate că aveau convingeri politice eterogene, luarea de atitudine din partea unor profesori universitari față de situația creată pe plan intern de greutățile războiului, deasupra cărora greva o guvernare ce menținea vechile prac-

⁵⁹ Arh. Univ. „Al. I. Cuza” Iași, Condicta de procese verbale ale ședințelor Colegiului și Senatului universitar, 1918—1919, f. 98; dosar 10/1919, f. 72.

⁶⁰ *Ibidem*, dosar 7/1919, f. 65.

⁶¹ Astfel s-au format următoarele societăți: a studenților în drept, electrotehnică, agronomie, a studenților interni de la Facultatea de medicină și a celor de la Facultatea de litere și filozofie. (*Ibidem*, Condicta de procese verbale ale ședințelor Colegiului și Senatului universitar 1918—1919, f. 84—85, 91).

⁶² *Ibidem*, dosar 3/1919, f. 134—135.

tici și măsuri, poate fi explicată mai ales prin atmosfera de avânt revoluționar din acești ani, când opinia publică și, îndeosebi, curentele general democratice cunosc un puternic reviriment odată cu sfărâmarea îngrădirilor electorale.

În ședința din 21 decembrie 1918, Colegiul universitar a dezbătut cererea generalului Petala, comandantul Corpului IV de armată și al pieții Iași, referitoare la stabilirea unei colaborări a Universității la „măsurile de preîntâmpinare a curentului de dezordine socială” ce amenința țara⁶³. Majoritatea profesorilor prezenți la această ședință și-au exprimat odată cu nedumerirea față de o astfel de propunere, indignarea unei asemenea colaborări, considerind că a accepta o discuție cu reprezentantul stării de asediu însemna o recunoaștere tacită a legitimității acestei stări anticonstituționale, ce a suprimat, între altele, libertatea scrisului și a cuvîntului. Pe de altă parte, agitațiile maselor populare din întreaga țară au fost explicate ca fiind datorate greii situații interne a României, ca urmare a imenselor sacrificii materiale din timpul războiului, a lipsei generale de alimente și a samavolniciei organelor administrative.

În cuvîntul său, prof. I. Borcea, care făcea parte din Partidul Muncii, prezentînd constatările personale făcute în satele și comunele județului Bacău, a arătat că datorită nemulțumirilor existente, lipsurilor de care suferă și nedreptăților pe care le îndură, țărănimea este pătrunsă de „o neînvinsă lipsă de încredere, de altminteri explicabilă și justificată, asupra chipului cum se va efectua viitoarea parcelare a pămîntului”, anunțată prin decretul legii din 14 decembrie 1918. Țăranii nu cunosc nimic despre legea electorală din 1 decembrie 1918, prin care a fost desființat sistemul electoral cenzitar, pentru că nimeni nu le dă o lămurire dezinteresată asupra mecanismului, procedurii și secretului votului și nici asupra felului cum trebuie mînuită această armă în interesul lor. Iar dacă cineva se încumetă să o facă, este trimis, în virtutea legii excepționale, în fața curții marțiale⁶⁴. Peste toate acestea, el a remarcat că în „cuprinsul județului, ca și desigur în restul țării, se practică fără teamă de răspunderi, fără rezervă, vechea școală și poate cu mai multă strășnicie, a terorizării, a opririlor și a nedreptăților din România dinainte de războiul unității noastre naționale”. În urma celor expuse, prof. I. Borcea a cerut ca răspunsul negativ al Universității la apelul generalului Petala trebuie să fie fără înconjur, sincer, avizînd măsurile împotriva „teroarei și ilegalităților de tot felul care se practică la sate ca și la orașe”⁶⁵.

Universitatea este datoră să atragă atenția asupra „cauzelor fără număr care au dat naștere la profunde nemulțumiri, în totul legitime” în sinul maseilor muncitoare din mediul urban și rural, a arătat prof. dr. I. Tănăsescu, invocînd convingerile „foarte prețioase” pe care le-a avut cu muncitorii și țăranii în calitate de pacienți⁶⁶.

Prof. dr. Menzincescu, în cuvîntul său, a considerat că răspunsul care se va da de către profesorii celui mai înalt așezămînt de învățămînt va trebui să fie „hotărît, precis și zugrăvit cu toată sinceritatea impusă oamenilor de știință, oricît de sever și neplăcut va trebui să fie înalților factori responsabili”⁶⁷.

O atitudine similară, datorată însă numai oportunității politice, a avut-o și prof. M. B. Cantacuzino, pe care îl găsim, în aprilie 1918, printre semnatarii actului de constituire a Ligii Poporului, la care a aderat împreună cu un grup de conservatori⁶⁸. Cele afirmate în scrisoarea trimisă rectorului (el neparticipînd la această ședință a Colegiului universitar), în care își exprimase părerea că cea mai urgentă măsură pentru a „îndulci” o „nedreaptă stare de suferință” constă

⁶³ Arh. Univ. „Al. I. Cuza” Iași, Fond Rectorat, Condicta de procese verbale..., f. 47—52.

⁶⁴ *Ibidem*, f. 48.

⁶⁵ *Ibidem*, f. 49.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ Eufrosina Popescu, *Crearea Ligii Poporului și activitatea ei pînă în martie 1920*, în „Studii, revistă de istorie”, Tom. XXI (1968), nr. 2, p. 343.

în combaterea tuturor abuzurilor de putere, a privilegiilor nelegitime și a profiturilor necinstite⁶⁹, se înscriau în cadrul propagandei de popularizare desfășurată de noul partid politic.

În cele din urmă, Colegiul universitar a adoptat o moțiune ca răspuns la colaborarea propusă de generalul Petala, în care s-a atras atenția guvernului asupra cauzelor reale ale nemulțumirilor generale, cerându-se, totodată, să se ia măsuri imediate pentru înlăturarea lor. „Agitațiunile din țară — se arăta în moțiune — se datoresc, în primul rînd, pe de o parte, lipsei, nevoilor și nedreptăților pe care le îndură de atîta vreme toate clasele sociale și care apasă mai cu seamă asupra populației nevoiașе de la sate și de la orașe, datorită abuzurilor și incuriei administrației, iar pe de altă parte, situațiunei anormale în care ne aflăm, continuîndu-se vechiul sistem de guvernare, atunci cînd toată lumea aștepta o rupere desăvîrșită cu relele trecutului...”⁷⁰. Deși au fost voci care s-au pronunțat pentru redactarea unui manifest ce „ar putea împăca pe toți”, din 27 de profesori universitari prezenți la întrunirea Colegiului din 21 decembrie 1918, 19 au votat pentru textul moțiunii (între care dr. N. Leon, Ilie Bărbulescu, I. Borcea, dr. M. Mezincescu, dr. I. Tănăsescu, Paul Bujor, N. Costăchescu, Traian Bratu, dr. C. Parhon, I. Petrovici și alții), 8 contra și unul s-a abținut⁷¹.

Curba ascendentă a traficului general în perioada interbelică și în special motivele arătate la 1 martie 1919, unele cercuri burgheze ce promovau o politică șovină au căutat să atragă pe studenți în vîltoarea acestui curent reacționar. Un grup de profesori de la Facultatea de litere și filozofie: Al. Phillippide, Ilie Bărbulescu, Traian Bratu, Dimitrie Gusti, G. Ibrăileanu și I. Petrovici, remarcabili oameni de știință, au protestat împotriva creării în Universitate a unei atmosfere neprielnice muncii cinștite și rodnice, datorită încercărilor de a se otrăvi spiritele prin ațîțare la ură și discriminare. Declarîndu-se factorii direcți responsabili în procesul de educație a viitorilor intelectuali, acești profesori au atenționat conducerea Universității, la 10 martie 1919, că menirea cea mai înaltă și nobilă a ei constă în desfășurarea unei munci pozitive „pentru a forma oameni de caracter, cetățeni luminați și slujitori cu folos ai neamului, cît și pentru cultivarea științei cu toată seninătatea...”⁷² și nu a promova ura împotriva naționalităților minoritare.

Eforturile pentru reluarea activității Universității ieșene, în condițiile de desăvîrșire a unificării statului național român, s-au înscris ca o contribuție a acestui înalt for de cultură, al cărui rol trebuia să răspundă dimensiunilor actului de la 1 decembrie 1918, la pregătirea viitorilor intelectuali ai țării și la crearea totodată a unui climat propice înfăptuirii unității culturale și sufletești a tuturor studenților români ce au bătut la porțile ei. Pe de altă parte, atitudinea profesorilor universitari, recunoscuți prin ideile lor general democratice, față de politica internă a cercurilor guvernante, vine să confirme încă o dată poziția înaintată a unor intelectuali de marcă progresiști, ce s-au ridicat în numeroase rînduri împotriva nedreptăților sociale.

⁶⁹ Arh. Univ. „Al. I. Cuza” Iași, Fond Rectorat, dosar 1918, f. 272.

⁷⁰ *Ibidem*, Convida de procese versale..., f. 51.

⁷¹ *Ibidem*, f. 52.

⁷² *Ibidem*, dosar 2/1919, f. 360.

MIȘCAREA FEMINISTĂ IEȘEANĂ ÎNTRE ANII 1918 și 1921

DE

GH. I. FLORESCU

În perioada ce a urmat primului război mondial, lupta pentru emanciparea civilă și politică a femeilor a căpătat dimensiuni noi, ocupînd, treptat, un loc aparte în cadrul marilor probleme sociale românești¹.

Fără a reprezenta, așa cum s-a încercat să se afirme la un moment dat, un curent sau o modă impuse de influențe străine, chestiunea drepturilor civile și politice ale femeilor a determinat continuarea, într-un cadru lărgit, a unei mișcări politice mai vechi, al cărei caracter profund social atrăgea după sine diverse interpretări și atitudini manifestate de forțele politice conducătoare ale României².

Deși războiul constituise prilejul unei demonstrații elocvente a egalității existente între bărbați și femei, și, cu atât mai mult cu cît în foarte multe țări importante cercuri și personalități politice militau pentru emanciparea și acordarea drepturilor politice ale femeilor, la noi, această problemă continua a fi discutată, formulîndu-se păreri contradictorii în legătură cu importanța și modalitățile ei de rezolvare³. Cu toate acestea, acțiunile revendicative ale unei părți atît de însemnate a populației țării au determinat o revizuire a tendințelor conservatoriste, transformînd mișcarea feministă într-o importantă problemă socială, a cărei soluționare impunea acordarea, în primul rînd, a independenței economice, urmînd apoi ca drepturile politice și ridicarea din punct de vedere cultural să desăvîrșească emanciparea integrală a femeii⁴. În această perioadă au fost depășite limitele programului care preconiza egalitatea între sexe doar în viața civilă, feminismul înscriind în aria sa de luptă participarea femeii la viața publică și intrarea ei în cea politică⁵.

¹ *Dezbaterile Senatului*, ședința din 26 februarie 1920, p. 362; C. Rădulescu-Motru, *Drepturile femeii*, în „Ideea europeană”, an. I (1920), nr. 31, 18 ianuarie, p. 1—2; Maria C. Buțureanu, *Femeia. Studiu social*, Ed. a II-a revăzută, București, 1921, p. 11, 340; Ion G. Dumitrescu, *Drepturile femeilor*, în „Politica”, an. I (1919), nr. 4, 29 martie, p. 5.

² Dimitrie Xenopol, *Reforma electorală*, în „Arhiva pentru știința și reforma socială”, an. II (1921), nr. 4, ianuarie, p. 591; Calypso C. Botez, *Drepturile femeii în Constituția viitoare*, în *Noua Constituție a României*, București, p. 76; Sanda Filitti, *Păreri asupra problemei feministe*, în „Buletinul Asociației pentru emanciparea civilă și politică a femeilor române”, an. I (1919), nr. 3, iulie, p. 3.

³ Odette Laguerre, *Le féminisme*, s.l., s.a., p. 2—3; Maria C. Buțureanu, *Cauzele antifeminismului*, în „Buletinul Asociației pentru emanciparea civilă și politică a femeilor române”, an. I (1919), nr. 3, iulie, p. 5—7.

⁴ Maria C. Buțureanu, *Femeia. Studiu social...*, p. 338—340; C. Rădulescu-Motru, *op. cit.*, p. 1—2.

⁵ Calypso Botez, *Rapport sur la situation juridique de la femme dans la législation roumaine*, Bucarest, 1932, p. 4; idem, *Problema drepturilor femeii române*, 1919, p. 3.

Desăvîrșirea unității naționale a reprezentat încă un motiv pentru revizuirea rolului și a locului femeii în viața politică, mai ales în noile condiții, care reclamau o unificare a legislației feministe pentru întreg teritoriul țării⁶. De fapt, situația creată la sfîrșitul primei conflagrații mondiale impunea o schimbare a orientării problemei feministe, schimbare care se baza însă nu numai pe cauze de ordin imediat ci și pe concluziile unei tradiții ale acestei mișcări manifestate atît în România cît și în alte țări europene.

În cadrul luptei generale pentru emanciparea civilă și politică a unei părți însemnate a populației țării, feminismul ieșean a ocupat, totdeauna, un loc distinct, determinat de continuarea unei cunoscute mișcări care îmbina tradiția cu acțiunile impuse de noul stadiu evolutiv al României. Mișcarea feministă desfășurată în orașul Iași, începută odată cu manifestarea primelor acțiuni întreprinse pe plan național, în sensul acordării drepturilor femeilor⁷, a urmat o linie ascendentă, ajungîndu-se ca, la începutul secolului al XX-lea, vechea capitală a Moldovei să devină unul dintre principalele centre ale mișcării feministe românești⁸.

Asociațiile și diversele organizații cu caracter feminist care au ființat în Iași pînă la primul război mondial au fost preocupate atît de emanciparea civilă cît și de cea politică a femeii⁹. Dacă la început feminismul ieșean s-a manifestat ca o mișcare ce încă nu-și formulase precis principiile programatice¹⁰, treptat, au început să se contureze idei tot mai clare asupra sensului, a căilor și a scopului urmărit de acțiunile feministe inițiate în acest oraș¹¹. Noul cadru creat mișcării feministe ieșene la sfîrșitul primului război mondial a făcut ca această mișcare să capete un caracter mult mai larg, avînsîndu-se chiar ideea solidarizării internaționale a mișcării feministe¹². Acțiunile întreprinse în această perioadă, în vederea cîștigării drepturilor politice ale femeilor, reluînd, de fapt, în noile condiții istorice, cunoscutele deziderate feministe, transformate într-o problemă de interes național, conferau Iașilor aureola de centru al mișcării femi-

⁶ Calypso Corneliu Botez, *Problema feminismului — o sistematizare a elementelor ei*, în „Arhiva pentru știința și reforma socială”, an. II (1920), nr. 1—2, aprilie-octombrie, p. 67—68.

⁷ Cora Barbu, Lenormanda Benari, Gheorghe Popescu, *Izabela Sadoveanu. Viața și opera*, Editura didactică și pedagogică, București, 1970, p. 172—176; Sofia Nădejde, *Către femei*, în „Contemporanul”, Iași, 1881, nr. 1, p. 2—6; idem; *Trebuie să lucreze femeile pentru drepturile politice*?, în „Contemporanul”, Iași, 1884, nr. 21, p. 815—819; *Emanciparea femeii*, în „Lumina” Iași, 1895, nr. 1, iulie, p. 3.

⁸ Cf. Elena B. Popovici, *Evoluțiunea socială a femeii*, în „Revista noastră”, București, an. I (1905), nr. 3, 15 aprilie, p. 35—37; Dora Breazu, *Emanciparea femeii*, în „Revista noastră”, an. I (1905), nr. 13, 15 septembrie, p. 90—200; E. Humpel, *O pătrime de secol*, în „Unirea femeilor române”, Iași, an. I (1909), nr. 1, 24 ianuarie, p. 13—19; Adela Xenopol, *Regim politic*, în „Viitorul româncelor”, Iași, an. I (1912), nr. 3, martie, p. 34; Maria C. Buțureanu, *Situația femeii în România*, în „Unirea femeilor române”, an. IV (1912), nr. 6 și 7, iunie și iulie, p. 316—328; Eleonora Strătilescu, *Progrese în dreptul de vot pentru femei*, în „Unirea femeilor române”, an. VII (1915), nr. 7—8, iulie și august, p. 313—319; N. Iorga, *Datoria femeilor României*, în „Unirea femeilor române”, an. VII (1915), nr. 12, decembrie, p. 569—580.

⁹ Vezi *Societăți culturale și de binefacere. Orașul Iași*, în „Unirea femeilor române”, an. I (1909), nr. 1, 24 ianuarie, p. 38—62; Sofia Nădejde, *O nouă societate*, în „Revista noastră”, an. IV (1915), nr. 2, 1 octombrie, p. 17—18; Adela Xenopol, *Ce vor politicienii*, în „Viitorul româncelor”, an. III (1914), februarie, p. 17.

¹⁰ Adela Xenopol, *Cînd vom răzbate*, în „Viitorul româncelor”, an. I (1912), nr. 2, 1 februarie, p. 18.

¹¹ Virginia Tomescu, *Oarecari păreri în chestia feministă*, în „Viitorul româncelor”, an. II (1913), nr. 1, ianuarie, p. 4 și nr. 2, februarie, p. 19—20; *O petiție la Cameră*, în „Viitorul româncelor”, an. III (1914), nr. 4, aprilie, p. 49.

¹² Calypso Corneliu Botez, *Problema drepturilor femeii române*, 1919, p. 8—9.

niste românești. Chiar dacă mai erau emise unele rezerve, oricum, majoritatea formațiunilor politice și cei mai de seamă reprezentanți ai spiritualității românești se declarau pentru atragerea în viața politică a țării a acestui „element de rezervă național”, cum era considerată femeia¹³. Diversitatea punctelor de vedere exprimate în această direcție demonstra atât complexitatea chestiunii dezbătute cât și preocuparea deosebită pentru aceasta, rămânând în discuție doar modalitatea în care urma a se rezolva.

Primele măsuri preconizate de mișcarea feministă ieșeană în vederea mobilizării femeii la rezolvarea problemelor generale ale țării erau acelea referitoare la ridicarea culturală a maselor de femei și îndrumarea lor spre diferite ramuri ale producției materiale¹⁴. Dar, existau și păreri care recomandau limitarea participării femeii doar la viața publică, întrucât, altfel, „ar introduce elemente de turburare în organizația politică a societăților moderne”¹⁵. În afară de cei care se declarau pentru unele măsuri tranzitorii sau pentru o rezolvare parțială a aspirațiilor feministe, fără a exclude, pentru viitor, posibilitatea unei soluționări radicale, erau exprimate și puncte de vedere opuse. Reprezentanții feminismului ieșean, adepți ai acestei poziții limitate la interese de clasă, vedeau în mișcarea generală a femeilor un pericol, mai ales pentru anii imediat următori războiului, când accentuarea tendințelor democratice impunea, chipurile, adoptarea unor principii programatice prea avansate, atrăgând atenția opiniei publice asupra măsurilor ce se cuveneau a fi adoptate pentru evitarea formulării unor pretenții revendicative extreme¹⁶. Cu toate acestea, lași continuau a polariza întreaga mișcare feministă, reprezentând centrul principalelor manifestări protestatare ale femeilor române. Astfel, în decembrie 1918, un grup de ieșence, dintre care majoritatea erau profesoare, adresau Consiliului de Miniștri și șefilor partidelor politice un memoriu în care, după ce precizau că „starea femeii sub actuala lege civilă este un anacronism”, revendicau îndreptarea grabnică a acestei stări de lucruri¹⁷. În afară de aceasta, memoriul sublinia că pătrunderea femeii în viața politică reprezenta, la acea dată, o necesitate, recunoscând însă că soluția atragerii masive a celor câteva milioane de femei în viața politică ar determina unele perturbări ale acesteia. În consecință, erau recomandate o serie de soluții tranzitorii, printre care încetățenirea individuală și acordarea de drepturi politice ca o răsplată a meritelor personale¹⁸. Dincolo de caracterul limitat al cererilor formulate de semnatarele memoriului, merită a fi subliniată acțiunea în sine, care se încadra în mișcarea revendicativă de după primul război mondial, manifestată atât pe plan național, cât mai ales pe plan european.

Paralel cu acțiunea petiționară¹⁹, feminismul ieșean a inițiat imediat după terminarea războiului, adoptarea unor măsuri care au urmărit reorganizarea pe baze noi a mișcării feministe. Astfel, în iulie 1918, a fost constituit un comitet care a fondat apoi *Asociația pentru emanciparea civilă și politică a femeilor române*, organizație care își propunea de la început să răspundească ideile feministe în întreaga țară²⁰. Prima formă de manifestare publică a acestui organism feminist a reprezentat-o întocmirea unui memoriu adresat guvernului, în noiembrie 1918, în care se cerea ca și femeile să fie consultate în alegerile parlamentare ce urmau a fi organizate²¹.

¹³ Calypso Corneliu Botez, *op. cit.*, p. 10.

¹⁴ Dimitrie Xenopol, *op. cit.*, p. 591; Maria C. Buțureanu, *Școale agronomice feminine*, în „Renașterea română”, an. I (1918), vol. II, nr. 10, decembrie, p. 205—208.

¹⁵ Dimitrie Xenopol, *op. cit.*, p. 589; Ion G. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 5.

¹⁶ Arhivele Statului București, Fond Ministerul Afacerilor Interne, dosar 1, vol. II/1922, f. 33—34 (în continuare Arh. St. București, Fond M.A.I.); Sanda Filitti, *op. cit.*, p. 3.

¹⁷ *Drepturile cetățenești ale femeilor*, în „Renașterea română”, an. I (1918), vol. II, nr. 10, decembrie, p. 247.

¹⁸ *Ibidem*, p. 247—248.

¹⁹ *Istoric*, în „Buletinul Asociației...”, an. I (1919), nr. 1, ianuarie, p. 1—2.

²⁰ Laura Zaharia, *Activitatea Comitetului Central al Asociației pentru emanciparea civilă și politică a femeilor române din Iași*, în „Buletinul Asociației...”, an. I (1919), nr. 4, octombrie, p. 17.

²¹ *Ibidem*.

Scopul *Asociației* era acela de a activa pentru emanciparea civilă și politică a femeii, conchizându-se că „vom lupta pentru acordarea drepturilor cetățenești pe temeiul sufragiului universal cu reprezentarea proporțională atât pentru corpurile legiuitoare, cât și pentru județ și comună”²². Toate acestea aveau în vedere faptul, subliniat de altfel de liderele feminismului ieșean, că parțile politice își înscriseră deja în programele lor principiul emancipării femeii, recunoscând că acest lucru era imposibil de realizat fără acordarea dreptului de vot²³. Programul acestei organizații, care-și propunea să desfășoare o mișcare reformistă, în afară de orice curent politic, a avut imediat un larg ecou în întreaga țară, așa încît la începutul anului 1919 numeroase cercuri feministe din țară aderaseră la mișcarea femeilor ieșene²⁴.

După ce la începutul lunii decembrie 1918, *Asociația pentru emanciparea civilă și politică a femeilor române* fusese convocată de N. Iorga pentru a-și fixa principiile programatice și punctele de vedere asupra dreptului de vot al femeilor²⁵, reprezentantele feminismului ieșean au organizat un cerc de studii feministe, reîntinzînd în același timp și unele forme de activitate în rîndul femeilor de la țară²⁶.

Cu toate acestea, nici *Asociația pentru emanciparea civilă și politică a femeilor române*, care se pronunța, constant, pentru lărgirea revendicărilor feministe²⁷, nu depășea o anumită limită în formularea soluțiilor propuse pentru încadrarea deplină a femeilor în viața economică, socială și politică a țării. Așa, de pildă, considerîndu-se că revendicările reclamate după război aveau un caracter extremist, se preconiza că „în problema emancipării femeii, trebuie evitate soluțiile extreme, care încolțesc ca o reacțiune împotriva unei nedreptăți de veacuri”²⁸. Programul acestei organizații preconiza, așadar, adoptarea unei soluții de compromis, trăsătură caracteristică de altfel tuturor programelor de înnoire, formulate după război, în această direcție.

La sfîrșitul anului 1919 și începutul anului 1920, deși acordarea dreptului de vot pentru femei devenise un punct de propagandă pentru majoritatea grupărilor politice²⁹, femeile continuau să rămînă excluse din viața politică a țării. În aceste împrejurări, comisia instituită de guvernul Al. Vaida Voevod, în scopul elaborării unei legi electorale pentru întreaga țară, deși se declara, în principiu, pentru acordarea drepturilor pentru femei, amîna mereu data adoptării unor măsuri concrete în această direcție, pentru ca, la 5 februarie 1920, să supună la vot problema drepturilor feministe, fără a se discuta în prealabil despre ce

²² Maria C. Buțureanu, *Scopul asociației*, în „Buletinul Asociației...”, an. I (1919), nr. 1, ianuarie, p. 8.

²³ *Ibidem*, p. 5, 8.

²⁴ *Asociația noastră către Suverană*, în „Buletinul Asociației...”, an. I (1919), nr. 3, iulie, p. 24; Sanda Filitti, *Feminismul în România*, în „Viața românească”, an. XII (1920), nr. 2, aprilie, p. 301.

²⁵ *Din activitatea noastră politică*, în „Buletinul Asociației...”, an. I (1919), nr. I, ianuarie, p. 13.

²⁶ Laura Zaharia, *Cercul de studii feminine*, în „Buletinul Asociației...”, an. I (1919), nr. 3, iulie, p. 16—19; M. C. Buțureanu, *Cercul gospodinelor de la țară*, în „Buletinul Asociației...”, an. I (1919), nr. 3, iulie, p. 21—23.

²⁷ Maria C. Buțureanu, *Sufragism*, în „Buletinul Asociației...”, an. I (1919), nr. 4, octombrie, p. 3—9; *Autonomia noastră politică*, în „Buletinul Asociației...”, an. I (1919), nr. 3, iulie, p. 3.

²⁸ Sanda Filitti, *Părerii asupra problemei feministe*, în „Buletinul Asociației...”, an. I (1919), nr. 3, p. 3.

²⁹ „Monitorul Oficial, nr. 103 din 26.VIII.1919, p. 5724—5727, 5734—5744; vezi și Maria Pop, *Votul femeilor înaintea marelui Sfat din Sibiu*, în „Buletinul Asociației...”, an. I (1919), nr. 4, octombrie, p. 15—16.

anume drepturi era vorba³⁰. S-a ajuns astfel ca, în februarie 1920, femeile din Iași să înainteze Parlamentului un alt memoriu, în care relatau conținutul celui din decembrie 1918, lărgindu-i însă cadrul revendicativ³¹.

Observăm însă că în acest memoriu, ca și în celelalte, deși se discuta rezolvarea problemei feministe în totalitatea ei, nu se preconiza o soluționare deplină a acesteia, acceptându-se acordarea drepturilor politice doar anumitor categorii de femei³². Trecind însă peste limitele semnalate, acest memoriu reprezenta totuși o acțiune concretă, înscrisă în contextul mișcării feministe generale și care demonstra încă o dată necesitatea participării femeii la viața socială și politică a țării. Aceasta cu atât mai mult cu cât, în momentul în care a fost înaintat Parlamentului, memoriul era însoțit de semnăturile unor personalități prestigioase ca: A. D. Xenopol, D. Gusti, Eduard Caudella, Dr. N. Leon, Ilie Bărbulescu, Aug. Scriban, Xenofon Gheorghiu, Ilie Ghibănescu și alții, precum și de semnăturile Coraliei A. D. Xenopol, a Elenei G. Ibrăileanu, a Elenei Th. Emandi etc. Cei care aderaseră la propunerile memoriului proveneau din cele mai diverse categorii sociale, de la muncitori și studenți pînă la mari proprietari, din peste 30 de centre urbane și rurale³³.

Schimbarea guvernului, intervenită în martie 1920, a lăsat în suspensie tot ceea ce își propusese să înfăptuiască în domeniul drepturilor feministe guvernul „Blocului parlamentar”. Formațiunea ministerială aversească, care a preluat puterea, nu a mai intervenit cu nimic în această direcție³⁴. Așa încît, acțiunile feministe ieșene continuau să aibă același conținut, fără a depăși, în manifestările lor, formula conferințelor sau cea a memoriilor adresate cercurilor conducătoare românești³⁵.

Acreditându-se ideea după care orice reformă feministă internă ar fi influențată de realizările obținute, în acest domeniu, pe plan european, în primăvara anului 1920, Comitetul central al Asociației din Iași a luat legătură, prin intermediul unei delegații, cu secțiunea din București, în scopul de a se prezenta guvernului, președinților Corpurilor legiuitoare și altor personalități politice și a hotări asupra formulei de rezolvare a problemei feministe românești³⁶. În același timp, stabilind relații de colaborare cu forurile feministe internaționale³⁷, Asociația era reprezentată de Elena Văcărescu la congresul *Alianței internaționale a femeii*, care avea loc în acea perioadă în capitala Spaniei³⁸.

În primăvara anului 1920, mișcarea feministă ieșeană căpătase o amploare deosebită, după ce liderele ei precizau că, „cerem... drepturile politice, nu dintr-o dorință deșartă de egalizare cu bărbații, ci din convingerea că interesele superioare ale neamului voiesc ca jumătate din forțele vieții națiunii să nu fie înlăturate de la puțința de a munci și de a-și înfăptui ideile prin toate mijloacele legale pe care organizația de stat le pune la dispoziția cetățenilor care se bucură de plenitudinea drepturilor”³⁹. Totodată, comitetul *Asociației pentru emanciparea civilă și politică a femeilor române* se străduia cu consecvență să facă cunoscută în străinătate mișcarea feministă din țara noastră. În acest sens, a luat legătura cu *Alianța internațională pentru sufragiul femeilor*, adresându-i o cerere

³⁰ Arh. St. București, Fond M.A.I., dosar 1, vol. I/1922, f. 143, 163.

³¹ *Ibidem*, vol. II/1922, f. 33–34; A. Conta Kernbach, *În chestiunea feministă*, în „Renașterea română”, an. III (1920), vol. IV, nr. 2, iunie, iulie și august, p. 112–116.

³² Arh. St. București, Fond M.A.I., dosar 1, vol. II/1922, f. 33–34.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Dezbaterile Adunării Deputaților*, ședința din 27 iulie 1920, p. 503.

³⁵ Cf. „Buletinul Asociației...”, an. II (1920), nr. 2, aprilie, p. 2–10.

³⁶ C. Vraja, *În zigzag*, în „Viața românească”, an. XII (1920), nr. 1, martie, p. 146; *Activitatea noastră politică*, în „Buletinul Asociației...”, an. II (1920), nr. 2, aprilie, p. 17.

³⁷ *Asociația noastră către Suverană*, p. 24.

³⁸ Cf. „Buletinul Asociației...”, an. II (1920), nr. 2, aprilie, p. 27–28.

³⁹ Sanda Filitti, *Feminismul în România*, p. 302; vezi și Ana Conta Kernbach, *Revendicări*, în „Viața românească”, an. XII (1920), nr. 3, mai, p. 454–456.

de afiliere, înaintînd în același timp celui de al VIII-lea congres al acestei organizații, la care au participat delegații din 33 de țări, un raport asupra situației femeii din România, susținut de Elena Văcărescu⁴⁰.

Acțiuni asemănătoare au fost organizate și în cursul anului 1921. Tergiversarea rezolvării chestiunii feministe întreținea o atmosferă de permanentă nemulțumire, reclamîndu-se cu insistență soluționarea unei probleme sociale care privea aproape jumătate din populația țării. Cînd în întreaga lume voci tot mai autorizate se pronunțau pentru acordarea drepturilor civile și politice pentru femei⁴¹, în România, la sfîrșitul anului 1921, după ce guvernul Partidului Poporului depusese în Camere un nou proiect de lege electorală, se discuta doar dreptul de alegător al femeilor, nu și cel de ales, fără a se adopta vreo măsură concretă⁴². Mai mult încă, n-au fost acceptate nici soluțiile tranzitorii propuse, iar raportorul legii preciza că, deși lipsa dreptului de vot pentru femei, din legea pe care o prezenta Camerei, putea surprinde, o altă soluție nu era posibilă atîta timp cît în străinătate nu se admisesse acest principiu, iar păturile largi ale populației nu erau familiarizate cu caracteristicile vieții politice moderne⁴³. În consecință, rezolvarea acestei probleme, considerată totuși ca un principiu de echitate, era amînată, conchizîndu-se că o revenire va fi posibilă numai atunci cînd partidele politice vor hotărî să soluționeze chestiunea feministă⁴⁴.

În acest context general, mișcarea feministă ieșeană nu a încetat să militeze pentru înscrierea în Constituție a drepturilor reclamate de partizancele sale⁴⁵. Cum o parte atît de însemnată a populației României rămînea lipsită de posibilitatea participării active la viața socială și politică, deși mișcarea generală feministă căpătase o și mai mare amploare, acțiunile desfășurate în orașul Iași au cunoscut, în anii ce au urmat, o largă participare, ridicînd pe o nouă treaptă lupta pentru emanciparea civilă și politică a femeii.

⁴⁰ *Congresul de la Geneva*, în „Buletinul Asociației...”, an. II (1920), nr. 3—4, iulie-octombrie, p. 19—20; vezi și „Buletinul Asociației...”, an. II (1920), nr. 3—4, iulie și octombrie, p. 5.

⁴¹ Dimitrie Xenopol, *op. cit.*, p. 589.

⁴² *Dezbaterile Adunării Deputaților*, ședința din 10 decembrie 1921, p. 115.

⁴³ *Ibidem*, p. 124.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 115.

⁴⁵ Ana Conta Kernbach, *Cronica feministă*, în „Viața românească”, an. XIII (1921), nr. 6, iunie, p. 426—429.

CONSIDERAȚII ASUPRA TRAFICULUI ȘI A MIȘCĂRII MARITIME DIN PORTUL CONSTANȚA ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

DE

VALENTIN CIORBEA

Ceea ce caracterizează în primul rînd activitatea unui port este curba traficului său¹, natura și valoarea mărfurilor, numărul pasagerilor, al vaselor intrate și ieșite, capacitatea și direcțiile de navigație ale acestora, precum și locul pavilionului național în cadrul mișcării maritime. Toate aceste elemente joacă un rol important în progresul portului, ele fiind expresia stadiului la care a ajuns economia unei țări. În aceeași măsură portul reflectă prin întreaga sa activitate, întocmai ca un seismograf, toate modulațiile ce le cunoaște economia în anumite perioade.

Fără pretenția de a fi exhaustiv, ne propunem pe baza studierii unei largi bibliografii, a cercetării și interpretării unor materiale din Arhivele Statului Constanța, fondurile Direcției Navigației Maritime (în continuare D.N.M.), Căpitănia Portului în mare parte inedite, evidențierea factorilor ce au concurat în perioada interbelică la evoluția și traficul mișcării maritime a portului Constanța.

Traficul. Urmărind mișcarea comercială și maritimă a portului Constanța în perioada interbelică, observăm că dinamica sa a înregistrat un progres continuu, punctat însă și de neregularități determinate de circumstanțe economice (crize, restricții vamale, stadiul relațiilor comerciale externe) și politice. De la bun început se impune sublinierea că portul Constanța, a fost în primul rînd un port de export prin care circa 90% din volumul total al mărfurilor lua drumul piețelor străine², fiind în același timp singurul port de escală pentru pasageri³.

Pînă la primul război mondial, pe măsură ce au fost date în exploatare instalațiile portuare traficul va spori neîncetat atîngînd maximul în 1911⁴, cînd importul deținea 16% din importul general al țării iar exportul 29%⁵.

Intrarea României în război în vara anului 1916 și declanșarea ostilităților

¹ Virgil Cotovu, *Portul Constanța*, București, 1936, p. 17.

² Z. Benone, *Traficul de mărfuri prin portul Constanța în trecut și astăzi*, în „Revista de statistică”, an. XVI (1967), nr. 9, p. 83.

³ Virgil Cotovu, *op. cit.*, p. 59.

⁴ Majoritatea cercetătorilor mai vechi și mai noi, plecînd de la surse greșite, consideră anul 1913 ca fiind an de vîrf al traficului înainte de război. Studiul documentelor de arhivă coroborat cu alte informații duc la concluzia că anul 1911 reprezintă anul de trafic maxim.

⁵ Conform calculului C. H. Zambaccian, *Activitatea portului Constanța în 1922*, Constanța, f.a., p. 4.

militare în Dobrogea, urmată de ocuparea pentru doi ani a oraşului şi portului de către armatele Puterilor Centrale a impus „sistematice acţiuni de distrugere”⁶, oraşul trăind de azi pe mâine, iar portului încetarea activităţii⁷.

După război, activitatea portului trebuie privită „atît prin prisma împrejurărilor economice generale, cît şi prin prisma situaţiunii speciale create portului nostru maritim de economia ţării româneşti”⁸, aflată într-o perioadă de criză.

Reluarea traficului şi navigaţiei s-a făcut în condiţii dificile marcate prin distrugerea podului peste Dunăre şi, de aici, izolarea Dobrogei, de starea jalnică în care se găsea oraşul şi portul, „el ne mai putînd servi în mod util interesele economiei noastre naţionale”⁹. Situaţie generală a Europei, instabilitatea valutară, regimul exporturilor, frământările politice din Orient şi conflictele sociale din diferite porturi, largesc sfera factorilor care „au avut o simţitoare repercusiune asupra tranzacţiilor şi traficului maritim”¹⁰.

Factorii enumeraţi mai sus şi nevoile consumului intern au impus reluarea traficului prin importul a 46.294 tone mărfuri, în majoritatea lor alimente. După cum se observă din tabelul de la pagina 3, exportul se reia în anul următor cu numai 12.825 tone, cu mult sub cuantumul importului, care în acelaşi an a fost de 80.384 tone. Comparînd cifrele din tabelele statistice pe care le deţinem pînă în prezent, menţionăm că importul se situa în 1918 cu puţin peste cel din anul 1895 (30 751 tone)¹¹, iar exportul la nivelul anului 1881 (12 332 tone), ceea ce însemna o reducere în timp între 24 şi, respectiv, 39 de ani.

Deşi criza nu este depăşită, se înregistrează uşoare sporuri.

Astfel, în 1922, importul depăşeşte cu 50% nivelul anului precedent, avînd o valoare de trafic ce se ridică la 3,5 miliarde lei, iar exportul a sporit cu 20% faţă de acelaşi an depăşind cu puţin cifra de 2 miliarde lei¹².

Traficul se efectua cu deficite mari de valori, în dezavantajul economiei. „deoarece fabricaţiile şi articolele alimentare pe care le importăm sunt mult mai scumpe decît cerealele, petrolul şi lemnul”¹⁴. Se exportau produse de volum mare, dar valoare mică, şi se importau produse de valoare mare, dar de volum mic¹⁵.

Reechilibrarea exportului şi trecerea sa pe primul loc în cadrul traficului general o va realiza petrolul şi derivatele sale. Cuantumul exportului la acest produs a crescut an de an pe măsura refacerii şi completării instalaţiilor de la staţia de petrol şi a sporirii producţiei de ţiţei forat şi rafinat. Astfel între 1919—1922 media a fost de 234.999 tone, pentru ca în anii 1924—1928 să sporească la 1.040.233 tone, iar între anii 1929—1933 la 3.655.639 tone¹⁶.

După cum relevă datele statistice, exportul de petrol prin portul Constanţa a sporit substanţial atîngînd în 1935 cifra de 5,5 milioane tone, ceea ce reprezintă aproximativ 92% din producţia totală a ţării¹⁷. Statistica produselor derivate în

⁶ Ion Bitoleanu, *Situaţia economică a oraşului Constanţa la sfîrşitul primului război mondial*, în „Studii şi cercetări dobrogene”, Constanţa, 1971, p. 164.

⁷ Marius Țigoiu, *Dezvoltarea oraşului Constanţa*, în „Buletinul Societăţii Regale Române de Geografie”, 1939, p. 49 şi 212, Georges Cioriceanu, *Les grands ports de Roumanie*, Paris, 1928, p. 55.

⁸ A. B. Plopu, *Mişcarea maritimă şi comerţul exterior prin portul Constanţa în 1922*, în „Dobrogea economică”, 1922, nr. 1—2, p. 17.

⁹ Dr. Mircea Roşculeţ, *Evoluţia portului Constanţa. Construcţia şi exploatarea lui*, Bucureşti, 1939, p. 681, vezi şi „Buletinul Camerei de comerţ şi industrie Constanţa” Circa a X-a, 1924, XXXV, nr. 5, p. 10.

¹⁰ V. Moscu, *Transporturile maritime în 1923*, în „Dobrogea economică”, 1924, III, nr. 3—5, p. 8.

¹¹ M. D. Ionescu, *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea*, Bucureşti, 1904, p. 893.

¹² Arh. St. Constanţa, Fond Direcţia Navigaţiei Maritime (în continuare D.N.M.), dosar 39/1937, f. 124—125.

¹³ K. H. Zambaccian, *op. cit.*, p. 3—4.

¹⁴ *Ibidem*, p. 4.

¹⁵ C. Mihailopol, *Porturi şi navigaţie*, în „Buletinul Porturilor şi căilor de comunicaţie pe apă” (în continuare, Buletinul P.C.A.), 1936, VI, nr. 2, p. 3.

¹⁶ Cf. calculele Dr. Mircea Roşculeţ, *op. cit.*, p. 125.

¹⁷ Z. Benone, *op. cit.*, p. 85.

Trafic, venituri și cheltuieli de exploatare ale portului Constanța¹²:

Anii	Import tone	Export tone	Total tone	Venituri	Cheltuieli pt. întreținere și expl.
1909	89 832	693 895	784 727	1 224 628	1 075 757 lei
1910	106 382	1 167 820	1 274 202	2 931 574	1 549 974 aur
1911	145 186	1 255 500	1 400 686	3 539 203	1 651 318
1912	210 367	1 168 453	1 378 820	2 943 651	1 740 639
1913	238 611	1 140 358	1 378 969	3 223 416	1 655 121
1914	112 237	426 293	538 530	1 270 834	1 496 246
1915	29 047	23 085	52 132	1 006 461	1 478 178
1916	Portul sub ocupație inamică			354 435	901 919
1917					763 341
1918	46 294	—	46 294	85 627	921 733 lei
1919	80 384	12 825	93 209	1 219 984	2 978 371
1920	90 737	236 515	327 253	6 209 992	5 397 639
1921	71 358	496 767	568 125	21 760 134	12 144 471
1922	144 587	608 845	753 432	36 516 100	13 796 464
* 1923	118 342	492 562	610 904	40 487 704	24 931 413
1924	155 006	543 068	698 074	66 332 828	32 234 110
1925	156 274	707 292	863 566	83 776 110	35 098 092
1926	234 128	1 631 485	1 865 613	156 776 478	43 336 410
** 1927	168 211	1 861 892	2 030 103	162 859 110	68 553 626
1928	139 421	2 057 133	2 196 554	174 848 155	78 414 515
1929	174 141	2 606 296	2 780 437	214 836 834	66 517 407
1930	156 317	3 548 402	3 713 719	243 037 418	73 777 318
1931	119 152	4 577 790	4 696 942	254 141 432	72 844 169
1932	80 901	5 101 581	5 182 482	256 652 752	68 799 357
*** 1 — 31 I II					
1933	22 239	1 438 139	1 460 378	72 226 809	57 754 758
1933/1934	96 716	5 669 380	5 776 096	279 157 936	75 196 973
1934/1935	118 352	5 972 092	6 100 444	262 557 076	71 014 531
1935/1936	114 819	5 625 728	5 740 247	236 617 313	71 084 487
1936/1937	135 522	6 418 254	6 551 776	363 777 054	94 182 946

* Exercițiul din 1923 a fost de 9 luni — 1 aprilie — 31 decembrie, dar datele s-au raportat la 12 luni.

** La veniturile pe 1927 suma de 10.000.000 cit ar fi revenit încasărilor pe 2 luni — mai și iunie din taxa 1/2 %.

*** Din 1933 exercițiul bugetar începe la 1 aprilie al fiecărui an.

acest an de vîrf se prezintă astfel: păcură: 31,9%, benzină: 29,2%, motorină: 18,8%, petrol: 16%, țiței: 2,6%, ulei: 0,8%, exportate în cea mai mare parte prin stație iar de pe platforme în bidoane numai 0,6%.

Traficul nu s-a făcut fără inconveniente, ele rezultînd din dificultățile operațiunilor de transport pînă în port, primirea și predarea la vapoare.

Cerealele au reprezentat între cele două războaie mondiale, după petrol, a doua marfă de trafic a portului Constanța, ale cărei operațiuni comerciale au fost influențate de „străduința generală de sporire cantitativă a acestuia... paralel cu considerabila scădere a valorii totale a exporturilor”¹⁹. Instalațiile moderne au permis ca circa 80% din produsele cerealiere să se exporte din silozuri, iar 20%, în special produse leguminoase și oleaginoase, să se exporte direct la vapoare din căruțe și vagoane²⁰.

¹⁸ Dr. Mircea Roșculeț, *op. cit.*, p. 125.

¹⁹ Vasile Bozga, *Criza agrară în România dintre cele două războaie mondiale*, București, Ed. Acad. R.S.R., 1975, p. 114.

²⁰ Dr. Mircea Roșculeț, *op. cit.*, p. 126.

În perioada următoare războiului, 1919—1924 media anuală a exportului de cereale a fost de 175.850 tone, pentru ca între 1925—1928 să crească la 251.724 tone, iar în 1929—1933, cu toate că criza a lovit puternic prețurile agricole, recoltele bune (cu excepția anului 1932), primele de export și reducerea tarifului de magazinaj²¹, au determinat „o forțare a exportului... în ciuda valorilor cese puteau obține”²² susținând o medie sporită de 566.500 tone²³.

După criză, anii secetoși, greutatea la export și orientarea acestuia pe Dunăre spre centrul Europei au determinat o scădere a traficului de cereale în portul Constanța la 212.549 tone²⁴.

Exportul de cereale va cunoaște un „boom” de 545.095 tone abia în 1936 datorat griului, care își recâștigă locul întâi în cadrul traficului cerealier pierdut în 1932. S-au exportat 39,8% grâu, 15,1% porumb, 33,5% orz²⁵.

Prețurile de export ale produselor cerealiere au fost scăzute după cum am subliniat, în ele reflectându-se atât criza agrară internă cât și cea de pe plan internațional. O puternică scădere a prețurilor s-a manifestat între anii 1935—1936²⁶ care, alături de factorii enumerați mai sus, au impus reducerea traficului cerealier prin portul Constanța. Cea mai mare parte din produsele cerealiere proveneau din județele Dobrogei și cele limitrofe acesteia, deși trebuie subliniat că raza de activitate a portului Constanța s-a extins după marea criză economică asupra tuturor județelor țării²⁷.

Luând în considerație posibilitatea atragerii unor cantități tot mai mari de cereale din producția județelor la export precum și conservarea acestora în condiții bune pînă în momentul exportului, Administrația Porturilor și Căilor de Comunicație pe Ape, a început, în aprilie 1938, studiul construirii unei rețele de silozuri regionale²⁸. S-a întocmit un proiect care prevedea construirea în toată țara a 80 de silozuri cu o capacitate de 500.000 tone, realizabil în două tranșe²⁹.

În traficul portului Constanța o pondere însemnată au avut-o și produsele animaliere precum și animalele vii, a căror curbă comercială s-a aflat, în general, sub influența aceluiași factori care au condiționat exportul produselor agricole vegetale românești. Majoritatea animalelor mari proveneau din Banat și Transilvania, iar cele mici (oi, capre, miei, etc.) din Dobrogea.

²¹ *Dare de seamă a Camerei de Comerț Constanța (1 ianuarie 1932—1 aprilie 1933)*, Constanța, f.a., p. 104.

²² Vasile Bozga, *op. cit.*, p. 173.

²³ Dr. Mircea Roșculeț, *op. cit.*, p. 127—128.

²⁴ Virgil Cotovu, *op. cit.*, p. 24 și 27.

²⁵ Arh. St. Constanța, Fond D.N.M., dos. 39/1937, f. 6.

²⁶ Vasile Bozga, *op. cit.*, p. 124 și 126.

²⁷ Spre exemplificare notăm: în 1931 Ialomița dădea 28% din exportul de cereale al portului, Constanța 27%, Brăila 9%, județul Neamț 10 tone; în 1933 Constanța exporta prin port 18,8%, Ialomița 18,8%, Caliacra, 9,29%. În 1936 din toate județele țării au venit cereale, Constanța 17,4%, Ialomița 11%, Timiș-Torontal 9,8%, Caliacra 6,6%, Arad 5,8%, Bihor 4,8%, Tulcea 3,3%, Telcorman 2,9%, Soroca 2,3%, Satu Mare 2,2%. Județele Constanța, Caliacra, Ialomița și Tulcea au dat peste 60% din exportul de cereale al portului Constanța. Vezi pe larg Virgil Cotovu, *op. cit.*, p. 60; Dr. Mircea Roșculeț, *op. cit.*, p. 152; *Organizarea Serviciului Porturilor Maritime* (în continuare S.R.M.), în „Buletinul P.C.A.”, 1934, IV, nr. 9, p. 9.

²⁸ Problema fusese luată în studiu și trecută în rezoluțiile Conferinței agrare de la Varșovia. Vezi I. Ciupercă, *România și conferințele agrare din 1930—1932*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” — Iași, VII, (1970), p. 313.

²⁹ Proiectul se ridica la circa 1 miliard lei. În prima tranșă trebuiau construite 34 silozuri de diferite capacități: Lehliu — 5000 tone; Ianca — 8000 tone; Urziceni — 6000 tone; Făurei — 6000 tone ș.a.; în toamna anului 1940 erau prevăzute a intra în folosință silozurile din tranșa a doua. Cf. *Activitatea și realizările Administrației P.C.A. de la 1 aprilie 1939 pînă azi*, în „Marea Noastră”, Revista Ligii Navale Române, 1940, IX, nr. 1, p. 31.

Prohibit în primii ani de după război (1919—1924), exportul animalelor vii va crește în 1925 la 6.675 tone³⁰, pentru că în timpul crizei s-a scădat la 604 tone. Amenajarea grajdurilor în port, crearea unor debusee avantajoase pe piețele țărilor din Orientul Apropiat și creșterea traficului de tranzit din Polonia a permis creșterea acestui gen de trafic la 31.076 tone în 1935. Se mai exportau, de asemenea, produse animaliere ca: brânzeturi de proveniență dobrogeană, pește, unt, lapte, ouă etc.³¹.

Până în ajunul celui de al doilea război mondial traficul produselor forestiere prin portul Constanța s-a menținut scăzut, în comparație cu alte produse, datorită greutăților la export, lipsei platformelor și a faptului că portul Galați continua să dețină prioritate în exportul acestor produse. În primele luni ale celui de al doilea război mondial, datorită unor factori de excepție între care enumerăm: noua conjunctură a pieței mondiale, închiderea marilor porturi Danzig și Hamburg, dublarea prețurilor și încheierea unor acorduri comerciale cu Turcia, U.R.S.S. și Anglia, exportul de cherestea va cunoaște o creștere apreciabilă. Astfel, în 1939, se exportau 106.566 tone. Avantajele financiare care se puteau obține au determinat firmele comerciale din Constanța să ceară „sporirea suprafețelor acordate”, ceea ce produce la un moment dat „o supraîncărcare a danelor și blocarea portului”³².

Curba ascendentă a traficului poate fi urmărită și analizată și prin totalul general al mărfurilor ieșite și intrate prin portul Constanța. Depășind dificultățile de trafic, în 1926 portul Constanța consemnează un tonaj de 1.865.613 tone, depășind maximul atins în 1911, de 1.400.686 tone, cu 45.927 tone. În următorii ani, traficul total a fost în continuă creștere, de la 2.196.554 tone, în 1927 la 5.766.096, în 1934, (vezi tabelul pagina 3) cu toate că, după cum am subliniat, criza „s-a resimțit destul de acut”³³ mai ales în domeniul prețurilor. Puternica scădere a prețurilor în perioada crizei a determinat pe exportatori să nu mai încheie tranzacții ferme cu străinătatea, să aștepte momentele de reviriment, producând atunci o puternică îngrămădire la export³⁴. Criza s-a resimțit și în veniturile medii obținute la traficul unei tone/marfă, a cărui preț scăzuse, în 1932, la 49,52 lei, față de 54,11, în 1931³⁵.

Punctul maxim de trafic general a fost atins în cursul exercițiului 1936/1937, când datele statistice consemnează cifra de 6.551.776 tone, cu un surplus de 771.259 tone față de exercițiul anterior. Petrolul, cerealele și cherestea au reprezentat 99% din trafic. Numai petrolul exportat s-a ridicat la 5.519.402 tone, reprezentând 89% din totalul traficului³⁶.

Urmărind drumul principalelor noastre produse de export prin portul Constanța spre piața mondială, se constată că el s-a încadrat în evoluția exportului nostru în general, al relațiilor noastre comerciale externe. După primul război mondial, cele mai mari cantități de petrol s-au exportat în Italia, Anglia, Germania, Egipt și Olanda. Cerealele erau absorbite de piața Angliei, Franței, Olandei și Germaniei, produsele animaliere de Grecia și Israel, iar cele forestiere se exportau în special spre Egipt, Grecia și Israel³⁷.

Pentru formarea unei imagini mai ample asupra piețelor de desfacere ale principalelor produse de trafic ale portului Constanța redăm mai jos un tabel cu repartizarea pe țări a principalelor produse pe anul 1937, găsit în fondul D.N.M.³⁸:

³⁰ Dr. Mircea Roșculeț, *op. cit.*, p. 130.

³¹ *Ibidem*, p. 131.

³² Blocarea s-a produs și datorită lipsei de vapoare, închiderii unor linii de navigație, Anglia neputând să-și ridice cherestea contractată. Arh. St. Constanța, fond D.N.M., dosar 53/1939, f. 46 și 160.

³³ *Dare de seamă asupra activității Administrației P.C.A.*, în „Buletinul P.C.A.”, 1935, V, nr. 1, p. 4.

³⁴ Arh. St. Constanța, fond D.N.M., dosar 54/1932, f. 168.

³⁵ *Dare de seamă a Camerei de Comerț Constanța*, p. 104.

³⁶ Arh. St. Constanța, fond D.N.M., dosar 39/1937, f. 6.

³⁷ *Ibidem*, fond Căpitănia portului Constanța, dosar 6/1930, f. 102; Virgil Cotovu, *op. cit.*, p. 36.

³⁸ Arh. St. Constanța, fond D.N.M., dosar 39/1938, f. 109.

Trafic—export

Țara	Petrol/tona	%	Cereale/tona	%	Cherestea/ tona	%	Alte mărfuri tona	%	Total export	%
Anglia	910 306	16,5	1 163 880	30,2	3.937	4,6	2 287	4,7	2 080 410	17,4
Germania	891 799	16,2	97 679	18	4 884	6	4 821	9,9	998 483	16,1
Franța	995 118	17,9	45 603	8	3 105	4	3 523	7,2	1 047 742	16,9
Grecia	72 903	1,3	60 992	11,2	7 609	6,7	9 988	19,9	151 392	2,6
Israel	47 048	0,9	3 513	0,6	46 633	53,9	19 858	39,9	117 262	1,9
Olanda	333 961	6,1	28 095	5,1	304	0,3	45	0,2	362 405	5,9
Egipt	274 925	5	413	—	11 211	12,1	677	0,1	287 226	4,6
Belgia	226 061	2	77 263	15	366	0,4	787	0,3	773 060	12,5
* Italia	726 800	13,2	44 840	8,2	613	0,8	1 050	2,1	304 743	5
Turcia	126 887	4,3	3 065	0,6	4 460	5	668	1,2	135 080	2,2
Spania	76 344	1,4	516	0,1	888	1	40	0,1	77 788	1,2
Malta	395 815	7,1	1 586	0,3	69	—	138	0,3	397 208	6,4
S.U.A.	902	—	13	—	62	—	3 650	7,2	4 627	—
Siria	98 498	1,8	26	—	371	0,4	—	—	98 394	1,6
Norvegia	11 313	1,2	—	—	—	—	—	—	11 313	0,1
Portugalia	27 569	0,5	—	—	—	—	—	—	27 569	0,4
Iugoslavia	4 322	0,1	—	—	—	—	—	—	4 322	—
Albania	5 029	0,1	781	0,1	—	—	—	—	5 810	0,1
Suedia	19 901	0,4	—	—	—	—	—	—	19 901	0,3
Maroia	14 148	0,2	—	—	—	—	—	—	14 148	0,2
Japonia	10 600	0,2	—	—	—	—	—	—	10 600	0,2
Ins. Canare	43 424	0,8	—	—	—	—	—	—	43 424	0,7
Algeria	55 052	1	—	—	—	—	—	—	55 052	0,9
URSS	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Danemarca	103 039	2	13 520	2,5	—	—	2 532	5	114 091	1,9
Alte țări	48 037	0,8	1 401	0,1	2 866	3,8	59	—	52 361	0,9
Total	5 519 402	100	1 583 186	100	87 266	100	50 128	100	6 199 891	100

Importul prin portul Constanța, deși n-a fost ridicat, a avut, ca și exportul, o curbă sinuoasă. Se importau produse finite, mașini, unelte, uleiuri, coloniale, articole farmaceutice și drogherie mai ales din Anglia, Franța, Egipt, Grecia, S.U.A., Germania³⁹.

În perioada de refacere, 1919—1924, media importului a fost de 31 495 tone, în anii 1929—1933 de 55 470 tone, deși, pe ani importul a fost scăzut, în 1932 scăzând la 80 901 tone (vezi tabelul pagina 3). Maximul la import a fost atins în 1926, când prin portul Constanța au intrat în țară 234 128 tone⁴⁰, nedepășind anul 1913 când s-a importat cea mai mare cantitate de mărfuri. Dintre produsele care au cunoscut o scădere serioasă la import după război a fost cărbunele, întrucât s-au pus în valoare mai mare resursele naționale în special de pe Valea Jiului⁴¹. Se menține ridicat importul fierului vechi, care deține în 1936 17% din totalul acestuia, ca urmare a necesităților din industria metalurgică.

Analizând datele statistice se poate concluziona că între cele două războaie mondiale importul prin portul Constanța a ocupat o pondere mică în comparație cu exportul, exceptând anii 1918—1919, nedepășind 10% din traficul general.

Politica fățișă revanșardă promovată de statele fasciste începând cu anul 1936 va produce o serioasă incertitudine în lumea comercială, în activitatea porturilor, „mărind nesiguranța și neîncrederea atât de dăunătoare vieții economice a acestor țări”⁴². Apar, începând cu exercițiul 1937/1938, primele semne de criză, iar curba traficului general scade la 4 138 978 tone, ca urmare a mișcării exportului produselor petrolifere și a celor agricole⁴³, cam la nivelul anului 1931 (vezi tabelul pagina 3).

Declanșarea operațiunilor militare ale celui de al doilea război mondial, schimbările produse pe plan intern și internațional au afectat în mod direct viața portului. Închiderea unor piețe ale comerțului internațional și intrarea României în orbita Germaniei „va aduce mari prejudicii economiei naționale, poporului român”⁴⁴. Traficul portului Constanța scade în mod vertiginos, de la 3 475 518 tone, în 1939, la 1 839 945 tone, în 1940. În același an, cuantumul exportului de petrol scăzuse la 1,4 milioane tone, iar în 1941 ajunge la 0,47 milioane tone⁴⁵. Portul Giurgiu preia locul portului Constanța în exportul acestui produs ca urmare a acaparării petrolului românesc de către Germania⁴⁷.

Scăderea masivă a operațiunilor comerciale și maritime în primele luni de război a alarmat conducerea portului și societățile interesate în afaceri portuare, ceea ce determină căutarea de soluții pentru susținerea traficului de mărfuri prin portul Constanța. Discuțiile purtate în ziua de 13 august 1940 de către cei doi factori au scos în evidență că posibilități sigure le oferă numai piețele din Turcia și Grecia⁴⁸.

În perioada care face atenția studiului nostru traficul de pasageri a fost în creștere, mai ales datorită călătorilor spre Israel, emigranți sau vizitatori.

³⁹ În 1938 din Anglia s-au importat prin portul Constanța 2 725 tone (2%); Germania: 15 112 (11%); Grecia: 23 605 (17,1%); Egipt: 28 324 (21%); Italia: 13 239 (9%); Turcia: 13 699 (9%); U.R.S.S.: 6 978 (5%). Arh. St. Constanța, fond D.N.M., dosar 39/1938, f. 109.

⁴⁰ Virgil Cotovu, *op. cit.*, p. 31; Dr. Mircea Roșculeț, *op. cit.*, p. 133.

⁴¹ În 1926 se importau numai 31 904 tone, față de 131 781, în 1912.

⁴² „De la un număr la altul — 15.II.1936 — 15.III.1936”, în „Marea Noastră”, Revista L.M.R., 1936, V, nr. 3, p. 55.

⁴³ În 1937/1938 s-au exportat numai 3 299 tone petrol iar de cereale 501 005 tone. Arh. St. Constanța, fond D.N.M., dosar 46/1939, f. 47.

⁴⁴ Ilie Puia, *Relațiile comerciale externe ale României între anii 1932—1939*, în „Studii”, 1972, 25, nr. 3, p. 551.

⁴⁵ Arh. St. Constanța, fond D.N.M., dosar 54/1941, f. 219.

⁴⁶ D. Șandru, J. Benditer, I. Saizu, *Contribuții la cunoașterea situației economice a României în perioada dictaturii militar-fasciste (6 sept. 1940 — 23 August 1944)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie: „A. D. Xenopol” — Iași, III, (1966), p. 119.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ Arh. St. Constanța, fond D.N.M., dosar 57/1940, f. 31 și 79.

Progresele traficului și mișcării maritime în portul Constanța au influențat în mod curent curba veniturilor și cheltuielilor acestuia. Cifra maximă la venituri înainte de primul război mondial s-a înregistrat în 1911, fiind de 3 529 203 lei (vezi tabelul pagina 3). După război, veniturile au crescut, „treptat și în proporții mari, ceea ce se datorește refacerii instalațiilor, creșterea traficului și revizuirii tarifelor spre a le pune în concordanță cu situația valutară”⁵⁰ obținându-se astfel o rentabilitate sporită a portului. După cum se observă din tabel veniturile au sporit de la 85 627 lei, în 1918, la 363 777 054 lei, în cursul exercițiului 1936/1937, ceea ce înseamnă o creștere de 363 691 421 lei.

Cheltuielile pentru întreținere și exploatare vor spori treptat, pe măsura necesităților. În anii 1918—1919 cheltuielile au depășit veniturile cu 836 096 lei și, respectiv, 1 758 387 lei, ca urmare a cerințelor impuse de refacerea instalațiilor portuare. În anii următori, cu excepția crizei din 1929—1933, cheltuielile se vor situa cu mult sub venituri, dar în creștere, dovedind că portul a fost una din cele mai rentabile întreprinderi de stat⁵¹.

Curba ascendentă a traficului general în perioada interbelică și în special a petrolului și cerealelor, posibilitatea obținerii unor profituri substanțiale a determinat la Constanța o sporire considerabilă a numărului caselor și agențiilor exportatoare⁵². Relațiile acestora cu conducerea portului „n-au fost întotdeauna bune fie datorită percepției taxelor fie relațiilor privitoare la vînzare”⁵³.

Urmărind să obțină profituri cât mai mari și sigure, agențiile și comercianții au încercat de multe ori eludarea taxelor, prin luări de poziție, mijloace de Cameră de comerț, împotriva prețurilor maxime⁵⁴, imobilizărilor, rechizițiilor din primii ani după război, și cereau libertate completă a comerțului⁵⁵. Pe această linie, discuții frecvente s-au purtat în jurul lărgirii autonomiei portului Constanța și creării unor zone libere⁵⁶, care să le creeze condiții pentru sporirea cuantumului de afaceri și implicit, a veniturilor.

⁴⁹ Virgil Cotovu, *op. cit.*, p. 73.

⁵⁰ *Portul Constanța (Activitatea lui maritimă și comercială)*, în „Buletinul Camerei de comerț și industrie”, 1925, 36, nr. 10, 11, 12, p. 103.

⁵¹ Arh. St. Constanța, fond D.N.M., dosar 37/1939, f. 124—125.

⁵² Numai pentru exportul cerealelor în 1930/1931 existau 71 de agenții din care cele mai importante sînt: „Agenția Witson & Youlle Soc”, „Agențiile Maritime Unite”, „Agenția Lloyd Triestino”, Agențiile: „Fraissinet”, „Gattorno”, „M. Embiricos”, „M. G. Kiriakides”, „Lazăr Bercovici”, „S.M.R.”. Nu puteau lipsi marile bănci românești: „Banca Agricolă”, „Banca de Scont”, „Chrisovelloni”, „Marmorosch Blank”. Li se alăturau marile societăți petroliere ce exportau petrol prin portul Constanța între care amintim: „Astra Română”, „Concordia”, „Româno-Americană”, „Steaua-Română”, „Unirea”, „Columbia”, „Creditul Minier”, „Redevanța” s.a. *Ibidem*, dosar 19/1931, f. 16; dosar 18/1930, f. 52; dosar 16/1926, f. 162—163; dosar 17/1930, f. 21; dosar 47/1937, f. 85; dosar 46/1939, f. 75.

⁵³ *Ibidem*, dosar 19/1930, f. 217; dosar 20/1932, f. 10 și 11.

⁵⁴ Tulea Weisbach, *Exces de fiscalitate în comerțul cu cereale*, în „Dobrogea economică”, 1922, I, nr. 2, p. 103.

⁵⁵ Georgescu I. Georgescu, *Regimul de cereale și derivate*, în „Dobrogea economică”, 1922, I, nr. 2, p. 53—54.

⁵⁶ Pentru mulți comercianți, lărgirea autonomiei porturilor și crearea de „zone libere” chiar cu prețul de a mai îndulci aplicarea termenului „prin noi înșine” apar ca singurele soluții pentru o dezvoltare puternică a portului. M. Dașcovici, *Constanța porto-franco*, în „Buletinul Camerei de comerț și industrie Constanța”, 1925, XXXV, nr. 3, p. 5; Politica „porturilor deschise” adoptată de guvernarea țărănistă inaugurează în 1929 o eră „politică nouă pentru porturi” care avea „în vedere interesele generale ale țării cît și interesele locale ale porturilor”. Prin „Legea pentru crearea Regiei Autonome a Porturilor și Căilor de Comunicație pe apă” se dădea satisfacție celor care se pronunțaseră ani de-a rîndul pentru o largă autonomie, prin posibilitatea amenajării unor zone libere în porturi. Vezi *Legea pentru crearea Regiei Autonome a Porturilor și Căilor de Comunicație pe apă. Expunerea de motive a d-lui ministru Virgil Madgearu*. București, 1939, p. 31; C. Hamangiu, *Codul general al României*, vol. XVII, București, Ed. „Alcalay”.

Nu putem încheia aceste succinte considerații asupra traficului în portul Constanța în perioada interbelică, fără a sublinia că în acest domeniu de activitate s-au manifestat și serioase carențe. Deși traficul a fost în continuă creștere, așa după cum sublinia un economist „avec son outillage rudimentaire, sont peu propices à un trafic considérable”⁵⁷. Lipsa unui număr corespunzător de dane, staționarea îndelungată a vaselor în radă, manipularea unor importante produse de trafic prin intermediul muncitorilor portuari, a determinat o creștere serioasă a prețurilor la mărfurile de trafic ale portului Constanța.

Mișcarea maritimă. În progresul unui port, al dezvoltării traficului său, un rol de maximă importanță îl are mișcarea maritimă. În reorganizarea transporturilor maritime, începută la sfârșitul secolului al XIX-lea, s-a pornit de la premisa că „porturile primează asupra flotei”⁵⁸, acordându-se astfel importanța cuvenită amenajării și dotării portului Constanța, condiție „sine qua non” a unei navigații maritime.

Caracterizată ca fiind „cel mai prețios auxiliar al economiei naționale a unei țări”⁵⁹, marina comercială nu s-a putut dezvolta decît în urma cuceririi independenței naționale, a unirii Dobrogei la România, a creării unor condiții noi progresului economico-social al țării.

Cu toate eforturile făcute între 1895—1916 pentru dotarea Serviciului Maritim Român (în continuare S.M.R.) cu vapoarele necesare, marina comercială era „departe, foarte departe de a putea satisface trebuințele transporturilor mărfurilor ce alcătuiesc comerțul nostru exterior”⁶⁰, traficul mărfurilor portului Constanța aflându-se în mina pavilionului străin.

Pavilionul național a deținut pînă la război, în cadrul mișcării generale maritime a porturilor noastre, o pondere de 5%, pentru ca apoi să crească, între anii 1919—1930, la 9,6%, „ceea ce înseamnă că în acest cîmp de activitate rămîne aproape totul de făcut”⁶¹.

Exploatarea pînă dîncolo de limitele normale ale vaselor, „lipsa unei politici maritime bine definite”⁶², au dus S.M.R. într-o stare falimentară, deficitele ridicîndu-se, între anii 1903—1928, la cifra de 962 833 446 lei⁶³, ceea ce constituia o sarcină grea pentru bugetul P.C.A. și se repercuta negativ asupra dezvoltării flotei și traficului porturilor noastre.

În primii ani după război, traficul maritim în portul Constanța fiind scăzut, activitatea S.M.R. a fost redusă. În primele luni ale anului 1922 vasele românești făceau numai o cursă pe săptămînă. Ulterior, odată cu creșterea traficului de mărfuri, numărul vaselor care ating porturile a crescut simțitor. Între anii 1918—1935 portul a primit 20 090 vase, deci într-o medie de 802 pe an⁶⁴.

Redăm mai jos un tabel cu numărul vaselor pe pavilioane intrate în portul Constanța între anii 1931—1937⁶⁵:

⁵⁷ Georges D. Cioriceanu, *Les grands ports de Roumanie*, Paris, 1928, p. 49; Eugen Lumbeanu, *Probleme economice dobrogene*, în „Dobrogea economică”, 1922, I, nr. 4, p. 23.

⁵⁸ C. Mihailopol, *Porturile și căile de comunicație pe apă ca factor de progres*, București, f.a., p. 23.

⁵⁹ *Marina Comercială*, în „Marea Noastră”. Revista L.N.R., 1936, V, nr. 7—8, p. 126.

⁶⁰ G. Cristodorescu, *Portul Constanța. Mișcarea comercială și maritimă în anul 1903*, Constanța, 1905, p. 138.

⁶¹ Alex. Marius Gheorghiu, *op. cit.*, p. 86.

⁶² Virgil Vasiliu, *Problema marinei comerciale în cadrul planului economic*, în „Marea Noastră”. Revista L.N.R., 1938, VII, nr. 10, p. 389.

⁶³ Alex. Marius Gheorghiu, *op. cit.*, p. 77; numai pe anul 1930 deficitele se ridicau la suma de 52 386 219, apărute din sumele enorme cheltuite pentru întreținere, sume ce se situau peste linia randamentului; vezi *Darea de seamă asupra activității Regiei Autonome P.C.A. în exercițiul 1930*, în „Buletinul P.C.A.”, 1931, I, nr. 5, p. 13.

⁶⁴ Dr. Mircea Roșculeț, *op. cit.*, p. 141.

⁶⁵ *Breviarul statistic al României*, vol. I, 1938, Editura Centrală de Statistică, București, 1938, p. 176.

Pavilionul	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937
TOTAL	1 626	1 628	1 737	1 850	1 895	1 937	1 765
Român	261	239	241	246	248	248	230
Italian	372	410	435	465	454	339	361
Englez	286	295	314	373	360	350	360
Olandez	89	67	80	87	116	115	98
American	37	24	22	24	28	26	37
German	96	61	96	104	70	88	124
Francez	65	39	31	32	16	80	62
Grec	125	142	130	136	266	267	30
Norwegian	127	190	215	204	154	209	108
Egiptean	13	18	29	24	15	13	8
Suedez	36	33	9	24	20	24	6
Turc	28	28	30	59	45	38	33
Persan	—	—	6	—	—	—	—
Spaniol	31	24	13	5	19	4	9
Belgian	16	15	7	7	10	6	6
Bulgar	3	2	6	5	14	35	19
Iugoslav	18	9	7	5	—	1	1
Danez	15	5	14	8	6	12	2
Polon	—	8	25	30	43	30	21
Peruvian	—	—	4	—	—	—	—
Dantzig	2	13	3	—	—	—	—
Finlandez	—	1	3	—	—	1	—
Ungur	6	5	8	—	4	7	1
Portughez	—	—	9	2	—	—	—
Palestinean	—	—	—	10	5	33	24
U.R.S.S.	—	—	—	—	—	5	2
Panama	—	—	—	—	—	6	23

După cum se observă, din total, în frunte s-a situat pavilionul italian, urmat de cel englez, norvegian și apoi român. Vasele italiene au ocupat și păstrat mult timp locul fruntaș datorită tancurilor petroliere și liniilor poștale legate de portul Constanța.

Flota noastră a avut de luptat în permanență cu concurența pavilionului străin, cu dificultățile care stăteau în fața exportului românesc, motive ce îl de-

Denumirea vaporului	Capacitatea tone		C.P.	Viteza mijlocie în noduri	Încărcămînt în tone
	brut	net			
Total	50.088	29.222	44.902	—	51.490
Regele Carol	2 369	839	6 500	18,5	450
Principesa Maria	1 605	502	4 112	17,5	240
România	3 152	1 328	7 200	18,5	650
Dacia	3 147	1 416	7 290	18,5	650
Durostor	1 309	784	800	10,5	900
București	2 267	1 451	1 050	9,5	3 150
Dobrogea	2 268	1 450	1 050	9,5	3 150
Carpați	4 336	2 799	2 200	10	6 400
Bucegi	4 330	2 865	2 200	10	6 400
Oituz	2 525	2 102	1 100	10	3 500
Ardeal	5 695	3 421	2 850	11,5	6 500
Alba-Iulia	5 695	3 421	2 850	11,5	6 500
Peș	5 695	3 421	2 850	11,5	6 500
Suceava	5 695	3 421	2 850	11,5	6 500

termină pe Virgil Cotovu, director al portului (din 1931) să sublinieze că „este profund regretabil că pavilionul român ocupă un loc redus”⁶⁶.

Analizând capacitatea vaselor flotei S.M.R.⁶⁷, după tabelul redat mai sus, în comparație cu traficul general al portului Constanța în 1935, fără a urmări strict ieșirile și intrările, putem afirma că ele nu satisfăceau decît jumătate din traficul de import și extrem de puțin din cel de export.

Cu toate că în anii următori S.M.R. a fost dotat cu noi vapoare⁶⁸, ele deserveau cu greu cele șase linii de navigație⁶⁹ și aceasta datorită unor companii puternice care concureau vasele românești⁷⁰.

Declanșarea celui de al doilea război mondial a produs mutații serioase în toate domeniile de activitate umană, lovind în munca pașnică a oamenilor. Comerțul, traficul maritim de mărfuri se reduce simțitor pe principalele linii de navigație europene. În lipsa altor vase, pavilionul național urcă pe locul întâi în traficul maritim al portului Constanța, într-un moment cînd „navigația pe Marea Neagră era foarte redusă”⁷⁰ și cînd doar 4—5 vapoare românești și străine atingeau portul Constanța. Curba mișcării maritime scade de la 1 510 în 1939, la 775 vase, în 1940, și 257, în 1941⁷¹.

Unele vase comerciale au primit obligații militare, altele au fost puse la dispoziția serviciilor germane sub formă de închiriere⁷², iar cele disponibile traficului maritim puteau părăsi portul Constanța numai după aprobări date de Ministerul Marinei și Marele Stat-Major⁷³.

Necesitatea de a menține România în circuitul maritim a determinat, pe lîngă preocupări la nivelul conducerii portului, ca cele două ministere să hotărască, la 14 februarie 1941, că atît timp cît „situația internațională va permite, navigația să se mențină prin vasele S.M.R.”⁷⁴.

Difficultățile prin care a trecut pavilionul românesc în perioada interbelică, se explică, în primul rînd, prin politica arbitrariului care domnea în acest compartiment important al transporturilor. Cercetători ai problemei susțineau, pe bună dreptate, că transporturile pe apă în România au fost create „nu dintr-o concepție unitară și bine definită, ci în mod cu totul empiric și incidental”⁷⁵. Soluția era căutată întotdeauna în comercializarea serviciilor de navigație.

Preocupări serioase pentru dezvoltarea marinei comerciale în strînsă legătură cu necesitățile porturilor românești se manifestă abia în 1938, cînd Căpitania portului Constanța este însărcinată cu studierea și soluționarea problemei.

⁶⁶ Virgil Cotovu, *op. cit.*, p. 31.

⁶⁷ *Breviarul statistic al României*, vol. II, București, 1938, p. 172.

⁶⁸ În 1936 s-a construit în țară la Turnu Severin vaporul „Carol al II-lea”, cel mai mare vapor de pasageri din dotarea flotei. De la Copenhaga, în 1938 s-au adus vapoarele „Transilvania” și „Basarabia”. În același an s-a construit în țară vasul de cabotaj „Cetatea Albă”, și s-au comandat în Italia patru cargouri moderne: „Balcic”, „Cavarna”, „Mangalia” și „Sulina”, care ulterior vor face curse între Constanța și porturile americane. (Vezi *Marina în cei zece ani de domnie a M.S. Regele Carol al II-lea 1930—1940*. Publicația a 29-a a L.N.R. București, 1940, p. 10—12).

⁶⁹ Aceste linii erau: 1) Linia Constanța-Istanbul-Pireu-Alexandria-Tel-Aviv-Haifa-Beirut-Pireu; 2) Constanța-Istanbul-Haifa-Beirut-Pireu-Istanbul-Constanța; 3) Dunăre-Mediterana Occidentală; 4) Dunăre-Levant; 5) Dunăre-Constanța-Marea Egee; 6) Dunăre-Constanța-Occident. (*Breviarul statistic al României*, vol. II, p. 330).

⁷⁰ Între aceste companii se pot enumera: „Compania Mesageriers Maritimes”, „Compagnia Genovese di Navigazione”, „Compagnia Adriatica”, „Compania Johnstone”, „Compania Gdiniya America” etc. (Arh. St. Constanța, fond D.N.M., dosar 34/1937, f. 105).

⁷¹ *Ibidem*, dosar 23/1940, f. 68; dosar 54/1941, f. 72 și 109.

⁷² D. Șandru, J. Benditer, I. Saizu, *op. cit.*, p. 117.

⁷³ Arh. St. Constanța, fond D.N.M., dosar 23/1940, f. 68; dosar 54/1941, f. 72 și 109.

⁷⁴ *Ibidem*, dosar 50/1941, f. 103.

⁷⁵ George Constant, *Politica de stat în materie de transporturi pe apă*, București, 1937, p. 5.

Într-un memoriu bine sintetizat, înaintat forurilor superioare, Căpitănia Constanța sublinia de la bun început că transportul produselor economiei noastre trebuie făcut cu mijloace proprii⁷⁶. Pentru îndeplinirea acestui deziderat se impuneau măsuri în vederea dezvoltării industriei construcțiilor navale, și în amenajarea șantierului naval Constanța „nu numai pentru reparații, dar mai ales pentru construcții”⁷⁷. Memoriul sublinia, în continuare, necesitatea de a construi vase rezistente, de toate tipurile și mărimile, capabile să transporte mărfurile și pasagerii ce intră în traficul porturilor noastre, pe toate mările și oceanele. În acest scop, se impunea a fi antrenate marile fabrici ale industriei metalurgice în special Reșița unde trebuia creată o secție specială pentru construcția pieselor mari necesare vapoarelor⁷⁸. Odată îndeplinite aceste cerințe, în funcție de piețele de desfacere ale principalelor produse ce intrau în componența comerțului exterior⁷⁹, trebuia stabilite liniile noastre comerciale.

Căpitănia Constanța considera că numai în acest mod se putea da un nou impuls comerțului exterior pe apă, întări flota comercială și pavilionul românesc, rezolva problema șomajului printre marinari, stimula substanțial activitatea porturilor.

Planul propus n-a fost pus în aplicare, întrucât pericolul unui nou război va canaliza preocupările spre necesitățile de apărare împotriva bombardamentelor sau altor operațiuni militare.

Incontestabil, Constanța a fost între cele două războaie mondiale cel mai important port al României, pe unde s-au scurs importante produse de export, și unul din principalele porturi maritime europene⁸⁰.

Prin funcțiile sale principale de trafic și mișcare maritimă, portul a atins la Constanța proliferarea instituțiilor specializate în tranzacții comerciale, apariția de burse, asociații, târguri, deschiderea de sucursale bancare interesate în afaceri portuare. El a devenit, ca și alte principale instituții de stat, locul unde s-au împletit interesele particulare cu cele ale statului, cu toate neînțelegerile apărute, izvorite din dorința celor doi parteneri portuari de câștiguri substanțiale.

Cu toate că traficul și navigația nu s-au dezvoltat pe bază de plan, ținând cont de perspectivele economiei naționale, portul Constanța a avut în perioada interbelică o reală contribuție la sudarea pieței naționale, la creșterea rolului Dobrogei în cadrul acestui proces, la întărirea legăturilor comerciale externe ale României.

Prin intermediul portului și a S.M.R. s-au format generații de specialiști în construcții hidrotehnice, marinari pricepuți, s-a întărit clasa muncitoare din România, s-a stimulat dragostea pentru nemărginirea apelor, poporul român căpătând o nouă „înțelegere a mării și a trecutului său”⁸¹.

⁷⁶ Arh. St. Constanța, fond Căpitănia portului Constanța, dosar 63/1938, f. 46.

⁷⁷ *Ibidem*, f. 47.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ Virgil Cotovu, *Le port de Constanța*, București, 1937, p. 18.

⁸¹ Nic. Ștefan, *Problema porturilor maritime Galați, Brăila, Constanța. Nevoile Constanței*, Constanța, 1936, p. 41.

DESPRE UNITATEA DE ACȚIUNE A COMUNIȘTILOR ȘI SOCIAL-DEMOCRAȚILOR ÎN ANII 1926—1928

DE

ANDREI CARDAȘ

Istoriografia noastră, care tratează problemele luptei pentru realizarea frontului unic muncitoresc în România, s-a ocupat în mod deosebit de acțiuni și evenimente care au avut loc în anii 1932—1933, 1935—1936 și, în special, de perioada 1944—1948, când acestea au fost mai ilustrative și când s-au finalizat în diverse acorduri, înțelegeri și, în ultimă instanță, în realizarea partidului unic al clasei muncitoare. Dar și în primii ani de după crearea Partidului Comunist Român au existat asemenea preocupări, care s-au concretizat, într-o perioadă sau alta, în acțiuni comune ale comuniștilor și social-democraților în diverse domenii și pe diferite planuri. Amintim, în legătură cu aceasta, acțiunile greviste din anii 1923—1928 la care s-au aflat de aceeași parte a baricadei muncitorii comuniști și social-democrați. Prezintă interes, de asemenea, evidențierea preocupărilor Partidului Comunist Român pentru realizarea unor acțiuni comune cu social-democrații în timpul campaniilor electorale din anii 1926—1928.

Deși scos în afara legilor, Partidul Comunist Român a acordat o deosebită atenție participării sale la viața politică a țării. Campaniile electorale ofereau, din acest punct de vedere, prilej pentru o activitate politică mai intensă în mase, pentru afirmarea programului său de luptă și a opiniilor sale în legătură cu diversele probleme ce frământau viața economică și social-politică a țării, pentru demascarea politicii partidelor burgheze și a orînduirii capitaliste, pentru mobilizarea maselor la luptă în vederea apărării și lărgirii libertăților democratice, pentru revendicări cu caracter economic și profesional.

Partidul Comunist Român a luat parte la toate campaniile electorale care au avut loc în anii 1926—1928. Este lesne de înțeles, că în condițiile în care partidul era ilegal, participarea sa în lista electorală nu a avut loc direct, ci prin intermediul Blocului Muncitoresc Țărănesc, organizație politică legală, creată de P.C.R. la sfîrșitul anului 1925.

O primă afirmare a P.C.R. pe arena luptelor electorale, după ilegalizarea sa, au constituit-o alegerile comunale din februarie 1926. Cu acest prilej, P.C.R. a militat, prin intermediul B.M.Ț., pentru coalizarea tuturor forțelor adverse guvernării liberale, care se pronunțau pentru aplicarea în viață și lărgirea libertăților democratice, pentru satisfacerea anumitor revendicări politice și economice ale maselor. În cadrul acestor preocupări, partidul comunist a acordat o deosebită atenție realizării, în primul rînd, a unității de acțiune a forțelor muncitorești, a comuniștilor și social-democraților, pentru ca aceștia să se prezinte uniți în lupta electorală, pe baza unui program comun.

La începutul lunii ianuarie 1926, Comitetul Blocului Democrației Muncitorești Țărănești din București (B.D.M.Ț.), a adresat o scrisoare conferinței Partidului Socialist din România, prin care se propunea, acestuia din urmă, încheierea unei înțelegeri de front unic, la baza căruia să stea lupta pentru restabilirea și lărgirea libertăților democratice, amnistie generală, înfăptuirea unei reforme agra-

re largi, în favoarea și sub controlul țărănimii, adoptarea unei legislații sociale în folosul muncitorimii etc. „B.D.M.Ț.”, vă adresează acest apel, în modul cel mai sincer și cu dorința cea mai vie de a contribui împreună cu Partidul Socialist la mobilizarea și la lupta proletariatului și a celorlalte pături care suferă sub călcâiul oligarhiei”¹, se menționa în scrisoarea amintită.

În urma unui apel adresat muncitorimii din întreaga țară de către Partidul Socialist, publicat în „Socialismul” la 24 ianuarie 1926, care chema la realizarea frontului unic în vederea luptei pentru amnistie, Comitetul B.D.M.Ț. din Capitală a trimis în ziua de 30 ianuarie o nouă scrisoare conducerii Partidului Socialist, în care subliniindu-se că „B.D.M.Ț. privește cu o deosebită bucurie apelul făcut de Partidul Socialist”, se propunea formarea unui comitet de acțiune cu ocazia alegerilor comunale, care să ducă lupta comună atât în alegeri, cât și pentru obținerea amnistiei².

Propunerea B.D.M.Ț. a fost acceptată de Partidul Socialist și în ziua de 2 februarie 1926 au început tratativele în vederea colaborării în alegerile comunale, între o delegație a B.D.M.Ț., formată din Gheorghe Cristescu, Solomon Schein și Petre Crăciun și o delegație a P.S.R., compusă din C. Titel-Petrescu, Ștefan Voitec, N. Damian-Bălănescu și Lothar Rădăceanu. În urma discuțiilor purtate, s-a ajuns la un acord de principiu ca, în baza programului politic al B.D.M.Ț. și a programului comunal al P.S.R. să se ducă lupta împreună în alegerile comunale, sub rezerva acceptării acordului și de către reprezentanții „opoziției unite”, cu care P.S.R. încheiasse deja o înțelegere³.

Convorbirile au continuat în ziua de 3 februarie, când reprezentanții B.D.M.Ț. au venit cu propunerea ca cele două organizații să formeze un „Bloc muncitoresc”, care să intre în frontul comun anti-liberal al „Opoziției unite”, urmînd ca fiecare organizație componentă să-și păstreze propria sa individualitate. În ultima zi a convorbirilor, la 4 februarie, s-a hotărît încheierea unui acord pentru colaborarea în alegerile comunale din București, sub denumirea de „Blocul socialist-unitarist”, constituindu-se un comitet comun de conducere din care făceau parte cîte trei reprezentanți ai celor două formațiuni participante.

Ambele părți s-au angajat ca în lupta comună să înlăture orice polemică de partid. Pe baza acordului anterior între P.S.R. și „Opoziția unită”, Blocul socialist-unitarist a participat în alegeri pe listele comune ale opoziției, cu un număr de 9 candidați, dintre care 5 ai P.S.R. și 4 ai B.D.M.Ț. S-a stabilit ca Blocul socialist-unitarist, în afară de activitatea ce o va desfășura înăuntrul „Blocului opoziției”, să desfășoare și o activitate separată⁴.

În preajma alegerilor, la 15 februarie, Blocul socialist-unitarist a lansat un manifest, în care se afirmau principalele revendicări politice din programul B.D.M.Ț. (amnistia generală, asigurarea și lărgirea libertăților democratice, alegeri libere, legislație socială modernă etc.) și se definea poziția față de partidele burgheze din opoziție, îndemnîndu-se muncitorimea să nu-și pună nădejdea în aceste partide, „care rămîn partide burgheze, adversare de clasă ale proletariatului”, ci numai în puterea ei organizată de clasă⁵.

Încheierea Blocului socialist-unitarist, precum și activitatea comună desfășurată de comuniști și social-democrați în timpul alegerilor comunale, au dovedit posibilitățile reale ce existau pentru colaborarea între cele două partide muncitorești, pentru desfășurarea unor acțiuni comune, pe baza multiplelor cerințe cuprinse atât în programul P.C.R. cât și în cel al social-democraților, cu condiția existenței unei dorințe sincere de colaborare și a punerii pe prim plan a ceea ce era comun în activitatea lor. Încheierea acestui acord s-a datorat, în primul rînd, eforturilor susținute pentru realizarea frontului unic făcute de către P.C.R., prin B.D.M.Ț., cât și spiritului realist al unor cadre din conducerea P.S.R.

¹ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 21, dosar 4078, f. 16—18.

² *Ibidem*, f. 20—21.

³ *Ibidem*, f. 44.

⁴ *Ibidem*, f. 54.

⁵ „Facla” nr. 244, din 15 februarie 1926.

Referindu-se la realizarea acordului de front unic între B.D.M.Ț. și Partidul Socialist, Marcel Leonin, secretarul B.D.M.Ț. spunea că „Este prima încercare reușită de front unic al muncitorimii de la noi din țară”⁶. În afară de acordul încheiat la București, comuniștii și social-democrații au mai acționat în comun, în perioade campaniei electorale, și în alte localități din țară printre care Timișoara, Ploiești, Galați, Arad, Oradea, Iași etc.⁷.

Acțiunea unită a forțelor muncitorești în timpul campaniei electorale a avut o deosebită însemnătate, atât din punct de vedere politic, cât și al activității practice. Unindu-și forțele, comuniștii și social-democrații au desfășurat o fructuoasă activitate în campania electorală, adresându-se maselor și chemându-le la luptă pentru revendicările lor vitale. Presa muncitorească, atât cea scrisă de comuniști cât și cea scrisă de social-democrați, a popularizat larg în paginile sale programul de revendicări ale muncitorimii. O largă propagandă în favoarea programului comun de revendicări au desfășurat comuniștii și social-democrații în cadrul adunărilor electorale organizate de „Opoziția unită”, prezentind cerințele maselor și făcând un aspru rechizitoriu conducătorilor partidelor burgheze din opoziție pentru atitudinea lor echivocă⁸. În afară de propagandă largă făcută programului de revendicări al muncitorimii, de afirmarea opiniilor în legătură cu problemele majore care stăteau la ordinea zilei, participarea comuniștilor în campania electorală s-a soldat cu un câștig demn de consemnat: alegerea pentru prima dată, a 27 de consilieri comunal și a unui număr de supleanți dintre candidații propuși de comuniști. Printre aceștia se aflau militanți cunoscuți ai P.C.R. și ai Sindicatelor Unitare ca Gh. Cristescu, E. Rozvan, I. Niculi, Gh. Voștinari, C. Neniță ș.a.⁹. De asemenea, în consiliile comunale au intrat peste 150 consilieri social-democrați¹⁰.

După încheierea campaniei electorale, o direcție principală în care P.C.R. a orientat activitatea comitetelor B.D.M.Ț. și a comitetelor de front unic a fost aceea a menținerii unității de acțiune dintre comuniști și social-democrați. În articolul „Frontul unic trebuie să continue”, publicat în „Viața muncitoare” după ce se sublinia că acțiunea comună a muncitorimii în campania electorală a dat naștere unui mare entuziasm, se lansa îndemnul la continuarea frontului unic în lupta pentru revendicările politice momentane, ca acesta să nu se oprască în fața urmelor¹¹. În același sens s-au pronunțat și unele cadre din conducerea F.P.S. cu o viziune realistă. Astfel, Ștefan Voitec, referindu-se la colaborarea dintre comuniști și social-democrați în timpul alegerilor comunale, scria: „Am luptat împreună cu muncitorimea unitaristă și ne încumetăm să proclamăm sus și tare că această conlucrare a dat rezultate bune. Nu ne vom opri la acele mici neînțelegeri, inevitabile în situația delicată creată înăuntrul mișcării muncitorești printr-o luptă fratricidă dusă cu patimă și fără cruțare timp de 6 ani. Acțiunea comună s-a dovedit posibilă, calea către apropiere sufletească a început să se netezească”¹².

Din păcate, în conducerea F.P.S., elementele cu orientare de dreapta și cu stărc de spirit anticomunistă, considerind acordul care a dus la încheierea Blocului socialist-unitarist doar ca o înțelegere cu caracter vremelnice, cu scop pur electoral, au impus abandonarea acestuia.

Anul 1926 consemnează noi tentative ale P.C.R. pentru a face din acțiunea comună a comuniștilor și social-democraților o realitate permanentă. Eforturile în acest sens s-au intensificat, mai ales, în perioada pregătirii în vederea participării la campania electorală pentru alegerile parlamentare din mai 1926. Încă la 24 februarie 1926, Comitetul B.D.M.Ț. din București propunea Partidului So-

⁶ *Ibidem*, nr. 238, din 10 februarie 1926.

⁷ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, inv. 8, dosar 50, f. 18—27; „Facla” nr. 240, din 12 februarie 1926.

⁸ „Facla” nr. 238, din 10 februarie 1926; nr. 243 din 14 februarie 1926; nr. 244 din 15 februarie și nr. 245 din 25 febr. 1926.

⁹ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, inv. 8, dosar 50, f. 18—27.

¹⁰ „Socialismul”, nr. 14, din 4 aprilie 1926.

¹¹ „Viața muncitoare”, nr. 21, din 1 martie 1926.

¹² „Socialismul”, nr. 13, din 28 martie 1926.

cialist continuarea acțiunilor comune și în viitor, pe baza programului politic al Blocului¹³. În urma acestor propuneri, pe data de 10 martie 1926, a avut loc o întâlnire între o delegație a B.D.M.Ț. și o delegație a Partidului Socialist, unde s-au discutat problemele privind realizarea frontului unic a celor două organizații în timpul campaniei electorale. Discuțiile nu au dus însă la nici un rezultat¹⁴.

Cu toate încercările făcute în continuare de către P.C.R. și în ciuda faptului că în cadrul conferinței F.P.S., ținută pe 18 aprilie 1926 în vederea fixării tacticilor electorale, unii militanți printre care dr. L. Ghelerter, Toma Constantinescu ș.a. au insistat pentru a se merge în alegeri împreună cu B.M.Ț., nu s-a putut ajunge la realizarea unui acord în acest sens între comuniști și social-democrați, datorită, în primul rând, opoziției ireductibile pe care o făceau unele elemente de dreapta, cu stare de spirit anticomunistă din conducerea F.P.S.¹⁵. Neajungându-se la realizarea unei înțelegeri, cele două organizații au participat în alegeri pe liste separate. Aceasta a fărâmițat forțele muncitorești și le-a slăbit în fața reacțiunii. Mergând în alegeri cu liste separate, B.M.Ț. a obținut 39.273 voturi, iar social-democrații 40.594¹⁶. Dacă comuniștii și social-democrații ar fi acționat în front unic, succesele ar fi fost mult mai mari. Dar, chiar numai cu acest număr de voturi, dacă s-ar fi mers în cartel electoral, muncitorimea unită ar fi putut trimite în parlament cel puțin 6 deputați. Din păcate, forțele muncitorești nu numai că nu au acționat unite, ci, dimpotrivă, în timpul campaniei electorale s-a cheltuit multă energie de ambele părți pentru atacuri reciproce. De menționat că B.M.Ț., credincios dorinței sale sincere de front unic, a dat indicații aderenților săi ca, acolo unde nu are depuse listele electorale, aceștia să voteze pentru listele social-democrate¹⁷.

Campania alegerilor parlamentare din iulie 1927 a prilejuit noi încercări din partea P.C.R. pentru a se realiza frontul unic cu social-democrații. Fregătându-se pentru a participa la alegeri și pornind de la constatarea că în programul P.S.D. existau multe din revendicările și cerințele cuprinse și în programul B.M.Ț., mai ales în ce privește revendicările cu caracter general democratic și cele privind nevoile zilnice ale maselor, precum și de la experiența colaborării realizată în alegerile comunale din 1926, care dovediseră că atunci cînd exista dorință de înțelegere și colaborare din partea ambelor părți se puteau găsi multe puncte comune pe baza cărora să se desfășoare acțiuni unite, B.M.Ț. s-a adresat, la 9 iunie 1927, P.S.D. pentru încheierea unui front unic în vederea participării pe liste comune în alegeri precum și pentru activitatea ulterioară¹⁸. Conducerea P.S.D. a cerut o întrevvedere cu caracter informativ, la care au participat din partea P.S.D. Ilie Moscovici, Iosif Jumanca și Lothar Rădăceanu. În cadrul întrevederii, delegații P.S.D. au propus încheierea unui cartel electoral numai pentru durata alegerilor, la care delegații B.M.Ț. au atras atenția că ei au cerut un front unic, care nu se poate mărgini numai la campania electorală ci pe întreaga durată reclamată de realizarea programului¹⁹. Discuțiile au continuat mai multe zile, fără a se ajunge la un acord. Spiritul neconciliant, tendința fiecăruia dintre părți de a impune celeilalte propriul său program și condiții, considerându-le ca singurele juste, a făcut ca și în campania electorală din 1927 forțele muncitorești să se prezinte dezbinat, cu toate că existau suficiente puncte comune pentru o acțiune unită. Încercările ulterioare ale lui Gh. Cristescu de a media o înțelegere între P.S.D. și B.M.Ț. nu au dus nici ele la vreun rezultat²⁰. De altfel, trebuie menționat,

¹³ „Facla” nr. 252, din 26 februarie 1926.

¹⁴ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 21, dosar 4078, f. 63.

¹⁵ *Idem*, f. 153—154; „Dezrobirea” nr. 5, din 6 mai 1926.

¹⁶ „Monitorul oficial” nr. 122, din 5 iunie 1926.

¹⁷ „Lupta de caldă” nr. 1/1926, p. 30.

¹⁸ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 8, dosar 1674, f. 74; „Înainte” nr. 1 din 12 iunie 1927.

¹⁹ „Înainte” nr. 2 din 19 iunie 1927.

²⁰ „Înainte” nr. 3, din 23 iunie 1927. Între timp, în iunie 1927, Gh. Cristescu întemeiasă un nou partid cu denumirea „Partidul Socialist”, avînd organ de presă ziarul „Izbinda Socialistă”. Acest partid a avut o existență efemeră.

că între timp, între cele două partide muncitorești se acumulaseră destule animozități, se iviseră multe puncte de discordie și neîncredere în perioada scursă de la scindarea mișcării muncitorești.

Nereușind să încheie frontul unic de sus cu P.S.D., Blocul muncitoresc țărănesc a desfășurat, în continuare, acțiuni insistente pentru realizarea frontului unic de jos, adresind chemări muncitorilor, țăranilor, micilor meseriași și altor categorii sociale din P.S.D., să se alăture luptei pentru realizarea frontului unic al muncii²¹. „Nu vom ierta nici un moment pe acei șefi social-democrați, care din interese meschine și birocratice se pun în calea realizării frontului unic — scria ziarul „Înainte” — și sîntem gata să dăm mina constituit cu acei social-democrați care, cu toată deosebirea de concepție politică dintre noi și ei, înțeleg să lupte, laolaltă cu noi, pentru revendicările imediate ale maselor”²².

La Iași, comitetul local al B.M.Ț. a propus front unic social-democraților, oferind capul listei cunoscutului fruntaș social-democrat, dr. L. Ghelerter, pe baza faptului că în 1926, la toate întrunirile, el se pronunțase în favoarea frontului unic²³. Activitatea perseverentă a B.M.Ț. în vederea realizării frontului unic s-a concretizat în atragerea a numeroși muncitori social-democrați să candideze pe listele B.M.Ț. la Arad, Oradea, Turda, Timișoara, Focșani, Tg. Mureș, Putna etc.²⁴.

Momente semnificative ale luptei pentru front unic și ale posibilităților reale existente în acest sens, ne pun în evidență discuțiile, tratativele și acțiunile comune realizate de comuniști și socialiști în timpul campaniei electorale din decembrie 1928. În condițiile campaniei electorale din 1928, cînd șefii cu orientare de dreapta ai P.S.D., urmînd tactica lor colaboraționistă, au hotărît să participe la alegeri pe listele guvernului, fapt ce a stîrnit un puternic val de nemulțumiri în masa membrilor de rînd ai acestui partid, încheierea frontului unic de sus cu social-democrații nu mai era posibilă²⁵.

Existau încă condiții pentru colaborare și pentru o acțiune comună cu Partidul Socialist al Muncitorilor din România (P.S.M.R.), care înfiera politica oportunistă și tactica colaboraționistă a șefilor de dreapta ai P.S.D.

Imediat după anunțarea noilor alegeri, P.S.M.R. a propus B.M.Ț. să se meargă în campania electorală pe liste comune²⁶. Militanți ai P.S.M.R. și membrii de rînd s-au pronunțat în întruniri ale acestui partid, ca și în întruniri ale B.M.Ț., în favoarea frontului unic, declarînd că acceptă să acționeze în perioada alegerilor pe baza programului B.M.Ț.²⁷.

În ziua de 18 noiembrie 1928 au loc tratative între delegați ai B.M.Ț. și ai P.S.M.R. unde se discută condițiile participării pe liste comune în alegeri. Delegații Blocului au propus ca listele să fie depuse sub numele B.M.Ț. Delegații P.S.M.R. au admis cu condiția să se specifice că din Bloc face parte și P.S.M.R. fapt pe care nu l-au admis reprezentanții B.M.Ț. Discutîndu-se problema capilor de listă, ambele părți au admis ca ei să fie desemnați de către B.M.Ț.²⁸, în schimb delegații P.S.M.R. au pretins conducerea campaniei electorale pentru dr. Ghelerter președintele acestui partid, lucru pe care reprezentanții Blocului nu l-au acceptat²⁹. Discuțiile purtate între cele două delegații n-au dus în final la realizarea

²¹ „Înainte” nr. 1 din 12 iunie 1927, nr. 5 din 30 iunie 1927.

²² *Ibidem*, nr. 5 din 30 iunie 1927.

²³ *Ibidem*, nr. 4 din 26 iunie 1927.

²⁴ *Ibidem*, nr. 5 din 30 iunie 1927; nr. 7 din 6 iulie 1927. În unele studii publicate se afirmă că în localitățile menționate au fost realizate înțelegeri între organizațiile B.M.Ț. și P.S.D. În realitate nu este vorba de înțelegeri între organizații ci de atragerea unor membri ai P.S.D. să candideze pe listele B.M.Ț.

²⁵ La începutul campaniei electorale au avut loc tratative între B.M.Ț. și P.S.D. în vederea colaborării în alegeri. Social-democrații au pus condiția încheierii înțelegerii numai pe timpul alegerilor și fixarea tuturor capilor de listă de către P.S.D., condiție inacceptabilă pentru B.M.Ț. Ca urmare, nu s-a ajuns la realizarea unei înțelegeri, P.S.D. încheind ulterior cartel electoral cu P.N.Ț. (Arh. C.C. al P.C.R. fond 21, dosar 4084, f. 212).

²⁶ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 65, f. 307.

²⁷ „Înainte” nr. 9 din 15 noiembrie 1928.

²⁸ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 21, dosar 4084, f. 258.

²⁹ *Ibidem*, fond 18, dosar 4066, f. 303.

unui acord. Neajungându-se la o înțelegere pentru colaborare în campania electorală P.S.M.R. a hotărât să nu depună liste separate, dînd indicații aderenților săi să se voteze pentru listele B.M.Ț.³⁰ Aceasta a dat posibilitatea, ca, fără existența unui acord scris, comuniștii și socialiștii să se prezinte uniți în timpul campaniei electorale.

În rîndul militanților B.M.Ț. a existat inițial o concepție mai realistă, mergîndu-se pe linia acceptării frontului unic cu P.S.M.R. Ulterior însă, ca urmare a presiunii unor elemente stîngiste și a indicațiilor primite de la Comintern³¹, Blocul a refuzat să mai ducă tratative cu conducerea P.S.M.R., invocîndu-se diferite pretexte și punîndu-se condiții care de la început se știa că nu vor fi acceptate. De altfel, în P.C.R. intervine o schimbare în tactica luptei pentru front unic, în urma indicațiilor primite de la Internaționala Comunistă. Dacă pînă în anul 1928 P.C.R. a promovat linia realizării frontului unic, atît prin tratative la nivel de conducere cît și prin acțiuni de jos, ulterior s-a renunțat, pentru o vreme, la tactica frontului unic de sus, insistîndu-se doar pentru realizarea frontului unic de jos.

În timpul campaniei electorale din 1928 s-au făcut totuși pași importanți pe linia realizării unei coalițări a organizațiilor democratice în cadrul unui front unic de luptă pe baza programului B.M.Ț. În afară de linia dată de către conducerea P.S.M.R. aderenților săi de a vota pentru listele B.M.Ț., Blocul a mai fost sprijinit de Sindicatele Unitare³², secțiunea ucraineană a P.S.D.³³, Federația culturală evreiască³⁴ și de către diferite asociații de mici industriași și mici comercianți din Ardeal³⁵.

Aspectele înfățișate în mod sumar mai sus, privind lupta pentru front unic a comuniștilor, social-democraților și socialiștilor în timpul campaniilor electorale din anii 1926—1928 pun în evidență, în primul rînd, faptul că P.C.R. a acționat, încă din primii ani după crearea sa, pentru realizarea unității de acțiune a tuturor forțelor muncitorești. Ele ne reliefează, totodată, că și în rîndul social-democraților au existat elemente cu orientare realistă care militau în mod sincer în acest scop.

Discuțiile, tratativele și acțiunile comune din această perioadă, duse de comuniști, social-democrați și socialiști, demonstrează că din punct de vedere obiectiv, existau condiții parțiale, cu condiția promovării unei tactici elastice, conciliante, de ambele părți, a punerii pe prim plan a acelor elemente care erau comune în activitatea partidelor muncitorești și nu a celor ce le deosebeau. Dacă în această perioadă nu s-a ajuns la realizarea unor înțelegeri pe scară națională și pe durată mai mare între comuniști și social-democrați, aceasta se datorește, pe de o parte, stării de spirit anticomuniste a unor cadre din conducerea social-democrației, politiciilor lor reformiste, precum și spiritului neconciliant, lipsit de elasticitate, de care au dat dovadă, în unele momente, o parte din militanții comuniști. La acestea trebuie adăugate, de asemenea, influențele care s-au exercitat din afară, repercusiunile pe care le-a avut asupra mișcării muncitorești din România, situația existentă în acea vreme în mișcarea muncitorească internațională.

Fiind primele încercări de front unic ale comuniștilor și social-democraților după scindarea mișcării muncitorești din țara noastră, acțiunile comune realizate în timpul campaniilor electorale din anii 1926—1928 au dovedit că existau posibilități de înțelegere și colaborare între cele două partide muncitorești, ele constituind, din acest punct de vedere, preluul luptelor comune duse de comuniști, socialiști și social-democrați în anii 1932—1933, al acordurilor și înțelegerilor realizate în anii 1934—1936, al înfăptuirii frontului unic muncitoresc în anul 1944, proces încheiat prin realizarea, în 1948, a partidului unic al clasei muncitoare.

³⁰ „Proletarul“ nr. 8 din 2 decembrie 1928.

³¹ „Lupta de clasă“ nr. 8—9/1928, articolul: „Despre alegerile parlamentare și sarcinile noastre“.

³² „Înainte“ nr. 10 din 18 noiembrie 1928.

³³ *Ibidem*, nr. 12 din 25 noiembrie 1928.

³⁴ *Ibidem*, nr. 11 din 21 noiembrie 1928.

³⁵ *Ibidem*.

PARTIDELE POLITICE ÎN ALEGERILE PARLAMENTARE DIN IULIE 1927

DE

IOAN SCURTU

În primele luni ale anului 1927 situația politică din România s-a complicat considerabil. Agravarea bolii regelui Ferdinand readucea pe primul plan al vieții politice problema crizei dinastice.

Venit la putere cu sprijinul lui I. I. C. Brătianu, Al. Averescu încerca să promoveze o politică economică independentă și să stabilească legături cu principele Carol, înlăturat de la succesiune în urma actului de la 4 ianuarie 1926. Pe de altă parte, Partidul Național-Tărănesc, în lupta sa pentru succesiune, nu ezita să agite problema crizei dinastice.

Întemeiat pe puternica sa bază economică (îndeosebi financiară), pe capacitatea cadrelor de care dispunea, pe influența pe care o exercita la Palat, Partidul Național Liberal a ieșit din rezerva pe care și-o impusese, trecînd la ofensivă.

În urma unor manevre de culise, guvernul Al. Averescu a fost demis la 4 iunie 1927. A doua zi s-a constituit un guvern de „uniune națională” prezidat de Barbu Știrbey, cumnatul lui I.I.C. Brătianu și unul dintre cei mai fervenți apărători ai actului de la 4 ianuarie.

B. Știrbey a reușit să obțină sprijinul P.N.L., P.N.T., Partidul Tărănesc — dr. N. Lupu, precum și a lui Stelian Popescu și C. Argetoianu (independenți). Partidul Poporului a refuzat să adere la ideea guvernului de „uniune națională”, iar Partidul Național răspundea, prin N. Iorga, că „după legăturile pe care le-am avut cu prințul (Carol — n. ns.) ar fi o infamie să stau lingă călăul lui”¹.

La 6 iunie apăsarea decretul de dizolvare a Parlamentului și de convocare a corpului electoral pentru a alege Adunarea Deputaților la 7 iulie și Senatul în zilele de 10—14 iulie.

Imediat după constituirea sa, guvernul a dat publicității un manifest către țară prin care-și exprima hotărîrea de a asigura „temeiurile dinastiei naționale, urmînd în totul hotărîrile M.S.Regelui relative la succesiunea la Tron și la desemnarea Regentei”². Astfel, printr-o abilă manevră, I. I. C. Brătianu a reușit să solidarizeze public pe național-tărăniști cu actul de la 4 ianuarie. Din acest moment, viitorul cabinetului era foarte nesigur. N. Iorga scria despre „harța de fiecare clipă între miniștrii care se urau între ei și n-aveau nici un sentiment și nici o stimă pentru un conducător răsărit prin surprindere, mulțămîtă unor uelțuri personale pe dreptate osîndite de conștiința publică”³. Se punea problema relațiilor dintre partidele politice, participante la guvern, în campania electorală. În timp ce P.N.L. și Partidul Tărănesc — dr. N. Lupu susțineau necesitatea unui cartel electoral, P.N.T. preconiza liste separate.

¹ N. Iorga, *Memorii*, vol. V, p. 223.

² Arh. St. București, Fond Președ. Cons. de Miniștri, dosar 16/1927, f. 95.

³ N. Iorga, *O viață de om. Așa cum a fost*, București, Ed. Minerva, 1972, p. 693.

Pe de altă parte, I. Maniu declara că P.N.T. era îndreptăţit să pretindă „oricînd conducerea ţării”⁴, iar I. I. C. Brătianu afirma că nu s-a întîmplat niciodată ca P.N.L. să ceară guvernul şi să nu-l obţină, conchizînd: „Ei bine, îl revendicăm în aceste împrejurări”⁵.

Boala regelui avansa foarte rapid, astfel încît Brătianu era hotărît să precipite lucrurile pentru a se instala la cîrma statului. Sub motiv că nu se realizează acordul electoral necesar, la 20 iunie miniştrii liberali, precum şi C. Argetoianu, Stelian Popescu şi dr. N. Lupu au demisionat din guvern. În faţa acestei situaţii, B. Ştirbey şi-a depus mandatul.

La 21 iunie 1927, I. I. C. Brătianu depunea la Scrovişte, în faţa unui rege muribund, jurămintul în calitate de preşedinte al Consiliului de Miniştri. De acum înainte, atenţia partidelor politice era concentrată spre alegerile parlamentare. Acestea prezentau o importanţă deosebită: cîştigarea lor de către P.N.L. însemna impunerea actului de la 4 ianuarie 1926, în timp ce succesul opoziţiei deschidea perspectiva readucerii lui Carol în ţară, pentru a chema pe naţional-tărănişti la putere şi a pune capăt dominaţiei liberale. Pe de altă parte, avea loc prima confruntare între cele două mari partide burgheze: P.N.L. (care avea de partea sa aparatul de stat) şi P.N.T., recent înfiinţat, a cărui popularitate cunoştea cote tot mai înalte.

Un alt element inedit îl constituia prezenţa în lupta electorală a celui de al doilea mare partid politic al clasei muncitoare — Partidul Social-Democrat — întemeiat în mai 1927.

Se adăuga, desigur, dorinţa fiecărui partid de a avea o poziţie cît mai bună în Parlament, pentru a susţine cu succes punctul de vedere al grupării sociale pe care o reprezenta.

La începutul campaniei electorale pe primul plan s-a aflat problema acordurilor şi cartelurilor în vederea alegerilor. P.N.L. a realizat un cartel electoral cu Partidul Tărănesc — dr. N. Lupu, partener în guvern, căruia i-a oferit 28 de locuri în Adunarea Deputaţilor şi 4 în Senat⁶.

De asemenea, la 16 iunie, Partidul Maghiar a încheiat un cartel electoral cu Partidul German.

Propunerea lui Al. Averescu de a se crea un „front unic pasiv” al partidelor politice din opoziţie şi abţinerea lor de la alegeri n-a întrunit adeziunea sperată. În fond, toate partidele politice doreau să participe cît mai activ la campania electorală, să-şi sporească influenţa asupra maselor de alegători.

Aflat în ilegalitate, P.C.R. a acţionat prin intermediul Blocului Muncitoresc Tărănesc. Acesta a propus P.S.D. „stringerea tuturor păturilor muncitoare... de la sate şi oraşe într-un front unic de luptă”, pe baza programului B.M.T.⁸. În răspunsul său, Consiliul General al P.S.D. se declara în principiu de acord cu această propunere, dar cerea ca social-democraţii să aibă dreptul de a înlătura de pe listele comune pe unii candidaţi propusi de B.M.T. şi ca în judeţele Arad, Timiş-Torontal şi Lăpuşna, membrii P.S.D. să fie în fruntea listelor electorale. B.M.T. nu a acceptat aceste condiţii⁹, astfel că forţele democratice muncitoreşti se prezentau din nou dezbinate în alegeri. Au existat însă unele acorduri de front unic, pe plan local, la Timişoara, Arad, Focşani, Oradea şi Tirgu Mureş¹⁰.

Comisia electorală a B.M.T. s-a bazat pe manifestul intitulat *Partidul Comunist Român către toţi muncitorii şi plugarii, către toţi micii meseriaşi, micii funcţionari şi intelectualii cinstiţi*. În acest document se preconiza: respectarea dreptului de organizare şi de întrunire; desfiinţarea stării de asediu şi a cenzurii; abrogarea legilor excepţionale, amnistie generală politică, militară şi agrară; ziua

⁴ „Patria”, IX (1927), nr. 105 din 17 iunie.

⁵ „Viitorul”, XXV (1927), nr. 5784 din 9 iunie.

⁶ „Aurora”, VII (1927), nr. 1686 din 20 iunie.

⁷ Alexandru Averescu, *Uzurparea de la 4 iunie*, Bucureşti, 1927, p. 50.

⁸ „Înainte”, II (1927), nr. 1 din 12 iunie.

⁹ Florea Dragne, *Blocul Muncitoresc-Tărănesc, în Organizaţii de masă legale şi ilegale create, conduse sau influenţate de P.C.R. 1921—1944*, vol. I, Bucureşti, Ed. politică, 1970, p. 273.

¹⁰ „Înainte”, II (1927), nr. 5 din 30 iunie.

de lucru de 8 ore, îmbunătățirea situației materiale a clasei muncitoare. Manifestul cerea ca pământul să aparțină celor care îl cultivă. Pentru realizarea acestor dezerdate, se preconiza instaurarea unui guvern muncitoresc-țărănesc¹¹.

În activitatea concretă, B.M.T. a nuanțat unele lozinci, adaptându-le la condițiile concret-istorice. Astfel, în problema agrară se cerea „Exproprierea fără despăgubiri a marilor moșieri și împărțirea gratuită a pământului populației muncitorești sătești. Lichidarea rămășițelor feudale”¹².

P.C.R. a folosit campania electorală pentru a-și face cunoscută poziția față de principalele probleme economice, sociale și politice ale țării, pentru a stabili un contact trunic cu masele. Ziarul „Înainte”, organul de presă al B.M.T., vedea în campania electorală „un minunat prilej de luptă împotriva oligarhiei și deci pentru cucerirea tuturor revendicărilor necesare maselor muncitoare de la sate și orașe”¹³. B.M.T. a organizat un număr mare de întruniri politice, în orașe și în sate, a editat manifeste și broșuri de propagandă, a fost o prezență vie, dinamică, în campania electorală.

Partidul Social-Democrat se prezenta pentru prima dată în fața alegătorilor. Programul¹⁴ său (aprobat de Congresul din mai 1927) cuprindea o seamă de dezerdate democratice ca : votul universal, egal, direct și secret pentru toți cetățenii de la 20 de ani în sus, fără deosebire de neam, religie sau sex ; desființarea Senatului ; descentralizarea administrativă, cu autonomia județelor și comunelor ; despărțirea bisericii de stat ; gratuitatea învățămîntului ; o justiție corectă, dreaptă și independentă ; desființarea justiției militare ; protejarea industriei naționale prin credite ieftine, înlesniri de transport, scutiri de taxe vamale pentru mașini și utilaje moderne ; etatizarea Băncii Naționale a României și a instituțiilor de credit ; democratizarea armatei ; interzicerea prin lege a militarizării întreprinderilor în timp de pace ; desființarea Siguranței generale și înlocuirea jandarmeriei cu o poliție rurală ; deplina libertate a presei, a întrunirilor, desființarea stării de asediu ; respectarea dreptului de asociație ; amnistie generală pentru toți condamnații și cei urmăriți pe motive politice ; abrogarea tuturor legilor excepționale, în mod special a legii pentru menținerea ordinii publice ; recunoașterea dreptului la grevă ; consultarea Confederației Generale a Muncii la elaborarea tuturor legilor cu caracter muncitoresc ; legiferarea contractului colectiv de muncă, a zilei de lucru de 8 ore, a salariului minim ; concedii anuale plătite ; asigurări în caz de boală, accidente, șomaj ; recunoașterea consiliilor muncitorești de întreprinderi ș.a. În problema agrară, P.S.D. preconiza : revizuirea reformei agrare, pentru repararea ilegalităților și abuzurilor săvîrșite cu ocazia aplicării ei ; ridicarea inalienabilității pământului țărănesc ; înzestrarea țărănilor cu unelte, vite de muncă și semințe ; înființarea de ferme model ca centre de educație agricolă pentru micile gospodării țărănești ; înființarea unui institut de credit ieftin pentru țărani ; înzestrarea tuturor comunelor cu izlazuri și păduri comunale ; abrogarea legii învoielilor agricole ; desființarea învoielilor în natură, extinderea legilor muncitorești de ocrotire socială asupra muncitorilor agricoli, ținînd seama de condițiile speciale din agricultură.

După cum se observă, P.S.D. preconiza un amplu program de îmbunătățire a situației maselor, de reorganizare a aparatului de stat și de extindere a drepturilor și libertăților democratice, în cadrele societății existente. Dealtfel, P.S.D. socotea că „dezvoltarea capitalistă a României este o necesitate istorică” și nu-și propunea să desfășoare o acțiune revoluționară.

¹¹ Arhiva Institutului de Studii Istorice și Social-Politice de pe lângă C.C. al P.C.R., cota A—b, XX—1.

¹² Florian Tănăsescu, *Partidul Comunist Român și alegerile parlamentare (1922—1938)*, în „Anale de istorie”, nr. 2/1973, p. 97.

¹³ „Înainte”, II (1927), nr. 1 din 12 iunie.

¹⁴ *Programul și statutul Partidului Social-Democrat din România*, Cluj, 1927 ; vezi și Eufrosina Popescu, *Culegere de documente și materiale privind istoria României (ianuarie 1922 — noiembrie 1928)*, Centrul de multiplicare al Universității București, 1974, pp. 181—192.

În timpul campaniei electorale, P.S.D. a criticat partidele burgheze, îndeosebi P.N.L., pentru politica promovată la guvern, precum și organizațiile de extremă dreaptă — Liga Apărării Național Creștine și Liga Arhanghelului Mihail — care „se pretează la orice aventură iresponsabilă”¹⁵.

Partidul Național (reînființat de N. Iorga în septembrie 1926) se prezenta înaintea cetățenilor cu puternica personalitate a șefului său. El nu avea un program propriu-zis, ci insistă asupra necesității de a se asigura „buna rânduială a banului public” și „întronarea dreptății și cinstei în țara noastră”¹⁶. În timpul campaniei electorale, Partidul Național a cerut în mod deschis anularea actului de la 4 ianuarie, pentru a se asigura „continuitatea firească a dinastiei”¹⁷.

N. Iorga nu-și făcea iluzii în legătură cu rezultatul scrutinului, dar își exprima speranța că partidul său va obține măcar 2% din totalul voturilor pe țară pentru a avea reprezentanți în Parlament¹⁸.

Partidul Poporului își baza campania electorală pe supralicitarea succeselelor obținute în perioada guvernării abia încheiate: semnarea tratatelor de prietenie cu Italia și cu Franța; echilibrarea balanței comerciale; adoptarea unui nou tarif vamal; reglementarea problemei datoriilor externe; contractarea unui împrumut în Italia; înființarea Camerelor de Muncă ș.a.¹⁹. Desigur, el ascundea cu grijă nerealizările și aspectele negative ale guvernului Al. Averescu. Masele însă priveau neîncrezătoare spre Partidul Poporului, care devenise o umbră a vigurosului partid din anii 1918—1920.

L.A.N.C. era zguduită de puternice frământări interne, ca urmare a desprinderii, în mai 1927, a unei grupări în frunte cu Corneliu Zelea Codreanu, Ion Zelea Codreanu, Corneliu Șumuleanu, Paul Iliescu, Valer Pop ș.a. Campania electorală a L.A.N.C. era îndreptată cu precădere împotriva „trădătorilor”, care constituiseră Legiunea Arhanghelului Mihail. Pe lângă obișnuitele slogane antisemite, L.A.N.C. încerca să speculeze numele președintelui său pe viață, care ar fi „urmaș al desrobitorului Cuza Vodă”²⁰.

Liga Arhanghelului Mihail, care s-a prezentat în alegeri sub numele de Gruparea Corneliu Zelea Codreanu, nu avea un program de acțiune. Manevrând cu cîteva lozinci diversioniste, ea căuta să profite de campania electorală pentru a-și face simțită prezența în viața politică a României.

Partidul Maghiar și Partidul German își întemeiau propaganda electorală pe susținerea unor revendicări specifice burgheziei naționalităților respective. Formînd un așa zis „bloc minoritar”, cele două partide propagau ideea izolării naționale, urmărind spargerea unității de luptă a oamenilor muncii români și de alte naționalități.

Principalul partid burghez de opoziție, singurul care putea înfrunta cu succes guvernul liberal, era Partidul Național-Tărănesc. Programul adoptat în octombrie 1926²¹, cu ocazia fuziunii Partidului Național cu Partidul Tărănesc, cerea: o nouă constituție, „care să izvorască din consensul voinței cetățenilor, liber manifestată”, „să cuprindă toate garantiile drepturilor și libertăților cetățenești”; reforma administrativă pe baza descentralizării și a autonomiei locale; revizuirea administrativă a modului de aplicare a reformei agrare, în scopul de a se înlătura abuzurile săvîrșite și revizuirea ei legislativă la „timpul oportun”; asigurarea liberei circulații a pămîntului țărănesc „în scop de selectare naturală a cultivatorilor serioși”; dezvoltarea cooperăției; dezvoltarea industriei țărănești, a industriei mijlocii și mari, îndeosebi a acelor ramuri legate de valorificarea produselor agricole; stabilizarea monetară și echilibrarea reală a bugetului; reorganizarea Băncii Naționale a României, pentru a i se asigura independența față de guvern, ca și față de organizațiile politice sau financiare particulare; reorga-

¹⁵ Arh. St. București, Fond M.A.I., dosar 628/1927, f. 22.

¹⁶ *Ibidem*, dosar 630/1927, f. 10.

¹⁷ „Neamul românesc”, XXII (1927), nr. 73 din 1 iulie.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ „Îndreptarea”, IX (1927), nr. 154 din 7 iulie.

²⁰ „Apărarea națională”, V (1927) nr. 9 din 20 iunie.

²¹ *Principiile, programul și statutul votate de Congresele extraordinare pentru ratificarea fuziunii partidelor național și țărănesc la 10 octombrie 1926 în București*, Tip. Reforma socială, București, (f.a.)

nizarea monopolurilor statului pe baze comerciale ș.a. Un capitol special al programului era consacrat colaborării cu capitalul străin. În ce privește „politica muncitorească” se preconiza: recunoașterea sindicatelor, înființarea de instituții de împăciuire și arbitraj, reorganizarea Camerelor de Muncă pentru a „înlesni dezvoltarea raporturilor normale între muncă și capital”; organizarea inspecției muncii, asigurări sociale în caz de boală, accidente, invaliditate, bătrînețe etc.

Pe baza acestui program — de esență burghezo-democratică, cu o accentuată tentă demagogică — P.N.Ț. a desfășurat o intensă propagandă în rindul maseilor, căutînd să profite cît mai mult de nemulțumirea lor față de politica liberalilor. De asemenea, național-tărăniștii au repus în discuție actul de la 4 ianuarie 1926. Al. Vaida-Voevod declara în plină campanie electorală: „Cînd însă voința unui întreg neam ar pretinde revizuirea actului de la 4 ianuarie, oare ce putere ar mai reprezenta acel „petic de hîrtie”²².

Partidul Național-Liberal a reluat în timpul campaniei electorale vechile slogane: a întregit țara, a dat pămînt țăranilor, a înfăptuit votul obștesc. Dintre punctele de program afișate, rețin atenția: desăvîrșirea unificării legislative și administrative; apărarea liniștii și avutului cetățenilor; lichidarea risipei; revizuirea impozitelor puse de guvernul Al. Averescu pentru „a se ajunge la o ușurare și la o mai dreaptă repartizare a sarcinilor fiscale”; acordarea de credite pentru țărani; dezvoltarea cooperației; ocrotirea industriei românești; adoptarea unui cod al muncii care să statornicească drepturile muncitorilor și meseriașilor; îmbunătățirea situației funcționarilor publici²³.

În fond, P.N.L. nu avea un veritabil program de guvernare, nu preconiza soluții noi pentru rezolvarea problemelor esențiale ale României. Principalul scop al P.N.L. era acela de a asigura „liniștea în țară și buna ei îndrumare”²⁴. Pe de altă parte, I. C. Brătianu era hotărît să împiedice venirea național-tărăniștilor la putere, deoarece aceștia urmăreau revizuirea „problemei dinastice” și aplicarea unui program ce afecta interesele marii burghezii industriale și financiare înre-gimentată în P.N.L.

Partidul Țărănesc — dr. N. Lupu sprijinea întru totul P.N.L., afirmînd că, în acele împrejurări, problema fundamentală era „menținerea ordinii și liniștei publice”. Drept este că Partidul Țărănesc avea un program în care erau cuprinse o seamă de deziderate burghezo-democratice (înlăturarea abuzurilor săvîrșite cu prilejul aplicării reformei agrare, înființarea unei vaste rețele de credit pentru țărani, generalizarea învățămîntului agricol, aplicarea legislației muncitorești adoptată de Biroul Internațional al Muncii, sprijinirea mișcării cooperatiste etc.), dar ele erau acum trecute pe al doilea plan, deoarece multe veneau în contradicție cu programul P.N.L., alături de care se prezenta în fața alegătorilor²⁵.

Pentru a cîștiga alegerile, P.N.L. a folosit din plin concursul aparatului de stat. Comandantul jandarmeriei, generalul Davidoglu, a convocat comandantii de brigăzi și regimente, precum și cîțiva ofițeri superiori de jandarmi, declarîndu-le că dorința regelui era ca P.N.L. să iasă victorios în alegeri. El le-a cerut să se prezinte la prefecții liberali, iar unde ei nu erau liberali, la șeful organizației P.N.L. din județ spre a se pune la dispoziția lor²⁶. La 25 iunie, Ministerul de Interne trimitea o telegramă cifrată către prefecții de județe, prin care le cerea să conștie afișele și manifestele electorale „incendiare și subversive”, iar autorii lor să fie deferiți justiției²⁷. Trebuiau urmăriți îndeaproape cei care agitau problema crizei dinastice, precum și cei care militau pentru răsturnarea pe cale revoluționară a societății capitaliste.

²² „Patria”, IX (1927), nr. 120 din 7 iulie.

²³ „Viitorul”, XXV (1927), nr. 5797 din 24 iunie.

²⁴ *Ibidem*, nr. 5791 din 17 iunie.

²⁵ Ioan Scurtu, *Intemeierea și activitatea Partidului Țărănesc — dr. N. Lupu (1927—1934)*, în „Revista de istorie”, nr. 5/1976, pp. 698—699.

²⁶ „Neamul românesc”, XXII (1927), nr. 75 din 3 iulie.

²⁷ Arh. St. București, Fond M.A.I., dosar 606/1927, f. 10.

Cele mai mari piedici au fost puse B.M.T.²⁸. Într-o telegramă din 24 iunie 1927 — semnată de M. Macavei, Al. Mihăileanu, M. Cruceanu, N. Popescu-Doreanu, Coloman Müller — se aduceau la cunoștință Ministerului de Interne următoarele ilegalități: în București, parchetul a confiscat manifestul lansat de C.C. al B.M.T.; la Craiova au fost confiscate anunțurile, deși ele nu conțineau decât ziua și ora unei întruniri; la Focșani a fost confiscat ziarul „Înainte”, iar muncitorul Ion Negrea a fost „arestat și schingiuit de poliție”; la Oradea s-au interzis întrunirile B.M.T.; la Brașov președintele organizației locale a fost arestat; la Iași au fost confiscate manifestele; la Ploiești s-a încercat împiedicarea întrunirilor B.M.T.²⁹. Organele de ordine au dat răspunsuri dintre cele mai semnificative³⁰. La Oradea, de pildă, aflăm că manifestele B.M.T., admise de cenzură, au fost confiscate sub motiv că „atacă ordinea publică și socială și organizația de stat”³¹.

Încă de la debutul său electoral, Partidul Social-Democrat a avut de făcut față presiunilor guvernamentale. Constantin Titel Petrescu informa Ministerul de Interne asupra următoarelor abuzuri: la Cîmpulung Moldovenesc autoritățile au interzis întrunirile și difuzarea manifestelor P.S.D.; la Turnu Severin s-au interzis întrunirile convocate de P.S.D.; la Dicio Sin Martin s-au confiscat manifestele electorale; la Sighet au fost arestați 17 cetățeni care au propus în alegeri lista P.S.D.; la Satu Mare s-a interzis difuzarea manifestelor social-democraților; la Oradea au fost arestați 36 muncitori, sub motiv că fac propagandă electorală!³².

Abuzurile s-au îndreptat și împotriva patridelor burgheze de opoziție, în-deosebi a P.N.T., sub motiv că agitău spiritele³³.

Un document al P.C.R. aprecia că liberalii urmăreau „să zdrobească fără milă toate acele grupări care au vrut să folosească problema succesiunii la Tron ca o unealtă a luptei politice. Căci în situația dată tocmai această problemă este aceea care pentru liberali constituie un punct nevralgic, întrucât viitorul nestingherit al dominației lor depinde de felul cum vor rezolva această problemă”³⁴.

În acest context, se cuvin a fi subliniate două aspecte noi apărute în timpul campaniei electorale din 1927: înlocuirea de către guvern a unor funcționari administrativi care au comis abuzuri flagrante și activizarea maselor în lupta pentru apărarea votului exprimat. Cel mai grăitor exemplu este următorul: în ziua de 8 iulie, deci a doua zi după alegeri, circa 1000 de cetățeni s-au adunat în orașul Făgăraș pentru a protesta împotriva ingerințelor electorale practicate de guvern. Indemnați de liderul național-tărănist, Aurel Dobrescu, ei au luat cu asalt prefectura județului, în care se aflau ministrul comunicațiilor (C. Dimitriu), prefectul cu d.legație (Ștefănescu) și alte autorități. Forțelor de ordine locale li s-au adăugat cele ale regimentului de infanterie din Brașov care au reușit să ocupe centrul orașului, să ia sub pază prefectura, gara, poșta și locuințele fruntașilor politici, să împrăstie mulțimea revoltată. „Lecția de la Făgăraș” a rămas însă un puternic avertisment pentru cei tentați să falsifice voința cetățenilor³⁵. Acte similare au avut loc și în județele Brașov, Vaslui și Mehedinți³⁶. Ele dovedeau o indiscutabilă creștere a conștiinței politice a maselor, a hotărârii de a impune respectarea opiniei lor exprimate prin vot.

²⁸ Ion Saizu și Leon Eșanu, *Momente din istoria regimului electoral în România (1922—1928)*, în „Analele de istorie”, nr. 3/1970, p. 92—93.

²⁹ Arh. St. București, Fond M.A.I., dosar 605/1927, f. 1.

³⁰ *Ibidem*, dos. 617/1927, f. 6.

³¹ *Ibidem*, dos. 612/1927, f. 4.

³² *Ibidem*, dosar 605/1927, f. 13.

³³ *Ibidem*, Fond Ministerul de Justiție, dosar 109/1927, f. 4; dosar 71/1927—1930, f. 24.

³⁴ Arh. C.C. al P.C.R., Fond 1/1927, mapa nr. 119.

³⁵ „Patria”, IX (1927), nr. 124 din 12 iulie.

³⁶ „Îndreptarea”, IX (1927), nr. 157 din 11 iulie.

În urma alegerilor parlamentare din 7 iulie 1927 s-au înregistrat următoarele rezultate :

alegători înscriși : 3.586.086
voturi exprimate : 2.762.779

Nr. crt.	Partidul	Număr voturi*	%	Nr. mandate
1	P.N.L.	1 704 435	61,69	318
2	P.N.Ț.	610 149	22,09	54
3	Blocul Maghiar-German	173 517	6,28	15
4	Partidul Poporului	53 371	1,93	—
5	L.A.N.C.	52 841	1,90	—
6	P.S.D.	50.059	1,81	—
7	B.M.Ț.	31 505	1,14	—
8	P.N. (Iorga)	28 157	1,02	—
9	Gruparea C. Z. Codreanu	10 761	0,39	—

Din analiza acestor rezultate se desprind următoarele concluzii :

1. P.N.L. a obținut o „suspectă” victorie³⁷, ca să folosim aprecierea unui ziar contemporan ; cu acest prilej, ministrul de interne I. G. Duca „a ținut să demonstreze posibilitatea unei miini puternice ascunsă în mănua celei mai corecte politiei”³⁸. P.N.L. a obținut voturile marii burghezii industriale și financiare, ale celor interesați în menținerea actului de la 4 ianuarie 1926 ; el și-a adăugat obișnuita „zestre guvernamentală”, precum și voturile ce se îndreptau spre Partidul Tărănesc — dr. N. Lupu cu care a încheiat cartel electoral s-au a unor categorii sociale neincadrate în vreo organizație politică.

2. P.N.Ț. a obținut majoritatea absolută în județele : Someș, Năsăud, Alba, Severin, Cluj și Sălaj, câștigând astfel 17 mandate. Reține atenția faptul că ingerințele guvernamentale au afectat în special gruparea țărănistă, cu vădita intenție de a crea surse de animozitate între țăraniști și naționali. Într-adevăr, din cei 54 deputați, 33 proveneau din Transilvania și Bucovina și 21 din vechea Românie și Basarabia. Astfel, aripa națională a câștigat un important ascendent moral și politic asupra țărăniștilor, ceea ce se va reflecta în orientarea generală a P.N.Ț.

3. Blocul Maghiar-German a repurtat un important succes electoral, beneficiind și de concursul binevoitor al guvernului, care căuta să menajeze susceptibilitățile liderilor celor două partide, îndeosebi ai Partidului Maghiar, care nu ezitau să se adreseze Societății Națiunilor pentru orice diferend, oricât de mic. Reține atenția faptul că lista Partidului Maghiar și Partidului German a obținut majoritatea absolută în județul Ciuc (cu 59,22% din totalul voturilor). Din cele 15 mandate, 8 aparțineau Partidului Maghiar și 7 Partidului German.

4. Partidul Poporului a înregistrat o adevărată catastrofă electorală. Așa cum remarcă ziarul „Neamul românesc”, „Brătianu a crezut că este momentul venit să dea o lecție averescanilor pentru necredința lor”³⁹, manifestată, îndeosebi,

* La Senat, mandatele au fost repartizate astfel : PNL — 92 ; PNT — 17 ; Blocul Maghiar-German — 1 ; independenți — 3. La consiliile comunale și județene PNL a obținut 66 mandate, PNT — 3, independenți — 2. Se adaugă 4 senatori desemnați de Camerele de agricultură, 8 de Camerele de industrie și comerț, 4 de universități, precum și cei 43 senatori de drept. Astfel, se ajungea la cifra de 243 senatori.

³⁷ „Cuvîntul”, III (1927), nr. 806 din 11 iulie.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ „Neamul românesc”, XII (1927), nr. 86 din 16 iulie.

atunci cînd, aflați la guvern, se credeau stăpîni pe situație. Din forță politică de guvernămînt, Partidul Poporului nici nu putea pătrunde în Parlament, ceea ce constituie, desigur, una din curiozitățile vieții electorale din România. În fond, alegerile din iulie 1927 marcau falimentul acestui partid, care nu va mai reuși să revină pe primul plan al vieții politice.

5. Nemaibucurîndu-se de sprijinul guvernului (ca în 1926), L.A.N.C. a suferit un eșec usturător, ca și Gruparea C. Z. Codreanu, care și-a făcut un debut electoral dezastruos. Poziția lor ultrareacționară, ca și disensiunile interne, explică, de asemenea, numărul mic de voturi obținut.

6. Partidul Național (N. Iorga) n-a rezistat tensiunii electorale. Guvernul „pedepsise” astfel pe iorghiști — pentru carlismul lor. N. Iorga nua fost ales în Adunarea Deputaților, ceea ce a constituit un element „de senzație”, mult comentat de ziariști*.

7. Organizațiile clasei muncitoare au obținut împreună 2,96% din totalul voturilor pe țară, dar prezentîndu-se dezbinat n-au putut să-și trimită reprezentanți în Parlament. Era și aceasta o expresie clară a efectelor negative pe care le avea lipsa de unitate a clasei muncitoare. Pozitivă rămîne intensă propagandă electorală desfășurată de B.M.Ț. și P.S.D., faptul că au oferit o alternativă cu adevărat democratică la toate marile probleme ce confruntau România.

8. Reține atenția faptul că în alegerile parlamentare din iulie 1927 numai trei liste au întrunit peste 2% din totalul voturilor pe țară; acesta a fost momentul culminat al concentrării forțelor politice burgheze în perioada interbelică. Totuși, chiar în această componență, Parlamentul avea să fie teatrul unor vii dezbateri politice.

* El avea să fie ales în alegerile parlamentare parțiale din județul Ismail, unde nu i s-a pus contracandidat.

SITUAȚIA ȚĂRILOR DIN SUD-ESTUL EUROPEI OGLINDITĂ ÎN DOCUMENTE GERMANE (1940—1944)

DE

J. BENDITER

Interesul Germaniei pentru țările balcanice și cele din sud-estul Europei, datează cu mult timp înaintea instaurării regimului nazist. De la planurile elaborate în decursul secolului trecut, prin care cercurile de decizie urmăreau stăpânirea și organizarea economică a bogățiilor din aceste țări, până la cele elaborate în preajma și în timpul celui de al doilea război mondial, exista în mod cert un continuum istoric. Corespunzând evoluției istorice a Germaniei, ceea ce le-a conferit o serie de elemente specifice, planurile elaborate în anii imperiului până la cele ale regimului nazist, au cuprins în ansamblu relațiile economice, financiare, industriale, agricole, comerciale. De-a lungul timpului, ele au fost elaborate nu numai de grupurile restrinse care au purtat nemijlocit răspunderea activității economice și financiare a Germaniei, ci și de cercuri mult mai largi. Între aceștia se aflau funcționari superiori ai diferitelor ministere, industriași, bancheri, mari comercianți, militari, profesori universitari și cercetători ai unor institute specializate. Toți și-au asumat prin planurile sau proiectele lor responsabilități „teoretice”, dar mai ales practice în subjugarea și organizarea bogățiilor țărilor balcanice și din sud-estul continentului.

Ideea că aceste țări erau în măsură să asigure Germaniei materii prime și produse alimentare, ca și cea a unei strînse cooperări între agricultura lor și industria germană a fost preluată de naști și dezvoltată în noile condiții istorice. Incadrarea lor într-un spațiu economic continental a constituit cu mult înainte de 1933 unul din fundamentele politicii preconizate de industria grea germană. Regimul condus de partidul nazist va încerca încă de la începuturile sale o reorientare și uneori o ierarhizare a priorităților bogățiilor din țările balcanice și cele din sud-est, după nevoile dictate de pregătirile pentru cel de al doilea război mondial.

Pe baza documentelor germane și a unor studii mai speciale, ne propunem în cele ce urmează să subliniem locul și rolul rezervat acestor țări în anii celui de al doilea război mondial, ca și în „noua ordine europeană”, pe care naștii sperau să o instaureze după asigurarea victoriei.

În momentul când cercurile politice și economice naziste au ajuns la concluzia că Germania nu va putea rezista în condițiile unui import sub nivelul nevoilor impuse de pregătirile de război, presiunea asupra țărilor din sud-estul Europei a crescut puternic. Războiul îndreptat împotriva unor state industrializate sau mai bogate în materii prime, a impus imperativul unui potențial economic capabil să situeze Germania în tabăra învingătorilor.

Politica economică a celui de al treilea Reich, marcată prin intrarea în vigoare a prevederilor planului de patru ani a pus în evidență necesitatea cre-

ării unui spațiu economic din țările balcanice¹. „I. G. Farbenindustrie A. G.” — una din cele mai interesate industrii germane în spațiul balcanic — considera că relațiile Germaniei cu statele agrare din sud-estul Europei sînt nu numai „utile”, ci „chiar vitale”².

Drumul străbătut de cel de al treilea Reich spre dominarea economică și politică a acestor țări nu a fost nici pe departe presărat numai de succese. De la prevederile înscrise în „Planul nou” — elaborat de Schacht, ministrul economiei —, care urmăreau adaptarea producției țărilor balcanice și de sud-est la nevoile Germaniei, pînă la proiectele și propunerile elaborate între 1940—1944, ele au fost întîmpinate nu o dată cu rezistență. Sub imperiul forțelor care s-au confruntat de-a lungul perioadei de dominație nazistă și care erau în măsură să decidă evoluția relațiilor dintre state, succesele și insuccesele țărilor mici și mijlocii în lupta contra expansiunii germane au pus în evidență posibilitățile și mijloacele pe care ele puteau conta în fața evenimentelor.

Anexarea Austriei a deschis în mod sigur „poarta spre sud-estul Europei”. Trebuie subliniat faptul că la Berlin se considera că „deocamdată” această poartă „a fost întrucitva mai deschisă”, urmînd ca peste cîtva timp „să fie deschisă complet”³. Consecințele părăsirii treptate a acestor țări de către puterile occidentale și dezmembrarea Cehoslovaciei au grăbit, cum este cunoscut, procesul de slăbire și de supunere. În acest sens se poate aprecia că anexarea Austriei a decis soarta luptei Germaniei pentru stăpînirea țărilor din sud-estul Europei, înlăturînd orice altă concurență, iar dezmembrarea Cehoslovaciei a pus capăt acestei evoluții. Folosind „mijloace mai simple”⁴ în lupta împotriva expansiunii germane în toate aceste țări, „mașinațiile naziste erau foarte nepopulare”⁵. Avantajele conferite Germaniei de superioritatea militară și economică în 1940, au asigurat premisele necesare — după părerea Berlinului — ca ele să fie considerate ca elemente componente „ale marelui spațiu economic german”. În acest sens, au fost luate unele măsuri care priveau „viitorul” acestor țări, altele care aveau în vedere asigurarea stăpînirii imediate a bogățiilor lor.

În „noua ordine europeană” viitorul țărilor balcanice — se credea la Berlin — nu va impune preocupări speciale. Era vorba numai de „o largă acțiune de administrație”, deci, nu va fi nevoie să se creeze „o nouă formă politică și economică”⁶. În ceea ce privește însă organizarea lor imediată, în sensul ca economia să corespundă eminamente nevoilor războiului, primele măsuri care trebuiau luate se refereau îndeosebi la asigurarea securității și priorității Reichului în stăpînirea bogățiilor solului și subsolului.

Însărcinatul cu problemele speciale ale țărilor balcanice, M. F. von Killinger, propunea în mai 1940, printre alte măsuri, în primul rînd de a „obliga aceste țări să nu se mai abată de la cererile Germaniei”. Convinș că în momentul în care Germania era angajată în războiul din est „dușmanii nu vor cruța nici un mijloc de a încerca organizarea unei rezistențe a statelor balcanice”, Killinger preconiza înlăturarea fără înfrîngere a acestor guverne sau persoane care nu prezentau garanție pentru cel de al treilea Reich. Orice tendință de compromis față de aceste guverne — arată el — trebuiau înlocuite cu măsurile cele mai energice. Chiar cetățenii germani care locuiau în țările balcanice trebuiau făcuți

¹ Dietrich Eichholtz, *Geschichte der deutschen Kriegswirtschaft 1939—1945*, Band I, 1939—1941, Berlin, 1969, p. XII.

² Anton Reithinger, *Le visage économique de l'Europe*, Paris, 1937, p. 19; I. E. Du Bois, *The Devil's chemists*, Boston, 1952, p. 83.

³ Martin Broszat, *Deutschland, Ungarn, Rumänien, Entwicklung und Gründ-faktoren Nationalsozialistischer Hegemonial und Bundespolitik 1938—1941*, în *Historische Zeitschrift* Bd. 206, München, 1968, p. 54.

⁴ Otfried Ulshöfer, *Ein flussnahme auf Wortschaftsunternehmen in den besetzten Nord-West und Sudosteuropäischen Landern während des 2 Weltkrieges* in besondere der Erwerb von Beteiligungen (Verpflichtung) in Tübingen, 1958, p. 43, 44, 59.

⁵ E. Klinkmüller und M. G. Ruhan, *Die Wirtschaftlichen Zusammenarbeit des Ostblokstaaten*, Berlin, 1960, p. 125, 128—139; Fritz Scherik, *Magie der Planwirtschaft*, Cologne, 1960, p. 84, p. 97.

⁶ *Anatomie des Krieges*, p. 213.

să înțeleagă că „ei sînt soldații unui front” și că luptă „pentru viitorul Germaniei”⁷. Această îngrijorare — credem noi — a fost într-o anumită măsură slăbită odată cu înfrîngerea Franței, care a asigurat „libertatea deplină” a reorganizării economiei țărilor balcanice. De data aceasta era vorba de măsuri prin care să se identifice economia lor cu sfera de interese germane. În primul rînd trebuiau consolidate pozițiile cîștigate pînă în 1940, împiedicată orice fel de înstrăinare sau orice inițiativă de naționalizare⁸.

În acest sens prezintă interes afirmația lui Hitler făcută în cadrul unei conferințe din iulie 1941 cu privire la relațiile cu România. Referindu-se „deocamdată la relațiile bune” dintre cele două țări, Hitler adăuga „nimeni nu știe cum vor fi ele în viitor. Noi nu trebuie să depindem de bunăvoința altor popoare, în acest sens trebuie aranjate și relațiile noastre cu România”⁹. Țara noastră intra și ea în „gigantica prăjitură” pe care Germania — cum spunea Hitler — „trebuie să se pregătească să o taie după nevoile noastre”. Aceasta impunea, ca Germania „în primul rînd să domine, în al doilea rînd să administreze și în sfîrșit să exploateze”¹⁰. De asemenea, trebuia întărită și lărgită participarea firmelor germane în stăpînirea și exploatarea bogățiilor. În sfîrșit, trebuia realizată o mai strînsă colaborare între diferitele grupări ale capitalului german interesat în această parte a continentului. În realizarea acestor sarcini un rol important trebuiau să aibă cetățenii germani care locuiau în diferitele țări. Decretul din 7 octombrie 1938, adresat acestora, prevedea între altele și obligația cetățenilor germani din țările baltice, U.R.S.S. și țările balcanice „să consolideze din punct de vedere politic și economic” cuceririle făcute de Germania. În acest scop ei primeau însemnate fonduri bănești din Berlin¹¹.

Metodele de control economic în regiunile ocupate din Balcani erau în mare măsură similare cu cele folosite în protectoratul Boemiei și Moraviei. Guvernele instaurate erau îndeaproape supravegheate de administrația militară nazistă. Ca un rezultat al importanței bogățiilor balcanice pentru economia de război, în aceste țări au existat trimiși speciali ai concernului I. G. Farben, ai ministerului de externe, ai unor bănci, ai unor industrii metalurgice.

Între diferitele organisme sortite să conducă și să planifice acest spațiu, a existat o puternică și, nu o dată, stînjenitoare concurență. Legați prin același obiectiv de jefuire cît mai grabnică a bogățiilor, ele se deosebeau în ceea ce privește mijloacele și prioritățile pentru stăpînirea lor.

În 1940, în Germania, „Reichsgruppe Industrie” ocupa locul cel mai important în conducerea spațiului economic german. Vîzînd crearea unui spațiu economic european pe cît posibil mai independent de alte spații economice, mondiale, formațiunea marelui industrii germane considera că nici una din țările învinse, ocupate sau aliate nu trebuia să aibă nici prezent și nici viitor în afara intereselor Reichului. Ungaria, Iugoslavia, Grecia, Bulgaria, România, trebuiau să renunțe de a avea industrie proprie, să primească produse manufacturate numai din Germania. Întregul lor potențial economic trebuia să se îndrepte spre Germania. Asemenea planuri au fost elaborate și de cercurile ministerului economiei, a celui de externe, de unele cercuri ale partidului nazist, de către unele servicii speciale ale unor mari concerne.

Ministerul economiei a creat în 1940 o serie de organisme, ca „Abteilung V.O.” (Vorberlitung und Ordnung), „Reichsamt für Wirtschafts aufbau”, „Gesellschaft für europäische Wirtschafts plannung und Grossraumwirtschaft”, care aveau misiune organizării economiei teritoriilor „încorporate” la cel de al treilea Reich.

⁷ *Griff nach Südosteuropa. Neue Dokumente*, hrsg. von Wolfgang Schumann, Berlin, 1973, doc. 4, p. 75—76.

⁸ *Ibidem*, doc. 12, p. 87.

⁹ *Documents on nazism*, 1919—1945, edited by Jeremy Noakes and Geoffrey Prudhom, London, 1974, p. 629.

¹⁰ *Ibidem*, p. 623.

¹¹ *Survey of International Affairs 1939—1946, Hitler's Europa*, edited by Arnold Toynbee and Veronica M. Toynbee, London, New York—Toronto, 1964, p. 81.

Existau de asemenea o serie de servicii și organizații speciale ale Ministerului de externe, a „Asociației marilor agricultori“, a „Asociației industriilor de oțel“ a cărbunelui care aveau mari interese în țările din sud-estul Europei. Concernul Göring care conducea întreg sistemul economic preconizat prin planul de patru ani a fost nu o dată în opoziție și chiar în conflict cu serviciile speciale ale ministerului economiei, sau al afacerilor externe în ceea ce privește „rezolvarea“ problemelor din aceste țări.

Nevoile impuse de război, necesitatea de a asigura cât mai repede resursele necesare, au impus crearea unui organ special care să dea o contribuție importantă deocamdată la administrarea și, mai târziu, la stabilirea „noii ordini“ în țările din sud-estul continentului. Creată în februarie 1940, „Südosteuropae Gessellschaft“ (S.O.E.G.), cu sediul la Viena, a devenit în scurt timp una din cele mai importante instrumente pentru aplicarea politicii de dominație și jaf¹².

Apărută în momentul cind relațiile dintre statele din sud-estul Europei și Germania au avut un caracter de dependență, S.O.E.G. a făcut parte din organele de execuție a unui sistem larg de planuri ale dominației germane¹³. În mod oficial, ea avea menirea „să întărească, să cultive relațiile Germaniei cu țările din sud-estul Europei“. Ea avea legătură cu toate institutele, societățile, asociațiile care aveau interese de natură economică sau culturală cu țările amintite. Prezentată de propaganda nazistă drept un for științific cu misiunea de prospectare, mai ales, a viitorului, S.O.E.G. a luat la început forma unui club în care dominau preocupările culturale și de cercetare¹⁴. Pentru a salva această aparență au fost inițiate în 1940 o serie de conferințe la Sofia, Atena, București, Belgrad, legate mai ales de probleme economice, de transport, ținute de diferiți specialiști germani sau din țările respective. Cu ajutorul, aprobat de Hitler, al Academiei germane S.O.E.G. a inițiat chiar organizarea în sud-estul Europei a unui seminar de cultivare limbii germane. Acest „unic factor care va pregăti științific planurile de reorganizare a țărilor din sud-estul Europei în cadrul noii ordini“¹⁵, se afla oficial sub conducerea ministrului economiei, Walther Funk. Din prezidiumul societății făceau parte reprezentanții industriei chimice, a industriei din Boemia și Moravia, reprezentantul ministerului de externe, reprezentanții principalelor bănci germane, Reichscomisarul pentru prețuri, inspectorul general al problemelor economice a armatei, reprezentanții ministerului comerțului, Ernst Kaltenbrunner, conducătorul poliției și al S.S. din Viena, reprezentanții aprovizionării Reichului, ai Camerei de Comerț, ai Ministerului Muncii, ai propagandei, ai diferitelor servicii pentru ținuturile ocupate, președintele „Asociației prietenilor Academiei germane“ etc. În cadrul Societății sud-esteuropene, au fost incluse pînă în 1942 „Cercul pentru problemele Dunării“, „Institutul de drept al țărilor din sud-est“, „Cercul cultural-politic“, „Asociația pentru cercetarea economică a spațiului sud-est european“, „Cercul Ulmanky pentru problemele de raționalizare a creșterii porumbului în țările din sud-est“, „Serviciul de știri și de informații literare, teatrale și muzicale“, „Institutul agrar pentru sud-est“, „Institutul pentru cercetări în domeniul lemnului“, „Institutul pentru cercetarea minelor“, „Asociația pentru navigația pe Dunăre“, „Asociația S.O.E.G. pentru prietenie cu țările din sud-estul Europei“.

În virful acestei „piramide“ se afla Reichsgruppe Industrie, care era în același timp „factorul de legătură și mortalul necesar acestei mari construcții“¹⁶, cum declara reprezentantul industriei grele în noiembrie 1941.

¹² „American Political Science Review“, LIX (dec.), 1960, p. 921—933.

¹³ Lothar Gruchmann, *Nationalsozialistische Grossraumordnung*, Stuttgart 1962, p. 105—109.

¹⁴ A. B. Zeman, *Nazi Propaganda*, London/New York, 1964, p. 113.

¹⁵ A. B. Zeman, *op. cit.*, p. 111.

¹⁶ *Anatomie der Aggression Neue Dokumente zu den Kriegszielen des faschistischen deutschen Imperialismus im zweiten Weltkrieg*, hrsg. v. G. Hass und W. Schumann, Berlin, 1972, p. 157.

Stabilirea sediului societății la Viena a urmărit să descongese Berlinul care după socotelile naziste trebuia să devină capitala Europei. Considerată ca unul din serviciile regionale ale economiei germane, ea a fost situată din punct de vedere geografic în apropierea teritoriilor pe care trebuia să le „studieze“.

În timp ce armatele germane înaintau în Europa, „Sudosteuropa Gesellschaft“ a primit misiunea de a strânge propuneri de la toate cercurile interesate în această zonă, în vederea întocmirii unor planuri speciale, cu toate detaliile regionale și locale. În elaborarea lor trebuiau ținute în seamă o serie de directive. Ele trebuiau să aibă în vedere că țările din sud-estul Europei erau socotite de naziști drept țări „de categoria a doua sau a treia“. În viitor deci, ele urmau să dispară de pe hartă. În al doilea rând, fiecare dintre ele erau sortite să fie numai „obiect de exploatare“ în interesul exclusiv al Germaniei. În al treilea rând, economia acestor țări trebuia „studiată“ și planificată numai din punct de vedere al materiilor prime. În consecință planurile trebuiau să ilustreze o cunoaștere amănunțită a tuturor bogățiilor prezente ca și posibilitățile de descoperire a unor noi.

Grupe speciale, sub conducerea S.O.E.G., s-au ocupat cu „studierea“ bogățiilor chimice, metalice, cu industria lemnului, a hârtiei, ceramicii, sticlei. O atenție deosebită trebuia acordată agriculturii, care în aceste țări avea să rămână preocuparea principală. Sub nici o formă planurile nu trebuiau să se ocupe cu probleme de industrializare. Trebuia avut în vedere că cele mai multe din aceste popoare erau „inferioare din punct de vedere rasial“ și deci incapabile de a construi industrie¹⁷. Datorită unor caracteristici rasiale, popoarele din sud-estul continentului „erau lipsite de spirit de răspundere și de inteligență“, capabile numai „de o gândire primară“. Muncitorii nu puteau fi comparați cu cei din restul Europei¹⁸. În consecință, planurile trebuiau îndreptate spre agricultură, iar investițiile preconizate trebuiau să exprime numai „interesul și nevoile Germaniei“¹⁹. Comisia care răspundea de „viitorul“ țărilor din sud-estul Europei, din cadrul planului de patru ani, a ținut să precizeze mai concret că „interesele Germaniei nu au nimic comun cu ideea nutrită de popoarele respective despre îmbunătățirea nivelului lor de viață“. Această idee „nu poate în nici un caz să se afle pe prim plan“. Trebuia înlăturată și ideea că de pe urma colaborării cu Germania în aceste țări se va înlătura șomajul. Toți acei „care nu vor avea de lucru, vor fi prețioase obiecte de export“. Germania era dispusă acum, ca și în viitor „să primească aceste obiecte“. Plină de grijă și dispusă la o analiză amănunțită, comisia planului de patru ani socotea chiar că din Bulgaria, România și Iugoslavia ar putea veni în Germania vreo trei milioane și jumătate de țărani. Pentru plata înrobirii lor, naziștii erau hotărâți să dea pluguri și alte mașini și astfel „datoria noastră față de ele va fi mai mică“. În plus, țăranii „vor învăța agricultura“²⁰. „Banca Germană“ atrăgea atenția planificatorilor că era categoric împotriva oricărui export de capital german spre aceste țări²¹. Pentru realizarea unor planuri „atente“ și mai ales „convenabile“ Reichului — cum recomandă marea finanță — trebuiau ținute în seamă și pretențiile Italiei față de bogățiile acestor țări. Comitetul economic al concernului chimic preciza în acest sens, că „în spațiul dunărean nu putea fi vorba de egalitate între interesele germane și cele italiene“. Trebuia înlăturată părerea că Italia „ar putea să stea alături de Germania“ în această zonă. Dealtfel, reprezentanții lui I. G. Farben erau convinși că Italia nu putea oferi ceea ce aveau nevoie aceste țări, nici în prezent și nici în viitor“²².

¹⁷ Dietrich Orlow, *The nazis in the Balkans. A case study of totalitarian Politics*, Pittsburg, 1968, p. 118.

¹⁸ F. Zeck, *Die Deutsche Wirtschaft und Sudosteuropa*, Leipzig, 1942, p. 29.

¹⁹ *Griff nach Sudosteuropa*, doc. 64, p. 157.

²⁰ *Ibidem*, doc. 25, p. 109—112.

²¹ *Ibidem*, doc. 5, p. 156.

²² *Ibidem*, doc. 5, p. 78.

În timp ce echipele S.O.E.G. adunau în grabă „propuneri și dorințe” pentru asigurarea jafului din țările ocupate din sud-estul Europei, organele de represie naziste întăreau teroarea împotriva „surprinzătoarei activități a populației îndreptată contra armatelor de ocupație”²³.

După atacarea Uniunii Sovietice, situația acestor țări a devenit deosebit de grea. Evenimentele din anul 1941 au pus în evidență că cel de al doilea război mondial a devenit pentru națiunile mici o adevărată catastrofă. Exercitarea politicii de hegemon, metodele de teroare, lipsa oricărui scrupul al naziștilor și proporțiile jafului amenințau însăși existența acestor țări.

Strategia războiului fulger, impusă de faptul că economia germană nu avea resursele necesare unui război de lungă durată, era în 1941 falimentară. Consecințele catastrofale ale eșecului războiului fulger pentru aliații și popoarele vremelnice ocupate de Germania, au fost pînă azi prea puțin subliniate, din cauză că noțiunea de război fulger a fost și este încă înțeleasă în scopul tactic al luptei rapide contra vrăjmașului.

Strategia războiului fulger a fost considerată în planurile militare și economice germane ca principalul mijloc de purtare a războiului care să asigure neîmpovărarea Germaniei cu uriașele cheltuieli impuse de un asemenea eveniment. El trebuia să aducă celui de al treilea Reich stăpînirea fermă a materiilor prime și un acces larg la piața mondială. Realizarea acestor obiective erau singurele în stare să contribuie la menținerea și întărirea regimului nazist.

Eșecul războiului fulger a produs în Germania una din primele crize cu grave consecințe pentru întreg regimul nazist. Între altele a devenit clar că înarmarea Germaniei, făcută mai mult în lărgime decît în profunzime, avea să sufere într-un viitor apropiat din cauza lipsei rezervelor de materii prime. Încă în ianuarie 1940 Hitler, în cadrul unei conferințe restrînse, atrăgea atenția că lipsa rezervelor de materii prime „ne obligă să exploatăm la maximum toate posibilitățile pe care le avem”²⁴. În acest spirit, generalul Thomas nota în vara anului 1941, cînd situația se înrăutățise că „trebuie să ne asigurăm teritoriile care au pentru noi interes special pentru economia de război”²⁵.

Chiar dacă puterile axei exercitau în 1941 autoritatea lor asupra Europei, atît în Germania cît și în Italia existau grave probleme legate atît de lipsa materiilor prime, cît și de întreținerea unui uriaș aparat industrial. Uzura economică prezenta mari pericole pentru fiecare dintre ele.

În fața situației de a alege între vastele planuri și imperioasele nevoi imediate impuse de un război greu și lung, Germania nazistă a hotărît să sacrifice totul pentru victorie.

În acest sens, jaful economic din țările ocupate a luat proporții aproape neîntîlnite pînă atunci. Göring ordona atunci comisarilor Reichului pentru teritoriile ocupate să prade totul. „voi trebuie — spunea el — să fiți ca cîinii de vînătoare; unde rămîne ceva care ar putea să servească poporului german trebuie imediat să luați și să expediți în Germania”²⁶.

Darea de seamă făcută de „Sudosteuropa Gesellschaft”, în ianuarie 1942, pierduse aproape cu totul orice colorit „științific”. Ea pare să fie o chemare adresată tuturor factorilor care o compun la o „comunitate de interese” pentru o mai bună și mai grabnică exploatare a țărilor din sud-estul Europei. Prin ea se amintea parcă încă o dată că „în cadrul nelimitatei hegemonii continentale a Germaniei, țările din sud-est i-au deschis niște posibilități la care Germania nici nu s-a gîndit”. Era vorba de importanța bogățiilor și a forței de muncă²⁷.

Nu este deloc întîmplător că în momentul cînd se hotărăște intensificarea cererilor față de aceste țări, au apărut și „propunerile” ca în viitor țările bal-

²³ *Ibidem*, doc. 41, p. 138.

²⁴ *Documents on Nazism, 1919—1945*, Edited by Jeremy Noakes and Geoffrey Pridham, London, 1974, p. 631—632.

²⁵ *Ibidem*, p. 633.

²⁶ *Procès des grands criminels de guerre devant le Tribunal militaire international*, Tome IX, edité à Nürenberg, Allemagne, 1947, p. 670.

²⁷ *Griff nach Sudosteuropa*, doc. 72, p. 171.

canice să rămână sub ocupație militară, iar formațiuni speciale S.S. să asigure granițele respective. Aceste propuneri ar fi trebuit, după părerea unor factori de răspundere, să fie aplicate imediat²⁸.

Materialul de lucru prezentat de I. G. Farben pentru dezvoltarea industriei chimice din țările amintite se ocupă pe larg de bazele energetice, petrol, cărbune, gaz metan, minereurile de fier, de zinc, de crom, de natriu, sare, bauxită, superfosfați, de valorificarea celulozei din Delta Dunării²⁹. De-a lungul anului 1941, Grecia este jefuită cumplit. Dezastrul care a urmat acestui jaf a fost atât de mare încât autoritățile naziste de ocupație au trebuit să recunoască „că au mers prea departe”³⁰.

Noi condiții sînt impuse României de către comisia specială a „Reichsgruppe Industrie”. Se impunea raționalizarea economiei, prelungirea investițiilor germane în agricultură, îmbunătățirea transportului, urgentarea fabricării de conserve de carne și pește, urgentarea valorificării legumelor și a fructelor.

Pe măsură ce lipsurile din armată și din interiorul Germaniei creșteau, imputernicitul planului de patru ani și reprezentantul economic al Ministerului de externe primesc mandatul de a comunica primului ministru al Ungariei³¹ că „a sosit momentul cînd nevoile interne ale Ungariei să treacă pe ultimul plan”, adică să se realizeze imediat o „acțiune de mari rezerve pentru nevoile noastre de pe front”. Această decizie foarte curînd se va întinde asupra tuturor țărilor din această zonă. Se specifica că ele „vor trebui să considere prioritare nevoile Germaniei de materii prime și forță de muncă”³².

În fața încercărilor premierului ungar de a folosi „presiunile fiscului” și de a sublinia propriile greutăți interne, reprezentanții Germaniei au protestat cu energie și au cerut lui Göring să cheme la ordine autoritățile ungare. Atît de supărați au fost reprezentanții Berlinului din cauza atitudinii unora din guverne încît în iunie 1942 s-a considerat că, dat fiind că „eforturile conducerii Germaniei nu au dat toate rezultatele scontate” în aceste țări ar trebui instaurată o politică colonială „așa cum au făcut turcii altădată”³³.

Vînzarea de către România unor țări neutre a semințelor de sfeclă și rașiță a fost trîc interzisă la cererea comisiei de comerț a Ministerului de externe. Deși autoritățile românești au motivat că din cîștigul realizat se cumpără arme, hotărîrea Berlinului a rămas neclintită³⁴. Dealtfel, trebuie menționat că în 1942, presiunile germane asupra României erau din ce în ce mai mari. Dat fiind că petrolul de la Maikop și Grosny era pierdut pentru Germania, cantitățile de petrol produse de România prezentau o mare importanță.

„Gigantica mobilizare” hotărîită de cercurile conducătoare naziste încă în aprilie 1942, care privea toate țările ocupate și în mare măsură și pe cele aliate Germaniei, însemna folosirea tuturor materiilor prime, a fertilității teritoriilor și exploatarea brațelor de muncă în beneficiul Germaniei³⁵. În cadrul acestei mobilizări, toți prizonierii de război trebuiau încorporați în industria de armament germană, „iar productivitatea lor trebuia să atingă cel mai înalt nivel posibil”³⁶. Toți bărbații și femeile de la vîrsta de 15 ani „trebuiau rechiziționați pentru muncă”. Fără „nici o urmă de fals sentimentalism munca lor trebuia exploatată la maximum pentru producția de arme și cea alimentară”³⁷.

Conferința de la Weimar, din ianuarie 1943, condusă de Saukel cu participarea conducătorilor din țările ocupate, a pus la punct măsurile pentru realizarea „gigantei mobilizări”. Saukel a dat cu această ocazie suficiente explicații pentru a se înțelege că mobilizarea era făcută efectiv pe spinarea țărilor ocu-

²⁸ *Ibidem*, doc. 64, p. 157.

²⁹ *Ibidem*, doc. 71, p. 163—164.

³⁰ *Procès des grands criminels*, Tome VIII, p. 21.

³¹ *Griff nach Südosteuropa*, doc. 67, 68, p. 163—164.

³² *Ibidem*, doc. 75, p. 176.

³³ *Ibidem*, doc. 83, p. 182.

³⁴ *Ibidem*, doc. 85, p. 185.

³⁵ *Documents on nazism*, op. cit., p. 650.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*, p. 651.

pate și satelite. Înființarea în decembrie 1942 a organizației speciale „Europeamt für den Arbeitseinsatz”, un fel de centrală care trebuia să adune cu forța oameni din toată Europa la muncă în Germania, avea să ușureze — după părerea lui Saukel — realizarea unei din principalele sarcini ale mobilizării. Pentru cei aduși din țările satelite s-a hotărât să se folosească termenul de *Gastarbeiter*, adică „musafir care lucrează”. În cadrul conferinței s-a acordat o atenție specială țărilor din sud-estul Europei. S-a insistat mai ales asupra faptului că pentru realizarea mobilizării era nevoie „de ordine și liniște”, ceea ce lipsea în țările din sud-estul continentului³⁸.

În Croația, generalul Luthers a dat ordin de prindere a bărbaților și femeilor care trebuiau imediat expediate în Germania. Orice fel de rezistență — se specifica în ordin — trebuia pedepsită pe loc cu împușcarea, spânzurătoarea sau incendierea caselor sau a satelor³⁹. Nemulțumită de „rezultatele” aplicării măsurilor generalului Luthers, conducerea centrală a Wehrmachtului face noi propuneri pentru înăsprirea regimului din Croația. Influența exercitată „de propaganda cu talent făcută de Tito” era atât de mare, încât se recunoștea că trupele germane existente acolo nu puteau face față fără noi întărituri.

În spațiul balcanic, unde Germania avea din ce în ce mai multe greutăți, se adaugă la sfârșitul anului 1942 și insistențele Italiei de a căpăta cel puțin unele precizări în legătură cu împărțirea prăzii, nu atât pentru viitor, cât mai ales în prezent. Italia, aliata Germaniei, căreia de la început i-a fost rezervat un tratament de indiferență și dispreț, devenea prin demersurile ei stinjenitoare.

Pentru ca să se „precizeze poziția celor două țări”, avea să aibă loc o întâlnire între cei doi dicatori. Ambasadorul german la Zagreb este însărcinat să pregătească în acest scop un aide-memoire pentru Hitler⁴⁰. Directivele date ambasadorului pentru întocmirea aide-memoire-ului dezvăluie și sinceritatea alianței.

Cu toate menajamentele, Italia trebuia să înțeleagă că ea nu este în stare să apere ordinea din această zonă. Situația din Croația trebuia să constituie un exemplu. Interesele Germaniei pentru materii prime, interesele militare o obligă să mențină în prezent și viitor trupe. Pentru menținerea ordinii, colaborarea germano-italiană ar fi de dorit, dar conducerea nu poate aparține decât generali-germani. Pentru a liniști pe Mussolini, Hitler, în scrisoarea trimisă la 16 februarie 1943⁴¹, este silit să-i scrie câteva adevăruri despre situația din Balcani. „Oricât — scrie el — ar fi de îmbietoare tentația de a ați aceste țări una împotriva alteia, cred că nu merită pentru că pe ele le unește ura fără limite împotriva Italiei și Germaniei”. Ingrijorat de faptul că deși cucerite, în țările din această zonă s-au format organizații armate „gata să ne lovească cînd se va ivi ocazia”. Hitler lăsa să înțeleagă pe aliatul său că singura lor colaborare trebuie să urmărească numai „pacificarea lor”.

După catastrofa de la Stalingrad, la Berlin era cunoscut că țările din sud-estul Europei erau dispuse „să nu mai facă din cauza Reichului și cauza lor”⁴². Conversațiile care au avut loc în ianuarie 1943 la Berlin între reprezentanții României, Bulgariei și Ungariei marchează chiar „începutul unei noi faze care exprimă dorința acestor țări de a se salva de catastrofă”⁴³. Comunicatul german transmis pe calea undelor la sfârșitul acestor conversații ținea să precizeze că Germania va acorda avantaje țărilor mici aliata după cîștigarea victoriei în raport direct cu „meritele pe care le va cîștiga fiecare din ele”⁴⁴.

Lupta antigermană și cea antifascistă care se desfășura sub diferite forme în România, Ungaria, Bulgaria, Iugoslavia nu mai era un secret pentru Berlin. Berlinul a fost în repetate rînduri informat de greutățile ivite în calea celor

³⁸ *Documents on nazism*, op. cit., p. 652.

³⁹ *Griff nach Sudosteuropa*, doc. 102, 104, p. 209, 212.

⁴⁰ *Ibidem*, doc. 92, 93, p. 169, 198.

⁴¹ *Les lettres secrets échangées par Hitler et Mussolini*, Paris, 1946, p. 150.

⁴² Dietrich Orlow, op. cit. p. 153.

⁴³ Arnold Toynbee and Veronica M. Toynbee, *Hitler's Europe*, London-New York-Toronto, 1954, p. 621.

⁴⁴ Arnold Toynbee, op. cit., p. 621.

care se ocupau cu jefuirea bogățiilor. Nepublicarea exactă a situației din agricultură, falsificarea statisticilor privilegiate la producția agricolă, se îndreptau direct împotriva jafului de cereale a Germaniei⁴⁵.

Micșorarea sferei de jefuire, pierderea treptată a grăinarului ucrainean, au impus ca toate organizațiile, societățile, comitetele care se ocupau oficial cu „planificarea viitorului acestor țări”, să intensifice la maximum activitatea pentru asigurarea Germaniei cu grâne, materii prime și brațe de muncă. Situația din ce în ce mai puțin sigură pentru Germania în țările balcanice, încercările făcute de România pentru ieșirea din război determină căpeteniile naziste să fie deosebit de îngrijorate. Această caracudă de state mici — declara Hitler la 8 mai 1943 în fața virfurilor naziste — „va trebui cit mai curînd lichidată”⁴⁶. Pînă atunci însă, conducerea nazistă, îngrijorată de situația de pe frontul de răsărit, de situația din Italia, de pericolul unei debarcări a aliaților în Balcani, mai avea nevoie — cum declara Hitler — „să păstrăm Balcanii nu numai pentru cupru, petrol, bauxită, crom, cereale, ci și pentru ca să asigurăm că aici nu se va produce un enorm faliment în ziua cînd Italia ne va face figura”⁴⁷.

După ieșirea Italiei din război, Berlinul decretează introducerea în Balcani a unui „tratament riguros”⁴⁸. El era necesar pentru că — cum arăta Jodl la 7 noiembrie 1943 în consfătuirea cu Gauleiterii — în această zonă „se duce un război mic împotriva Germaniei”⁴⁹. Era vorba, cum explica el, în continuare, de lupta de rezistență din Iugoslavia, Grecia, de faptul că în România „există o lume devotată Germaniei și una care trebuie să ne dea de gîndit”, că în Ungaria exista un teren „favorabil răspîndirii comunismului”⁵⁰.

În toamna anului 1943, mișcarea de rezistență din Iugoslavia dispunea de 26 de divizii, zece brigăzi independente și peste o sută de unități autonome, cei peste 250.000 de combatanți controlau jumătate din teritoriul țării. Constituirea „Consiliului antifascist de eliberare națională” sublinia hotărîrea combatanților de a înlătura vechiul regim și să creeze pe pămîntul eliberat prin lupta lor noi condiții de viață. Comandamentul german făcea eforturi considerabile pentru a păstra cit mai mult posibil dreptul de a jefui și controlul liniei de la Morava și Vardar, necesar aprovizionării sau retragerii trupelor naziste angajate în Grecia.

Lupta de eliberare din Grecia, rezistența antifascistă din România în înțelesul cel mai larg al cuvîntului, măsurile draconice luate în Ungaria, care au mărit valul de nemulțumiri a civililor și chiar a unei părți a militarilor, au înrăutățit situația și așa foarte grea a Germaniei. Pentru a sili țările balcanice să se supună în continuare ordinelor Berlinului, generalul Löhner împunerea la 14 iulie 1943 pe „toți comandanții și pe toți soldații să ucidă populația civilă din Iugoslavia și Grecia” pentru că „în cele mai multe cazuri ea se alătură bandelor de dușmani ai Germaniei”⁵¹.

În același timp, Hitler și Ribbentrop amenințau conducerile celorlalte țări cu distrugerea în cazul cînd nu vor lupta „cu încăpăținare” pînă la sfîrșit⁵².

„Cercetările științifice” ale S.O.E.G. se îndreptau în 1943 spre a pune în evidență noile cantități de materii prime și mai ales de brațe de muncă care „trebuiau rechiziționate” din Serbia, Slovacia, Ungaria, România, Bulgaria și Gre-

⁴⁵ B. Alexander Bilimovitch, *The Agricultural Economy of the Danube Countries, 1933—1945*, Stanford, 1955, p. 123.

⁴⁶ *Göebbels Tagebücher*, hrsg. von L. Lochner, 1948, Zürich, p. 326.

⁴⁷ *Hitler parle a ses generaux*. Comptes rendus stenographiques de rapports journaliers du Q.G. du Führer 1942—1945, Paris, 1956, p. 112.

⁴⁸ *Annette Fazl, The Power of Small States*, Chicago, 1954, p. 117.

⁴⁹ *Soverseno Sekretno Tolko dly Komandavanie*, Dokumentă i materială, Moscva, 1967, p. 544.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 547.

⁵¹ *Griff nach Sudosteuropa*, doc. 112, p. 223.

⁵² Elisabeth Barker, *Macedonia*, London, 1950, p. 78—79.

⁵³ *Griff nach Sudosteuropa*, doc. 111, p. 121.

cia⁵³. Serviciile conduse de A. Rosenberg, în plină concurență cu cele ale lui Ribbentrop, dau ordine de jefuire a bunurilor de artă și cultură din Iugoslavia și Grecia⁵⁴.

„Provocările latente contra Germaniei”⁵⁵ — cum notau colaboratorii lui Ribbentrop — se referau și la „greutățile” pe care aceste țări le făceau atunci când aminteau Berlinului despre imensele sale datorii rezultate din comerțul prin clearing. În locul oricărei reglementări, în martie 1944, Walter Funk declara că toate datoriile trebuiesc considerate drept „contribuția acestor state la purtarea războiului”. În nici un caz — arăta el — „livrările către Germania nu trebuie să fie influențate de faptul că datoria Germaniei crește sau nu”⁵⁶. El cerea atunci cercurilor conducătoare din țările din sud-estul continentului să înțeleagă că „Germania a făcut mari sacrificii pentru acest război”, care a urmărit îndeosebi „să apere cultura milenară a Europei și pentru ca Europa să rămână patria culturii”.

„Înțelegerea” cercurilor conducătoare nu a prezentat nici un fel de interes în fața hotărîrii popoarelor din sud-estul Europei care în 1944 au decis singure soarta lor. Hotărîrea lor a constituit o lovitură decisivă împotriva nazismului care, ani în șir, a acționat pentru distrugerea lor fizică și națională.

⁵⁴ Hor Kamentky, *Secret nazi Plans for Eastern Europa*, New York, 1961, p. 97.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 99.

⁵⁶ *Griff nach Sudosteuropa*, doc. 127, p. 245.

CONTRIBUȚII LA ISTORIA RAPORTURILOR ROMÂNNO-POLONEZE (1945—1947)

DE

VALERIU FLORIN DOBRINESCU

La sfârșitul primului război mondial România a acordat o atenție specială raporturilor cu țările ce izbutiseră, în anul 1918, să-și desăvârșească unitatea de stat sau să se constituie în state naționale. Mai mulți factori au contribuit la apropierea României de aceste state. Mai întâi, apărarea în comun a *statu-quo* ului teritorial, stabilit prin sistemul tratatelor de pace de la Paris, a înlesnit apropierea celor două țări. Aceste state se pronunțau pentru stabilirea unor norme noi de conduită internațională, prin instituirea egalității reale între state, indiferent de mărimea lor, pentru măsuri care să oprească orice acțiune revizionist-revanșardă. De aici, o politică comună și la Liga Națiunilor în care vedeau o garanție a integrității teritoriale și suveranității lor naționale, un organism politic capabil să instituționalizeze normele de drept internațional, care să le apere de amenințarea cu forța. De fapt, întreaga lor activitate politico-diplomatică constituie o parte integrantă a acțiunii de afirmare, pe plan internațional, a țărilor mici și mijlocii, constantă a veacului nostru.

Pe aceste coordonate au evoluat și raporturile României cu statul polon. Unii oameni politici români au considerat că, printr-o convenție cu această țară, Polonia ar putea fi atrasă spre Mica Înțelegere, astfel adăugându-se noi verigi lanțului ce o lega de acele națiuni care urmăreau cu adevărat o politică de securitate internațională. Convenția de alianță cu Polonia, din 1921, a fost înlocuită, la 26 martie 1926, printr-un tratat de garanție, în care a fost introdusă clauza „*erga omnes*”, prevedere pe care Polonia nu a vrut niciodată să o pună în practică. În concepția diplomației române convenția și tratatul erau considerate instrumente politice ce aveau în vedere nu numai apărarea frontierelor orientale, ci securitatea europeană, în general. Nu întotdeauna România a împărtășit acțiunile de politică externă ale Poloniei. Astfel, statul nostru a respins ideea de a participa la războiul Poloniei împotriva Rusiei Sovietice, în pofida repetatelor cereri ale Franței¹.

În preajma izbucnirii celui de al doilea război mondial România a făcut eforturi deosebite pentru a preîntîmpina revizuirea tratatelor. Refuzînd oferta de a participa la dezmembrarea în continuare a Cehoslovaciei, statul nostru a încercat să atragă Polonia spre politica antirevizionistă și să creeze astfel un bloc antinazist. Cu toate că acțiunile desfășurate de România au fost handicapate de politica de concesiі a marilor puteri, statul nostru a continuat să condamne orice acțiune de revizuire a tratatelor, încercînd, în condiții internaționale vitrege, să-și ajute aliații.

¹ Eliza Campus, *Politica externă a României în perioada interbelică*, București, Ed. politică, 1975, p. 15.

Dispariția Poloniei, ca stat, de pe harta Europei, în cursul celui de al doilea război mondial, nu a avut repercusiuni asupra menținerii unor legături între cetățenii acestei țări și România. Poporul și autoritățile române au acordat un sprijin substanțial, moral și material, națiunii poloneze care trăia o adevărată dramă națională. Ospitalitatea poporului român față de cei peste 100 000 de refugiați polonezi civili, militari sau demnitari, atitudinea guvernului nostru concretizată în ajutorul moral și material acordat Poloniei, neprevăzut în vreun tratat internațional, își aveau suportul în starea de spirit antihitleristă predominantă în țară, în tradițiile de prietenie și colaborare cu statul vecin. De altfel, aceste probleme au constituit, până în prezent, obiectul unor interesante contribuții, studii și comunicări² motiv pentru care noi nu mai insistăm asupra lor. Poziția fermă a României angajată în sprijinul Poloniei cotropită de trupele hitleriste nu s-a modificat, cu toate ripostele și amenințările Germaniei. Alegerea țării noastre ca loc de refugiu pentru conducătorii Poloniei era urmarea atitudinii antihitleriste pe care o adoptase guvernul român, precum și a simpatiei și sprijinului pe care îl acorda, în condițiile neutralității, statului și a poporului polonez³. Faptul acesta a fost evidențiat, în octombrie 1976, și de primul secretar al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Socialist Unit Polonez, Edward Gierek, care cu prilejul vizitei sale în România, spunea: „Istoria ambelor noastre popoare nu a fost ușoară, dar nu despre asta vrem să vorbesc. Dacă îmi permiteți însă pentru o clipă poate voi aduce în amintire anul 1939, când, în urma invaziei hitleriste asupra Poloniei, o parte dintre polonezi, cât și o parte dintre forțele militare și-au găsit ocrotire în România. Mulți dintre acești oameni trăiesc și-și amintesc de simpatia cu care au fost înconjurați în momentele acele grele pentru ei”⁴.

În timpul războiului, problemele poloneze au reținut, de mai multe ori, oficial sau oficios, atenția României. Mai ales, a interesat modul cum evoluau legăturile Poloniei cu Uniunea Sovietică și consecințele pe care aceste relații le aveau asupra evoluției raporturilor internaționale din răsăritul și sud-estul Europei⁵. În acest context, era urmărit modul cum evoluau raportul dintre aspirațiile naționale poloneze și chestiunile teritoriale, ambele fiind importante chestiuni politice pentru Europa de mîine⁶.

Mai multe discuții s-au purtat, îndeosebi, cu privire la tratamentul aplicat colonelului Iosif Beck, fost ministru de externe, care după 1 septembrie 1939 s-a stabilit în România⁷.

Un alt moment în care problemele românești au intervenit în discuțiile oficialităților poloneze a fost acela al vizitei premierului Sikorsky în anul 1941 la Washington. Memoriul înminat de acesta lui Roosevelt conținea, după surse

² Vezi: Raymund Kulinski. *Culisele internării guvernului polonez în România*, în „Lumea”, anul IV, nr. 51 (161), din 15 decembrie 1966, p. 23—25; A. Loghin, D. Tuțu, *Sprijinul acordat de România refugiaților polonezi în anii celui de al doilea război mondial*, „Anale de istorie”, 4/1968, p. 41—55; I. Vatamanu, D. Măță, *Președintele Poloniei I. Moscicki la Bicăz*, „Memoria Antiquitatis”, Piatra Neamț, 1970, p. 545—549; A. Karetchi, L. Eșanu, *100 de zile pe pământul ospitalier al României*, în „Magazin istoric”, an VIII, nr. 10 (91), octombrie 1974, p. 14—18; idem, *Poporul român în sprijinul refugiaților polonezi în anii celui de al doilea război mondial*, „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, VII, 1970, p. 317—326; idem, *Demnitari polonezi refugiați în România la începutul celui de al doilea război mondial*, „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, Iași, XII, 1975, p. 145—164.

³ A. Karetchi, L. Eșanu, *Demnitari...*, p. 149.

⁴ „Scînteia” din 9 octombrie 1976.

⁵ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare se va cita Arh. M.A.E.), fond 71, Suedia, 1943, vol. 5, Telegramme, f. 151; idem, vol. 6, 1939—1944, f. 508; idem, Ankara, vol. 5/1943, f. 90.

⁶ Idem, Suedia, vol. 5/1943, Telegramme, f. 71; vol. 6/1939—1944, f. 452.

⁷ Idem, Ankara, vol. 6/1944, f. 40—41.

oficiale, și referiri la România postbelică⁸, la discuțiile controversate dintre Marile Puteri privind configurația politico-diplomatică și teritorială a lumii de după război⁹.

Cetățenii polonezi rămași pe teritoriul României, după 1 septembrie 1939, s-au remarcat prin atitudinea lor consecvent antihitleristă, antifascistă. Astfel, la București, pe strada Paris nr. 51, aveau loc manifestări cu caracter antifascist la sediul studenților polonezi, cu scopul „de a menține în cercurile refugiaților o stare de spirit profund anti germană, precum și un îndemn la luptă împotriva Reichului”¹⁰. Într-o convorbire purtată cu ministrul român în Turcia, Al. Cretzianu, la 8 aprilie 1944, ambasadorul Poloniei își exprima credința că între cele două țări „vor trebui să se restabilească legăturile din trecut”¹¹.

De asemenea, remarcabil, pe linia tradiționalelor legături de prietenie polono-române, de solidaritate internaționalistă, ni se pare atitudinea cetățenilor și militarilor poloni aflați la 23 august 1944 pe teritoriul țării noastre. Printr-un memoriu, din septembrie 1944, un grup de ofițeri polonezi, aflat la Craiova, (trei coloneli, doi maiori, cinci căpitani, zece locotenenți, cinci sublocotenenți, 40 subofițeri, și 450 soldați), solicita „să se constituie într-o unitate, care să lupte alături de armata română împotriva Germaniei”¹².

Polonia a fost, fără îndoială, țara care a suscitât cele mai mari controverse și discuții între Marile Puteri în timpul războiului și în primii ani postbelici¹³. Pentru Polonia renăscută, două erau problemele esențiale: frontierele¹⁴ și situația guvernului¹⁵. Între cele două guverne, de la Lublin și Londra, s-au ivit neînțelegeri legate, mai ales, de stabilirea frontierelor viitoare ale Poloniei. Ceea ce în spiritul anglo-saxon trebuia să rămână provizoriu, era considerat ca definitiv de guvernele sovietic și polonez. Problemelor complexe, interne și externe, cu care era confruntată Polonia căutau să le dea rezolvare, mai ales, formațiunile politice patriotice grupate în Comitetul Polonez de Eliberare Națională. Un lucru rămâne cert, că fără sprijinul poporului, guvernul polonez nu ar fi putut face față grelelor probleme interne și internaționale¹⁶. Ședința Plenară a C.C. al Partidului Comunist Polonez, din 11—12 iulie 1945, făcea o amplă analiză problemelor internaționale complexe cu care era confruntat statul. „Hotărârile Conferinței de la Yalta — au subliniat în cuvântările lor mai mulți vorbitori — pre cedate de o serie de tratative, fără participarea țării noastre... conțin elemente de pericol, care trebuiesc văzute la fel și chiar mai clar decât cîștigarea acordului”¹⁷.

Politica externă a Poloniei democratice a fost orientată către cooperarea cu U.R.S.S., începînd cu semnarea tratatului de asistență mutuală, din 21 aprilie

⁸ Idem, S.U.A., vol. 41/1941—1944, f. 261—262.

⁹ Idem, Anglia, vol. 42/1941—1944, f. 47.

¹⁰ Arh. St. București, fond P.C.M., d. 1325/1943, f. 12—13.

¹¹ Arh. M.A.E., Ankara, vol. 6/1944, f. 90.

¹² Arh. M.A.E., Fond 71, 1939, EA XX România, vol. 352/1944—1947, f. 134—135.

¹³ H. Truman, *Mémoires*, t. I, Paris, Plon, 1955, p. 48—49, 98—99.

¹⁴ Arhiva Ministerului Apărării Naționale (în continuare se va cita Arh. M.A.N.), M. St., Mj., S 2 Inf., d. 1611/1946, p. 1659, f. 70; J. B. Duroselle, *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*, Cinquième Edition, Paris, Dalloz, 1971, p. 432; *Correspondența Președintelui Consiliului de Miniștri al U.R.S.S. cu președinții S.U.A. și cu primii Miniștri ai Marii Britanii în timpul Marelui Război pentru apărarea patriei*, vol. I, București, E.P.L.P., 1958, p. 333; *Rezistența europeană în anii celui de al doilea război mondial 1938—1945*, vol. I, Țările din Europa centrală și de sud-est, București, Ed. Militară, 1973, p. 207—208; R. Aron, *L'Histoire contemporaine depuis 1945*, Paris, Larousse, 1969, p. 120; W. T. Kowalski, *La Pologne et Les Alliés. 1939—1945*, „Revue de la deuxième guerre mondiale”, 78, avril, 1970, p. 34.

¹⁵ J. B. Duroselle, *op. cit.*, p. 432.

¹⁶ K. Hartmann, *Polens Geist Zwischen Ost-und West*, Hannover, 1962, p. 16.

¹⁷ Arh. C.C. al P.C.R., Fond. 1, d. 220/1945, f. 113, 118.

1945, și confirmată prin încheierea unui acord economic cu statul sovietic. Totodată, ea a acordat o atenție specială cooperării cu celelalte state democratice, urmărind, în principal, prin colaborarea economică, reconstrucția țării.

După insurecția națională armată, antifascistă și antiimperialistă s-a produs o schimbare în orientarea politicii externe a României spre aliații firești, tradiționali, și o revenire la ideile testamentare cu valoare de practică diplomatică ale lui Nicolae Titulescu. În acest cadru reluarea relațiilor politico-diplomatice și economice cu țări care se aflaseră sub dominație germană și de care ne legau raporturi tradiționale de prietenie, se impunea ca o necesitate obiectivă. Elementul care ne apropia cel mai mult de aceste state era legat de modificările survenite în baza social-economică și politică, rezultantă a luptei maselor populare sub conducerea partidelor comuniste și muncitorești. De altfel, în primele săptămâni de după insurecție, forțele democratice, conduse de P.C.R., și-au formulat cu precizie poziția față de problemele internaționale ale României. Programul de guvernare al F.N.D. cuprindea ideea stabilirii unor legături de prietenie sincere și durabile cu toate țările democratice¹⁸. În acest context se arăta importanța pe care o avea stabilirea unor *schimburi comerciale normale* cu toate țările democratice în vederea aprovizionării României cu materii prime și cu utilajul necesar pentru refacerea sa economică. Aceste obiective aveau să-și primească reconfirmarea în marele forum al comuniștilor, din octombrie 1945, care a elaborat principiile de bază ale orientării internaționale a statului. Partidul comunist se pronunța hotărât pentru „respectarea voinței fiecărui popor de a-și făuri singur regimul său social, prin respectarea independenței naționale și neamestecul în afacerile interne ale altor state”¹⁹. În documentele Conferinței se sublinia că, pe plan mondial, este necesară „nu o politică de echilibru al forțelor, nu o politică de împărțire a lumii în „blocuri”, ci una de înțelegere și colaborare între popoare și între state”, în care scop era esențial „spiritul de colaborare și voința de a rezolva toate problemele prin bună înțelegere”. Orientind politica externă spre întărirea prieteniei cu marele popor sovietic, cu popoarele înconjurătoare și cu toate popoarele iubitoare de libertate”, partidul a formulat în esență constante de bază ale activității externe a statului nostru — prietenie și colaborare frățească cu țările democratice, cooperare cu toate statele lumii, indiferent de orînduirea lor socială, pentru întărirea păcii și progresului mondial²⁰. Conferința a caracterizat cuprinzător relațiile României cu Uniunea Sovietică, Bulgaria, Cehoslovacia, Iugoslavia, Polonia și Ungaria, definindu-le ca „un complex de prietenii folositoare, care crează perspectiva unei pașnice și rodnice dezvoltări” și contribuie la „independența noastră ca popor și ca stat”²¹. Totodată, Conferința atrăgea atenția asupra multitudinii formelor de colaborare care trebuie să țină cont de diversitatea social-economică și politică a statelor. „Divergențe — se sublinia la Conferință — pot exista și între membrii uneia și aceleași grupări politice — cu atât mai mult între statele deosebite ca structură — esențial este însă spiritul de colaborare și voința de a rezolva toate problemele în bună înțelegere”²². Toate acestea arătau — așa cum spunea la 10 mai 1945 Lucrețiu Pătrășcanu — că poporul român înțelege că „viitorul lui, independența lui, dorința lui de mai bine sînt strîns legate de felul în care își va pregăti singur și prin propria-i forță politica lui internă și externă” (subl. ns.)²³.

În acel moment, România era animată nu numai de hotărîrea de a-și îndeplini obligațiile care decurgeau din noua ei situație internațională, ci și de dorința de a-și reglementa cît mai curînd posibil relațiile cu Puterile Aliate și cu celelalte state. Acest deziderat avea să fie mai greu de realizat, deoarece România, prin statutul juridic creat la 12 septembrie 1944, se găsea în stare de belige-

¹⁸ „Scînteia” din 29 ianuarie 1945.

¹⁹ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, ediția a IV-a, București, E.S.P.L.P., 1956, p. 8.

²⁰ *Conferința Națională la Partidului Comunist Român. Octombrie 1945*, București, Ed. politică, 1970, p. 125—126.

²¹ Gh. Țuțui, *Participarea României la Conferința de la Paris în vederea încheierii tratatului de pace cu Națiunile Unite*, în „Revista de istorie”, Tom. 28, 5/1975, p. 673.

²² *Ibidem*.

²³ „Scînteia” din 13 mai 1945.

ranță cu Națiunile Unite. Din aceste motive procesul de normalizare a relațiilor sale cu statele coaliției antihitleriste a parcurs un drum sinuos suferind o înfrîiere, el începînd să se contureze abia în a doua jumătate a anului 1945 și să se dezvolte în 1946. În acest cadru, s-a pus problema reluării vechilor legături de prietenie cu popoarele care căzuseră victime fascismului german, Cehoslovacia, Polonia și Iugoslavia, stabilirea unor relații de strînsă colaborare cu Bulgaria și Ungaria, țări care se aflau într-un intens proces de transformări revoluționare, precum și dezvoltarea colaborării cu celelalte state ale lumii.

În articolul de față atenția noastră se va opri asupra raporturilor româno-polone dintre anii 1945—1947. Sînt ani în care atît Polonia cît și România fac importanți pași spre socialism. Acest proces de democratizare a vieții social-politice și economice conjugat cu legăturile tradiționale de prietenie dintre cele două state nu puteau decît să influențeze favorabil asupra relațiilor dintre cele două țări și popoare. După război, România și Polonia, datorită configurației teritoriale stabilite prin tratatele de pace nu mai erau țări vecine. Cu toate acestea, raporturile dintre ele s-au menținut într-un cadru favorabil, care își avea soriginea în dorința ambelor popoare de a le oferi multiple posibilități de dezvoltare. Dat fiind faptul că România a avut, pînă în preajma încheierii Tratatului de Pace, prin obligațiile asumate în Convenția de armistițiu, o libertate de acțiune politico-diplomatică mai limitată, articolul nostru va aborda, mai ales, raporturile economice și financiare care au fost dominante în acest timp. Acest lucru este justificat și pentru simplul motiv că în centrul preocupărilor lor cele două state puneau problema refacerii economice, de aici necesitatea asigurării unui cadru propice acestui proces, prin amplificarea legăturilor economice. Desigur, atît Polonia, dar mai ales România, care trebuia să achite importante contribuțiuni prin Convenția de armistițiu, au avut dificultăți în respectarea acordurilor lor economice, cele mai multe fiind însă obiective. Cu toate aceste dificultăți, raporturile pe plan economic dintre cele două țări și popoare au putut să se dezvolte, creînd un cadru nou, favorabil relațiilor politico-diplomatice de mai tîrziu. Așa cum remarcă Edward Gierek „în perioada postbelică această simpatie și prietenie din trecut s-a întărit și a devenit o prietenie a popoarelor care edifică socialismul, care își construiesc, în noile condiții, viitorul lor” (subl. ns.)²⁴.

Statul nostru a reluat raporturile diplomatice cu Polonia la 18 septembrie 1945, la rang de legăție, iar la 11 noiembrie, același an, la nivel de ambasadă²⁵.

Un rol deosebit în întărirea prieteniei dintre cele două popoare l-a avut Comitetul Patriotic Polon, cu sediul în București. Avînd ca președinte pe Henryk Bigoszt și ca secretar pe Kazimierz Szymonowics, Comitetul a fost autorizat de Ministerul de interne, la 22 octombrie 1945 „ca organism de reprezentare a intereselor polone atît pe lîngă autoritățile române cît și cele aliate, și, îndeosebi, sovietice”. Activitatea acestui Comitet urmărea „adîncirea relațiilor polono-române și polono-aliat și pregătirea cadrului viitoarei colaborări dintre cele două popoare”²⁶.

Înțelegerea raporturilor româno-polone, dintre anii 1945—1947, nu poate fi surprinsă fără cunoașterea detaliată a unor probleme aparținînd perioadei anterioare: întreținerea refugiaților polonezi, materialele de război, soldul clearin-gului româno-polon, chestiunea tezaurului etc., și care se cereau acum rezolvate.

În perioada septembrie 1939 — 31 martie 1946, guvernul român a alocat polonezilor refugiați ajutoare lunare în valoare de 2 115 914 769 lei; reducînd fiecare tranșă lunară a acestei sume la valoarea de cumpărare din 1 septembrie 1939, s-a obținut suma de 1 016 369 703 lei²⁷. Tot în septembrie 1939, Banca Na-

²⁴ Idem, din 9 octombrie 1976.

²⁵ C. Popișteanu, *Cronologie politico-diplomatică românească 1944—1947*, București, Ed. politică, 1976, p. 82, 83; „Scinteia” din 16 septembrie 1945; Arh. M.A.N., M. St. Mj., S. 2 Inf., d. 1601/1946, P. 1651, f. 50—54. Imobilul ambasadei române din Varșovia se afla pe Aleja Ujazdowskie, nr. 22 (Arh. M.A.E., fond 71, Polonia, 1945/1946, vol. 10, nepag.).

²⁶ Arh. M.A.E., fond 71, Polonia, 1945—1946, vol. 10, nepag.

²⁷ *Ibidem*.

țională a României, la sugestia guvernului, a acceptat să cumpere de la refugiați zloți, 1 zlot pentru 20 lei. Suma debursată cu acest prilej a fost în valoare de 240 163 877 lei²⁸.

O altă problemă a fost aceea a soldului clearingului româno-polon. Întrerupt, în 1939, din cauza războiului, în februarie 1941, printr-un acord cu soldul debitor s-a vărsat misiunii germane 27 994 436 lei (aproximativ 200 000 dolari). Juridic, situația comporta pentru rezolvare numeroase dificultăți²⁹. Părerea guvernului român era că se pune problema obligativității plății, încă o dată, a soldului clearingului antebelic. De asemenea, mai multe discuții au fost legate de materialele de război poloneze aduse de refugiați, având o valoare de 563 800 000 lei (1939). Guvernul polonez avea pretenții mai ridicate. Prin articolul 24 al Tratatului de Pace, România se obliga să restituie drepturile și interesele Națiunilor Unite, începând cu 22 iunie 1941 (în prima formă). Delegația poloneză a obținut să fie acceptată data de 1 septembrie 1939, prin scrisoarea Lychnowski³⁰.

Problema cea mai importantă, însă, a fost aceea a aurului polonez. La 10 octombrie 1939 s-au predat României 51 lăzi sigilate conținând 2 738,10426 kg aur fin, valorind 578 044 170 lei, (1939) sau 3 080 000 dolari. În interpretarea Băncii Naționale a României, aurul reprezenta o garanție a emisiunilor suplimentare de bancnote pentru a acoperi nevoile refugiaților polonezi. La 20 aprilie 1940, Banca Națională a Poloniei, cu sediul la Paris—Londra, a comunicat B.N.R., că a cedat aurul unei organizații de înț-ajutorare a refugiaților polonezi „Polish Food Comission Inc.” New York, care urma să-l ridice. Printr-un Jurnal al Consiliului de Miniștri, la 6 mai 1940, aurul a fost blocat cu titlu de garanție. Solicitat de către germani nu a fost cedat acestora, între interesele politice și nota verbală germană existind un caracter litigios. Printr-un jurnal — din 8 august 1940 — B.N.R. își asuma responsabilitatea deținerii aurului pînă la lămurirea dreptului de proprietate. În urma procesului intentat de Polish, instituțiile americane au obținut o poprire de 4 milioane dolari, ce avea B.N.R. la diverse bănci din America. La 14 februarie 1946, B.N.R. comunica avocaților din New York că restituie aurul dacă se ridică sechestrul asupra celor 4 milioane dolari. După părerea noastră, poziția adoptată de B.N.R. în problema aurului a fost justă, ea eliminând orice posibilitate ca acest bun al poporului polonez să ajungă în mîinile germanilor sau a unor persoane particulare.

Guvernul român, în ședința din 26 septembrie 1947, luînd în discuție adresa nr. 10 262, din 4 septembrie același an, a B.N.R., Serviciul Acordurilor, decidea „să se restituie Băncii Poloneze, — „Bank Polski”, — prin reprezentanții săi legali, depozitul celor 51 — cincizeci și una — casete, constituit de aceasta din urmă, la data de 10 octombrie 1939, în schimbul obligațiunii ce-și va lua Bank Polski — de a face demersurile necesare pentru stingerea, în cel mai scurt timp, a procesului intentat B.N.R. de către „Commission for Polish Relief, Ltd”, din New York, și pentru ridicarea tuturor popririlor instituite asupra disponibilităților din S.U.A. ale B.N.R. în legătură cu acest proces”. Cu aducerea la îndeplinire a dispozițiilor prezentului jurnal erau însărcinați miniștrii secretari de stat din Departamentele Industriei și Comerțului, Finanțelor și Afacerilor Străine³¹. Printr-o convenție specială, din noiembrie 1947, guvernul român restituia aurul depozitat în B.N.R. — în valoare de 3 miliarde dolari, considerînd că prin acest act rapoarturile dintre cele două țări nu pot decît să progreseze³².

Prezentăm o situație cifrică a problemelor financiare pendinte între Polonia și România :

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ „Monitorul Oficial”, Partea I, anul CXV, nr. 232, 8 oct. 1947, p. 9045.

³² Arh. M.A.E., fond 71, Polonia, 1945/1946, vol. 10, nepag.

Debit — sold clearing 27 944 436 (val. 1939)

Materiale război

563 800 000

Total

591 744 436

Credit zloți cumpărați

240 163 877 (val. 1939)

Ajutoare refugiați

1 016 369 703

Total

1 256 533 580

Soldul în favoarea noastră era de 664 789 144 lei (val. 1939), adică 4 653 524 dolari³³.

Alte probleme pendinte în raporturile României cu statul polon au fost legate de aplicarea Tratatului de Pace (art. 24 și 30). Guvernul nostru a încuviințat ca la Paris, începînd cu 30 septembrie 1946, să se recunoască existența unei creanțe „reciproce”, care urmau să fie discutate cu ocazia unor negocieri ulterioare. Față de această problemă, încă de la 17 iulie 1946, ambasada română de la Varșovia înaintase un raport detaliat. Situația s-a reglementat printr-un schimb de scrisori ce a avut loc, la Conferința Păcii, între delegatul polonez Lychnowski și I. Christu, la sfîrșitul lunii septembrie 1946³⁴.

Chestiunile privitoare la creanța României provenită din tranzitul de mărfuri U.N.N.R.A. au suscitât, de asemenea, mai multe discuții. Creanța României asupra 7118 vagoane se ridica la 1 344 357 dolari/1939, convenționali în capacitatea de cumpărare a dolarului în 1946. La acestea se adăuga valoarea combustibilului consumat cu transportul — circa 60 000 tone. Față de această situație, guvernul român a propus mai multe soluții: a numerarului, a compensației prin mărfuri și o a treia, considerată drept cea mai justă, a compensației creanței poloneze prin reducerea acesteia din datoriile României față de Polonia (problema atinsă verbal în mai 1947). Pentru lichidarea creanței U.N.N.R.A. au fost făcute mai multe propuneri din partea României. Numai în perioada aprilie 1945 — mai 1946 au fost transportate pentru Polonia 95 405 tone mărfuri. Suma oferită de delegația poloneză, în urma negocierilor din 1945, 120 000 dolari, a fost considerată de C.F.R. ca insuficientă. În august 1946 valoarea transporturilor atingea 1 344 357 dolari/1939. U.N.N.R.A. a intervenit personal la Comisia Aliată de Control, la 26 august 1946, iar la 6 noiembrie la reprezentanții militari americani. Guvernul român, a făcut, la 9 februarie 1947, o nouă propunere de lichidare, prin ambasadorul I. Raiciu³⁴.

Un rol deosebit în întărirea raporturilor dintre Polonia și România l-au avut schimburile economice. Raporturile comerciale cu Polonia au fost reluate în virtutea unei convenții de schimburi de produse, încheiată la Moscova, la 7 iulie 1945, de Ion Gheorghe Maurer și Mino Hilary. Convenția între guvernul regal român și guvernul provizoriu polonez de unitate națională, privind livrarea mutuală de mărfuri, cuprindea 10 articole și trei anexe, și era valabilă pînă la 1 iulie 1946. Negocierile economice româno-poloneze, ce s-au purtat între 7—27 septembrie, la Varșovia, au completat convenția prin texte suplimentare. Prin această convenție, Polonia se obliga să livreze 830 000 tone cărbune și cocs metalurgic în schimbul a 50 000 tone țitei, lemn de construcție pentru mine, fructe și produse oleaginoase³⁵, valoarea totală a importului, prevăzută în clauzele acordului, ridicîndu-se la 6.940.000 dolari. Trei protocoale adiționale, au însoțit convenția. Protocolul adițional 1, conținînd șase articole, a fost semnat la Varșovia, la 27 septembrie 1945, de Titus Cristureanu și Ștefan Jendrychowski. Totalul livrărilor românești prevăzute la Varșovia însuma 641 620 200 lei, pe cînd cel al livrărilor poloneze 1 309 922 600 lei³⁶. Reieșea că livrările românești nu ar fi putut acoperi nici jumătate din contravaloarea cantității de 830 000 tone cărbune. Protocolul adițional 2 se referea la transportul mărfurilor, reciproc livrate, și unele plăți rezultînd din prestații de transport. Acest protocol, semnat

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*. Ion Raiciu a fost numit ambasador extraordinar în Polonia la 1 martie 1946 („Monitorul Oficial”, Partea I-a, nr. 60, 12 martie 1946, p. 2186).

³⁵ *Les relations économiques de la Roumanie avec l'étranger*, Bucarest, Éditions de la Revue Roumaine, 1946, p. 14; vezi și „Economia Română”, anul XXIX, 1—4, ianuarie-aprilie, 1947, p. 28.

³⁶ Arh. M.A.E., fond 71, Polonia, 1945/1946, vol. 10, nepag.

la 31 decembrie 1945, la București, de Mircea Solacolu și Z. Wyrozemski, prelungea convenția până la 31 decembrie 1946, contractele semnate în baza ei rămânând valabile până la 31 decembrie 1947. Prețurile erau calculate după cotele mondiale ale perioadei 10—15 iunie 1945. Plățile trebuiau să se efectueze prin Băncile Naționale ale României și Poloniei, care puneau la dispoziția importatorilor sau exportatorilor conturi în lei³⁷. Plățile se făceau printr-un clearing ținut în „lei de bază”, soldul debitor la sfârșitul perioadei convenționale urmînd să fie lichidat în devize libere.

Din cauza dificultăților, datorate situației grele economice a celor două țări, schimburile nu s-au putut dezvolta normal. Astfel, producția de cărbuni a Poloniei întâmpina mari greutăți. Cu toate acestea, livrări de cărbuni s-au făcut, lucru semnalat și într-o telegramă din 7 noiembrie 1945 a ministrului român de externe, Gheorghe Tătărăscu, adresată omologului său polonez Wrzymowski. Ministrul român își exprima satisfacția în legătură cu punerea în aplicare, începînd cu 27 septembrie 1945, a Convenției privind începerea livrărilor de cărbuni din Silezia³⁸. Pe de altă parte, era o problemă tranzitul prin Cehoslovacia³⁹.

Existau, de asemenea, mari dificultăți și în plata prin devize.

Prezentăm mai jos, situația livrărilor organizate în cadrul Convenției :

Import	Convenția din 7 iulie 1945	Protocol adi- țional 27 sept. 1945	Protocol adi- țional 31 decemb. 1945	Efectuați 31 dec 1946.	Preț unitar
Cărbuni	830 000 tone	530 000 t	163 000 t	109 163 t	8,25
Cocs	—	50 000 l	20 000 t	5 789 t	9,50

Valoarea, în dolari, a importului, pînă la 31 decembrie 1946, a fost de 955 590,25 (900 594,75 + 54 995,50) dolari. În aceeași perioadă România a exportat :

Export	Convenția din 7 iulie 1945	Protocol adi- țional 27 sept. 1945	Protocol adi- țional 34 decemb. 1945	Efectuați 31 dec. 1946	Preț unitar
Petrol	50 000 t.	50 000 t.	30 000 t	10 593 t	11 \$

Totalul exportului (petrol) s-a ridicat la 116 523,00 dolari⁴⁰.

Totalul general al exportului României s-a ridicat la 655 826,80 dolari, soldul debitor fiind 299 763,45 dolari (adică 54 344 152,51 lei)⁴¹. Cauzele neîndeplinirii de către România a onora din prevederile convenției se găseau în scăderea producției petroliere, îndeosebi⁴², și a celei agricole. România avea, atunci, de predat însemnate cantități de petrol în cadrul convenției de armistițiu. De asemenea, experții noștri economici considerau destul de neobișnuit a se cumpăra 183 000 tone dintr-un combustibil de produse calorice și randament insuficient, cu plata a 50 000 t, dintr-un combustibil nobil.

³⁷ *Les relations...*, p. 14.

³⁸ Arh. M.A.E., Fond 71, Polonia, 1945—1946, vol. 10, nepag.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² Valeriu Florin Dobrinescu, *Cu privire la industria extractivă din Moldova în anii 1944—1947*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, XII/1975, p. 223—224.

Direcția Generală C.F.R. avea, la 31 decembrie 1946, un sold în defavoarea noastră de „lei de bază” 22 760 000 (aproximativ 119 000 dolari). Deficitul se datora, în bună parte, refuzului Ministerului Minelor și Petrolului de a autoriza livrările de țiței, lucru ce se datora scăderii generale a producției de petrol și necesității de a asigura, în primul rînd, cotele prevăzute în convenția de armistițiu. În schimb, C.F.R. posedau asupra guvernului polonez o creanță recunoscută de 1 376 000 dolari (1939), care, la puterea de cumpărare a anului 1945, ajunseseră la 2 200 000 dolari. Pe de altă parte, transporturile U.N.N.R.A. garantau cu prisosință acțiunea soldului debitor al balanței schimburilor polono-române. Față de această situație, guvernul polonez a micșorat simțitor expedițiile lunare de cărbune și a amenințat cu sistarea completă. În acest cadru, experții români considerau necesar să se ceară continuarea livrării cărbunilor contractați, adică 73 000 tone, în cote lunare de 25 000 tone și să lichideze creanța. Totodată, guvernul român își lua obligația să livreze cîte 3 000 tone țiței lunar, pentru a lichida cele 19 200 tone, cît mai rămăseseră de exportat. Convenția comercială a expirat la 31 decembrie 1946, iar la 31 martie 1947 a expirat însăși valabilitatea contractului⁴³. De aici, necesitatea unor noi convorbiri cu caracter economic. Menționăm că, la începutul anului 1947, din exportul României către statul polonez 50% îl constituia petrolul, 40% manganul și 10% alimentele. În schimb, cărbunele forma baza importului, el reprezentînd 89% din total⁴⁴.

O delegație economică română a sosit la 28 iulie 1947, la Varșovia, pentru prelungirea convenției din 7 iulie 1945 și pentru reglementarea lichidării datoriilor statului polon, în special cele referitoare la transportul de mărfuri U.N.N.R.A. Discuțiile au continuat apoi în capitala României. La 26 septembrie 1947, Consiliul de Miniștri a aprobat, la București, textul Convenției privind schimbul de mărfuri între România și Polonia, cu Protocoalele anexă, instrumente convenționale încheiate cu Republica Polonă la 9 septembrie 1947 și a dispus punerea lor în aplicare. Prin convenție se urmărea dezvoltarea schimburilor comerciale dintre cele două state, precizîndu-se „egalitatea completă între valoarea mărfurilor livrate de către fiecare parte”. O comisie mixtă urma să examineze, la sfîrșitul fiecărui trimestru din anul convențional, situația schimburilor comerciale și a mărfurilor oferite (articolul 6). Convenția, semnată la 9 septembrie 1947 la București de Alexandru Bîrlădeanu și Ștefan Wenghierow, era însoțită de un protocol privind aranjamentul de plăți între România și Republica Polonă⁴⁵. Acordul împreună cu Protocolul asupra aranjamentului de plăți comerciale și a listelor de mărfuri anexe au fost ratificate la 9 octombrie 1947. Valoarea mărfurilor, în urma schimburilor, urma să atingă suma de 4 milioane de dolari, industria grea românească urmînd să fie aprovizionată cu materii prime. În schimb, România urma să furnizeze Poloniei îndeosebi produse alimentare și petrol⁴⁶.

Raporturile româno-polone cunosc, în anii 1946—1947, noi momente de apropiere. Astfel, într-o convorbire cu ambasadorul român la Varșovia, viceministrul afacerilor externe al Poloniei i-a spus că statul său a ținut foarte mult ca să trimită, mai întîi, o misiune politică în România, înainte de a proceda similar cu alte țări din Europa centrală și de sud-est. Identitatea de comunitate social-economică și politică și relațiile bune existente între cele două state erau evidențiate și de președintele Consiliului Național al Republicii Polone, Bolesław Beirut, care, la mijlocul anului 1946, aprecia că „nimic nu ne desparte și totul ne apropie”⁴⁷. La 14 august 1947, doctor Piotr Szymanski, în calitate de ambasador extraordinar și plenipotențiar al Republicii Polone la București, și-a prezentat scrisorile de acreditare șefului statului român⁴⁸.

Atît Polonia ca și România erau convinse de rolul pe care O.N.U. îl putea avea în organizarea păcii în lume, în promovarea între state, indiferent de mă-

⁴³ Arh. M.A.E., fond 71, Polonia, 1945—1946, vol. 10, nepag.

⁴⁴ Idem, Iugoslavia, 1945—1948, vol. 4, nepag.; „Economia română” anul XXIX, 1—4, ian.-aprilie 1947, p. 30.

⁴⁵ „Monitorul Oficial”, Partea I-a, anul CXV, Nr. 232, 8 oct. 1947, f. 9043.

⁴⁶ Arh. M.A.E., fond 71, Polonia, 1945—1946, vol. 10, nepag.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ „Monitorul Oficial”, Partea I-a, anul CXV, Nr. 187, 16 august 1947, f. 7342.

rimea lor, a unor raporturi echitabile bazate pe respectarea normelor de drept internațional. Pe de altă parte, intrarea în această comunitate nu putea decât să întărească poziția internațională a statului respectiv. Acesta este și motivul pentru care, la 22 septembrie 1947, ministrul polonez de externe Medzehwski, printr-o scrisoare adresată președintelui Consiliului de Securitate, Andrei Gromiko, a cerut acestuia ca la viitoarea sesiune să se reexamineze posibilitatea admiterii României în O.N.U., întrucât Tratatul de Pace au intrat în vigoare, ele fiind ratificate ⁴⁹ (la 13 iulie 1947 România ceruse oficial admiterea în O.N.U.).

Transformările politice petrecute la sfârșitul anului 1947 în România, au fost favorabil primite și în Polonia prietenă. Astfel, ziarul „Głos Ludu” scria într-un editorial că „ele au fost rezultatul schimbărilor democratice din această țară” ⁵⁰. Fără îndoială, abolirea monarhiei în România crea un cadru nou, mai favorabil raporturilor dintre cele două țări și popoare.

Așadar, analiza evoluției raporturilor româno-polone dintre anii 1945—1947 ne arată dorința celor două state de a imprima un cadru nou raporturilor lor politico-diplomatice și economice, care să ofere puțină dezvoltării fiecăreia dintre ele. Evident, în conturarea unei atari situații legăturile tradiționale de prietenie dintre cele două țări și-au avut partea lor de contribuție. Pe de altă parte, profunde schimbări produse în structura social-economică și politică, în procesul de democratizare au favorizat aceste legături. Cercetarea noastră a insistat asupra raporturilor comerciale și financiare, mai evidente în această perioadă, atât Polonia cât și România urmărind ca prin amplificarea lor să contribuie la propria refacere economică și, în felul acesta, la întărirea țărilor democratice.

În raporturile dintre Polonia și România au existat și dificultăți, unele probleme rămase nesoluționate, din perioada anterioară, trebuind să-și găsească atunci rezolvarea. Cert rămâne un lucru, și anume acela că Polonia și România au căutat să rezolve problemele pendinte dintre ele principal, înțelegând greutatea unora sau altora și oferind, în felul acesta, o bază durabilă raporturilor lor mutuale viitoare.

⁴⁹ Arh. M.A.E., fond 71, Polonia, 1945—1946, vol. 10, nepag.

⁵⁰ E. Popescu, M. Rusenescu, *Ecoul internațional al proclamării Republicii Populare Române*, „Studii”, Tom. 20, 6/1967, p. 1119.

GENEZA ÎNSEMNULUI CAP DE BOUR (I)

DE

I. FILIPCIUC

Însemnul heraldic *cap de bour*, în pofida unei serii întinse de cercetări asupra semnificațiilor sale, asupra raportului dintre realitatea desemnată și semn, sau a structurii și evoluției stilistice unitar proliferate în delunga și zbuciumată istorie a Moldovei, rămâne încă una dintre marile enigme ale poporului român.

Cert este că acest însemn apare ca o funcție social-politică și juridică marcantă într-un anumit stadiu istoric din dezvoltarea națiunii române; drept însemn al luptei și victoriei moldovenilor pentru neatințare, drept semn al independenței și suveranității câștigate de Bogdan de Cuhea. Acest adevăr este conținut în legenda despre vînătoarea lui Dragoș „descălecătorul”, fabula nefiind în fondul ei cognitiv-comunicant decât un întâi simbure de semiotică din cultura noastră¹.

Prețios și interesant e că, prin această poveste, însăși comunitatea etnică, încercînd să dezlege taina semnului *cap de bour* din stema statului moldovean, ne oferă totodată și temeiul științific pentru ceea ce azi se cheamă *decodarea semnului*. Astfel, legenda lui Dragoș rămîne și pentru semnul *cap de bour*, ca pentru oricare problemă privitoare la începuturile statului independent, horoscopul fără de care nu se poate porni sau sfîrși vreo investigație.

Cei ce s-au pronunțat în mod serios în legătură cu această legendă și a diverselor ei variante, n-au găsit decât dubii la confruntarea cu datele istoriei. Povestea lui Dragoș are un substrat real, fără îndoială, altfel n-ar fi rezistat prin veacuri. Dar, survine întrebarea, ar fi rezistat oare legenda fără rezistența semnului *cap de bour*?

Se știe, de pildă, că înaintea „descălecării” de către vînătorii bourului Moldova exista ca formațiune prestatală iar capitala Baia, consemnată în documente cu numele *Moldavia* (1334) avea ca sigiliu imaginea unui cerb decapitat, cu capul (din față) așezat deasupra trupului (din profil) fugind spre stînga purtătorului².

¹ *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI, publicate de I. Bogdan*, ed. P. P. Panaitescu, Buc., 1959, p. 159—160; Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, Ed. șt., Buc., 1967, p. 12.

² E. Virtosu, *Din sigilografia Moldovei și a Țării Românești*, în D.I.R. Introducere, II, Ed. Acad., p. 460: „stema din sigiliul orașului Baia este, cum s-a mai spus, în directă legătură cu legenda sf. Hubert, ceea ce arată că la temelia legendară a orașului Baia stă un cerb urmărit de vînători, așa cum la temelia legendară a Moldovei stă povestea unui bour urmărit de Dragoș vodă. În stema Băii, capul cerbului, care — despărțit de trup — privește din față, purtînd un crucifix între coarne, seamănă, din toate punctele de vedere, cu capul de bour din stema Moldovei; iar steaua dintre coarnele bourului corespunde — ca mod de așezare și semnificație — crucifixului aflat între coarnele cerbului. Acestea sînt temeiuri serioase care să ne facă să bănuim că stema Moldovei a fost alcătuită în strînsă legătură cu stema orașului Baia, adică avînd în față, drept model,

Ca motiv etnografic, cerbul apare în legendele medieval-creștine, indiferent de soriginea lor europeană, indică, japoneză, drept o metaforă a credinței și bisericicii, fondarea mai multor cetăți, orașe, mănăstiri, ținuturi fiind localizată datorită vedeniei unui cerb purtând între coarne lumini, stele, cruce³. Ar fi suficient sigiliul tirgului Baia ca să afirmăm că, asemenea altor orașe întemeiate în urma vânătorii cerbului din viziunea creștină, și Baia moldovenilor a avut această legendă precum o atestă emblema⁴.

La apariția *capului de bour* ca însemn oficial instituit de „descălecători”, poporul nu a făcut decît să înlocuiască din vechea legendă a vânătorii cerbului, numele vânătorului prin Dragoș și animalul prin bour. Analizată în această relație, legenda lui Dragoș, în consemnarea lapidară a lui Grigore Ureche, ar fi compusă din :

1. legenda vânătorii cerbului (înlocuit cu bour) pentru întemeierea orașului (ținutului) Baia (Moldavia) ; „păstorii... au dat de o fiară ce să chiamă bour și după multă goană ce o au gonit pren munți cu dulăi, o au scos la șesul apei Moldovei” ;

2. legenda numelui apei Moldovei și a țării : „Și căteaoa cu carea au gonit fiara aceea, au crăpat, pre carea o au chîemat Molda. Iar apei, de pre numele cătelii Moldiei, i-au zis Molda sau, cumu-i zic unii, Moldova. Așijderea și țării, de pre numele apei, i-au pus numele Moldova.” ;

3. legenda toponimicului *Boureni* : „Acolea fiind și fiara obosită au ucis-o la locul unde să chiamă acum Buoreni, deaca s-au descălecat sat” ;

4. legenda însemnului heraldic al Moldovei : „Și hierul sau pecetea cap de bour însemnează.”⁵

Altfel spus, după o tehnică folosită prea ades în folclorul nostru, într-o creație nouă sînt integrate creații mai vechi și structurate spre expresia unui obiectiv imediat, nou, cum e cazul aici, în special cu capul de bour. Legenda lui Dragoș are o unitate, ar fi imposibil de contestat, dar această unitate, la o confruntare cu datele furnizate de istorie, toponimie, folclor, sigilografie, arheologie ș.a.m.d., nu rezistă decît ca structură etno-semiotică. Asta înseamnă că la vremea constituirii statului moldovean poporul nu cunoștea geneza a cel puțin două semne direct legate de procesul întemeierii : numele țării — *Moldova* — și însemnul ei heraldic — *capul de bour*.

Dacă originea lor ar fi fost recentă sau convențională, adevărul n-ar fi putut scăpa atît de ușor ; faptul că pentru explicarea lor poporul formulează o legendă dovedește mai mult că aceste semne existau cu suficient timp înainte

stema orașului Baia, la o dată și în împrejurări pe care încă nu le putem determina ; și că între aceste două steme există o foarte pronunțată înrudită directă, în ceea ce privește emblema, prin adaptarea motivului cu cap de cerb, din stema orașului Baia, la specificul de atunci al regiunii : bourul, pentru a cărui prezență locală pledează și toponimicul *Boureni*, sat vechi, aflat nu prea departe de Baia și în ființă pînă astăzi”.

³ Cea mai veche consemnare a legendei cerbului o datorăm lui Iordaneș, *De Getarum sive Gotharum*, cap. 24 ; alta în *Cronicum Pictum* din Viena, cap. 59 din care cităm : „Stind Geiza cu fratele său Ladislau, s-a ivit un cerb, ale cărui coarne erau pline de lumini aprinse, și a fugit spre o pădure unde s-a oprit. Fiind zărit de soldați, aceștia au început să tragă săgeți după el, iar cerbul a sărit în Dunăre și a dispărut. Ladislau și Geiza au considerat apariția cerbului ca un semn dumnezeiesc, care le-a arătat locul unde să zidească biserica” (Sf. Petru din Vaț) după Romulus Vuia, *Legenda lui Dragoș*, în „Studii de etnografie și folclor”, Ed. Minerva, Buc., 1975, p. 106 ; vezi și Mircea Eliade, *Le Prince Dragoș et la „chasse” rituelle* în „De Zalmoxis à Gengis Khan”, Paris, 1970 ; Octavian Buhociu, *Die Jagd des Auerochsen, der Mythos und seine Magie, die Legende și Der Lowe, die Hirschkun-der Hirsch, der Adler, der Delfin* în „Die rumänische Volkskultur und ihre Mythologie”, Wiesbaden, 1974 ; S. Fl. Marian, *Legenda lui Dragoș*, în „Tradițiuni populare din Bucovina, Buc., 1895.

⁴ Ștefan S. Gorovei, *Dragoș și Bogdan*, Ed. Militară, Buc., 1973, p. 83—86.

⁵ Gr. Ureche, loc. cit.

ca să fie uitată originea lor dar au fost impuse atenției abia odată cu întemeierea, când devin semne ale suzeranității unei comunității distincte din punct de vedere etnic, teritorial și politic.

Explicația încercată de tradiția populară prin această legendă prezintă cîteva adevăruri încă nedepășite de vreo cercetare științifică ulterioară și oarecum modernă; anume, poporul decoda niște semne de origine necunoscută pe baza altor semne cunoscute în mod sigur. Distincția între aceste semne va înlesni apropierea de adevărul istoric conținut în structura etno-semiotică a legendei despre vînătoarea bourului lui Dragoș.

1. Legenda vînătorii cerbului probată de sigiliul tîrgului Baia exclude vînătoarea bourului de către Dragoș. Pe lîngă aceasta, condițiile social-economice ale voievodatelor de sat din Maramureș nu puteau să fi generat în comportamentul voievozilor neaoși imitarea nobilimii maghiare amatoare de „vînători regale”, să practice adică o competiție cinegetică, după cum pretinde legenda. Bruma aceea de funcție politică conducătoare a acestor voievozi peste obște nu-i scotea din rîndul celor ce munciau efectiv. Că se ocupau cu vînarea bourilor ne-am putea îndoi de vreme ce urme de bour nu s-au determinat cu precizie încă pentru timpurile istorice⁶, dar bourul era capturat mai degrabă cu ajutorul lasoului, al plaselor sau gonit spre ocoale pentru înzdrăvenirea cirezilor de vite. Dacă acest animal va fi existat, dispariția lui se explică nu prin distrugere, ci prin domesticire. Că nu-i vorba de o vînătoare ad-hoc ne sugerează și Gr. Ureche cînd notează că „îmblînd păstorii de la Ardeal, ce se cheamă Maramoroș, în munți cu dobitoacele, au dat de o hiară...”. Adevărul a fost sondat și de Miron Costin care se înduioșează: „mare năpaste îi este să fie păstor, pre mărturia maramoroșenilor cu urechile mele am auzit că au fost feciorul unui Bogdan Vodă” de originea modestă a „descălecătorului” Dragoș⁷.

Cronica scrie că al doilea drum al „descălecătorilor” s-a făcut anevoie, „cînd tîind pădurea, cînd dînd pietrele în lături”⁸, ori într-un asemenea peisaj, a ține urma unui animal de la Sighet măcar la Cimpulung nu-i decît o faptă demnă de legendă, nicidecum de crezare. Fabulația se răstoarnă și prin aceea că Dragoș a venit în Moldova, se pare, trimis de rege în urma armatei maghiare, căci nici un document nu-l menționează alături de armată⁹.

Vînătoarea bourului lui Dragoș n-ar fi decît vînătoarea cerbului din legendele hagiografice creștine, din legenda tîrgului Baia, adaptată la o realitate autohtonă imediată, anume apariția capului de bour ca însemn oficial. Posibil însă ca legenda să se fi restructurat odată cu venirea și instalarea lui Bogdan de Cuhea, singurul care ar fi putut folosi pretextul îmblatului cu dobitoacele prin munți, cu toată familia și averea mobilă, spre a trece în Moldova fără să stîrnească bănuiele asupra necredinței de care va fi acuzat în 1365, cînd faptul era bine împlinit.

În nici un caz legenda vînătorii bourului nu era în circulație în vremea cît Dragoș ar fi stat în Moldova, fiindcă, atestînd documentele că ai lui Dragoș s-au întors în Maramureș, este imposibil ca urmașii să nu-i fi glorificat faptele vitejești, dacă le-a săvîrșit: pe de altă parte, spiritul conservator al folclorului maramureșean nu stîrnește îndoilei asupra puterii sale depozitare. Or pe aceste temeuri, virtutea cinegetică a lui Dragoș, immortalizată în folclorul moldovenesc, ni se pare mult depărtată de adevărul istoric. Dacă maramureșenii nu au cunoscut această poveste¹⁰, înscamnă că faptele croului n-au fost săvîrșite de el

⁶ V. Părvulescu, *Cercetări asupra filogeniei vitelor albe de „Transilvania”*, Buletin Acad. Stud. Agr., Cluj, IV, 1933.

⁷ Miron Costin, *Opere*, E.S.P.L.A., 1958, p. 209.

⁸ *Cronicile slavo-române*, loc. cit.

⁹ Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 70: „Tăcerea asupra lui ne dă dreptul să credem că Dragoș a venit în urma oștilor, ca înalt dregător regal”.

¹⁰ Tache Papahagi, *Graiul și folclorul Maramureșului* în „Din viața poporului”, XXXIII, Acad. Română, București, 1925, constată în urma unor anchete: „Din ciclul faptelor vitejești, de remarcă că tradiția maramureșeană posedă prea puțin. Tradiția istorică e aproape inexistentă: nici o umbră de amintire în legătură cu legendarul Dragoș-vodă”, p. XLV.

și că legenda s-a format după plecarea Drăgoșeștilor din Moldova și nu cu prea mult timp după venirea și victoria lui Bogdan de Cuhea.

Oricum vinătoarea bourului din povestea „descălăcării” nu trebuie împinsă spre reproducerea unui fapt real al istoriei deoarece *vinătoarea* și uciderea animalului (câprioară, cerb, bour) ca jertfă pentru întemeierea unei familii, case, cetăți sau pod este un motiv general în folclorul românesc, orațiile de nuntă și colindele prind și o vechime considerabilă.

În toate acestea ni se relatează despre o vinătoare al cărei scop este jertfa zidirii fie că animalul e cerb: „Lin, mai lin, cerbe strețin, / C-ai mei frați de te-or vedea / o să-mi facă nuntița / cu sârmana carnea ta. / Cerbule, cu oasele / mi-or dulgheri casele. / Cerbule, cu pielea ta / mi-or înveli căsuța. / Cerbule, cu singele / mi-or zugrăvi casele.”¹¹ sau chiar bour: „Bour, pe tine te-or prinde, / Bour pe tine te-or tăia, / Bour, cu cornița ta, / Pune-or frunți / La dalbe curți”¹².

Negreșit că există o legătură substractivă între asemenea producții folclorice și legenda vânătorii lui Dragoș, în versiunea consemnată de cronică. Cum colindele cu motivul cerbului sau al bourului aparțin întregii arii locuite de români iar legenda lui Dragoș doar moldovenilor, nu începe îndoială că aceasta din urmă ar putea să provină din primele și nicicum altfel.

Înainte de toate însă bănuim un fond ritualic străvechi. Una dintre dovezile incontestabile în acest sens o aflăm pe Columna lui Traian în scena în care împăratul se pregătește să officieze sacrificiul taurului la inaugurarea podului de peste Dunăre de la Drobeta. Mult mai târziu în timp, dar foarte apropiat ca semnificație, într-una din colindele noastre unui bour i se prevestește: „Dar din trupu, dintr-a-tău, / Face-ar dalb un pod mereu, / Să treacă și bun și rău, / Să treacă și-un frate-al meu. / Mai la urmă, mai la urmă, / Să treacă și Ștefan-Vodă”¹³.

Că acest ritual a fost adus de romani nu mai începe discuție; faptul că a proliferat o serie de creații folclorice stărnește întrebarea în ce măsură ritualul roman desfășurat ulterior, fără îndoială, în întreaga Dacie a găsit un teren propice, un ritual dacic autohton asemănător ca structură cultică. Fiindcă, la o privire a mai multor piese arheologice descoperite pe pământul strămoșesc, piese prezentând motivul bovidului, vom fi nevoiți să admitem că dacii au practicat un cult al taurului în directă legătură cu schimbarea anului, muncile agricole de primăvară și proslăvirea luminii solare¹⁴. Obiceiurile noastre de iarnă nu mai trebuiesc invocate, argumentația lor fiind fără echivoc.

Așadar, vinătoarea din legenda lui Dragoș nu este relatarea unui fapt real, ci reproducerea unui *dat etnografic* — ritualul jertfei pentru întemeiere — care a parcurs istoria poporului român atestându-i formarea, continuitatea și unitatea.

2. Legenda numelui Moldova este și ea o fabulă împrumutată și sudată, chiar foarte măiestrit, la legenda vânătorii cerbului și a bourului. Faptul se justifică și prin interesul acut al strămoșilor pentru numele țării — Moldova —, dar mai ales prin structura ritualului întemeierii, unde un moment important îl constituia rostirea numelui a ceea ce s-a întemeiat (biserica, cetate, oraș, ținut). Care este originea cuvintului *Moldova* încă nu știm. Pentru descifrarea numelui *Moldova* important este să observăm că riului i se spunea *Molda*, fără sufixul *-va*, „cumu-i zic unii, Moldova”. Cu alte cuvinte, riului i se spunea *Molda* iar țării *Moldova* și precizarea lui Grigore Ureche a rămas neprețuită totuși. Pe de o parte, pentru că, din întreaga poveste, s-a acordat atenție doar expediției vânătoarești,

¹¹ G. Dem. Teodorescu, *Poezii populare române*, București, 1885, p. 61.

¹² După O. Buhociu, *op. cit.*, p. 124, care afirma că „melodia acestor colinde aparține aceleiași familii ca și cele al căror text se referă la vinătoarea de cerbi și câprioare, a leului, nisetului și la prinderea altor pești fabuloși din Dunăre”, p. 123.

¹³ P. V. Ștefănuță, *Cercetări folclorice pe valea Nistrului de jos*, în „Anuarul Arhivei de Folclor”, nr. 4/1937, text 79.

¹⁴ D. Berciu, *Arta traco-geilor*, Ed. Acad. R.S.R., București, 1971, p. 121; J. R. Conrad, *Le culte du Taureau*, Payot, Paris, 1961; Al. I. Odobescu, *Capul de bou întrebuințat ca ornament simbolic în antichitate*, în „Arhiva Societății Științifice și literare din Iași”, 1891.

iar pe de alta, fiindcă în decodarea numelui *Moldova* s-au căutat cuvinte asemănătoare în limba română sau în alte limbi, după cum procedase și Miron Costin când afirma existența unui riu Molda aiurea¹⁵.

În această din urmă direcție se înscrie și recenta afirmație a lui Vasile Maciu, cum că în secolul al XIV-lea coloniști sași s-au așezat în apropiere de Baia și „au întemeiat un oraș numit în limba lor *Stadt Mulde*, ceea ce putea să însemne *Orașul Adănciturii* (celelalte făcute pentru căutarea minereului). Numele orașului a fost dat, credem noi, după acela al exploatării miniere — una din dovezi fiind și numele de azi, românesc, al localității Baia (Mină)”¹⁶.

Nici această ipoteză nu se sustine când ne întrebăm cum au putut locuitorii întregului ținut să-și însușească apelativul *mulde-ni*, *mulde* -veni, de proveniență străină, și nu și-au zis țării *Baia* iar lor înșiși *băieși*? A fost influența sașilor atât de puternică încât să schimbe numele țării și al populației statornicite, precum atestă probele arheologice, de veacuri pe aceste locuri. Drept dovadă, că *Molda*, *Moldova* nu putea să provină și să se împămîntenească dintr-un *Stadt Mulde* pentru Baia invocăm numele *Moldovlahia* atestat cu suficient timp înainte de a fi fost repeși coloniștii sași pe teritoriul moldovenilor¹⁷.

Sigur însă că sașii colonizați la Baia au căutat să-și explice și să traducă în limba lor numele *Moldova*, *Moldavia*, cum se chema pe atunci ținutul capitală a țării Moldovei, existentă ca formațiune prestatală înaintea venirii vinătorilor maramureșeni; sașii au descoperit că *Mulde* ar dezlega enigma *moldo*-venilor și l-au tradus prin românescul *Baia*, mai de înțeles decât *Moldova*, ceea ce a și dus la folosirea cuvîntului *Baia* de către autohtoni. Dar acest proces a avut loc pe o suprafață restrînsă și cu mult mai tîrziu față de epoca în care cuvîntul *Moldova* se statornicise puternic în limba română iar *moldovenii* nu mai puteau fi urniți din pămîntul lor de veacuri. Atît de tîrziu încît numele *Moldova* nu mai putea fi descifrat.

Pentru etimologia acestui cuvînt rămînem încă la opinia lui E. Vîrtosu care era convins „că afirmația cronicarului Gr. Ureche, care deriva numele *Moldova* din numele *Molda* — atribuit unei legendare cățele — cuprinde în ea însăși dezlegarea enigmei”¹⁸, cu specificarea că ceea ce reproduce cronicarul este documentul tradiției folclorice. Or, în legenda lui Dragoș poporul încerca să decodeze numele riului *Moldova* și al țării cu ajutorul unei legende mai vechi despre *riul unei cățele*. Acest riu se chema și se cheamă *Suceava* și azi.

În mod sigur legenda acestui riu cuprîndea, sau cel puțin poporul pretinde, o fabulă despre o *cățea* pentru că *suka* în slavă veche, *cyka* în rusă (*sabaka* mai apoi), *suka* în poloneză, *szuka* în maghiară înseamnă *cățea* iar *sucika* în slavă veche și *suczaka* în poloneză, *cățelușă*¹⁹. Cum Grigore Ureche precizează că riului în care s-a turnat fiara vinată de Dragoș i se zicea *Molda*, și doar de către unii *Moldova*, ar urma că și *Sucevei* ca nume la riului i se spunea *Suca*. Faptul poate fi verificat prin aceea că ținuturile udate de un riu erau numite *fara* riului respectiv; Țara Oltului, Țara Maramureșului, Țara Sepenișului, Țara Bîrladului²⁰, Țara Moldovei și probabil chiar și Țara Sucevei, *țara riului cățelei*.¹

¹⁵ Miron Costin, *Opere*, E.S.P.L.A., 1958 : „un riu Molda este în țara Nemțescă; nu departe de aceste locuri”, p. 209; vezi și Constantin C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, Ed. Albatros, 1975 : „Moldova, numită astfel de la riul Moldova (acest nume vine, se pare de la molid)”, p. 210.

¹⁶ Vasile Maciu, *Acea parte a Țării Românești numită Moldova*, în „Maga-zin istoric”, X, nr. 6 (111), 1976, p. 6. Ipoteza este infirmată și de concluziile la care a ajuns D. Ciurea : „Prin urmare exploatarea minieră n-a fost suficientă pentru dezvoltarea și existența însăși a ținutului, ci alte meserii au contribuit în mod esențial la aceasta. „v. D. Ciurea, *Noi contribuții la istoricul orașului Baia*, în „Studii și cercetări istorice, an. VI, 1955, Iași, p. 35.

¹⁷ B. P. Hasdeu, *Istoria critică a românilor*, I, București, 1875, p. 124.

¹⁸ E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 469.

¹⁹ Franz Miklosich, *Lexicon palaeoslaavenico-graeco-latinum*, Vindobonae, 1866 și *Etymologisches Wörterbuch der Slavischen Sprachen*, Sprachen, Wien, 1886.

²⁰ Alexandru V. Boldur, *Țara Bîrlad, numele și unele momente din istoria ei*, în „Revista arhivelor”, An. LI, vol. XXXVI, nr. 3, 1974, pp. 429—435.

Din spusa cronicarului, din numele *țărilor* celorlalte riuri românești și din etimonul *suka* ar rezulta că particula *-va* alăturată la numele riului *Molda* sau *Suca* are valoarea lexicală de *țară*. De unde poate veni acest *-va* — țară e o problemă rezolvabilă de către specialiști; cert este că orientalistul german Forrer descifrase în 1924 o serie de nume grecești în tăblițele de lut ars de la Bogoz-Köy, lângă Ancara, și între cuvintele textelor hitite chiar numele țării aheilor — *Ahhijava*, regat aflat la vest de statul hitit²¹. Comparatia numelor *Moldova* și *Suceava* cu *Ahhijava* ne îndreptățește să credem că *-va* însemna și pentru locuitorii pământului românesc *țară* și că numele *Moldova* aparține unei epoci destul de depărtate în timp ca să fi fost posibilă descifrarea lui de cei din secolul al XV-lea. Folclorul pierduse orice fir explicativ pentru *Moldova* și încerca să dezlege enigma prin analogie cu *Suceava*, care era o formație mai recentă, dacă nu chiar o traducere sau un cale pentru un nume mai vechi, anterior slavului *suka*, de vreme ce particula *-va* se menține.

Nu încape îndoială, așadar, că *Moldova* este mai vechi ca *Suceava*. Ce va fi însemnând *moldo* sau *Molda* rămîne o taină. Spre dezlegarea ei, poporul a înlocuit doar substantivul comun *suka* — cătea, prin cel propriu *Molda*, numele cătelei lui Dragoș, iar faptul că e vorba de canis femina atît în *Suceava* cît și în *Moldova* e încă o probă.

3. Legenda toponimicului *Boureni* (Boureni) este cea mai firavă dintre cele care au slujit la realizarea legendei lui Dragoș. Mai curios este că acest toponimic a fost folosit ca argument în susținerea realității reproduse în fabulă²².

Urmărind toponimicele *Boureni*, *Zimbru* sau „lui Dragoș, Dragoș vom obține un itinerariu al acestui legendar bour de-a dreptul fantastic și nu numai din Maramureș către Moldova. Un sat *Boura* în județul Neamț, altul *Boureni* în județul Dolj, altele *Zimbru* pe Siret, *Zimbrești* în Neamț, *Zimbreasca* în Teleorman dezamăgesc pe oricine ar încerca să creadă că *Bourenii* din Moldova își datorează numele animalului ucis de Dragoș²³. Mai degrabă am crede, în temeiul unor date pe care nu le putem prezenta aici, că originea acestor *Boura*, *Boureni* și *Zimbru*, care le va fi tradus pe primele, are, în măsura în care vechimea lor nu e dubioasă, un substrat ancestral comun, anume reminiscențe din ritualurile cultului solar-agrar al taurului (bourului).

4. Legenda însemnului heraldic al țării Moldovei — capul de bour — este mobilul, liantul și adevărul care structurează celelalte trei legende într-o unitate aproape desăvîrșită atît din punct de vedere dramatic, ceea ce a urmat ca fabula să fie interpretată drept reproducerea realității istorice, cît mai ales din punct de vedere semiotic. În acest din urmă sens, intuiția pe care a avut-o Dimitrie Onciul nu suportă nici un fel de comentariu: „Tot ce este istoric într-un mit nu se află la început, ci la urmă”²⁴.

Spre a nu ni se lua în nume de rău faptul că în descompunerea legendei lui Dragoș am operat o schimbare a ordinii în care cele patru legende au fost redactate de cronicar, reproducem fidel textul: „îmblînd păstorii de la Ardeal, ce să chiamă Maramurăs, în munți cu dobitoacele, au dat de o fiară ce să chiamă *bour* și, după multă goană ce o au gonit pînă la munte cu dulăi, o au scos la șăsul

²¹ Fr. Matz, *Creta, Micene, Troia*. Introducere de Petre Alexandrescu, Ed. șt., București, 1969, p. 33.

²² Vezi nota 2.

²³ Dimitrie Frunzescu, *Dictionarul toponimic și statistică al României*, București, 1873; *Indicatorul alfabetic al localităților din R.P.R.*, Ed. șt., București, 1956; G. Vălsan, *Distribuția în România a trei animale azi dispărute — bour-zimbru-breb* în „Buletinul Societății Regale Române de Geografie”, 1938, p. 26.

²⁴ D. Onciul, *Dragoș și Bogdan fondatorii principatului moldovenesc*, în „Serieri istorice”, I, Ed. șt., București, 1968, p. 114 în urma convingerii că „Nu este greu a cunoaște natura acestei tradiții. Naivă și simplă precum este, ea ni se prezintă d-îndată în parte ca mit etiologic, în care numirile topografice Boureni și Moldova, cum și marca țării, spre a căror explicare s-a scos povestea cu Zimbru (numit și Bour) și cu Molda, sînt puncte de purcedere ale fabulistului. Precum căteaua Molda, așa și vînatul zimbrului de la Boureni și din marca țării, aparțin deci domeniului fabulei”, la p. 90.

apei Moldovei. Acolea fiind și fiara obosită, au ucis-o la locul unde să chiamă acum Buorenii, deaca s-au descălecat sat. Și hierul sau pecetea cap de bour însemnează. Și căteaoa cu carea au gonit fiara aceea, au crăpat, pre care o au chiamat Molda. Iar apei, de pre numele cătelei Moldiei, i-au zis Molda sau, cumu-i zic unii, Moldova. Așijderea și țării, de pre numele apei, i-au pus numele Moldova“.

Lesne se va observa mai sus cum că legenda cătelei Molda (legenda 3 în ordinea dată de noi) a fost colportată ulterior din necesitatea de a explica numele *Moldova*. Autorul fabulei se simte dator cu această explicație, care de fapt nu face parte din structura dramatică a povestirii sau cel puțin ar trebui inserată imediat după numele *Moldova*, și o adaogă spre sfârșit. Dovada cea mai grăitoare în acest sens o constituie absența legendei cătelei Molda și a toponimicului *Boureni* în textul *Cronicii moldo-ruse*, scris în prima jumătate a secolului al XVI-lea²⁵.

Prea posibil, dacă nu chiar sigur, ca la început, legenda lui Dragoș să fi circulat în forma dată de legenda vânătorii bourului și legenda semnului *cap de bour*, care au o unitate substanțială; și, de asemenea, ca în procesul circulației orale, transmitătorii să fi adăugat amănunte noi și locale, legenda cătelei și deci a numelui *Moldova* precum și toponimicul *Boureni*, drept argumente în sprijinul verosimilului istoric.

Singurul fapt istoric real consemnat în legenda lui Dragoș este că odată cu venirea acestuia din Maramureș însemnul *cap de bour* se impune drept însemn oficial al țării Moldovei. Poporul a simțit nevoia unei explicații imediate și spre un asemenea obiectiv a restructurat legende de care dispunea la acea dată (a cerbului sau a bourului și a cătelei) într-o nouă creație. Că acest însemn este adus de Dragoș ne-ar dovedi și sabia de la Ieski-Serai (Turcia); în virful minerului, în centrul unei stele cu șase colțuri prinse într-un cerc, se află pe o parte stema familiei Dragffy (urmași lui Dragoș) — săgeata așezată pe semilună și două stele — iar pe partea cealaltă — capul de bour²⁶. Indiferent cui a aparținut, lui Dragoș sau lui Sas ori chiar altuia dintre Drăgoșeștii din secolul următor, sabia de la Ieski-Serai atestă material că însemnul statal al Moldovei — capul de bour — era revendicat de un nobil din Maramureș, unul din familia Dragffy, mai precis, și nicidecum de vreun urmaș de-al lui Bogdan de Cuhea.

Faptul de apare firesc întrucât, având ținutași din Moldova aceeași limbă, aceeași ocupație, același port și aceleași obiceiuri cu ale maramureșenilor, era absolut normal ca regele maghiar, ținând la anexarea Moldovei alături de Maramureș la regatul Ungariei, să-l trimită pe Dragoș ca guvernator regal și purtător al însemnului maramureșean — capul de bour — drept semn al unui domeniului unitar, întregit și supus.

Ceea ce nu poate fi contestat este că maramureșenii aduc în Moldova acest însemn heraldic înzestrat cu o funcție politică, fie din însărcinarea regelui ma-

²⁵ „Dragoș... a pornit cu drujina lui la vânătoare de fiare și au aflat sub munții înalți urma unui bour și au pornit pe urma bourului... și au prins din urmă călări pe bour la un râu, pe mal, sub o salcie și l-au omorât și s-au ospătat din vinatul lor. Și le-a venit de la Dumnezeu în inimă gândul să-și caute loc de trai și s-au așezat aici și s-au unit într-un singur gând și au hotărât cu toții să rămână aici. Și s-au întors înapoi și au spus tuturor alor săi... Și au pornit ei din Maramureș cu toată drujina și cu femeile și cu copiii... și au ajuns la locul în care Dragoș ucisese bourul și le-a plăcut și s-au așezat acolo. Și au ales din drujina lor un bărbat înțelept, anume Dragoș, și l-au ridicat domn și voievod al lor. Și de atunci s-a început, vu voia lui Dumnezeu, țara Moldovei.

Și Dragoș voievod a întemeiat cel dintâi oraș pe riul Moldova și după aceea a întemeiat orașul Baia și alte orașe, pe riuri și la izvoare. Și și-a făcut pecetie voievodală în toată țara, cu capul de bour“, v. nota 1.

²⁶ Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 103, cu toate că I. N. Mănescu (*Stema Moldovei*, în „Magazin istoric“, nr. 1/1972, p. 7—9) se exprimase hotărât: „Stema cu cap de bour nu poate fi atribuită lui Dragoș. În sec. XV, urmașii acestuia, atît cei din Ungaria (familia Dragffy) cît și cei din Polonia (grupați în herbul Sas) purtau o stemă cu totul diferită; în cîmp albastru o săgeată de argint, deasupra unei semilune de aur ale cărei virfuri susțin cîte o stea, de asemenea de aur“.

ghiar prin Dragoș, fie prin calitatea de voievod avută de Bogdan și familia sa în Țara Maramureșului, când acesta din urmă va săvârși actul întemeierii Moldovei independente. E de presupus însă că, dacă nu Dragoș, cel trimis de rege, măcar Bogdan de Cuhea va fi oficiat la instalarea pe tronul Moldovei independente, în urma ultimilor lupte cu Drăgoșeștii, o serbare în care ritualul sacrificiului pentru întemeiere nu putea să lipsească. Obiceiurile pământului românesc îl vor fi cerut. Era și un mod de a câștiga încrederea comunității autohtone de partea noului cîrmuitor. Semnul *cap de bour* trebuie să fi fost la mare cinste într-un asemenea moment. Cum poporul îl văzuse la Dragoș, acesta a fost numele care intra în legendă, poate chiar în vremea lui Bogdan Intîiul.

Dar, de vreme ce Moldova exista ca formațiune prestatală iar moldovenii puteau avea în circulație și aveau, nu începe îndoială, ca toți românii, colindele despre cerb și bour, precum și ritualul roman atestat al sacrificiului taurului drept jertfă la întemeiere (casă, cîtate, pod etc.), nu e posibil oare ca însemnul *cap de bour* să fi existat în această parte a țării noastre, Moldova, înainte de venirea maramureșenilor...? ²⁷

Un răspuns afirmativ n-ar fi exclus să fie dat de viitoarele descoperiri arheologice. Oricum, în explicarea legendei lui Dragoș trebuie luată în considerare o serie mai largă de factori; sigiliul tirgului Baia și legendele hagiografice creștine, vînătoarea și sacrificiul cerbului și bourului ca jertfă pentru întemeiere din colindele românești, precum și circumstanțele etnografice în care se va fi desfășurat actul independenței Moldovei sub Bogdan Intîiul, ar fi cele mai importante surse, fără să fie și singurele, *datele etnografice* rămînînd să slujească *datelor istorice*.

În ultimă instanță, legenda lui Dragoș se arată a fi o variantă bine definită în timp și spațiu din acel trup de colinde și practici legate de cultul solar-agrar al taurului (boului) la poporul român; adevărul pe care îl conține și documentează este acela al precizării momentului istoric și geografic în care semnul *cap de bour* devine semnul ieșirii Moldovei de sub jurisdicția regatului ungar, un semn de drept internațional prin care se legitima semiotice independența cucerită de Moldova sub conducerea lui Bogdan de Cuhea. Restructurarea *datelor etnografice* străvechi (legenda vînătorii bourului și a riului cătelei) într-o legendă a semnului *cap de bour* dovedește că poporul creator al acestei fabule despre întemeiere a participat cu brațul și cu spiritul la obținerea neatîrnării. Semnul acestui act exprima heraldic ²⁸ maturitatea condițiilor social-economice și politice în care Moldova se afirma drept o putere feudală organizată conform normelor relațiilor politice interne și externe din epocă. Semnul *cap de bour* primea o nouă funcție semiotică, expresia juridic-politică a independenței statului Moldova

²⁷ Gh. I. Brătianu, *Originea stemelor Moldovii și Țării Românești*, în „Revista istorică română”, an, I, București. 1931, p. 59, se întreba naiv dacă nu cumva „o podoabă aflată de voevodul „descălecării” pe pământul cuceririi sale să-l fi determinat să-și însușească această emblemă?”, fiind vorba de motivul ornamental al capului de bou atestat la români încă din vechime.

²⁸ E. Vîrtosu, *L'apparition et le rôle politique et juridique du sceau princier*, în „Revue roumaine d'histoire”, nr. 1, 1967, p. 57—65.

ECOURI ALE STĂPINIRII OTOMANE ÎN PAREMIOLOGIA BALCANICĂ

DE

DUMITRU GH. STANCIU

Logate de teme mai largi ca : istorie și literatură, real și imaginar, teoriile estetice moderne¹ s-au purificat treptat de sentimentalisme, de romantisme și și-au ornat existența cu umor și cu atitudine critică.

Astăzi, fiind mai bine înțeles mecanismul raportului real-imaginar, istorie (politică) — cultură, cercetătorul este mai atent la natura izvoarelor, la dimensiunea lor, mai circumspect cînd este vorba de a face evaluări și mai înclinat spre o relativiza și circumstanțializa rezultatele investigațiilor sale.

Epoca în care se putea afirma cu încredere că *folclorul este arhiva popoarelor* s-a dus. Produsele folclorice sînt și ele creații și anume creații artistice, iar ca creații artistice rostul lor este înanite de toate să întrețină sensibilitatea oamenilor și nu să informeze pur și simplu.

În cadrul produselor folclorice, proverbul — tratat multă vreme ca o specie despre care nu se poate spune prea mult — a constituit o preocupare pentru alcătuirea unor liste, care, treptat, s-au extins, s-au completat și s-au sistematizat (aproximativ) în colecții.

Colecțiile existente astăzi au început apoi să fie circulate, comparate², din aceste raportări s-a născut ideea de a le grupa după conținut în tipologii, în modele abstracte în care să se introducă și să încapă experiența umană în variata ei înfățișare.

Cu ocazia creării unor modele abstracte, eforturile cercetătorilor sînt orientate spre „formal”, părăsind treptat detaliul specificator, concret, situațional. Se cuvine însă să precizăm că nivelul la care a ajuns cercetarea în paremiologie a fost atins numai după o lungă perioadă de acumulări (realizarea de colecții monoculturale sau monolingve) și că perioada actuală a formalizărilor s-a născut pe un fond de cercetare comparativistă (pluriculturală, multilingvă).

Abrevieri :

A=albanez ; Ar=aromân ; B=bulgar ; At. söz= *Ata sözleri ve özlä sözler*, Sofia, 1960 ; Folk. shq.=*Folclor shqiptar*, vol. I, 1961, vol. II, Tirana, 1962 ; Folc. alb. *Folclor albanez — Cetatea Rozafat*, București, 1974 ; G=grec ; Ik.=Ikonomov , N. I., *Înțelepciunea popoarelor din Balcani*, Sofia, 1968 ; K=Vuk Stefanovici Karagici ; M=Muntean, George, *Proverbe românești*, București, 1966 ; R=Rezuș, Petre, *Dacă poți rîde, să rîzi*, Timișoara, 1974 ; S=iugoslav ; Sl.=Slavei-cov, P. R., *Proverbe și zicători bulgărești*, Sofia, 1954 ; T=Tocilescu, Grigore, *Proverbele aromânilor*, în *Materialuri folcloristice* ; Z=Zanne, Iuliu, *Proverbele românilor...*, vol. I—X, București, 1895—1903.

¹ [14].

² [7], [11].

Preocupările din paremiologia contemporană au deschis calea și în direcția reexaminării raportului dintre produsul cultural artistic (în cazul nostru proverbul) și realitatea social-istorică care l-a produs, conservat și vehiculat³.

Drumul acesta al reconstituirii realului din și prin intermediul imaginărilor pare mai îngust astăzi când știm mai multe lucruri despre el, decît ieri sau cîndva, cînd nu știam prea mult și credeam orice⁴.

Este drumul refacerii unui obiect pur (istoria), din altul incifrat (alterat, falsificat) din cauze fortuite (uitarea, pierderea documentelor realului) sau voite: artistizarea realității. Întreprinderea este grea în epoca aceasta a maturizării culturii noastre, dar nu imposibilă. Cît de lungă va fi calea spre reușite adevărate nu știm. Trebuie început totuși cu ceva, ceva care ne este mai la îndemînă: refacerea unor perioade care au avut existență (timpul memoriei) istorică (atestată) apropiată, slab uitată dar și slab inventată (artistizată).

Paralel cu scientifiizarea metodologică în cîmpul cercetării estetice (în cazul nostru în paremiologie) se deschide mai larg drumul spre o antropologie științifică.

Consecvent convinși că era speculației pure s-a dus, fără însă ca speculația să dispară complet, încercăm nu să refacem istoria unei zone geografice, ci numai să adăugăm eventuale detalii acolo unde documentele lipsesc sau se contrazic, adică în domeniul dimensiunilor valorilor (axiologic).

Ocupația turcească în Balcani aparține unei perioade istorice destul de recente. Nici nu s-a împlinit un veac de cînd ea a fost desființată. N-a durat nici prea mult încît să se piardă topită în mituri și mitologii.

În ce măsură adevărul frust și crud al acestei perioade istorice a putut fi alterat în maniere în care îi rămîne calea să dăinuiească transfigurat în artă? În ce măsură creațiile artistice sînt totuși expresia detașării față de o experiență grea și în ce măsură această experiență este totuși prezentă în limbajul artei? Acestor întrebări încercăm să răspundem examinînd un corpus din paremiologia balcanică⁵.

Conexiunea între stările de lucruri din perioada ocupației otomane în Balcani și proverbul balcanic nu a fost stabilită în urma unei intuiții întîmplătoare. Lucrarea de față face parte dintr-o serie de studii similare, în parte publicate, în parte sub tipar, serie care ar putea fixa ușor contururile unor particularități sau similitudini culturale existente în zona balcanică, particularități și similitudini explicabile prin experiențe istorice similare.

Corpusul paremiologic folosit⁷ este destul de neomogen și inegal, așa că și din acest motiv tot ce ne poate oferi el privitor la stările de lucruri legate de ocupația otomană trebuie privit cu rezerva și circumspecția cuvenită⁸. Prin urmare, oricît de transparente ar părea unele esanșioane ale corpusului și oricît de utile ar apărea pentru clarificări istorice, din cauza inegalității ponderii și a gradului de sistematizare a corpusului paremiologic de care dispunem, vom atenua concluziile cu prudența cuvenită⁹ atunci cînd trebuie să operăm cu instrumente slabe și relativ insuficiente.

³ [2, vol. XIII, p. 1—67].

⁴ [2, § 4].

⁵ [2, § 1].

⁶ Pentru proverbul românesc cîmpul paremiologic a fost în ce privește ocupația turcească bazat pe colecția Zanne, pentru cel bulgar culegerea lui Slaveicov și antologia lui Ikononov care ne-a fost de un real folos, și pentru proverbul sîrbesc, albanez și grecesc, cel aromân lipsind.

⁷ [1], [3], [4], [5], [6], [8], [9], [12], [13], [15], [16].

⁸ În sensul că popoarele suddunărene poate au o zestre paremiologică cu ocupația otomană mai bogată și mai nuanțată decît am putut sesiza noi.

⁹ Celelalte genuri folclorice purtătoare de cîntece voinicești, hăducești, balade etc. au o mai mare sensibilitate și au prins mai deplin fenomenul, așa se explică că a și atras pe cercetători.

Privitor la modul în care poate fi folosit totuși acest corpus în scopurile menționate, este de la sine înțeles că sîntem, de la început, siliți să optăm pentru o anumită ordine a folosirii eşantioanelor din corpusul paremiologic balcanic, ordine străină structurii oricăreia dintre colecțiile folosite.

Să introducem mai întîi un criteriu de clasificare a cîmpului problematic legat de ocupația otomană în Balcani, care poate fi discutat mai mult în ri-gorearea lui și mai puțin sub aspectul rezultatelor la care se ajunge.

I. Asprimea ocupației otomane este simțită mai intens la sud de Dunăre

- 1 — Ar. Aravdâ și tați, macă vrei z-bînedi (T., 89).
- 2 — Ar. Ai turc tu hóră, cu ghietlu la inima vai bînézi. (Z. VI, 14.368).
- 3 — A. Ku turku ve kambênê aty s'del bar (Folk. shq., p. 15).
- 4 — B. Дето стѣлъ, трева не никне (Слав., p. 219). Дека мине, трева не ниче. (Ик. 476).
- 5 — R. Pe tot ce pune mîna se usucă. (Z. II, 3779).
- 6 — Ar. Ascipâși di min' furești, s-cadi tu min' tuțești. (T. 2214).
- 7 — Ar. Di-l' vrei ară'u alintu, tu min' turțești s-lu vedi. (T. 2210).
- 8 — Ar. Dă ș-fuđi di turcu. (T. 2195).
- 9 — Ar. Ti nel'inâși, la turcu, ma rău va ti calcă. (T. 2201).
- 10 — B. Ако в гора — вуци, ако в село — турци. Радомир. (Слав., p. 89).
- 11 — S. Ako y selu turci, ako y polju vuци (K., N 138).
- 12 — R. Turcului să-i dai bani și să-i scoți ochii. (Z. VI, 14357).
- 13 — R. Turcul te bate, turcul te judecă. (Z. VI, 14353).
- 14 — R. Bun e Dumnezeu, aproape-i pădurea. (Z. X, 10826).
- 15 — B. Ако на криво, не смея от бога : ако на право, не смеам от бега (Слав. p. 97).
- 16 — S. Ако пу криво, не ѿмѣм од бога, ако пу право, не ѿсмѣм ем од бега (K., N 137).
- 17 — B. Попът с книга, а турчинът със сила (Слав., p. 466).
- 18 — S. Нешто поп кнѣгом, нешто турчин силом, еле сиромашу не пета ништа. (K., N 7 635 и N 5 032).
- 19 — B. Кучето, като му наближи смъртта, отива да пикае на джамията пи вратата (Слав., p. 327).
- 20 — T. Eceli gelen köpek cami duvarını pisler. (At. söz., p. 58).
- 20 a Ar. Cî'nili, cîndu-l' v'ini s-psusească, s-ch'iși la g'imie. (T. 380).
- 21 — R. Cînele uncori intră în biserică, dar nici biserica nu se spurcă, nici cînele nu se sfințește. (M. 2259).
- 22 — B. Минава като през турски гробиша. Разград. Софий. (Ик., 1 214).
- 23 — S. Пролази као мимо турско гробље. (K., N 5 226).
- 24 — B. Ско влезе прав, не пализа здрав. (Слав., p. 89.).
- 25 — S. Ко улезе прав, не излезе здрав : ко улезе крив, не излезе жив. Върху тѣмниците и затворите в турско и общо върху правосъдието им. (K., N 3 032 и N 14).
- 26 — R. Cum e turcul și pistolul. (Z. VI, 14356 și III 7703).
- 27 — R. Au venit turcii. (Z. VI, 14377).
- 28 — R. Parcă-i aleargă turcii. (Z. VI, 14378).
- 29 — R. Doar nu vin turcii. (Z. VI, 14379).
- 30 — R. Nu mai e în timpul turcului. (Z. VI, 14382).
- 31 — R. A fi dat turcii. (Z. VI, 14391).
- 32 — R. Bate vîntul din Balcani / De o mulțime de ani. (Z. VI, 14483).
- 33 — R. Numai Dunărea știa / Cîte țara suferea. (Z. VI, 13398).
- 34 — R. Te trec Dunărea. (Z. VI, 13401).
- 35 — R. Parcă ești de la Plevna. (Z. VI, 13894).
- 36 — R. Ca Osman Pașa / Care a căcat cămașa. (Z. VI, 13840).

Din examinarea exemplelor (1—36) poate rezulta :

- a Sentimentul unei crunte apăsări din partea ocupației otomane este general prezent în sudul Dunării (A, Ar, B, S).
- b În zona sud-dunăreană albanezii și aromânii prezintă — legat de ocu-

pația otomană, o reacție mai vehementă, explicabilă, poate, temperament, pentru că ocupația nu s-a dovedit mai blândă cu bulgarii sau sîrbii. c În sudul Dunării ocupația este simțită ca ceva statornic, pe cînd la români ocupația are aerul de a fi periodică, trecătoare (12, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34) sau sînt semnalate chiar și momente ale înfrîngerii otomane (35, 36).

d Ocupația turcească este simțită în sudul Dunării ca o stare implacabilă, ca un sumum al răului, incomparabil cu oricare alt rău (1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 15, 16, 17, 24, 25).

e Suddunărenii, spre deosebire de români, nu consideră pădurea ca pe un loc al salvării : a se compara 10 și 11 cu 14.

f Nu există în sudul Dunării, privind, în sine, ocupația turcească, loc pentru umor, ci numa spaîmă împinsă pînă la deznădejde, respingere totală a tot ce este turcesc (cimitir, geamie etc.); în schimb, la români stăpînirea otomană nu apare chiar ca o stăpînire, ci ca un rău trecător de care se poate eventual scăpa prin negociere și pe seama căruia se poate chiar glumi (26, 35, 36).

g În nordul Dunării lipsesc proverbe și zicători legate de indicii unei așezări turcești depline : cimitir, geamie, închisoare turcească etc., așa se explică faptul că nu avem corespondente pentru proverbele suddunărene (15, 16, 19, 20, 22, 23, 24, 25).

II. Ironie la adresa turcului

37 — B. Духа тиквите отдалеч. Парен каша духа. (Слав., p. 439; 316 и 235)

38 — S. Пуха ка и хоца иа тикву. — Приповиједа се како се некакъв хоца опарио једупи кухане тикве (бундеве), па послје парио на тикву и кад је випео на пољу на вријежи (К., и 5 289).

39 — R. Cine s-a ars cu ciorba, suflă și-n iaurt. (M. 2097).

40 — B. Биното прави везиря резил (Слав., p. 154).

41 — T. Şarap veziri rezil uapar, fida durdugu gibi durmaz. (At. söz. p. 130).

42 — R. Unde intră vinul, rușinea iese de acolo. (Z. IV, 9448).

43 — A. Bea rachiul, dar nu mintea. (Folc. alb., p. 250).

44 — Ar. Şi z-beai şi numă bună s-ai, nu s-faţi. (T. 178).

45 — B. До толкоз кусур и у кадиевата дъщеря се намярва (Слав., 223).

46 — T. Bu kadar kusur kadi kızinda bile bulunur. (At. söz., p. 17 şi 37).

47 — B. Искан ли на тунчин злото, благославй го да пропие (Слав., p. 285)

48 — S. Ако пеш да се осветиш турчину, млои бога да почие пити ракију : ако пеш да се осветиш србину, моли бога да оде у хајдуке.

Јер турчин, кад почне пити, он пије, док не пропадне, сасвиин ; а србин каоко оде у хајдуке, веп је купу своју раскупио, а и глава му је готово на копу (К., и 135).

49 — B. На турчин даслукът е на коляното му (Слав., p. 365).

50 — S. У турбина вјера на кољену. — Не можеш му се ослонити на вјеру и на ријеч. Може бити да се мисли : док сједи, кад ти вјеру задаје дотле му и вјера стоји на кољену ; а како устане, онда и вјера с колена сладне и нестане је (К., и 6864).

51 — B. Да знае кадия какво је ракия, не би станал кадий, станал би бекрия (Слав., p. 139).

Да зна кадија што је ракија, он би мјесто питапа држао бардак под главом (К., и 920).

52 — S.

53 — R. Barem de m-aş turci să mă fac paşă. (Z. IV, 10557).

54 — B. Аз му казвам „Скдпен съм“, а той пита колко деца имам. — Кога някой не разбира, или не рачи да вникне в положението на другито (Слав. p. 85).

55 — S. Ја (му) кажем адумац сам, а он пита колико пеце имам. (К., и 2 052).

56 — R. Cel scotit nu cunoaşte cîntea fetei. (Z. II, 5896).

57 — B. Дека сете турци, и гол Хасан. Шип (Слав., p. 216).

58 — S. Куд сви турци, туд и пелави Мрјо (К., и 3 133).

59 — Ar. Iu toţi turčil'i şi Asan. (Z. VI, 14371).

Proverbele grupate sub II (37—59) exprimă idei și atitudini în care mintea, liberată de mari pasiuni, ură, spaimă, disperare, reușește să prindă cu umor pe turcul privit ca om, nu ca un simbol al autorității, cu toate slăbiciunile lui. Este poate în aceasta și o răzbunare pe alt plan, însă plecându-se totuși de la niște realități.

a Lăcomia și graba turcului la mîncare (37, 38).

b Tentativa față de licoarea oprită (alcoolul), (40, 41, 42, 43, 47, 48, 51, 52).

c Infirmitățile și sluteniile nu ocolesc nici pe cei de sus (45, 46, 49, 50).

d Efemeritatea cinstei, onoarei, a cuvîntului dat la turc (49, 50).

e Starea infirmității sexuale (eunucul) a putut genera gluma în zona balcanică (54, 55).

f Trebuințele fiziologice nu separă pe oameni (57, 58, 59).

g Se cuvine să se menționeze că românii au totuși o poziție aparte în toate cazurile menționate la (a—f), astfel (39) raportat la (37) și (38); (42) raportat la (40, 41, 42, 43, 47, 48, 51, 52); (53) raportat la toate proverbele din II; (56) raportat la (54,55) prezintă pe români fixați într-un sistem de valori mai larg, valori aproape rupte de conținutul balcanic: legat de lăcomie (*Cine s-a fript cu ciorbă suflă și în iaurt*), nu este satirizat nici hoggia, nici vreun aliment turcesc; beția este un cusur cu consecințe pentru mintea omenească în genere și nu numai pentru mintea turcului sau a demnitarului turc (42, 44) este reprezentativ pentru o gîndire eliberată, detașată, nereținută de umbra vreunei anxietăți sau sentiment de jenă față de poporul care a stăpînit Balcanii; nici o barieră nu l-ar împiedica (53) pe român să ajungă pașă, dacă ar face concesiia să se turcească; infirmitatea eunucului nu constituie un pretext pentru a ironiza imbecilitatea celui care n-o înțelege, ci pe eunuc însuși ca frustrat în raport cu viața.

III. Moravuri legate sau generate de autoritățile otomane

60 — Ar. Turcul la sirgl'aști brînlu si-l' lu calți. (T. 2203).

62 — Ar. Canda v'in v'anțarli ! (T. 2341).

62 — Ar. Ca v'anițar face. (T. 2342).

63 — R. Dă-i punga sultanului / și ești mai marele divanului. (R., p. 45).

64 — Ar. Co-arusfetea ascăch' și di cap di om. (T. 2445).

65 — Ar. Ca subași s-poartă. (T. 2702).

66 — Ar. Ti vatîm și ț-umplu ch'alea cu flurii. (T. 319).

67 — Ar. V-ați treacă, ca porcul în Larsa. (T. 1906).

68 — В. Вързаха му тенеке на опашката. Соф. Ик. н 306).

69 — T. Kuyruğuna teneke bağladılar. (At. söz., p. 110).

70 — Ar. L'i spindurară tinich'elu. (T. 2160).

71 — R. I-a pus tinicheaua de coadă. (Z. III, 7917).

72 — В. (Пе) Пишим пърътъ, тугас ълътъ. Ик., н 1 715).

73 — R. Pe bani peșin (pe bani gata). (Z. 1959).

74 — В. Който са враща от пилѫфа, да му се строши лъжицата (Слав., p. 317).

75 — T. Pilâvdan dönenin kaşığı kirilsin (At. söz., p. 122).

76 — В. Пилъшицето отрязан пръст не боли (Ик., № 1323).

77 — T. Şeriatin (cemaatin) kestigi parmak kanamaz. (At. söz., p. 130).

78 — В. Днес везир, утре резил (Слав., p. 221).

79 — S. Данас везир, сѹтѹра резил (К., № 967).

80 — R. Azi Stan, mîne căpitan. (M. 1288).

81 — В. Стани, дядо поне да седне граматикът (Слав., p. 538).

82 — A. Ngreu o prift të rrijë hoxha. (Folk. shq., p. 212).

83 — В. С питане Цариград се намира (Слав., p. 503).

84 — S. Питаупи у Цариград (може се отипи). (К., № 4 486)

85 — T. Sora sora kâbe bulunur. (At. söz., p. 127).

86 — A. Me të pyetur vete ne Stamboll. (Folk. shp., p. 207).

87 — R. Întrebarea trece marea. (M. 4277).

Proverbele de la § III au fost selectate pentru a se întregi conturul periferic al unei ocupații străine. Ele se referă mai mult la un ecou în moravuri,

ecou născut dintr-un contact direct între culturi de autoritate politică inegală.

Chiar și dintr-o listă redusă de proverbe, ca cele din § III (60—87), se poate vedea o parte a moravurilor balcanice datorate stăpînirii otomane și anume:

a Atitudinea provocatoare a ocupantului (60, 61, 62, 65).

b Corupția (63, 64).

c Apărarea autorității prin corupție (67).

d Bigotismul religios turc (77).

e Publicitatea situațiilor prin stîrnirea hazului public (68, 69, 70, 71).

f Lipsa creditului în comerț (72, 73).

g Atitudinii față de mîncarea națională turcească (pilaful) (74, 75).

h Ideea de culpabilitate (76, 77).

i Instabilitatea socială (78, 79, 80).

j Prioritatea pretoului turc (81, 82).

k Puncte de referință extrase din recuzita turcească (83, 84, 85, 86).

Desigur că etichetările de la (a—k) sînt sumare, excesiv de simplificatoare. Este cunoscut că mai toate proverbele sînt eșantioane esențializate ale unor narațiuni, dar nu insistăm asupra rigorii și exactității acestei etichetări, cît asupra caracterului variat și cuprinzător al acestuia față de moravurile balcanice. Cu ironie sau fără ironie, tabloul e sumbru, proverbele vorbesc de la sine.

IV. Rezervă și prudență în relațiile personale cu turcii

88 — В. Турчин почратим не хващай, Ик.- на жена тайната си не казвай и чуждо чедо не посивай (Ик., № 2458).

89 — G. Să nu spui nevastei secretele și să nu-ți faci jandarmul prieten (Lucatos, nr. 337, p. 54).

90 — В. Турчин вярра има ли? Или: Турчин вярра няма (Слав., p. 577).

91 — A. S'auñete in- (i) zanë besë as uijt, as turkut. (Folk. shq., p. 16)

92 — В. Бейчето е бейче, ако би ще без парица; а магарето е магаре, ако би ще и в жълтица (Слав., p. 120).

93 — S. Беговац е беговац, ако непе имаги ни повац; а уагарац е магарац, ако не имати и златаи покровац (К., № 175).

94 — R. Decit unealta străinului mai bine robul turcului. (Z. VI 14104).

Lista de proverbe de la § IV este și mai sumară, dar oricît s-ar lungi, ea rămîne tot atît de concludentă.

Menționăm numai că românii nu au corespondente pentru situațiile prezentate la (88—93) la modul acesta circumstanțializat (relații român-turc). Scepticismul, rezerva, prudența în relațiile cu semenii sînt prezentate și în proverbele românești, dar românii preferă pe turci altor străini (94). Nu întîmplător au făcut alegerea și marii noștri voievozi în problema capitulațiilor.

•

Problemele ridicate de cercetarea comparată a proverbelor din Balcani privesc la stăpînirea otomană fac parte din influența turcă în general, care și-a lăsat amprenta în memoria și psihologia popoarelor. Problema beneficiază de o bibliografie vastă, însă n-am apelat la ea, ci ne-am mărginit la conținutul proverbelor, căutînd, pe cît s-a putut să evităm speculația, oricît de tentativă ar fi fost la un moment dat.

Am grupat corpusul de proverbe selectat din colecțiile menționate într-o ordine descrescătoare: de la relații între popoare (turc — popoare balcanice) la relații interindividuale.

Fie că avem în vedere întregul corpus de proverbe discutat, fie că luăm în considerare pe indiferent oricare grup din cele patru § (I—IV), rămîne evident că situațiile din nordul Dunării sînt diferite de cele din sudul Dunării.

În relațiile cu turcii, la oricare nivel ne-am referi din cele prezentate aici, românii nu manifestă în proverbele lor psihologia omului fără ieșire.

Chiar dacă avem în vedere circulația motivelor, contaminarea, radiația sau poligeneza creațiilor folclorice, fenomene care ar fi putut să dea un mai accentuat caracter de omogenitate tabloului vieții pe care o exprimă, totuși ne separă pe noi, românii, chiar în problema relațiilor cu turcii, o notă de seninătate, încredere, care a generat umor, de lumea din sudul Dunării.

BIBLIOGRAFIE

1. *Ata sözleri ve özlü sözler*, Sofia, 1960.
2. Bounouri, Vincent, *Le mythe*, în *Enciclopédie thématique Weber*, vol. III, Barcelona, 1972, p. 1—67.
3. *Folklor Shqiptar*, 2 vol., Tirana, 1961—1962.
4. *Folclor albanez, Cetatea Rozafat*, București, 1974.
5. Ikonov, N., *Înțelepciunea populară balcanică*, Sofia, 1968.
6. Karagici, Vuk Stefanovici, *Proverbe sîrbești*, Beograd, 1900.
7. Kuusi, Matti, *Towards an international type-system of proverbs*, în *Proverbium*, 19/1972, p. 698—735.
8. Lucatu, Dimitrie, *Maxime chefalonică, proverbe practice și filosofice împărțite pe capitole, după tema lor*, Atena, 1952.
9. Muntean, George, *Proverbele românilor*, București, 1967.
10. Piaget, J., *Epistémologie des sciences de l'homme*, Paris, 1971, cap. I.
11. Permiakov, G. L., *De la proverbe la povești (note privind teoria generală a clișeeilor)*, Moscova, 1970.
12. Rezuș, Petru, *Dacă poți ride, să rizi*, Timișoara, 1974.
13. Slaveicov, P. R., *Bălgarski prîticii i nocloviři i harakterni dymi*, Sofia, 1954.
14. Tagliabue — Malpurgo, *Estetica contemporană*, București, 1976, 2 vol.
15. Tocilescu, Grigore, *Proverbele aromânilor*, în *Materialuri folcloristice*, p. 415—705.
16. Zanne, Iuliu, *Proverbele românilor...*, I—X, București, 1895—1903.

DRUMUL ROMÂNILOR SPRE INDEPENDENȚA DE STAT

DE

L. BOICU și GH. PLATON

Lupta popoarelor pentru cucerirea independenței de stat, pentru menținerea și consolidarea ei constituie una dintre trăsăturile esențiale ale istoriei relațiilor internaționale, ale istoriei în general. Cum este și firesc, lupta fiecărui popor pentru independență statală a îmbrăcat forme diferite, s-a definit prin particularități proprii, ce țin de factori istorici și naturali, de timp și de loc.

Lupta românilor pentru independență statală a dezvăluit trăsături specifice care n-au fost, nu sînt și nu pot fi ignorate de istoricul avizat. Acele trăsături specifice au ca punct de pornire un șir de *factori distinctivi*, care-i deosebesc pe români de popoarele înconjurătoare. Este vorba de originea, limba, obiceiurile românilor, care s-au circumscris într-un cadru de unitate etnico-teritorială și care au întreținut un puternic sentiment al individualității, nealterat însă de exclusivism. Așa se explică de ce, în decursul întregii istorii, lupta românilor pentru independență statală a fost însoțită de aspirația și acțiunea practică spre *unitate*¹, peste granițele politice vremelnice impuse de fărîmițarea ce caracterizează orînduirea feudală.

O altă trăsătură specifică, de cea mai mare însemnătate, a istoriei poporului român constă în aceea că de la constituirea primelor state feudale (secolul al XIV-lea) și în pofida unor rapturi teritoriale sau dominații străine, de-a lungul secolelor, românii nu au pierdut, nici un moment, ființa statală. Ce-i drept, aceasta din urmă, în anumite perioade istorice, a fost lipsită de atributul suveranității, dar lupta pentru dobîndirea deplinei independențe și suveranități n-a fost niciodată abandonată. Această luptă a îmbrăcat forme și a utilizat căi și mijloace specifice, în funcție de modificarea împrejurărilor istorice.

După mai bine de două secole de lupte, Transilvania a fost cucerită în secolul al XIII-lea de maghiari, dar ea a devenit, cu începere din 1526 (bătălia de la Mohacs) — și în forme depline în 1541 — un principat autonom, cu un statut politic asemănător principatelor surori, Moldova și Țara Românească. Aceasta din urmă și-a cîștigat independența pe calea armelor în 1330, prin înfrîngerea lui Carol Robert, la Posada, în vreme ce Moldova a obținut independența la mijlocul secolului al XIV-lea. Este de observat că statele feudale românești s-au constituit, ca pretutindeni în Europa, ca rezultat al maturizării condițiilor economice și social-politice interne, dar una dintre trăsăturile definitorii ale acestui proces este tocmai lupta victorioasă împotriva forțelor expansioniste externe.

Este adevărat că domnitorii Moldovei și ai Țării Românești au fost și vasali ai coroanei ungare; însă, așa cum bine s-a observat², nu pentru teritoriile țărilor lor, ci pentru cele stăpînite în Transilvania (Amlaș, Făgăraș, Vințul, Geoagiul,

¹ Cf. *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, Editura Academiei R.S.R., București, 1968.

² Alex. Lapedatu, *Antecedentele istorice ale independenței române*, București, 1927.

Rodna, Bistrița ș.a.), după cum Mircea cel Bătrîn (1386—1418) a fost vasal al Porții pentru teritoriile pe care le stăpânea în dreapta Dunării. De altfel, țările române exercitau atribuțiile esențiale ale suveranității și independenței³: libertatea de a dispune în afacerile interne și externe, alegerea domnitorului, armate proprii, încheierea de legăminte și tratate, baterea de monede ș.a.

Starea de independență era menținută prin războaie de apărare care se sfârșeau numai pentru a reîncepe și care au intrat într-o nouă fază odată cu cucerirea primejdiei otomane. De la sfârșitul secolului al XIV-lea, Mircea cel Bătrîn va purta războaie cu turcii timp de trei decenii; două decenii a luptat Iancu de Hunedoara în Transilvania; cînd Iancu și-a încheiat cariera și viața cu victoria de la Belgrad, în 1456, a apărut, în Moldova, Ștefan cel Mare⁴. Conducătorii români ai acelor bătălii au urmărit, adeseori, o contopire a tuturor forțelor și atragerea țărilor vecine și chiar a puterilor europene. Românii din cele trei provincii, nu o dată, s-au găsit uniți, în lupta pentru independență, sub conducerea lui Mircea cel Bătrîn, Iancu de Hunedoara, Ștefan cel Mare, apoi Mihai Viteazul; alături de ei s-au aflat naționalitățile conlocuitoare: maghiari, germani ș.a.

De la primele ciocniri cu turcii, românii au purtat războaie mai bine de un secol, asigurându-și, în acest fel, existența statală⁵. Disproporția de forțe era însă prea mare; în cele din urmă, Principatele Române — Dobrogea fusese anexată de Poartă în 1429 — au fost nevoite să accepte suzeranitatea otomană, în anumite condiții. În raporturile cu Poarta otomană, Principatele Române au ajuns prin a fi tributare; aceasta însă „nu atingea cîtuși de puțin drepturile lor suverane, căci tributul pe vremea aceea, ca și mai târziu, de altfel, nu însemna în dreptul ginților pierderea suveranității. Tribut a plătit Venetia, tribut a plătit Casa de Habsburg”⁶. Noi vom preciza că turcii înșiși considerau tributul numai o „plată a păcii”, adică o răscumpărare a stării de pace. De la condiția tributară, Principatele Române au trecut către mijlocul secolului al XVI-lea la o condiție de vasalitate. Cum însă această trecere nu s-a făcut prin cucerire armată, vasalitatea a îmbrăcat un caracter și o formă *sui generis*, dînd Principatelor Române un statut juridic pe care nu-l întîlnim la nici unul din statele sau provinciile Turciei europene. În 1815, de pildă, Poarta otomană a răspuns ea însăși, în repetate rânduri, Petersburgului și Vienei că nu va acorda Serbiei privilegiile pe care le aveau Moldova și Țara Românească deoarece Serbia era o provincie cucerită, pe cînd cele două principate române erau „provincii” care „s-au dat” prin capitulații „scrupulos observate” în toate timpurile⁸.

Statutul special al Principatelor Române se poate explica parțial și prin aceea că dreptul musulman, de esență exclusivist-religioasă, nu se aplica pe teritoriul lor, dar hotărîtor în definirea acestui statut a fost faptul că relațiile cu Poarta au avut un caracter contractual, indiferent dacă au fost sau nu încheiate capitulații⁹. A rezultat un statut juridic internațional propriu: autonomie internă, domnitori și administrații de stat, un teritoriu separat care nu forma corp comun cu cel otoman, nici măcar din punct de vedere vamal, turcilor fiindu-le interzise achiziționarea de bunuri imobiliare, practicarea cultului musulman, ocu-

³ *Ibidem*.

⁴ Cf. Constantin C. Giurescu, *Lupta poporului român pentru independență politică înainte de 1877*, în „Analele Universității București”, seria științe sociale, Istorie, an XVI, 1967, p. 56.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Alex. Lapedatu, *op. cit.*, p. 297.

⁷ Pe larg la Ion Matei, *Quelques problèmes concernant le régime de la domination ottomane dans les pays roumains*, în „Revue des études Sud-Est européennes”, nr. 1, 1972, p. 65—81 și nr. 1, 1973, p. 81, 95.

⁸ N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, II, București, 1896, p. 501. Aceleași explicații pentru statutul particular al Principatelor Române au fost date de turci și la încheierea păcii de la Carlovitz, din 1699. Cf. Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, București, 1955, p. 210—211 (ediție Iorgu Iordan).

⁹ Mircea Malița, *Independența României și acțiunea pentru desființarea jurisdicției consulare*, în „Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.”, nr. 2, 1967, p. 28.

parea armată ș.a.; în vreme ce legile otomane n-aveau nici o autoritate în Principate, românii se bucurau în Turcia de imunități asemănătoare cu cele ale suptșilor statelor suverane. De asemenea, domnitorii români aveau reprezentanți personali la Varșovia, Constantinopol etc. Ce-i drept, în capitala Imperiului otoman își aveau reprezentanți („capuchehaie”) toți guvernatorii sultanului, numai că cei ai domnitorilor români exercitau atribuții ce-i apropiau de trimișii plenipotențieri ai statelor străine.

Statutul particular al Principatelor Române a întreținut speranța deplinei suveranități, iar încălcările lui au sporit avântul luptei pentru totala emancipare. De aici, ridicările la luptă, ca cele conduse de Radu de la Afumați (1522—1525), care a purtat 20 războaie, ca cele înscrise cu litere de aur în epopeea națională conduse de Ioan Vodă Viteazul (1572—1574), Mihai Viteazul (1593—1601), care reunește, în 1600, sub sceptrul său, Țara Românească, Moldova și Transilvania. În secolul al XVII-lea și la începutul celui următor, lupta este continuată de Radu Șerban (1602—1611), Mihnea al III-lea (1658—1659), Dimitrie Cantemir (1710—1711) care se alătură, în 1711, lui Petru cel Mare ș.a.

După 1699, centrul de greutate al politicii europene se mută în estul continentului. Pornită pe calea reculului ireversibil, hotărâtă să pună capăt „trădării” domnitorilor români, ai căror teritoriu reprezenta un culoar ce conducea spre Constantinopol, Poarta otomană a instaurat în Principatele Române regimul fanariot, care a constituit o grevă alterare a statului lor politic; domnitorii, de pildă, numiți de Poartă și nu aleși de țară, urmau să joace rolul unor funcționari ai sultanului. Dar chiar și în acele împrejurări, cind „funcțiunea de politică externă și cea de apărare a statului era, teoretic, îndeplinită în Țara Românească și în Moldova de guvernul otoman, se poate vorbi de o activitate diplomatică la noi, și mai mult încă — de o diplomatie românească. Răspunsul pozitiv este dat de mărturiile documentare, din care rezultă că vasalitatea Principatelor din nordul Dunării, atît cît ea a durat, implică faptul că ele erau exceptate de la protecția Coranului, în afară de menținerea suveranității interne — o formă de autonomie politică, teoretic combătută, dar în același timp tolerată de turci și utilizată de prinți în funcție de circumstanțe, potrivit posibilităților fiecăruia, mergînd uneori pînă la independență”¹⁰.

Avansul Austriei, apoi, îndeosebi, al Rusiei, pe fondul adîncirii crizei Imperiului otoman, a pus în repetate rînduri și problema soartei Principatelor Române. Calcule politice izvorite din mentalități feudale au vehiculat proiecte de anexări sau împărțiri, dar un loc crescînd avea să-l ocupe soluția unirii, explicabilă prin luarea în considerare a factorilor etnic, așezarea geografică și statut juridico-politic internațional al Principatelor Române, de unde și perseverența și amplitudinea ideilor și chiar a concepțiilor privitoare la transformarea acestora din urmă într-un stat tampon unit și independent (regatul Daciei, de pildă). Este de menționat că la Nemirov, în 1737, a fost inclusă, pentru prima dată într-o conferință internațională, problema independenței Principatelor Române¹¹, unirea și independența acestora rămînînd un punct permanent pe agenda preocupărilor personalităților și a cercurilor politice implicate în „chestiunea orientală”.

Este de la sine înțeles — nu facem decît să amintim fapte de mult cunoscute — că războaiele victorioase ale Austriei și mai ales ale Rusiei¹² au dus la slăbirea Imperiului otoman, înlesnind popoarelor aflate sub dominația Porții lupta pentru desprinderea de acel jug secular.

Făcînd cea dintîi breșă în monopolul economic otoman asupra comerțului extern românesc, reglementînd totalitatea raporturilor româno-otomane, tratatul de la Kuciuk-Kainardji (1774) prezuma desprinderea totală a Principatelor Române de Imperiul Otoman. Pe de altă parte, confruntarea între protectoratul țarist și suzeranitatea otomană a prelungit situația Principatelor Române ca obiect

¹⁰ V. Mihordea, *Les lignes du développement de la diplomatie Roumaine au XVIIIe siècle*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, nr. 1, 1970, p. 43.

¹¹ Vezi, L. Boicu, *Geneza chestiunii române ca problemă internațională*, Iași, Editura Junimea, 1975, p. 27.

¹² Pentru politica sud-est europeană a Rusiei în secolul al XVIII-lea și la începutul celui următor, vezi E. I. Drujinina, *Kuciuk Kainardjiskii mir 1774 goda*, Moskva, 1955; I. S. Dostian, *Rossia i Balkanskii vopros*, Moskva, 1972.

de litigiu ruso-turc, în care amestecul celorlalte puteri va evalua crescând, oferind românilor un mai larg cîmp de manevră pe calea luptei pentru independență.

Firește, războaiele Austriei și, îndeosebi, ale Rusiei au contribuit, cum s-a mai spus, la deteriorarea dominației otomane asupra românilor și celorlalte popoare într-o măsură unanim recunoscută; ancorarea decisivă pe calea care ducea la independență este însă opera popoarelor înseși, rod al prefacerilor economice și social-politice prin care treceau, al formării și dezvoltării conștiinței lor naționale.

În secolul al XVIII-lea, cronicarii, cărturarii (între care, un loc de frunte l-a ocupat Dimitrie Cantemir), reprezentanții curentului cunoscut sub denumirea de *Școală Ardeleană*, iluminiști în general, au definit, cu o maturitate deplină, bazele demonstrației originii, unității etnice și apoi naționale a românilor. Către sfîrșitul secolului și începutul celui următor, românii manifestă, deja, conștiința necesității unității lor național-politice, peste granițele vremelnice. Documentele care dau expresie tumultoasei activități a episcopului Inochentie Micu, la jumătatea secolului al XVIII-lea, opera *Școlii Ardelene*, *Supplex libellus Valachorum* — cel din 1791, ca și al doilea, din 1804¹³, memoriul trimis din Iași lui Napoleon în 1807¹⁴ ș.a. sînt acte politice ale conștiinței naționale.

Lupta românilor pentru independență în acea perioadă istorică îmbracă cele mai diferite forme: de la cereri și memorii, la angajare armată și răscoală. Date fiind dificultățile, care se înfățișau ca insurmontabile realizării idealului național, românii au căutat căi și trepte intermediare care să conducă spre deplina emancipare națională. Totuși, din cele 209 de proiecte românești de reformă (cite a numărat Vlad Georgescu¹⁵) între 1769 și 1830 — adresate marilor puteri, zece revendicau independența (dintre acestea, patru aparțin anilor 1772—1791), iar restul, aproape în totalitate, întărirea autonomiei, treaptă necesară spre independență. Aceluiași țel final îi serveau și răscoala populară antihabsburgică din Banat (1737—1739)¹⁶ și marea ridicare a poporului român din Transilvania de sub conducerea lui Horea, Cloșca și Crișan (1784), ca și lupta antifanariotă de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, prin mijlocirea unor organizații politice clandestine¹⁷.

După cum se știe, la războaiele ruso-austriaco-turce au participat și voluntari români¹⁸. În războiul din 1787—1792, aceștia au alcătuit chiar corpuri aparte cu efective notabile¹⁹: în bătălia de la Focșani, de pildă, din cei 4 000 de oameni ai lui Suvorov, 800 erau voluntari români; de asemenea, din efectivele austriece de 1 800 de oameni, 1 500 erau români. În egală măsură, în bătălia de la Rîmnicul-Sărat, din cei 7 000 de oameni ai lui Suvorov, 1 600 erau români, în timp ce la Ismail, din cei 30 000 de ostași, 1 500 erau români²⁰. Mihail Cantacuzino, în secolul al XVIII-lea, Tudor Vladimirescu — conducătorul și eroul revoluției de la 1821 — pentru a nu-i pomeni decît pe aceștia, au comandat detașamente de voluntari în armata rusă.

Anul 1821 a deschis o nouă fază a luptei pentru emancipare socială și națională în sud-estul Europei. Eteria și revoluția din Principate au readus această regiune pe primul plan al preocupărilor marilor puteri. În ceea ce-i privește pe români, după răscoala lui Horea, cea condusă de Tudor Vladimirescu este a doua mare ridicare a poporului înarmat, în zorile epocii moderne, pentru dreptate so-

¹³ D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Editura științifică, București, 1967; Idem, *Încă un Supplex Libellus Valachorum*, Editura Dacia, Cluj, 1970.

¹⁴ Emil Vîrtosu, *Napoleon Bonaparte și dorințele moldovenilor la 1807*, în „Studii”, nr. 2, 1965, p. 415, 416.

¹⁵ Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de reforme dans les Principautés Roumaines 1769—1830*, București, 1970, p. IV—V, XVII.

¹⁶ Cf. Bujor Surdu, *Răscoala populară antihabsburgică din Banat (1737—1739)*, în *Studii și materiale de istorie medie*, 2, 1957.

¹⁷ Al. Vianu, *Manifestări antifanariote în Moldova la sfîrșitul secolului al XVIII-lea*, în „Studii”, nr. 4, 1962.

¹⁸ Idem, *Note privitoare la participarea voluntarilor români la războiul ruso-austriaco-turc 1787—1792*, în „Analele româno-sovietice”, Istorie, nr. 3, 1956.

¹⁹ Idem, *Mîșcarea național-eliberatoare și Nicolae Mavrogheni (1787—1790)*, în „Studii”, nr. 5, 1956, p. 58.

²⁰ *Ibidem*.

cială și emancipare națională. Înțelegerea încheiată la București, în 1821, între Tudor Vladimirescu, Iordachi Olimpiotul și Ioan Farmache stipula la primul punct că semnatarii au hotărât „ca prin puterea armelor noastre să ne eliberăm de sub jugul apăsător al barbarilor”²¹.

Deși înfrintă, revoluția din 1821 a ridicat în vîrfurile săbiei și în fața puterilor europene revendicări specifice românești, pentru care poporul a plătit tribut de sînge, impunînd domnitori naționali și tendințe vîdite către o administrație și școală naționale.

Imprejurările politice, cultivarea, în țară și în străinătate, a conceptului de națiune română, cererile de unire și independență a Principatelor²², de constituire a Daciei sau *României* largesc și adîncesc individualizarea unei „chestiuni române”. Pentru prima dată se introduce într-o convenție internațională — în cea de la Akerman, din 1826 — un *Act separat* relativ la Principate, procedură repetată trei ani mai tîrziu, în Tratatul de la Adrianopol. De asemenea, Regulamentul Organic (1831), constatînd, practic, existența aceleiași națiuni române, prevedea eventualitatea unirii Principatelor și confirma, totodată, realitatea unei administrații naționale, a vieții social-politice, spirituale românești, rezultat al unei îndelungate evoluții istorice. În anii de care vorbim, vasalitatea era redusă doar la plata tributului către Poartă și la interdicția unei politici externe pe deplin independente.

Firește, românii au privit ceea ce dobîndiseră atunci doar ca un nou pas pe calea deplinei emancipări. Între 1831 și 1848, ei au elaborat 96 de memorii și proiecte de reformă²³ care angajau modificarea statului juridic internațional al Principatelor; dintre acestea, un număr de 79 au fost adresate puterilor europene, în unele cerîndu-se independența, chiar în schimbul plății către Poartă a unei însemnate sume de bani (a fost oferită suma de 3 milioane guldeni)²⁴.

O dată cu sfîrșitul deceniului al treilea al secolului al XIX-lea și în deceniul următor, lupta românilor pentru crearea unui stat național unitar și, în perspectivă, pentru independență, a intrat în faza deplinei maturizări²⁵. Transformările din viața economico-socială, implantarea bazelor literaturii și ideologiei naționale, a culturii naționale în general, progresele unității de acțiune îngăduie să se atribuie acelei perioade istorice împlinirea procesului de formare a națiunii române. Este o epocă în care abundă scrierile revendicative, cînd iau naștere, în țară și în străinătate, asociații și societăți, cînd se organizează conjurații, se alcătuiesc proiecte „subversive”.

Acele puternice frămîntări aveau să culmineze, după cum se știe, cu revoluția din 1848—1849. Emanciparea socială și națională a fost țelul suprem al revoluției române, ai cărei emisari au negociat constituirea statului național la Constantinopol și Viena, Paris și Frankfurt am Main ș.a. — țel pentru care și-au jertfit viața ostașii în ciocnirea de la București cu trupele otomane, pentru care au purtat grele și îndelungate bătălii transilvănenii conduși de Avram Iancu. Nicolae Bălcescu a fundamentat tactica și strategia românilor în lupta pentru deplina emancipare socială și națională, stabilind succesiunea obiectivelor ce urmau să fie atinse prin două revoluții: o revoluție care să ducă la formarea statului național unitar și o altă prin care să se cucerească independența.

Într-adevăr, în deceniul al VI-lea al secolului trecut lupta românilor a pus pe primul plan și drept țel imediat unirea Moldovei cu Țara Românească, văzută ca o etapă menită să formeze baza de pornire către independență și desăvîrșirea unității național-statale, prin cuprinderea tuturor provinciilor românești. Referindu-se la lupta românilor pentru constituirea statului național, istoricul

²¹ *Documente privind istoria României. Răscala din 1821*, I, Editura Acad. R.S.R., București, 1959, p. 193.

²² Hurmuzaki, X, p. 647—649; XXI, p. 146; Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 19.

²³ Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines 1831—1848*, București, 1972, p. 8.

²⁴ Hurmuzaki, XXI, p. 526; XVII, p. 303, 305.

²⁵ Detalii la Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitate națională 1834—1849*, Editura Acad. R.S.R., București, 1967.

american T. W. Riker ajungea la concluzia, confirmată de fapte, potrivit căreia „nici un popor însă n-a luptat mai mult ca românii pentru susținerea țărilor sale naționale”²⁶.

Această luptă, desfășurată în țară și în afara hotarelor acesteia, la care se adaugă jocul de interese al marilor puteri, au impus congresului de pace de la Paris (1856) reconfirmarea deplinei autonomii naționale a Principatelor Române sub garanția puterilor europene semnatare ale tratatului de pace și introducerea unei inovații în raporturile internaționale ale epocii; consultarea voinței poporului român în legătură cu viitorul său politic. Înfruntând opoziția acerbă („dusă pînă la epilepsia” — cum se notează în cazul diplomaților austrieci) și manevrele puterilor dușmănoase Unirii, exploatarea în interes propriu și cu mare abilitate actele internaționale hibride (Convenția de la Paris din august 1858), românii au ridicat „chestiunea română” pe primul loc al agendei diplomatice europene²⁷, obligînd puterile garante, în 1859, să recunoască pe colonelul Alexandru Ioan Cuza drept unic domnitor al statului național român, ales prin voința poporului.

Constituirea statului național român a reprezentat un pas decisiv spre independență, prima etapă pe drumul desăvîrșirii unității. În primul rînd, instituirea garanței colective anihila influența exclusivă pe care Rusia și-o instituisese prin intermediul protectoratului și reducea substanțial efectele suzeranității Porții, devenită, de multă vreme, în bună măsură nominală. În același timp însă, normele generale de organizare internă incluse în Convenția de la Paris împiedicau adoptarea unor măsuri radicale, de natură să favorizeze dezvoltarea și modernizarea rapidă a societății românești. În egală măsură, amestecul puterilor în treburile interne ale noului stat și menținerea jurisdicției consulare, expresie a tratatelor încheiate de aceste puteri cu Poarta, au creat serioase dificultăți în opera de guvernare a alesului de la 5 și 24 ianuarie 1859.

Desăvîrșirea Unirii din 1859 — care, prin încălcarea spiritului Convenției de la Paris, se făcuse doar în persoana lui Alexandru Ioan Cuza — absolut necesară pentru aplicarea programului general de modernizare, ca și legile fundamentale — cea agrară și cea electorală — menite să asigure progresul, nu se puteau realiza în limitele strîmte ale actului internațional care era Convenția de la Paris.

Politica înțeleaptă a domnitorului, tactul diplomatic, dar și fermitatea de care a dat dovadă în numeroasele momente grele ale domniei sale, adeziunea poporului la această politică, sprijinul de care s-a bucurat din partea unor puteri — din partea Franței, mai cu seamă — au îngăduit, practic, înlăturarea definitivă a Convenției de la Paris impusă de puteri și înlocuirea acesteia cu legi care au corespuns intereselor și năzuințelor naționale.

Desăvîrșind ceea ce fusese început în 1859, domnitorul Al. I. Cuza a inițiat sau a patronat un vast program de reforme care, într-un timp scurt, a modificat din temelie structura statului. În numai șapte ani, s-a săvîrșit o adevărată revoluție care a creat temelile României moderne. Întărindu-i bazele interne, organizîndu-l și în conformitate cu *spiritul veacului*, domnitorul a făcut din tînărul stat român un puternic instrument pentru realizarea independenței și a unității depline. Aceste două obiective majore au reprezentat, încă de la început, elemente esențiale în strategia politică a cercurilor conducătoare, în frunte cu Al. I. Cuza. Reformele, ele însele — am aminti doar pe cea a secularizării averilor mănăstirești — se înscriu pe această linie.

Încă din aprilie 1859, avînd convingerea că războiul pe care Franța îl pregătea împotriva Austriei vă îngădui modificarea hărții Europei și accesul românilor spre unitate deplină și independență, domnitorul, într-o scrisoare adresată ministrului său de externe, V. Alecsandri, aflat în misiune la Paris, reliefind adziunea Principatelor la politica Franței, sublinia: „ca român, simt nevoia să înalț țara mea în ochii națiunilor și în propria ei stimă; ca principe, sint convins de necesitatea acțiunii cu vigoare și sint hotărît să trag pentru fericirea și in-

²⁶ T. W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România*, București, 1944 (Ediția în limba română), p. 61.

²⁷ Cf. Gh. Platon, *Le problème Roumain dans le politique européenne dans les années de la lutte pour l'Union (1856—1859)*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, nr. 1, 1975.

dependența poporului meu tot folosul posibil din evenimentele care se pre-gătesc”²⁸.

Imprejurările care au urmat nu au împlinit însă așteptările românilor.

Al. I. Cuza, ca om al epocii sale, care împărtășea, fără rezerve, principiile fundamentale ale evoluției societății moderne în viziune liberală, milita ferm pentru alcătuirea statelor naționale, pentru lichidarea imperiilor multinaționale, a căror dislocare reprezenta, totodată, o condiție indispensabilă pentru desăvîrșirea unității naționale și independența României. Acest din urmă țel nu mai era un secret pentru nimeni, fiind mărturisit, adeseori, de domnitorul însuși. Eder, consulul Austriei la București, consemnează în repetate rânduri ce românii nuse gândesc numai la faptul împlinit, al unirii Moldovei cu Muntenia, ci și la crearea unui stat independent daco-român, care să cuprindă pe toți conaționalii; de asemenea, ambasadorii Rusiei și Austriei la Constantinopol, exagerînd, firește, îi atribuiau lui Cuza intenția de a se proclama rege al românilor, de a coopera cu Ungaria și Polonia, transformînd teritoriul românesc în „centrul unei revoluții care se va întinde în cele trei imperii vecine”²⁹. Constatările se întemeiau pe cunoașterea sprijinului pe care tînăru stat român și domnitorul Unirii îl acordau luptei revoluționare a popoarelor bulgar, sîrb, polonez și maghiar³⁰, a obiectivelor nedisimulate legate de unirea pilitică a Transilvaniei cu cele două Principate³¹.

Pătruns de responsabilitatea pe care o contractase la urcarea pe tron, de a desăvîrși unitatea și de a cîștiga independența României, întinsă în hotarele sale firești, Al. I. Cuza s-a opus unei acțiuni precipitate, de natură să pună în primejdie existența statului, viitorul acestuia. De aceea, și-a pregătit cu minuțiozitate fiecare act, cîntărind cu luciditate condițiile politice, posibilitățile de realizare.

Alături de obiectivele notate mai sus, încercările domnitorului Unirii de a institui un nou sistem monetar românesc și o decorație națională reprezintă, în egală măsură, manifestări ale independenței și suveranității naționale³², după cum afirmarea dreptului de a încheia tratate, a dreptului de legatie, limitarea și apoi lichidarea în practică a jurisdicției consulare sînt tot atîtea componente importante în procesul desăvîrșirii unității naționale, de realizare a independenței României³³.

Pe fondul unui puternic curent de opinie, care viza transformarea idealului independenței statale într-un obiectiv nemijlocit al practicii politice, în epoca lui Cuza, așa cum am observat mai sus, s-a deschis lupta pentru abolirea suzeranității otomane și pentru reducerea garanției colective a puterilor la limitele sale firești, printr-un sir de acte energice de consolidare a autonomiei statale³⁴. Adeziunea deplină a poporului la actele de demnitate ale domniei a creat o puternică bază pentru declanșarea unei acțiuni multiple de integrare a poporului român în drepturile sale suverane³⁵. Nu este locul să analizăm aici cauzele care au dus la detronarea lui Alexandru Ioan Cuza³⁶. Este util să notăm doar

²⁸ R. V. Bossy, *Agencia diplomatică a României în Paris și legăturile politice franco-române sub Cuza-Vodă*, București, 1931, p. 165—166.

²⁹ Franz Pulszki, *Meine zeit, mein Leben*, IV Band, Pressburg-Leipzig, 1883, p. 48.

³⁰ Pentru detalii, vezi L. Boicu, *Cuza-Vodă față de lupta popoarelor pentru emancipare națională*, în *Cuza-Vodă, In memoriam*, Editura Junimea, Iași, 1973, p. 235—260; Vasile Maciu, *La Roumanie et le pacte dualiste austro-hongrois de 1867, in Mouvements nationaux et sociaux roumains au XIXe siècle*, Editions de l'Academie de la R.S.R., Bucarest, 1971, p. 108—114.

³¹ Cf. V. Curticăpeanu, *Alexandru Ioan Cuza și Transilvania*, în *Cuza-Vodă. In memoriam*, p. 409—444.

³² Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, București, 1970, p. 61.

³³ Mircea Malița, *op. cit.*, p. 25—31.

³⁴ Apostol Stan, *Independența statală în gîndirea și practica politică a anilor 1859—1877*, în „Revista de istorie”, tom. 28, nr. 10, 1975, p. 1508.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ Pentru detalii, vezi V. Russu, *Monstruoasa coaliție și răsturnarea lui Al. I. Cuza*, în *Cuza-Vodă. In Memoriam*, p. 503—549.

că actul de la 11 februarie 1866 și, apoi, aducerea pe tronul României a unui principe străin, Carol de Hohenzollern-Sigmaringen, au fost considerate, atât de autorii loviturii de stat, cât și de unele puteri, drept o „adevărată revoluție”; expresia „adevărată revoluție” viza faptul că românii își afirmaseră din nou voința de independență, răzvrătindu-se împotriva statutului juridic internațional impus de puterile europene prin convenția de la Paris (1858), protestind în contra regimului de garanție colectivă a puterilor care întreținea o falsă stare de provizorat și care devenise o piedică în calea dezvoltării statului român. Aducerea prințului străin — actul consacra o doleanță mai veche, formulată de Adunările *ad-hoc*, în 1857 — însemna, așadar, o nouă încălcare a dispozițiilor Convenției de la Paris și, în același timp, o nouă și hotărâtă manifestare a dorinței de independență, atât față de Poartă, cât și față de tutela puterilor garante³⁷. Practic, actul a reprezentat „o extindere a atributelor de suveranitate statală” și a contribuit efectiv la consolidarea poziției forțelor interne angajate deschis pe calea obținerii independenței³⁸. Există credința potrivit căreia, prin alegerea lui Carol de Hohenzollern pe tronul țării, România va obține sprijinul Prusiei și al Franței, două din puterile garante cu a căror monarhi prințul era înrudit, în vederea proclamării independenței și desăvârșirii unității național-statale. Speranța părea să fie confirmată de victoria Prusiei împotriva Austriei în vara anului 1866³⁹.

Evenimentele însă, se știe, au luat o întorsătură care nu a avut consecințele scontate inițial. Cu toate concesiile care au trebuit să fie făcute Porții — a cărei suzeranitate principele Carol a acceptat-o, în schimbul recunoașterii faptului împlinit — actul în sine își păstrează deplin semnificația, pe linia care ne preocupă. În fruntea României, de acord cu factorii de decizie, noul principe a mers pe calea deschisă în timpul domniei lui Cuza, acționind pentru cucerirea treptată a independenței. Nu întâmplător, încă de la înscăunarea sa pe tronul României, liberalii radicali, angajați în acel moment cel mai puternic pe această cale, au văzut în principele străin pe viitorul șef al statului național român independent⁴⁰. Carol și guvernele României nu puteau să nu meargă pe drumul ireversibil pe care poporul român se angajase de multă vreme cu fermitate: cucerirea independenței. Numai că prințul Carol nu se confunda cu Al. I. Cuza. Acesta din urmă se contopise cu interesele vitale ale poporului român din care descindea, în vreme ce pentru cel dintâi (un principe străin) independența României corespundea, înainte de toate, unor interese legate de prestigiul personal și consolidarea tronului, după cum o deosebire de interes în cucerirea independenței exista între popor, care spera în deplina emancipare socială, și clasele posedante, care urmăreau întărirea neîngrădită a propriei lor dominații.

Deși nu toți factorii de răspundere și decizie au fost de acord cu mijloacele de realizare a independenței, cu căile ce trebuiau parcurse și cu alegerea momentului, emanciparea deplină a reprezentat totuși *principalul obiectiv* al practicii guvernamentale și al politicii externe în deceniul care a precedat războiul de neaflinire. Au fost desfășurate acțiuni diplomatice perseverente cu scopul de a face din România un subiect de drept internațional, de asemenea, abolirea jurisdicției consulare — care stătea în centrul atenției încă din timpul domniei lui Cuza — devine obiectul unor stăruitoare eforturi. În egală măsură, redobândirea unor drepturi încălcate de Poartă, ca acela de reprezentare diplomatică, de a încheia tratate, de a institui decorații, de a bate monedă, de a consacra în practica internațională numele de Românie și de a se recunoaște individualitatea politică a acesteia, în cadrul diverselor reuniuni internaționale, se înscriu ca imperative majore ale politicii externe românești⁴¹.

³⁷ *Ibidem*, p. 548—549.

³⁸ Apostol Stan, *op. cit.*, p. 1508.

³⁹ Vasile Maciu, *Acțiunea diplomatică a României pentru obținerea dreptului de a încheia convenții comerciale (1873—1875)*, în vol. *De la Tudor Vladimirescu la răscoala din 1907*, Scrisul Românesc, Craiova, 1973, p. 295.

⁴⁰ Apostol Stan, *op. cit.*, p. 1508.

⁴¹ *Ibidem*, p. 1509; vezi și V. Slăvescu, *Recunoașterea dreptului de a bate monedă. Acțiunea diplomatică a României în 1866—1870*, București, 1941. Încheierea de aranjamente între România și alte state independente începe chiar din 1866; menționăm convenția referitoare la navigația pe Prut, încheiată la București, la

Liberalii radicali au fost aceia care, în timpul cînd s-au aflat la guvern — martie 1867 — noiembrie 1868 — au întreprins acțiuni energice pentru ca, într-un context internațional favorabil, să descătușeze România de legăturile care o uneau cu Poarta otomană, folosind chiar forța armelor. Slăbirea Austriei, în urma războiului cu Prusia, mișcările naționale care zguduiau Imperiul Habsburgic și cel otoman, creau o situație care îndreptătea speranțele în puțină eliberări.

Popoarele din Balcani au încercat acum ca, prin luptă revoluționară, dusă prin mijloace proprii, prin excluderea amestecului marilor puteri, să ajungă la deplină independență. În acest scop, în România s-a desfășurat o acțiune complexă. De la pregătirea opiniei publice, prin intermediul presei, la sprijinirea comitetelor secrete bulgare, organizate pe teritoriul țării, la înarmarea detașamentelor de patrioți bulgari care, cu ajutorul tacit al guvernului român, treceau Dunărea pentru a participa la lupta de eliberare, toate mijloacele au fost folosite pentru a realiza o cooperare strînsă cu popoarele interesate în abolirea dominației Porții. Pe această linie trebuie consemnată și promulgarea *Legii pentru organizarea puterii armate*, la 17/29 iulie 1868, care, practic, prevedea înarmarea întregului popor, precum și comenzile de armament făcute în Prusia, Belgia și chiar în Statele Unite ale Americii⁴².

În acțiunile care aveau drept obiectiv cucerirea independenței țării, radicalii se bazau nu numai pe stimularea mișcării insurecționale din Imperiul otoman, ci, în mod egal, aveau în vedere și eventualul nou echilibru european generat de tendința Prusiei care, așa cum se părea, de acord cu Rusia, urmărea să modifice *statu-quo*-ul existent. În condițiile în care Franța devenise atît de intransigentă în apărarea integrității Imperiului otoman, unele cercuri considerau necesară reorientarea politicii externe a României⁴³.

Acțiunile de sprijinire a luptei naționale a românilor din Transilvania, protestul susținut și puternic împotriva dualismului austro-ungar se situau pe linia

3/15 decembrie 1866, cu Austria și Rusia, convenția telegrafică încheiată la Viena, la 9/21 iulie 1868, cu Germania de Nord, Austro-Ungaria, Franța, Belgia, Spania. În egală măsură, în același an, au fost semnate trei convenții postale cu Germania de Nord, Austro-Ungaria și Rusia. De asemenea, în noiembrie 1869 a fost semnată o convenție consulară cu Rusia. Cf. Vasile Maciu, *Premisele proclamării independenței României*, în „Studii”, tom. 20, nr. 3, 1967, p. 431—432.

⁴² Ibidem, p. 429. În legătură cu atitudinea României față de popoarele din Balcani, vezi N. Ciachir și C. Bușe, *Cu privire la tratatul de alianță româno-sîrb din 1868*, în „Revista Arhivelor”, an. 9, 1966, nr. 1; Vladimir Dicușescu, *Rumänien und die Frage der bulgarischen Freischaren (1866—1868)*, în „Revue des Études des Sud-Est européennes”, 1963, 1, nr. 3—4, p. 463—483; Constantin V. Velichi, *Relațiile româno-turce în perioada februarie-iulie 1866. Înființarea Comitetului central secret bulgar de la București și legăturile acestuia cu guvernul român*, în „Studii”, 16, nr. 4, 1963, p. 843—866; Dan Berindei, *Les Principautés Roumaines Unies et la lutte de libération nationale du sud-est de l'Europe*, în „Actes du premier congrès international des études balkaniques et Sud-Est européennes”, Sofia, 1969, vol. IV, p. 319—325; Nicolae Ciachir, *București — important centru de sprijin al luptei popoarelor din Balcani (1875—1877) în Materiale de istorie și muzeografie* (Muzeul de istorie al municipiului București), 1972, p. 259—265 ș.a.

⁴³ Apostol Stan, op. cit., p. 1510—1512.

⁴⁴ Cf. Vasile Maciu, *La Roumanie et le pacte dualiste austro-hongrois de 1867*, în vol. *Mouvements nationaux...*, p. 102—137 și V. Russu, *Din lupta opiniei publice românești împotriva constituirii dualismului austro-ungar (1866—1868)*, în „Analele Universității „Al. I. Cuza” din Iași, a. Istorie, t. XIV, 1968; Vezi și Gh. Platon și V. Russu, *Grigore Silași luptător pentru cauza națională a românilor*, „Analele universității „Al. I. Cuza”. Istorie, t. XIX, 1973.

⁴⁵ Apostol Stan, *O acțiune politică pentru cucerirea independenței naționale în timpul războiului franco-prusian (1870—1871)*, în „Studii”, t. 26, nr. 4, 1973, p. 749—765.

acelorași obiective generale ale politicii cercurilor conducătoare⁴⁴. La începutul anului 1868, se vorbea, chiar în cercurile diplomatice, de intenția guvernului radical de a proclama independența.

Obiectivele politice ale liberalilor radicali nu au găsit audiență la puterile europene care favorizau o politică conservatoare, îndreptată deschis împotriva luptei de eliberare a popoarelor. Îndepărtarea radicalilor de la putere și aducerea unor guverne moderate au reactualizat calea demersurilor diplomatice. Războiul franco-prusian, modificarea raportului de forțe pe plan european, rolul preponderent al Prusiei, intenția Rusiei de a denunța hotărârile Congresului de la Paris, din 1856, referitoare la neutralizarea Mării Negre, credința că un nou congres va reglementa problemele europene într-o manieră nouă, luând în discuție și situația României, al cărei statut fusese hotărât de Congresul de la Paris, au determinat cercurile conducătoare românești să-și precizeze din timp poziția.

În aceste împrejurări se plasează acțiunea inițiată de Vasile Boerescu ce dă expresie tendințelor acelui curent politic care urmărea să folosească noua situație creată pe plan european pentru obținerea suveranității depline a statului român. Punctul de vedere românesc este reliefat în campania inițiată de ziarul *Pressa* (al cărui proprietar era Vasile Boerescu) în toamna anului 1870, menită să orienteze, totodată, și opinia publică românească. Se preconiza *neutralitatea* României în conflictul în curs de desfășurare, ca și în eventualitatea generalizării acestuia. Viitorul congres european, se aprecia în același sens, conținând opera celui din 1856, trebuie să acorde României același statut de care se bucura Belgia. Crearea unui regat independent, sub dinastia de Hohenzollern, asigurat prin garanția colectivă a puterilor, ar reprezenta un element indispensabil pentru securitatea Imperiului otoman și echilibrul continentului⁴⁵. În același timp, domnitorul Carol, căruia, firește, nu-i convenea situația de vasal al sultanului, încerca să determine puterile să accepte modificarea constituției țării și proclamarea independenței României⁴⁶.

Evenimentele n-au evoluat însă în sensul așteptat de români. Conferința de la Londra n-a modificat statutul juridic al țării și nici demersurile domnitorului Carol nu s-au bucurat de audiență⁴⁷; „mișcarea de descătușare deplină de sub suzeranitatea turcească și de proclamare a unui regat român independent cu concursul marilor puteri a marcat, în schimb, o nouă etapă în procesul de dezvoltare a conștiinței politice naționale”⁴⁸.

Alianța celor trei împărați, în cadrul căreia Germania juca rolul precumpănitor și care, practic, neutraliza tendințele în politica balcanică a celor două imperii care se învecinau cu România⁴⁹, a îngăduit reluarea eforturilor începute în 1870 și o mai decisă orientare a politicii externe spre Germania și Austro-Ungaria, pe al căror sprijin contau cercurile conducătoare de la București.

Încă de la începutul anului 1873, Carol I reîncepe tentativele în favoarea independenței țării. Cunoscând opiniile și contribuția lui Vasile Boerescu în acest sens și de acord cu mijloacele de care acesta înțelegea să dispună pentru realizarea importantului obiectiv național, domnitorul îi încredințează portofoliul externelor, punându-l la curent cu intențiile sale.

După ce planul domnitorului, de proclamare a independenței, a fost adus la cunoștința tuturor membrilor guvernului conservator, la 13/25 mai a fost pus în discuția consiliului de miniștri, fără să obțină însă adeziunea unanimă, din cauza riscurilor care le-ar fi implicat. În iunie 1873, cu prilejul vizitei în Austro-Ungaria și Germania, Carol I sondează atitudinea celor două puteri, declarând deschis că relațiile României cu Poarta „încep să fie de nesuferit” și că „plă-

⁴⁶ *Memoriile regelui Carol I al României (de un martor ocular)*, t. V, București, 1912, p. 133—134.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ Apostol Stan. *O acțiune politică...*, loc. cit., p. 764.

⁴⁹ Cf. Gh. Platon. *Afirmarea suveranității României în preajma războiului din 1877—1878. Mărturiile din arhivele diplomatice ale Belgiei*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. V, București, 1975, p. 141 și urm. Vezi și N. Iorga, *Politica externă a regelui Carol I*, Lecții ținute la Universitatea din București, 1923, p. 130, 131.

nuieste serios să proclame neatîrnarea țării⁵⁰. Pus din nou în discuția consiliului de miniștri, la 24 august / 5 septembrie 1873, proiectul de declarare a independenței nu întrunește majoritatea; consecințele ce ar fi putut descurge din pierderea garanției colective europene a sporit spiritul de prevedere.

Renunțînd de a proclama independența fără sprijinul efectiv al puterilor — care nu dădeau garanțiile necesare — guvernul român, prin intermediul aceluiași V. Boerescu, întreprinde din nou, la sfîrșitul anului 1873 și în prima parte a anului 1874, o largă campanie, cu deosebit ecou, în interior și în afară, pentru afirmarea drepturilor suverane ale României. Demersuri diplomatice, dezbateri în corpurile legiuitoare, articole de presă, toate mijloacele au fost folosite pentru a combate pretențiile absurde ale Porții, cu care relațiile devin deosebit de încordate⁵¹. Paralel, se angajează negocieri economice pentru a determina marile puteri să încheie cu România acorduri pe bază de egalitate. Încheierea la 22 iunie/4 iulie 1875 a Convenției comerciale, vamale și de navigație cu Austro-Ungaria, pe timp de 10 ani (convenția a fost pusă în aplicare la 1 iulie 1876), a reprezentat un pas spre independența politică a statului român. Cu toate clauzele sale oneroase, actul justifică aspirațiile României de a urma o politică externă independentă⁵², reprezenta redobîndirea unui drept suveran care — așa cum afirma V. Boerescu — nu mai fusese exercitat de trei secole⁵³.

În cursul anului 1876 a fost încheiată și cu Rusia, tot pe termen de 10 ani, o convenție comercială și de navigație și o serie de aranjamente comerciale cu Franța, Italia ș.a. Semnînd convențiile amintite, statele respective fie că recunoșteau *de fapt* existența României ca stat de sină stătător, fie că deschideau calea spre independența acesteia⁵⁴, ceea ce nu avea să rămînă fără urmări.

Din cele consemnate succint pînă aici s-a putut desprinde faptul că grupările moderate și conservatoare care au condus destinele României după înlăturarea liberalilor radicali, cu începere din toamna anului 1868, desfășurau în vederea înlăturării independenței o politică externă care folosea exclusiv calea tratatelor diplomatice, bazîndu-se pe sprijinul Austro-Ungariei și al Germaniei. Liberalii însă, ale căror grupări s-au unit în primăvara anului 1875, formînd un puternic partid de opoziție — luptînd pentru realizarea aceluiași obiectiv — din aversiune pentru politica conservatoare a celor două mari puteri și, mai ales, din cauza asupririi naționale la care erau supuși românii din Transilvania, se pronunțau pentru o politică externă îndreptată, cu precădere, spre puterile occidentale. Solidaritatea cu națiunile latine, considerau ei, reprezintă „garanția cea mai puternică a naționalității române”⁵⁵.

Cu toate deosebirile de vederi, esențial rămîne faptul că toate grupările politice, indiferent de nuanță, împreună cu domnitorul, acționau, cu perseverență și fermitate, spre înlăturarea independenței care reprezenta expresia dorinței unanime a întregului popor român.

Izbucnirea crizei orientale, prin răscoalele din Bosnia și Hertegovina, din vara anului 1875, urmate de războiul Serbiei și al Muntenegrului, de răscoala bulgarilor împotriva Porții (1876) și preparativele de război ale Rusiei au situat din nou sud-estul Europei și Imperiul otoman în centrul politicii continentale, au creat împrejurări politice noi care puteau fi utilizate de România în vederea cuceririi independenței absolute.

⁵⁰ *Memoriile regelui Carol I*, vol. VII, p. 33.

⁵¹ Gh. Platon, *op. cit.*, și Apostol Stan, *Independența statală în gîndirea și practica politică...*, *loc. cit.*, *passim*.

⁵² Frederick Kellog, *Convenția comercială din 1875 un pas către independență? „Studii”, t. 25, 1972, nr. 5, p. 1002, și Memoriile regelui Carol, VIII, p. 12—13.*

⁵³ Cf. „Pressa”, an. VIII, 1875, nr. 135. 142.

⁵⁴ Vasile Maciu, *Premisele proclamării independenței...*, *loc. cit.*, p. 433—434, și *Acțiunea diplomatică a României pentru obținerea dreptului de a încheia convenții comerciale...*, *loc. cit.*, p. 293.

⁵⁵ Gh. Platon, *op. cit.*

⁵⁶ Apostol Stan, *Independența statală...*, *loc. cit.*, p. 1528.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 1529.

Înainte de a opta pentru calea războiului, a colaborării militare cu Rusia, cercurile conducătoare, pe linia vechilor strădanii, au epuizat întreaga gamă a demersurilor diplomatice pentru a convinge puterile garante, inclusiv Poarta, asupra oportunității recunoașterii independenței României, a neutralității acesteia în conflictul care se anunța. Guvernul român, deși avea vechi și durabile legături cu Serbia și Muntenegru, nu a dat curs favorabil cererii de participare comună la lupta armată pe care a sprijinit-o însă, atât direct, cât și indirect. Moderația manifestată de cercurile conducătoare ale României, fără să fie lipsită de fermitate și de demnitate corespunzătoare, era generată și de grija ce o inspira activitatea diplomatică a Rusiei, desfășurată cu scopul de a se asigura de neutralitatea puterilor în eventualitatea războiului cu Turcia și a evita repetarea greșelilor care-i opuseseră, în 1853, o coaliție europeană. Factorii responsabili ai politicii românești, îngrijorați de tranzacțiile teritoriale ce puteau să intervină între Rusia și Austro-Ungaria, cu consimțământul Germaniei, ne natură, eventual, să afecteze teritoriul românesc — se aveau în vedere cele trei județe din sudul Basarabiei, retrocedate Moldovei în urma tratatului de la Paris — au desfășurat demersuri stăruitoare pe lângă puterile europene cu scopul de a se recunoaște *neutralitatea și inviolabilitatea* teritoriului românesc, în caz de război, ceea ce ar fi echivalat, în fapt, cu acceptarea independenței țării. Toate aceste încercări s-au izbit, mereu, de refuzul obstinat al Porții de a admite evidența faptelor, de incapacitatea puterilor de a privi lucrurile altfel decât prin optica îngustă a intereselor care se ascundeau în spatele formulei de integritate a Imperiului otoman.

Prelungirea crizei, tratativele dintre Rusia și Austro-Ungaria în vederea realizării unei intervenții comune a puterilor pe lângă Poartă, indignarea opiniei publice europene, a celei românești în special, față de atrocitățile comise de armatele otomane împotriva răsculaților, pregătirile de război ale Rusiei, toate au contribuit la definirea mai limpede a curentului de înfăptuire a independenței pe calea armelor⁵⁸. Alternativa, discutată în consiliul de miniștri și examinată de corpurile legiuitoare, în urma preciziunilor cu privire la atitudinea României, solicitate de Curtea de la Petersburg⁵⁹, nu a întrunit adeziunea majorității conservatoare care, din prudență, a adoptat, în continuare, politica de expectativă.

Eventualitatea unei ocupații militare, pe care Ignatiev⁶⁰, ambasadorul rus la Constantinopol, o sugera, consecințele care puteau decurge pentru viitorul țării, determină intervenția energică a guvernului conservator. Într-o notă, adresată agenților diplomației români la 4/16 ianuarie 1876, exprimind regretul pentru faptul că puterile, în 1856, „nu și-au desăvârșit opera” prin crearea „la porțile Orientului” a unui stat cu un statut juridic asemănător cu cel al Belgiei, „puternic și complet independent”, guvernul român afirmă suveranitatea țării la care România nu a înțeles să renunțe niciodată. În eventualitatea încălcării teritoriului național, se notează în continuare în document, poporul român se va opune cu armele, pentru a face să i se respecte neutralitatea, fiind gata să coopereze cu puterile în cazul unui război general, cu condiția garantării integrității teritoriului său și a tuturor drepturilor seculare⁶¹.

Precipitarea evenimentelor din Balcani și necesitatea adoptării unei atitudini mai hotărâte în legătură cu evoluția situației au impus la sfârșitul lunii

⁵⁸ Vasile Maciu, *La Roumanie et la réouverture de la question d'Orient*, în *Mouvements nationaux...*, p. 213.

⁵⁹ Cf. Titu Maiorescu, *Discursuri parlamentare cu priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I*, București, 1897, p. 20—21 și *Memoriile regelui Carol I...*, t. VIII, p. 26—27.

⁶⁰ *Memoriile regelui Carol I...*, t. VIII, p. 28. În *Memoriile sale*, referitoare la perioada anterioară evenimentelor de care ne ocupăm, diplomatul sugera împrejurările care pot face posibilă o intervenție militară în România, pentru ocuparea celor trei județe din sudul Basarabiei. Cf. *Zapiski grafa I. P. Ignatjeva (1864—1874)*, în „Izvestija Ministerstva Inostrannih del”, V, Petrograd, 1914, p. 145, apud Vasile Maciu, *La Roumanie et la réouverture...*, loc. cit., p. 45.

⁶¹ *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență*, vol. I₂, Editura Acad. R.S.R., București, 1954, p. 65.

aprilie 1876 venirea la conducere a unui guvern liberal. Acesta, bucurându-se de un larg sprijin intern, avea posibilitatea să desfășoare acțiuni politice mai eficace în vederea cuceririi independenței.

Acțiunea diplomatică în acest sens a continuat; pe această linie se înscriu notele ministrului de externe Mihail Kogălniceanu, din 16/28 iunie, 20 iulie/1 august în care, din nou, sînt afirmate drepturile legitime ale României⁶², se exprimă, cu fermitate, poziția față de evenimentele în curs de desfășurare în Balcani. Paralel însă, date fiind evoluția situației internaționale și atitudinea puterilor, guvernul român, prezidat de I. C. Brătianu, întreprinde contacte diplomatice directe. Pe această linie se plasează „vizita de curtuazie” făcută împăratului Frantz Joseph la Sibiu, la sfîrșitul lunii august 1876, precum și întîlnirile de la Livadia cu factorii de decizie ai politicii Rusiei țariste. Aici, în Crimeia, s-au discutat, în principiu, condițiile trecerii armatelor ruse pe teritoriul României, în eventualitatea războiului; aceste condiții au fost inserate în textul unei convenții al cărei proiect a fost stabilit în cursul lunii noiembrie, la București, de către reprezentanții celor două părți. În același timp, în țară, se desfășurau active pregătiri militare.

Eșecul conferințelor de la Constantinopol și de la Londra⁶³, din primele luni ale anului 1877, au deschis Rusiei calea războiului. Intransigența Turciei, încurajată de guvernul englez, grava atingere adusă demnității României, considerată — în noua constituție otomană, promulgată la 11/23 decembrie 1876 — drept o „provincie privilegiată”, au produs în țară o puternică agitație și indignare în rîndul opiniei publice; s-a desprins limpede faptul că independența de stat nu putea fi obținută decît printr-o înfrîngere militară a Turciei⁶⁴.

Sub presiunea evenimentelor, la cererea guvernului rus — care se hotărîse să înceapă războiul — după discutarea alternativelor, în cadrul unui consiliu lărgit, în care Carol I, membru guvernului și C. A. Rosetti s-au pronunțat ferm în favoarea semnării convenției cu Rusia, la 4/6 aprilie 1877 documentul este semnat. Potrivit acestei convenții, se asigura armatei ruse „libera trecere pe teritoriul României și tratamentul rezervat armatelor amice”; la rîndul său, guvernul de la Petersburg se angaja să respecte „drepturile politice ale statului român astfel cum rezultă din legile interioare și tratatele existente, precum și a menține și apăra integritatea actuală a României”.

În același timp, a fost decretată și mobilizarea armatei; trupele au fost amplasate în sudul capitalei și în jurul orașului Calafat, pentru a contracara o eventuală invazie otomană, care ar fi transformat țara în teatru de război. La 12/24 aprilie 1877 Rusia declara război Turciei; armatele ruse, trecînd frontiera României, au fost dispuse pe țărmul stîng al Dunării. În aceste împrejurări, turcii au început să bombardeze orașele românești de pe malul fulviului; la rîndul lor, românii au răspuns bombardînd Vidinul. S-a ajuns, în fapt, la o adevărată stare de război.

La 29—30 aprilie/11—12 mai 1877, corpurile legiuitoare au votat o moțiune prin care constatau starea de război între România și Turcia și recomandau guvernului „să pună toată stăruința și să ia toate măsurile spre a apăra și a asigura existența statului român, astfel ca la viitoarea pace România să iasă cu o poziție politică bine definită și națiunea de sine stătătoare să poată împlini misiunea sa istorică”⁶⁵. Cîteva zile mai tîrziu de la moțiunea de mai sus, care reprezenta, în fond, declarația camuflată a independenței, la 9/21 mai 1877, în numele guvernului, M. Kogălniceanu făcea declarația oficială în acest sens; *Sîntem independenți*, afirma bărbatul de stat, *sîntem națiune de sine stătătoare* [...]

⁶² *Ibidem*, p. 192—194, 195—208, 292—294.

⁶³ Pentru tratativele diplomatice și implicațiile lor, vezi *Histoires des relations internationales*, t. V^e (1815—1871), t. VIe (1871—1914) (publiés sous la direction de Pierre Renouvin), Paris, 1974, 1975.

⁶⁴ Vasile Maciu, *Comment la Roumanie a conquis son indépendance*, în *Mouvements nationaux*..., p. 296.

⁶⁵ *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență*, vol. II, București, 1952, p. 112.

⁶⁶ „Monitorul oficial al României” (1877), nr. 110, din 15/27 mai, p. 3264.

sintem o națiune liberă și independentă". După declarația ministrului de externe, Adunarea Deputaților a votat următoarea mișcare, prin care proclama independența absolută a României: „Camera, mulțumită de explicările guvernului asupra urmărilor ce a dat votului de la 29 aprilie [...], ia act că războiul între România și Turcia, că ruperea legăturilor noastre cu Poarta și independența absolută a României au primit consacrarea lor oficială”⁶⁷. În aceeași zi, Senatul a votat o mișcare similară.

Expresie a dorinței și voinței unanime a poporului român, proclamarea independenței a fost primită într-o atmosferă de elevat entuziasm patriotic⁶⁸. Puterile garante însă, din rațiuni care decurgeau din interese ce le erau proprii, au adoptat o atitudine rezervată — ostilă, chiar, în cazul Angliei — față de actul de voință împlinit de națiunea română, considerat de Turcia drept o „rebeliune”. În fața acestei situații, era limpede că independența trebuia impusă prin participarea la război și înfrângerea forțelor otomane, prin jertfa de sânge.

Proclamarea independenței nu însemna însă, totodată, și cooperarea militară a României cu Rusia. În repetate rânduri, marele duce Nicolae, comandantul suprem al armatelor ruse, își manifestase dorința în acest sens, declarând că „l'armée mise à sa disposition n'est pas assez nombreuse pour s'acquiescer de la mission qui lui incombe”⁶⁹. I s-a răspuns că românii ard de dorința de „a intra în acțiune”; participarea la război presupunea însă discutarea prealabilă a condițiilor.

Formal, guvernul român a cerut „o bază de operație proprie și menținerea aripei stîngi pe Isker”⁷⁰; cercurile politice de la Petersburg au respins însă aceste propuneri. La 17/29 mai, guvernul român a primit din partea cancelarului Gorceakov o notă, redactată în termeni duri, în care se arăta că împăratul „ne conviait point la Roumanie à une coopération au-delà du Danube, mais que, si le Gouvernement roumain voulait entreprendre une semblable action à ses propres frais et à ses risques et périls, elle ne saurait avoir lieu qu'à la condition absolue de l'unité du commandement supérieure qui resterait entre les mains du général en chef de l'armée impériale [...] La Russie n'a pas besoin du concours de l'armée roumaine. Les forces qu'elle a mises en mouvement, à l'effet de combattre la Turquie, sont plus que suffisantes pour atteindre ce but...”⁷¹.

Încrederea în sfîrșitul grabnic al războiului, generată de evaluarea superficială a posibilităților de ripostă ale adversarului, neîncrederea în capacitatea armatei române, dorința de a nu împărți laurii victoriei, de a nu admite participarea României la tratativele de pace — care, potrivit acordurilor prealabile cu puterile, trebuiau să stabilească anexarea de către Rusia a unei părți a teritoriului său — sînt factori care au determinat poziția sus amintită. În fața acestei situații, comandamentul rus s-a decis să întreprindă ofensiva în sudul Dunării.

Pentru a se preveni transformarea teritoriului național în teatru de război, trupele române au ocupat poziții pe linia Dandii. Cînd trupele ruse au atins fluviul, românii au preluat sarcina de a apăra malul din dreapta Oltului. Armata română a sprijinit trupele ruse cu focul artileriei sale și cu col al infanteriei, atît la trecerea fluviului, cît și în luptele pentru cucerirea cetății Nicopol. După primul eșec al trupelor ruse în fața Plevnei, la 8/20 iulie 1877, deși nu se încheiasă nici un acord de colaborare militară, guvernul român, la cererea expresă a comandamentului rus, a consimțit să ocupe Nicopolul pentru a elibera trupele ruse care urmau să participe la un al doilea atac împotriva Plevnei. Respingerea atacului pozițiilor puternice pe care Osman Pașa le deținea la Plevna, armata numeroasă și bine echipată și instruită pe care o avea la dispoziție, în-

⁶⁷ *Ibidem*, nr. 118, din 27 mai/8 iunie p. 3451—3.

⁶⁸ O expunere sintetică a faptelor și a problemelor importante legate de cucerirea independenței la N. Adăniloae, *Cucerirea independenței de stat a României 1877—1878*, colecția „File de istorie”, Editura politică, București, 1973.

⁶⁹ *Memoriile regelui Carol I*, vol. IX (1912), p. 78.

⁷⁰ *Ibidem* și Vasile Maciu, *Comment la Roumanie a conqui son indépendance*, loc. cit., p. 299—300.

⁷¹ Démètre A. Sturdza, *Charles I-er Roi de Roumanie. Chronique. Actes. Documents*, publiés par..., t. II, 1876—1878, Bucarest 1904, p. 788 și N. Iorga, *Politica externă a regelui Carol I*, p. 233, nota 1, p. 234.

frângerea generalului Gurko la Stara Zagora, creau o situație extrem de periculoasă pe frontul de luptă din Balcani. În aceste împrejurări critice, la 19/31 iulie, marele duce Nicolae trimite o telegramă principelui Carol în care, în următorii termeni, solicită sprijinul armatei române: „...*Les Turcs ayant amassés les plus grandes masses à Plevna, nous abiment. Prie de faire fusion, démonstration, et, si possible, passage du Danube que tu désires faire entre le Jiul et Corabia. Cette démonstration est indispensable pour faciliter nos mouvements*”⁷².

Deși, așa cum s-a mai arătat, nu se încheiase o convenție militară, care să cuprindă condițiile colaborării, guvernul român a hotărât să acorde ajutorul solicitat; așa cum am remarcat deja, războiul împotriva Turciei, în condițiile existente, reprezenta un imperativ național. Cancelarul Gorceakov însuși, venit la București, pe un ton care diferea esențial de cel în care fusese redactată nota diplomatică amintită mai sus, își exprima satisfacția „pentru trecerea iminentă a Dunării de către forțele românești, cu atât mai mult cu cât situația militară a armatei ruse îi inspira cea mai vie neliniște”⁷³.

În urma convorbirilor dintre domnitorul Carol și I. C. Brătianu, pe de o parte, țarul Alexandru al II-lea și marele duce Nicolae, pe de alta, au fost stabilite condițiile generale ale cooperării, armata română păstrându-și individualitatea și comandamentul ei superior⁷⁴. Forțele armate româno-ruse din fața Plevnei au fost puse sub comanda domnitorului Carol I, asistat de generalul rus Zotov, ca șef de stat major și de generalul Cernat, comandantul trupelor operative românești. (Efectivul total al armatei române depășea 100.000 de oameni; dintre aceștia, 58.700 soldați constituiau armata operativă, adică trupele de prima linie)⁷⁵.

Războiul românilor a fost, prin excelență, un război popular, a solicitat participarea întregii națiuni și a obținut adeziunea deplină a acesteia. În situația financiară grea în care se găsea țara, întreaga populație, cu generozitate și entuziasm, prin subscrieri benevole, donații, ofrande, rechiziții, a oferit sumele necesare cumpărării de arme, a alimentelor și medicamentelor, întreținerii armatei și purtării campaniei. Tărani români au înscris în cartea războiului pagini de autentic eroism, asigurând continuu transporturile necesare armatei. Muncitorii de toate categoriile, medici și scriitori, pictori sau funcționari și învățători, prin diverse mijloace, au susținut purtarea războiului, au întreținut elanul și capacitatea combativă a armatei, au demonstrat înaltele valențe ale patriotismului⁷⁶. Apelul lui Mihai Kogălniceanu, care exprima încrederea că „*patriotismul român va birui chiar sărăcia*”⁷⁷, a avut o finalitate care a întrecut cele mai optimiste așteptări. Apreciind aceste înalte forme de manifestare a eroismului colectiv, primul ministru, I. Brătianu, declara, la 18/30 ianuarie 1878, că România, „fără să fi avut munițiuni de rezel, nici mantale, nici intențență, nici servicii de spitale, nici nimic, a pus deodată o armată atât de numeroasă pe picior de război și le-a făcut toate într-un moment și cu mijloace atât de restrânse [...] fără nici un împrumut, într-o stare financiară din cele mai grele”. Numai Franța, adăuga omul de stat, a putut face în 1793 un război în condiții asemănătoare. Arătând că armata a ridicat „prestigiul țării în fața Europei”, primul ministru încheia cu constatarea că, la 1877, „poporul român, în întregul său, și-a făcut datorita...”⁷⁸.

Întrearea țării în război a fost apreciată pozitiv și de către socialiștii români, organizați în numeroase cercuri, răspindite pe întregul teritoriu al țării. La 26

⁷² *Memoriile regelui Carol I...*, vol. X, p. 38—39, N. Iorga, *Politica externă a regelui Carol I*, p. 247—248.

⁷³ *Memoriile regelui Carol I*, vol. X, p. 38—39 și Vasile Maciu, *Comment la Roumanie a conquis son indépendance*, loc. cit., p. 302.

⁷⁴ N. Iorga, *Politica externă a regelui Carol I*, p. 249.

⁷⁵ N. Adăniloiaie, *Cucerirea independenței de stat a României*, p. 49.

⁷⁶ *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență*, vol. III—VII, *passim*, (1953—1954).

⁷⁷ „Românul”, 1 septembrie, 1877.

⁷⁸ Ion C. Brătianu, *Acte și cuvântări*, vol. III, București, 1930, p. 154—155; N. Adăniloiaie, *Contribuția maselor populare la susținerea războiului de independență*, în „Studii”, tom. 20, nr. 3, 1967, p. 440. Pentru detalii, p. 439—445.

mai/7 iunie 1877, la București apărea prima publicație socialistă din România, intitulată *Socialistul*, editată de cercul care-și desfășura activitatea în capitala țării. În articolul *Rezbelul*, exprimându-se adevărată suferință la lupta eliberatoare a poporului, se făcea un cald apel la omenie și demnitate; se exprima convingerea că „va veni timpul păcii”, când istoria „nu-și va mai începe epocile din luptă”. Dînd expresie umanismului de care erau animați socialistii, articolul sublinia: „trebuie ca omul de orice rasă, în orice parte a continentelor, să nu mai fie decît cetățean al lumii pașnice și egalitare”.

Nicolae Zubcu-Codreanu, medic, unul dintre conducătorii de frunte ai mișcării socialiste, s-a înrolat ca voluntar, alături de numeroși alți medici, în serviciul Crucii roșii românești, organizată, cu deosebită competență, de Carol Davila; în declarația făcută cu acest prilej el sublinia că, în aceste clipe grele, dorește să fie „vrednic de un adevărat fiu al națiunii române”⁷⁹.

Ostașii români, demni de virtuțile strămoșilor lor, au săvîrșit fapte de un înalt eroism în fața Plevnei, la Grivița, la Rahova sau la Smîrdan, aducînd o contribuție prețioasă la lupta împotriva dușmanului comun. Corespondenții străini au apreciat în unanimitate valoarea acestei contribuții, spiritul de sacrificiu, elanul combativ și patriotismul ostașului român. „Niciodată n-ași fi crezut, scria corespondentul ziarului Bund, să văd atîta bravură la o trupă. Astăzi am ferma convingere că armata română merită să fie pusă lîngă oricare altă armată a Europei”. La rîndul său, Neue Freie Presse, pentru a ne limita doar la aceste mărturii, consemna că „...ajutorul ce-l dau românii rușilor [...] e însemnat și cade greu în cumpănă...”⁸⁰.

Entuziasmul și încrederea cu care românii din provinciile care se aflau încă sub stăpînirea străină au urmărit lupta fraților lor, afluxul de voluntari din aceste teritorii înrolați sub drapelul românesc, au verificat măsura în care independența națională a României a reprezentat cauza întregului popor, a fost considerată drept o premisă indispensabilă a desăvîrșirii unității de stat. *Telegraful român* din Sibiu, din 16/28 iunie 1877, afirma puternic „iubirea pentru frații din România [...] care se jertfesc pentru gloria și viitorul neamului românesc și legătura de sînge care nu se vor dizolva odată cu viața”, în timp ce revista *Familia*, din Oradea, își exprima convingerea că „din singele ostașilor români vărsat la Plevna va răsări cereasca libertate unind pe frați cu frați”. Există nădejdea, explicabilă, că după Plevna balcanică va urma o Plevnă transilvană. În rîndul poporului circula versiunea potrivit căreia armata română se va întoarce pentru a cucerii Ardealul; „crăișorul de la răsărit” va „bate pe împăratul cel mare” și ei (românii) vor fi ai crăișorului. La rîndul ei, *Gazeta de Transilvania*, din 2/14 iunie 1877, afirma răspicat: „Cauza ostașului român este o cauză generală română, victoria lui e a întregii națiuni, fie aceea risipită în oricare parte a lumii”. Publicația își exprima încrederea că poporul român va ajunge acel moment „în care să poată scria și marea sărbătoare a reconstituirii, a unității sale”⁸¹.

Eroismul și sacrificiile armatei române — ale cărei pierderi s-au ridicat la 10.000 oameni, morți și răniți — așa cum s-a consemnat și mai sus, au fost viu

⁷⁹ Documente privind istoria României. Războiul pentru independență, vol. I, București, 1952, p. 529 și *passim*. Vezi și N. Adăniloae, *Cucerirea independenței de stat...*, p. 61—62.

⁸⁰ N. Iorga, *Războiul pentru independența României. Acțiuni diplomatice și stări de spirit*, București, 1927, p. 135 și urm. În legătură cu participarea armatei române la război, o bună sinteză la N. Adăniloae, *La participation de l'armée roumaine à la guerre russo-turque 1877—1878*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, tom. 1, nr. 1, 1962, p. 99—123.

⁸¹ N. Adăniloae, *Contribuția maselor populare...*, loc. cit., p. 450—451. Vezi și Gheorghe Zaharia și Mircea Mușat, *Lupta pentru independență și unitate statală permanentă a istoriei poporului român*, în „Anale de istorie”, an XXI, nr. 1, 1975, p. 66—67; Ștefan Pascu, *Marea adunare națională de la Alba-Iulia — Încununarea ideii, a tendințelor și a luptelor de unitate a poporului român*, Cluj, 1968, p. 143—144.

apreciate pe plan internațional. Numeroase organe de presă și reprezentanți de frunte ai vieții publice de pe continent s-au pronunțat, cu fermitate, în favoarea independenței țării⁸².

Cu toată contribuția militară deosebită, mai ales în unele momente hotărâtoare ale purtării războiului, delegații români nu au fost admiși să participe la negocierile de armistițiu și de pace, sub pretextul că țării nu-i fusese încă recunoscută independența. Desfășurate în lipsa reprezentanților români, negocierile s-au încheiat prin pacea de la San Ștefano, la 19 februarie/3 martie 1878. Încheierea acestui tratat a produs o vie reacție în opinia românească și în rîndul cercurilor conducătoare, accentuată de prefigurarea unor intenții anexioniste⁸³. La rîndul lor, marile puteri, nemulțumite, au impus reluarea negocierilor cu o participare mai largă, de natură să stabilească *compensațiile* ce urmau să revină fiecăreia, în vederea menținerii așa numitului *echilibru* al Europei. În felul acesta, la 1/13 iunie 1878 s-a deschis Congresul de pace de la Berlin, după ce condițiile păcii fuseseră stabilite, deja, prin tratative bilaterale⁸⁴.

Nici de data aceasta România nu a fost admisă să participe în calitate de beligerantă. Reprezentanții săi, după expresia lui Bismark, au fost numai *auziți* nu și *ascultați*. Cei doi delegați ai țării, I. C. Brătianu și M. Kogălniceanu, au apărut cauza independenței și a integrității teritoriului acesteia, insistînd asupra faptului că nu era vorba de a se *dăru* României independența, ci „*de a se recunoaște, după «dreptul cel vechi» și potrivit cu jertfele făcute în război*”. Reliefînd condițiile convenției încheiate între România și Rusia la începutul războiului, cooperarea armatelor române cu cele ruse pe cîmpul de luptă, M. Kogălniceanu, ministrul de externe al țării, afirma dorința României de a i se păstra integritatea teritorială, a i se oferi indemnizațiile corespunzătoare, a i se recunoaște independența și a i se da garanții reale pentru neutralitatea țării⁸⁵. Deși competența plenipotențiarilor României a fost viu apreciată, Congresul nu a revenit asupra nici uneia din hotărîrile asupra cărora se căzuse de acord în tratativele preliminare.

Prin tratatul încheiat la Berlin a fost recunoscută independența României; Dobrogea, străvechi pămînt românesc, împreună cu delta Dunării, intrau în componența statului român. În același timp, cele trei județe din sudul Basarabiei (Cahul, Bolgrad și Ismail), restituite Moldovei în 1856, sînt incorporate din nou la Rusia⁸⁶.

Așa cum se poate constata din succinta prezentare de mai sus, independența, recunoscută României prin tratatul de pace de la Berlin, nu a fost un dar al Europei; ea a reprezentat o năzuință a întregului popor și lupta pentru realizarea ei străbate ca un fir roșu întreaga istorie a cărei componentă esențială este. Actul, declarat în fața țării la 9 mai 1877, cucerit de ostașii români pe cîmpul de luptă, recunoscut de Europa prin Congresul internațional, a fost îndelung pregătît, prin eforturi continue și stăruitoare, pecetluit prin o grea jertfă de sînge.

Operă de progres, independența României a deschis largi posibilități de dezvoltare, de afirmare a capacităților creatoare ale poporului român, fiind, totodată, un moment de seamă în istoria continentului.

⁸² *Aprecieri rusești asupra comportării soldaților români*, la M. M. Zalișkin, *Vneșnea politika Rumîinii i rumano-ruskie otnoșenia 1875—1878*, Moskva, 1974, p. 271 și urm.

⁸³ Barbara Jelavich, *Austria-Hungary. Rumania and the Eastern crisis 1876—1878*, în „Südost-Forschungen“, Band XXX, R. Oldenbourg München, 1971, p. 111—140.

⁸⁴ O succintă analiză a împrejurărilor și evenimentelor la Dan Berindei, *Cucerirea independenței României 1877—1878*, Editura științifică, București, 1967, p. 78—79.

⁸⁵ *Documents diplomatiques. Affaires d'Orient. Congrès de Berlin, 1878*, Paris, MDCCCLXXVII, p. 163—167. Vezi și Vasile Maciu, *Comment la Roumanie a conquise son indépendance*, loc. cit., p. 306—307.

⁸⁶ *Documents diplomatiques...*, loc. cit., p. 290—291 și Vasile Maciu, *Comment la Roumanie...*, loc. cit., p. 307.

UN PRECURSOR AL NEATÎRNĂRII : ALEXANDRU BĂNCESCU

DE

IONEL DÎRDALĂ

În istorie a intrat în cea de a doua etapă a revoluției de la 1848 din monarhia austriacă, dar în istoriografie n-a pătruns decît foarte tîrziu prin două mențiuni sumare¹. În cele ce urmează, încercăm să reconstituim activitatea social-politică a lui Alexandru Băncescu și rolul său în istoria luptei pentru nea-tîrnare, pe baza unui recurs al său înaintat în anul 1871 Curții supreme de justiție din Lemberg², document inedit, printre puținele acte salvate de la vicis-tudinele vremii, din arhiva sa personală³.

S-a născut în anul 1829 la Băncești lângă Rădăuți dintr-o veche și nume-roasă familie românească. Primele contacte cu realitățile politice și lupta națio-nală le-a luat în timpul revoluției de la 1848, ca elev în ultimul an al liceului real din Cernăuți. Probabil că a participat la adunarea națională de la 20 mai, printre miile de preoți, tineri și intelectuali români din Bucovina de sud.

La îndemnul lui Eudoxiu Hurmuzaki, cunoscutul cărturar român, în toamna anului 1848 s-a înscris la Facultatea de filosofie din Viena unde studiază, printre altele, matematica, limba latină și științele naturii. Se pare că Eudoxiu Hurmu-zaki ca și Aron Pumnul intenționau să facă din el un apărător al cauzei națio-nale pe calea culturii de la tribuna unei catedre de liceu, sau poate uni-versitare.

Primul an de studii l-a absolvit cu rezultate strălucite. În timpul anului, la Viena se restabilise calmul, dar în restul monarhiei revoluția nu se terminase, iar împăratul, pentru lichidarea ei definitivă a recurs la un nou contingent de recruți. În Transilvania armatele revoluționare maghiare fuseseră înfrînte la începutul lunii august, dar pentru lichidarea ultimelor focare au fost aduși recruți din ținuturile îndepărtate ale monarhiei.

¹ I. Nistor, *Lupta noastră pentru limbă*, în „Junimea literară”, an. X. 1913, nr. 4—5, p. 56—60 și Ionel Dîrdală, *Domeniul Cîmpulungului și depozitarea țără-nimii după anul 1848*, în „Revista Arhivelor”, 1970, nr. 2, p. 617—627.

² Documentul a fost descoperit în arhiva familiei Băncescu din Cîmpulung Moldovenesc, căreia îi aducem viile noastre mulțumiri pentru bunăvoința cu care ni l-a pus la dispoziție. Între timp a fost predat Arhivelor Statului din Suceava.

³ Recursul este redactat în limba germană. Fără ultima filă pierdută cuprinde 48 de pagini și reprezintă o copie autentică a originalului înaintat Curții supreme de justiție. Spre regretul nostru, autorul recursului n-a reținut și copii de pe ane-xele înaintate, constituite din declarații ale populației, procese-verbale, copii de pe rapoarte și ordine oficiale, cereri și un memoriu către împărat.

După doi ani de represiuni, Transilvania a fost „pacificată“, viața a reintrat în normal într-o lume resemnată cu forța. În anul 1851 baronul Ludwig Wohlgemuth, după ce își îndeplinise cu prisosință misiunea, a fost înlocuit cu prințul Karl von Schwarzenberg, sub a cărui autoritate Alexandru Băncescu poate să-și reia studiile. N-a mai revenit la filosofie. Deși absolvise cu succes primul an de studii, se îndreaptă spre științele juridice și este admis student în anul II al Facultății de drept din Viena. Contactul dur cu politica națională a monarhiei din primii ani sub arme, într-o misiune deplorabilă, îl determină să nu se mai gîndească la o carieră liniștită și se îndreaptă pe o cale care avea să-l transforme într-un apărător al drepturilor istorice ale națiunii sale. După ani de învățătură, luptînd cu greutate de neînchipit, sub arme, susține examenul de judecător și de notar cezaro-crăiesc.

La trecerea în rezervă, în anul 1857, a fost numit judecător-ajutor, la Odorhei. Pe vremea aceea, în funcțiile publice nuse numeau decît oameni devotați împăratului iar la Odorhei, unde populația secuiască, încă în plină frîmîntare după revoluție, continua să creeze complicații guvernului absolutist, a fost trimis, pentru că servea monarhia și la ideea că în această funcție va proteja populația românească față de secui. Dar Alexandru Băncescu avusese suficient timp să se edifice asupra adevăratului dușman al naționalităților supuse monarhiei. Trăise din plin suferințele țărănilor români alături de cei maghiari supuși represiunilor pentru participare la revoluție, pentru a nu înțelege politica de învrăjpire națională cultivată de Coroana habsburgică. În toamna aceluiași an, după înfrîngerile militare și a pierderilor teritoriale din nordul Italiei în favoarea unității națiunii italiene, împăratul Austriei a fost silit să înlăture sistemul absolutist de guvernare și să adopte un regim constituțional. Goluchovski, autopoternicul ministru, a fost înlocuit cu Anton de Schmerling, iar parlamentul austriac a fost completat cu reprezentanții tuturor naționalităților din monarhie.

În februarie 1861 Bucovina și-a redobîndit autonomia constituțională, iar bucovinenii ca și sîrbii din Voivodina au căutat s-o transforme într-una de fapt, reală.

În aceste împrejurări, Alexandru Băncescu demisionează la Odorhei și se întoarce în sudul Bucovinei, unde obținuse funcția de notar cezaro-crăiesc în vechiul ocol liber al Cîmpulungului-Moldovenesc, cu gîndul să se avînte în viața politică, pentru redobîndirea drepturilor la neatîrnare ale națiunii române și dezrobirea socială.

În primăvara anului 1861, după votarea noii constituții, s-a deschis campania alegerilor de deputați pentru prima dietă a Bucovinei. În alegeri, românii îndepărtați pînă atunci cu desăvîrșire din viața politică s-au prezentat fără o organizație proprie. În circumscripția electorală Cîmpulung și Vatra Dornei, printre candidaturile germane a candidat și Eudoxiu Hurmuzaki. La acea dată mai cunoscut la Viena decît în circumscripția în care candida. A fost o campanie intensă, transformată de Alexandru Băncescu într-o adevărată mișcare social-națională și, într-o luptă inegală cu autoritățile austriece, reușește alegerea lui Eudoxiu Hurmuzaki. Tînărul luptător a extins propaganda și prin părțile Rădăușilor, locurile sale natale. Dacă pretutindeni, în ținuturile cu populație compactă românească s-ar fi acționat la fel, rezultatele alegerilor ar fi fost cu totul altele.

În prima Dietă deputații români erau în minoritate, dar Alexandru Băncescu, ca și Eudoxiu Hurmuzaki, știa că românii formau majoritatea în țară și purtau „sus și cu mîndrie steagul național“ al libertății — așa cum afirma Eudoxiu Hurmuzaki în prima ședință a Dietei din aprilie 1861.

Incurajați de Alexandru Băncescu, țărăanii români — populația românească era formată în majoritatea din țărani — în timpul campaniei și mai ales după au devenit îndrăzneți și au acționat împotriva aparatului politic, administrativ și judecătoresc în întregime străin, intrat în derută. Românii cer dreptul de guvernare, reintroducerea limbii române ca limbă oficială, justiție românească, eliberarea de jugul iobăgiei, în care îi menținea de 80 de ani Domeniul ca-

meral⁴ și dreptul de a se folosi liberi, ca pe vremea domnitorilor Moldovei, de pădurile și pășunile supuse administrației domeniului. Se crease o atmosferă asemenea celei premergătoare revoluției de la 1848, sub a cărei amenințare, guvernul imperial a fost constrins să treacă la măsuri politice și social-economice.

Românii cereau dreptul la autoguvernare. Față de acest imperativ, Coroana încearcă o soluție de compromis. În 1862 numește guvernator pe Eugeniu Hacman, episcopul Bucovinei, iar în funcția de vice guvernator, pe Eudoxiu Hurmuzaki, dar cum într-o epocă de redeșteptare națională poporul nu mai putea fi înșelat, în anul 1864 Eudoxiu Hurmuzaki este numit guvernator⁵.

Încă din timpul alegerilor, cu asentimentul lui Hurmuzaki, Alexandru Băncescu promisese țăranilor soluționarea problemei agrare și restituirea în proprietate devălmășe a pădurilor, pășunilor și tuturor pământurilor răpite în anul 1783 și trecute în proprietatea statului sub administrația Domeniului cameral. Pentru soluționarea acestei chestiuni, tot în timpul campaniei s-a redactat un memoriu către împărat cu titlul: *Strigătul după ajutor al comunelor Ocolului Cîmpulungului Moldovenesc din Bucovina* prin care se cerea restituirea pământurilor sustrase prin înființarea Domeniului ca și recunoașterea drepturilor politice ale românilor. Memoriul a fost semnat de Miron Ciupercovici și Ilie Niculiță, doi frunțași ai țăranilor în timpul revoluției de la 1848. Istoriografii anteriori, printre care cel mai însemnat și mai recent Teodor Bălan⁶, au atribuit acest memoriu lui Eudoxiu Hurmuzaki, dar el rămîne operă colectivă a cărturarului, a notarului și a celor doi frunțași ai țăranilor, care cunoșteau mai bine decît ei istoria supunerii și a suferințelor țăranilor. Pe lângă aceasta, dispuneau, în original, de toate hrisoavele și documentele de care s-au servit în susținerea drepturilor țărănești.

În urma memoriului, împăratul a dispus, cu rezoluția din data de 9 octombrie 1862, numirea unei comisii de soluționare a chestiunii țărănești, constituită din reprezentantul statului și reprezentanții comunelor. Pentru liniștirea spiritelor, în această comisie a fost numit și Eudoxiu Hurmuzaki. Se hotărîse desființarea Domeniului și dotarea comunelor cu pământurile eliberate. Cu ocazia lichidării lui, țăranii au cerut comisiei să li se restituie și toate proprietățile individuale ocupate ilegal. În vederea rezolvării acestei probleme, Alexandru Băncescu a cercetat registrele cadastrale, a depistat pământurile incluse silnic în Domeniu, a autentificat vechile titluri și acte de proprietate, a reconstituit, în spiritul legilor, titluri noi pe bază de mărturie, a identificat drepturile de proprietate ale unor țărani, dobîndite prin hotărîri judecătorești, a forțat, susținut de țărani, atît administrația Domeniului cît și comisia de lichidare, să restituie în proprietate individuală, toate aceste pămînturi. În același timp, tribunalul țăranilor dezvăluia și condamna corupția lipsită de scrupule a autorităților austriece. Sub pretext că puneau ordine în „tulburările proprietății”, șefii oficiilor făceau „mii” de descinderi în toate localitățile districtului și storceau bani de la țărani, în vederea recunoașterii drepturilor de proprietate asupra pămînturilor luate în posesiune.

Alexandru Băncescu a denunțat și condamnat autoritățile politice pentru lipsa de rușine cu care traficau slujbele mărunte ea și parohiile, și viața de desfriu întreținută din veniturile realizate prin delapidări din banii publici. Descoperit cu numeroase fraude, Eduard Kromer, șeful districtului Cîmpulung, s-a sinucis în ianuarie 1867. Alții, șefi de preturi sau magistrați, au ajuns în fața justiției și trimiși la temniță. Cu spiritul său pătrunzător, Alexandru Băncescu dezvăluie și acuză starea de descompunere a sistemului austriac de guvernare. Autoritățile împloteau goana după cîștiguri cu lupta pentru putere. Șefii oficiilor se sfîșiau între ei pentru consolidarea poziției sau întîietate în funcții.

⁴ Domeniul statului, constituit în anul 1783, dintr-o parte din averile mănăstirești și episcopale, plus pădurile și pășunile, care pînă la 1775 fuseseră proprietate domnească, folosită în devălmășie de țărani.

⁵ Vechea istoriografie a considerat numirea cărturarului român în funcția de guvernator consecința legăturilor sale de prietenie cu noul ministru președinte, Anton de Schemerling.

⁶ *Din istoricul Cîmpulungului Moldovenesc*, București, 1960, p. 275.

Tribunul român condamnă legislația, justiția în general, modul judecătorilor de a împărți dreptate și lipsa de apărare a împricinăților din rîndul populației române. Dezvăluie și condamnă lacunele unor legi și dispozițiuni legale, neclaritatea lor, ca și interpretarea și aplicarea lor după bunul plac al magistraților, în funcție de clasă și neam. În majoritate, românii formau clasa celor împilați atît sub raport social, cit și național. Autorul recursului condamnă Tribunalul din Cernăuți și Curtea de apel din Lemberg pentru sentințele de condamnare date împotriva acuzaților români lipsiți de depozițiile martorilor și de apărătorii legali. Alexandru Băncescu nu cruță nici pe ministrul austriac al justiției, căruia îi denunță duplicitatea și perfidia.

O luptă necrutătoare a dus și pentru repunerea limbii române în drepturile ei. Deși prin convenția de cedare a Bucovinei din 1775, încheiată cu Turcia, guvernul austriac se obligă să respecte limba națională, treptat limba română a fost înlocuită cu cea germană, ca principală cale de desnaționalizare. Epoca cea mai critică a fost cea cuprinsă între anii 1849 și 1860. Faptul nu i-a scăpat trubunului popular. El a înțeles că prin înlăturarea limbii române și introducerea oficială și obligatorie a limbii germane în viața publică, în școală, justiție, pînă și în corespondența oficială a episcopiei, se urmărea grăbirea procesului desnaționalizator al populației. În această vreme doar I. G. Sbierea, cunoscutul cărturar român, în calitate de custode al „Bibliotecii țării” refuzase să țină registrele și să poarte corespondența în limba germană. Într-un memoriu înaintat Dietei la începutul anului 1863, Alexandru Băncescu condamnă sistemul de numire în conducerea preturilor și districtelor a slujbașilor străini, care nu cunosteau limba poporului și nutreau sentimente ostile față de români. Acești străini dădeau dispoziții, impuneau hotărîri, judecau și pronunțau condamnări într-o limbă în care țărănul român nu se putea apăra. Memoriul a fost discutat în ședința Dietei din 4 martie 1863, și trimis guvernului austriac cu propunerea ca în funcțiile de șefi ai oficiilor de pretură sau districte, în condiții egale, să fie numiți și români⁷. Cu privire la limbă, Dieta nu s-a pronunțat, probabil datorită faptului că și în Dietă se vorbea tot în limba germană.

Dar pentru ideile sale avîntate și îndrăzneala de a le impune, Alexandru Băncescu a avut de suferit ca un adevărat erou al nației. N-a fost tratat ca un adversar politic, sau ca un apărător al drepturilor unei populații oropsite, ci ca un răufăcător ordinar și periculos. Tratamentul țilharilor era mai blînd decît al său. Din 1861 pînă în 1867 a fost supus unui adevărat regim de teroare, de tortură înecată dar permanentă și distrugătoare. Autoritățile guvernamentale au urmărit degradarea lui publică, fizică și morală, au căutat să-l facă odios în fața populației și să-l îndepărteze de popor. De-a lungul întregii sale perioade de acțiune a fost supus unui interminabil sir de anchete publice, compromițătoare, cu martori culeși din rîndul hoților de vite, a celor pierduți din cauza alcoolismului, sau lipsiți de orice onoare. Pentru că apăra proprietățile țărănești cîntropite prin silnicie de administrația Domeniului statului, Pietkowschi, consilier la Curtea de apel din Lemberg, la intervenția lui Clement, șeful oficiului preturii Vatra Dornei, l-a supus în anul 1865 unei severe anchete pentru falsuri și abateri în serviciu. În 1863, în timp ce se afla la Siret pentru înmormîntarea unei rude apropiate, i se făcea, în lipsă, o percheziție la sediul notariatului. Se căutau acte compromițătoare. A fost acuzat de calomnie, de instigare la revoltă și abateri de drept comun. Cu prîltjul unei anchete a fost pedepsit și cu bătaia, ca un țilhar ordinar, în vîzul martorilor și al populației ocazionale. Autoritățile căutau să-l înspăimînte și să-l compromită în ochii populației prin discreditare civică și morală. În 1863 i se puseseră în sarcină denunțuri calomnioase față de cîteva figuri politice trimise ulterior în judecată.

Asemenea acuzații i s-au adus neconținut. De fiecare dată urma o anchetă deschisă, cu insulte și demoralizare psihică. Permanent este condamnat pentru presupusă „aviditate de cîștig”, deși ducea o viață plină de privațiuni, și calificat

⁷ I. Nistor, *Lupta noastră pentru limbă*, în „Junimea literară”, 1913, nr. 4—5, p. 56—60.

un „răstălmăcitor“ cinic al legilor „în scopuri personale“, fiindcă îndrăznise în repetate rânduri să acuze imperfecțiunea unor legi și dispoziții, ca și modul arbitrar al magistraților străini de interpretare a legilor. Încă din 1861 fusese învinuit de instigare la revoltă. Această acuzație — singura întemeiată — l-a urmărit pînă la condamnarea sa la moarte.

Pentru degradarea fizică, autoritățile austriece au căutat să-i submineze sursele de cîștig, să-l oblige împreună cu familia să trăiască în lipsuri materiale. Prin fiecare anchetă s-a urmărit, dacă nu scoaterea lui din slujbă așa cum s-a încercat și în noiembrie 1864, cu ocazia unei călătorii a lui la Viena, cel puțin uzura autorității profesionale pentru a fi ocolit de cei ce aveau nevoie de serviciile lui. O bună parte din drepturile legale bănești cuvenite din taxele notariale erau ori sustrase de șefii săi, ori vărsate visteriei statului, sub diferite pretexte. Permanent era în restanță cu plata impozitului pe veniturile realizate din profesie. Pentru a-l constringe să demisioneze din funcție, fiscul austriac nu-i calcula impozitele la valoarea veniturilor reale, ci prin asimilare cu veniturile unui notar public din Cernăuți, cu o cifră de afaceri foarte ridicată. Pentru neplata impozitelor profesionale, fiscul i-a sechestrat și vîndut prin licitație publică, în 1864, lucrurile din casă. Nici familia tribunului n-a fost scutită. Pînă la cîile cele mai josnice s-a încercat descompunerea ei.

Oricînd și în orice situație Alexandru Băncescu a fost supus șicanelor de tot soiul. Situațiile analizate nu reprezintă decît o parte din ele. Am încercat să selectăm pe cele care aduc o rază de lumină în mecanismul complicat al unui sistem inchiizitorial modernizat, folosit cu tot singele rece de aparatul guvernamentală a Coroanei habsburgice împotriva tendințelor centrifuge și de emancipare a popoarelor supuse.

În anul 1867 Coroana slăbită a încheiat compromisul cu aristocrația maghiară. Împăratul Austriei s-a încoronat rege al Ungariei și noul imperiu a primit o nouă constituție. După dualism s-a trecut la restaurarea autorității puterii centrale, în special în rîndul naționalităților. Era redesteptării politice a popoarelor trecuse. Românii bucovineni le-a rămas doar tinăra vioră de la Stupca, care prin acordurile sale va întreține dorul de libertate și independență al poporului român. Șefii aparatului politic local, redeveniți autotputernici, au pornit la refacerea autorităților știrbite, prin pedepsirea celor care sub regimul liberal au îndrăznit să-și manifeste deschis tendința de independență, iar Alexandru Băncescu a fost trimis în fața Curții criminale din Cernăuți, transformată ad-hoc într-un tribunal de „singe“ și condamnat la moarte, fără drept de apărare și recurs, la 8 iulie 1867. La fel fusese condamnat Eftimie Murgu, capul revoluției bănățene în anul 1849. Nu era un proces de drept comun. Curtea criminală n-a judecat presupusele infracțiuni ale unui notar public; prin actul de acuzare, Curtea a condamnat lupta socială și națională, afirmată prea intens sub influența acestui notar. Prin acest proces intentat poporului român, Eudoxiu Hurmuzaki în calitate de guvernator a fost obligat să subscrie actul de supunere față de coroană a naționalității române din Bucovina. Era un act de intimidare. Coroana nu avea nimic de cîștigat de pe urma unei victime. Printr-un decret de grațiere, împăratul comută pedeapsa condamnatului la moarte în suspendarea pe viață din orice funcție publică. Decretul era pregătit anterior. O nație nu mai putea fi ucisă. Condamnarea lui la moarte trebuia să însemne numai îngrînarea ei. Odată cu suprimarea dreptului de a mai ocupa o funcție în stat, i s-au ridicat și toate titlurile cîștigate care îi dădeau acest drept. Printre actele lui de studii și ordinele de numire în funcția de judecător și notar Cezaro-crăiesc nu se mai găsește decît certificatul de absolvire a anului I, al Facultății de filosofie, în baza căruia a fost admis în anul II la Facultatea juridică. Prin anularea actelor i s-a luat și posibilitatea de a se mai întoarce în Transilvania, unde ar fi putut ocupa vechea funcție.

După 4 ani de viață, sub o strictă supraveghere polițienească, în anul 1871 a solicitat reabilitarea Curții de apel din Lemberg. Curtea i-a respins apelul și se vede silit să încerce un recurs la Curtea supremă de justiție. Deși în actul său acuză autoritățile politice provinciale și în final, sub amenințarea mizeriei, solicită înțelegere, recursul reprezintă un aspru rechizitoriu împotriva jugului social-național al nației române. Dar la data aceea

guvernul imperial nu se mai temea de revoluție, se restabilise și după spaima provocată de Comuna din Paris, pentru ca justiția habsburgică să-i mai admită recursul. Spiritul său revoluționar și mișcarea declanșată în anii redeșteptării periclitaseră prea mult ordinea imperială în acest ținut românesc, pentru ca guvernării să-i mai admită reintegrarea în drepturile sale civile și politice. Trecuseră patru ani de la condamnarea lui la moarte. După tot atîția ani Eftimie Murgu fusese reabilitat. Tribunalul bucovinean sperase, probabil, într-un tratament cel puțin egal cu al capului revoluției bănățene de la 1848, dar se vede că în conjunctura politică austriacă și europeană de la 1871 era mai periculos decît Eftimie Murgu după revoluție. A încetat din viață opt ani mai tîrziu, în 1879, de mizerie și suferință, cînd nu împlinise încă cincizeci de ani. Ultimii ani de viață ca și sfîrșitul au fost similari cu ai lui Avram Iancu, cu care desigur se întîlnise în anii petrecuți în Transilvania.

Memoriul⁸ adresat Curții supreme de justiție, în recurs, este un document judiciar, redactat într-o ordine perfectă, dar ca sursă de informare istorică reprezintă un noian de documente cu sute de informații, multe din ele intenționat incomplete sau reținute. Printre actele rămase de la el s-au găsit, îngălbenite de vreme, numerele revistei „Familia” apărute în anii 1877 și 1878. Dacă în timpul războiului de independență nu ar fi fost cu sănătatea ruinată și în pragul veșniciei, la o vîrstă destul de tînră, l-am fi găsit printre eroii de la Plevna sau de la Smîrdan, unde au luptat voluntarii bucovineni. În starea în care se afla, s-a mulțumit să urmărească doar, în revista lui Iosif Vulcan, actele de vitejie ale bravilor ostași români și să se bucure de cucerirea independenței de stat a României.

Epoca în care a acționat a însemnat o adevărată redeșteptare națională. În acest scurt răstimp, elementul românesc a pătruns în viața politică și administrativă. Domeniile statului, instituții feudale perimate, au fost desființate, țărani eliberați de servituțiile domeniiale și înzestrați cu pămînturi în obște sau individual. Economia a luat avînt ca și cultura și conștiința națională. Nu i se pot atribui aceste merite. Eudoxiu Hurmuzaki a jucat un rol preponderent — ca în vremuri de legendă țărani din Cîmpulung i-au înălțat și o movilă de pămînt — dar nu trebuie să scape din vedere faptul că și ascensiunea lui la putere a fost o consecință a mișcărilor populare încurajate neîntreput de acest tribun. Alexandru Băncescu a fost un spirit revoluționar, cu idei evolute și țeluri precise necesare în revoluțiile de la 1848 și foarte curajoase pentru vremea sa.

⁸ Actul de bază în această cercetare.

PRELUDIILE DIPLOMATICE ALE RĂZBOIULUI DIN 1877

DE

D. CIUREA

Războiul din 1877, un episod în cadrul așa-zisei probleme și crize orientale, menținută permanent actuală, timp de mai bine de un secol, pe agenda diplomației europene, s-a încheiat cu tratatul de pace de la Berlin, semnat la 13 iulie 1878, cu semnificația sfârșitului dominației turcești în Europa. Congresul de la Berlin a fost considerat de unii autori „un areopag de cîrpaci și de șarlatani” (H. Wendel). A fost cauzat de anacronismul dominației turcești (Marriott) în sud-estul european, de recrudescența fanatismului musulman contra „raialelor” și de amestecul și intervenția directă a unor puteri ca Rusia, care s-a erijat, în atmosfera de panslavism exaltat, de după 1870, în protectoare a slavilor din Balcani, oprimați de turci, și care urmărea anularea clauzelor considerate umilitoare ale tratatului de la Paris din 1856. Austro-Ungaria, în schimbul neutralității oferite Rusiei, viza noi achiziții teritoriale în zona balcanică. S-a vorbit, cu o notă de umorism, în scrierile unor contemporanii ai acestor evenimente, de „omul bolnav de la Bosfor”, la căpățiulul căruia stăteau Austria și Rusia. Anglia, cea de a treia putere interesată direct, continua, prin Disraeli (lord Beaconsfield), liderul conservatorilor aflați la guvern, să apere „dogma” politicii sale externe în Orientul apropiat, „integritatea otomană”, în schimbul unor concesiuni, cum a fost cazul cu Ciprul, obținut în 1878, și transformat în bază strategică a talasocrației britanice pentru calea spre India, declarată imperiu din 1876. Noua Germanie bismarkiană, ridicată pe ruinele celui de al doilea imperiu francez, a dat Turciei ofițeri de geniu, instructori și armament greu Krupp, contribuind, alături de Anglia, la refacerea potențialului defensiv al Turciei și la transformarea noii armate turcești din una de „operetă” într-o forță combativă modernă. Turcii au organizat, cu sprijin efectiv german, linia strategică defensivă Rusciuc-Vidin-Sofia. Bismarck ar fi spus, totuși, cu ipocrizie că „chestia balcanică” nu merită oasele unui grenadier prusian, iar în 1878 își oferea serviciile de „samsar onest”, în „imbroglio” diplomatic creat, spre deosebire de Disraeli-Beaconsfield, dar cu premezele pentru Drang nach Osten.

Situația internațională din anii 1876—1877 nu poate fi just intuită dacă nu se fac referiri și la transformările de ordin politic și militar, care au avut loc la Istanbul în cursul secolului XIX. O serie de sultani, Mahmud II, numit „sultan ghiaur” de elemente exaltate, derviși și ulemale, Abd-ul Medjid, Abd-ul Azis și Abd-ul Hamid al II-lea au căutat, prin procedee diferite, să redreseze imperiul, al cărui sfârșit inevitabil era prevăzut ca cert, și de turci și de străini, cum se arată și în imensa literatură istorică a epocii. Între alții, Henri Mathieu (*La Turquie et ses differentes peuples*, Paris, 1857), sublinia că Moldova și Țara Românească n-au făcut parte integrantă din Imperiul otoman și se vor elibera curînd de legăturile slabe cu Turcia și vor contribui la desmembrarea Turciei, mai probabilă atunci cum n-a fost niciodată. Adaptare, dar nu și capitulare în fața solicitărilor presante ale diplomației europene, era linia politică a Istanbul-

lui. Mahmud II a ordonat asasinarea ienicerilor rebeli în 1826, pe Etmeidan, și lichidarea corpului spahiilor și lua măsuri pentru constituirea unei armate noi. Numele ienicerilor a fost proscris. Abd-ul Medjid, prin hattîșerîful de la Ghiulhané (1839) aplica noi măsuri de europenizare a statului (minister, bancă, universitate, carantine) și ștergerea diferenței între „raiele” și musulmani, inspirat de Reșid-Pașa, fost diplomat la Paris și Londra, adept al monarhiei parlamentare. Abd-ul Azis, introducea o nouă constituție, din 1876, opera lui Midhat-Pașa (vizir) promulgată la 24 decembrie 1876. Acestei ere a „tanzimatului” i-a pus însă capăt brutal Abd-ul Hamid II, sultanul cu redingotă europeană și zîmbet turcesc, de despot asiatic, tiran și laș, care se apăra de atentate prin camere cu oglinzi, care a introdus regimul „zulumului”, contrar liniei progresiste a „junilor turci”, intelectuali influențați de „juna Italie” a lui Mazzini. Cum sublinia istoricul francez Paul Imbert (*La rénovation de l'Empire ottoman*, Paris, 1909), din criza de modernism Turcia ieșea mai musulmană, mai absolutistă, mai orientală. Era „tanzimatului” era încheiată, constituția nu era abrogată, dar cădea în uitare pînă va fi repusă în vigoare de comitetul „Unire și progres” (İtihad ve Teraki). Situația confuză din Istanbul era redată și de călători străini (James Baker, 1874). Revoltetele, urmate de reprimări sîngeroase, erau un fenomen endemic în Imperiul otoman. În 1861 au avut loc masacrele din Siria. În anii 1866—1869 a avut loc insurecția cretană. Evenimentele din iulie 1875—1876, răscălele din sate din Bosnia și Hertegovina și Bulgaria din mai 1876 și represiunea cu bașibuzuci și cerchezi, cauzate și de seceta din 1874 și de mărirea contribuțiilor (Imperiul otoman trecea printr-o grea criză financiară, criza era de proporții mondiale, și datoria externă a Porții se ridica la 6 1/4 miliarde franci), de intervenția rusă și austriacă, prin agenți din 1873, au contribuit la agravarea acestei situații extrem de încordate. Gladstone, liderul liberal englez în opoziție, publica o broșură privind „Ororile din Bulgaria și problema Orientului, în septembrie 1876, difuzată în zeci de mii de exemplare, în care cerea înlăturarea dominației turcești din teritoriile unde au fost comise masacre. Represiunea turcă a făcut în Bulgaria, în 1876, pînă la 12 000 de victime, iar în 1877 cifra s-a ridicat pînă la 30 000. Evenimentele din Imperiul otoman au determinat o intensă activitate diplomatică, la nivel european, în anii 1875—1877. În urma unor consultări între Germania, Rusia și Austro-Ungaria, Andrassy expedia, la 30 decembrie 1875, din Buda-Pesta nota de reforme a celor trei împărați, care se referea la anxietatea puterilor în legătură cu extinderea insurecției în Balcani și amenințarea păcii europene. Se cerea sultanului să pună în aplicare reformele promise, în materie de cult și fiscală. Guvernul englez și-a dat adeziunea la această notă, prezentată Porții la sfîrșitul lui ianuarie 1876. La 11 mai 1876 a avut loc o conferință austro-ruso-germană la Berlin, cu participarea lui Bismarck, pentru noi demersuri la sultan. Franța și Italia au aderat la notă. Guvernul englez n-a aderat la „memorandumul de la Berlin”, n-a fost invitat să colaboreze și trimitea flota de război în Marmara. În 1867 Turcia își retrăsese din Kalemegdan, fortăreața Belgradului, garnizoana. La refuzul Turciei de a renunța la măsurile represive din Bosnia și Hertegovina, micile state Serbia și Muntenegru, respectiv principii Milan și Nicolae, i-au declarat război la 1—2 iulie 1876. Serbia avea un acord anti-turc cu Grecia și România din 1867. Numai un ultimatum al Rusiei a oprit intrarea turcilor, cu Osman-Pașa de Vidin și Abd-ul Kerim, din nou, în Belgrad pentru pedepsirea „vasalului rebel”. În această atmosferă încordată se deschidea, la 23 decembrie 1876, conferința diplomatică de la Constantinopol, cu aspectul unui consult de medici, la nivel de ambasadori, cu reprezentanții Rusiei, respectiv generalul Ignatiev, Angliei lord Salisbury, Austro-Ungariei, Franței, Italiei și Germaniei. În mod ostentativ, în dimineața aceleiași zile, salve de artilerie anunțau în capitala otomană constituția, cu sistemul bicameral și egalitatea tuturor „otomanilor”, dar pe baza integrității teritoriale. „Omul bolnav de la Bosfor” dădea semne de vitalitate. Sultanul Abdul Hamid a speculat contradicțiile dintre participanții la conferință și, în cele din urmă, cu avizul parlamentului fantomă, convocat ad-hoc, a refuzat, la 20 ianuarie 1877, adoptarea protocolului elaborat de conferință, care era considerat „contrar demnității statului turc”. Salisbury declara, la închiderea conferinței, că puterile au voit să salveze Turcia dar ea a refuzat să fie salvată. Abd-ul Hamid II își crea faima celui mai

energic sultan, pe care l-a avut imperiul din secolul al XVI-lea înainte. La 8 iulie 1876, au avut loc la castelul Reichstadt (Boemia) o întrevedere și negocieri secrete între Alexandru II și Franz Iosif. La 15 ianuarie 1877 era încheiată la Buda-Pesta o convenție secretă, în problema balcanică, semnată de Andrassy-Gorciakoff, urmată de convenția suplimentară de la Viena din 18 martie 1877. Intervenția țaristă directă, generalul Cerneaev cu voluntari ruși era prezent în Serbia din 1876, era prevăzută și organizată minuțios cu ani înainte. Marele duce Nicolai Nicolaevici „starșii” fratele țarului Alexandru II, după o vizită curtenitoare sultanului Abd-ul Aziz, în octombrie 1876, făcea și un pelerinaj la Ierusalim, pentru a primi, ca „pravoslavnic”, „binecuvîntarea”, știind că el va deține comanda generală pe teatrul de luptă din Balcani, avînd în subordine 10 generali și o armată cu un efectiv de circa 200 000 oameni. (N. M. Zatvorniĭki).

În aceste condiții, România de atunci, considerată la conferința de la Istanbul, din 1876, ca avînd statutul de „provincie privilegiată”, și în constituția turcă, cu toate protestele, nu se putea lăsa laminată de marile puteri, care nu-i recunoșteau nici neutralitatea, nici independența, și nu mai avea de ales, ci de folosit momentul propice, dar cu mari sacrificii materiale și umane, pentru înlăturarea „jugului de lemn” turcesc, care mai apăsa încă pe grumazul poporului român. Se ajungea, astfel, prin Mihail Kogălniceanu, la semnarea convenției militare româno-ruse, din 4/16 aprilie 1877, privitoare la condițiile trecerii armatei ruse pe teritoriul românesc, spre teatrul de luptă din Balcani și la participarea României la război. Țarul Alexandru II se angaja să mențină și să apere integritatea teritorială a României. Așa cum sublinia istoricul englez William Miller (1923) România era atunci „cheia situației”. Istoricul englez Marriott (1924) a subliniat faptul că o colaborare mai strînsă și fără ambiguități între Rusia și Anglia, în ianuarie 1877, ar fi putut preveni izbucnirea războiului, ceea ce apare puțin probabil. Anglia a insistat să nu se deschidă ostilitățile. La 1 martie 1877 a obținut semnarea acordului de pace între Turcia și Serbia. Prin nota din 31 martie 1877 (protocolul de la Londra), Poarta era solicitată, din nou, să introducă reformele promise și să readucă armata pe picior de pace. La 10 aprilie 1877, într-o notă-răspuns, Poarta accepta aplicarea reformelor și dezarmarea, dacă Rusia dezarmă și protestata contra „tutelei umilitoare” a Europei. La 12/24 aprilie 1877 guvernul țarist declara război Turciei, iar la 15/27 iunie trupele ruse treceau Dunărea, la Zimnicea-Șistov, prin surprindere. Anterior la 10/22 iunie au trecut-o pe la Brăila-Galați. La 27 mai/8 iunie Rusia se angajase față de Anglia să nu ocupe Constantinopolul și strîmtoarele și să nu intervină în zona Canalului de Suez, vitală pentru Anglia, care acaparase deja majoritatea acțiunilor Canalului. Tărîmul drept al Dunării, mai înalt, era apărut cu fortificații și un efectiv de circa 200 000 turci sub comanda lui Ahmed-Eyub-Pașa. Serbia era izolată. Armata țaristă a trecut fluviul, înfruntînd rezistența opusă de torpiloare și de artileria turcă. Vasele de război turcești de pe Dunăre au fost distruse. În manifestul său din 12/24 aprilie, țarul Rusiei declara războiul necesar „pentru a obține prin forță ceea ce eforturile unite ale puterilor nu au reușit să realizeze prin persuasiune”. Cum s-a mai subliniat, războiul din 1877 „era angajat în condiții morale mai favorabile decît celelalte anterioare”. În acest context diplomatic și militar, Mihail Kogălniceanu, ministrul de externe al României, anunța, la 9/21 mai, în parlament declarația de independență, expresie fidelă a voinței poporului român, pe care Turcia nu o accepta, iar puterile europene o primeau cu răceală și ostilitate. Alte demersuri diplomatice ulterioare ale lui Mihail Kogălniceanu n-au avut un rezultat favorabil. România avea o ultimă confruntare cu dominatorul de secole, care ceda după o rezistență îndrîjită (9 iulie—10 decembrie 1877) prin capitularea de la Plevna. „România putea zice că și-a căpătat neatîrnarea cu singele său iar nu ca un dar și milă de la una sau alta din puteri”, scria istoricul Grigore Tocilescu în 1900.

În abundența publicistică a timpului, între alții, V. Deadlov (Vokrug Rossii, Petersburg, 1895, p. 107—112) se referea la teritoriul, de forma unui cerc, locuit de români, peste 10 milioane atunci, care trăiau cu deviza „Romun no pere!”.

În memoriile sale, publicate la Paris în 1908, fostul guvernator S. D. Urussov, fost la Iași în 1904, se referea la perspectivele favorabile pentru poporul român, după 1878, ca și G. Gueroult (1889).

Bibliografie sumară

1. La Question d'Orient et la nation Roumaine, Paris, 1867.
2. Russes et Turcs. La guerre d'Orient. Paris, 1877, p. 81—126.
3. A. Cahuet, La Question d'Orient dans l'histoire contemporaine (1821—1905), Paris, 1903.
4. W. Miller, The Ottoman Empire and its successors (1801—1922), Cambridge, 1923.
5. J. A. R. Marriott, The Eastern Question. An historical study in European Diplomacy, ed. III, Oxford, 1940.
6. D. Harris, Diplomatic history of the Balkan crisis of 1875—1878, Londra, 1936.
7. H. Hauser, Histoire diplomatique de l'Europe (1871—1914), Paris, 1929.
8. I. V. Fuller, Bismarck's diplomacy at its Zenith. Cambridge, 1922.
9. Julian Klaczko (Viena), Deux chanceliers (Le prince Gortchakof et le prince Bismarck) Paris, 1877, p. 112, 325, 347.
10. H. Hearder (Londra), L'Europe au XIXe siècle (1830—1880), Paris, 1973.
11. H. Wendel, Der Kampf der Südslawen um Freiheit und Einheit. Frankfurt am Main, 1925, p. 388—402.
12. James Baker. La Turquie, Paris, 1877.
13. A. Beaure-H. Mathorel, La Roumanie, Paris, 1888.
14. E. Collas, La Question d'Orient Paris, 1878.
15. F. Lecomte, Guerre d'Orient en 1876—1877, Paris, 1877.
16. M. Choublier, La Question d'Orient depuis le traité de Berlin, Paris, 1899.

OAMENI ȘI FAPTE DIN RĂZBOIUL DE INDEPENDENȚĂ

DE

GH. SIBECHI

I. TINERETUL ÎN SPRIJINUL RĂZBOIULUI DE INDEPENDENȚĂ

Cîteva considerațiuni justifică abordarea acestei probleme între care trebuie amintite: necesitatea cunoașterii stării de spirit a tinerei generații, deci a unei considerabile părți a populației și, implicit, a atitudinii adoptate față de războiul de independență și a gradului de educație civică și patriotică a acestora; concomitent, relevînd amploarea și conținutul inițiativelor tinerilor, putem stabili gradul de popularitate a războiului neațîrnării; în sfîrșit, cum bine se știe, cei ce au consfințit prin grele jertfe de sînge independența proclamată, datorită specificului oștirii, a cerințelor cîmpului de luptă, erau într-o imensă majoritate tineri.

Caracterului popular al războiului de independență i s-a consacrat un șir de studii în care s-a acordat prioritate mai ales voluntariatului¹. Materialul informativ, deosebit de abundent, îngăduie întregirea temei prin studiul aportului activ al tinerei generații (de la cei mai mici școlari pînă la tinerii integrați deja în viața socială).

Fără a insista, trebuie menționat, că acei ce-au asaltat vitejește într-un admirabil elan redutele erau într-un procent apreciabil tineri. Cîteva date sînt edificatoare. Astfel, contingentul 1876 a fost de 15 000 de tineri², cel al anului 1877 însuma 14 000 de oameni³, iar cel din anul 1878 totaliza 14 100 tineri⁴. Jertfa de sînge a poporului român în războiul neațîrnării de circa 10 000 oameni (dintre

¹ V. Teodorescu, *Studenți pe front*, în „Viața Studențească”, XII, nr. 18, din 6 mai 1967, p. 6—7; I. Șendulescu, *Atitudinea Studenților Universității din București față de războiul de independență din 1877—1878*, în „Analele Universității București”, Științe Sociale, Istorie, XVI, 1967, p. 75—83; N. Adăniloae, *Contribuția maselor populare la susținerea războiului de independență*, în „Studii”, 1967, nr. 3, p. 439—455; *Voluntari transilvăneni în războiul de independență*, în „Magazin istoric”, IV, 1970, nr. 4, p. 98; N. Niculae, *Acțiuni ale maselor populare în vederea sprijinirii războiului pentru independență*, în „Oastea cea Mare”, Buc., 1972, p. 169—189; P. Abrudan, *Aspecte ale sprijinului acordat de românii din Transilvania războiului pentru cucerirea independenței de stat a României*, în „Revista de istorie”, 1976, nr. 4, p. 587—594 etc.

² Colonel dr. Vasile Mocanu, *Dobîndirea independenței impunea întărirea oștirii*, în „Apărarea patriei”, XXXII, nr. 38, din 22 sept. 1976, p. 9.

³ *Istorie militară românească*, Buc., 1973, p. 197.

⁴ Colonel Leonida Loghin, *Locotenent-colonel Constantin Ucrain, Plevna 1877*, Buc., 1967, p. 160—161.

care 4 293 soldați și 36 ofițeri — morți pe cîmpul de onoare)⁵ cuprinde incontestabil sacrificiul generos al unui mare număr de tineri, pentru toți acești eroi posteritatea aducîndu-și prinosul său de recunoștință. Un alt număr important de tineri a contribuit la activitatea milițiilor — în fiecare județ decretîndu-se, la 11 aprilie 1877, să se înființeze cite un batalion⁶. În conformitate cu legea din 1872 în prima clasă a miliției intrau cetățeni în vîrstă de 21—29 ani⁷. Cum milițiile au cuprins circa 33 000 oameni⁸, putem admite că și aici tineretul a constituit baza acestor formațiuni care au contribuit la paza teritoriului⁹, la „diferitele servicii în locul armatei regulate, care acum este absentă”¹⁰, prin corpul sanitar, prin ofițeri care au intrat în rîndurile armatei, cit și a diverșilor meseriași care au completat trupele de administrație¹¹. Vom insista în sublinierea eforturilor generale ale acelor tineri cărora nu li s-a solicitat prezența în campanie fie datorită vîrstei (fiind minori), fie că nu era posibilă încorporarea lor în oștire ale cărei efective (inclusiv cei mobilizați în țară) n-au depășit cifra de 100 000 oameni, mai ales datorită impedimentelor de factură economică, deoarece, dacă se aplica legislația în vigoare, România putea forma o armată de peste 200 000 oameni¹².

Înainte de a prezenta acțiunile concrete ale tinerilor socotim util a puncta starea de spirit a acestora, suportul moral care a generat-o. Integrarea tinerilor la efortul general de susținere a războiului s-a datorat profundeii efervescențe patriotice, omniprezentă în rîndurile acestora. S-a evidențiat această admirabilă stare de spirit mai ales în rîndul oștirii¹³. Alte relatări interesante sînt în presa vremii. Astfel, în articolul redacțional intitulat „Resbelul”, ziarul „Socialistul” menționa „entuziasmul care domină noua generație”, se referea la „junimea entuziasmată”, la „noua generație electrizată”¹⁴ din țara noastră — deci la tineretul profund preocupat de perspectiva vieții într-o patrie liberă, care înțelegea să se bucure sincer de proclamarea independenței absolute a țării, care înțelegea la justa valoare momentul de rezonanță istorică ce-l traversa țara noastră și la care dorea cu ardoare să participe efectiv. Incontestabil, un rol important, alături de alți factori, în cultivarea acestei stări de spirit l-a avut presa progresistă, în coloanele căreia au fost publicate apeluri vibrante adresate cugețelor celor mai receptive la ideile de progres. Iată un apel deosebit venit din partea lui Garibaldi, care scria lui T. Dunka: „spune tinerimii române că și voi, ca și bulgarii, grecii, macedonenii, tesalienii, albanezii, epiroții și celelalte popoare ale orientului trebuie să combateți sub drapelul libertății pînă veți gonii semiluna...”¹⁵.

Emoționant era și apelul lansat de un grup de brașoveni, în care se spunea: „apelăm cu deosebire la tine, junime română, garanția viitorului și visul de aur al simțămîntelor nealterate! Adu-ți aminte că antecesorii tăi și-au pus o pagină de aur în analele poporului român”¹⁶. Numeroasele apeluri din presă, intensă propagandă desfășurată de intelectualitate, flacăra vie a dorinței de libertate

⁵ Dan Berindei, *Cucerirea independenței României (1877—1878)*, Buc., 1967, p. 77.

⁶ „Monitorul oastei”, an. XVIII, nr. 10, din 1877, p. 313—314.

⁷ *Ibidem*, an XIII, nr. 14, din 1872, p. 224—225.

⁸ *Istoricul războiului din 1877—1878. Participarea României la acest război. Partea I*, Buc., 1887, p. 75.

⁹ R. Rosetti, *Partea luată de armata română în războiul din 1877—1878*, Buc., 1926, p. 38.

¹⁰ „Curierul”, an V, nr. 34, din 5 mai 1877.

¹¹ „Istoricul războiului...”, p. 74.

¹² N. Adăniloae, I. Gh. Cupșa, *Războiul pentru independența națională a României, 1877—1878*, Buc., 1967, p. 35.

¹³ Sextil Pușcariu, *Douăzeci scrisori ale lui Moise Grozea din războiul de la 1877*, Buc., 1927, p. 231—232; Ion Gheorghe Maurer, *90 de ani de la cucerirea independenței de stat a României*, Buc., 1967, p. 11.

¹⁴ „Socialistul”, an I, nr. din 26 mai 1877.

¹⁵ „Telegraful”, an VII, nr. 1521, din 7 mai 1877.

¹⁶ „Telegraful român”, an XXV, nr. 47, din 16 (28) iun. 1877.

transmisă prin secole, de generații, de la inimă la inimă au generat acea însuflețire generală pentru nobilul ideal de libertate națională. Urmarea? O găsim reflectată din nou în presa vremii: „Încă din primele zile ale intrării în acțiune a românilor am văzut cu plăcere că mai mulți tineri români animați de focul patriotismului și convingși de sfânta cauză ce apără armata română s-au grăbit a se înrola ca voluntari¹⁷ în rindul luptătorilor de la Plevna¹⁸. Au solicitat să meargă în campanie și diverși funcționari necesari serviciilor armatei¹⁹. Cu deosebită însuflețire au răspuns și tinerii chemați în miliții. Aceștia, „la primul apel ce li s-au făcut s-au grăbit a alerga sub steaguri și-i vedem mergând cu cea mai mare mulțumire la exerciții și făcând diferite servicii în locul armatei regulate care acum este absentă. Sintem siguri că, chiar dacă ar fi chemați a merge la fruntarii pentru apărarea țării ei nu vor ezita nici un minut. De ce zicem? Mulți așteaptă chiar cu nerăbdare momentul să-și poată vărsa sângele pentru patrie²⁰. Cît se poate de bună era și starea morală a recruților chemați să-și facă sacra datorie față de țară. Relatînd că, la 24 august 1877, „au plecat din Iași spre teatrul luptei 600 de recruți luați cu a doua chemare“, un organ de presă menționa că „toți mergeau veseli și cîntau²¹. Hotărîrea de împlinire a misiunii încredințate de patrie era dovedită cu fermitate de tineretul aflat sub arme. Spre exemplu, la Oltenița, ostașii regimentului 16 Dorobanți „ieșiră în gloate pe străzi, căutînd pe șefii lor și rugîndu-i să le dea voie să treacă Dunărea ca să se bată cu turcii. Unii strigau: „trecem înot. Ofițerii fură nevoiți a se lua binisor pe lingă soldații lor pentru a nu jigni un atît de nobil și vitejesc avînt“. Această dovadă de fierbinte patriotism, scria ziarul ce însera știrea, „trebuie să facă să bată de fericire inima oricărui român“²². Precizăm, de asemenea, că și minorii erau animați de același cald patriotism. „Junimea noastră care nu este încă în stare a purta arma vine totuși a plăti tributul său către patrie după putința sa“²³, hotărîită fiind să se integreze șuvoiului general de susținere prin diverse forme ale luptei oștirii române.

Starea de spirit a generației tinere ni se dezvăluie și prin participarea spontană a acesteia la diferite manifestații. Astfel, cu prilejul proclamării independenței „junimea universitară din București a organizat o manifestațiune cu torțe, cea mai frumoasă și mai impozantă ce s-a făcut de asemenea fel pînă astăzi în România“²⁴. La Iași, cu toate că timpul a fost ploios, „un grup de tineri, urmat de un număr imens de cetățeni, merse cu torțele aprinse și cu muzica străbătînd toate străzile“²⁵. Vestea capitulării lui Osman pașa cu întreaga sa armată a declanșat, de asemenea, manifestații entuziaste. Elevii liceului din Craiova „porniră cu muzica în cap, cu stindarde tricolore și cu torțe străbătura orașul și se opriră la clubul junimii“, iar după cîteva discursuri, „se întoarseră la liceu, unde întinșeră o horă mare care țînu pînă tîrziu“. Și în seara următoare ci făcură „o manifestație“²⁶. La București, studenții în frunte cu C. Dimulescu, Th. Vasiliad, C. D. Ștefănescu și C. Nisipeanu făcură rost de vreo 20 de steaguri și, împreună cu muzica, au străbătut bulevardele aclamați de

¹⁷ Carol I scria tatăl său în luna aprilie: „tinerii [...] s-au angajat în mare număr ca voluntari și toți ard de nerăbdare de a primi botezul de foc“ („30 de ani din domnia militară a regelui Carol I al României, 1866—1896“, Buc., 1899, p. 122).

¹⁸ „Telegraful“, an. VII, nr. 1642, din 1 oct. 1877; „Românul“, an. XXI, din 2 oct. 1877.

¹⁹ Constantin N. Minescu, *Istoria poștelor române*, Buc., 1916, p. 365; S. Periețeanu, *Amintiri din războiul din 1877 cu privire la serviciul de poștă și telegraf*, Ploiești, 1909, p. 4.

²⁰ „Curierul“, an. V, nr. 34, din 5 mai 1877.

²¹ „Figaro“, an. V, nr. 41, din 25 aug. 1877.

²² „Curierul“, an. V, nr. 35, din 8 mai 1877.

²³ *Ibidem*, nr. 34, din 5 mai 1877.

²⁵ „Românul“, an. XXI, din 12 mai 1877.

²⁶ „Figaro“, an. V, nr. 27, din 15 mai 1877.

mulțime, oprindu-se la statuia lui Mihai Viteazul. Aici, profesorul Ionescu a ținut un discurs după care studenții urmați de mulțime s-au îndreptat spre Cotroceni²⁷.

La întoarcerea armatei de pe front, tinerii s-au alăturat maselor de cetățeni, făcând o caldă primire bravilor de la redute. Una din primele unități revenită în garnizoana de reședință a fost bravul regiment 13 Dorobanți din Iași. În întâmpinarea acestuia, la gară se aflau și „Corporațiile studențești cu stindarde”, iar fostul student Șendrea arăta în alocuțiunea sa că „junimea studioasă, cu inima plină de lacrimile bucuriei, salută pe frații ei”²⁸ din acest regiment încărcat de glorie.

Demonstrații de acest gen au avut loc cu prilejul proclamării independenței, căderii Plevnei și întoarcerii armatei în țară și în alte localități din țară, cât și-n localitățile românești din Austro-Ungaria.

Manifestându-și în proporții de masă adeviziunea la cauza sacră a recunoașterii prin luptă armată a independenței — demersurile diplomatice în acest sens încheindu-se infructuos —, tinăra generație a întreprins o largă gamă de inițiative menite a susține material și moral lupta armatei române cit și îngrijirea răniților.

În numeroase localități se constituie cu această menire cluburi, asociații, comitete, societăți, care se remarcă printr-o vie activitate. Astfel, studenții români de la Paris, hotărâți „a-și face datoria pînă la unul în momentul cînd serviciile lor vor fi cerute pentru apărarea căminelor strămoșești”, aleg o delegație (compusă din C. Cantacuzin, I. Crăciunescu, G. Panu, C. M. Mironescu, A. Lambrior), care „să se țină în curentul evenimentelor” și „să se ocupe de mijloacele materiale pentru plecare ca să fie gata cu toții a-și împlini cu sfințenie datoria cînd ora va sosi”. Ulterior, aceștia expediau la 5 noiembrie Mariei Rosetti suma de 845 lei (colectați pe liste de Ant. Nenoveanu—265 lei, C. Rămniceanu—185 lei, C. E. Disescu—295 lei și D. Psiacov—100 lei), menționînd că „sperăm a vă putea trimite curînd încă o sumă”³¹.

Datorită poziției ostile a Austro-Ungariei față de cauza independenței României, a atitudinii ei față de turcofile, Comitetul studenților români din Viena (președinte Oct. Blăjan, B. Mihail-Lazăr — casier, Șt. Ciurcu, I. Popescu, V. Niculescu, C. Pop, Al. Delimarc, Ion Cornea, Nic. Negură, I. Cloje — membri) adresa în iulie o a doua petiție guvernului pentru a li se îngădui să adune ofrande benevole de la românii din Austro-Ungaria³². Cu toate opreliștile autorităților, studenții români de la universitățile din Viena, Budapesta, Cluj și Cernăuți au găsit modalitățile adecvate de a-și exprima fraternitatea și sprijinul cu cei ce luptau pentru nașterea patriei³³.

La 7 mai 1877, mai mulți tineri din Botoșani au creat un Comitet pentru a veni în ajutorul armatei „pe tot timpul cit va ține resbelul”, președinte fiind V. Buzilă, vicepreședinte Dim. Ivașcu, secretari G. Ivașcu și N. Adam, iar casier Nicolae G. Ivașcu.³⁴

Societatea „Clubul tinerimii” din Craiova, în unire cu alți locuitori din fosta bănie, a oferit „pentru armata concentrată” 600 pîini și 5 vedre cu vin³⁵.

²⁷ „Românul”, an. XXI, din 1 dec. 1877; „Telegraful”, an. VII, nr. 1690, din 30 nov. 1877; nr. 1691, din 1 dec. 1877.

²⁸ „Steaua României”, an. II, nr. 3, din 5 ian. 1878.

²⁹ „Curierul”, an. VI, din 6 ian. 1878.

³⁰ „Curierul de Iași”, an. X, nr. 40, din 15 aprilie 1877.

³¹ „Românul”, an. XXI, nr. din 2 nov. 1877; „Unirea democratică”, an. I, nr. 130 din 13 apr. 1877, nr. 133, din 16 apr. 1877; „Vestea”, an. I, nr. 8, din 13 apr. 1877; Au venit în țară „spre a merge la fruntarii”, C. Cantacuzino, C. Calligari, Vasile Virnav, Grant, frații Sturza, frații Rosetti, frații Lambru Vasilescu, (Cf. „Românul”, nr. XXI, din 27 sept. 1877). Menționăm că studenta în medicină Maria V. Cuțarida trimitea de la Zürich 100 franci „pentru brava noastră oștire al cărei eroism este admirat de toți străinii” (Cf. „Monitorul oficial al României”, nr. 44, din 24 febr. (8 mart.), 1878, p. 1186.

³² *Ibidem*, nr. din 14 iulie 1877.

³³ C. Petculescu, *op. cit.*, p. 3.

³⁴ „Românul”, an. XXI, nr. din 25 mai 1877.

³⁵ „Telegraful”, an. VII, nr. 1511, din 24 aprilie 1877.

La Birlad s-a constituit Comitetul „Junimea israelito-română”, avînd ca președinte pe D. Goliger deoarece, afirmău ei, „ni se impune sacra datorie de a alerga în ajutorul bravilor soldați”. Reușind să colecteze 225 lei, aceștia invi-tau să se creeze comitete similare și în alte localități³⁶.

În București, „Clubul tinerimii” a oferit 4 000 lei „pentru trebuințele ma-teriale ale armatei”³⁷. Și, cînd la 11 iunie, pleca din București spre Craiova am-bulanța societății „Crucea Roșie”, compusă din 15 trăsuri, între ele se afla și cea a „Clubului Tinerimea” din Capitală³⁸.

Substanțial a fost și aportul unor tineri din Ploiești. Aici s-a fondat pentru trei luni „Asociația junilor comercianți din Ploiești” cu scopul de a aduna ofrande pentru armată³⁹. Fiecare membru trebuia să cotezeze cu cel puțin 2 lei lunar. La cea de-a treia întrunire, asociația număra deja 40 de persoane care, acționînd „cu mult zel”, la o singură subscriere au realizat 400 lei⁴⁰. În luna iulie, asociația a vărsat 1 226 lei „pentru ospiciul independenței”⁴¹. Ulterior, „junimea comercială din Ploiești — scria Românul — ne trimite și-n această lună suma de 1 379,55 lei pentru „ospiciul independenței”⁴². De asemenea, și în București un număr însem-nat de comercianți tineri au hotărît să contribuie lunar cu cîte o sumă pentru „ospiciul independenței”⁴³.

Tinerimea de la magistratura din Buzău, „împinsă de un simțămînt care în împrejurările de față animează pe toți românii, a luat inițiativa unei sub-scripțiuni lunare” de 232,90 lei, la care fiecare „să poată depune obolul său pentru a ușura greutățile ce țara are și va avea încă a întîmpina”. Președinte al acestei asociațiuni a fost ales C. N. Furcă, subscriind cu 40 lei lunar⁴⁴.

La Bacău a existat, de asemenea, o societate a tinerimii⁴⁵. Aflăm tot din presă că Societatea „Junimea” de aici a oferit armatei, fiind apoi expediate com-paniei a cincea din Regimentul 14 Dorobanți, 100 mindire, 7 cojoace, 4 prosoape, 12 cămăși și 17 perechi indispensabili⁴⁶.

Înălțătoare sentimente patriotice au probat și elevii,⁴⁷ între care s-au re-marcat cei de la liceul „Matei Basarab” din Capitală. Aceștia, „pătrunși de gra-vitatea situațiunii, convinși că momentul în care orice suflet românesc e dator

³⁶ „Telegraful”, nr. 1550, din 11 iunie 1877.

³⁷ „Românul”, an. XXI, nr. din 2 iunie 1877.

³⁸ *Ibidem*, din 12 iunie 1877.

³⁹ „Telegraful”, an. VII, nr. 1572, din 8 iulie 1877; „Curierul de seară”, an. I, nr. 8, din 8 iulie 1877; nr. 11, din 11 iulie 1877.

⁴⁰ „Românul”, an. XXI, nr. din 7 iulie 1877.

⁴¹ *Ibidem*, nr. din 16 iulie 1877.

⁴² *Ibidem*, nr. din 3 sept. 1877.

⁴³ *Ibidem*, nr. din 14 iulie 1877.

⁴⁴ *Ibidem*, din 18 iunie 1877.

⁴⁵ Al. Pencovici, *Requisițiunile și ofrandele pentru trebuințele armatei ro-mâne în războiul din 1877—1878*, Buc., 1879, p. VIII.

⁴⁶ „Monitorul oficial al României”, nr. 259, din 18 (30) nov. 1877, p. 6506.

⁴⁷ Numărul tinerilor cuprinși în rețeaua de învățămînt în anul școlar 1876 —1877 rezultă din următorul tabel (cf. „Românul”, an. XXI, nr. din 2 iulie 1877); „Monitorul oficial al României”, nr. 145, din 28 iun. (10 iul.) 1877, p. 4123.

Gradul școlii	Tipul școlii				Nr. elevilor (studenți)		
	de băieți	de fete	mixte	Total	Băieți	Fete	Total
Primare Rurale	1 240	153	597	1 990	47 331	4 915	52 246
Urbane	134	110	—	244	19 022	8 263	27 285
Secundare	35	10	—	45	6 854	900	7 754
Speciale	24	—	2	26	1 565	70	1 635
Superioare	2	—	—	2	569	—	569
Private	113	85	16	214	8 283	4 584	12 867
TOTAL	1 548	358	615	2 521	83 624	18 732	102 356

a depune obolul său pe altarul patriei, a sosit și dorind din toată inima a veni și dinșii după puteri, în ajutorul eroilor apărători ai independenței au constituit spre acest scop un comitet⁴⁸, care conduce lucrările „Asociațiunii școlarilor de la Matei Basarab pentru ajutorarea răniților”. Informind despre aceasta pe Maria Rosetti, îi expediau și suma de 500 lei, adăugind că „suma ce o oferim [...] e în adevăr mică, bunăvoința însă cu care conșcolarii mei au contribuit fiind foarte mare”, și „ne dă curajul a merge înainte”, nota președintele comitetului, Alexandru G. Radovici din clasa a VII-a. Din comitet mai făceau parte: Ion Găvănescu și George Florian — vicepreședinți, Alexandru S. Mareș — casier, P. Popovici și Bacinsky — secretari, Costovici și H. Vericeanu — membri⁴⁹. Tot în București a existat o altă inițiativă a elevilor: „tinerimea din școlile secundare” a fondat societatea „Independența”, avînd ca președinte pe I. Carallea⁴⁹.

Adăugăm, că 70 studenți din facultatea de litere din București au fondat o societate pentru ajutorarea Crucii Roșii, numărul de membri al societății putînd fi nelimitat⁵⁰. La Iași, studenții organizați într-un club s-au grăbit să ofere suma de 106 franci în ajutorul ostașilor români răniți, specificînd să „fie încredințat oricine că o dăm cu toată bunăvoința”⁵¹.

Iubind frumosul exprimat prin mijloacele specifice artei, mulți tineri talentați susțin, în această perioadă, diferite reprezentații teatrale și muzicale. Menite să contribuie la colectarea de fonduri, aceste manifestări artistice au avut și rolul de a transmite în mase elemente de cultură, suscitînd interesul evident al publicului concretizat prin cîștigurile nete realizate.

Astfel, elevii gimnaziului „Văcărești” din Tîrgoviște își propuneau să dea mai multe reprezentații teatrale, prima constituind în montarea piesei „Cetatea Neamțului” de V. Alecsandri⁵². Elevii Conservatorului din București anunțau pentru sfîrșitul lunii iunie o reprezentație „la teatrul cel mare în profitul răniților”⁵³, încheiată cu realizarea sumei de 100,90 lei⁵⁴.

Profesorul I. Popescu, directorul școlii normale din Bîrlad, scria că „elevii liceului din această urbe în unire cu cei de la școala normală, împinși de sentimentul iubirii de patrie [...], dorind a contribui și ei după putință în ajutorul militarilor români răniți pe cîmpul de luptă la 16 ale trecutei luni iunie, au dat o reprezentație teatrală al cărui venit curat de 603,89 lei” a fost încredințat comitetului doamnelor bîrlădene⁵⁵. Mai mulți studenți din Focșani, între care I. A. Mironescu, S. C. Tancovici, I. Rason, C. Jecu, G. Costescu, V. Dimitriu, I. I. Theodor, Șt. Nistorescu și N. Costescu, au dat două reprezentații în folosul armatei cu concursul tinerelor Maria C. Petrescu, Sofia Peretș și Maria Maloș⁵⁶, rezultînd 438,05 lei pe care i-au trimis Ministerului de Război⁵⁷. Ulterior, studenții focșăneni mai dau o reprezentație la care s-au încasat 129,60 lei⁵⁸, oferiți Crucii Roșii.

Tineri și tinere din diferite localități participă și ei la diverse acțiuni cultural-artistice. Spre exemplu, la 5 iunie, cînd a avut loc un concert în București, sub bagheta dirijorului Wiest, pentru încasarea de fonduri în vederea formării ambulanțelor, a evoluat și tinăra Niculescu⁶⁰. Tinerele Alexandrina și Virginia Fusca, Elena Negoescu, Smaranda și Elisa Bădulescu, Maria Cîmpeanu, Maria, Lucreția și Matilda Grecescu din Tîrgoviște au dat în folosul Crucii Roșii,

⁴⁸ „Românul”, an. XXI, din 21 oct. 1877.

⁴⁹ *Ibidem*, din 22 nov. 1877.

⁵⁰ *Ibidem*, din 21 sept. 1877.

⁵¹ „Curierul”, an. V, nr. 80, din 16 oct. 1877.

⁵² „Românul”, an. XXI, din 20 mai 1877.

⁵³ *Ibidem*, nr. din 28 iunie 1877.

⁵⁴ „Monitorul oficial al României”, nr. 192, din 26 aug. (7 sept.), 1877, p. 5208.

⁵⁵ „Românul”, an. XXI, din 28 iulie 1877.

⁵⁶ „Monitorul oficial al României”, nr. 210, din 18 (30) sept. 1877, p. 5522.

⁵⁷ „Telegraful”, an. VII, nr. 1631, din 18 sept. 1877.

⁵⁸ „Monitorul oficial al României”, nr. 216, din 25 sept. (7 oct.) 1877, p. 5637.

⁵⁹ „Telegraful”, an. VII, nr. 1631, din 18 sept. 1877.

⁶⁰ „Românul”, an. XXI, din 24 mai 1877.

2 concerte din care au rezultat venituri de 383,45 lei⁶¹. Asemenea acțiuni au întreprins tinerii din numeroase localități din țară. Insistăm însă mai ales asupra inițiativelor tineretului studios.

Comitetul bărbatilor din județul Dimbovița pentru ajutorul armatei a primit de la Ion Pietraru suma de 40 lei, reprezentînd „produsul teatrului dat de elevi”⁶². Elevele de la institutul S. Maria au pregătit un concert ce a inclus lucrări de Beethoven, Weber, Rossini, Kalkbrenner⁶³, în urma căruia s-a realizat suma de 1 000 lei ce a fost predată lui D. Ghica, președintele societății Crucea Roșie⁶⁴.

Spre sfîrșitul lunii octombrie, dr. Nacef din Bolgrad expedia un mandat de 340 lei ospiciului „Independența” de la T. Măgurele, „sumă rezultată din reprezentarea teatrală a elevilor școlii centrale din Bolgrad”⁶⁵.

La 2 noiembrie 1877, artiștii amatori din rîndurile tinerimii școlilor secundare bucureștene au evoluat într-un spectacol susținut în localul circuitului⁶⁶, reușind să vîndă bilete în valoare de 1 557,50, rezultatul final al acestei acțiuni fiind de 2 314,15 lei⁶⁷.

Elevele institutului „Familia” din Ploiești anunțau pentru data de 13 noiembrie 1877 o serată muzicală și literară „în folosul spitalului înființat în oraș pentru ostașii răniți”, elevele fiind felicitate „pentru frumoasa lor faptă” și „patriotică inițiativă”⁶⁸.

Alteori, tinerii au evoluat în spectacole alături de artiști consacrați sau individual. La 25 august 1877, elevul N. Petrașcu de la liceul din Birlad a participat împreună cu artiștii C. G. Robescu și D. M. Serrea la o reprezentare teatrală ce a adus un venit de 100,25 lei⁶⁹. „Distinsul pianist M. Rosenthal, în vîrstă de 13 ani”, anunța „Românul” va susține un concert din ale cărei încasări va oferi jumătate pentru răniți⁷⁰. În urma recitalului de la teatrul cel mare, micul pianist a oferit suma de 500 lei⁷¹.

Situația financiară dificilă a țării care începe să se redreseze treptat odată cu luna mai 1877⁷², determină masele din toate colțurile țării să vină în ajutorul statului cu diverse donații în bani și obiecte. După datele oficiale s-a colectat importanta sumă de 1.639.798,52 lei⁷³, tineretul aducîndu-și partea sa de contribuție. În afară de ofrandele făcute de diverse grupări ale tinerilor, nu pot fi omise contribuțiile bănești ale elevilor care, deși de multe ori modeste, demonstrează o admirabilă generozitate, un minunat exemplu de patriotism. Informațiile sînt deosebit de numeroase, conducînd la concluzia că, practic, majoritatea școlilor a ținut să contribuie după posibilități cu diverse sume. Astfel, elevele de la institutul Fayard din Iași s-au hotărît să cotizeze lunar, fiecare cu cît poate, pentru ambulanțe și, totodată, să consacre o oră zilnic pentru a face scamă⁷⁴. Doi elevi de la Institutul academic ieșean din cursul superior, avînd perspectiva de a fi premiați, cu consimțămîntul și în numele colegilor lor premiați din întreaga școală, au renunțat la premii în folosul răniților, premii ce însumau

⁶¹ „Monitorul oficial al României”, nr. 187, din 20 aug. (1 sept.), 1877, p. 5124.

⁶² „Monitorul oficial al României”, nr. 234, din 18 (30) oct. 1877, p. 5978.

⁶³ „Românul”, an. XXI, din 23 oct. 1877.

⁶⁴ *Ibidem*, din 28 oct. 1877.

⁶⁵ *Ibidem*, din 26 oct. 1877.

⁶⁶ *Ibidem*, din 22 oct. 1877.

⁶⁷ *Ibidem*, din 27 nov. 1877.

⁶⁸ *Ibidem*, din 11 nov. 1877.

⁶⁹ *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență*, vol V, p. 633.

⁷⁰ „Românul”, an. XXI, din 3 dec. 1877.

⁷¹ *Ibidem*, nr. din 19 dec. 1877.

⁷² V. Mihoarea, *Echiparea armatei și finanțarea războiului pentru independență*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, vol. III, Buc., 1963, p. 144.

⁷³ Al. Pencovici, *op. cit.*, p. VII.

⁷⁴ „Curierul”, an. V, nr. 35, din 8 mai 1877; „Românul”, an. XXI, din 20 mai 1877.

350 franci, „lipsindu-se astfel de această dulce răsplată a muncii lor de un an”⁷⁵. La festivitatea de premiere de la sfârșitul anului școlar un grup de elevi de la liceul nou din Iași a luat inițiativa de a colecta pe liste fonduri, adunând astfel 102,75 lei, „sumă înminată soției generalului Cernat, prezentă la serbare”⁷⁶. Un grup de eleve de la Institutul nou normal au donat pentru Crucea Roșie 22,50 lei⁷⁷, iar mai multe eleve de la pensionul Humpel au oferit 61,50 lei⁷⁸. Nerăminind mai prejos, elevii din clasele I—IV de la liceul din Craiova au adunat 114,90 lei și 705 gr. scamă⁷⁹.

Confruntarea de la Grivița determină intensificarea acestor donații, mărturie a dorinței tineretului școlar de a veni în ajutorul armatei. Spre exemplu, elevii din clasa IV-a a liceului Matei Basarab au depus la redacția ziarului „România liberă”, suma de 31,50 lei⁸⁰. Elogiind generoasele fapte ale micilor patrioți, un cotidian bucureștean nota că „școlarii de la liceul Matei Basarab și sf. Sava, precum și cei de la una din școlile primare din București, și-au adus obolul lor pentru ajutorarea soldaților răniți”⁸¹. Era vorba de elevii clasei a VI-a de la liceul sf. Sava, care au depus la „România liberă” 97,50 lei și de cei din clasa a II-a de la școala nr. 2, care prin învățătorul T. Petrescu oferiseră 11,50 lei⁸². Exemplul a fost urmat și de alte școli. Astfel, elevele „școlii de limbi străine” contribuiau pentru răniții din Spitalul de la Caracal cu 33 franci și 450 gr. scamă⁸³. Le urmează pilda de patriotism elevii din clasele I—IV de la gimnaziul Matei Basarab, care oferă 100,40 lei⁸⁴. Cu o generoasă ofrandă pentru Crucea Roșie s-au înscris elevii de la seminarul central (clasa I—156 lei, clasa II-a—175 lei; clasa III-a—181 lei; clasa IV-a—224 lei, clasele a V-a și a VI-a—23,50 lei)⁸⁵. Uneori, elevii găsesc de cuviință să trimită ofrandele lor direct acelor ce patronau spitalele de răniți. Așa au procedat 11 elevi din clasa a II-a de la liceul sf. Sava, care au expediat Mariei Rosetti la T. Măgurele, suma de 33 lei (la care elevul Custof Alexandru a contribuit cu lei 10)⁸⁶, sau 31 de elevi din clasele I—IV de la gimnaziul Mihai Bravu care, prin C. S. Stoicescu, au trimis aceleași Maria Rosetti 277,35 lei⁸⁷. La rîndul lor, 33 elevi din clasa a IV-a a liceului sf. Sava au colectat pentru ospiciul „Independența” 73,15 lei⁸⁸.

Importantă a fost ofrandă școlii primare din Brăila, care în detaliu se prezintă astfel: clasa a I—46,50 lei, 1 prosop, 140 gr. scamă; clasa II-a—16 lei, 300 gr. scamă; clasa III-a—16 lei; clasa a IV-a 19 lei și 600 gr. scamă⁸⁹. Ofrande în bani și diverse obiecte au mai făcut și elevele pensionului Penetiș și Zurmale din aceeași localitate⁹⁰, elevii liceului din Craiova⁹¹, de la gimnaziul din Buzău⁹² și Ismail⁹³. Apreciind și, totodată, încurajând aceste acte de veritabil patriotism,

⁷⁵ „Curierul de Iași”, an. X, din 17 iunie 1877.

⁷⁶ „Românul”, an. XXI, din 13 iunie; „Curierul”, an. V, nr. 50, din 3 iulie 1877.

⁷⁷ „Monitorul oficial al României”, nr. 129, din 9 (21) iun. 1877, p. 3739.

⁷⁸ „Curierul”, an. V, nr. 41, din 2 iunie 1877.

⁷⁹ „Românul”, an. XXI, din 5 iulie 1877.

⁸⁰ *Ibidem*, an. XXI, din 24 mai 1877.

⁸¹ *Ibidem*, din 7 oct. 1877.

⁸² *Ibidem*, din 11 oct. 1877.

⁸³ „Monitorul oficial al României”, nr. 232, din 14 (26) oct. 1877, p. 5945.

⁸⁴ „Românul”, an. XXI, din 19 oct. 1877.

⁸⁵ „Monitorul oficial al României”, nr. 254, din 12 (24) nov. 1877, p. 6428; vezi și nr. 263, din 24 nov. (6 dec.) 1877, p. 6605, unde se menționează doar clasa I cu 156 lei și clasa II-a cu 471,30 lei.

⁸⁶ „Românul”, an. XXI, din 14 nov. 1877.

⁸⁷ *Ibidem*, din 17 nov. 1877.

⁸⁸ *Ibidem*, din 19 nov. 1877.

⁸⁹ „Monitorul oficial al României”, nr. 267, din 29 nov. (11 dec.), 1877, p. 7003.

⁹⁰ *Ibidem*.

⁹¹ „Românul”, an. XXI, din 10 dec. 1877.

⁹² *Ibidem*, din 14 dec. 1877.

⁹³ *Ibidem*.

⁹⁴ „Curierul”, an. V, nr. 42, din 5 iunie 1877.

presa vremii transmitea mulțumirile și felicitările redacțiilor sau cele venite din partea diverselor comitete și asociațiuni de sprijinire a războiului. Spre exemplu, comitetul doamnelor din Iași aducea „călduroasele sale mulțumiri bravilor elevi din clasele a III-a și a IV-a a institutului Alexandru cel Bun pentru grațioasa lor ofrandă în bani și natură”⁹⁴. Asemenea cuvinte, pline de simțire, găseau rezonanță în inimele tinerei generații.

Receptivitatea tineretului studios la apelurile lansate pentru sprijinirea frontului e dovedită prin contribuția acestuia la ajutorarea vindecării răniților. Chemările străbătute de sincer umanism: „vă rugăm dați-ne scamă” le-au răspuns cu însuflețire tinerii aflați pe băncile multor școli, grăbindu-se să ofere diverse cantități de scamă. Din numărul impresionant de școli care au participat la această acțiune organizată la scară națională enumerăm doar câteva: Școala din Mihăileni⁹⁵, institutul academic din Iași⁹⁶, școala armeană de fete din Botoșani⁹⁷, școala de fete din Tecuci⁹⁸, școala de fete nr. 1 din Alexandria⁹⁹, liceul statului din Iași¹⁰⁰, școala de fete nr. 3 din Capitală¹⁰¹, școala de fete din Odobești¹⁰², școala de fete din Rîmniceul Sărat¹⁰³, elevii de la institutul Radu (jud. Covurlui)¹⁰⁴, școala normală din Capitală¹⁰⁵, gimnaziul și liceul din Craiova¹⁰⁶, școala de fete nr. 1 din Fălțiceni¹⁰⁷, școala secundară a Societății pentru învățătura poporului român, secțiunea Prahova¹⁰⁸, elevi de la diverse școli din București¹⁰⁹, școala primară din Salinele Mari¹¹⁰, diverse clase¹¹¹ cît și întreaga școală de băieți nr. 2 (jud. Dolj)¹¹², școala de fete nr. 1 din București¹¹³ ș.a. În afara acestor donații realizate prin conjugarea eforturilor diferitelor grupuri de tineri, materialul informativ dezvăluie și multiplele contribuții individuale. Deși, uneori, au fost modeste ca valoare — datorită posibilităților materiale limitate — ele constituie încă un aspect, deloc neglijabil, al adeziunii depline a tinerilor față de cauza sacră a poporului nostru, devenită problema numărului unu a zilei: dobîndirea independenței. Dintre numeroși tineri care au făcut diverse donații individuale în bani, scamă și diverse obiecte, iată câteva mai semnificative: elevele Cornelia Streinescu și Mari S. Călinescu din Craiova¹¹⁴, Virginia Stoianovici „copilă mică” din Botoșani¹¹⁵, studentul Mihai C. Pantazi din Pitești¹¹⁶, elevul Antonescu Georgiu de la liceul Matei Basarab¹¹⁷, Maria A. Vetra (în vîrstă de 8 ani) din Hirlești¹¹⁸, studenții Constantin G. Demetriadis și George

⁹⁵ „Curierul”, nr. 34, din 5 mai 1877.

⁹⁶ „Curierul de Iași”, an. X, din 17 iunie 1877.

⁹⁷ „Curierul”, an. V, nr. 48, din 26 iunie 1877.

⁹⁸ *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență*, vol. III, nr. 253, p. 429.

⁹⁹ „Monitorul oficial al României”, nr. 187, din 20 aug. (1 sept.) 1877, p. 5126.

¹⁰⁰ „Curierul”, an. V, nr. 63 din 18 aug. 1877.

¹⁰¹ „Monitorul oficial al României”, nr. 215, din 24 sept. (6 oct.) 1877, p. 5610.

¹⁰² *Ibidem*, p. 5611.

¹⁰³ *Ibidem*, nr. 225, din 6 (18) oct. 1877, p. 5771.

¹⁰⁴ *Ibidem*, nr. 233, din 16 (28) oct. 1877, p. 5964.

¹⁰⁵ *Ibidem*, nr. 221 din 1 (13) oct. 1877, p. 5717.

¹⁰⁶ *Ibidem*, nr. 237, din 21 oct. (2 nov.) 1877, p. 6027.

¹⁰⁷ *Ibidem*, nr. 243, din 28 oct. (9 nov.) 1877, p. 6136.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 6135.

¹⁰⁹ „Românul”, an. XXI, din 19 nov. 1877.

¹¹⁰ *Ibidem*, din 27 nov. 1877.

¹¹¹ „Monitorul oficial al României”, nr. 268, din 30 nov. (12 dec.) 1877, p. 7018

¹¹² *Ibidem*, p. 7019.

¹¹³ „România liberă”, an. I, din 21 dec. 1877.

¹¹⁴ „Românul”, an. XXI, din 22 iunie 1877.

¹¹⁵ „Curierul”, an. V, nr. 48, din 26 iunie 1877.

¹¹⁶ „Monitorul oficial al României”, nr. 166, din 25 iul. (5 aug.), 1877, p. 4656.

¹¹⁷ „Românul”, an. XXI, din 12 aug. 1877.

¹¹⁸ „Monitorul oficial al României”, nr. 193, din 27 aug. (8 sept.) 1877, p. 5245.

G. Demetriadis ¹¹⁹, Ecaterina Bujoreanu (în vîrstă de 6 ani) ¹²⁰, Elisabeta D. Rădulescu (12 ani) și Zoe Cristescu (5 ani) ¹²¹, elevul Anton Holban din școala militară ¹²², Elinescu Ecaterina, elevă în clasa IV-a, școala de fete nr. 3, Craiova ¹²³, Nicolae Nicolau, elev de școală normală ¹²⁴, Lucia Nicolau (în vîrstă de 6 ani) din Cimpulung ¹²⁵, Alexandru Giurcăneanu, elev la gimnaziul Ștefan cel Mare ¹²⁶, Elena Paplica (de 9 ani) din București ¹²⁷, Al. Alexandrescu, elev în clasa I la gimnaziul Lazăr ¹²⁸, Alexandru Cociu (9 ani), Maria Cociu (8 ani) și Margareta C. Ocneascu (9 ani) ¹²⁹ și mulți, mulți alții.

Toate aceste exemple pledează pentru concluzia că tineretul rămas în țară, prin numeroase donații, fiind mai ales reflectate în presă cele făcute de tineretul studios, a susținut activ, în limita posibilităților sale, frontul, spre care erau polarizate toate nădejtile poporului român.

Problema supusă discuției n-ar fi întregită dacă nu am sublinia aportul tinerilor la dotarea armatei române. Se știe că la începutul lunii septembrie 1877, Kogălniceanu a lansat cunoscutul apel către popor: „avem brațe, n-avem puști; ni se oferă ocaziunea rară de a completa armătura noastră cu puști Peabody, care, experiența în fața inamicului, ne-a dovedit, ca cele mai bune în mîna soldatului român“, în care scop „în numele guvernului, în numele țării, fac apel la patriotismul dvs“, închind cu convingerea: „credem că patriotismul român va birui chiar sărăcia“ ¹³⁰. Ecoul acestui patetic apel în rîndul tinerilor a fost impresionant. Astfel, inițiindu-se în comuna Poiana subscripții pentru cumpărare de arme la care s-au grăbit a răspunde sătenii „nici elevii școlii, frazeji copilași n-au rămas străini celor pînă aici arătate, după cum se probează din lista de subscripțiuni“. Cu acel prilej, 23 de elevi din comună au oferit pentru cumpărarea de arme suma de 61 lei ¹³¹. În scopul achiziționării de arme, mai mulți elevi de la gimnaziul din Focșani au oferit suma de 40,40 lei ¹³². La Iași, sub auspiciile clubului studenților, G. C. Răileanu, student al Universității, a ținut în aulă, la 11 septembrie, conferința „Spiritul de luptă al românilor“, urmînd ca banii adunați prin taxa de intrare să fie încredințați comitetului din Iași pentru cumpărare de arme ¹³³. Prin această acțiune s-a realizat suma de 666,70 lei ¹³⁴, studenții fiind felicitați pentru puternicele lor sentimente patriotice ¹³⁵.

La rîndul lor, elevii liceului din Craiova au contribuit cu 364,85 lei pentru arme, primind felicitări pentru atitudinea de a se „asocia la manifestarea patriotică ce s-a întreprins pentru vitejia oștirii noastre“ ¹³⁶. N-au lipsit nici în această privință subscrierile individuale. Astfel, Iancu Iorgu Ghica, student în Elveția, a oferit bani pentru cumpărarea unei puști (60 lei) ¹³⁷, iar studentul

¹¹⁹ „Monitorul oficial al României“ nr. 190, din 3 (15) sept. 1877, p. 5325.

¹²⁰ *Ibidem*, nr. 213, din 22 sept. (4 oct.) 1877, p. 5585.

¹²¹ *Ibidem*, p. 5588.

¹²² „Curierul“, an. V, nr. 80, din 16 oct. 1877.

¹²³ „Monitorul oficial al României“, din 21 oct. (2 nov.) 1877, p. 6027.

¹²⁴ *Ibidem*, nr. 238, din 22 oct. (3 nov.) 1877, p. 6052.

¹²⁵ *Ibidem*, nr. 244, din 30 oct. (11 nov.) 1877, p. 6175.

¹²⁶ „Curierul“, an. V, nr. 87, din 10 nov. 1877.

¹²⁷ „Monitorul oficial al României“ din 18 (30) dec. 1877, p. 7372.

¹²⁸ „Românul“, an. XXI, din 20 dec. 1877.

¹²⁹ *Ibidem*, din 21 dec. 1877.

¹³⁰ *Ibidem*, din 11 sept. 1877.

¹³¹ „Telegraful“, an. VII, nr. 1638, din 27 sept. 1877.

¹³² „Monitorul oficial al României“, nr. 287, din 24 dec. 1877 (6 ian. 1878), p. 7479.

¹³³ „Curierul“, an. V, nr. 69, din 8 sept. 1877.

¹³⁴ „Figaro“, an. V, nr. 45, din 29 sept. 1877.

¹³⁵ *Ibidem*.

¹³⁶ „Românul“, an. XXI, din 7 oct. 1877.

¹³⁷ „Monitorul oficial al României“, nr. 263, din 24 nov. (6 dec.) 1877, p. 6593.

Costache Em. Crupenschi din Roman a oferit pentru achiziția de arme 120,25 lei¹³⁸.

Fără îndoială că la suma de 1.312.661,50 lei¹³⁹, adunată de la populație pentru procurare de arme au subscris numeroși tineri. Cum însă s-a omis, de cele mai multe ori, specificarea vârstei contribuabililor, nu se poate stabili cu rigurozitate aportul financiar al tinerei generații la înzestrarea armatei române cu armament modern.

Urmind exemplul diverselor comitete și societăți în vederea colectării de fonduri, și tinerii au organizat, după posibilitățile lor, mici tombole. Astfel, la institutul de fete al Martei Blaumont, cu prilejul unei reprezentații teatrale susținute de eleve s-a organizat și o tombolă, din ambele acțiuni rezultând în folosul răniților suma de 873 lei¹⁴⁰. Elevii de la liceul Matei Basarab au avut ideea de a organiza mici loterii pe clase (cu o carte, un ceas, un briceag), inițiativă din care a rezultat suma de 109,50 lei¹⁴¹. O tombolă organizată tot cu prilejul unei reprezentații teatrale susținută la 2 noiembrie 1877, elevii de la societatea „Independența tinerimii școlilor secundare din București”, au realizat din această acțiune suma de 1408,60 lei¹⁴². Cei 10 elevi de la școala de Belle Arte din Iași¹⁴³, inaugurând la 21 noiembrie, o expoziție în folosul răniților¹⁴⁴ ce a fost deschisă până la 8 ianuarie 1878¹⁴⁵, au organizat și o tombolă cu 37 de tablouri¹⁴⁶.

Semnălm, ca un înalt gen de inițiative ale tinerilor, susținerea unor conferințe. În aula Universității din Iași a conferențiat studentul Răileanu în scopul adunării de fonduri pentru procurarea de arme¹⁴⁷. La București, în sala clasei a I-a a liceului Matei Basarab a conferențiat, la 1 octombrie, Culceru Nicolae, membru al comitetului elevilor din acel liceu „despre instrucție și educație”, prilej cu care s-a realizat suma de 83 lei¹⁴⁸.

Materialul cercetat permite câteva concluzii: tinăra generație animată de înalte idealuri a înțeles justetea și necesitatea războiului pentru independență și, în consecință, și-a exprimat adevărată totală față de istorica hotărâre a Adunării Deputaților. Răspunzând la apelul patriei, tinerii chemați sub arme și-au făcut cu cinste datoria față de țară, dând un greu tribut de sânge, iar cei rămași în țară, în marea majoritate, au contribuit, prin diverse mijloace, la susținerea frontului, integrându-se în efortul masiv făcut de întregul popor român în acel an de importanță unică în istoria noastră modernă.

Prin patriotismul ardent, prin credința fermă în izbândă, prin sublimul spirit de sacrificiu, prin numărul impresionant de acțiuni menite să sprijine frontul, tinăra generație de la 1877 a fost la înălțimea momentului istoric la care a participat, faptele ci fiind un luminos și pilduitor exemplu pentru toate generațiile ce i-au urmat, care au menținut și vor menține prin veacuri slobozenia deplină a acestor meșteaguri.

II. CADRELE DIDACTICE ÎN SPRIJINUL RĂZBOIULUI PENTRU INDEPENDENȚĂ

În eforturile maselor populare, animate de un fierbinte patriotism pentru susținerea războiului de independență¹, s-au încorporat organic și multilaterale

¹³⁸ „Monitorul oficial al României”, nr. 264, din 25 nov. (7 dec.) 1877, p. 6603.

¹³⁹ Al. Pencovici, *op. cit.*, p. VII.

¹⁴⁰ „Monitorul oficial al României”, nr. 290, din 30 dec. 1877 (11 ian. 1877), p. 7529.

¹⁴¹ „Românul”, an. XXI, din 20 oct. 1877.

¹⁴² *Ibidem*, din 27 nov. 1877.

¹⁴³ *Ibidem*, din 2 iulie 1877.

¹⁴⁴ „Curierul de Iași”, an. X, din 30 nov. 1877.

¹⁴⁵ „Steaua României”, an. II, nr. 18, din 25 ian. 1878.

¹⁴⁶ „Curierul de Iași”, an. X, din 30 nov. 1877 și 2 dec. 1877.

¹⁴⁷ „Curierul”, an. V, nr. 69, din 8 sept. 1877.

¹⁴⁸ „Românul”, an. XXI, din 20 oct. 1877.

¹ N. Adăniloae, *Contribuția maselor populare la susținerea războiului de independență*, în „Studii”, nr. 3, 1967, p. 439—455.

inițiative ale cadrelor didactice care, după posibilități, au sprijinit într-un fel sau altul² lupta plină de jertfe pentru recunoașterea independenței absolute proclamate de Adunarea Deputaților la 9 Mai 1877. Atunci, cînd toate meleagurile românești vibrau la unison de bucurie și entuziasm și detașamentul de cadre didactice compuse din 4347 persoane³ s-a alăturat, firesc, elanului general. Este concludentă, în acest sens, atitudinea corpului didactic din Iași, care arăta că: „drapelul independenței ridicat cu tărie [...] grupează în jur pe toți românii și noi, ca și toată națiunea, sîntem gata la orice sacrificii pentru [...] apărarea independenței patriei”⁴.

În acele momente de efervescență și elan patriotic, corpul profesoral al Universității ieșene își exprima dorința vie ca „România să poată înainta pe calea progresului și a-și păstra neatinsă existența națională, scumpele sale drepturi strămoșești”⁵. La rîndul lor, profesorii liceului din Craiova, „participînd la entuziasmul general al națiunii”, emiteau convingerea că fiii României vor merge „cu constanță și abnegație pe calea datoriei patriotice și a gloriei naționale”⁶. Vibrante sentimente de satisfacție și bucurie, prilejuite de proclamarea independenței absolute, au manifestat profesorii liceului din Bîrlad⁷, profesorii de la Conservatorul de muzică și declamațiune din Iași⁸ și din alte localități. Încă înainte de declanșarea ostilităților, multe cadre didactice din mediul rural, cît și din cel urban au exercitat o amplă influență, ce va crește în amploare pe măsură ce confruntările militare se accentuează, asupra tinerei generații, ridicîndu-i moralul, însuflețînd-o. Rezultatele au fost emoționante. Astfel, cîțiva elevi din Suceava și din alte centre bucovinene, animați de profesorii lor, au venit în România solicitînd înrolarea în armată pentru a participa la război⁹. La Cîrțișoara „șapte tineri povățuiți de învățătorul din sat trec munții și reușesc să fie primiți ca voluntari în armata română”¹⁰. Aceași ardentă activitate de întărire a patriotismului au depus cadrele didactice și în celelalte localități românești, continuînd, dimpreună cu alți factori, la dezvoltarea elanului general în rîndul tineretului. Dimensiunile însuflețirii generale, rod și al cuvîntului înflăcărat al zecilor de învățători și profesori, sînt surprinse plastic de presa vremii în care

² N. Adăniloae, Gh. Smarandache, *O pagină luminoasă în istoria tradițiilor progresiste ale școlii românești*, în „Gazeta învățămîntului”, nr. 987, din 5 mai 1967, p. 2.

³ Cifră rezultînd din următoarea situație :

Nr. crt.	Felul școlilor	Nr. de școli	Cadre didactice		
			Profesori	Profesoare	Total
1	Primare rurale	1 990	1 857	157	2 014
	urbane	244	345	221	566
2	Secundare	45	416	52	468
3	Specialitate	26	212	1	213
4	Superioare	2	63	—	63
5	Private	214	775	248	1 023
	TOTAL	2 521	3 668	678	4 347

cf. „Monitorul oficial al României”, nr. 145, din 28 iunie (10 iulie) 1877, p. 4123.

⁴ *Ibidem*, nr. 110, din 15 (27) mai 1877, p. 3252.

⁵ *Ibidem*, nr. 109, din 14 (26) mai 1877, p. 3219.

⁶ *Ibidem*, nr. 110, din 15 (27) mai 1877, p. 3250; Românu, an. XXI, din 18 mai 1877.

⁷ „Monitorul oficial al României”, nr. 111, din 18 (30) mai 1877, p. 3294.

⁸ *Ibidem*, nr. 110, din 15 (27) mai 1877, p. 3250.

⁹ I. Dirdală, *Conștiința națională a românilor bucovineni*, în „Anuarul institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol”, Iași, XII, 1975, p. 182.

¹⁰ P. Arudan, *Români: din Transilvania și războiul de independență*, în „Revista de istorie”, nr. 4, 1976, p. 591.

se arată „cînd recruții știu că sînt luați pentru a fi trimiși să-și verse singele în apărarea țării, îi vezi venind cîntînd și jucînd și abia dacă la un număr de 50 se zărește și vreun jandarm sau dorobanț, cei mai mulți vin însă singuri, destul numai ca primarele să le facă cunoscut că sînt chemați”¹¹.

Pe lîngă sprijinul moral, atît de necesar în aceste momente de înaltă tensiune în viața spirituală a țării, corpul didactic a oferit și un impresionant ajutor material. Impedimentele de factură economică, determinate de mobilizarea la 6 aprilie a armatei „fără să fi avut munițiuni de reșel, nici mantale, nici inten-dență, nici serviciu de spitale, nici nimic [...], într-o stare financiară din cele mai grele” și cu „creditul sleit în străinătate”, după cum recunoștea prim-ministrul Brătianu la 18 ianuarie 1878¹², au solicitat întregului popor un sprijin substanțial, un efort deosebit pentru a se realiza echiparea, hrănirea și dotarea armatei. În acest context se distinge activitatea întinsă și neobosită depusă cu mult suflet de numeroase cadre didactice, orientată în sensul colectării fondurilor și obiectelor atît de necesare armatei române, sau altele, menite să aline suferințele răniților de pe cîmpul de onoare. Astfel, una din modalități a fost susținerea de conferințe publice. La 25 august 1877, Elisabeta Soreanu anunța că va conferența la Ateneu despre unele momente esențiale din istoria României, urmînd ca suma realizată prin taxa de intrare să fie destinată ajutorării soldaților răniți¹³. Directoarea Școlii de fete din Rîmnicul Sărat, Efrosina Homoriceanu, a conferențiat la Iași în ziua de 8 decembrie, în sala tronului din Palatul Administrativ, „în folosul ostașilor români răniți”¹⁴, dovedindu-și cu acest prilej „elocvențele ei inspirațiuni asupra bravurei române”, suma realizată fiind pusă la dispoziția Comitetului doamnelor din Iași¹⁵. Aceeași, înflăcără opinia publică și prin intermediul cuvîntului scris, publicînd peste cîteva zile poemul „Armata română în 1877”, cu versuri încărcate de adînci sentimente¹⁶.

O rodnică inițiativă a manifestat D. Panaiteanu-Bardasare, directorul Școlii de Belle Arte din Iași. Sub îndrumarea și cu concursul său, studenții au organizat în 3 săli din incinta Universității ieșene o expoziție de pictură și sculptură cu lucrări personale incluzînd 454 piese. Inaugurată la 21 noiembrie 1877, expoziția, (taxa de intrare era de 50 bani) urmărea strîngerea de fonduri pentru ostașii români răniți. Tot în acest scop umanitar, studenții au cedat 37 de picturi pentru organizarea unei loterii cu bilete tot în valoare de 50 bani¹⁷.

A fost primită cu interes și bunăvoință de către public o altă inițiativă a cadrelor didactice: organizarea de reprezentații teatrale și concerte susținute de profesori, alături de care evoluau și cei mai talentați elevi. Astfel, la 22 mai 1877 profesorii Conservatorului ieșean au susținut în grădina „Chateau aux fleurs” un concert în favoarea răniților români, încasîndu-se drept beneficiu 3 000 lei¹⁸, concert la care „publicul s-au grăbit a răspunde cu multă căldură”¹⁹. Mai multe tinere din Rîmnicul Vilcea, între care C. Zagrafos, Elena C. Zgrăvescu, Elena și Ecaterina H. Zgrăvescu, unele fiind profesoare, au susținut în localul școlii publice din oraș un concert muzical în folosul armatei române, sumele încasate cu acest prilej fiind apoi înaintate Ministerului de Război și Crucii Roșii²⁰. La data de 12 iunie 1877, mai mulți membri ai corpului didactic din Pitești

¹¹ „Curierul”, an. V, nr. 65, din 25 august 1877.

¹² N. Adăniloae și I. Gh. Cupșa, *Războiul pentru independență națională a României 1877—1878*, București, 1967, p. 88.

¹³ „Telegraful”, an. VII, nr. 1612, din 25 august 1877.

¹⁴ „Curierul”, an. V, nr. 94, din 4 decembrie 1877.

¹⁵ *Ibidem*, nr. 96, din 11 decembrie 1877.

¹⁶ „Femeia română”, an. I, nr. 3, din 9 ianuarie 1878. Aceeași, publica peste cîteva zile poezia „Românii au invins”, scrisă la 29 noiembrie 1877 la Rîmnicul Sărat (*ibidem*, nr. 6, din 19 ianuarie 1878).

¹⁷ „Curierul de Iași”, an. X, nr. 130, din 30 nov., nr. 131, din 2 dec., și nr. 132, din 4 dec. 1877.

¹⁸ *Ibidem*, nr. 54, din 25 mai 1877; „Telegraful”, an. VII, nr. 1539, din 29 mai 1877.

¹⁹ „Curierul”, an. V, nr. 39, din 26 mai 1877.

²⁰ „Telegraful”, an. VII, nr. 1543, din 3 iunie 1877.

au evoluat într-o reprezentație teatrală, al cărei beneficiu, de 300 lei, a fost pus la dispoziția armatei²¹. La Piatra Neamț, profesoara Maria Sampalbert a pregătit împreună cu elevele sale o reprezentație concert la care s-au încasat 180 lei utilizați „ca ajutor soldaților români răniți în rebel”²². Mai menționăm, de asemenea, inițiativa Martei Beaumont, directoarea Institutului de fete din București, care a organizat o reprezentație de teatru cu elevele sale, precum și o tombolă, reușind astfel să adune pentru răniți suma de 873 lei, pe care i-a depus la casieria din București²³. O serată muzicală și teatrală a organizat, la 12 februarie 1878 în sala Ateneului, Maria Gackstator, directoarea Institutului de fete la care și-au dat concursul, alături de eleve cunoscute L. Wiest și P. Nițescu, din această acțiune realizându-se 800 lei²⁴.

Prestigiul real de care se bucurau cadrele didactice le-a permis și altă inițiativă fructuoasă: colectarea pe listele de subscripție a diferitelor ofrande. Este impresionant gestul învățătorului Marin Marian din comuna Poiana care, adresînd un puternic apel consătenilor săi, a colectat suma de 214 lei²⁵. Cu acel prilej el spunea: „frații noștri și-au lăsat părinți, femei și copilași și au alergat [...] cu arma în mînă ca să-și facă datoria către mama noastră a tuturor și să ne apere de primejdia și focul vrăjmașului [...]. Să-i ajutăm pentru că ei s-au dus să-și verse singele ca să ne facă o soartă mai bună și să asigure viitorul țării românești”²⁶. Într-un mod asemănător a procedat și învățătorul Gheorghe Dumitru din comuna Cordeni (jud. Romna), care a adunat de la consăteni suma de 350 lei²⁷. Au contribuit la colectarea de ofrande și alte cadre didactice: Ecaterina Petrescu, directoarea Școlii de fete nr. 2 din Brăila, care a adunat 481,60 lei²⁸, profesorul I. Ionescu de la orfelinatul din Schitu Brebu (jud. Prahova), care a adunat 56 lei și diverse obiecte²⁹, Efrasina Homoriceanu, directoarea școlii de fete din Rîmnicul Sărat, care a mobilizat pompierii din oraș să subscrie cu diverse sume³⁰, Maria Bădescu, directoarea Școlii nr. 1 din Alexandria, care a prezentat o listă cu 62,67 lei și diverse obiecte³¹, învățătorul D. Păunescu din comuna Salcia, care a predat o listă cu 70 lei, învățătorul I. Marițoiu din comuna Burila Mare, care a colectat 23,50 lei³², profesorul Cetățeanu, directorul liceului din Galați care a adunat de la corpul profesoral 172 lei³³ și mulți alții. Participind la campania de strîngere de fonduri, învățătorii și profesorii au concurat la asigurarea într-un timp realmente scurt cu cele necesare combatanților de pe cîmpul de luptă.

Manifestînd mult simț patriotic, membrii ai cercului profesoral, îndeosebi femeile, au îndrumat elevii pentru ca și aceștia să contribuie la sprijinirea celor ce dădeau greu tribut de sînge pe cîmpul de luptă. Astfel, la 15 mai, învățătoarea I. Contraky de la Școala de fete nr. 1 din Tecuci anunța pe Elena Plitos că elevele sale din clasa I și a II-a au realizat „cu supravegherea” sa 850 gr. scamă³⁴. La sugestia dascălilor lor, elevii de la numeroase școli s-au angajat să pună la dispoziția răniților, scamă și diferite obiecte. Din numeroasele știri

²¹ „Monitorul oficial al României”, nr. 190, din 24 aug. (5 sept.), 1877, p. 5177.

²² *Ibidem*, nr. 179, din 10 (22) aug. 1877, p. 4984.

²³ *Ibidem*, nr. 290, din 30 dec. 1877 (11 ian. 1878), p. 7529.

²⁴ *Ibidem*, nr. 33, din 11 (23) februarie 1878, p. 839 și nr. 47, din 28 feb. (12 martie) 1878, p. 1290.

²⁵ „Telegraful”, an. VII, nr. 1537, din 27 mai 1877.

²⁶ „Românul”, an. XXI, din 25 mai 1877.

²⁷ „Monitorul oficial al României”, nr. 237, din 21 oct. (2 nov.) 1877, p. 6026.

²⁸ *Ibidem*, nr. 124, din 3 (15) iunie 1877, p. 3612.

²⁹ *Ibidem*, nr. 256, din 15 (27) nov. 1877, p. 6469.

³⁰ „Curierul”, an. V, nr. 96, din 11 dec. 1877.

³¹ „Monitorul oficial al României”, nr. 187, din 20 aug. (1 sept.) 1877, p. 5126.

³² *Ibidem*, nr. 226, din 7 (19) oct. 1877, p. 5848.

³³ *Ibidem*, nr. 50, din 3 (15) martie 1878, p. 1405.

³⁴ *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență*, vol. III, nr. 253, p. 129.

pe această temă găzduite de presa vremii consemnăm doar câteva. Elevele de la Institutul Fayard din Iași s-au decis ca zilnic să consacre o oră pentru a face scamă³⁵, elevele de la Școala armeană din Botoșani au oferit în luna iunie 200 gr. scamă³⁶, iar elevii interni de la liceul statului din Iași au predat în luna august o oca de scamă³⁷. Safta Livescu, directoarea școlii de fete (jud. Putna) și Anas-tasia Tirnăuceanu, de la aceeași școală, au realizat împreună cu elevele lor cantitatea de 371 gr. scamă³⁸. Merită a fi semnalată ofranda școlii normale din București — realizată cu concursul cadrelor didactice — constând în 60 scufe albe, 40 cămăși, 40 perne, 24 capoturi și altele³⁹. Tot în București, elevele din clasa I de la Școala de fete nr. 1 au realizat sub îndrumarea învățătoarea Maria D. Droc un număr de 10 cămăși destinate răniților⁴⁰.

La Piatra Neamț învățătoarele de la școlile nr. 1 și 2 au luat de la Comitetul doamnelor din localitate mai multă pinză spre a face scamă „cu clevele în timpul citorva ore destinate pentru lucru de mână”⁴¹.

Notabilă este contribuția bănească a cadrelor didactice în favoarea armatei române. Deși salariile erau mici, pentru unii constituind unicul mijloc de existență, mulți oameni de la catedră nu au ezitat să rupă din acest puțin pentru a face ofrande de valoare. Sub acest aspect distingem faptul că unii învățători, spre exemplu, renunță la salariile lor pe mai multe luni. Este cazul învățătorului G. Stoian din comuna Scheia (județul Roman) care a donat salariul său pe lunile iulie și august⁴² sau al lui N. Niculescu și I. Ștefănescu, învățători rurali din județul Prahova, care au oferit de asemenea lefiele lor pe lunile iulie și august⁴³.

În acea vară fierbinte, cînd fiecare dăruia obolul său, mai mulți învățători anunțau în coloanele presei că renunță la salariul lor pe o lună, în folosul armatei. Așa a procedat, spre exemplu, învățătorul I. Tomescu din comuna Cetatea, județul Dolj, care animat de convingerea de a da „fiecare ajutoarele noastre binevoitoare posibile fraților noștri de arme care se luptă pentru independența patriei comune”, oferea salariul său pe luna martie 1877⁴⁴, ceea ce a făcut și învățătorul I. Ionescu din comuna Cetatea (Dolj)⁴⁵, iar T. Marinescu, învățător din comuna Știrbei (jud. Romanați), a donat „solda sa pe trimestrul aprilie”⁴⁶, ca și Tomescu Tofanu, învățător din comuna Drăgutești⁴⁷, Dimitrie Zgrăvescu de la școala din Jiblea (județul Argeș) a donat din luna iulie⁴⁸, iar David Climescu, directorul școlii urbane din Moinești a oferit suma de 127,50 lei echivalînd cu salariul său pe „trimestrul I”⁴⁹. Concludentă pentru înțelegerea eforturilor pecuniare făcute de oamenii de la catedră este relatarea învățătorului C. C. Petrov din comuna Brusturoasa, jud. Bacău, care menționa ca „nedispuînd de alte mijloace materiale cu cari în aste grele împrejurări să pot veni și eu în ajutorul iubitei noastre patrii”, dona salariul pe luna iunie⁵⁰. Este vorba așadar

³⁵ „Românul”, an. XXI, din 20 mai 1877.

³⁶ „Curierul”, an. V, nr. 48, din 26 iulie 1877.

³⁷ *Ibidem*, nr. 62, din 14 august 1877.

³⁸ „Monitorul oficial al României”, nr. 224, din 5 (17) oct. 1877, p. 5753.

³⁹ *Ibidem*, nr. 221, din 1 (13) oct. 1877, p. 5717.

⁴⁰ „România liberă”, an. I, din 21 dec. 1877.

⁴¹ „Correspondența provincială”, an. IV, nr. 7, din 18 sept. 1877.

⁴² „Monitorul oficial al României”, nr. 228, din 9 (21) oct. 1877, p. 5882.

⁴³ *Ibidem*, nr. 236, din 20 octombrie (1 nov.) 1877, p. 6009.

⁴⁴ *Documente privind istoria României, Războiul pentru independență*, vol. IV, nr. 262, p. 135.

⁴⁵ „Monitorul oficial al României”, nr. 146, din 29 iun. (11 iul.) 1877, p. 4160.

⁴⁶ *Ibidem*, nr. 196, din 31 aug. (12 sept.) 1877, p. 5272; nr. 146, din 29 iun. (11 iul.) 1877, p. 4160.

⁴⁷ *Ibidem*, nr. 192, din 26 aug. (7 sept.) 1877, p. 5208.

⁴⁸ *Ibidem*, nr. 219, 18 (30 sept.) 1877, p. 5523.

⁴⁹ *Documente privind istoria României, Războiul pentru independență*, vol. II, nr. 862, p. 483. „Telegraful”, an. VII, nr. 1534, din 24 mai 1877.

⁵⁰ *Documente privind istoria României, Războiul pentru independență*, vol. III, nr. 257, p. 132.

de înțelegerea superioară a datoriei morale față de patrie și de a acționa în sensul împlinirii ei cu prețul unor sacrificii materiale. De altfel, se poate spune că în rindurile întregului corp didactic era o stare de spirit elevată, înfățișată în ziarul „Telegraful” care, într-unul din numerele sale, își anunța cititorii că „mai mulți învățători sâțestei au renunțat la salariile lor pe luna curentă (mai — n.n.) în favoarea armatei”⁵¹.

Această stare de spirit este pregnant reflectată și de numeroasele ofrande colective, acțiuni care demonstrează încă o dată în mod convingător ce dimensiuni ample avea elanul patriotic care anima această categorie de intelectuali. Astfel, 7 profesori de la Școala centrală de fete din Craiova, „considerind faza dificilă prin care trece patria și datoria ce incumbă fiecăruia de a contribui în limitele mediilor sale la salvarea ei”⁵² a oferit fiecare cite 20 lei din salariu de la 1 iunie și pînă la sfîrșitul războiului⁵³. Corpul profesoral de la gimnaziul și școala comercială din Ploiești a pus la dispoziția armatei suma de 175 lei⁵⁴. Profesorii liceului din Craiova, menționînd că „am crezut a fi de a noastră datoria patriotică, ca să contribuim și înșine în mod extraordinar pentru multiplele necesități ale armatei naționale”⁵⁵, s-au decis să ofere din salariile lor diverse procentaje⁵⁶. La data de 3 august 1877, un grup de 92 învățători de la școlile rurale din jud. Dolj au remis armatei suma de 2.584 lei⁵⁷, din care 14 persoane a oferit cite 42,50 lei fiecare⁵⁸. Profesorii de la gimnaziul din Buzău au donat suma de 105 lei⁵⁹, în timp ce profesorii și elevii de la seminarul din Rîmnicul Vilcea au vărsat în contul armatei suma de 534,15 lei⁶⁰, iar profesorii de la seminarul din Huși au contribuit cu suma de 342,90 lei⁶¹. Cîțiva profesori de liceu, fără să cunoaștem din ce localitate, „în vederea marilor dificultăți financiare prin care trece actualmente țara noastră”⁶², s-au decis să concure la satisfacerea nevoilor armatei cu 10% din salariul lor pînă la finele războiului⁶³. Din județul Gorj, 42 de învățători, „gîndindu-ne cite sacrificii trebuie făcute de tot cetățeanul” pentru a susține pe „frații noștri”, care „sînt deja pe teritoriul inamicului”, au pus mîna de la mîna, colectînd 830 lei din salariile lunii iulie⁶⁴. Cinci profesori de la diverse școli din București au cedat 10% din salariile lor „în ajutorarea fraților care se luptă pe pămîntul străin pentru neatinerea patriei române”⁶⁵. Interesantă este opinia exprimată de 13 învățători din plasa Lovișteș (jud. Argeș), care arătau că „bravii noștri ostași au răspuns cu devotament la

⁵¹ „Telegraful”, an. VII, nr. 1535, din 25 mai 1877.

⁵² *Documente privind istoria României, Războiul pentru independență*, vol. III, nr. 840, p. 453—454.

⁵³ „Monitorul oficial al României”, nr. 146, din 29 iun. (11 iul.) 1877, p. 4160.

⁵⁴ „Telegraful”, an. VII, nr. 1537, din 27 mai 1877; „Românul”, an. XXI, din 25 mai 1877.

⁵⁵ *Documente privind istoria României, Războiul pentru independență*, vol. III, nr. 1043, p. 563—565.

⁵⁶ „Monitorul oficial al României”, nr. 138, din 19 iunie (1 iul.) 1877, p. 3935; nr. 154, din 9 (21) iul. 1877, p. 4342.

⁵⁷ *Ibidem*, nr. 178, din 9 (21) aug. 1877, p. 4970; nr. 192, din 26 aug. (7 sept.) 1877, p. 5207.

⁵⁸ *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență*, vol. V, nr. 536, p. 273—274.

⁵⁹ „Monitorul oficial al României”, nr. 142, din 24 iun. (6 iul.) 1877, p. 4051.

⁶⁰ *Ibidem*, nr. 166, din 24 iul. (5 aug.) 1877, p. 4655.

⁶¹ *Ibidem*, nr. 192, din 26 aug. (5 sept.) 1877, p. 5207.

⁶² *Documente privind istoria României, Războiul pentru independență*, vol. V, nr. 717, p. 372—373.

⁶³ „Monitorul oficial al României”, nr. 178, din 9 (21) aug. 1877, p. 4970.

⁶⁴ *Documente privind istoria României, Războiul pentru independență*, vol. V, nr. 1216, p. 607; „Monitorul oficial al României”, nr. 207, din 14 (26) sept. 1877, p. 5443.

⁶⁵ *Documente privind istoria României, Războiul pentru independență*, vol. VI, nr. 47, p. 34.

apelul ce le-a făcut țara, lăsând cămine, soții și copii, au luat arma pentru a birui impilatorul secular", fapt pentru care s-au hotărât să renunțe la „tot salariul ce ni se cuvine pe luna septembrie”, considerînd astfel că „am făcut și noi ceea ce ne-a fost posibil”⁶⁶.

Un număr impresionant de mare îl constituie ofrandele individuale ale cadrelor didactice. Din bogatele știri pe această temă furnizate de documentele și presa vremii se remarcă donarea unor sume variabile din salariile lunare de regulă pînă la terminarea războiului sau a diverse procentaje⁶⁷.

Majorarea lefilor învățătorilor în luna septembrie a marcat un nou prilej pentru a se face diferite ofrande colective.

Semnălam, în acest sens, că învățătorii din jud. Vilcea au oferit „adausul dela lefi celi s-a făcut prin buget în luna septembrie”⁶⁸. O donație similară au făcut în folosul armatei române și învățătorii de la mai multe școli din jud. Bolgrad⁶⁹, precum și 14 învățători din plasa Argeș (jud. Argeș)⁷⁰. Aprigele lupte din 30 august 1877 au demonstrat necesitatea ca eroismul ostașilor noștri să fie dublat de dotarea cu armament la înălțimea cerințelor cimpului de luptă, cu caracteristici tactico-tehnice superioare și cantități suficiente. În atari condiții, la scurtă vreme, M. Kogălniceanu lansează inflăcăratul apel către mase: „avem brațe dar n-avem puști”⁷¹, îndemnînd prin vibrante cuvinte poporul să contribuie cu bani pentru achiziționarea armamentului, necesar din străinătate. Este știut că apelul ministrului de externe s-a bucurat de un larg ecou în rîndul maselor care, prin donații generale, a pus la dispoziția statului suma de 1212661 lei și 50 bani⁷², echivalentul a 50000 puști. La acest impresionant efort au răspuns, de asemenea, „prezent” numeroși învățători și profesori de pe întreg cuprinsul țării. Remarcăm, în acest sens, multe donații individuale condiționate, desigur, de posibilitățile materiale ale donatorilor. Cîteva exemple ni se par concludente. Astfel, participînd la întrunirea din data de 4 septembrie 1877 ținută la Roman cu scopul de a se colecta fonduri pentru cumpărarea de puști Peabody, profesorul

⁶⁶ *Ibidem*, vol. VIII, nr. 212, p. 116.

⁶⁷ Vezi „Monitorul oficial al României” din 1877, nr. 136 din 17 (29 iun.); nr. 143, din 26 iun. (8 iul.), p. 4056; nr. 152, din 7 (19 iul.), p. 4299; nr. 153, din 8 (20 iul.), p. 4320; nr. 155, din 10 (22 iul.), p. 4367; nr. 161, din 17 (29 iul.), p. 4506; nr. 167, din 26 iul. (7 aug.), p. 4685; nr. 176, din 5 (17 aug.), p. 4936; nr. 178, din 9 (21 aug.), p. 4970; nr. 182, din 13 (25 aug.), p. 5031; nr. 192, din 26 aug. (7 sept.), p. 5208; nr. 194, din 28 aug. (9 sept.), p. 5250; nr. 196, din 31 aug. (12 sept.), p. 5272; nr. 197, din 1 (13 sept.), p. 5289; nr. 202 din 7 (19 sept.), p. 5361; nr. 205, din 11 (23 sept.), p. 5411; nr. 206, din 13 (25 sept.), p. 5429; nr. 207, din 14 (26 sept.), p. 5443; nr. 213, din 22 sept. (4 oct.), p. 5576; nr. 215, din 24 sept. (6 oct.), p. 5610; nr. 219, din 29 sept. (11 oct.), p. 5673; nr. 222, din 2 (14 oct.), p. 5723; nr. 225, din 6 (18 oct.), p. 5768; nr. 228, din 9 (21 oct.), p. 5882; nr. 235, din 19 (31 oct.), p. 5903; nr. 236, din 20 oct. (1 nov.), p. 6009; nr. 237, din 21 oct. (2 nov.), p. 6026; nr. 238 din 22 oct. (3 nov.), p. 6043; nr. 241, din 26 oct. (7 nov.), p. 6106; nr. 243, din 29 oct. (10 nov.), p. 6155; nr. 249, din 5 (17 nov.), p. 6285; nr. 251, din 8 (20 nov.), p. 6338; nr. 252, din 10 (22 nov.), p. 6376; nr. 258, din 17 (29 nov.), p. 6494; nr. 259, din 18 (30 nov.), p. 6506; nr. 262, din 23 nov. (5 dec.), p. 6564; nr. 263, din 24 nov. (6 dec.), p. 6593; nr. 275, din 10 (22 dec.), p. 7206; nr. 282, din 18 (30 dec.), p. 7372, etc.; *Documente privind istoria României, Războiul pentru independență*, vol. II, nr. 1255, p. 624; vol. III, nr. 256, p. 131—132; nr. 183, p. 473; nr. 1204, p. 646; vol. IV, nr. 151, p. 81; nr. 403, p. 212—213; nr. 585, p. 332; nr. 762, p. 722; vol. V, nr. 1133, p. 563—566; vol. VI, nr. 467, p. 234; nr. 518, p. 259; nr. 660, p. 326; nr. 712, p. 352; nr. 743, p. 368; nr. 767, p. 378; nr. 1135, p. 576—577; vol. VII, nr. 441, p. 240; nr. 936, p. 519; nr. 962, p. 535—536.

⁶⁸ „Monitorul oficial al României”, nr. 209, din 17 (29 sept.) 1877, p. 5511.

⁶⁹ *Ibidem*, nr. 241, din 26 oct. (7 nov.) 1877, p. 6106.

⁷⁰ *Ibidem*, nr. 287, din 24 dec. 1877 (6 ian. 1878), p. 7479.

⁷¹ „Românul”, an. XXI, din 11 sept. 1877.

⁷² *Războiul pentru independență națională, 1877—1878, Documente militare*, București, 1971, p. 635.

Costache Copăcineanu a declarat că oferă bani pentru cumpărarea unei arme (60) lei⁷³. La rîndul său, învățătorul Vasile Iftimescu din comuna Soveja (jud. Putna) oferea 10 lei⁷⁴, în timp ce Antonina Hubert, directoarea școlii primare din Caracal, contribuind cu 5% din salariul său pe timp de trei luni⁷⁵. Menționînd că armele sînt „necesare ostașilor români ce actualmente luptă pentru apărarea patriei”⁷⁶, învățătorul I. Chiru din comuna Păunești (jud. Putna) dona 20 lei⁷⁷, declarînd că are „în vedere că armata română se luptă pentru cîștigarea drepturilor noastre”; învățătorul I. Ștefănescu din Breaza de Jos (jud. Prahova) oferea 51 lei drept „micul meu obol” pentru cumpărarea de arme necesare armatei române⁷⁸. Înțelegerea superioară a necesității acestor eforturi este specificată de profesorul G. Mihăilescu de la Școala comercială din Galați care, oferind suma de 100 lei pentru „cumpărare de arme la bravii noștri ostași”, sublinia că „astăzi nu mai trăiesc [...] decît națiunile ce știu să se jertfească. Acest adevăr noi, profesorii, mai mult ca oricine sîntem datorii a-l înțelege și a-l urma fiecare în limita putințelor sale”⁷⁹. De asemenea, învățătorul Grigore Stupeanu din comuna Tazlău, județul Neamț, a oferit pentru achiziționare de arme suma de 93,50 lei, adică întregul său salariu de pe trimestrul III 1877⁸⁰.

Nici de această dată nu au lipsit donațiile colective. Astfel, mai mulți profesori de la gimnaziul Mihai Bravul au oferit pentru arme suma de 500 lei, dintre care profesorii C. S. Stoicescu, I. Marescu și G. Mereanu au contribuit cu cîte 100 lei fiecare⁸¹, declarînd că „nu am putut rămîne impasibili [...], iar dacă suma oferită nu-i prea mare, este însă dată din toată inima”⁸². La fel a procedat și personalul școlii de agricultură de la Herestrău, care s-a înscris cu 125 lei pentru procurarea de arme⁸³. Semnalăm, de asemenea, că mai mulți profesori de la liceul „Matei Basarab” au oferit pentru procurarea de arme suma de 600 lei dintre care 6 dintre ei cîte 60 lei⁸⁴.

Nutrind profunde sentimente umanitare, cadrele didactice au contribuit cu diverse sume la societatea „Crucea Roșie” și, de asemenea, au făcut donații exprese pentru răniți. Astfel, Dimitrie Popa, învățător din Stănești (jud. Tutova), a contribuit benevol pentru răniți cu 5 lei lunar din octombrie și pînă la terminarea războiului⁸⁵, iar D. Pătrașcu, învățător din Costangalia, cu cîte 4 lei lunar, tot în același interval de timp⁸⁶. Aceste contribuții, deși modeste, însumate cu alte ofrande ale maselor largi îmbunătățeau tratamentul celor imobilizați pe patul suferinței.

Paralel cu donațiile în bani, intelectualitatea din școli a furnizat armatei ofrande în natură. C. Rădulescu, învățător în Salinele Mari (jud. Vîlcea), a oferit o vacă⁸⁷, Maria Cacanri, directoarea școlii de fete nr. 2 din Focșani, a con-

⁷³ „Monitorul oficial al României”, nr. 256, din 15 (27 nov.), 1877, p. 6461.

⁷⁴ *Ibidem*, nr. 228, din 9 (21 oct.) 1877, p. 5882.

⁷⁵ *Ibidem*, nr. 235, din 19 (31 oct.) 1877, p. 5903.

⁷⁶ *Documente privind istoria României, Războiul pentru independență*, vol. VI, nr. 1003, p. 507.

⁷⁷ „Monitorul oficial al României”, nr. 231 din 13 (25) oct. 1877, p. 5928.

⁷⁸ *Documente privind istoria României, Războiul pentru independență*, vol. VI, nr. 660, p. 326.

⁷⁹ *Ibidem*, nr. 240, p. 129.

⁸⁰ „Monitorul oficial al României”, nr. 10, din 14 (26) ian. 1878, p. 183.

⁸¹ *Ibidem*, nr. 244, 30 oct. (11 nov.), 1877, p. 6174.

⁸² *Documente privind istoria României, Războiul pentru independență*, vol. VII, nr. 171, p. 95.

⁸³ „Monitorul oficial al României”, nr. 253, din 11 (23) nov. 1877, p. 6394.

⁸⁴ *Ibidem*, nr. 14, din 19(31) ian. 1878, p. 270.

⁸⁵ *Documente privind istoria României, Războiul pentru independență*, vol. VII, nr. 693, p. 392.

⁸⁶ „Monitorul oficial al României”, nr. 249, din 5 (17) nov. 1877, p. 6285.

⁸⁷ *Documente privind istoria României, Războiul pentru independență*, vol. VI, nr. 467, p. 234.

tribuit cu 1,700 gr. scamă⁸¹, Elena Florescu, profesoară în Urziceni, cu 100 gr. scamă⁸², iar Ana C. Poenaru, directoarea școlii de fete din Tg. Jiu, a donat 14 cămăși și 14 indispensabili „pentru soldații de peste Dunăre”⁹⁰.

Remarcăm o donație aparte făcută de M. C. Strănescu, revizor școlar din județul Ilfov: acesta a oferit 120 exemplare din lucrarea sa „Geografia județului Ilfov”⁹¹.

În fine, se poate constata ajutorul direct dat răniților sau familiilor acestora. De un generos umanism sînt inițiativele profesorului de la Seminarul central arh. Enăceanu, care s-a oferit să întrețină și să îngrijească la domiciliul său doi răniți⁹² și a lui Ștefan Velescu, care anunța că instruește și întreține în Institutul Heliade, unde era director și profesor, trei copii ai căror părinți s-au jertfit pe cîmpul de onoare⁹³.

Nobilele acțiuni ale cadrelor didactice de acum un veac relevă o fărîmă din dorința de a ctitori o Românie liberă și suverană, în care scop armata și poporul formau un tot indestructibil redat expresiv de un îndemn adresat celor ce pe front: „Înainte Români; Frații voștri vă vor trimite arme, cămeși, cojoace, ci vă trimit inima lor, sufletul lor. Toată țara e cu voi, patria vă privește dar cu încredere. Bravi soldați ai României, amintiți-vă un lucru: au trecut hunii, au trecut tătarii, au trecut barbarii, au trecut sălbatici și românul tot trăiește. Ei bine, românul nu va pieri nici de astă dată oricare ar fi soarta războiului și dacă ungurii se încearcă prin proclamațiile, prin manifestele lor monstre, să ne sperie e numai și numai pentru că prevăd gloriosul nostru viitor”⁹⁴.

Din această succintă trecere în revistă a acțiunilor intelectualilor de la catedră întreprinse acum un veac, se degajă câteva concluzii: Înțelegerea profundă de către cadrele didactice a semnificației deosebite a războiului de independență, atât pentru prezent cît și pentru evoluția ulterioară a României, a justeței sale; drept urmare, printr-o întreagă gamă de acțiuni, cadrele didactice au avut un impresionant aport moral și material la susținerea războiului pentru neam, înscrind prin munca lor neobosită, prin sacrificiile materiale făcute, o pagină luminoasă în cartea tradițiilor învățămîntului românesc, pagină, ce a rămas pentru viitorime, un model de slujire cu devotament și dăruire a patriei în momentele decisive ale istoriei sale.

III. CITEVA DATE NOI DESPRE VOLUNTARIAT ÎN RĂZBOIUL INDEPENDENȚEI

Dorind din toată ființa, să contribuie la făurirea independenței României, numeroși tineri și maturi s-au înrolat voluntar în armată. Deși pînă în prezent această problemă a mai fost abordată¹, ea nu a fost epuizată, fapt pentru care ne propunem să prezentăm și alte aspecte ale voluntariatului, mai puțin cunoscute.

În perioada anterioară războiului a existat o legislație care reglementa înrolarea voluntară în armată, pregătind, din acest punct de vedere, opinia publică. Astfel, la 9 iulie 1865 Consiliul Miniștrilor a aprobat „Regulamentul privitor la înscrierea de bună voie în serviciul armatei”. Între alte condiții, era prevăzută vârsta amatorilor (minimum 17 ani — cel mult 30) iar durata de angajare, 4 ani². În 1866, cînd s-a realizat concentrarea armatei române pe

⁸⁸ „Telegraful”, an. VII, numărul 1534, din 24 mai 1877.

⁸⁹ „Monitorul oficial al României”, nr. 238, din 22 oct. (3 nov.) 1877, p. 6052.

⁹⁰ *Ibidem*, nr. 275, din 10 (22) dec. 1877, p. 7207.

⁹¹ *Ibidem*, nr. 14, din 19 (31) ian. 1878, p. 271.

⁹² *Ibidem*, nr. 210, din 18 (30) sept. 1877, p. 5523.

⁹³ *Ibidem*.

⁹⁴ „România literară”, an. 1, nr. 8, din 9 oct. 1877, p. 61.

¹ Vezi mai înainte „*Tineretul în sprijinul războiului de independență*”, nota 1.

² „Monitorul, jurnal oficial al Principatelor Unite Române”, nr. 156, din 17 (29) iulie 1865, p. 707, col. 1 și 2.

Argeș (3 brigăzi de infanterie și una de cavalerie)³, s-a emis, la 28 mai, un decret prin care se aproba formarea unui corp de voluntari ce urmau să primească de la guvern „armele, muniția și hrana pe timp cât vor fi în operație”⁴. Ulterior, prin legea din 27 martie 1872, la articolul 7 s-a instituit voluntariatul de un an în armata permanentă și de doi ani în cea teritorială⁵. În baza aceleiași legi, la 29 martie 1875, s-a publicat decretul referitor la condițiile de angajare ca voluntari. Între altele, era necesară vârsta de 18—21 ani, iar studiul, minim 4 clase cu examen⁶.

În acest context trebuie menționat că voluntariatul nu a fost un fenomen incidental⁷, de vreme ce sute de tineri și-au exprimat, pe această cale, adeziunea totală la cauza independenței. O sursă de primă mână pledează în acest sens. Este vorba de o scrisoare a lui Carol I adresată în luna aprilie tatălui său, principele Carol Anton: „tinerii [...] s-au angajat în mare număr ca voluntari și toți ard de nerăbdare de a primi botezul de foc. Armata noastră place rușilor”⁸. Nu putem să ne înțelegem de veridicitatea celor arătate în scrisoare, întrucât era o scrisoare de familie și nu a fost concepută pentru a fi dată publicității. În plus, această apreciere concordă cu alte mărturii de epocă. Însăși starea generală de spirit determina pe mulți cetățeni să solicite înrolarea sub drapelul oștirii. „De la o margine a țării la alta, toate inimile sînt cuprinse de un nespus entuziasm. Autoritățile și corpurile constituite, orașele, satele, cătunele, toți într-un cuvânt de la mic pînă la mare se rostesc gata la orice jertfă”⁹, nota unul din cei mai avizați martori oculari.

Remarcînd ampla inițiativă a voluntariatului, ziarul „L'Orient”, după ce consemna numele mai multor voluntari, preciza că erau „și sute alții care servesc ca voluntari”¹⁰. Toate aceste aprecieri ale epocii au condus la concluzia justă că „sute și sute de voluntari” din Transilvania, Bucovina¹¹ și din vechea Românie, dovedind un nemărginit devotament și spirit de sacrificiu, au contribuit la cucerirea libertății patriei.

Presa vremii ne oferă numeroase exemple de voluntari, dînd o înaltă apreciere faptelor lor de autentic patriotism. Astfel, ziarul „L'Orient” scria: „cite nume am putea să adăugăm lîngă ale domnului Grigore Sturza, Grigore Ghica, Constantin Manu, Dimitrie Manu, Ioan N. Lahovary, Ioan Bălăceanu, Constantin Polizu, Ioan Polizu, Mihail Rioșanu, Ștefanopol, Vasile Vîrnav, Moruzi, Ioan Ghica”¹², menționînd că, pe lîngă aceștia, sînt sute înrolați de bună voie în oștire.

Deosebit de semnificativ e faptul că unii cetățeni, animați de cauza sfîntă a libertății, și-au dat demisia din funcția ce-o ocupau pentru a se înrola în armată. Între alții, menționăm pe oficiantul clasa III-a Aslan Constantin, care în luna iunie 1877, a renunțat la serviciul ce-l ocupa la poștă, pentru ca să devină „voluntar în armată”¹³.

Alți tineri aflați în străinătate, la studii, și-au întrerupt activitatea pentru a veni în țară. Este cazul lui C. Cantacuzino și C. Calligari, care, încadrați în

³ „Monitorul, jurnal oficial al Principatelor Unite Române”, nr. 115, din 28 mai (9 iunie) 1866, p. 507, col. 1 și 2.

⁴ *Ibidem*, nr. 116, din 29 mai (10 iunie) 1866, p. 511, col. 2.

⁵ „Monitorul Oastei”, an. XIII, nr. 14, din 1872, p. 223 și urm.

⁶ „Monitorul oficial al României”, nr. 71, din 29 martie (10 aprilie) 1875, p. 1743 și urm.

⁷ Radu R. Rosetti aprecia numărul voluntarilor la 100—200 (Cf. N. Niculae, *Acțiuni ale maselor populare în vederea sprijinirii războiului pentru independență în Oastea cea mare*, Buc., 1972, p. 180, nota 35).

⁸ *30 de ani din domnia militară a regelui Carol I al României, 1866—1896*, Buc., 1899, p. 122.

⁹ T. C. Văcărescu, *Luptele românilor în rezelul din 1877—1878*, Buc., 1887, p. 62.

¹⁰ „Curierul”, an. V, nr. 49, din 30 iunie 1877.

¹¹ Ion Gheorghe Maurer, *90 de ani de la cucerirea independenței de stat a României*, Buc., 1967, p. 13.

¹² „Curierul”, an. V, nr. 49, din 30 iunie 1877.

¹³ „Buletinul telegrafo-poștal”, an. VII, nr. 5—7, din 1877, p. 8.

unități militare, probînd fapte de bravură, au fost decorați cu „Virtutea militară”¹⁴. Dintre acei înflăcărați patrioți „care au părăsit Parisul spre a merge la fronturi” pot fi amintiți Vasile Virnav, Grant, frații Sturza, frații Rosetti, frații Lambrou Vasilescu¹⁵. Presa vremii a elogiât în mod deosebit pe Vasile Virnav care n-a ezitat să se situeze în primele rînduri ale combatanților, fiind „rănit la picior în ultimele lupte”¹⁶ (din 30 august — n.ns.).

Demnă de admirațiune a fost fapta unui grup de tineri bucovineni. În număr de 156, au venit la București în pitorești costume țărănești, reușind să biruie toate opreliștile puse de autoritățile austro-ungare, solicitînd să se înroleze în armata română¹⁷. Cu același scop au trecut munții și numeroși transilvăneni. Un român din Seghedin, Iosif Negru, scria din Turnu Măgurele, în august 1877, că este înrolat în armata română împreună cu alți 90 români transilvăneni și așteaptă momentul trecerii Dunării pentru a lupta contra turcilor¹⁸. Unii voluntari de peste munți s-au distins prin deosebite fapte de bravură. Astfel, Damaschin Popa Radu, Gh. Birzea și Neculai Patrișor, după ce-au trecut granița pe la Cîmpulung, au reușit să se înroleze în regimentul 8 linie. Luînd parte „la toate luptele, au fost decorați cu „Virtutea militară”¹⁹. Bucurîndu-se de longevitate și apreciîndu-i-se meritele pentru că a fost voluntar în războiul independenței, Damaschin Popa Radu a fost decorat și în 1931²⁰.

Elogiată în presa vremii a fost și fapta unor tineri din județul Fălciu, despre care se scria: „mai mulți tineri români animați de focul patriotismului și convinși de sfînta cauză ce apără armata română, s-au grăbit a se înrola ca voluntari în rîndul luptătorilor de la Plevna. Azi ni se comunică, între altele, că Nicolae Bolintineanu, Nicolae Codreanu și Teodor Zaharia, locuitori din județul Fălciu, au făcut asemenea să fie înrolați și, găsindu-se buni, au și fost trimiși pe cîmpul de luptă”²¹. Cererile de înrolare în armată au continuat pe toată durata războiului. Astfel, la începutul lunii decembrie, „doi rezerviști din Căpîtală, Vasilescu Toma (fost soldat în batalionul de pompieri) și B. S. Candiescu (fost caporal) declară că se pun la dispoziția guvernului în ce privește apărarea țării și cer a se face apel la ei”²².

În afară de tinerii care s-au oferit să se înroleze în rîndurile combatanților, merită a fi evidențiați și acei care au însoțit armata română în timpul campaniei antiotomane pentru a presta diferite servicii de importanță deosebită pentru luptători. Dintre aceștia pot fi menționați lucrătorii din domeniul telegrafo-poștal, care au contribuit la încadrarea oficiilor înființate atît pentru satisfăcerea nevoilor de legături ale armatei, cît și pentru realizarea unor trasee telegrafice. Numai din București, în preajma zilei de 18 aprilie 1877, un număr de 20 de persoane s-au oferit „să meargă în campanie pentru a încadra oficiile”²³. Cum asemenea cereri au fost numeroase „direcțiunea (poștelor — n.ns.) n-a avut decît greutatea alegerii și a înlocuirii lor pe la oficiile unde trebuiau luați”²⁴. Printre cei care au deservit oficiile poștale de la Verbița, Poradim, Rahova și din alte localități au fost oficianții Manu Constantin, Dim. Eliad, Gherman Ioan, Pop Constantin, Mincopol Al., Tănăsescu G., elevii Brădeanu Constantin, Boboceanu Gr., Panescu și alții²⁵, care îndurînd greutățile campaniei, au asigurat transmiterea și primirea unui amplu volum de comunicații. La data de 8 aprilie 1878 erau propuși pentru avansare, „atît pentru serviciul ce unii

¹⁴ „Românul”, an. XXI, din 27 septembrie 1877.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, din 10 septembrie 1877.

¹⁷ „Vestea”, an. I, nr. 43, din 18 mai 1877.

¹⁸ „Clike de repaos”, I, Brașov, 1901, p. 3 și urm.

¹⁹ „Mișcarea” (Iași), an. VIII, nr. 183, din 20 august 1916.

²⁰ „Gazeta voluntarilor” (Cluj), an. VI, nr. 9, din 1 mai 1931, p. 3.

²¹ „Telegraful”, an. VII, nr. 1642, din 1 octombrie 1877.

²² „Dorobanțul”, an. I, nr. 22, din 7 decembrie 1877.

²³ S. Periețeanu, *Amintiri din războiul din 1877—1878 cu privire la serviciul de poștă și telegraf*, Ploiești, 1909, p. 4.

²⁴ C. N. Minescu, *Istoria poștelor române*, Buc., 1916, p. 365.

²⁵ *Ibidem*, p. 368—369.

au făcut în Bulgaria, cit și pentru meritele și vechimea în serviciu, Pop Gri-gore, Pitner Leopold, Constantinescu Benedict, Frăsineanu Iosif, Manolescu Vasiliu, Brădeanu O., Cirișeanu C.²⁶ și alții.

Apreciind gestul voluntarilor, Senatul a votat o lege la 30 martie, iar Adunarea Deputaților la 3 aprilie 1878, în care se prevedea că „tinerii care s-au angajat ca voluntari în armată pe diferite termene și au luat parte la resbel au dreptul a trece imediat în miliții”²⁷. Este și aceasta încă o mărturie despre numărul însemnat de voluntari aflați la acea vreme în armată.

Cele câteva exemple prezentate constituie noi argumente ce ilustrează adevărul că războiul de independență a avut un caracter larg, de masă, demonstrat și prin numărul apreciabil de voluntari care și-au oferit mintea și brațul în slujba nobilei cauze a poporului român: dobândirea neatîrnării depline a patriei.

IV. ACȚIUNI IEȘENE PENTRU SUSȚINEREA RĂZBOIULUI DE INDEPENDENȚĂ

Deși tema abordată suscită mai mult un interes local, prin detalierea unor inițiative se întregeste cunoașterea stării de spirit a epocii și, totodată, se pun în circulație elemente noi ce demonstrează caracterul popular al războiului de independență.

Evenimentele de cotitură în istoria țării noastre din anul 1877 au fost urmărite cu deosebit interes de ieșeni, generînd un amplu ecou. Astfel, încă din 18 aprilie, 35 de ieșence „în vederea gravelor evenimente ce se pregătesc pentru țara română și a atitudinii ce ea poate fi chemată a lua față cu acele evenimente, au decis a forma un comitet central pentru a veni în ajutorul ostașilor noștri”¹, comitet condus de Maria Rosetti Roznovanu. În același timp era lansat un patetic apel către femeile române unde se specifica: „nu ne îndoiim că românii își vor face datoria dacă mai ales și românele vor îngriji de a lor [...], nouă, românelor, ne revine sarcina și onorul de a aduce alinare suferinței, de a veghea lângă răniți și a-i reda țării lor; pentru aceasta nu trebuie să crufăm nici bani, nici stăruinți. Rolul nostru este de a fi peste tot locul unde se va cere acel spirit de adînc și curajos devotament” pentru „a fi avut și noi, ca fiice ale acestui pămînt, partea noastră în îndeplinirea marelui misiuni de a apăra moșia strămoșească”².

În acest context, știrea proclamării independenței absolute a patriei a declanșat un entuziasm de nedescris. Stă mărturie, în acest sens, telegrama citorva sute de ieșeni. După ce arătau că atitudinea Turciei „ne pustiază și ne sîngeră inima”, drept răspuns, reprezentanții aleși ai poporului au hotărît independența țării — ce“ a răsunat din plaiuri și pînă la mare”. Adeziunea ieșenilor la acest istoric act a fost deplină: „un strigăt ca o furtună zbucnește din bătrîni rărunchi ai Iașului și acest strigăt este: Independența României. Fie ca el să înfacăre întreaga țară, și se adaugă la mărirea națiunii ca și strigătul unirii ce tot el întîi l-a rostit [...] astăzi împreună cu Iașul, cu întreaga țară [...] strigați împreună cu noi: Trăiască independența României”. La rîndul lor, avocații ieșeni, arătînd că au primit marea veste cu vie bucurie sufletească, menționau că „sute de ani parcurse de cînd românii înădușiau în piepturile lor dorința de a rumpe odată aceste legături cu Turcia”³.

Sărbătorirea primei zile a independenței a avut loc la Iași în condiții deosebite: „seara, orașul a fost splendid iluminat și bande de muzică cîntau stradele. Mai multe banchete au avut loc la care s-au ridicat toaste pentru inde-

²⁶ „Buletinul telegrafo-poștal”, an. VIII, nr. 4—5, din 1878, p. 5.

²⁷ „Monitorul oficial al României”, nr. 84, din 13 (25) aprilie 1878, p. 2412.

¹ „Curierul”, an. V, nr. 31, din 24 aprilie 1877; R. Rosetti, *Ambulanța doamnelor din Iași, 1877—1878*, Buc., 1940, p. 3.

² „Curierul”, an. V, nr. 31, din 24 aprilie 1877.

³ *Ibidem*, nr. 36, din 12 mai 1877; A. P. Alessi, Masimu Popu, *Resbelulu orientale ilustratu*, Graz, 1878, p. 380, „Românul”, an. XXI, din 16 mai 1877.

pendența română⁴. Deși a plouat în tot cursul zilei [...], „poporul furnică pe strade și fiecare om se feliță mutualmente pentru noul rang creat țării în concertul european“, euforia generală continuând și noaptea „pînă despre ziuă“⁵.

Izbînda regimentului 13 Dorobanți la 27 august 1877 prin cucerirea redanului, determină pe M. Kogălniceanu să adreseze ieșenilor o caldă telegramă de felicitare⁶. La acest gest, 69 de ieșeni i-au scris ministrului de externe următoarele: „cetățenii ieșeni, fericiți ca și dvs., de vitejia cu care regimentul al 13-lea s-a luptat la Plevna, făcînd prin eroismul său a reînvia gloria armatelor noastre străbune, se feliță că România a putut încă da naștere unor asemenea fii și celebrează cu inima plină de bucurie pe cei ce au arătat că eroismul oștenilor lui Ștefan cel Mare și Mihai Bravul trăiește încă. Vă rugăm domnule Kogălniceanu, pe dvs., care sunteți un fiu al Iașilor, de a fi interpretul nemărginitului nostru entuziasm și a transmite felicitările noastre vitejilor oșteni ai regimentului ieșean precum și întregii armate române“⁷.

Victoria de la Rahova cucerită de militari detașamentului Slăniceanu în cooperare cu alte forțe (Lupu, Meyendorf), a prilejuit o nouă sărbătoare la Iași. Orașul este scara iluminat, cheltuindu-se pentru aceasta 50,40 lei⁸. Și de astă dată, mai mulți ieșeni (peste 150) își exprimă în scris simțămintele: „noi, cetățeni ai Iașului, la auzirea acestei biruinți am fost răpiți de bucurie și cu entuziasm datorat faptei, salutăm pe campoducele Domnitor și pe armata țării“⁹.

Capitularea lui Osman Pașa și a întregii sale armate a „făcut să tresalte bătrînul municipiu al Iașilor“ arătau mai mulți cetățeni, care exprimau „călduroasele noastre felicitări“, menționînd că „prin succesele militare cîpătate în Bulgaria se deschide era mării naționale“¹⁰. Primăria se grăbește să anunțe prin afișe că se va serba „Strălucita victorie a armatelor aliate cu ocazia căderii Plevnei“, organizîndu-se, între altele, în ziua de 30 noiembrie, „sara la 6 ore, în piața Palatului comunal [...], un banchet poporului în onoarea armatelor aliate“¹¹. În acea zi, „în mai puțin de jumătate de oră (de la aflarea știrii căderii Plevnei — n.ns.), tot orașul era în sărbătoare; toate stradele și edificiile decorate cu stindarde tricolore“¹². Au trimis telegrame de felicitare Maria Roznovanu¹³, prefectul Gheorghian¹⁴, comunitatea armeană¹⁵, garda civică¹⁶, etc.

Existența acestei stări de spirit, de altfel nu numai în Iași, ci și în întreaga Românie, mai mult, pe toate teritoriile locuite de români, a imprimat o participare deosebit de activă a populației la susținerea războiului de independență. Cea mai concludentă dovadă este înțelegerea necesității de contribuție la rechiziții pentru satisfacerea nevoilor armatei. Încă de la data de 11 aprilie a început în municipiu și județ rechiziția de cai. Consemnînd aceasta, presa a intervenit prompt pentru a nu-și face loc, în această privință, abuzurile, întrucît acestea „nu se fac nici cum în condițiile prescise de acea lege [a rechizițiilor, publicată în „Monitorul oficial“ din 8 aprilie 1877 — n.ns.] mai ales prin comunele rurale“¹⁷. În acest scop, în luna mai a fost numită comisia pentru supravegherea aplicării legii rechizițiilor compusă din Alecu Ghica (președinte), Dim. Gusti, V. Pogor, L. Negruzzi și Dim. Anghel¹⁸. Ulterior, în locul lui Dim. Anghel demisionat și

⁴ „Curierul“, an. V, nr. 36, din 12 mai 1877.

⁵ „Figaro“, an. V, nr. 27, din 15 mai 1877.

⁶ Aug. Z. N. Pop, *Kogălniceanu și Iașii*, în „Iașul literar“, nr. 6, 1956, p. 137; „Curierul de Iași“, an. X, nr. 94, din 31 aug. 1877.

⁷ „Românul“, an. XXI, din 6 sept. 1877.

⁸ Arh. St. Iași, Fond primărie, ds. 11/1877, f. 90—91.

⁹ „Monitorul oficial al României“.

¹⁰ Arh. St. Iași, Fond primărie, ds. 11/1877, f. 84.

¹¹ *Ibidem*, f. 77, ds. 36/1877, f. 355.

¹² „Monitorul oficial al României“, nr. din 4 (16) dec. 1877, p. 7127.

¹³ *Ibidem*, nr. din 3 (15) dec. 1877, p. 7095.

¹⁴ *Ibidem*, nr. din 4 (16) dec. 1877, p. 7127.

¹⁵ *Ibidem*, p. 7128.

¹⁶ *Ibidem*, nr. 9 (21) dec. 1877, p. 7183.

¹⁷ „Curierul“, an. V, nr. 28, din 14 aprilie 1877.

¹⁸ „Curierul de Iași“, an. X, nr. 54, din 25 mai 1877.

a lui Pogor, care era plecat în străinătate, au fost numiți Nicolae Gane și Sandu Dudescu¹⁹.

Cu toate greutățile existente, s-a răspuns cu însoflete de către mase la această acțiune de răspundere pe plan național. Astfel, informînd că la Iași a avut loc rechiziția a treia, în urma căreia s-au adunat 200 boi, 1000 kg. grîu, 300 kg. orz, pastramă și brînză, un cotidian bucureștean specifica: „fiecare s-a grăbit a da partea de vite sau cereale cu care a fost taxat”²⁰. Că s-a contribuit în funcție de posibilități, rezultă și din rechiziția din 7 oct. 1877, cînd, de la 20 de persoane din Iași, s-au adunat 150 cojoace (4 mari noi, 93 mari vechi, 11 mijlocii vechi, 42 mici vechi) în valoare de 1145 lei²¹, fiind predate comandantului escadronului II din oraș²² spre a fi expediate la Slatina de către sergentul Gherman²³. În detaliu, bunurile rechiziționate din județul Iași sînt prezentate în anexa 1, rezultînd că valoric se situează pe locul 22 din cele 33 de județe²⁴.

În afara acestor contribuții obligatorii, populația județului Iași a venit în întîmpinarea trebuințelor armatei cu numeroase și diverse ofrande. Unele au fost în bani: S. Ch. Daniel a oferit 5000 lei²⁵, Comitetul israelit din Iași adunase pînă în luna iunie 12812,19 lei²⁶, iar Comitetul central al doamnelor din Iași a colectat importanta sumă de 108760,19 lei²⁷, iar după evaluări recente 109000 lei²⁸ etc.

Alte ofrande au fost în natură: I. I. Machedon a donat 2 cai și 1000 lei²⁹, G. M. Cimara a oferit 4 cai³⁰, G. V. Gafiencu și V. Trohin cite 50 de oca de brînză fiecare³¹, primăria municipiului Iași a votat un credit de 7000 lei necesar pentru a oferi armatei 40000 pîini³², expediate între 8—20 aprilie³³, pentru care colonelul Fălcoianu mulțumea cu recunoștință „pentru patriotica ofrandă a onor primăriei”³⁴.

Să mai adăugăm faptul că femeile din Comitetul central al doamnelor din Iași „a trimis armatei cămăși cu miile”³⁵. Numeroase donații s-au făcut pentru tratarea răniților. Astfel, farmacistul Gustav Schüller a oferit gratis medicamentele necesare spitalului societății de binefacere de la 1 decembrie 1877 pînă la închiderea acestuia³⁶, comitetul central al doamnelor din Iași a oferit în septembrie 1877 — 61 oca și 50 gr. scamă³⁷, în timp ce inginerul S. Virnav, G. Rosetti³⁸ și Smaranda Carp³⁹ s-au oferit să întrețină cite un rînit din spitalul societății de binefacere pe diferite termene. O încercare de totalizare a ofrandelor ieșene prezintă anexa 2, pe baza datelor oficiale publicate imediat după război, dar este lacunară, deoarece nu înglobează ofrandele colectate de comitetul cen-

¹⁹ *Ibidem*, nr. 67, din 24 iunie 1877.

²⁰ „Telegraful”, an. VII, nr. 1582, din 20 iulie 1877.

²¹ Arh. St. Iași, Fond primărie, ds. 142/1877, t. 17.

²² *Ibidem*, f. 7.

²³ *Ibidem*, f. 3.

²⁴ *Războiul pentru independență națională (1877—1878). Documente militare*, București, 1971, p. 632—633.

²⁵ „Dorobanțul”, an. I, nr. 74, din 30 ian. 1878.

²⁶ „Steaua României”, an. I, nr. 22, din 16 iunie 1877.

²⁷ R. Rosetti, *Ambulanța doamnelor din Iași, 1877—1878*, Buc., 1940, p. 9.

²⁸ „Curierul de Iași”, an. X, nr. 40, din 20 aprilie 1877.

²⁹ *Crucea Roșie din România, 1876—1976*, București, 1976, p. 45.

³⁰ „Figaro”, an. V, nr. 28, din 21 mai 1877.

³¹ „Monitorul oficial al României”, din 28 sept. (10 oct.) 1877, p. 5658.

³² Arh. St. Iași, Fond primărie, ds. 101/1877, f. 3—4.

³³ *Ibidem*, f. 84.

³⁴ *Ibidem*, f. 23.

³⁵ „Curierul de Iași”, an. X, nr. 88, din 14 aug. 1877.

³⁶ *Ibidem*, nr. 132, din 4 dec. 1877; nr. 139, din 23 dec. 1877.

³⁷ „Monitorul oficial al României”, din 24 sept. (6 oct.) 1877, p. 5610.

³⁸ „Curierul de Iași”, an. X, nr. 138, din 21 dec. 1877.

³⁹ *Ibidem*, nr. 139, din 23 dec. 1877.

tral al doamnelor, de societatea de binefacere, de comitetul central israelit etc. Cu toate aceste deficiențe, ne putem forma o imagine de ansamblu asupra contribuției benevole a ieșenilor pentru susținerea războiului de independență.

Un alt grup de acțiuni distincte au fost cele pentru colectarea de fonduri în scopul achiziționării armamentului modern din străinătate cu care să fie înzestrată armata română.

Înainte ca M. Kogălniceanu să lanseze către popor vibrantul apel patriotic „avem brațe, n-avem puști [...] în numele guvernului, în numele țării fac apel la patriotismul dvs” convins fiind că „patriotismul român va birui chiar sărăcia”⁴⁰, la Iași s-a manifestat o frumoasă inițiativă. Un grup format din 20 de personalități ieșene hotărâse „formarea unui fond destinat pentru cumpărarea de arme”⁴¹. Cu această ocazie, aceștia au adresat concetățenilor lor următorul apel: „Armata română se află în fața inamicului; frații noștri își varsă singele nu numai pentru gloria numelui român, dar și pentru apărarea căminului părintesc. Dacă primele ei succese au făcut să tresalte de bucurie inimile tuturor, nu trebuie să uităm că trebuințele unei armate sînt nenumărate și de îndeplinirea lor atîrnă în parte izbînda definitivă. Țara, prin mijloacele ordinare ale bugetului nu este în stare a face față întotdeauna acestor trebuinți; cîte arme, cîte munițiuni nu se pierd, nu se strică într-un război? Este dar de datoria fiecărui român ca să contribuie după mijloacele sale, ca frații noștri pe cîmpul luptei și în tot cursul ei să fie prevăzuți cu prisosință cu tot materialul și echipamentul reclamat de necesitățile războiului. Subscriși, convinși de simțămîntele dvs. patriotice, își permit a vă ruga să binevoiți a veni sîmbătă, 3 septembrie, la orele 7, în Sala tronului pentru ca, împreună cu ceilalți cetățeni ce vor asista la întrunire, să chibzuim alegerea unui comitet care să se ocupe de adunarea fondurilor reclamate de situațiunea gravă în care se află scumpa noastră patrie”⁴².

Întrunirea a avut loc la data stabilită⁴³, alegîndu-se „prin aclamațiune, un comitet de 50 de persoane”. Președinte a fost desemnat Dim. Gusti, iar casier I. Bogdan. În comitet au fost cooptate distinse personalități ieșene între care V. Pogor, V. Conta, Jacob Negruzzi, N. Gane și alții⁴⁴. Cît de fierbinte a fost atmosfera în care a avut loc această întrunire rezultă și din faptul că pe loc a fost subscrisă suma de 12 480 lei la care au contribuit: D. Mavrocordat cu 2 000 lei, Sc. Pastia cu 1 200 lei, D. Ciuperescu, Sculi Logotetides și C. Corjescu cu cîte 1 000 lei fiecare, D. I. Ciurea și C. Langa cu cîte 500 lei fiecare etc.⁴⁵. Pentru generalizarea acțiunii, un ziar bucureștean scria că „ieșenii aleseră persoanele care vor fi însărcinate cu stringerea generoaselor ofrande ale celei de-a doua capitală a țării”⁴⁶.

Comitetul ales a desfășurat o vie activitate. Astfel, la 8 octombrie adunase 26 850,90 lei⁴⁷, peste o săptămînă totalul încasărilor urca la 28 410,35 lei⁴⁸, la 2 noiembrie era de 30 789 lei⁴⁹, iar la 14 decembrie suma adunată pentru cumpărarea de arme era de 40 061,25 lei⁵⁰. În final, populația municipiului și județului Iași au subscris pentru arme suma de 53 292,13 lei⁵¹ cu care se putea achita costul⁵² a 888 puști „Peabody”.

⁴⁰ „Românul”, an. XXI, din 11 sept. 1877.

⁴¹ „Curierul de Iași”, an. X, nr. 96, din 4 sept. 1877.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ „Steaua României”, an. I, nr. 86, din 4 (16 sept.) 1877; „Românul”, an. XXI, din 6 sept. 1877.

⁴⁴ „Curierul de Iași”, an. X, nr. 97, din 7 sept. 1877.

⁴⁵ „Românul”, an. XXI, din 7 sept. 1877.

⁴⁶ *Ibidem*, nr. din 16 sept. 1877.

⁴⁷ *Ibidem*, din 8 oct. 1877.

⁴⁸ *Ibidem*, din 15 oct. 1877.

⁴⁹ *Ibidem*, din 2 nov. 1877.

⁵⁰ „Curierul de Iași”, an. X, nr. 135, din 14 dec. 1877.

⁵¹ Al. Pencovici, *Requisițiunile și ofrandele pentru trebuințele armatei române în resboiul din 1877—1878*, București, 1879, p. 66—67.

⁵² După datele comunicate presei, sumele oferite pentru cumpărarea de arme au evoluat astfel: 43 366,26 lei („Ștăfeta”, an. I, nr. 6, din 15 ian. 1878), 44 763,25 lei

Știrea că armata rusă a trecut Prutul sosind la Iași s-a răspândit repede în țară⁵³.

Pe data de 12 aprilie, „pe la orele 4 după amiază a intrat în Iași cartierul g. neral rus compus din 800 oameni”⁵⁴.

Ieșenii și-au adus, de asemenea, o contribuție însemnată la cartiruirea trupelor rusești ce aflau spre Balcani încă din luna aprilie 1877. În acest scop, A. Dica și maiorul I. Constantinov au fost „însărcinați din partea comunei cu începere de la 14 ale curente (aprilie — n.ns.) cu primirea armatei rusești și împărțirea ei pe la cfortire”⁵⁵. Efectivele numeroase ale armatei ruse, cit și spațiul de cazare limitat de care dispunea orașul la acea dată au confruntat municipalitatea cu unele dificultăți care, spre a soluționa temporar cartiruirea trupelor, a fost obligată să utilizeze spațiul unor instituții publice. Un document de epocă reflectă această stare de lucruri: „Școala de băieți a găsit ograda acelei școli plină de soldați ruși și trăsuri, încît nu mai rămase loc liber pentru circulația elevilor”⁵⁶.

Pe parcursul războiului au existat numai anumite perioade cînd s-a înregistrat un flux deosebit al trupelor țarului prin Iași. Ele au fost surprinse și de presa vremii, redîndu-se totodată contribuția populației la cartiruire. „De vreo 5 zile mai cu seamă, trecerea armatei rusești spre teatrul războiului nu mai conținește. De unde înainte veneau cite 2—3 regimente, astăzi vin cite 10, astfel că marți și miercuri, în 3 cvartale din Iași, se dăduse la gvarțir cite 3 și 4 soldați de fiecare casă; cartiruirea se dă acelor trupe care pleacă pe drumul Birladului; trupele ce vin cu trenul⁵⁷ de la Ungheni nu stau decît cel mult o oră și jumătate, ceea ce face a se întrerupe circulația trenurilor de persoane”⁵⁸. Adoptarea hotărîrii de încercuire completă a Plevnei înteește deplasarea trupelor țariste către front. „De vreo 3 zile — consemna un ziar ieșean — iarăși a început a veni armată. Luni seara chiar au sosit în Iași 3 regimente de infanterie și un batalion de sapieri⁵⁹, efective carc, bineînțeles, au trebuit cartiruite. Această situație s-a continuat: „de vreo săptămînă mai cu seamă — consemna un cotidian — au început iarăși a curge din Rusia spre teatrul luptei numeroase corpuri de armată”⁶⁰. Fără a avea posibilitatea să realizăm o statistică riguroasă a cartiruirilor din această perioadă, utilizăm informații de ordin general pentru a ne forma o imagine de ansamblu. Astfel, la 9 septembrie a sosit în Iași, cu trenul de dimineață, „un mare număr de ofițeri ruși”⁶¹. Ulterior, „sîmbătă în 26 a.c. (noiembrie — deci cu 2 zile înainte de căderea Plevnei — n.ns.) numărul soldaților ruși, fără ofițeri și alte grade superioare, aflați în orașul nostru s-a urcat la 16 000”⁶². Concludentă este și altă știre apărută către sfîrșitul războiului. „Trupe rusești sosesc neconțenit. Avem marinari, trupe de infanterie, cazaci, unele staționare și altele care pleacă”⁶³.

(*Ibidem*, nr. 12, din 22 ian. 1878); 45 111,55 lei (*Ibidem*, nr. 15, din 26 ian. 1878); 45 727,35 lei (*Ibidem*, nr. 27, din 11 febr. 1878).

⁵³ „Vocă Prahovei”, an. III, nr. 27, din 14 apr. 1877.

⁵⁴ „Unirea democratică”, an. I, nr. 131, din 14 aprilie 1877.

⁵⁵ Arh. St. Iași, fond primărie, ds. 104/1877, vol. I, f. 4.

⁵⁶ *Ibidem*, ds. 104/1877, vol. I, f. 65.

⁵⁷ Astfel, în intervalul 12 aprilie—21 august 1877, au trecut prin gara Iași: 144 247 soldați, 209 generali, 3 788 ofițeri, 37 189 cai, 3 636 trăsuri de ambulanță și bagaje, 2 780 chesoane, 456 tunuri, 32 368 tone munițiuni, 210 bombe mari de sorti, 1 042 bombe de tun pline, 214 tone praf pentru tunuri, 110 tone monede 92 pontoane, 2 vagoane proiectile, 126 tone mașinărie pentru tunuri și 169 granate. Cf. *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență*, vol. V, nr. 1 237, p. 615.

⁵⁸ „Figaro”, an. V, nr. 45, din 29 sept. 1877.

⁵⁹ *Ibidem*, nr. 50, din 12 oct. 1877.

⁶⁰ *Ibidem*, nr. 52, din 18 oct. 1877.

⁶¹ „Vestea”, an. I, nr. 158, din 10 septembrie 1877.

⁶² „Curierul de Iași”, an. X, nr. 129, din 27 nov. 1877.

⁶³ „Ștafeta”, an. I, nr. 1, din 1 ian. 1878.

În fine, menționăm că și în februarie 1878 s-au continuat cartiruirile armatei ruse. Astfel, la 7 februarie: „au trecut prin orașul nostru peste 3 000 ruși care au și fost dați prin cvartire”⁶⁴.

Este necesar să se menționeze cu acest prilej și asistența unor răniți din armata rusă. În luna iunie, în acest scop, „pe platoul Copoului” se construia „un spital în paianțe” cu o capacitate de 300 paturi⁶⁵. La începutul lunii, mai precis la data de 4 iunie „au venit în Iași din armata rusă de la Dunăre mai mulți soldați bolnavi și răniți, care au fost pe dată internați în spitalul Sfântul Spiridon”⁶⁶. Încă din iulie 1877 în raionul gării ieșene s-a amenajat un spital „din niște mari și întinse încăperi care serveau mai înainte de magazii”, personalul dovedind o „călduroasă sîrguință în îngrijirea răniților”⁶⁷.

Ulterior, în Iași încep să funcționeze mai multe spitale rusești, numărul lor ajungînd, în februarie 1878, la 39. Considerîndu-se că prin aceasta este „afectată higiena și salubritatea publică”, s-a luat hotărîrea ca 2 din spitale să fie amplasate afară de oraș⁶⁸.

Asistență medicală s-a acordat la Iași răniților turci încă din iunie 1877. Astfel, o știre din presă menționa internarea în spitalul din gară a citorva răniți turci care, fiind tratați omeneste „binecuvîntau ora cînd au fost răniți”⁶⁹.

La 10 ianuarie 1878 se anunța sosirea în curînd a unui lot de 57 turci bolnavi care urmau să fie tratați în spitalul militar ce depindea de Epitropia sfîntul Spiridon⁷⁰.

La 12 ianuarie au sosit, pe lingă aproape 100 de bolnavi și răniți români, și 39 turci „răniți foarte grav”. Acești răniți au fost conduși la spital „unde au primit imediat cele mai bune îngrijiri”⁷¹.

Meritorie a fost activitatea ieșenilor pentru tratarea militarilor români răniți. Rodnica activitate a comitetului central al doamnelor din Iași s-a concretizat prin terminarea, în luna iunie, a acțiunilor de constituire a ambulanței doamnelor din Iași⁷², ambulanță ce a sosit în București în seara zilei de 24 iunie 1877⁷³, fiind afectată Diviziei a IV-a⁷⁴. O altă inițiativă a femeilor ieșene a fost înființarea spitalului de la T. Măgurele. Acest așezămint, „cu tot personalul și materialul pentru 80 paturi”, a fost inițial organizat „în 2 secții, una la Nicopole, alta la Măgurele”⁷⁵. În acest scop, a plecat din Iași, la începutul lunii august, Eliza Liteanu și Natalia Suțu, urmînd a-l instala cu concursul lui Nicu Ceaur Aslan⁷⁶. Directoarea spitalului, Eliza Liteanu, arăta că în luna septembrie 1877 au fost îngrijiți 61 răniți dintre care „27 evacuați, 33 prezenți”⁷⁷. În noiembrie 1877 se aflau în acest spital 34 răniți și 3 bolnavi; pe parcurs au fost internați 31 (2 ofițeri, 29 trupă); au fost evacuați 22 (5 ofițeri, 17 trupă; au murit 2; la sfîrșitul lunii erau în spital 25 (3 ofițeri, 22 trupă)⁷⁸.

Acest așezămint spitalicesc a funcționat pînă la data de 20 decembrie 1877⁷⁹.

⁶⁴ „Ștafeta”, nr. 24, din 8 febr. 1878.

⁶⁵ „Românul”, an. XXI, din 23 iunie 1877.

⁶⁶ „Figaro”, an. V, nr. 30, din 5 iunie 1877.

⁶⁷ „Românul”, an. XXI, nr. din 1 iulie 1877.

⁶⁸ „Steaua României”, an. II, nr. 24, din 2 februarie 1878.

⁶⁹ „Românul”, an. XXI, nr. din 18, 19 iunie 1877.

⁷⁰ „Ștafeta”, an. I, nr. 1, din 10 ian. 1878.

⁷¹ *Ibidem*, nr. 30, din 12 ian. 1878.

⁷² „Curierul”, an. V, nr. 45, din 16 iunie 1877.

⁷³ „Românul”, an. XXI, din 25 iunie 1877.

⁷⁴ Vezi detalii la R. Rosetti, *Ambulanța doamnelor din Iași, 1877—78*, Buc., 1940; *Crucea Roșie din România, 1876—1976*, Buc., 1976, p. 41—43.

⁷⁵ „Curierul de Iași”, an. X, nr. 88, din 14 aug. 1877.

⁷⁶ *Ibidem*, nr. 85, din 5 aug. 1877.

⁷⁷ *Documente privind istoria României, Războiul pentru independență*, vol. VI, nr. 937.

⁷⁸ „Monitorul oficial al României”, din 29 dec. 1877 (10 ian. 1878), p. 7516.

⁷⁹ *Crucea Roșie...*, p. 45.

Evreii ieșeni au constituit, încă de la 1 mai 1877, un comitet pentru ajutoarea răniților români (președinte I. Ch. Daniel)⁸⁰. La începutul lunii iulie comitetul israelit ieșean constituit pentru a veni în ajutorul soldaților români răniți anunța că din sumele colective va forma un spital de campanie⁸¹.

Acest comitet, colectînd suma de 14 000 lei, a înființat 2 spitale — unul ambulant de 30 de paturi și altul la Cotroceni — ultimul inaugurat la 31 august de către Dr. Prosnier, spital ce urma ca, după război, să devină proprietatea azilului Elena Doamna⁸². În noiembrie 1877, spitalul evreilor ieșeni se afla la T. Măgurele, avînd internați 2 răniți și 8 bolnavi. În cursul aceleiași luni au fost internați 11 răniți și 3 bolnavi, au fost evacuați 9, a murit 1, rămînînd la sfîrșitul lunii 9 răniți și 5 bolnavi⁸³.

Asistență medicală s-a acordat militarilor răniți și în așezămintele spitalicești din Iași. Primul lot de răniți a venit în municipiul nostru în a doua decadă a lunii septembrie, fiind așteptați în gară de un numeros public. Cum călătoriseră în condiții vitrege (într-un vagon de marfă), s-a găsit de cuviință să fie transportați prin grija căpitanului Manolescu, comandantul pieței, în cea mai mare grabă la spitalul militar „unde li se preparase toate cele necesare”⁸⁴.

La 12 octombrie presa ieșeană anunța că „un tren esprè (sic) va aduce în orașul nostru de la Plevna mai mulți soldați români răniți”⁸⁵. Activitatea femeilor ieșene sporește în dinamism. Membrele „Societății de binefacere” se pregătesc pentru înființarea unui spital. Un anume Goldenthal anunța că pune la dispoziție o casă cu 19 odăi pentru a fi transformată în spital⁸⁶, casă ce avea de fapt 16 camere, 20 paturi de fier și alte mobile⁸⁷. Din nou ieșenii își demonstrează generozitatea. Constantin Gh. Rosetti Solescu se oferă să supravegheze instalarea spitalului, dr. Fieischlen să asigure asistența medicală, frații Konya să asigure medicamente cu 50% reducere⁸⁸, farmacistul Lochman să dea medicamente cu 55% reducere, iar Solomonica Zarafu donează un stîmjen de lemne⁸⁹. Presa publică apeluri către femeile care doresc să facă de serviciu la spital ziua și noaptea⁹⁰. În fine, la 30 octombrie, la 6 ore, în gara Iași au sosit aproape 100 de răniți⁹¹, peste 70 au fost internați la spitalul sf. Spiridon, iar 23 în spitalul „Societății de binefacere” din casele Goldenthal situate în strada Podul Beilicului⁹². Moralul răniților e excelent: „mulți pretind că sînt bine și că ar fi vrut să rămîie pe cîmpul de război spre a se bate”⁹³. În fine, Comitetul doamnelor din Iași a reușit să mai înființeze un așezămint spitalicesc în casele Elenei Mălinescu din strada Romană, spital ce a fost inaugurat la 20 noiembrie 1877 orele 12⁹⁴. La festivitatea de deschidere a participat prefectul Gheorghian, care a ținut un discurs ce „mișcă inima auditoriului”. Capacitatea spitalului permitea tratarea a 60 de bolnavi⁹⁵. Numit „Ospiciul Santa Maria”, în acest așezămint spitalicesc au lucrat medicii I. A. Ciurea, Filipescu, Gh. Iuliano, C. Bucșenescu, Buicliu — și a funcționat pînă la 31 martie 1878⁹⁶.

⁸⁰ „Curierul”, an. V, nr. 34, din 5 mai 1877.

⁸¹ „Curierul de seară”, an. I, nr. 1, din 1 iulie 1877.

⁸² „Steaua României”, an. I, nr. 86, din 4 (16 sept.) 1877, „Monitorul oficial al României”, din 26 aug. (7 sept.) 1877, p. 5207.

⁸³ „Monitorul oficial al României”, din 29 dec. 1877 (10 ian. 1878), p. 7516.

⁸⁴ „Figaro”, an. V, nr. 43, din 15 sept. 1877.

⁸⁵ *Ibidem*, nr. 50, din 12 oct. 1877.

⁸⁶ „Curierul de Iași”, an. X, nr. 111, din 12 oct. 1877.

⁸⁷ *Ibidem*, nr. 115, din 21 oct. 1877.

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ *Ibidem*, nr. 116, din 23 oct. 1877.

⁹⁰ *Ibidem*, nr. 117, din 26 oct. 1877; nr. 119, din 2 nov. 1877.

⁹¹ *Ibidem*, nr. 119, din 2 nov. 1877.

⁹² *Ibidem*, nr. 121, din 6 nov. 1877.

⁹³ *Ibidem*, nr. 119, din 2 nov. 1877.

⁹⁴ Arh. St. Iași, Fond primărie, ds. 107/1877, f. 12.

⁹⁵ „Curierul de Iași”, an. X, nr. 129, din 27 nov. 1877.

⁹⁶ *Crucea Roșie...*, p. 45.

Subliniem faptul că în Iași s-a acordat asistență medicală de înaltă calitate unui număr însemnat de militari. Numai la Spitalul militar aflat sub auspiciile episcopiei Sf. Spiridon au fost tratați de la 1 octombrie 1877 la 1 ianuarie 1878, 165 soldați⁹⁷. Cît privește calitatea asistenței medicale a subliniat-o generalul Cernat care, vizitînd spitalul Santa Maria la 20 februarie 1878 și-a exprimat „deplina sa satisfacție pentru buna rînduială, curățenie și îngrijirea cea de aproape ce răniții află în spital”⁹⁸.

Disponind de un important detașament de intelectuali⁹⁹, Iașul, centru cultural de primă mărime al țării, cunoștea o intensă viață cultural-artistică. În situația creată, unele manifestări au fost dedicate în exclusivitate adunării de fonduri pentru armată. Seria aceasta de acțiuni a fost inaugurată la 22 mai 1877 cînd, în grădina „Chateau — aux fleurs”, profesorii de la conservator au susținut un concert destinat ajutorării răniților români¹⁰⁰. Rezultatul acestei serate a depășit așteptările organizatorilor, fiind „neașteptat de mare”¹⁰¹ deoarece s-a realizat un cîștig de 3 287,70 lei¹⁰². Aceasta a fost posibil deoarece „publicul a răs-puns cu multă căldură”¹⁰³.

La 29 mai 1877, artiștii ieșeni, cu concursul lui E. Caudella, șeful orchestrei, al unor profesori de la conservator și cu participarea unor studenți, au prezentat un spectacol de asemenea în folosul răniților¹⁰⁴, estimîndu-se un cîștig de 1 200 lei¹⁰⁵. Aflîndu-se în trecere prin Iași, artistul D. Dumitrescu anunța că susține în seara zilei de 14 iulie la grădina „Pomul verde” o reprezentație în beneficiul răniților, cu care prilej lansa lucrarea „Hassan pașa de la Nicopole”¹⁰⁶.

La 27 iulie, artistul și compozitorul George Skeletti a susținut în grădina „Jokei-Club” „prima sa serată în folosul răniților oștirii române”. Și această manifestare a trezit interesul publicului: „cu toate inconvenientele grădinii prea expuse la zgomotul străzii, lumea a luat parte cu vie plăcere la ea”¹⁰⁷.

Sala teatrului a găzduit la 2 august 1877 publicul dornic să audieze concertul susținut de artiștii C. Decker, K. Zelinski și Constantinescu, spectacol la care s-a realizat pentru răniții beneficiul de 336,75 lei¹⁰⁸. Renumitul actor M. Millo, reîntîlnindu-se cu ieșenii la sfîrșitul lunii august 1877, anunța că la 21 august va susține în profitul oștirii române un spectacol la grădina „Chateau aux fleurs”¹⁰⁹. Spectacolul s-a bucurat de „unul din cele mai strălucite și neașteptate

⁹⁷ „Ștafeta”, an. I, nr. 8, din 18 ian. 1878.

⁹⁸ *Ibidem*, nr. 35, din 21 febr. 1878.

⁹⁹ Iată doar cîteva date. La 1877, în învățămîntul superior ieșean erau 21 de cadre didactice (în București 41). Universitatea ieșeană avea înscriși 171 studenți (cea din București 388) repartizați astfel: facultatea de drept 101, facultatea de științe 44, facultatea de litere 27; Școala de Belle Arte era frecventată de 10 elevi (cea din București 23); Conservatorul ieșean era frecventat de 102 elevi (cel din București de 149); existau licee, 2 școli secundare de fete etc. Cf. „Românul”, an XXI, din 2 iulie 1877.

¹⁰⁰ „Telegraful”, an. VII, nr. 1539, din 29 mai 1877; „Curierul de Iași”, nr. 52, din 18 mai 1877.

¹⁰¹ „Curierul de Iași”, an. X, nr. 54, din 25 mai 1877.

¹⁰² „Curierul”, an. V, nr. 41, din 2 iunie 1877.

¹⁰³ *Ibidem*, nr. 39, din 26 mai 1877.

¹⁰⁴ „Curierul de Iași”, an. X, nr. 56, din 29 mai 1877. Programul a cuprins: „Piatra din casă” de V. Alecsandri; „Mișel și Cristina” — comedie tradusă de Porfiriu; poemul „Hodja Murad pașa, vizirul sultanului Ahmed”, de V. Alecsandri; „Cezar și Brutus” de Voltaire; „Herșcu Bocengiu” — cîntoneț de V. Alecsandri.

¹⁰⁵ „Curierul”, an. V, nr. 41, din 2 iunie 1877.

¹⁰⁶ *Ibidem*, nr. 53, din 14 iulie 1877.

¹⁰⁷ „Curierul de Iași”, an. X, nr. 83, din 31 iulie 1877.

¹⁰⁸ „Curierul”, an. V, nr. 65, din 25 august 1877.

¹⁰⁹ „Curierul de Iași”, an. X, nr. 90, din 21 aug. 1877, „Curierul”, an. V, nr. 63, din 18 aug. 1877; nr. 64, din 21 aug. 1877.

succese", constituind „o adevărată sărbătoare pentru concetățenii noștri", încasările ridicându-se la „peste 2 000 franci" ¹¹⁰.

În seria manifestărilor artistice în scopuri umanitare a făcut parte și concertul din 23 octombrie 1877 susținut în sala Palatului de către Ana Boscof și T. Burada, care și-au pus „recunoscutele lor talente la dispoziția societății de binefacere", fapt pentru care li se adresau mulțimii „în numele ostașilor răniți și a publicului ieșean din toată inima" ¹¹¹. Cu această ocazie au evoluat și artiștii A. Parini, P. Mezetti, F. Papp, P. Benotti, G. Finkelstein și I. Latainer ¹¹². Concertul s-a bucurat de un succes „strălucit" ¹¹³, realizându-se beneficii în valoare de 1 105,35 lei ¹¹⁴. Alt gen de manifestări culturale destinate colectării de fonduri au fost conferințele publice. Astfel, la 27 septembrie ¹¹⁵, dînd curs invitației Comitetului doamnelor ieșene, V. Alecsandri a vorbit publicului despre vitejia dobrobanților în încheștarea aprigă de la redute, după care a recitat „Legenda vizirului Ahmet". În continuarea manifestării a vorbit I. Virnav Liteanu ¹¹⁶. Imensa popularitate a poetului a determinat ca sala să fie arhiplină, încasările realizate fiind de 1 263,85 lei ¹¹⁷.

Clubul studenților din Iași (al cărui comitet de conducere era format din A. Chirilovici, D. Bodescu, Leon C. Gheorghiu și C. C. Văleanu) ¹¹⁸ a organizat la începutul lunii septembrie în aula universității conferința „Despre spiritul de luptă al românilor", susținută de studentul în drept Gh. Răileanu, urmărindu-se ca, prin taxa de intrare, să se colecteze bani pentru achiziționarea de arme ¹¹⁹. Beneficiul realizat a fost de 666,70 lei, pe care la 23 septembrie Leon C. Gheorghiu i-a predat lui I. Bogdan — casierul comitetului ieșean pentru cumpararea de arme ¹²⁰.

Anunțată inițial pentru 9 octombrie ¹²¹, s-a ținut la 16 octombrie în aula universității o conferință de profesorul P. Verussi, banii încasați prin vînzarea biletelor de intrare (2 lei) urmînd a fi destinați cumpărării de arme ¹²². Subiectul conferinței fiind despre „Frumos și sublim", cît și scopul ei, se considera „că auditoriul va fi cît se poate de numeros" ¹²³.

În fine, la 8 decembrie, profesoara Efrosina Homoriceanu, din Rîmnicul Sărat se deplasase la Iași pentru a conferența în Sala Tronului din Palatul administrativ în folosul ostașilor români răniți ¹²⁴. În cadrul expunerii o pondere deosebită a avut-o relevarea dimensiunilor bravurii române ¹²⁵.

¹¹⁰ „Curierul de Iași", an. X, nr. 91, din 24 aug. 1877.

¹¹¹ „Steaua României", an. I, nr. 121, din 18 oct. 1877.

¹¹² „Curierul de Iași", an. X, nr. 115, din 21 oct. 1877. Programul a inclus: Partea I: Allegro și adagio din „Trio în re minor pentru pian, violină și violoncel" de Mendelssohn (interpreți Boscof, Burada, Parini); „Fantasia de Nabucodonosor pentru violină" de Alard (cu Burada și Parini); Aria „Tre giorni" de Pergolese, „Romanesca", arie din sec. XV; „Mazurca de salon" de Kontsky; „Serenada" de Haydn; Adagio din „Cvarteteul op. 18" de Beethoven (executat de Burada, Papp, Parini și Mezetti); Partea a II-a, Fantesie pe aria „Gott erhalte Franz der Kaiser" pentru violină de Leonard (execută de Burada); „Rondo rusesc pentru violină" de Beriot (executat de Burada); „concertul în La minor pentru pian" de Hummel (A. Boscov cu acompaniamentul orchestrei).

¹¹³ „Românul", an. XXI, din 29 oct. 1877.

¹¹⁴ „Curierul de Iași", an. X, nr. 117, din 26 oct. 1877.

¹¹⁵ „Figaro", an. V, nr. 45, din 29 sept. 1877.

¹¹⁶ „Curierul de Iași", an. X, nr. 106, din 30 sept. 1877.

¹¹⁷ *Ibidem*, nr. 107, din 2 oct. 1877.

¹¹⁸ „Figaro", an. V, nr. 45, din 29 sept. 1877.

¹¹⁹ „Curierul", an. V, nr. 69, din 8 sept. 1877.

¹²⁰ „Figaro", an. V, nr. 45, din 29 sept. 1877.

¹²¹ *Ibidem*, nr. 48, din 7 oct. 1877.

¹²² „Steaua României", an. I, nr. 119, din 14 oct. 1877.

¹²³ „Figaro", an. V, nr. 48, din 7 oct. 1877.

¹²⁴ „Curierul", an. V, nr. 90, din 4 dec. 1877.

¹²⁵ *Ibidem*, nr. 96, din 11 dec. 1877.

Colecte frumoase au obținut femeile ieșene pentru scopul umanitar urmărit organizând tombola și loterii cu diverse obiecte donate ce nu făceau trebuință armatei. O loterie a fost inițiată de Efrosina Rosetti. Aceasta, cu concursul Nataliei Suțu, „care este neobosită de la înființarea comitetului doamnelor din Iași” a reușit ca toate biletele să fie „curînd distribuite”. La tragere a ieșit cîștigător numărul 113, deținut de Sofica Palade¹²⁶. S-a estimat ca această acțiune să aducă un venit de 500 lei¹²⁷.

Tot în această perioadă Lucia Suțu a organizat o loterie cu obiecte, în folosul ostașilor români. Aflînd despre aceasta, atît membrele comitetului central al doamnelor din Iași, cît și alte persoane s-au grăbit să ofere diverse obiecte, încît „s-a format o colecție foarte bogată și foarte variată”¹²⁸. Aceasta determina organizatorii să mizeze pe un beneficiu de 2 000 lei¹²⁹.

O loterie deosebită a organizat Chesco Rosetti, grație donației făcute de Maria Rosetti, Maria și Ecaterina Kescu. Acestea au cedat 30 bucăți bijuterii (între care 4 inele, 4 coliere, 4 brățări, 1 lăncșor de aur, 3 medalioane, 10 perechi cercei) comitetului pentru ajutorarea răniților, punîndu-se în vînzare bilete în valoare de 2 franci¹³⁰. Dată fiind valoarea obiectelor se preconiza obținerea unui venit de 3 000 lei¹³¹.

Un succes deosebit a avut tombola și concertul organizat de comitetul doamnelor și în seara zilei de 31 iulie în grădina publică de la Copou¹³². Cu această ocazie s-au distribuit 5 000 de bilete¹³³ la care¹³⁴ „publicul din toate clasele sociale [...] s-a grăbit a lua parte”¹³⁵. Drept urmare s-au realizat venituri de aproape 4 000 lei¹³⁶.

O loterie s-a organizat cu un tablou oferit de Natalia Iamadi¹³⁷ și alta cu „un șal turcesc”, oferit de Elena Natalia Suțu¹³⁸.

În preajma sărbătorilor de iarnă s-a organizat o tombolă deosebită. În acest scop, încă de la sfîrșitul lunii noiembrie presa a publicat mai multe apeluri „la patrioticele sentimente despre care publicul român totdeauna a dat cele mai mari dovezi”, solicitîndu-se să se doneze „jucării de copii și cu orice fel de alte obiecte”¹³⁹. În sfîrșit, la 24 decembrie, în casele Catincăi Comănescu din strada Lăpușeanu s-a deschis tombola (la 100 numere 10 erau cîștigătoare, prețul unui bilet fiind de 1 leu) și un pom de iarnă cu jucării la care toate biletele (în valoare de 2 lei unul) erau cîștigătoare¹⁴⁰. Rezultatul tombolei a fost impresionant: 10 374,30 lei, bani ce urmau să se întrebuițeze la ajutorarea văduvelor și a familiilor celor morți în luptă¹⁴¹. Pe zile, încasările au fost următoarele: 24 decembrie=3 111,10 lei; 25 decembrie=2 362,90 lei; tot în aceeași zi din pomul de crăciun s-a obținut o colecție de 1 172 lei; 26 decembrie=1 562,25 lei; 27 decembrie=1 123,40 lei; 31 decembrie=1 637,60 lei; produsul bufetului în cele 5 zile

¹²⁶ „Românul”, an. XXI, din 23 iunie 1877.

¹²⁷ „Curierul”, an. V, nr. 44, din 12 iunie 1877.

¹²⁸ „Românul”, an. XXI, din 23 iunie 1877.

¹²⁹ „Curierul”, an. V, nr. 44, din 12 iunie 1877.

¹³⁰ „Curierul de Iași”, an. X, nr. 55, din 27 mai 1877.

¹³¹ „Curierul”, an. V, nr. 44, din 12 iunie 1877.

¹³² „Curierul de Iași”, an. X, nr. 82, din 29 iulie 1877; nr. 84 din 3 august 1877.

¹³³ „Telegraful”, an. VII, nr. 1574, din 23 iulie 1877.

¹³⁴ Numerele cîștigătoare au fost 77 (300 lei), 2177 (200 lei), 4167 (100 lei); 1833, 2931, 4384 și 331 (50 lei); 737, 488, 1300, 1026, 1422, 1285, 4883 și 1905 (25 lei). Cf. „Correspondența provincială”, an. IV, nr. 1, din 7 august 1877.

¹³⁵ „Românul”, an. XXI, din 6 aug. 1877; „Curierul de Iași”, an. X, nr. 84, din 3 august 1877.

¹³⁶ „Telegraful”, an. VII, nr. 1595, din 5 august 1877; „Curierul de Iași”, an. X, nr. 84, din 3 august 1877.

¹³⁷ „Curierul de Iași”, an. X, nr. 118, din 30 oct. 1877.

¹³⁸ *Ibidem*, nr. din 11 nov. 1877.

¹³⁹ *Ibidem*, nr. 130, din 20 nov. 1877; nr. 131, din 2 dec. 1877.

¹⁴⁰ *Ibidem*, nr. 139, din 23 dec. 1877.

¹⁴¹ „Dorobanțul”, an. I, nr. 70, din 25 ian. 1878.

a fost de 602,20 lei; cheltuielile au fost de 1 197,85 lei ¹⁴². Au mai rămas 25 de obiecte care s-au tras la tombolă în seara zilei de 25 ianuarie în casele Nataliei Suțu rezultând suma de 434 lei ¹⁴³.

Trebuie amintit gestul umanitar al Consiliului general județean Iași care, dorind să răsplătească „în parte măcar curajul și vitejia cu care soldații români s-au luptat pe câmpul de bătălie” a votat suma de 8 000 lei cu care să ajute „familiile soldaților morți și grav răniți” din județ ¹⁴⁴.

În concluzie, putem afirma că în perioada războiului pentru recunoașterea independenței, ieșenii au înțeles atât situația financiară dificilă a țării, cât și trebuințele amplificate ale statului, ale armatei pentru susținerea cu succes a războiului antiotoman. În consecință, prin multiple acțiuni (unele sesizate în acest material, altele de mai mică amploare rămase necunoscute) populația municipiului și județului Iași, într-un impresionant efort, a contribuit la satisfacerea necesităților frontului. Pentru aceste nobile fapte, combatanții și răniții și-au exprimat cele mai vii mulțumiri, iar posteritatea recunoștința și admirația pentru generozitatea și umanismul acelor inimi inflăcărare de patriotism.

¹⁴² „Steaua României”, an. II, nr. 15, din 21 ian. 1878.

¹⁴³ *Ibidem*, nr. 21, din 28 ian. 1878.

¹⁴⁴ „Ștafeta”, an. I, nr. 18, din 29 ian. 1878.

Tabel centralizator
cu obiectele rechiziționate fără plată în virtutea legii din 24 aprilie 1877
din județul Iași¹

Nr. crt.	Obiecte rechiziționate Luni	Ca p e t e			Hectolitri			Brnză și cașcaval	Pas-tramă și carne	Fin	Paie	Căpeș-te strean-guri Frin-ghii	Tărî-țe	Cojoa-ce	Lem-ne de foc	Lem-ne de cheres-tea	Care cu 2 boi(cai)	Distan-ța par-cursă	Suma datorată de stat pt. despăg.
		Boi și vaci	Cai și iepe	Ber-beci și oi	Faso-le și alte legume	Grâu	Orz												
								kg	kg	kg	kg	buc	kg	buc.	m ³	buc.	buc	km	lei
1	aprilie ²	—	77	—	—	—	7	—	—	3 949	—	5	128	—	—	—	—	—	10 872
2	mai ³	75	1	—	—	—	—	—	—	2 160	—	—	—	—	—	—	—	—	10 220
3	iunie ⁴	211	—	—	19	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	6	—	—	36 181
4	iulie ⁵	200	34	—	20	412	15	1 371	101	12 085	1 200	—	—	—	—	—	48	950	41 590
5	august ⁶	112	7	—	—	—	591	6 057	—	6 150	1 720	—	—	—	—	—	53	890	23 590
6	septembrie ⁷	61	4	—	—	—	18	—	—	4 467	870	—	—	86	—	—	26	822	11 728
7	octombrie ⁸	41	1	399	—	—	—	—	—	1 600	740	—	—	305	—	—	18	312	8 488
8	noiembrie	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
9	decembrie ⁹	—	—	—	—	—	—	—	—	22 152	2 950	—	—	—	—	—	93	1 644	941
10	ianuarie ¹⁰	—	—	—	—	—	219	729	—	—	39 254	—	—	—	—	—	334	8 985	3 663
11	februarie	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
12	martie ¹¹	—	—	—	—	—	143	—	—	—	15 587	—	—	—	—	—	160	3 520	1 923
13	aprilie ¹²	—	—	—	—	—	99	—	129	49 859	2 643	—	—	—	—	—	1 117	21 288	7 502
14	mai	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
14	iunie ¹³	—	—	—	—	—	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7	206	212
16	iulie ¹⁴	—	—	—	—	—	6	—	—	37 528	900	—	—	—	—	—	203	2 802	1 994
17	august ¹⁵	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	TOTAL	700	124	399	39	412	1 123	8 157	236	139 950	65 854	5	128*	391*	5*	6*	2 059	41 045	158 904

¹ Cf. Al. Pencovici, Requisițiunile și ofrandele pentru trebuințele armatei române în războiul din 1877—1878, București, 1879, p. 2—15; 18—21; 24—27; 30—33; 36—37; 38—39; 40—41.

* Omise la totalul general din op. cit., p. 38—39. ² *ibidem*, p. 2—3; ³ *ibidem*, p. 4—5; ⁴ *ibidem*, p. 6—7; ⁵ *ibidem*, p. 8—9; ⁶ *ibidem*, p. 10—11; ⁷ *ibidem*, p. 12—13; ⁸ *ibidem*, p. 14—15; ⁹ *ibidem*, p. 18—19; ¹⁰ *ibidem*, p. 20—21; ¹¹ *ibidem*, p. 24—25; ¹² *ibidem*, p. 26—27; ¹³ *ibidem*, p. 30—31; ¹⁴ *ibidem*, p. 32—33; ¹⁵ *ibidem*, p. 38—39, 40—41.

TABEL
cu ofrandele primite de stat pentru trebuințele armatei în anii 1877—1878 de la
populația județului Iași¹.

Nr. crt.	Lunile	B a n i		Bol și vaoi	Ca și lepe	Faso și alte legume	Orz	Vin și rachiu			Brânză și cascaval	Pline	Fin și paie	Cojoace	Flanele	Scamă		Fese	Rufe	Plin-ză	Obiecte aster-nut	Obiecte îm-brăcă-minte	Lemn foc	Căruțe (tră-suri)
		Lei	Dara-le	Capete	Hectolitri	hl	l	butile	kg	buc	kg	buc	buc	Oca	Gr	buc	buc	m	buc	buc	m.c	buc		
1	aprilie ²			9	28	—	—	—	—	—	40 000	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2	mai ³	382	50	5	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
3	iunie ⁴	176	25	—	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	291	—	—	—	—	—	—	—
4	iulie ⁵	—	—	—	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	291	215	24	—	—	—	—	—
5	august	—	—	—	12	5	—	6	84	168	987	—	—	—	—	—	—	15	31	—	—	—	—	—
6	septembrie ⁷	—	—	—	—	10	—	11	10	130	—	—	75	—	42	603	11	289	6	—	—	—	—	—
7	octombrie ⁸	—	—	—	—	2	—	5	17	305	—	—	—	—	15	492	29	5	14	—	—	—	—	4
8	noiembrie ⁹	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9	230	3	65	—	28	1	—	—	—	—	—
9	decembrie ¹⁰	58	75	1	—	2	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	21	—	—	—	—	—	1
10	ian.aug.1878 ¹¹	139	—	—	7	—	16	—	—	—	—	—	14 285	—	—	—	645	17	—	5	—	15	4	—
	TOTAL ¹²	756	50	15	69	19	16	23	11	—	987	40 000	14 285	87	230	64	387	255	399	57	1	—	—	9

¹ Cf. Al. Pencovici, Requișițiunile și ofrandele pentru trebuințele armatei române în resboiul din 1877—1878, Buc., 1879, p. 44—63; ² *ibidem*, p. 44—45; ³ *ibidem*, p. 46—47; ⁴ *ibidem*, p. 48—49; ⁵ *ibidem*, p. 50—51; ⁶ *ibidem*, p. 52—53; ⁷ *ibidem*, p. 54—55; ⁸ *ibidem*, p. 56—57; ⁹ *ibidem*, p. 58—59; ¹⁰ *ibidem*, p. 60—61; ¹¹ *ibidem*, p. 62—63; ¹² *ibidem*, p. 66—67.

SCRISORI ALE GENERALULUI DIMITRIE RACOVÎȚA DIN TIMPUL RĂZBOIULUI DE ÎNDEPENDENȚĂ

DE

PAUL MIHAIL

Dimitrie Racoviță (1833—1896), general de brigadă în 1874¹ s-a aflat în relații prietenești cu episcopul Melchisedec (1823—1892), încă în perioada premergătoare proclamării independenței. Odată cu declararea războiului, D. Racoviță, mărturisește episcopului cât de descurajat și demoralizat este în problema „care-i roade inima de doi ani”, prin faptul că este ținut de o parte.

Acum la 23 mai 1877, știind că episcopul se află la București, îl roagă să pună toate stăruințele pe lângă primul ministru Ion Brătianu, pentru a-l îndupleca să facă ceea ce el n-a izbutit să obțină. Totodată, de la ministrul de război Cernat va afla care este situația sa. Din scrisoare nu reiese motivul pentru care generalul D. Racoviță suferea de doi ani, asemenea neplăceri, dar se poate presupune din informația ce o dă, că ele erau consecința raportului ce făcuse împotriva lui Forcășanu, că era cu totul nepotrivită numirea acestuia la unitatea ce-o comanda. Reclamația generalului Virofkin în contra generalului D. Racoviță în legătură cu divulgarea unei telegrame poate fi de asemenea un indiciu.

La 12 iunie generalul D. Racoviță trimite episcopului Melchisedec o telegramă prin care îl asigură că-i va fi recunoscător dacă îi va telegrafia rezultatul intervenției sale. La această telegramă episcopul răspunde că la 31 mai i-a expediat o scrisoare în care îi dădea lămuririle cerute.

¹ „Generalul Dimitrie Racoviță s-a născut la 26 noiembrie 1833, la Tecuci. S-a dedicat încă de timpuriu carierei militare. Astfel, în 1852 îl găsim cadet în Regimentul 4 linie. Fiind o fire întreprinzătoare, energică și manifestind reale calități ostășești, urcă relativ repede scara ierarhiei militare (sublocotenent în 1854, locotenent în 1857, căpitan în 1858, maior în 1863, locotenent colonel în 1864, colonel în 1867 și general de brigadă în 1874). Primește funcții de comandă în regimentele 2, 3, 4 și 7 linie, iar începând din anul 1867 i se încredințează comanda Regimentului 6 linie, apoi, în 1868, comanda Regimentului 8 linie, iar din 1874 se află în fruntea Diviziei 3 teritoriale. În anul 1875 iese din armată, dar în 1877 este rechemat și i se încredințează comanda Diviziei 4 infanterie pe frontul Plevnei. Conduce această mare unitate pînă în decembrie 1877, cînd, după reorganizarea armatei, primește comanda Diviziei 3 infanterie. După terminarea războiului, comandă diviziile 4 și 5 teritoriale, iar, în 1883 ia comanda Corpului 4 armată pînă la 1890, cînd trece la comanda Corpului 3 armată. În 1892 se retrage din armată, iar în 1896 încetează din viață la Iași. Pentru activitatea sa a fost distins cu mai multe ordine și medalii românești și străine” (General-maior dr. Constantin Olteanu, Colonel dr. Ilie Ceaușescu, Colonel Dr. Vasile Mocanu, Colonel dr. Florian Tucă, Colonel Gheorghe Stoean, *Cronica participării armatei române la războiul pentru independență, 1877—1878*, București, Editura militară, 1977, p. 270).

Presupunem că rezultatul intervenției episcopului a fost pozitiv, căci, la 29 octombrie 1877, de pe cîmpul de luptă, generalul Racoviță îi adresează scrisoarea ce o publicăm. Ea conține știri importante privind atmosfera din tabăra română de la Plevna și starea sufltească a generalului D. Racoviță.

Atacul de la 7 octombrie 1877, după mărturisirea generalului D. Racoviță, „i-a deschis rîndurile în armată”, unde crede să se mențină atît prin drepturile recîștigate, cît și prin conștiinciozitatea îndeplinirii datoriei în foc și în timp de pace, după experiența amară ce avusese.

La 10 octombrie 1877, generalul Dimitrie Racoviță fusese numit comandantul diviziei a 4-a, aflată la asediul Plevnei, la poziția Grivița. Această divizie a fost retrasă de la Grivița și înlocuită cu divizia a 2-a infanterie. Generalul Dimitrie Racoviță a urmat colonelului Al. Anghelescu la comanda diviziei a 4-a².

Din scrisoare reiese că generalul D. Racoviță a sosit la Comandamentul de la Verbița la 19 octombrie 1877. Divizia a 4-a pe care o comanda pornise cu o zi înainte spre a se atașa la corpul gardei imperiale. În ce privește operațiunile militare, generalul D. Racoviță era sub ordinele generalului Gurko, iar trupele diviziei a 4-a erau așezate lîngă șoseaua ce duce din Plevna la Sofia, la o depărtare de 3 kilometri de fortul din flanc al Plevnei-Opanez.

În scrisoare este descrisă starea de spirit de pe cîmpul de luptă, anume că turcii de cîteva zile nu mai răspund la bombardamentul român și sînt încercuîți atît de deplin încît un singur om n-ar putea să se strecoare printre liniile române. Dezertori și familii întregi, se prezintă din cauza foamei la avanposturile armatei române. De la ei s-a aflat că Osman Pașa păstrează proviziile pentru armata asediată. Generalul D. Racoviță apreciază că Plevna va mai putea rezista cel mult cinci săptămîni, precum s-a și întîmplat.

Nu crede că se va încerca un atac general, căci părerea tuturor este „a nu se mai pierde lume”. Transmite zvonul că, după capitularea Plevnei, misiunea principală a armatei române se va încheia și că va rămîne o singură divizie care să continue campania pînă la capăt.

Generalul D. Racoviță relatează și despre primirea foarte bună ce i s-a făcut de comandantul suprem al armatei române, domnitorul Carol. La 24 octombrie, divizia a 4-a a fost inspectată de comandantul șef al armatei române, care a petrecut noaptea în cortul lui. A urmat apoi inspecția generalului Gurko, care i-a mulțumit călduros. Rezultatul inspecțiilor a fost confirmat la 29 octombrie, printr-o scrisoare de mulțumire pentru ordinea trupelor ce a primit-o de la cartierul general. Anunța că nu a participat încă la vreo luptă, dar de va avea prilejul, generalul prin purtarea sa, nu va rușina pe cei care l-au sprijinit.

O relatare avînd caracter personal se referă la colonelul Grigore Cantilli³ cu care, probabil, avusese un diferend și pe care l-a găsit acum în divizia sa. Declară că nu-i mai fac nici un efect cuvintele și acțiunile lui Cantilli și că acesta a avut o mare decepție cînd a primit D. Racoviță comanda diviziei. Datorită unor abateri ale lui Cantilli de la disciplina ostășească, Domnitorul a ordonat lui D. Racoviță să ia lui Cantilli comanda brigăzii. D. Racoviță face și aprecieri asupra ambiției lui Cantilli de a căpăta cît mai multe decorații, declarînd că „la acea românească n-are nici un drept pînă azi”.

Evident, sînt afirmații subiective, bazate pe motive personale.

² General Al. Cernat, *Memorii. Campania 1877—1878*, București, Ed. militară, 1976, p. 27.

³ Grigore Cantilli, născut la Valea Călugărească, în 1838, era fiul lui Panait Hagi Hristu Cantilli, originar din Macedonia. În 1875 avea gradul de colonel. În aprilie 1877, Grigore Cantilli a primit comanda Brigăzii 1 din Divizia 4, în componerea căreia au intrat regimentele 7 linie, 13 și 14 dorobanți și batalionul 2 vînători. Brigada sa a luat parte la luptele pentru ocuparea Plevnei. La 5 decembrie 1877 a primit comanda Brigăzii 1 din Divizia 2 infanterie, participînd la operații pînă la faza finală (23 ianuarie 1878) a războiului. În 1880 a fost numit secretar general al Ministerului de Război, în 1884 avansat la gradul de general, în 1893 a ajuns general de divizie și inspector general al cavaleriei. La 10 mai 1895 a părăsit armata cu mult înainte de a fi împlinit limita de vîrstă legală. A decedat în 1906. (*Magazin istoric*, nr. 3/1977, p. 9).

Colonelul Grigore Cantilli în *Lucruri văzute și trăite* (!) precizează: „După luarea Telișului de către ruși, generalul Gurko a plecat înainte, iar trupele mele au reintrat sub comanda generalului Racoviță care între timp sosise aici și-și stabilise cartierul general la Gorni-Etropol”⁴.

Scrisoarea lui D. Racoviță se încheie cu asigurarea că va ține la curent pe episcop cu toate evenimentele importante ce se vor întâmpla.

Peste o lună, la 28 noiembrie 1877, Osman Pașa capitulează și Plevna este ocupată. Generalul Dimitrie Racoviță, „la cererea generalului rus Radețki, șeful sectorului 6 al frontului, ordonă colonelului Grigore Polizu, comandantul regimentului 3 călărași, să escorteze la Bogot cu escadronul 4, comandat de căpitanul Grigore Zosima, pe Osman, împreună cu suita sa și 6 pași, anume: generalul de divizie Adil Pașa, generalul de brigadă Cahir Omer Pașa, generalul de brigadă Tefic Pașa, generalul de brigadă Tahir Pașa, generalul de brigadă Sadic Pașa, generalul de brigadă Athem Pașa”⁵.

Adăugăm la aceste știri aprecierea făcută de generalul Gurko⁶, care, după bătălia de la Gorni-Dubneac, înainte de capitularea Plevnei, a dat un ordin de zi trupelor ce comandase, din care cităm: „Despărțindu-mă de trupele care rămân aici și care au fost sub comandamentul meu, îmi face multă plăcere de a le adresa în genere la toate mulțumirile mele pentru serviciul folositor ce au făcut și le doresc din inimă să ajungă la ținta ce ne-am pus: a lua prinsă armata lui Osman pașa care este în Plevna”.

„Mulțumesc cu această ocaziune din toată inima mai cu seamă generalului Racoviță comandantul Diviziei a 4-a românească și tuturor trupelor române”⁷.

Știrile relatate de generalul D. Racoviță de pe cîmpul de luptă întregesc cele cunoscute din marea frescă a războiului pentru independență.

Ismail 23 mai (1)877.

Sărut mîinile Pre sfințite Părinte !

A vă mai spune cît sînt de descurajat și demoralizat în chestiunea me care-mi roade inima de doi ani, cred că ar fi de prisos chiar pentru Presfinția Voastră care ați putut-o pătrunde.

Acum în prezența Pre sfinției Voastre în București, speranța me lucește mai tare, căci cred că veți pune toate stăruințele pe lingă Ion Brateanu¹ ca să-l înduplecați la ceea ce eu n-am izbutit a o face. De la Cernat² asemenea veți pute afla unde stă chestiunea me și v-ași ruga în așa caz foarte mult să-mi scriiți ca să știu ce am de așteptat (p. 1).

Pe aice nimic nou decît cele ce știți.

Astăzi am făcut un raport asupra lui Forcășanu prin care arat Ministrului că este cu totul imposibilă numirea sa aice, mai cu seamă în urma reclamațiunei ce-mi făcuse Generalul Virofskin de divulgarea unei telegrame și pe care l-am asigurat că guvernul l-a depărtat.

Al Pre sfinției Voastre devotat serv

D. Racoviță (p.1v)

⁴ *Magazin istoric*, nr. 3/1977, p. 10.

⁵ *Istoricul Regimentului al 3-lea călărași și operațiunile militare ale Campaniei 1877—1878*, București, 1888, p. 20, nota 7, p. 37 în *Memorii. Campania 1877—1878*, București, 1976, de General Al. Cernat.

⁶ Gurko Iosif Vladimirovici (1828—1901) general feldmareșal s-a făcut cunoscut în timpul războiului din 1877—1878 prin luptele de la Gorni-Dubneac, Filipopol, cucerirea Adrianopolului. De la 8 aprilie 1879 general-gubernator al Petersburgului, între 1882—1883 general guvernator al regiunii Odesa, apoi din 1894 general comandant al regiunii Varșovia. Adept al școalei militare a lui Al. Suvorov.

⁷ *Magazin istoric*, nr. 4/1977, p. 14.

¹ Ion Brătianu (1821—1891), prim ministru.

² Generalul Cernat Alexandru, ministru de război.

Gorni Etropol 29 octombrie (1)877

Sărut miinile Pre sfințite Părinte !

Nu v-am putut scrie pînă acum căci nici am avut un moment liber de la sosirea me aice și pînă azi — și apoi ca să poți scrie în țară nu o poți face decât cînd se prezintă o ocazie cari aice unde mă găsesc cu divizia nu am nici biurou postal nici telegrafic.

Cînd am sosit la Verbitza la 19 octombrie Divizia me pornise cu ozi înainte spre a se atasa pe lîngă Corpul gardei imperiale, astfelu încît eu astăzi mă aflui în ceace privește operațiile militare cu totul sub ordinile Generalului Gurko și (p. 1) așezat cu trupele mele lîngă șoseaua ce conduce din Plevna la Sofia de parte de fortul cel mare al Plevnei-Opanezu ca la 3 kilometre.

De citeva zile turcii numai răspund la bombardamentul nostru și sint înconjurăți atît de bine încît ar fi peste puțină ca un singur om să se poată strecura printre liniile noastre.

Pe fiecare zi dezertori și familii întregi se prezintă la avant posturile noastre care abia se pot tirii din cauza foameții căci Osman Pașa își păstrează proviziile numai pentru armata sa, care și aceasta este în mare lipsă. cu toate acestea dacă sintem bine informați (p. 2) Plevna tot mai poate rezista pînă la 5 săptămîni, afară numai dacă vreun atac general nu se va încerca lucru ce cred că nu va avea loc căci părerile pe aice sint a nu se mai pierde lume.

Se zice că capitulînd Plevna missia Armatei Române e terminată. Se zice asemenea însă că o divizie singură va rămîne care se continue campania pînă la capăt.

Am fost foarte bine primit de M<ăria> Sa care au venit de mi-a inspectat Divizia, sint acum 5 zile cînd a petrecut noaptea în cortul meu.

Atacul de la 7 octombrie mi-au deschis rîndurile în armată unde cred a mă menținea (p. 3) atît prin drepturile mele recîștigate cît și prin stăruințele ce pun a-mi face conștiincios datoria atît în foc cît și în timp de pace profitînd de amara experiență ce am făcut.

<G>. Cantilli este în Divizia me însă de astă dată la locul său căci a simțit că nici cuvintele sale dulci nici manierile sale nu-mi mai fac nici un efect. A avut o mare decepție îndată ce am primit Comanda Diviziei. Spre nenorocirea sa cînd a venit Domnitorul a zărit pe M-me Condurata în bivacuul său și mi-au dat ordin că îndată ce va mai veni în bivuac se iau comandamentul lui Cantilli. Acest erou în timp de pace, nu a luat parte la nici un atac, cu toate acestea nimic nu neglijează ca să capete decorații care nu a căpătat nici una pînă acum. Poate că rusești (p. 4) se iei vreuna căci în asta privință rușii sint foarte prodigioși, însă tot ce știu că la acea românească n-are nici un drept pînă azi.

Eri sara am avut mai mulți generali la coai la mine între care un general adiutant al împăratului.

Gurko mi-a făcut inspecție zilele acestea și mi-a mulțumit cu căldură.

La cartierul general al nostru sint mulțumiți de mine chiar astăzi am primit o scrisoare de mulțumire de ordinea trupelor mele. Nu am avut pînă acum nici o luptă, însă am credință în D<umne>zeu (p. 5) că avînd-o nu voi face se roșească pe acii ce se interesează de mine.

Dacă lucruri importante vor ave loc nu voi lipsi a vă ține în corent.

Vă rog arătați complimentele mele la toți prietenii mei din Ismail. Ear pre-sfinției voastre sărutîndu-vă mîinile și cerîndu-vă binecuvîntarea, vă rog ca să primiți asigurările de profundul respect și devotament ce vă port.

D. Racoviță.

Notă :

Scrisorile și telegrama sint în păstrarea familiei C. Donose din Iași. Prima scrisoare are imprimată monograma D în argint și R în roșu. La transcriere am păstrat ortografia autorului; intervenînd numai la cuvintele : *questune* — redată *chestiune*, *cadu -caz*, *astădi-astăzi*, *noû-nou* etc.

DESFAȘURAREA RĂSCOALEI ȚĂRANILOR DIN ANUL 1907 ÎN JUDEȚUL NEAMȚ

DE

GEORGETA TUDORAN

Marea răscoală a țăranilor din primăvara anului 1907 a marcat punctul culminant al mișcărilor țărănești de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, scoțind în evidență necesitatea imperioasă a înlăturării relațiilor feudale din agricultura României și a rezolvării problemei agrare în favoarea maselor țărănești. Amploarea și intensitatea răscoalei, extinderea acesteia pe întregul cuprins al țării și atragerea, în desfășurarea ei, a unei imense mase de țărani, precum și scopul ei au conferit acestui memorabil eveniment din istoria luptelor revoluționare purtate de poporul român de-a lungul secolelor împotriva exploatării și asupririi o importanță istorică deosebită.

Flacăra marii răscoale țărănești din anul 1907 care s-a aprins în județul Botoșani, în luna februarie, s-a extins cu repeziciune în tot nordul Moldovei, pentru ca, apoi, să cuprindă întreaga țară. Desfășurarea răscoalei țăranilor din județul Neamț, pe care ne propunem s-o urmărim în studiul de față, se include în prima fază a răscoalei țărănești din anul 1907, perioadă în care ea se extindea spre sudul Moldovei. Desfășurarea răscoalei în toate județele țării a fost tratată în monografia „Marea răscoală a țăranilor din anul 1907”, București, Editura Academiei R.S.R., 1967. Numeroase documente existente permit o prezentare mai completă a răscoalei din județul Neamț. Ceea ce își propune autoarea este prezentarea luptei țărănimii din județul Neamț, care a înscris o pagină importantă în istoria luptei pentru pământ a țărănimii din acest județ.

Primele agitații țărănești au fost semnalate în județul Neamț la 5 martie 1907, în mai multe comune deodată: Roznov, Podoleni, Zănești, Buluși, Costișa cu satele din jur, Orbic, Mănioaia și Zberești. Răscoala s-a întins apoi, cu repeziciune, în numeroase sate din județ. Din datele existente reiese că pînă în zilele de 12—13 martie, cînd au avut loc ultimele agitații ale țăranilor, au fost cuprinse de răscoală peste 57 de localități din totalul de 259, cite existau atunci în județul Neamț.

Răscoala s-a desfășurat într-o formă asemănătoare cu cea din celelalte județe din nordul Moldovei. Țăranii se strîngeau în grupuri pe străzi, se informau asupra desfășurării răscoalei din restul țării și adoptau hotărîri în vederea angajării lor în lupta generală pentru pământ. Prețul pe care îl fixaseră pentru a arenda pămîntul de la moșieri era de 0.50 lei prăjina. Se prezentau apoi în grupuri numeroase la primării și la locuințele arendașilor, impunînd cu forța încheierea unor acte care să le satisfacă cererile.

În desfășurarea acestei lupte, în județul Neamț se disting două etape. În prima fază a răscoalei, țăranii răscoalăți încercau să obțină unele înlesniri la învoielile agricole existente, prin memorii înaintate arendașilor, primăriilor sau chiar prin telegrame trimise la București, primului ministru. Este cazul locuitorilor din Costișa, Budeștii Ghicăi și altele. Interesant este faptul că, și atunci cînd trimiteau telegrame la București, țăranii aveau în vedere și alte metode de

luptă. I. N. Marian, țăran din Costișa, cerea în acele zile ca în telegrama expediată la București să se specifice că „dacă ministrul nu ne va da pământ, plecăm pe cale revoluționară”¹.

În etapa următoare însă, după ce se convingeau că promisiunile făcute de arendași pe marginea memoriilor erau vagi² și nesigure și, mai ales, pe măsură ce seceau vești din alte comune răsculate, privind modul cum s-au desfășurat evenimentele, țăranii porneau acțiuni mai energice. Organizați în cete de cîteva sute, ei asaltau locuințele moșierilor și arendașilor, le spărgeau hambarele și împărțeau cerealele pe care le găseau. Pentru puțină vreme, fugind arendașii țăranii răsculați rămineau stăpîni pe comună, primarul fiind obligat, pînă la sosirea armatei, să accepte măsurile dictate de țărani. Au fost sate în care răsculații au ținut sechestrați în primărie pe arendași, pe primari sau chiar pe reprezentanții autorităților judecătorești, care veniseră din centrul județului, însoțiți de armată, să înăbușe răscoala, pînă cînd aceștia au acceptat cererile lor și au semnat contracte noi. Răsculații cereau pământ mai ieftin, suhat pentru vite la prețuri accesibile, adesea alungau pe arendași și cereau proprietarilor să le fie arendate lor pămînturile, la aceleași prețuri la care fuseseră date arendașilor. În unele sate țăranii cereau să fie împroprietăriți, specificînd că doresc să li se dea pământ ca la 1864.

Dacă în primele zile ale desfășurării răscoalei în acest județ, țăranii se îndreptau spre primării și casele arendașilor, neînarmați, vociferînd și protestînd doar, pe măsură ce răscoala se extindea, ei porneau mai pregătiți, înarmați cu furci de fier, topoare și alte arme pe care le aveau la îndemînă. În unele părți, așa cum s-a întîmplat la Roznov, țăranii răsculați au încercat să ocupe gara pentru a împiedica debarcarea de trupe. La Buhuși au tăiat firele de telegraf, pentru a nu putea fi chemată armata împotriva lor.

Răscoala nu a izbucnit pe tot teritoriul județului în același timp (caracteristică valabilă desfășurării răscoalei țărănești din anul 1907 în toată țara), ceea ce a și dat posibilitatea autorităților județului să o înăbușe cu puține forțe armate. Se răsculau țăranii dintr-o comună precum și cei din unele sate care ținneau de ea, apoi cîtreierau satele din comuna respectivă, sprijinindu-se reciproc în lupta pe care o duceau pentru a obține pământ. Cu excepția țăranilor din Buhuși, care s-au unit cu cei din Costișa, ceea ce a și făcut ca aici să fie mai greu înăbușită răscoala, țăranii nu au depășit teritoriul comunei lor.

Îndirjiți împotriva exploatării și a lipsei de pământ, răsculații erau hotărîți să desființeze și micile prăvălii ai căror patroni nu se sfiau să înșele pe cei nevoiți să se aprovizioneze cu unele bunuri de la ei. În ura lor împotriva a tot ce era exploatare, ei se năpusteau asupra acestor negustori pe care îi obligau să părăsască satele, iar primarii, ca reprezentanți ai puterii de stat, forțați să consimtă la izgonirea lor.

Un aspect nou, înlînit pentru prima dată de la izbucnirea răscoalelor țărănești din anul 1907, îl prezintă participarea directă a muncitorilor din fabrici la sprijinirea luptei țăranilor. Așa s-a întîmplat la Buhuși, unde muncitorii de la fabrica de postav, în număr de 200, au luat parte directă la răscoala țăranilor. Majoritatea lor proveneau din satele din jurul Buhușului, și s-au alăturat cu multă înțelegere luptei pentru pământ a țăranilor.

Veștile despre desfășurarea luptei țăranilor răsculați seceau cu repeziciune. Țăranii aflau despre răscoale fie de la diferiți tovarăși de ai lor care trecuseră prin unele comune răsculate și care, înapoiati în sat, povesteau cele văzute (acestea fiind cazul cel mai frecvent), fie din ziarele bucureștene care, deși cu greutate, seceau totuși în unele comune și le erau citite de învățătorii sau de funcționarii din sat. În multe localități au sosit informații în legătură cu răscoala prin corespondența pe care locuitorii o purtau cu satele răsculate. Din numeroase documente existente în arhive, reiese că țăranii primeau scrisori de la fiii lor conestrați și trimiși să înăbușe răscoalele țărănești din alte comune, scrisori care constituiau adevărate chemări la răscoală. O asemenea scrisoare a fost scrisă de

¹ Arh. St. Iași. Fond Tribunalul jud. Neamț, dosar 53/1907, fila 316.

² În astfel de situații nu se fixau condiții concrete, arendașii sau administratorul moșilor mulțumindu-se să asigure pe țărani că așa cum se va da pământ în altă parte, vor da și ei.

sergentul Stîngu Grigore din comuna Păstrăveni din regimentul 15 Războieni, la cererea mai multor soldați care se aflau la Buhuși. Tinerii țărani, îmbrăcați în haine militare, nu au uitat că eliberindu-se din armată vor continua să ducă viața grea a țaranului lipsit de pământ. În scrisoarea lor, ei stăruiau pe lângă cei rămași acasă să facă „răscoală”, că „de nu veți face așa, să știți că în zadar mai trăim pe lume”, subliniind, totodată, că e nevoie ca „toată obstea să se răscoale, toți și mari și mici”³. Mai departe îi sfătuiau să ardă condicile vechi de învoielii agricole și să încheie contracte noi. Sergentul care a scris scrisoarea a fost arestat și închis, dar efectul rîndurilor scrise de el nu a putut fi oprit.

Intellectualii satelor, învățătorii și preoții, au avut și ei rolul lor în desfășurarea răscoalelor țărănești din județul Neamț. În raportul revizorului școlar trimis Ministerului Instrucțiunii Publice și al Cultelor, privind comportarea învățătorilor și preoților din județ în timpul răscoalelor, sînt cuprinse numeroase nume ale acelor care, într-un fel sau altul, fie prin citirea ziarelor, fie prin organizarea unor întruniri la ei acasă încurajau într-o anumită măsură lupta țăranilor. Se consemna astfel că învățătorul N. Teodorescu, din comuna Uricheni, a îndemnat pe țărani să se răscoale și să ceară moșia de la arendași; T. V. Ungureanu din Uscăți, comuna Războieni, ținea acasă la el întruniri cu țărani; N. Crețulescu, din comuna Siliștea Română și I. Teodorescu, din comuna Borlești, citeau țăranilor știrile din ziare despre mersul răscoalelor în țară, preotul I. Roșescu, din Calu-Iapa, comuna Mastacan, în predicile ținute la biserică „a strecurat vorbe care nu trebuiau să aibă loc”⁴ etc. Unii dintre aceștia au fost arestați și maltrățați.

În privința caracterului antisemit al mișcărilor țăranilor din județul Neamț, acesta avea un aspect pur formal. Burghezia încerca, prin reprezentanții săi, atunci cînd începuseră să ancheteze pe țărani arestați pentru participarea la răscoală, să scoată în evidență în mod tendențios faptul că țărani, între altele, devastaseră dughenele negustorești, trecînd sub tăcere principala cerință a țăranilor, pămîntul. Țărani s-au ridicat împotriva tuturor elementelor exploatare, arendași, proprietari sau negustori, fie că erau români sau evrei. Se împlinsese însă, ca în numeroase state să aibă dughene numai negustorii evrei. Dar și acolo unde proprietarul era român, dughena sau circiuma era devastată, după cum țărani răsculați nu făceau deosebiri de naționalitate nici între arendași sau proprietari, cerînd de la fiecare drepturile lor, pămîntul pe care îl munceau.

În general țărani din județul Neamț au fost informați de primirea delegației de studenți de către rege, precum și de faptul că, într-o anumită măsură, tinerii intelectuali se interesau de soarta țărănimii. De aceea înțîlnim și în județul Neamț, printre țărani răsculați, mitul venirii studenților care să-i ajute la răscoală.

În etapa generală a răscoalei țăranilor din anul 1907, în care se include și răscoala țăranilor din Neamț, autoritățile burghezo-moșierești încă nu recurseseră în masă la mijloace extreme pentru a înăbuși lupta răsculaților. Autoritățile județului, însoțite de armată, au cutreierat satele, înăbușînd pe rînd lupta țărănimii. În perioada de vîrf a desfășurării răscoalei din județ, cînd s-a constatat că armata existentă nu era suficientă, au fost aduse trupe și din Muntenia, din regimentul 7 Prahova⁵. Numai așa „populația din centrul orașului s-a mai liniștit puțin”⁶.

În numeroase comune au avut loc ciocniri între răsculați și armată și, în ciuda faptului că țărani erau neînarmați, au fost cazuri cînd armata a fost obligată să se retragă, copleșită de superioritatea numerică a țăranilor revoltați. Așa s-a întîmplat în timpul răscoalelor din Buhuși, cînd armata, care se afla în oraș, nu a reușit să înăbușe lupta țăranilor decît după ce a primit întăriri. A doua zi

³ Arh. St. Neamț, Trib. Jud. Neamț, dosar nr. 68 B, invent. nr. 227/1907, fila 10.

⁴ Arh. St. Neamț, Revizoratul școlar Neamț, dosar nr. 21/1907, invent. nr. 671, f. 102—103, 119—120.

⁵ Presa vremii menționa greutatea cu care au putut fi strînși concediații și rezerviștii regimentului 7 Prahova. Cînd, la cazarmă, ei au aflat că vor fi trimiși în Moldova pentru înăbușirea răscoalelor, au început să cînte Internaționala și Marseillea („Liberalul” din 8 martie 1907).

⁶ „Adevărul” din 10 martie 1907.

a fost nevoie să se inconjoare orașul pentru a se putea ține piept atacului țăranilor, desfășurat din trei părți odată. Armata însă nu primise încă ordin să tragă în țărani, așa cum se va întâmpla mai târziu. Se trăgea cu cartușe oarbe, de mănevră, după ce folosirea paturilor de pușcă rămânea fără efect.

*

În dimineața zilei de 5 martie, țăranii din comunele Roznov și Podoleni, apăsați de greutățile inoieiilor agricole ca și țăranii din restul țării, s-au adunat de dimineață pe străzile comunei, după care s-au îndreptat spre locuințele arendașilor Herscovici, tatăl și fiul, pentru a le cere „pământ mai ieftin”. Cei din Podoleni s-au întors în sat și au devastat prăvăliile, aruncând în stradă marfa.

Amenințați cu răscoala în cazul în care nu ar accepta noile condiții de inoiei, arendașii au fost nevoiți să promită satisfacerea cererilor țăranilor. În urma acestor promisiuni, țăranii din Roznov s-au împrăștiat⁷. În aceeași zi, autoritățile județului, alarmate de extinderea răscoalei asupra întregului județ, au alcătuit un tren special cu care s-au deplasat la Roznov și Podoleni prefectul județului, procurorul Gugler, judecătorul de instrucție Adam și o companie de soldați și jandarmi⁸.

Odată pornită, răscoala nu a mai putut fi oprită. Ea s-a întins cu repeziune în tot județul Neamț. Țăranii, sătui de mizerie și încurajați de vestea răscoalelor din celelalte județe, se ridicau la luptă pentru ca, prin forțe proprii, să obțină pământ și condiții de arendare mai avantajoase. În seara zilei de 5 martie, s-au răscolit țăranii din Zănești. Lipsa de pământ a fost întotdeauna cea mai arzătoare problemă a populației satelor din țara noastră. Țărâtimea, adusă la cea mai cruntă mizerie de lăcomia proprietarilor și arendașilor, încerca pe toate căile să obțină pământ. Încă înainte de răscoală, locuitorii din Zănești cereau să le fie dată lor moșia Zănești. Această dorință și-au exprimat-o față de preotul din sat, căruia i-au cerut ajutorul, pentru a obține bani „de la Banca populară și de la altă bancă”, dacă nu vor avea de ajuns, pentru a lua în posesie moșia⁹. Neputând obține ceea ce doreau în acest fel, ei au recurs la mijlocul extrem, la răscoală. Printre locuitorii satului Roznov, care dimineața fuseseră la arendaș, se aflau și 100 țăărani din Zănești¹⁰. Întorși în comuna lor, ei au povestit consătenilor lor evenimentul la care au luat parte. Nemulțumirile fiind tot așa de mari, sărăcia tot atât de cumplită, nu a fost nevoie decât de foarte puțin timp pentru ca tot satul să se răscolească. Până seara târziu oamenii s-au adunat în grupuri pe străzi și au discutat cele petrecute la Roznov și ce vor putea face și ei a doua zi. Primarul a adus în sat soldați¹¹, dar a doua zi aproape toți locuitorii satului erau pe uliți. Ei s-au îndreptat mai întâi spre primărie pentru a cere pământ¹². Încercarea armatei de a împrăști pe țăărani s-a sfârșit cu maltratarea plutonierului care comanda compania de soldați. A fost trimis atunci, în sat, un ofițer de jandarmi cu forțe proaspele, care a găsit 400 de locuitori în fața primăriei. Aceștia l-au primit cu amenințări, apoi au delegat doi locuitori care au expus condițiile țăărnilor. Ei cereau ca arendașul moșiei Zănești, Pruncu și al moșiei Faur, Heler, să le arendeze pământul cu 50 bani prăjina. Țăărinii, bănuind că primirea cererilor lor era o manevră pentru a-i liniști, au încercat să sechestreze pe căpitan¹³. Numai sub protecția soldaților înarmați, acesta a reușit să iasă din primărie, unde țăărinii răscolăți îl înconjuraseră. Nereușind să obțină nimic la primărie, răscolății îndrăjiți s-au îndreptat spre negustorii care aveau dughene în satul lor. Furia lor împitruia arendașului și proprietarului pe care nu l-au putut găsi în sat pentru a le acorda pământ mai ieftin, s-a revărsat asupra acestor negustori. Au devastat dughenele, circiuma, moara și au împărțit grânele pe care le-au găsit în hambarele acesteia¹⁴.

⁷ „Liberalul”, din 8 martie 1907.

⁸ „Adevărul”, din 7 martie 1907.

⁹ Arh. St. Neamț, fond Trib. jud. Neamț, dosar nr. 67/1907, inv. 224, f. 16.

¹⁰ *Ibidem*, f. 19.

¹¹ *Ibidem*, f. 4.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, dosar 67 B/1907, inv. 224, f. 11.

¹⁴ *Ibidem*, dosar 67 B/1907, inv. 223, f. 4.

În ziua de 6 martie 1907, cînd procurorul a sosit în comuna Zănești, după propriile declarații, a găsit primăria înconjurată de „locuitorii care erau în număr foarte mare”, iar în primărie, apărâți de soldați, se adăpostiseră administratorul moșiei și un comerciant. Atitudinea țăranilor era „foarte agresivă”, ei dorind să rupă cordonul de soldați pentru a pătrunde în primărie la administratorul moșiei. Dar focurile trase în aer de soldați i-au oprit. Au predat apoi procurorului „condițiunile lor față de arendaș în privința muncilor agricole și apoi s-au retras liniștiți”¹⁵. Este foarte semnificativ, pentru îndirjirea care caracteriza pe țăranii răsculați, faptul că atunci cînd procurorul a ordonat foc, iar soldații și-au încălecat armele, cea mai mare parte din țăranii au rămas în fața companiei¹⁶. Către seară, răsculații s-au mai liniștit. Au fost efectuate numeroase arestări. Nici unul dintre arestați, însă, în declarațiile pe care ulterior le-a dat la tribunal, nu a spus cine a fost în fruntea lor, deși autoritățile, după reclamațiile făcute de negustori, arestaseră pe așa-ziii „capi” ai răscoalei.

În zilele de 5 și 6 martie, s-a desfășurat răscoala țăranilor din comunele Buhuși și Costișa*. De această dată, asistăm la una dintre acțiunile comune întreprinse de țăranii răsculați din mai multe sate.

În ziua de 5 martie 1907 s-au răsculat țăranii din comuna Costișa, cărora li s-au alăturat cei din satele din jur, Orbic, Mănioaia și Zberești. Din documentele aflate în arhive, reiese că locuitorii acestor comune au fost la curent cu desfășurarea răscoalelor țărănești din restul țării. Astfel, în comuna Costișa, țăranii se strîngeau acasă la Dumitru Ion Bogdan noaptea, unde discuteau despre mersul răscoalei în țară și de „modul de procedare cînd se vor răscula”¹⁷, — după cum informa mai tîrziu primarul comunei.

Un mare grup de țăranii s-a îndreptat spre locuința proprietarului moșiei Costișa, Irimia Arghiropulos, cerîndu-i să le arendeze moșia Costișa cu același preț cu care o dăduse arendașului. În urma refuzului proprietarului, care a motivat că moșia era deja arendată, atît locuitorii din Costișa, cît și cei din satele din împrejurimi, au hotărît să telegrafieze ministrului de interne. Pentru aceasta, peste 400 de locuitori din localitățile mai sus amintite s-au îndreptat spre Buhuși¹⁸.

În aceeași zi, locuitorii din Buhuși se răscuraseră și ei. Încă cu o zi înainte, la 4 martie, lucrători din fabrică, plutași și țăranii, în număr de aproape 300, s-au strîns la sediul băncii populare, după ce „au manifestat pe străzi în mod turbulent”¹⁹. Printre ei se afla un învățător, N. Crețulescu din Siliștea Română, care le citea din ziarul „Dimineața”, știri privind răscoalele țărănești din nordul Moldovei²⁰. A doua zi, 5 martie, au ieșit din nou în stradă, îndreptîndu-se spre primărie pentru a cere să li se dea în lucru grădinile din jur, să nu mai fie aduși grădinari bulgari pentru acestea. La înapoierea de la primărie, s-au întîlnit cu grupul țăranilor din Costișa, cu care s-au unit. În zilele care au urmat, țăranii din aceste localități și-au coordonat acțiunile. Cei din Buhuși au însoțit grupul răsculaților din Costișa atît la oficiul telegrafic, de unde au trimis o telegramă ministrului de interne cerînd pămînt, cît și la Michel Leib, care avea în exploatare parchete de pădure pe moșia Costișa. Acesta sporise prețul metruului cub de lemn vîndut țăranilor, de la 4 și 5 lei la 9 lei. Țăranii răsculați i-au înconjurat casa și, după ce Michel Leib le-a promis ieftinirea lemnului, l-au luat cu forța la primărie unde l-au obligat să semneze pentru cele făgăduite²¹: „Subsemnații Michel Leib și Lazăr Michel Leib ambii din comuna Buhuși, declarăm prin prezentul contract că cu începere din 6

¹⁵ Arh. St. Neamț, fond Trib. jud. Neamț, dosar 67 B/1907, inv. 223, f. 3.

¹⁶ *Ibidem*, dosar 67 B/1907, inv. 223, f. 3.

* Documente despre desfășurarea răscoalei în aceste localități și despre participarea muncitorilor textiliști au fost publicate de J. Benditer în „Studii”, nr. 3/1953.

¹⁷ Arh. St. Iași, fond Trib. jud. Neamț, dosar 53/1907, f. 9—10.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, f. 33.

²⁰ *Ibidem*, f. 34.

²¹ *Ibidem*, f. 35.

martie 1907 ne obligăm că cît timp va fi tăietura și vînzarea în pădurea proprietății moșiei comunei Costișa le vom vinde la locuitorii din comuna Costișa și Buhuși lemne cu diferite prețuri...". În continuare, se fixau prețurile, maximum fiind 4 lei metrul de lemne de fag. Contractul era semnat de Michel Leib și fiul său, „prin iscălituri proprii, de bună voie, nesilit de nimeni“, precum și de 11 dintre țărani prezenți. Primarii comunelor Buhuși și Costișa au fost puși să semneze și ei legalizarea acestui contract²². Apoi, răsculații s-au împrăștiat.

În prima zi a agitației țăranilor din Buhuși—Costișa, autoritățile județene, procuror, judecător de instrucție, însoțiți de armată, s-au îndreptat spre Buhuși și satele din jur pentru a potoli pe răsculați. În ziua următoare, 6 martie 1907, mișcarea țăranilor s-a desfășurat în continuare, crescînd în intensitate. Atît revoltații din Buhuși, cît și cei din Costișa, nu s-au mai mulțumit cu telegrame și contracte formale. În cursul dimineții, locuitorii din Buhuși s-au prezentat din nou la primărie pentru a cere pămînt. Primind doar promisiuni, ei s-au îndreptat spre casa arendașului Al. Istrati, amenințînd că dacă nu va ieși arendașul „asvîrle casa în aer”²³. Cu toată paza armatei*, răsculații au pătruns în casă căutîndu-l pe arendaș. Locotenentul care comanda trupa și judecătorul de pace au reușit, după 4 ore, să-i facă să se retragă.

În aceeași zi, răsculații din comuna Costișa au întreprins și acțiuni mai energice. Se pare că răsculați stabiliseră din ajun planul de acțiune pentru ziua următoare.

Țăranii din satele Orbic, Mănioaia și Zberești, au mers la Costișa, de unde, împreună cu locuitorii acestei comune, s-au îndreptat, în număr de 4—500, din nou spre Buhuși. Lor li s-au alăturat peste 150 de muncitori de la fabrica de postav din Buhuși care tocmai ieșeau de la lucru. Împreună, s-au îndreptat spre primărie, pentru a afla răspunsul la telegrama pe care o expediaseră în ajun, cerînd, în același timp, autentificarea contractelor, încheiate cu Michel Leib, privind prețul lemnului.

Primarul și inspectorul comunal al plășii au încercat să împrăstie pe țăranii răsculați, fără să autentifice contractul încheiat. Răsculații s-au îndreptat atunci spre locuința lui Michel Leib, devastîndu-i prăvălia²⁴. Odată porniți, ei au atacat mai multe dughene, aruncînd marfa în stradă și alungînd pe proprietari. Mulți dintre răsculați s-au îndreptat spre pădure și au luat lemne fără a plăti²⁵.

Armata care se afla în sat, împreună cu jandarmii, nu au reușit să împrăstie pe răsculați. Un sergent de stradă din Buhuși, în declarația pe care a dat-o mai tîrziu referitor la devastările răsculaților, arăta că țăranii nu s-au înspăimîntat de armată, „se băgau printre baionetele soldaților”²⁶. Locotenentul care comanda trupa a fost lovit de răsculați. Numai după ce a sosit în Buhuși procurorul cu încă 100 de soldați care au deschis focul cu cartușe de manevră, țăranii au fost împrăștiati²⁷.

În ziua de 7 martie, în Buhuși, datorită numărului mare de soldați care patrolau pe străzi, orice agitație a fost oprită. Spre ora 10 dimineața, țăranii din împrejurimi s-au apropiat din nou de oraș, împărțiți în două cete de cîteva sute fiecare, în total peste 1000 de oameni²⁸. Autoritățile, alarmate de evoluția evenimentelor și de furia crescîndă a țăranilor răsculați, au concentrat toată armata la marginea orașului, pentru a împiedica pe țărani să pătrundă în oraș. Numai după ce s-a făcut uz de arme, răsculații s-au retras, îndreptîndu-se spre Costișa.

²² Arh. St. Iași, fond Trib. jud. Neamț, dosar 53/1907, f. 628—629.

²³ Arh. St. Iași, fond Trib. jud. Neamț, dosar 53/1907, f. 20.

* Răsculații se adresau soldaților cerîndu-le să nu-i împiedice deoarece ei luptă să le dea și lor pămînt. *Loc cit.*, f. 35.

²⁴ Arh. St. Iași, fond Trib. jud. Neamț, dosar 53/1907, f. 37—38.

²⁵ *Ibidem*, f. 41.

²⁶ Arh. St. Neamț, Trib. jud. Neamț, dosar 232/1907, f. 28.

²⁷ „Opinia” din 8 martie 1907.

²⁸ Arh. St. Iași, fond Trib. jud. Neamț, dosar 53/1907, f. 305.

În localul primăriei din Costișa au găsit pe contabilul și administratorul moșiei pe care i-au maltratat. Ei l-au pus pe primar să citească registrul de munci agricole pe anul în curs, dar, numai după câteva nume, țăranii au izbucnit în vii proteste, revoltați de datoriile în muncă pe care le mai aveau de plătit, „strigînd că sînt încărcăți”²⁹. Forțat de furia răsculaților, primarul a fost nevoit să le dea registrul cerut, pe care țăranii l-au rupt în bucăți, în strigăte de „ura!”³⁰. Îndirjiți, au pornit apoi spre locuința arendașului care părăsise satul. Răsculații au intrat pe fereastră în casă pentru a se convinge că este plecat. Printre cei care au pătruns în cancelaria arendașului, se afla țăranul D. Gherman, în vîrstă de 60 de ani, și muncitorul la căile ferate Năstase Murariu. Ei au aruncat pe fereastră toate condecile și actele privind angajamentele și datoriile țăranilor, pe care aceștia le-au rupt și le-au dat foc în drum³¹.

Judecătorul de instrucție din P. Neamț, I. Adam, care se afla în Buhuși pentru potolirea rășcoalelor, a luat o companie din regimentul 14 Roman și s-a îndreptat spre Costișa. După relatarea sa, în curtea primăriei din Costișa a găsit adunați „600 de oameni vociferînd”³². La cererea judecătorului de instrucție de a părăsi primăria, ei au răspuns că nu vor pleca, „cum de ne dă afară din primăria noastră!”. Numai după multe insistențe și promisiuni, au ieșit țăranii din curtea primăriei, dar au scos o masă și au obligat pe judecătorul de instrucție să întocmească o listă cu condițiunile pe care le pun ei. Se pare însă că judecătorul nu a scris cele ce i s-a dictat, deoarece, cînd a fost pus să citească cu glas tare, țăranii prezenți s-au năvustit asupra lui. Un fapt semnificativ, pe care mai tîrziu, în desfășurarea rășcoalelor țăărănești din restul țării îl vom întîlni, a fost refuzul soldaților de a trage în țărani fie și cu cartușe de manevră, cînd judecătorul le-a cerut să deschidă focul. „Ați comandat ostașilor să tragă și n-au tras...”³³, declara un țăran în interogatoriul care i s-a luat mai tîrziu.

Judecătorul a fost forțat să scrie alte condiții, fiind amenințat de mulțime care voia să-l tragă în mijlocul ei³⁴. După jumătate de oră de parlamentări cu țăranii, a trebuit să le promită că va da moșia în arendă țăranilor. În prima variantă a condițiilor dictate de țărani, judecătorul adăugase sub semnătura delegatului răsculaților, vechile prețuri de munci agricole aflate în vigoare înainte de rășcoală, ceea ce însemna că, de fapt, țăranii recunoșteau în continuare existența arendașului. În a doua variantă, care se află de asemenea anexată la dosarul procesului țăranilor răsculați, se arăta: „Oamenii, locuitori din Costișa și Orbic cu Poiana Morei, zis de sub Curte și cotu Velniței și Poiana Morii de finat și Cotu Sturzei, Zbereștii de sus și tot trupul moșiei în toată cuprinderea lui cu prețu care îl ține arendașu”³⁵. Numai după ce a scris aceste condiții, pe ușorul ușii, a fost lăsat să plece.

În ziua următoare, 8 martie, țăranii din Costișa au continuat să ocupe străzile satului, așteptînd confirmarea oficială a condițiunilor puse de ei, de a li se da lor moșia Costișa. Într-un document al vremii se arată că „locuitorii din comuna Costișa cu satul Orbic, Mănioaia și Zberești nu sînt liniștite și în ziua de 8 martie se adunau și cereau să li se dea lor cea mai mare parte din moșia Costișa” și că „toate străzile satului Costișa erau pline de locuitori”³⁶. Judecătorul, care nu plecase din sat, a hotărît să aresteze pe cei care se aflau în fruntea rășcoalei și, pentru că se temea de furia mulțimii, a hotărît să facă aceasta noaptea, cu precauție. A postat soldați la colțurile străzii și, la 12 noaptea, primarul cu doi jandarmi și cinci soldați s-au dus la casele „capilor” pe care, somîndu-i să nu facă zgomot, i-au arestat pe rînd. În aceeași noapte, la

²⁹ Arh. St. Iași, fond Trib. jud. Neamț, dosar 53/1907, f. 317.

³⁰ Arh. St. Neamț, dosar 232/1907, f. 40.

³¹ Arh. St. Iași, fond Tribunalul jud. Neamț, dosar 53/1907, f. 310, 317, 641 etc.

³² *Ibidem*, f. 641. Ei cereau pămînt mai ieftin.

³³ *Ibidem*, f. 296.

³⁴ *Ibidem*, f. 642.

³⁵ *Ibidem*, f. 3.

³⁶ *Ibidem*, f. 23.

ora 3, au fost trimiși sub o puternică escortă la Buhuși, iar de acolo la Piatra Neamț. Și avea de ce să se teamă judecătorul de instrucție, pentru că a doua zi dimineața, a găsit pe străzile satului două cete de țărani, fiecare numărând câteva sute, care intenționau să atace primăria crezând că cei arestați se aflau încă acolo. Ei au și pornit spre primărie, dar armata și jandarmii au tras asupra lor împrăștiindu-i. Iată cum descrie judecătorul de instrucție, procedeele folosite pentru a respinge și aresta pe țărani care au vrut să atace primăria. „[...] A doua zi dimineața ne-am dus la primărie și de acolo am văzut că se adunase o ceată de oameni de câteva sute pe dealul despre Orbic și o altă ceată pe vale și crezând ei că cei arestați sînt încă la primărie, favorizați de gardul curții posesorului, au voit să vie la primară, cînd am comandat foc și soldații și geandarmii împușcînd asupra lor cu cartuș de manevră și astfel i-au pus pe fugă și cum în acea zi era ghețuș, cădeau jos, cînd îi și prindea soldații și geandarmii și-i aducea la primărie”³⁷. În noaptea următoare au fost arestați răsculați din Orbic.

Cu această ultimă măsură, răscoala țăranilor din aceste comune, care a cunoscut o intensitate deosebită, fiind una dintre cele mai puternice din județul Neamț, a fost înăbușită. Condițiile cerute de țărani arendașului au rămas înscrise pe o simplă foaie de hirtie, care se găsește și astăzi anexată într-un dosar, mărturie a luptei țăranilor din județul Neamț pentru pămînt. Din Buhuși și Costișa au fost arestați și dați în judecată pentru rebeliune 79 de țărani³⁸.

Acțiunea răsculaților din Buhuși—Costișa și satele din jur este deosebit de interesantă prin faptul că la ea au participat, alături de țărani, și muncitori din Buhuși, lucrători de la fabrica de postav, plutăși, lucrători din atelierele particulare. Așa se explică caracterul dîrz al luptei desfășurate în aceste comune de țăranii răsculați.

Abia potolită răscoala din Buhuși—Costișa, s-a reaprins, de data aceasta cu deosebită tărie, în Roznov. Țăranii din această comună, nemulțumiți de promisiunea formală făcută de arendaș și încurajați de acțiunile răsculaților din celelalte comune, au reînceput să se agite. Ei au ieșit din nou în stradă și „s-au dat la acte agresive”³⁹, după cum relatează un ziar al vremii. Au mers din nou la locuința arendașului, au alungat personalul administrativ al moșiei și, întorși în sat, au devastat dughenele negustorești din tîrg⁴⁰. Pentru a împiedica intrarea armatei în sat, răsculații se pregăteau să ia gara cu asalt. Sosise însă un batalion din regimentul 14 Roman care i-a respins și înconjurat. Au fost arestați 50 de țărani, socotiți capi ai răscoalei, care, sub escortă, au fost duși la primărie⁴¹. Restul răsculaților au fost împrăștiati.

În același timp, s-au ridicat și țăranii din comuna Slobozia. Procurorul, cu un căpitan de jandarmi și două companii din regimentul 14 Roman, au încercat să-i liniștească, dar răsculații „au tăbărit pe ei”. I-au invitat la primărie pentru a trata acolo. Cînd au intrat țăranii în curtea primăriei, armata i-a înconjurat, declarîndu-i arestați. În ciuda opoziției țăranilor care s-a soldat cu mai mulți răniți. În acest mod a fost înăbușită lupta țăranilor din Slobozia⁴².

Tot printre primele revolte din județ se înscrie și cea a țăranilor din Podoleni. S-a constatat ulterior că, și în această comună, sosiseră informații asupra desfășurării răscoalei din alte sate. Astfel, primarul din comună arăta că lucrătorul de la gara Podoleni, Alecu Rotaru, încă înainte de răscoală, „citea jurnale pe la oameni și le spunea ce se petrece prin alte localități unde erau revolte”⁴³. Răscoala, care a ținut câteva zile, s-a desfășurat la fel ca în celelalte

³⁷ Arh. St. Iași, fond Trib. jud. Neamț, dosar 53/1907, f. 32.

³⁸ *Ibidem*, f. 634—635.

³⁹ „Adevărul”, din 9 martie 1907.

⁴⁰ „Universul”, din 10 martie 1907.

⁴¹ „Dimineața”, din 10 martie 1907.

⁴² „Adevărul”, din 10 martie 1907.

⁴³ Arh. St. Neamț, fond Trib. jud. Neamț, dosar 52/1907, inv. 236, f. 13.

comune. Negustorii din sat au putut fi sustrași furiei țăranilor numai îmbrăcați în haine militare și duși la gară sub paza jandarmilor⁴⁴.

Răsculații au cerut procurorului Cugler și judecătorului de instrucție Adam, care sosiseră în comună cu armata, să intervină pentru a li se da pământ. Încercarea autorităților și armatei de a împrăști pe țărani a rămas fără efect. „Nici armata nu i-a putut potoli”⁴⁵, relata presa vremii. Mai mult încă, țăranii au închis în localul primăriei atît pe procuror, cît și pe judecător, ținîndu-i pînă dimineața în frig și fără mîncare. Numai cu mare greutate a reușit armata să împrăște pe țărani și să-i elibereze.

În zilele următoare, pînă la 12 martie 1907, au fost semnalate răzvrătiri ale țăranilor în nenumărate comune din județ, în comuna Păstrăveni cu cătunele Tibucanii de Sus și Tibucanii de Jos, în Uricheni, Borlești, Rădîu, Bodeștii Precistei și Budeștii Ghicâi, cu cătunele Făurei și Micșunești, Războieni — Valea Albă cu cătunul Uscăți, Grumăzești, comuna Mastacani cu cătunul Calu, Mărgineni, comuna Birgăoani cu cătunele Bălăsești-Ghilăești, comuna Bozieni cu cătunul Ruginoasa, Tazlău cu cătunele Balcani și Frumoasa, Dragomirești, Secu din comuna Buhalnița, Doamna, Girov cu cătunul Doina, Corbești, Urma, Humulești, Cîrligi, Blăgești, Siliștea, Serbești, Neamț, Hortop, Negrești, etc.⁴⁶.

Țăranii din comuna Borlești, s-au răscolat în ziua de 7 martie. Ei au aflat de răscoala din Zănești de la doi locuitori din comună care au fost de față la desfășurarea evenimentelor în acel sat. Cei doi „au început să istorisească isprăvile de acolo”, apoi „au mers din om în om și i-au adunat ca să meargă cu toții la primărie pentru a cere scutire de taxa de moștenire și (de) taxa pătulelor”⁴⁷. Satul Borlești avea și o așezare nouă de numai 12 ani, iar locuitorii săi aveau pământ. De aceea, cererile lor s-au limitat la desființarea taxei de moștenire și a dării de 5 lei pentru porumb. De la primărie s-au îndreptat spre curtea moșiei Borlești, unde însă nu au găsit pe nimeni. Furia lor s-a răsfîrît, de asemenea, asupra celor 3 comercianți din satul lor, cărora le-au devastat magazinele⁴⁸.

Cu energie deosebită s-au desfășurat evenimentele în comuna Războieni—Valea Albă. Unul din locuitorii satului arăta că, numai cu două zile înainte de a izbucni revolta, a fost întocmit un memoriu semnat de 200 de oameni, pe care l-au înaintat primăriei, prin care cereau să li se dea pământ⁴⁹. Apoi, în ziua de 8 martie, țăranii, atît din Războieni, cît și din cătunele din jur, Cîrligi, Marginea, Uscăți, Unguiu și Tupilați, s-au adunat la primărie, avînd o atitudine „din ce în ce mai amenințătoare” — după cum declara preotul din Războieni. Ei cereau primarului să le dea pământ și să cheme la primărie pe proprietăreasa moșiei Uscăți, pe administratorul moșiilor Cîrligi, Bornișul și Ilișești, precum și pe arendașul moșiei Războieni, pentru a încheia cu aceștia contracte noi.

Nefiind satisfăcuți numai cu promisiuni, țăranii, în număr de 300, nu au dat voie primarului să iasă din curtea primăriei pînă ce nu va trimite după proprietari și arendași. Astfel, primarul, Edmond Papp, el însuși proprietar, a fost ținut arestat în primărie de răsculați pînă seara la ora 8, cînd a reușit să fugă.

A doua zi, în ciuda faptului că în comună sosiseră 150 de soldați în frunte cu un căpitan pentru „menținerea ordinii”, 600 de locuitori s-au strîns din nou în fața primăriei, dar armata i-a împiedicat de a mai intra în curte. Inspectorul comunal care sosise în sat, a dispus ca fiecare cătun să trimită cîte o delegație de 4—5 oameni spre a expune cererile lor.

După îndelungi parlamentări, care nu i-au mulțumit, țăranii s-au împărțit în două grupuri. Unul a rămas în fața primăriei, iar celălalt s-a dus la locuința proprietarei moșiei Uscăți, au forțat ușa și au pătruns în casă, căutînd-o pentru

⁴⁴ Arh. St. Neamț, fond Trib. jud. Neamț, dosar 52/1907, inv. 236, f. 8.

⁴⁵ „Universul”, din 10 martie 1907.

⁴⁶ Datele au fost culese din presa vremii, precum și din arhivele statului, Iași și P. Neamț.

⁴⁷ Arh. St. Neamț, Trib. jud. Neamț, dosar 234/1907, f. 5.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*, dosar 226, f. 67.

a o aduce la primărie. Grupuri de țărani au plecat și spre locuințele lui Gh. Gărbăcescu, arendașul moșiei Războieni, și Anton Antipa, arendașul din Tupilați. Negăsindu-l acasă pe Gărbăcescu, țăranii i-au devastat casa, iar pe Anton Antipa l-au adus la primărie și l-au obligat să semneze contractul pe care îl întocmiseră. La cererea răsculaților, li s-au înapoiat contractele vechi⁵⁰. O altă delegație a țăranilor s-a dus la P. Neamț unde s-a prezentat administratorului moșiei Cîrligi, Poplicher, care a confirmat reducerea prețului pământului cu 15, 20 și 30 bani la prăjină⁵¹.

În ziua următoare, 10 martie, ca urmare a prezenței tot mai numeroase a armatei, răsculații nu s-au mai putut aduna pe străzi, astfel că mișcarea lor a fost înăbușită. Au urmat apoi numeroase arestări în rîndurile „capilor de revoltă” care au fost înaintați tribunalului Neamț și dați în judecată sub învinuirea de rebeliune.

În părțile județului în care nu se găsea pământ arabil, țăranii cereau dreptul de a lua lemne din pădure la prețuri accesibile. Așa, de exemplu, în comuna Vlădiceni, locuitorii satului, văzînd că nu le este luată în seamă această cerere, au așteptat pînă s-a retras armata din sat și „au devastat pădurea luînd lemne”⁵², după cum nota într-un proces-verbal judecătoresc de instrucție al Tribunalului Neamț.

În comuna Păstrăveni cu cătunele Tibucanii de Sus, Tibucanii de Jos, Davideni și altele, precum și în comuna Uricheni, cu cătunele care depind de aceasta, răscoala s-a desfășurat cu o violență crescîndă, îndîrjirea puternică a țăranilor împotriva arendașilor și a proprietarilor manifestîndu-se deosebit de energic.

Întîlnim, de data aceasta, grupuri mari de țărani, de cîte 500, înarmați cu topoare, furci de fier, ciomege⁵³, îndreptîndu-se spre locuința proprietarului moșiei Tibucani, pentru a sta de vorbă cu reprezentantul proprietarului. Negăsindu-l pe acesta, au luat cu ei pe arendașul H. Rapaport și pe vechilul acestuia pe care i-au adus la primăria comunei Păstrăveni. Țăranii nu au permis arendașului să se urce în sania sa, obligîndu-l să meargă pe jos, înconjurat de răsculați, iar cînd acesta a obosit, i-au oferit o sanie de-a lor, țărănească. Nici intervenția primarului și a jandarmlui din sat nu i-a putut face să elibereze pe arendaș. Ajuși la primărie, l-au forțat să semneze un contract prin care le dădea pământ „după cum cereau ei”⁵⁴, adică 50 de bani prăjina de arătură, și 6 lei pe vară pentru pascut o vită. În același timp, țăranii i-au propus să părăsească satul pentru a le rămîne lor moșia în arendă. Vasile Toma, unul dintre conducătorii răscoalei, i-a explicat arendașului că cererile lor sînt justificate pentru „că ne-a ajuns pînă la gît și nu mai putem răbda”⁵⁵.

Urmind exemplul țăranilor din Tibucanii de Jos și Păstrăveni, răsculații din Rădeni și Davideni au luat, de asemenea, cu ei, la primărie, pe administratorii moșiilor cu care au încheiat contracte noi. Deși s-au împrăștiat în liniște, a doua zi s-au strîns din nou pe străzile satelor, exprimîndu-și nemulțumirea pentru contractele încheiate cu o zi înainte. Ei au adus din nou pe arendași la primărie și au corectat prețul pământului prevăzut în celelalte contracte, pentru că „să li se dea mai mult pământ decît s-a vorbit în ziua de 7 martie”. Au urmat apoi obișnuitele devastări de dughene. Armata care a sosit, chemată telegrafic, a reușit să împrăștie pe răsculați.

Țăranii din Tibucanii de Sus s-au răscolat și ei, răspîndind vestea că în sprijinul lor vin studenții⁵⁶.

În comuna Uricheni, după cum arată Gh. Simion Alexandroaia, participant la răscoală, țăranii au aflat despre mișcările din celelate sate din ziare: „trebuie să ne ridicăm și noi cu toții, căci prin alte sate au dat foc, au alungat pe posesori... și le-au luat averea”⁵⁷.

⁵⁰ Arh. St. Neamț, Trib. jud. Neamț, dosar 225/1907.

⁵¹ „Evenimentul”, din 31 martie 1907.

⁵² *Ibidem*, dosar 229/1907, f. 5.

⁵³ Arh. St. Neamț, Trib. jud. Neamț, dosar nr. 68 B-invent. 227/1907, f. 1.

⁵⁴ *Ibidem*, dosar 68, invent. 228/1907, f. 9.

⁵⁵ *Ibidem*, dosar 68 B, invent. 227/1907, f. 59.

⁵⁶ *Ibidem*, dosar 68, inv. 228/1907, f. 45.

⁵⁷ *Ibidem*, dosar 68 B, inv. 227/1907, f. 67.

Țăranii din Uricheni, complet lipsiți de pământ, mai încercaseră cu un an în urmă să cumpere moșia Groși, dar statul a refuzat să le-o vîndă. În anul 1907, ei au hotărît să-și facă singuri dreptate. În ziua de 7 martie s-au strîns la primărie, cerînd vechilului moșiei pământ ieftin și să le fie dată moșia Uricheni în întregime. Pentru aceasta, s-au dus în grup la preotul Popescu spre a se sfătui cu el cum să obțină moșia. După multe discuții au hotărît să aleagă șase oameni care să împrumute bani de la bancă, să cumpere moșia și s-o împartă apoi satului⁵⁸. În interogatoriul luat țăranului Ion Gh. Gavril de către judecătorul de instrucție, acesta arăta că „oamenii făceau socoteli cît pământ să ia fiecare din moșie”⁵⁹. Aceasta a fost cauza principală care a determinat pe țărani să se răscolească. Dar nu au reușit să obțină moșia, după cum doreau, datorită condițiilor grele care li se puneau pentru cumpărare și a lipsei de bani. În locul celor 200 de fălci de pământ pe care le cereau, li s-au promis mult mai puțin pentru ca, după patru zile de răsccoală, să li se acorde doar 130. Prezența armatei în sat, precum și a autorităților județene, i-a silit să accepte, pînă la urmă, și atît și să înceteze lupta.

În acest grup de comune, Păstrăveni cu cătunele sale și Uricheni, răscoola s-a desfășurat într-un timp îndelungat; ea a început la 7 martie, iar în ziua de 12 martie, țăranii nu erau încă liniștiți. La 11 martie, țăranii din Țibucanii de Jos erau în mare fierbere. Din raportul jandarmului din localitate reiese că locuitorii revoltați s-au îndreptat din nou, în mare număr, către locuința arendașului, care, între timp, fugise, amenințînd cu incendierea casei dacă nu va veni reprezentantul proprietarului pentru a modifica contractele⁶⁰. Armata însă a reușit să-i împrăștie.

Răscoola ele au continuat să se desfășoare în tot județul. În unele părți ciocnirile cu arendașii s-au sfîrșit cu victime omenești. Astfel, în comuna Rădiu, țăranii răsculați în număr de peste 300, au înconjurat casa vechilului Ion Brătulescu pentru a-i impune condiții noi de contractare a pămîntului. Acesta a tras în țărani, ucigînd doi răsculați, pe Vasile Tomescu și Th. Urdă⁶¹. Același lucru s-a întîmplat și în comuna Bozieni, unde țăranii răsculați, împreună cu cei din cătunul Ruginoasa, au atacat un han în care se așezase proprietarul. Acesta a folosit arma împotriva lor. Îndirjirea țăranilor a fost așa de mare, încît armata, care a sosit la fața locului, a întîmpinat o puternică rezistență din partea lor. „Patru ore a ținut ciocnirea dintre armată și țărani”⁶², relatea presa vremii, referindu-se la ciocnirea de la Bozieni.

Reține atenția răscoola din comunele Bodeștii Precistei și Budeștii Ghicăi, învecinate cu comuna Bozieni. Răscoola locuitorilor din comuna Bodeștii Precistei s-a redus la o adunare a țăranilor în fața primăriei, la care au cerut pământ. La această adunare au luat parte și țărani din cătunele comunei, formînd aceeași revendicare. Au devastat apoi dughenile negustorilor atît din Bodeștii Precistei cît și din Cornei. La intervenția jandarmilor s-au împrăștiat. Au fost arestați mai mulți țărani care au luat parte la răsccoală⁶³.

În comuna Budeștii Ghicăi, răscoola țăranilor a luat forme mai violente. Aceasta se datora și lipsei de pământ care în această comună se făcea simțită mai puternic decît în Bodeștii Precistei, unde trăiau mai mulți răzeși. Numeroase cătune din comună, ca Micșunești, Făurei, Tatomirești, Climești, au fost cuprinse de răsccoală. Vestea despre lupta țăranilor din celelalte județe, despre faptul că răsculații încheiaseră contracte cu arendașii, fixînd prețuri mai mici pentru pământ, a ajuns și în Budeștii Ghicăi. „Noi, în comuna Budeștii Ghicăi, auzisem că prin Botoșani, Roman și alt județe este revoluție și că oamenii cer pământ”, declara țăranul Vasile Lupu Cocea după răsccoală, arătînd apoi că a

⁵⁸ Arh. St. Neamț, Trib. jud. Neamț, dosar 68 B, inv. 227/1907) f. 72.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 8.

⁶¹ „Universul”, din 10 martie 1907.

⁶² „Dimineața”, din 12 martie 1907.

⁶³ Arh. St. Neamț, Trib. jud. Neamț, dosar 23/1907. Dosarul cuprinde interogatorii ale țăranilor arestați, procesele-verbale, precum și depuneri ale martorilor privind răscoola din această comună.

văzut el însuși cum s-au răsculat țărani din comuna Bozieni și că locuitorii din satul său s-au interesat de această răscoală; „[...] ajungînd sara acasă, nu am vorbit, cu nimeni despre revoluția din Bozieni, dar a doua zi ne-au întrebat oamenii ce este la Bozieni și le-am spus”⁶⁴.

Țăranii mai erau informați de mersul răscoalei de propriii lor fii care se aflau în armata trimisă în județele răsculate. Soldații nu uitau că în satul lor mizeria era tot atît de cumplită ca și în localitățile în care trebuiau să înăbușe răscoala. Astfel, Nicolae Roșu din Budeștii Ghicâi a primit o carte poștală de la fiul său Gheorghe, care „era concentrat prin județul Botoșani”. Această carte poștală, care a mers din mină în mină, a avut efectul unui adevărat manifest mobilizator, cu atît mai mult cu cît soldatul trecuse în răvașul său și prețurile pe care le fixaseră țărani răsculați din județul Botoșani în noile contracte încheiate cu arendașii: „50 bani prăjina de pămînt, 22 lei pentru vărutul a doi boi, 12 lei pentru o vacă cu lapte, 10 lei o vacă stearpă, 8 lei o gonitoare și 6 lei un minzat”⁶⁵. În încheierea scrisorii, nu uita să specifice că dacă se vor împăca și cei din satul său cu arendașul, să-i ia și lui pămînt. Aceasta o mărturisea și C. I. D. Lăpușneanu, locuitor din Budeștii Ghicâi, în vîrstă de 65 de ani, care arăta că acea carte poștală „au arătat-o la oameni și astfel oamenii au început a se îndemna să ceară pămînt”⁶⁶. Chiar a doua zi, la 8 martie, s-au strîns locuitorii comunei la primărie, unde au întocmit „o cerere pentru pămînt” pe care în aceeași zi au dus-o la Bozieni și au predat-o căpitanului care comanda armata din acea comună.

Nemulțumindu-se numai cu demersul făcut, a doua zi, s-au strîns în jurul primăriei cîteva sute de oameni, socotind că era momentul potrivit pentru a se răfui cu cei care îi exploatau. Urmînd exemplul țăranilor răsculați din alte sate, locuitorii comunei Budeștii Ghicâi, împreună cu cei din cătunele alăturate, au pornit înții spre Climești, dar administratorul acestei moșii, fiind avertizat din timp, le-a ieșit în întîmpinare pe drum și i-a întors la primărie. Pretextînd că de acolo vor da o telegramă proprietarului, el a reușit să-i facă pe țărani să aștepte răspunsul în liniște, promițîndu-le satisfacerea tuturor cererilor.

Obiectivul principal al luptei țăranilor din această comună nu era numai încheierea unor contracte avantajoase pentru ei, așa cum se întîplase în alte localități răsculate, ci împărțirea moșilor între țărani complet lipsiți de pămînt. Ei cereau administratorului moșiei Climești să telegraficeze proprietarului ca să le dea pămînt „cum s-au dat la 1864 părinților noștri”⁶⁷. Este semnificativ, pentru arzătoarea nevoie de pămînt pe care o simțeau țăranii, faptul că numai încercarea primarului de a-i lămuri că nu li se va da pămînt ca la 1864 i-a îndirjit într-atît încît „l-au prins de piept pe primar”, spunîndu-i că ei nu vor pămînt mai ieftin, „ci loc de veci”.

Au mers apoi la moșierul din Tatomirești, care își întinsese curtea peste un drum vechi, aparținînd satului. Atitudinea țăranilor din această comună era foarte dîrză. Ei nu numai că au silit pe primar să-i însoțească la moșia din Tatomirești, pentru a măsura locul unde a fost drumul satului, dar au alungat și jandarmii care păzeau dughenele. Aceasta a și făcut ca, în ordonanța întocmită în procesul țăranilor răsculați din comuna Budeștii Ghicâi, să se menționeze că „inculpații au arătat rezistență cu violență prin fapt față de primar și jandarmi care erau în executarea legii și ordinelor pentru menținerea liniștei”⁶⁸. Apoi, pînă seara tîrziu, țăranii răsculați au cutreierat străzile cătunelor Micșunești, Făurei, Tatomirești.

Răscoala din comuna Budeștii Ghicâi a fost înăbușită de armată, care a arestat pe conducătorii răscoalei.

⁶⁴ Arh. St. Neamț, Trib. jud. Neamț, dosar 230, f. 7.

⁶⁵ *Ibidem*, dosar 230, f. 23.

⁶⁶ *Ibidem*, dosar 230, f. 27.

⁶⁷ *Ibidem*, dosar 229/1907, f. 11.

⁶⁸ *Ibidem*, dosar 229/1907, f. 151—158.

Țăranii din comuna Blegești, răscolindu-se, au mers la arendașul Las-carache pe care l-au bătut. Tot așa, țăranii din Bălănești, împreună cu cei din Birzoveni, au devastat curtea arendașului Kohn, pe care l-au maltratat⁶⁹.

În ziua de 9 martie 1907, țăranul Ion Hapchină din comuna Tazlău a sunat din corn. Acesta era „semnalul să se adune oamenii”⁷⁰, pentru a obține și ei pământ și pentru a se răfui cu arendașul care îi asuprea. Iată ce mărturisea un țăran din Tazlău în privința arendașului: „La Tazlău este arendașul Lupu Gold-man, acest arendaș nu ne primea vitele la pășune pe moșie și dădea suhaturile la străini, apoi nu ne dădea finanț [...]”⁷¹. Răsculaților din Tazlău li s-au alăturat și cei din cătunele Balcani și Frumoasa. Țăranii din Tazlău care fuseseră la Buhuși și Costișa și văzuseră rășcoala de acolo, au comunicat tovarășilor lor faptul că în alte sate locuitorii s-au răscolat și cer pământ „și dacă noi nu ne vom răscolă — arăta țăranul Vasile Nicolae Munteanu —, nu avem să căpătăm pământ”⁷². În ziua de 7 martie, mai mulți locuitori din comuna Tazlău s-au strins la primărie, cerind în scris moșia în arendă. Sperând să poată opri aici evoluția evenimentelor, autoritățile județene au hotărât să anunțe ca fiecare sat să trimită câte 10 oameni la primărie pentru a duce tratative în acest sens. „Oamenii însă s-au hotărât ca să meargă cu toți, căci s-au t-mut ca cei 10 oameni să nu fie mituiți și noi ceilalți să rămânem fără pământ”⁷³, declara unul dintre arestați. Grupăți astfel în ceată, ei au plecat spre primărie, unde au cerut moșia. Către seară, s-au împrăștiat cu toții în satele lor. Armata și autoritățile județene au intervenit, efectuând numeroase arestări. 36 de țărani au fost închiși și li s-au pregătit acte pentru trimiterea în judecată, sub învinuirea de rebeliune.

Locuitorii comunelor Grumăzești și Crăcăoani au încercat să obțină pământ din moșia prințului Aristide Caradja printr-o scrisoare de amenințare. Ei sperau că moșierul, de teama rășcoalei, va accepta de bună voie să le dea pământ. În scrisoarea pe care au adresat-o prințului, țăranii arătau că deși în alte sate au loc rășcoale, ei nu au ajuns încă să o facă, pentru că — arătau ei — „n-am îndrăznit, că sînteți boier mare”⁷⁴. Din scrisoare însă răbufnește, cu o deosebită tărie, ura țăranilor împotriva exploatării moșierești, ură alimentată ani în șir de asupriri și nedreptăți. O parte din acestea sînt expuse în scrisoare: „[...] Ne-am sfătuit cu toții împreună că v-am curățat toate ripele de spini și am scos cioate de 2 ani de zile și am muncit ca la ocele mari la scos la sare și domnul administrator în fiecare an ne-a suit locul 10 și 15 bani la prăjină și nu se face nimic, toamna avem 2 lei, unul tot dăm dumisale pentru loc”⁷⁵. Pentru a-l face pe prinț să înțeleagă ce-l așteaptă dacă nu le va da pământ, semnatarii scrisorii îi pomenesc de rășcoalele din alte părți, unde țăranii „au sfărîmat curțile și dau foc”, pentru că proprietarii „le-au scumpit pămînturile și suhaturile la vite”. Ca rezultat al rășcoalelor, arendașii „au dat în scris la locuitori că le va da prăjina de loc cu 50 bani loc clasa I, prăjina de iarbă 60 bani, perechea de boi la vîrat 15 lei” etc., indicîndu-i în acest fel prețurile pe care urmăreau să le impună ei înșiși proprietarului. Țăranii amenințau că, dacă nu li se va da pământ, se vor răscolă și ei și pînă ce vor auzi „cei mari, are să fie întrebare de la palaturile dvs., ca la Roznov avem să facem, toți locuitorii din sat”, deoarece, „ne-a ajuns apa la gît și nu vrem ca să ne înecăm”. Este impresionantă nota de disperare din scrisoare atunci cînd se referea la faptul că nici teama de legi nu-i va opri din cale, căci ce ar putea să facă legile țării întregii populații a unui sat „mari și mici, statul ce o să ne facă, că sîntem de svirlit în pîriu, măcar să vie toată armata, noi tot cum vrem așa o să facem”. Protestînd împotriva modului cum au fost exploatați, ei avertizau că nu mai vor să rabde: „da acumă noi nu vrem ca să ne jupuiți [...]”. Conștienți că jertfa lor va contribui la îmbunătățirea vieții ur-

⁷⁰ „Universul” din 10 martie 1907.

⁷¹ Arh. St. Neamț, Trib. jud. Neamț, dosar 63/1907.

⁷² *Ibidem*, f. 21.

⁷³ *Ibidem*, f. 28.

⁷⁴ *Ibidem*, f. 99.

⁷⁵ *Ibidem*, dosar 223/1907, f. 5.

⁷⁶ Arh. St. Neamț, Tribunalul jud. Neamț, dos. 223/1907, fila 5.

mașilor, scrisoarea se încheia cu o frază plină de speranță: „[...] dacă dumneavoastră nu vreți, a muri părinții, de-or rămâne copii de-ai noștri și or trăi mai bine”⁷⁶.

După expedierea scrisorii, țăranii din Grumăzești au încercat să organizeze răscoala împotriva moșierului. În acest sens, un reprezentant al lor a mers în comuna Crăcăoani pentru a-i atrage și pe țăranii din acest sat de partea lor. Răscoala însă nu a mai izbucnit, pentru că în aceeași zi prințul a anunțat autoritățile care au arestat pe fruntașii țăranilor. Astfel, a fost înăbușită lupta țăranilor din comunele Grumăzești și Crăcăoani.

În același timp, presa anunța dezordini la Șerbești și Hortop⁷⁷, alte două comune din județul Neamț, precum și la Negrești unde țăranii răsculați s-au dus la vechil cerind pământ și trimițând o delegație la prefectură în același scop⁷⁸.

În Humulești, țăranii răsculându-se, au obținut rezilierea contractelor cu cei trei arendași, care au promis că le vor da lor pământul.

Repezițiunea și îndirjirea cu care s-a desfășurat răscoala în acest județ au înspăimântat autoritățile județului. Presa centrală, referindu-se la evoluția luptei țăranilor din Neamț arăta că aceasta căpăta „un caracter foarte periculos. Țăranii în mase compacte cutreieră comunele, ținând întruniri și îndemnându-se la tulburări violente”⁷⁹.

Orașul Piatra Neamț era împințit de armată și, pentru a liniști burghezia orașului care se temea de o eventuală invazie a țăranilor răsculați, s-au adus trupe din Muntenia pentru paza barierelor⁸⁰.

În ziua de 9 martie 1907, 200 locuitori din marginile orașului Piatra Neamț, s-au adunat la primărie, „cerind ieftinirea pășunatului vitelor pe moșiile Cozla și Pietricica. La intervenția autorităților locale și a armatei, țăranii au fost împrăștiați”⁸¹.

După 11 zile de la izbucnire, răscoala țăranilor din județul Neamț a fost înăbușită. În ziua de 16 martie, judecătorul de instrucție al tribunalului Neamț nota că s-a înapoiat din județ unde s-a ocupat cu „restabilirea liniștii și arestările celor vinovați”⁸². În întregul județ au fost reținuți numeroși țărani, iar peste 300 dintre ei au fost dați în judecată pentru rebeliune⁸³. Arestările au fost maltratate, legați, și transportați sub escortă puternică în cazarma regimentului 15⁸⁴. Așa a fost înfrântă lupta țăranilor din județul Neamț, care s-a desfășurat la începutul mării răscoale a țăranilor din anul 1907. „Caracterul răscoalelor de azi se deosebește de toate răscoalele de până acum — menționa o gazetă a vremii — țăranii nu s-au răzvrătit numai la ei, contra autorităților locale, contra arendașilor și proprietarilor de la ei, ci s-au răzvrătit contra întregii ocîrmuiri, pornind la orașe cu furie și hotărîre de a zdrobi tot ce le va ieși în cale”⁸⁵.

Aprigă bătălie de clasă, care a căpătat pe alocuri aspectul unui adevărat război țăranesc, marea răscoală a țăranilor din anul 1907 a rămas veșnic vie în conștiința poporului român. Ea a fost evocată an de an de mișcarea socialistă, de oamenii progresiști ai vremii, de cărturari de seamă care au imortalizat-o în capodopere literare, de oameni de artă. Partidul Comunist, continuatorul celor mai înaintate tradiții revoluționare ale poporului, a preluat pildele de eroism înscrise de țăranii răsculați în anul 1907, a luptat pentru atragerea lor la luptă, alături de clasa muncitoare, pentru deplina victorie asupra regimului de asuprire și exploatare, pentru edificarea, pe pământul patriei, a societății socialiste.

⁷⁶ Arh. St. Neamț, Trib. jud. Neamț, dosar 223/1907, f. 1.

⁷⁷ „Dimineața” din 12 martie 1907.

⁷⁸ Idem, din 14 martie 1907.

⁷⁹ „Liberalul” din 8 martie 1907.

⁸⁰ „Adevărul” din 10 martie 1907.

⁸¹ „Opinia” din 10 martie 1907 și „Adevărul” din 11 martie 1907.

⁸² Arh. Statului Iași, Fond Trib. jud. Neamț, dosar 53/1907, f. 239.

⁸³ „Evenimentul” din 29 martie 1907.

⁸⁴ „Dimineața” din 19 martie 1907.

⁸⁵ „Adevărul” din 9 martie 1907.

LISTA

localităților în care au avut loc rășcoale țărănești
în anul 1907, în județul Neamț

1. Balcani (com. Tazlău)	30. Mărgineni
2. Bălănești (com. Birgăoani)	31. Micșunești (com. Bud. Ghicăi)
3. Blăgești	32. Neamț
4. Birzoveni	33. Negrești
5. Bodeștii Precistei	34. Orbic (com. Costișa)
6. Borlești	35. Păstrăveni
7. Bozieni	36. Podoleni
8. Budeștii Ghicăi	37. Rădiu
9. Buhuși	38. Războieni — Valea Albă
10. Calu—Iapa	39. Roznov
11. Cîrligi	40. Ruginoasa (com. Bozieni)
12. Climești	41. Secu (com. Buhalnița)
13. Corbești	42. Siliștea
14. Corni	43. Slobozia
15. Costișa	44. Șerbești
16. Crăcăoani	45. Tatomireștii (com. Budeștii Ghicăi)
17. Davideni	46. Tazlău
18. Doina (com. Girov)	47. Tupilați (com. Războieni)
19. Doamna	48. Țibucanii de Jos
20. Dragomirești	49. Țibucanii de Sus
21. Făurei (com. Budeștii Ghicăi)	50. Unghiu
22. Frumoasa (com. Tazlău)	51. Uricheni
23. Girov	52. Urma
24. Ghindăoani (com. Crăcăoani)	53. Ușcați (com. Războieni)
25. Grumăzești	54. Vlădeni
26. Humulești	55. Vlădiveni
27. Hortop	56. Zănești
28. Mărginea (com. Războieni)	57. Zberești (com. Costișa)
29. Mănioaia (com. Costișa)	

RĂSCOALA DIN 1907 OGLINDITA ÎN DOCUMENTE DIPLOMATICE BELGIENE

DE

M. TIMOFTE

În istoria poporului român, marea răscoală a țăranilor din anul 1907 se înscrie ca un eveniment de seamă. Adînc împlinită în realitățile pe care le-a cunoscut România la cumpăna dintre secolele al XIX-lea și al XX-lea, ridicarea țăranimii române în acel eroic și singeros an reprezintă unul din momentele remarcabile ale luptei acesteia pentru dreptate socială, în general pentru rezolvarea problemei agrare în România.

Se înțelege că unui asemenea eveniment, cu adînci consecințe și semnificații, istoriografia noastră i-a acordat o atenție deosebită. Au fost înfățișate pe larg cauzele răscoalei, caracterul și obiectivele acesteia, formele de manifestare pe întreaga arie de desfășurare. Au fost subliniate, dirzenia și eroismul țăranilor, solidaritatea mișcării muncitorești și socialiste cu răsculații, poziția altor categorii sociale; au fost evidențiate consecințele răscoalei în viața social-politică a țării, a fost analizată legislația agrară adoptată în perioada care a succedat evenimentului.

Ampluarea și intensitatea răscoalei, problemele acute pe care aceasta le-a adus în prim-planul societății românești au atras deopotrivă interesul și atenția cercurilor diplomatice, ale opiniei publice internaționale. Din această perspectivă, istoriografia românească a înscris importante contribuții la evidențierea ecoului internațional al răscoalei, reacțiile și atitudinile înregistrate probînd și pe acest plan, integrarea luptei țăranimii din România în puternicile zguduiri sociale pe care le-a cunoscut lumea la începutul acestui veac.

Cum era și firesc, din motive asupra cărora nu stăruim aici, atenția cercetătorilor s-a îndreptat cu precădere asupra ecoului răscoalei în regiunile limitrofe: referirile la alte țări, bazate în principal pe informațiile oferite de presa timpului sau rapoartele miniștrilor români acreditați în unele capitale europene¹ au introdus în circuitul cunoașterii științifice date semnificative pentru poziția unor cercuri conducătoare sau ale opiniei publice din aceste țări față de evenimentele din România, conturînd un tablou impresionant al ecoului răscoalei în conștiința epocii.

În acest cadru, rapoartele ministrului Belgiei la București, Beyens², prezintă un interes particular. Acestea întregesc tabloul ecoului răscoalei într-o țară neutră, din occidentul Europei, problemă asupra căreia istoriografia noastră a insistat mai puțin. Observator atent al tuturor evenimentelor cu care se confrunta România, diplomatul, informînd guvernul său asupra izbucnirii și desfășurării răscoalei, face interesante observații vizînd cauzele, caracterul și obiecti-

¹ Vezi A. Deac, 1907 văzut peste hotare, Ed. științifică, București, 1967; Matei Ionescu, Corina Pătrașcu, Cu privire la poziția unor puteri europene față de răscoala din 1907, în „Studii”, Rev. de istorie, 1, 1957, X, p. 7—35.

² Rapoartele au fost semnalate de Gh. Ungureanu. Unul dintre acestea, din 24 martie 1907, a fost publicat în *Revista arhivelor*, 1, X, 1967, p. 272—274.

vele acesteia și, în mod deosebit, reacția cercurilor conducătoare din România.

Surprins el însuși de declanșarea revoltei țăranilor din Moldova, Beyens relevă, în primul raport din 16 martie 1907, cauzele profund interne ale răscoalei, la temelia cărora așază „sistemul culturii în usaj, mai ales în această provincie” (anexa 1). Pentru diplomatul belgian sistemul arendărilor, rapacitatea trusturilor arendărești, creșterea numărului arendașilor și a prețului arendării pământului constituie tot atâtea elemente care au condus la exploatarea excesivă a țăranilor. Este evident că Beyens, punind la baza cauzelor răscoalei fenomenul arendării pământurilor, cu implicațiile care decurgeau de aici asupra situației țăranilor, nu descifrează decât una din consecințele directe, importantă desigur, a crizei sistemului agrar din România, în condițiile pătrunderii accelerate a relațiilor capitaliste și a perpetuării unor rămășițe feudale. Acesta este și motivul pentru care, plecând de la această premisă, diplomatul, referindu-se la debutul răscoalei în județul Botoșani, îi atribuie un caracter antisemit.

Se știe că teza caracterului antisemit al răscoalei în Moldova a fost răspîndită în epocă de diferite cercuri interesate, atât din interiorul, cât și din exteriorul țării³. Preluarea acesteia de către Beyens, în condițiile specifice ale compoziției naționale a arendașilor din această zonă a țării și a propagandei oficiale a guvernului conservator nu trebuie să surprindă. Dar, ni se pare semnificativ că creșterea în amploare și intensitate a răscoalei, îndreptarea ascuțitului luptei țăranimii împotriva arendașilor, indiferent de naționalitate și a proprietarilor — expresie a caracterului agrar al răscoalei — l-au determinat pe diplomat să aprofundeze analiza evenimentelor. Din acest punct de vedere este elocvent faptul că, încă în al doilea raport, prilej cu care informa guvernul belgian despre extinderea răscoalei în alte județe ale Moldovei, Beyens releva „caracterul socialist și revoluționar al răscoalei”, aducînd ca argument faptul că „... țăranii, cărora li se vorbește de ani de zile de o împărțire a pământurilor sînt sătui de așteptare și vor să procedeze la aceasta ei înșiși prin forță” (anexa 2). Se recunoaște, astfel, de către diplomat, că lipsa de pămînt, în fond nedreapta împărțire a proprietății⁴, a generat antagonismul economic și social dintre țăranime pe de o parte, proprietari și arendași pe de altă parte, dar în explicarea continuului nou pe care îl capătă lupta țăranilor, Beyens nu deslușește în adevăratele sale dimensiuni complexitatea fenomenului analizat. Incriminînd exploatarea nemiloasă a țăranimii, adusă după propria-i expresie „într-o stare de sclavie”, ministrul belgian rămîne cantonat la teza priorității sistemului arendașiei, punînd radicalizarea revendicărilor răsculaților aproape exclusiv pe seama altor factori și nu ca o expresie a necesităților obiective impuse de relațiile agrare. Așa se explică de ce, referindu-se la acțiunile de solidarizare a socialiștilor și studenților cu răsculații (anexele 2, 5), la poziția și activitatea unor intelectuali ca N. Iorga⁵, V. M. Kogălniceanu, Spiru Haret (anexa 7), Beyens își însușește versiunea care atribuia „instigatorilor” rolul principal în pregătirea și declanșarea răscoalei. În acest sens, semnificativ pentru evoluția aprecierilor autorului este faptul că dacă în unul din primele rapoarte, acesta este inclinat să dea crezare afirmațiilor vizînd contribuția socialiștilor români și ruși din Basarabia la organizarea răscoalei, în iunie 1907, diplomatul vedea în evenimentele petrecute în România „un complot socialist urzit împotriva marii proprietăți”, extins „de la un capăt la altul al țării” (anexa 7).

Desigur, la pregătirea și declanșarea răscoalei au contribuit, într-o mai mică sau o mai mare măsură, un complex de factori dar, fără a subestima rolul altor categorii și clase sociale, revolta țăranilor își găsește explicațiile, așa cum de altfel subliniază și istoriografia noastră, în realitățile pe care le cunoștea în primul rînd lumea satului românesc.

³ Vezi *Marea răscoală a țăranilor din 1907*, Ed. Acad. R.S.R., București, 1967, p. 204—209.

⁴ Vezi mai recent C. Dropu, *Un autor american despre 1907. Între adevăr istoric și interpretare subiectivă*, în „Era socialistă”, LVII, februarie, 4, 1977, p. 29—35.

⁵ Les archives du Ministère des Affaires Etrangères et du Commerce Extérieur de Belgique, *Correspondance politique*, Legations, Roumanie, vol. XIV (1905—1907), doc. nr. 109.

În rapoartele ministrului belgian găsim elocvente mărturii în legătură cu desfășurarea rășcoalei. Fără a insista asupra acestui aspect, să reținem că, rela-tînd despre extinderea rășcoalei în județele Moldovei și apoi în Muntenia⁶, mă-surile de reprimare întreprinse de autorități, poziția armatei și îndeosebi a re-zerviștilor (anexele 4, 5, 6) Beyens evidențiază combativitatea țărănimii.

Ajunsa „la capătul răbdării” (anexa 3) datorită exploatării și mizeriei, „ță-rănimea — notează reprezentantul Belgiei — reclamă pentru ea pămînturile pe care le cultivă pentru alții”⁷. În lupta pentru realizarea acestui deziderat, țără-nimea a oferit atunci o nouă confirmare a îndrîjirii și dirzeniei cu care de atîtea ori s-a ridicat pentru eliberare socială și națională. Cu acest prilej — sublinia Beyens — s-a dovedit că „blîndețea țăranului român, celebrată de scriitorii ace-s-tei țări, — nu mai este decît o legendă” (anexa 5).

Neliniștea, îngrijorarea și frămîntările care au cuprins clasele dominante, cercurile politice românești în timpul rășcoalei, au reținut în mod deosebit aten-ția diplomatului. Că este așa, ne-o demonstrează nu numai locul deosebit pe care Beyens îl acordă informării guvernului belgian în legătură cu reacția partidelor politice și acțiunile întreprinse pentru „pacificarea satelor”, ci și observațiile diplomatului pe marginea poziției conservatorilor și liberalilor față de problema agrară. În acest context este elocventă aprecierea în conformitate cu care „fie-care partid, atunci cînd ajunge la putere, înscrie în fruntea programului său de reforme politice chestiunea agrară și părăsește guvernul fără să fi făcut nimic pentru a o soluționa, într-atît se teme să lezeze interesele proprietarilor” (anexa 5).

Fără îndoială că, din arsenalul de mijloace folosite de partidele politice pentru a ajunge la cîrma țării nu a lipsit și înscrierea, deseori demagogică, a unor reforme. Pe de altă parte, nu-i mai puțin adevărat că nici unul dintre cele două partide nu a inclus, între modalitățile de soluționare a problemei agrare, o nouă expropriere a marii proprietăți. Aceasta nu înseamnă, însă, că a existat o deplină identitate între cele două partide sub toate aspectele⁸.

Însuși diplomatul observă, în raportul trimis la 16 martie 1907, că „guver-nul actual (conservator — n. ns.) nu va face nimic” pentru a determina înceta-rea exploatării pe care sistemul arendășiei o exercită asupra țărănimii, în timp ce referindu-se la instituirea guvernului liberal aprecia că măsurile preconizate de acesta „vor produce o destindere fericită, simptom precursor al resta-bilirii ordinii” (anexa 5).

Apropierea dintre cele două partide, realizată sub imperiul pericolului pe care-l reprezenta rășcoala țăranilor nu a dăinuit. „Armistițiul” — notează Be-yens — a fost rupt în momentul cînd, după înfrîngerea rășcoalei au fost aduse în dezbaterile legile propuse de liberali pentru îmbunătățirea soartei țăranilor. Dealtfel, nu este întîmplător că una din conștiințele imediate ale rășcoalei, în planul vieții politice a fost fuziunea conservatorilor și junimiștilor. Beyens su-bliniază că acest moment semnificativ se datorează „revoltei țăranilor”, cu pri-lejul căreia conservatorii au văzut „ordinea socială amenințată, principiul pro-prietății contestat, țara minată de propaganda socialistă” (anexa 7).

Pe lîngă faptul că evidențiază semnificația fuziunii între conservatori și junimiști, aprecierile diplomatului constituie în același timp o recunoaștere a importanței rășcoalei în planul general al societății românești. De altfel, term-e-nul de „criză teribilă” pe care-l utilizează pentru a caracteriza situația României în timpul rășcoalei este revelator. Și, pentru a încheia aceste succinte aprecieri pe marginea rapoartelor trimise de Beyens, să reținem că într-un raport ulte-rior evenimentelor, observa — nu lipsit de temei — că „dacă la 1907 ar fi existat

⁶ În legătură cu desfășurarea rășcoalei în Muntenia, Beyens consideră — în discordanță cu realitatea — că intensitatea deosebită pe care a cunoscut-o răș-coala în unele județe din această zonă se datorează prezenței în cadrul partici-panților a unor țărani de altă naționalitate, locuitori ai acestor meleaguri.

⁷ Gh. Ungureanu, *loc. cit.*, p. 273.

⁸ Beyens atribuie o mare parte din răspunderi în declanșarea rășcoalei li-beralilor, întrucît aceștia au înscris în programul lor unele revendicări pe care nu voiau să le aplice. În același timp, el are în vedere faptul că în guvernul liberal se afla și Spiru Haret, care era considerat unul dintre principalii insti-gatori (anexa 7).

o unire între socialiștii de la orașe și sindicatele țărănești (cluburile socialiste de la sate — n.ns.), răscoala ar fi fost dată nu victorioasă, cel puțin dificil și anevoios de infrânt⁹. Acesta este unul din învățămintele pe care le-a reliefat marea răscoală a țăranilor.

1

LEGATION DE BELGIQUE

No. 177/45

Bucarest, le 16 mars 1907

Monsieur le Baron,

Des troubles agraires ont éclaté cette semaine en Moldavie, dans le district de Dorohoi; ils ont revêtu un caractère nettement antisémite; les magasins juifs ont été pillés, des maisons juives saccagées, et leurs habitants frappés et battus. Les troupes envoyées au secours des israélites moldaves les protègent difficilement contre la colère des paysans. Ce n'est pas le voisinage de la Russie, qui vaut à la Moldavie cette imitation très atténuée des scènes barbares dont Kichineu a été le théâtre; c'est le système de culture en usage, surtout dans cette province, et exploité avec excès par des fermiers juifs.

Le fermier, en Roumanie, ne cultive pas lui-même. Il loue la terre au propriétaire moyennant un revenu annuel, qui est ordinairement de 5%; il prend pour lui les risques des années mauvaises et aussi les bénéfices énormes des années d'abondance, où la terre roumaine produisait jusqu'à 25% de sa valeur. Le prix des terres ayant beaucoup augmenté dans les dernières années, leur rendement maximum ne dépasse pas plus de 15%; il y a en moyenne deux mauvaises années sur une période de dix ans.

Le fermier est un entrepreneur de cultures; selon ses ressources, les instruments et les bêtes de trait qu'il possède, il loue un certain nombre de terres où il n'en loue qu'une seule. Les frères Fischer, les plus riches fermiers du pays, paient annuellement cinq millions de francs en fermages à un certain nombre de propriétaires. Les fermiers se sont multipliés en Roumanie depuis quelques années, presque tous étrangers, juifs ou grecs. Ils offrent aux propriétaires, habitués à cultiver eux-mêmes, des prix tellement avantageux qu'ils triomphent de leurs répugnances et de leurs hésitations. Les propriétaires ainsi tentés savent bien, lorsqu'ils succombent à la tentation, que ces augmentations dans le prix de location de la terre seront payées en réalité par les paysans, qui cultivent pour le fermier, et sont traités et exploités par lui avec la dernière rigueur.

De temps en temps la presse s'élève de leur misère; elle signale et dénonce les abus du fermage. M. Jean Lahovary, lorsqu'il était ministre de l'agriculture, a présenté une loi qui réserve, dans certains cas, la location des terres de l'Etat aux associations de paysans. M. Jean Brătianu a demandé ces jours-ci au gouvernement ce qu'il comptait faire pour remédier à la situation créée par les fermiers juifs. Le gouvernement actuel ne fera rien; ce n'est pas à lui qu'il appartient de résoudre une question aussi compliquée. Mais son successeur devra prendre des mesures législatives contre le fermage, pour prévenir une jacquerie paysanne, qui ne manquerait pas d'éclater, et empêcher le développement du socialisme agraire, conséquence de l'exploitation inique des paysans.

Veuillez agréer, Monsieur le Baron, les respectueuses assurances de ma plus haute considération.

Baron Beyens

Son Excellence
Monsieur le Baron de Favereau,
Ministre des Affaires Etrangères
Bruxelles

Les Archives du Ministère des Affaires Etrangères et du Commerce Extérieur de Belgique, *Correspondance politique*, Légations, Roumanie, vol. XIV (1905—1907), doc. nr. 80.

⁹ Les archives du Ministère des Affaires Etrangères et du Commerce Extérieur de Belgique, *Correspondance politique*, Légations, Roumanie, vol. XV (1908—1910), doc. nr. 54.

LEGATION DE BELGIQUE
No. 183/48

Bucarest, le 19 mars 1907

Monsieur le Baron,

Les troubles agraires, que vous signalait mon rapport du 16 de ce mois no. 177/45, ont pris depuis deux jours de l'extension et de la gravité dans les districts du Nord de la Moldavie. Des désordres très sérieux, pillages de maisons juives, destruction de marchandises, ont eu lieu dans presque toutes les communes des environs de Jassy, et le sang a coulé à Botoshani, où les paysans ont tiré des coups de revolver sur un bataillon de chasseurs, qui a riposté en faisant usage de ses armes. Quatre paysans ont été tués et une dizaine blessés, ainsi que le commandant du bataillon.

La population juive quitte en hâte les villages et se réfugie dans les villes. Les propriétaires craignent maintenant que la colère des paysans ne s'attaque à eux et à leurs châteaux, ne détruise les bâtiments et le matériel d'exploitation, car le mouvement dirigé d'abord exclusivement contre les fermiers israélites revêt un caractère socialiste et révolutionnaire. Les paysans, à qui on parle depuis des années d'un partage des terres, sont las d'attendre, et veulent y procéder eux-mêmes par la force. Ils ont chassé les percepteurs de toutes les communes des environs de Botoshani, et cherchaient hier à s'emparer de la caisse du district.

Le gouvernement a pris d'urgence les mesures nécessaires, pour réprimer les troubles ; sur la demande du ministre de la guerre, la Chambre a voté un projet de loi l'autorisant à appeler les réservistes pour une période dépassant quinze jours. Des troupes de renfort ont été envoyées au Commandant du 4e corps, investi de pouvoirs discrétionnaires pour maintenir l'ordre.

Répondant à une interpellation de M. Jean Bratiano sur ce qu'il comptait faire en vue d'empêcher l'accaparement d'un grand nombre de vastes domaines par le trust des fermiers, le président du conseil s'est borné à dire que le Conseil des Ministres étudie cette grave question, mais que la formule est difficile à trouver qui, en écartant pour l'avenir le danger des trusts, tienne compte aussi des droits acquis. Et il a ajouté qu'il accueillerait avec intérêt la solution présentée par l'opposition. D'ailleurs cette discussion ne peut avoir qu'une portée académique ; le plus pressé est d'éteindre l'incendie allumé dans les campagnes.

Les étudiants de Bucarest, fiers d'avoir joué un rôle dans le retrait de la loi sur l'enseignement supérieur, ont pensé que l'occasion était bonne pour faire encore parler d'eux. Ils sont allés avant-hier porter au Palais une pétition réclamant des mesures propres à faire cesser l'exploitation des paysans par les fermiers juifs. Il a fallu mobiliser quinze cents hommes afin de leur enlever la tentation de se livrer, comme l'année dernière, à des excès, et garder les rues par où ils ont passé.

Veillez agréer, Monsieur le Baron, les respectueuses assurances de ma plus haute considération.

Barton Beyens

Son Excellence
Monsieur le Baron de Favereau,
Ministre des Affaires Etrangères
Bruxelles

Ibidem, doc. nr. 82.

LEGATION DE BELGIQUE
No. 187/49

Bucarest, le 21 mars 1907

Monsieur le Baron,

Les troubles agraires, qui ont éclaté en Moldavie, inspirent aujourd'hui les plus vives inquiétudes. Le mouvement, localisé d'abord dans les districts de Dorohoi et de Botoshani, à l'extrémité du pays, près de la frontière de la Bukovine, a fait la tache d'huile et s'est propagé dans les districts de Jassy, de Vaslui, de

Suceava, de Bacau, de Putna, de Roman, de Neamtz. Des rencontres sanglantes ont eu lieu en plusieurs endroits entre l'armée et les paysans. La petite ville de Burdujeni, à l'extrémité de la Moldavie est presque entièrement détruite ; les révoltés pillent et saccagent non seulement les maisons juives, mais aussi celles des propriétaires, qui n'ont pas de fermiers et cultivent eux-mêmes. Les journaux sont remplis de détails sur ces dévastations. Jusqu'à présent la troupe a été impuissante à les faire cesser ; on se demande avec angoisse comment on pourra venir à bout de ce soulèvement de la population rurale, si après avoir embrasé toute la Moldavie, il gagne la Valachie, où la situation des paysans est, du reste, bien meilleure.

A la Chambre, le gouvernement et l'opposition renvoient l'accusation et le reproche de n'avoir prévu ce qui arrive, ni prévenu les désordres, en légiférant contre les trusts de fermiers et en améliorant le sort des cultivateurs. Chaque parti, lorsqu'il prend le pouvoir, inscrit la question agraire en tête de son programme de réformes politiques, et il quitte le gouvernement sans avoir rien fait pour la résoudre, tant il craint de léser les intérêts des propriétaires. L'opposition connaît pourtant quel est le premier devoir du Ministère est de rétablir l'ordre, et il faut espérer qu'il y réussira sans répandre des flots de sang. Mais à ce premier devoir s'ajoute l'obligation impérieuse de trouver quelque chose, de présenter un projet de loi à bréf délai, pour faire cesser une pareille exploitation de la bête humaine, déchaînée aujourd'hui parce qu'elle est à bout de patience.

Veuillez agréer, Monsieur le Baron, les respectueuses assurances de ma plus haute considération.

Baron Beyens

Son Excellence
Monsieur le Baron de Favereau,
Ministre des Affaires Etrangères
Bruxelles

Ibidem, doc. nr. 83.

4

LEGATION DE BELGIQUE

No. 190/50

Bucarest, le 22 mars 1907

Monsieur le Baron,

La situation ne s'est pas modifiée depuis hier en Moldavie et continue d'inspirer de vives inquiétudes. On signale des dévastations nombreuses de propriétés, des pillages de maisons de campagne appartenant à des Roumains ; quant aux boutiques juives, les paysans les mettent à sac partout où la force armée ne parvient pas à les en empêcher, et ils maltraitent cruellement leurs propriétaires.

Le gouvernement a appelé, comme j'ai eu l'honneur de vous l'écrire, les réservistes d'un corps d'armée. Sont-ce bien là les hommes qu'il faudrait pour réprimer une émeute de ce genre ? On se demande ce qu'ils feront en présence des paysans. C'est l'inconvénient des effectifs trop faibles qu'on soit obligé de les compléter ainsi en cas d'urgence. Ce rappel coûte déjà deux millions et demie au trésor.

Le président du conseil a déposé à la Chambre un projet de loi tendant à empêcher les fermiers de louer de trop grandes étendues de terres dans le même district ; il a pour but de prévenir l'accaparement de toute une région par le même fermier, qui y dicte ses conditions et oblige les paysans à travailler à des prix dérisoires. Le fermage, entrepris de la sorte, est d'implantation récente en Roumanie. C'est une industrie, commanditée par des banques de Galicie et de Hongrie, car elle exige de forts capitaux, et exercée surtout par les Juifs étrangers, ce qui est un grand malheur pour la population juive du pays ; elle pâtit aujourd'hui des procédés reprochés à ses coreligionnaires à l'égard des cultivateurs.

La gouvernment croit avoir la preuve que le soulèvement des paysans a été organisé de longue main par des socialistes russes ou roumains de Bessarabie. Les exigences des révoltés ne visent pas seulement les abus du système de culture ; ils élèvent des prétentions inadmissibles, telles que la location de toutes

les terres à 25 lei la falce, c'est-à-dire à 25 frcs l'hectare et demie, quand elles sont affermées, ou avec huit parts au paysan et une part au propriétaire dans les régions où le métayage est appliqué. On croit ici que le mouvement s'étendra en Bukovine, prolongement autrichien de la Moldavie, où le gouvernement impérial a déjà pris les précautions militaires.

J'ai vu hier le Ministre des Affaires Etrangères, et l'ai prié de télégraphier aux préfets de veiller à ce que les perturbateurs ne puissent pas pénétrer dans les sucreries de Roman et de Sascut, propriétés de la Société Belgo-roumaine de Sucreries. M. Lahovary a bien voulu télégraphier immédiatement en ce sens aux deux préfets. L'agitation est très grande dans le district de Roman.

Veuillez agréer, Monsieur le Baron, les respectueuses assurances de ma plus haute considération.

Baron Beyens

Son Excellence
Monsieur le Baron de Favereau,
Ministre des Affaires Etrangères
Bruxelles

Ibidem, doc. nr. 84.

5

LEGATION DE BELGIQUE
No. 197/55

Bucarest, le 25 mars 1907

Monsieur le Baron,

Les nouvelles des provinces continuent d'être aussi inquiétantes que possible. La révolte des paysans s'est étendue à plusieurs districts de la Valachie, où il n'y a pas de juifs. Dans celui de Teleorman, qui borde le Danube, des excès d'une sauvagerie inouïe ont été commis; des bandes sont allées de village en village, dévastant les propriétés, brûlant les maisons et les granges, où se trouvaient encore les produits de la récolte de l'année dernière qui n'avaient pas été vendus. L'armée jusqu'à présent fait bonne contenance et obéit à ses chefs; mais il n'en est pas de même des réservistes. Dans quelques endroits, ils ont participé aux désordres.

Le Roi a fait appel au patriotisme de M. Stourdza pour former un cabinet dans des circonstances aussi critiques. En lui offrant sa démission et celle de ses collègues, M. Cantacuzène avait proposé à Sa Majesté d'aider M. Carp à constituer un nouveau gouvernement. La réconciliation entre les conservateurs et les junimistes s'était opérée à la suite du beau discours, que vous signalait mon rapport d'hier, dans lequel M. Carp s'était prononcé pour une répression énergique, en attribuant, non sans raison, au parti libéral une grande part de responsabilité dans les troubles agraires, car c'est lui qui ne cesse depuis plusieurs années de parler aux paysans de l'achat des terres de la grande propriété, que leur faciliterait l'Etat. Le Roi a trouvé que cette réconciliation in extremis des deux fractions conservatrices venait trop tard, et il a préféré appeler les libéraux.

Le nouveau cabinet Stourdza sera ainsi constitué: Président du Conseil et Affaires Etrangères, M. Stourdza, Intérieur M. Ionel Brătianu, Finances M. Antoine Carp, Agriculture, Commerce, Domaines M. Costinesco, Justice M. Thomas Stelian, Instruction publique M. Haret, Travaux Publics M. Mortzun, Guerre Général Averesco. M. Stelian, M. Mortzun et M. Antoine Carp n'ont pas encore été ministres. Le premier est un avocat distingué, le second un ancien socialiste rentré au bercail libéral, le troisième un des directeurs de la Banque Nationale.

M. Pierre Carp, le chef du parti junimiste, avec qui je m'entretenais ce matin de la situation, ne pense pas que M. Stourdza parviendra à ramener la paix dans les campagnes avec les concessions socialistes qu'il se dispose à faire aux paysans. Mais c'est l'opinion d'un homme mécontent de n'avoir pas été appelé et de ne pas jouer le rôle de sauveur, si ingrat et si difficile qu'il soit. L'espoir général est au contraire que l'avènement du ministère libéral et les

mesures qu'il annoncera produiront une détente heureuse, symptôme précurseur du rétablissement de l'ordre. En tout cas, la douceur du paysan roumain, célébrée par les écrivains de ce pays, n'est plus qu'une légende.

Hier, à Bucarest, les étudiants avaient organisé une réunion publique, et les socialistes en tenaient une autre, mais des mesures sévères avaient été prises pour les empêcher de manifester dans les rues en faveur des paysans et la ville est restée calme. On sait maintenant que la gouvernement conservateur a manqué d'énergie au début des troubles de Moldavie, et qu'il ne cherchait qu'à cacher leur gravité au lieu de les réprimer.

Quelques propriétaires ont déjà consenti, pour éviter le pillage, à faire de nouveaux contrats agricoles plus favorables aux paysans.

Veuillez agréer, Monsieur le Baron, les respectueuses assurances de ma plus haute considération.

Baron Beyens

Son Excellence
Monsieur le Baron de Favereau,
Ministre des Affaires Etrangères
Bruxelles

Ibidem, doc. nr. 88.

6

LEGATION DE BELGIQUE
No. 214/63

Bucarest, le 29 mars 1907

Monsieur le Baron,

Les nouvelles reçues hier de Moldavie étaient très rassurantes; presque partout les révoltes de paysans sont calmées. Les préfets parcourent les districts et s'attachent à apaiser les esprits; les différends entre les cultivateurs et les propriétaires sont en général réglés à l'amiable. En Valachie, où les troubles ont commencé plus tard et pris une forme anarchique, la répression s'exerce avec énergie contre les bandes d'incendiaires et de dévastateurs. On a fait usage contre elles du canon. Les districts les plus agités sont ceux de Téléorman et d'Olt, puis viennent par ordre de décroissance ceux de Romanatz, de Méhedintz et de Dolj. Sur les bords du Danube vit une population mêlée d'éléments étrangers, bulgares, macédo-roumains, grecs, arméniens. C'est elle qui a donné le plus fort contingent à la révolte, et lui a imprimé, dans ses dévastations, le caractère de sauvagerie et de cruauté, qu'elle n'avait pas en Moldavie.

M. Stourdza a fait voter hier par les Chambres un projet de loi aux termes duquel l'état de siège pourra être proclamé par décret royal, tant que dureront les troubles. Aucune loi, jusqu'à présent, ne visait l'établissement de l'état de siège, que bon nombre d'hommes politiques de ce pays jugeaient contraire à la constitution. Il a fallu les événements actuels pour en faire reconnaître la nécessité.

Le président du conseil a prononcé ensuite la clôture de la session parlementaire, en remerciant chaleureusement le parlement conservateur du concours qu'il n'a pas marchandé au gouvernement.

C'est au prochain parlement libéral, qui ne sera pas élu avant l'automne, qu'incombera la tâche de voter la nouvelle législation agraire, préparée d'ici là par le gouvernement. L'organe officieux du Cabinet, *l'Indépendance Roumaine*, annonce que cette législation visera deux grandes réformes: changement des conditions du fermage et changement des conditions du travail du paysan. Le gouvernement n'entend pas supprimer le fermage, mais il veut mettre fin au système actuel qui est une pure spéculation, et amener le grand propriétaire à cultiver lui-même ses terres. Quant à la révision des contrats agricoles, qui font accomplir aujourd'hui au paysan, par la plus éhontée des usures, un travail souvent double ou triple de celui auquel il a consenti, elle est absolument nécessaire pour faire cesser cette infâme exploitation, et émanciper l'ouvrier agricole de l'espèce d'esclavage auquel l'ont réduit les mœurs du jour en Roumanie.

Veillez agréer, Monsieur le Baron, les respectueuses assurances de ma plus haute considération.

Baron Beyens

Son Excellence
Monsieur le Baron de Favreau,
Ministre des Affaires Etrangères
Bruxelles

Ibidem, doc. nr. 91.

7

LEGATION DE BELGIQUE

No. 266/83

Bucarest, le 1 mai 1907

Monsieur le Baron,

La Roumanie se remet difficilement de la crise terrible qu'elle a traversée à la fin du mois de mars. Dans les districts les plus éprouvés par la révolte agraire, les paysans ne paraissent pas disposés à reprendre le travail et à conclure de nouveaux contrats avec les propriétaires et les fermiers. Ils attendent, disent-ils, la réalisation des promesses de réformes, faites imprudemment par le gouvernement au moment où il a pris le pouvoir, et contenues dans le manifeste destiné à pacifier les esprits. Les préfets s'emploient à calmer les mauvaises volontés, mais leur intervention n'a pas été partout très heureuse ; quelques-uns ont soulevé les protestations des propriétaires par la pression qu'ils voulaient exercer sur eux afin de leur faire accepter les exigences des travailleurs agricoles. A ces causes de malaise viennent s'ajouter des craintes sérieuses sur la future récolte, qui a beaucoup souffert du froid exceptionnel et de la durée excessive de l'hiver. On évalue déjà à 25% la perte qui en résultera ; le quart des ensemencements de l'automne dernier semble perdu.

Le cabinet Stourza cherche à mettre la main sur les instigateurs de la rébellion, et à débrouiller les fils de ce complot socialiste ourdi contre la grande propriété terrienne. Jusqu'à présent il ne semble pas que la lumière se fasse sur les agissements des promoteurs, encore inconnus, de cette organisation qui s'étendait, dans l'ombre, d'un bout à l'autre du pays. On a emprisonné le fils d'un des hommes d'Etat les plus célèbres de la Roumanie, M. Basile Kogălniceanu, individu déclassé, convaincu d'avoir répandu dans les campagnes des brochures subversives. Mais est-il plus coupable que certain membre du gouvernement lui-même, M. Spiro Haret, ministre de l'Instruction publique et des cultes, théoricien de l'expropriation des grands propriétaires et auteur de nombreux écrits où il excite les paysans à reprendre la terre qui devrait leur appartenir, puisqu'ils la fécondent de leurs sueurs ? On a retrouvé des brochures de M. Haret chez un grand nombre d'instituteurs de village, qui les commentaient aux paysans. Il est évident qu'une grande part de responsabilité dans les déplorable événements du mois de mars revient au parti libéral ; il a joué avec le feu, en soulevant la question du partage des terres et en indiquant, sans vouloir l'appliquer, une solution (la Caisse Rurale) qui permettrait aux paysans d'acheter, avec l'aide et la garantie de l'Etat, les domaines des boiards. Le parti conservateur, pour ne pas se laisser distancer dans les avances faites à la classe agricole, a essayé de traiter lui-même cette question brûlante, qui ne peut être résolue que par une expropriation violente ou par le temps.

Le rapprochement, qui s'était effectué entre les partis politiques sous l'impression du danger que courait la société roumaine, est à la veille de finir. Le cabinet s'étant prononcé contre l'indemnisation des propriétaires, dont les terres ont été saccagées, et ne voulant leur accorder que des facilités pour contracter des emprunts à 6%, les journaux conservateurs ont rompu l'armistice, la décision du gouvernement est critiquée par eux en termes sévères. C'est le commencement des hostilités.

En même temps, la fusion entre les deux groupes du parti conservateur, les Cantacuzénistes et les Junimistes, vient de s'opérer. M. Georges Cantacuzène a abdiqué le titre de chef du parti conservateur qui lui avait été conféré il y a huit ans et a désigné lui-même pour son successeur M. Carp. La fusion, à laqu-

elle des deux côtés on avait travaillé sans succès pendant tout l'hiver, s'est accomplie par la force même des choses à la suite de la révolution agraire. Voyant l'ordre social menacé, le principe de la propriété contesté, le pays miné par la propagande socialiste, les conservateurs ont compris l'impérieuse nécessité de s'unir et de concentrer toutes leurs forces de résistance, au lieu de continuer à s'affaiblir dans des querelles personnelles. M. Carp était tout indiqué pour prendre la direction du parti reconstitué et devenir le porte parole des revendications de la classe des propriétaires, parce qu'il est le seul qui, dans le désarroi général, au moment où M. Stourdza a été appelé à prendre la direction du gouvernement, ait dit à la Chambre : „Il faut réprimer d'abord, nous aviserons ensuite aux moyens de pacifier le pays“. Et sans refuser son concours au cabinet libéral, il a blâmé l'étendue des promesses qu'il avait faites, et qui aujourd'hui sont un obstacle à la pacification elle-même.

Veuillez agréer, Monsieur le Baron, les respectueuses assurances de ma plus haute considération.

Baron Beyens

Son Excellence
Monsieur le Baron de Favcreau,
Ministre des Affaires Etrangères
Bruxelles

Ibidem, doc. nr. 97

LUPTA PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN PENTRU ÎNLĂTURAREA MONARHIEI ÎN PERIOADA REVOLUȚIEI DEMOCRAT POPULARE

DE

A. KAREȚKI

În zbuciumata sa istorie, poporul român a avut de învins nu o dată uriașe adversități, atât de ordin intern, cât și de ordin extern, care se opuneau năzuințelor sale de libertate și progres. Regimul monarhic, datorită locului pe care l-a ocupat în societatea românească, a devenit un centru de raliere a tuturor forțelor reacționare din interiorul țării, și din afară. Poporul român a militat activ în trecutul său pentru a înlătui pe pământul străbun al patriei o formă de stat democratică, progresistă, menită să asigure independența politică, libertatea și dreptatea socială pentru cei mulți.

Cerută de însăși evoluția poporului român, revendicarea republicii a fost susținută cu consecvență de către clasa muncitoare, forța socială cea mai înaintată a societății românești, purtătoarea celor mai profunde idealuri de libertate și dreptate. Mișcarea muncitorească și socialistă a legat idealurile republicane de lupta pentru crearea unui stat socialist, capabil să traducă în fapt năzuințele de libertate socială și națională.

Făurirea, în mai 1921, a Partidului Comunist Român a ridicat pe o treaptă nouă, superioară, lupta maselor populare, în frunte cu clasa muncitoare, împotriva regimului burghez și a monarhiei, pentru instaurarea republicii. Încă de la crearea sa, partidul comunist, preluând și dezvoltând tradițiile de luptă ale poporului român, s-a manifestat consecvent ca un partid antimonarhic. Partidul comunist și-a înscris pe stindardul său făurirea socialismului, idee care presupunea instaurarea regimului republican.

Caracterul parazitar și reacționar al monarhiei a fost pe larg subliniat în numeroase documente ale P.C.R. elaborate în perioada de ilegalitate și prigoană dirijată împotriva comuniștilor de către cercurile reacționare în frunte cu regele. Într-un manifest elaborat de C.C. al P.C.R. în luna mai 1933 era demascată esența de clasă a monarhiei: „Nu există regi ai poporului. Regele e al burgheziei și al moșierimii ale căror interese le reprezintă și le servește, interese care una sînt cu ale lui. Reclama pe care burghezia și moșierimea o fac regelui [...] are un scop să creeze în masele exploatate și asuprite iluzii că regele e apărătorul lor [...] și astfel să amortească indignarea acestor mase și pornirea lor de luptă, să apere astfel pe capitaliști și moșieri”¹.

Monarhia s-a caracterizat printr-un conservatorism deosebit, printr-o ură nemărginită împotriva mișcării revoluționare și democratice, participînd direct la organizarea reprimării luptei maselor muncitoare. Dominația Hohenzolernilor a fost scrisă pe sîngele muncitorilor și țăranilor români. Sîngeroaselor reprimări ale răscoalelor țărănești și ale luptelor muncitorești în timpul domniilor lui Carol I și Ferdinand li s-au adăugat și cele din timpul lui Carol al II-lea.

¹ Arhiva Institutului de studii istorice și social politice de pe lângă C.C. al P.C.R., doc. AXVII-96, inventar 1562.

„El — se arăta într-un manifest al P.C.R. din 1933 — e cel care a organizat şi ordonat măcelul de la Griviţa, introducerea stării de asediu, toate măsurile de prigoană şi de teroare”².

Comuniştii din întreaga ţară au desfăşurat o intensă activitate propagandistică şi organizatorică împotriva regimului de teroare existent în România, instaurat sub oblăduirea monarhiei. Într-un manifest elaborat de Comitetul Regional Moldova al P.C.R. se sublinia: „Numai printr-o teroare sălbatecă, prin stare de asediu, cenzură şi mii de arestări, regele mai poate continua guvernarea”³.

Nici gloanţele, nici temniţele n-au putut înfringe lupta maselor muncitoare organizate de Partidul Comunist Român. Conduse de Partidul Comunist Român, clasa muncitoare, forţele progresiste ale naţiunii s-au ridicat la luptă împotriva fascismului şi a războiului, înfăptuind insurecţia din august 1944, moment crucial pentru destinele României, deschizătoare a unei noi epoci în istoria milenară a poporului.

Atragerea monarhiei în vasta acţiune de doborâre a dictaturii militarofasciste nu a însemnat cituşi de puţin renunţarea partidului la principiile sale republicane. Iată ce declara Lucreţiu Pătrăşcanu generalului Constantin Sănătescu în vara anului 1944 — deci în perioada pregătirii nemijlocite a insurecţiei: „Partidul Comunist Român este şi rămîne un partid republican, dar pentru scoaterea României din Axă şi încheierea războiului antisovietic înţelege să colaboreze cu monarhia”. Este evident că, în concepţia partidului, păstrarea instituţiei monarhiei era corelată cu o evoluţie determinantă a evenimentelor şi că în perspectiva istorică se va pune sub semnul întrebării însăşi existenţa ei.

Insurecţia naţională armată antifascistă şi antiimperialistă din august 1944, dezvoltată din lupta antifascistă a întregului popor, a deschis calea unor profunde transformări revoluţionare. Caracteristica fundamentală a perioadei istorice ce a urmat victoriei din august 1944 o constituie lupta forţelor populare pentru dezvoltarea ţării pe calea revoluţiei sociale, împotriva tendinţelor reacţionare de a conserva vechile rânduiri. Este de necontestat faptul că răsturnarea dictaturii militarofasciste a zguduit poziţiile claselor exploatatoare grupate în jurul regelui, care s-au văzut în imposibilitatea de a reinstaura dominaţia lor de clasă, în fruntea piramidei sociale aflându-se monarhia. Mase uriaşe ale populaţiei, organizate şi conduse de P.C.R., s-au angajat în mari bătălii de clasă pentru a se elibera de asuprire şi exploatare, pentru înfăptuirea unui regim de reală democraţie.

În România postinsurecţională s-a creat o situaţie extrem de complexă. Avem în vedere, în primul rînd că, în ceea ce priveşte forma de stat, România a continuat să rămînă pe tot parcursul revoluţiei democrat-populare monarhie constituţională. Prin decretul din 2 septembrie 1944 a fost repusă în vigoare Constituţia din 1866 cu modificările ei din 1923⁴; în acest fel regele îşi recăpăta anumite prerogative în viaţa de stat, în conducerea armatei şi în domeniul politicii externe.

Complexitatea creată după victoria insurecţiei rezultă şi din faptul că în rezolvarea unor sarcini cu caracter naţional şi antihitlerist erau interesate toate forţele sociale politice importante din ţară, inclusiv monarhia şi principalele partide burgheze, în timp ce înfăptuirea altora — cu caracter social — se putea face numai prin lupta hotărîtă a maselor împotriva reacţiunii grupate în jurul regelui. De aici a rezultat şi linia tactică a P.C.R. de creare a unor alianţe largi, pentru a face posibilă antrenarea, la efortul uriaş unan şi material necesitate de război şi de acţiunea de restabilire a ordinii economice în spatele frontului, a tuturor factorilor existenţi.

Elementul principal al tacticii partidului comunist faţă de monarhie s-a caracterizat prin menţinerea ei vremelnică, concomitent cu lupta pentru înlăturarea bazei politice pe care aceasta se sprijinea, pentru zdrobirea succesivă a forţelor reacţiunii şi împiedicarea încercărilor ei de a stăvilii procesul revoluţionar din România.

² *Ibidem*, coşa AXVII-96, inventar 1526.

³ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 8, mapa 242.

⁴ „Monitorul oficial”, nr. 202 din 2 septembrie 1944. (Decretul constituţional nr. 1626 din 2 septembrie 1944).

Caracterul științific al politicii P.C.R. a ieșit în evidență prin atragerea la lupta revoluționară, sub conducerea clasei muncitoare, a imensei majorități a țărănimii, micii burghezii orășenești și intelectualității. Deși unele categorii sociale mai nutreau sentimente monarhice, ele erau vital interesate în îndeplinirea sarcinilor sociale și politice ale revoluției. Faptul că P.C.R. nu a lansat lozinci antimonarhice a ușurat și permis colaborarea cu o parte a burgheziei, a împiedicat unirea sub steagul apărării monarhiei a tuturor forțelor reacționare într-un singur front, a creat posibilități favorabile concentrării atacului împotriva principalelor forțe ale reacțiunii. Datorită acestor considerente, cit și obiectivelor urmărite (imediate și de perspectivă), se poate aprecia că politica Partidului Comunist de alianță a fost o formă deosebită de luptă împotriva monarhiei.

Cucerirea de către forțele democratice a pozițiilor în guvernele din lunile octombrie și noiembrie 1944, cit și democratizarea largă a verigilor locale ale aparatului de stat au avut drept consecință îngustarea sferei de exercitare a puterii reacțiunii. În istoriografia noastră nuse scoate însă în evidență, în măsura cuvenită, faptul că lărgirea continuă a puterii maselor a însemnat, totodată, și îngustarea sferei de exercitare a prerogativelor constituționale ale monarhiei. Îndreptată, în principal, împotriva reprezentanților reacțiunii din partidele istorice, partide burgheze, lupta pentru rezolvarea puterii a avut implicit un conținut politic *anticapitalist* și *antimonarhic*, pentru că, în esență, prerogativele executive și apoi legislative care aparțineau prin Constituție regelui, vor trece treptat în competența guvernului muncitoresc-țărănesc, a cărui componență de partid era preponderent antimonarhică.

Într-un context mai larg, trebuie avut în vedere și faptul că în perioada luptei pentru instaurarea guvernului democrat în diferite verigi ale aparatului de stat masele își exercitau *de facto* puterea, în pofida legislației existente. În acest fel, revoluția democrat-populară, încă de la începutul ei, crea posibilitatea înlăturării instituțiilor retrograde moștenite de la vechiul regim.

Ni se pare că însăși noțiunea de „colaborare” cu monarhia, care mai e folosită în unele lucrări, ar trebui limitată la un context istoric determinat. În primul rând, avem în vedere că în anumite perioade de așa zisa „colaborare” a lipsit cu desăvârșire („greva regală”, sfârșitul anului 1947). În al doilea rând, poate fi vorba despre o colaborare stricto sensu, atâta vreme cât toate măsurile impuse monarhului au avut scopul nedeclarat, dar evident, de eliminare a instituției retrograde din viața politică a țării, prin restringerea sistematică a prerogativelor sale și prin subminarea puterii politice și sociale a claselor care-l sprijineau?

Una din problemele esențiale ale perioadei de care ne ocupăm a fost cea a înlăturării guvernelor cu majoritate reacționară și instaurarea unui guvern democratic, care să exprime raportul real de forțe politice ce se crease în țară, ceea ce însemna îndepărtarea reprezentanților partidelor istorice și asigurarea rolului preponderent al clasei muncitoare și al aliatului ei principal — țărănimea în guvern. Ofensivei crescînde a maselor li s-au opus reprezentanții forțelor reacționare cit și monarhia.

Activizarea politică a milioanele de oameni de la orașe și sate, hotărîți să instaureze, împotriva voinței reacțiunii, un guvern cu adevărat democratic, a trezit spaima regelui care, sprijinit și înconjurat de apropiații săi și de unii lideri ai P.N.Ț. și P.N.L., a încercat să folosească prerogativele ce i se atribuiseră prin decretul din 2 septembrie 1944 și să înlăture forțele democratice din componența primelor guverne. Astfel, liderii partidelor istorice Maniu și Brătianu l-au sfătuit pe rege ca mai curînd să abdice decît să accepte formula guvernelor democratice⁵. Tactica Partidului Comunist Român față de monarhie urmărea rezolvarea divergențelor politice și soluționarea crizelor guvernamentale pe cale pașnică, evitînd ciocnirile sîngeroase ce ar fi putut duce la ascuțirea și mai mult a relațiilor dintre Frontul Național Democrat și rege.

Din inițiativa P.C.R., forțele democratice participante la guvern au avut față de monarhie o atitudine elastică, împiedicînd apariția și adîncirea unor neînțelegeri, de care ar fi profitat forțele reacționare. În acest context merită a fi subliniat faptul că în Programul de guvernare al F.N.D., publicat la sfîrșitul lunii ianuarie 1945, în care se arăta necesitatea îndeplinirii reforme agrare prin exproprierea marilor

⁵ „La Revue Socialiste”, 1949, nr. 24—26, p. 107.

⁶ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 103, ds. 9185, f. 37.

latifundia, au fost exceptate domeniile coroanei. A fost evitată adoptarea unor măsuri economice sau politice care ar fi lezat direct monarhia. Partidul comunist, partid prin definiție republican, nu a atacat sub nici o formă regimul monarhic, considerînd că transformările revoluționare pot fi săvîrșite în cadrul existent, ele creînd premisele înlăturării acestei instituții retrograde.

În vederile P.C.R. stătea și eventualitatea în care reacțiunea, grupată în jurul regelui, în opoziția ei ar fi organizat declanșarea războiului civil. De aceea Partidul Comunist a luat toate măsurile necesare preîntîmpinării lui. În acest sens, miniștrii F.N.D. au dat ripostă hotărîtă manevrelor palatului care, la sfîrșitul lunii februarie 1945, încerca să-l mențină pe generalul Nicolae Rădescu în fruntea guvernului. În ședința Consiliului F.N.D. din 26 februarie 1945⁶ s-a arătat că, fără exercitarea presiunilor, de la rege nu se poate aștepta îndepărtarea lui Rădescu și numirea unui guvern democrat. Totodată, pornind de la situația reală, fără a elabora lozinci antimonarhice, în Consiliul F.N.D. reprezentanții P.C.R. subliniau necesitatea de a se arăta regelui că activitatea reacțiunii dusă „sub emblema regală”, dacă va fi continuată, „ar putea să submineze însăși poziția regelui”. Gheorghe Gheorghiu-Dej, prezent la această ședință, arăta că poporul, văzînd manevrele monarhiei, va acționa în așa fel încît, „în curînd, se vor ivi factori noi care vor amenința monarhia, dar atunci va fi prea târziu. Să-i punem (regelui — n.n.), această perspectivă, să simtă și dînsul că-l trec fiorii, căci noi nu ne vom da înapoi; dacă vedem că monarhia e luată ca un instrument, să doborîm acest instrument”⁷.

În ajunul zilei de 6 martie 1945, Consiliul F.N.D. a decis să avertizeze pe rege că dacă va continua să se opună guvernului democratic, forțele democratice erau hotărîte să înlăture monarhia⁸.

Este evident că nu era vorba de o chemare la luptă împotriva monarhiei, ci de o avertizare categorică a regelui, că masele nu-i vor permite să nu li se satisfacă revendicările și să nu le fie respectată voința. La sfîrșitul lunii februarie 1945 s-a ajuns la un asemenea raport al forțelor de clasă, încît menținerea în continuare a generalului N. Rădescu în fruntea guvernului comporta riscuri mari pentru monarhie, lucru de care și-a dat seama însuși regele. Frunzașul național-tărănesc R. Borilă explica semnarea decretului de numire a guvernului P. Groza tocmai prin dorința regelui de a evita detronarea și revoluția”⁹.

Faptul că regele Mihai a încercat să constituie un guvern omogen reacționar a determinat Partidul Comunist să cheme masele pentru a impune monarhului aducerea la cîrma țării a guvernului democrat. Presiunea „de sus” exercitată asupra regelui s-a împletit cu cea „de jos” a maselor largi populare, hotărîte să-l silească să accepte lista prezentată de consiliul F.N.D. Este interesant de reliefat că telegramele adresate regelui din toate colțurile țării, cereau satisfacerea *imediată* și *în totalitate* a revendicărilor maselor, hotărîte să înlăture orice împotrivire. Mitingurile și demonstrațiile populare nu erau numai o formă de exprimare a unor revendicări, ci, mai cu seamă, mijloace de înlăptuire a voinței maselor populare.

Instaurarea primului guvern democratic din istoria României în care clasa muncitoare avea rolul conducător a constituit o mare victorie a luptei revoluționare a maselor conduse de P.C.R., asigurîndu-se dezvoltarea democratică și progresistă a țării noastre. În condițiile cînd raportul de forțe în țară se schimba în mod hotărîtor în favoarea proletariatului și a aliaților săi, care dețineau poziții politice hotărîtoare, existența monarhiei n-a putut schimba caracterul puterii de stat.

Forțele democratice grupate în jurul P.C.R. foloseau puterea de stat în scopul înlăptuirii unor profunde transformări revoluționare în vederea trecerii la revoluția socialistă. Guvernul a acționat cu fermitate în direcția democratizării continue a vieții politice, a legiferat reforma agrară, a luat măsuri îndreptate împotriva sabotajului și a speculei practicate de clasele exploatoare, pentru normalizarea vieții economice.

Democratizarea țării, refacerea economiei naționale ruinată de război au fost sarcini care s-au înlăptuit în condițiile împotrivirii înverșunate a grupărilor politice reacționare și a monarhiei. Folosind prerogativele regale și avînd sprijinul cercurilor imperialiste din afară, forțele contrarevoluționare grupate în jurul regelui au organizat noi acțiuni împotriva guvernului democratic. Începînd din august

⁷ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 103, ds. 9185, fila 36.

⁸ *Ibidem*, fond 80, dosar 16, f. 234.

⁹ *Ibidem*, fond 6, dosar 113, f. 28.

1945, regele a rupt orice contact cu guvernul și a refuzat semnarea decretelor legi, cu scopul de a face imposibilă activitatea guvernului democratic și a-l înlătura, în acest scop apelînd și la intervenția marilor puteri¹⁰. Bazat pe sprijinul poporului, guvernul și-a continuat însă misiunea, acționînd în administrație pe calea actelor normative. Consolidarea continuă a regimului democrat-popular, fermitatea guvernului, hotărîrea maselor de a lărgi și adînci cuceririle revoluționare au constituit grele lovituri pentru monarhie, care și-a dat seama că prerogativele sale capătă tot mai mult un caracter formal.

Anacronismul menținerii instituției monarhice devenea tot mai evident. Faptul că guvernul a continuat să conducă țara timp de 5 luni (din august 1945 pînă în ianuarie 1946) făcînd abstracție de existența monarhiei, a însemnat în esență dovada cea mai grăitoare pentru mase că menținerea acestei instituții contravine procesului revoluționar, constituind o piedică în adîncirea lui. În acest timp s-a dovedit că guvernul maselor este mai puternic decît prerogativele regale și comploturile reacționare. În acel context sînt edificatoare comunicatele guvernului date încă la începutul grevei regale, din care rezultă hotărîrea de a înlătura imediat monarhia, în eventualitatea menținerii ei pe pozițiile declarate. Astfel, la 30 august 1935 guvernul a avertizat că orice încercare de a-l înlătura va trezi riposta hotărîtă a poporului¹¹. În comunicatul din 5 septembrie se arăta: „Guvernul este hotărît să ducă lupta pînă la capăt cu toate forțele sale împotriva acțiunii antinaționale și antidemocratice a resturilor fasciste. Sprijinit de întregul popor, guvernul este hotărît să rămînă neclintit la postul său, pentru a continua și desăvîrși opera constructivă începută la 6 martie 1945”¹². Intervenția marilor puteri în treburile interne ale României a făcut ca greva regală să ia sfîrșit la 8 ianuarie 1946. Dar această perioadă de 5 luni a însemnat în fapt o mare înfrîngere a regelui, lucru recunoscut și de biograful său oficial: „Hotărîrea de la Moscova îi răpise dreptul de a demite un guvern, cel mai important dintre prerogativele sale”¹³. Conflictul dintre „factorul constituțional” și guvern, expresie a contradicțiilor dintre realitățile revoluționare existente, inclusiv conținutul democrat-revoluționar al puterii, și forma de stat monarhică s-a terminat în favoarea guvernului. Greva regală s-a soldat cu o și mai accentuată limitare a posibilităților de acțiune a monarhiei.

Partidul Comunist a mobilizat toate forțele vii, progresiste ale țării pentru întărirea regimului instaurat la 6 martie 1945. În vederea întăririi statului și slăbirii reacțiunii, la începutul anului 1946, Partidul Comunist și guvernul democratic au desfășurat o largă legislatură, domeniu unde au trebuit, de asemenea, să înfrîngă împotrivirea regelui care, făcînd apel la constituție, urmărea să împiedice elaborarea unei noi legislații democratice. Dar nici opoziția regelui și nici a reacțiunii din guvern nu au putut împiedica elaborarea și sancționarea legislației democratice. Prerogativele regelui, după cum recunoaște chiar biograful lui, „nu mai prezentau decît un interes academic”¹⁴.

Partidul Comunist Român a desfășurat o intensă activitate pentru cîștigarea bălăciei electorale din noiembrie 1946, în vederea consolidării bazei de masă a guvernului, dar și pentru crearea unui organ al puterii (Parlamentul) care prin conținut și funcțiile lui să îngusteze și mai mult puterea reacțiunii și a monarhiei. Totodată, alegerile urmau să confirme cuceririle revoluționare dobîndite, să asigure dezvoltarea lor, să consolideze pozițiile României pe plan internațional. Forțele revoluționare s-au pregătit intens în vederea acestor alegeri mai cu seamă că reacțiunea, în frunte cu monarhia, spera să înfrîngă guvernul de largă concentrare democratică în lupta electorală. Victoria forțelor democratice a demonstrat însă în mod convingător că regimul politic instaurat la 6 martie 1945 era opera poporului român, hotărît să asigure orientarea țării pe drumul progresului și civilizației.

¹⁰ Referindu-se la cauza care l-a determinat pe rege să rupă legăturile cu guvernul, Gh. Gheorghiu-Dej arăta, în ianuarie 1946: „Era teama că după stabilirea regimului de la 6 martie 1945 țara va merge hotărît pe linia democratizării, spre lichidarea resturilor fasciste, că va merge pe calea respingerii oricăror încercări de restabilire a pozițiilor pierdute de cercurile reacționare (Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 6, f. 171).

¹¹ „Scînteia”, an. II, nr. 313 din 30 august 1945.

¹² *Ibidem*, nr. 318 din 5 septembrie 1945.

¹³ Arthur Gold Lee, *Crown Against Sickle*, Londra, 1950, p. 141.

¹⁴ *Ibidem*, p. 107.

Înfrînte în alegerile parlamentare din noiembrie 1946¹⁵, forţele reacţiunii l-au sfătuit pe rege să facă uz de prerogativele sale şi să refuze a deschide Parlamentul sau, cel puţin, să nu-l deschidă personal. Dar teama de o nouă şi viguroasă ridicare a maselor în apărarea cuceririlor revoluţionare, ridicare care ar fi putut căpăta un caracter antimonarhic, l-a făcut pe rege ca în ziua de 1 decembrie 1946 să adreseze mesajul său către parlament şi să participe personal la deschiderea lucrărilor. S-a conturat în acest fel o nouă înfrîngere a reacţiunii. De altminteri, R. H. Marham relatează: „Întrebarea dacă regele trebuia sau nu să deschidă parlamentul a fost îndelung şi aprig dezbătută, întrucît prezenţa lui ar fi sancţionat alegerile ce au avut loc. El (regele — n. n.) s-a hotărît să deschidă. *Singura lui alegere a fost aceasta sau abolire* (sublinierea noastră). Lumea comunistă terminase cu el şi Mihai ştia aceasta. Mihai încercase la început să reziste în speranţa unui sprijin american, dar n-a reuşit decât să se expună înfrîngerii şi ridicolului”¹⁶.

Noul parlament constituit în urma victoriei în alegeri a forţelor revoluţionare unite în B.P.D. a devenit, sub conducerea clasei muncitoare în frunte cu P.C.R., un instrument al îndeplinirii pînă la capăt a sarcinilor desăvîrşirii revoluţiei burghezo-democratice.

Toate măsurile cu caracter revoluţionar adoptate din iniţiativa P.C.R. de către puterea democrat-populară în decursul anilor 1945—1947 au permis lărgirea continuă a sferei de control asupra producţiei, repartiţiei şi circulaţiei mărfurilor. În anumite limite, statul democrat popular şi-a exercitat, prin soluţionarea unor sarcini, funcţia economico-organizatorică încă în decursul revoluţiei populare, cînd mijloacele de producţie se mai aflau în mîinile burgheziei. Intervenind în mod activ în economie, statul român a constrîns pe capitalişti să producă pentru satisfacerea cerinţelor dezvoltării României pe calea progresului, pentru ridicarea nivelului de trai al poporului muncitor. Materializat într-un complex de măsuri, programul de desăvîrşire a revoluţiei burghezo-democratice a fost îndeplinit cu succes, sub conducerea P.C.R., prin participarea crescîndă a maselor populare, în frunte cu clasa muncitoare, principala forţă motrice şi conducătorul procesului revoluţionar.

Grupate în jurul partidelor istorice şi ale monarhiei, clasele exploatare s-au opus cu şi mai mare înverşunare realizării transformărilor revoluţionare, fapt ce s-a materializat într-o ascutită luptă de clasă ce a cunoscut mijloace şi forme de luptă foarte variate. Dacă împotrivirea burgheziei şi moşierimii a putut fi înfrîntă de forţele revoluţionare, dacă procesul transformărilor revoluţionare profunde a putut fi îndeplinit cu succes, aceasta s-a datorat jufetei liniei strategice şi tactice elaborate şi îndeplinite de către P.C.R., s-a datorat întăririi unităţii de acţiune a clasei muncitoare şi, pe această bază, a unităţii tuturor forţelor democratice, care au acţionat sub conducerea clasei muncitoare. Interesate în adîncirea procesului revoluţionar, masele largi populare au desfăşurat o luptă pentru îndeplinirea sarcinilor refacerii economice.

Exercitarea rolului conducător al P.C.R. s-a manifestat prin elaborarea liniei politice, a strategiei şi tacticilor de desăvîrşire a sarcinilor revoluţiei burghezo-democratice şi trecerea la revoluţia socialistă. Principalele direcţii ale politicii interne a statului român au fost stabilite de către Partidul Comunist. Vasta activitate politico-ideologică şi, mai ales, organizatorică desfăşurată de către P.C.R. în vederea mobilizării şi conducerii maselor largi populare în frunte cu clasa muncitoare la lupta pentru îndeplinirea sarcinilor revoluţiei democrat-populare, pentru transformarea ei în revoluţie socialistă, era în concordanţă deplină cu cerinţele fundamentale ale necesităţii istorice obiective. Prin întreaga sa activitate, P.C.R. s-a manifestat din ce în ce mai evident ca un partid politic de acţiune, ca o forţă politică hotărîită să conducă procesul revoluţionar al societăţii româneşti. Originalitatea soluţiilor adoptate cît şi aplicarea creatoare a teoriei şi experienţei practice a mişcării comuniste şi muncitoreşti internaţionale, autoritatea de care se bucura Partidul Comunist în rîndul maselor de muncitori, ţărani, intelectuali şi

¹⁵ Structura parlamentului: din totalul de 414 mandate, B.P.D. deţinea 338, P.N.Ţ. (Maniu) — 33, P.N.L. (Brătianu) — 3, P.Ţ.N.D. (Lupu) — 2, Comitetul democratic evreiesc — 2, Intelectuali fără partid (dar care se situau pe platforma B.P.D.) — 7 (Cf. Mihai Fătu, 1946 — *Din istoria politică a României contemporane*, Ed. politică, Bucureşti, 1946, p. 216).

¹⁶ *Ibidem*.

alți oameni ai muncii au permis soluționarea cu competență de către P.C.R. a celor mai complexe probleme social-economice și politice ale dezvoltării României pe drumul progresului.

În înfăptuirea revoluției democrat-populare, clasa muncitoare, condusă de partidul ei comunist, s-a situat în fruntea luptei maselor largi populare, deoarece i-a revenit rolul de hegemon al revoluției populare. Datorită justetei strategiei și tacticii de luptă a P.C.R., clasa muncitoare a reușit să polarizeze în jurul său toate forțele democratice care au fost interesate în refacerea economiei naționale, în adâncirea revoluției populare, în transformarea ei în revoluție socialistă. Clasa muncitoare și-a îndeplinit cu cinste rolul de hegemon și de forță motrice fundamentală a revoluției populare. Deținând poziții hotărâtoare în stat și în economie, clasa muncitoare, în vederea edificării societății socialiste. Întelegând că numai Partidul Comunist le apără interesele, masele largi populare au urmat linia politică și tactică a Partidului Comunist, înfăptuind în practică programul desăvârșirii revoluției burghezo-democratice, sarcinile refacerii economice a României.

Dar, în studierea procesului de pregătire a condițiilor necesare abolirii monarhiei și proclamarea republicii, eveniment care a reprezentat o expresie a luptei și voinței maselor largi populare conduse de clasa muncitoare, un loc deosebit l-a ocupat modificarea raportului forțelor de clasă.

Pe măsură ce cerințele revoluției impuneau luarea unor măsuri cu caracter anticapitalist, reprezentanții din guvern ai burgheziei (P.N.L. Tătăreanu), apărând interesele monarhiei și ale burgheziei, încercau să împiedice adâncirea procesului revoluționar, consolidarea puterii democrat populare și creșterea rolului clasei muncitoare în stat. Schimbarea radicală a raportului forțelor de clasă în favoarea clasei muncitoare și a aliaților ei a impus cu necesitate încheierea etapei colaborării reprezentanților clasei muncitoare și ai țărănimii cu cei ai burgheziei din guvern.

La sfârșitul anului 1947 monarhiei, în mod real, i-au fost smulse palidele prerogative: la 5 noiembrie, regele a semnat numirea noilor miniștri în locul grupării liberale monarhice, guvernul devenind în totalitate reprezentant al dictaturii proletarietului; la 12 noiembrie, prin plecarea regelui din țară, guvernul a preluat deplinele puteri care înainte aparțineau monarhului. Consecința a fost firească; clasa muncitoare nu mai împărțea puterea cu nici o altă forță politică.

Neconcordanța care se accentuase tot mai mult între conținutul real al puterii politice din România și forma de organizare a statului român — monarhia, devenise flagrantă.

Izolarea politică tot mai evidentă a regelui, îngustarea continuă a prerogativelor sale, slăbirea considerabilă a sprijinului de clasă din țară l-au determinat să caute sprijin la cercurile imperialiste. Dar nici din această parte nu a primit ajutor; cercurile monarhice internaționale nu puteau să nu țină seama de faptul că baza social-economică a monarhiei fusese puternic lovită, că din punct de vedere politic ea era izolată¹⁷.

În aceste condiții, lichidarea monarhiei era imperios necesară, și, în mod obiectiv, posibilă. Întelegând acest fapt, dînd expresie voinței și luptei maselor, P.C.R. a stabilit ca obiectiv imediat lichidarea monarhiei și proclamarea republicii.

În vederea realizării acestui obiectiv, P.C.R. a elaborat un program complex de măsuri politice, organizatorice și militare. Prin aceasta, P.C.R. a urmărit să evite folosirea de către rege a forței pentru a-și menține tronul. În ziua de 30 decembrie 1947, Petru Groza, primul ministru, și Gh. Gheorghiu-Dej, secretarul general al P.C.R., au mers la rege în audiență, cerîndu-i să abdice. Regele a înțeles că orice împotrivire este fără sens și a semnat abdicarea, promițînd să părăsească imediat România. Seara, Consiliul de Miniștri a adoptat o proclamație prin care se aducea poporului român vestea abolirii monarhiei. În același moment, Adunarea

¹⁷ Dr. Gh. Zaharia, ș.a. *România în anii revoluției democrat-populare 1944—1947*, Ed. Politică, București, 1971, p. 323.

Deputaţilor a adoptat Legea prin care România era proclamată Republică populară, alegînd, totodată, un prezidiu al Republicii constituit din dr. C. I. Parhon, M. Sadoveanu, Şt. Voitec, Gh. Stere, I. Niculi.

Principiile tacticii P.C.R., izvorîte din analiza complexă a realităţii istorice elaborate în contextul unor viguroase confruntări de clasă, au înarmat forţele progresiste româneşti, care, în perioada 23 August 1944 — 30 decembrie 1947, au lipsit monarhia de sprijin intern, cît şi din afară.

Înlăturarea monarhiei şi proclamarea Republicii au constituit unul din cele mai importante momente ale luptei oamenilor muncii desfăşurată sub conducerea Partidului Comunist pentru transformarea revoluţionară a României, marcînd totodată trecerea la revoluţia socialistă.

DIN NOU DESPRE ISTORIA ȚĂRII ROMÂNEȘTI DIN ANII 1447—1450

DE

CONST. A. STOIDE

În „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol“ X, 1973 s-a publicat o notă a noastră¹ care cuprindea concluziile la care ajunseseam încă din anii 1945—1946 despre o primă domnie, cu sprijin turcesc, a lui Vlad Țepeș. Lucrarea a fost definitivată în anii 1969—1970 și predată conducerii Institutului în octombrie 1972 pentru publicare. Ținem să precizăm că până la apariția lucrării amintite și mult timp după aceea, n-am avut cunoștință de vreo altă contribuție similară asupra problemei, inclusiv studiul semnat de Matei Cazacu². Studiul acestui cercetător nu ne-a putut fi accesibil din cauze obiective: periodicul nuse difuzează la Iași, iar pe anul în care se publicase n-a fost trecut în fișierul Bibliotecii centrale din Iași decît la data de 22 noiembrie 1976, și atunci la sesizarea noastră. În ce privește extrasul din același articol a fost înregistrat în evidențele Bibliotecii numai în cursul anului 1973³, fără a se putea preciza data la care a fost trecut în fișier și deci pus la dispoziția cercetătorilor. Despre acest extras din lucrarea lui M. Cazacu am luat cunoștință în cursul anului 1975. Mă simt dator să fac aceste precizări provocat de notele publicate în recente scrieri asupra lui Vlad Țepeș⁴. Atît studiul lui Matei Cazacu, cît și lucrările publicate ulterior, argumentează pentru o domnie a lui Vlad Țepeș de două luni, octom-

¹ Contribuții la studiul istoriei Țării Românești între anii 1447—1450, „Anuarul Institutului“, X, 1973, p. 163—181 și tiraj aparte.

² *La Valachie et la bataille de Kossovo (1448)*, în „Revue roumaine d'Histoire“, nr. 1, 1971, p. 131—153 și tiraj aparte.

³ A se vedea în acest sens însemnarea de pe verso copertei, din spate a exemplarului păstrat la Biblioteca.

⁴ N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, București, 1976, p. 23, nota 38; Fr. Pall, *De nouveau sur l'action de Janco de Hunedoara (Hunjadi) en Valachie pendant l'année 1448*, în „Revue roumaine d'Histoire“, 1976, iulie-septembrie, 3, p. 459, nota 68; Șt. Andreescu, *Vlad Țepeș*, București, 1976, p. 34 și nota 75. La cele cuprinse în nota lui Andreescu asupra noastră și a lui Matei Cazacu (Andreescu, *op. cit.*, p. 29, nota 52) ținem să ne exprimăm nedumerirea asupra interpretării datei problemei în discuție. Căci dacă a fost atît de clar exprimată indicația unei domnii a lui Vlad Țepeș în 1448, în ceea ce citează d-sa din Al. A. Vasilescu și I. Minea, încît să o fi folosit atît M. Cazacu cît și noi, cum se face că alți cercetători, desigur citeva zeci, care au dezbătut problema, să nu se fi oprit la interpretarea dată de aceștia? ! (Pentru locurile din Vasilescu și Minca a se vedea și lucrarea de față, p. 554, notele 98, 99). Mai mult încă, nici Șt. Andreescu nu le-a folosit în lucrarea din 1968: *Une information negligée sur la participation de la Valachie à la bataille de Kossovo (1448)*, în „Revue des études sud-est européennes“, tom. VI, 1968, nr. 1, p. 85—92). Andreescu a scris această lucrare după ce a luat cunoștință despre identificarea făcută de editorii corpusului *Documenta*, a toponi-

brie-noiembrie 1448⁵, luîndu-se pentru aceasta de bază numai actul emis de Vlad Vodă la 31 octombrie 1448 și deci se contestă posibilitatea ca această domnie să fi durat, cum am încercat noi să argumentăm, din 1447 pînă în 1450. Pentru a se umplea spațiul dintre data prezumată a morții lui Vlad Dracul în aceea de la care înainte apar documente de la Vladislav, s-a argumentat pentru o domnie a acestuia din urmă cu începere din decembrie 1447⁶ și pînă în 1456. Vlad Tepeș ar fi întrerupt această domnie în octombrie-noiembrie 1448.

Cercetînd în continuare problema și după 1973, noi am ajuns la concluzia, pe de o parte, că noi date vin în sprijinul părerii exprimate despre o domnie a lui Vlad Tepeș între 1447 și 1450 și, pe de altă parte, că se impun unele rectificări și precizări în legătură cu împrejurările în care a fost răsturnat și înlocuit Vlad Dracul în 1446 ca și în privința pretendentului care, sprijinit de Hunyadi, a putut ocupa pentru un timp domnia Țării Românești. Vom începe dar expunerea concluziilor noastre în această problemă cu datele noi la care am ajuns, privitor la înlocuirea lui Vlad Dracul.

Istoricii mai vechi sprijiniți pe informația cuprinsă în cronicari, polonul Ian Dlugosz și bizantinul Chalcocondil, au ajuns la concluzia că, deîndată după căderea lui Vlad Dracul, Hunyadi ar fi impus ca domn al Țării Românești pe Dan voievod⁷. Noi am opinat atunci cînd scriam studiul amintit, fără a ne opri asupra numelui pretendentului, că acesta „în timpul luptelor sau cu prilejul altor fricțiuni”, „să-și fi pierdut și el viața”⁸. Cercetarea mai atentă a mărturiilor documentare existente pare a duce însă la alte concluzii și anume la acelea la care se opriseră istoricii amintiți și de asemenea și istoricul și genealogistul G. D. Florescu⁹: că în adevăr Hunyadi a izbutit să impună, după căderea lui Vlad

micul Cosovo, din actul intern cu data de 6 mai 1492, cu localitatea Kossovo din Serbia. În acesta se vorbește despre o danie pe care o dobîndise un „Dan Oteșanul, în zilele lui Vladislav voievod, de la Cosova” (Documenta, p. 367—368, doc. nr. și indicile de nume, p. 92). De ce Andreescu, care avea la dispoziție informația din actul menționat și identificarea făcută de editorii lui, a dat problemei în cauză o altă interpretare decît aceea pe care o susține astăzi și nu s-a inspirat și din vechii cercetători Vasilescu și Minea? În adevăr în lucrarea *Une information* d-sa se menține pe poziția concluziilor care vedeau în Vlad voievod al actului din 31 octombrie 1448 pe Vladislav (Andreescu, *op. cit.*, p. 91). După Andreescu acesta din urmă n-ar fi luat parte la lupta de la Kossovo ci acolo ar fi luptat numai un corp de trupe românești, din care făcea parte și beneficiarul donației amintite (*ibidem*, p. 21). Andreescu nu poate admite că în această problemă atît M. Cazacu cît și noi, am ajuns la concluziile expuse, în mod independent de cercetătorii amintiți și noi independent de M. Cazacu; aceasta din urmă pornind de la identificarea localității Cosova cu Kossovo și noi de la concluzia că Vlad vodă și Vladislav vodă erau nume distincte în onomastica vechii dinastii a Țării Românești. Și unul și celălalt am folosit informația care ne stătea la îndemînă. După o indicație din N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 23, nota 38, reiese că Șt. Andreescu a mai publicat un articol în „Revue roumaine d'Histoire”, XIV, 1975, nr. 1, p. 44, în care se ocupă de lucrarea noastră.

⁵ Cu o ușoară nuanță deosebitoare la N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 25, pentru care a se vedea mai departe.

⁶ Data argumentată de Fr. Pall a căderii lui Vlad Dracul, *Intervenția lui Iancu de Hunedoara în Țara Românească în anii 1447—1448*, în „Studii”, XVI (1963), 5, p. 1050 și urm. și *Du nouveau*, loc. cit., p. 447 și urm.

⁷ N. Iorga, *Istoria Românilor*, IV, p. 90 și C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, II, ed. III, București, 1940, p. 11.

⁸ Const. A. Stoide, *Contribuții*, loc. cit., p. 176.

⁹ *Divanele domnești din Țara Românească (1389—1495)*, București, 1943, p. 176 (actul din 2 martie 1460): „În acest act se face o afirmație foarte interesantă și anume se vorbește de *reciștigarea scaunului domnesc* (subliniat de G. D. Florescu), de către Dan, pretendentul, ceea ce înseamnă că acest bășărăbesc a fost

Dracul, pe domnul adus de el care era, așa cum îl arată Chalcocondil, Dan¹⁰ (al III-lea), fiul lui Dan al II-lea. El de altfel, este atestat în această calitate, cum s-a arătat și de Ian Długosz, care-l menționează, într-o formă coruptă „Stanculonem”¹¹, în loc de Danciul, cum de altfel s-a și rectificat¹². Concluzia trasă de G. G. Florescu care observă că Dan, în scrisoarea amintită adresată brașovenilor, vorbește despre *recucerirea* tronului și deci face mențiune despre o domnie anterioară e întărită, credem noi, și printr-o mărturie de mai târziu a voievodului Basarab (Laiotă) cel Bătrîn, fiul lui Dan. Acesta, din Tirgoviște, la 11 iulie anul 1475 (6983) într-un act adresat brașovenilor, după ce-și arată descendența de fiu al lui „Dan, marelui voievod”, le dă asigurări solemne că va respecta vechile așezăminte așa cum „au fost în zilele tatălui domniei mele, Dan voievod și precum au fost și în vremea altor domni bătrîni”¹³. Nu e de crezut că această afirmație, a lui Basarab Laiotă despre o domnie a tatălui său Dan voievod, în care au fost respectate vechile așezăminte de negoț ale brașovenilor în Țara Românească, ar fi vorbă în vînt. La data aceasta mai trăiau încă oameni în Brașov care puteau atesta dacă domnia amintită a avut sau nu loc, indiferent de durata ei. Aceasta reiese și din atitudinea acestui voievod față de brașoveni. Din toată corespondența păstrată de la „pretendentul” Dan reies strînse legături între el și oficialitatea acestui centru orășenesc din Transilvania. De altfel, la concluziile unei domnii efective a lui Dan, anterioare anilor 1457—1460, ducе și neobișnuitul „sfat domnesc” de care era înconjurat. Se găsește pe lingă dînsul în această perioadă nu mai puțin decît 18 boieri¹⁴. Erau aceia dintre boierii sfatului care se mai găseau în viață și care înțeleseseră să-i rămînă credincioși, la aproape patrușpezece ani după scurta domnie. Posibil să fi fost legați de dînsul însă și prin faptul de a fi participat la răsturnarea și suprimarea lui Vlad Dracul și a fiului său Mircea. Interesant însă de observat că nu se vede ca acești boieri să fi făcut parte după 1450 din sfatul domnesc al lui Vladislav, fratele și rivalul său¹⁵.

Cu aceasta vom veni la împrejurările din 13 iulie 1447, dată la care Ioan de Hunyadi cerea sfatului din Brașov să acorde ospitalitate lui „Ladislavus Wolachus”, care vine la dînsii din Țara Românească cu toate ale lui¹⁶. Credem că aceasta e data la care tînarul fiu de domn, Vlad, viitorul Țepeș, avînd sprijin din partea boierilor credincioși familiei și a begilor turci de graniță, a putut alunga din țară pe Dan după o domnie probabil de circa cinci luni și a se instala pe tron. Trebuie să deducem că la data aceasta (13 iulie 1447), sau puțin anterior ei, raporturile dintre Hunyadi și Dan, fostul domn, se răciseră sau erau chiar încordate¹⁷, deoarece acesta chemase deja la sine pe Vladislav și se vede a-l sprijini recomandîndu-l atenției sfatului din Brașov¹⁸. De altfel atît Dan,

cîndva domn efectiv al Țării Românești”. În adevăr, Dan în actul amintit vorbește despre ajutorul dat lui de sașii din Brașov „*pro nostra sustentacione ac recuperacione et adquisicione terre nostre prefate*” (I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, vol. I, 1413—1508, București, 195, p. 326 (În continuare se citează: *Relațiile*).

¹⁰ Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, în românește de Vasile Grecu, București, 1958, p.200, 210.

¹¹ Ian Długosz, *Historia Polonica*, Lipsca, 1712, apud I. Minea, *Informațiile românești ale cronicii lui Ian Długosz*, Iași, 1928, p. 37.

¹² I. Minea, *Vlad Dracul și vremea sa*, Iași, 1928, p. 213 și nota 7.

¹³ I. Bogdan, *Relațiile...*, p. 118—119, doc. nr. XCI.

¹⁴ *Ibidem*, p. 326, doc. nr. CCLXIX, din 2 martie 1460.

¹⁵ O încercare de a-i identifica cu o parte din boierii lui Vladislav II, la N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 79—80.

¹⁶ Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XV, 1, p. 34, doc. nr. LVIII.

¹⁷ Probabil în legătură cu această dizgrație în care s-a aflat Dan în 1447, trebuie pus zvonul înregistrat de Długosz despre o orbire a lui „Stancoulone” (Długosz, *Historia Polonica*, ed. cit., apud I. Minea, *Informațiile românești*, p. 37).

¹⁸ Actul din 13 iulie 1447, Hurmuzaki—Iorga, *loc. cit.*

fostul domn, cit și mama lui, de care era însoțit, acum în „aceste vremi de să-răcie“ cerea un ajutor brașovenilor, ca să-și poată trimite oameni la „chesarul craiului“¹⁹.

Și acum să explicăm pentru ce ne-am oprit la data de 13 iulie 1447, în legătură cu schimbarea din domnie a lui Dan al III-lea prin Vlad Tepeș. S-a admis, de către toți cercetătorii, identitatea dintre „Ladislav Wolachus“, care venea la acea dată din Țara Românească în Transilvania, și viitorul Vladislav rodă²⁰. Dar trebuie să se observe că petrecerea lui Ladislav acolo până în iulie 1447 nu putea fi posibilă sub o domnie dușmănoasă lui, cum era aceea a lui Vlad Dracul. Chiar admitând că Vladislav ar fi fost numai un fiu natural al lui Dan II, ceea ce de altfel nu e probat, el și membrii familiei din care făcea parte mama sa erau cunoscuți voievodului și acesta ar fi luat măsuri de suprimare a lor. Numai într-o domnie ca aceea a fratelui său Dan III, Vladislav a putut petrece în țară. De asemenea se impune concluzia ca el să fi venit acolo numai după căderea lui Vlad Dracul (după noi din toamna anului 1446), odată cu domnul sprijinit atunci de Hunyadi și a fost silit să părăsească țara la căderea acestuia. Nu ne sînt cunoscute motivele pentru care guvernatorul nu a mai fost de acord cu sprijinirea unei noi domnii a lui Dan III, care e de înțeles că l-a supărat în vreun fel. De aceea Hunyadi a găsit o formulă de continuitate a unei domnii în Muntenia, potrivit vederilor sale, în chemarea la sine a lui Vladislav, din care va face în curînd un pretendent domnesc. Împrejurările, în care „Ladislav Wolachus“ a putut ajunge în Țara Românească și apoi, în iulie 1447, a părăsit-o, ni se par și ele o mărturie că domnia lui Vlad Dracul încetase anterior acestei date.

Căderea lui Vlad Dracul și înția domnie a lui Vlad Tepeș, anterior luni-lor octombrie-noiembrie 1447, am crede că reies și din alte mărturii, aceasta abstracție făcîndu-se, deocamdată, de actul datat 8 august 1447. Astfel dacă e cazul să legăm căderea domnului Țării Românești de o campanie personală a lui Ioan de Hunyadi la sud de Carpați, după expediția de la Varna (1444) și înainte de o expediție ardeleană în Muntenia în noiembrie-decembrie 1447, trebuie să ne oprim asupra celor cuprinse într-un act cu data de 29 ianuarie 1447²⁰. În acest act se vorbește despre un rix (o ceartă) care a avut loc la Brașov între un oarecare Martinus de Balsan și doi cetățeni ai orașului. Cu această ocazie Balsan a suferit lovituri, fiind rănit și luat captiv, iar doi dintre oamenii săi au fost uciși. Gilceava avusese loc pe cînd Hunyadi pornise în expediție armată prin Țara Românească spre orașul Nicopol²¹. În relatarea amintită incidentul pare a fi arătat ca petrecut de curînd, după toate probabilitățile în lunile de toamnă și iarna anului 1446. S-ar putea deduce că atunci a putut avea loc și acțiunea lui Dan de răsturnare a lui Vlad Dracul, se înțelege cu sprijinul lui Hunyadi²².

¹⁹ I. Bogdan, *Relațiile...*, p. 100—101, doc. nr. LXXVIII; scrisoarea nu e datată. I. Bogdan o datează „1459—1460“, punînd-o în legătură cu proclamarea lui Friedrich al III-lea ca rege al Ungariei (17 februarie 1459). Dar după cum se știe, în acești ani, raporturile dintre regele Mateiaș și Dan fuseseră reluate și pretendentul era din nou sprijinit de el la domnia Țării Românești. A se vedea în acest sens și scrisoarea lui „Dan Wayvoda et dominus parcium Transalpinarum“, trimisă brașovenilor, din Feldioara, la 2 aprilie 1459, prin care-i anunța că, din ordinul regelui Mateiaș a venit din partea de sus a Ungariei la dinșii, pentru a-i ajuta contra răutăților pe care li le-a cauzat „Dracul Wayvoda“ (Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XV, 1, p. 50—51, doc. nr. LXXXIX).

²⁰ Fr. Pall, *Du nouveau*, loc. cit., p. 449—450.

²¹ G. Gündisch, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, V, 1975, p. 185—186, doc. nr. 2564.

²² „Tempore ingressionis exercituum illustris principis domini Iohannis de Hunyadi regni Hungariae gubernatoris ad partes Transalpinas versus urbem Nicopol“ (G. Gündisch, loc. cit.).

²³ Nu putem fi de acord cu o campanie a lui Hunyadi la Nicopol în 1445, în plus și o cooperare alături de acesta a lui Vlad Dracul, cum s-a dedus pe baza aza ziselor „relații“ ale lui Walerand de Wavrin. Mai nou în privința aceasta, *Istoria României* (vol. II, București, 1962, p. 441). Este vorba despre opera *Enchiennes chroniques d'Englitterre, par Jehan de Wavrin, seigneur du*

Informația coincide și cu cele arătate de Dlugosz care pretinde a ști că atacul contra lui Vlad Dracul l-a acoperit Hunyadi cu o preținsă campanie antiturcească²³. De altfel, din informația existentă reiese că raporturile dintre Ioan de Hunyadi și Vlad Dracul n-au putut fi decât încordate în tot cursul anului 1445, după cum vor fi și în 1446. În acest sens sînt de amintit și măsurile de natură economică luate de guvernatorul Ungariei contra domnului Țării Românești, aproape de sfîrșitul anului 1446. Din Ōsi, la 25. octombrie, Hunyadi anunțînd sfatului din Brașov și districtului Țării Birsei punerea în circulație de către monetăria de la Cluj a unei noi emisiuni monetare, îi făcea cunoscut, în același timp, interdicția circulației acolo a asprilor turcești și a monedei emise de voievodul Țării Românești²⁴. Deci atacul contra lui Vlad Dracul, care avea să aibă loc în curînd, era precedat de un „război“ monetar.

Se cuvine acum să aruncăm o privire mai atentă asupra mărturiei din 10 noiembrie 1447, folosită de istoricul Fr. Pall ca act de bază în legătură cu o campanie a lui Ioan de Hunyadi asupra Țării Românești și a celui „nefandum Vlad vaivodam“, pe care d-sa îl socotea Vlad Dracul²⁵, și despre care noi opinăm că ar fi Vlad Tepeș²⁶. Fără să contestăm posibilitatea acelei campanii, noi arătăm că ea ar fi putut avea loc și fără participarea guvernatorului Ungariei; aceasta și din cauza timpului prea scurt în care era plasată: la cîteva zile după 23 noiembrie pînă la 4 decembrie 1447, dată la care ar fi fost ocupată de către Hunyadi capitala Țării Românești, Tîrgoviște și el s-ar fi proclamat voievod al acestei țări. Fr. Pall, în noua lucrare, menținîndu-se pe punctul de vedere exprimat anterior, după ce observă că între Brașov și Tîrgoviște este o distanță de

Forestal, choix de chapitre inédits, annotés et publiés pour la Société de l'histoire de France, par M-elle Dupont, Paris, 1859. Capitolul care privește peromâni a fost editat în originalul francez de N. Iorga *Cronica lui Wavrin și Români*, „Buletinul comisiei istorice a României“, VI, București, 1927, p. 57—148) și parțial în traducere de Maria Holban, *Călători străini despre țările române*, vol. I, București, 1968, p. 81—127, precedate de o scurtă notă biobibliografică și cu referințele la folosirea operei ca izvor de către istoricii români. Trebuiește subliniat că această scriere are un pronunțat caracter literar, amestec de întîmplări trăite de Walerand de Wavrin, cu altele de pură fantezie ale sale sau ale lui Jehan de Wavrin, unchiul său și autorul cronicii și, în oarecare măsură, bazată și pe unele date scoase din lucrări mai vechi despre împrejurări și așezările din partea locului, pe care el le prezintă ca văzute și trăite de Walerand. Am demonstrat pe larg, în capitolul de *Izvoare* din monografia noastră asupra lui Vlad Tepeș, aflată în ms, puțina încredere care trebuiește acordată acestui izvor istoric.

²³ Ian Dlugosz, *Historia Polonica*, vol. II, col. 33—34, apud. I. Minea, *Informațiile românești*, p. 37.

²⁴ „... quatenus praescriptam novam monetam per camerarios nostros de Coloswar in medium vestri deferendam et nullam/ aliam (videlicet nec asparas neque monetam vaievodae Transalpinarum aut aliam antiquam monetam in contrarium huiusmodi praesentis monetae acceptari et cursum habere permittatis et permitti faciatis“ (Gündisch, *Urkundenbuch*, V, p. 178—179, doc. nr. 2555, după originalul păstrat în Arh. St. Brașov, pergament, Privilegiu, 99). De observat că acest act a fost tipărit în culegerea citată de două ori. La locul indicat după original și la p. 358—359, doc. nr. 2797, cu data de „Ōsi, 24 octombrie 1452“, după Teleki, *Hunyadiok kora*, X, 341, nr. 109 (după aceeași colecție fusese tipărit și în Iakob, *Okleveltar* și în Hurmuzaki, *Documente*, II, 2, 15, nr. 11). În colecția Teleki s-a citit greșit data documentului. În loc de „millesimo quadringentesimo quadragesimo sexto“, cum se afla în original, s-a cetit: „millesimo quadringentesimo quinquagesimo secundo“. Gündisch justifică editarea actului presupus din 1452 după edițiile citate, deoarece originalul ar fi astăzi pierdut (Gündisch, *op. cit.*, p. 358). Lectura paralelă a actului în cele două ediții precum și numele localității din care a fost emis ca și elementele de datare, după calendarul bisericesc identice ne dovedesc acest lucru.

²⁵ Fr. Pall, *Intervenția*, loc. cit., p. 1050 și urm.

²⁶ Const. A. Stoide, *Contribuții*, loc. cit., p. 170.

mai puțin de 100 km²⁷, admite că proclamarea ca voievod a lui Hunyadi ar fi putut avea loc chiar înaintea terminării expediției²⁸. Ceea ce nouă ni se pare, din considerențele arătate²⁹ și mai puțin probabil. De altfel istoricii militari calculează mersul expedițiilor militare polone și ungare, în secolul XV, la 9 și respectiv 10 km pe zi, ținându-se seama și de „trenul” de campanie pe care fiecare armată era ținută să-l poarte cu ea³⁰. Aceasta ar fi însemnat că fără nici un incident, armata lui Hunyadi ar fi putut ajunge la Tirgoviste în circa 10 zile. Deci în cel mai bun caz, abia ajuns la capătul „călătoriei”, Hunyadi s-ar fi grăbit să dea o carte de întărire de proprietăți lui Petru de Ponor! Ne întrebăm, pentru ce atâtă grabă? Și apoi după cât se cunoaște, Hunyadi a expediat o serie de „scrisori” în cursul campaniilor sale, dar acestea nu sînt acte de întărire de proprietăți, ci numai niște „buletine” de campanie, adresate diverselor foruri ungare și transilvane pentru a ține la curent populația țării cu mersul expediției și, desigur, pentru a-i ridica moralul³¹. Astfel de corespondență a întreținut el și cu pontificele roman³² și de asemenea cu unii suverani, de la care aștepta ajutor³³. E de înțeles că în unele cazuri să fi dat și dispoziții pentru acțiuni care necesitau urgență sau erau strîns legate de mersul campaniei. Să fi făcut Hunyadi o excepție de la această regulă de procedură în folosul lui Petru de Ponor?³⁴ Să revenim acum la cele cuprinse în actul din 10 noiembrie 1447. Este vorba aici despre un proces care-și avea obîrșia în dispoziția dată de regele Albert la 5 iulie 1439, ca din censul Sf. Martin pe anul 1438 datorat de scaunele Șeica și Mediaș, („Šelk et Meggyes”) să se plătească solda a două căpetenii de

²⁷ Fr. Pall, *De nouveau sur l'action de l'anco de Hunedoara*, loc. cit., p. 451, nota 23.

²⁸ *Ibidem*, p. 451.

²⁹ Const. A. Stoide, *Contribuții*, loc. cit., p. 170.

³⁰ P. P. Panaitescu, *Ștefan cel Mare și orașul București*, în „Studii”, XII, 5, p. 12—13, unde se citează concluziile generalului R. Rosetti, după care în secolul al XV-lea armatele turcești puteau străbate cam 30 km pe zi, cele polone 9 km și cele ungare 10 km pe zi.

³¹ Act din 3 decembrie 1443, dat, între Sofia și Adrianopol; Hunyadi către brașoveni, despre mersul războiului cu turcii (Gündisch, *Urkundenbuch*, V, p. 122—123, doc. nr. 2469); și act din 6 ianuarie 1444 dat din Prokuplje: același către aceiași (Gündisch, loc. cit., p. 123—125, doc. nr. 2472).

³² Act din 8 septembrie 1448 „prope oppidum kowini”, Hunyadi către papa Nicolae V (Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches*, p. 718, nota 1, după Schwandner, *Scriptores rerum Hungaricarum*, II, p. 51, Epist. XXXIV); o altă misivă a lui Hunyadi către același din 17 septembrie „prope vadum Danubii, quod vulgo lapideum dicitur” (Kovi), (Zinkeisen, loc. cit., p. 719, nota 1, apud Schwandner, II, p. 52, epist. XXXV).

³³ Hunyadi către Franciscu Foscari, dogele Venetiei („üm dieselbe zeit”), (Zinkeisen, loc. cit., p. 722, după Schwandner, II, p. 55, epist. XXXVII).

³⁴ Asupra celor demonstrate de Fr. Pall, în legătură cu actul din 4 decembrie 1447, am avea să observăm că d-sa pune în evidență numai improbabilitatea, în condițiile în care se prezintă cazul, a unei acțiuni de substituție („subeptrice”), săvîrșite de un cancelar contemporan, excluzînd și posibilitatea ca actul să fie o plăsmuire cu mult posterioară sec. XV, cum se pare că era înclinat să creadă L. Elekes; „... un fals plăsmuit „în interesul nobililor de Ponor”, înainte de 1786, de cînd datează o copie capitalară, ce se păstrează alături de exemplarul original” (Fr. Pall, *Intervenția*, p. 50, și nota 7 cu trimiterea la „Elekes, op. cit., p. 315, nota 57). Este adevărat că actul se prezintă ca un original pe hîrtie cu pecete aplicată. Se cunosc „greutățile” pe care le-au întîmpinat falsificatorii unor acte pe hîrtie cu pecetea aplicată sau pergamente cu pecetea atîrnată, fapt care-i determină să-și prezinte plăsmuirile, îndeobște în „copii”. Nu sînt însă prea rare și cazurile de falsificare de acte „originale” de ambele specii. Un exemplu notoriu se găsește în Giry, privitor la falsurile săvîrșite către 1330 la cererea lui Robert, conte de Beaumont. Pergamentele erau sigilate. Procedul falsificatorilor, dezvăluit la interogatoriul judiciar, consta din folosirea „des sceaux authentiques qu'on fendait dans les sens de leur tranche à l'aide d'une mince lame

mercenari din armata regală, frații Henning și Iusth³⁵, în sumă de 2 000 de florini³⁶. Aducerea la îndeplinire a dispozițiilor regale revenea lui „Iakobo magistro civium” și lui „Oswaldo et Michaeli de Olczna, civibus civitatis... Sybiniensis”³⁷. Din datele păstrate reiese că reprezentanții sașilor achitaseră celor în cauză numai 1 000 de florinți din cei 2 000 aprobați de rege. De aici reacția lor³⁸. Reprezentantii celor două scaune afirmând că au predat suma datorată pentru acel cens lui Iacobus Seller, magistratul Sibiului, Ioan de Hunyadi a dat dispoziții ca afacerea să fie cercetată de către Nicolae de Vizakna, voievodul Transilvaniei³⁹. Nu ne-a parvenit rezultatul anchetei voievodului Transilvaniei, dar la 24 septembrie același an, prelații, baronii și nobilii regatul făceau cunoscut reprezentanților celor două scaune să achite de îndată datoria de 1 000 de florinți celor doi cavaleri sau, în caz contrar, să compară în fața lor, în pricina amintită, la 13 ianuarie 1447⁴⁰. Nu ni s-a păstrat nici actul care să arate dacă a fost sau nu judecat procesul în ziua de 13 ianuarie 1447. Din dispozițiile ulterioare ale lui Ioan de Hunyadi se vede că judecarea litigiului a fost amân timeră pentru 9 noiembrie același an⁴¹. La 10 noiembrie guvernatorul Țării Ungurești dădea dispoziții ca judecata să se a mine pentru data de 13 ianuarie 1448, din cauza expediției armate pregăt ită contra „scleratului Vlad voievod”. Am inarea era necesară pentru ca părțile interesate să poată asista la dezbater ea procesului⁴². Litigiul n-a fost judecat nici la 13 ianuarie 1448, probabil din aceeași cauză: a ne reprezentării uneia din părți. La 20 februarie prelații și baronii invoc in d aceeași dispoziție a lui Hunyadi din actul cu data de 10 noiembrie 1447, anunț au am inarea procesului pentru 1 mai anul in curs⁴³. Numai la 24 februarie a anului următor 1449 se putea anunța

chauffée, — d'autres parlent d'un fil, — on en reportait ensuite les attaches au bas de la pièce fausse, puis on recollait les deux parties l'une sur l'autre en chauffant préalablement les bords” (*Manuel de diplomatique*, Paris, 1894, p. 878).

³⁵ Carl Fabritius, *Iodoks Kussow Steuerforderung an die zwei Stühla Schelk und Medias von 1438*, in „Archiv des Vereines”, N.F. IV, I, studiu, p. 558—574 și anexa documentară, p. 575—590; doc. din Buda, 5 iulie 1439, nr. 1, p. 575; actele in cauză, cu excepția a două din ele, au fost retipărite in Gündisch, *Urkundenbuch*, V; actul din 5 iulie 1439 la p. 34—35, nr. 2347. In discuția de față facem trimiter ea la ediția Gündisch.

³⁶ Pesta, 23 iunie 1446, Ioan de Hunyadi, guvernatorul Ungariei, către magistratul din Sibiu, in Gündisch, *op. cit.*, p. 170—171, doc. nr. 2543.

³⁷ Act din 5 iulie 1439, Gündisch, *op. cit.*, V, p. 34—35, doc. nr. 2347.

³⁸ Act din 23 iunie 1446, Ioan de Hunyadi, cu specificarea să se achite celor in cauză și restul de 1 000 de florini din suma de 2 000 ce li se cuven ea (Gündisch, *op. cit.*, V, p. 170—171, doc. nr. 2543).

³⁹ Act din 25 iulie 1446 (Gündisch, *op. cit.*, p. 172—173, doc. nr. 2547).

⁴⁰ „vobis districtie Iniungimus et mandamus aliquali prescriptos Mille florenos auri, quibus ut premititur, annotatis Iodoco et Henyngo modo premissis dinoscimini obligari, eisdem reddere et restituere debeatis, alioquin in octavis Epiphaniarum domini proxime venturis legitime durantis, earumque (sic) legitime evocati coram nobis compareatis, rationem premisuorum reddituri efficacem” (C. Fabritius, *op. cit.*, p. 578, doc. nr. 5; in Gündisch, V, *Urkundenbuch*, p. 178, doc. nr. 2553, se dă numai regestul necomplet al actului).

⁴¹ Act din 10 noiembrie 1447 (Gündisch, *Urkundenbuch*, V, p. 215—216, doc. nr. 2607).

⁴² „... sausum... coram nobis mowere habebat propter ingressum exercitus contra nefandum Vlad vaivodam... ad octavas festi epiphaniarum domini nunc venturas duximus prorogandam eo modo ut partes praenotate... coram eisdem universis dominis praelatis et baronibus regni sine crastinatione comperere et discussionem in praemissis recipere debeant et teneantur” (Gündisch, *Urkundenbuch*, V, p. 215—216, doc. nr. 2607).

⁴³ Actul de am inare a procesului de către „Prelati, nobili et proceres regni Hungariae” pentru „rationabili de causa”, „ad octavas festi beati Georgii martiris” (Gündisch, *loc. cit.*, p. 241—242, nr. 2633).

darea sentinței în proces, reamintindu-se condițiile în care avusese loc cele trei amînări ⁴⁴.

Din desfășurarea acestui proces, care s-a târăgănat mai bine de zece ani, reiese, pe de o parte că amînarea ordonată de guvernator la 10 noiembrie 1447 se făcea pentru ca să poată asista la el și cel interesat direct, adică Iusth de Kosso; pe de altă parte procesul nu urma să se judece și nu s-a judecat în fața guvernatorului, ci în fața reprezentanților statului, prelați și baroni. Concluzia care se impune e că la campania amintită în Țara Românească, începută, probabil încă înainte de 10 noiembrie 1447 și neterminată la 20 februarie a anului următor ⁴⁵, a luat parte și căpetenia de mercenari Iusth de Kosso. Amînarea procesului s-a produs din cauza lipsei acestuia. Hunyadi, probabil, și din puținul interes pe care-l stîrnea expediția amintită, poate și pentru a nu provoca o reacție turcească, n-a socotit oportun să participe. Dat fiind întîrzierea sa alt de îndelungată la granița de sud-est a Transilvaniei, se poate deduce însă că a rămas acolo ca observator. Credem că această luptă s-a dus, cum am arătat și mai înainte, contra lui Vlad Țepeș. El avea ca scop răsturnarea și înlocuirea lui cu Vladislav care, desigur, a participat în persoană la acțiune, conducindu-și cetele de partizani și mercenari, alături de contingentul de trupe pus lui la dispoziție de către Hunyadi. Cum se vede țelul urmărit de expediție nu a fost atins: Vlad vodă n-a putut fi scos din domnie.

De reamintit că istoricul Fr. Pall, încă din studiul d-sale anterior, pentru a-și sprijini ipoteza căderii lui Vlad Dracul în noiembrie-decembrie 1447, a susținut antedatarea cu un an a scrisorii adresate (după ed. Schwandtner) la 15 ianuarie 1447, de către Ioan de Zredna, cardinalului Juan de Carvajal, legatul papal ⁴⁶. La reluarea recentă în discuție a problemei d-sa observa că aceeași schimbare suferiseră încă alte două scrisori ale lui Zredna, acestea datate din 7 februarie același an ⁴⁷. Deci după istoricul Fr. Pall, trei scrisori din epistolarul amintit aveau data schimbată: una din 15 ianuarie și două din 7 februarie 1448 ⁴⁸. Singura scrisoare cu data de 18 ianuarie 1448, în care este vorba, ca și în cele anterioare de rolul de mediator al lui Carvajal în conflictul dintre Hunyadi și Friederich al III-lea și-ar fi păstrat data adevărată ⁴⁹. După d-sa expediția lui Hunyadi din noiembrie-decembrie 1447, e atestată și de o scrisoare din Viena cu data de 5 ianuarie anul următor ⁵⁰. Fr. Pall observa că și doi ceretători mai vechi, Carol Fabritius și W. Fraknoi ajunseseră la concluzia că actul din 15 ianuarie e antedatat de Schwandtner: cel dintîi în legătură cu amînarea dispusă de Hunyadi a judecării procesului dintre Iusth de Kosso și cetățenii din Sibiu, și cel de al doilea pe considerentul că Juan Carvajal primise misiuni-

⁴⁴ Gündisch, *loc. cit.*, p. 270—271, doc. nr. 2669.

⁴⁵ Ofen, 1449, februarie 24. Prelații, baronii și fruntașii statului ungurese dispun ca cetățenii sibiieni Osvald și Mihael de Alzen să achite lui Iusth de Kosso, suma datorată (Gündisch, *Urkundenbuch*, V, p. 270—271, doc. nr. 2669 și actul din 30 martie 1449); aceeași către sfatul din Sibiu ca să constrîngă pe cei doi cetățeni la plata sumei datorate lui Iusth (Gündisch, *op. cit.*, p. 272, doc. nr. 2673).

⁴⁶ Fr. Pall, *Intervenția*, p. 1050—1051 și notele 6—7.

⁴⁷ Idem, *Du nouveau*, loc. cit., p. 448.

⁴⁸ *Ibidem*. Pall amintește și de altă greșeală de datare în „epistolar”, semnalată de către Fraknoi („Cardinal Ioannes Carvajal, Legationem in Ungarn 1448—1461, ... în epistolarul lui Ioan de Zredna... *ibidem*, p. 9, w. 9). De menționat că și I. Minea (*Vlad Dracul*, p. 204, nota 2) observă că data de 29 noiembrie 1445 a prezenței lui Hunyadi la Nicopol, cum s-a repetat... după o scrisoare publicată ap. Schwandtner, nu poate fi exactă. Nu propune însă altă datare.

⁴⁹ Fr. Pall, *Du nouveau*, loc. cit., p. 448.

⁵⁰ *Ibidem*, nota 8, după Șerban Papacostea, *La Moldavie Etat tributaire de l'Empire ottoman au XV-e siècle; le cadre international des rapports etablis en 1455—1458*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, 13 (1974), p. 453, nr. 23.

nea de a media o aplanare a conflictului amintit numai după 1 iunie⁵¹; și deci nu s-ar putea vorbi într-o scrisoare din ianuarie 1447 despre misiunea încredințată numai în iunie același an.

În sprijinul unei campanii a lui Hunyadi în Țara Românească în toamna și iarna anului 1447, și nu în 1446, Fr. Pall aduce și argumentul că, la data din urmă, Hunyadi „era angajat în atacul contra Austriei” și că, de asemenea, „de la începutul lui (ianuarie-aprilie) 1447 el se găsea fără întrerupere în Ungaria centrală, mai ales la Buda”⁵². De amintit însă că un istoric mai nou, care a studiat epoca lui Hunyadi într-o monografie, observă că acesta din urmă n-a participat în persoană la campania din 1446 contra Austriei⁵³. Și, adăugăm noi, după cât se pare, acest incident a avut un caracter cu totul episodic. Nu s-ar putea deduce că în timp ce trupe ale sale luptau contra lui Friedrich, sau după încheierea ostilităților în acea parte, Hunyadi care fusese încunoștințat de unele acțiuni ale turcilor la frontierele Ungariei⁵⁴, ar fi luat știrile drept pretext pentru a coborî în Țara Românească⁵⁵ de al cărei domn nu era sigur, ajungând pînă la Nicopoli? Aceasta e concluzia care se impune dacă se admite că acel „Ladislaus Wolachus”, care în jurul datei de 13 iulie 1447 era așteptat să vină la Brașov din Țara Românească, unde petrecuse pînă atunci, e aceeași persoană cu viitorul Vladislav al II-lea. De altfel și din pasajul atît de comentat din scrisoarea cu data de 15 ianuarie a lui Ioan de Zredna, pare a reieși o astfel de interpretare. Dacă în adevăr această scrisoare adresată de Zredna cardinalului Carvajal trebuie pusă în legătură cu misiunea primită de acesta din urmă de a media o înțelegere între Hunyadi și regele romanilor și ca atare a fost scrisă în 1448, atunci se cuvine să se țină seama că încuprinsul ei există două momente distincte care se exclud ca timp în interpretarea dată evenimentelor de către Fr. Pall. Unul, în care se arată că Guvernatorul a scos din domnie și a dat morții pe Vlad Dracul și cel de al doilea în care se arată că totuși ar mai fi nevoie acolo de unele acțiuni care necesită prezența lui. Deci e vorba în acest act de două acțiuni la sud de Carpați: una finită care avusese loc și alta care avea să fie perfectată în viitorul apropiat⁵⁶.

Dacă se admite, cum argumentează Fr. Pall, că scrisoarea e din 15 ianuarie 1448, faptul ridică o nedumerire: cum trebuie explicate cele două știri distincte. Cînd a putut fi primită la Buda, de unde probabil pleca scrisoarea lui Ioan de Zredna, vestea victoriei numai parțială a lui Hunyadi în Țara Românească, însoțită de rezerva unor acțiuni ulterioare care s-o definitiveze?! După interpretarea dată de Fr. Pall evenimentelor din noiembrie-decembrie 1447, ar reieși că Hunyadi, anterior datei de 16 decembrie acel an, se reîntorsese din campanie și se găsea la Brașov. Dar după d-sa la această dată acțiunea era definitivată. Cînd fusese anunțat Zredna despre victoria parțială? Și altă în-

⁵¹ Fr. Pall, *Intervenția*, loc. cit., p. 1050—1051.

⁵² Idem, *Du nouveau*, loc. cit., p. 448.

⁵³ Camil Mureșan, *Iancu de Hunedoara*, p. 136.

⁵⁴ I. Minea, *Vlad Dracul*, p. 209; „O expediție se pregătea la 7 noiembrie 1446. La această dată sfatul regnicolar al Ungariei amîna o chestie de judecată pentru a 8-a zi după Bobotează următoare „din cauza începerii expediției prezente” („propter instaurationem exercitus”). Dar adăuga, „poate fi vorba de războiul cu Friederich și la sfîrșitul lui decembrie guvernatorul se întorcea încărcat de biruință și pradă bogată”. Camil Mureșan, *op. cit.*, p. 136: „Guvernatorul primise știri neprielnice de la hotarul Dunării și începuse a pregăti o campanie și înspre acea parte”.

⁵⁵ Ian Dlugosz, *Historia Polonica*, col. 33—34, apud I. Minea, *Informațiile românești*, p. 37.

⁵⁶ În acest sens și interpretarea dată de N. Iorga (*Studii și documente*, III, București, p. XXVII—XXVIII). „La 15 a lunii (ianuarie) încă se știa că el e acolo, că „Țara Românească a fost supusă iarăși, că e un bun început, dar că pentru a-l desăvîrși mai trebuie lucru și prezența personală a biruitorului, altfel s-ar duce de peste munți o „precaria pax” și învinșii erau încă de temut, ceea ce arată că la această dată Vlad era încă în viață și se afla în fruntea partizanilor săi”.

trebare: au aceeași valoare de mărturie în problema discutată știrea din 15 ianuarie, plecată din Buda, despre o victorie necompletă în luptele din Țara Românească, cu știrea din 5 ianuarie 1448 plecată din Viena, care vorbește despre o victorie definitivă a Guvernatorului?! Nu e mai logic să se conchidă că știrile date la 15 ianuarie, dacă se admite că scrisoarea a fost trimisă în 1448, se referă la două momente distincte: a. acțiunea din 1446 care, deși terminată cu succes, adusese numai o „pace precară” și acțiunea din noiembrie-decembrie 1447, al cărui rezultat nu era cunoscut, dar despre care se speră să rezolve definitiv lucrările. Actul din 5 ianuarie 1448, după toate probabilitățile se referea și el la evenimentele din 1446.

Cu totul altfel se prezintă lucrurile dacă se admite că scrisoarea datată 15 ianuarie e din 1447, și fusese adresată lui Carvajal înainte ca acesta să primească misiunea de mediator în conflictul amintit. În acest caz s-ar putea deduce că odată campania din 1446 pe cale de a fi rezolvată prin căderea lui Vlad Dracul, mai întâmpina dificultăți, posibil prin ivirea unor centre de rezistență, conduse de unul dintre membrii familiei acestuia. Probabil Mircea care se poate să nu fi căzut odată cu tatăl său.

Un punct comun al cercetărilor amintiți, înscris în opoziție cu deducția noastră în ce privește domnia lui Vlad vodă din 1447—1450, e acela privitor la actul din 7 august 1448. Se caută să se acrediteze ideea că la acea dată Vladislav, pe care Hunyadi îl recomandă atenției brașovenilor drept „Illustris princeps dominus Wladislaus vojvoda Transalpin[ensis]”, ar fi domnit efectiv în Țara Românească⁵⁶.

Pentru a se ajunge la această concluzie s-a făcut legătura cu datele din cronici (Chalcocondil), coroborate cu știrea din actul românesc din 6 mai 1492 și de asemeni cu titulatura pe care Hunyadi o dă pretendentului⁵⁷. Credem că la aceste concluzii se opun următoarele. În rîndul întii nu vedem de ce Vladislav, dacă ar fi domnit efectiv în Țara Românească la această dată, ar fi mers el în Transilvania, ca să întâlnească pe Hunyadi, în cazul unei invitații din partea acestuia de a participa la lupta contra turcilor. Ba unul dintr. cercetători crede că ar fi dus cu dînsul forțele armate de care dispunea⁵⁸. O astfel de înțelegere se putea perfecta și prin oameni de legătură. Hunyadi ar fi trecut în persoană în fruntea armatei prin Țara Românească spre granițele turcești, iar la caz că intenționa cum a și făcut, să atace prin sudul Banatului, trecînd Dunărea pe la Orșova, Vladislav, dacă la acea dată ar fi domnit efectiv în Țara Românească și-ar fi îndrumat și el oștirea într-acolo.

De observat că nu se cunoaște nici un caz în care un domn stăpînitor efectiv în Țara Românească să fi trecut în Transilvania decît doar într-o expediție războinică în calitate de adversar!

În ce privește titulatura pe care Hunyadi o dă lui Vladislav, nu implică numai decît o domnie efectivă a acestuia. Pentru dînsul domn al Țării Românești era Vladislav și în calitate aceasta voia să-l impuna și conducerii Brașovului.

Un argument contra concluziilor noastre în legătură cu situația de pretendent a lui Vladislav, în cursul luptei de la Kossovo, s-a adus și în ce privește informația transmisă despre numărul de oșteni munteni care ar fi participat la această campanie. N-ar fi fost posibil ca un pretendent să poată duce cu dînsul un număr atît de mare de ostași. Sintem de acord cu aceste concluzii. Dar ce dovezi avem că cifrele indicate de izvoare sînt exacte. Se cunosc doar efectivele

⁵⁶ N. Stoicescu, *Vlad Tepeș*, p. 22: „Dacă Vladislav nu ar fi fost domn efectiv în 1448, fără îndoială că Iancu nu i-ar fi dat acest titlu față de sași, care cunoșteau bine situația din Țara Românească; Fr. Pall, *Du nouveau*, loc. cit., p. 430.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ „Este limpede că lovitură a fost înlesnită de absența lui Vladislav II, care la începutul lui august se îndreptă spre Transilvania, desigur însoțit de contingentul său de 4000 de oșteni, spre a face joncțiunea cu Iancu de Hunedoara care, așa cum am spus, la 7 august se găsea la Rupea și-l aștepta” (St. Andreescu, *Vlad Tepeș*, p. 32).

în cifre astronomice oferite de ele atât în privința oștilor creștine cât și turcești. Credem că și în aceasta se impune o altă concluzie decât aceea avansată de cercetătorii amintiți: ajutorul pe care pretendentul Vladislav l-a putut da lui Hunyadi în expediție, fără îndoială că a fost cu mult mai modest decât acela indicat de izvoarele existente care au informații contradictorii și cu mult exagerate⁵⁹ și decât acel de 4000 de ostași admis de acești cercetători⁶⁰. După aprecierile noastre, ținându-se seama de efectivele, de mercenarii și partizani, pe care le puteau întreține pe lângă dinșii pretendenții domnești, calitate în care se găsea și Vladislav în 1448, contingentul de ostași munteni de la Kossovo, nu puteau depăși, în cel mai bun caz cifra de 400—500 de inși⁶¹. Aceasta ar fi în consens atât cu ceea ce se cunoaște asupra lipsei de ajutor pe care a întâmpinat-o Hunyadi din partea puterilor creștine, cât și cu ceea ce s-a dedus în privința numărului de ostași pe care i-a putut avea în companie: după aprecierile istoricului C. Mureșan, cam 20—24000 de oameni⁶¹.

De asemenea cercetătorii amintiți sînt unanimi în a socoti că schimbarea din prima domnie a lui Vlad Tepeș, care ar fi ținut numai două luni, a avut loc în noiembrie sau decembrie 1448⁶². Noi am ovinat că această schimbare n-a putut avea loc în ultimele luni ale anului 1448, după înfringerea lui Hunyadi la Kossovo și nici chiar în anul următor 1449. Nu vedem cum o armată în derută, cum era aceea care putuse să scape în urma dezastrului suferit, urmărită și în-continuu hărțuită de oștile turcești biruitoare și al cărui comandant suprem era ținut zălog de un suveran prieten al sultanului Murad, lucru care s-a petrecut pînă către jumătatea lunii decembrie 1448, ar fi putut să răstoarne un domn, cituși de puțin consolidat și care dispunea în permanență de ajutorul begilor turcești de graniță. De altfel și situația morală a lui Hunyadi se va resimți însă mult timp după această înfringere, care însemna de fapt, „începutul sfîrșitului” dominației lui Hunyadi asupra conducerii efective a statului maghiar⁶³. Să nu se uite că Hunyadi, după Kossovo, n-a mai avut posibilitatea să sprijine efectiv, cum desigur ar fi dorit, pe domnul Moldovei, Petru al II-lea, cumnatul său, care, în iarna sau primăvara anului 1449, va fi răsturnat de boierii partizani ai tînărului Alexandrel cu sprijin polon⁶⁴. Posibil ca numai spre sfîrșitul anului 1449 sau începutul anului 1450, Hunyadi să fi putut ajuta pe Vladislav să alunge din domnie pe Vlad Tepeș⁶⁵.

⁵⁹ Chalcocondil, *ed. cit.*, p. 210: opt mii; Pasquale de Sorgo: patru mii (Iorga, *Du nouveau sur la campagne de Jean Hunyadi en 1448*, „Revue historique du sud-est européen”, III, 1926, p. 15).

⁶⁰ N. Stoicescu, *Vlad Tepeș*, p. 23; Șt. Andreescu, *Vlad Tepeș*, p. 24—25.

⁶¹ Astfel, Basarab oferea brașovenilor, amenințați de un atac din partea Țării Românești, un ajutor de cinci-șase sute de ostași (I. Bogdan, *Relațiile*, p. 330—333, doc. nr. CCLXXIV și Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XV, 1, p. 50, doc. nr. LXXXVIII); la moartea domnului pribeag Basarab cel Bătrîn (Laiotă) în 1480, rămăseseră neangajați un număr de 110 lefegii din corpul de trupe pe care-l întrețineau în vederea unei eventuale campanii de recuperare a tronului Țării Românești (Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XV, 1, p. 107—108, doc. nr. CXCI).

⁶² Camil Mureșan, *Iancu de Hunedoara*, p. 146—153.

⁶³ Șt. Andreescu, *Vlad Tepeș*, p. 38; N. Stoicescu, *Vlad Tepeș*, p. 25, unde se observă totuși că Hunyadi n-a mai putut participa „personal” la această campanie de răsturnare a lui Vlad Tepeș „pentru că fusese prins și închis de despotul G. Brancovici în Castelul Semendria”. Dar în nota (48), ni se atribuie a fi admis „posibilitatea ca Iancu să fie încercat răsturnarea lui Vlad vodă printr-un corp expediționar”. E aici o scăpare a lui N. Stoicescu. Această răsturnare a lui Vlad Tepeș, printr-un corp expediționar, după noi, a încercat-o Hunyadi în noiembrie-decembrie 1447 (a se vedea, *Contribuții*, p. 174).

⁶⁴ În acest sens și C. Mureșan, *op. cit.*, p. 168.

⁶⁵ Ultimul document păstrat de la Petru II poartă data de 10 octombrie 1448 (6956), *Documenta Romaniae Historica. A, Moldova I*, București, 1975, p. 414—415, doc. nr. 290.

⁶⁶ Const. A. Stoide, *Contribuții*, loc. cit., p. 179—180.

Pe considerentul de vîrstă atît N. Stoicescu, cît și Șt. Andreescu resping identificarea făcută de noi a lui „Radozla way(wo)da transalpinus”, intermediar unui tratat de pace între turci și maghiari, din actul cu data de 17 decembrie 1449, cu Radu cel Frumos. După Andreescu, Radu cel Frumos n-ar fi fost încă născut la 23 august 1437 și că abia actul din 2 august 1439 i-ar fi atestat existența. El în 1449 n-ar fi putut avea „decît cel mult 12 ani și nu putea să medieze nici o pace între Murad II și Iancu de Hunedoara”⁶⁶. După Stoicescu, Radu „era însă pe atunci (în 1449) un copilandru, astfel încît nu putea îndeplini sarcini diplomatice de asemenea natură”⁶⁷. Ni se pare că aceste observații ar fi îndreptățite dacă am avea certitudinea că Radu cel Frumos ar fi avut în 1449 vîrsta pe care i-o atribuie cercetătorii amintiți. Trebuie să observăm însă că la această concluzie au ajuns cei doi pornind de la o premiză, după noi, greșită. Și anume s-a calculat anul nașterii lui Radu de la apariția sa în actele existente. Trebuie să observăm însă că acest lucru nu e prin nimic dovedit. Expresia din actele părintelui său: și credința „fiilor mei primi născuți”, cuprinsă în actele din 1437—1439, nu implică în mod riguros numai decît venirea pe lume a lui Mircea și Vlad la acea vreme, ci doar un simplu procedeu dinastic, folosit de către Vlad Dracul. Se știe că alți domni au procedat în mod deosebit. Mircea cel Bătrîn, de exemplu, nu dă mărturia fiului său Mihai decît din 1409 înainte, cînd îl asociază (se pare) la domnie. Trebuie să deducem că Mihai s-a născut în 1409? Vlad Tepeș, la rîndul lui nu-și citează nici odată, cel puțin după documentele ce s-au păstrat, fii în actele emise în a doua domnie. Trebuie să deducem de aici că pînă în 1462, Vlad Tepeș n-a avut nici un fiu?

Credem că e cazul să discutăm aici și o altă concluzie, a celor doi cercetători, după noi greșită, aceasta în legătură cu familia lui Vlad Dracul, din care se trage și concluzia vîrstei fragede a lui Radu în 1449. Acești cercetători au adoptat informația din Długosz despre căsătoria lui Vlad Dracul cu fiica lui Iliș Vodă, domnul Moldovei⁶⁸. Nu s-a observat că admitîndu-se acest lucru se ajungea la situații imposibile, de fapt. Astfel, N. Stoicescu afirmă: „Vlad Dracul fusese căsătorit cu sora lui Roman Vodă, nepoata de fiu a lui Alexandru cel Bun, căsătorie din care rezultase probabil viitorul domn al Țării Românești, acesta era deci văr cu Ștefan cel Mare”⁶⁹. La rîndul lui, Șt. Andreescu spune: „Vlad Dracul a fost cumnat, prin căsătoria cu o fiică a lui Ilie voievod, cu Roman (1447, după 15 oct. 1448 febr. 23)”⁷⁰.

Ca să se înțeleagă eroarea la care duce astfel de concluzii vom reaminti aici că după tot ce se cunoaște Iliș, fiul lui Alexandru cel Bun, s-a născut la 20 iulie 1409. Alexandru mai avusese înaintea lui un fiu Roman, mort de timpuriu⁷¹. Dacă se admite că Iliș s-a căsătorit prin 1427 și a avut copii peste un an, cu cea mai mare bunăvoință presupusa fiică a acestuia, soție a lui Vlad Dracul, putea avea în 1431, an în care s-a presupus că s-ar fi născut Vlad Tepeș⁷², doar vîrsta de trei sau patru ani! Interesant însă de observat că Șt. Andreescu citeva pagini mai departe afirmă, plecînd de la observația lui I. Minea, care face corecturi la informația lui Długosz⁷³, că Vlad Dracul ar fi fost căsătorit cu o fiică a lui Alexandru cel Bun, deci numai sora lui Iliș vodă⁷⁴. E desigur, aceasta o ipoteză plauzibilă, dar de ce afirmația primă?! După noi

⁶⁶ Șt. Andreescu, *op. cit.*, p. 36.

⁶⁷ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 26, nota 3.

⁶⁸ Ionnis Długossi, *Historia Polonica*, col. 33—34, apud I. Minea, *Informațiile*, p. 37; în sensul concluziilor lui I. Minea, v. și nota posterioară de pe un act din 11 sept. 1438, la Virgil Ciociltan, *Între sultan și împărat, Vlad Dracul, 1438*, în „Revista de istorie”, XXII (1976), nr. 11, p. 1777 și urm.

⁶⁹ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 33.

⁷⁰ Șt. Andreescu, *op. cit.*, p. 18—19.

⁷¹ Const. C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria Românilor*, II, București, 1976, p. 109.

⁷² Șt. Andreescu, *op. cit.*, p. 36 „despre Vlad Tepeș putem cel mult presupune că în 1448 era un adolescent de 15—17 ani”.

⁷³ I. Minea, *Vlad Dracul*, p. 74, nota 1.

⁷⁴ Șt. Andreescu, *op. cit.*, p. 49—40, nota 12.

această informație a lui Dlugosz are la bază o confuzie. Este vorba de cu totul altă legătură de căsătorie a unui domn muntean cu o reprezentantă a dinastiei moldovene, ajunsă până la dînsul deformat. Vlad Dracul, la urcarea pe tron, avea o vîrstă destul de înaintată, după toate probabilitățile trecut de patruzeci de ani, fiind născut înainte de 1400, și desigur avea pe cei trei fii legitimi. Rod al unei legături de mai tîrziu, pare a fi numai Vlad Călugărul. Ținîndu-se seama de vîrsta tatălui, fiii legitimi ai lui Vlad Dracul fuseseră născuți, după toate probabilitățile între 1420—1426 și puteau avea în 1437, la urcarea lui pe tron: Mircea, primul născut, între 15—16 ani; Vlad Tepeș, mijlociul, 13—14 ani și Radu, cel mai mic, 10—11 ani. După calculele noastre Radu avea în 1449, vîrsta de 22—23 de ani și posibil era deja căsătorit cu Maria Despina, din familia despoților sîrbi⁷⁵. Prin înrudirea cu sultana Mara a putut îndeplini oficiul de mediator pentru încheierea unei păci între turci și maghiari. Și cu aceasta venim și la vîrsta pe care a putut-o avea Vlad Tepeș în 1447, cînd ocupa, pentru prima dată, tronul Țării Românești. Andreescu crede că „despre Vlad Tepeș putem cel mult presupune că în 1448 era un adolescent de 15—17 ani”⁷⁶. După calculele noastre și aceasta credem că se impune și din necesitatea aducerii unui aport personal la cîștigarea domniei, Vlad Tepeș avea în 1447 vîrsta de 23—24 ani.

În *Contribuții*, în încercarea de a susține observația noastră, că Vlad Dracul nu a fost niciodată numit Vladislav, ne exprimăm îndoiala asupra autenticității actului cu data de 1 februarie 1448, citat de Fr. Pall ca o dovadă contrară. Păreră „că ar fi fost numit și „Vladislav voievod”, spunem noi „nu poate fi socotită valabilă, deoarece actul invocat se dovedește a fi o simplă plăsmuire, probabil datorată cunoscutului istoric și colecționar Iosef Kemény”⁷⁷. În notă aduceam ca argument acestei concluzii, în afară de numirea voievodului sub numele de Vladislav, împrejurarea că se cita acolo, ca acte pentru care era răsplătit un Bathory, cooperarea în lupta contra regelui romanilor, a boemilor, a contelui de „Ciliciae” (Cylli), și a lui Vladislav Voievod, de asemenea și a faptului că se arăta ca defunct Ioan de Bathory, atestat în viață, la acea dată de genealogistul maghiar A. Aldásy⁷⁸. Fr. Pall în replică la cele observate de noi opunea afirmația unui alt genealogist maghiar care arăta că la acea dată Ioan Bathory în devăr era mort⁷⁹. Și, interesant pentru studiul epocii e că d-a sa a avut șansa, în perioada dintre 1973, apariția studiului nostru și 1975, să descopere originalul actului în discuție, de unde însă se poate vedea că voievodul Țării Românești, era numit, așa cum opinasem noi, Vlad⁸⁰. Observa însă că contrar celor afirmate de noi mărturia aranjată și folosită de Kemény n-ar constitui un fals, ci că doar copia prezentată ar fi suferit o modificare din partea acestuia pe care Pall o socotește o „interpolare”⁸¹. Pe noi însă un lucru ne interesează în fond, că în adevăr cum dedusesem noi, un act autentic nu putea da lui Vlad Vodă (Dracul), numele de Vladislav vodă.

Din motive întemeiate nu avem intenția să trecem la discutarea concluziilor la care au ajuns autorii cărților amintite. Ne oprim însă asupra unor puncte din istoria lui Vlad Tepeș de după 1456, atinse și de noi și combătute de acești cercetători. E vorba: a) despre persoana căreia Ioan de Hunyadi a încredințat, în iulie 1456, apărarea Brașovului și, în legătură cu aceasta, b) sprijinul avut de Vlad Tepeș la ocuparea celei de a doua domnie. La punctul a, noi argumentăm, contrar părerii mai vechi, exprimate de unii dintre istorici⁸², că acesta, dat fiind alt raporturile dintre Tepeș și căpitanul general al Ungariei ca și împrejurărilor că în epocă se găsea în Transilvania acel „sacerdos

⁷⁵ Descendența doamnei Maria din familia despoților sîrbi a fost observată întîi de istoricul N. Iorga, („Maria Despina” în „Revista istorică”, an. VI, nr.-ele 3—6, 1920, p. 121).

⁷⁶ Șt. Andreescu, *Vlad Tepeș*, p. 36.

⁷⁷ Const. A. Stoide, *Contribuții*, loc. cit., p. 166, nota 21.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ Fr. Pall, *De nouveau*, p. 452.

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ Fr. Pall, *op. cit.*, p. 452—453.

⁸² N. Iorga, *Istoria Românilor*, IV, p. 110—111.

Walahorum" căruia, după concluziile trase de noi, Hunyadi îi încredințase stăpânirea cetății Amlaşului luată de la Vladislav, nu putea fi decât viitorul Vlad vodă Călugărul⁸³. Cercetătorii amintiți au combătut acest punct de vedere al nostru în mod categoric⁸⁴. Pentru a pune lucrurile la punct se impune să dăm o schiță sumară a raporturilor dintre Hunyadi și Vlad Țepeș, folosind pe cit e posibil actele emise de ei. Cea mai vechi știre despre Vlad Țepeș, de după prima lui domnie, poartă data de 6 februarie 1452. E un act ieșit din cancelaria lui Ioan de Hunyadi, încă guvernator al Ungariei. Prin acest act Hunyadi amintește Brașovenilor că în pacea încheiată cu turcii pe trei ani a fost cuprins și Vladislav voievodul Țării Românești. Le făcea cunoscut că după cit a aflat („ut percepimus“) ilustrul principe, fiul voievodului Dracul, care acum se află în Ardeal („qui nunc apud nos existit“) ar uneli contra zisului Vladislav voievod, fără știrea și contrar voinței sale. Dacă Vlad ar voi să încerce ceva prin acele părți contra lui Vladislav și să intre în Muntenia, ei să nu-i acorde ospitalitate și nici să nu-i dea adăpost („nec descensum dare“), ci să-l prindă și să-l alunge din părțile lor. Deoarece zisul Vlad a venit la dînsul („ad fidem nostram“) din Moldova, el prin oamenii săi de credință, îl va trimite acolo⁸⁵.

La ceva mai puțin de două luni, Ioan de Hunyadi adresa Brașovenilor o a doua misivă prin care-i înștiința pe scurt despre lucrurile discutate la consiliul de la Viena dintre el, însoțit de reprezentanții regatului ungar de o parte și de alta contele de Cylli și reprezentanții Austriei, Boemiei și Moraviei. Se luase măsuri de interes general: aducerea în țară a regelui (minor) chiar trecîndu-se peste opunerea regelui romanilor, și de asemenea hotărîri relative la „Vlad Wai-

⁸³ Const. A. Stoide, *Contribuții*, loc. cit., p. 177—178.

⁸⁴ În legătură cu aceste concluzii, N. Stoicescu se întreabă cum se poate împăca considerarea de către noi a raporturilor dintre Hunyadi și familia lui Vlad Dracul ca de un „caracter inexorabil“ și ipoteza că Vlad Călugărul să fie „voievodul“ în grija căruia, fostul Guvernator să fi lăsat pe Brașoveni în 1456. Vom răspunde că acel „sacerdos Walahorum“, căruia Hunyadi în 1453 și anii următori se vede a-i fi trecut Amlășul, spre deosebire de Vlad Țepeș era agreeat de dînsul și acceptat, după ce pierduse încrederea atît în Dan cît și în Vladislav. Acest al doilea Vlad, fiu natural al lui Vlad Dracul nesușinut de boieri i partizani ai familiei și, în acea epocă și fără legături în cercurile otomane, va fi solicitat și primit protecția lui Hunyadi. Autorul pentru a-și susține punctul de vedere, confirmat după d-sa „de cîteva mărturii sigure“ dă unele interpretări ce ni se par forțate a izvoarelor pe care le folosește. E cazul în rîndul întîi cu documentul din 1479, scrisoarea lui Basarab Țelpeș, către Brașoveni (I. Bogdan, *Relațiile*, p. 149—151, doc. nr. CXXI). În acest act se vorbește despre unii boieri pribegi în Ardeal, și d-sa afirmă că actul dovedește sursinul venit lui Țepeș în 1456 (Stoicescu, *op. cit.*, p. 36) de la acestia, care la acea dată s-ar fi aflat la nord de Carpați, bineînțeles împreună cu preten dentul. Stoicescu nu observă că în actul amintit e vorba despre două acțiuni din trecutul acestor boieri: una mai veche, atunci cînd aceștia „vrăjmașii în tregii creștinătății“ au ajutat pe Țepeș să ia tronul și apoi „au adus“ pe împăratul (turcesc) în Țara Românească și au călcat-o“ etc. și acțiunea recentă cînd aceiași boieri, arată Basarab Țelpeș, pribegi în Ardeal cu Laiotă, complotază contra lui.

Al doilea caz e acela în care Stoicescu face o legătură între acțiunea de represalii a domnului Țării Românești contra bunurilor lui Hunyadi și zvonurile de pregătire ale pașei de Rumelia, considerate de d-sa în ajutorul aceluiași Vladislav și contra Ungariei. Pasajul citat de d-sa din actul emanat din Ragusa la 12 martie 1456 vorbește despre zvonurile de pregătire ale Pașei de Rumelia de a ocupa Țara Românească: „hic actis temporibus magno conatu se ad occupandam Vlachiam instruxisse“ (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 32, nota 29, după V. Gelcich — L. Thalloczy). Dacă în adevăr aceste pregătiri ale pașei de Rumelia aveau loc începînd din martie 1456 ele nu pot fi puse decît în legătură cu în cercarea de răsturnare de către turci a lui Vladislav și înlocuirea lui cu Vlad Țepeș.

⁸⁵ Gündisch, *Urkundenbuch*, V, p. 337—338, doc. nr. 2767.

wode" și la soțiile unor partizani ai lui Hunyadi, despre care opina că 'nu s-ar cuveni să fie date în captivitate unor alte stăpîniri. În legătură cu problema privitoare la Vlad se amintește și aici că acesta a venit în țară pe credința sa. Se adaugă însă un lucru important pentru cunoașterea raporturilor: dintre dînșii: că lui Vlad nu i-a plăcut slujba sa. De aceea s-a luat hotărîrea și în conciliul din urmă ca să fie scos din țară. Nu însă prin părțile acele (ale Brașovului) ci prin Moldova, fiindcă nu voia ca să facă și prin părțile lor alte neorînduiri în Țara Românească⁶⁶. Acestea sînt afirmațiile lui Hunyadi în legătură cu Vlad Țepeș; tînărul voievod pribeag n-a acceptat slujba sa și el a dispus să fie scos din țară și trimis în Moldova de unde venise.

Există și o altă știre despre legăturile dintre Ioan de Hunyadi și Vlad Țepeș, cuprinsă în cronica lui Thurocz și datată cu anul 1453. Se vorbește acolo despre salveconduite acordate unor feudali maghiari, între ei și lui Vlad Vodă, pentru a putea merge în siguranță la dieta de la Pojon unde se găsea regele Ladislau⁶⁷. E dieta din februarie 1453, prin care după desărcinarea lui Hunyadi din funcția de guvernator se confirma restaurarea puterii regale în Ungaria și celelalte măsuri luate ca urmare a acestui fapt⁶⁸ bis. Dar împrejurarea că la începutul anului 1453 el se afla tot în Ardeal e și aici o dovadă că n-a putut fi trimis în Moldova, adăpostit fiind la prieteni și trecînd uneori prin situații primejdioase pe care el le va aminti mai tîrziu.

Cît despre petrecerea lui Vlad în Moldova, ea a putut avea loc după cum s-a dedus⁶⁹, numai în timpul domniei lui Bogdan al II-lea, deci după octombrie 1449 și pînă la moartea acestuia⁷⁰. Noi am opinat pentru însăși ridicarea lui Bogdan ca domn cu ajutorul lui Vlad Țepeș⁷¹.

Acum se cuvine să reamintim și felul în care vorbește Vlad Țepeș despre atitudinea oficialităților ungare, din apropierea lui Hunyadi, față de dînsul. În scrisoarea sa cu data de 14 martie 1457, prin care făcea reproșuri conducerii orașului Sibiu că adăpostește în Amlaș pe acel „Sacerdos Walahorum, el le amintește și chipul în care autoritățile din orașul lor l-au tratat pe el, pe cînd era numai pretendent și rățacea printre dînșii; ei nu i permiteau acest lucru și în conciliul lor s-a luat hotărîrea ca concetățenii lor Johann Greb de Wingart și Nicolae de Wizaconna să-l prindă la Giöd și să-l piardă din dragoste către voievodul Vladislav⁷².

⁶⁶ *Ibidem*, p. 338—339, doc. nr. 2769. De observat că Șt. Andreescu discutînd în cartea despre Vlad Țepeș, acest din urmă act, dă unui pasaj din el un sens pe care nu-l are: „curînd, la 30 martie 1452, Iancu îi anunța pe Brașoveni că Vlad Țepeș plecase în Moldova (subl. n.) (Andreescu, *loc. cit.*, p. 48—49). Se dă în nota 94 textul după Gundisch și se citează și Camil Mureșan (Iancu de Hunedoara, ed. II, p. 191, nota 1) unde în adevăr se spune (nota 1): „La 30 martie 1452 Iancu înștiințează pe Brașoveni că acest Vlad, viitorul Vlad Țepeș a plecat în Moldova”. Trebuie să observăm însă că pasajul din actul latinesc din 30 martie 1452, care sună: „ideo nos jeundem, abire fecimus, quoniam nolumus quod aliqua documenta a vestris partibus ad terram Transalpinarum committantur”, are următoarea traducere: De aceea am dispus ca acela să fie alungat, dar nu prin părțile acelea (ale voastre) ci către Moldova fiindcă nu voiam ca să săvîrșească vreo dezordine prin părțile voastre asupra Țării Românești”. Din actele ulterioare se vede însă că Vlad n-a putut fi îndepărtat.

⁶⁷ Thurocz, *Chronica* apud Schwandtner, *Scriptores*, I, p. 268. Nu credem că se poate primi ipoteza lui G. Gündisch care propune corectarea datei acestui eveniment petrecut în 1453, prin 1456, dată la care Hunyadi ar fi prezentat regelui pe Vlad, cu recomandarea de a-l sprijini să ocupe tronul (G. Gündisch, *Cu privire la relațiile lui Vlad Țepeș cu Transilvania în anii 1456—1458*, în „Studii”, XVI (1963), 3, p. 684).

⁶⁸ bis Camil Mureșan, *Iancu de Hunedoara*, p. 178.

⁶⁹ N. Iorga, *Istoria Românilor*, IV, p. 106.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ Const. A. Stoide, *Contribuții*, *loc. cit.*, p. 179, nota 100.

⁷² „Recordamini de his dum vagus fui et in medio vestrorum ambulavimus non permisistis, vestris in consiliis disposeuratis per egregios dominos Johannem Gereb de Vingarh et Nicolaum de Vizaccona nos captivare in Gyöd et perdere ob amorem spectabilis domini Wladislav harum partium vaivodae facere voluistis” (G. Gündisch, *Urkundenbuch*, V, p. 566, nr. 3070).

În ce privește înscăunarea sa din 1456, Vlad Vodă o afirmă categoric: nu și-a căpătat-o cu ajutorul nimănui⁹².

Credem că aceste lucruri sînt destul de clare, pentru a se renunța cu totul la ideea unei ridicări în domnie a lui Vlad Țepeș cu ajutorul lui Hunyadi. E de altfel de presupus că această ridicare a avut loc după moartea marelui conducător de oști.

Venim acum la actul din 8 august 1447 (6955) atît de mult discutat. Credem însă că pentru a pune în adevărata lor lumină împrejurările în care a putut fi emis acest act sînt necesare în prealabil cîteva observații în legătură cu practicile de cancelarie din Țara Românească, din epocă. De observat astfel că în Țara Românească modul în care avea loc adevărarea în cărțile domnești se deosebea în multe privințe de acelea din cancelaria din Moldova. În aceasta din urmă se întîmînă o ordine constantă în prezentarea mărturiilor, astfel că se poate da ca sigur că lipsa unui membru al sfatului însemna decesul fostului deținător al titlului sau, în cel mai bun caz, o decădere din sfat în urma unei viclenii care, dată pe față, îl silise la pribegie. Această particularitate a practicilor de cancelarie din Moldova sînt de un real folos și pentru datarea cu mai multă siguranță a actelor ajunse pînă la noi în stare defectuoasă. În actele domnești emise în cancelariile Țării Românești din aceeași vreme nu poate fi vorba despre o regularitate similară în apariția membrilor sfatului. Boierii apar în acte în mod intermitent⁹⁴; se întîlnește în unele cazuri mărturia unui dregător în subordine⁹⁵, a cărui calitate nu poate fi observată decît după ce-și face apariția și „primul”⁹⁶. O particularitate a cancelariei muntene din epocă constă din aceea că în certe cazuri boierii, foști dregători, care-și fac apariția în afaceri particulare, nu sînt totdeauna citați cu dregătoriile pe care le-au avut⁹⁷, ceea ce face dificilă identificarea lor. De aceea credem și noi că problema actului datat 8 august 1447 „e destul de complicată”. Cele trei elemente deosebitoare — dată, mențiunea lui Vlad voievod de „fiu al marelui Vlad voievod” și lipsa din act, dacă s-ar admite că a fost emis de Vlad Dracul, a mărturiilor fiilor Mircea și Vlad, acestea coroborate cu împrejurarea unei domnii efective a lui Vlad Țepeș în epocă (și numai în octombrie—noiembrie 1448 cum se admite în deobște — ne-au determinat să pledăm pentru buna datare a lui.

Discuția asupra datei și chiar a autenticității actului a deschis-o I. Minea, care determinat de particularitățile pe care le cuprindea și posibil și din ce-i sugeraser succinta observație a lui Al. A. Vasilescu despre o domnie a lui Vlad Țepeș între 1447—1448⁹⁸, a găsit că s-ar putea da mai multe interpretări problemei între care și aceea a unei scurte domnii a acestuia ca locțiitor al tatălui său; pare a fi fost aplicat însă spre soluția unui falsificat⁹⁹. Actul a fost tipărit în publicațiile mai

⁹² (A)diuvante deo, regno nostro sine adjutorio alter(ius) obtento” (G. Gündisch, *loc. cit.*).

⁹⁴ De menționat în acest sens două acte, ambele în original slav, emise în aceeași localitate și de la o zi la alta; actul din 1 august 1437 (6945), Țirgoviște (*Documenta*, I, B. Țara Românească, p. 145—146, doc. nr. 82) și actul din 2 august același an, din Țirgoviște (Damian P. Bogdan, *Un hrisov al lui Vlad Dracul*, în *Revista arhivelor*, an XLVIII, vol. XXXIII, nr. 3, București, 1971, p. 475—478). În actul din 2 august se găsește în plus, față de cel anterior, „Vilsan al lui Florea și lipsește „Radu al lui Borcea”.

⁹⁵ „Coico vistier”, act din 1 august 1437, *Documenta*, *loc. cit.*

⁹⁶ „Șerban vistier” (*Ibidem*, p. 154—156, doc. nr. 89); dar tot acolo și „Coico prim vistier” (*Ibidem*).

⁹⁷ În acest sens a se vedea cazul boierului Manea, care în acte, cu începere din 13 august 1439 e vornic, pînă la 7 august 1445, pentru ca în actul, probabil următor din 1445 sau 1446 să apară în fruntea sfatului numai sub numele din „Manea Udriște” (*Documenta*, „acte respective”).

⁹⁸ Al. A. Vasilescu, *Urmasii lui Mircea cel Bătrîn pînă la Vlad Dracul 1418—1447*, în „*Revista de istorie arh. și fil.*”, XV, *Introducere*, p. 3.: „Cu ocazia publicării am verificat din nou izvoarele menționate... am suprimat... dar am menținut... și prima domnie a lui Vlad Țepeș în 1447—1448...”

⁹⁹ I. Minea, *Vlad Dracul*, p. 113, nota 3: „Este de altfel foarte posibil că acest document este un falsificat”. În privința emitentului actului din 31 octombrie 1448 el însă își punea întrebarea dacă „nu era acest domn oare Vlad vodă Țepeș, insta-

vechi și de asemenea în ediția P. P. Panaitescu¹⁰⁰ la data indicată. În *D.I.R.* a fost antedatată prin (1437—1438)¹⁰¹, august 8^a și la fel în *Documenta*¹⁰². Recent, s-a arătat că data din textul păstrat s-ar datoră greșitei scrieri a cifrei slave (N (50) în loc de M (40))¹⁰³. În ce privește lipsa fiilor lui Vlad Dracul se va fi considerat că ea se întâlnește și în alte acte ale aceleiași domn. Probabil s-a socotit apariția aici a lui Vlad Vodă ca fiu al... „marelui și prea bunului creștin Vladul voevod” o simplă greșală de transcriere sau traducere. Unii dintre cercetători sint însă înclinați, ca și I. Minea, să vadă în acest act un falsificat¹⁰⁴.

E neîndoios că ceea ce face ca actul să pară emis la o dată anterioară anului 1441 e apariția între martori a doi boieri, despre care, cel puțin din documentele păstrate, reiese că de la o anume dată înainte nu mai apar în sfat: Badea comis și Ștefan logofăt. Dispariția din sfat a comisului Badea semnalată într-un act din 14 mai 1441, a fost pusă în discuție și de I. Minea și din aceasta scotea el că data actului s-ar putea să nu fie exactă¹⁰⁵. În adevăr Badea comisul apare în actele din cancelaria lui Vlad Dracul păstrate pînă acum, numai pînă la 23 aprilie 1441 (6949)¹⁰⁶. În actele din mai și iulie același an, ultimele acte cunoscute din prima domnie a acestuia, nu se mai întâlnește. Dar în aceste acte nu apare nici un alt boier cu titulatura de comis¹⁰⁷. În cea de a doua domnie a lui Vlad Dracul, în actul cu data de 7 august 1445 (6953) se întâlnește în această dregătorie boierul Radul¹⁰⁸. Dat fiind însă practicile de cancelarie semnalate în epocă în Țara Românească de a da ca mărturie atît pe marii dregători („primi”) cît și pe cei în subordine s-ar crede că dispariția lui Badea din sfat să nu fie decît temporară și deci să nu constituie o mărturie sigură în rezolvarea problemei¹⁰⁹. Rămîne în discuție absența dintre martori a boierului Ștefan logofătul, se pare o dată cu sfîrșitul primei domnii a lui Vlad Dracul.

După cît se poate deduce din documentele păstrate, schimbări mai importante în sfatul din prima domnie a lui Vlad Dracul au avut loc cu începerea din anul 1439. Din acest an înainte e citat în acte ca mărturie, Radul cel de al treilea fiu al domnului. Dar actul din 2 august 1439, păstrat în original, singurul din acest an care are și mărturia boierilor, dă ca vornic pe boierul Manea¹¹⁰. Actul din anul următor 1440, cu data de 16 septembrie, de asemeni un original pe pergament, dă ca vornic pe boierul Tatul¹¹¹. Actele din 1441, emise la datele de 23 aprilie, 14 mai și 30 iunie, dau din nou ca vornic pe Manea¹¹². Se naște întrebarea, data de 16 septembrie 1440 (6949) e data adevărată a actului amintit? Tatul a fost vornic înainte sau în urma lui Manea, căci nu pare de admis ca el să fi întrerupt vornicia acestuia, decît doar aparent, în cazul că e-a vornic mic.

În privința actelor din a doua domnie a lui Vlad Dracul, două la număr, de observat că unul dintre acestea, o copie în limba slavă, poartă data de 7 august 1445 (6953)¹¹³, cel de al doilea s-a păstrat numai în traducere românească, cu data

lat de turci prin begii dunăreni contra lui Dan vodă plecat la expediția alături de Iancu guvernatorul” (*op. cit.*, p. 215 și nota 3).

¹⁰⁰ Const. A. Stoide, *Contribuții*, p. 172 și notele 5, 52, 53; N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, p. 19—20 și notele aferente și Fr. Pall, *Du nouveau*, loc. cit. p. 454—458.

¹⁰¹ *Documenta*, etc., B. Țara Românească, p. 100—101, doc. nr. 90.

¹⁰² *Documenta*, p. 148, doc. nr. 84.

¹⁰³ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 20 — se citează argumentele aduse în acest sens de editorul D. Mioc, al corpusului *Documenta*.

¹⁰⁴ Fr. Pall, *Du nouveau*, p. 459; trimiteri și la I. Minea, loc. cit. la fel Șt. Andreescu, *op. cit.*, p. 35 și nota 80 cu trimitere la Minea.

¹⁰⁵ I. Minea, *Vlad Dracul*, p. 113, nota 3.

¹⁰⁶ *Documenta*, p. 160—162, doc. nr. 93.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 162—166, doc. nr. 94, 95.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 173—175, doc. nr. 99.

¹⁰⁹ În actul fără dată pe lună și zi și cu vелеatul greșit 6968, nu apare boierul comis, și „Radul spătar”, a fost socotit de editori ca eroare de traducere sau transcriere, pentru „comis”, *Documenta*, p. 172—173, doc. nr. 98, nota 1.

¹¹⁰ *Documenta*, p. 154—156, doc. nr. 83, cu „Indicțiunea greșită”.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 157—159, doc. nr. 91.

¹¹² *Ibidem*, p. 160—166, doc. nr. 93, 94, 95.

¹¹³ *Documenta*, p. 173—175, doc. nr. 99.

necompletă și evident greșită de 6968¹¹⁴. Actul din 7 august 1445, arată și el, ca și actele din ultimii ani ai primei domnii, pe Manea ca vornic¹¹⁵. Cel cu data de 6968, arată în această dregătorie pe boierul Vlaicu, iar „Manea Udrișt” apare aici în fruntea sfatului, dar fără nici o dregătorie¹¹⁶. Aceeași e situația și altor boeri din sfat¹¹⁷, ca logofăt, în ambele acte, apare boierul Cazan¹¹⁸. De observat însă că boierul Nanul, care a fost și el anchetat la Sibiu odată cu Ștefan logofătul¹¹⁹, apare și în documentele din a doua domnie a lui Vlad Dracul¹²⁰.

Pe aceste considerente noi am socotit că actul datat 7 august 1447 (6955) ar putea fi autentic. Posibil să ne fi înșelat!

Obiecții în legătură cu părerea emisă și documentată de noi a situației de pretendent în octombrie 1448 a lui Vladislav au ridicat în cărțile lor despre Vlad Tepeș atît Șt. Andreescu cit și N. Stoicescu. N. Stoicescu afirmă a fi observat chiar o contradicție din „principiu” între cele ce afirmam într-un loc al studiului și concluziile la care ajunsesem în alt loc: „C. Soide nu e consecvent în aplicarea unui principiu enunțat... după care „cînd un pretendent domnesc își spune el singur „voievod și domn al țării” sau e numit astfel de partizani și prieteni e dovadă neîndoioasă că a fost recunoscut ca domn”. Și în continuare: „aplicînd acest principiu trebuie să recunoaștem că titulatura dată lui Vladislav la 1448 ne obligă să acceptăm că el era la această dată domn efectiv, nu pretendent așa cum susține C. Stoide, op. cit., p. 174”¹²¹. Trebuie să arăt însă că N. Stoicescu nu urmează exact concluziile pe care le-am expus noi. Citatul dat necomplet de d-sa, are următorul cuprins și el se referă la recunoașterea „partizanilor și a prietenilor” nu la situația reală: „cînd un pretendent domnesc își spune el singur „voievod și domn al țării” sau e numit astfel de partizani și prieteni este o dovadă neîndoioasă că a fost recunoscut ca domn”, și-a luat și e nume de domn, peste capul domniei mele” spune voievodul în dauna căruia acționează”¹²². Deci trebuie convenit că nu există o contradicție în concluzia noastră despre pretenția lui Vladislav din august 1448. El, la data arătată, fusese recunoscut ca domn de „partizani și prieteni” și deși nu domnea efectiv în Țara Românească aceștia îl intitulau așa cum se vede în actul citat. Cazuri similare se mai întîlnesc în sec. XV și în cele următoare. De amintit în acest sens scrisoarea pretendentului Basarab care, dintr-un sat de lângă Sighișoara, la 21 ianuarie (1442) se oferă să ajute pe Brașoveni contra unui eventual atac venit din Țara Românească. El își semnează scrisoarea: „Bazarab Woywoda transalpinensis, amicus et minor vester in omnibus”¹²³. La f.1 se intitulează Vlad Dracul în cele două scrisori pe care le trimite Brașovenilor, din Făgăraș la 16 iulie 1436 și din Roya (sau Boya) la 5 septembrie același an. În ambele scrisori

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 172—173, doc. nr. 98.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 173—175, doc. nr. 99.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 172—173, redatat (1445).

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 172—175, doc. nr. 98—99, apar ca deosebiți boierii *spatar*, Dumitru în primul act și Neagoe în cel de al doilea. În actul din urmă Dumitru e boier fără dregătorie; un Radul e paharnic în primul act și Neag în cel de al doilea; un Radul e comis în actul al doilea și nici un comis nu e menționat în cel dintîi, identificat de editori cu „Radu spătar”.

¹¹⁸ *Ibidem*.

¹¹⁹ I. Bogdan, *Relațiile*, p. 261—262, doc. nr. CCXVI, și Const. A. Stoide, *Contribuții*, loc. cit., p. 180 și nota 103.

¹²⁰ *Documenta*, p. 172—175, doc. nr. 98—99.

¹²¹ N. Stoicescu, *Vlad Tepeș*, p. 22 și nota 37.

¹²² Const. A. Stoide, *Contribuții*, p. 174.

¹²³ I. Bogdan, *Relațiile*, p. 330—331, nr. CCLXXIV, „datum in una vila penes Segeswar, feria in festo sancte Agnetis”, și Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XV, p. 50, doc. nr. LXXXVIII. De observat că Bogdan datează actul ca din 1459, socotindu-l ca aparținînd lui Basarab Laiotă ceea ce ni se pare neexact: a. pentru vîrsta acestui pretendent, care-și va face apariția ca atare mult mai tîrziu; b. prin faptul că în 1460 se găsea ca pretendent „Dan voievod”, tatăl acestui Basarab Laiotă.

el își spune voievod al Țării Românești : „Transalpinarum waywoda“ și „Transilpinensis Waywoda“¹²⁴.

Evident, la datele amintite atât Basarab cât și Vlad Dracul erau numai pretendenți, dar fiind recunoscuți în mod oficial de regalitatea maghiară ca domni ai Țării Românești ei socoteau că au dreptul să se intituleze astfel. Un caz similar de observat și în privința lui Petru Aron, fostul domn al Moldovei, devenit și el un domn pribeag. În 1462, Mateiaș, regele Ungariei îl cerea Brașovenilor să i-l trimită la Buda, intitulându-l „Petrus Waywodam Moldaviensem“¹²⁵.

De altfel tratamentul la care erau supuși pretendenții domnești aflați în Transilvania, ca și în Polonia, și de asemenea titulatura care li se dădea, era în raport cu interesul de moment al conducerii centrale sau locale. În acest sens ni se pare elocventă o juxtapunere a două acte în legătură cu acel Dan, care se prezenta în cărțile sale adresate Brașovenilor ca „Dan Waywoda et dominus parcium transalpinarum“¹²⁶ și despre care avem dovezi, cum s-a arătat mai sus, că în adevăr a domnit efectiv în 1446—1447. Astfel în actul adresat de Vladislav Hunyadi, comite al Bistriței, din Kecskemet la 17 decembrie 1456 Brașovenilor, el arată că regele a trimis la ei și susține pe Dan voievod contra zisului Vlad voievod ca să-l scoată din domnie și să se înscăuneze el. Le cerea ca și Brașovenii pentru plăcerea lui să ajute pe Dan din toate puterile și cu toți oamenii lor¹²⁷.

La mai puțin de un an când rege al Ungariei era Matiaș și interesele Huniadeștilor o cereau, atitudinea lor față de cei doi protagoniști se schimbă. Acum tânărul rege Matiaș, în lupta cu Friedrich de Habsburg, împăratul Germaniei, care revendica moștenirea lui Ladislav Postumul, se găsea în nesiguranță și cu atitudinea unor centre săsești din Transilvania. De aici nevoia de a avea de partea sa pe Vlad Țepeș, domn al Țării Românești și dispozițiile date de înlăturare a pretendentului Dan. Cu acest oficiu s-a însărcinat Mihail Szilagyi, căpitan de Belgrad, închiul regelui. Într-o scrisoare adresată Brașovenilor, după ce se declara de acord cu înțelegerea făcută între dinșii și „illustrem dominum Wlad, waywodam Transalpinum, fratrem nostrum“, le cere ca „să nu îngăduie, ci să alunge dintre dinșii pe un oarecare Dan, care se dă drept voievod al Țării Românești“¹²⁸. Aceste date puse în legătură cu problema ridicată de apariția lui „Vladislav Vodă“ în Transilvania în august 1448, ar arăta numai o posibilitate ca acesta din urmă, la data indicată să fie numai pretendent. Există, credem și o altă mărturie din care se poate deduce că la data aceasta și încă ceva mai târziu, domn în Țara Românească era Vlad (Țepeș) și ca atare Vladislav nu putea fi decît pretendent. E vorba despre actul cu data de 7 martie 1448, prin care guvernatorul Ioan de Hunyadi poruncește Brașovenilor ca, pentru difuzarea noii monede ungare în Țara Românească, să se adreseze : „hominibus potiorum“¹²⁹. Dacă, arătam noi și în nota anterioară, la acea dată ar fi existat în Țara Românească o domnie favorabilă statului unguresc, adică dacă ar fi domnit Vladislav se înțelege că Hunyadi ar fi recomandat Brașovenilor să i se adreseze lui și nu

¹²⁴ I. Bogdan, *Relațiile*, p. 312—313, nr. CCLII și CCLIII.

¹²⁵ Hurmuzaki, *Documente*, II, 1, p. 4, doc. nr. 5.

¹²⁶ Act din 2 aprilie 1459 (Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XV₁, p. 50—51, doc. nr. LXXXIX).

¹²⁷ ... dominus noster rex ... misit hunc Daan Waywodam contra prefatum Wlad Waywodam, ut ipsum d. suo regno eicere et in regno eodem ipse waywoda fieri debeat qui domino nostro regi omni modum fidelitatum tenere promisit, et hunc regno; ideo vestras amicitias presentibus rogamus multum diligenter, quatenus praefato Daan waywodae propter nostrum favorem cum omni auxilio et subsidio quibus poteritis fieri velitis et adesse et gentes quas poteritis penes ipsum dare velitis et aliud petimus non faciatis“ (Gündisch, *Urkundenbuch*, V, p. 555, doc. nr. 3056).

¹²⁸ ... „quedam Dan, qui se pro waywoda Transalpinus gerit, in eorum medium non tenebant neque fovebunt sed de eorum medio relegabunt et compellent“ (act din Sighișoara, 23 noiembrie 1457, Gündisch, *op. cit.*, p. 579—580, doc. nr. 3091).

¹²⁹ Gündisch, *op. cit.*, p. 243, doc. nr. 2635 din 7 martie 1448.

eventual unor boieri ¹³⁰. Aceste concluzii ale noastre, N. Stoicescu le combate dînd altă interpretare în legătură cu dispozițiile luate de Guvernator prin actul amintit. După d-sa dacă Ioan de Hunyadi, aflat atunci la Timișoara, cerea Brașovenilor să se adreseze fruntașilor din Țara Românească în privința circulației banilor, acest lucru „ar putea fi un indiciu că la data amintită, în urma unor lupte pentru tron, necunoscute nouă, Iancu nu știa nici el cine este domn al țării”. Admițînd posibilitatea unor astfel de lupte d-sa observă că scrisoarea nu pledează „nici pentru domnia lui Vlad Tepeș la data amintită”, susținînd că „dacă ar fi existat „o conducere cu care Hunyadi și oamenii săi nu puteau trata” cum crede Stoide (p. 172), este greu de acceptat ideea că Iancu s-ar fi putut adresa boierilor peste capul domnului. Boierii făceau și ei parte din conducere — iar dacă exista un domn ei nu puteau rezolva problema fără asentimentul acestuia” ¹³¹. Dar atunci pentru ce Hunyadi a scris Brașovenilor de a se adresa fruntașilor țării, nu pentru că se aștepta ca domnul să nu-i fie favorabil? De altfel trebuie să mărturisesc că ni se pare mult mai greu de acceptat ca Hunyadi să nu fi cunoscut, de la Timișoara, situația din Muntenia la acea dată, decît ca el să fi cerut Brașovenilor că pentru rezolvarea acestei afaceri de natură economică să se adreseze boierilor. Rezolvarea ei se putea face și de boieri, cu sau fără consimțămîntul domnului, care de altfel avea și el tot interesul ca afacerile de negoț să-și continue cursul obișnuit, căci numai astfel se puteau aduce venituri la camera domnească.

În rezumat concluziile la care am ajuns noi și pe care le-am argumentat în cuprinsul discuțiilor de față, sînt următoarele: din informația păstrată în legătură cu evenimentele din anii 1446—1450, trebuie să se conchidă că numai în toamna și iarna anului 1446 a avut loc atacul lui Hunyadi asupra Țării Românești, sub pretextul unei campanii antiotomane în regiunea Nicopol. Îl însoțea pretendentul Dan. Acest atac este atestat de corespondența lui Ioan de Zredna, datată din 15 ianuarie 1447. Nu ni se pare că argumentul invocat de Fr. Pall, al unei expediții organizate de Hunyadi în această epocă în contra teritoriilor austriece ar fi făcut imposibilă o astfel de expediție. Cercetări recente au arătat că Hunyadi n-a luat parte în persoană la luptele de la granița apuseană a Ungariei. Trebuie să se deducă așadar, că în timp ce unități ale sale în subordine luptau contra „regelui romanilor” sau poate după încheierea ostilităților în această parte, Hunyadi a coborît în Țara Românească, pînă la Nicopole, fără alte consecințe pentru relațiile cu turcii. Cu acest prilej, în împrejurări probabil apropiate de relatările din Dlugosz și Chalcocondil, Vlad Dracul a fost înfrînt și suprimat.

În preajma datei de 13 iulie 1447, Vlad Tepeș, ajutat de boierii legați de familia sa și de begii turci de graniță, a izbutit să scoată din domnie pe Dan III și să-l constrîngă să treacă în Transilvania. La aceeași dată, dar independent de dînsul, a trecut muntii și fratele său „Ladislaus Wolachus” pe care Hunyadi îl recomandă cu căldură atenției magistratului brașovean.

Către sfîrșitul anului 1447 (noiembrie-decembrie) a avut loc o a doua expediție transilvano-ungară în Țara Românească. Aceasta avea de scop scoaterea din domnie a lui Vlad Tepeș și, probabil, înlocuirea lui cu Vladislav. La ea nu pare să fi participat și Hunyadi. Cum am încercat să argumentăm nu putem crede că poate fi vorba despre o uzurpare a tronului Țării Românești de către guvernatorul Ungariei în decembrie 1447.

¹³⁰ Const. A. Stoide, *Contribuții*, p. 172.

¹³¹ N. Stoicescu, *Vlad Tepeș*, p. 21, nota 32. În sprijinul tezei d-sale Stoicescu citează și pe C. Mureșan (*Iancu de Hunedoara*, p. 142) care de asemenea crede că „situația din Țara Românească era în acel moment confuză, probabil din cauza unor lupte între partide, în care nu e exclus să se fi amestecat și turcii”.

UN DOCUMENT INEDIT DE LA IEREMIA MOVILĂ VOIEVOD DE DALILA-LUCIA ARAMA

Documentul prezentat aduce noi mărturii despre satul — dispărut acum — Mediești sau Medeești, situat pe apa Moldovei, în ținutul Suceava.

Numele s-ar părea că îi vine de la Mihail Medeu care dobîndește moșia pentru slujbă dreaptă și credincioasă față de Iliăș voievod (1432—1433), de la care avea privilegiul de vislujenie amintit în documentul din 1533 martie 6, emis la Vaslui, prin care, pe lângă alte proprietăți, i se confirmă lui Costea Albotă postelnic și „o bucată de pămînt din hotarul Medeeștilor, din hotarul de jos, dinspre Oniceni“ arătîndu-i-se și hotarele: „începînd din matca Șomuzului drept la un stîlp și de acolo peste șes și peste pîriul Medeeștilor, la un stîlp, și de acolo la deal, către dumbravă, peste drum, la un stîlp și de la acest stîlp, sub dumbravă, la alt stîlp și de acolo la dumbravă, la un stejar care este însemnat, la hotar“¹.

Un alt strămoș al beneficiarilor documentului din 1606 este Isaico pietrar pe care-l mai întîlnim într-un act de la Iancu Sasul².

Satul Mediești este menționat încă în alte cîteva acte din sec. XVII și XVIII³ și trebuie să fi fost situat lângă Drăgușeni, Șoimărești și Oniceni și exista și în prima jumătate a sec. XV⁴.

Numele satului ca și al aceuia care i-a dat acest nume s-ar putea pune în legătură cu slavonul *малъ* = micre, în regiune existînd din vechime prisăci.

¹ Doc. privind istoria României, A, Moldova, XVI, vol. I doc. nr. 317.

² Pentru spița de neam a unora din cei care au stăpînit părți din Mediești cf. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IV, p. 109.

³ La 1643 oct. 27, Damian, fiul Solomieii, pierzînd 50 de oi ale lui Pavăl vornic, își zălogește partea de ocină din Mediești pînă va plăti paguba (*Surete și izvoade*, III, p. 61—62); 1670 martie 9: Solonca, fiica lui Andronic Obraz din Mediești, împreună cu fiii săi vind a patra parte din Mediești lui Gheorghe armașul, cu 35 lei (*ibid.*, IV, p. 109); 1681 ian. 17: Parasca, fiica lui Dumitru Năvălici, vinde partea ei de moșie din Mediești, a opta parte din tot satul, din stîlpul lui Trif, cu vad de moară în Moldova și cu locuri de prisăci, lui Gheorghie serdar (*ibid.*, V, p. 100—101); 1681 ian. 20: Lupul, fiul popii Ni-coară, lasă cu limbă de moarte lui Gheorghe serdar partea sa din Mediești, ca să-l grijească după trecerea din viață (*ibid.*, V, p. 101); 1710 aug. 29: Grigoraș Drăguș, fiindu-i dator lui Negoită comis, îi dă partea sa din Mediești, pe care tatăl său o cumpărase de la Lupul al preotesei (*ibid.*, VIII, p. 20—21).

⁴ Cf. M. Costăchescu, *Documente de la Petru Rareș*, manuscris la Bibl. Acad., A—1937, p. 339.

Legat de satul în discuție este pîriul *Mediasca* din jud. Suceava, ce izvoarăște din pădurea Huhurezul, sub numele de Subîirelul, schimbat mai departe în Pîriul Mare, iar din satul Ruși înainte se numește *Mediasca* și se varsă în Moldova⁵.

1606 (7114) martie 22, Iași.

† Мл(с)тію Бжію ми, Нw, Єремїа Мо҃гїла вoвo(дa) г(с)п(д)рѣ Зeмлн Молдавскон. Знаменїто чиним ис снм лн(с)том нашим в(ъ)сѣм кто на нем вѣзри(т) или чточїи є҃го вєлиши(т), w(ж) прїидошѣ прѣ(д) нами и прѣ(д) 2 всїми нашимн мо(л)давскимн || болѣри великимн и малымн, наши слѣгн Пндроник и бра(т) є҃го, Герасим, и сестри и(Х) Одоклѣ и Тодосїа и Ирїна, дѣти Гїw(р)гїи, и племенник и(Х), Дсмитрѣ Бєлїи, снз Пѣраски, вѣск Ѡдо- 3 клїи, вєси вѣщїи Флѣк(к) || и прѣвнщїи Исанко пїетрар; и ти(ж) племенниковє и(Х), Кѣзакѣа и сестри є҃го, Тѣдoрa и Пнгїлїна н...¹ка, дѣти Пни прѣвѣси и пле- 4 менїца и(Х), Па(с)тѣ и Соломїа, дѣти Єтонки и племенїца и(Х) Дсмитра, 4 дочка || Черни, вѣси вѣщїи П(н)дрїи; и тако(ж) дєрє племенниковє нх, слзгѣ наш Захарїа хѣнсар и бра(т) є҃го...¹ Соломїа, дѣти Пѣраскии Шефан и Каснлїе 5 и Марїа, дѣти Магдїи, и Пндроник и Накѣа и Го(р)ча и Пнгїлїна, || дѣти Каснлїе, и Пнгїлїа, дѣща Козми и тѣ(т)ка и(Х) Баснлїа, дѣща Ърѣти, вѣщїи Марѣш...¹ <тако>(ж) дєрє племенїца и(Х) Мѣрика, дѣща Пгѣфїи, и Ър- 6 вара, дѣща Ирїни, и племенник и(Х) Пндроник и Гаврїа и Мєдїа(н)ка || ...¹ То- 6 досїи, вѣси вѣщїи Ърїкїану...¹к прѣвнщїи Исанко пїетрар...¹ свѣдѣтелство сѣ мнози болѣри и воинїци прѣ(д)ни...¹ w(т) двор г(с)дѣа ми и сѣ wкол- 7 нимн и(Х) мєжїшии и сѣ лн(с)т || за свѣдѣтелїе w(т) шо(л)тѣа и w(т) вї прѣгари w(т) трѣг Бєа и рєкѣчи єрє прїкнлїе что имал прѣдѣ(д) нх Исан...¹ 8 <поконна>гo Плїа вoвoдн и за потєрѣждїнїе что имали дѣдовє и(Х)...¹ Пн- 8 дрїнка и Марѣшка и Ърїкѣнѣа w(т) Стєфанн вoвoдн и w(т) || Плѣдандра вoвoдн на сєло Мєдїїшїи на Мо(л)давѣ, что є(ст) по wбѣ(х) стран Мо(л)- 9 давѣ и сѣ...¹с>тѣпа(х) ѣ Молдавѣ что є(ст) Хотар по wбѣх стран Мо(л)- 9 давѣ...¹ѣ воло(с)т Сѣвѣстїи, а ти(Х) прїкнлїе вѣси нзгїи влн за кон(с)ко Мнїлѣа вoвoдн когда наплѣнїши сѣ вѣсѣ нашѣа зємлѣ Мо(л)довска за во- 10 н(с)ка є҃го.

Пно ми вндѣ...¹ка свѣдѣтелствон м(ко) є(ст) нм прѣа w(т)нїна и дѣ(д)нїна и дєржа(т) єи...¹ѣда и тѣ(ж) вѣс(ж) w(т) нїкогo не нмаю(т) а 10 ми тако(ж) || дєрє и w(т) на(с) далн и потєрѣднїи є(с)мн вѣсѣм <тїм> кншє писаннїм на тоє прѣ(д) вншє рєчєннoє сєло Мєдїїшїи <на оѣбѣ(х) стра(н) Мо(л)давѣ и сѣ мѣстo за млн(н) и за стѣпа(х) како да є(ст) нм и w(т) 11 на(с) ѡрїк и w(т)ннїѣ сѣ вѣсѣм дохoдoм нм и дѣти(м) нх || и вншѣчoтoм и прѣвншѣчoтoм и прѣвѣрѣчoтoм и вѣсѣм рoдѣ и(Х) кто (с) нм нзбєрє(т) нн- влн(ж)нїи, нпoрѣшнoє нїколѣн(ж) на вѣкн.

П хотар томѣ прѣ(д) кншє писаннoмѣ слзг Мєдїїшїи да є(ст) на wбѣх 12 странн Молдавѣ іако(ж) вїло нз || вѣка, а w(т)кѣ нншн(Х) странн да є(ст) по євoннн хотарн w(т) вѣсѣкн(ї) стoрoнн, по кѣда нз вѣка wжнєвлн.

П на то є(ст) вѣра нашєгo г(д)ка ми вншє писаннoгo ми, Нw Єремїа 13 Мо҃гїла вoвoдн, и вѣра прѣкѣзѣвѣннїи н срѣдн(ч)нн(Х) чѣ(д) г(с)дѣа ми,

⁵ Marele dicționar geografic al României, vol. IV, p. 301.

- Ив Ко(с)тантина боеводи и Плевандра боеводи и Богдана боеводи и вѣра
 козаров наших: вѣра пна Нистира ѿрѣке великаго дво(р)ника До(л)нѣн Заман,
 14 вѣра пна Кр(с)ти дворник Горнѣн Заман, вѣра пна Гинв(р)гѣн || прѣкълаба
 Хотинскаго, вѣра пна Гинв(р)гѣн и Ионашко прѣкълабен Немецки(х), вѣра
 пна Манолѣ и пна Кр(с)ти прѣкълабен Романски(х), вѣра пна Ѡржшаге(т)-
 15 мана и прѣкълаба Сѣчаскаго, вѣра пна Бръновскѣн по(с)те(л)ника, || вѣра
 пна Тоадѣр Кѣверницѣ спѣтар..¹ вѣра пна Кърѣмман чашника, вѣра пна Грн-
 горѣе столѣнника, вѣра пна Симнв(н) Строн(ч) кнстѣрника, вѣра пна Бо-
 ронтарѣ комиса и вѣра възѣхъ боиро(в) нашихъ молдавски(х), велики(х) и
 мали(х). ||
 16 И по нашимъ животѣ, кто възде(т) г(с)п(д)ра(м)...w(т) дѣти наши(х)
 или w(т) нашего рода или...
 17 понѣ(ж) е(ст) имъ права w(т)нина и дѣ(д)нина. И на нѣвѣшюу крѣпо(ст) и
 потвержденіе томѣ възвѣмъ... вѣрномѣ и почетенномѣ болѣрнѣмъ нашемѣ
 18 Строн(ч) великомѣ логофе(г) писати и нашемъ пѣча(т) прикѣзати къ сѣмъ
 истинномѣ ли(с)тѣмъ.

Писалъ Ирсеніе Навождатко, ѿ Исо(х), вѣтохъ срѣдѣ ли(с)ца ма(рт)ъ кѣ дни.
 <Pe plicatură>: Строн(ч) лѣгѣ m.p. и ако(н) нмѣ(т) дати.

† Din mila lui Dumnezeu, noi, Io Eremia Moghilă, voievod, domn al Țării Moldovei. Facem cunoscut cu această carte a noastră, tuturor celor ce o vor vedea sau o vor auzi citindu-se, că au venit înaintea noastră și înaintea tuturor boierilor noștri moldoveni mari și mici, slugile noastre Andronic și fratele său Gherasim și surorile lor, Odochia și Todossia și Irina, copiii lui Gheorghie, și vârul lor Dumitru Beleî, fiul Părscai, nepotul Odochiei, cu toții nepoți ai lui Fleac și strănepoți ai lui Isaico pițtar; și de asemenea veriilor lor, Căzucul și surorile sale Tudora și Anghelina și... ca, copiii Anei preoteasa, și vara lor, Nastea și Solomia, copiii Stancăi, și vara lor Dumitra, fiica Cernei, cu toții nepoți Andrei; și de asemenea veriilor lor, sluga noastră Zaharia hînsarul și fratele său... Solomia, copii Părscai și Ștefan și Vasile și Maria, copiii Magdei, și Andronic și Nacul și Gorcea și Anghelina, copiii lui Vasile și Anghenia, fata Cozmei, și mătușa lor Vasilica, fiica Uritei, cu toții nepoți Măruș<căi>; și de asemenea vara lor Mărica, fata Agafiei și Vărvara, fiica Irinei, și vârul lor Andronic și Gavril și Medianca... Tudossiei, toți nepoții lui Urichianu... strănepoți lui Isaico pițtar... măturie cu mulți boieri și ostași de mai înainte de la curtea domniei mele și cu vecinii lor de prin prejur și cu carte de măturie de la șoltuz și de la cei 12 pîrgari din tîrgul Baia și spunînd că privilegiile ce le-a avut străbunicul lor Isaia... răposatul Ilie voievod și de întărire ce le-au avut bunicii lor... Andreica și Marușca și Uricheanu, de la Ștefan voievod și de la Alexandru voievod, pe satul Medieștii pe Moldova, care este pe amîndouă părțile Moldovei și cu... pive în Moldova, al cărui hotar este pe ambele părți ale Moldovei... în tînutul Sucevei, aceste privilegii toate s-au pierdut din pricina oștilor lui Mihail voievod, cînd s-a robît toată țara noastră a Moldovei de către oastea lui.

Deci noi văzînd... măturie și că le este dreaptă ocină și dedină și o stăpînesc... și pîră cu nimeni nu au avut, și noi de asemenea și de la noi, am dat și am întărit tuturor acestor de mai sus scriși, acel mai sus zis sat Medieștii pe ambele părți ale Moldovei, cu loc de moară și de pive, să le fie și de la noi uric și ocină cu tot venitul, lor și copiilor lor și nepoților și răstrănepoților și întregului lor neam, cine li se va alege mai de aproape, neclintit nicio dată în veac.

¹ în orig. : „Nistir“.

Iar hotarul acelui înainte sus scris sat Medieştii să fie pe amîndouă malurile Moldovei, după cum a fost din veac, iar de către celelalte părţi să fie după vechile sale hotare, din toate părţile, pe unde au folosit din veac.

Iar la aceasta este credinţa noastră a domniei mele mai sus scrisului noi, Io Eremia Moghilă voievod, şi credinţa preaiubiţilor şi din inimă fii ai domniei mele, Io Costantin voievod şi Alexandru voievod şi Bogdan voievod şi credinţa boierilor noştri: credinţa panului Nistor¹ Ureche mare vornic al Ţării de Jos, credinţa panului Cîrstea vornic al Ţării de Sus, credinţa panului Ghiorghe pîrcălab de Hotin, credinţa panului Ghiorghe şi Ionaşco pîrcălabi de Neamţ, credinţa panului Manole şi a panului Cîrstea pîrcălabi de Roman, credinţa panului Orăş hatman şi pîrcălab de Suceava, credinţa panului Bărnovschi postelnic, credinţa panului Toader Veveriţă spătar, credinţa panului Căraîman ceaşnic, credinţa panului Grigorie stolnic, credinţa panului Simion Stroici vistier, credinţa panului Vorontar comis şi credinţa tuturor boierilor noştri moldoveni, mari şi mici.

Iar după viaţa noastră, cine va fi domn, dintre copiii noştri sau din neamul nostru sau deoarece le este dreptă ocină şi dedină.

Iar pentru mai mare putere şi întărire a tuturor celor <de mai sus scrise, am poruncit> credinciosului şi cînstitului boierului nostru pan Stroici mare logofăt să scrie şi să lege pecetea noastră la această adevărată carte a noastră.

A scris Arsenie Nebojatco, la Iaşi, în anul 7114 <1606> luna martie 22 zile.

<Pe plicatură> : Stroici logofăt m.p.
Şi are să dea 1 cal.

Pergament (54×31 cm), rupt şi şters la îndoituri, pecete atîrnată, pierdută.
Colecţie particulară.

DOUĂ DOCUMENTE INEDITE DIN SECOLUL AL XVIII-LEA

DE

I. CAPROȘU

Cele două acte pe care le publicăm se conservă la Muzeul de literatură rusă (Casa Pușkin) din Leningrad, în fondul de documente al familiei boierești Sturdza. Foarte variat în privința cuprinsului actelor, acest fond conține, între altele, numeroase perilipsisuri de acte Sturdzești din secolele XV—XVIII care îl pot interesa pe medievist și, îndeosebi, pe editorul de documente; într-un mic dosar se păstrează și patru acte românești răzlețe: două în limba greacă (nr. 3 și 4, din 1787 și 1822) și cele două în limba română, pe care le publicăm în continuare, considerînd că introducerea lor în circuitul științific nu e lipsită de folos.

În sfîrșit, menționăm că pe hîrtia din secolul al XIX-lea în care sînt înfășurate aceste documente se precizează și cui au aparținut: „Chrisobule ou patents de M(onsieur) prince Mourousi concession faite a sa fille M(ada)mme Sultane de Stourdza“.

Edităm aceste acte după principiul unanim admis astăzi al transcrierii fonetice interpretative; întregirea cuvintelor prescurtate s-a făcut prin paranteze rotunde.

1.

1741 (7249) aprilie 25, Iași. Grigore Ghica voievod interzice vînzarea de către moldoveni a ierbii de coasă străinilor.

† **Нв Григорѣ Гѣка воєвода, в(о)жю м(н)л(о)стѣю г(о)сп(о)дарь Землѣ Молдавскѣ**¹. Facem ști(i)re, cu acest testament al domnii mele, tuturor cui să cade a ști că, jăluindu-ne toți lăcuiitorii țării, arhieriei și egumeni și boiari mare și mici cum și alții toți, arătînd că mai înainte vrême să agiutorie mulți și să chivernosia cu alișveriușul finului; iară acum, de la o samă de vrême încoace, au lipsit acea chivernisială de la mina tuturor, apucînd acel alișveriuș streinii, ș-au cerut dreptate.

Pentru care domnia mea, împreună cu tot sfatul nostru, am socotit și într-acesta chip am așădizat cum vom arăta mai gios; nime din lăcuiitorii țării carei au moșii în toată țara, nici arhieriei, nici egumeni, nici boieri, nici breslași sau țărani, nime să nu fie volnici a vinde iarbă de coasă la nici un chip de om strein, nici a turci, nici la creștini, nici la arman(i), nici la jidov(i), nici la ungur(i), la nici un fel, fără cît lăcuiitorii țării, unul altul să aibă voe a vinde iarbă de coasă, iară carei nu ș-or găsi musterei să-și(i) vindă iarbă, să-și(i) facă el finul, iară a o vinde la oameni streini, cum am arătat mai sus, nime să nu cutédză a vinde nici a să agiunge cu vrun chip de meșterșug să facă vreo chivernisială

¹ + Io Grigorie Ghica voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Moldovei.

cu niscari oameni streini, că, carele s-ar afla oricind c-au înblat cu mijlocire de meștersug împotriva testamentului domniei mele, unul ca acela să va globi de la visterie și s-a pedepsi ca un călcătoriu de poronca domnească; iară lăcuiorii țărâi, toți de la mare pînă la mic, volneci să fie a face fin și a să chivernisi cu acest alișveriş după cum au fost și mai înainte, iară carei din streini, oricine ar fi cumpărat locuri de finață cu vrème hotărită și nu s-ar fi plinit pînă acum sorocul, să să socotiască vrème ce va fi mai rămas și cît s-a căde, să-i întoarcă cel cu moșia, iară neavînd bani cel cu moșia ca să întoarcă, să meargă acel moșan la arhierci sau la boieri să arete cîți bani au rămas să întoarcă să-i dea banii să plătiască. Și acel boieriu ce va da banii, va cosî iel moșia pîră i s-a plini sorocul, iară acel strein a mai cosî fin volnec să nu fie.

Și întărim domnia mea acest testament cu tot sfatul domnii mele ca să să păzască nestrămutat cum arătăm mai sus; și nime altul să nu să amestece. Aceasta scriem.

Оу Мс, к(ъ) л(ѣ)тъ ꙗзмоу м(ѣ)с(ѣ)ца апрѣла кѣ.
Нѡ Гргѡръѣ Гнка воєвода¹ <m.p>.

Arhiva Sturza, A.G. Fond nr. 288, opis 2, nr. 88 (nr. 1). Orig., hîrtie difolio (44,5 × 30,5 cm.), pecete mică, timbrată.

2.

1757 (7265) ianuarie 10. Constantin Cehan Racoviță voievod dăruiește bisericii Sf. Mihail din Soroca o bucată de loc din hotarul tîrgului cu același nume.

Нѡ Кѡстандин Мнѣхѡ Цнѣхѡ Раковнцѣ(ъ) воєвода, в(о)жнѡ м(н)л(о)стѡу р(о)сп(о)дѣрѣ зѣман Мѡладѡскѡ¹. Facem știri tuturor cui să cade a ști, de vrème ce ni-am înștiințat domnie mea de la cinstit părintele și rugătoriuл nostru, svînția sa chiar Innocentie episcopul Hușului, pentru o, sv(i)ntă biserică den tîrgul Sorocii, unde să cinsteste și să prăzmuește hramul săborul sv(i)ntului ărhanghel Mihail, cum că este făcută acea biserică de răposata preiubita maica noastră, și fiind slabă de popor și neavînd altă chivernisală cu care să să poată sprejeni preot(ii) să să păzască cu orînduiala ce să cade unui sv(i)ntu dumnezeiascu lăcaș, socotit-am domnie mea și am afierosit acestii sv(i)nte beserici o bucată de loc den hotarul tîrgului Sorocii ce s-au aflat c-au mai rămas afară den locul ce s-au afierosit iară(s)i de domnie mea svintei Episcopii Huș(i)lor și, afară de alte dani mai vechi, cît loc au mai rămas slobod nedat nemărui, tot locul acela l-am afierosit sv(i)ntii bisărici acestie ca să-i fie dreapta afierosire și moșie stătătoare cu tot hotarul și cu tot venitul nestrămutată în veci; însă biserică aceasta fiind la eparhie Hușilor, s-au dat în sama și purtare de grijă a sv(i)ntii sale cinstit părintelui și rugătorului nostru chir Inocentie episcopul Hușilor ce să-i poarte de grijă și pre tot anul să să cerceteză de sv(i)ntia sa venitul acestii moșii mai sus arătate ce cu acest venit să chivernisască sv(i)nta biserică cu preot nelipsi(i) și alte trebuință ce va mai ave ca să să afle de a purure biserica deschisă și să să păzască cu orînduiala sa și pe urma sv(i)ntii sali mai sus numitului episcop și urmașii sv(i)ntii sale ce după vremi să vor alege a fi episcopi la această sv(i)ntă episcopie de cătră toț(i), tot asemenea să să păzască această biserică cu purtare de grijă cum arătăm mai sus.

¹ La Iași, în anul 7249 <1741>, luna aprilie, 25. Io Grigorie Ghica voievod <m.p>.

² Io Costandin Mihail Gihan Racoviță voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Moldovei.

Și pohtim și pre al(i) luminați domni ce Dumnezeu va rîndui pre urma noastră ca să nu surpe afierosire noastră după cum nici noi n-am strămutat afierosirile altor domni ce-au fost înainte de noi, ci mai virtos să întăriască pentru a domniilor sale pomenire vecinică.

Е лѣт(о) 7265 г҃и(ар҃х) І.

Нѡ Кѡнстандинъ воиѡвдѡ <m. p.>.

Н<он Богданъ> велѡ лѡг(о)ф(ѣ)т проч(н)т.

Проч(н)т г҃ л(ѡ)г(о)ф(ѣ)т¹.

<Pe verso, însemnare contemporană> : Pentru tîrgul Sorocii.

Arhiva Sturza, Nr. 2. Orig., hîrtie difolio (44×31 cm.).

¹ În anul 7265 <1757> ianuarie 10.

Io Constandin voievod.

I<on Bogdan> mare logofăt a citit.

A citit al III-lea logofăt.

UN DOCUMENT CĂMĂTĂRESC INEDIT DE LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

de

DAN RÎPĂ-BUIGLIU și NICOLAE VASILESCU-CAPSALI

Publicăm în cele ce urmează un document ce invederează practica împrumuturilor bănești boierești și care evidențiază extensiunea fenomenului cămătăresc de la sfârșitul secolului al XVIII-lea în Moldova¹, ce îngloba diverse categorii sociale și etnice, precum și posibilitățile pecuniare ale unuia dintre marii cămătari autohtoni, vel vornicul Costache Balș².

Documentul se prezintă sub forma unui caiet manuscris, bine păstrat, în — 8°, de 80 file nenumerotate, de 22 × 16 cm și cu hîrtia albă și cerată fără filigran.

Manuscrisul este complet ca text, dar incomplet în paginație, căci ultimele nouă foi nenumerotate au fost tăiate.

Legătura manuscrisului lipsește, titlul fiind scris pe o foaie comună, liminară.

Deși manuscrisul, nu are consemnat pe el numele proprietarului „Catastifului...”, știm totuși datorită provenienței lui, că el aparține familiei Balș din Moldova. Este vorba de Constantin (Costandin sau Costache) Balș, marele latifundiar și cămătar moldovean de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și din primul pătrar de veac XIX.

Menționăm, totodată, că manuscrisul — document — adus în cîmpul discuției noastre — se află în posesia lui Nicolae Vasilescu Capsali din București.

Documentul oferă prin conținutul său o serie de elemente importante, deoarece datorită lui, se poate vedea puterea economică a unui mare proprietar de pămînt, posesor și al unui însemnat capital destinat creditului particular și sistemul de dobîndă — destul de diferențiat — perceput de la împrumutători.

Textul a fost scris de o singură mînă și, așa cum reiese din lectura documentului, însuși Costache Balș a ținut evidența contabilă, în mod regulat și destul de îngrijit, după cum se observă din rubricarea catastifului — tip registru contabil, pe patru coloane: suma banilor împrumutați, numărul curent al debitorilor în cadrul aceleiași ținut, specificarea ținutului din care provin debitorii, nominalizați cu menționarea zapiselor anterioare de împrumut, dobînda percepută și eventualul zălog de debitor, precum și „scara” manuscrisului.

Din analiza atentă a unui astfel de întins document mai reiese o serie de elemente, pe care le evidențiem în continuare.

Suma globală împrumutată este de 77 874,37 lei, ea apărînd defalcată pe ținuturi, astfel:

Neamț cu 24 993,30 lei, Roman cu 24 631,4 lei, Dorohoi cu 8 750 lei, Iași cu 7 816 lei, Suceava și ținuturile peste Cordon (graniță) cu 5 787 lei. Putna și Bacău cu 2 588 lei, Covurlui cu 1 579,93 lei, Botoșani cu 1 468,30 lei, Soroca cu 450 lei și Vaslui cu 350 lei.

¹ Vezi I. Caproșu *Camătă și cămătari în Moldova în epoca fanariotă (1711—1821)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol» — Iași, tom. VIII (1971), p. 27—59.

² *Ibidem*, p. 29 (și nota 1) și p. 44; S. Zotta *Un firman de înlăturare pentru moșia Trifești, confiscată după uciderea lui Grigore Ghica Vv.*, în „Revista istorică”, an. XIV, nr. 1—3, ianuarie-martie, 1928, p. 53—55; C. C. Giurescu *Contribuții la studiul originilor dezvoltării burgheziei române pînă la 1848*, București, 1973, p. 159 și 174—175; cf. și *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. II, Moldova, Ed. Acad., Buc., 1966, p. 571, nr. 576.

Împrumutul banilor apare ca fiind efectuat în perioada cuprinsă între 2 aprilie 1772 și depășind data de 20 iunie 1790 — așa cum o atestă zăpisele date.

Repartiția pe ani a zăpiselor ne dă următoarea statistică: — în 1772, 1773 și 1781 cîte un zăpis; în 1775, 1776, 1778, 1779 și 1782 cîte două zăpise; în 1780 trei zăpise; în 1783 cinci zăpise; în 1784 zece zăpise; în 1785 șaptesprezece zăpise; în 1786 treizeci și șapte de zăpise; în 1787 douăsprezece zăpise; în 1788 șapte zăpise; în 1789 treizeci și unu de zăpise, ca să ajungă, în 1790, la numărul record, de șaiseci și trei de zăpise.

Sumele împrumutate variau de la cîteva zeci pînă la cîteva mii, — sumele mai mari fiind date în pungi.

Sistemul de percepere a dobînzii apare diferențiat, astfel:

a) În cele mai multe cazuri dobînda era percepută la pungă, lunar — ceca ce în limbajul documentului ne apare în expresiile: „cinci lei de pungă lunar [= 14 % anual]“, „zece lei de pungă pe lună (= 24 % anual)“;

b) Dobînda era luată și „din zece doisprezece“ adică în procent de 20% — luată și în cazul împrumutului de 400 lei efectuat la 17 august 1775 către doamna Ecaterina³, soția lui Grigore III Ghica voievod.

c) La suma de 2 500 lei împrumutați de „Lupul jidov focșănean ot Roman“, în 300 de galbeni împărătești, dobînda era de 1 galben la suta de lei pe lună, iar la ceilalți 1 000 de lei, de 5 lei la suta pe lună (= 12%).

d) Într-o situație, boierul cămătar lua — pe lîngă dobînda bănească — și un poloboc cu vin.

e) Dobînda se specifica — în unele cazuri — că va fi luată după cum „umblă la visteria împărătească“ sau precum „umblă la vînzarea împărătească“.

Banii erau dați cu împrumut, uneori, în baza garanției unor chezași, menționați nominal în zăpise. Împrumutul era solicitat nu numai de persoane — luate individual, ci și de sate, (cazul satului Puțeni din ținutul Covurului).

În practica împrumutului se aplica zălogirea (amanetarea), obiectul acestui sistem constituindu-l: moșiile — sate luate pînă la jumătatea lor, cîrțile de moșii, bunuri imobiliare (case, moară, circume, dughene, vase de horică și diverse lucruri de preț. În primul caz sînt zălogite moșiile Onișcani, Sohodoi, Munteanu, Sirbi, Mogoșești, Dolhești, Galbeni, Hociungi, Săcuieni și Porcești din ținutul Neamțului, Săbăoani din ținutul Romanului și Dorosăuți din ținutul Cernăuților. În al doilea caz sînt amanetate de către boierii debitori lanțuri de aur, mărghărintare, inele cu briliante, cercei „cu smaragde“ — așa cum a procedat spătăreasa Smaragda Racoviță.

Printre împrumutători observăm membri ai familiilor boierești moldovene, ca Balș, Iamandi, Crupenschi, Canano, Tăutu, Sturdza, Dubău, Donici, Roset, Racoviță, Arbore și Ghica. Documentul mai evidențiază totodată și o interesantă onomastică.

Proveniența împrumutătorilor dovedește multitudinea localităților în care sistemul de împrumut, aceasta avînd caracteristica unui fenomen generalizat, la scara întregii țări a Moldovei, în ultimul sfert al veacului al XVIII-lea, înregistrîndu-se următoarea statistică: trei localități în ținutul Roman; 22 în ținutul Neamț; patru în ținutul Iași; două în ținutul Dorohoi; patru în ținutul Botoșani; una în ținutul Soroca; cinci în ținuturile Suceava și „peste Cordon“; două în ținutul Covurului; una în ținutul Bacău.

Catastroful lui C. Balș reprezintă doar unul din multe cazuri de cămătărie de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea în Țările române — element constituit al îndelungatului și complexului proces de formare a burgheziei românești⁴.

Printre persoanele care au ajuns să se împrumute la C. Balș, aflăm pe însăși doamna Ecaterina, soția lui Grigore III Ghica vodă, pe episcopul Iacov al Romanului, pe egumenul Arsene al m-rii Mera, pe unii mari boieri și boieroaice, apoi pe o mulțime de negustori evrei (marea majoritate a împrumutătorilor, subl. ns.), meșteșugari, boiernași, sate și țigani.

Scara procentuală a dobînzilor (între 10 și 24%) percepute de acest mare cămătar dovedește o dată în plus faptul de ce a fost necesar ca, la 18 octombrie 1809, divanul Moldovei să fixeze o dobîndă legiuită de 10%, care în realitate a fost însă de 12% (procent care — dealtfel — în practica împrumuturilor particulare au fost, nu odată, depășite)⁵.

³ Deși suma nu e mare, ar fi interesant de știut motivul care a stat la baza acestui împrumut.

⁴ Vezi o analiză amplă la C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 156—202 și I. Caproșu, *op. cit.*, p. 57—59.

Doamne ajută !

Catastih de banii ce am să ieu de pi la unii și alții cu zapisă și fără zapisă. 1790 iulie 20 —

< 1794 >

<i>Lei</i>	<i>banii</i>	<i>numărul</i>	<i>Țin(u)țul Romanului</i>
400 (s-au luat	—	1	Ioniț(ă) Poghirc(ă) casap ot Roman, din 10, 12. Cu zapis din 1790 apr(ilie) 1.
500	—	2	Solomon sin Cornea jid(ov) ot Roman, cîte 6 lei de pungă pe lună. Cu zapis din 1790 apr(ilie) 29 și chezăș Bercu i Mindina, jid(ovi) ot Trifești.
1 000 (s-au luat)	—	3	Iani blănar ot Roman, cîte 5 lei de pungă pe lună. Cu zapis din 1790 maiu 5.
500	—	4	Dumitru pit(ar) și Naom pit(ar) ot Roman, cîte 7 lei de pungă pe lună. Cu zapis din 1790 maiu 8.
300 (s-au dat)	—	5	Mihaiu vor(nic) ot Săbăoani i Dulea Dumitru din 10, 12. Cu zapis din 1790 apr(ilie) 28.
2 700	—	5	Soma din urmă (f. 1)
500 [s-au luat av(gust) 4]	—	6	Cristea Alacioglu ot Roman, cîte 5 lei de pungă pe lună. Cu zapis din 1787 av(gust) 1 și chezăș Chirilă Armanu.
100 (i-au dat)	—	7	Mihaiu Suzanu ot Săbăoani din 10, 12. Cu zapis din 1789 dec (embrie) 7, și banii să-i dea precum umblă la vistiria împărătească. Chezăș Manea Harabagiu.
500	—	8	Pascal Ioanu bacal ot Roman, cîte 6 lei de pungă pe lună. Cu zapis din 1787 săpt(embrie) 25.
3 800	—	8	Dar doblnda au dat-o pîr la 1789.
3 800	—	8	Soma din urmă (f. 2r)
100 (i-au dat)	—	9	Burcul Ianăș ot Săbăoani, din 10, 12. Cu zapis din 1790 apr(ilie) 28. Chezăș Manea Harabagiu. Și banii să-i dea precum vor trece în vistiria împărătească.
500	—	10	Dumitru pit(ar) ot Roman, cîte 7 lei de pungă pe lună. Cu zapis din 1789 av(gust) 26.
1 000 (s-au luat)	—	11	Lupul jid(ov) ot Roman, cîte 7 lei de pungă pe lună. Cu zapis din 1790 martie 1.
500 (s-au luat)	—	12	Manoli bacal ot Roman, cîte 5 lei de pungă pe lună din 1786 oct(ombrie) 2. Cu zapis.
1 000	—	13	Toadir David cerchez arz ot Roman, cîte 6 lei de pungă pe lună, din 1790 apr(ilie) 3. Cu zapis și chezăș i plat(ă) unu pentru altul.
6 900	—	13	Soma din urmă. (f. 2r)
6 900	—	13	Soma din urmă. (f. 2r)
1 000 (s-au socolit)	—	14	Răpusatul episcop Rom(anului) Iacob, cîte 5 lei de pungă pe lună. Cu zapis din 1786 iulie 29.
800 (tij)	—	15	Tij, răposatul episcop, tot cîte 5 lei de pungă pe lună. Cu zapis din 1786 av(gust) 1.
200 (tij)	—	16	Tij, răposatul episcop, tot cîte 5 lei la pungă pe lună. din 1787 av(gust) 5. Fără zapis. Care bani, la cercetarea ce s-au făcut de răposatul mitropolit Leon și de boeri, s-au trecut în izvod.
500 (s-au luat)	—	17	Bercu zeț Leibu ot Roman, cîte 6 lei la pungă pe lună. Cu zapis din 1786 ghen(arie) 22.
9 400	—	17	Soma din urmă (f. 3r)

1 000 (s-au luat)	—	18	Riga Hagi Constandinu ot Roman, cîte 6 lei la pungă pe lună. Cu zapis din 1786 iun(ie) 11.
500 (s-au luat)	—	19	Manea Baronce, armaș, cîte 6 lei la pungă pe lună. Cu zapis din 1787 oct(ombrie) 1.
500	—	20	Leiba starostili de jidovi ot Roman, cîte 5 lei de pungă pe lună. Cu zapis din 1787 oct(ombrie) 1.
2 500 (s-au luat)	—	21	Lupul jidov focșăneanu ot Roman. Însă în 300 galbini împărătești, cîte 1 galbin la sută pe lună și 1000 lei bani nemțești. Cîte 5 lei la pungă pe lună. Cu zapis, din 1789 oct(ombrie) 1.
<hr/>			
13 900			
13 900	—	21	Soma din urmă (f. 3 ^e)
<hr/>			
350	—	22	Litman jidov ot Roman, cîte 1 leu la sută pe lună. Cu zapis din 1787 săpt(embrie) 28.
250	—	23	Petre cel Mari, Martin Frîncu, Ianoș sin Petre i Giurgi sin Petre ot Săbăoani, din 10, 12. Cu zapis din 1789 noiembrie) (1. Și banii să-i dea precum vor umbla în visterie împărătească.
300	—	24	Giaca(l) jidov ot Roman, din 10, 12. Cu zapis din 1787 oct(ombrie) 9. Și amanet casa ce ari Roman alături cu dugheana Leibii, cumnatul său.
200 (s-au luat)	—	25	Stravi bacal ot Roman. Cu zapis din 1787, maiu 29. Bez 100 lei ce au dat.
15 000			
15 000	—	25	Soma din urmă (f. 4 ^e)
<hr/>			
200 (s-au socotit)	—	26*	Ion Fulle pit(ar) ot Roman, cîte 1 leu la sută pe lună. Cu zapis din 1787 iunie 22.
200 (s-au socotit)	—	27*	Tij, Ion Fulle i Dumitru, tot pentru 40 merți de grlu. Cu zapis din 1787 av(gust) 13.
500	—	28	Luca i fratele său, armeni ot Roman, cîte 6 lei la pungă pe lună. Cu zapis din 1789, mart(ie) 20.
50	—	29	Mihaiu Balint ot Săbăoani, din 10, 12. Cu zapis din 178 iulie 3. Și chezăș Petre Susanu i Lupul cel Mari, Petre cel Mari și Ianoș cel Mari ot Săbăoani.
<hr/>			
15 950			
15 950	—	29	Soma din urmă (f. 4 ^e)
<hr/>			
1 400 (s-au socotit)	—	30	Chirilă Armanu ot Roman. După soc(oteala) ci iaste iscălită de dînsul din 1790 apr(ilie) 12 cu David ; 5 lei la pungă pe lună.
35 (s-au dat)	60	31	Peisala, femeia Leibii ișlicaru ot Roman i Iosăp jid(ov) ot Hălăucești. Cu zapis din 1787 av(gust) 1. Și Șain jid(ov) ot Roman, chezăș și plat(nic).
71	60	32	Vilcul abagier ot Roman, dintr-un zapis de 100 lei din 1785 ghen(arie) 8.
6 (s-au iertat)	—	33	Ioniță potcovar, țigan al mănăst(irii) Precista ot Roman. Cu răvaș din 1785 noem(brie) 24 ot logofăt Pavăl.
17 464			
17 464	—	33	Soma din urmă (f. 5 ^e)
<hr/>			
19 (s-au luat)	—	34	Cherasim lăcătuș ot Călin(i. Cu zapis din 1784. noem(brie) 4. Chezăș Ion căldărar i Grigori herar.
500	—	35	David ficior Leibi ot Roman, cîte 6 lei la pungă pe lună. Cu zapis din 1789 ghen(arie) 12.
400 (s-au luat)	—	f.n.	Ioniță Poghirgu ot Roman i jidovii casapi pentru 160 miei ce li s-au vîndut, cîte 2 lei. Fără zapis. 1790 iulie 21.

* Textele de la nr. 26 și 27 sînt tăiate.

848	—	36	Geacal jidov ot Roman, Cu zăpis din 1790 iulie 19, p(ent)ru care au lăsat amanet nești măgăritar(e) și nești galbeni mari de cari pun jidoavcili la cap. Cu dobîndă din 10, 12.
-----	---	----	---

 19 231

19 231			Soma din urmă (f. 5 ^v)
5 000 (s-au luat)	fără număr		Lui Iosăpu jid(ov) ot Leșiache (?) și au pus amanet 18 vasă horilcă, (17) 90 oct(ombrie) 5.
400 (s-au luat)	4	37	Maria Fufloaia cite 2 zloți de sută pe lună. 1790 noem(brie) 23.
24 631,4 lei	[Total, n.n]		

Țin(u)tul Niamțului (f. 13^r)¹

500 (s-au luat)	—	1	Leiba sin Solomon i Izrail cel Mic ot Piatră, cite 7 lei la pungă pe lună. Cu zăpis din 1783 noem(brie) 18. Și amanet o moară ce au în Piatră.
80 (s-au răfuit)	—	2	Izrail bărbatul Mărculesăi ot Piatră, din 10, 12. Cu zăpis din 1786 apr(ilie) 17. Pentru cari au pus și amanet un lanț de aur.
1 000 (s-au luat)	—	3	Căpitan Toma Motoc, cite 6 lei la pungă pe lună. Cu zăpis din 1789 noem(brie) 1.
100	—	4	Post(elnic) Petrachi Herz din 10, 12. Cu zăpis din 1789 maiu 1, pentru cari au pus și amanet cărțili de moșie ce ari în Onișcani i Sohodol i Muntianu și din Sirbi.

 1 680

1 680	—	4	Soma din urmă (f. 13 ^v)
1 500 (s-au răfuit)	—	5	Med(elnicerul) Ștefan Gintilă, cite 10 lei la pungă pe lună Cu zăpisul vătavului Dimitrachi Gintilă din 1787 dec(embrie) 5 și amanet au pus jumătate de sat de Mogoșești, partea casii Iordache Gintilă.
50	—	6	Văt(avul) Dimitrachi Gintilă. Cu zăpis din 1787 săpt(embrie) 20.
1 000 (s-au luat)	—	7	Arghirie bacal ot Piiatră, cite 5 lei la pungă pe lună. Cu zăpis din 1789 săpt(embrie) 6.
10	—	8	Văsăli strungar ot Itești, din 10, 12. Cu zăpis din 1790 iunie 20.
4 240			
4 240	—	8	Soma din urmă (f. 14 ^r)

40	—	9	Pascal Sirbul i Panait Păducel i Ion Moldovan i Ion Rusă ot Rădiu, din 10, 12. Cu zăpis din 1790 iunie 24. Chezăș i plat(nic) unu pentru altul.
500 (s-au socolit)	—	10	Văsăli pietrar ot Cuculați i Ioniță sin lui i Ștefan sin lui i Dumitrachi sin lui, din 10, 12. Cu zăpis din 1789 noem(brie) 4. Chezăș și plat(nic) unul pentru altul. Și banii să-i de precum vor urma la vînzarea împărătească.
10	—	11	Jacob Rusul ot Trifești, zis Bivolarul, din 10, 12. Cu zăpis din 1790 maiu 4. Chezăș și plat(nic) Mihaiu Rusul ezariu.
4 790			

4 790	—	f.n.	Soma din urmă (f. 14 ^v)
-------	---	------	-------------------------------------

50	—	12	Sandul pitar ot Trifești, din 10, 12. Cu zăpis din 1790 ghen(arie) 1.
----	---	----	---

¹ Filele 6—12 albe.

30	—	13	Malei Tiliman ot Arămești, din 10, 12. Cu zăpis din 1790 iunie 25.
370	—	14	Soare cășeriu ot Făurei, din zăce, doisprezăci. Cu zăpis din 1787 av(gust) 1. Cu cari bani să cumpere brlncă în anul 1790, în tovrărie.
30	—	15	Ștefan Băisan ot Trifești din 10, 12. Cu zăpis din 1790 mart(ie) 19.
5 270	—		Soma din urmă (f. 15 ^v)
60	—	16	Gheorghe Dubău ot Trifești, din 10, 12. Cu zăpis din 1789 noem(brie) 25.
100	—	17	Pop(a) Vasăli Bădărău ot Cuciuța, din 10, 12. Cu zăpis din 1790 apr(ilie) 25.
200 (au intrat la sașu vinului)	—	18	Bercu jid(ov) ot Trifești, p(ent)ru orînda satului Trifești. Cu zăpis din 1789 dec(embrie) 1, bez 100 lei ce au dat.
750	—	19	Ioniță Barbu, cîte 6 lei la pungă pe lună. Cu zăpis din 1790 ghen(arie) 1.
20	—	20	Pop(a) Constand(in) ot Trifești, din 10, 12. Cu zăpis din 1787 săpt(embrie) 20.
6 400	—		Soma din urmă (f. 15 ^v)
6 400	—		Soma din urmă (f. 15 ^v)
1 000	—	21	Căpitan Andreiu ot Trifești, cîte 5 lei la pungă pe lună. Cu zăpis din 1790 ghen(arie) 6.
200	—	22	Ioniță sin Ștefan Pop i Apostol sin Pavel i Pavil sin Gheorghe rotar ot Cercina, din 10, 12. Cu zăpis din 1790 maiu 1.
100	—	23	Vasăli Ciuncul ot (loc gol) i Manolachi, din 10, 12. Cu zăpis din 1789 oct(ombrie) 25. Manolachi Ciuncul chezaș și plat(nic).
15 [s-au luat runptu (sic)]	—	24	Ștefan Curuț, chelar ot Trifești, din 10, 12. Cu zăpis din 1787 iulie 8.
50	—	25	Gheorghe Dubău ot Trifești, din 10, 12. Cu zăpis din 1789 ghen(arie) 20.
7 765	—		Soma din urmă (f. 16 ^r)
7 765	—		Soma din urmă (f. 16 ^r)
1 000 (s-au luat)	—	26	Coste Vasăliu ot Piatră, cîte 5 lei de pungă pe lună. Cu zăpis din 1789 febr(uarie) 25.
1 000 (s-au luat)	—	27	Coste Vasăliu, tot cîte 5 lei la pungă pe lună. Cu zăpis din 1789 noem(brie) 20.
100	—	28	Ioniță Boțu ot Almașu, din 10, 12. Cu zăpis din 1789 maiu 25. Și amanet au pus partea sa din moșia Dolhești.
50	—	29	Tij, Ioniță Boțu, din 10, 12. Cu zăpis din 1790 apr(ilie) 26. Și amanet iarăși (au pus) partea sa din moșia Dolhești.
200 (s-au pus la altă samă)	—	30	Pavă Minescu ot Piatră, din 10, 12. Cu zăpis din 1785 oct(ombrie) 3.
10 115	—		Soma din urmă (f. 16 ^v)
10 115	—		Soma din urmă (f. 16 ^v)
200 (s-au iertat)	—	31	Manea Harabagiu ot Trifești, din 10, 12. Cu zăpis din 1787 oct(ombrie) 1.
300	—	32	Dima Vidrașcu i Toader Bourianu ot Piatră, din 10, 12. Cu zăpis din 1790 apr(ilie) 30. Și logofăt Pavel Minescu.
60	—	33	Ioniță Uscatul ot Porcești, din 10, 12. Cu zăpis din 1790 maiu 4.

17	—	34	Danciul Muntianu ot Trifești, din 10, 12. Cu zăpis din 1790 apr(ilie) 22.
9	—	35	Ion Boghian ot Brițcani, din 10, 12. Cu zăpis din 1790 apr(ilie) 25.
10 701			
10 701	—		Soma din urmă (f. 17 ^r)
383	—	36	Toadir Porcescu i Ioniță Porcescu ot Porcești, din 10, 12. Cu zăpis din 1785 iulie 1. Și amanet au pus părțili de moșie ce au în Sîrbi și Onișcani, în Sohodol și în Munteni.
500	—	37	Căpitan Toader Dan ot Tîrgu Niamțu, cîte 5 lei la pungă pe lună. Cu zăpis din 1790 mart(ie) 28.
500	—	38	Căpitan Ilie Frunzăte, cîte 5 lei la pungă pe lună. Cu zăpis din 1790 mart(ie) 28.
500	—	39	Căpitan Toma Moțoc, cîte 5 lei la pungă pe lună. Cu zăpis din 1787 săpt(embrie) 1.
12 584			
12 584			Soma din urmă (f. 17 ^v)
300	—	40	Trandafir Brașovan ot Oncești, cîte 7 lei la pungă pe lună. Cu zăpis din 1790 apr(ilie) 3. Și să de și un poloboc de vin.
(s-au luat)			
150	—	41	Diiaș Miron Gheorghii Bosuinoc i Manolachi Volnițchi ot Hociungi, din 10, 12. Cu zăpis din 1790 iunie 17. Și amanet (au pus) părțile de moșie ce au în Galbini și în Hociungi.
100	—	42	Cristea Vrînceanu i Ion Șchiopu i Ștefan Davidian i Vasăli Balica ot Almașu, din 10, 12. Cu zăpis din 1790 apr(ilie) 9.
13 134			
13 134			Soma din urmă (f. 18 ^r)
210	—	43	Leiba ficiorul lui Solomon i Izarail cel Mic ot Piatră, pentru orînda satului Almașu, Gîrcina i Cuediu și Sărata. Cu zăpis din 1789 noem(brie) 1.
15	—	44	Constand(in) Cerescu ot Trifești, din 10, 12. Cu zăpis din 1790 mart(ie) 15. Și amanet (au pus) partea sa de moșie din Onișcani și Sohodol.
150	—	45	Oamenilor din satul Drăgănești, din 10, 12. Cu zăpis din 1785 dec(embrie) 22. Chezăș căpitan Toma Moțoc, cari zăpis s-au dat la căpitan Toma să împlinească banii și s-au oprit răvașul său.
13 509			
13 509			Soma din urmă (f. 18 ^v)
100	—	46	Căpitan Toma Moțoc, ce au rămas dintr-o socoteală cu sine din 1790 iunie 28.
(s-au luat)			
306	—	47	Căpitan Ioniță Barbu ot Trifești, din cumpărătoarea venitului morii de lîngă curte. Cu zăpis pe anul de la 1789 ghen(arie) 21, bez 150 lei 40 bani ce-au dat cifert întliu.
325	—	48	Tij, căpitan Ioniță Barbu din 10, 12. Cu zăpis din 1785 noem(brie) 15.
100	—	49	Tij, căpitan Ioniță Barbu, cîte 1 leu la sută pe lună. Cu zăpis din 1788 ghen(arie) 28.
14 334,80			
14 334,80			Soma din urmă (f. 19 ^r)
324,15		50	Tij, căpitan Ioniță Barbu dintr-o socoteală din 1786 ghen(arie) 12.
116,21		51	Tij, căpitan Ioniță Barbu, iarăși dintr-o socot(eală) din 1787 maiu 5.
(au intrat la altă samă)			

100	—	52	Tij, căpitan Ioniță Barbu, iarăși dintr-o socot(cală din din 1789 iulie 7
12	—	53	Ion Balotă ot Trifești, din 10, 12. Cu zăpis din 1790 iulie 1.
47,60		54	Toader Butnaru ot i Gheorghii sin Butnaru i Pavăl sin Butnaru, din 10, 12. Cu zăpis din 1786 iulie 15.
20	—	55	Pop(a) Andronachi ot Trifești, din 10, 12. Cu zăpis din 1787 săpt(embrie) 6.
3,60	—	56	Iftimie calfa ot Bălănești. Cu zăpis din 1785 ghen(arie) 10.
(s-au socotit)			
14 965,56			

14 965,56 f.n. Soma din urmă (f. 19^v)

20	—	57	Vasili Climescu ot Climești. Cu zăpis din 1786 săpt(embrie) 17. Și pentru doblindă pe un an.să aducă un vas de vin din gios, iar de la anul, din 10, 12.
(s-au socotit și au dat alt zăpis)			
10	—	58	Tudorachi Harabagiu i Mane(a) Harabagiu ot Trifești, din 10, 12. Cu zăpis din 1782 iulie 27, chez (aș) unu pentru altu, bez 5 lei ce au dat.
11	—	59	Toadir Ivașcu ot Trifești, din 10, 12. Cu zăpis din 1786 apr(ilie) 10.
10	—	60	Ion Moldovan, sacă(giu) ot Trifești, din 10, 12. Cu zăpis din 1787 noem(brie) 12.
15 016,56			

15 016,56 Soma din urmă (f. 20^r)

25	—	61	Roman Bran, ci era dator lui Costand(in) Berescu, din 10, 12. Cu zăpis din 1787 apr(ilie) 23.
21	—	62	Gavril Teșcanu ot Trifești, din 10, 12. Cu zăpis din 1786 ghen(arie) 18.
(i-au dat)			
20	—	63	Dima Muntian, din Trifești, din 10, 12. Cu zăpis din 1787 iulie 25.
24	—	64	Nae Muntian ot O(n)cești, din 10, 12. Cu zăpis din 1790 dec(embrie) 1.
22	90	65	Băncilă Buga ot Trifești, din 10, 12. Cu zăpis din 1786 ghen(arie) 21.
(au dat alt zăpis)			
15 124,26			

15 124,26 Soma din urmă (f. 20^v)

15	—	66	Dima Muntianu ot Trifești, din 10, 12. Cu zăpis din 1786 ghen(arie) 18.
(au dat)			
11,57		67	Dumitrașcu Albul i Ion Pichiul ot Gădinți din 10, 12. Cu zăpis din 1785 apr(ilie) 23.
25	—	68	Toader Foti i Vasili, frate ot Trifești din 10, 12. Cu zăpis din 1786 ghen(arie) 18.
10	—	69	Ștefan Pletea i Badiul i Ștefan Popescu ot Săcueni. Cu zăpis din 1781 (dec(embrie) 5.
(au dat zăpis cu vade)			
70	—	70	Ion Mocanu ot Trifești, din 10, 12. Cu zăpis din 1788 fev(ruarie) 18.
(i-au dat)			
15 256,23			

15 256,23 Soma din urmă (f. 21^r)

51	—	71	Ștefan zăt Ivașcu ot Trifești, din 10,12. Cu zăpis din 1786 oct(ombrie) 20.
(s-au răfuit)			
32	—	72	Ion Romoșcanu, din 10, 12. Cu zăpis din 1786 ghen(arie) 22.
(i-au dat)			

4 (s-au dat zapi- sul la rupt)	—	73	Grigoraș ci(o) bolar, din 10, 12. Cu zăpis din 1779 săpt(embrie) 14.
37 (s-au socotit)	—	74	Grigori Giuncu. Cu zăpis din 1785 săpt(embrie) 29.
14	—	75	Vasili Darie teslaru, din 10, 12. Cu zăpis din 1786 oct(ombrie) 28.
20	—	76	Timoftii i Dumitrașcu, ruși ot Trifești. Cu zăpis din 1786 iunie 6.

15 414,23

15 414,23 Soma din urmă (f. 21^r)

150	—	77	Ioniță și Toadir feciorii lui Velîșcu Vlînav din 10, 12. Cu zăpis din 1785 săpt(embrie) 5. Amanet partea de moșie ot Săcuieni i moara ot tam și doao grinduri din Lăzăști.
20	—	78	Tij Ioniță a Velîșcesăi, cu sinet din 1784 iunie 18, ce i s-au fost dat pe 20 fălci iarbă.
4,60 (s-au dat za- pisul la rupt)	—	79	Irimia Pascar. Cu zăpis din 1779 mart(ie) 7.
16 (s-au dat)	—	80	Iordachi Buga ot Trifești. Cu zăpis din 1780 maiu 8. Și cheazăș și plat(nic) Băncilă vor(nic).

15 605,23

15 605,23 Soma din urmă (f. 22^r)

50 (i-au dat)	—	81	Gheorghii Armanu ot Oncești i Costand(in) Armanu i Ilie Gogul i Pavel Armanu, din 10, 12. Cu zăpis din 1784 ghen(arie) 1
30 (s-au socotit)	—	82	Tij, Gheorghii Armanu i Gheorghii sin lui, din 10, 12. Cu zăpis din 1785 săpt(embrie) 15.
78,60	—	83	Costand(in) Goian. Cu zăpis din 1784 mart(ie) 6.
40 (s-au dat alt zăpis)	—	84	Pavăl Dan i Ioan Hociunganu ot Hociungi, din 10, 12. Cu zăpis din 1787 dec(embrie) 1.
25 (s-au răfuit)	—	85	Ion Șendre i Neculai Stahi i Dumitrașcu ot Hociungi, din zăce, 12. Cu zăpis din 1785 ghen(arie) 21. Cheazăș unu pentru altul.

15 829,23

15 829,23 Soma din urmă (f. 22^v)

60 (s-au socolit)	—	86	Andrei sin Sava, stoler i Iftimie sin Sava ot Bahna, din 10, 12. Cu zăpis din 1786 ghen(arie) 13.
5	—	87	Vasili sin diacon Iordachi. Cu zăpis din 1788, fev(ruarie) 11.
40 (i-au plătit)	—	88	Grigoraș Donici i Costand(in) Pelin ot Arămești, din 10 12. Cu zăpis din 1785 fev(ruarie) 22. Cheazăș și plat(nic) Ioniță Turcu.
11 (s-au socolit)	—	89	Andrei Filimon ot Bahnă, din 10, 12. Cu zăpis din 1786 apr(ilie) 23. Bez 10 lei ce-au dat.
14,96 (s-au socotit)	—	90	Andrei Bută ot tam, din 10, 12. Cu zăpis din 1786 apr(ilie) 23. Bez 13 lei ce au dat la av(gust) 10, 1786.

15 960,59

15 960,59 Soma din urmă (f. 23^r)

5,30 (s-au socotit)	—	91	Ștefan sin Irimia ot Bahnă, din 10, 12. Cu zăpis din 1786 apr(ilie) 23.
11,30 (s-au socolit)	—	92	Ștefan Drăgoiu ot Bahnă, din 10, 12. Cu zăpis din 1786 apr(ilie) 23. Bez 10 lei de-au dat la maiu 11, 1786.

6,30 (tij)	—	93	Leontie ot Bahnă, din 10, 12. Cu zăpis din 1786 apr(ilie) 23. Bez 15 lei cau dat la maiu 11, 1786.
6,48	—	94	Ștefan Iaută ot Bahnă, din 10,12. Cu zăpis din 1786 apr(ilie) 23. Bez 17 lei ce-au dat la 1787 iulie 25.
10	—	95	Toadir Bută. Cu zăpis din 1788 fev(ruarie) 11 ce i s-au fost dat înainte pentru partea sa de moșie din Porcești.

16 001,17

16 001,17

Soma din urmă (f. 23^a)

15	—	96	Panait Brăhuță ot Galbeni. Cu zăpis din 1784 mart(ie) 14.
14,30 (socotit)	—	97	Mihalachi zet Irimiei ot Bahnă, din 10, 12. Cu zăpis din 1786 apr(ilie) 23.
10	—	98	Pop(a) Vasili Bele i diacon Ifrim i Andrei sin Ion Oatul. Cu zăpis din 1783 noem(brie) 15.
(i-au dat)	—	99	Ion Oatul i Leontie i pop Vasili i pop Ion i diacon Ifrim i Sava i Ion Chefirnețu Toader Chefirnețu i pop Gheorghii, răzăși din Bahnă i din Săcuieni. Cu zăpis din 1783 mart(ie) 3.
20 (socotit)	—		
16 060,47			

16 060,47

Soma din urmă (f. 24^r)

20 (socotit)	—	100	Pop(a) Vasili, diacon Ifrim i Timoftei diacon ot Broșteni i Ștefan Bahnian ot Roman. Cu zăpis din 1784 mart(ie) 19.
20	—	101	Toma Căcărăză ot Porcești, i Ion Ciolnac i Costand(in) Diiacoi i Sava Vicol i Vasili Vicol i Pavăl Vicol i Pavăl Pintilii i Ienachi Diiacoi, i Ion Bertoc. Cu zăpis din 1784 (ghen) arie 1. Bez 50 lei ce-au dat la av(gust) 19, 1786.
(s-au luat alt zăpis)	—	102	Gheorghii Brumă ot Porcești, dintr-un zăpis de 30 lei a (l) vornicului și al altora de acolo, din 1784 ghen(arie) 10.
10	—		
16 110,47			

16 110,47

Soma din urmă (f. 24^v)

1 000 [s-au socotit (17)93 sept(embrie)]	—	103	Dum(nea)lui Vornic Todirașcu Balș, cîte 5 lei la pungă la lună. Cu zăpis din 1784 ghen(arie) 20.
1 300 [tij, (17) 93 sept(embrie)]	—	104	Tij, Dum(nea)lui, tij, cîte 5 lei la pungă pe lună. Cu zăpis din 1778 dec(embrie) 7.
170 [s-au socotit (17) 93 sept(embrie)]	—	105	Tij, Dum(nea)lui. Cu zăpis din 1778 dec(embrie) 7.
193,76 (s-au luat)	—	106	Tij, Dum(nea)lui. Cu zăpis din 1790 apr(ilie) 24.
173,44 (s-au luat)	—	107	Tij, Dum(nea)lui, dintr-o socot(eală) a Miloisa și Meier, jid(ovi) ot Iași, din let 1786 noem(brie) 18.
143,78 (s-au socotit)	—	108	Tij, Dum(nea)lui, dintr-o socot(eală) a logof(ătu)lui Ioniță Tăutu din let 1787 iulie 14.
19.093,5			

19 093,5

Soma din urmă (f. 25^r)

29,90	—	108 (sic)	Logof(ătu) Ioniță Tăutu după socot(eală) iscălită din 1787 iulie 14.
35 84,60 [s-au luat bani(i)]	—	109	Stol(nicul) Iordachi Sturza. Cu zăpis din 1783.
1 000	—	110	Med(elnicerul) Mihaie Rosăt. Cu zăpis din 1790 iulie 13.
	—	111	Gheorghii Dubău ot Trifești p(entr)u venitul morilor din gios. Cu zăpis din 1790 (apr(ilie) 5, pe cari să-i de, încă 333 lei 40 bani la ispas, 333 lei 40 bani la av(gust) 15, lei 33, 40 bani la dec(embrie) 15.

25 (i-au dat) <u>20,268,35</u>	—	112	Toma Scutar ct Trifești. Cu zăpis din 1790 apr(ilie) 16, bez 40 lei ce-au dat.
20 268,35			Soma din urmă (f. 25 ^r)
1 650	—	113	Pascal jid(ov) ot Trifești. Cu zăpis din 1789 dec(embrie) 10, pe cari să-i de : 550 lei la lăsatul secului de postul mari, 550 lei la Paști și 550 lei la ispas.
233,40	—	114	Tij, Pascal, ciferțul al triilea a(l) morii din gios. Cu zăpis din 1789 fev(ruarie) 1.
514	—	115	Tij, Pascal, după socoteală iscălită de dlnsul din 1789 dec(embrie) 7.
20 (i-au dat) <u>22 686,15</u>	—	116	Dinul Ciuncu i Vasili Belibou i Gavril Lungu i Ion Climă ot Climești. Cu zăpis din 1790 iulie 7.
22 686,15			Soma din urmă (f. 26 ^r)
50 (i-au dat)	—	117	Vasili Beli Cline ot Climești, din 10, 12. Cu zăpis din 1790 av(gust) 7.
6 (i-au dat)	—	118	Gavril Lungul ot tam. Cu zăpis din 1790 iulie 7.
50,63 (au plătit)		119	Toadir i Onofrei, lingurar. Cu zăpis din 1790 ghe(narie) 3. Che(zăș) Nechita i Aftanas i Năstase.
250 (s-au socolit și-au plătit)	—	120	Fodor bulucbașa i Nechita sin Fodor i Athanasă Fodor, din 10, 12. Cu zăpis din 1789 dec(embrie) 19.
40 (au dat) <u>23 095,18</u>	—	120 (sic)	Nechita sin Fodor, bulucbașa, din 10, 12. Cu zăpis din 1790 ghen(arie) 3. Chezaș Fodor.
23 09,18			Soma din urmă (f. 26 ^r)
10 (i-au dat)	—	f.n.	Simion i Grigori sin Stratu, țigani ce s-au adus de la Plopeni, fără zăpis, 1789 av(gust) 1.
61,12	—	121	Arm(aș) Ioniță Nast(a) ce au plătit lui Chirilă Armeanu, cu 2 pecet(e) pentru niște marfă ce-au fost luat răp(osatul) pah(arnic) Mateiu Herm(eziu), precum arată și răvașul iscălitului arm(aș) din 1790 apr(ilie) 15.
20	—	122	Costand(in) Arapu ot Mogoșești. Cu zăpis din 1786 av(gust) 13, cu doblindă din 10, 12.
100 (au dat alt zăpis) <u>23 296,30</u>	—	123	Pavăl Mănescu. Cu zăpis din 1790 apr(ilie) 28.
23 296,30			Soma din urmă (f. 27 ^r)
420 [dăruiți fimei(i)]	—	124	Manea Harabagiu ot Trifești, din 700 lei pentru moșia Săbăoani pe anul 1789. Cu zăpis din 1789 apr(ilie) 23 pe cari bani ari să de și doblindă.
800 (socotiți)	—	f.n.	Tij, Manea Harabagiu, fără zăpis, tot pentru moșia Săbăoani, pe anul 1790.
244 (s-au luat banii)	—	f.n.	Băncilă vornic i sătenii ot Trifești ce li s-au dat răsaduri la trebuintele satului, 1790.
13 <u>24 751,30</u>	—	f.n.	Ghorghii brat Ștefan Brașovan, fără zăpis, din 1790, maiu.
24 751,30			Soma din urmă (f. 27 ^r)
10 (s-au iertat)	—	f.n.	Stolnice(lu)lui Ilie Iani, fără zăpis ptnă în 10 zăli (17)90 iulie 14.

10 (s-au socotit)	—	f.n.	Lui Neculai ficior ot Trifești, fără zapis, plină în 20 zile, din 1790 iulie 14.
10	—	f.n.	Lui Gheorghii Armanu ot Oncești, fără zapis, din 1790 iulie 10.
20 (au plătit)	—	f.n.	Ștefan Buga ot Trifești, din 10, 12. Cu zapis din 1784 oct-(ombrie).
170 (s-au socotit și au dat alt zapis)	—	f.n.	Ioan Goran din sat Fundu, din 10, 12, cu zapis din 1786 ghen(arie) 15, prin Anna Ghermani ot Roman.
<u>24 971,30 lei</u>			

Ținutul Iașii (f. 30^r)²

400	—	1	Maria Sa Doamna Ecaterina, cu dobîndă din 10, 12 și cu zapis din 1775 av(gust) 17.
1 000	—	2	Spăt(ăreasa) Smaragda Racovițioai, cite 40 lei la pungă pe an. Cu zapis din 1788 iulie 1, prin care au dat și amanet un inel cu brîlante și o părechi cercei cu zmaragt.
1 000	—	3	Dum(nea) lui Vornic Neculai Balș, cite 4 lei la pungă pe lună. Cu zapis din 1773 oct(ombrie) 14.
100 <u>2 500</u>	—	4	Armaș Dimitrachî Saul, cite 1 leu la sută pe lună. Cu zapis din 1776 iulie 3.

2 500 Soma din urmă (f. 30^v)

400	—	2	Catrina, fiica răposatii Nastasăicăi Adămoai(i) ot Foldești, dintr-un zapis de 1 400 lei a cluce(rului) Dumitrachi Balș din 1778 maiu 4, bez 1 000 lei ce sînt la cluci.
500	—	6	Dum(nealui) aga Iordachi Balș, cite 5 lei la pungă pe lună. Cu zapis din 1774 ghen(arie) 9 și dobîndă au plătit pir la 1778 săpt(embrie) 4.
1 124	—	7	Dum(nealui) apă(arul) Manolachi Balș după soc(oteala) ci iaste din 1787 iunie 16.
30 <u>4 554</u>	—	8	Ionîță Arbure ot Podu lui Gherman. Cu zapis din 1786 fev(ruarie), bez 20 lei ce-au dat, fevr(uarie) 22, 1790.

4 554 Soma din urmă (f. 41^r)

750	—	9	Dum(nealui) pah(arnicul) Ionîță Canano, cite 5 lei de pungă pe lună. Cu zapis din 1790 iunie 8.
12	—	10	Andrieu Ciubanu ot satul Borșa. Cu zapis din 1772 apr(ilie) 2.
2 500	—	f.n.	Ce-(i) am dați la moșia Pingărații i Drăgușin cînd s-au cumpărat; cari bani au să mi-i întorcă toți frații, fiindcă aceste moșii au intrat la împărțeală și să aibă frații a-mi da banii cu dobînda lor.
<u>7 816 lei</u>			

Țin(utul) Dor(o)h(oiului) (f. 35^r)³

1 040	—	1	Stolnic Toma Iamandi. Cu zapis din 1786 apr(ilie) 10, pentru cari ari și amanet jumătate de sat din moșia Dorosăuți ot cordon la țin(utul) Cernăuți, bez 1 500 lei ce-au dat.
120	—	2	Ilie Scutar ot Dărăbani, din 10, 12. Cu zapis din 1790 iunie 13.
3 000 (i-au dat)	—	3	Toadir Arman cu vadea de trei zăli. Cu zapis din 1790 mai 29, pentru niște cai ce-au cumpărat.

² Filele 28—30, albe.

³ Filele 31^v—34, albe.

2 500 (i-au dat)	—	4	Ștefan Arman sin Pancasă ot Cuturi i Toader Armanu, șalaru de pe cai ce-au cumpărat. Cu zapis din 1790 apr(ilie) 1. Însă 1 000 lei să-i dea la 1791 apr(ilie) 1, 500 lei la 1792 apr(ilie) 1, 500 lei la 1793 apr(ilie) 1 și 500 lei la 1794 apr(ilie) 1.
---------------------	---	---	---

6 660

6 660 Soma din urmă (f. 35^r)

1 900 (-au dat)	—	5	Toadir Armanu neguțitor ot Ciurbeni. Cu zapis din 1789 apr(ilie) 23, pentru moșia Ciurbenii ce au cumpărat-o pe 6 ani, cîte 475 și plătiți pe 2 ani .Au mai rămas acești bani pe 4 ani și banii fiișticăruia an are să-i de la ghen(arie) 1.
60 (i-au dat)	—	6	Mochiu jid(ov) ot Dărăbani. Cu zapis din 1790 iunie 1.
130	—	7	Neculai Frunzăti, din 10, 12. Cu zapis din 1785 maiu 30.
8 750 lei			

Țin(utul) Botoșani (f. 38^r)⁴

97,90		1	Pit(arul) Ianachi Codrescu, din 197 lei 90 bani ci era(u) asupra lui Costandin Codrescu, cu dobîndă din 10, 12 și cu zapis din 1785 săpt(embrie) 1, bez 100 lei ce-au dat la 1786 iulie 28.
700	—	2	Dimachi ot Botoșeni pentru vinul ce am cumpărat cu zapis din 1790 iunie 5..
200	—	3	Iamandi i căp(itan) Ștefan ot Cucorăni după soc(oteala) ci iaste din 1790 iunie 3.
85	—	4	Căp(itan) Ioniță Bălănescu ot Storești, din 10, 12 cu zapis din 1780 av(gust) 23, bez 15 lei ce-au dat.

1 082,90

1 082,90 Soma din urmă (f. 38^v)

65	—	5	Ștefan Blănar ot Botoșeni, din 10, 12. Cu zapis din 1778 săpt(embrie) 12, bez 5 lei ce-au dat.
150	—	6	Ștefan Lazăr ot Botoșeni pentru moara ot Dărăbani ce i s-au vîndut în anul 1786. Bez 50 lei ce-au dat. Cu zapis din 1786 apr(ilie) 1.
120	—	7	Dumitrașcu Oatul ot Mindrești, din 10, 12. Cu zapis din 1779 iulie 6. Bez 130 lei ce-au rînduit.
50	—	8	Gheorghii Arapu din 10, 12. Cu zapis din 1786 apr(ilie) 24.
1 468,30 lei			

Ținutul Sorocăi (f. 40^r)⁵

450 lei	—	1	Noia jid(ov) ot Movilău (Moghilevi) leșesc în 90 galbini, a(l) căruia zapis s-au dat la căp(itanul) Andronachi Rughi ca să ia banii, precum arată scrisoarea lui din 1787 iulie 2.
450			

Ținutul Sucevei i Cordonu (f. 41^r)⁶

4 400	—	1	Ariton Pruncu ot Suceava. Cu zapis din 1790 apr(ilie) 23, pe cari giuătate are să-i de la 1792 apr(ilie) 23, iar giuătate la 1794 apr(ilie) 23.
300	—	2	Samuel Iacobovici jid(ov) ot Cuturi, din 10, 12. Cu zapis din 1785 maiu 8.

⁴ Filele 36—37 albe.⁵ Fila 39, albă.⁶ Fila 40^a, albă.

236	—	3	Lupul jid(ov) ot Fălticeni, din 10, 12. Cu zăpis din 1787 noem(brie) 18, pentru cari au pus și amanet o crlșmă i dughiană ot Fălticeni ce li are de la Iacob Armanu.
600	—	4	Nețanul vornic i Dămiian ot Tătărăuși pentru Mindel jidov Cu zăpis din 1790 iulie 10.

 5 536

 5 536 Soma din urmă (f. 41^v)

200	—	5	Mindel Jidov ot Tătărăuși dintr-un zăpis de 410 lei din 1789 iunie 1, ci era dator lui Gheorghii călăraș, omul port(arului) Marcu. Iar neimplinindu-i de la jidov, să-i răspundă port(arul) Marcu.
17	—	6	Tiliman ot (loc alb, n.n.). Cu zăpis din 1785 iulie 30.
20	—	7	Vaslli logofăt ot Plopeni. Cu zăpis din 1785 noem(brie) 27.
14	—	8	Tij, Vaslli ce l-am rinduit să i implinească de la Tănase sin Chiriachii Moroclni. Cu zăpis din 1780 fev(ruarie) 1.

 5 787 lei

Ținutul Vosluiului (f. 45^r)⁷

50	—	1	Post(elnicul) Iordachi Racoviță, din 10, 12. Cu zăpis din 1784 av(gust) 10.
300	—	2	Mihălachi i Gheorghii i ficiorii Racovițoaii, din 10, 12. Cu zăpis din 1785 martie 27.

 350 lei

Ținutul Covurluiului (f. 46^r)⁸

1 150	—	1	Stavri, starosteli de neguțători ot Galați, cite 5 lei la pungă pe lună. Cu zăpis din 1783 iulie 13 și dobînda au plătit-o pîr la 1787 mart(ie) 4. Pentru cari au pus și amanet un loc ci iaste la Gura Vadului, cu doao odăi o dughiană, culune i o crlșmă cu odăi diasupra.
100	—	2	Costandin Portasă ot Puțani. Cu zăpis din 1787 mart(ie) 13.
200	—	3	Satul Puțanii. Cu zăpis din 1787 dec(embrie) 10.
129,93	—	4	Arnăut Mola Suliiman. Cu zăpis din 1783 avgust 25, din nești cașcaval ce-au luat, bez 500 lei ce-au dat.

 1 579,93 lei

Ținutul Putnii i Bacău (f. 49^r)⁹

2 500	—	1	Arsăne egumenul mănăstirii Mera, cite 40 lei de pungă într-un an. Cu zăpis din 1789 dec(embrie) 29.
28	—	2	Caz(acul) Costachi Crupenschi cu răvaș din 1789 mart(ie) 22, ce i-au luat de la un Pavăl Nedelcu.
60	—	3	Costandin Dospinescu, fără zăpis, din 1790 apr(ilie) 21, ot Bacău.

 2 588 lei

Răvașile ce sînt pentru banii ce aviam să dau la unii și alții și i-am dat (f. 76^r)¹⁰

numărul

- De la cupar Ioniță Canano pentru 30 galbeni ce aviam să dau maicăi dumisale din 1778 avgust 20.
- De la Mehmet abagiu pentru 200 lei ce aviam să-i dau din let 1783 mai 9.

⁷ Filele 42—44, albe.

⁸ Fila 45 v., albă.

⁹ Filele 47—48, albe.

¹⁰ Filele 49 v.—75, albe.

lei	3	Ecsoflisis a(l) lui Dimachi din 1784 mai 4, pentru 250 lei ce aviam să-i dau.
	4	De la dughiana lui Costi Avram din 1776 iulie 21, pentru 150 lei ce aviam să-i dau pe marfă.
	5	De la Dimitrie Macri din let 1783 mai 3, pentru 375 lei ce aviam să-i dau.
	6	De la Cuca din let 1775 mart(ie) 4 pentru 147 lei ce aviam să-i dau.

Zapisă ce mai sint pentru alle trebuinți (f. 78^r)¹¹

zapisul

1	Pascal bacal ot Roman pentru 3 coșuri piatră ce-am luat imprumut din let 1790 apr(ilie) 25.

Scara (f. 80^r)¹²

filele

Roman	1
Niamțul	13
Iașii	30
Dorohoiu	35
Botoșenii	38
Soroca	40
Ținutul Sucevii	
i Cordonu	41
Vasluiu	45
Covurluiu	46
Putna, Bacău	49

53 zapise s-au dat Dinu, (17)94 săpt(embrie) 20. (f. 80°)

¹¹ Filele 76 v. — 77, albe.

¹² Filele 78^v—79, albe.

ISTORIA ROMÂNIEI

ALEXANDRU PĂUNESCU, PAUL ȘADURSCHI, VASILE CHIRICA, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, vol. I—II, București, 1976, 395 p.

Inițiativă veche, întocmirea *Repertoriului arheologic al României* părea să se concretizeze cu aproape trei decenii în urmă, când un grup de specialiști de la Institutul de arheologie din București pornise la înfăptuirea lui sub egida acestei instituții. Anvergura planului a fost de natură să descurajeze, așa încît el a fost abandonat, după ce se adunase și sistematizase un bogat material științific; reluarea acestui plan într-o nouă concepție, concretizată în alcătuirea de repertorii regionale avînd la bază împărțirea administrativă actuală, nu a produs mai mult entuziasm în rîndul specialiștilor, așa încît realizarea primului *Repertoriu* județean a întîrziat mai mult decît era de presupus. Faptul nu trebuie pus, desigur, numai pe seama dificultății întreprinderii, fie și numai pentru că apariția prezentului *Repertoriu* dovedește contrariul, ci, mai curînd, pe seama unei insuficiente coordonări științifice și a unei slabe organizări a muncii specialiștilor din județe care, nu totdeauna din vina lor, risipesc destul timp prețios pentru probleme științifice minore sau chiar pentru chestiuni extramuzeistice. Or, în condițiile existenței unei rețele muzeale bine organizate și a unui corp de specialiști ce a adunat, mai ales în ultimile decenii, un bogat material arheologic, este de neînțeles încetineala cu care se porcede la întocmirea unor astfel de lucrări de care știința istorică românească are atîta nevoie.

Să sperăm, deocamdată, că apariția acestui *Repertoriu* județean va constitui nu numai un model științific, dar și un exemplu de urmat pentru muzeografi și arheologi, în genere, și, mai cu seamă, pentru cei care coordonează activitatea științifică a muzeelor. Pentru că Alexandru Păunescu, Paul Șadurschi și Vasile Chirica au demonstrat prin această lucrare că, în ciuda unor greutăți, mai ales extraștiințifice, alcătuirea unui repertoriu de înaltă ținută științifică într-un timp rezonabil este posibilă și că o asemenea lucrare prezintă o importanță aproape nebănuită chiar de specialiști pentru cunoașterea patrimoniului arheologic național; ea are, totodată, o mare însemnătate pentru progresul cercetării științifice, implicînd direct eficiența acestei cercetări, pe care, din păcate, unii factori de decizie locali o lasă nu o dată în urma unor activități mărunte limitate la interese imediate care înseamnă pînă la urmă risipă de timp din partea specialistului. Dincolo de acest fapt, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani* demonstrează larga utilitate a unui astfel de instrument științific, el interesînd direct nu numai pe arheologi și, în genere, pe istorici, ci și pe geografi precum și alte categorii de specialiști din domeniile adiacente, fără a mai vorbi de importanța lui pentru cercetările de istorie locală pe care le poate stimula în chip hotărîtor; dar asemenea *Repertorii* interesează în aceeași măsură pe toți cei care într-un fel sau altul sînt angrenați în amplul proces de transformare pe care îl cunoaște fiecare din județele țării. În acest context, apariția *Repertoriului* botoșenean își dezvăluie deplina semnificație răsplătînd astfel efortul științific deosebit al reputatului arheolog Alexandru Păunescu, al cercetătorului ieșean Vasile Chirica și al cercetătorului botoșenean Paul Șadurschi, toți trei foarte buni cunosători ai zonei arheologice repertoriate.

Intocmită cu o minuție deosebită, lucrarea este de o bogăție informativă excepțională, evidențiînd importanța istorică particulară a acestui județ; ea se întemeiază pe o întinsă bibliografie arheologică, pe cercetări și observații directe

pe teren precum și pe parcurgerea atentă a documentelor medievale și a instrumentelor de lucru auxiliare acestora; atât de anevoioasă excerptare a informației arheologice din documentele vechi i-a condus pe autori la îmbogățirea datelor științifice și la identificarea corectă a toponimelor, atât de importantă pentru acest gen de lucrări. La identificări și localizări, autorii nu au ocolit dificultățile, ci au menționat în chip expres, atunci când a fost cazul imposibilitatea unor încheieri științifice sigure, după cum, cu aceeași probitate, au subliniat rezultatele pe care ei le-au folosit ale colectivului care începuse lucrarea pentru întreg teritoriul țării. Pe aceeași linie se înscriu și sugestiile autorilor cu privire la eventualele completări și corectări ale aserțiunilor lor. Alături de specialiști, unii cărturari localnici vor putea aduce precizări utile pentru o nouă ediție a acestui *Repertoriu*. Autorii înșiși vor putea beneficia, în același sens, de instrumentele științifice în curs de apariție sau de întocmire. O mai largă folosire a hărților și a planurilor vechi de moșii din depozitele arhivistice bucureștene și ieșene trebuie de asemenea avută în vedere la întocmirea acestui gen de lucrări. Ca și în alte instrumente de lucru, hărțile din acest volum sînt, nu din vina autorilor, simplist întocmite, necorelindu-se cu rigoarea științifică a textului. Dar, în sfîrșit, ceea ce nedumerește cel mai mult pe cel interesat în folosirea *Repertoriului* este modul în care el a fost imprimat. Acest cititor nu poate trece peste faptul că deși la Botoșani, oraș cu o îndelungată tradiție tipografică, s-au editat în ultima vreme destule cărți insignifiante, nu s-au găsit posibilități pentru tipărirea celei mai temeinice lucrări din ultimele decenii consacrată acestei zone istorice; mai mult încă, *Repertoriul* este cea dintîi lucrare istorică serioasă referitoare la acest județ. Ea face dovada existenței potențialului științific necesar pentru întocmirea unei enciclopedii arheologice românești, fie și considerînd *Repertiile* județene ca o fază intermediară, dar nu și secundară, cum pare a fi socotită în prezent întocmirea acestei lucrări; căci, deși pe contrapagina de titlu a *Repertoriului* botoșenean stă scris „Repertoriul arheologic al României, I”, nu aflăm de nicăieri ordinea următoarelor apariții din serie și nici stadiul în care se găsește elaborarea acestor volume. Oricum, lipsa criteriilor de editare nu poate justifica simpla multiplicare a *Repertiilor*, atîta timp cît astfel de lucrări au neapărată nevoie de o varietate grafică și tehnoredacțională ce se poate obține numai prin tipar. Nădăjdum că această primă reușită științifică, în care se pare că, în afara autorilor, puțini au crezut, va fi de natură să convingă că o lucrare de interes național trebuie totuși *tipărită*, nu doar multiplicată. De aici și necesitatea unei ediții tipografice a *Repertoriului arheologic al județului Botoșani*.

Pentru o viitoare ediție a lucrării care, desigur, va putea fi completată, menționăm cîteva inadvertențe privitoare la satele dintr-o microzonă a județului Botoșani :

„*Adășeni*, nr. crt. 1, p. 308 ; sat, comuna Avrămeni ; Mențiuni documentare : 1 mai 1624” (sic). Satul este menționat documentar pentru prima dată în 1603, fără lună și zi (*Catalogul doc. mold. din Arhiva Istorică Centrală a Statului*, vol. I., p. 291), dar începutul ființării sale se poate vedea din 1429—1432 (Costăchescu, M., *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I., p. 253—256).

„*Adășeni*, nr. crt. 1, p. 308 ; sat, comuna Avrămeni ; Mențiuni documentare : Bodron, Ichimeni Morțun” (sic). Satul Avram Iancu a fost înființat în jurul anului 1905 pe moșia Ichimeni, în dreapta pîrului Volovăț, atunci proprietatea lui Gh. Morțun, în jurul locuinței căruia s-au stabilit lucrătorii veniți pe moșia sa din satele mai îndepărtate (Mitoc, Păltiniș, etc.). Satul a purtat numele „Morțun” pînă în 1948, dar acesta nu poate fi confundat cu cătunul (odaia) Bodron, care exista și în 1891, pe teritoriul actual al comunei Mitoc, pe stînga pîrului Volovăț, la cca. 3 km. nord-vest de satul Adășeni (Filipescu-Dubău, N., *Dicționarul geografic al județului Dorohoi*, Iași, 1891, p. 26).

„*Baloșani*, nr. crt. 23, p. 310, sat dispărut, aflat pe Volovăț, neidentificat” (sic). Este vorba de actualul sat Viișoara, comuna Viișoara, care a purtat numele „Bivol”. Pentru localizare, 25 septembrie 1839 (Arh. St. Iași, *Documente*, LV/42 și Codrescu, T., *Uricariul*, vol. VI., p. 278, doc. nr. 14 și p. 287, doc. nr. 12).

„Cotu Miculinți, nr. crt. 144, p. 323 ; sat, comuna Coțușca. Denumiri vechi... Cotu Pererita“ (sic). Cotul Pererita sau Cotul Pereritii este toponim, la nord de satul Cotu Miculinți, care nu a purtat niciodată acest nume. Numele toponimului derivă de la satul Pererita de pe malul stîng al Prutului.

„Crasnaleuca, nr. crt. 149, p. 324 ; sat, comuna Coțușca. Mențiuni documentare ; 15 august 1667“ (sic). Prima mențiune documentară a satului datează din 18 septembrie 1639 (Boga, L. T., *Documente basarabene*, vol. VII, p. 21—22) dar trebuie avut în vedere conținutul documentului din 4 mai 1444, publicat în *Documenta Romaniae Historica*, A. Moldova (în continuare D.R.H., A — Moldova) vol. I, p. 350—351.

„Dolniceni, nr. crt. 178, p. 328 ; sat dispărut sau și-a schimbat numele, neidentificat, aflat probabil pe Prut, la sud-est de satul Baranca, pe teritoriul actualei comune Hudești (?)“ (sic). Satul Dolniceni s-a desființat după 1921, dar a fost la cca. 5 km. sud de satul Hănești, făcînd parte din comuna Hănești în 1912 (*Dicționarul statistic al României, întocmit pe baza datelor definitive ale recensămîntului populației din 19 dec. 1912*, Buc. 1915, p. 354—355). Pentru localizare „...sub Cărpeneș...“, vezi *D.I.R.*, A, Moldova, veacul XVII, vol. II., p. 309.

„Drislea, nr. crt. 188, p. 329 ; sat, comuna Trușești : Denumiri vechi : Dreslive, Drislive“ (sic). Satul Drislea din comuna Trușești nu poate fi confundat cu cel menționat documentar cu numele *Drislive*, *Dreslive*, care a fost pe teritoriul actual al comunei Avrămeni, dar pînă în 1921 pe moșia Sirbi, din comuna Vlăsinești. Pentru localizarea *Dreslive*lor, vezi *Documente privind istoria României*, A, Moldova, în continuare, *D.I.R.*, A, Moldova, veacul XVI, vol. II., p. 112—113.

„Durnești, sat, comuna Santa Mare. Denumiri vechi : Durneștii Mitropoliei. Peritcani. Mențiuni documentare : 12 februarie 1627 ; H. 1835“ (sic). Sînt mai multe sate cu numele *Durnești* în județul Botosani, dar, cel din comuna Santa Mare, care a purtat numele de Durneștii Mitropoliei este menționat în iunie 1433, după 15 (Costăchescu, M., *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I., p. 361—362. „...uricul a aparținut Mitropoliei Moldovei care a stăpînit acest sat...“.

„Hănești, nr. crt. 237, p. 334. Mențiuni documentare : 31 oct. 1600“ (sic). Prima mențiune documentară datează din 11 aprilie 1546 (*D.I.R.*, A, Moldova, veacul XVI, vol. I., p. 457), deși documentul este menționat pentru satul Petricani, (cu pagina greșită) și orașul Săveni.

„Huțani, nr. crt. 249, p. 337, sat, comuna Vlădeni (1968)“ (sic). Satul a purtat la început numele *Huețani*, fiind menționat la 16 noiembrie 1433 (Costăchescu, M., *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I., p. 369—371).

„Lingurișești, nr. crt. 278, p. 341, sat dispărut sau și-a schimbat numele, neidentificat, aflat se pare pe pîrîul Bașcu, probabil în hotăr cu satul Slobozia-Silișcani, comuna Mihălășeni. Mențiuni documentare : 7 mai 1546“ (sic). Satul este menționat și la 17 mai 1542. (Ghibănescu, Gh., *Ispisoace și zapise*, vol. I, partea I-a, p. 67—70) dar el a fost inclus în satul Cîsmănești, comuna Dobîrceni.

„Lișna, nr. crt. 281, p. 341, sat, comuna Suharău... Mențiuni documentare : 18 ianuarie 1633...“ (sic). Satul este menționat și în 1592, (Ghibănescu, Gh., *Surte și izvoade*, vol. II., p. 204).

„Liveni, nr. crt. 283, p. 341, sat, comuna Manoleasa... Mențiuni documentare : R. 1772—1774 ; M. 1835“ (sic). Moșia Liveni este menționată și în 17 august 1667, (*Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului*, vol. III, Buc. 1968, p. 329).

„Manoleasa-Prut, nr. crt. 299, p. 343, sat, comuna Manoleasa (1968). Denumiri vechi : Dumușeni. Dumășenii Manolesii. Domoseni-Manole, Dămășeni. Mențiuni documentare : 2 iunie 1570 ; H. 1835“ (sic). Mai întîi se face confuzia între Manoleasa-Prut și Manoleasa, satul centru al comunei, numit și Manoleasa-Volvăț. Satul Manoleasa, centru al comunei, a purtat denumirile indicate iar ulterior a purtat numele Manoleasa-Volvăț, folosit, de localnici, și în prezent. Prima mențiune documentară pentru satul *Dumușeni*, datează din 25 mai 1456, (Ghibănescu, Gh., *Surte și izvoade*, vol. XVIII., p. 224). Numele satului are la origine antroponimul *Dumșa* (*D.I.R.*, A, Moldova, veacul XVI, vol. I., p. 518—519).

„Joldești, nr. crt. 371, p. 340, sat sau cătun dispărut sau și-a schimbat numele, neidentificat. Mențiuni documentare : H. 1833“ (sic). Menționat pe hartă

dar neidentificat. Cum ? Satul Joldești a fost pe teritoriul actual al comunei Hănești. Mențiuni documentare : 30 aprilie 1585 (*D.I.R.*, A, Moldova, veacul XVI, vol. II., p. 336—337).

„*Slobozia-Avrămești*, nr. crt. 466, p. 362, sat desființat, înglobat în satul Slobozia-Hănești, comuna Hănești“ (sic). Satul Slobozia-Avrămești nu apare în nici un document, pentru această zonă. Satul Slobozia-Hănești a fost înființat în 1871 pe moșia Hănești de proprietarul Gh. Pilat, cu lucrătorii veniți pe moșia sa din sate îndepărtate și cărora le-a dat voie să-și construiască bordeie în partea de est a sectorului său zootehnic.

„*Timuș*, nr. crt. 513, p. 367, sat, comuna Avrămeni (1968)“ (sic). Satul Timuș a purtat numele : Tescureni, Teșcureni, Teșcureni-Timuș, adoptînd apoi numele *Timuș* de la proprietarul C. Timuș (Arh. St. Iași, *Documente*, CL/41). *Tescureni* este menționat la 25 mai 1456 (Ghibănescu, Gh., *Surete și izvoade*, vol. XVIII, p. 224). iar Tescureni-Timuș, în 1891 (Filipescu-Dubău, N., *Dicționarul geografic al județului Dorohoi*, p. 336—337).

„*Zoițani*, nr. crt. 574, p. 375, sat, comuna Avrămeni (1968). Denumiri vechi : Hăcăuții-Zoițarului, Hăcăuții-Dimitriului. Mențiuni documentare : H. 1833“ (sic). Satul a purtat și alte denumiri : Hodcouți, Hotcăuți, Șoicăuți, Votcăuți. Prima mențiune documentară datează din 17 august 1667 (*Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului*, vol. III, p. 329).

În afara acestor localități menționate în *Repertoriul localităților* rămîn multe altele menționate documentar și în bibliografia lucrării dar nerepertorierte de autori. Dintre acestea menționăm doar cîteva.

Antilești, sat dispărut sau înglobat în Vorniceni, „...sub Dumbrava Înaltă“. Mențiuni documentare : 18 februarie 1445 (Ghibănescu, Gh., *Surete și izvoade*, vol. XVIII, p. 54—55).

Balinți, sat, pe Siret, în prezent în comuna Vlădeni. Mențiuni documentare : 7 iulie 1430 (*D.R.H.*, A, Moldova, vol. I., p. 146—147).

Bădăfeni, sat care a fost lingă Adășeni, comuna Avrămeni, în prezent dispărut (*D.I.R.*, A, Moldova, veacul XVII, vol. V., p. 288).

Bodești, sat dispărut, care a fost situat la vest de Vlăsinești (*D.I.R.*, A, Moldova, veacul XVI, vol. I., p. 457).

Brănișteri, sat care a existat pe moșia Sîrbi, comuna Vlăsinești (Ghibănescu, Gh., *Ispisoace și zapise*, vol. II, partea a II-a, p. 40).

Dănești, sat dispărut, care a fost tot pe moșia Sîrbi (Ghibănescu, Gh., *Ispisoace și zapise*, vol. I, partea I-a, p. 238 etc.).

Itești, sat dispărut, de asemenea, de pe moșia Sîrbi (Ghibănescu, Gh., *Ispisoace și zapise*, vol. III, partea I-a, p. 121, 123, vol. III., partea a II-a, p. 16—18 etc.).

Jolcușanii, sat dispărut, pe Sitna, mai jos de Căcăceni (probabil pe teritoriul actualei comune Sulița. Mențiuni documentare : 22 aprilie 1548, (Ghibănescu, Gh., *Surete și izvoade*, vol. XIX., p. 9).

Petinea, pe Vlăsinești, „...între Brănești și Vlăsineasa...“ sat astăzi dispărut, (*D.I.R.*, A, Moldova, veacul XVI, vol. I., p. 192—193).

Săbășani, parte de sat sau sat întreg înglobat în satul actual Băbicieni din comuna Durnești. Mențiuni documentare : 8 august 1634 (*D.R.H.*, A, Moldova, vol. XXII., Buc., 1974, p. 255—256, 257).

Simeni, sat situat în trecut pe teritoriul actual al satului Crasnaleuca, comuna Coțușca, (*Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului*, vol. II., p. 240).

Tăuteni, sat dispărut sau contopit cu Dumeni, comuna George Enescu. Mențiuni documentare : 8 martie 1572 (Ghibănescu, Gh., *Surete și izvoade*, vol. XIX., p. 78).

I. Caproșu și I. D. Canciuc

DUMITRU BERCIOU, *De la Burebista la Decebal*, București, Ed. politică, 1976, 84 p.

Scrierea asupra căreia dorim să insistăm se încadrează în genul de lucrări menite să înfățișeze într-o formă sintetică cele mai însemnate momente din tre-

cutul patriei noastre. Propunându-și, în principal, să familiarizeze cele mai largi cercuri de cititori cu rezultatele mai noi ale cercetărilor de specialitate și cu interpretarea fenomenului istoric din perspectiva documentelor recente de partid, asemenea scrieri contribuie într-o măsură însemnată la opera de educare patriotică. Este credem un argument serios pentru a înțelege rostul discuțiilor pe marginea acestor scrieri care difuzează rezultatele literaturii științifice făcând, astfel, legătura între domeniul de strictă specialitate al cercetării, mai greu accesibil, și dorința de informare a cititorilor.

Lucrarea la care ne referim poartă totodată semnătura unui distins cercetător al istoriei vechi; ea adaugă prin urmare un plus de consistență prin prestigiul pe care autorul l-a dobândit de-a lungul timpului în literatura științifică. Cunoșterea apreciat al istoriei vechi, Dumitru Berciu sintetizează trăsăturile definitorii ale civilizației ce a înflorit pe aceste meleaguri în răstimpul de la Burebista la Decebal, pătrunzând cu analiza în compartimentele cele mai diverse ale vechii societăți. Domnia sa înfățișează cititorilor, în linii mari: unitatea etno-culturală geto-dacă, ca bază a regatului lui Burebista (cap. I); economia și cultura sub Burebista (cap. II); epoca lui Burebista — o nouă etapă în istoria geto-dacilor (cap. III); penetrația culturii și civilizației romane în spațiul carpato-dunărean (cap. IV); înaintarea romanilor în Balcani și lumea geto-dacilor (cap. V); arhitectura (cap. VI), scrisul (cap. VII) și religia geto-dacilor (cap. VIII); epoca lui Decebal până la Traian (cap. IX). Fixând locul dacilor în formarea poporului român, D. Berciu cuprinde în noțiunea de *Dacoromania* (cap. X) bazele geografico-istorice și etnice ale acestui proces. Ea cuprinde, precizează autorul, nu numai Dacia romană și Dobrogea ci și dacii liberi din Maramureș, Crișana, Bucovina și Moldova până la Nistru (p. 76).

Informațiile lui D. Berciu sint clare; ele reușesc să înfățișeze o imagine de ansamblu asupra civilizației și istoriei politice a dacilor. Lucrarea se adaugă, de altfel, la șirul preocupărilor statornice ale autorului de a veni în întâmpinarea cititorilor cu scrieri de largă accesibilitate.

Nu putem lăsa neobservate însă câteva neajunsuri ce privesc mai ales un principiu în legătură cu conceperea acestui gen de lucrări. Este vorba de efortul autorului de a include în asemenea scrieri de popularizare opinii personale, prea puțin verificate și neacceptate de majoritatea cercetătorilor.

Astfel, Dumitru Berciu scrie despre geto-daci că „nu au aparținut celui *Barbaricum* (termen stabilit tuturor neamurilor necuprinse în lumea elenică și romană — nota lui D. B. în subsolul paginii) ci ei trebuie priviți în lumina antichității greco-romane și a particularităților proprii (sic!) ale dezvoltării lor social-economice și politice” (p. 11). Explicații suplimentare pentru lămurirea acestei idei lipsesc, dar ele pot fi deduse. Identitatea sugerată de D. Berciu s-ar baza, prin urmare, pe gradul avansat al infiltrării culturii și civilizației romane la nordul Dunării. Argumentarea este, într-adevăr, ingenioasă. Chiar dacă am accepta însă caracterul intens al pătrunderii formelor de civilizație și cultură romană în Dacia până la cucerirea și transformarea ei în provincie a Imperiului (fapt ce comportă încă multe discuții) termenul de *Barbaricum* nu poate fi înălțurat. Din punct de vedere etnic și statal (și acestea sînt sensuri de neignorat în folosirea termenului) dacii, în ciuda înfloritoarelor civilizații, încă nu făceau parte din lumea romană.

Altă apreciere împărțită nu îndeajuns de specialiști privește folosirea scrisului de către daci (vezi, mai recent, pentru opinii contrare I. I. Russu, *Scrierea greacă și latină în Dacia preromană*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca”, XIX, 1976, p. 29—54). D. Berciu afirmă că după jumătatea secolului I î.e.n. se constată folosirea curentă a alfabetului latin și parțial a celui grecesc” (p. 58), nu numai în rîndul mării aristocrații ci în rîndul poporului de jos, liber p. 59).

În aceeași situație este problema localizării Buridavei, a Markodavei pe baza interpretării citorva fragmente epigrafice (p. 59).

Lipsite de precizări fie cit de succinte asupra discuțiilor care mai există încă în aceste chestiuni, asemenea idei sînt ușor receptate de cititorul mai puțin avizat, deprins să le considere bunuri cîștigate definitiv de cercetarea istorică. Opera de popularizare trebuie să difuzeze, după părerea noastră, cunoștințe bine

fundamentate și unanim admise de istorici; aceasta nu presupune, desigur, rigiditate în promovarea interpretărilor noi, constructive.

Dacă aspectele la care ne-am referit reprezintă puncte de vedere vehiculate deja în literatura de specialitate, avînd un suport științific nu același lucru se poate spune despre încercarea temerară a autorului de a afirma existența modului de producție asiatic pe teritoriul vechii Dacii.

Arătînd că obștea sătească a avut un rol important în statul dac, că aristocrația asigură legătura între membrii acestor obști și rege, că regatul lui Burebista „se aseamănă într-o oarecare măsură cu regatele Orientului antic” (p. 33) și că acest stat avea ca bază existența triburilor unite într-o mare formațiune, D. Berciu consideră că „dezvoltarea social-economică în vremea lui Burebista reprezintă foarte probabil o formă particulară a modului de producție tribal, care s-a menținut, dezvoltîndu-se și în epoca lui Decebal” (p. 33).

Așa cum se știe, elementele și existența modului de producție tribal sau asiatic, cum l-au definit clasicii marxismului (noi am încercat să arătăm pionieratul lui Nicolae Bălcescu în această privință: Vasile C. Nechita, Ștefan Lemny, Nicolae Bălcescu, *precursor al istoriografiei modului de producție „asiatic”* în „Opinia studentască”, III (1975), Iași, nr. 4 (10), p. 7), au fost intens discutate de istoriografia ultimilor zece ani (vezi mai ales, *La Pensée, Revue de rationalisme moderne*, N.S. Nr. 114, 115, 117, 129, 138 etc.). Sugestia de a se studia prezența modului de producție asiatic pe teritoriul patriei noastre vine din articolul lui Miron Constantinescu (*Modul de producție tribal și orînduirea tributațională* în „Probleme economice”, 1972, nr. 11, p. 43—44). Pornind de aici, unii cercetători au identificat deja elemente ale acestei orînduiri în perioada „preceudală” (secolele IV—X e.n.): Ștefan Olteanu (*Probleme privitoare la evul mediu timpuriu românesc* în „Studii. Revistă de istorie”, tom 26, 1973, nr. 4) și P. Diaconu (*O importantă contribuție la cunoașterea modului de producție tribal...*, în S.C.I.V., tom. 24, 1973, p. 231—235).

Ar părea bizară periodizarea istoriei noastre atunci cînd, argumentîndu-se existența unui mod de producție asiatic în Dacia preromană s-ar reveni, în secolele IV—X e.n. la același mod de producție după o etapă în care relațiile sclavagiste au cunoscut forma lor clasică de dezvoltare (Dacia romană). Cum însă terenul acestei probleme rămîne deschis discuțiilor, nu înțelegem în ce măsură era important ca autorul să consemneze cu atîta promptitudine un punct de vedere încă discutabil.

Considerăm că asemenea punct de vedere poate fi validat foarte greu, întrucît elementele definitorii modului de producție asiatic nu pot fi evidențiate îndeajuns pe teritoriul patriei noastre. Avem în vedere forma de proprietate asupra pămîntului, natura relațiilor dintre membrii comunităților sătești și stat care trebuie nu numai *deduse* ci și *dovedite*. Avem în vedere apoi un element de mare însemnătate în înțelegerea modului de producție asiatic, subliniat de altfel îndeajuns de Karl Marx (*Stăpînirea britanică în India* în *Opere*, vol. IX, București, 1959, p. 137; vezi și E. Varga, *Studii de economie capitalistă*, București, 1967, p. 379); este vorba de vitregia unor factori geo-climaterici care au determinat adaptarea formelor de organizare a societății la aceste condiții. Datorită acestui fapt, acolo unde s-a manifestat modul de producție asiatic, societățile au avut un caracter mai static, evoluția lor s-a produs lent. Ultimele două remarcări vin în contradicție cu rodnicia pămîntului românesc, cu dezvoltarea mereu ascendentă a societății românești, chiar în condițiile vitregiilor istorice.

A înfățișă cititorului, prin intermediul literaturii de popularizare, doar punctele de vedere personale, fără a-i indica existența unei diversități de opinii, înseamnă în fapt a-l dezinforma; înseamnă totodată a-i crea confuzii atunci cînd el așteaptă o informație selectată și multă precizie. Afirmarea rămîne valabilă și atunci cînd autorul este călăuzit de bune intenții, de convingerea nestrămutată în ideile sale. Actul de popularizare a istoriei trebuie înțeles așa-dar mai mult sub semnul exigențelor multiple ce recomandă împletirea rigurozității științifice cu funcțiile educative ale acestui gen de scrieri.

Fără îndoială, faptul că am stăruit asupra unor aspecte desprinse din lectura cărții lui D. Berciu pe care nu le putem împărtăși nu vizează părerea de ansamblu asupra acesteia.

Scrisă cu pasiune și experiența omului de știință care a contribuit atât de mult la dezvoltarea cercetărilor istorice din țara noastră, lucrarea lui Dumitru Berciu, dincolo de observațiile făcute, constituie o contribuție în slujba difuzării cunoștințelor istorice ce trebuie apreciată.

Ștefan Lemny

ALEXANDRU ODOBESCU, *Opere*, vol. IV, București, Ed. Academiei R.S.R., 1976, 1080 p.+XVI planșe color în text și VIII planșe color în afara textului.

În cadrul eforturilor de valorificare complexă a operelor clasicilor culturii noastre, Editura Academiei ne-a oferit recent cel de la patrulea volum din vasta creație a lui Alexandru Odobescu. Inițiată în 1965, sub îngrijirea regretatului Tudor Vianu, publicarea colecției a continuat sub auspiciile prof. Alexandru Dima. În intenția editorului volumele IV—VI ale colecției sînt dedicate operei arheologice a celui socotit pe drept cuvînt ctitor al preocupărilor românești în acest domeniu.

Volumul de față și-a propus realizarea unei ediții critice a operei arheologice capitale a lui Odobescu — „Tezaurul de la Pietroasa” —, pe care însuși savantul o caracteriza drept „cea mai temcinică a mea zestre științifică”. Ediția a fost îngrijită de Mircea Babeș, cercetător la Institutul de Arheologie din București, cunoscut specialist în antichități germanice. Pentru realizarea unei ediții critice, avînd în vedere că de la apariția finală a operei au trecut aproape opt decenii, editorului i se punea alternativa fie de a interveni cu comentarii direct asupra textului, fie de a face referiri de ordin general asupra monografiei și de a comenta numai acolo unde ar fi considerat că este absolut necesar. Mircea Babeș a optat pentru a doua modalitate și credem că a ales calea cea mai potrivită în cazul acestei opere. Știut fiind faptul că lucrarea asupra tezaurului a fost concepută de Odobescu ca un amplu excurs despre orfvrăria antică, cu referiri savante la mitologie și religie, ar fi fost practic imposibil să se realizeze o reevaluare în extenso, prin prisma cunoștințelor istorice actuale, asupra tuturor problemelor abordate în monografie. Aceasta ar fi necesitat eforturile îndelungate ale unui larg colectiv de cercetători și ar fi dat naștere unei lucrări cu o paginatie imposibil de cuprins într-un volum, însemnînd practic o nouă lucrare. Editorul, însă, n-a scăpat din vedere că scopul principal al ediției era de a aduna pentru prima oară într-un volum atît opera arheologică fundamentală a lui Odobescu, cît și diferitele variante care au precedat-o sau însoțit-o. În felul acesta, cititorul are ocazia să înțeleagă evoluția gândirii istorice a lui Odobescu, să urmărească îndeaproape frămîntările care au dus la geneza finală a monumentalei monografii. Mai mult, pentru a se respecta cît mai îndeaproape culoarea locală a epocii în care a avut loc tipărirea lucrării, editorul a ales o soluție ingenioasă, realizînd reproducerea prin fotografiere a paginilor ediției princeps (păcat doar că aici consecvența nu a mers pînă la capăt și s-a recurs la micșorarea dimensiunilor paginii). Firește, în aceste condiții, editorul nu a intervenit deloc în textul original, lăsînd intacte chiar și greșelile, care proveneau fie din vina autorului, fie a tipografiei din secolul trecut.

Pentru întregirea tabloului complex al frămîntărilor care au precedat și au însoțit nașterea acestei lucrări, ediția este completată cu o serie de anexe, care se referă la eforturile și stăruințele lui Odobescu pe lîngă autoritățile, pentru a-i facilita finanțarea tipării monografiei. Dintre toate, reține atenția în mod deosebit „Pia desideria”, adevărată profesiune de credință a lui Odobescu, în care se lămurește nobilul scop patriotic al elaborării unei opere de asemenea însemnatate și ampolare, care să facă cunoscută străinătății una din comorile de artă ale patriei.

Lăsînd deci neatins aspectul inițial al operei, editorul a încercat valorificarea critică a acesteia pe calea unor studii și note adiacente. Volumul se deschide chiar cu studiul introductiv al editorului: „Odobescu și tezaurul de la Pietroasa”, în care se face o analiză doctă asupra formării lui Odobescu ca arheolog, asupra concepției și metodelor sale de lucru, precum și asupra valorii cercetărilor lui Odobescu în legătură cu tezaurul de la Pietroasa. Se remarcă în-

deosebi faptul că M. Babeș reușește aici (p. 21—25; 34—40) să realizeze o imagine globală asupra ipotezelor de lucru ale lui Odobescu, să redea firul dezvoltării ideilor autorului în legătură cu subiectul care l-a preocupat timp de trei decenii. Studiind manuscrisele și textele tipărite, M. Babeș a ajuns la concluzia că Odobescu a redactat o versiune scurtă și alta dezvoltată a monografiei, fiecare la rîndul ei cu mai multe variante.

Tot M. Babeș a alcătuit comentariile și notele care urmăresc să ofere o imagine la zi a principalelor idei cuprinse în monografia lui Odobescu. Cum e și firesc, accentul se pune pe problemele legate direct de tezaur și pe interpretarea acestuia din punct de vedere al datării, apartenenței și semnificației. Această parte a volumului are o deosebită importanță, deoarece, prin bogata bibliografie menționată și prin comentariile pertinente ale editorului, permite sesizarea atât a intuițiilor și concluziilor valabile ale lui Odobescu, cît și unele limite, ce decurg inerent din metoda folosită și din stadiul incipient al cercetării arheologice din a doua jumătate a secolului trecut.

Comentariile la text sînt completate de două studii, datorate tot unor cercetători ai Institutului de Arheologie din București.

Primul, „Tezaurul de la Pietroasa în lumina noilor cercetări”, semnat de Radu Harhoiu, pe baza unei analize atente și detaliate a izvoarelor arheologice și a celor scrise, ajunge la concluzia că tezaurul, deși conține piese care au fost produse în momente diferite, a fost îngropat totuși în prima jumătate a secolului al V-lea și aparține probabil ostrogoților, iar nu vizigoților. Reține atenția dină cest studiu noua interpretare (p. 1033) pe care autorul o dă unui pasaj din opera lui Zosimos (IV, 38), pasaj care este de natură să aducă un nou argument în favoarea prezenței populației autohtone la nord de Dunăre în jurul anului 400. Studiul este însoțit de 18 planșe care oferă o ilustrație adecvată pentru eventuale comparații între piesele tezaurului și tot ce s-a descoperit mai reprezentativ din perioada respectivă. Autorul a realizat și un catalog (p. 1035—1036) al descoperirilor de piese de aur de pe teritoriul României, care indică 26 de localități, precum și o hartă (p. 1044—1045) a descoperirilor de obiecte și monede de aur din secolele IV—V.

Al doilea studiu, „Castrul de la Pietroasa”, semnat de Gheorghe Diaconu, încearcă o valorificare preliminară a principalelor concluzii ce s-au desprins în urma reluării cercetărilor arheologice la Pietroasa, în anii 1973—1975. Cercetările au stabilit că obiectivul a fost construit în secolul al IV-lea de către romani și abandonat spre sfîrșitul aceluiași secol. În jurul castrului au fost sesizate o serie de așezări și necropole contemporane. Studiul este însoțit de 13 planșe care prezintă parte din planurile de cercetare și materialele cele mai elocvente rezultate din recente săpături.

În finalul volumului opt planșe color prezintă starea actuală a pieselor tezaurului, aflate în Muzeul de Istorie al R.S.R.

Credem că întocmirea unui indice ar fi ușurat mult posibilitatea de a urmări numeroasele nume care apar în acest monumental volum. De asemenea, considerăm că se impunea și un sumar ceva mai detaliat, cel puțin în ceea ce privește capitolele monografiei lui Odobescu.

Desigur, publicarea acestui volum înseamnă un mare pas înainte pe linia valorificării moștenirii noastre spirituale, o adevărată reușită cu atât mai mult cu cît a abordat un domeniu destul de vitregit pînă acum. Dacă în domeniul literaturii valorificarea trecutului a înregistrat succese remarcabile, în schimb în domeniul istoriei lucrurile se află încă la început. De exemplu, „Tezaurul de la Pietroasa” este una din foarte puținele lucrări din domeniul arheologiei care s-a bucurat de o reeditare în condițiile unei ediții critice. Ne exprimăm speranța că, odată deschis drumul, vor revedea lumina tiparului în aceleași condiții excelente și alte lucrări ale clasicilor arheologiei noastre, dintre care în primă necesitate ne-am gîndi la cele ale lui Vasile Pârvan, Grigore Tocilescu și Ion Andreșescu.

Nicolae Ursulescu

Dicționar de istorie veche a României (Paleolitic — sec. X), elaborat de un colectiv de autori, sub conducerea prof. dr. doc. D. M. PIPPIDI, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1976, 627 p.

Dintre numeroasele premiere editoriale ale anului 1976 în domeniul istoriei, lucrarea de față a reținut în mod deosebit atenția atât specialiștilor, cât și tuturor celor care se interesează de vechimea locuirii noastre în teritoriul carpatic, fiind înființată realizare de acest gen în domeniul istoriografiei românești. Acumularea treptată a unui imens material arheologic descoperit pe teritoriul României, editarea în condiții corespunzătoare a unui număr impresionant de izvoare scrise antice despre țara noastră, avântul luat de cercetarea epigrafică și numismatică — toate acestea impuneau cu stringență apariția unui îndreptar lesnicios în multitudinea de probleme ale istoriei noastre vechi. De aceea inițiativa Editurii științifice și enciclopedice de a edita un dicționar al acestei perioade a fost primită cu justificat interes de cercetători, ca și de publicul larg, imediat după apariție. Ca dovadă a interesului cercetătorilor pentru asemenea lucrare credem că vorbește de la sine numărul mare al celor care au colaborat la elaborarea dicționarului (53). În cele peste 1600 de articole ale dicționarului sînt abordate unele probleme esențiale ale istoriei noastre vechi: noțiuni de ordin general; arheologia și metodele ei; izvoarele scrise despre Dacia; localități în care s-au făcut descoperiri; culturile materiale care s-au dezvoltat pe teritoriul carpatic; toponime și hidronime antice; elemente ale clasicismului greco-roman prezente în Dacia; nume de persoane care au avut legătură cu Dacia (geto-dacice, greco-elenistice, romane, bizantine, ale populațiilor migratoare). Toate acestea urmăresc să redea stadiul la care a ajuns cercetarea (atît cea românească, precum și cea străină) despre istoria noastră veche, la nivelul anului 1973, cînd a fost încheiată documentarea pentru elaborarea articolelor. Această preocupare a autorilor de a aduce la zi documentarea apare la majoritatea articolelor, atît în text, cât și în bibliografia selectivă, care de regulă le însoțește. Meritul lucrării este sporit și de ilustrația adecvată, prezentă pe aproape fiecare pagină, lîngă articolele de al căror conținut se leagă, precum și de cele 16 hărți și 19 planuri, intercalate în cuprinsul dicționarului.

Desigur o asemenea lucrare de pionierat în istoriografia noastră (cu toată existența unor modele de gen elaborate în alte țări) nu putea fi scutită de unele lacune, inadvertențe, interpretări subiective — inerente începutului de drum. O parte dintre acestea au fost deja remarcate în judicioasa recenzie publicată recent de *Revista de istorie*, 29, 7, 1976, astfel că nu vom mai reveni asupra acestora. Bineînțeles, că o singură recenzie nu poate să abordeze întreaga problematică pe care o ridică o lucrare de caracter enciclopedic — rod al muncii unui amplu colectiv de autori. Considerăm că o cît mai largă dezbateră asupra acestei lucrări în literatura de specialitate va avea darul să ofere sugestii și soluții în vederea elaborării unei noi sinteze, care să înlăture multe din limitele inerente începutului. Din aceste considerente, în cele ce urmează, ne vom opri asupra unor aspecte, pe care personal le considerăm susceptibile de îmbunătățiri (fie că se referă la aspectul formal, fie la cel al conținutului).

În primul rînd, fără a ne propune că ne declarăm sau nu de acord cu concepția redacțională a unei lucrări de asemenea amploare, dorim doar să sugerăm și o altă modalitate de abordare. În actualul dicționar e evident că fiecare autor a propus un anumit număr de articole, în conformitate cu preocupările sale. Ori într-o asemenea lucrare, care depășește cadrul unor preocupări stricte, stabilirea problematicii ce urmează să fie abordată ar trebui să fie rezultatul unei și mai largi conlucrări, pentru că aceasta își propune să reflecte, pe cît posibil, nivelul atins de disciplina respectivă la un moment dat. Pentru a atinge acest scop, este necesar să se sintetizeze toate rezultatele obținute pînă în acel timp; or aceasta presupune, ca în momentul în care se trece la redactare, să existe evidența strictă a tuturor rezultatelor, pentru a se putea face sintetizarea. Față de volumul masiv al datelor referitoare la istoria veche a patriei noastre, o asemenea cerință nu este momentan realizabilă prin forțele unui număr limitat de centre de cercetare. Considerăm, însă, că în stabilirea listei — inventar de probleme care urmează să fie abordate o contribuție și-ar putea-o aduce și centrele județene de cercetare în domeniul istoriei vechi. Avem în vedere faptul că la

nivelul fiecărui județ se cunosc mai în detaliu descoperirile de bază, atât cele recente, cât și cele mai vechi, precum și problematica pe care o ridică. La solicitarea Academiei de Științe Sociale și Politice (care să ia sub egida sa redactarea unei asemenea lucrări), fiecare nucleu de cercetare județean (Oficiile județene ale Patrimoniului Cultural Național, institutele de arheologie, catedrele universitare, muzeele județene) ar întocmi (sintem siguri, cu destulă competență) lista-inventar a problematicii care să se încadreze în cerințele unui dicționar de istorie veche a României. Desigur, ulterior, coordonatorul (sau colectivul de coordonare) ar stabili criteriile de selectare, sintetizare și prezentare a materialului astfel adunat, ar completa cu termeni de referință generală lista-inventar de probleme, după care ar putea trece la repartizarea pe autori a articolelor propuse.

Credem că în felul acesta s-ar evita omiterea unor articole importante, intrate deja în cunoștințele curente ale arheologiei. Am aminti doar câteva dintr-acestea: Leț, Cîrcea, Gura Baciului, Tirpești, Suceveni, Hărman, Rîșești, Bălănoaia, Scorțaru, Castelu, Satu Nou, Iacoveni-Dîngeni, Botoșani-Cărmădărie, Moșna, Suceava (punctele Siliștea Șcheii, Ana Ipătescu), Udești ș.a. În acest mod și multe dintre descoperirile făcute pe la sfîrșitul secolului trecut sau în primele decenii ale secolului nostru n-ar mai fi date așa de ușor uitării. Spre exemplificare, ne vom referi doar la unele descoperiri mai vechi din județul Suceava, care la vremea lor au stîrnit multe discuții în lumea arheologică: tezaurul de la Măriței, mormîntul în cutie de piatră de la Grănicești-Dealul Iancului, Cetățuia de la Baia, urmele romane de la Siret, săpăturile de pionierat ale lui N. Beldiceanu la Rădășeni ș.a. — toate trecute cu vederea în prezentul dicționar.

În al doilea rînd, considerăm că prezentarea micromonografică din punct de vedere arheologic a unor localități sau teritorii ar aduce o însemnată contribuție la susținerea așa-numitei „continuități în zonă”. Este știut faptul că, datorită vicisitudinilor istorice de pe teritoriul țării noastre, continuitatea nu poate fi urmărită exact în același punct pe un timp îndelungat. Ori pe teritoriul mai întins al unor localități care posedă și unități de cercetare arheologică (de ex. orașele și municipiile) este posibil să se urmărească continuitatea de locuire, uneori pe durata unor milenii întregi. În actualul dicționar doar două orașe (București și Iași) se bucură cu adevărat de asemenea prezentări micromonografice, altele fiind menționate fie în legătură cu 2—3 descoperiri mai reprezentative (Alba Iulia, Bîrlad, Deva, Craiova ș.a.), fie pentru descoperiri dintr-o singură perioadă (Cluj, Arad, Bacău, Constanța ș.a.). Cele mai mult însă nu sînt menționate deloc, deși descoperirile (uneori chiar foarte numeroase) nu le lipsește (Oradea, Bistrița, Tg. Mureș, Suceava, Botoșani, Alexandria, Vaslui ș.a.). Este semnificativ astfel că din cele 39 de orașe — centre județene, 2/3 nu apar deloc tratate în articole proprii. Ne gîndim chiar cît de util ar fi să se realizeze cîte o mică prezentare arheologică a fiecărui județ; în felul acesta dicționarul și-ar aduce o contribuție la conturarea continuității de locuire în toate zonele țării noastre, încă din perioada veche a istoriei românești și ar dovedi clar că nu au existat „pete albe” în locuirea de pe teritoriul carpatic.

Considerăm că un viitor dicționar ar trebui să cuprindă și alte articole teoretice, absente în prezent, cum ar fi: „continuitate”, „unitate carpatică”, „toponimie” (inclusiv o serie de toponime care se referă și la istoria veche: Cetățuia, Cetate, Troian, Ocup, Brană etc.), „topor”, „excizie”, „canelură”, „pliseuri” (așa cum sînt deja tratate: barbotină, incizare, imprimare), „perioada de trecere de la neolitic la epoca bronzului”, „diviziunea socială a muncii” ș.a.

Un fapt care îngreiază folosirea dicționarului este numărul extrem de mic al trimiterilor de simplă referință la alt articol, unde se tratează de fapt problema. Astfel, vom găsi Bîtea Doamnei, dar nu Piatra Neamț; vom găsi Brăilița, dar nu Brăila; vom găsi Mănoaia, dar nu Costișa (deși faciesul cultural este Costișa—Botoșani), sau nu vom găsi Poiana—Cotofenești, Constanța, Suceava — Șipot ș.a. decît încorporează la alte articole. Pentru a le găsi, cititorul ar trebui să cunoască dinainte conținutul descoperirilor din aceste localități (pentru a ști unde să le caute), dar în acest caz se diminuează rolul informativ al dicționarului.

Tot pentru ușurința utilizării dicționarului, acesta ar trebui neapărat să fie însoțit de o hartă a localităților menționate, eventual cu numere care să corespundă celor din text.

În legătură cu hărțile care însoțesc dicționarul, considerăm că se mai pot aduce îmbunătățiri. Uneori s-au strecurat greșeli, probabil de tipar, care n-au fost corectate. Astfel la lista de la p. 627, la nr. 13, se specifică greșit timpul la care se referă hărțile cu culturile autohtone: nu secolele X—XI, ci IV—XI, așa cum este corect în text, la p. 272—273; harta de la p. 232—233 menționează că e vorba de Dacia în sec. I—III, însă e evident că e vorba de secolele II—III (epoca romană). La harta referitoare la secolele IX—X (p. 392—393) lipsa legendei te face doar să presupui să cercurile albe ar reprezenta fortificații, iar cele negre — așezări deschise, fără a avea însă o certitudine în acest sens. La aceeași hartă considerăm că ar fi fost util să se dea numere localităților punctate, iar pe o pagină alăturată să se specifice numele acestora, având în vedere importanța perioadei reprezentate, corespunzătoare culturii Dridu (surprinde că nici numele stațiunii eponime, Dridu, nu este trecut pe această hartă). Unele hărți sînt mult prea încărcate, ca în cazul celei referitoare la epoca neolitică (p. 427), unde ariile de răspîndire a culturilor sînt foarte greu de urmărit. Și rețeaua hidrografică este prea amănunțit redată față de dimensiunile hărții. În această hartă sînt menționate culturi care nu sînt tratate în text (de ex.: cultura Tisa), sau sînt date drept culturi unele aspecte culturale (de ex.: Aldeni, Arieud) sau, în fine, unele sînt prezentate drept culturi separate, deși în text sînt tratate unitar (de ex.: Vinča—Turdaș). Evident, că nici cele trei culturi Cernavoda nu pot fi incluse în totalitate la neolitic, așa cum se face în respectiva hartă. Considerăm că stabilirea unei concordanțe între text și hartă ar fi binevenită în acest caz.

La harta despre epoca bronzului și prima epocă a fierului (p. 104—105) nu se dau nici un fel de indicații referitoare la ariile de răspîndire a culturilor. Lipsesc din hartă localități precum Cernavoda, Oltenița—Renie, iar pentru Moldova nu este indicată nici o localitate cu depozite de bronzuri, deși în text acestea apar (de ex.: Ulmi—Liteni).

La harta de la p. 177, considerăm că lângă numele antic al coloniilor grecești de pe țărmul vestic al Mării Negre trebuia trecut și numele actual.

În fine, la harta de la p. 215, Malva este plasată ipotetic în Banat, probabil la Denta (așa cum au presupus C. Patsch, C. Daicoviciu ș.a.), iar limitele dintre Dacia Malvensis și Dacia Apulensis nu sînt trasate, pe cînd cele ale Daciei Porolisensis sînt precizate. În schimb, la articolul „Denta” (p. 231) nu se amintește nimic de această ipoteză. În text (p. 221 și 510), Malva este identificată cu Romula. După cum se știe, localizarea Malvei și a Daciei Malvensis este o problemă de mult controversată, dar în dicționar ar fi fost mai nimerit să se încerce prezentarea unei linii comune, chiar dacă s-ar fi amintit și cea-laltă sau celelalte ipoteze.

Un dicționar de istoria veche a României ar trebui să trateze cu atenție egală toate provinciile, însă aici articolele despre Transilvania apar în genere creionate cam prea succint, iar Moldova este uneori chiar ignorată. Aceasta mai ales în articolele generale și în hărțile care se referă la perioada finală de formare a poporului român. Astfel la articolul „Ipotestii — Ciurești — Cindești” se menționează doar că această cultură a fost identificată pe teritoriul Munteniei, al Moldovei și S.E. Transilvaniei” (p. 346), dar nu se citează nici o localitate din Moldova. La fel, în articolul „Dridu” (p. 246—248), deși se menționează extinderea acestei culturi pe tot teritoriul României, totuși din Moldova sînt citate doar două localități (Voinestii și Bitca Doamnei), — și acestea nu dintre cele mai reprezentative (articolul „Bitca Doamnei” — p. 94 — nici nu amintește de urme Dridu din secolul VIII, descoperite aici). O evoluție a acestei culturi în Moldova fusese schițată încă din 1968, într-un articol al cercetătorului D. Gh. Teodor (S.C.I.V., 19,2 p. 227—278). De altfel surprinde că la acest articol atît de important nu se indică nici o bibliografie.

O contribuție însemnată și-ar putea aduce un dicționar de istorie veche a României și la unificarea terminologiei arheologice românești. În prezentul dicționar s-a făcut deja un început în ceea ce privește diversele tipuri de unelte, dar se simte totuși lipsa unui articol special despre unelte, care să trateze evoluția lor, așa cum există în cazul armelor sau al podabelor. În schimb, în ceea ce privește ceramica, articolul respectiv încearcă o tratare cronologică a evoluției produsului, dar se oprește numai asupra unor momente din această evoluție, altele

fiind tratate fugitiv sau chiar de loc. De exemplu, ceramica dacică este abordată numai în funcție de ceramica greco-romană (și nici nu este tratată mai pe larg în altă parte!), iar cea de după părăsirea aureliană nu mai este luată în discuție. Credem că mult mai utilă ar fi fost realizarea la acest articol a unei descrieri și definiri a formelor ceramice de bază, întrucât se știe că mai persistă o anumită nesiguranță în folosirea unor termeni. O asemenea definire a formelor, a părților tectonice ale vasului ar contribui la realizarea unei uniformizări — atât de dorită — a terminologiei referitoare la ceramică.

Unele articole care abordează materiile prime utilizate pe teritoriul carpatic se referă doar la momentele de început ale acestei folosiri (de ex.: „aur“, „argint“), dar dicționarul este conceput pentru o perioadă care se termină în secolul al X-lea, deci problema ar fi trebuit să fie urmărită până atunci. Lipsește apoi un articol despre sare, deși există numeroase informații în antichitate privind exploatarea și consumul sării.

Uneori articolele din dicționar redau informații de ordin general pe spații întinse, pentru ca atunci când se referă la descoperiri concrete de pe teritoriul României să devină extrem de lapidare. Astfel articolul „cadrane solare“ (p. 119—121) explică pe aproape 3 coloane tipologia acestora, la urmă amintind că în țara noastră s-au descoperit 4 asemenea cadrane, dintre care se citează numai două (Histria și Cumpăna). În aceeași ordine de idei, oare n-ar fi fost normal să se întocmească o listă de guvernatori ai Daciei, din moment ce pentru Moesia ni se oferă o asemenea listă?

În fine, unele articole ar avea nevoie evident de completări sau precizări. Astfel articolul „romanizare“ se referă sumar doar la procesul petrecut în timpul stăpînirii romane în provincie, dar nu menționează nimic despre procesul de pătrundere a civilizației romane în teritoriile Daciei rămase în afara provinciei, iar romanizarea după 271 este numai amintită, fără a fi abordată. Cam sumar sînt tratate și articolele „costobocii“ (mai ales în ceea ce privește istoria lor politică) și „migrația popoarelor“ (aici resimțindu-se acut lipsa bibliografiei). În mult discutata problemă a datării celor două valuri cunoscute sub numele „Brazda lui Novac“ nu se face nici o precizare în legătură cu raportul lor față de Limes Transalutanus (care e bine datat), ci doar simpla mențiune că se întretaie (p. 102, 375); ar fi însă timpul să se precizeze dacă valurile taie limesul sau invers, pentru a nu se mai purta discuții sterile asupra acestui subiect. Credem că în legătură cu inscripția „Decebalus per Scorilo“ ar fi trebuit să se menționeze și cealaltă ipoteză, a profesorului K. Horedt, care o consideră redactată în limba latină, iar nu în cea dacică (S.C.I.V., 24, 1, 1973, p. 109—110).

O completare utilă credem că ar consta în prezentarea unităților de cercetare din domeniul istoriei vechi și a cercetătorilor români din aceste unități, precum și a celor din trecut. După cum se știe, un asemenea lucru, a fost întreprins deja pe scară europeană („Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas“, Praga, vol. I, 1966; vol. II, 1969), încît ar fi cu atât mai necesar la noi, pentru a se putea crea o imagine globală asupra istoriografiei românești a istoriei vechi.

Bineînțeles toate acestea ar însemna un spațiu suplimentar, însă considerăm că printr-o mai bună dimensionare a temelor tratate s-ar putea obține un asemenea spațiu. Ne punem astfel întrebarea dacă, în acest dicționar, nu s-ar putea eventual renunța la prezentarea autorilor antici care se referă la Dacia, întrucît aceștia sînt bine redați (inclusiv cu textele explicative) în valoroasa culegere de „Izvoare privind Istoria României“ (unde și spațiul permite prezentarea lor într-un mod mai amplu față de cum se face în dicționar). Poate și o anume restrîngere a spațiului rezervat antichității grecești (în comparație cu celelalte teme) ar contribui la această redimensionare a dicționarului).

Indiferent de aceste opinii personale și desigur și de altele care se vor mai exprima, „Dicționarul de istorie veche a României“ constituie un moment de referință în istoriografia noastră și ne exprimăm speranța că va deschide calea spre alcătuirea unei adevărate „Enciclopedii a istoriei vechi a României“.

Nicolae Ursulescu

DUMITRU V. FIROIU, *Istoria statului și dreptului românesc*, București, Ed. didactică și pedagogică, 1976, 390 p.

Fără a atribui tipăririi unui curs semnificații exagerate, așa cum face autorul atunci când consideră că prin realizarea acestui deziderat profesional și-a îndeplinit și o datorie de bun patriot, credem că un asemenea moment editorial își recomandă însemnătatea nu de la sine ci numai prin modul în care el răspunde exigențelor didactice și științifice. Cursul, elaborat în decursul a 15 ani, a apărut într-o editură cu profil precumpănitor educativ, fiind destinat îndeosebi studenților din anul I ai facultăților de drept. Sint elemente care promit și în același timp obligă la o realizare de calitate, cu atât mai mult cu cât prin natura și destinația ei, cartea universitarului clujean contribuie la formarea profesională și la educarea moral-cetățenească a viitorilor juriști.

Pornind de la aceste considerente ne propunem în recenzia noastră să urmărim câteva aspecte mai importante în legătură cu realizarea acestei cărți din punct de vedere al informației istorice pe care o vehiculează. Structurată în funcție de nevoile didactice, cartea cuprinde o *Introducere* și patru părți, după orînduirile sociale care s-au succedat în țara noastră: partea întâi, *Statul și dreptul sclavagist* (Capitolul I. *Statul și dreptul dac în sec. I î.e.n. — sec. I e.n.*; Capitolul II. *Statul și dreptul în Dacia — provincie a Imperiului roman*); partea a doua, *Statul și dreptul feudal* (Capitolul I. *Statul și dreptul feudal în etapa fărîmării feudale în țările române*; Capitolul II. *Statul și dreptul feudal în etapa monarhiei centralizate fără absolutism în țările române*; Capitolul III. *Statul și dreptul în etapa monarhiei absolute și a primelor încercări de aplicare a principiilor burgheze în organizarea de stat și în dreptul celor trei țări române* (descompunerea feudalismului și nașterea relațiilor de producție capitaliste); partea a treia, *Statul și dreptul burghez* (Capitolul I. *Statul și dreptul României burghezo-moșierești în etapa monarhiei constituțional-parlamentare (1859—1938)*; Capitolul II. *Statul și dreptul României în etapa dictaturii autoritare și a dictaturii totalitare-fasciste (10 februarie 1938—23 August 1944)*; partea a patra, *Statul și dreptul României în etapa revoluției populare democratice (23 August 1944 — 30 decembrie 1947)*; *Încheiere: Statul și dreptul României socialiste*.

Mărturisim de la început că demersul nostru pentru discutarea acestei cărți a fost incitat de o sumă de erori, unele grave, care pot avea implicații nedorite în instruirea riguros științifică a viitorilor juriști; erorile la care dorim să ne referim privesc mai ales suportul istoric al cărții lui D. V. Firoiu. Nu atentăm prin urmare la competența juridică a autorului (nici n-am avea cum) dar considerăm că în realizarea cursului pe care domnia sa îl susține sint absolut necesare, tocmai prin natura specială a acestui curs, cunoștințe temeinice de istorie.

Dar, așa cum se pare, autorul nu are o concepție prea clară în acest sens. Indicind științele conexe ale căror date au fost fructificate în elaborarea cursului său, el menționează materialismul istoric, economia politică, sociologia, ba chiar discipline auxiliare istoriei (paleografia, epigrafia, cronologia, muzeologia etc.). Nici un cuvînt despre știința istorică! Chiar dacă nu ne-am îndoi de posibilitatea de a utiliza în direct rezultatele acestor discipline auxiliare, credem că istoria oferă cel mai bine unui asemenea specialist baza faptologică necesară înțelegerii evoluției parcurse de societate. De altfel, bibliografia pe care autorul o etalează vădește apelul frecvent la datele oferite de cercetarea istorică. Cu atât mai ciudat ni se pare, de aceea, faptul că alocuri autorul ignoră chiar unele date elementare cuprinse în literatura de specialitate. Nu înțelegem bunăoară de ce, apreciind caracterul sclavagist începător al statului lui Burebista, autorul ține să adauge: „de tip militar” (p. 15). Lipsită de explicații această precizare, după părerea noastră neîntemeiată, poate crea confuzii nedorite. Referindu-se apoi la părăsirea Daciei de către instituțiile stăpînirii romane autorul explică cu totul simplist acest proces, punindu-l pe seama luptei dusă de populația autohtonă împotriva dominației romane și împotriva exploatării, „factorul determinant al acestei părăsiri” (p. 15).

Dar cele mai dese confuzii sint comise de autor atunci cînd se încumetă să scruteze istoria evului mediu. Deși lucrările, altminteri des citate de el (Constan-

lin Cihodaru, *Sfatul domnesc și sfatul de obște în Moldova...*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»”, I, 1964; N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova...*, Editura Academiei R.S.R., 1971 ș.a.), oferă contribuții te-meinice la cunoașterea cadrului juridic din epoca feudală, autorul scrie :

— „Țara Românească și Moldova au avut în frunte un domn, denumit adesea „șie voievod” (p. 48), ca și cum titulaturile ar fi identice.

— „Domnul a fost unicul legiuitor al țării fiind ajutat de : 1. *Sfatul domnesc*, care a realizat de fapt controlul boierilor asupra activității domnului, după unii cercetători acest organ fiind : a) *sfatul intim* sau *tainic* și b) *sfatul cel mare al țării* nefiind decît o formă a sfatului domnesc ; 2. *Dregătoria*” (!) (p. 49—50).

— „dregătorii mari erau : dregători a căror activitate viza interesele țării (vornicul, logofătul, vistiernicul) ; dregători care slujeau nemijlocit pe domn (spătarul, stonicul, paharnicii, comisul, postelnicul ș.a.) și dregători teritoriale (banul Craiovei, portarul de Suceava, pircălabi, staroști ș.a.” (p. 50).

— succesiunea domnilor în Moldova și Țara Românească s-a desfășurat astfel : pe baza principiului ereditar-electiv pînă în sec. al XVII-lea pe baza alegerii pînă la înstaurarea domniilor fanariote de către boieri din rîndul lor ; iar după data din urmă „turcii au utilizat sistemul numirii” (p. 48—49).

— „Stăpînire (sic!) funciară, valorificată prin exploatarea muncii producătorilor direcți a fost trăsătura de bază” a boierimii. (p. 43).

— după introducerea *Regulamentului organic* „dregătoria a fost salariată” (p. 109).

— „În conducerea statului domnul a fost ajutat de un aparat în care dregătoria a rămas pînă la *Regulamentul organic* cea mai înaltă slujbă după domnie” (p. 109).

Și exemplele ar putea continua.

Considerăm cu totul de prisos a explica aici noțiuni elementare din limbajul istoric (dregător, dregătorie, divan, „marea adunare a țării”, sfat obștesc etc.) pentru a găsi, în bună parte, originea confuziilor repetate ale autorului. În alte situații asemenea confuzii provin din aprecierile superficiale, nedocumentate și neverificate, în legătură cu aspecte de mare însemnătate ale istoriei noastre. Ciu-date ni se par considerațiile lui D. Firoiu în legătură cu formele parcurse de statul feudal în dezvoltarea sa :

— „etapa monarhiei fărîmîtării feudale” (sec. X—XIV).

— „etapa monarhiei centralizate față absolutism” (pînă în sec. al XVIII-lea).

— „etapa monarhiei absolute” (p. 8, 15).

Dincolo de caracterul lor prolix, asemenea titluri deformează, într-o măsură foarte mare, adevărul și specificul istoric al instituției feudale din țările române care a fost *domnia*. Chiar dacă „periodizarea” întreprinsă de autor vine dintr-o perspectivă juridică, căreia îi sînt proprii anumite criterii de sistematizare a instituțiilor politice, considerăm termenul de monarhie cu totul impropriu condițiilor specifice ale dezvoltării statale a țărilor române. Cu atît mai inoportună este aplicarea noțiunii de absolutism în condițiile exercitării reale a suzeranității Porții în răsîmpul în care autorul întrebuintează acest termen. Extrem de cronat ni se pare raționamentul autorului în legătură cu etapa „monarhiei fărîmîtării feudale”. Arătînd că formațiunile politice prestatale au cunoscut libertatea deplină de acțiune, conducătorii acestor formațiuni fiind *adevărați monarhi*, D. V. Firoiu consideră că, în lipsa unui *monarh nominal* s-a exercitat în schimb „suzeranitate nominală a regilor Ungariei” (p. 37). Argumentarea poate fi logică dar nu istorică. Suzeranitatea nominală a regilor maghiari s-a exercitat nu din cauza neunificării acestor formațiuni și a lipsei unui *monarh nominal* autohton (ca do-vadă, după Basarab I „Unificatorul” pretențiile coroanei ungare au rămas nemo-dificate !), ci ea a avut un caracter *pur formal* (vezi P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn și suzeranitatea ungurească*, Acad. Rom., Mem. secț. ist., S. III, tom. XX).

Dar cartea lui D. V. Firoiu lasă de dorit nu numai sub raportul informației istorice ; există cîteva formulări inadmisibile exigențelor care o recomandă („mai retrograd” — p. 9 ; „particularități proprii” — p. 16 ; „boierime feudală” — p. 8) și repetate greșeli (sperăm, de tipar) în alcătuirea aparatului critic de referință din subsolul paginilor (p. 16, 18, 20—23, 29—31 etc.).

Cititorii de formație juridică pot fi mai în măsură să aprecieze valoarea informativă și științifică a cărții lui D. V. Firoiu. În ceea ce ne privește, considerăm că exemplele oferite — și, repetăm, ele sînt numai cîteva — dovedesc cunoștințe subrede în materie de istorie, în special de istoria evului mediu, ceea ce are implicații defavorabile asupra înțelegerii istoriei statului și a dreptului românesc. Constatarea o socotim cu atît mai gravă cu cît cursul publicat servește ca materie de învățămînt, purtînd și girul unor reputați referenți științifici.

Ștefan Lemny

GHENUȚA COMAN, *Murgeni. Contribuție la istoria unei străvechi așezări*, Vaslui, 1973, 164 p.

Lucrarea este prefatăată de prof. Petru Necula, care-i face o elogioasă prezentare.

Pasiunea pentru arheologie, credem că i-a fost insuflată lui Ghenuță Coman de profesorul Oreste Tafrali și muzeul său. Dacă autorul prefeței, prof. Petru Necula, îl socotește ca un fiu adoptiv al Murgenilor, noi putem spune că profesorul Coman își are obirșia pe melecagurile Murgenilor. Tatăl său vine în Dodești de la Șuletea prin căsătorie, iar pe „Comani” îi găsim răzeși în satele despre Ciomaga.

În capitolul I, autorul monografiei descrie cadrul geografic al localității pe baza lucrărilor lui Grig. Cobîlcescu, I. Simionescu, R. Sevastos, N. Macarovici, M. David, I. Șandru, I. Gugiuman ș.a.

Pentru al doilea capitol, cadrul istoric, autorul folosește un bogat material bibliografic de specialitate — arheologie și istorie — cit și documente de arhivă, epuizînd aproape tot ce s-a scris, în legătură cu lucrarea propusă.

În acest capitol, autorul expune un bogat material ilustrativ, cultura materială, din cele mai vechi timpuri, întreaga epocă neolitică, epoca metalelor și a culturii Dridu. Materialul este prezentat clar, sugestiv într-un limbaj accesibil, pînă la un punct, maselor de cititori. Întinderea acestei expuneri, ocupînd un mare spațiu al lucrării, pare a transforma monografia istorică a Murgenilor într-o lucrare de arheologie locală, trădînd marea pasiune a autorului pentru acest domeniu.

Cu partea a doua a acestui capitol, autorul intră în istoria Murgenilor și a satelor componente, în lupta „omului cu vremea și cu „omul”. Omul, care a schimbat fața pămîntului, a creat tot ce se vede sau a distrus ce s-a văzut cîndva, omul, creatorul istoriei.

Aici, istoricul trebuie să prezinte oamenii și faptele *sine ira et studio*.

În prezentarea documentară a satelor și mai ales în „observațiile” ce se impun, autorul pare să devieze de la linia istoricului, situîndu-se pe linia răzeșului — clăcași n-au fost în neamul său.

Una dintre aceste observații este comerțul de „troc”.

În mod obișnuit, uneori vinzătorii primeau și vite, însă nu considerate ca monedă de schimb. În cele mai multe documente, care prezintă astfel de cazuri, se arată că vita a fost „biciuluită”, adică evaluată, socotită în bani. De multe ori tocmai lipsa de vite era mobilul înstrăinării ocinei. La rîndul lui, cumpărătorul, pentru a-și procura banii ce trebuiau plătiți, trebuia să vîndă vite. Dar prețul ocinei vîndute era socotit în bani, ca și prețul vitelor, folosite ca plată. Nu poate fi vorba de „troc”.

De cele mai multe ori vinzătorul era răzeș în satul în care își vindea ocina, dar trăitor în alt sat, uneori la distanțe destul de mari, obștea răzeșească depășind hotarele teritoriale ale obștei satești, unitate administrativ-fiscală.

Sînt cazuri cînd dispar sate, dar rămîn tot proprietate răzeșească a urmașilor vechilor răzeși. Un exemplu elocvent este seliștea Harbujii proprietate a răzeșilor din Băsaști (Viișoara) și moșia Ivășcanii, unde erau ascunși răzeșii Bahrinești din Jigălia și răzeșii Drangulești din Șuletea.

Circulația pământurilor — zice autorul — pe moștenitori (colectiv) prin vânzări-cumpărări, pe bani și pe vite, prin donații „daniile”, „miluiri” pentru slujbe”, duce mai ales la creșterea proprietății boieresci (p. 76).

Transmiterea — și nu „circulația pământurilor” în sinul obștei răzeșești, dăruirea, vinderea, dreptul de uzufruct sînt generate de însuși dreptul de proprietate. Daniile de la cei săraci către cei bogați erau, de multe ori vânzări camuflate, pentru eludarea dreptului de protimisii. Vânzările puteau fi anulate prin restituirea banilor de către comunitatea răzășească; daniile nu se puteau anula decît dacă existau clauze. Aceste danii au fost prohibite prin Sobornicescul hrisov al domnului I. Mavrocordat (1785).

Cît privește „miluirile” domnitorilor pentru „slujbe” ele nu au atins niciodată ocinile răzeșești. Domnii dăruiau pămînturi „în pustie”, din hotarele ținurilor, considerate „proprietate domnească”, sau din moșiile confiscate pentru hiclenie.

Slobozeniile domnești nu aveau nimic comun cu răzeșia. Moșiile fără locuitori pe ele nu aduceau nici un venit proprietarului și nici vistieriei.

De aceea, domnii au început să dea hrisoave pentru înființarea de „slobozii” (sate) cu locuitori străini (hrisovoliți) care erau scutiți 2—3 ani de orice dări.

După trecerea termenului de „slobozenie”, bejenarii hrisovoliți intrau în rîndul birnicilor, în cislă, iar de încasarea dărilor de la ei răspundea stăpînul moșiei. Răzășimea nu se include în acești termeni. Termenul de „rabotă” nu se întîlnește, ci cel de „boieresc” sau „clacă”, iar dijma a fost și a rămas tot evul mediu din zece, una, fie că lucrătorul pămîntului era aservit sau țaran liber (răzeș) care semăna sau cosea fin pe moșie boierească, mănăstirească sau domnească.

Boierii, în lăcomia lor, au călcat pravilele și obiceiul pămîntului. Unii domni le-au tolerat boierilor abuzurile, dar alții, cînd domniile erau stabile și lungi, au luat atitudine împotriva acestor tendințe de acapărare a pămîntului răzeșilor.

Termenii documentelor de cancelarie, credem că trebuiesc luați așa cum sînt, înțelegi stricto-sensu, fără vreo răstălmăcire.

La pagina 72 s-a strecurat o confuzie la definirea și obligațiile liuzilor: „liudele însemnînd suma de 496 lei de birnic, împărțit în „patru” sferturi noi de cîte 124 lei”. Or, suma de 496 lei nu era și nu putea fi plătită de un singur birnic (liude), ci de toți cei 35 birnici (liude) care constituiau „cislă”, în 1803 (Condica liuzilor) ca și în 1820, birul fiind calculat pe sat (cislă) și nu pe cap de om.

Repartiția sumelor pe cap de contribuabil se hotăra de sfatul obștei, fiecare fiind impus după puterea sa materială, fiind scutiți slujitorii bisericii, bătrînii, neputincioșii (invalidii) și văduvele.

Aceeași confuzie se face și în alt loc pe aceeași pagină (Catagrafia din 1832): „14 birnici a cîte 420 lei pe an”.

Or, știut este că *Regulamentul organic* a desființat „cislele” pe sate și a introdus „capitația”, birul pe cap de om, cîte 30 lei pe an, desființînd unele categorii de rufetași (cărbunari, podari, finari, călărași de Țarigar, hătămănești sau isprăvnicești, poștași etc.). Deci, cei 420 lei pe an erau produsul celor două cifre: 14 birnici \times 30 lei = 420 lei (sumă echivalentă cu valoarea a 4 boi buni, la acea vreme).

De asemenea, nu este corect „mazili ruptași” ci ori „mazilo-ruptași” (Cat. 1820), ori „mazili, ruptași” (Cat. 1832 și urm.) termenii nefiînd identici.

Sînt bine tratate subcapitolul: Înființarea ținului Murgeni și capitolul III (Dezvoltarea ținului Murgeni după unirea Principatelor).

Totuși, deși autorul, la pag. 76, spune: „Aveau pămînt arabil, fînețe, heleșteie, locuri pentru prisacă, vaduri de mori, se foloseau monede pentru schimb (!), etc. de unde rezulta îndeletnicirea acestor comunități sătești”, el nu spune nici un cuvînt despre economia feudală a satelor tratate. Nu putem crede că autorul ar fi străin de documentele din Arhivele Statului Iași, intitulate „*Statistici științe*”, în care sînt arătate, la fiecare sat în parte, suprafețele însămînțate pe soiuri de cereale, calculate, ca suprafețe, în fâlci, după cum urmează: Loc. boieresc: grîu, secară, orz, ovăz, păpușoi, fineață, imaș, loc nearat, păduri, vii (calculate în pogoane, pogonul a 48 prăjini fâlcești, sfertul (cifertul) constituind firta). De aici și numele de „pogonărit” a dării pe vii; apoi vite, cai, boi, vite

de tamazlic, oi, pietre de moară; pământul locuitorilor: loc de arătură — fără specificarea culturilor — fineață, îmaș, vite trăgace și de tamazlic, oi, vie (în pogoaie). Această ar fi scos în evidență nu numai ocupațiile, dar și starea materială a țăranilor.

În capitolele următoare (IV—X) autorul reușește să ofere cititorului tot ceea ce este mai important cu privire la dezvoltarea Murgenilor.

Lucrarea formează un tot armonios, iar micile lacune nu-i pot știrbi valoarea ei științifică.

Vasile I. Necula

VASILE DRĂGUȚ, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1976, 329 [—330] p.

Un dicționar enciclopedic întocmit de un singur autor constituie o mare cutezanță, deși avantajul unității operei îndeamnă la nesocotirea riscurilor. Vasile Drăguț s-a încumetat să elaboreze o astfel de lucrare, care ar fi putut fi demult întocmită de un colectiv de specialiști. Aceasta cu atât mai mult cu cât necesitatea ei e mai presus de orice îndoială. Iată de ce apariția *Dicționarului* semnat de Vasile Drăguț trebuie apreciată dintru început ca un prim pas într-un domeniu deficitar cum este cel al enciclopediilor de artă veche românească. Că a sosit timpul unor astfel de lucrări nu mai este nevoie să subliniem atâta timp cât, oprindu-ne doar la arta medievală, s-au înregistrat mari progrese în ultimele decenii în cercetarea metodică a monumentelor, s-a dezvoltat nebănuit de mult arheologia medievală și în genere, istoriografia, s-au restaurat foarte multe monumente, iar acțiunea de conservare a celor ce au avut de suferit de-a lungul veacurilor cunoaște o amploare fără precedent; într-un cuvânt, istoria artei feudale și disciplinele adiacente au contribuit în chip substanțial la îmbogățirea cunoștințelor de specialitate spre a fi necesară și utilă sistematizarea lor într-o lucrare enciclopedică. Dificultățile sînt, desigur, foarte mari, dar nu insurmontabile, așa încît este bine că un autor s-a încumetat să purceadă la alcătuirea acestei lucrări de referință, chiar dacă ea nu putea să fie, nici ca intenție, completă. Folioasele nu vor întîrzia să se vadă. Dacă am aminti numai fluctuația terminologică din cadrul disciplinei și tot ar fi destul să subliniem meritul acestui dicționar care propune specialiștilor folosirea termenilor adecvați, în tot cazul utilizarea lor corectă. Ca istoric de artă, Vasile Drăguț nu se putea să nu aibă în vedere această situație spre a-i acorda importanța cuvenită în lucrare. „La acest capitol, scrie autorul în *Cuvîntul înainte*, el (dicționarul, n.ns.) încearcă să fie cît mai cuprinzător în intenția, mînturîndu-i aici, de a fi un punct de plecare pentru constituirea unui limbaj de specialitate unitar, pentru evitarea frecvențelor fluctuații ce mai pot fi observate în legătură cu folosirea unor termeni” (p. 6). Explicațiile și disocierile autorului sînt clare și precise, iar după fiecare cuvînt-titlu este înregistrat corespondentul său în limbile franceză, germană, engleză și italiană.

În aceeași măsură se dovedește utilă această lucrare și în privința făuritorilor de artă din evul mediu, pe nedrept neglijăți uneori din cauza penuriei documentare. Vasile Drăguț, care și-a făcut o adevărată preocupare din scoaterea la lumină a unor nume de artiști din această epocă, încercînd în lucrările sale să le creioneze personalitatea la dimensiuni reale, a avut în vedere și de această dată necesitatea prezentării lor adecvate, acțiunea reparatorie a istoricului încercînd să compenseze în măsura posibilului nedreptatea istoriei. „Deși sursele documentare sînt foarte sărace cu privire la viața și activitatea acestor meșteri, scrie autorul, dicționarul de față încearcă să le facă dreptate, scoțîndu-i din uitare și prezentîndu-i la loc de cinste, așa cum se cuvine” (p. 8). Și de această dată, ca și în cazul terminologiei, afirmația autorului concordă cu conținutul dicționarului, din parcurgerea căruia cititorul nu poate decît să aprecieze cum se cuvine un netăgăduit efort științific și utilitatea lui generală. El nu va mai putea aprecia însă în aceeași măsură această lucrare dacă interesul său major se circumscrie monumentelor de artă. De astă dată va constata că între ceea ce și-a propus autorul, potrivit afirmațiilor sale din *Cuvîntul înainte*, și conținutul lucrării există serioase dezacorduri; mai mult încă, titlul cărții nu mai corespunde în bună măsură, nici calitativ și nici cantitativ, cu ceea ce se înregistrează în dicționar.

„Dat fiind numărul foarte mare de creații care puteau fi luate în discuție, metoda selecției antologice se impunea cu necesitate, scrie autorul în același *Cuvînt înainte*. La operația selecției au prezidat următoarele principii: valoarea artistică, vechimea și raritatea tipologică, reprezentarea echilibrată a întregului teritoriu” (p. 6). Aceste criterii nu ar comporta obiecții dacă modalitatea de antologare nu l-ar priva pe cititor de cunoașterea, fie și în datele lor esențiale, a unor monumente din cadrul unei serii tipologice din care a fost selectat, de pildă, în carte doar unul, care a ajuns, potrivit autorului, să se bucure de notorietate. Oricum, dincolo de dificultatea îmbinării echilibrate a principiilor de mai sus, într-o astfel de operă, trebuie să observăm că ele favorizează în largă măsură subiectivitatea autorului, dîndu-i chiar posibilitatea unei antologări întimplătoare; dar odată cu aceasta, caracterul enciclopedic al lucrării este alterat, așa cum se poate constata în paginile acestui dicționar. De asemenea, este greu, în asemenea condiții, să se poată oferi o imagine adecvată asupra artei medievale românești, mai ales atunci cînd aceasta a fost atît de mult văduvită de vicisitudinile vremurilor, de pe urma cărora au ajuns adesea pînă la noi doar unele vestigii. Autorul însuși nu uită să-l avertizeze pe cititor, în privința artei laice care a avut enorm de suferit de-a-lungul secolelor, că „în evul mediu românesc au fost construite numeroase cetăți, curți domnești și boierești ca și case în tîrguri și în orașe care, dacă s-ar fi păstrat, cu toate, ar fi proiectat o altă lumină asupra configurației reale a artei laice autohtone din veacurile de mijloc” (p. 7). Afirmația autorului este perfect îndreptățită, dar ea arată în același timp că într-un atare caz nu selecția riguroasă este cea mai indicată, ci efortul științific de a integra, în limita posibilităților, tot ceea ce ar putea concura la reconstituirea în general a imaginii amplorii programului de construcții civile. Din păcate, tocmai în acest domeniu dicționarul are prea multe lipsuri. Destule absențe notabile se înregistrează însă și din rîndul monumentelor religioase (cf., între altele, repertoriile bibliografice ale monumentelor din Țara Românească, Moldova și din Banat publicate de I. Stoicescu; v. și observațiile noastre de mai jos). În sfîrșit, structura articolelor este adesea inegală: alături de cele cu caracter enciclopedic se găsesc altele care cuprind doar date elementare sau au un conținut informativ extrem de sumar, vîndu-nu odată o documentare grăbită sau cu totul incompletă. Cele mai multe din aceste observații nu și-ar fi avut locul aici dacă această interesantă lucrare nu ar fi fost intitulată *Dicționar enciclopedic*. Aceasta pentru că ea nu este decît în parte o operă enciclopedică, ci e pur și simplu un *dicționar de artă medievală*, sau, în ceea ce privește monumentele, mai bine chiar un *mic dicționar de artă medievală*. Semnificația apariției acestei lucrări ni se pare însă mai importantă decît realizarea însăși, dovedind posibilitatea întocmirii ei de un singur autor. Și nu ne îndoim că Vasile Drăguț nu va purcede la realizarea ei, amplificînd și restructurînd după criterii enciclopedice un material științific atît de generos și în bună măsură prelucrat.

Avînd în vedere tocmai această posibilitate, socotim utile cîteva observații și precizări, pe care le facem urmînd, în genere, ordinea din *Dicționar*. Astfel, începutul secolului al XIX-lea nu ni se pare a constitui limita de sfîrșit a artei feudale românești, cum subliniază dintru început autorul: „Limita superioară, afirmă Vasile Drăguț în dezacord cu întreaga noastră istoriografie, se situează la începutul secolului al XIX-lea, atunci cînd, sub semnul maturizării noilor forțe sociale, orînduirea feudală, caracteristică evului mediu, se destrămă, odată cu aceasta încheindu-se procesul evolutiv a ceea ce se numește, îndeobște, „arta veche românească” (!). Ciudat este însă faptul că autorul însuși nu respectă propria-i „periodizare”, înregistrînd în dicționar destule monumente din prima jumătate a secolului al XIX-lea, ba chiar și de după mijlocul acestui veac (p. 64, 75, 92, 174 etc.). Este vorba așadar de încă un dezacord între *Cuvîntul înainte* al autorului și conținutul dicționarului.

Fiind întru totul de acord cu autorul în privința importanței pe care o are corectitudinea terminologiei în domeniul cărui îi este consacrată această lucrare, nu putem trece peste inconsecvențele și erorile de acest fel ale autorului; și cu atît mai mult cu cît într-un dicționar, proprietatea termenilor și înregistrarea corectă a numelor dobîndesc o însemnătate specială, devenind obligatorii pentru autor. Dacă, de pildă, denumirea de azi a satului în care a fost construită la

1503 biserica Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul este Arbore (p. 22) nu înseamnă neapărat că numele ctitorului trebuie ortografiat absolut identic cu al satului, atât timp cât în nici unul din sutele de acte originale păstrate din secolele XV și XVI nu stă scris Arbore ci *Arbure*, întocmai ca și în pisană bisericii și în inscripția arcosoliului de la același monument. Luca Arbure se intitulează în inscripțiile de la această ctitorie pîrcălab, dar funcția oficială deținută de el timp de aproape 40 de ani este cea de *portar de Suceava* și ea nu se reduce, în terminologia de cancelarie, doar la o deosebire formală. Faptul are, desigur, o importanță mult mai mică față de consecvența cu care Vasile Drăguț transcrie greșit în toate lucrările sale numele pictorului de la biserica Arbure, neluînd în considerație lectura corectă a altor cercetători. Vasile Drăguț și-a câștigat un netăgăduit merit prin creionarea adevăratei personalități a acestui pictor și așezarea lui în rîndul celor mai mari artiști din istoria artei românești; cu acest scop i-a pus numele și în titlul unei cărți ce constituie, neîndoielnic, cea mai temeinică analiză întreprinsă în acest sens de un istoric de artă (v. Vasile Drăguț, *Dragoș Coman maestrul frescelor de la Arbure*, București, 1969), dar numele zugrăvului ieșean tot greșit a fost transcris, ca și în acest dicționar (v. și p. 132), deși el a fost citit corect încă din 1926 (v. Dimitrie Dan, *Ctitoria hatmanului Luca Arbure*, în B.C.M.I., XIX (1926), iar inscripția care îl conserva pînă acum cîțiva ani este reprodusă fotografic încă din 1924 de V. Grecu („Byzantion”, tome I, p. 282). În această reproducere și în cele care i-au urmat, numele pictorului se citește foarte clar (în caractere slavone): *Dragosin* (un decalce și o transcriere recentă ale ei, dar nu în întregime corecte, la I. Solcanu, *Datarea ansamblului de pictură de la biserica Arbure (I). Pictura interioară*, în tomul XII (1975) al acestui „Anuar” p. 33 și 45). Anumite particularități grafice din inscripție conduc la concluzia că pronunția numelui, curent încă din prima jumătate a secolului al XV-lea, era Dragosin (cf. străvechile nume de sate: Dragosinești, Dragsini, Draxini etc.).

La biserica *Aroncanu* (p. 38), unde ar fi fost bine să fie amintit monumentul care a precedat-o, se spune că „semnăturile” a doi dintre meșteri „Gheorghe și Grigore” (exact: *Ghiorgghi și Gligorie*) sînt „încizate pe tencuială”, ceea ce nu corespunde adevărului; aceste nume sînt săpate pe soclul părții nordice a absidei altarului.

La articolul *Baia* este greu de înțeles ce a vrut să spună autorul prin formularea: „Vechi centru economic și politic al Moldovei și capitală în timpul lui Bogdan I avînd rang de reședință principală” (p. 41). Biserica Sf. Gheorghe din Botoșani (p. 64) nu a fost construită în 1561 ci cu zece ani mai înainte; menționăm faptul deoarece data zidirii acestui monument este înregistrată; greșit în unele lucrări de specialitate ca urmare a erorii lapidului; care a săpat în pisană cifra 40 în loc de 50 (v. foto. la G. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacul al XVI-lea*, 1928, p. 109, fig. 119). Pentru bogăția arhitecturii civile botoșene, depășită, în Moldova, doar de Iași și urmată îndeaproape de Tecuci, ni se pare simplificatoare această singură propoziție din articol: „Numeroase case de locuit datează din sec. 18—19” (p. 64). De fapt, marea lor majoritate datează din secolul al XIX-lea și ar fi de dorit ca într-o nouă ediție, restructurată, a Dicționarului vechea arhitectură a Botoșanilor să ocupe locul cuvenit.

Chișinăul nu e „menționat prima oară în 1436” ca „tîrg moldovenesc”, ci ca seliște, deci loc pe care a ființat cu mult înainte de această dată un sat. El a devenit „tîrgu mare în zilele domnului Dabija vodă” (Ghibănescu, *Surete și izvoade*, X, p. 207), care a luat satul Vistiernicii de la un boier „și l-au dat tîrgoveților din Chișinău pentru ca să (să) mărească hotarul tîrgului” (A. Sava, *Documente privitoare la tîrgul și finutul Lăpușnei*, p. 99 — doc. din 1666 august 2; cf. și N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic*., București, 1974, p. 185 și urm., de unde se vede limpede, în dezacord cu afirmația lui Vasile Drăguț, că în secolul al XVII-lea a fost construită aici o biserică domnească, iar în veacul următor numeroase alte monumente).

Biserica de lemn din satul Cizer lucrată de conducătorul răscoalei țărănești din 1784, Horea, nu se află la Muzeul Horea ci la Muzeul Hoia din Cluj (p. 96).

Datele cu privire la mănăstirea *Frumoasa* din Iași (p. 148), sînt și incomplete și de cele mai multe ori greșite. Mănăstirea nu a fost întemeiată de Matei

Ghica vodă în 1753, ci, potrivit cronicarului Ghiculeștilor și lui Ion Neculce, pe care trebuie să-i credem, ea a fost construită de Grigore al II-lea Ghica în timpul primei domnii (1726–1733) sau, mai precis, începând cu anul 1729. De fapt, mănăstirea lui Ghica vodă o continuă pe cea a lui Melentie Balica hatman de dinainte de 1587 cunoscută și sub numele de Galata de Jos (a nu se confunda cu cea cu același nume a lui Petru Șchiopul). „Palatul de pe ziduri” (nu de peste ziduri cum scrie autorul; v. și p. 174) a fost construit în 1812 (devizul se află la Arh. St. Iași) și nu în 1818–1819 (v. și p. 174), iar biserica actuală datează, potrivit pisaniei, din 1836–1839, nu din 1833–1836 etc.

La mănăstirea Galata (p. 149), zidul de incintă nu „a fost construit de Ipsilante vodă în 1799”, ci el exista în secolul XVII și a fost refăcut în 1736 (Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, V, p. 212), iar casele domnești nu au fost „reclădite... în 1847, de Mihail Sturza”, ci de sora acestuia, Ruxanda (T. Codrescu, *Uricariul*, XVII, p. 401).

Mănăstirea Golia (p. 154) nu a fost „întemeiată încă din sec. 16 de către marele logofăt Ioan Golia” (corect: Golăi, n. ns.), ci la începutul secolului al XVII-lea de soția acestuia, Ana (prima mențiune: 30 mai 1604). În secolul XVI (de la 1564 înainte) ființa ca biserică de mir numai biserița de piatră a logofătului.

Destul de sărac, articolul despre monumentele Hirlăului (p. 164) conține și unele inexactități. Prima mențiune documentară a orașului nu datează din 1391, ci din 4 august 1400 (*Documenta Romaniae Historica*, A, Moldova, vol. I, nr. 11). Ceea ce se află azi în ruină lângă biserica Sf. Gheorghe de aici nu sînt numai casele domnești ale lui Ștefan cel Mare, cum rezultă din formularea grăbită a autorului, ci ansamblul curții domnești așa cum a fost ea refăcută de Radu Miheșea în 1624; ea nu se află „în curs de restaurare” ci în stadiul cercetărilor arheologice (din păcate, intermitente). Nu e „în curs de restaurare” nici mănăstirea Hlincea (p. 166) care n-a fost niciodată schit și nu e ctitorită de Maria „Zotta”, ci de Maria și de soțul ei, Zotu spătarul, dar nu „cître 1587” ci după 1574; Situată în satul Hlincea, c. Ciurea, j. Iași, și nu la „4 km. sud de Iași”, ea nu a fost „reparată împreună cu incinta fortificată... în anul 1660... de către (!) Ștefăniță Lupu” și nici nu a fost zugrăvită „în același an”. Neluarea în considerare a concluziilor la care a ajuns cercetarea științifică sau măcar a principalelor izvoare istorice, ci bazarea exclusivă pe o pisanie ce eludează adevărul l-a făcut pe autor să greșească aproape în întregime articolul despre acest monument. Mănăstirea nu a fost terminată de cei doi ctitori; Vasile Lupu este cel care „a făcut turn, și chilii, și trapezărie și pivniță de piatră... și cerdac mai sus de mănăstire” (Bibl. Academiei R.S.R., XXXII/100); după cum atestă inscripțiile din biserică, ea a fost pictată în anii 1659–1661 (N. Grigoras, *Două monumente de artă feudală din împrejurimile Iașului: Mănăstirile Hlincea și Aroneanu*, în *Cercetări istorice*, Iași, 1970, p. 288–289).

În general, autorul se dedoește prea puțin familiarizat cu unele probleme ale istoriei Iașilor și a zidurilor sale, comițînd nu odată greșeli elementare. „În legătură cu dezvoltarea economică și creșterea importanței administrative, înflorirea urbanistică și artistică a orașului Iași poate fi urmărită „nu începînd” de la sfîrșitul secolului al 15-lea”, cum afirmă Vasile Drăguț, ci de la începutul acestui veac. Nu „din vremea lui Ștefan cel Mare datează vechea curte domnească (azi resturi arheologice)”, ci din vremea lui Alexandru cel Bun, cum se știe de mai bine de jumătate de secol din izvoarele documentare (v. *Documenta Romaniae Historica*, A, Moldova și toate celelalte colecții mai vechi de acte medievale) și din cele arheologice și cum se vede și din resturile zidurilor ce se conservă sub platforma de beton a Teatrului de vară. Biserica Sf. Nicolae domnesc nu făcea parte din complexul curții domnești unde se aflau alte ctitorii („biserica despre doamna”, „biserica de pe poartă”), ci, așa cum rezultă din sute de documente și cum se mai poate ușor deduce și azi după traseul zidului lui Antonie vodă Rușet, ea era situată lângă curte, în afara incintei acesteia. Biserica Galatei nu este „de cărămidă” (p. 172), ci din piatră și cărămidă. Biserica Sf. Sava nu este „construită” în 1625 ci reconstruită în acest an, suprapunînd, fie și în mică măsură, biserica din 1583, după cum biserica Barnovschii (Adormirea) nu a fost clădită în 1627 ci doar începută în acest an; ea nu era terminată nici la năprasnica moarte a ctitorului (22 iunie 1633) precum el însuși scrie în testamentul

său constantinopolitan. În aceeași măsură aparține acestui vrednic domn, și abia după aceea lui Vasile Lupu, și biserica Sf. Ioan Botezătorul („Uspenia Preceste den tîrg den Iași, scrie Barnovschi vodă în testamentul său, ...este nesăvîrșită... Așijderea, biserica lui Sf(intul) Ioan Cîrstiteli, iar în tîrg în Iași, care iaste făcută de noi, ear nu este săvîrșită” — *Doc. Rom. Hist.*, A, XXII, nr. 333). Observăm totodată că ultima biserică nu a fost terminată în 1635 cum scrie autorul, ci în 1634 (textul slavon al pisaniei, la N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, vol. II, p. 136, cu data socotită greșit în traducere). Biserica Vovidenia nu e construită la 1645 și nu se cunoaște vreo informație că ea ar aparține lui Vasile Lupu; ea începe doar a fi menționată documentar de la această dată (N. Stoicescu, *Repertoriul...*, 1974, p. 485 și p. 525, nota 192). Nu a fost construită de acest domn nici vechea biserică Talpalari (nu: Tălpălari), care aparține, în prima formă, vistiernicului Iordachi Cantacuzino. Vasile vodă este un mare ctitor și fără încercarea expresă a fiului său, Ștefăniță voievod, de a pune pe seama strălucitului domn construcții ce nu-i aparțin în întregime (a se vedea cazul Hlincei); izvoarele istorice îngăduie azi evitarea unor astfel de situații. Nu știm pe ce se întemeiază autorul cînd denumeste o interesantă casă, negustorească cu arcade din Iași drept „Casa Dosoftei”, datînd-o „din ultimile decenii ale sec. 17”, cînd ea nu poate fi situată decît în secolul al XVIII-lea, de cînd mai datează în Iași încă vreo trei asemenea clădiri care, din feniquire, nu au fost încă „botezate”. În *Casa cu arcade* funcționează, de la restaurarea ei, secția de literatură veche a Muzeului de istorie al Moldovei, nicidecum „Muzeul tiparului”.

Pentru că se vede că autorul nu a fost încă la Iași spre a-i cerceta de visu monumentele și a-i parcurge mai îndeaproape filele de istorie, este de la sine înțeles că trebuie să purcedem și la corectarea datelor tuturor monumentelor religioase din secolele XVIII și XIX pe care autorul le înșiră la sfîrșitul articolului despre Iași; biserica Sf. Teodori este construită, potrivit unui act, în anul 1760 (nu 1761, cum scrie autorul); biserica Sf. Gheorghe cunoscută mai ales sub alt nume (Mitropolia Veche) nu este clădită în 1761 ci doar începută la această dată și terminată peste aproape zece ani (*Monumente istorice și bisericești din Mitropolia Moldovei și Sucevei*, Iași, 1974, p. 335); turnul Spiridoniei nu datează din 1796, ci, precum stă scris de o parte și alta a stemei de deasupra intrării sale, cu zece ani mai devreme; anul 1796 este înscris pe frontonul altui monument („Ușa nădejdi”) de la una dintre cele mai importante construcții laice din Iași din secolul al XVIII-lea (Universitatea Veche); biserica Sf. Haralambie datează din anii 1799—1805 (T. Codrescu, *Uricariul*, XVII, p. 400—405 și p. 472—475) nu din 1797—1804, iar biserica Sf. Spiridon nu a fost construită în anii 1804—1805 ci în 1807, așa cum se consemnează în pisanie.

Aproape toate datele construcțiilor laice neoclasicе de la sfîrșitul articolului despre Iași sînt de asemenea greșite. Ceea ce surprinde însă mai mult pe cititor este absența totală din articol a construcțiilor laice ieșene din secolul al XVIII-lea, autorul menționînd la împlinire, doar cîteva case din veacul al XIX-lea, adică din perioada care, potrivit *Cuvîntului înainte*, se situează în afara artei vechi românești! Realitatea este bineînțeles alta; în nici un oraș din țară nu se păstrează ca la Iași atîtea clădiri laice neoclasicе din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și primele decenii ale secolului al XIX-lea, toate aparținînd în aceeași măsură artei vechi românești. Universitatea Veche, casa Căntea, casa Beldiman, casa Mavrocordat și multe altele care nu trebuiau să lipsească din acest articol sînt clădiri reprezentative pentru Iași secolului al XVIII-lea.

În sfîrșit, ni se pare exagerată, sau, oricum, formulată în grabă, afirmația din același articol că biserica Galatei „inaugurează epoca influențelor muntești în Moldova” (p. 172). Există oare o „epocă a influențelor muntești” în arta moldovenească sau e vorba, cum îndeobște este cunoscut, de prezența începînd cu Galata a unor elemente muntești repede asimilate și deci integrate definitiv în arhitectura moldovenească din perioada ei de înflorire? Evident, nepuținînd fi vorba de o asemenea epocă, credem că formularea potrivită în această privință rămîne cea de la articolul *Galata* (p. 149) unde autorul constată, pe bună dreptate, că acest monument este „deosebit de important pentru evoluția arhitecturii din Moldova, prin puternicul influx de forme stilistice muntești”.

Unele monumente ieșene (Cetățuia, Galata, Golia etc.) descrise în articole de sine stătătoare sînt reluate în articolul *Iași* (p. 172—174) în formulări nu prea

diferențiate, ceea ce pînă la urmă nu are atîta importanță cît o are, de pildă, faptul că la *Golia* autorul scrie că biserica a fost zidită „în anii 1650—1653” iar la articolul *Iași* că ea datează din 1650—1660“, că biserica mănăstirii Frumoasa datează din 1833—1836 la articolul consacrat acestui monument (p. 148) și din 1836 la cel despre *Iași* (p. 174; pentru data exactă, v. mai sus) etc.

Cea mai mare parte a articolului *Orhei* (p. 220) este greșită. Autorul confundă Orheiul Vechi, unde se află resturile cetății lui Ștefan cel Mare și ale casei pîrcălabului, cu orașul Orhei de astăzi aflat la vreo 20 de km. de locul celui dintîi. Nu se poate spune despre actualul Orhei că e „așezat nu departe de Nistru” pentru bunul motiv că el este situat pe riul Răut întocmai ca și Orheiul Vechi, a cărui cetate a fost construită pe un mal înalt al acestui riu în dreptul satului Tărbujeni de azi. Ea nu a fost clădită „înainte de 1484” ci era gata în primăvara anului 1470 (de la 1 aprilie al acestui an începe a fi menționat în sfatul domnesc Gangur pîrcălab de Orhei; v. *Documenta Romaniae Historica*, A, vol. II, nr. 163 și urm.); ultima lui mențiune în sfat datează din 4 noiembrie 1493 indicînd data imediat după care cetatea nu a mai ființat (I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, nr. XII). Anul 1499 indicat de Vasile Drăguț ca dată a distrugerii cetății de către tătari este tot atît de fantezist ca și anul 1484 de mai înainte (cf. și *Repertoriul monumentelor... din timpul lui Ștefan cel Mare*, Buc., 1958, p. 225).

Spre a lămuri lucrurile pînă la capăt, trebuie să mai precizăm că biserica Sf. Dumitru a fost construită în noul oraș Orhei, cel vechi nemaieexistînd în vremea lui Vasile Lupu. Biserica a fost înălțată nu „înainte de 1639” ci înainte de octombrie 1640 (St. Berechet, *Cînd a zidit Vasile Lupu biserica din Orhei?*, în „Revista Arhivelor”, II, p. 406—409).

Ar fi util de semnalat că vulturul bicefal, bizantin este prezent și în arta moldovenească: în pictură, în ceramica smălțuită, orfevrărie etc. (v. *pajură*, p. 222). Alături de cele „cîteva p(alimseste) provenind din Transilvania, sec. 14—15, (care) se păstrează în arhivele din Sibiu și Sighișoara” îi semnalăm autorului existența a trei palimseste din timpul lui Ștefan cel Mare ce se păstrează la Biblioteca Academiei R. S. România.

Mult prea sumare, reduse deseori chiar la simple mențiuni consemnate în mare grabă și conținînd prea numeroase greșeli istorice (cîteodată, cum s-a văzut, aproape toate datele sînt greșite), articolele / despre monumente din acest *Dicționar* sînt în surprinzătoare contradicție cu *Cuvîntul înainte*, care pare a fi scris nu pentru ceea ce cuprinde această lucrare ci pentru ceea ce ar fi trebuit ca să fie. Pe aceeași linie se înscrie și absența a numeroase monumente laice și religioase de natură să contribuie la constituirea unei imagini / adevrate asupra evoluției artei medievale pe întreg pămîntul românesc. Sînt destule biserici, case și curți boierești importante, bine păstrate și azi, sau cetăți și curți domnești ce nu au ajuns pînă la noi, dar despre care avem destule informații (cf. N. Stoilărescu, *Repertoriul* cit.) care, potrivit criteriilor autorului, ar fi trebuit să figureze în *Dicționar* spre a umple numeroasele spații albe de pe harta construcțiilor medievale românești.

În vederea aceleiași necesare reeditări amintite mai sus trebuie să mai notăm lipsa de unitate a principiilor de întocmire a articolelor care face nu odată ca ele să fie inegale din punct de vedere științific. Unitatea *Dicționarului* este viciată, în același sens, și de transcrierea grăbită a datelor istorice; căci alături de erorile semnalate sînt destule cazuri, pe care nu le mai menționăm, din lipsă de spațiu, cînd autorul oscilează de la un articol la altul (un singur exemplu: domnia lui Petru al Mușatei figurează la p. 90 sub anii: 1374—1391/92, iar la p. 287 sub data: 1374—1391). După cum se știe, datele monumentelor nu sînt totdeauna sigure, dat odată adoptată una dintre ele de către autor ea trebuie să fie aceeași în toate articolele. În sfîrșit, transcrierea toponimelor și a onomasticelelor istorice impune, pe lîngă respectarea formei din epocă, o ortografiere unitară, reclamată atît de specificul lucrării cît și de caracterul normativ preconizat de autor (v. *Cuvîntul înainte*, p. 6) pentru terminologia artistică. În această privință, redactorul de carte și redactorul lexicograf au asociat autorului în locul rigorii profesionale o inexplicabilă grabă și aceeași lipsă de atenție (iată, de pil-

dă, cum este ordonată materia literei V: *Valea Viilor...*, *Vălenii de Munte...*, *Valentinus...*, *Văratec...*, *Viorești...*, *Vișina*, *Vărzărești*, *velum...*, *Vieroși...*!) (p. 312 și urm.). Etc.!

I. Caproșu

DUMITRU ZAHARIA, EMILIA CHIRIACESCU, CORNELIU CARAMIDARU, *Colecția de documente de la Arhivele Statului Bacău (1424—1848)*, București, 1976, 388 p.

După cum am menționat în tomurile anterioare ale acestei publicații, cu prilejul apariției cataloagelor de documente moldovenești de la Arhivele Statului București, întocmirea unor asemenea instrumente de lucru și pentru Arhivele județene din Moldova constituia demult o necesitate. Preocuparea consecventă a Direcției Generale a Arhivelor pentru întocmirea de *Cataloage* arhivistice probată de apariția a numeroase asemenea instrumente științifice, în ultima vreme, s-a concretizat, deocamdată, în ceea ce privește arhivele moldovene, cu editarea catalogului de documente de Arh. St. Bacău.

Din capul locului trebuie observat că lucrarea este bine întocmită, autorii fiind buni cunoscători ai fondului arhivistic băcăuan întocmai ca și coordonarea ediției, cunoscuta arhivistă Veronica Vasilescu, de la Direcția Generală a Arhivelor. Volumul cuprinde regelele tuturor documentelor din această arhivă dintre anii 1424 și 1848 și, indiferent de limita de timp, al tuturor actelor din condicile de documente; el este întocmit, cu mici excepții, după principiile care au stat la baza alcătuirii primelor șase volume ale catalogului documentelor moldovenești din marele fond documentar bucureștean menționat mai sus, constituind deci, ca și acestea, un instrument de lucru indispensabil pentru cercetător. Deoarece instrumente arhivistice similare se află mai demult în lucru, urmînd ca ele să fie editate eşalonat, socotim că observațiile prilejuite de apariția primului catalog al unei unități arhivistice moldovene nu trebuie ocolite. Deoarece lucrările de acest fel se întocmesc după principii unitare, nu înțelegem de ce ele nu poartă și același titlu: cele din arhivele centrale se numesc *cataloage de documente*, iar acesta poartă pe copertă titlul: *colecția de documente... Inventare arhivistice*, deși lucrarea de față nu este un *inventar*, ci tot un... *catalog*. Singura deosebire dintre cataloagele menționate și acest „inventar arhivistic” este neconsemnarea în acesta din urmă a *edițiilor* documentelor. Dar nici acest fapt nu este de înțeles, pînă la urmă, atîta timp cît Direcția Generală posedă o atît de bogată bibliografie a documentelor ce ar trebui folosită la editarea *tuturor* cataloagelor, fie centrale, fie județene; doar și acestea din urmă apar „sub îngrijirea Serviciului de publicații din Direcția Generală a Arhivelor Statului” și sînt avizate „de către (sic!) Comisia științifică pentru probleme arhivistice”, cum stă scris pe contrapagina foi de titlu a volumului. Menționăm acest fapt nu numai pentru că este vorba de lucrări de același gen întocmite pentru aceeași categorie de cititori și avînd același scop, ci și pentru că titulatura foarte diferită a lucrărilor arhivistice de pînă în ultimii ani, cînd s-a adoptat o terminologie unitară, îl încurcă uneori pe cercetător.

O altă chestiune care ar trebui rezolvată unitar la viitoarele cataloage ale fondurilor arhivistice județene este cea a condicilor de documente. Regestarea lor aparte în catalogul băcăuan nu ni se pare indicată, fie și numai pentru motivul că din punct de vedere arhivistic disocierea nu este corectă, ca să nu mai vorbim de faptul că ea îngreuiază folosirea catalogului de către specialist.

Dincolo de aceste scurte observații, catalogul actelor de la Arhivele Statului Bacău dovedește faptul că există competență arhivistică și în județe și că ea trebuie folosită pentru elaborarea și editarea cît mai rapidă a unor astfel de instrumente care fac cinste arhivisticii românești și contribuie la progresul cercetării științifice.

I. Caproșu

NECULAI ȘANDRU, *Sub zodia zimbriului*, București, Ed. „Albatros”, 1976, 232 p. + ilustrații.

Inițiativa Editurii „Albatros” de a cuprinde sub genericul „Memoria pămintului românesc” o nouă colecție de scrieri care să contribuie la popularizarea momentelor de seamă din trecutul patriei părea de bun augur, cartea lui Ștefan S. Gorovei, *Mușatinii*, apărută în aceeași colecție, dovedind calități admirabile (vezi nota noastră, p. 662). Destul de repede a venit însă deziluzia determinată de felul în care a înțeles amintita editură să-și manifeste exigențele selective în promovarea literaturii de valoare. Ne întemeiem opinia pe impresia lăsată de lectura cărții lui Neculai Șandru, carte ce poate servi mai degrabă ca exemplu de felul în care *nu* trebuie scrisă istoria. Cutezanța autorului de a aborda un tărâm științific de care este străin face un deserviciu imens popularizării istoriei, având implicații grave în opera de educare patriotică și de informare a cititorilor. Aceasta cu atât mai mult cu cât cartea la care ne referim stăruie asupra unei epoci de mare prestigiu, asupra domniei lui Ștefan cel Mare, domeniu care a constituit preocuparea reprezentanților de frunte ai istoriografiei noastre. În afara studiilor speciale și a sintezelor de istorie a românilor, epoca aceasta a prilejuit apariția unor lucrări de ansamblu, mai vechi și mai noi, a căror actualitate n-a scăzut: N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare* (1904), Alex. Lapedatu, *Ștefan cel Mare* (1904), I. Ursu, *Ștefan cel Mare, domn al Moldovei* (1925), *Studii cu privire la Ștefan cel Mare* (1956), Manole Neagoe, *Ștefan cel Mare* (1970) ș.a. între care utilă operei de popularizare s-a dovedit și excelenta *Viață a lui Ștefan cel Mare* de Mihail Sadoveanu.

Încercînd un teren al istoriei atât de cercetat, N. Șandru avea suficiente elemente pentru a alcătui o scriere reușită. Remarcăm în acest sens că autorul a ținut să-și anunțe documentarea prin indicarea unei bibliografii pe care n-a avut modestia s-o considere selectivă, cum este în realitate, întrucît studii de primă importanță nu sînt indicate (Olgiert Gorka, *Cronica epocii lui Ștefan cel Mare*, în „Revista istorică română”, IV (1934) I—VI (1935—1936); *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, (1958); Radu Rosetti; *Istoria artei militare a românilor pînă la mijlocul veacului al XVII-lea* (1947); I. D. Ștefănescu *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie depuis les origines jusqu'au XIX-e siècle*, Paris (1928) etc., etc.) pentru a fi menționate, în schimb, lucrări de valoare secundară. Nedumeriri creează și lipsa de claritate în legătură cu tema pe care autorul și-a propus s-o trateze. În lipsa oricărei note introductive, cititorul este silit să parcurgă o bună parte a cărții pentru a înțelege tardiv că preocuparea autorului se concentrează asupra societății feudale românești în timpul lui Ștefan cel Mare.

Cum nu avem intenția de a semna toate crorile care se întîlnesc în carte încă de la primele ei rînduri, le vom grupa sintetic în funcție de natura lor.

Așa cum era de așteptat de la o scriere de popularizare, stilul autorului ar fi trebuit să impunească și anumite funcții literare. În acest sens, autorul nu etalează calități deosebite. Pe alocuri chiar, formulările sale sînt deplorabile: Ștefan-vodă intră în 1474 în Țara Românească „ținînd meru poala mînilor” (p. 30); Radu cel Frumos cerșise ajutor „pe la ușile pașilor musulmani” (p. 31) etc. Unii termeni sînt total impropriei epocii respective: în 1474, Ștefan s-a îndreptat în „marș forțat” spre București (p. 30); la 15 martie, același domn trimitea „o proclamație” locuitorilor brăileni (p. 34); Matei Corvin n-a putut să oprească legăturile seculare dintre „principatele” românești (p. 35); catastrofa de evidență a activității sfatului orașenesc era „o instituție” care ființa din timpul lui Ștefan cel Mare (p. 127).

Și mai grave ni se par numeroasele informații greșite străine de realitatea istorică specifică evului mediu românesc. Despre expediția de pedepsire întreprinsă în Pocuția de Ștefan cel Mare, după campania lui Ioan Albert din 1497, autorul scrie că domnul Moldovei „ca și turcii” s-a întors cu prăzi și robi (p. 71), asemănare ce ni se pare cu totul nedreaptă ținînd seama de cauzele deosebite ale acestor acțiuni. Greșite ni se par interpretările pe care autorul ține să le afirme în legătură cu domnia lui Ștefan cel Mare, și epoca sa: „puterea și prestigiul domnului crescuseră într-atît încît el se compara cu un mare monarh feudal, la fel ca și cei din apusul Europei contemporani lui, afișînd în același timp, și multe din trăsăturile somptuoase ale sfîrșitului împărăției bizantine” (p. 141).

Despre boierime în epoca ulterioară domniei lui Alexandru cel Bun se afirmă că „adulmea la moșii străine” (p. 7), în timp ce Moldova devenise „un cîmp de războaie civile” (p. 9); năvălirea tătarilor în 1470, cînd au fost înfrinși la Lipnik, este explicată de autor pe seama rugăminții adresată hanului de Radu cel Frumos (p. 28), ipoteză greu verosimilă.

Cu totul criticabil ni se pare procedeul de a se reproduce între ghilimele, fragmente din cronicile Moldovei, în timp ce conținutul lor este denaturat și compromis: „Și silind, povestește cronicarul Grigore Ureche, despre războaiele lui Ștefan cu Petru, spre scaunul Sucevei, i-au lovit în pieștii înaintea (sic!), Petru Vodă Aron, pe Siretiu la Doljești, la tîna (sic!) și l-au lovit în ziua de joi mari, aprilie 12 [1504] (sic!), și frînase (sic!) Ștefan pe Aron. Ci Aron Vodă nu se lăsă cu atîta, ci de iznoavă s-au hubucitu (sic!) și al doilea rindu să lovi la Orbic și iară biroui Ștefan Vodă” (p. 17), în timp ce Letopisețul consemnează cu mai multă claritate cum „i-au eșit înaintea Pătru vodă Aron pre Siret, la sat la Doljești, la Tîna, și s-au lovit în ziua de gioi-mari, aprilie 12, și înfrînse Ștefan vodă pre Aron. Ci Aron vodă nu se lăsă cu atîta, ci de iznoavă s-au buclucit și al doilea rînd să lovi la Orbic, și iarăși izbîndi Ștefan vodă” (Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1967, p. 82).

Exemplele unor erori de acest fel sînt însă foarte numeroase. Cele pe care le-am amintit ni se par suficiente pentru a înțelege modul superficial în care autorul a răspuns exigențelor documentare și ale scrisului istoric. Aceasta ne îndreptățește să considerăm cartea lui N. Șandru un rebut istoriografic ce poluează atît literatura științifică cît și aceea de popularizare. Pentru respectarea adevărului și rigurozității științifice și pentru înțelegerea justă a operei de educare patriotică ar trebui să se depună eforturi mai mari din partea editurilor, astfel ca literatura de popularizare a istoriei să nu constituie domeniul de „afirmare” și „venituri” al diletanșilor, străini de cercetarea istorică.

Ștefan Lemny

ION MICLEA, *Dulce Bucovină*, Studiu și comentarii de RADU FLORESCU, <București>, Ed. Sport-Turism, 1976, 520 pl. + text nepaginat.

Inestimabilele valori artistice și istorice din nordul Moldovei constituie pentru orice carte întocmită la nivelul exigențelor actuale o garanție de succes; interesul cu care este așteptată orice apariție editorială privitoare la această zonă de civilizație românească depășește demult obișnuitul. Cu toate acestea, un album românesc cuprinzător despre această parte a țării apare abia acum. Înțirzierea, păgubitoare din atîtea puncte de vedere, nu ne aduce însă și reușita deplină, cum ar fi fost de așteptat; *Dulce Bucovină* are calități incontestabile, ce se cer a fi subliniate: imagini pe cît de interesante pe alît de fermecătoare, varietate cromatică și tematică, bogăție artistică, inventivitate profesională și, în sfîrșit, știința de a surprinde remarcabile instantanee aeriene care, toate, se constituie într-un îndemn de a învăța să redescoperim, de fiecare dată cînd le pri vim, frumusețile cu care natura și oamenii au înzestrat pe parcursul istoriei acest colț de țară.

Stăpînirea deplină a unui meșteșug artistic este absolut necesară, dar nu și suficientă pentru cel ce purcede la alcătuirea unei cărți de acest fel despre Bucovina, unde atotputernică rămîne pretutindeni Istoria, pe care, din păcate, Ion Miclea nu probează a o cunoaște îndeajuns, așa cum în aceeași măsură sînt străini de ea și cei de la editura „Sport-Turism” (!) care au colaborat la editarea acestei cărți. În aceste condiții, o carte *de autor*, cum se spune uneori în limbaj editorial, constituie un mare risc, pe care și-l asumă nejustificat atît cel care se încumetă la întocmirea ei cît și instituția sub egida căreia se tipărește. Este și cazul acestei lucrări prin care cunoscutul artist-fotograf Ion Miclea, neconsimțind la o colaborare paritară cu un specialist, nu izbutește să aducă serviciul cultural așteptat, întocmai cum cu ani în urmă, dincolo de bunele intenții, a semnat o altă carte în mare măsură nereușită (v. *Lașii marilor iubiri*, București, 1971). Predilecția autorului pentru locuri atît de importante din punct de vedere istoric și artistic nu ajunge, atîta timp cît asemenea cărți nu interesează numai pe amator ci și, poate chiar în mai mare măsură, pe specialist, ca să nu

mai vorbim, de circulația mare pe care ele o au nu numai în țară, ci și în străinătate. Or, în atare condiții, ținuta științifică nu poate fi trecută în subsidiar de autor și cu atât mai puțin de instituția editorială, fie ea și de... sport-turism. Este și motivul pentru care ne-a reținut atenția această carte care a fost întocmită în lipsa cunoștințelor elementare de geografie istorică; /de aici nedoritele confuzii pe care ele le produce imediat cititorului mai puțin avizat și celui străin îndeosebi. Căci ce este, potrivit acestei lucrări, Bucovina, dacă nu spațiul geografic cuprins între granița de nord a țării și limita actuală a județului Iași, în imediata vecinătate a căruia se află satul Probota cu mănăstirea purtând același nume, cuprinsă în album! Tot astfel nu se află în Bucovina nici Slatina, nici Rîșca, nici Fălticenii, nici Dolheștii Mari, nici Bălineștii, nici Baia și nici multe alte localități ce figurează în cartea *Dulce Bucovină* și din care nu lipsesc nici chiar imagini din... *Mașamureș*! Parcurgînd întreaga lucrare, cititorul avizat observă lesne că o treime din monumentele incluse în ea sînt din afara Bucovinei. De ce a fost atunci intitulată astfel această lucrare, este greu de spus. Aceasta cu atât mai mult cu cît metafora eminesciană are o cu totul altă raportare istorică. Urmărind, desigur, bogăția artistică cu orice preț, autorul nu a comis numai aceste regretabile erori, ci s-a găsit și în situația de a nu fi reușit să structureze metodic o materie complexă. În absența oricărui criteriu de sistematizare, cartea se constituie ca o aglomerare de reproduceri intreruptă din loc în loc de comentarii; îi lipsește pînă și alit de necesarul sumar, ca și indispensabila hartă ce l-ar fi ajutat pe cititor să se descurce în acest bogat conglomerat de imagini. Dacă editura nu a optat pentru un criteriu turistic de ordonare a materialului, cît cronologic ar fi putut fi avut în vedere de comentatorul științific atîta timp cît lucrarea constituie, după expresia sa, un „rod al colaborării dintre un artist fotograf și un arheolog” (cf. *Studiul introductiv*, neintitulat, nesemnat și nepaginat, din care cauză este și greu de înțeles această colaborare, mai ales dacă nu se pierde din vedere faptul că lucrarea este semnată de un singur autor: Ion Miclea).

Din păcate, nu se ridică la nivelul exigențelor impuse de subiectul cărții nici chiar destule dintre reproduceri, fie că e vorba, uneori, de lipsa contrastului sau de imprimarea nereușită la cele alb-negru, fie că, la cele color, nu au fost bine executate suprapunerile cromatice (v. pl. 193, 287, 289, 290, 294, 382, 420, 444 etc.). Dacă autorul nu a operat cuvenita selecție calitativă, el nu a avut-o în vedere, în destule cazuri, nici pe cea tematică, astfel că imaginile nereprezentative, fără semnificație nu constituie simple excepții în carte. El face, de asemenea, un deserviciu tradițiilor artei populare a zonei, prezentînd ca port bucovinean alături de cîteva exemplare autentice (pl. 74—76 și 83) prea multe costume alterate de ceea ce este numit de la un timp *poluare folclorică*. În planșa 79, alături de costume autentice, figurează un personaj cu o îmbrăcăminte oribilă, pentru că la pl. 510, 514—515 s-a nu se prezintă, ca port popular, de-a dreptul indecenta vestimentară, străină, precum se știe, localnicilor: la fel de neautentic este și costumele din imaginea 516 chiar dacă autorul încearcă să ne convingă prin legendă că este... „splendid”. Nici artificiala „dîlă” din pl. 521 nu e mai convingătoare fie și datorită... mezelianței dintre un costum bărbătesc autentic și un... imprimeu feminin de nailon ce nu are nimic comun cu bunul gust și discreția artistică a artei populare nord-moldovenești. Tot atît de puțin popular este și motivul Zodiacului din planșa 228 care e în vădit dezacord cu autenticul ceramicii din planșa precedentă. Observația este în bună măsură valabilă și pentru planșa 118 cu adaosul doar că piesele prezentate nu excelează nici prin autenticitate sau execuție și nici nu sînt bucovinene, ci de undeva mai din sud (Neamț). (cf., pentru toate acestea, Tancred Bănățeanu, *Arta populară bucovineană*, Suceava, 1975).

În aceeași măsură îl nedumeresc pe cititor și erorile istorice elementare comise de autor. Amintim, în treacăt, că, după ce timp de un deceniu, portretul lui Ștefan cel Tânăr din tabloul votiv de la catedrala mitropolitană din Suceava a fost reprodus în toate albumele și sintezele de istoria artei așa cum l-a descoperit Sorin Ulea în 1966 (v. *Datarea frescelor bisericii mitropolitane Sf. Gheorghe din Suceava*, în S.C.I.A., tom. 13, nr. 2), Ion Miclea îl... identifică în legenda reproducerii cu Bogdan cel Orb (p. 1470). Dealtfel, explicațiile reproducerilor nu excelează prin precizie, iar corectitudinea lor nu pare a-l fi preocupat prea

mult pe autor. De pildă, la fotocopia unui act medieval citim: „Document de la Ștefan cel Mare, sec. XV. *Arhivele Statului Suceava*” (subl. ns.). Actul, nu tocmai bine fotografiat și nici excelent reproduș (pl. 444), se conservă nu la Arhivele menționate, ci la Muzeul județean Suceava (inv. nr. 2141), sub data 1472 (6980), aprilie 25, Suceava); de același fel este și explicația planșei următoare etc...

Dincolo de lipsurile autorului, trebuie să observăm că lucrarea beneficiază de colaborarea științifică a unui specialist care a avut sarcina să-l călăuzească pe cititor în complexitatea istoriei și artei românești din spațiul amintit. Studiul introductiv, introducerile la secțiuni și comentariul final prilejuiesc lui Radu Florescu posibilitatea schițării cadrului artistic general și a unor date particulare ale evoluției civilizației românești din această zonă istorică. Considerațiile artistice ale autorului, deși lacunare, uneori, sînt în general corecte.

De aceea, apar ca surprinzătoare numeroasele erori și confuzii de ordin istoric. După Radu Florescu, toponimul Bucovina, de pildă, a fost „folosit pentru a desemna pădurile de fag din nordul Moldovei și extins la actuala accepție” mai târziu, ceea ce nu e adevărat atîta timp cît prin *bucovină* era denumită în actele de cancelarie orice pădure de fag de pe teritoriul Moldovei, indiferent de zonă geografică; de la termenul comun slavon la numele propriu de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea nu s-a ajuns deci prin... extindere ci printr-o restrîngere artificială. Primul pasaj al studiului introductiv, din care am citat, este dealtfel destul de confuz, după cum dovedește și afirmația, din același loc, cum că toponimul Bucovina era „cunoscut sub numele istoric de Țara de Sus” (!). În continuare, toate considerațiile autorului privitoare la Țara de Sus sînt cronate și dovedesc destule lipsuri de informare, care îl incurcă mereu pe cititorul mai puțin avizat. Raportarea istorică și geografică a toponimului este, în consecință, mereu confuză sau greșită, geografia istorică pîrînd a-i fi pe de-a-ntregul străină autorului: „În vremea Moldovei voievodale...”, scrie Radu Florescu, între Suceava și granița (cea de răsărit, n.n.s.) se interpunea codrii de nepătruns ai Orheiului și (ai, n.n.s.) Tigheciului”, deși primii se găseau, precum bine se știe, mai la sud, iar ceilalți, care erau numiți tot „bucovină” se aflau tocmai la extremitatea de miazăzi a țării (Miron Costin o spune clar cînd vorbește de părțile răpite de tătari: „O părțică a acestui ținut (Tigheci, n.n.s.) a rămas la moldoveni, numai *pădurea de fagi*” (*Opere*, ed. 1958, p. 240, subl. ns.). „Relativ îndepărtată de tătari...”, scrie Radu Florescu, Țara de Sus a fost *încă de timpuriu* una din vetrele de dezvoltare a unei vieți sociale românești de tip superior. Astfel, trei dintre orașele ei — Baia, Rădăuți și Siret — sînt direct sau indirect (!) atestate ca existînd încă înainte de întemeierea statului feudal moldovenesc... Odată cu întemeierea voievodatului Moldovei... sediul puterii de stat s-a stabilit în Țara de Sus, la început la Baia, mai tîrziu la Rădăuți... Astfel, au apărut în Țara de Sus cetăți și curți domnești, mai întîi în vechile orașe — la Rădăuți, la Suceava, poate chiar la Siret” (pasajul al doilea; introducerea nu este paginată, subl. ns.). După cum se vede, autorul nu știe ce este Țara de Sus, dar, ca și Ion Miclea, nici ce este Bucovina, din moment ce include în ea vechiul oraș Baia. Dincolo de confuza suprapunere de termeni, să observăm, reamintind totodată și binecunoscutul conținut al noțiunii de Țara de Sus, că această Țară nu exista „încă de timpuriu” și că ea, de atunci de cînd a început să ființeze (1541, după cronica lui Gr. Ureche, 1569, după documentele de cancelarie), nu era chiar îndepărtată de tătari, ci în vecinătatea lor pentru că ea nu era altceva decît jumătatea de nord a țării de la granița de est pînă la cea de vest, cu reședința unui mare vornic la Dorohoi și nu în regiunea numită mult mai tîrziu Bucovina. Autorul vorbește mereu despre orașul Rădăuți din perioada de dinainte și din cea imediat după întemeiere, deși așezarea a fost, pînă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, doar sat (vezi actele în *Documenta Romaniae Historica*, vol. I și II și în binecunoscutele *Documente...* publicate de M. Costăchescu și I. Bogdan) în *Cronica Episcopiei de Rădăuți* a lui Dimitrie Dan etc.). Povestea cu orașul „Rădăuți „capitală” a Moldovei la întemeierea țării, vehiculată recent într-o lucrare de diletant (Petru Rezuș, *Contribuții la istoria orașului Rădăuți*, București, Ed. „Litera”, 1975) este, cum am mai arătat, pură fantezie (vezi „Anuar”, XIII, p. 444—445), întocmai ca și afirmația lui Radu Florescu despre „cetăți și curți domnești, mai întîi în vechile orașe — la Rădăuți...”. O curte domnească a existat în această zonă, dar nu la Rădăuți, ci la Badeuți. Confuzii și greșeli de acest fel

face autorul și în alte pasaje, ale introducerii; din lipsă de spațiu nu mai insistăm asupra lor deoarece ele dovedesc, ca și exemplele de mai sus, că autorul, puțin familiarizat cu istoria evului mediu și cu geografia istorică, s-a grăbit, fără o informare adecvată, să asocieze comentariului artistic pertinent de atâtea ori destule date istorice preluate necritic. Din păcate, ele nu se află numai în studiul introductiv, ci abundă și în comentariul monumentelor, uneori repetindu-se obsesiv: „Siretul, scrie autorul, este unul din orașele cele mai vechi (ceea ce este exact, n.ns.), contemporan, probabil, ca dată de întemeiere cu Baia și Rădăuții“ (!!), subl. ns.). Lațcu voievod „se ferea să rezideze în vechea capitală (!) de la Rădăuți (!) unde biserica de curte (!)... a lui Bogdan constituia probabil un centru al ortodoxiei“ față de Siret unde erau catolici, dar „și destui drept credincioși (sic), adică drepti moldoveni, români băstinași ai locului“ (!!!; comentariu la Siret; subl. ns.). „Deși este foarte veche, scrie autorul despre Rădăuți, localitatea este foarte rar menționată în izvoare“, ceea ce este total inexact, atâtea vreme cît sînt o mulțime de documente care o menționează începînd cu domnia lui Alexandru cel Bun (vezi mai sus). În acest caz, nu mai are importanță faptul că letopisețul „lui Grigore Ureche (din sec. XVII!) n-o pomeneste nici măcar odată“ (surpriza autorului este... surprinzătoare doar pentru precaritatea informației sale!). „Cu toate acestea..., continuă Radu Florescu, *tîrgul de la Rădăuți exista încă înainte de întemeierea statului feudal al Țării Moldovei*, (!) și era atît de important... încît aici și-au ales loc de reședință primii domni ai noii țări libere, deși așezarea rămîne sat pînă în vremea lui Ștefan cel Mare. Așa se face că cea mai veche biserică din Moldova a fost înălțată în acest oraș: *biserica episcopală... Bogdana...*, (care) a servit la început de biserică de curte și de sediu al principalei ierarhii religioase a țării. Cînd, mai tîrziu, sub Alexandru cel Bun, ca urmare probabil a înființării mitropoliei de Suceava, acest prim centru religios al Moldovei este ridicat la rangul de episcopie... Cum va fi fost orașul acesta — de cînd anume devenit oraș (!) — „este greu să ne închipuim“ (!) (*Rădăuți*, nepaginat; subl. ns.). „Sate, scrie în altă parte autorul, nu ne sînt documentate decît pe văile mari (!)... în legătură cu marile centre urbane Siret, Rădăuți, Baia, datînd probabil tot de la sfîrșitul sec. XIII“ (*Suceava — cetatea de Scaun*, nepaginat; subl. ns.). Raportînd cele de mai sus la ceea ce autorul scrie în studiul introductiv (v. și mai sus), este greu de aflat ce crau în evul de mijloc Rădăuții; sat sau oraș, cînd sînt atestați documentar, de cînd sînt ei oraș, care este rolul lor la începutul organizării bisericii moldovenești etc., pentru că logica și cunoștințele autorului sînt mereu lacunare (v. și mai sus). Scriînd, de pildă, că Petru Rareș a fost în tinerețe negustor „ca mulți alți (sic) boieri din vremea sa“ (*Probota*, subl. ns.), sau că „în jurul bisericii și (al, n.ns.) curții (de la Arbore, n.ns.) a crescut cu timpul satul (*Arbore*, nepaginat; subl. ns.), autorul dovedește din nou necunoașterea epocii și a specificului ei, căci boierii nu erau în această vreme negustori, iar bisericile boierești nu se construiau decît în sate unde își făceau curtea proprietarii lor, în cazul lui Arbore (nu Arbore, cum ortografiază autorul numele acestui boier) biserica și curtea fiind amplasate în satul Solca de jos (*Documenta Romaniae Historica*, A, vol. I, nr. 42; vol. II, nr. 99; *Documente privind istoria României*, A, XVI, vol. I, nr. 11), numit Arbore abia în secolul al XVIII-lea. Prea multe sînt greșelile de acest fel ca să le mai putem înșira aici, așa încît ne limităm la a ne exprima surprinderea că un cercetător binecunoscut a întocmit cu atîta superficialitate aceste scurte medalioane istorice, care îl încurcă într-atît pe cititor. Redactarea lor s-a făcut în mare grabă, autorul glosînd doar pe marginea cîtorva informații documentare, cel mai adesea incorecte și incomplete, și făcînd risipă de frazeologie atunci cînd nu a mai apucat să se documenteze. Improprietatea termenilor și formulările greoaie sau chiar greșite nu lipsesc, de asemenea, din aceste comentarii lacunare. Nu odată neatenția autorului trezește mirarea cititorului: „...Suceava, ca și întreaga Bucovină dealtfel, se dovedește plină de virtualități (în loc de: virtuți!, n.ns.), izvorîte deopotrivă din conștiința unui trecut plin atît de gloria armelor, cît și de strălucirea culturii precum și din energia unui popor care a trebuit pururi să cîștige fiecare petec de pămînt, fiecare bun material sau spiritual cu prețul unui efort continuu și solidar colectiv (!)... Aceste virtualități se întrupează în fapte, iar faptele se statornicesc în imagini...“ (*Suceava modernă*, nepaginat; subl. ns.) etc.

Parcurgînd aşadar această carte, cititorul avizat constată numaidecît că nu aceasta este Bucovina şi, mai ales, că nu aceasta este lucrarea pe care o reclamă demult frumuseţea şi importanţa acestei zone istorice; pentru că în acest sanc-tuar al civilizaţiei româneşti nu se poate pătrunde decît cu maximă responsabi-litate şi competenţă, adică exact ceea ce au nesocotit atît Ion Miclea şi, într-o măsură însemnată, Radu Florescu, cit şi instituţia editorială respectivă. În aceste condiţii, cartea-album despre Bucovina continuă să rămînă un deziderat.

I. Caproşu

ION SIRBU, *Istoria lui Mihai vodă Viteazul, domnul Ţării Româneşti*, Edi-ţie îngrijită de DAMASCHIN MIOC, Cuvînt înainte de ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU, "Timişoara", Ed. „Facla”, 1976, 565 p. + 30 fig.

După N. Bălcescu şi A. D. Xenopol, care inchinaseră lui Mihai Viteazul pa-gini de înaltă vibraţie naţională, I. Sirbu a adăugat istoriografiei domnului uni-ficator o monografie „cu conţinut bogat de fapte nouă”, cum spunea Grigore To-cilescu, dar şi cu vădit mesaj patriotic.

Regretînd că împlinirea a 300 de ani de la unirea Ţărilor române sub Mihai Viteazul nu s-a bucurat de atenţia meritată, Ion Sirbu şi-a sporit dorinţa de a scrie o istorie a acestei domnii. Apreciat îndeosebi după tipărirea tezei sale de doctorat (*Mateiu-Vodă Basarab's auswärtige Beziehungen 1632—1654*, Leipzig, 1899), el avea să obţină, mulţumită lui Grigore Tocilescu, mijloacele materiale necesare pentru a-şi continua cercetările, de astă dată referitoare la Mihai Viteazul, în ar-hivele şi bibliotecile din Viena. „Domnul I. Sirbu, avea să scrie N. Iorga, aflat şi el la Viena pentru cercetări similare, înaintează lingă mine la o operă asemă-nătoare” (Hurmuzaki — Iorga, *Documente*, XII, Bucureşti, 1903, p. I).

În 1904 a apărut primul volum (1593 — 9 iunie 1598) din *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul*. Bine primit de către specialiştii, acest volum a prilejuit autorului nespusa bucurie de a i se acorda, la 6 aprilie 1905, marele premiu Năsturel al Academiei Române. În raportul său asupra lucrării, Grigore Tocilescu scria că I. Sirbu era omul „cel mai pregătit... spiritul cel mai potolit şi mai cumpănit, scriitorul cel mai conştiincios şi obiectiv, observatorul cel mai fin şi muncitorul cel mai cu rost...” care să-şi ia sarcina elaborării unei istorii speciale a lui Mihai Vi-teazul, istorie care „să îndrepteze şi să completeze opera nemuritorului Bălcescu”. Lucrarea, continua raportorul, „din punctul de vedere al cuprinsului, al studiu-lui ştiinţific şi critic al izvoarelor, al combinării rezultatelor... ca şi al expu-nerii faptelor, după înlănuirea lor logică şi adevărată, merită toată lauda” („An. Ac. Rom., Partea administrativă şi Dezbaterile”, Seria a II-a, Tomul XXVII, 1904—1905, p. 356). Deşi lezât de accentele critice ale lui I. Sirbu, N. Iorga era totuşi nevoit să recunoască că autorul noii lucrări despre Mihai Viteazul „e un erudit, un om învăţat şi muncitor, foarte cinstit în urmărirea şi cercetarea faptelor” („Se-mănătorul”, 17 aprilie 1905, p. 260).

În 1907 avea să apară prima parte din volumul al II-lea, în care sînt trate-tate evenimentele pînă la unirea Transilvaniei cu Ţara Românească. Restul lu-crării (partea a II-a din volumul al II-lea şi ultimul volum, al III-lea) nu a mai putut fi tipărit din pricina izbucnirii primului război mondial. Şi, spre marea pier-dere a istoriografiei noastre, în 1922 manuscrisele au fost rătăcite.]

Aşa cum s-a remarcat încă de la apariţia ei, scrierea istoricului bănăţean se remarcă, înainte de orice, printr-o foarte bogată documentare. Doritor să pre-lucreze întregul material, adunat cu grijă şi cu trudă, I. Sirbu a lăsat scrisului istoric românesc o lucrare-izvor, în care cititorul interesat poate afla cele mai mici detalii privind desfăşurarea evenimentelor ori viaţa personalităţilor implicate în istoria acelor ani. Pe lingă aceasta, istoricul venea cu numeroase precizări şi puncte de vedere noi în legătură cu aderarea Ţărilor române la „Liga creştină”, atitudinea principelui transilvănean Sigismund Bathory faţă de Moldova şi Ţara Românească, desfăşurarea operaţiunilor militare din anii 1594—1595 şi rezultatele imediate ale victoriilor obţinute de poporul român, schimbările survenite în Tran-silvania şi gîndirea politică a lui Mihai Viteazul; apoi, caracterul vasalităţii ac-ceptate de Mihai Viteazul prin tratatul încheiat, la 9 iunie 1598, cu împăratul Ru-dolf al II-lea („Vasalitatea cea nouă, de acum, trebuie să o privim ca pe o su-

veranitate aproape întreagă", scria autorul), acțiunea lui Mihai Viteazul în Transilvania unde, „voievodul cel mare” al Țării Românești nu mersese „nici după avere, nici după mărire deșartă” ci „ca să poată rămînea soldat brav în cercul politicii pe care singură o vedea a fi de folos țării sale”.

Cum va fi privit I. Sirbu desfășurarea evenimentelor următoare, ce entuziasm va fi manifestat față de împlinirea, pentru un moment, a idealului românesc, este greu de știut. Piredrea manuscrisului ne privează de această posibilitate.

Este de la sine înțeles că nu toate judecățile formulate de I. Sirbu își păstrează valabilitatea astăzi. Împrejurările în care autorul și-a scris lucrarea (Banalul se afla atunci sub stăpînirea austriacă) s-au repercutat, uneori, cum bine s-a observat, în mod nefavorabil asupra obiectivității științifice.

I s-au imputat lui I. Sirbu anumite imperfecțiuni stilistice și abuzul de regionalisme. Dealtfel, A. D. Xenopol invoca stilul „greoi”, „lipsa de limpeziciune” atunci cînd se opunea acordării marelui premiu Năsturel acestei lucrări („An. Ac. Rom., Partea administrativă și Dezbaterile, S. a II-a, tomul XXVII, 1904—1905, p. 218). Nici Grigore Tocilescu nu i-a trecut cu vederea asemenea lipsuri (*ibidem*, p. 356). Reproșurile sînt, credem, cel puțin în parte adevărate, la aceasta concurînd și densitatea informației care stînjește lectura.

Pentru istoriografia românească în general, pentru aceea privitoare la Mihai Viteazul în special, lucrarea istoricului I. Sirbu, căruia i se oferise o catedră la Universitatea din Iași, constituie o realizare de prestigiu. De aceea, reeditarea ei înseamnă mai mult decît împlinirea unei datorii.

Ediția îngrijită de cunoscutul cercetător Damaschin Mioc reproduce, cu unele deosebiri, pe aceea a autorului de la 1904—1907. Editorul a renunțat, în primul rînd și credem, cu temei, la *Cuvînt înainte* (p. I—XV de la volumul I și p. I—V de la vol. II/1) al cărui caracter, mult prea particular, nu l-ar mai fi justificat. Nu a mai fost reproduș nici capitolul introductiv (format din două părți: 1. *Scurtă privire asupra domniilor Țării Românești în legăturile lor cu străinii, de la intrarea românilor în istorie pînă la Pătrașcu cel Bun*; 2. *Schimbările de domnie pe timpul rîndului de oameni dinaintea lui Mihai Viteazul*, p. 1—42) în care I. Sirbu realiza o succintă prezentare a evenimentelor politice din Țara Românească pînă la Mihai Viteazul. Eliminarea integrală a acestei părți nu este, după opinia noastră, îndreptățită, în primul rînd pentru că, o spune dealtfel și editorul, el reprezenta „stadiul la care ajunsese istoriografia românească în această problemă la sfîrșitul secolului al XIX-lea”. După cum, el se impunea redat sugestiv fiind pentru maniera de lucru și viziunea istorică a autorului. „Această parte din „Început”, mărturisea I. Sirbu, e scrisă mai ales cu gîndul la cetitorii din popor... care ar putea, — sau cel puțin așa ar trebui — să aibe o istorie a lui Mihai Vodă Viteazul, chiar cînd ea e scrisă științificește” (vol. I, 1904, p. 1, nota 1). În ediția aceasta nu și-au mai găsit locul nici unele referiri care se îndepărtau prea mult de subiect, cele mai multe fiind legate de fapte contemporane autorului (vol. I, 1904, p. 63, p. 217—218, p. 372, p. 431, p. 562 etc.; vol. II/1, 1907, p. 1—6 etc.). Unele obiecții s-ar putea formula în legătură cu pasajele eliminate pe motiv că ele au fost „infirmate ulterior de istoriografia noastră” (ex. vol. I, 1904, p. 268, 282, 288 etc.). Păstrarea lor însă, chiar și în condițiile în care erau însoțite de note explicative, ar fi putut deruta pe cititorul neavizat din zilele noastre.

Aparatul critic a suferit, și el, unele modificări. Au fost uniformizate trimiterile, procedîndu-se la prescurtarea „consecvență și uniformă” a titlurilor și a numelor. Notele sînt așezate, acum, la sfîrșitul fiecărui capitol și numerotate în continuare. La unele izvoare a fost citată, pe lîngă ediția folosită de autor și cea mai nouă ori cea mai bună ediție românească (ex.: *Cronica lui Baltasar Walther*, ed. D. Simonescu; *Istoria Țării Românești, 1290—1690. Letopiseșul cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu — D. Simonescu; *Istoriile domnilor Țării Românești de Radu Popescu vornicul*, ed. C. Grecescu; M. Costin, *Letopiseșul țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu; D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, Ed. Academiei, 1973; *Cronici turcești privind țările române*, ed. Mihail Guboglu și Mustafa A. Mehmed; *Documenta Romaniae Historica*; *Documente privind istoria României*, B. Țara Românească). Editorul a procedat, și în cazul aparatului critic, la unele renunțări, în special la polemicile angajate de autor cu alți istorici. Dacă eliminarea aceloră care se depărtau de subiect este, oarecum, îndreptățită, celelalte care pri-

veau obiectul cercetării (ex., vol. I, 1904, p. 188, nota 1) și care, firesc, ar fi interesat, trebuiau păstrate și în ediția aceasta.

La reproducerea textului au fost urmate, cum era și de așteptat, normele ortografice în vigoare.

Ediția îngrijită de Damaschin Mioc este completată de un glosar (p. 561—562) și de un număr însemnat de reproduceri după gravuri și stampe (portretele lui Mihai Viteazul, Petru Cercel, Ieremia și Constantin Movilă), documente, monezi, peceti etc.

Un cuvânt *Către cititor*, scris cu competență și căldură de Ștefan Ștefănescu, întregeste această ediție apărută într-un moment de cinstire a faptelor săvârșite de Mihai Viteazul.

I. Toderașcu

MANOLE NEAGOE, *Mihai Viteazul*. Ed. „Scrisul românesc”, Craiova, 1976, 320 p.

Un loc distinct în rindul recentelor scrieri consacrate primei uniri a țărilor române ocupă și lucrarea monografică a lui Manole Neagoe. Îmbinând expunerea captivantă cu exigențele unei riguroase documentări științifice, cartea este destinată, deopotrivă, specialiștilor și publicului larg de cititori. Cuprinzătoare evocare a personalității voievodului, ea se recomandă prin investigarea minuțioasă a unei epoci de mare însemnătate în istoria patriei și constituie, în același timp, o primă tratare cuprinzătoare, în limba română care, alături de cartea lui Șt. Olteanu (*Les pays roumains à l'époque de Michel le Brave. L'Union de 1600*. Ed. Academiei R.S.R., 1975, 159 p.), reprezintă viziunea istoriografiei mai noi asupra epocii căreia Mihai Viteazul i-a dat numele.

În structura ei, cartea lui Manole Neagoe parcurge etapele specifice unei asemenea abordări monografice. Sint analizate condițiile internaționale la sfârșitul secolului al XVI-lea, originea și ascensiunea lui Mihai, ocuparea tronului și politica de consolidare internă a domniei, luptele pentru independență și unirea țărilor române, unele aspecte semnificative ale societății românești (oastea, situația țărănimii ș.a.), însemnătatea istorică a unirii și faima lui Mihai Viteazul.

Autorul propune cititorului o modalitate interesantă de lectură, prin antrenarea permanentă a atenției lui în discutarea și interpretarea faptelor istorice, conducând astfel la înțelegerea mai adâncă a sensului lor.

Ceea ce reține în mod deosebit atenția la cartea lui Manole Neagoe este viziunea nouă, cu multe note originale, prin care surprinde personalitatea lui Mihai Viteazul. Întreaga argumentație pentru edificarea acestei imagini pornește de la ideea — afirmată stăruitor — că „Mihai Viteazul face parte din galeria personalităților excepționale” (p. 25), dovadă în înțelegere superioară a condițiilor timpului său și acționând în sensul reclamat de acestea. Pornind de la asemenea coordonate, autorul consideră că „mentalitatea domnului, gândirea lui politică nu mai poate fi o gândire pur feudală, ceea ce ne face să conchidem că nici concepția lui despre stat nu este sută în sută feudală” (p. 219). Însemnătatea aprecierii trebuie corelată cu implicațiile ei. Unirea țărilor române de către Mihai Viteazul nu mai apare ca rivnirea unui feudal minat de ambiții personale, ci ca încununarea de scurt timp a îndelungatei dezvoltări a societății românești. „În gândirea politică a domnului român unirea celor trei țări românești apare ca realizarea unui stat românesc, care să cuprindă toate teritoriile locuite de români” (p. 226); ea — scrie mai departe Manole Neagoe — „se sprijină pe o conștiință a originii ilustre a poporului român cit și pe sentimentul unității de neam” (p. 278).

În istoriografia noastră se impune, astfel, mai ferm un punct de vedere, afirmat și mai înainte, dar fără detaliată justificare logică care i-o aduce acum Manole Neagoe.

Demn de semnalat este și capitolul XIV (*Greutățile unei domnii la sfârșitul secolului al XVI-lea*, p. 217—232) în care autorul evidențiază caracterul autoritar al domniei și raporturile ei cu marii boieri, rolul acestora în stat etc.

Preluând unele aprecieri ale lui Nicolae Bălcescu sau D. Onciul, Manole Neagoe consideră că „Mihai a acționat conștient în sensul realizării unității naționale

a poporului român" acreditînd ideea că prin faptele lui se manifestă o „conștiință a unității naționale" (p. 282). Elementele de titlatură, sigiliografice etc. pe care autorul le aduce în sprijinul teoriei sale nu pot justifica însă decît existența conștiinței unității de neam, la care Manole Neagoe, dealtfel, se referă (p. 278). Referirile la conștiința națională avîndu-se în vedere doar elementele „moderne" în gîndirea unei personalități — și nu nivelul de dezvoltare al întregii societăți, care, la sfîrșitul secolului al XVI-lea rămîne încă puternic feudală, — dovedesc regretabile confuzii din partea autorului.

Făcînd această observație, nutrim totodată convingerea că lucrarea lui Manole Neagoe, prin numeroasele și interesantele puncte de vedere pe care le propune, se va impune atenției medievistilor.

Ștefan Lemny

Cronici turcești privind Țările Române. Extrase (sec. XVII — începutul sec. XVIII), vol. II, întocmit de MIHAIL GUBOGLU, București, Ed. Acad. R.S.R., 1974, 539 p. + 12 foto.

Apariția celui de al doilea tom al fragmentelor traduse în limba română din cronicile otomane a îmbogăți istoriografia noastră cu un nou instrument de lucru deosebit de util. Se înlesnește, astfel, accesul la numeroase surse documentare prețioase, inaccesibile pînă acum cercetătorului român nefamiliarizat cu limba și paleografia turco-osmană.

Deși între cele două volume ale ediției românești a cronicilor otomane există o unitate organică, trebuie menționat faptul că acest al doilea tom aduce unele elemente noi, ceea ce îi conferă valențe suplimentare în raport cu volumul apărut anterior. Primul tom al acestei colecții, apărut în 1966, sub îngrijirea lui Mihail Guboglu și Mehmed A Mustafa, se baza pe edițiile — unele din veacul trecut — cronicilor respective, căci autorii nu au avut posibilitatea de a corobora manuscrisele numeroase ale acestor opere istorice, pentru a alege astfel pe cel mai bun dintre ele și pentru a corecta erorile strecurate în textele lor publicate.

Între timp, din inițiativa forurilor noastre științifice, în primul rînd a Direcției Generale a Arhivelor Statului, au fost efectuate numeroase investigații în arhivele și bibliotecile din Turcia și din alte țări, în urma cărora au fost aduse în țară mii de cadre de microfilm cu documente și manuscrise turco-osmane interesînd istoria românească. În această întreprindere, deosebit de importantă dar și tot atît de dificilă, prof. M. Guboglu a depus un efort susținut, obținînd rezultate remarcabile.

Răscolirea atentă a arhivelor și bibliotecilor turcești, temeinica cunoaștere a istoriei și a izvoarelor otomane au permis prof. M. Guboglu să pună la îndemîna istoricilor noștri o lucrare care nu se limitează numai la traducerea unor texte binecunoscute de specialiști în materie, ci să aducă în circuitul științific și cîteva surse rămase inedite. Este vorba mai întîi de manuscrisele „Istoriei" (*Tarih*) lui Hasan Vedjihi, în care sînt tratate evenimentele importante dintre anii 1637 și 1660, adică numai perioada pe care Vedjihi a putut-o cunoaște direct și în profunzime, în calitate sa de secretar al marelui vizir Kemankes Kara Mustafa pașa (1638—1644) (din neatenție, prof. Mihail Guboglu l-a confundat pe acest mare vizir cu omonimul său de mai tîrziu — Merzifonlu Kara Mustafa pașa (1676—1683) (p. 166, n. 3) și, apoi, de secretar al divanului imperial. În ciuda dimensiunilor sale restrînse, această lucrare a lui Vedjihi constituie un izvor important, mai ales în privința cunoașterii culiselor politicii otomane din acea vreme. Deși are o traducere italiană, datorată lui Giacomo Tarsia¹, prietenul cronicarului, și a constituit subiectul unei teze de doctorat², *Istoria* lui Vedjihi

¹ Această traducere a fost utilizată de N. Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria românilor*, în „Anal. Acad. Rom.", Mem. secț. ist., s. II, t. XXI, 1898—1899, București, 1900.

² Ziya Akkaya, *Vecihi ve Eseri* (Vedjihi și opera sa), publicată parțial în „Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi Dergisi", vol. XVII (1959), nr. 3—4, p. 533—560.

a rămas nepublicată. Prin fragmentele inserate de M. Guboglu, această cronică vede, aşadar, pentru prima oară lumina tiparului; fără îndoială, ea merită însă o ediție completă.

Un alt izvor otoman, cu referiri directe la istoria românească, publicat, de asemenea, pentru întâia oară — fie şi parțial — în volumul al II-lea al „Cronicilor turceşti...” este şi *Istoriograia privind campania Cameniței* (1672), aparținând unui participant direct la această acțiune — Hadji Ali. Fiind vorba, mai bine zis, de un adevărat „jurnal de campanie” al armatei otomane, în această lucrare găsim o sumedenie de date precise şi deosebit de prețioase referitoare la localitățile şi starea economică a Dobrogei şi Moldovei la acea dată.

Volumul se deschide cu o *Introducere* (p. 5—24), în care autorul oferă cititorului neavizat elementele necesare cunoaşterii evoluției bogatei istoriografiei otomane şi utilizării cât mai corecte a extraselor prezentate. De asemenea, se relevă faptul că în urma cercetărilor efectuate, între 1966 şi 1973, autorul a „găsit” numai în bibliotecile din Turcia peste 200 de manuscrise istorice, majoritatea cronicilor turceşti, care ar putea să completeze această colecție, inițiată în trei volume, cu cel puțin încă zece” (p. 20).

Apoi, în ordinea cronologică a celor 8 autori, cuprinși în acest volum, sint expuse fragmente din 13 opere istorice. Fiecărui cronicar M. Guboglu îi consacră câte o consistentă schiță biobibliografică, care edifică cititorul asupra locului acestuia în cadrul istoriografiei otomane.

O asemenea metodă, aplicată şi în cazul primului volum, este desigur utilă, dar nu corespunde exigențelor actuale ale istoriografiei noastre. Dealtfel, însuși autorul recunoaște în *Introducere* „că o metodă cu adevărat științifică a publicării izvoarelor otomane presupune însoțirea traducerii, oricât ar fi ea de fidelă, de reproducerea în caractere arabe a textului original şi chiar de facsimile pentru fragmentele mai importante, așa cum au procedat încă Kraelitz şi Fekete” (p. 23). Dat fiind faptul că tipografiile noastre nu dispun încă, din păcate, de litere arabe şi nici de tipografi specializați în culegerea lor, nu este desigur vina autorului că a procedat în acest mod. Dar, așa cum am subliniat şi în recenziea făcută la primul volum³, care suferă de aceleaşi carențe metodico-tehnice ca şi acesta pe care îl prezentăm, un indice şi un glosar erau de neapărată trebuință. Întocmirea acestora ca o anexă la vol. III — cum intenționează autorul — ar fi desigur binevenită, dar nu atât de folositoare cât ar fi fost dacă fiecare volum ar fi avut propriile sale anexe de asemenea natură.

Bogata şi valoroasa activitate a prof. M. Guboglu pe tărîmul turcologiei constituie, fără îndoială, o garanție pentru buna calitate a traducerilor efectuate (scăpările şi inconsecvențele minore, prezente şi în acest volum, sînt desigur inerente în lucrările de acest gen). O observație care se impune se referă însă la faptul că deşi autorul — așa cum am arătat — a depistat şi microfilmă diverse manuscrise ale aceleiaşi cronici, nu a făcut, decît cu rare excepții, observații de natură să releve deosebirile existente în aceste manuscrise în raport cu textul luat de bază pentru traducere.

Subliniind încă odată marea utilitate a acestei colecții, care este destinată să umple un gol resimțit de multă vreme în istoriografia noastră, nu putem însă, totodată, să nu reamintim faptul bine cunoscut că edițiile fragmentare ale izvoarelor nu corespund exigențelor actuale ale cercetării istorice. În prezent se impune tot mai mult depășirea viziunii limitate la cadrul îngust al relațiilor bilaterale directe. Elucidarea deplină a problemei majore a evoluției raporturilor româno-otomane reclamă lărgirea ariei de investigație asupra unei complexități de factori, între care cunoaşterea aprofundată a evoluției întîime a fenomenului otoman şi a desfășurărilor sale reprezintă o necesitate de prim ordin. Înăugurarea unei serii româneşti de ediții critice complete a unor cronicilor turceşti (selecțate din cele aflate încă în manuscrise şi din produsele reprezentative ale istoriografiei vechi turce) ar răspunde, împreună cu colecția de documente turceşti deja înăugurată⁴, în mod temeinic acestui deziderat important al științei istorice româneşti. Deşi

³ În „Mitropolia Moldovei şi Sucevei”, tom. XLII (1967), nr. 3—4, p. 316—318, şi în „Cronica”, aprilie 1967.

⁴ *Documente turceşti privind istoria României (1455—1774)*, vol. I, întocmit de Mustafa A. Mehmed, Editura Academiei, Bucureşti, 1976.

relativ restrinsă în privința numărului de specialiști, turcologia românească și-a dovedit capacitatea de a aduce contribuții de valoare certă la progresul istoriografiei noastre. Însăși lucrarea pe care o prezentăm aici constituie o probă concludentă în acest sens. Realizând ediții critice de cronică turco-osmane — cu respectarea rigorilor științifice aplicate astăzi pe plan mondial în lucrările de acest gen —, turcologia românească și-ar putea afirma, totodată, pe un plan superior, prestigiul său internațional, la care este pe deplin îndrituită.

Tahsin Gemil

VALERIU ȘOTROPA. *Proiectele de constituție, programele de reforme și petițiile de drepturi din țările române în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Biblioteca istorică, XLVI, București, Ed. Acad. R.S.R., 1976, 305 [—306] p.

Învingând timpul și prejudecățile, Valeriu Șotropa demonstrează și în ultima sa carte — așa cum a făcut-o de-a lungul întregii și rodnicei sale activități — că în cercetarea științifică nu există răgaz, ci efort continuu, pasionat și organizat, pentru aflarea adevărului, a celui adevăr care să se ridice la nivelul de înțelegere al epocii contemporane, să corespundă exigențelor acesteia, să rămână valabilă în perspectiva timpului. Cartea pe margea căreia stăruim — o spunem din capul locului, reprezintă un exemplu de pasiune și dăruire, de înaltă conștiință și exigență profesională, care face onoare autorului și slujește interesele majore ale istoriografiei noastre.

Fără îndoială, Valeriu Șotropa — deși, nobila ambiție ce-l caracterizează l-a făcut să nu ocolească nici una din marile și gravele probleme ale epocii în care i se circumscrie lucrarea — nu a putut, să dea definiții și răspunsuri complete, absolute și nici să epuizeze posibilitățile de interpretare în problematica atât de complexă asupra căreia s-a oprit. Observații și opinii deosebite pot fi formulate — le vom formula și noi și, cu siguranță, și alții; acordul va fi deplin credem, în aprecierea orizontului larg al cercetării, în sublinierea spiritului exigent și metodic al autorului, în personalitatea căruia se îmbină, atât de fericit, juristul cu solide cunoștințe, istoricul cu orizont, cercetătorul cu bogată experiență și rigoare. Sint, acestea, observații care se impun a fi comunicate din capul locului.

Precedată de o *Introducere* (p. 5—9), materialul cărții, urmînd cronologia istorică, este organizat în trei capitole mari: I *Condițiile social-economice și politice din țările române* (p. 9—29), II *Prezentarea istorică a actelor anterioare anului 1848 și analiza conținutului lor* (p. 30—133), III *Actele revendicative din anul revoluționar 1848* (p. 134—229). Capitolul al IV-lea realizează o sinteză a *Ideilor conducătoare* (p. 230—271), iar ultimul, al cincilea — *Realizarea ideilor și revendicărilor* (p. 272—282) este consacrat discutării manierei în care s-a împlinit programul, în perspectiva timpului. În cuprinsul fiecărui capitol — toate sint echilibrate, ca dezvoltare — tratarea se face riguros, puțin didactic chiar, pe propuneri istorice.

Familiarizat cu problemele fundamentale ale epocii, autorul ne oferă o expunere organică și unitară. Încadrează cercetarea în cuprinsul perioadei de descompunere a feudalismului; de asemenea, analizează documentele programatice ale epocii în geneza, implicațiile și semnificațiile ideilor lor, desprinde — deși nu întotdeauna și cu aceeași consecvență — aprecierile corespunzătoare cu privire la lupta națională și conștiința națională, expresii ale națiunii române, în plin proces de constituire și afirmare. Conștient de faptul că, practic, prin natura cercetării, este constrins să urmărească procesul de constituire a națiunii, autorul se străduiește să sublinieze importanța luptei lui. Inochentie Micu și a Supplexului, să reliefeze conținutul revoluției din 1821, a luptei naționale care a precedat revoluției din 1848 și, în sfîrșit, să dea răspunsurile cele mai judicioase cu privire la problemele fundamentale ale revoluției.

Substanța expunerii reliefează conturarea, dezvoltarea și afirmarea programului național românesc, omogen pentru toate provinciile, a căror apropiere economică și spirituală, generată de dezvoltarea pe coordonate comune, este cimentată de conștiința și lupta națională, în noile condiții ale istoriei noastre moderne, pe treapta superioară de constituire a națiunii române.

Deși a mers pe un drum deja destelenit¹, Valeriu Șotropa a pornit, de la obiect pentru a se ridica la generalizare, a verificat observațiile și concluziile care au fost formulate. Este o exegeză din care nu lipsește nimic și în care fiecare lucru este pus la locul său; ea oferă o imagine completă asupra dezvoltării gândirii politice românești în veacul care a precedat revoluția de la 1848 și — credem noi — reprezintă un prețios instrument de lucru pentru toți acei care manifestă interes pentru descifrarea începuturilor istoriei noastre moderne; aceștia vor găsi în cartea lui Valeriu Șotropa nu numai întregul material, concentrat și sistematizat, ci și observații și sugestii de autentică valoare științifică.

Făcînd toate aceste aprecieri, care exprimă deplina noastră adeziune la conținutul de idei al cărții, cu spiritul în care aceasta este alcătuită, ne îngăduim să formulăm și unele observații. Cartea, firește, are unele neîmpliniri, generate de complexitatea epocii a cărei problematică, V. Șotropa nu și-a propus. Cîtuși de puțin, s-o epuizeze. Uneori, nu există o deplină concordanță între aprecierile generale și analiza particulară a documentelor. Explicațiile, judicioase și exacte, nu sînt plasate, întotdeauna, la locul cuvenit, ci situate, uneori în contexte diferite. De asemenea, avem senzația că nu întotdeauna V. Șotropa împinge concluziile pînă la ultimele consecințe posibile. În egală măsură, deși coordonatele generale pe care este plasată expunerea sînt cele reale, ideea de unitate fiind dominantă, în cursul expunerii pot fi surprinse unele inconsecvențe. Mai evidente sînt, acestea, la expunerea privind revoluția anului 1848.

Firește, obiectiv, autorul nu putea să surprindă toate legăturile dintre fenomenele/propii perioadei pe care o cercetează, nici să urmărească determinările intime ale evenimentelor complexe și contradictorii ale revoluțiilor din 1821 și 1848. Explicațiile sale s-au menținut doar la nivelul necesar înțelegerii problematicei specifice lucrării. Prin forța lucrurilor însă materialul l-a constrîns să meargă mereu mai departe, să găsească, continuu noi și noi explicații, să surprindă noi și noi legături. Autorul a făcut tot ceea ce a considerat că este necesar. Formulîndu-ne rezervele, nu urmărim să subliniem doar neajunsurile lucrării: dorim, mai ales, să sugerăm necesitatea de a se stabili o legătură mai strînsă între fapte și fenomene. Memoriile și proiectele de reformă reliefează dezvoltarea continuă a luptei politice naționale, unitară și organică, parte integrantă și expresie a devenirii istorice. Conținutul lor nu poate fi apreciat decît în contextul general istoric, intern și internațional, care l-au generat și care-l explică particularitățile. Deși n-a pierdut nici un moment din vedere ansamblul, preferința autorului s-a îndreptat vîdit spre analiza conținutului, mai cu seamă. Excelentă, în totalitatea ei, aproape, această analiză, însă, nu a putut suplini, întotdeauna, perspectiva largă, istorică. Nu a putut fi urmărit paralel procesul de afirmare pe plan european al problemei românești impusă de lupta politică a românilor. Memoriile și proiectele în discuție reprezintă o parte — o importantă parte — a acestei lupte.

În cursul expunerii, autorul — deși îl afirmă (p. 18) — nu stabilește cu suficientă fermitate și consecvență raportul dintre social și național în fenomenele pe care le explică. Astfel, de pildă, cînd ia în discuție formulările revendicative din memoriile singulare ale unor boieri, care au în vedere interese înguste de clasă, le generalizează, ca fiind proprii întregii clase; în schimb, formulările progresiste sînt individualizate (p. 87). Programele nu pot fi analizate numai în raport cu formulările ce le conțin, prin ele însele; aceste documente se cer urmăriți, neapărat, în succesiunea și dezvoltarea lor, în legătură directă cu evenimentele care le-au provocat. Ele conțin, întotdeauna, și cereri realizabile în perspectivă dar și altele care au șanse de a fi aplicate și îndeplinite imediat. În acest ultim caz, programele sînt adaptate împrejurărilor, cerințele sînt puse de acord cu posibilitățile de realizare: de aceea, interpretarea trebuie nuanțată și făcută în legătură directă cu situația internă și internațională, cu relațiile dintre clase, cu rațiunile de natură tactică ce au impus includerea sau omiterea anumitor revendicări, o anumită manieră de a formula ș.a. Constatări definitorii cu privire

¹ Cf. Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul în Principatele Române 1750. 1831, București, 1972*. Vezi și cele două volume de *Mémoires et projets de réformes dans les Principautés Roumaines 1769—1830 și 1831—1848*, publicate în 1970 și, respectiv, în 1972.

la valoarea ideologică a unui program sau al altuia nu pot fi formulate decât atunci când sînt avute în vedere, în prealabil, toate condițiile care au impus alcătuirea unui program sau al altuia. Observația este valabilă atît în privința programului revoluției de la 1821, cît și a celei de la 1848.

Autorul vorbește de *limitele ideologice* ale programului de la 1821 (p. 56) fără să admită ferm că împrejurările complexe ale revoluției au împiedecat afișarea integrală a acestuia și fără să stabilească legătura cu numeroasele proiecte boierești care formulează, deplin aproape, conținutul național al programului. Revindicările incluse în memoriile și proiectele anterioare anului 1821, ca și cele care îi urmează, nu pot fi separate de programul revoluției în fruntea căreia s-a aflat Tudor; conținutul lor face parte integrantă din programul revoluției.

O analiză atentă a componenței boierimii, a transformărilor efectuate în interiorul acestei clase impune aprecieri mult mai nuanțate cu privire la ideologia politică din deceniile care au precedat revoluția de la 1848. Nu putem separa activitatea *burgheziei* de cea a *micii boierimi*, așa cum se face atunci cînd se ia în discuție proiectul cărvunarilor (p. 77).

Revoluția de la 1848 este privită de autor ca un fenomen unitar (deși, spre sfîrșit, surprinzător, se vorbește de „revoluțiile din țările române” (p. 274). Din păcate însă, aici, nu se dezvoltă consecințele viziunii generale pînă la ultimele limite ale acesteia. Nu se stabilește o legătură organică între toate programele anterioare, maniera în care acestea reliefează programul general românesc alcătuit în comun, prin colaborare revoluționară, prin contacte culturale, prin demersuri politice comune ș.a. Modul particular de înscriere a dezideratelor în *programele oficiale* — acele ce trebuiau sancționate de domnitori și de țar — *Petiția proclamație*, sultan — *programul de la Islaz* sau de împăratul de la Viena — *programul de la Blaj* nu trebuie apreciat decît în lumina *tacticii* adoptate de revoluționari, care corespundea unor împrejurări specifice. Autorul sesizează acest fapt, îl consemnează, dar, surprinzător, cînd analizează programele particulare, neglijează a stărui asupra faptului că programele de la 1848 reprezintă punctul cel mai înalt al întregii strădanii anterioare; că cei care au redactat programele nu au făcut decît să dea expresie — în forme cît mai apropiate de înțelegerea generală — problemelor fundamentale adaptate și la nevoile politice ale fiecărei provincii, în contextul internațional complex și total nefavorabil în care s-a desfășurat revoluția românească. Posedînd, deci, viziunea generală, surprind aprecierile cu privire la *desăvîrșirea* programului revoluționar din Moldova (133, 204), la cristalizarea succesivă a acestuia (209, 154), la influența evidentă a actelor transilvănene (157), la maniera *criticabilă* în care este redactat primul punct al *Petiției proclamație* (p. 161) ș.a.

Surprinde, în egală măsură — faptul se datorește aceleiași lipse de consecvență — că autorul consideră la fel de *criticabile* cele două puncte din moțiunea votată la Blaj, prin care românii își declarau atașamentul față de Curtea din Viena, fără să încerce a explica rațiunea care a determinat această opțiune (164). Or, se știe, programul moldovean, cel muntean și cel transilvănean afișau o *legalitate* care urmărea să prevină o intervenție a Rusiei țariste — în Moldova, — să atragă adeviziunea Turciei la mișcarea din Țara Românească și sprijinul Curții de la Viena pentru românii din Transilvania, amenințați cu desnaționalizarea de guvernul revoluționar maghiar. Punctele *criticabile* sînt tocmai acelea dictate de rațiunile de ordin tactic. Programele nu trebuie analizate, exclusiv, prin conținutul lor; ele trebuiau aplicate practic și factorii responsabili trebuiau să găsească mijloacele de a o face; de aceea, ele trebuiau să cuprindă ceea ce rațiunea și logica împrejurărilor impuneau. Programele nu pot fi interpretate separat de împrejurările practice în viitoarea cărora au fost afișate și trebuiau înfăptuite. Făcînd așa, riscăm — proporțiile riscului se constată, citeodată, și în cartea pe marginea căreia stărui — să estompăm realitatea. În egală măsură, separarea între moțiunea de la Blaj și program, reluarea tezei vechi potrivit căreia sub presiunea maselor au fost înscrise problemele fundamentale în programul transilvan (164—165) prejudiciază grav înțelegerea revoluției din Transilvania în semnificațiile și dimensiunile sale reale.

Lipsa de perspectivă și aprecierea programelor numai prin ele însele, prin formulările care le conțin — analiza nu se poate mărgini, desigur, doar la pla-

nul pur teoretic — nu poate duce la concluzii valabile dacă nu apreciem factorii care au impus includerea sau omiterea unor revendicări, atenuarea altora ș.a. Astfel, de pildă, nu putem trage concluzii cu privire la progresismul unor programe pe baza manierei în care este inclusă problema agrară; și în cazul acesta, este vorba de includerea acelor revendicări a căror realizare era îngăduită de timp și împrejurări. Faptul că *Petiția proclamație* nu cuprinde eliberarea și împroprietărirea țăranilor, că *Prințișii* de la Brașov reproduc punctul corespunzător din *programul de la Blaj* și *Dorințele partidei naționale* revin la eliberarea prin despăgubire, nu trebuie înțeles numai în semnificația sa ideologică. Problema eliberării și împroprietării țăranilor — o spune Kogălniceanu la 1891 — reprezenta punctul fundamental, pentru realizarea căreia se raliase întreg tineretul generos românesc, în deceniile anterioare revoluției. Apariția studiului lui Bălcescu, *Despre starea socială a muncitorilor plugari*..., în 1846, oferea întreaga justificare istorică și teoretică necesară. Includerea revendicării în *programul de la 1848* s-a făcut în raport cu împrejurările, proprii fiecărei provincii; fără despăgubire în Transilvania, unde revoluția românească avea drept adversar ireductibil nobilimea maghiară, prin despăgubire în Principate, unde revoluția nu putea să se facă împotriva boierimii, din cauza poziției acesteia; boierimea trebuia atrasă în opera de transformare a societății. Burghesia nu posedă forța economică și politică pentru a face revoluția fără boierime și mai ales împotriva acesteia. Dacă nu avem în vedere întregul complex de factori, concluziile nu pot fi în concordanță cu realitatea (p. 247).

Pe aceeași linie, dacă pornim de la ideea existenței națiunii, a conștiinței naționale și a programului național, care s-a cristalizat în decursul unui întreg secol de tatonări și căutări, și-a definit contururile în revoluția de la 1821, nu mai putem atribui anumite lipsuri dintr-un program sau din altul *slăbiciunii* burgheziei din una din provinciile românești. În epoca asupra căreia stăruim, se știe, nu există un raport de corespondență exactă între dezvoltarea economică și socială a clasei burghize și ideologia sa (raport de determinare pe care autorul, după cât se pare, îl consideră prea strict, în primul capitol al cărții sale). Ideologia clasei burghize este superioară posibilităților directe oferite de bază. Este de altfel, aceasta, o problemă de specific a dezvoltării noastre istorice în întreaga epocă modernă. Fenomenul trebuie analizat în aspectele sale fundamentale, cu o viziune mult mai largă. Inconsecvența și în acest sens prejudiciază, de multe ori, explicațiile exacte care se dau faptelor și împrejurărilor.

Curențele de idei ale epocii sînt doar enunțate, fără a se schița modalitatea de receptare, maniera în care românii și le-au însușit (p. 233 și urm.). Iluminismul, cu atenuările Wolfiene, a fost politica oficială a Monarhiei habsburgice; pătrunderea sa în Transilvania nu a putut să fie oprită de autoritățile laice și ecleziastice (p. 116).

Este discutabilă aprecierea cu privire la *rolul decisiv* al democraților revoluționari, la faptul că, în Moldova, democrații burghezi și-au însușit platforma revoluționarilor democrați (p. 237 și urm.). Nu putem înțelege ideile epocii după un singur etalon, chiar dacă acela este cel mai înalt, după cum nici revoluția de la 1848 nu o putem reduce numai la ideile și activitatea lui N. Bălcescu. S-a realizat, pînă la urmă, o sinteză care trebuie analizată în părțile sale componente. Analiza trebuie făcută nu în raport cu viziunea de astăzi, cu simpatiile sau antipatiile proprii epocii noastre, ci în concordanță cu realitățile vremii de atunci.

Aceste inconsecvențe — deoarece inconsecvențe sînt, doar — faptul că nu întotdeauna autorul duce pînă la capăt propriile sale concluzii, prejudiciază ansamblul pe care l-am fi dorit omogen și unitar.

Schițînd observațiile de mai sus, nu epuizăm, cîtuși de puțin problematica ridicată de cartea lui Valeriu Șotropa; aceasta solicită noi reluări și discuții. Chiar dacă nu va găsi întotdeauna răspunsurile pe care și le dorește pentru problemele unei epoci în care cercetările nu și-au spus încă ultimul cuvînt, cititorul, indiferent de pregătirea de specialitate, va afla în cartea lui Valeriu Șotropa un material bogat, exemplar organizat, analizat cu o desăvîrșită competență și probitate profesională. Va găsi, în egală măsură, o bogăție de idei și sugestii

fertile pentru adîncirea cercetării; aceasta, trebuie s-o recunoaştem, este tocmai ceea ce aşteptăm, de fapt, de la o carte bună, de valoare.

Gh. Platon

MIRCEA POPA, *Ioan Molnar Piuaru*, Ed. „Dacia”, Cluj-Napoca, 1976, 221 [—224] p.

Recent apăruta carte a lui Mircea Popa în editura clujeană Dacia — care ne-a oferit în ultimii ani o serie de lucrări social-politice şi de istorie literară ce s-au impus în planul literaturii de specialitate pe plan naţional — este închinată vieţii şi activităţii unuia dintre cărturarii români transilvăneni care au ilustrat o epocă în cultura românească. Intelctual cu o pregătire superioară, deschizător de drumuri în medicina de la noi, primul autor al unei lucrări din literatura economică românească, luptător pe plan politic pentru drepturile populaţiei româneşti din Transilvania, Ioan Piuaru Molnar a rămas una din figurile reprezentative ale poporului român la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui următor. De aceea, o monografie asupra cărturarului român reprezenta o necesitate şi apariţia ei aşteptată cu interes.

Authorul monografiei de care ne ocupăm a realizat o inseriere a tuturor contribuţiilor mai vechi ale specialiştilor români şi străini cu privire la epocă şi la viaţa şi activitatea lui Ioan Piuaru Molnar. Reţin atenţia îndeosebi contribuţiile lui I. Lupaş, V. L. Bologa, Al. Neamţu, S. Izsák. Monografia lui Mircea Popa constituie o reuşită realizare, oferindu-ne cunoştinţele la zi asupra vieţii şi activităţii complexe a cărturarului transilvănean.

Distribuită în două mari părţi, monografia lui Mircea Popa tratează mai întîi viaţa cărturarului român, pentru ca în cea de a doua să urmărească activitatea sa literară, politică, ştiinţifică şi didactică. Se insistă în mod firesc asupra domeniilor pe care le-a ilustrat în mod deosebit, în care s-a înscris ca pionier, deschizător de drumuri, cum ar fi medicina ştiinţifică românească, literatura economică românească. O activitate prodigioasă, dusă cu precădere în latura ei practică, înscrisă în epoca luminilor, a celui secol care a făcut o profesiune de credinţă din ridicarea poporului de jos prin cultură.

Prin cartea lui Mircea Popa am primit cea dintîi monografie ştiinţifică asupra lui Ioan Piuaru Molnar, aşa cum s-ar cuveni şi despre alţi cărturari şi oameni politici din Transilvania care au ilustrat secolul al XVIII-lea şi prima jumătate a celui următor. Ne gîdim la Inochentie Micu, la Vasilie Popp, Ioan Monorai, Damaschin Bojincă şi alţii.

În încheierea scurtelor noastre consideraţii asupra monografiei lui Ioan Piuaru Molnar realizată de Mircea Popa, ne permitem unele observaţii. Prima se referă la numele cărturarului român din Transilvania. Precizarea lui „Mircea Popa de la p. 9 nu este suficientă pentru argumentarea formei în care se dă numele, iar critica pe care o aduce istoricului I. Lupaş nefondată. Cărturarul şi-a scris numele sub forma de Ioan Molnar, cum bine observă Mircea Popa, formă ce trebuie, în orice caz, respectată. Dacă este să se adauge şi forma mai veche, românească, aceea de Piuaru, purtată în exclusivitate de către tatăl său, aceasta trebuie să preceadă pe aceea de Molnar, fiind mai veche şi pe care a purtat-o mai întîi însuşi cărturarul şi medicul român.

Unele observaţii ar viza îndreptarea unor inexactităţi pe care le socotim greşeli de tipar, cum sînt cele de la p. 8/secolele în care e plasat I. Piuaru Molnar/; p. 26/D. Novacovici era episcop ortodox, nu al uniţilor !/; p. 49/întîlnirea lui I. Piuaru Molnar cu Crişan, în cursul răscoalei a avut loc la 5/16 nov. 1784/. Forma numelor unor personalităţi din epocă şi de localităţi nu este dată după normele actuale. Nu este întotdeauna exactă bibliografierea unor titluri date de autor în lista bibliografică de la sfîrşitul lucrării.

Monografia lui Mircea Popa despre I. Piuaru Molnar rămîne însă o preţioasă apariţie editorială, ea fiind solicitată cu interes de către specialiştii şi publicul cititor mai larg.

Nicolae Edroiu

CONSTANTIN BUȘE, *Comerțul exterior prin Galați sub regimul de port franc (1837—1883)*, București, Ed. Acad. R.S.R., 1976, 202 p.

Istoriei orașului Galați, cu diferitele ei aspecte, i s-au consacrat, mai ales în ultimele două decenii, o serie de studii, lucrarea pe care o prezentăm constituind, o afirmăm de la început, o contribuție valoroasă la cunoașterea dezvoltării economice a orașului Galați, și în special a comerțului extern, în perioada existenței regimului de porto-franc (1837—1883).

Fiind prima cercetare de amploare a acestei perioade din istoria orașului Galați, era firesc ca în „introducere” să fie analizată, cu obiectivitate, contribuția predecesorilor. O excepție, neplăcută pentru noi, constituie unele din considerațiile ce privesc lucrarea „Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848 și 1864”, imputându-se autorilor, în mod gratuit, că „tabloul vieții comerciale gălățene” nu a fost „realizat complet”, deoarece „le-au scăpat alte date documentare, din arhive mai ales”, existind chiar „aprecieri eronate”.

După „preliminariu” (p. 17—27) care cuprind, pe scurt, condițiile de dezvoltare ale comerțului extern românesc la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea și un „istoric” al Galaților, se analizează înființarea regimului de porto-franc și urmările acestei judicioase măsuri, care a influențat, în mod pozitiv, atât progresul economic al orașului Galați, cât și comerțul general al Moldovei în deceniul 1837—1847 (p. 28—75). Capitolul următor privește perioada 1848—1861, când se realizează, în măsură egală, unitatea economică și politică a celor două țări surori, Moldova și Țara Românească (p. 76—115).

Răstimpul dintre 24 ianuarie 1862, proclamarea Unirii definitive, și 1 iulie 1875, aplicarea noului tarif vamal autonom, constituie etapa de maximă ascensiune a activității comerciale din toată perioada de existență a regimului de porto-franc, Galații fiind acum „prima piață comercială a României”, progres ce se datorește, în primul rând, reformelor inițiate de domnitorul Alexandru I. Cuza și politici de independență economică, ce viza, atât apărarea industriei naționale, cât și libertatea comercială (p. 119—160).

Ultimul capitol al lucrării privește anii 1876—1882, când declinul vieții economice gălățene este evident. Aplicarea convenției cu Austro-Ungaria este prima dintre cauzele care au determinat acest regres. În 1882, de pildă, prin portul Galați se mai importa doar 11.60% din valoarea importului general al țării. Prevederile legii generale a vămilor din 1874, privind desființarea regimului de porto-franc, începând cu 1 ianuarie 1878, cu toate că nu se aplică, provoacă la Galați destulă nesiguranță ce generează o scădere a comerțului. Protestele gălățenilor, ale lui M. Kogălniceanu, fervent susținător al regimului de porto-franc, nu au putut schimba hotărîrea guvernului liberal de a desființa definitiv regimul de porto-franc, prin legea care a intrat în vigoare la 1 aprilie 1883. Măsura se va dovedi, totuși, întemeiată, căci datele statistice, din anii imediat următori, dovedesc, așa cum indică autorul, că „mișcarea comercială și industrială este mai dezvoltată decât pe timpul regimului de porto-franc” (p. 161—194).

În cadrul fiecărui capitol, cu excepția celui de „preliminariu”, este analizată dezvoltarea orașului Galați, navigația, exportul și importul, negustori și case comerciale, regimul vamal.

Baza documentară a lucrării, în cea mai mare parte inedită, o constituie rapoartele consulare franceze, la care se adaugă, pentru perioada 1862—1883 și rapoartele consulului Statelor Unite. Informația arhivistică internă nu este folosită în aceeași măsură. Fondurile Arhivelor Statului Iași, care dețin mult material privind această temă, nu au fost deloc cercetate.

Subliniind importanța pentru istoria Galaților și a Moldovei a lucrării recenzate, nu putem trece cu vederea unele inexactități și afirmații ce sînt susceptibile de discuții. Astfel, nu ne putem explica, pentru un cercetător cu experiență pe care o are C. Bușe, unele inconsecvențe privind folosirea izvoarelor. Una din legendele adunate de cronicarul Ion Neculce în „O samă de cuvinte”, cea referitoare la însoțirea lui Petru Rareș, este citată după Moise N. Pacu, *Cartea Județului Covurlui*, București, 1891. Nu cunoaște oare autorul edițiile îngrijite de Iorgu Iordan, Al. Procopovici și M. Kogălniceanu? Memoriul din 1825 către țarul Rusiei, întocmit de M. Sturdza, este folosit după M. Iorgulescu, *Studii de istorie comercială*, deși a fost publicat în Hurmuzaki, *Documente. Suplemen-*

tum, I, vol. IV, p. 86—89, LXIII. Raportul lui Fleischackl de Hakenau, din 30 octombrie 1815, este preluat, în traducere, din lucrarea lui A. Oțetea, Tudor Vladimirescu și mișcarea ăteristă în ăările romănești, 1821—1822, București, 1945. deș ă textul original este publicat în *Documente privind istoria Romăniei. Colecăia E. Hurmuzaki*, II, p. 273, nr. 90. Colecăia de texte Căători străini despre ăările romăne este, cu ușurină înlocuită cu N. Iorga, *Istoria romănilor prin căători*. Unele informaăii din jurnalele de căătorie ale lui Giovanni Battista de Burgo, Giuseppe Boscovich și Charles de Peyssonel au fost citate după lucrări de referină, cu grave denaturări ale textului, ca în cazul lui Giovanni Battista de Burgo.

Autorul este de părere că Galaăii sânt atestaăi documentar, „se pare pentru prima dată, în 1445 la 23 septembrie” (p. 23). L. Șimanschi a demonstrat, încă din 1970, că rezumatul acestui document are data de zi greșită, după cum dovedește originalul din 27 septembrie 1445 în care orașul de la Dunăre nu este menăionat (*Precizări cronologice privind istoria Moldovei între 1432—1447*, în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”*, VII, 1970, p. 70). Și, totuși, Galaăii sânt atestaăi în 1445 într-un document liovean din 22 martie, necunoscut lui C. B. (*Acta grodzkie i ziemskie*, XIV, Lwowie, p. 165—166, menăionat, pentru prima dată în istoriografia romănă, de I. Nistor, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV, XV und XVI Jahrhundert*, Gotha, 1911, p. 31).

Nu sîntem de acord cu autorul cînd afirmă că Galaăii „luaseră o oarecare dezvoltare” pe la 1540—1550. De altfel chiar C. B. se contrazice, căci pe aceeași pagină (23) mai adaugă: „la 1527 Galaăii începeau să crească în importană”. De fapt, încă din prima jumătate a secolului al XV-lea piaăa Galaăilor întrunea, în componenă ei, cele două aspecte, intern și extern, care se dezvoltă tot mai mult după 1484, cînd Galaăii rămin principalul port al Moldovei. Pentru brașoveni, la 1546, Galaăii aveau aceeași importană ca și Chilia (*Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen*, III, Kronstadt, 1896, p. 347).

Căătorul german Johann Wilden, nu Ioan Wilden, cum îl transcrie C. B. după N. Iorga, nu a trecut prin Galaăi, în 1613. Căătoria a avut loc în 1611, și se pare că Wilden a trecut Dunărea pe la Isaceea, căci nu amintește, în drumul spre Iași, de nici un alt oraș (*Căători străini*, IV, 1972, p. 350—351). Aprecierile pe care autorul i le atribuie lui Wilden, „ăirgul era mai important ca centru pescăresc, decît ca port” sînt comentariile lui N. Iorga pe marginea jurnalului de căătorie a negustorului Tommaso Alberti, care ajunge în Galaăi la 3 decembrie 1612. Alberti notează că a găsit la Galaăi pește mult și enumără speciile ce se puteau cumpăra. (Textul italian la N. Iorga, *Căători, ambasadorii și misionarii în ăările noastre*, București, 1899, p. 11).

Nici informaăiile extrase din notele de căătorie ale lui Giovanni Battista de Burgo nu sînt exacte. Nu este documentată venirea la Galaăi a unor vase „sub pavilion olandez” care aduceau mărfuri ce erau depozitate într-o magazie a orașului, de unde erau, apoi, distribuite la diverse case de comeră existente pe atunci în Moldova” (p. 23). Este cunoscută doar o singură excepăie. Justin Colyer, ambasadorul ăărilor de Jos la Constantinopol, ajunge în tabăra turcească de lingă Galaăi, în vara lui 1674, cu corabia olandeză „Postillon”. Referindu-se la acest fapt, marele vizir i-a declarat că este o favoare „fără exemplu” (N. Iorga, *Studii și documente*, XXIII, p. 242, CCLXXI; K. Heeringa, *Bronnen tot de Geschiedenis van den Levantischen Handel, 1661—1726*, Gravenhage, 1917, p. 138). Notele lui Battista de Burgo se referă la exportul de mărfuri moldovenești, mai ales potasă și cenușa unor plante pentru colorat postavurile, făcut de Compania olandeză a Levantului prin intermediul unui armean (Paul Păăncea, *Informaăii privind comerăul orașului Galaăi în secolul al XVII-lea*, în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”*, IX, 1972, p. 153).

Este adevărat că în secolul al XVII-lea Galaăii deveniseră „un port destul de căăut de vasele comerciale”, afirmaăie ce nu poate fi susăinută prin lucrarea Grigore Trancu-Iași, *Rolul Galaăilor în viaăa neamului*, pe care o citează. Regretăm că sîntem nevoiăi să-i atragem atenăia autorului asupra articolului nostru citat mai sus. Nu este acesta singurul caz cînd C. B. nu cunoaște bibliografia completă a temelor pe care le tratează. Vom mai reveni asupra acestei chestiuni,

amintind, deocamdată, că vorbim despre numirea în țările noastre a consulilor Rusiei, Austriei, Prusiei, Franței și Angliei, C. B. citează doar un studiu al lui A. Oțetea privind înființarea consulatelor Franței (p. 19). Au fost omise contribuțiile lui C. Șerban (*Înființarea consulatelor ruse în Țara Românească și Moldova, în Studii și cercetări de istorie medie*, II, 1951, 1, p. 61—72), P. Cernovodanu (*Înființarea consulatului englez în țările române (1803) și activitatea sa pînă la 1807, în Revista română de studii internaționale*, V, 1971, 1, p. 139—162) și A. Filimon (*Stabilirea consulatelor belgiene în România (sec. XIX), în Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza”, Iași. Istorie*, XVII, 1971, 2, p. 225—231).

Datele înregistrate de consulul englez W. Wilkinson referitor la importul prin Galați nu privesc anul 1821, cum pretinde autorul (p. 25), deoarece cartea sa, *An Account of the Principalities of Wallachia und Moldavia*, a apărut la Londra în 1820.

Autorul consideră că „inițiativa îmbunătățirilor ce trebuiau aduse comerțului moldovenesc, care se realiza prin Galați apare încă din 1833”, când Obșteasca Adunare cere ca „limanul Galaților” să fie declarat porto-franc (p. 30). Ideea înființării regimului de porto-franc la Galați este ceva mai veche. Circula în 1827 (Vasile Panopol, *Două scrisori necunoscute ale spătarului Iordache Bucșenescu, în Arhiva românească*, X, 1945—1946, p. 360), amănunt menționat și de D. Ciurea (*Moldova sub domnia lui M. Sturdza, Iași*, 1945, p. 144, pe care o utilizează pentru alte informații). Autorul nu cunoaște nici studiul lui Dumitru D. Rusu și Gh. Bujorcanu, *Contribuții la cunoașterea înființării regimului de porto-franc la Galați, în Danubius*, V, 1971, p. 155—163, bazat pe o bogată informație inedită, provenind de la Arhivele Statului Iași. Aici se amintește o jalbă a obștei gălățene, din mai 1830, ca să nu se „strice pronomie de franco-porto” și alte cereri asemănătoare din 1832 (p. 156—157). Pentru o altă jalbă din 1831, vezi I. C. Filitti, *Documente din vremea Regulamentului organic*, București, 1935, p. 7, C. B. nu este informat nici despre traducerea cărții domnești din 23 august 1834 în limbile maghiară (Bibl. Acad. R.S.R., ms. rom. 968, f. 164—166) și germană (Arh. Stat Galați, *Primărie*, 1834, dos. 4, f. 136—139). Alte relații inedite despre definitivarea așezămîntului de porto-franc și publicarea lui prin ținuturi la Arh. Stat. Iași, Tr. 1768, op. I, 2017, dos. 235, 236; Tr. 938, op. I, 1079, dos. 132. De asemenea, pentru organizarea antrepozitelor mai puteau fi consultate, la aceeași instituție, Tr. 1768, op. I, 2017, dos. 259 și Tr. 1757, op. 2005, dos. 694.

Datele statistice privind populația orașului Galați în 1843, 25 000 de locuitori, comunicate de consulul francez la Iași par exagerate pentru C. B. (p. 39). Catagrafia din 1845 înregistrează un număr de 4.695 familii, ceea ce reprezintă un total de 23 475 locuitori (L. Boicu, *Despre structura socială a orașului moldovenesc la mijlocul secolului al XIX-lea în Studii*, XVI, 1963, 2, p. 286—287), cifră apropiată de evaluarea consulului francez.

O discuție asupra drumurilor Moldovei de la mijlocul secolului al XIX-lea, oricît de sumară ar fi, nu se poate lipsi de aportul studiului lui L. Boicu, *Căile de comunicație terestre în Moldova între 1834—1848, (I—II), în Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, IV, 1967, p. 81—116; V, 1968, p. 121—144, necunoscute lui C. B.*

Datele statistice asupra exportului și importului sînt extrase, de obicei, din corespondența consulară franceză și arareori se mai folosește fondul „Comitetul carantinelor, Țara Românească”. Asemenea relații se mai găsesc și în alte fonduri de la arhivele din București și Iași. Informațiile franceze ar fi trebuit comparate cu sursele interne, care, de multe ori, sînt deosebite de acestea. Un exemplu: în 1838 s-au exportat 603 333 hl (p. 56), dar după informații interne (Arh. Stat. Iași, Tr. 796, op. 906, dos. 203, f. 58 v) 116 113 chile \times 4,3008 hl = 499 378,79 hl. Aceeasi este situația și cu numărul navelor ce acostază la Galați.

Paragraful despre operațiunile de credit (p. 74) este, totuși, prea succint, căci activitatea în acest domeniu nu s-a putut desfășura numai în cadrul cazinoului înființat în 1837. În acest an erau în oraș șase zarafi (N. Iorga, *Alte note despre cultura și viața socială românească sub vechiul regim, în Analele Acad. Rom. Mem. Sec. ist., s. II, t. XXXIX, p. 3*), dar operațiuni de credit făceau și unii negustori ca Marcu Thal, frații Avramovici, frații Schlinger, I.

Mendel etc. (C. Angelescu, *Creditul în Moldova de la 1848 la 1864*, în *Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848 și 1864*, p. 389). Puteau fi luate în discuție și proiectul, probabil, din 1834, pentru deschiderea unei bănci, „Banca Moldovei” (V. Slăvescu, *Vechi încercări de organizare a creditului în Moldova, 1834—1857*, București, 1941, p. 6, 36—37) și cel al căminarului Ioan Englezi care, în aprilie 1846, dorea să deschidă o „casă de banc” (Arh. Stat. Galați, *Primărie*, 1846, dos. 46, f. 1, 13).

Este inexactă afirmația că „existau întreprinderi a căror înființare, la Galați, era interzisă de autorități” (p. 84), exemplificându-se cu cazul „berăriei” lui August Weigand. De fapt, această fabrică de bere a funcționat în oraș, dar pentru a se evita pericolul unor incendii, a fost mutată din „ceasta a doua” la marginea orașului, „în dosul școalei evreiești” (Arh. Stat. Buc., *Ministerul de interne, Moldova*, 1861, dos. 358).

Autorul nu cunoaște că, în octombrie 1856, funcționa la Galați și „Banca prusiană”, avînd ca agent pe Iosif Hamburger, care în 1857 conduce și sucursala Băncii Naționale a Moldovei (D. Bodin, *Documente privitoare la legăturile economice dintre Principatele Române și regatul Sardiniei*, București, 1941, p. 299).

În cîteva cazuri, prezentarea unor evenimente ale temei cercetate este făcută doar pe baza informațiilor rapoartelor consulare franceze, ignorîndu-se complet bibliografia românească recentă, lăsînd falsa impresie, că ele sînt discutate, acum, pentru prima dată. Așa se întîmplă cu crearea „Companiei franco-dunărene”, cînd încă din 1960 L. Boicu analizase condițiile în care căpitanul Magnan obținuse privilegiul pentru activitatea acestei companii, anulat de caimacamul Vogoride (*Încercări franceze de pătrundere în economia moldovenească în epoca războiului Crimeii și a Unirii, în Studii privind Unirea Principatelor*). Convenția cu Austro-Ungaria și războiul vamal ce urmează au fost discutate de istoriografia românească marxistă în numeroase studii pe care C. B. le trece cu vederea. Amintim, din studiile pe care ar fi trebuit să le folosească, pe cele ale lui Ioan Tiberian, *Legăturile economice dintre România și Transilvania în perioada 1875—1886*; aplicarea convenției comerciale din 1875, în *Studii*, 22, 1969, 5, p. 903—925 și Hilde Mureșan, *Date cu privire la restricțiile comerciale față de România, impuse de guvernul austro-ungar în anii 1878—1879*, în *Anuarul institutului de istorie din Cluj*, XI, 1968, p. 291—304; XII, 1969, p. 113—142.

Aceste observații nu scad valoarea lucrării recenzate, care rămîne o contribuție de seamă pentru istoria economică a orașului Galați.

Paul Păltănea

ILIE CORFUS, *L'agriculture en Valachie depuis la Révolution de 1848 jusqu'à la Réforme de 1864*, București, Ed. Acad. R.S.R., Bibliotheca Historica Romaniae, 1976, 216 p.

Lucrarea, *L'agriculture en Valachie depuis la Révolution de 1848 jusqu'à la Réforme de 1864*, se încadrează în seria unor preocupări mai vechi ale cunoscutului cercetător I. Corfus consacrate istoriei relațiilor agrare în Țara Românească. În aceeași colecție, cu 7 ani în urmă, autorul a publicat o carte consacrată agriculturii din Țara Românească în prima jumătate a secolului trecut¹. Lucrarea de față continuă tratarea aceleiași probleme în perioada cuprinsă între revoluția din 1848 și reforma agrară din 1864. Ea constituie prima monografie privind agricultura în Valahia în ultimii 17 ani de relații feudale în agricultură, anii care au precedat instaurarea modului de producție capitalist în mediul rural.

Autorul a folosit în această lucrare un bogat material de arhivă, alît acte particulare (învoielii agricole, jalbe ale țăranilor, reclamații ale proprietarilor și arendașilor), cît și documente oficiale (anchetele organelor locale și centrale,

¹ *L'agriculture en Valachie durante la première moitié du XIX-e siècle*, 1969, 245 p. (versiune franceză prescurtată a lucrării aceluiaș autor în limba română: *Agricultura Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, Ed. Acad. R.S. România, 1969, 404 p.).

dispoziții și reglementări ale conducerii privind relațiile dintre moșieri și țărani, recensăminte, statistici etc.), care au făcut obiectul unei aprofundate analize. Problemele la care autorul și-a propus să răspundă pe baza acestei vaste documentări de arhivă au fost următoarele: a) importanța revoluției din 1848 pentru țărani și consecințele ei pentru relațiile existente atunci în agricultură; b) legea agrară a lui Barbu Știrbei din 1852 și evoluția relațiilor agrare sub regimul acestei legiuiri până la reforma agrară din 1864; c) evoluția agriculturii atît pe pămîntul cultivat de proprietari pe contul lor cît și pe loturile aflate în folosința țăranilor. Asupra acestor probleme autorul aduce lămuriri care, fără îndoială, pot fi considerate ca definitiv cîștigate pentru istoriografia românească.

În primul capitol care tratează revoluția din 1848 la sate sînt analizate prevederile programului revoluționar privind problema agrară, atitudinea țărănimii în timpul revoluției și acțiunile întreprinse de ea contra proprietarilor, urmările înăbușirii revoluției de către trupele străine și răfuiala care a urmat între țărani și proprietari în contul așa ziselor despăgubiri cerute de proprietari pentru daunele provocate de țărani în timpul revoluției. Autorul observă că revoluția a tulburat profund lumea satelor, însă amînarea abolirii muncii de clacă a provocat și întreținut o confuzie permanentă în spiritul țărănimii care, sub influența propagandei antirevoluționare a boierilor reacționari, și-a pierdut încrederea în revoluție. Refuzul țăranilor de a lucra și distrugerea culturilor agricole și uneori a inventarului moșiei a adus pagube moșierilor și arendașilor care, după reprimarea revoluției, au cerut despăgubiri, în timp ce țăranii reclamaau ilegalitățile comise de aceștia. Anchetele efectuate în această direcție, în toamna și iarna lui 1848 și începutul anului următor, autorul le consideră ca fiind aproape imparțiale.

În capitolul următor autorul analizează relațiile agrare în ajunul aplicării legii lui Barbu Știrbei. Barbu Știrbei, deși s-a străduit să restabilească vechea stare de lucruri în domeniul agrar, a restrîns prin unele măsuri abuzurile comise de arendași, cu atît mai mult cu cît după înăbușirea revoluției, profitînd de prezența trupelor străine, arendașii și moșierii au căutat să se răzbune, depozedînd pe țărani de loturile lor, obligîndu-i la zile de clacă suplimentare, în vederea reconstituirii și măririi rezervei feudale, atît de mult urîtă de țărani.

În capitolul consacrat relațiilor agrare sub legea lui B. Știrbei se face o amplă prezentare a legii agrare din 1852, condițiile în care s-a redactat, conținutul ei comparativ cu prevederile agrare din Regulamentul Organic și modul de aplicare. Legea, declarînd pe proprietar stăpin absolut al pămîntului său, iar pe țăran stăpin absolut al persoanei și muncii sale, prevedea în principiu exproprierea totală a țăranului. Dominitorul era convins că această lege, dînd deplină libertate de deplasare țăranilor, putea pune capăt abuzurilor proprietarilor și arendașilor, în realitate însă aplicarea legii s-a transformat, așa cum remarcă autorul, într-o succesiune de dureroase nedreptăți pentru țăărani. Fi-care articol din această lege a declanșat pretenții exorbitante din partea arendașilor și proprietarilor. Abuzurile și execuțiile acestora au dus la sărăcirea țăranilor clăcași. Desigur, legea lui B. Știrbei a favorizat, într-o măsură mai mare ca Regulamentul Organic, principiul înțelgerii, dar între un stăpin proprietar absolut al pămîntului și un țăran simplu chiriaș această înțelgere nu putea fi decît în avantajul moșierului. Oricum, însă legea marca un moment important în dezvoltarea relațiilor capitaliste în mediul rural.

În continuare autorul prezintă evoluția relațiilor agrare pe pămîntul cultivat de țărani pe terenurile proprietarilor și arendașilor și acel cultivat pe loturile lor. În această perioadă în Valahia rezerva moșierească se mărește, iar cultura ei se face în contul zilelor de clacă și adesea a muncii salariate, dar mai ales în baza obligațiilor de muncă impuse țăranilor pentru terenurile suplimentare, luate în arendă din moșie. Autorul subliniază însă că și în această perioadă veniturile principale ale proprietății continuau să provină, în primul rînd, din dijma, apoi din circiumi, mori și rezerve de fină.

Pămîntul cultivat de țărani pe seama lor cuprindea grădina din jurul casei, lotul legal și terenurile suplimentare pe care le arendau sub formă de excedente, prisoase. Aceste prisoase au constituit sub legea lui B. Știrbei problema

cea mai complicată și dificilă de rezolvat pentru conducere și administrație. Generalizarea arendării de prisoase de către țărani era o dovadă în plus că lotul legal era insuficient pentru nevoile familiilor țărănești. Învoielile pentru prisoase erau încheiate pe 5 ani, după perioadele fiscale. Analizând conținutul acestor învoieli pe perioadele 1853—1858 și 1859—1863, pentru aceleași terenuri, autorul remarcă o creștere a obligațiilor asumate de țărani. Obligațiile de muncă, mai ales, ajung să depășească pe celea a clăcii propriu-zise. Sub legea lui B. Știrbei renta în muncă a devenit alături de cea în natură (dijmă) forma principală a rentei feudale precapitaliste, renta în bani în comparație cu perioada anterioară fiind mai restrinsă. Țăranii s-au opus măsurării pământului de teamă că în continuare nu se vor mai bucura de totalitatea terenurilor arendate ca prisoase. Datorită acestor prisoase date țăranilor, moșierii și arendașii au beneficiat de o cantitate de muncă suplimentară pentru cultura rezervelor lor, veniturile le-au crescut datorită dijmiei în produse pe care o luau de pe aceste terenuri, iar închirierea locurilor pentru pășune le aduceau și profituri bănești. Prețul arendeii a crescut de la o perioadă fiscală la alta ca și obligațiile țăranilor datorate pentru prisoase.

Spre deosebire de Moldova în Valahia se pare, după analiza făcută de autor, ca în ajunul reformei agrare, cu toată dezvoltarea rezervei, mica exploatare țărănească era aceea care producea în cea mai mare parte pentru piață, asigurând nevoile consumului nu numai intern, dar și a celui extern. Autorul constată că producția atât cea vegetală cât și animală a micii exploatare țărănești a păstrat în timpul acestei perioade prioritatea față de cea a marii proprietăți.

Un capitol special este consacrat strămutării țăranilor, urmărindu-se strămutarea și izgonirea țăranilor de proprietari pe perioade fiscale: 1853—1858, 1858—1863 și în ajunul reformei agrare, ca și strămutarea țăranilor pe pământurile cumpărate de ei sau obținute prin donații sau dotă și strămutările în orașe. Autorul constată că strămutările nu au luat proporții atât de mari încât să modifice sensibil structura demografică a țării. Țăranii preferau să rămână în satele lor, deoarece în alte părți era puțin probabil să găsească condiții mai bune, apoi pierderea terenurilor defrișate de ei, a plantațiilor, a construcțiilor, pe scurt a bunurilor lor imobiliare, erau motive serioase care îi rețineau de la strămutare, de altfel nici statul nu încuraja aceste strămutări. Izgonirea de către proprietari continua să fie o amenințare pentru țăărani. Aceste izgoniri se pare că sînt mai frecvente în preajma legii din 1864, cînd proprietarii căutau motive să se debaraseze de țăărani de pe moșie.

Problema terenurilor defrișate de țărani, a curăturilor, sub regimul legii lui B. Știrbei și rezistența țăranilor pentru păstrarea acestora, ca și regimul lor juridic face obiectul unui capitol special. Opoziția sătenilor ca și necesitățile economice au salvat curăturile de la expropriere prin legea lui B. Știrbei, țărani păstrîndu-și dreptul de uzufruct asupra lor.

Ultimul capitol al lucrării este consacrat producției agricole, în care autorul tratează în linii mari numărul populației agricole, tehnica agricolă, principalele culturi, creșterea vitelor și producția cercealică între 1852—1864.

Autorul în această direcție observă că nu s-au adus îmbunătățiri substanțiale culturilor agricole, tehnicii și ameliorării agriculturii. Subliniază numai începutul introducerii mașinilor perfecționate, cu vaporii, de către proprietari, înființarea școlii agricole de la Pantelimon, extinderea culturilor de rapiță și tutun și a sericiculturii, creșterea culturilor de grâu (mai ales de toamnă) și de porumb.

Lucrarea constituie neîndoiește o contribuție prețioasă și, în mare măsură nouă, la cunoașterea unor aspecte importante privind relațiile agrare în această perioadă în Valahia.

Remarcăm însă că lucrarea ar fi cîștigat mai mult dacă autorul nu ar fi prezentat problemele privind relațiile agrare și agricultura izolat de situația generală din acest punct de vedere în sud-estul Europei și, mai ales, de cea din Moldova, cu atât mai mult cu cît, din perioada tratată, în ultimii cinci ani cele două țări erau unite și din punct de vedere politic. Se știe că Valahia și Moldova, datorită condițiilor istorice de dezvoltare comune, au avut aproape aceeași evoluție economică și socială. Evoluția agriculturii și relațiilor agrare în

Valahia a avut numeroase similitudini cu cea din țara soră Moldova. Regimul stabilit de Regulamentul Organic nu diferea esențial de cel din Moldova, legea lui B. Știrbei din 1852 avea corespondentul ei în Moldova în legea lui Gr. Al. Ghica din 1851. Evident, existau unele trăsături specifice care deosebeau situația din Moldova de cea din Valahia. De exemplu: dijma în Moldova nu mai avea nici pe departe importanța din Valahia (ea este dealfet desființată în 1848), renta în muncă fiind dominantă; rezerva moșierească avea aici mai mare extindere, avînd prioritate asupra producției de pe loturile țăranilor și asigurînd aproape în întregime exportul; și în Moldova se practica sistemul prisoaselor, dar el nu avea dezvoltarea din Valahia, cele mai multe din acestea fiind pentru finat; legea lui Gr. Al. Ghica nu prevedea expres principiul exproprierii țăranilor de loturile lor, dar prin dispozițiile ei încuraja contractele libere între țărani și proprietari; deși se pare că, în comparație cu Valahia, condițiile de boieresc ale țăranilor moldoveni erau mai grele, munca salariată aici s-a dezvoltat în mai mare măsură, datorită tocmai extinderii culturilor pe rezervele moșierești; extinderea acestor culturi a dus probabil și la ameliorări agricole și îmbunătățiri tehnice mai importante ca în Valahia. Acestea sînt numai cîteva din comparațiile pe care ni le-a sugerat lectura lucrării recenzate; ele însă pot fi mult mai numeroase și, desigur, interesante pentru ambele țări române. Este regretabil că autorul nu le-a urmărit, cu atît mai mult cu cît, pentru Moldova, în această direcție, s-au publicat mai multe studii, printre care și o lucrare monografică consacrată dezvoltării agriculturii tocmai în aceeași perioadă.

Observăm, de asemenea, că tratării agriculturii propriu-zise, care este dealfet subiectul cărții, autorul i-a acordat un spațu mult prea redus (numai 21 p. din 216 p. !). Desigur, relațiile agrare în Valahia, pe care autorul le-a analizat în profunzime și cu competență, sînt deosebit de importante în această perioadă, dar credem că nu era lipsită de interes o prezentare mult mai amplă a stadiului în care se afla agricultura și producția agricolă atunci, locul pe care îl ocupa în economia țării, progresele în ceea ce privește culturile agricole, introducerea de unelte și mașini agricole perfecționate, apariția unor procedee noi de muncă, ameliorările în domeniul creșterii vitelor, prelucrarea și industrializarea produselor agricole, dezvoltarea agriculturii cu caracter comercial și multe alte probleme privind agricultura, pe care autorul numai le-a schițat sau nu le-a prezentat de loc.

Evident, aceste observații, care se reduc de fapt la completări pe marginea lucrării publicate de Ilie Corfus, nu scad valoarea contribuției adusă de această carte la cunoașterea relațiilor agrare în Valahia în perioada cuprinsă între revoluția din 1848 și reforma agrară din 1864.

Ecaterina Negruți

VASILE VESA, *România și Franța la începutul secolului al XX-lea. 1900—1916*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1975, 209 p.

Lucrarea lui Vasile Vesa, *România și Franța la începutul secolului al XX-lea. 1900—1916*, însoțită de o bibliografie selectivă și un rezumat în limba franceză, reprezintă o realizare importantă într-un domeniu, din păcate, puțin cercetat.

Folosind un vast material bibliografic, editat și inedit, provenit cu precădere din surse franceze, la care se adaugă numeroase memorii și interesante informații culese din presa vremii, istoricul clujean, își introduce cu competență cititorul în atmosfera vieții diplomatice europene din cel de-al doilea deceniu al secolului nostru. În acest context sînt analizate relațiile dintre România și Franța în perioada cînd s-a realizat apropierea treptată dintre ele, după un răstimp relativ îndelungat de răcire a raporturilor dintre cele două țări, ca urmare a schimbării intervenite în raportul de forțe pe plan european.

Din capul locului se impune să subliniem faptul că autorul și-a concentrat atenția asupra perioadei cuprinse între anii 1914 și 1916, căreia i-a consacrat cinci din cele șapte capitole ale lucrării. De asemenea, se poate remarca faptul că fiecare capitol apare ca un microstudiu cu introducerea și concluziile de rigoare.

Primul capitol, intitulat *O perioadă de eforturi fără succese certe. Sfirșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, este destinat analizei principalelor factori care au înlesnit apropierea franco-română între anii 1910—1916, încercându-se, totodată, stabilirea anumitor criterii pentru ierarhizarea acestora. Astfel, autorul, deși acordă atenția cuvenită factorilor de ordin cultural, consideră că, nu acestora li se poate atribui rolul determinant în stringerea legăturilor dintre cele două țări. Demnă de reținut ni se pare, în egală măsură, aprecierea potrivit căreia apropierea realizată la începutul celui de-al doilea deceniu al secolului al XX-lea între Franța și România n-ar putea fi în mod convingător explicată nici printr-o analiză limitată doar la cadrul îngust al relațiilor economice dintre cele două părți.

Autorul, în urma unei atente analize, consideră că factorul determinant pentru noua orientare a politicii externe a României este legat de lupta pentru desăvârșirea unității naționale. Aici trebuie căutate, apreciază Vasile Vesa, explicațiile de bază în legătură cu eforturile făcute de cercurile conducătoare pentru a se ajunge la încheierea convențiilor politice și militare cu Antanta, elemente absolut indispensabile pentru angajarea țării în război. Aflată în pragul desăvârșirii unificării sale statale, România trebuia să găsească calea și mijloacele cele mai potrivite pentru a putea ajunge la realizarea acestui deziderat major. Desprinderea treptată de Tripla Alianță, desprindere evidentă încă din timourile războaielor balcanice, a impus reorientarea politicii externe a României și angajarea tratativelor cu Antanta în vederea găsirii garanțiilor necesare spre a ajunge mai ușor la desăvârșirea unității de stat. Acestui comandament major i-au fost subsumate tratativele diplomatice purtate de guvernul român cu reprezentanții Antantei între anii 1914 și 1916.

Reliefînd locul problemei Transilvaniei în preocupările și planurile cercurilor conducătoare din România, autorul se oprește și asupra altei probleme, care a dat naștere la controverse în literatura noastră de specialitate. Este vorba, în esență, de semnificația actului din 1883 și sensul orientării politicii externe a României înspre Puterile Centrale. Fără pretenția de a elucida această chestiune, autorul oferă, totuși, câteva elemente demne de reținut pentru o analiză mai nuanțată a problemei.

O analiză mai detaliată a desprinderii României din sistemul Triplei Alianțe o întâlnim în cel de-al doilea capitol, *Franța și noua orientare politică a României. 1910—1914*, în cadrul căruia autorul ajunge la o interesantă apreciere, în sensul că, de fapt, între anii 1910 și 1914, România a denunțat tratatul din 1883, deși, *de iure*, acesta a fost reînnoit pentru ultima dată în februarie 1913. Asczînd lucrurile pe acest teren, Vasile Vesa consideră că, îmbunătățirea raporturilor cu Franța a avut un rol hotărîtor în ceea ce privește tendința tot mai pronunțată a României de a se îndepărta de Tripla Alianță și a se alătura Triplei Înțelegeri.

Punctul de greutate al capitolului îl constituie analiza crizei balcanice din anii 1912—1913 și a implicațiilor diferitelor secvențe ale acesteia asupra relațiilor dintre Franța și România.

După războaiele balcanice toate tentativele Puterilor Centrale de a readuce România pe calea vechii sale politici externe au eșuat.

Ineficacitatea eforturilor Puterilor Centrale, mai ales a Germaniei, se explică prin aceea că, războaiele balcanice n-au fost cauza abandonării Triplei Alianțe de către România, ci ocazia, rațiunile atitudinii sale trebuind căutate în tendințele politicii sale externe. Dar, consideră autorul, deși îndepărtarea de Puterile Centrale are rațiuni atât de profunde, apropierea României de Tripla Înțelegere este realizată și prin eforturile susținute ale Franței de a o atrage de partea Antantei. Ca urmare a acestor factori, în preajma primului război mondial, deși formal România era încadrată în sistemul Triplei Alianțe, în fond ea era vizibil îndepărtată de orientarea acesteia, realitate confirmată prin declarația de neutralitate din 3 august 1914.

Relațiile franco-române din primele luni ale războiului mondial constituie subiectul următorului capitol. În urma unei atente analize, Vasile Vesa consideră că aceste relații nu pot fi studiate decît în corelație cu atitudinea României față de cele două tabere. Ele pot fi apreciate în raport cu atitudinea Franței față de România în perioada neutralității și de problemele majore ale politicii externe

românești. O atenție deosebită este acordată eforturilor guvernului francez, care, în perioada tratativilor, s-a interpus în permanență între guvernul român și guvernele englez și rus pentru a facilita o apropiere a părților sau pentru a înlătura dificultățile ce s-ar putea ivi.

Demnă de reținut, în cadrul aceluiași capitol, ni s-a părut analiza curentelor de opinii ce s-au manifestat în România în toată perioada neutralității.

În cel de-al patrulea capitol, *Franța și tratativele României cu puterile Antantei în cursul anului 1915*, autorul ajunge la concluzia că, deși tratativele dintre România și Tripla Înțelegere începute în mai, același an, nu au dus la angajarea țării noastre în război, ele au fost, totuși, fructuoase într-o serie de probleme și marchează un moment deosebit de important în evoluția politicii externe a României. În ceea ce privește guvernul român, acesta a reușit să obțină consimțământul de principiu al puterilor Antantei referitor la viitoarele frontiere ale României. Pentru obiectivele urmărite de Antanta, angajamentul României de a interzice tranzitul de muniții spre Turcia era un succes considerabil sub dublu aspect, politic și militar.

În toamna anului 1915 în relațiile româno-franceze intervine o perioadă de oarecare tensiune, consecință a crizei militare și politice a Antantei în sud-estul Europei. Cauzele și evoluția acestui moment de încordare sînt atent analizate în următorul capitol intitulat *În perioada crizei militare antantiste din sud-estul Europei*. Antanta a suferit, în toamna anului 1915, un nou insucces, atât militar cît și politic. Departe de a reuși să refacă blocul statelor balcanice în favoarea ei, Antanta pierde orice speranță de a-și asigura măcar neutralitatea Bulgariei. Alăturarea Bulgariei de partea Germaniei, precum și atacul împotriva Serbiei, au determinat diplomația franceză să înceapă un nou asalt asupra guvernului român pentru a obține intervenția acestuia. Eforturi fără succes însă, întrucît opoziția premierului român provenea nu numai din teama de a angaja prematur țara într-o acțiune hazardată, ci mai ales datorită presiunii opiniei publice, care dorea angajarea țării în război numai pentru a se ajunge la desăvîrșirea unității naționale.

În cel de-al șaselea capitol, intitulat *În preajma intrării României în război*, Vasile Vesa supune unei riguroase analize întregul șir al preparativilor, al tatonărilor și confruntărilor ce anticipează încheierea unor acorduri militare și politice.

Demnă de remarcat este și atenția pe care autorul o acordă evidențierii activității guvernului român, în această perioadă, punîndu-se un accent deosebit pe politica circumspectă a lui I. I. C. Brătianu, pe rolul avut de premierul român în obținerea condițiilor de ordin militar, economic și politic, puse de România pentru a se alătura Antantei.

Aceleiași probleme i se acordă un loc aparte și în ultimul capitol, *Franța și decizia României de a intra în război*. Acest capitol este destinat să discutării unor probleme controversate în istoriografia română și străină, referitoare fie la scopul urmărit de România prin intrarea sa în război, fie la aspectul optimității momentului deciziei sau al oportunității participării sale la război.

Dar accentul cade pe urmărirea ultimelor demersuri în vederea încheierii convențiilor politice și militare cu Antanta și rolul diplomației franceze în această direcție.

După doi ani de eforturi perseverente, diplomația franceză obținea primul succes diplomatic în sud-estul Europei. Vasile Vesa consideră că, deși toți partenerii Antantei erau interesați în cooperarea militară a României, decizia acesteia, dacă facem abstracție de celelalte rațiuni care au determinat participarea ei la război, s-a datorat în largă măsură Franței. S-a datorat ei, atât prin intervențiile pe lângă guvernul de la București cît și prin presiunile exercitate la Petrograd și Londra, în vederea acceptării condițiilor cerute de România.

Semnarea convențiilor încorporea mai vechea tendință de apropiere franco-română, tendință clar manifestată încă la începutul celui de-al doilea deceniu al secolului XX. Se ajungea, în acest fel, la o nouă etapă a relațiilor franco-române, caracterizată printr-o fructuoasă colaborare între cele două părți.

Lucrarea asupra căreia ne-am îngăduit să ne oprim în prezentarea de față, deși nu și-a propus să epuizeze problematica abordată, constituie, totuși, o reușită sinteză în legătură cu relațiile franco-române dintre anii 1900—1914. S-ar fi impus, credem, o analiză mai atentă și mai detaliată a raporturilor dintre cele două

țări în anii premergători primei conflagrații mondiale. În acest fel, autorul putea să ajungă mai ușor la lămurirea cauzelor profunde, care au determinat desprinderea României de Tripla Alianță și apropierea treptată de Antanta. Totodată, folosirea mai atentă a documentelor germane, din marea colecție apărută în perioada interbelică, i-ar fi îngăduit autorului să ajungă la o imagine mai exactă asupra lucrurilor și la interpretări mai nuanțate în legătură cu problemele fundamentale ale politicii externe românești.

Folosirea cu precădere, a informațiilor provenite din sursele franceze, se resimte asupra concepției autorului și a principalelor explicații pe care le-a dat în privința opțiunii României pentru colaborare cu Antanta.

Aceste observații, la care s-ar putea adăuga și altele, nu scad cu nimic din valoarea cărții, Ele probează doar interesul pe care ea este de natură să îl suscite în rindul cititorilor.

Irina Cojocaru

EMILIAN BOLD, *De la Versailles la Lausanne (1919—1932). Activitatea diplomației românești în problema reparațiilor de război (Contribuții)*, Iași, Ed. „Junimea”, 1976, XXIV + 226 p.

Problema reparațiilor de război, ca o problemă de bază a Conferinței de pace de la Paris, a tratatelor incluse în „sistemul de la Versailles”, a constituit obiectul unei aprige dispute în cadrul relațiilor internaționale după primul război mondial. Implicațiile economice și, poate, în egală măsură, politice ale reparațiilor, neînțelegerile intervenite chiar între aliați în fixarea și, mai ales, în modalitățile de obținere a acestora, interesele unor state mai mici, ca România de pildă, într-o anumită soluționare a problemei etc., ridică în fața cercetătorului o serie de greutăți, de dificultăți nu ușor de depășit. Și o spunem de la început, Emilian Bold a reușit să le depășească și să ne ofere o lucrare valoroasă de istorie universală contemporană în care România ocupă locul cuvenit, o lucrare care reprezintă rodul unei munci îndelungate și perseverente; anumite concluzii au fost fixate după o discuție în literatura de specialitate, concretizată în mai multe studii, articole, comunicări axate pe aspecte și momente importante ale evoluției problemei reparațiilor. De altfel, lucrarea este structurată în raport cu aceste aspecte și momente: problema reparațiilor la Conferința păcii, planul Dawes, creanțele speciale și relațiile româno-germane, evoluția / reparațiilor orientale, planul Young, moratoriul Hoover și Conferința de la Lausanne.

Interesele României în problema reparațiilor, „dacă n-au fost sacrificate în întregime, ele au fost totuși, limitate. De aceea, încă din timpul Conferinței de pace și pînă la anularea reparațiilor, cercurile conducătoare românești și-au manifestat nemulțumirea în toate conferințele și întrunirile care au avut loc, prin înaintarea unor memorii, prin articole de presă, prin publicarea unor documente care trebuiau să convingă marile puteri de legitimitatea cererilor românești”. Cînd I. I. C. Brătianu a avut posibilitatea să studieze Tratatul de la Versailles a rămas stupefiat, constatînd că problema reparațiilor românești era insuficient rezolvată și că, în general, în privința reparațiilor, egoismul celor mari era feroce. Conferința de la Spa (1920), care s-a desfășurat sub semnul unor dezbateri furtunoase, a hotărît, fără ca România să poată participa la discuții, să-i repartizeze o cotă-parte — 1% — care „nici pe departe nu ținea cont de totalul pagubelor suferite în război și nici de echitate și dreptul fiecăruia, cum se susținea” (p. 27). Nu numai că nu i s-a fixat o cotă-parte corespunzătoare cu pagubele suferite, dar României i-a fost impusă plata „cotei de eliberare și a contravalorii bunurilor cedate”, desigur, pe lângă plata datoriei sale externe care a crescut enorm în anii războiului.

Dificultățile deosebite ale aplicării sistemului reparațiilor nu reprezintă — așa cum rezultă cu claritate din lucrare — o simplă chestiune economică, ci fac parte integrantă din încurcatul ghem al relațiilor internaționale, al relațiilor dintre principalele țări capitaliste, fac parte integrantă din contradicțiile anglo-franco-americane în problema refacerii Germaniei după primul război mondial. Acțiunea Franței de ocupare a Ruhrului la începutul anului 1923 a înăsprit puternic relațiile germano-franceze și a nemulțumit pe foștii aliați — Anglia, în special, dar și S.U.A. Rezultatele negative ale ocupației și apoi aplicarea planului Dawes au scos în evidență rolul predominant al capitalului anglo-american în reglementarea acestei probleme (p. 47—48).

Premisele planului și planul Dawes, aprobat după o lună de dezbateri (16 iulie — 16 august 1924) în cadrul Conferinței de la Londra, în care s-au manifestat, în continuare, contradicții, au constituit o nouă etapă în sistemul reparațiilor. Planul Dawes avea în vedere restabilirea economică a Germaniei, inclusiv printr-un împrumut extern, și, în raport cu acest proces, eșalonarea plății reparațiilor în timp. Conferința de la Londra a apreciat că totalul pagubelor suferite de România s-ar urca la suma de 1.875.000.000 lei aur, adică de aproximativ 30 de ori mai puțin decât fusese recunoscut inițial de Comisia reparațiilor (p. 62). România a primit prin la planul Young, numai suma de 102.916.676 mărci aur, echivalentă cu 4.116.667.040 lei hirtie din totalul de 75.000.000.000 lei hirtie (1.875.000.000 lei aur) citi s-a recunoscut la conferințele de la Londra (1924) și de la Paris (1925).

Problema reparațiilor orientale, cu implicațiile lor politice și economice în Europa centrală și de sud-est, se bucură de o atenție specială, în capitolul al IV-lea al lucrării. Încă la semnarea tratatelor de pace din 1919—1920, exceptând Bulgaria, marile puteri au considerat că Austria, Ungaria și Turcia, datorită situației lor interne dificile, nu pot plăti imediat reparațiile. Aceste țări au primit mai multe moratorii, soluționarea problemei reparațiilor orientale rămânând în suspensie o vreme; dealtfel, tratatele cu Ungaria, Austria și Turcia nu au precizat suma despăgubirilor care trebuiau acoperite de aceste țări și nici Comisia reparațiilor n-a putut să le evalueze la timp. „Aceeși comisie, prin secția sa de la Viena, s-a îngrijit de alte probleme conexe, în care interesul marilor puteri era evident și imediat: repartizarea datoriei austro-ungare antebelice țărilor succesoare și cesionare de teritorii, lichidarea Băncii Austro-Ungariei, evaluarea bunurilor și proprietăților fostului imperiu, fixarea cotei de eliberare. Majoritatea sumelor din aceste evaluări, conform tratatelor, cădeau în sarcina țărilor mici, aliate Antantei și trebuiau plătite marilor puteri — Franța, Anglia, S.U.A., Italia — fără a se încerca vreo justificare plauzibilă” (p. 92—93). Lipsa de unitate a aliaților și în această chestiune a sporit rezistența statelor învinse față de revendicările țărilor mici învingătoare, fapt ce a stîrnit nemulțumirea și a determinat frontul comun al țărilor din Mica Înțelegere, al Greciei și Poloniei.

Un capitol este rezervat planului Young și implicațiilor financiare și politice ale aplicării acestuia. Planul Young, alcătuit în 1929, reducea considerabil datoria Germaniei din reparații, eșalona anuitățile pe un timp îndelungat (59 de ani), desființa Comisia de reparații și o înlocuia cu Banca Reglementelor Internaționale, desființa controlul exercitat de aliați asupra economiei Germaniei. Politica marilor puteri, concretizată și în acest nou plan, de refacere a Germaniei și de concesiuni s-a dovedit, în scurt timp, nefastă pentru pacea lumii.

Prin prevederile sale, planul Young nedreptățește România; printr-o serie de memorii, guvernul român și-a manifestat rezervele sale și insera condițiile pentru eventuala aderare la acest plan: acoperirea integrală a plăților României către principalele țări capitaliste din reparațiile germane, acordarea atenției cuvenite reparațiilor orientale și acordarea României unui sold substanțial din acestea pentru acoperirea obligațiilor din tratate, deoarece — se susține pe drept cuvînt — tratatele nu puteau crea României un bilanț pasiv (p. 138). (Referindu-se la aceste revendicări — precizează autorul — N. Titulescu sublinia că nu era dispus să facă nici o concesiune, întrucît ele constituiau o obligație morală în apărarea intereselor românești.

Cele două conferințe care au discutat și aprobat planul Young și care s-au desfășurat la Haga au reușit, nu fără a se evita discuții controversate, să tranșeze, pe baza unor acorduri generale sau bilaterale, întreaga problemă a reparațiilor. Se desființau complet reparațiile austriece ca și cota de eliberare și plata bunurilor cedate; se reduceau obligațiile bulgare, se revizuiu cotele stabilite la Spa, se creau cele două fonduri, A și B, pentru stingerea oricăror datorii ale României în problema optanților etc. Dar aplicarea planului Young a constituit „o profundă dezamăgire pentru cercurile politice românești” (p. 155), întrucît izbucnirea crizei economice de supraproducție i-a anulat orice posibilitate de eficiență. În același timp, Germania anunța (iunie 1931) că nu poate să asigure obligațiile ce-i revin din planul Young, fapt ce l-a determinat pe președintele S.U.A., H. C. Hoover, să suspende imediat pe un an plata tuturor reparațiilor (matoriul Hoover). Peste un an, la 16 iunie 1932, s-a deschis la Lausanne conferința care, în loc să reglementeze din nou sistemul reparațiilor, a însemnat,

de fapt, „punctul terminus al unei probleme supradiscutate, știindu-se că Germania [...] nu va mai plăti în contul reparațiilor nici un pfennig” (p. 183).

Deși unele cercuri economice și politice germane au exprimat anumite rezerve față de rezultatele conferinței, reprezentanții oficiali ai guvernului german au fost mulțumiți, deoarece se realiza o revendicare de bază a lor, desființarea reparațiilor. Anularea reparațiilor germane a atras după sine anularea reparațiilor orientale. „Prin moratoriul Hoover (1931) și Conferința de la Lausanne (1932) se încheia ultimul capitol din istoricul reparațiilor. Pentru România, cași pentru alte state mici, bilanțul reparațiilor consemna un apreciabil deficit. Ea rămânea, în continuare, debitoare nu numai marilor puteri ci și unor persoane sau societăți aparținând statelor învinse” (p. 155).

România a intrat în război pentru a-și desăvîrși unitatea națională statală și a avut de suferit timp de doi ani, de pe urma regimului de ocupație. La Conferința păcii, România — ca și alte state mici — au avut de suportat un tratament nefavorabil. În problema reparațiilor, sumele primite de ea au fost neînsemnate, în raport cu pagubele reale și chiar în raport cu pagubele recunoscute de puterile occidentale. În plus, i-a fost impusă plata unor sume (cota de eliberare, valoarea bunurilor cedate etc.) fapt ce a grevat negativ asupra bugetului țării. Acest tratament aplicat României au făcut pe mulți să tragă concluzia că ea a avut o soartă mai rea decât învinșii (p. 194).

Chiar și numai aceste aspecte și idei, tratate pe larg și cu competență în lucrare, evidențiază importanța problemei, așa cum spuneam, atît pentru istoria relațiilor internaționale, cît și pentru istoria patriei, pentru politica sa externă. În același timp, analiza atentă a problemei reparațiilor — după cum subliniază și autorul — prezintă și o semnificație actuală, în condițiile în care România socialistă militează pentru o nouă ordine economică și politică internațională, care să înlăture relațiile bazate pe inegalitate și să promoveze relații reciproc avantajoase între toate statele, fie ele mari sau mici.

În întocmirea lucrării, autorul a folosit un bogat material documentar și o bibliografie vastă, românească și străină. Înafară de numeroase volume de documente publicate, lucrarea se bazează, în mare parte, pe valorificarea atentă, științifică a unor fonduri de arhivă, inclusiv a celor din Arhiva Băncii Naționale a R.S.R. și din Arhiva generală a Ministerului de finanțe, fonduri prea puțin cercetate pînă acum. Lucrările fundamentale străine — franceze, engleze, germane etc. — atît generale, cît și speciale, folosite cu un deosebit simț critic, atestă cu evidență competența autorului, puterea sa de analiză și de sinteză.

Ne permitem și cîteva observații, referitoare mai mult la forma lucrării, observații care nu ating valoarea de ansamblu, subliniată aici, a lucrării. Nu credem că era necesar să se vină în titlul lucrării cu precizarea *Contribuții*. Pe de o parte, problema este urmărită în întreaga ei evoluție, nefiind neglijat nici un aspect major; lucrarea este, deci, sintetică și unitară. Pe de altă parte — și numai aparent intrăm în contradicție cu cele afirmate mai sus — în orice domeniu al istoriei, și nu numai al istoriei, orice lucrare oricît de valoroasă — și cea la care ne referim întrunește pe deplin acest calificativ — nu poate epuiza întreaga problemă dezbătută, nu-și propune să pună punct dezbaterii. Deci, orice lucrare reprezintă, se subînțelege, o contribuție, o etapă, în cazul nostru, însemnată, către o cunoaștere cît mai profundă a întregii chestiuni.

Documentația lucrării ar putea fi îmbogățită, concluziile ar fi argumentate mai solid printr-o viitoare cercetare în arhivele străine (franceze și germane, în primul rînd). Lucrarea interesează și pe specialiștii străini și cele două rezumate (pe care le-am fi dorit mai întinse) sînt foarte utile. Credem, însă, că erau necesare și cîte un rezumat în limba franceză și în limba germană, pentru a le face accesibile unui număr mai mare de cititori din țările respective. Alături de indicele de nume, era util și un indice de localități, cel puțin pentru localitățile în care s-au desfășurat conferințe, tratative etc. în problema reparațiilor.

Cartea *De la Versailles la Lausanne* reprezintă o valoroasă contribuție într-o problemă în care istoriografia noastră actuală s-a pronunțat prea puțin. Editura Junimea a procedat foarte bine publicînd această lucrare care — sintem siguri — va fi primită cu deosebit interes, în primul rînd de toți cei care lucrează în domeniul istoriei, dar și de un public cititor mai larg atras, tot mai mult, în ultima vreme, de cunoașterea epocii contemporane.

I. Agrigoroaie

ISTORIE UNIVERSALA

JERZY TOPOLSKI, *Metodologia della ricerca storica*, Bologna, Società editrice il Mulino, 1975, 794 p.

Versiunea italiană a vastului studiu de metodologie istorică, publicat cu doi ani mai înainte în Polonia (*Metodologia historii. Wydanie drugie poprawione i uzupełnione*, Warszawa, PWN, 1973), pe temeiul unei elaborări anterioare (1966), valorifică bogata literatură de specialitate care tinde, mai ales în vremea din urmă, să supună faptele unui examen mereu proaspăt, pornind de la ideea că lumea se află într-un proces continuu de prefacere și că omul este creatorul activ al istoriei. Din sfera realității în mișcare se recrutează factorii evoluției și nu din zona transcendentului. O gândire dinamică, deprinsă a supune materia unei analize sistematice, se degajă tot mai mult din studiile de metodologie și hermeneutică aplicată la domeniul istoriei, iar o dovadă a acestei tendințe este chiar lucrarea — doctă, cuprinzătoare — semnată de istoricul polon Jerzy Topolski. Autorul a profitat, o spune singur, de progresul metodologiei generale a științelor spre a lămuri, în spiritul școlii poznaniene, multe din problemele conexe cu metodologia istoriei și a propune fructuoase reconsiderări, pe linia tratării globale a procesului istoric, cu apel la metoda medelelor și la aceea a cvantificării servite de electronică.

Jerzy Topolski (n. 1928) este profesor la Universitatea din Poznań, director adjunct al Institutului de istorie de pe lângă acea Universitate și membru în comitetul de direcție al Asociației internaționale de istorie economică, așadar un element foarte activ al istoriografiei polone, interesat de istoria economică și socială, ca și de metodologia disciplinei pe care o profesează. A publicat, între altele, niște *Studii de metodologia istoriei* (1960) și o sinteză cu privire la *Originile capitalismului european în secolele XIV—XV* (1965). Studiile citate constituie, fără îndoială, punctul de pornire pentru volumul pe care îl semnalăm: tentativă de sistematizare a celor mai diverse experiențe din cercetarea istorică, pe temeiul unei ample documentări. O mare încredere în posibilitatea cunoașterii istorice, încredere de sursă pozitivistă, se degajă din paginile acestei cărți dense, informate și clare. Istoria îl interesează pe autor nu ca descripție a unor evenimente irepetabile, ci ca știință ce tinde să descopere legile care guvernează și reflectă dezvoltarea structurilor sociale. Metodologia istoriei nu poate fi, în acest sens, nici simplă, euristică, nici numai „filosofie a istoriei“, ci o disciplină complexă, legată de metodologia generală a științelor, în funcție de care își definește specificitatea. Materia e împărțită în 6 părți și 26 capitole: I. *Metodologia și istoria* (Metodologia științelor; metodologia cercetării istorice; cercetarea istorică); II. *Modele ale cercetării istorice* (Reflecția programatică; reflecția critică; reflecția genetico-erudită; reflecția structurală; reflecția logică; reflecția dialectică); III. *Metodologia obiectuală* (Faptul istoric; procesul istoric: cauzalitate și determinism; procesul istoric: regularitatea istorică); IV. *Metodologia pragmatică: teoria cunoașterii prin și fără izvoare* (Caracterele cunoașterii istorice; Întrebări și răspunsuri: reconstrucția generală a cercetării istorice; teoria cunoașterii prin izvoare; teoria cunoașterii în afara izvoarelor; funcția cunoașterii prin și fără izvoare); V. *Metodologia pragmatică: metode de reconstrucție a procesului istoric* (Autenticitatea izvoarelor și credibilitatea informatorului; metode de stabilire a faptelor istorice; metode cantitative în istorie; explicația istorică; construcție și sinteză); VI. *Metodologia apragmatică* (Caractere și instrumente ale narațiunii istorice; elemente ale narațiunii; fraze istorice și legi: valorizarea; structura metodologică a istoriei).

Dintre gânditorii români pe tărîm istoriologic e citat doar A. D. Xenopol, cu *Théorie de l'histoire*, singura accesibilă autorului, întrucît celelalte contribuții au rămas închise în limba natală a autorilor. Din păcate, nici *Generalitățile* lui N. Iorga, nici *Ideii și forme istorice* de V. Pârvan, nici trilogia lui Blaga n-au fost traduse pînă acum și nu e de mirare că atîtea eforturi remarcabile în domeniul gândirii noastre istorice întîrzie să intre în circulația generală a ideilor.

Al. Zub

STRABON, *Geografia*, vol. I, Studiu introductiv, traducere, notițe introductive, note și indice de FELICIA VANȚ-ȘTEF, București, Ed. științifică, f.a., 744 p. + 3 hărți; vol. II, Traducere, notițe/introductive, note și indice de FELICIA VANȚ-ȘTEF, București, Ed. științifică, f.a., 866 p. + 3 hărți.

Geografia lui Strabon, învățatul grec din Amaseia Pontului, este cea mai completă și mai bine informată scriere de acest gen asupra lumii vechi. Nu întâmplător ea a cunoscut numeroase manuscrise iar, mai apoi, începând cu secolul al XVI-lea, ediții complete pentru uzul specialiștilor din cele mai diverse ramuri ale științelor antichității greco-latine.

Deși folosită, direct sau indirect, încă din evul mediu (Nicolae Costin, Constantin Cantacuzino stolnicul, Dimitrie Cantemir), *Geografia* lui Strabon nu a cunoscut, până acum, decât traduceri parțiale în limba română. Alexandru Philipide (*Originea românilor*, vol. I, Iași, 1923, p. 111—149) și G. Popa — Lisseanu (*Dacia în autorii clasici și latini*, vol. II, *Autorii greci și bizantini*, București, 1943, p. 45—50) au reproduș, în traducere românească, fragmente din cartea a VII-a care interesează în mod deosebit istoria veche a Daciei. Mai recent, fragmente din cărțile I—V, VII, X—XII și XV—XVII au fost redată, cu textul grecesc și traducerea românească, în primul volum din *Izvoare privind istoria României* (volum întocmit de Vladimir Iliescu, Virgil C. Popescu și Gheorghe Ștefan, Ed. Academiei, București, 1964, p. 217—253).

Iniția traducere integrală a *Geografiei* lui Strabon a fost concepută de profesoara Felicia Vanț-Ștef, de la Universitatea din București. Primele zece cărți sint grupate în două volume (vol. I cărțile I—IV și vol. II cărțile V—X). Cunoscuta clasicistă realizează ceea ce numim o traducere critică, o tălmăcire însoțită de comentariu. Cărțile *Geografiei* sint precedate de *notițe introductive* în care, ne avizează traducătoarea, „se prezintă pe scurt planul și izvoarele fiecărei cărți și se aduc unele deslușiri privitoare la problemele specifice ridicate de porțiunea respectivă a operei“ (p. 72). În acest scop se apelează la o bogată bibliografie, informațiile lui Strabon fiind confruntate și cu alte izvoare antice dar și cu realizări mai vechi și mai noi din mai multe ramuri ale științelor.

Un număr apreciabil de *note explicative*, grupate la sfârșitul fiecărui volum (584 note la vol. I, p. 459—680 și 563 note la vol. II, p. 467—772) ating domenii dintre cele mai variate cum ar fi cosmografia, geografia, geologia, geofizica, istoria, astronomia, literatura și arta fiind utile atât specialistului cât și publicului mai larg.

Ambele volume sint însoțite de *indice de nume*, auxiliar indispensabil, astăzi mai mult ca oricând, lucrărilor științifice, în special izvoarelor, care se impun a fi publicate după normele cele mai severe.

Să mai adăugăm, că atât volumul I cât și al II-lea au anexate câte trei hărți: *Pământul populat după Strabon*, *Iberia*, *Galia Transalpină — Alpii* (vol. I), *Italia*, *Dacia și Elada* (vol. II).

Volumul I este precedat de un amply *Studiu introductiv* (p. 7—123) în care ne sint furnizate informații referitoare la viața lui Strabon (locul nașterii, familia, formația intelectuală, concepția filozofică, călătoriile), opera acestui învățat (numărul lucrărilor și soarta lor, conținutul *Geografiei*, scopul acestei lucrări, izvoarele ei, data și locul compoziției, originalitatea și valoarea, limba și stilul, manuscrisele și edițiile *Geografiei*) și istoria geografiei (așa cum a conceput-o Strabon la care sint adăugate și alte nume ilustre ce s-au ocupat cu această disciplină dar omise de învățatul grec ca și „aportul învățaților greci anteriori lui Strabon la cunoașterea Universului și în special a Terrei“) (p. 73).

În concepția autorului, tratatul său de geografie trebuia să împlinească anumite nevoi practice pentru că, spune Strabon, „o lucrare de acest fel trebuie să fie la îndemâna oricui, atât a omului de stat cât și a unui simplu particular...“.

Alcătuită din 17 cărți, *Geografia* lui Strabon înregistrează întreaga „lume populată“ din vremea sa. După ce, mai întâi, oferă cititorului noțiunile necesare de geografie generală și o schiță de istorie a geografiei, autorul descrie, pe rând, Iberia (cartea a III-a), Celtica (sau Gallia), Britania cu insula Ierne (Irlanda) și Thule, regiunea Alpilor (cartea a IV-a), Italia, Sicilia și celelalte insule (cărțile V și VI), apoi regiunile nordice dintre Rin, Tanais (Don), lacul Maeotis (Marea Azov), teritoriile din vestul Mării Pontice și din nordul Dunării (teritoriul actual al țării noastre), mai apoi sudul Dunării și nordul Peninsulei Balcanice care

cuprindea Epirul, Thracia și Macedonia (cartea a VII-a). Urmează Peloponezul, Grecia nordică și centrală, apoi insulele alăturate (cărțile VIII—X). Aici se încheie descrierea Europei. Lucrarea continuă cu descrierea Asiei, începând de la Tanais (Don) către răsărit. Prezintă regiunile situate la nord de munții Taurus, populațiile „barbare” așezate între acești munți și golful Persic insistând asupra Parthiei, Mediei și Armeniei (cartea a XI-a). Trei cărți (XII—XIV) sînt rezerve ale Asiei Mici. Se continuă cu India, Persia, (cartea a XV-a), ținutul cuprins între Mediterana, Marea Erytree și Persia (cartea a XVI-a) după care este prezentat Egiptul (prima parte a cărții a XVII-a) cu care se încheie descrierea Asiei. Lucrarea se sfîrșește cu descrierea Libiei considerată, atunci, un „continent” (*Studiu introductiv*, p. 37—39).

Geografia lui Strabon, ne asigură editoarea, este un izvor de bună credință, care furnizează indicații sigure pentru că autorul „nu a inventat fapte și date”. Învățul grec a alcătuit o geografie generală și regională ținînd cont de condițiile de loc și de climă, faună și floră, bogățiile solului și ale subsolului, produsele folositoare și dăunătoare (p. 39). Apoi, el a folosit și realizările altor științe ca astronomia, geometria, fizica și matematica. Strabon descrie „continentele și mările, înfățișează relieful solului, munții și apele, vulcanii și vînturile, arată produsele și bogățiile ca și neajunsurile fiecărui loc”. Prin aceasta, învățul „conturează condițiile în care se desfășoară viața umană”. Aici el plasează neamurile omenești schițînd „drumul parcurs de fiecare popor și semînte de la origini pînă în vremea sa” (p. 40—41).

Așa cum arătam și mai sus, *Geografia* lui Strabon, „om elin și dintre toți geografii mai vechi”, cum îl numește D. Cantemir, are o deosebită importanță pentru istoria românească. Geograful din Amaseia ne oferă informații privitoare la: teritoriul locuit de daco-geți („Istrul lasă în stînga întreg teritoriul geților și tyregeților”; „geții locuiau pe amîndouă malurile Istrului”), relieful și sistemul hidrologic al Daciei, vecinii daco-geților, apartenența etnică a acestora („elenii îi considerau pe geți tracii”), identitatea între daci și geți, unitatea limbii daco-geților (dacia și geții vorbesc aceeași limbă”). Aflăm, apoi, știri referitoare la istoria politică a daco-geților: conflictul dintre geți și Darius al lui Hystaspes (514), atacul lui Alexandru cel Mare, regele Macedoniei, din 335, conflictul dintre regele get Dromichaetes și Lysimachos, regele Traciei, conflictele cu celții, cu romanii, politica internă și externă a lui Burebista, religia daco-geților, densitatea populației, armata etc.

Pentru cultura românească în general, pentru istoria noastră în special, traducerea integrală a *Geografiei* lui Strabon, concepută de profesoara Felicia Vanț-Ștef, constituie o realizare de prestigiu care denotă, înainte de toate, o înaltă erudiție. Ea răspunde unui vechi deziderat și se înscrie în efortul general al publicării izvoarelor care atestă vechimea, unitatea și continuitatea românilor.

N. Toderășcu

PETAR PETROVIĆ, *Paleografija rimskih natpisa u Gornjoj Meziji*, urednik DJURDJE BOŠKOVIĆ, redaktor FANULA PAPAZOGLU, Beograd, 1975 (Arheološki Institut. Pos. bna izdana. Kniga 14) — PETAR PETROVIĆ, *Paleographie des inscriptions romaines en Mésie supérieure*, rédacteur en chef DJURDJE BOŠKOVIĆ, rédacteur FANULA PAPAZOGLU, Beograd, 1975 (Institut Archéologique. Monographies. Volume 14), 171 p., 23 planșe, 1 hartă (p. 13—151 text în limba sîrbă, p. 153—168 rezumat în limba franceză, p. 169—171 indice general).

Cartea cunoscutului epigrafist iugoslav, Petar Petrović, privind paleografia inscripțiilor latine din provincia Moesia superior, însumînd un total de 171 pagini însoțite de 23 de fotografii, în cea mai mare parte bine executate după epigrafele originale sau după desene, este o lucrare dintre cele mai bine-venite și utile pentru cei care se preocupă de studierea monumentelor epigrafice din provinciile dunărene. Constatările autorului sînt însoțite de o bogată și largă informație privind paleografia textelor epigrafice în general, dar mai cu seamă în provinciile occidentale, indicîndu-se numeroase studii și monografii. În ce privește paleografia inscripțiilor latine din provinciile orientale ale imperiului roman (adică cele două Moesii și Dacia), monografia lui P. P. este prima lucrare de acest gen și, încontestabil, o încercare dintre cele mai reușite.

Pentru analiza textelor epigrafice latine din Moesia superior s-a recurs la studierea a 79 de inscripții, dintre care: 6 pe cărămizi (p. 28—42, 154—155), 1 pe un fragment ceramic (p. 43—44, 155—156), 4 pe obiecte de metal (p. 45—47, 156), 4 cu litere cursive aplicate pe monumente de piatră și, în sfârșit, un catalog de 64 de inscripții, aplicate pe monumente de piatră, toate cu majuscule monumentale, dintre care unele cu anumite particularități grafice, de limbă sau de formulare (p. 125—151, 168).

Merită să ne oprim asupra capitolului privind formulele caracteristice pentru unele inscripții (p. 69—86, 159—162), mai ales în cazul celor funerare. După P. P., folosirea de *tria nomina* apare în Moesia superior încă în sec. I, dar se constată că în inscripții, datînd din vremea provinciei Moesia nebifurcată, se remarcă omiterea cognomenului, ceea ce este o caracteristică a epocii preflaviene. Filiația se indică în mod frecvent în inscripțiile din sec. I, ca și mențiunea tribului și a domiciliului. În ce privește inscripțiile funerare ale soldaților, indicația tribului și a domiciliului începe să dispară în primele decenii ale sec. II, pe măsură ce recrutarea se face din regiunile vecine castrelor militare. Formulele *annorum* și *stipendiorum*, pentru vîrsta și anii serviți în unitățile militare, frecvente în sec. I în inscripțiile din Gallii, Noricum și Pannonia, nu își găsesc loc în inscripțiile din Moesia superior decît pe la mijlocul sec. II, fapt nu lipsit de importanță și, după noi, constatarea este în parte valabilă și pentru Dacia.

Formulele *qui* sau *quae vixit annis...* și *qui militavit annis...* se găsesc în Moesia superior în inscripțiile începînd cu anii de sfîrșit ai sec. I, pe cînd *vixit in militia* este documentată pe monumentele erei creștine. Este de remarcat apoi rectificarea lui P. P. privind formulele funerare: *memoriam fecit, memoriam posuit, in memoriam* și *memoriam fabricamus*, considerate ca fiind în uz de abia în sec. III—IV, se constată în Moesia superior încă în sec. II și în mai multe inscripții din sec. II—III. În aceeași situație se încadrează formulele *titulum ponere* sau *facere*. Dar ceea ce s-a considerat a fi mai util pentru datarea inscripțiilor funerare latine, atît în provinciile occidentale cît și în cele din răsăritul latin, este formula *h(ic) s(itus)* sau *s(ita) e(st)*, *h(ic) s(iti) s(un)t*, ce apare în localitățile Moesiei superior în sec. I și continuă în sec. II, cu mențiunea că nu se poate aduce nici un exemplu care ar fi după sec. II, dar că, în cele mai numeroase cazuri, inscripțiile s-ar data în prima jumătate a sec. II. În sec. I, formula *h.s.e.* este în mod constant folosită împreună cu *f(aciendum) c(uravit)*, iar dedicația *d(iis) m(anibus)* este omisă; f.c., des folosită în inscripțiile sec. I—II, devine tot mai rară în sec. III. În sec. II, în inscripțiile funerare ale militarilor, formula *h.s.e.* devine la fel de rară, în schimb se constată frecvența formulelor *d.m.* și *b(ene) m(erenti) p(osuit)*; ultima, introdusă încă la începutul sec. II, este constantă și uniformă pînă la sfîrșitul antichității. Autorul omite însă să menționeze formulele *arbitratu* și *heres ex testamento fieri iussit*, care, însoțit de *h.s.e.*, sînt atît de caracteristice pentru Pannonia începînd cu prima jumătate a sec. I (Ed. Vorbeck, *Museum Carnuntinum. Bad Deutsch-Altenburg*, Viena, 1972, passim).

În ce privește formula de dedicație *d.m.*, așa cum se constată și în alte provincii, în Moesia superior nu apare pe nici un monument funerar anterior primelor decenii ale sec. II. Spre deosebire de Moesia superior, în provincia Dacia, lipsa formulei *d.m.* se constată pentru tot sec. II (sigur prima jumătate), dar numai pentru unele inscripții, mai ales cele provenite din mediul coloniștilor peregrini din unele provincii celto-pannonice.

Formulele de dedicație amplificată, ca *d(iis) manibus sacrum* la Singidunum și Scupi, *d(iis) infernis manibus* la Timacum, apar începînd cu sec. II și țin pînă în sec. IV, iar formula *d(iis) manibus securitati perpetuae*, folosită la Viminacium și Gamzigrad, este caracteristică pentru perioada de sfîrșit a sec. III și de început a sec. IV.

Criteriile de datare ale inscripțiilor (p. 99—124, 162—168) se fac după dispunerea elementelor care alcătuiesc textul, după formulele folosite, după abrevieri, ligaturi, forma semnelor de punctuație și îndeosebi după ductul literelor. În mai multe pagini, se insistă tocmai asupra formatului literelor și apartenența unei forme a unei anumite litere la o anumită epocă (p. 26—41, 56—65, 108—121).

Monografia lui P. P., cum s-a remarcat mai sus, este rezultatul unor serioase cercetări privind analiza internă a documentelor epigrafice latine din Moesia superior și deci un bun manual comparativ pentru epigrafia latină a provinciilor vecine: Dalmația, cele două Pannonii, Moesia inferior și Dacia. În mod evident, între Dacia și Moesia superior există nu puține afinități epigrafice, mai ales în inscripțiile funerare ale militarilor. Astfel, o bună parte din concluziile lui P. P., privind formulele și datarea inscripțiilor Moesiei superior, sînt valabile și pentru inscripțiile Daciei, în special pentru cele ale Daciei superior.

La paginile monografiei lui P. P. ar mai fi puține de adăugat. Merită însă cîteva observații suplimentare, privind onomastica sau datarea unor inscripții.

P. 27, nr. 2. N. Vulić, *JÖAI*, XII, Bbl. 211, nr. 22, Viminacium, cărămidă cu scriere cursivă, aflată în 1909. *Gesubalu* / *Bitus* O / *eribit* / etc. Față de lectura *Gesullacu* (?) propusă de N. Vulić, P. P. redă corect, *Gesubalu*, antroponim dacomoesic (nord-thracic), încă neînregistrat (cf. *Decebalus*), alături de bine-cunoscutul *Bitus*; mai remarcăm nominativul popular *Gesubalu* în loc de *Gesubalus*.

P. 60, 158, nr. 3. N. Vulić, *Spomenik*, XCVIII, p. 226 și urm., nr. 44, Scupi, aflată în 1940; *d.m. / Mestulas / Momonio / coniugi be / ne merenti / titulum posuit*), unde *Mestulus* este antroponim thracic feminin și tot thracic trebuie să fie antroponimul masculin MOMONIO, la dativ (deci a fost *Momonius*), ambele rămase necunoscute lui D. Detschew, *Die thrakische Sprachreste*, Viena, 1957, importante pentru frecvența elementului onomastic thracic la Scupi. Părerea mai nouă, exprimată recent de F. Papazoglu, *Godišnjak*, XII, 1974, p. 62, că antroponimul *Mestyllos* (dar nu cel din această inscripție) ar fi prethracic în mediul illyric, nu mai poate fi susținută de îndată ce avem antroponimele thracice: *Mesteis*, *Mestoe*, *Mestilu*, *Mestypaibes*, *Mestuzelmos* (I. Cicală, I. I. Russu, *Anuarul Institutului de Istorie și Aheologie Cluj-Napoca*, XIX, 1976, p. 414). După datele paleografice, P. P. datează inscripția spre sfîrșitul sec. III sau începutul sec. IV, dar criteriul onomastic ne duce mai curînd spre sec. II.

P. 142—143, nr. 42, pl. XV. P. Petrović, *Starinar*, XIX, 1969, p. 229 și urm., nr. 5, Gamzigrad, de la sfîrșitul sec. III și începutul sec. IV, în care *Zelia* [*Iustina* este în loc de *Delia* [*Iustina*, cînd *d* începe să treacă la *z*, fenomen caracteristic romanității orientale.

P. 143, nr. 43, pl. XV. R. Hošek, V. Velkov, *Listy Filologické*, 6/81, 1958, p. 32 și urm., Ratiaria, --- *Fuscus* (*eq(ue)s*) *ala* GALICA *vixit an(nis)* XL *meruit an(nis)* XXV, unde *ala* Gal(l)ica mai mult ca probabil că nuse identifică cu *ala* Claudia Gallorum Capitoniana, cunoscută în Moesia inferior (B. Gerov, *Klio*, XXXVII, 1959, p. 196—198); inscripția datează din anii anteriori domniei lui Claudius, cînd *ala* Gal(l)icana stătea la Ratiaria (B. Gerov, *Acta Antiqua*, XV, 1967, p. 102).

P. 144—145, nr. 47, pl. XVI. D. Vučković-Todorović, *Arheološki pregled*, IV, 1962, p. 211; M. Mirković, *Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji*, Belgrad, 1968, p. 110 și urm., Tekija. *Genio / sancto pa(tri) / Daciarum / Ant(oni)us Mari / mus (centurio) legionis) / princeps) pr(a)et(or)i / vot(um) lib(ens) so(lvit)*, astfel citită de către P. P., după autorii mai sus citați. Un *genius sanctus pa(ter) Daciarum* este mai greu de admis și deci pentru literele PA ne-am putea gîndi la *pa(trio)*?, *pa(terno)*?, *pa(trono)*?, dar nici una din aceste trei întregiri nu par a fi potrivite în această inscripție. S-ar putea atunci ca să avem și aici, ca în atîtea alte cazuri, una din așa-zisele *vitia lapidarium* (p. 65—67, relevate de autor pentru alte inscripții) și atunci PA să fie în loc de *pr(ovinciarum)* sau *tr(ium) Daciarum*, ceea ce ar fi mai curînd de acceptat. ANT desigur că este *Ant(oni)us* și nu *Ant(oni)us*). P.P. consideră drept „terminus post quem 118—119, cînd Dacia se împarte în două provincii, sau înainte de anul 124, cînd se formează cea de a treia nouă provincie, Dacia Porolissensis” și citează lucrarea lui M. Mirković, *op. cit.*, p. 111. Dar folosirea cuvintelor *provinciarum Daciarum* sau *trium Daciarum* nu este mai nouă de anii 168—170 (CIL, III, 1457=H. Dessau, ILS, 1097; CIL, VI, 1377=31.640=H. Dessau, ILS, 1098; A.v. Premenstein, *Wiener Eranos*, 1909, p. 268 și urm.), așa încît și pentru inscripția de la Tekija se poate lua ca *terminus post quem* mai curînd anul 168 (sau poate 167). Inscripția, fiind aflată la Transdierna (azi (Tekija), este posibil să fi aparținut mai curînd la provincia Dacia decît la provincia Moesia superior și, ar mai fi de presupus, că altarul să

fi fost transportat de la Dierna (Orșova), din Dacia, la sud de Dunăre, poate în sec. IV sau mai târziu, ca piatră de construcție.

Observația generală ce se poate aduce autorului este nu atât cu privire la metoda de lucru, care credem că este impecabilă, cât mai ales anumitor preferințe în studierea unor anumite aspecte epigrafice. Astfel, autorul acordă o îndoită atenție studierii inscripțiilor funerare, preocupându-se prea puțin de formulele inscripțiilor sacre sau de altă natură. În ce privește paleografia propriu-zisă însă, autorul îi acordă o egală atenție pentru toate genurile de inscripții.

Ca exemple mai grăitoare de monumente de paleografie epigrafică, autorul oferă inscripțiile descoperite numai în cele mai cunoscute centre urbane ale Moesi superior (11 Naissus, 8 Scupi, 7 Viminacium, 4 Singidunum, 3 Ulpiana), una sau două din alte puține localități și deloc din așezările mărunte, rurale. Ar fi fost interesant de văzut cum se prezintă paleografia lapidară în mediul rural și nu numai în mediul societății oamenilor cultivați.

Puținele erori grafice se datoresc mai curînd imprimării și nu autorului; găsim astfel la lista abrevierilor: „Schatelain” în loc de *Chatelain*; ... *scriptura codicum Latinorum*... scris cu *L* majuscul, dar ... *inscriptiones latinae*... și ...*epigraphicae latinae*... cu *l* minuscul; abrevierea „Šašeli, ILJ (ILJ)” este explicată „A.i.J. Šašel, *Inscriptiones latinae*...”, dar titlul cărții fiind latinesc ar fi fost de așteptat ca și autorilor să le fi dat numele nu în sirbește ci tot în latinește, „Anna et Jaro Šašel”, așa cum ei apar pe coperta și pe prima pagină a lucrării.

Nicolae Gostar

„Alba Regia, Annales Musei Stephani Regis”, XIV, Székesfehérvár, 1975, 384 p.

Publicația cuprinde obișnuitele rubrici de comunicări, informații, discuții și cronică vieții științifice.

Comunicările din acest număr se referă în totalitate la „Celții din Europa Centrală” fiind susținute de specialiști din 12 țări, participanți la cea de a II-a Conferință panonică a Muzeului „Regele Ștefan cel sfânt” din Székesfehérvár.

Studiile se grupează în jurul mai multor teme care reprezintă o bună parte a problemelor arheologiei celtice. Fără să se uite valoarea inestimabilă a textelor, se poate aprecia totuși că descoperirile arheologice prezintă un interes excepțional.

Prima temă se referă la contactele dintre celții din vest și cei din Europa est-centrală. Unitatea lumii celtice în domeniul culturii și tehnicii, unitate întărită și prin existența de faciesuri diferite în vest și în est, a fost pusă în evidență prin lucrarea *The orientaling theme in Early Celtic Art: East or West*, prezentată de J. V. S. Megaw.

A II-a temă dezbătută a fost istoria artei și tehnicilor celtice. Marea problemă a aportului Orientului în domeniul cultural a pus în evidență două opinii. Un grup de cercetători consideră că contactul cu Asia s-a făcut prin intermediul scitilor, iar alții cred că influențele orientale au fost asimilate ulterior prin hallsatattieni și au pătruns pe cale mediteraneană (M. Szabó, *Sur la question du filigrane dans l'art des celtes orientaux*; P. M. Duval, *La décoration des foureaux d'épée laténiens en Europe du Centre-Est et en Europe Occidentale*).

O problemă ce s-a bucurat de multă atenție a fost aceea a persistenței tradițiilor celtice în arta romană, în Pannonia sau în Galia romană (É. F. Petres, *Angaben zum römerzeitlichen Fortleben der keltischen Plastik in Pannonien*; I. Bognár-Kutzián, *Some new early La Tène finds in the Northern Danube Basin*). Au mai fost tratate subiecte referitoare la ceramică, în special cea pictată care se dezvoltă în ultima perioadă Latène sub evidentă influență mediteraneană; sau din domeniul metalelor — tehnica filigranului și a granulației în aur.

În domeniul regional, s-a evidențiat arta scordiscilor, pe baza săpăturilor din Voivodina de sud-est (B. Javanović, *The Scordisci and their art*), și a influențelor exercitate de geto-daci sau iliri. În studiul său *Die Ethnogenese der Skordisker*, cercetătorul J. Todorović de la Belgrad, tratează aceste probleme cu multă competență.

A III-a temă, indispensabilă în toate colocviile sau congresele, este prezentarea noilor descoperiri arheologice. În cadrul acestei teme s-au prezentat și două mari descoperiri celtice de pe teritoriul României. Cunoscutul cercetător de la Cluj-Napoca, I. H. Crișan a prezentat comunicarea, *La nécropole de l'intinele et son importance pour le problème des Celtes de l'Europe Centrale*, necropola care arată că în secolul IV î.e.n. problemele provinciei transilvănene erau intim legate de marile civilizații europene. În același timp, pe aceeași bază cercetătorul român face referiri la istoria generală a celților, cronologia și maniera în care s-a făcut expansiunea celtică în toată Europa. În comunicarea, *Contributions concernant le facies laténien du Nord-Ouest de la Roumanie a la lumière des découvertes celtiques de Pișcolt (Dépt. de Satu Mare)*, muzeograful J. Némethi de la Satu-Marc, atrage atenția asupra faptului că în urma contactelor cu populația autohtonă din NE României, celții au cunoscut alt rit funerar, incinerarea în groapă sau în urne, pe care l-au adoptat. De asemenea, cultura indigenă a influențat și a îmbogățit repertoriul ceramic celtic, încât în concluzie, legăturile directe dintre aceste două populații au conferit un aspect special culturii Latène din nord-estul României.

Specialiștii din Cehoslovacia, P. Ratimorská în comunicarea *Das keltisches Gräberfeld in Chotin (Südwestslowakei)* și B. Benadik, în *Besonderes angelegte Gräber auf keltischen Gräberfeldern der Slowakei und ihre gesellschaftliche Bedeutung*, au relevat noi observații asupra ritului de înmormântare folosit de celți în perioada contactelor lor cu populația autohtonă, observații care se apropie de acelea ale arheologilor români.

Au mai fost prezentate concluzii bazate pe săpăturile arheologice din cunoscutele așezări de la Pilismarót, Palarikovo, Dürrnberg, Kimmelberg și Manching.

A IV-a temă și ultima, a cuprins comunicări generale privind istoria și arheologia pe un spațiu întins și marile căi de circulație din cadrul acestei arii. Cercetătorul român V. Zirra în comunicarea, *Influence des Geto-Daces et leurs voisins sur l'habitat celtique de Transylvanie*, a scos în evidență influențele reciproce la celți și geto-daci, concluzii bazate pe un mare număr de descoperiri din Transilvania de centru și de nord și analogiile pe care multe din obiectele de inventar din necropolele celtice din Transilvania le comportă în descoperirile din afara arcului Carpatic și din Dobrogea. Dacă pentru adoptarea incinerăției de către celții din Transilvania se pot aduce și alte argumente decât contactul cu populația geto-dacică, germană sau a culturii Szentes-Vekerzug, pentru prezența obiectelor de podabă și a ceramicii (cana cu toartă), nu pot fi evocate decât strînsele relații și schimburile cu centrele culturale balcano-danubiene. Aceste influențe reciproce au contribuit la formarea unui facies cultural regional, diferit de manifestările clasice Latène, dezvoltate în centrul și vestul Europei. Acest facies a impulsionat nașterea și cristalizarea Latèneului dacic din secolul I î.e.n. și în general a culturii geto-dace de la sfârșitul mileniului I î.e.n.

În comunicarea *Die Kelten und die Laténenkultur auf den Thrakischen Gebieten*, arheologul polonez Z. Wozniak, observă pentru perioada tirzie a Latèneului, strînse legături a culturii celtice din Polonia cu țările boemiene în special cu Moravia și Slovacia. Așa numita „grupă celto-Przeworsk“, rezultat al coexistenței celților cu populația culturii Przeworsk din Polonia Mică de vest, a avut în timpul stăpînirii romane, particularități specifice în comparație cu restul zonei Przeworsk, explicate prin dănuirea tradițiilor celtice. Cît privește restul Poloniei, rezultatele cercetărilor arheologice au arătat o dezvoltare a meșteșugurilor și în general un grad înalt de dezvoltare a economiei în perioada Latène tirzie, ca o consecință a relațiilor cu celții din vest. Această influență s-a resimțit și în cadrul culturii Przeworsk tirzie precum și în grupul cultural Oksywie de mai tirziu.

La această conferință s-au mai tratat probleme privind cronologia epocii Latène (F. Schwappach, *Zur Chronologie der östlichen Frühlatène-Keramik*), probleme privind oppidum-ul și sanctuarele celtice noi descoperite precum și identificarea pe hărți a căilor de circulație dintr-o zonă în alta, fluviale sau transmontane.

Lucrările acestei întruniri științifice au fost încheiate prin cuvîntul prof. dr. P. M. Duval, care a subliniat seriozitatea și competența temelor prezentate precum și faptul că prin noile metode de cercetare, împrumutate din domeniul științelor exacte, progresele cercetării arheologice se fac tot mai mult remarcate.

Celelalte rubrici ale acestui număr din *Alba Regia* au fost onorate de cercetători și muzeografi ai muzeului din Székesfehérvár, care au adus contribuții deosebit de utile și de un larg interes în rîndul specialiștilor.

Silvia Teodor

Conf. dr. RADU MANOLESCU (coordonator) ș.a., *Orașul medieval. Culegere de texte*, București, 1976, 302 [—303] p.

Lucrarea întocmită de Radu Manolescu (coordonator), Mihai Guboglu, Florentina Cazan, Stelian Brezeanu, Mihai Maxim și Gheorghe Zbucnea constituie cea dintîi culegere de texte din istoriografia noastră consacrată orașului medieval, așa încît, alături de scopul didactic, avut în vedere de autori, volumul prezintă și un interes științific. Și aceasta cu atît mai mult cu cît textele, extrase din colecții de izvoare documentare și narrative, însemnări de călătorie etc. sînt însoțite deseori de adnotări și de aparatul critic necesar, ce înlesnesc folosirea științifică a textului.

Bine întocmită, culegerea cuprinde următoarele secțiuni: I. *Descrieri de orașe*; II. *Charte privilegiale și regulamente privind viața orășenească în genere*; III. *Meșteșuguri și organizarea lor*; IV. *Comerț și organizare vamală. Circulația monetară*; V. *Structuri sociale și mișcări sociale și orășenești*; VI. *Organizare și instituții urbane* și VII. *Cultura orășenească*, care, în totalitatea lor, oferă o imagine reală asupra principalelor aspecte ale evoluției orașului medieval european și a celui din Orientul Apropiat și Mijlociu, o atenție specială fiind acordată de autori vieții urbane din spațiul sud-est european în raport cu care s-a dezvoltat și orașul românesc. Cu privire la evoluția acestuia din urmă, cartea cuprinde cîteva texte, dar numărul lor ni se pare prea mic pentru a ilustra întreaga dezvoltare a orașului feudal românesc în contextul epocii și în raport cu evoluția urbană din sud-estul Europei. Alături de privilegiul orașului Bîrlad, din 1495, se putea reproduce și cel al Vasluiului, din 1491 octombrie 15, sau cel puțin se puteau menționa similitudinile dintre ele precum și dintre acestea și cel al Tîrgului Frumos, despre existența căruia știm din documentele ulterioare. Dintre castelfe de breaslă, cel al blănarilor și cojocarilor din Suceava din 1673 (Bibl. Acad. R. S. România, Ms. 670; cf. și Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, București, 1939, p. 503 și urm.) nu trebuia în nici un caz să lipsească din această culegere. Tirajul mic al acestei lucrări va face repede necesară o nouă ediție, în care credem că este obligatorie introducerea unor astfel de texte pentru ca orașul românesc să dobîndească un loc adecvat în culegere. Cu același prilej vor trebui revăzute și unele transcrieri ale cuvîntelor străine și, în special, ale celor din limbile slave. Economia de spațiu la care autorii au fost constrînși în prezent nu ar trebui să împiedice la o viitoare ediție tocmai asupra locului ocupat de orașul românesc în context european și mai ales asupra anumitor particularități ale dezvoltării sale care, deocamdată, nu sînt deloc ilustrate în culegere (daniile din hotarul tîrgurilor, de pildă, și consecințele acestora asupra evoluției ulterioare a lor etc.). Competența autorilor care, fără îndoială, cunosc foarte bine toate aceste texte, ne oferă de pe acum garanția realizării unei ediții mai cuprinzătoare în ceea ce privește istoria orașului românesc.

I. Caproșu

MUSTAFA ALI MEHMED, *Istoria Turcilor*, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1976, 447 p. + 47 ilustr. + 1 hartă.

Istoriografia noastră a acordat constant o atenție deosebită cunoașterii istoriei turcilor, pentru a înțelege astfel mai bine rolul pe care l-a avut fenomenul turc în trecutul românesc. În acest sens, au fost aduse, de-a lungul timpurilor, contribuții ce pot sta cu cinste alături de realizările istoriografiei mondiale de

specialitate. Este suficient să menționăm că „Historia incrementorum atque decrementorum /Aulae Othomanicae“ a lui Dimitrie Cantemir a făcut epocă la vremea sa, fiind prima lucrare care a oferit lumii europene imaginea intimă a fenomenului otoman în ansamblu, inaccesibil până atunci tuturor europenilor care scriseseră despre el. Iar Nicolae Iorga, publicînd, pe lângă mulțimea studiilor sale, „Geschichte des Osmanisches Reiches“, a pus la dispoziția istoriografiei mondiale o lucrare care depășea concepția europocentristă a timpului și deschidea noi căi către studiul științific al problematicii complexe a istoriei otomane, ceea ce justifică și valoarea de referință pe care o are ea și în zilele noastre*.

În ciuda remarcabilelor progrese înregistrate de istoriografia noastră, mai ales în ultimele decenii, în studiul evoluției raporturilor româno-otomane, nu dispunem încă de o sinteză în măsură să răspundă problematicii complexe generată de acțiunea fenomenului turc în istoria românească.

„Istoria turcilor“ a cunoscutului turcolog Mehmed Ali Mustafa, cercetător științific principal la Institutul de studii sud-est europene din București, nu este, desigur, destinată să răspundă unui asemenea deziderat major. Din lectura acestei lucrări rezultă că autorul a pornit la elaborarea ei de la constatarea justă că cititorul român manifestă un viu interes de cunoaștere trecutului altor popoare, mai cu seamă al acelor cu care istoria poporului român s-a aflat într-o strînsă legătură. Așadar, de la început se cuvine preciza faptul că această carte se adresează în primul rînd unui public larg și nu cercului restrîns al specialiștilor. De fapt, era practic imposibil ca o temă cu asemenea dimensiuni, într-adevăr uriașă, să poată fi aprofundată în spațiul restrîns al celor 400 pagini. Autorul s-a limitat la preocuparea de a oferi cititorului român neavizat acele elemente care să-l edifice asupra originii și evoluției istorice a poporului dintre hotarele Turciei de astăzi. Din acest punct de vedere, cartea lui M. A. Mustafa poate fi socotită drept o reușită, fapt dovedit dealtminteri și de rapida ei epuizare.

Lucrarea se impune atenției, înainte de toate, prin titlul său. Ea nu se limitează la istoria perioadei otomane, la care este redusă îndeobște istoria turcă în accepțiunea cititorului european neavizat. Cartea caută să cuprindă îndelungata întindere a aproape trei milenii, de cînd există mențiunile despre „turci“, și imensul spațiu al Asiei, ale unor mari părți din Europa și Africa, în care s-au manifestat turcii. În aceste coordonate cronologice și geografice, evoluția istorică a turcilor nu a fost nici omogenă și nici lipsită de influențele numeroaselor popoare cu care ei au venit în contact. În pofida progreselor înregistrate, istoriografia mondială de specialitate nu a reușit încă să rezolve satisfăcător toate aspectele istoriei turcilor. M. A. Mustafa fiind pe deplin conștient de această realitate și avînd în vedere caracterul lucrării sale, s-a mulțumit să atingă sau să abordeze doar unele probleme și elemente pe care le-a considerat esențiale sau semnificative pentru evoluția istoriei turce.

„Istoria turcilor“ este împărțită în două părți; prima în care se urmărește prezentarea evoluției turcilor „din cele mai vechi timpuri pînă la turcii-otomani“, iar a doua este consacrată „istoriei otomane“.

În prima parte, structurată în șase capitole și numeroase subcapitole, autorul oferă cititorului cunoștințe sintetizate privind etnogeneza poporului turc, apariția, dezvoltarea și organizarea formațiunilor politice turcești preotomane, precum și unele elemente legate de viața spirituală a turcilor în perioada preislamică. Dată fiind multitudinea semnelor de întrebare care mai persistă în legătură cu această epocă a istoriei turcilor, autorul s-a limitat la o expunere succintă a problemelor aflate încă în discuția specialiștilor, deseori de natură contradictorie. Deși ocupă un spațiu restrîns în economia lucrării, din această primă parte a ei se poate desprinde concluzia că procesul de etnogenază și de dezvoltare generală a turcilor s-a desfășurat îndelung și continuu, paralel în unele aspecte și unitar în altele, pe un imens spațiu geografic, ceea ce a făcut

* Este sugestiv faptul că vol. V al acestei opere a lui Nicolae Iorga a fost tradus în limba turcă (vezi N. Yorga, *Osmanlı Tarihi*, trad. Bekir Sitki Baykal, Ankara, 1948).

ca evoluția fenomenului turc să aibă un caracter eterogen și deosebit de complex. Aceasta reprezintă, de fapt, una din trăsăturile distinctive esențiale ale turcilor, în accepțiunea largă a noțiunii, care nu au ajuns la o diferențiere etnico-lingvistică prea accentuată între diversele lor grupări, cum a fost cazul la multe popoare de origine comună, ca cele romanice, germanice, slave etc.

Pornind de la constatarea justă că Imperiul otoman a reprezentat „cea mai mare realizare a turcilor din punctul de vedere al formării de state” (C. Cahen), autorul a consacrat întinderea cea mai mare (3/4) prezentării epocii otomane din istoria turcă. În acest sens, M. A. Mustafa a avut în vedere, desigur, și faptul că fenomenul otoman a înrădit, într-un grad deosebit de mare, și evoluția istorică românească.

Divizată în patru părți, fiecare cu numeroase capitole și subcapitole corespunzând unor epoci distincte sau unor probleme importante ale istoriei otomane, această ultimă parte a lucrării relevă evoluția ciclică a fenomenului otoman, de la apariția și dezvoltarea sa, pînă la dispariția lui la sfîrșitul primului război mondial. Datorită și unei bune cunoașteri a izvoarelor documentare de factură orientală, autorul aduce nu odată valoroase informații inedite și interesante elemente interpretative noi. Tot atât de adevărat este însă și faptul că cercetătorul istoric nu va putea găsi aici răspunsuri la toate problemele generate de apariția și evoluția fenomenului otoman în istoria universală, în general, și în cea românească, în special. Explicația rezidă în aceleași limite ale lucrării, la care ne-am referit mai înainte.

Fiind scrisă spre folosul cititorului și a istoricului român, cu o largă și penetrantă viziune asupra „Istoriei turcilor”, această carte aduce, în mod neîndoielnic, o însemnată contribuție pentru o mai bună înțelegere a fenomenului turc, mai cu seamă celui otoman, din istoria României. În aceeași ordine de idei se cuvine subliniată bogata și variata bază documentară a lucrării. Avînd în vedere progresele remarcabile obținute de istoriografia turcă în studierea „istoriei turcilor”, ca și faptul că rezultatele obținute de istoricii turci sînt prea puțin cunoscute nu numai cititorului român, ci și mării majorități a cercetătorilor noștri, este cit se poate de firesc faptul că autorul s-a sprijinit cu precădere pe lucrările turcești. Aceasta nu-l împiedică însă să acorde o atenție mai mare decît a făcut-o și rezultatelor înregistrate de turcologia românească, care chiar dacă nu s-a ocupat în mod special de istoria turcă în sine, a adus totuși contribuții valoroase pentru elucidarea unor însemnate aspecte și elemente ale acțiunii fenomenului otoman în istoria românească.

Structura în cele două părți, perioada preotomană și cea otomană, lucrarea se arată omogenă și corespunde scopului declarat al autorului de a expune cititorului român o imagine de ansamblu asupra evoluției istorice a poporului din Turcia de astăzi. Ni se pare însă că titlul nu este totuși în perfectă concordanță cu conținutul cărții. Fiind vorba de „Istoria turcilor” și nu de „Istoria Turciei” ar fi fost necesar ca autorul să fi consacrat un capitol special și prezentării succinte a istoriei celorlalte formațiuni politice turcece care au evoluat paralel cu Imperiul otoman. În acest fel, cititorul neavizat ar fi dobîndit o viziune generală, completă, în privința istoriei complexe a turcilor, iar lucrarea ar fi fost ferită de disproporția dintre cele două părți ale ei, care dăunează echilibrului.

Chiar dacă nu corespunde tuturor exigențelor, această carte a lui M. A. Mustafa reprezintă, fără nici o îndoială, un cîștig pentru istoriografia noastră, fie și numai pentru faptul că ea este cea dintîi sinteză românească asupra istoriei turcece preotomane și prima lucrare de ansamblu în privința fenomenului otoman, publicată în țara noastră după aproape un secol de la apariția traducerii „Istoriei otomane” a lui Dimitrie Cantemir.

Completată cu o anexă consistentă (liste de suverani, mari dregători, glosar, indice; ar fi trebuit și o „Bibliografie”) și cu bogate ilustrații judicioase selectate, această carte a lui Mehmed Ali Mustafa se recomandă de la sine tuturor celor interesați de istorie, în general, și de evoluția raporturilor româno-turce, în particular.

Tahsin Gemil

ISTORIA ROMÂNIEI

Marisia, Tîrgu Mureş, V, 1975, 399 p. ; VI, 1976, 716 p.

Reunind în paginile sale cercetări întreprinse în mai multe domenii, această nouă publicație muzeală, care continuă seria volumelor intitulate *Studii și materiale*—I (1965), II (1967) și III—IV (1972) —, justifică eforturile acelor care îi asigură apariția, prin valorificarea rezultatelor unor îndelungate și pertinente investigații arheologice, istorice și etnografice.

Rubrica destinată arheologiei se deschide cu articolul *Academia Română și descoperirile arheologice de pe valea superioară a Mureșului (I)*, semnat de Alexandru Popa, după care Valeriu Lazăr, în studiul intitulat *Cultura Coțofeni în județul Mureș (I). Istoricul cercetării așezărilor*, face, pentru început, o introducere în cercetarea de ansamblu a unei culturi atît de răspîndită în această zonă arheologică și ale cărei trăsături definitorii urmează a fi relevate. Articolele: *Noi descoperiri scitice în valea Mureșului* (Valentin Vasiliev), *Castrul roman de la Brîncovenesti* (Dumitru Protase, Andrei Zrínyi), *Așezarea prefeudală de la Sălaşuri (com. Vețca, jud. Mureș)* Székely Zoltán), ca și cel semnat de Vasile Moga și Ioan Aldea întregesc aria investigațiilor arheologice întreprinse în spațiul mureșan, valorificate prin intermediul acestei publicații.

Spațiul cel mai întins este destinat, cum era și firesc, cercetărilor de istorie medie, modernă și contemporană. Dintru început, trebuie remarcate articolele semnate de Andrei Zrínyi, Ioan Chioreanu, Liviu Moldovan și Ioan Pop, care iau în studiu unele aspecte ale evoluției ceramicii tirgmureșene în secolele XVII—XIX sau ale activității istorice și filologice desfășurate de Iosif Hodoș în cadrul Academiei Române, introducînd în același timp în circuitul științific noi informații documentare relevate de unele conștiințe urbariale mureșene din anul 1785. Studiile: *Situația țărănimii din comitatul Mureș—Turda și lupta pentru eliberarea socială și națională în anii 1914—1918* (Liviu Botezan, Adrian Stoica), *Preocupări ale Consiliului Dirigent pentru reorganizarea activității industriale în Transilvania (1918—1920)* ((Gheorghe Iancu), *Legislația agrară privind arendările forțate în Transilvania în anii 1920—1921* (Marcel Știrban) și *Capitalul străin în industria minieră a României între anii 1924 și 1929* (L. Báthory), la care se alătură contribuțiile datorate lui Eugen Fruchter, Traian Rus, Ioan Nistor, Vasile Dobrescu, Măria Turzai, Nicolae Ionescu și Anton Badea, întregesc un sumar variat ca preocupări, dar unitar ca tematică.

Tomul VI este deschis de partea a doua a articolului lui Alexandru Popa, în timp ce Valeriu Lazăr, într-un documentat studiu intitulat *Așezări de înălțime cu terase ale culturii Coțofeni în Transilvania*, formulează noi concluzii care permit elucidarea unor caracteristici ale acestei culturi. În continuare, se impun a fi menționate articolele: *Necropola de la Băița și problema tracizării enclavei scitice din Transilvania* (Valentin Vasiliev), *Așezarea prefeudală de la Bezid (jud. Mureș)* (Székely Zoltán) și *Repertoriul localităților din județul Mureș cu descoperiri arheologice din secolele IV—XIII* (Andrei Zrínyi). La acestea se adaugă materialele cercetărilor Tiberiu Bader, Gheorghe E. Baltag, Vasile Moga și Ana Hopârtean, care recomandă atenției specialiștilor diferite aspecte ale istoriei transilvane.

În cadrul rubricii de istorie, Liviu Moldovan, Ioan Pop și Liviu Botezan reiau publicarea conștiințelor urbariale, din anul 1785, ale unor sate din județul Mureș sau aduc precizări privitoare la organizarea sesiei iobăgești pe teritoriul

actualului județ Mureș, în intervalul 1785—1820. Studiile: *Afirmarea ideii de unitate națională și de continuitate a românilor de pe Valea Mureșului și de pe Cîmpia Transilvaniei în anul 1848 și Contribuții mureșene la sprijinirea războiului de independență a României*, elaborate de cercetătorii Ion Ranca și Ioan Chiorean, se constituie în două contribuții notabile la extinderea ariei informaționale privitoare la două momente fundamentale ale istoriei României. Marcel Știrban și Gheorghe Iancu continuă vechile preocupări, primul luînd în studiu legislația reformei agrare din Transilvania (1918—1921), în timp ce al doilea se oprește, de această dată, asupra activității desfășurate de Consiliul Dirigent în domeniul finanțelor. În sfîrșit, materialele semnate de Liviu Ursuțiu, Iacob Mărza, Ion Nistor, Marin Șara, Adrian Stoica, Măria Turzai și Petre Bunta relevă noi direcții de investigare a istoriei Transilvaniei, din evul mediu pînă în zilele noastre, în stare să întregască tabloul de ansamblu al evoluției în timp a acestui străvechi spațiu geografic românesc.

Articolele care alcătuiesc rubrica destinată etnografiei se referă la contribuția acestora la valorificarea patrimoniului cultural mureșean, insistînd asupra unor vechi tradiții populare conservate în aceste locuri.

Ambele volume se încheie cu cite o rubrică de note, cu o listă de abrevieri și alta, binevenită și interesantă, cuprinzînd numele tuturor autorilor care au colaborat la aceste numere ale publicației în discuție. În afară de acestea, cronica științifică permite celor interesați să ia cunoștință de activitatea desfășurată de Muzeul județean Mureș în anii 1973—1976, care se dovedește a fi o instituție muzeală serioasă, fapt certificat de altfel și de această succintă prezentare a tipăriturii pe care o patronează.

O rubrică de recenzii și note bibliografice ar întregi conținutul altfel de bogat al acestei publicații. Totodată, s-ar impune, credem, extinderea spațiului rezervat cercetărilor care depășesc cadrul geografic mureșean, conferindu-se astfel o perspectivă mai largă contribuției științifice reprezentate de această tipăritură. Apoi, cele două tomuri ale *Marisiei* probează necesitatea transformării acesteia într-un periodic, ea alăturîndu-se, prin conținut, celor mai reușite publicații de acest gen din țară.

Gh. I. Florescu

RADU VULPE, *Studia Thracologica*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1976, 336 p.

Volumul prezentat de autor, ca un omagiu adus celui de al II-lea Congres Internațional de Thracologie care a avut loc la București în luna septembrie 1976, cuprinde o suită dintre cele mai importante studii din domeniul istoriei și arheologiei traco-dacice. Cele 16 articole selectate din numeroasele studii apărute în limba română sau franceză în diferite periodice sau opere colective, reflectă o activitate științifică de peste o jumătate de secol consacrată elucidării problemelor legate de tracii balcanici și a celor carpato-dunăreni, din timpul independenței lor în acest mare spațiu, cît și din perioada supunerii lor de către romani.

Aria mare la care se referă autorul demonstrează, ceea ce toate articolele o reflectă din plin, interdependența și fondul comun al numeroaselor triburi din marea familie tracică.

Ordinea articolelor în volum privind problema tracilor meredionali, alternînd cu acelea geto-dacice, urmărește criteriul cronologic și înlănțuirea diferitelor evenimente. Astfel primele două articole, *La priorité des agnats dans la transmission de la royauté chez les Traces, les Daces et leurs voisins* și *La succession des rois odryses*, primul prezentat la I—1 Congres de Thracologie — Sofia 1972 și publicat în *Thracia* II — 1974, iar al doilea în *Istros*, I, 1934, cuprind constatările prof. Radu Vulpe bazate pe numeroase izvoare antice și pe o bogată bibliografie, că dreptul agnastic (păstrat pînă astăzi la celții din Insulele Britanice), a stat la baza alegerii șefului statului la tracii balcanici, tracii carpato-dunăreni, macedonenii, parțial la iliri și la populațiile germanice (vandalii stabiliți în Africa de nord). Descendența agnastică n-a existat la greci și romani unde la conducerea statului aveau prioritate descendenții direcți.

La regii odrisi, începînd cu Teres I și pînă la cucerirea Traciei de Filip al II-lea s-a respectat cu strictețe dreptul din vechime caracteristic în general populațiilor barbare mai conservatoare, indo-europene. Referitor la tracia carpato-dunărenă, sursele istorice nu furnizează prea multe detalii referitoare la relațiile familiale în dinastia lor. Lista regilor daci de la Deceneu la Decebal, destul de incompletă, cuprinde o serie de nume fără să se cunoască gradul de rudenie dintre ele. Se știe doar că Decebal a primit tronul de la Duras Diurpaneu în 86 e.n. După descoperirea vasului cu inscripția „Decebalus per Scorilo“, de la Grădiștea Muncelului, s-a putut ști că Decebal n-a primit tronul de la tatăl său Scorilo, atestat de Frontinus ca predecesor a lui Duras Diurpaneus ci de la unchiul său, conform dreptului agnastic caracteristic lumii tracice și geto-dacice.

Următoarele trei articole, *Le Gète Burebista, chef de tous les Gêto-Daces; Décénée, conseiller intime de Burebista* și „*Argedava*“, sînt consacrate marelui rege get recunoscut ca atare de geograful Strabon și de inscripția lui Acorneon din Dionysopolis. La acestea se adaugă rezultatele cercetărilor arheologice care arată că în epoca lui Burebista civilizația geto-dacică a cunoscut nu numai o mare expansiune în spațiu, dar mai ales un salt calitativ. Progresul realizat de geto-daci, în special cei din Muntenia și Moldova de Jos, fenomenul începînd cu cîteva secole înainte de apariția lui Burebista, este accentuat în mod deosebit de autor, care atribuie factorului elenic în acest proces, un rol primordial. Puternica personalitate a lui Burebista n-a trecut prin viața acestei populații fără consecințe fundamentale, deși formațiunea politică guvernată de el n-a putut fi transformată într-un stat de nivelul celui elenistic sau roman. Totuși el a fost acela care a pus bazele statului geto-dac embrionar determinînd trecerea centrului de greutate a acestuia în spațiul geografic al uniunilor de triburi dacice, fapt dezbătut de autor și în alte studii și reluat apoi în Tratatul de Istoria României.

În ceea ce privește personalitatea lui Deceneu, despre care atît Strabon cît și Jordanes au lăsat să se înțeleagă că era principalul consilier al lui Burebista, îndeplinind chiar funcția de vice rege, autorul, ca și alți specialiști dealfel, îi atribuie un rol important în crearea unității politice și în continuarea progresului poporului geto-dac. (H. Daicoviciu, *La caractères de la société et de l'Etat daces à l'époque classique*, în *Thraco-Dacica*, București, 1976, p. 447). De altfel după moartea lui Burebista, Deceneu și descendentul lui, Comosicus au cumulat funcția de mare preot cu aceea de rege, fiind primii conducători ai statului în forma lui dacă.

Tot în binecunoscutul Decret din Dionysopolis dat în onoarea lui Acorneon, se fac referiri la localitatea Argedava, pe care autorul a identificat-o cu așezarea dacică de la Poștești pe Argeș, unde începînd cu anul 1954 a făcut personal intense săpături arheologice. Alte argumente, aduse pentru localizarea Argedavei în Munții Orăștiei sau în Dobrogea (H. Daicoviciu, în *Omul lui C. Daicoviciu*, București, 1960, p. 557—566; idem, *Dacii*, București, 1965, p. 104—105; idem, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană* —, Cluj-Napoca, 1972, p. 34 și 46; N. Gostar, *Sur la résidence du roi dace Burebista*, în *A.S.U. Iași, istorie*, XVI, 1970, 1, p. 57—66) nu sînt suficiente pentru a renunța la această concluzie. Preocupările politice ale lui Burebista spre Orient, determinate de relațiile cu cetățile pontice și evenimentele din Balcani, au determinat pe mulți savanți să-i localizeze reședința în Cîmpia Dunării (V. Pârvan, Gr. Mateescu, Gr. Florescu) identificată pe teren cu „oppidumul“ de la Poștești, aflat în cîmpul activității directe a comerțului grecesc și în zona intereselor regelui get.

Alte două studii, *Rabon, nom antique du ruisseau Drincea* și *Le nom de Serdica* se referă, primul la identificarea riului Rabon care în Geografia lui Ptolemeu figurează ca afluent pe malul stîng al Dunării cu pîrîul Drincea din Oltenia, iar al doilea, la numele și importanța în antichitate a toponimului și a populației cu același nume.

În studiul *La civilisation gète-dace et ses problèmes à la lumière des dernières fouilles de Poiana, en Basse Moldavie*, publicat în această formă și în *Dacia*, NS, I, 1957, p. 143—164, se prezintă importanța pe care a avut-o așezarea getică de pe „Cetățuia“ (identificată de autor cu Piroboridava), pentru secolele

IV—I î.e.n. De fapt cele patru niveluri stabilite prin amplele săpături din 1950 și menționate încă din 1951 (SCIV, II, 1, 1951, p. 179–181) au rămas ca criterii de referință cronologică pentru toate stațiunile cercetate în această zonă și chiar în întreaga arie de răspindire a geto-dacilor. În afară de așezarea, care se caracterizează printr-o mare abundență de material s-a cercetat aici și o necropolă geto-dacică formată din tumuli și morminte plane. Descoperirile în totalitatea lor atestă o remarcabilă dezvoltare a civilizației geto-dacice în domeniul vieții materiale, prezentând trăsături specifice care sînt complet străine civilizației La Tène din Occident. Născută din tradiții hallstattiene, această civilizație a cunoscut o dezvoltare excepțională sub influența civilizației elenice cu care a intrat în contact prin intermediul coloniilor grecești, deja înfloritoare în secolul VII î.e.n. pe litoralul dobrogean al Mării Negre.

Această problemă a fost dezbătută pe larg de autor în articolul *Les gètes de la rive gauche du Bas-Danube et les Romains*. Opiniile autorului în această direcție au fost deja expuse în contribuția sa la *Tratatul de Istoria României*, vol. I, în *Dacia IV*, 1960 și *Dacia*, V 1961, precum și în studiul *La Valachie et la Basse-Moldavie sous les Romains* din volumul pe care îl prezentăm.

Intervenția Romei în evoluția civilizației dacice s-a soldat printr-o continuare și o creștere a vechilor influențe grecești, pe care le-a asimilat și le-a adaptat la propriile sale nevoi. După cucerirea Daciei, vechea populație getică din Muntenia și Moldova de Jos s-a menținut în colinele subcarpatice, în sate dispersate, ca tributale ale imperiului. Contactele dese cu reprezentanți ai vieții romane, care înflorea în provincia vecină, nu puteau rămîne fără efect dovadă fiind descoperirile arheologice. Monedele imperiale și obiectele de proveniență romană asociate cu ceramica de tradiție locală lucrată cu mîna sau la roată, se găsesc peste tot în Moldova și în general la dacii liberi din vecinătate. Bastionul roman din Dacia, creat și menținut cu multe eforturi, s-a prăbușit totuși sub presiunea gotilor aliați cu carpii și uneori cu sarmații. Trecînd în revistă toate evenimentele ce s-au petrecut în Dacia pînă la prăbușirea ei, prof. Radu Vulpe accentuează în mod deosebit importanța hotărîtoare a acestei epoci în formarea și consolidarea poporului român.

În studiul *Les populations Sud-Orientales et l'Empire Romain*, autorul reamintește rolul considerabil jucat de Europa sud-orientală în dezvoltarea fenomenului roman.

În alte două articole *Les Bures alliés de Décébale dans la première guerre Dacique de Trajan* și *Dion Cassius et la campagne de Trajan en Mésie Inférieure*, autorul, subtil cunoscător și interpret al surselor literare și al celor arheologice, se ocupă de istoria războaielor dacice. Detaliile oferite de baso-reliefulurile de pe Columna lui Traian dela Roma și de Trofeul dela Adam-Clisi, coroborate cu alte descoperiri arheologice din țară, sînt folosite pentru a reda în mod sintetic, cu metodă critică, toate rezultatele obținute pînă în prezent de diferite generații de savanți, români și străini, pasionați de istoria acestor războaie.

Cultul cavalerului trac, corespunzînd unui vechi concept religios al populației tracice, constituie una din preocupările prof. Radu Vulpe, expusă pe larg în studiul *Ex-voto au Cavalier Thrace*. Pornind de la o placă de marmură de epocă romană care prezintă în relief imaginea Cavalerului trac la vînațoare, cu o frumoasă inscripție cu litere grecești, descoperită în ruinele orașului antic Callatis autorul ajunge la constatarea generală că în Septia Minor cultul acestui zeu îmbracă nuanțe diferite în raport cu Moesia Inferioară și Thracia. Pe de altă parte exemplarul descoperit la Callatis reprezintă limita nordică de răspindire a acestui cult și probează existența în apropiere de acest oraș a unui sanctuar al zeului Heros.

Volumul mai cuprinde un studiu ce se referă la inscripția datînd de la mijlocul secolului al III-lea e.n., descoperită în vecinătatea vechiului oraș Tomis, care pentru prima dată pomeneste de o populație locală numită *lai*. Asupra acestei denumiri etnice s-au exprimat destul de multe opinii (Gr. Tocilescu, V. Părvan, S. Lambrino, I. Stoian, C. I. Balmuș ș.a.), pe care autorul le comentează în spirit critic, considerînd că *lai* nu pot fi altceva decît o populație balcanică colonizată

în Dobrogea în condiții favorabile, cu misiunea de a garanta securitatea autorității odrise și indirect securitatea romană în mijlocul geților.

Ultimul studiu *Colonies et Municipies de la Mésie Inférieure*, a făcut și obiectul unei comunicări prezentate la a VI-a Conferință Internațională de Studii Clasice „Eirene” de la Plovdiv și a fost publicată în actele acestei reuniuni — Sofia 1963.

Bazat mai ales pe izvoare literare și inscripții, constată că Moesia Inferior, una dintre cele mai tinere provincii romane a avut o evoluție foarte complexă fiind situată în zona de contact a două mari civilizații antice; elenismul sprijinit de Cetățile Pontice și Tracia Balcanică și romanismul care și-a făcut din Dunăre axa irezistibilă a sale expansiuni.

Studiile din prezentul volum consacrate special cercetărilor de tracologie, ilustrează fenomenul complex, reprezentat de fuziunea dintre civilizația romană și cea geto-dacică și persistența elementului autohton în Dacia romană.

O bogată informare, adesea nouă, și o expunere clară, sistematică, asigură volumului un prețios prestigiu, autorul adăugând și un bogat indice general. Prin ținuta științifică a studiilor cuprinse și prin valoarea documentelor utilizate, volumul se înscrie ca o contribuție remarcabilă în bogata literatură consacrată „Celor mai viteji și mai dreapți dintre traci”.

Silvia Teodor

* * * *Thraco-Dacica, Recueil d'études à l'occasion du II-e Congrès International de Thracologie*, București, 1976, 351 p.

Volum apărut sub egida Academiei de Științe Sociale și Politice a R.S.R., editat prin grija cercetătorilor dr. Const. Preda, dr. A. Vulpe și dr. Cicerone Poghirc de la Institutul de arheologie și de la Universitatea din București.

Volumul reunește studii de istorie, arheologie, numismatică sau privind limba și religia tracilor și geto-dacilor. Pe lângă câteva studii de sinteză consacrate istoriei cercetărilor tracologice în România și a problemelor de cronologie a epocii Latene geto-dacice (Radu Vulpe, *Histoire des recherches thracologiques en Roumanie*; Kurt Horedt, *Fragen der dekischen Latènechronologie*; P. Alexandrescu, *Pour une chronologie des VIe—IVe siècles*), culegerea prezintă mai multe aspecte izolate (Alexandra Bolomey, *Inventory of the Animal Bones from an Early Iron Age Grave*; Dardu Nicolăescu-Plopșor, *Considérations anthropologiques sur l'ensemble rituel geto-dace de Conțești — Argeș*), precum și cunoașterea rezultatelor, principalelor săpături arheologice dintr-un spațiu destul de mare (Gavrilă Simion, *Les Gêtes de la Dobroudja septentrionale du VIe au I er siècle av. n.e.*; Virgil Mihailescu-Bîrliba, *The akinakai of Moldavia. A new discovery*; Ligia Birzu, *Sur le caractère de certaines fosses daces découvertes à Bratei (dép. de Sibiu)*; A. Vulpe, *La nécropole tumulaire gète de Popești*; A. Vulpe și Eug. Popescu, *Une contribution archéologique à l'étude de la religion des Gêto-Daces*; Vlad Zirra, *Le problème des Celtes dans l'espace du Bas-Danube*; Zoltan Székely *Nouvelles données sur la culture gèto-dace du sud-est de al Transylvanie*).

Se remarcă studiile și informațiile inedite asupra începutului civilizației trace, acelei din epoca bronzului și din prima epocă a fierului (Petre I. Roman, *Zur kulturellen Grundlage der thrakischen Bronzezeit*; Alexandru Oancea, *Branches de more au corps en forme de disque*; Emil Moscalu, *Die frühhallstattzeitlichen Gräber von Meri Gem. Vedeia, Kr. Teleorman*); Attila László, *Über den Ursprung und die Entwicklung der Frühhallstattzeitlichen Kulturen in der Moldau*; Mircea Ignat, *Découvertes du Hallstatt thrace dans le département de Suceava*; A. D. Alexandrescu, *A propos des fibules „thraces” de Zimnicea*). De asemenea, de un deosebit interes se bucură studiile referitoare la problema atelierelor monetare geto-dace de la sfârșitul secolului al IV-lea și începutul secolului al III-lea î.e.n. (Octavian Iliescu, *Trois monnaies de Seuthès III*; C. Preda, *Sur les monnaies thraco-gètes — imitations de type macédonien*); caracterul societății și statului geto-dac sub Burebista și Decebal (H. Daicoviciu, *Le caractère de la société et de l'Etat daces à l'époque classique*), la fel ca și la cercetările efectuate în mai multe cetăți geto-dacice noi descoperite (I. Glodariu, *L'origine de la conception architectonique*

des sanctuaires daces circulaires; Sever Dumitraşcu, *Dacian fortifications in Crişana*; Nicolae Gostar, *KAYKOHNEIOI (Ptolémée, III, 8, 3)*; V. Căpitanu şi V. Ursache, *Brad und Răcătău, zwei getisch-dakische befestigte Siedlungen (Kreis Bacău)*.

Complexul fenomen reprezentat de fuziunea dintre civilizaţia romană şi geto-dacică (G. Popilian, *Traditions autochtones dans la céramique provinciale romaine de la Dacie méridionale*) şi persistenţa elementului autohton în Dacia romană şi în afara provinciei (Gh. Bichir, *Les Daces libres de l'époque romaine à la lumière des données archéologique*; Gh. Diaconu, *Getisch-dakische Elemente in der Sîntana de Mureş-Kultur*) beneficiază atât de rezultatele arheologiei cît şi mai ales de sursele literare.

Articolele din partea finală a volumului examinează elementele de tradiţie geto-dacică în limba română modernă, precum şi probleme privind limba dacă în special (Ariton Vraciu, *Sur la méthodologie des recherches dans le domaine des rapports linguistiques du thraco-dace et des autres langues indo-européennes*; G. Ivănescu, *Le mot roumain d'origine thraco-dace „arţar”-„erăble” et le traitement de l'occlusive palatale * k dans le thraco-dace*; Cătălina Dumitraşcu, *L'oscillation l/r en position intervocalique dans la lange des Thraco-Daces*; Mircea Mihai Rădulescu, *A Dacian Substratum Word; Romanian „miel”; Cicerone Poghir, Thrace et daco-mésien; langues ou dialectes ?*).

Prin varietatea temelor abordate şi prin valoarea şi interpretarea noilor descoperiri arheologice, volumul constituie o contribuţie importantă la cunoaşterea istoriei şi culturii traco-dace.

Silvia Teodor

Inscripţiile greceşti şi latine din secolele IV—XIII descoperite în România. Culese, traduse în româneşte, însoţite de indici şi comentate de EMILIAN POPESCU, prefaţă de D. M. Pippidi, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R., 1976, 440 p. + reproduceri.

Cartea a cărei apariţie o semnalăm în rîndurile de faţă depăşeşte valoarea unei realizări în literatura de strictă specialitate; ea se impune cu pregnanţă în vasta literatură documentologică apărută în anii noştri cu menirea de a restitui cercetării ştiinţifice un element esenţial: izvoarele istorice. Documentele epigrafice în ciuda textului adesea lacunar şi incert, reprezintă în acest sens o sursă preţioasă, în special pentru perioadele vitregite în urme scrise, aşa cum este răstimpul dintre secolele IV—XIII din trecutul ţării noastre. Volumul întocmit de Emilian Popescu răspunde astfel unui deziderat reclamat de multă vreme în istoriografia românească al cărui excurs găseşte o formulare clară încă în prospectul la *Magazinul istoric pentru Dacia*. Deşi contribuţiile în acest tărîm sînt mai vechi, primele realizări durabile se anunţă abia astăzi, prin colecţia de *Inscripţii antice*, îngrijită de D. M. Pippidi şi I. I. Rusu, în care a apărut şi prezentul volum. Prin el, sublinia D. M. Pippidi, în prefaţă, „se asigură o legătură neîntreruptă între volumele de inscripţii propriu-zis antice pe teritoriul României şi documentele medievale din Țara Românească şi Moldova editată în ampla colecţie *Documenta Romaniae Historica*” (p. 8).

Rodul unei munci pline de dificultatea specifică publicării documentelor, Corpusul întocmit de Emilian Popescu este un exemplu de metodă şi rigurozitate ştiinţifică, prînd temeinicele cunoaştere ale autorului în acest domeniu.

Precizări interesante despre însemnătatea şi felul în care au fost îngrijite cele 447 de inscripţii sînt cuprinse în *Introducere*. Limitele cronologice ale inscripţiilor adunate au fost fixate în funcţie de două momente istorice importante: domnia împăratului Diocleţian (284—305) şi începutul secolului al XIV-lea, cînd apar atestate statele feudale române deplin constituite. Inscripţiile, săpate în piatră, metal, lemn sau os, provin din toate provinciile româneşti (Dobrogea, Oltenia, Transilvania, Muntenia şi Moldova) fiind mai numeroase în regiunile imediat vecine lumii romano-bizantine, îndeosebi în perioadele secolelor X—XIII, cînd puterea bizantină s-a reinstaurat pe teritoriul ţării noastre în Dobrogea şi pe linia Dunării.

Grupate în funcție de provinciile și localitățile unde au fost descoperite, textele inscripțiilor, dintre care multe inedite, sînt însoțite de note bibliografice, de referiri și interpretări istorice precum și de unele informații „tehnice” necesare. În felul acesta ele se prezintă ca un material accesibil, în continuare, cercetării, în special pentru lecturi nedescifrate sau incerte. Un fapt cu totul remarcabil, în același sens, îl constituie numărul mare de fotocopii, de bună calitate. Rodul unei munci impresionante, indexurile finale reprezintă instrumente de lucru indispensabile cercetării, în dorința autorului de a facilita accesul la bogatul conținut informațional, sistematizat după un riguros criteriu tematic: împărați și case imperiale, conducători ai populațiilor migratoare, divinități ale religiei romane sau creștine, nume de persoane, cuvinte grecești și latine, administrație municipală, organizare militară etc.

S-ar putea stăruii mai mult asupra însemnătății pieselor epigrafice pentru cunoașterea trecutului țării noastre. Ele menționează episoade din războaiele și relațiile cu lumea romano-bizantină sau cu populațiile migratoare, din viața materială și spirituală în acest spațiu. Însemnările lapidare completează astfel, în chip fericit, datele cercetărilor arheologice pentru o perioadă de mare importanță din istoria patriei.

Trebuie să precizăm că întregul volum de documente epigrafice constituie o dovadă grăitoare a continuității populației autotone. Textele scrise de vechea populație românească dovedesc legăturile ei neîntrerupte cu romanitatea orientală. Ele reliefează, totodată, individualitatea etnică și spirituală a populației autohtone.

Se poate aprecia, prin urmare, că volumul întocmit de Emilian Popescu reprezintă o contribuție de preț la adunarea și publicarea științifică a izvoarelor istoriei noastre.

Ștefan Lemny

OCTAVIAN RĂUȚ, VASILE IONIȚĂ, *Studii și cercetări de istorie și toponimie*, Reșița, 1976, 108 p. + 3 hărți în afara textului.

Cartea intitulată astfel cuprinde, de fapt, două articole: *Banatul — punte de legătură între centrul și estul Europei* (p. 5—35) de Octavian Răuț și *Note de toponimie* (p. 39—85) de Vasile Ioniță, urmate de abrevieri bibliografice (p. 85—87), abrevieri ale localităților (p. 89—90) și un indice (p. 91—108). Ambele cuprind observații interesante de istorie locală și de toponimie din care se pot reține date utile pentru o cercetare mai largă a problemelor discutate. Amintim, între altele, considerațiile privind permanența istorică românească în Banat, cele relative la termenii *jupan* și *ohabă*, la străvechea instituție satească a băniei etc. cu binevenite exemplificări din toponimia bănățeană.

Mai întins și mai bogat, articolul lui Vasile Ioniță reprezintă o contribuție științifică necesară pentru mai buna cunoaștere a toponimiei și istoriei județului Caraș-Severin. Autorul urmărește expresia toponimică a istoriei satului în elementele de bază ale structurii lui teritoriale: vatra satului, țarina, pădurea etc. Cercetător cu preocupări mai vechi în acest domeniu, Vasile Ioniță se dovedește un bun cunoscător al toponimiei acestui județ; el a adunat un foarte bogat material faptic pe baza căruia propune explicații ce rețin atenția specialistului. Drumul său spre o lucrare monografică mai întinsă ni se pare de pe acum conturat. Tipărirea unei astfel de contribuții va trebui însă mai îndelung deosebită de autor sau de un redactor de specialitate pentru a nu avea aspectul oarecum meșteșugăresc al celei de față.

I. Caproșu

MIRCEA MUTHU, *Literatura română și spiritul sud-est european*, București, Ed. „Minerva”, 1976, 310 p. („Momente și sinteze”).

După volumul *Orientări critice* (1972), în care un capitol privea conceptul de *balkanism literar*, încă unul urmărea, pe aceeași linie, elemente de structură în *Craii de Curtea-Vechă*, iar un altul fixa „virtele” lui *Balkaneus*, Mircea Muthu sub-scrie acum un studiu mai amplu asupra literaturii române în raport cu spiritul

sud-est european, studiu făcând parte el însuși dintr-o construcție mai vastă, ca întâie parte a unui triptic, în care volumul de față urmează a fi continuat de *Permanențe literare sud-est europene* și de *Conceptul balcanismului literar*. Deocamdată autorul schițează, cum singur afirmă, „principalele etape istorice ale conceptului de balcanism, devenirea acestuia”. oprindu-se asupra unui motiv și a unei tipologiei caracteristice. „Ce este *spiritul sud-est european*? Poate fi el exact circumscris unei epoci, deci îl putem considera ca pe o realitate istorică sau, dimpotrivă, nu e decât o noțiune vagă, lipsită de substanță și cu pretenția de a trimite la o *forma mentis* ideală, atemporală? Dacă nu există o definiție precisă (așa cum se poate vorbi de precizie în termenii istoriei culturale), se pot delimita totuși niște componente, niște elemente ce l-ar alcătui? În ce raport ne aflăm noi față de *spiritul sud-est european*? În sfârșit, constituie el un termen de referință în procesul de elucidare a relației specific național-universal, național-internațional în literatură?” (p. 17). Sint întrebările la care Mircea Muthu încearcă, disociind cu finețe și apelînd la vasta bibliografie a problemei, să schițeze răspunsuri ce depășesc sfera istoriei literare spre a se circumscrie aceleia mai largi, de istorie a culturii. E de observat totuși, *à propos* de titlu și de lămuririle introductive, că autorul nu vorbește, în rest, de un *spirit sud-est-european*, ci de componenta balcanică a culturii noastre, recomandînd o mai nuanțată abordare a ei, așa cum o voia T. Vianu atunci cînd escamota sensul peiorativ al balcanismului, spre a-i descoperi, în adînc, laturile prețioase. Dacă, pe linia cercetărilor mai vechi ale lui N. Iorga, se pot recunoaște anumiți numitori comuni la popoarele din zona sud-est europeană, etnii reprezentabile sub forma unor cercuri ce se întretaie, avînd însă *arcuri comune*, asigurate de fondul tracic. Cum însă evoluția ulterioară, pe acest fond, s-a făcut în sensul diferențierii specifice, al originalității fiecărui popor, balcanitatea, așa cum o înțelege Mircea Muthu, este „rezultatul detașării noastre structurale și nu al implicării” (p. 18–19). Ea afirmă „datele unei axiologii comune”, iar nu realități etnice. Balcanitatea îl interesează pe autor numai întrucît ea dă naștere la „scrii estetice de tipul motivelor și al temelor”, iar analiza îl conduce la o accepție severă, de „dramă ce a primit nu o dată accentul tragic. De la parenelica lui Neagoe, trecînd prin enciclopedismul cantemirian și prin barocul *sui-generis* reprezentat de Anton Pann, N. Filimon și I. Ghica, pînă la manifestările prestigioase din secolul nostru (Ion Barbu, Mateiu Caragiale, Eugen Barbu ș.a.), ni se comunică observații demne de tot interesul despre structura bizantină a *Învățăturilor*, despre Cantemir ca sinteză între Orient și Occident, despre consacrarea balcanismului literar prin tripticul amintit și despre „prelungirile” acestuia, prin I. L. Caragiale, M. Sadoveanu, Panait Istrati, Em. Bucuța, Gala Galaction, Adrian Maniu, George Magheru, Mateiu Caragiale, Ion Barbu ș.a. pînă în vremea noastră. Lipsesc referirile la alți scriitori (Macedonski, Călinescu, Vinea) și la unele teme sugerate de studiul comparat al balcanismului. „Un motiv în plus de atenție acordată unei probleme ce se cere astfel analizată în continuare” (p. 284). E o promisiune și rezultatele se întrevăd de pe acum, în profitul unei înțelegeri mai nuanțate a istoriei noastre culturale.

Al. Zub

ADRIAN FOCHI, *Datini și eresuri populare de la sfîrșitul secolului al XIX-lea: răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densușianu*, București, Ed. „Minerva”, 1976. LX + 392 p.

Noul studiu monografic al lui Adrian Fochi, întocmit pe baza răspunsurilor la chestionarele difuzate, spre finele secolului trecut, de N. Densușianu, valorifică un material de maxim interes pentru cunoașterea spiritualității țărănești din zona danubio-carpatină. Este vorba de peste 15000 de pagini, din care autorul a extras substanța etno-folclorică, sistematizînd-o pentru uzul cercetătorilor. Ele oferă, ne previne autorul, „o imagine vie și dinamică a culturii populare”, surprinzînd „devenirea și evoluția diverselor fenomene”. Nu trebuie să se confunde interpretările lui N. Densușianu, care au putut face din *Dacia preistorică* (1913), „un roman fantastic”, încărcat de „mitologie și de filologie absurdă” (V. Pârvan), cu această masă enormă de informații care i-au fost furnizate de învățători, preoți, profesori etc. la 1893–1894, în legătură cu datinile și eresurile populare din acel sfîrșit de secol. Au fost anchetate 1156 localități (Hasdeu obținuse răspunsuri doar din 773), iar referințele excerptate vor putea servi la întocmirea unui atlas etnografic și

folcloric al României, conturînd imaginea descriptivă a fiecărui fenomen, extensia geografică și evoluția sa istorică. Obiceiuri, credințe, legende, tradiții, expresii idiomatice etc. vor putea fi studiate mai adînc și mai nuanțat, pornind de la acest chestionar și coroborîndu-l cu celelalte surse ce dezvăluie manifestările spiritului popular. Folcloriștii și etnograful vor profita în primul rînd, însă nici istoricii, nici sociologii nu s-ar putea dispensa de acest tezaur, din care autorul a desprins 127 teme mai importante, punîndu-l în contact pe cititor cu mentalitatea populară a epocii. O muncă uriașă, în fața căreia te descoperi cu umilință.

Al. Zub

Colonel GH. ROMANESCU, *Oastea română de-a lungul veacurilor*, <București>, Ed. militară, s.a., 204 p.

O astfel de carte-album era demult necesară, așa încît apariția ei este binevenită. Idee mai vechi a autorului, ea s-a concretizat abia acum într-o lucrare utilă, cu un text adecvat și cu o ilustrație din care se remarcă în primul rînd planurile bătăliilor purtate de români de la începuturile istoriei lor pînă la cucerirea independenței de stat a României. Pentru perioada de după această dată, autorul are în pregătire o nouă lucrare. Prezentul volum se adresează unui cerc mai larg de cititori, dar el interesează în bună măsură și pe specialiști; pentru aceștia din urmă, pe care autorul i-a avut în vedere, după cum rezultă din prefață, volumul putea fi completat, desigur, cu o serie de alte imagini. Lipsesc, de asemenea, planurile a numeroase bătălii din secolele XVI și XVII. Dintre fortificațiile Moldovei este dată doar o machetă (reconstituire) a Cetății Sucevei. Ceea ce interesează însă, deocamdată, nu sînt lipsurile din acest volum, atîta timp cît autorul nu și-a propus o abordare exhaustivă a problemei, ci faptul că editarea acestui volum ilustrează posibilitatea întocmirii unei cărți de acest fel destinată în primul rînd specialiștilor. O astfel de lucrare cuprinzătoare și cu caracter strict științific poate fi întocmită mai cu seamă de istoricii militari; ea ar fi de mare folos cercetătorilor și ar contribui la o mai bună cunoaștere a evoluției ostirii românești de-a lungul veacurilor. Firește, ea va trebui întocmită numai după izvoare de epocă, pe baza unei cercetări atente care să excludă fabulația și fantezia, nu odată prezente în descrierea și ilustrarea unor bătălii. Există numeroase cercetări parțiale în acest domeniu; lucrarea de ansamblu însă ne lipsește. Oricum, ea nu trebuie să întîrzie prea mult.

I. Caproșu

* * * *Pages de l'histoire de l'armée roumaine*, Bibliotheca Historica Romaniae, București, Ed. Academiei R.S.R., 1976, 256 p.

În rîndul numeroaselor inițiative editoriale prilejuite de aniversarea cuceririi independenței de stat a României, nimic nu era mai justificat decît un demers în trecutul luptelor poporului român pentru păstrarea libertății sale. Aceasta fiindcă, în confruntările îndelungate cu opresorii țării, faptele de arme au avut rolul hotărîtor în menținerea ființei noastre statale. Scrisă într-o limbă de largă circulație, de personalități ale istoriografiei contemporane, sinteza la care ne referim se adresează, în special, cercetătorilor străini. Este firesc de aceea să stăruim asupra unei realizări ce-și propune a înfățișa o coordonată majoră și permanentă a istoriei noastre: lupta pentru libertate. Remarcăm, de la început, că, răspunzînd cerințelor reclamate de destinație și de împrejurările în care apare, cartea stăruie — așa cum sugerează și titlul — doar asupra momentelor esențiale ale istoriei militare la români, surprinzînd cîteva trăsături principale. Cele 19 studii reliefează, mai ales, caracterul larg popular al tradițiilor militare în țara noastră și continuitatea neîntreruptă a luptelor de apărare, din vremea daco-geților pînă în epoca contemporană. Pentru început, Radu Vulpe înfățișează cîteva date și fapte de arme în răstimpul marcat de rezistența în fața armatelor lui Darius și cucerirea Daciei de către romani. Considerații asupra continuării acestei lupte în secolele următoare cuprind studiul lui Ștefan Ștefănescu. Moment de mare însemnătate în lupta țărilor române pentru neafirmare, evul mediu a adăugat pagini memorabile de eroism. Studiile referitoare la această epocă relevă viziunea nouă asupra fenomenului

militar, adăugându-se la șirul unor preocupări mai vechi ale istoriografiei noastre, în acest sens. Cîteva considerații generale asupra organizării armatei în țările române, în condițiile specifice feudalismului, face Constantin Olteanu. Nicolae Stoicescu analizează un fenomen istoric de amploare, specific trecutului militar la români (ridicarea în masă a populației pentru apărarea patriei), iar Mihail Dan, Ion Cupșa și Manole Neagoe evocă pagini epice ale luptei de apărare în timpul voievozilor de mare faimă: Iancu de Hunedoara, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul.

Aspectele noi ale organizării militare, reclamate de dezvoltarea modernă a statului român ocupă, de asemenea, un spațiu larg în structura volumului. Etapele principale ale acestui proces sînt punctate de Gheorghe Romanescu. Alte studii tratează caracterul popular al tradițiilor militare din epoca regenerării naționale. Reflectarea acestei idei în ideologia timpului este surprinsă de Constantin Căzănișteanu, iar exprimarea ei într-o lucrare de doctrină militară românească face obiectul unui interesant studiu al lui Constantin Antip. La rîndul său, acad. Ștefan Pascu urmărește realizarea practică a ideii de armată populară la moții din munții Apuseni, în timpul revoluției de la 1848. Faptele momentului culminant în lupta pentru neafîrnare, din epoca modernă — războiul pentru cucerirea independenței de stat a României — au fost înfățișate într-un studiu de Dan Berindei.

Ultimul grupaj de studii ale volumului la care ne referim tratează dezvoltarea armatei în perioada contemporană. Vasile Maciu reliefează participarea României la primul război mondial, iar Ilie Ceaușescu detaliază situația armatei române în ajunul celui de-al doilea război mondial. O notă oarecum aparte face studiul lui Al. Gh. Savu care, foarte interesant pentru informațiile și interpretarea politicii externe a României, la începutul mării conflagrații, întregeste cadrul eveniment-țial al studiului anterior. Aspectele desfășurării insurecției armate de la 23 August și participarea armatei române la războiul antihitlerist, momente majore în confirmarea prestigiului și însemnătății armatei în istoria patriei, au fost analizate de Eugen Bantea și, respectiv, Constantin Nicolae. Volumul se încheie cu referiri, în studiul lui Traian Grozea, asupra conceptului de apărare națională, concept ce exprimă noile probleme legate de asigurarea libertății și integrității naționale, în condițiile epocii contemporane.

În ansamblu, studiile la care ne-am referit, cuprind într-un mod unitar, momentele principale ale istoriei armatei române, evidențiind lupta stăruitoare a poporului român pentru apărarea libertății și ființei sale statale.

Ștefan Lemny

TRAIAN LARIONESCU, *Armorialul Moldovei de Sus. Album heraldic*, București, 1976.

Multigrafiată de Muzeul de Istorie al Republicii Socialiste România, „această lucrare a apărut sub egida Secției de Istorie și Arheologie a Academiei de Științe Sociale și Politice”, cum sîntem avertizați chiar de la prima pagină. Autorul, membru-fondator al Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie de pe lângă Institutul de Istorie „N. Iorga”, membru al Societății „Adler” din Viena, cunoscut pentru preocupările sale genealogico-heraldice, ne oferă, desenate și cu indicarea culorilor (smalturi), un număr de 571 steme, adunate, clasificate și identificate de-a lungul a peste patru decenii de cercetări heraldice. Asemenea cercetări nu sînt, în țara noastră, foarte noi; Ștefan Grecianu și P. V. Năsturel sînt doar doi dintre iluștrii predecesori pe acest ogor; lor li se adaugă regretatul Em. Hagi Moscu, autor, în 1918, al unei culegeri de 90 de steme, din care 40 moldovenesti. Față de această veche — dar încă utilă — lucrare, cea de față constituie un neîndoielnic progres.

Noul album heraldic e împărțit în patru părți; prima cuprinde ceea ce am putea numi heraldica voievodală: 55 de steme, de la cea a voievozilor Dragoș și Sas pînă la cea a lui Despot vodă. Partea a doua, mai bogată, conține 120 de steme (numerele 56—175), reproduse de pe peceti boierești din sec. XIV—XV. Această parte constituie, după părerea noastră, contribuția cea mai valoroasă a lucrării: heraldica cea mai veche a țării Moldovei se conturează, fascinantă, în semne parcă lapidare, pentru a ne dovedi existența incontestabilă a instituției heraldice în Evul Mediu românesc și, prin aceasta, apartenența civilizației românești la cercul de civilizație europeană.

Pe baza acestor 120 de steme, descifrate pe sigiliile reproduse în albumul paleografic al lui I. Bogdan (1926), autorul ajunge la concluzia că „armorialul moldav” a avut, de la început, anumite mobile (figuri) specifice: crucea, săgeata, steaua, semiluna și arcu, care apar în aceste peceți în diferite combinații și variante. Se poate pune, desigur, întrebarea: stemele în cauză au fost ele *acordate* purtătorilor lor, sau aceștia din urmă și-au *arogat*, singuri, dreptul de a le purta? Autorul arată că „aceste steme (...) nu fuseseră acordate de suverani, deoarece voievozii noștri (cu excepția lui Mihai Viteazul, care a conferit 5 titluri nobiliare și steme unor transilvăneni) n-au acordat steme de familie nimănui, niciodată”. E adevărat că nu avem, pînă azi, nici o știre despre acordarea de steme în Moldova și Țara Românească, în sec. XIV—XV. Dar cînd constatăm că, de la început, boierii acestor principate uzează de steme, cînd constatăm grija cu care Ștefan cel Mare a ținut să-și modifice propria stemă în funcție de schimbările survenite pe planul calităților sale personale, evidente sau doar potențiale — de la prima formă, de pe monede și cădeșnița de la Putna, pînă la marea stemă de pe clopotul de la Bistrița și tetraevangelhelul de la Viena — atunci sîntem înclinați să admitem că a existat, la curțile noastre princiare, și preocuparea de a înzestra pe marii feudali cu însemne reprezentative individuale. Și aceasta, cu atît mai mult cu cît, din descrierea solemnității depunerii jurămîntului vasalic în sec. XV, știm că marii boieri veneau la aceste ceremonii cu *steagurile* lor, și nu e nimic mai firesc decît să socotim că pe aceste steaguri trebuiau reprezentate semnele distinctive ale stăpînilor.

De altminteri, așa cum subliniază și autorul, chiar dacă nu au fost conferite de domnitori, „faptul că pecețile cu stemele respective figurează alături de cele ale voievozilor” constituie dovada că însemnele heraldice în discuție erau recunoscute oficial de către autoritatea supremă din stat, pecetea cu stemă înlocuind în chip legal semnătura consilierului domnesc (mai târziu, întărind-o), așa cum pecetea domnească înlocuia semnătura princiară și garanta autenticitatea actului. În Bucovina, după anexarea ei de către Imperiul habsburgic, autoritățile au recunoscut ca *Uradel* (nobilime străveche) un număr de 110 familii românești, împreună cu titlul de *cavaler* și cu stema (celor care au prezentat-o), și care au devenit *nobili armaliști* (fără predicat nobiliar: cavaler de Zotta, cavaler de Flondor etc.). Trebuie spus, aici, că foarte multe din aceste familii erau aproape reduse la starea de țărani (ca cei mai mulți membri ai familiei Tăutu).

Partea a III-a cuprinde un număr de 270 de steme (numerele 176—445), din care multe sînt, evident, alcătuiți, adoptări sau adaptări tîrzii, iar partea a IV-a — 126 de steme (nr. 446—571) ale unor familii de origine străină, stabilite în țările române și înrudite cu familii românești.

Regretînd că modalitatea de apariție a acestei lucrări nu a putut face posibilă introducerea unor comentarii mai largi, a unei bibliografii minime și a trimiterilor documentare prin care să se poată verifica și lămurii eventualele nedumeriri, salutăm *Albumul heraldic* al prof. Traian Larionescu ca pe o lucrare care marchează reluarea unor preocupări de veche tradiție în istoriografia noastră, absolut indispensabile progresului ei.

Ștefan S. Gorovei

LUCIAN BOIA, *Evoluția istoriografiei române*, București, Tip. Universității, 1976, 377 p.

Concepută ca un curs universitar, pe temeiul altuia (1975), cartea pe care o semnalăm constituie o succintă sinteză a gîndirii istorice românești, una care ține seama de numeroasele studii anterioare, de la G. Panu pînă la cele mai recente, pentru a oferi o imagine de ansamblu asupra direcțiilor de preocupări, a metodelor și rezultatelor ei. Observînd că istoriografia noastră a avut un caracter militant prin excelență, fiind preocupată multă vreme să demonstreze unitatea de origine și continuitatea românilor în spațiul vechii Dacii, apoi să pună în lumină lupta lor necurmată pentru păstrarea ființei naționale, autorul constată că, paradoxal, „nu există încă o cuprinzătoare lucrare de sinteză,

care să expună întreaga desfășurare a științei istorice românești, de la primii croniciari până astăzi. Faptul pare cu atât mai ciudat cu cât istoria mai multor științe sau arte s-a scris, în timp ce istoricii au rămas în urmă cu scrierea istoriei propriiei lor discipline" (p. 4). Așa este, cu toate că (bibliografia aferentă o atestă) studii parțiale, monografii și chiar demersuri sintetice au avut loc din timp în timp. Propriul său demers, autorul îl plasează în prelungirea eforturilor anterioare, spre a contura drumul urmat de istoriografia românească de la origini până la 23 August 1944. Materia e distribuită în două părți: prima cuprinzând istoriografia medievală (cu un capitol despre istoriografia în limba slavă, și altul despre influența umanismului); a doua examinând istoriografia modernă (cu patru capitole și numeroase verigi mai mărunte: 1. Istoriografia luministă; 2. Istoriografia romantică; 3. De la romantism la școala critică; 4. Prima jumătate a secolului XX), împinsă până la marea turnantă din pragul epocii noastre. Desigur, structura lucrării, în verigile mari ca și în cele secundare, e discutabilă, ca în orice sinteză, după cum bibliografia generală de la începutul cărții și bibliografiile ce însoțesc fiecare capitol, în genere judicioase, pot sugera amenajări. Important se dovedește efortul de a surprinde direcțiile fertile, trăsăturile definitorii ale istoricilor care le-au ilustrat, metodele etc., spre a conchide, la capătul unei analize laborioase, asupra caracterului profund național al științei noastre istorice. „*Național prin conținut* (unitatea și continuitatea poporului român, lupta sa pentru independență fiind teme fundamentale, tratate de toți istoricii importanți), *național prin concepția generală a istoriei* (al cărei mers se realizează, potrivit unei idei adine înrădăcinate în istoriografia noastră, prin intermediul popoarelor, națiunilor, fiecare aducându-și contribuția specifică), *național prin misiunea politică* a istoricului și istoriei în societatea românească. Istoria a însemnat la noi nu o simplă preocupare intelectuală, o știință printre alte științe, ci un important mijloc de făurire a unității naționale și una din forțele care au creat și înălțat statul românesc unitar și independent. Prin acest întrecut caracter național al său, într-un veac când au circulat și circulă explicații ale istoriei ce tind să minimalizeze rolul națiunilor în explicația generală a omenirii, istoriografia românească își definește individualitatea în cadrul larg al istoriografiei universale" (p. 374—375). Nu se poate decît subscrie la o asemenea apreciere.

Al. Zub

* * * *Studii de istorie a naționalităților din România și a înfrățirii lor cu națiunea română. Naționalitatea maghiară*, vol. I, București, Ed. politică, 1976, 398 p.; *Naționalitatea germană*, vol. I, București, Ed. politică, 1976, 300 p.

Merită consemnată, în mod elogiios, inițiativa Institutului de istorie „N. Iorga” de a edita aceste *Studii de istorie a naționalităților conlocuitoare din România...*, din care au apărut deja primele două volume referitoare la maghiari (vol. I) și sași (vol. II). Interesul deosebit pentru studierea istoriei naționalităților conlocuitoare se întemeiază pe realitatea, subliniată de Lajos Demény (*Introducere*) că, de-a lungul veacurilor, pe teritoriul patriei noastre s-au așezat diferite neamuri care au participat activ, alături de poporul român, la viața economică, politică, socială și culturală, din acest teritoriu. Suita de articole găzduite de volumele la care ne referim își propune să insiste tocmai asupra contribuției naționalităților conlocuitoare la dezvoltarea societății românești. Autorii au surprins îndeosebi acele pagini ale trecutului în măsură să evidențieze înfrățirea dintre români și naționalitățile conlocuitoare, în lupta comună de emancipare socială și națională.

Cîteva referințe orientative asupra surselor documentare, indispensabile cercetării acestui trecut, oferă studiul lui Antal Sándor Pál despre arhiva scaunului Mureș (p. 19—57). Fără a intenționa să epuizeze toate problemele legate de tema pe care o propune, primul volum conține contribuții la cunoașterea istoriei politice a românilor și ungarilor din Transilvania: atitudinea lui Radu de la Afumați și a lui Ioan Zăpolya în ajunul luptei de la Mohács (József Pataki), știri despre insurecția rákócziánă în corespondența stolnicului Constantin

Cantacuzino (Paul Cernovodeanu), lupta dintre nobileme și orășenimea odorheiană la începutul epocii moderne (András Magyari), revoluția de la 1848 în ținutul Trei Scaune (Akos Egyed), adunarea seculor de la Lutița din 16—17 oct. 1848 (János Frzekas), lupta comună anticapitalistă a muncitorilor români și maghiari în anii dictaturii regale (Gheorghe I. Bodea), participarea maselor populare din nordul Transilvaniei la eliberarea patriei de sub dominația fascistă (László Fodor). După cum se poate observa, studiile amintite cuprind aspecte ale luptei înfrățite româno-maghiare în toate epocile istorice, din evul mediu până în etapa contemporană. Alte studii au reliefat câteva manifestări ale gândirii istorice maghiare din Transilvania: proiectul lui Wesselényi Miklós pentru întocmirea unei istorii europene a țărănimii (Elek Csetri) sau concepția forțelor progresiste maghiare despre revoluția pașoptistă din Transilvania (István Csucsuj). La fel de interesante sînt studiile despre unele realizări remarcabile în domeniul investigației tehnice și economice: Petru Rajika — constructor de mașini (István Imreh), întreprinderea de fier Vlăhița, la începutul existenței ei (Jajos Vajda).

Deopotrivă de valoroase sub raportul contribuției științifice sînt studiile referitoare la istoria sașilor din România. Remarcăm, mai întîi, un voluminos excurs asupra originii acestei populații în țara noastră, prezentat de Thomas Năgler. Investigînd critic istoriografia acestei probleme, bazîndu-se pe o documentație largă, autorul stabilește că sașii au contribuit la dezvoltarea forțelor de producție nu numai în Transilvania, ci grație intenselor schimburi economice, și în Moldova și Țara Românească. Totodată ei s-au încadrat în lupta de emancipare socială, alături de iobagii români, și în lupta pentru independența țărilor române. De aici Thomas Năgler conchide că „sașii din Transilvania s-au manifestat ca o populație care s-a identificat cu destinele țării” (p. 114). Convingîndu-se că populația românească cu sașii, reflectată în urbanistica și arhitectura unor localități transilvănene, l-a preocupat și pe Paul Niedermaier, iar Radu Manolescu a urmărit legăturile economice între țările române în secolele XIV—XVI, proces la care au contribuit activ negustorii sași din burgurile transilvănene, îndeosebi din Brașov și Sibiu. Unitatea de acțiune pe tărîm economic și politic, între sași și români, s-a manifestat, implicit, și în planul luptei sociale. Tema aceasta, în condițiile feudalismului dezvoltat, l-a preocupat pe Carol Göllner, care a surprins cu profunzime implicațiile manifestărilor religioase în planul luptei sociale. La rîndul său, Pavel Binder reliefează, succint, activitatea tipografică din Sibiu, Brașov și Cluj, demonstrînd rodnică colaborare între români, sași și maghiari.

Șirul de articole adunate în cele două volume, a căror apariție am consemnat-o aici, vădese preocupările cercetătorilor români, maghiari și germani de a analiza, de pe poziții noi, marxiste, procesul istoric, nu lipsit de sinuoșități și contradicții, care a făcut ca cele trei popoare să se întâlnească în planul vieții lor istorice.

Avînd în vedere caracterul elevat al studiilor consemnate aici, ni se par cu totul surprinzătoare cîteva aprecieri strecurate în *Introducerea* amintită. Socotînd că documentele „nu consemnează în mod expres” pătrunderea maghiarilor în Transilvania, L. Demény consideră că acest proces nu s-a datorat unui act unic de colonizare sau cucerire, ci este un proces istoric desfășurat pe etape, *înainte* (subl. ns. — Șt. L.) și după crearea statului feudal maghiar” (p. 9). Ideea astfel exprimată nu surprinde îndeajuns de clar fenomenul istoric amintit, puțin da naștere unor confuzii și interpretări eronate. Chiar dacă nu este atestată „în mod expres”, documentele istorice înfățișează îndeajuns de evident pătrunderea maghiarilor în Transilvania. Vorbînd apoi, în același context, de istoriografia maghiară și de cea română care s-au preocupat de problema așezării maghiarilor în Transilvania, autorul *Introducerii* afirmă, fără disocierile de rigoare, caracterul lor naționalist, ignorînd că asemenea aspect, cel puțin în ceea ce privește istoriografia românească, a fost incidental și nu definește realizările ei reprezentative.

În ansamblu însă, volumele reprezintă contribuții istorice de valoare ce se recomandă ca un demers științific util, ce se cere a fi adîncit.

Ștefan Lemny

I. M. ȘTEFAN, V. FIROIU, *Sub semnul Minervei*, București, (Ed. politică, 1975, 285 p.

Deși, în ultimii ani, unele aspecte ale mișcării feministe au constituit obiectul unor studii și chiar lucrări monografice, feminismul românesc, în ansamblul său, continuă să rămână încă destul de puțin cunoscut. Volumul semnat de I. M. Ștefan și V. Firoiu se adaugă străduințelor prin care se încearcă a se fixa rolul și locul exact al femeii în/întregul curs al devenirii noastre istorice. Fără a avea intenția realizării unei lucrări științifice, autorii evocă, sub forma unor medalioane, effigia unor femei care au ilustrat trecutul glorios al poporului nostru. Cele mai multe dintre acestea, după precizările autorilor, au fost pioniere în diferite domenii de manifestare a spiritualității românești. Înainte de aceasta, însă, în paginile lucrării sînt reînviute timpurile străvechi, cînd femeia, prin munca și priceperea sa, rămase anonime, a contribuit la evoluția societății omenești de pe teritoriul țării noastre. Mai tirziu, prin tot ceea ce a creat sau păstrat numai, femeia a reușit să dea strălucire întunecatului, uneori, ev mediu, fie că era doamnă sau jupineasă, fie că era haiduc, cîtor sau cărturar. Manifestîndu-se în domenii dintre cele mai diverse, surprinzînd prin dirzenie și ingeniozitate, unele înaintașe ale societății românești moderne s-au afirmat, în decursul anilor, ca luptătoare, la 1848, în primul război mondial sau pe frontul mișcării antifasciste (Ana Ipătescu, Ecaterina Varga, Ecaterina Teodoroiu, Elena Filipovici ș.a.), ca oameni de știință (Maria Cuțarida-Crătunescu, Vera Myller, Elisa Leonida-Zamfirescu, Ștefania Mărăcineanu, Cornelia Moga ș.a.) sau oameni de artă (Nina Arbore, Cecilia Cuțescu-Storck ș.a.), adăugînd noi dovezi gloriei și geniului românesc.

Rodul colaborării celor doi autori se vrea și reușește, în parte să se constituie într-un omagiu adus femeii, luptei sale pentru emancipare civilă, economică, culturală, socială și politică, precum și aportului ei la progresul culturii, artei, științei și tehnicii românești, la obținerea independenței și menținerea suveranității și integrității patriei. Scrise cu căldură, după ce mai înainte au fost adunate mărturiile unor contemporani și consultate unele monografii, periodice, corespondențe și arhive personale, paginile acestei cărți se adresează tuturor categoriilor de cititori. În același timp, volumul prezentat, care nu încearcă decît să semnaleze doar cîteva dintre aspectele viitoarei monografii a mișcării feministe românești, reprezentînd, deci, mai mult o invitație în acest sens, scoate în evidență necesitatea lărgirii și aprofundării investigațiilor, reclamate de cunoașterea și stabilirea locului acesteia în cadrul marilor probleme social-politice ale României. Dealtfel, în actualul stadiu al dezvoltării istoriografiei, se impune a fi depășită faza lucrărilor de popularizare, nu întru totul reușite, cum ar fi cea de față, care, deși utile pînă la un punct, nu pot suplini lipsa unui demers științific serios în această direcție.

Gh. I. Florescu

PAVEL CHIHAI, *De la „Negru Vodă” la Neagoe Basarab. Interferențe literar-artistice în cultura românească a evului de mijloc*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1976, 255 p. + 73 fig.

Concepută ca o continuare a volumului apărut în 1974 la Editura Meridiane (*Din cetățile de saua ale Țării Românești*), noua lucrare a cercetătorului Pavel Chihai ni se înfățișează, e bine s-o spunem de la început, (ca una dintre cele mai temeinice și mai originale realizări ale istoriografiei românești din ultimele decenii.

Lucrarea se constituie din două mari părți: I. *Geneza și evoluția mitului lui „Negru Vodă”* în care este urmărită apariția și evoluția „celui mai răspîdit și mai statornic mit istoric din Țara Românească” și II. *Cu privire la învătățuri și la cîteva monumente din vremea lui Neagoe* concepută în sensul „deslușirii unor trăsături ale culturii medievale românești, pornindu-se de la învătăturile lui Neagoe către fiul său Teodosie și urmărindu-se, prin genuri înrudite, spiritul creator al acestui voievod”. La acestea se adaugă un *Cuvînt înainte*, un rezumat în limba franceză și 73 de reproduceri după așezăminte bisericești, pietre de mormînt, pisanii, steme, fresce, icoane, monezi etc.

Nu vom insista, în prezentarea noastră, asupra tuturor aspectelor, foarte multe și la fel de variate, pe care le abordează autorul. Ne vom opri doar asupra unora care ne interesează în special.

Pentru a surprinde momentul și împrejurările „plăsmuirii” lui „Negru Vodă”, Pavel Chihaiia a procedat la investigații de anvergură. Punctul de plecare l-a constituit istoriografia, pe care o supune unei noi „diseccții”, desprinzind „strat” cu „strat” din compilația munteană de cronici realizată în secolul al XVII-lea.

Această operație i-a prilejuit noi considerații privind reconstituirea și datarea cronicilor din Țara Românească, domeniu, după cum se știe, generator de mari controverse. Opiniilor exprimate în ultimul timp (P. P. Panaitescu, Dan Simonescu, C. Grecescu, G. Mihăilă, E. Stănescu, Virgil Cîndea, Dan Zamfirescu) li se adaugă, acum, una nouă, originală și foarte interesantă.

Ultimile cercetări au stabilit că există cronici ale Țării Românești care duc evenimentele pînă la trei momente diferite: o dată anterioară anului 1658, pînă la 1665 (prima versiune a *Letopiseșului cantacuzinesc*) și pînă la 1688 (ultima versiune a *Letopiseșului cantacuzinesc* și *Cronica Bălenilor*). Disocierea acestora a permis constatarea că cea dintîi cronică din secolul al XVII-lea a fost scrisă în vremea lui Matei Basarab. Reanalizînd textele, Pavel Chihaiia este de părere că, de fapt, în vremea acestui voievod au fost elaborate două cronici, pe care le intitulează, avînd în vedere fondul de idei, astfel: *Cronica boierească despre Matei Basarab* și *Cronica de curte a lui Matei Basarab*. Cea dintîi, redactată între 1636—1640, trece în revistă evenimentele de la întemeierea Țării Românești pînă în 1633, cu o contribuție originală pentru perioada 1629—1633. *Cronica de curte...* preia *Cronica boierească...*, o amplifică cu noi elemente și continuă redactarea pînă la 1653.

După *Cronica boierească despre Matei Basarab* s-a realizat, foarte probabil, o traducere grecească care, la rîndu-i, a fost transpusă în limba arabă de către patriarhul Macarie Zaim (exemplarul descoperit de Virgil Cîndea într-o bibliotecă de lingă Beirut).

Pavel Chihaiia stabilește următoarea structură a cronicilor Țării Românești din secolul al XVII-lea: 1. *Cronica boierească despre Matei Basarab* care cuprinde: a) analele slave din secolul al XVI-lea; b) știri din *Letopiseșul moldovenesc* (1600—1635); c) *Cronica lui Mihai Viteazul*; d) știri din *Cronograful lui Moxa*.

2. *Cronica de curte a lui Matei Basarab* preia textul celei dintîi, adăugîndu-i: a) *Viața patriarhului Nifon*; b) știri din *Istoria* lui Matei al Mirelor.

3. *Cronica din 1660* continuă *Cronica de curte...* adăugîndu-i *Izvodul* patriarhului Teofan.

4. *Letopiseșul cantacuzinesc* (prima versiune, 1665) adaugă textului anterior: a) introducerea cu „românii din Roma”; b) pamfletul împotriva lui Ghinea Vistierul și Radu Armașul.

Cronica Bălenilor preia, și ea, textul din 1660 pe care îl modifică și îl continuă din punctul de vedere al Bălenilor.

Coborînd cu „despărțirea straturilor succesive” autorul stabilește o altă tulpină a cronicilor slavone din secolul al XVI-lea. Prima etapă a acestora este, după Pavel Chihaiia, *Cronica despre Radu de la Afumați* (denumită, așa, convențional) alcătuită în mediul boierilor Craiovești. Ea narează evenimentele pînă la începutul celei de a treia domnii a acestui voievod (februarie 1525). *Cronica despre Radu de la Afumați* a fost alcătuită „într-un moment în care lupta deschisă împotriva turcilor cerea o autoritate desăvîrșită a voievodului”. Partea de început a acestei cronici, adică aceea de la „descălecarea” (1292) și pînă la moartea lui Radu cel Mare (1508), a fost scrisă, după noua opinie, tot în secolul al XVI-lea (și nu în secolul al XVII-lea cum credea P. P. Panaitescu).

Autorul *Cronicii despre Radu de la Afumați*, constată apoi Pavel Chihaiia, a urmat un model moldovenesc în ceea ce privește începutul și structura. Este vorba despre o cronică, intitulată convențional *Povestire pe scurt*, scrisă la curtea lui Ștefan cel Tânăr. Un exemplar va fi ajuns și la curtea lui Neagoe Basarab, fapt posibil dacă ne gîndim la relațiile dintre acești doi voievozi. În *Povestire pe scurt*, care ducea evenimentele pînă la 1518, se găsea, redată pe

larg, și introducerea despre descălecatul lui Dragoș care „va deveni modelul *Cronicii despre Radu de la Afumați din 1525*”.

Așadar, conchide autorul, împărțind astfel una dintre ipotezele formulate de D. Onciul, „descălecatul” muntean este o imitație după cel moldovean. „Negru Vodă” „nu este decât cognomenul celui care și-a hotărât o pecete cu corb, personaj presupus, creat după modelul din Moldova, unde Dragoș Vodă, acesta real, își alcătuisse o pecete cu bour...” „Negru” a fost conceput „ca un cognomen al întemeietorului țării vrînd să însemne „cel care a hotărât emblema cu corb”. „Negru Vodă” a fost un voievod legendar, „o creație livrească, fără corespondent în realitate, care corespundea însă nevoii de a se prezenta un început al existenței Țării Românești”. El a fost identificat cu Nicolae Alexandru Basarab, cu Vladislav I ori cu Radu I.

După ce a surprins momentul apariției lui „Negru Vodă” autorul urmărește, de această dată evolutiv, în sensul consumării timpului (și nu involutiv, cum procedase cu istoriografia), prezența acestui mit în documente, portrete, peceti și genealogii.

De la „*Negru Vodă la Neagoe Basarab...*”, din care am desprins doar câteva concluzii, este o lucrare de înaltă profesionalitate în care se dezleagă noi taine și se oferă noi soluții ori noi ipoteze într-un domeniu de mare importanță pentru spiritualitatea românească. O lucrare în care se dovedește, încă o dată, unitatea culturii noastre, circulația valorilor și a ideilor pe întreg pământul românesc indiferent de barierele specifice feudalismului.

I. Toderășcu

MARIA DOGARU, *Sigiliile — mărturii ale trecutului istoric. Album sigilografic*, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1976, 282 p.

Domeniu încă insuficient cercetat dar cu o importanță bine știută de specialiști, sigilografia românească este pe cale să treacă de la etapa explorărilor parțiale spre cercetări sistematice, importante atât pentru progresul disciplinei cât și (mai ales) pentru medievistică. Lipsa unei colecții de izvoare documentare medievale și a altor instrumente de lucru nu i-au îngăduit acestei discipline decât o dezvoltare limitată, așa încît abia în ultima vreme își dezvăluie întreaga însemnătate pentru medieviști care, din ce în ce mai mult, vor trebui să aibă în vedere și rezultatele științifice din acest domeniu. O dovedește, între altele, și albumul întocmit de Maria Dogaru, membră fondatoare a Comisiei de heraldică, genealogie și sigilografie de pe lângă Institutul de istorie „N. Iorga”.

Calitățile și lipsurile acestui volum oferă, în fond, imaginea stadiului de dezvoltare al sigilografiei noastre. Albumul cuprinde peste 300 de reproduceri, cu comentariu și bibliografia respectivă, după sigilii domnești de tip heraldic, iconografic, combinat și cu stema unită ale domnilor Moldovei și ai Țării Românești, sigiliile voievozilor și principilor Transilvaniei, sigilii de mari dregători, de comitate și județe, orașenești, sătești și de instituții și peceti personale. Lucrarea se încheie cu un rezumat și o listă a ilustrațiilor în limba franceză, un scurt glosar heraldic și o bibliografie selectivă.

După cum remarcă și autoarea în studiul introductiv (*Introducere în sigilografia românească*), „sigiliile incluse în lucrarea de față reprezintă un mic procent din totalul izvoarelor sigilografice existente pe teritoriul patriei noastre”. Desigur, cercetările sînt încă anevoioase în unele fonduri arhivistice, dar pentru altele există instrumentele de lucru necesare așa încît, avînd în vedere și faptul că pentru unele perioade, documentele istorice sînt publicate, investițiile autoarei ar fi putut fi mai largi, iar reflectarea sigilografiei din cele trei state feudale românești în album ar fi putut fi echilibrată. Faptul că sigilografia Țării Românești a fost mai mult cercetată în trecut, explică ponderea pe care aceasta o are în album, dar absența unui mare număr de tipuri de sigilii moldovenești din carte dovedește o investigație lacunară în sigilografia medievală moldovenească. Dincolo de acest fapt, autoarea a izbutit să adune în această carte o tipologie sigilară foarte interesantă și utilă cercetătorului. Cartea poate fi socotită un argument în favoarea promovării și dezvoltării studiilor de

sigilografie, fapt remarcant, de altminteri și de autoare, care subliniază necesitatea studierii sigiliilor „în vederea elaborării unor lucrări de specialitate, cum sînt albume generale și tematice, editarea unor cataloage sigilografice și a unei bibliografii comentate. Realizarea unor astfel de lucrări ar deschide noi posibilități pentru valorificarea sigiliilor, parte integrantă din tezaurul istoric al patriei” (p. 18).

I. Caproșu

NICOLAE STOICESCU, CRISTIAN MOISESCU, *Tîrgoviștea și monumentele sale*, București, 1976, 323 [—324] p.

Importanța Tîrgoviștei în istoria și în cultura românească este numai în parte cunoscută pentru că și cercetările întreprinse pînă astăzi au fost doar parțiale. Un studiu mai întins asupra istoriei orașului și a monumentelor sale se întreprinde pentru prima dată acum. Deși cartea de față nu e încă așteptata monografie a orașului, această lucrare constituie un mare pas spre aceasta. Căci descifrarea istoriei și a sensului monumentelor istorice tîrgoviștene nu este un lucru tocmai ușor, fapt pentru care un studiu de sine stătător trebuie să premerge în chip firesc istoriei monografice a orașului ce nu poate fi decît ampla sinteză întemeiată pe astfel de lucrări. De aici și importanța cărții publicate de Nicolae Stoicescu și Cristian Moiescu, ambii cu preocupări științifice mai vechi în acest domeniu; ea poartă așadar pecetea unei competențe recunoscute, așa încît încheierile lor științifice constituie un bun cîștig pentru viitoarea sinteză istorică a Tîrgoviștei. Pînă atunci, nu trebuie uitată nici importanța lor practică imediată, atîta timp cît astăzi orașul dimbovițean cunoaște un atît de amplu proces de transformări urbanistice, în care istoria este integrată, în chip firesc, prezentului. Cercetarea istorică nu mai constituie astfel un scop în sine, ci ea se înscrie pe coordonatele bine definite ale prezentului. Este tocmai ceea ce au înțeles și autorii cărții de față, orientîndu-și cercetarea în acest sens, al utilității concluziilor lor științifice nu numai pentru amatorul de istorie ci și pentru edili, urbanisti și, în genere, pentru factorii de decizie. Parcurgerea atentă a întregii expunerii asupra arhitecturii civile, a celei religioase și a monumentelor memoriale ale Tîrgoviștei condiționează parcă de la sine un mai mare respect și o mai mare grijă față de patrimoniul istoric și artistic al acestui important oraș românesc. Situarea întregii cercetări în cadrul său istoric, schițat în introducerea lucrării de Nicolae Stoicescu cu aportul lui Gabriel Mihăescu și Eugen Fruchter, contribuie, de asemenea, la o mai bună înțelegere a exegezei întreprinse de autorii cărții revelînd, totodată, necesitatea altor cercetări privitoare la istoria economică, socială, politică și culturală care să constituie toameurile cuvenite. Întocmai ca această lucrare, ale viitoarei monumentale monografii a Tîrgoviștei.

I. Caproșu

PAUL SIMIONESCU, PAUL CERNOVODEANU, *Cetatea de scaun a Bucureștilor*, București, Ed. „Albatros”, 1976, 117 [—118] p.

Apărută în colecția *Memoria pămîntului românesc* a Editurii „Albatros” în care de la o vreme se publică mai mult compilații de diletanți, pline de erori, decît cărți bune, *Cetatea de scaun a Bucureștilor* se detașează net de lucrările din prima categorie, ea fiind intrutotul o lucrare instructivă pentru amatorul de istorie dar, în același timp, și utilă cercetătorului. Aceasta pentru că *Cetatea...* e o carte scrisă cu rigoare științifică, într-un stil plăcut, care face din ea o lectură agreabilă. Dacă autorii nu au intenționat să scrie o istorie a Bucureștilor prin călători, ci s-au oprit numai asupra unor însemnări de călătorie mai puțin valorificate pînă în prezent sau cunoscute doar unui cerc foarte restrîns de specialiști tot putem nota un cîștig istoriografic, pe care cercetarea îl poate reține din unele reevaluări critice ale acestei mici lucrări. Din ea nu lipsesc nici chiar unele lucruri noi, dar nu aceasta contează în ultimă instanță, ci punerea în context istoric, fără ostentație, a acelor însemnări de călătorie ale căror valențe informative nu au fost relevante în totalitate de cercetarea isto-

rică. Paul Cernovodeanu, specialist reputat în acest domeniu, și Paul Simionescu, în real progres față de unele încercări ale sale mai vechi, dovedesc prin această lucrare că o istorie a Bucureștilor prin călători ar trebui totuși scrisă, nu atât pentru farmecul pe care îl degajă vechile pagini ale străinilor despre noi, cât mai ales pentru aceea că istoria Capitalei noastre dispune azi de suficiente cercetări de detaliu și de lucrări de sinteză care să permită o evaluare critică completă a acestor însemnări într-o lucrare de sine stătătoare. Un asemenea demers științific poate fi avut în vedere și pentru faptul că în orice istorie a Bucureștilor nu se pot reține decât datele esențiale ale notelor de călătorie.

Cea de a doua secțiune a cărții este consacrată *Tradițiilor și Legendelor* despre București. Alături de interpretarea nouă a unor aspecte ale legendei lui Bucur, autorii reunesc un număr de tradiții și balade populare care, coroborate cu informația documentară, se dovedesc a conține noi date istorice utile cercetătorului. Încheierile autorilor în această privință dacă nu pot fi întotdeauna tranșante sînt de natură totuși să releve încă odată necesitatea lărgirii cercetării istorice în această direcție într-o vreme în care folcloristica românească a făcut substanțiale progrese înlesnind astfel istoricului reconsiderări științifice de care, cel puțin în parte, se dezobișnuise.

Scurta secțiune finală a cărții (*Cetatea lui Bucur și treptele reinnoirii*) încheie, ca o scurtă postfață (p. 113—117) o lucrare ce atestă încă odată că rigoroasa științifică este incompatibilă nu cu ideea colecției în care a apărut ci cu ostentația și frazeologia diletantă a unora din subprodusele ei.

I. Caproșu

ȘTEFAN S. GOROVEI, *Mușatinii*, București, Ed. „Albatros”, 1976, 170 p. + ilustrații.

După scrierea reușită, referitoare la zorile statului feudal al Moldovei, Ștefan S. Gorovei este prezent, din nou, în librării cu o carte ce continuă preocupările debutului său editorial. O perioadă distinctă din trecutul Moldovei, marcată de domniile Mușatinilor, este tratată în așa fel de autor încît cercurile largi de cititori pot cunoaște mai bine natura specifică a organizării politice în țările române, în decursul citorva secole. Scriind într-un stil simplu și plăcut, autorul reușește să desprindă din rigiditatea datelor științifice acele aspecte în măsură să sugereze esențialul unei epoci însemnate din trecutul țării. Cu toate acestea, cartea lui Ștefan S. Gorovei nu reprezintă un simplu act de popularizare a științei istorice, într-un mod bine înțeles și necesar, ci exprimă totodată o seamă de considerații în măsură să-i reliefeze originalitatea. Astfel, în primul capitol, referitor la modul de succesiune la tronul țărilor române, ceremonia încoronării și însemnele domnești, autorul face și unele aprecieri noi și interesante. Explicînd specificul succesiunii la conducerea statelor feudale românești, el formulează opinia că originea sistemului ereditar-clectiv trebuie urmărită în perioada organizării gentilice, ca o reminescență a vechi priorități a agnaților (p. 13).

Partea cea mai întinsă a cărții se ocupă însă de faptele de însemnătate și prestigiu din trecutul Moldovei pînă la ultimii Mușatini (1704), iar un capitol conține interesante referiri la pretențiile de tron.

În concluzie, scrie autorul, „istoria Mușatinilor e istoria unei familii, dar nu a unei familii oarecare, ale căror bucurii și neazuri să ne intereseze doar pentru latura lor umană; ele privesc adesea, în egală măsură, istoria țării, istoria poporului” (p. 169).

Cartea lui Ștefan S. Gorovei se recomandă ca o reușită editorială, capabilă să rețină atenția cercetătorilor și a cititorilor pasionați de trecutul țării.

Ștefan Lemny

Documenta Romaniae Historica, A. Moldova, vol. II (1449—1486). Volum întocmit de LEON ȘIMANSCHI în colaborare cu GEORGETA IGNAT și DUMITRU AGACHE, București, Ed. Acad. R.S.R., 1976, 647 p.

Noul volum din seria A. Moldova, din monumentală colecție de acte medievale cuprinde 292 de documente interne dintre anii 1449 și 1486. Volumul este

închinat memoriei lui Ioan Bogdan și a lui Mihai Costăchescu. În prefață colectivul de lucru al volumului declară că au respectat întocmai regulile stabilite cu prilejul alcătuirii volumului I, iar traducерile de pe originale: slave au fost efectuate în spiritul deslăvizării lexicale și fonetice a numerelor proprii românești. Datele arhivistice, paleografice și bibliografice, comentariile și notele, cărora li s-a dat o extindere sporită, au fost întocmite ca să ușureze înțelegerea expresiei documentare. Creșterea numerică a documentelor din perioada 1449—1486 precum și înlocuirea acelor ce erau cunoscute cu alte forme, superioare, este încă un merit al editorilor. Față de vechea Colecție academică, deficitară, sporul este de 23 documente, iar 81 de piese documentare sînt editate după forme mult mai bune (sau după edițiile princeps). Raportat la întregul material de 292 de acte, numai 15 reprezintă piese complet necunoscute, cărora li se adaugă un număr de 6 documente al căror text slav se publică pentru întâia dată.

Din cele 292 documente ale volumului, 160 sînt publicate după originale, 14 după facsimile, 13 după alte ediții ale originalelor sau ale unor copii exacte, unui după o transcriere modernă, 10 după copii vechi, 44 după traduceri, iar 49 după rezumate.

Tot în prefață autorii arată deozitele în care se păstrează actele volumului. Autorii declară că volumul este rezultatul unei munci colective, în cadrul căreia responsabilitatea principală aparține lui Leon Simanschi, operațiile complementare aparținînd Georgetei Ignat și cele auxiliare lui Dumitru Agache. Colaborația celor 7 documente slavone din U.R.S.S. s-a făcut de I. Caproșu.

Volumul cuprinde la paginile XI—XVIII bibliografia referitoare la documentele cuprinse între anii 1449—1486 și rezumatele documentelor în limba română și franceză la paginile XIX—LVIII. Textul documentelor se publică de la pag. 1 la pag. 413, după care urmează documente false între pag. 414—460. în total 24 piese.

Primul document publicat este din 1449 februarie 1. prin care Alexandru voievod întărește Marușcăi lui Stroe mănăstirea Boiște de lângă Grași, dăruită ei de mama lui Drăguș. Autorii identifică mănăstirea în Schitul, contopit cu Petricani, comuna Boiște jud. Neamț. Ultimul document autentic, cu nr. 265, este din 1496 noiembrie 21 emis la Suceava, prin care Ștefan voievod întărește lui Ion Ulan a treia parte din satul Duhtana, pe Trotuș, cumpărată de la Cerna fiica lui Balea de la Trotuș. Primele 61 de documente cuprind anii premergători domniei lui Ștefan cel Mare din care ultimul e din 1456 iunie 30 de la Petru voievod. Primul document original de la Ștefan cel Mare este din 1457 septembrie 8 emis la mănăstirea Adormirea de la Piatra prin care întărește mănăstirii Bistrița vama și pietrele de ceară din tirgul Bacău (doc. 65).

O seamă de acte sînt redactate în afară de scaunul de la Suceava. Astfel la Tirgul de Jos (Roman) (doc. 3, 13, 69, 74, 142, 143, 169, 200), în Vaslui (doc. 17, 58, 120, 121, 127, 185, 186, 198), Iași (doc. 5, 45, 85, 161, 203, 206), Neamț (doc. 29, 44, 57), Birlad (doc. 97, 147), Bacău (doc. 66, 104), Băiceni (doc. 40), Cotrari (doc. 41), Mănăstirea Putna (doc. 174, 205, 207, 208), Mănăstirea Adormirea de la Piatra (doc. 65) și Mănăstirea Moldovița (doc. 102).

Cele 24 documente false sînt dintre anii 1449 martie 23 și 1485 iunie 8. Analiza documentelor false s-a făcut cu multă competență, erudiție și documentare de Leon Simanschi. Semnalăm comentariul și informațiile inedite legate de documentele false publicate sub nr. VI—XIV, toate dintr-o grupă de falsificare, produse în același loc și scrise probabil la școala aceluiași mistificator. Se arată că se cunoaște acum lista a 14 falsificate, care s-ar fi datorat unor imperative de ordin general, survenite în urma instituirii stăpînirii țariste (p. 425) între documentele false se arată și unul falsificat de D. Cantemir pentru dovedirea vechimei și nobletei familiei sale.

Indicele de nume (pag. 462—533) și indicele de materii (pag. 534—544) sînt lucrate cu multă acribie și pricepere. În lista de concordanță a documentelor, după dată și caracter sînt enumerate 64 de piese dintre 1449 și 1484 (pag. 545—548).

Lista documentelor anulate cuprinde 11 piese care se anulează fiind identice cu actele publicate (pag. 548) și se elimină 4 piese care sînt documente cu caracter extern. Volumul se încheie cu ilustrarea a 94 fotocopii de pe docu-

mentele cele mai caracteristice, începînd cu cel mai vechi, din 1449 aprilie 2, emis la Suceava și șase planșe ale documentelor false.

Volumul publicat de Leon Șimanschi în colaborare cu Georgeta Ignat și Dumitru Agache este o realizare științifică remarcabilă și constituie un instrument de lucru pentru cercetătorii istoriei românești. Din lectura acestui volum, pe lângă bogăția datelor, traducerea corectă a textelor slave, se desprind cu dărnicie idei care ne farmecă prin noblețea lor. Iată una caracterizînd pe Ștefan cel Mare. În răstimp de 13 ani, din 1457 septembrie 13 și pînă la 1470 august 10, voievodul Moldovei trimite patru cărți de trecere lui Mihai logofătul, care ieșise din hotarele țării, asigurîndu-l „că te-am iertat și am alungat toată minia și dușmănia din toată inima noastră și nu le vom pomeni de nici una din vorbele și dușmăniile trecute, care au fost împotriva noastră, ci te vom milui“.

Paul Mihail

ȘTEFAN OLTEANU, *Lupta de la Valea albă*, București, Ed. militară, 1976, 103 p.

Folosind informațiile noi puse la dispoziție de ultimele cercetări istorice, precum și rezultatele campaniilor de săpături arheologice efectuate la Cetatea Neamțului, cetatea Romanului, cetatea Sucevei sau la cetățile de pămînt de lângă Bîrlad și din apropierea comunei Independența, județul Galați, autorul realizează o reușită sinteză a campaniei militare din vara anului 1476.

În primul capitol, *Situația politică și militară a Moldovei după victoria din ianuarie 1475* (pag. 9—23), se analizează situația diplomatică a sud-estului Europei în preajma bătăliei de la Valea Albă. Autorul, scoțînd în evidență politica otomană de izolare a Moldovei (cucerirea Caffei, încheierea armistițiului cu venețienii, închiderea comunicațiilor pe mare și pe uscat în urma „federalizării“ turco-tătare, trecerea lui Laiotă Basarab de partea turcilor, „indiferența“ regelui Cazimir al Poloniei, ca și a lui Matei Corvin al Ungariei) arată că, în ajunul bătăliei de la Valea Albă, Ștefan nu a primit decît vagi promisiuni și vorbe încurajatoare, fiind nevoit să apeleze, ca și în alte ocazii, doar la mobilizarea întregii Moldove.

În capitolul al II-lea, *Potențialul militar al Moldovei în războiul antiotoman din 1476* (pag. 24—54), se analizează posibilitățile umane și materiale ale Moldovei în ajunul luptei de la Valea Albă. Autorul arată că pericolul otoman și autoritatea lui Ștefan au determinat o eficiență colaborare a domniei cu toate categoriile sociale în anul mării bătălii. Astfel, Ștefan reușește să aibă adeziunea boierimii mari și mici care se distinge în bătălia de la Valea Albă (11 din cei 25 mari boieri nu mai apar în actele de după bătălie), a țărănimii — clasa cea mai numeroasă a epocii, precum și a Țigoveților. Sub aspectul dotării cu armament, oastea lui Ștefan nu era cu nimic inferioară nivelului tehnic atins de alte armate ale epocii: folosea arme albe de luptă în atac și apărare precum și arme de foc. De asemenea, Ștefan a avut în vedere și pregătirea teritoriului pentru apărarea patriei reconstruind unele cetăți, construind fortificații ocazionale pe direcția de înaintare a oștilor turcești sau întărind curțile domnești, orașele, Țigurile și mănăstirile.

Capitolul al III-lea, *Desfășurarea operațiunilor militare din iulie 1476*, (pag. 55—75) reprezintă, pînă acum, cea mai completă descrierea a bătăliei desfășurată în acest an. Autorul reușește să reconstituie momentele cele mai importante ale campaniei: drumul parcurs de oastea lui Ștefan de la Iași, unde fusese concentrată încă de pe 20 mai, la Bîrlad (5 iunie) și apoi pe Valea Berheciului (10 iunie), în vederea preîntîmpinării unui atac pe linia Milcovului, itinerariul armatei otomane, înfrîngerea celor două atacuri ale tătarilor care au avut loc pe Prut, la Ștefănești și la Cetatea Albă, distrugerea surselor de aprovizionare de pe direcția de înaintare a turcilor și atragerea acestora în regiunea împădurită a subcarpaților. De asemenea, autorul ține să sublinieze nu numai mobilitatea armatei moldovene, dar, mai ales, capacitatea domnului de a adapta permanent tactica de luptă la condițiile concrete create de invazia turco-tătară: în locul unei rezistențe la graniță, cum fusese conceput inițial planul de luptă,

se folosește lupta de hărțuială care face să-l uzeze și să-l întîrzie pe inamic, atunci cînd se află de atacul tătarilor dinspre răsărit.

În capitolul al IV-lea, *Victoria de ansamblu a oastei moldovenești; ecoul ei european*, (pag. 76—88) autorul arată că evenimentele care au urmat după bătălia de la Valea Albă confirmă pe deplin portretul făcut de Grigore Ureche lui Ștefan cel Mare: „La lucru de războaie meșter, unde era nevoie, însuși se vîra, ca văzîndu-l ai săi, să nu îndărăpteze, și pentru aceia rar război de nu biruia, și unde-l biruia alții, nu pierdea nădejdea, că știindu-se căzut jos, se ridica deasupra biruitor”. Prin folosirea doctrinei militare a războiului popular, Moldova a reușit să reziste în fața celui mai puternic suveran al timpului, Mahomed al II-lea, care nu a avut satisfacția de a ocupa măcar una din cetățile asediate. Înfrîngerea oastei turcești este confirmată de retragerea precipitată a sultanului și de ecoul internațional al acestei lupte și recunoscută chiar de cronicarii turci.

În ultimul capitol, *Lupta de la Valea Albă în conștiința posterității* (pag. 89—103), autorul, folosind informații culese din cronicile românești sau străine, din lucrările unor oameni politici sau scriitori, arată că bătălia de la Valea Albă a constituit un punct de referință cu valoare de simbol pentru întreaga istorie a poporului român.

Gh. Pungă

ILIE CORFUS, *Insemnări de demult*, Iași, Ed. „Junimea”, 1975, 339[—340] p. + facsimile în afara textului.

Importanța documentară și însemnătatea culturală a însemnărilor de pe manuscrisele și cărțile vechi au fost și sînt în permanență recunoscute de istorici și filologi, așa că nu socotim necesar să mai stăruim aici asupra acestor chestiuni. Asemenea însemnări s-au publicat mereu în reviste și cataloage sau bibliografii de carte veche românească, dar adunarea lor într-un corpus continuă să rămînă un deziderat. În aceste condiții, înmănuncherea într-un volum a unor asemenea însemnări din cel mai mare fond de carte românească veche din țară constituie un fapt ce trebuie apreciat în mod deosebit. Aceasta cu atît mai mult cu cît editarea unui corpus complet al însemnărilor intră în vederile Academiei de științe sociale și politice a R.S.R. care a început adunarea lor din fondurile de carte veche românească din străinătate. Pînă la publicarea sistematică într-un corpus unitar a acestor însemnări (acțiune de durată, ca orice publicare de izvoare istorice), meritul lui Ilie Corfus rămîne incontestabil; este cel dintîi care a întocmit un volum de însemnări dintr-un fond constituit de carte veche românească. Oportunitatea publicării acestui volum este mai presus de orice îndoială, dacă avem în vedere bogăția de informații istorice și culturale pe care le conține. Volumul de față cuprinde însemnări din toate provinciile istorice românești oferind o imagine a modului cum se scria românește pe întreg pămîntul românesc; prin acest volum, circulația cărții românești în aceste provincii aflate sub stăpîniri străine dobîndește noi și prețioase date istorice, iar cronologia politică, culturală etc. sporește mult în precizie.

Insemnările de demult sînt rodul unei îndelungate, sistematice și stăruitoare cercetări a cărții vechi de la Biblioteca Academiei R.S. România, cercetare începută de Ilie Corfus încă de prin 1940. Așa se face că dificultățile paleografice pe care le presupun adesea astfel de însemnări au fost reduse la minimum de mîgala și atenția cu care a stăruit asupra lor autorul volumului. Alături de o transcriere corectă, însemnările din volum beneficiază și de o grupare tematică adecvată. Volumul este, prin urmare, întocmit după criteriile științifice, așa încît utilitatea lui este mai presus de orice îndoială. Aceasta din urmă ar fi sporit foarte mult dacă, alături de prețiosul glosar de la sfîrșit, volumul ar fi fost prevăzut și cu un indice de nume și materii, pe care, după cîte știm, dealtfel, autorul îl întocmise, dar, din păcate, nu s-a mai putut publica. Dincolo chiar de acest inconvenient, cartea lui Ilie Corfus constituie un argument peremptoriu de nece-

sitatea de a se purcede neîntîrziat la întocmirea unui corpus național al unor astfel de izvoare care deși sînt scrise de „cei mici“, cum spunea Nicolae Iorga, își au valoarea lor binecunoscută.

I. Caproșu

MIRCEA SCARLAT, *Introducere în opera lui Miron Costin*, București, Ed. „Minerva“, 1976, 167 p.

Între marii oameni de cultură pe care poporul român i-a așezat în Pantheonul său, Miron Costin este, cu siguranță, una din personalitățile cele mai interesante. Constatarea s-a impus la capătul unor temeinice și îndelungate exegeze care, treptat, au conturat — în dimensiunile lor reale — laturile multiple: istoriografice, literare, politice ș.a. care definesc personalitatea marelui cărturar român.

Cartea lui Mircea Scarlat, o spunem din capul locului, reprezintă, în acest sens, o reușită continuare; ea constituie, netăgăduit, un moment de referință în cadrul exegezei costiniene, îndeplinind o cerință mai veche a acesteia. Încă din primul capitol, intitulat *În căutarea lui Miron Costin*, autorul ne atrage atenția că cel care a „urzit începătura“ în câteva importante sectoare ale lit raturii românești, trebuie privit nu numai „ca un creator de atmosferă și de personaje viabile, ci și ca un om (s.n.) care comunică ceva strict obiectiv, a cărui operă prețuiește și prin valoarea-i de document istoric“ (p. 6). Pornind de aici, Mircea Scarlat își propune „schitărea unui drum posibil de străbătare a operei lui M. Costin“ pe care, o spune tot el, „a venit vremea să-l adunăm din rodnicia lui risipire“ (p. 7).

Tocmai această manieră de înțelegere, din perspectiva operei istorico-literare, a personalității lui Miron logofătul, posibilitatea ce ni se oferă de a-l surprinde în calitatea sa de om, constituie aportul original al cercetătorului care, după cum am notat și mai sus, vine să completeze în mod fericit exegeza cărturarului.

Stabilind punctele de reper care i-au jalonat calea, autorul își propune, dintru început, studierea istoricului Miron Costin fără să-l piardă însă din vedere pe literat. Procedînd astfel, M. Scarlat — după cum el însuși o mărturisește, în al doilea capitol al cărții sale (p. 15), definește mai ușor o latură a personalității savantului prin raportarea continuă la ceaaltă. În domeniul istoriei, patru sînt, după părerea autorului, realizările întemeietorului tradiției istoriografice în cultura românească: viziunea sintetică asupra devenirii poporului nostru, discutarea metodică a problemei originilor etnice, realizarea, pentru prima dată la noi, a unei meta-istorii și, în sfîrșit, documentația fundamentală pentru perioada 1595 — 1661. Plecînd de la aceste premise și privind opera istorică a cărturarului în totalitatea ei, autorul reliefează, într-o manieră clară, elementele care, fără puțință de tăgadă, îi conferă lui M. Costin titlul de precursor: înțelegerea dezvoltării organice a poporului și necesitatea de a cuprinde integral procesualitatea acestuia, tratarea istoriei românilor ca un tot imposibil de fragmentat, discutarea temeinică a originilor, problema atît de actuală în trecut, ca și astăzi.

În contextul acestei ultime chestiuni, analizînd optica istoricului asupra încaputurilor neamului, concepția asupra romanizării, retragerii administrației și formării poporului, apoi paginile referitoare la închegarea statelor feudale românești — în care logofătul face multe concesii legendei — și, în sfîrșit, subliniind conștiința lui M. Costin despre „necesitatea unei istorii naționale corelată cu cea universală însă nu umbrită de aceasta“ (p. 19). M. Scarlat consideră, în mod logic, că viziunea lui M. Costin asupra originilor reprezintă „una din primele manifestări de amploare ale trezirii conștiinței naționale /românești“ (p. 19). Prin aceasta, istoricul M. Costin demonstrează pregnant că istoria nu este pentru el numai înțelegere ci și acțiune, prin asumarea unui rol de utilitate politică. Aceasta îl face pe M. Costin „primul doctrinar al nației“ (p. 34), consideră autorul.

Deosebite, deja, în perspectiva de mai sus, meritele lui M. Costin pe tărîmul istoriei nu se opresc aici. Elementele noi pe care autorul le supune atenției noastre îl situează pe cărturar pe poziția premergătoare istoricului modern. Miron

Costin „știind despre trecut atât cât îi trebuie pentru a acționa asupra prezentului”, a înțeles, primul, poate, că „istoria nu e doar ordonare cronologică, ci și cauzalitate, moment cultural și îndreptar politic” (p. 27). El întreprinde o primă ordonare a izvoarelor, fără a acredita ceva necritic. Nu de puține ori, vel logofătul se simte dator a releva obiectivitatea către care tinde și la care a ajuns într-o largă măsură.

Miron Costin intuiește și dialectica istoriei — văzută ca o „creștere și descreștere” — destinul lui Vasile Lupu fiind o pildă în acest sens. Astfel, spirit luminat al veacului său, cărturarul reușește să se desprindă de fatalismul medieval; sesizarea cauzelor obiective ale evenimentelor — probată de interesul acordat factorilor sociali și chiar celor economici — constituie încă un argument în favoarea celor notate mai sus.

Miron Costin nu a analizat toate acestea decît ridicîndu-se „deasupra vremurilor” și acționînd spre „a rostui” istoria. Încercarea de a înțelege istoria și de a o face înțeleasă îl determină pe logofăt să se oprească cu însemnarea evenimentelor la 1661 „la anul în care, practic, a început să contribuie efectiv la facerea istoriei” (p. 125). Este, aceasta, constatarea care formează miezul părții a VI-a *Memorialistica și refuzul memorialisticii*.

La capătul analizei sale, M. Scarlat se simte îndreptățit să-l considere pe M. Costin drept „adevăratul întemeietor al tradiției istoriografice în cultura românească” (p. 16), un „produs autohton (s.n.) al cărui fond cultural dobîndit în străinătate a fost obiectivat în mediul românesc” (p. 56), iar „rezultatul deliberat al scrierilor sale — în care transpare permanent conștiința latinității și a unității neamului — este formarea conștiinței de sine a poporului român” (p. 40).

Un alt aspect al personalității logofătului M. Costin, de care se simte atras M. Scarlat, este spiritul moralizator (în capitolul al III-lea, *Viața țării și Viața lumii. Moralistul*). Fenomen firesc în contextul unei „tradiții culturale ce acorda factorului etic o importanță capitală” (p. 53) spiritul moralizator este inseparabil de spiritul istoric al cărturarului. În acord cu tendința generală umanistă, narează istoria pentru a o putea comenta. Este și ceea ce, implicit, sporește valoarea estetică a opereii logofătului, a *Letopiseșului*, cu precădere.

În acord deplin cu principiile de investigație fixate în preambulul cărții, autorul își propune să schițeze, în trei părți inegale ca întindere, (*Disponibilitatea stilistică, Prozatorul, Drumul spre poezie*) și profilul literatului M. Costin, fapt care reimprespătează valențele artistice ale cărturarului în conștiința contemporanilor. Ultimul capitol, sugestiv intitulat *Destin scriitoricesc*, grupează, pe fondul analizei anterioare, datele biografice ale lui M. Costin. Este, aceasta, încă o dovadă a modalității originale în care autorul abordează analiza personalității savantului.

Cartea lui M. Scarlat este, înainte de toate, o încercare comprehensivă; ea nu judecă, ci încearcă să înțeleagă, stabilind peste veacuri legătura cu *omul* Miron Costin. Îndemnul pasionant spre lectură, opera cercetătorului ne apare ca o frumoașă contribuție la conturarea mai apropiată de înțelegerea timpului nostru a uneia dintre cele mai complexe personalități ale culturii românești.

Florin Platon

MIHAI MORARU — CĂTALINA VELCULESCU, *Bibliografia analitică a cărților populare laice*, partea I, sub îngrijirea științifică a lui I. C. CHIȚIMIA, București, 1976, 242 p.

Cartea de față inaugurează seria de volume a *Bibliografiei analitice a literaturii române vechi*, volumul al II-lea urmînd a fi consacrat bibliografiei analitice a istoriografiei vechi, „restrînsă (însă) numai la operele care dezvoltă procesul literar”, iar volumul al III-lea cuprinzînd *Bibliografia analitică a literaturii beletristice*.

La începutul ediției este prezentată bibliografia analitică a lucrărilor de sinteză despre cărțile populare după care urmează, în ordine alfabetică, descrierea fiecărei cărți în succesiunea: 1) manuscrise; 2) ediții; 3) studii și articole privind cartea descrisă.

Intocmită cu toată rigoarea ce o presupun lucrările de acest gen, această ediție „este, în primul rînd, după cum subliniază I. C. Chițimia în *Introducere*, o imagine vie a circulației de bunuri culturale în trecut, în sinul poporului, la intersecția dintre folclor și cultura instituțională, cu aspecte originale și creatoare, iar în al doilea rînd este un fundament pentru viitoare ediții, mai ușor și temeinic de alcătuit, și pentru studii diverse” din numeroase domenii ale științelor umaniste (p. 18). Istoria însăși poate reține numeroase date și informații care îi întregesc baza documentară, mai ales în privința unor precizări cronologice și de amănunt. Păcat că nu a fost investigat și fondul de carte veche de la Biblioteca Universitară din Iași (pentru alte omisiuni, cf. recenzia lui M. Bodinger din „Cronica” — Iași, An. XII, nr. 20 (590) din 20 mai 1977).

Larga utilitate a acestei lucrări este deci mai presus de orice îndoială, iar serviciul pe care întreaga serie a *Bibliografiei* îl va aduce culturii românești poate fi de pe acum estimat. De unde necesitatea unui ritm normal de editare a întregii serii, garanția științifică fiind oferită atît de coordonarea întregii ediții de reputatul specialist I. C. Chițimia, cît și de competența cu care a fost întocmit acest prim volum de cei doi autori, Mihai Moraru și Cătălina Velculescu.

I. Caproșu

C. CONSTANTINESCU-MIRCEȘTI, *Păstoritul transhumant și implicațiile lui în Transilvania și Țara Românească în secolele XVIII—XIX*, Biblioteca istorică, București, Ed. Acad. R.S.R., 1976, 168 p. (131 text + 36 anexe).

Cartea lui C. Constantinescu-Mircești reprezintă o apariție singulară în peisajul istoriografiei noastre actuale. Singulară ca preocupare deoarece, spre deosebire de lucrările de gen — destul de puține ca număr, orientate spre analiza fenomenului din punct de vedere economic, etnografic sau pur demografic, în ansamblul aspectului uman al geografiei românești — aceasta, pe baza unui interesant material de arhivă, și-a propus să reconstituie proporțiile și implicațiile transhumanței în secolele XVIII și XIX. Preocuparea trebuie apreciată cu toată căldura.

Lucrarea, o spunem din capul locului, prezintă un remarcabil interes, atît prin importanța temei, valoarea materialului și a manierei în care acesta a fost valorificat, cît, mai ales, — considerăm noi — prin observațiile și generalizările ce le poate sugera istoricului avizat.

În cuprinsul cercetării sale, autorul se ocupă de toate aspectele practice legate de fenomenul transhumanței. Face aprecieri cu privire la *vechimea păstoritului transhumant*, delimitează exact regiunile și centrele pastorale din Transilvania, enumeră trecătorile prin care se realiza penetrația în Țara Românească a păstorilor ardeleni; de asemenea, analizează aspectele financiare ale fenomenului, sistemul, dările, condițiile de trecere, consemnează litigiile, semnalează abuzurile, indică reglementările succesive și eficiența lor ș.a.

De baza datelor statistice — incomplete, din nefericire — ne sînt înfățișate *Volumul turmelor* (sic) intrate în Țara Românească în anumite perioade ale primei jumătăți a secolului al XIX-lea, *mișcarea turmelor transhumante în Carpații meridionali*, se delimitează — faptul prezintă o netăgăduită importanță — locurile, precum și *zonele de convergență* ale oierilor din Transilvania cu cei pămînteni. În egală măsură, utilizînd, cu pricepere, un material documentar disparat și incomplet, autorul ne oferă informații și sugestii interesante asupra păstoritului transhumant din anumite zone: munții și cîmpia Buzăului, munții Prahovei. Observațiile sînt extinse și asupra Moldovei, după cum nu sînt trecute cu vederea nici regiunile din vestul Munteniei și Banatului. De asemenea, în limitele impuse de material, se fac observații cu privire la trecerea oierilor transilvăneni și a aceloră din Muntenia în Dobrogea, la răspîndirea turmelor în această provincie românească și în cîmpia Dunării, sînt indicate tîrile pentru iernat din Țara Românească ș.a. Autorul se ocupă, în mod egal, de *păstoritul pămîntenilor în munții Țării Românești*, făcînd comparațiile, precizările și delimitările de rigoare și, în sfîrșit, face cîteva notații cu privire la păstoritul estival și la *colportaj* (comerțul ambulant), această ocupație anexă a oierilor transhumani.

După cum lesne se poate observa, aspectele abordate sînt foarte numeroase; din lipsa unei simetrii firești a materialului — în ceea ce privește volumul și importanța — expunerea este fărîmițată în la fel de numeroase capitole. Dar,

lucrul este limpede, C. Constantinescu-Mircești nu a urmărit să facă o lucrare unitară, echilibrată în proporțiile sale. Subiectul nu i-a îngăduit; s-a străduit să valorifice un material important, inegal repartizat, însă, pe regiuni și perioade — ceea ce, trebuie să o spunem, a reușit pe deplin.

Autorul, așa cum singur o mărturisește (deși nu direct — p. 117) nu și-a propus să lămurească în ansamblu problema acestui „complicat fenomen” care este transhumanța. Aceasta nu înseamnă că s-a limitat doar la expunerea unui material de arhivă, organizat cu grijă și pricepere; expunerea este însoțită continuu de observații și explicații care sporesc valoarea materialului și-i conferă mai multă unitate. Faptele particulare sînt înfățișate pentru a sugera *amplarea și continuitatea fenomenului, multitudinea și varietatea aspectelor* pe care le capătă transhumanța în desfășurarea sa (57), pentru a sublinia *importanța economică* (35), măsura în care apariția unui număr însemnat de tîrguri și bilciuri, în diferite puncte de convergență pastorală, este legată, generată, de transhumanță (p. 75—77). Dincolo însă de toate aceste aspecte și de altele asupra cărora nu putem stărui mai pe larg aici, faptul cel mai important, în favoarea căruia pledează întreaga lucrare, este acel legat de contribuția transhumanței la menținerea și stringerea continuă a legăturilor dintre români, la păstrarea și perpetuarea conștiinței de neam, la formarea conștiinței naționale.

Cartea este o pledoarie, cu o bogată argumentare istorică, în favoarea unității românilor. Întregul material este semnificativ în acest sens. Transhumanța, aducerea oilor pe *Fața Muntelui* (p. 81), în *Țară*, deși nu se confundă cu fenomenul emigrării românilor din Transilvania spre sud și est de Carpați — Transilvania a reprezentat, întotdeauna, un rezervor uman pentru pămîntul românesc, completînd golurile demografice din celelalte regiuni — au o strînsă legătură cu aceasta. Autorul remarcă, pe drept, că deplasarea emigranților se făcea *sub îndrumarea* cîerilor transhumani, pe numeroasele poteci cunoscute numai de dinșii, pe care, mai tîrziu, va trece mereu în *Țară* și Badea Ciurcan (p. 26—27, 131). Datele studiului în discuție ne ajută să înțelegem mai bine expresia geografului E. De Martonne în conformitate cu care Carpații reprezintă „cei mai plini de istorie muți munți”. Pe plaiurile acestora, bogate în vegetație și ușor de străbătut precum și pe numeroasele poteci și trecători, s-au întîlnit mereu și s-au înfrățit oamenii pămîntului românesc. Lucrarea lui C. Constantinescu-Mircești este o dovadă peremptorie a constatării în virtutea căreia, departe de a fi un obstacol, munții au reprezentat coloana vertebrală, elementul de legătură a pămîntului și neamului strămoșesc.

Interferența continuă pe plaiurile Carpaților și în *Țară*, izvorită din nevoia obiectivă a legăturilor, pe care stăpînitorii străini nu le-au putut opri, ci le-au favorizat chiar — rămînem în limitele fenomenului pe care-l discutăm — contactul constant cu Dobrogea, ilustrate atît de viu de documentele în discuție, reprezintă continuarea și dezvoltarea în timp a unui proces ancestral care, peste secole, a înlesnit păstrarea conștiinței de neam, a cimentat conștiința națională.

Am fi dorit ca autorul să desprindă mai multe constatări generale, de natură să reliefeze mai viu importanța fenomenului. Aceasta ar fi presupus, însă, o corroborare mai strictă a informațiilor sale cu materialul epocii sau cel asupra epocii, o deschidere mai largă și un orizont mai cuprinzător al cercetării, capabil să verifice *adaosul* adus de transhumanța legăturilor multiple dintre români, economice, spirituale, *naționale*, în această epocă de constituire a națiunii, a desfășurării revoluției de la 1848 și a constituirii statului modern.

Oricum, prin materialul său, folosit cu înțelegere și desăvîrșită probitate științifică, prin anexele oferite în finalul lucrării, prin observațiile formulate atent, prin sugestiile sale discrete, autorul a făcut un serviciu real istoriografiei noastre. Ne-a oferit o carte ce invită la reflecție stăruitoare și oferă sugestii și îndrumări asupra unor mari și mereu actuale probleme ale istoriei românești.

Florin Platon

Ceasornicul domnilor de ANTONI (DE GUEVARA, traducere din limba latină de NICOLAE COSTIN, Ed. critică și studiu introductiv de GABRIEL ȘTREMPEL, București, Ed. „Minerva”, 1976, LIV + 687 [—689] p.

După *Copiști de manuscrise românești pînă la 1800*, vol. I (1959), *Predici de Antim Ivireanul* (1962), *Catalogul manuscriselor românești*, vol. IV (1987) și *Opere*

de Antim Ivireanul (1972), ediție critică distinsă cu premiul „Perpessicius” al revistei „Manuscriptum”, Gabriel Ștrempel subscris o nouă inițiativă editorială de prestigiu, oferindu-ne *Ceasornicul domnilor* de Antonio de Guevara, operă tradusă din latinește de Nicolae Costin, la 1731, din porunca lui Grigore II Ghica, și tipărită acum întâia oară, în condiții grafice cu totul remarcabile. Ediția, întemeiată pe cele cinci manuscrise comentate pe larg de N. Cartoian în „*Ceasornicul domnilor*” de N. Costin și *originalul spaniol al lui Guevara* (1933, 1941), și de Ioan St. Petre în *Nicolae Costin* iar anterior de către N. Iorga (*Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, 1901), restituie o operă de seamă (totuși doar 85 din cele 153 capitole) relativ la „viața împăratului Marco Avriile cu învățăturile lui, arătând obiceiurile vechi a împărăției Rîmului, care să cuvin domnilor și oamenilor mari a le avea”, cu alte cuvinte o operă ce atestă, observă editorul, că „deși am trăit o istorie zbuciumată, n-am fost străini de cultura Apusului, chiar dacă aceasta a pătruns la noi cu legitimitate întârziere” (p. XLI). Traducând după versiunea latină a lui Johan Wankel (*Horologii principum*, 1601) acel *Libro aureo del gran emperador Marco Aurelio con el Rexor Principes* (1529), scriere parenetică („învățătură pentru viața și chiverniseala domnilor, scoasă din cărți streine pre limbă moldovenească”), Nicolae Costin inzebra cultura română cu o operă fundamentală, plină de simboluri și alegorii, de paradoxuri și referințe savante, o „carte de înțelepciune”, cum avea să o numească secolul luminilor, care i-a acordat o atenție deosebită. În afară de aceasta, prin tălmăcirea principalei scrieri a lui Guevara, deși mai puțin inzebrat decât părintele său, Nicolae Costin se înscrie între marii citori ai limbii noastre literare, alături de Cantemir. Ivireanul, Neculce ș.a. „Socotit-au aceasta, scrie învățatul traducător, dintru pomenirea părinților noștri, bărbații cei întru aliasa viață și întru ascuțirea minții sale pre aleși, înțelepți ca aceia, cari nu numai șie și cîntărilor dîndu-să cu totul după binile obștii pe care să-l înmulțască și să-l păzască, socotindu-să cu nevoînța sa au arătat lumii. Pînă iată de la o vreme rodul minții sale cei lămurite, adevă învătături a vieții bine au aflat și au lăsat urmașilor săi; și ca o lumină din lumină, celor rătăciți cale arătîndu-le, au ațîțat, spre care lumină celor petrecători întru întunerec să le arăția lumina. Dintru a cărora rod și această carte [...] o arătăm în lume, a să vedea poștia nevoînța și grije și osirdie întru aflăria și aduceria mărturiilor și învățăturilor a mulți descăli și istorici aleși, a căriia cărți numele s-au dat *Ciasornicul domnilor*. Căci adevărat, ca pe un ceasornic ceasurile să arată viața cea ocîrmuitoaria întru ale stăpîniei și a celor păzitori de direptate”, arătînd „lucrurile, viața, ocîrmuirea și adetiurile și cătră dinșii și altor ispravnici și diregători” (p. 4). Un substanțial studiu introductiv și o prefață ce schițează „biografia” manuscriselor utilizate și normale la care a recurs editorul, însoțesc acest frumos volum, prevăzut cu toată aparatura critică și cu un util glosar, la îndemîna celor ce vor studia opera sub unghi istorico-filologic.

Al. Zub

Moldova în epoca feudalismului, vol. VII₁₋₂: *Recensămintele populației din anii 1772—1773 și 1774*. Ediție, cuvînt introductiv și comentarii de P. GH. DIMITRIEV, Chișinău, Ed. „Știința”, 1975, 604 [—606] + 525 [—526] p.

Cunoscute și folosite doar parțial de cercetători, catagrafiile (recensămintele) din 1772—1773 și 1774 constituie un izvor de excepțională importanță pentru istoria românilor; ele sînt cele mai cuprinzătoare recensăminte de pînă la această dată. De aici importanța deosebită a ediției de față întocmită de Pavel Dimitriev, unul din cercetătorii consecvenți ai acestor catagrafii (vezi, între altele, *Considerații asupra relațiilor social-economice ale meșteșugarilor din Iași în al treilea sfert al veacului al XVIII-lea (după datele catagrafiei din 1774)*, 1963, și *Populația Moldovei. (După materialele recensămintelor din 1772—1773, 1774 și 1803, 1973)*.

Deși incomplete (din prima catagrafie lipsesc datele a trei ținuturi, iar din cea de a doua a șapte ținuturi din 23, cite număra Moldova în acea vreme), aceste catagrafii conțin un foarte bogat material documentar cu privire la structura proprietății funciare din cele 2229 de sate și orașe înregistrate.

Dacă recensămîntul din 1772—1773 nu s-a păstrat decît sub forma unei prelucrări statistice, cel din 1774, conservat în original, înregistrează nominal, pe

categorii sociale, întreaga populație din 16 ținuturi ale Moldovei. Intocmită de dregători din însărcinarea Divanului Țării Moldovei, această catagrafie este foarte bogată, ea cuprinzând numele proprietarilor a 1772 de sate, îndeletnicirea și apartenența socială și profesională a locuitorilor (se înregistrează peste 200 de meșteșuguri), categoriile fiscale etc. În bună măsură, cele două catagrafii se completează reciproc, oferind un tablou istoric foarte bogat al acestui stat feudal românesc. Cercetările privind organizarea social-economică și administrativă, demografia istorică, geografia istorică, toponimia, onomastica etc... vor beneficia din plin de această ediție întocmită cu grijă și competență științifică și însumind un volum de muncă imens.

I. Caproșu

I. V. GORAȘ, *Învățământul românesc în ținutul Sucevei, 1775—1918*, București, Ed. didactică și pedagogică, 1975, 180 p.

În legătură cu specificul învățământului din nordul Moldovei în timpul stăpînirii habsburgice au existat opinii diverse, nu o dată contrare, exprimate incidental sau în lucrări de istorie locală. Revizuirea concluziilor depășite de cercetările recente ale acestui proces de cultură justifică necesitatea cărții la care ne referim.

Referințele critice asupra istoriografiei care direct sau tangential s-a ocupat de învățământul bucovinean constituie obiectul capitolului introductiv. Capitolele următoare sînt structurate în raport cu etapele parcurse de învățământul bucovinean: învățământul în ținutul Sucevei pînă la 1775, în perioada administrației militare, în timpul administrației de la Lemberg, în preajma revoluției de la 1848 și în perioada 1869—1918. Ultimele trei capitole oferă date despre învățământul liceal și profesional, despre literatura didactică și despre lupta cadrelor didactice pentru promovarea învățământului și culturii românești. Concluziile și un grupaj de documente inedite încheie volumul.

Fără a dispune de o documentație arhivistică completă din motive obiective (descompunerea fondurilor bucovinene în anumite împrejurări istorice), dar folosind o literatură bogată și, în plus, monografiile în manuscris ale unor școli — rodul peregrinărilor timp de 7 ani la diferite școli din județ — autorul are suficiente motive pentru a formula noi aprecieri asupra istoriei învățământului sucevean. Astfel, I. V. Goraș subliniază că, la data anexării ei, Bucovina dispunea de un sistem de învățământ organizat și subvenționat de biserică, infirmînd ideea care-i contesta existența pînă la această dată și exagera meritul stăpînirii austriece în instituirea lui.

O altă problemă discutată în istoriografie și lămurită cu pertință de cartea lui I. V. Goraș se referă la rolul învățământului austriac în influențarea formelor de cultură națională. Punctul de vedere al autorului este că în ciuda contribuției sale importante la modernizarea procesului de învățămînt (prin pregătirea mai exigentă a cadrelor didactice, prin introducerea unor noi materii de învățămînt și a unor noi principii didactice), școala austriacă a fost călăuzită, în mod constant, de dorința de deznaționalizare a populației române, în virtutea lozincii tereziene „Die Schule ist und bleibt ein Politicum”. Totodată, precizează autorul, „aceste elemente de progres nu au apărut ca o binefacere acordată din mîrînire de stăpînitori, ci ca un efect al propriei sale lupte (a populației române — n. n.) și mai ales a efortului material propriu” (p. 41).

Demonstrînd o înțelegere realistă a procesului de învățămînt în condițiile istorice menționate, cartea lui I. V. Goraș se recomandă drept o contribuție meritorie la cercetarea trecutului învățămîntului sucevean. Din acest motiv ea este ceea ce autorul și-a dorit: „un omagiu pentru cei care au creat acest act de cultură în vitregia istoriei sucevene”.

Ștefan Lemny

GHEORGHE BARTOȘ, *Răscoala lui Horea. Bibliografie analitică*, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1976, 152 p.

Bogăția deconcertantă și varietatea bibliografiei răscoalei lui Horea, descumpanîndu-l de la o vreme chiar pe specialistul problemei, făceau necesară demult

întocmirea unei bibliografii sistematice, în absența căreia progresul cercetării devenise anevoios. A purces la elaborarea ei Gheorghe Bartos, care a reușit, după ani îndelungați de travaliu științific, să facă ordine în acest material imens care e literatura răscoalei lui Horea și să pună la îndemina specialiștilor instrumentul științific așteptat: o bibliografie analitică a acestui mare moment din istoria românilor. Autorul, cum subliniază în *Cuvîntul înainte* al cărții academicianul David Prodan, „a făcut o operă de migală, răsfoind atent nenumărate publicații, lucrări, bibliografii, cataloage, materiale diverse, stringind în marginile posibilității, aproape exhaustiv, tot ce se poate găsi, făcînd o ordine în această diversitate, precizînd, clasînd, adnotînd, ierarhizînd cu toată acribia cerută de o bibliografie analitică... Cu un asemenea instrument în mînă, cercetările viitoare se vor putea face în altă siguranță decît pînă acum“. În dificilul său demers științific, autorul a beneficiat, după cum el însuși subliniază, de îndrumările prețioase ale acad. David Prodan și de indicațiile și sugestiile altor binecunoscuți cercetători clujeni ai problemei (prof. univ. dr. Pompiliu Teodor și lector dr. Nicolae Edroiu), reușind astfel să aducă toate deslușirile pe care le presupune parcurgerea critică și sistematizarea științifică a acestei vaste literaturi.

În toate cele patru secțiuni ale bibliografiei (I. *Lucrări de informare generală*; II. *Izvoare*; III. *Literatură istorică*; IV. *Răscoala lui Horea în literatură și artă*), cititorul este însoțit de competența bibliografului care a parcurs, a tradus și sintetizat în scurte judecăți de valoare tot ceea ce prezintă interes științific, ușurînd astfel în chip substanțial investigația specialistului pe care *indicele de nume și locuri*, întocmit cu aceeași minuțiozitate de autor, îl călăuzește încăodată în aflarea informației bibliografiate. Nu mai încapă deci nici o îndoială că atît autorul cît și editura aduc prin această lucrare un mare serviciu istoriografiei românești.

I. Caproșu

NICOLAE EDROIU, *Răsunetul european al răscoalei lui Horea (1784—1785)*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia“, 1976, 232 p.

Printre marile evenimente ale istoriei poporului român, cu adînci implicații și semnificații, se numără și răscoala condusă de Horea, Cloșca și Crișan. Izbucnită la 1784, într-o vreme cînd Europa monarhică și nobiliară era asaltată de forțele progresiste ale burgheziei, ea a stîrnit un mare interes și o constantă preocupare dincolo de hotarele Transilvaniei. Panorama europeană a acestui interes, a atitudinilor pe care răscoala le-a prilejuit în diverse țări tinărul istoric clujean Nicolae Edroiu a realizat-o cu multă pricepere și competență pe baza unei impresionante informații edită și inedită. Astfel a utilizat exhaustiv bibliografia răscoalei și a consultat numeroase arhive și biblioteci din țară și străinătate, dintre care reținem pe cele din Cluj-Napoca, Tg. Mureș, București, Sibiu, Brașov, Arhivele din Sremski-Karlovci, Biblioteca Széchenyi din Budapesta, Bibliotecile Naționale din Paris și Viena, Biblioteca Universitară din Belgrad, Biblioteca Regală din Bruxelles precum și bibliotecile din Köln, Gand, Amsterdam, Sofia și Moscova.

Din vasta erudiție a lucrării, ilustrată și de cele aproape 1000 de note, aflăm că răscoala lui Horea încă de la izbucnire a reținut atenția cercurilor diplomatice și politice, ambasadorii străini din Constantinopol și Viena, domnii Țărilor Române și consulii din București și Iași, făcînd loc în corespondența particulară și în rapoartele diplomatice reflecțiilor pe marginea ei. Fără a aduce un plus de informație referitoare la răscoală, aceste rapoarte sînt un veritabil document de mentalitate, de opinie politico-diplomatică despre o problemă românească. Același interes, aceeași curiozitate a opiniei europene este surprinsă și în presa din Slovacia, Ungaria, Germania, Italia, Belgia, Spania, Anglia, Olanda și Franța, presă care prin comentarea știrilor despre răscoală, de cele mai multe ori într-un spirit favorabil cauzei țăranilor români, stimula o activitate politică proprie țărilor unde apăreau gazetele. Astfel nu întîmplător presa din Germania, Țările de Jos și Franța, țări cu o mai largă libertate a opiniilor și cu o burghezie angajată în lupta politică, asocia numele lui Horea celui a lui Mûnzer sau Pugaciov, figuri distinse ale istoriei universale.

Pamfletele și broșurile europene ale vremii au constituit și ele un mijloc de vehiculare a știrilor despre românii răsculați, contribuind la formarea opiniilor și la influențarea psihologiilor. Legat de broșuri un loc aparte, de o deosebită valoare, îl ocupă analiza celor două „scrisori deschise” ale lui Jacques-Pierre Brissot adresate împăratului Iosif al II-lea, scrisori în care viitorul conducător al revoluției franceze apăra cauza românilor în numele dreptului natural, justifică prin același drept legitimitatea revoltei lor, răscola lui Horea constituind pentru el pretextul teoretizării și aplicării la o situație concretă a dreptului natural al popoarelor la revoltă.

La menținerea unui spirit activ, interesat de soarta răsculaților a contribuit și circulația în epocă a produselor artistice cu subiect luate din răcoala, cum au fost picturile, gravurile, desenele și medalile. Imaginea acestora despre convulsia transilvăneană era completată de relatările elementelor nobiliare fugite, a diverșilor funcționari și ofițeri, a negustorilor localnici sau străini, care s-au apropiat mai mult sau mai puțin de înțelegerea evenimentului în funcție de interesele și poziția lor de clasă. Același amplu răsunset în Europa este urmărit apoi în versurile referitoare la răscolă și la conducătorii ei, în repertoriul teatrului ceh de marionete și a baletelor populare germane, în preferințele pentru moda „à la Horea” în coafură și pălării, în relatările călătorilor străini în trecere prin Transilvania. În final cartea reține efortul istoricilor de la sfârșitul secolului al XVIII-lea de a încadra răscola lui Horea în sinteze de istorie universală, în dicționare biografice și istorice, în enciclopedii și lexicoane.

Prin îmbogățirea substanțială a informației, prin reținerea amănuntului sugestiv legat de atmosfera vremii, prin competența cu care sint urmărite într-un larg spațiu geografic semnificațiile pe care opinia publică europeană le-a conferit răscolei lui Horea, la care am adăuga reușita grafică a editurii clujene, cartea lui Nicolae Edroiu despre răsunsetul european al răscolei rămâne o realizare de înalt nivel științific a istoriografiei noastre.

Avram Andea

VIDIU PAPAĐIMA, *Ipostaze ale iluminismului românesc*, București, Ed. „Minerva”, 1975, 396 p. („Momente și sinteze”).

După studiile mai vechi, efectuate îndeosebi de N. Iorga, O. Densușianu, G. Bogdan-Duică, D. Popovici etc., după altele mai noi, întreprinse de D. Prodan, L. Blaga, Al. Duțu, Iosif Pervain, Paul Cornea, Vlad Georgescu, I. Lungu, D. Ghișe, Pompiliu Teodor ș.a., ne aflăm în fața unei alte contribuții remarcabile, menită să contureze o imagine mai precisă a fenomenului iluminist în țările române. Autorul, cunoscut mai ales prin studii cu privire la literatura populară și prin explorări asupra secolelor XVIII și XIX din perspectivă istorico-culturală, se explică de la început: „Pînă acum s-a pus un accent covârșitor pe studiul relațiilor iluminismului românesc cu epoca luminilor din Occident, unde iluminismul s-a afirmat mai timpuriu și mai puternic, avînd prin aceasta o apreciaabilă forță de înrîurire în întreg spațiul european. Mai puțin sau deloc a fost examinat fenomenul iluminist la popoarele avînd vecinătăți geografice cu patria noastră și prezentînd interesante paralelisme — majoritatea, fără a atesta relații și interferențe directe, precum iluminismul ceh și slovac; sau dimpotrivă, o cunoaștere în timp din partea noastră, cum a fost cazul iluminismului rus și chiar o strînsă legătură, cazul iluminismului grec. În consecință, fără a ambiționa o investigație exhaustivă, pe care spațiul acestui volum nu ne-o permite —, vom încerca în studiul introductiv de față relevarea unor aspecte semnificative, fie în sensul menținerii unor paralelisme, fie în acela al notării unor nuanțe diferențiale, în raport cu iluminismul românesc. Ne vom încadra în tendința, aproape generală astăzi, de a nu considera iluminismul numai ca un curent de idei, ci ca o epocă foarte complexă, în care acest curent de idei predomină, înrîurînd în consecință vizibil și literatura” (p. 11). Literatura, cu toate implicațiile ei și determinările ei, îl interesează în primul rînd, iar pe acest tărîm contribuția cea mai de seamă este, desigur, relevarea bazei folclorice a iluminismului, analiza filonului său popular, în cadrul unui program de durată, vizînd răspîndirea culturii, a valorilor spirituale. Istoria literaturii apare astfel strîns legată de istoria ideilor, depășînd sfera fenomenului artistic.

Volumul cuprinde opt capitole, cu pondere inegală: 1 „Coordonate europene și aspecte specifice ale iluminismului românesc”; 2. *Coordonate est și sud-est europene și trăsături proprii ale iluminismului românesc*; 3 *Iluminismul românesc și cultura populară*; 4 *Lumea „cîntecelor de lume”*; 5 *Literatura iluminismului românesc în perspectivă europeană*; 6 *Anton Pann și datorita luminării poporului*; 7 *Persistența iluminismului în Transilvania*; 8 *Romantism în Transilvania, la jumătatea secolului al XIX-lea?* Ca și în Occident, literatura română din epoca luminilor se caracterizează prin preferința pentru modelele clasice, în care pătrunde însă noul spirit al secolului. Dar ea se și depărtează de aceste modele prin valorificarea masivă a filonului popular. Cartea semnată de prof. Ovidiu Papadima constituie, neîndoindu-ne, un aport substanțial la investigarea iluminismului românesc în dublă perspectivă (sincronică și diacronică), oferind cititorului interesat nu numai o lectură folositoare, dar și una plăcută, incitantă.

Al. Zub

Correspondența lui Vincențiu Babeș (Scrisori primite). Introducere, ediție îngrijită, note și comentarii de MIHAIL P. DAN și GEORGE CIPAIAŢU, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1976, II + 277 p. + ilustrații.

„O lucrare de incontestabilă valoare informativă și educativă”. Astfel recomandă acad. Ștefan Pascu, prefăcîndu-l, noul volum din utila colecție *Testimonia*. Este vorba de 174 scrisori din cele aproximativ 500 care se păstrează în Cluj-Napoca, orînduite alfabetic, pe emitenți, cu lămuriri aferente și un substanțial studiu introductiv, care pune în valoare informația cuprinsă în volum, plus regeștele scrisorilor, în limba franceză, și un indice de nume. Dacă o asemenea dispunere a documentelor înlesnește efortul de a-i urmări pe corespondenți, ea împiedică, în schimb, constituirea unei imagini evolutive a epocii, prin raportare la destinatar. Rezumatele de la sfîrșit ar fi putut remedia acest inconvenient, dacă ar fi fost dispuse cronologic și nu tot în ordinea din volum. Correspondența acoperă o perioadă de peste o jumătate de secol (1849—1902), iar valoarea ei ține de însemnătatea emitenților și de natura legăturilor pe care le-au avut cu Vincențiu Babeș. Prevalează nota politică, impusă de cariera destinatarului, dar nu sînt lipsite de interes nici scrierile cu conținut istorico-cultural, îndeosebi cele provenind de la B. P. Hasdeu, I. Ghica, V. Maniu, At. Marienescu, I. Vulcan, A. D. Xenopol. Evident, utilizarea lor se cere a fi conjugată cu apelul la celelalte scrisori din fondul clujean și cu cele din arhiva familială de la București, ultimele menite să alcătuiască un nou volum, căruia editorii i-ar spori valoarea, desigur, dacă i-ar atașa, sub formă de regește, o „radiografie” a întregii corespondențe emise ori primite de Vincențiu Babeș. Fiindcă selecția, oricît de riguroasă, comportă o doză de subiectivitate, iar cercetătorul trebuie prevenit, fie și printr-o listă exhaustivă, asupra întregii corespondențe. Aceasta reclamă, desigur, o muncă suplimentară, niciînd prețuită îndeșul.

Al. Zub

MIHAIL KOGĂLNICEANU, *Opere*, vol. II, *Scrieri istorice*, Text stabilit, studiu introductiv, note și comentarii de ALEXANDRU ZUB, București, Ed. Academiei R.S.R., 1976, 675 p.

Al doilea din seria celor nouă volume cît va cuprinde, conform proiectului inițial, noua ediție critică a operelor kogălniciene, patronată de profesorul Dan Simonescu, este consacrat scrierilor istorice ale celui considerat — pe bună dreptate — „întemeietorul istoriografiei române moderne” și poartă girul calitativ al unei ferice și durabile asocieri de nume, peste timp, autor — editor. Opera istorică a lui Kogălniceanu, „poartă prin care se poate pătrunde mai lesne în biografia atît de complexă a cărturarului și militantului politic” — cum o definea, cu alt prilej, Al. Zub — a mai fost reunită în volum, de către academicianul Andrei Oțetea, în urmă cu trei decenii; ediția din 1946, autentic act de cultură pentru acea vreme, semnifica totodată un handicap potențial pentru cel care s-ar fi încumetat, ulterior, la o întreprindere similară. Nu însă și pentru Alexandru Zub,

unul dintre cei mai competenți și — cu siguranță — cel mai informat dintre comentatorii demersurilor istoriografice, ca și ale celor cotingente, ale lui Kogălniceanu, căruia i-a revenit, firesc, misiunea nu tocmai facilă (dacă se are în vedere și structura prestabilită a colecției) de a restitui o operă „deconcertantă prin diversitate” și, totuși, unitară prin „convergența planurilor de manifestare”.

Pe temeiul cunoașterii exhaustive a universului spiritual kogălnicean, privilegiu ce însuși și l-a asigurat printr-un îndelungat, intens și metodic travaliu, materializat în suita de studii publicate în diversele reviste de specialitate, în atotcuprinzătoarea *Biobibliografie* apreciată, chiar de la apariție (1971), „veritabil model al genului” și, mai ales, în savanta monografie *Kogălniceanu-istoric*, distinsă cu premiul Academiei pe anul 1974, Al. Zub a adunat sau — în situații de excepție impuse de structura întiiului volum (îngrijit de Dan Simonescu, apărut în 1974) — a făcut referiri la toate manifestările definitorii pentru ipostaza de istoric a făptuitorului de istorie, Kogălniceanu. Materialul, cuprinzând, așadar, scrierile sale de profil, începînd din vremea studiilor de la Berlin (1837) și sfîrșind cu retrospectiva istorico-culturală prilejuită de jubileul Academiei Române (1891), a fost împărțit în trei capitole: I. *Scrieri istorice*; II. *Introduceri, prefețe, note de editor* și III. *Însemnări și note istorico-culturale*.

Dacă primul capitol, căruia cititorul este avertizat de către editor (p. 12—13) să-i adauge sinteza istorico-literară de „fulgurant debut” (cf. N. Iorga) *Moldau und Walachei. Romänische oder wallachische Sprache und Literatur*, precum și cele cîteva articole de interes preponderent istoric (p. 35—36), înserate însă în sumarul întiiului volum, sub genericul *Narațiunea de inspirație istorică* (vezi, M. Kogălniceanu, *Opere*, I, București, Ed. Acad., 1974, p. 157—195), reunește studiile binecunoscute ale istoricului Kogălniceanu, editate nu o dată, în condiții și împrejurări diferite, în schimb, cel de al doilea (parțial) și, îndeosebi, al treilea capitol pun, în premieră, în circuitul valorilor istoriografice românești texte risipite, de-a lungul anilor, în diverse publicații, cvasinecunoscute.

Selectate cu mîgală și conștiinciozitate profesională, logic compartimentate și, apoi, ordonate cronologic în cadrul diviziunilor stabilite, textele sînt însoțite, pretutindeni unde este nevoie, de notele și comentariile editorului, adevărate microdisertații menite a înarma pe cititor cu întregul instrumentar informațional necesar pătrunderii și înțelegerii pînă la detalii a marilor probleme ce confruntau, pe de o parte, gîndirea istorică a omului care a dominat veacul și, pe de alta, veacul ce ne-a dominat istoria.

Un substanțial studiu introductiv, în cuprinsul căruia Al. Zub fixează locul demersului istoriografic al lui Kogălniceanu în cadrul întregii sale activități, subliniindu-i „semnificația particulară pentru paligeniza pașoptistă și pentru construcția de stat a României moderne” (p. 12), o utilă *Notă asupra ediției* și un indispensabil *Indice* de nume întregesc al doilea volum din colecția *Operele* complete ale lui M. Kogălniceanu, volum și colecție durabile, impuse deja ca momente de referință pentru spiritualitatea românească.

D. Vițcu

George Bariț și contemporanii săi, vol. III, ediție de ȘTEFAN PASCU, IOSIF PERVAIN, IOAN CHINDRIȘ, DUMITRU SUCIU, MIRCEA POPA și GELU NEAMȚU, București, Ed. „Minerva”, 1976, XIV + 495 p.

Noul volum din seria ce va alcătui impresionantul corpus epistolar legat de personalitatea lui G. Bariț cuprinde scrisori primite de la Nicolae Maniu, Grigore Mihali, Ioan Fekete-Negruțiu, Ioan Antonelli, Iosif Many și Ioan Rusu, așadar de la un grup de cărturari din Blaj, care, cu excepția lui Ioan Rusu, nu s-au bucurat pînă acum de cuvenitul interes. De unde inițiativa editorilor de a prefața amplu fiecare grupaj de scrisori, de a extinde notele explicative și de a adăuga unele documente la care se referă corespondența sau pe care o interpretare justă a acestora le reclamă. De observat, grija lor atentă pentru restituția filologică a corespondenței, pornind de la ideea că „fiecare unitate epistolară este un text literar, care trebuie redat în modul cel mai fidel cu putință” (p. VIII), indiferent de valoarea lui intrinsecă. O informație extrem de largă, cuprinsă între anii 1838 și 1883 și organizată pe emitenți, necesită și anumite instrumente care să în-

lesnească regăsirea ei. Este ceea ce se realizează printr-un tabel sinoptic al scrișorilor, prin indicele de nume și printr-un indice de materii, indici a căror bogăție relevă, odată în plus, marea utilitate a volumului pentru istoria noastră culturală.

Anunțat în 12 volume, epistolarul barițian va depăși, pe cit se pare, în cele din urmă, dimensiunile preconizate, devenind „o sursă fără precedent de cunoștințe și informații despre fenomenul de formare a culturii și literaturii române din Transilvania” (p. VII). Ceea ce-i fortifică pe editori în demersul lor, atât de anevoios, este speranța de a întregi astfel, substanțial, imaginea aportului transcarpatin la edificarea culturii naționale, de a submina vechea prejudecată care afirmă, în legătură cu epoca de la 1830—1848, că „întreaga generație ar fi alunecat pe panta unei pedanterii lipsite de substanța începuturilor”. Prejudecata, încă persistentă, se referă în primul rând la mișcarea culturală din Blaj, din sfera căreia au fost recuperate cele 163 de scrisori din cuprinsul volumului. Pe temeiul lor se afirmă că „a existat o a doua fază a Școlii ardeleni, o nouă etapă, inaugurată în jurul anului 1830, odată cu deschiderea liceului greco-catolic din Blaj”, etapă care, spre deosebire de cealaltă și în acord cu epoca, se caracterizează prin înclinația ei romantică, prin pasiunea pentru istorie (supusă comandamentelor prezentului) și orientarea ei națională. Din „marea matcă romantică a Apusului” au fost selectate, ca surse, *dreptul natural*, *herderianismul* și *liberalismul politic*, la care se adaugă, pe tărâm literar, *schillerianismul*. În adevăr, corespondența din volum atestă faptul, subliniat de profesorul Ștefan Pascu în prefață, că „mișcarea prepașoptistă de la Blaj din anii 1842—1846 sintetizează criteriile politice extrase din filozofia dreptului natural și ideologia herderiană, pînă la configurarea unei partide politice de felul celor existente în aceiași ani în Țara Românească și Moldova” (p. VI). Evident, cu particularități inerente, care nu contravin însă platformei revoluționare de la 1848.

Un volum de perfectă acuratețe, bogat ilustrat și indispensabil oricui se interesează de istoria culturală și socio-politică a secolului trecut.

Al. Zub

PARASCHIVA CÂNCEA, *Mișcarea pentru emanciparea femeii în România. 1848—1948*, București, Ed. politică, 1976, 163 p.

După ce o serie de studii și lucrări apărute în ultimul timp investigau unele dintre aspectele mișcării de emancipare civilă, economică, politică și culturală a femeii române, fiecare evidențiind însă necesitatea unei tratări monografice, posibilitatea realizării unei astfel de întreprinderi devenise aproape o evidență. În atare situație, Paraschiva Căncea, care, cu mulți ani în urmă, se dovedise a fi interesată de începuturile feminismului românesc, introducînd această temă în circuitul preocupărilor istoriografice actuale, își asumă responsabilitatea primei abordări monografice a complexei și amplei mișcări pentru emanciparea femeii, desfașurată de-a lungul unui secol. Realizarea este notabilă, nu numai pentru că este prima încercare de sinteză a unor probleme cu conținut și semnificații aparte, ci pentru că fixează coordonatele evoluției feminismului românesc între 1848 și 1948, cu dezederatele și formele sale de manifestare, cu izbînzile și nereușitele sale, conturînd astfel natura și dimensiunile exacte ale unei mișcări sociale, politice și culturale, precum și rolul ei în istoria României moderne și contemporane.

Demersul științific al Paraschivei Căncea evidențiază faptul că lupta femeilor române pentru emancipare a început să se manifeste și apoi să se impună ca urmare a dezvoltării economice și sociale a țării, așa încît drumul acesteia a rămas, în permanență, indisolubil legat de cursul general al înaintării și afirmării noastre istorice. De aceea, analiza întreprinsă în lucrarea de față urmează cronologia istoriei generale a patriei, feminismul constituindu-se atît ca o componentă a acesteia, cît și ca o latură, distinctă, însă, a mișcării feministe internaționale.

În paginile acestei lucrări, cel interesat poate urmări cum a evoluat în timp programul feminismului românesc, ce s-a realizat în acest sens din punct de vedere organizatoric, raporturile stabile cu mișcarea socialistă și apoi comunistă, precum și cu partidele politice ale vremii, contribuția femeii la lupta antifascistă și la victoria asupra forțelor hitleriste, și, în sfîrșit, rolul ei în vremurile de astăzi, cînd emanciparea sa deplină a făcut-o participantă activă la făurirea noii societăți.

Această simplă enumerare ne permite să observăm că femeia română a constituit o prezență activă în principalele momente ale istoriei țării, aducându-și contribuția, de fiecare dată, pe măsura posibilităților, la efortul general de progres și independență.

Lucrarea semnată de Paraschiva Căncea răspunde țelului propus, astfel încât, la ora actuală, dispunem, în sfârșit, de o primă monografie a feminismului românesc. Ceea ce i s-ar putea imputa, însă, ar fi faptul că peste ultimele trei decenii ale mișcării de emancipare a femeii s-a trecut, poate, prea repede, chiar dacă această perioadă a făcut obiectul celor mai multe cercetări. Documentată, scrisă cu responsabilitate științifică și adevărate suflătească chiar, previzibilă și explicabilă pentru un autor aplecat mai demult asupra unei teme, cartea cercetătoarei Paraschiva Căncea transformă în realitate un vechi deziderat al cercetării istorice.

Gh. I. Florescu

ION PETRICĂ, *Confluente culturale româno-polone (a doua jumătate a secolului al XIX-lea)*, București, Ed. „Minerva”, 1976, 365 p.

Studiul legăturilor, influențelor și contactelor poporului român cu vecinii săi are deja o tradiție considerabilă, însumind eforturile citorva generații de istorici. Cel privitor la relațiile româno-polone a înregistrat, mai mult decât altele, contribuții valoroase, datorate lui B. P. Hasdeu, I. Bianu, I. Bogdan, N. Iorga, P. P. Poniștescu, Th. Holban, Ilie Corfuz, Rodica Ciocan, I. C. Chițimia, M. Dan, L. Boicu. A. Csetri ș.a. Atenția a fost îndreptată mai mult asupra evului mediu și a primei jumătăți a secolului trecut, pînă la epoca lui Al. I. Cuza. Se adaugă acum o substanțială contribuție, semnată de Ion Petrică, cu privire la a doua jumătate a celui secol de mari mutații pe toate planurile, secol de preocupări și conspirații care au pus în legătură pe luptătorii pentru refacerea statului polon cu fruntașii vieții politice și culturale românești, luptători pentru unire, apoi pentru consolidarea noului organism statal. Autorul trece mai întîi în revistă etapele anterioare ale acestor relații, care urcă pînă în secolul al XIV-lea, oprindu-se mai stăruitor asupra epocii de renaștere națională, pentru a poposi îndelung asupra perioada postpașoptiste. Planul cultural se interfeează, justificat, cu cel politic. Materia e dispusă în opt capitole: I *Prologul marilor evenimente*; II *„Pentru libertatea noastră și a voastră”*; III *Pentru o nouă revoluție în Europa*; IV *Românii și polonezii în vremea lui Cuza Vodă*; V *Viața culturală a emigrației polone postinsurecționiste în România*; VI *Receptarea literaturii polone în România*; VII *Literatura română de la Vasile Alecsandri la Mihai Eminescu în Polonia*; VIII *Ecouri literare ale relațiilor româno-poloneze*. Cele mai izbutite sînt, fără îndoială, cele care privesc literatura polonă în România și literatura română în Polonia. Unele goluri în informație ar explica trecerea sub tăcere a unor fapte interesante, precum legăturile lui Kogălniceanu cu arhivarul-bibliotecar Dionis Zubrzycki din Lwow, cu Mihail Piszniowski, a cărui publicație *Pomniki historii i literatury Polskiej* era animată de același spirit ca și *Arhiva românească* (i-a și furnizat unele documente moldo-polone), cu Vincențiu Kirchmayer, spirit liberal de care îl lega o strînsă afecțiune, cu Miroszewski ș.a. Ca primă încercare de sinteză, studiul lui Ion Petrică e fără îndoială un demers meritoriu, care invită la adînciri și dezvoltări. Demnă de atenție e bibliografia polonă la care face apel.

Al. Zub

AL. ZUB, *Junimea. Implicații istoriografice. 1864—1885*, Iași, Ed. „Junimea”, 1976, 384 p.

Contribuția societății ieșene Junimea și a mentorului ei, Titu Maiorescu, la edificarea culturii românești moderne a început a fi mai temeinic cunoscută în ultima vreme și mai cu seamă în ultimul deceniu, cînd aprofundarea fenomenului junimist a cunoscut mai multe studii de anvergură și exegeze pertinente în periodicele de specialitate și în presa culturală. Începînd, în chip necesar, ca o reacție împotriva interpretărilor sociologizante și negativiste dintr-o perioadă revolută a valorificării culturale, cercetarea junimismului s-a statornicit repede pe un făgaș metodic, favorizînd astfel nu numai restabilirea adevărului, dar și o cunoaștere

mai largă, multilaterală chiar, a fenomenului, potrivit anvergurii plurivalente pe care a avut-o în epocă. Interpretările din ultima vreme, dar mai ales abordarea unor aspecte noi din activitatea Junimii, au dus la concluzii revelatoare, care profilează de pe acum această societate, pe noi coordonate, a căror amploare abia dacă era bănuită pînă acum. O dovadă în acest sens o constituie și recenta exegeză a lui Alexandru Zub consacrată activității istoriografice a Junimii. Sinteză de excepțională bogăție și de aleasă erudiție, cartea istoricului ieșean proiectează dintr-o dată noi lumini asupra Junimii, îmbogățindu-i substanțial fizionomia.

Temeinica analiză a lui Alexandru Zub demonstrează pentru prima dată ceea ce se accepta foarte rar pînă în prezent și cu exagerată prudență și anume că societatea ieșeană nu a avut doar restrînse și pasagere preocupări în domeniul istoriei, ci un rol important în dezvoltarea istoriografiei românești. Influența junimismului s-a răsfrînt nu numai asupra literaturii sau a filozofiei, sociologiei, politicii etc., ci în bună măsură și, uneori în chip determinant, asupra fenomenului istoriografic. Cunoașterea adecvată a acestui curent nu e posibilă deci fără investigarea completă a *implicațiilor istoriografice* ale Junimii, după cum în analiza evoluției științei istorice românești nu poate fi ocolit acest moment. Resursele intime ale acestei relații se evidențiază de la sine din examenul critic la care sînt supuse de autor atît manifestările majore cît și cele de mai mică însemnătate, dar nu și lipsite de semnificație, ale societății ieșene. Destule pagini din „Convorbiri literare”, „Prelecțiunile” și alte înfăptuiri pe tărîm istoriografic atestă indubitabila contribuție a Junimii la dezvoltarea disciplinei pe parcursul celor două decenii de rodnică activitate ieșeană. Contribuțiile științifice ale unor istorici de seamă (Xenopol, Onciul, I. Bogdan etc.) stau în directă legătură cu Junimea, începutul activității altora de aceeași importanță (C. Giurescu, Pârvan etc.) se circumscriu aceluiași curent, ca să nu mai vorbim de numărul mare al personalităților care au cultivat istoria pe acest plan (Eminescu, Lambrior, Philippide etc.). Apoi, fapt semnificativ, cea dintîi sinteză de istorie românească se constituie, treptat, în paginile „Convorbirilor” junimiste; ea a rămas pentru multă vreme un model de structurare metodică a materiei, fertilizînd demersurile ulterioare pe acest tărîm. Sub semnul aceluiași preocupări se înscriu și înfăptuirile din domeniile etnopsihologiei, istoriei civilizațiilor, filozofiei culturii, teoriei istoriei, metodologiei, criticii învățămîntului etc.... Așadar, cîștigurile științifice din complexa problematică a disciplinei se leagă organic de acest curent căruia spiritul critic i-a conferit forța necesară și i-a definit fizionomia, întocmai cum același spirit critic a trebuit să prezideze activitatea istoriografică stabilindu-i făgașul care avea să-i condiționeze progresul. „Spiritul critic, observă autorul cărții, e marea sa zestre științifică și culturală, iar porunca adevărului — un veritabil testament moral” (p. 14). Este tocmai ceea ce a reușit să demonstreze Alexandru Zub la capătul unui demers științific în care erudiția, talentul și, nu în ultimul rînd, același... spirit critic se împletesc în permanentă, conducînd la o sinteză de excepție, cu idei și observații ce vor stimula, neîndoiehnice, exegeza în domeniile adiacente. Pentru că *momentul* Junimii reclamă în această privință alte investigații, de aceeași anvergură care, în totalitatea lor, să ducă la definirea completă a acestui complex și atît de important curent din istoria culturii românești moderne.

I. Caproșu

I. ZAMFIRESCU, V. CÂNDEA, V. MOGA, *Ateneul român*, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1976, 251[—253] + ilustrații în afara textului.

După cîteva articole și broșuri, Ateneul român beneficiază, în sfîrșit, de o lucrare științifică pe măsura rolului și prestigiului ce l-a avut în cultura românească. Dacă nu putem fi de acord cu autorii că această lucrare e o monografie, cum este ea subîntitulată, sîntem datori să subliniem că ea este, cea dintîi cercetare temeinică, întreprinsă cu mîgală și pasiune, asupra unei instituții care a fertilizat mai bine de 80 de ani cultura românească. Căci Ateneul Român a fost, cum se sublinia în 1944, la sărbătorirea a 80 de ani de existență, „una din creațiunile cele mai strălucite ale inițiativei particulare, ale efortărilor și sacrificiilor oamenilor de bine și de acțiune. El a luat ființă la 28 ianuarie 1865, odată cu conferința lui Constantin Esarcu, căruia îi revine în primul rînd meritul ideii și realizării... Ateneul Român a îndeplinit misiunea unui puternic focar de lumină,

contribuind la sporirea prestigiului geniului românesc...“ și rămânând și azi „o prezență tutelară“ a spiritualității românești; căci, „mai presus de toate, subliniază Virgil Cîndea în *Cuvînt înainte*, Ateneul Român a creat tradiția universității populare (și) a obișnuit publicul larg cu disciplina educației permanente, instituție fundamentală a societății românești contemporane...“.

Introdus în problematica lucrării printr-un scurt *Cuvînt înainte*, semnat de Virgil Cîndea (p. 5—12), cititorul este călăuzit apoi pe parcursul istoric al Ateneului Român cu competența și căldura particulare ale unui fost ateneist, Ion Zamfirescu, autorul primei părți a cărții (*Ateneul Român — capitol de istorie culturală românească* (p. 13—132), cea de a doua parte a ei, cea documentară (*Anexe*) intitulată *Ateneul Român în date și cifre (1865—1949)* (p. 133—231) datorindu-se fostului secretar al Ateneului între anii 1926 și 1949, care a întocmit și cuprinzătorul indice al cărții (p. 235—251).

Aceasta fiind contribuția științifică a fiecărui autor, indicată atât la începutul fiecărei secțiuni a volumului cît și la *sumarul* lui, cititorul nu poate fi decît nedumerit citind pe supracopertă „I. Zamfirescu, V. (!) Cîndea, I. Moga, *Ateneul Român*“, iar pe pagina de titlu „*Ateneul Român*. Monografie, întocmită de Virgil Cîndea, Ion Zamfirescu, Vasile Moga, sub îngrijirea lui Vasile Moga“. Acest... rebus ar putea fi dezlegat, poate, de... redactorul de carte, dar, oricum, el rămîne o ciudățenie, mai ales atunci cînd e vorba de oameni de cultură atât de bine cunoscuți și de venerabilul Ateneu.

Bogat ilustrată (peste 100 de fotografii și alte numeroase reproduceri), cartea constituie o contribuție importantă la cunoașterea acestei prestigioase ctitorii culturale românești, fiind deosebit de utilă cercetătorului și sugerîndu-i, în același timp, lărgirea investigației la dimensiunile pe care le-a cunoscut acest fenomen cultural în sensul, mai ales, al difuziunii sale cu totul excepționale în spațiul geografic românesc. Cercetările locale vor fi stimulate, desigur, de această carte întocmită cu rigoare și dăruire, ducînd astfel la cunoașterea completă a instituției Ateneului, deci spre acea monografie cuprinzătoare reclamată, între altele, de amploarea pe care a cunoscut-o în timp și spațiu acest mare capitol de istorie culturală românească.

I. Caproșu

General ALEXANDRU CERNAT, *Memorii. Campania 1877—1878*. Ediție îngrijită, cuvînt înainte și notă biografică de general-maior doctor CONSTANTIN OLTEANU, București, Ed. militară, 1976, XL+41 p.

Născut la 17 ianuarie 1828 la Galați, mort la 8 decembrie 1893, generalul Alexandru Cernat îmbogățește memorialistica războiului pentru independență cu un mănunchi de însemnări lapidare. După cum observă îngrijitorul ediției, general-maior Constantin Olteanu, aceste însemnări „pot constitui pentru cercetătorul de azi o sursă importantă și utilă de informații“ privitoare, îndeosebi, la „tratarele directe pe care generalul Alexandru Cernat le-a dus cu marele duce Nicolae, comandantul șef al armatei ruse pe teatrul de operații din Balcani, în legătură cu satisfacerea cererii comandamentului rus de angajare a armatei române în operațiile de la sud de Dunăre; dispunerea armatei române în jurul Plevnei și participarea ei la luptă; colaborarea româno-rusă; contactele avute de generalul Alexandru Cernat cu unele personalități militare ruse etc.“ (p. VI).

Cititorul mai mult sau mai puțin avizat va reține, între altele, din însemnările generalului Cernat că el s-a opus: declanșării atacului (care avea să eșueze) din ziua de 30 august 1877 (p. 11), ridicării asediului Plevnei (p. 19) și atacului din 4 octombrie al Diviziei a 4-a împotriva redutei Grivița nr. 2, atac nereușit și soldat cu mari pierderi (p. 27—28).

Ediția însemnărilor generalului Alexandru Cernat se deschide cu o schiță biografică și este însoțită de adnotări foarte utile.

L. Boicu

Din lupta poporului român pentru cucerirea independenței de stat, 1877—1878. Documentar. Texte extrase din cărți și presă, Galați, (Biblioteca „V. A. Urechia”), 1976, 204 p.

Apărut în preajma festivităților legate de centenarul războiului de independență, ca un *Cuvânt înainte* de N. Oprea, volumul oferă o culegere de texte la îndemina celor interesați să cunoască marele eveniment de acum un secol atît prin mărturiile contemporane, cît și prin judecățile de mai târziu. Cu acestea din urmă își începe volumul, reunind într-un prim capitol *Documente de Partid despre lupta pentru independență* (p. 9—23). Al doilea cuprinde texte privitoare la *Independența, suveranitatea și pacea, principii ale politicii interne și externe a României în anii 1870—1876* (p. 25—48), semnate de V. Boerescu, T. Maiorescu, Ioan Ghica, Lascăr Catargiu, G. Costaforu, M. Kogălniceanu și N. Ionescu, sau apărute în presă anonim. Următorul reunește documente despre *Cucerirea independenței prin lupta armată, o necesitate impusă* (p. 49—102), documente subscrise de M. Kogălniceanu, Ion Brătianu, N. Ionescu, Vasile Maniu. Al patrulea grupează texte sub titlul: *Independența a fost proclamată; apărarea ei, țelul suprem al întregului popor*. Semnatari: M. Kogălniceanu, D. Ghica, N. Codreanu, marele duce Nicolae, țarul Alexandru II, T. C. Văcărescu, domnitorul Carol, Moise Grozea, G. Dămian, C. Căplescu, G. Missail ș.a. Următorul se referă la *Presa română despre războiul independenței* (p. 103—143) și cuprinde știri și comentarii din ziarele: *Românul, Presa, Gazeta Transilvaniei, România liberă, Telegraful, Dorobanțul, Războiul, Vocea Coturliului*. Al șaselea regroupează alte știri sub titlul: *Ecouri în presa și literatura străină* (p. 145—184), dînd excerpte din *L'Italia, Politik, Der Osten, Fanfulla, Daily News, Fremdenblatt, Die Presse, Neues Wiener Tageblatt, Il Diritto, Angsbürger Allgemeine Zeitung, Le Danube, Pester Lloyd, Telegrammes, Daily Telegraph, Berliner Tageblatt, Le Bien Public, Morning Post*. În fine, al șaptelea capitol definește, prin texte semnate de M. Kogălniceanu, I. Ghica și Eraclie Arion, *Activitatea diplomatică pentru recunoașterea independenței României* (p. 185—199). Nu se înțelege de ce această compartimentare, întemeiată pe criterii cronologice, nu se reflectă și în *cuprins*, după cum nu se înțelege de ce, în locul autorului (sau autorilor), se menționează doar că lucrarea a fost întocmită „în cadrul Serviciului completarea, organizarea colecțiilor și informare bibliografică”. Cu atît mai mult cu cît este vorba de o culegere realmente utilă pentru profesori, studenți, îndrumători culturali și alte categorii de cititori.

Al. Zub

TEODOR VARGOLICI, *Ecourile literare ale cuceririi independenței naționale*, București, Ed. „Eminescu”, 1976, 301 p.

Publicat în preajma centenarului independenței de stat a României, volumul încearcă să sintetizeze reflexele pe care lupta pentru împlinirea acestei vechi aspirații le-a putut produce în operele scriitorilor noștri, de la „cronicile bătrîne” din veacul de mijloc pînă la semnificațiile contemporane ale reflectării acestei lupte în literatură. Cu un remarcabil efort de cuprindere și sistematizare, autorul recapitulează tradițiile literare ale ideii de independență națională (p. 7—32), trecîndu-i în revistă pe cronicari și pe erudiții școlii ardelenne, pentru a poposi mai stăruitor asupra literaturii din epoca renașterii naționale, în ideea de a releva raportul dintre scriitorii acelei epoci și „sfînta pricină a independenței”, cum numea Bălcescu, marele desiderat al generației pașoptiste. Fiindcă, observa tribunul, fericirea presupune libertate, iar libertatea nu se dobîndește decît prin luptă. Pînă ce această luptă s-a fie încredințată dorobanților de la Plevna, Rahova și Smîrdan, ea s-a desfășurat sub diverse alte forme, mobilizînd în primul rînd pe scriitori. „Atitudinea cea mai izbitoră la scriitorii români — observa T. Vianu — este atitudinea luptătoare și sentimentul care îi urmărește mai insistent este acel al participării la viața întregă a poporului lor, în trecutul și în luptele lui contemporane” (*Opere*, III, 1973, p. 461). Un sondaj mai adînc, relevă ecouri folclorice ale acestei atitudini (p. 33—50). Un altul demonstrează ținuta civică a scriitorilor (p. 51—67), mai ales a celor din epoca pașoptistă. Viziunea lui Emi-

nescu, asupra eforturilor libertare desfășurate la Dunărea de Jos e schițată într-un capitol distinct (p. 68—81), ca și opera lui V. Alecsandri de „cîntăreț al ostașilor noștri” (p. 82—94) ca și aceea a lui Al. Macedonski, dedicată luptei pentru independență (p. 95—103), ca și „glasul poezilor” mai modeste: G. Sion, Delavrancea, I. C. Negruzzi, Ioan Nenițescu, G. Baronzi, N. T. Orășanu, N. Pruncu, N. Șoimescu, V. D. Păun, I. P. Bancov, C. Cîrlova, N. Predescu, N. Scurtescu, Pantazi Ghica, I. M. Bujoreanu, Bonifaciu Florescu ș.a. (p. 104—118). Alte capitole privesc „reconstituiri epice” inițiate de G. Coșbuc, Duiliu Zamfirescu, N. Gane, M. Sadoveanu, Em. Gîrleanu, Jean Bart, Gala Galaction, Ion Pas, N. Tăutu ș.a. (p. 119—140), contribuția dramaturgiei (p. 141—156), solidaritatea națională a scriitorilor din Transilvania (p. 157—171), oglindirea aspectelor negative ale epocii războiului de independență (p. 172—181), atitudinea lui I. L. Caragiale (p. 182—189), îndemnul lui Al. Odobescu (p. 190—197), preocuparea lui G. Coșbuc pentru epopeea națională (p. 198—216), ideea regenerării morale la Diuliu Zamfirescu (p. 217—230), povestirile lui M. Sadoveanu (p. 231—239), evocările lui E. Gîrleanu și J. Bart (p. 240—250), problematica specifică a lui Gala Galaction (p. 251—259), ecourile peste decenii (p. 259—278), demersurile literare vădînd compasiune și protest față de destinul veteranilor (p. 278—286), evocări recente ale războiului de independență (p. 287—301): Victor Eftimiu, Al. Andrițoiu, Ion Brad, Victor Tulbure, Radu Boureanu, Andrei Ciurunga, M. Tarangul ș.a., spre a se conchide că „timp de un secol, din 1877 și pînă astăzi, idealul independenței și suveranității naționale a avut un puternic și permanent ecou în literatura română” (p. 301).

E un demers meritoriu, la care vor putea apela cu folos diferite categorii de cititori, în dorința de a înțelege mai profund semnificația cuceririi independenței naționale, acum un secol, și solidaritatea noilor generații cu lupta seculară pentru libertate a poporului român. Trecutul îndeamnă la acte concordante.

Al. Zub

BARBU THEODORESCU, *Nicolae Iorga, 1871—1940, I, [biobibliografie]*, București, Ed. științifică și enciclopedică și Ed. militară, 1976, 576 p.

După *Bibliografia* publicată în 1935—1937 (2 vol.), astăzi rarismă, după o foarte utilă *Bibliographie des travaux de N. Iorga en langues étrangères* (Académie Roumaine, *Bulletin de la section historique*, XXII, 1941), după numeroasele contribuții biografice publicate între timp (*Un concurs universitar celebru* — Nicolae Iorga, București, 1944; *Contribuțiuni la cunoașterea strămoșilor lui Nicolae Iorga*, București, 1948; *Nicolae Iorga și educația maselor*, București, 1967; *Nicolae Iorga*, București, 1967; *Biografia școlară a lui N. Iorga*, București, 1970) și după cele câteva volume reeditate din imensa operă a cărturarului, căruia a avut șansa de a-i fi o vreme secretar, profesorul Barbu Theodorescu dă acum la lumină un prim volum din vasta bibliografie a lui Nicolae Iorga, volum cuprinzînd 1391 de titluri de cărți, în sensul de scrieri de sine stătătoare, adunate sub copertă proprie (fie acestea și extrase), indiferent de numărul paginilor. În bibliografia de acum patru decenii, se indicau 1033 cărți și broșuri, 12.755 articole și 4.963 recenzii, apărute din 1890 pînă în 1934. În cea din 1976, cercetarea a fost extinsă și asupra intervalului 1935—1940, pentru a regura astfel ceea ce s-ar putea numi bibliografia esențială a prodigiosului cărturar. Un alt volum ar urma să cuprindă referințele, nu mai puțin numeroase, la viața și opera acestuia, spre a da măsura exactă a activității unui titan al gândirii și faptei românești, despre care istoricul oxfordian Poynter spunea, prezentîndu-l în 1930, că e „un bărbat în multe învățat și a multe scriitor”, unul care a scris opere istorice în patru limbi, mergînd pînă la izvoarele cele mai ascunse, împletindu-și numele cu însăși istoria. Căci istoricul, scriitorul N. Iorga a fost în același timp și un mare îndrumător al neamului său, un om politic și un prodigios factor de energie națională. A-i consemna cu minuție și pietate manifestările în ordinea scrisului și în afara acesteia e o sarcină pe care B. Theodorescu și-a asumat-o de mult. Volumul la care ne referim e încă o dovadă. „Pe scurt — mărturisește autorul — am încercat să oferim informația esențială despre apariția fiecărei cărți și broșuri, răspunzînd rigorilor clasice ale *biografiei*. Chiar și adaosul unor date cu privire la geneza

respectivelor scrieri se subordonează principalului obiect al bibliografiei noastre, care își propune să fie, în primul rând, un *instrument de lucru* la îndemina cercetătorilor în domeniile istoriei, politologiei, economiei, literaturii etc." (p. 13).

După lămuririle din prefață, interesante și pentru filonul lor autobiografic, volumul cuprinde o amplă cronologie (p. 15—123), care ghidează pe cercetător în meandrele unei existențe de unică ferveare, cu excerpte definitorii și aprecieri care fac din ea un auxiliar prețios. Bibliografia propriu-zisă regroupează tematic opera cărturarului, potrivit unei structuri degajate din specificul demersurilor sale, fiecare capitol debutând cu ceea ce se anunță a fi scrierea de bază în domeniul respectiv. Se dau astfel, mai întâi, titlurile cu privire la teoria istoriei (p. 127—136), apoi cele de istorie universală (studii de sinteză, generalități, antichitate, evul mediu, Imperiul bizantin, cruciade, Imperiul otoman, istoria modernă și contemporană, istoria statelor balcanice, relații internaționale, (p. 137—217), urmate de capitolul cel mai bogat, privitor la istoria românilor, înfățișată cronologic (p. 218—352). Un capitol distinct se referă la materiile înrudite (istoria agriculturii, istoria armatei, istoria ecleziastică, istoria comerțului românesc, istoria dreptului, istoria industriei, istoria învățămîntului, p. 353—381). Capitele speciale privesc literatura (p. 382—414), etnografia și folclorul (p. 418—419), istoria artei (p. 420—430), istoria literaturii (p. 431—468), discursurile politice (p. 469—491). Un indice, utilizabil alături de *cronologie* din fruntea volumului, regroupează materia cronologic (p. 492—520), iar un indice de nume proprii, complementar, stă la îndemina celor interesați (p. 521—573).

„Un viitor volum, consacrat referințelor critice din publicațiile românești și străine, va rotunji profilul bibliografiei noastre, surprinzînd ecoul operei în epocă și posteritate”, se spune în prefață (p. 14), ceea ce înseamnă că se renunță deliberat la numeroasele scrieri risipite în peste 700 de periodice : ziare, reviste, anuare universitare, anale academice, buletine și acte ale congreselor internaționale, volume omagiale etc. E oare cu puțință ? Opera cea mai amplă din istoria culturii noastre și una din cele mai bogate și mai fecunde din istoria lumii nu merită o bibliografiere completă ? Întrebarea e cu atât mai legitimă cu cît autorul acestui volum a și făcut imensul travaliu de sistematizare a datelor respective, convins ca și noi, că ele se cuvin a fi puse în circulație. Cercetarea nu s-ar putea dispensa de ele.

Al. Zub

MARCEL GH. MORĂRAȘU, *Clubul C.F.R. „Unirea” (1896—1976)*, Iași, 1976, 96 p.

Cluburile muncitorești, autentice focare de cultură, instrucție și organizare a clasei muncitoare, au contribuit, încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, la afirmarea și ridicarea necontenită a mișcării revoluționare din România. Rolul și locul lor în ansamblul formelor de manifestare a activității muncitorești au fost nu o dată evidențiate, astfel încît, apariția unei lucrări care abordează evoluția în timp, sub toate aspectele, a unui club muncitoresc poate fi considerată, încă de la început, ca o realizare meritorie, cu atât mai mult cu cît prin aceasta se aduc noi mărturii privitoare la istoria uneia dintre primele citadele ale mișcării muncitorești din țara noastră — Pașcani. Cu minuțiozitate și pasiune, Marcel Gh. Morărașu a reușit, după îndelungi investigații în biblioteci și arhive, să refacă, chiar dacă uneori informațiile se dovedesc a fi lacunare, activitatea Clubului C.F.R. „Unirea” din Pașcani, de la fondarea acestuia, în 1896, și pînă în zilele noastre. Întreprinderea, deloc ușoară, impune din capul locului precizarea că înființarea acestei instituții n-a fost întîmplătoare, atîta timp cît evoluția procesului de afirmare a ceferiștilor pășcăneni în viața socială, politică și culturală a orașului de pe Siret devenise o realitate, care impunea ca necesară organizarea activității lor culturale, educative etc. Urmărind cursul tuturor formelor de manifestare ale Clubului „Unirea”, Marcel Gh. Morărașu evidențiază faptul că acestea, de-a lungul anilor, au contribuit nu numai la culturalizarea și educarea muncitorilor ceferiști, ci au influențat direct formarea conștiinței lor de clasă.

Meritul autorului este acela că a urmărit evoluția clubului, în cele opt decenii de existență, în strinsă legătură cu desfășurarea vieții social-politice a Pașcanilor, relevând atât raporturile cefeștilor din acest centru muncitoresc cu mișcarea socialistă și cea sindicală, cât și prezența lor la evenimentele survenite în timpul răscălei din 1907, în zilele grevei generale din toamna anului 1920 sau în cursul luptelor purtate de cefești și petroliști în ianuarie—februarie 1933. Excursul întreprins de Marcel Gh. Morărașu, încheiat cu expunerea realizărilor obținute de această instituție culturală în anii socialismului, se adaugă, ca o reușită, acelor cercetări care urmăresc elucidarea activității de ansamblu a instituțiilor și organizațiilor muncitorești din România.

Gh. I. Florescu

Pagini de eroism din primul război mondial: Colonel ALEXANDRU NICULESCU, *Luptele de la Jiu 1916*, București, Ed. militară, 1976, 129 [—131] p.; Colonel dr. VICTOR ATANASIU, *Bătălia din zona Bran-Cîmpulung*, București, Ed. militară, 1976, 140 [—141]p.

Editura militară a deschis, credem, o serie de apariții dedicată marilor bătălii duse de armata română în primul război mondial. La împlinirea a 60 de ani de la campania din 1916, cărțile referitoare la bătălia din zona Bran-Cîmpulung și la luptele de la Jiu, readuc în memoria noastră episoade eroice ale participării României la război, cu scopul desăvârșirii unității național-statale. În august-octombrie 1916, la Merișor, Surduc, bazinul Petroșani, Tg. Jiu ș.a., armata română a înscris fapte de vitejie, obținând strălucite succese. În toamna lui 1916, timp de peste o lună, în luptele de amplasare dintre Bran și Dragoslavele și de la porțile Cîmpulungului, militarii români s-au opus cu înverșunare pătrunderii diviziilor germane în defileul respectiv, zădărniciind planul lui Falkenhayn.

Populația din aceste zone a ajutat permanent trupele noastre în ce privește aprovizionarea, culegerea de informații și a participat chiar la lupte, contribuind astfel la sporirea capacității lor de luptă.

Paginile celor două cărți reprezintă, în același timp, o redare veridică a acestor fapte de vitejie, cu elemente noi ca urmare a valorificării unor documente de arhivă. După cum se știe, campania din 1916 s-a încheiat defavorabil pentru România, datorită, în primul rînd, nerespectării de către aliați a angajamentelor luate în preajma intrării noastre în război. Deși la începutul lui decembrie trupele germane au intrat la București, România, redusă teritorial la Moldova, n-a putut fi ocupată în întregime; statul român a continuat să existe. Luptele din toamna lui 1916, rezistența dîră a armatei române la Jiu, Bran, Dragoslavele, ca și în celelalte bătălii ale acestei campanii, au zdruccinat forțele Puterilor Centrale din zonă, fapt recunoscut de însuși Ludendorff, în amintirile sale: „Cu toată victoria noastră asupra armatei române, noi eram mai slabi ca înainte în ceea ce privește desfășurarea generală a războiului”. În prima jumătate a anului 1917, armata română, într-un efort general al poporului român și ajutată din exterior, s-a refăcut și a raportat victoriile de importanță fundamentală de la Mărăști, Mărășești și Oituz. Singele vărsat în luptele de la Jiu și în bătălia din zona Bran-Cîmpulung n-a curs în zadar.

Cele două cărți se adresează publicului larg cititor, cu precădere tineretului, pentru care memoria ostașului român, căzut la datorie în apărarea pămîntului strămoșesc, va rămîne veșnic vie.

I. Agrigoroaiei

IOAN SCURTU, *Din viața politică a României. Intemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918—1926)*, București, Ed. „Litera”, 1975, 198 p.

Alături de acele lucrări, publicate în ultimul timp, ce privesc ansamblul vieții politice românești dintr-un interval distinct sau activitatea unor partide politice care au ființat în perioada interbelică, cartea lui Ion Scurtu, cunoscut cercetător al realităților politice românești din anii ce au urmat primei conflagrații

mondiale, s-a dovedit a fi, de la început, bine primită de toți cei interesați de trecutul nostru istoric. Dealtfel, abordarea acestei teme nu a fost întâmplătoare. În ultimul timp, necesități impuse de cursul istoriografiei actuale au determinat manifestarea unui interes deosebit față de investigarea activității partidelor politice. Fără abordarea tuturor aspectelor pe care le incumbă studiarea partidelor politice, nu poate fi reconstituit, în totalitatea sa, tabloul ansamblului evoluției postbelice a țării. De aceea, lipsa unor lucrări monografice, al căror obiect să-l fi constituit investigarea activității formațiunilor politice burgheze, continuă a fi învederată, cu tot mai multă acuitate, de istorici, politologi, economiști, sociologi etc.

Înainte de orice alte considerații, trebuie să remarcăm faptul că lucrarea în discuție reprezintă prima monografie care tratează istoria unui partid politic, publicată în țara noastră în ultimele decenii. Investigând activitatea Partidului Țărănesc, de la fondarea acestuia și pînă la fuziunea sa cu Partidul Național, Ioan Scurtu reconstituie imaginea complexă a unei organizații politice burgheze, care exclude, prin însăși construcția sa riguros științifică, exagerările exaltante sau denigratoare, dîndu-ne posibilitatea să cunoaștem adevărul asupra unei organizații politice care a influențat, prin activitatea sa, evoluția generală a țării. Caracterizată de o profuziune de evenimente și fenomene istorice, perioada cercetată i-a impus autorului o documentare îndelungată, care impresionează prin diversitatea surselor și bogăția informațională în stare să suplinească faptul că la ora actuală nu dispunem, încă, de arhivele partidelor politice. Depășind deci greutatea aproape insurmontabile, care au presupus curaj, pasiune și spirit critic, Ioan Scurtu oferă celor interesați tabloul complet al activității formațiunii politice țărăniste, stabilind consecințele constituirii sale asupra mutațiilor structurale survenite în sistemul partidelor politice burgheze după primul război mondial, conținutul și semnificația doctrinei și a principiilor programatice formulate de conmișionii lui Ion Mihalache, raporturile intervenite între această grupare și celelalte partide politice, precum și evoluția sa de ansamblu. În strînsă conexiune cu toate acestea, autorul reconstituie circumstanțele fondării grupării țărăniste, structura sa internă și compoziția socială, cu fluctuațiile inerente oricărui început, evoluția sa organizatorică și impunerea treptată și sigură în sistemul partidelor politice burgheze, care, privit din afară și făcînd abstracție de permanentele frămîntări interne, părea un adevărat convoi care devenea neliniștit și dispus să întreprindă ceva pentru „îndreptarea” țării, doar în preajma schimbărilor de guvern. Autorul surprinde și fixează măsura exactă a curentului și a acțiunilor țărăniste, limitele și reușitele acestora, alunecarea treptată, pînă la confundare, a unei formațiuni politice adevărate la luptei de clasă spre politicianismul specific peisajului politic românesc. În sfîrșit, Ioan Scurtu analizează cauzele și desfășurarea pertractărilor și tratativelor inițiate de formațiunea țărănistă în cei aproape opt ani de existență, substratul acestora și semnificația fuziunii survenite în octombrie 1926 și concretizată în fondarea Partidului Național Țărănesc. Relevînd doar cîteva dintre ideile cărții, se poate lesne observa că rezultatele cercetării întreprinse în paginile lucrării de față prezintă o importanță aparte pentru lărgirea și elucidarea a numeroase aspecte ale istoriei contemporane a României. Analiza unui partid politic, considerat ca o parte integrantă a mecanismului social-politic definitoriu pentru o etapă istorică distinctă, presupune luarea în studiu a unei largi sfere problematice, care depășește aria istoriei politice, contribuind la cunoașterea activității clasei muncitoare și a celorlalte forțe progresiste ale țării. Lucrările de acest gen sînt reclamate cu stringență acum cînd se impune a fi elaborată *Istoria României*.

Volumul în discuție, formă prescurtată a unei teze de doctorat unanim apreciată, reprezintă rodul unor stăruitoare investigații științifice, care se impune ca o reușită deplină. Prin temeinicia concluziilor, prin franchețea și probitatea profesate de autor, această carte stă sub semnul adevărului științific, remarcîndu-se prin ordonare, coerență, prin rostul judecăților de valoare și conținutul de idei.

Gh. I. Florescu

AL. GH. SAVU, *Sistemul partidelor politice din România, 1919—1940*, Bucu-rești, Ed. științifică și enciclopedică, 1976, 258 p.

Plecînd de la precizarea coordonatelor definitorii ale sistemului partidelor politice dintr-o perioadă istorică distinctă, Al. Gh. Savu ne relevă, pe măsură ce analiza întreprinsă lărgeste cadrul demersului său științific, imaginea evoluției vieții politice românești, refăcută dintr-un unghi adesea evitat pînă astăzi. Și nu întîmplător, întrucît, pînă în momentul de față, nu s-a ajuns la o unanimitate de vederi asupra conținutului și a accepțiunii conceptului de sistem al partidelor politice. Lucrările deja publicate pe această temă, în multe țări ale lumii, evidențiază această stare de fapt, cu atît mai mult cu cît autorii sînt cînd istorici, cînd sociologi, cînd politologi, circumstanță care a întîrziat, poate, ca toate punctele de vedere să devină convergente, deși, cu timpul, s-au statormicit și viziuni care indică o oarecare conciliere. Nici istoricii, chiar, nu acceptă, toți, același fond pentru o noțiune destul de recent introdusă în sfera cercetării istorice, sociologice sau politologice. În cazul de față, avem de a face cu prima lucrare publicată în țara noastră pe această temă, de către un istoric, ale cărui preocupări și rezultate constituie, înainte de toate, argumente dintre cele mai clovente, ale unei reușite depline. Al. Gh. Savu, autor al unor valoroase lucrări monografice sau studii de sinteză, în care, întotdeauna, sînt formulate concluzii clarificatoare, are și avantajul de a fi investigat și, deci, cunoscut, o perioadă destul de mare a evoluției istorice a României, condiție *sine qua non* pentru oricine ar întreprinde un demers științific, asemănător celui în discuție.

Încă de la început, trebuie remarcat faptul că autorul încearcă, pentru prima dată în istoriografia noastră, a fixa cadrul precis de cercetare impus de conceptul de sistem al partidelor politice, formulînd fundamentul teoretic al acestei noțiuni, specifice istoriei, totul raportat materialismului istoric. Bineînțeles, acest cadru poate fi lărgit, chiar modificat, cum dealtfel se precizează în lucrare. Autorul însă nu și-a propus a trata absolut toate aspectele pe care le comportă analiza sistemului partidelor politice ale României interbelice, precizînd că a luat în studiu „un număr limitat de probleme, selecționate potrivit însemnătății lor în raport cu tema enunțată în titlu” (p. 9). Așadar, urmărind să clarifice trăsăturile constante și proprii sistemului organizațiilor politice românești dintre cele două războaie mondiale, Al. Gh. Savu a fost nevoit să descifreze tabloul deconcertant al unei vieți politice lipsită adesea de idei programatice și unitate de conducere, caracterizată de o prelungită criză de autoritate, care evolua, ineluctabil, către dispariția sistemului politic multipartid. Încercînd a evidenția schimbările imanente survenite în evoluția sistemului partidelor politice între 1919 și 1940, autorul a trebuit să depășească unele dificultăți datorate compoziției eteroclită a structurii politice românești, caracterizată de o alcătuire eterogenă, care, dincolo de sincretismul unor principii sau de mimetismul unor manifestări politice concrete, întreținea un climat de diluție, prielnic afirmării unor tendințe sau chiar acțiuni sedicioase. Conformismul politic, compromisurile, lipsa de principii precise, și, de aici, afirmarea unei permanente propensiuni disidențiale, completeau tabloul vieții politice românești din intervalul celor două decenii interbelice, solicitînd, în cazul de față, pe lîngă o cunoaștere perfectă a perioadei, o mare putere de sinteză și decizie. Avînd în vedere toate acestea, autorul și-a concentrat în mod deliberat analiza asupra unor constante ale evoluției partidelor politice, fiind astfel explicabil eludată prezentarea detaliată a activității fiecărei formațiuni în parte. S-a urmărit, așadar, după declarațiile autorului, în primul rînd, procesul agravării disocierii intrinsece a celor mai multe dintre partidele politice și intensificarea compromiterii sistemului multipartid, pentru a se trece apoi la evidențierea incapacității organizațiilor politice democratice de a se opune forțelor prodicatoriale și a salva regimul parlamentar. Cercetarea întreprinsă în lucrarea discutată este fundamentată pe analiza pertinentă a cadrului general economic și politic, modalitate de investigare ce a facilitat desprinderea și evidențierea caracteristicilor peisajului politic românesc, atît de diversificat și complicat. Numai așa a fost posibil, dealtfel, să se observe că sistemul de partide conturat la sfîrșitul primei conflagrații mondiale corespundea, într-o măsură mult mai mare, noii etape evolutive a României. Urmărind apoi procesul dispariției conservatorismului, precum și al afirmării socialismului și a țărănismului,

în lucrare se evidențiază că accentuarea stratificării și a diversificării social-economice a constituit una dintre cauzele regroupărilor produse în interiorul și între partidele politice, în anii 1919—1940. Deși, în linii generale, evoluția sistemului partidelor politice tindea spre o configurație care se apropia de forma sa clasică, nu s-a ajuns, conchide autorul, în toată perioada cuprinsă între cele două războaie mondiale, la structurarea unor forme tipice sistemelor de partide existente în țările occidentale. Sesizând în cadrul sistemului partidelor politice diferite tendințe distinctiv, care particularizau anumite grupări politice, în funcție de clasele pe care le reprezentau sau după scopurile coalițiilor lor, ținând cont, în același timp, în tot cursul analizei sale, de rolul instituțiilor monarhice și parlamentară, de neconcordanța între decizia regelui și a corpului electoral etc., Al. Gh. Savu conchide, întru totul justificat, că sistemul partidelor politice a fost perimat în raport cu realitățile românești interbelice, frînând dezvoltarea normală a vieții politice.

Un spațiu larg este acordat confruntării între forțele politice democratice și revoluționare și cele dictatoriale, precum și analizei condițiilor în care s-a ajuns la dizolvarea partidelor politice și trecerea la o nouă fază a evoluției vieții politice românești, în care, chiar dacă unele formațiuni politice au continuat să ființeze, nu s-a mai ajuns la refacerea cunoscutului sistem al partidelor politice.

Cartea la care ne referim reprezintă rezultatul unor cercetări îndelungate și stăruitoare, care au pretins autorului, dincolo de informația exactă, cutezanță și fermitate în formularea judecăților, franchise și tăria de a recunoaște că „cine nu își asumă riscul erorii nu trebuie să pornească în căutarea adevărului” (p. 11). *Sistemul partidelor politice în România* este o carte plină de idei și concluzii judicioase și care, pe lângă că îndeamnă sau predispune la reflecție, sugerează viitoare direcții posibile de cercetare. Desigur, așa cum rmărcă și autorul, elucidarea unora dintre aspectele înveredate deja în prezentul volum va necesita extinderea investigațiilor și depășirea unor dificultăți datorate lipsei monografiilor partidelor politice, componente ale sistemului de partide caracteristic intervalului 1918—1940. Chiar în aceste circumstanțe, însă, monografia la care ne-am referit reprezintă o lucrare valoroasă, documentată, structurată cu mult discernământ, adăugându-se acelor realizări istoriografice, din ultimul timp, care impun adevărul într-un domeniu unde concluziile hiperbolice sau conjecturale mai puteau fi, încă, întâlnite.

Gh. I. Florescu

A. SIMION, *Regimul politic din România în perioada septembrie 1940 — ianuarie 1941*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1976, 327 p.

De mai mult timp, investigarea vieții politice devenise o necesitate stringentă, reclamând extinderea și diversificarea cercetărilor care-și propuneau a sonda și elucida anumite perioade sau aspecte ale desfășurării realităților politice românești contemporane. Treptat, clarificările și judecățile de valoare au început a se contura, circumstanță care a făcut posibilă publicarea unor lucrări al căror obiect de studiu l-a constituit tocmai această temă. Pe aceeași linie se înscrie și ultima lucrare semnată de A. Simion, care își propune a pătrunde și a revela conținutul și străsăturile definitorii ale regimului politic din România, caracteristic intervalului cuprins între 6 septembrie 1940 și 23 ianuarie 1941. Este, dealtfel, primul studiu monografic care abordează evoluția vieții politice, din cele 140 de zile ale dictaturii fasciste, în toată complexitatea ei.

Înainte de a intra în tratarea propriu-zisă a perioadei, autorul sondează cursul evenimentelor care au premers abdicarea regelui Carol, pentru a preciza apoi care a fost componența guvernului legionar-antonescian și regimul politic pe care îl reprezenta. Primele concluzii evidențiate de analiza întreprinsă de A. Simion indică imposibilitatea ca Garda de Fier să guverneze țara, atita timp cit întreaga activitate a acestei mixturi politice se confunda cu o adevărată campanie de acțiuni transgresive, însoțite de violență și crimă, săvârșite fără a face dovada vreunei responsabilități sau a vreunui elementar complex de culpabilitate. Măsurile de politică internă adoptate de noile forțe guvernamentale au adus țara în pragul unei degenerescențe economice, sociale și politice, care a favorizat ascensiunea mediocrității în viața politică și de stat a

României. Pe plan extern, lipsa oricărei conștiințe patriotice a permis alinierea totală a țării la directivele axiste, renunțându-se la toate tratatele, / acordurile sau înțelegerile diplomatice încheiate anterior. Urmărind procesul de / aservire a țării Germaniei, prin aducerea trupelor naziste, prin aderarea oficială la Pactul tripartit și, puțin mai târziu, prin acordul economic româno-german, A. Simion conchide că toate acestea au stîrbit independența și suveranitatea României, înglobînd-o blocului politico-militar al statelor aflate sub hegemonia forțelor hitleriste.

Un capitol aparte al lucrării îl constituie acela care înfățișează atitudinea forțelor revoluționare și democratice față de regimul legionaro-antonescian și de înfeudare politico-diplomatică a țării Reichului hitlerist. În acest context, sint aduse dovezi peremptorii ale oprobiului maselor de oameni ai muncii contra guvernului instituit în septembrie 1940, remarcîndu-se că chiar și partidele politice burgheze, care inițial acceptaseră noua formulă dictatorială, se declarau potrivnice unui regim politic străin de voința și interesele poporului român. Analiza împrejurărilor în care s-a ajuns la înlăturarea Legiunii de la conducerea statului a impus autorului o incursiune în culisele vieții politice, fapt care i-a permis să constate că unitatea și solidaritatea afișate de formula guvernamentală bicefală s-au dovedit a fi, încă de la început, simple manevre politicioaniste, care încercau a salva aparențele. În realitate, conflictul dintre Garda de Fier și Ion Antonescu fusese declanșat la scurt timp după instituirea noului regim politic, iar cauzele lui consistau în structura intrinsecă a acestei colaborări ministeriale, în care fiecare partener nu-și propusese altceva decît a se afirma ca singur „conducător” al unui nou sistem dictatorial. În încheiere, după ce este refăcută conjunctura internă și externă în care Legiunea a fost înlăturată de la conducerea țării, se schițează cadrul politic în / care s-a ajuns la constituirea guvernului de militari condus de Ion Antonescu. Un / scurt epilog și un indice general întregesc demersul științific întreprins de A. Simion, în paginile căruia fiecare afirmație pleacă de la o riguroasă și amplă documentare, fapt care a permis de altfel revizuirea unor interpretări sau puncte de vedere discutabile. Expunerea clară și nuanțată, precum și structurarea judicioasă a unui bogat material informațional, ne relevă, în totul, o carte plină de idei, valoroasă și utilă.

Gh. I. Florescu

ISTORIE UNIVERSALA

PIERRE SALMON, *Histoire et critique*, 2e édition revue et augmentée, Bruxelles, Editions de l'Université de Bruxelles, 1976, 198 p.

O nouă ediție a unei lucrări de această factură mărturisește deopotrivă interesul pentru metodologie a publicului de specialitate și prestigiul de care se bucură autorul, cunoscut la noi îndeosebi prin studii de istorie economică și prin preocuparea pentru epistemologia aplicată a istoriei. Profesor la Universitatea Liberă din Bruxelles, la Centrul Universitar de Stat din Anvers și la Institutul „Lucien Cooremans”, Pierre Salmon (n. 1926) face parte din pleiada, tot mai numeroasă, care consideră că istoricul nu trebuie să trăiască izolat de viața socială și culturală, ci se cuvine să ia parte activă la desfășurarea acesteia.

Dincolo de aspectul civic al problemei, integrarea istoricului în viața socială comportă și o implicație metodologică: prezentul explică trecutul, raționalizînd-l, trecutul contribuie la definirea actualității și la prospectarea viitorului.

În felul acesta, cum observă Henri Janne în prefață, istoria apare ca o sociologie a trecutului, iar sociologia ca o istorie a prezentului, durata fiind mereu una și indivizibilă, în sensul istoriei totale la care s-au referit deja Lucien Fabvre, Fernand Braudel ș.a. Practicînd deopotrivă sinteza istorică și analiza eveniment-tială, autorul vădește o deschidere caracteristică pentru orientările mai noi ale istoriografiei, orientări ce solicită pe cercetător să abordeze spații întinse și perioade mari, pentru a surprinde mai exact dialectica duratei și infinitele ei manifestări. Ideea unui timp omogen e pură invenție. Pe măsură ce istoria devine mai puțin europocentristă, încercînd să integreze întreaga omenire, ea constată pluralitatea societăților și a culturilor, impunînd analize sever diferențiate. Pînă unde poate spera istoricul să meargă în această direcție? Orice sinteză istorică, observă Pierre Salmon, rămîne în esență provizorie și conjecturală. Limitat de izvoare, istoricul nu poate ajunge decît la o restituție parțială și imperfectă a trecutului. Cu atît mai mult el se cuvine să aplice izvoarelor un tratament critic menit să determine maximum de precizie, de claritate și de semnificație. De unde nevoia de a considera faptul istoric ca element constitutiv al unei structuri și de a-l valorifica în consecință. Este o metodă aplicabilă și celorlalte științe sociale, îndeosebi sociologi, pe care autorul o consideră, pur și simplu, ca istorie a prezentului. De aici, de la prezent, trebuie să pornească istoricul și tot aici trebuie să ajungă, atent la finalitatea practică a demersului său, vizînd un public tot mai larg. „În veacul nostru de democratizare, e nevoie de cărți istorice de bună vulgarizare pentru a-i face pe oameni să înțeleagă mai curînd decît să-și amintească, pentru a pune la îndemîna tuturor ceea ce poate îmbogăți cultura, pentru a măsura dimensiunea reală a evenimentelor, pentru a preciza rolul oamenilor în societate și pentru a ascuți sensul umanului“ (p. 180).

Este o lucrare dintre cele mai utile, nu numai pentru specialiști, dar și pentru un public mai larg, interesat de problemele epistemologiei istorice. O bună bibliografie generală integrează efortul autorului în preocupările similare din ultimele decenii, cărora le adaugă observații și nuanțări pertinente, atestînd vocația speculativă a istoricului, predispus nu doar să comenteze opinii deja exprimate, ci să pună la contribuție, substanțial, propria sa experiență în materie, o experiență nutrită deopotrivă de numeroasele cercetări întreprinse și de observațiile asupra a ceea ce B. Verhaegen numește „istoria imediată“.

Al. Zub

DOMINIQUE SOURDEL și JANINE SOURDEL-THOMINE, *Civilizația islamului clasic*, traducere de EUGEN FILOTTI, vol. I—III, București, Ed. „Meridian-e“, 1975, 332+260+288 p. + ilustrații.

Scrierea la care ne referim reprezintă, fără îndoială, o realizare de excepție în literatura istorică mondială, îndreptățind intrutotul traducerea ei în limba română de Eugen Filotti, după volumul *La civilisation de l'Islam classique* (Paris, 1968), apărut recent în prestigioasa colecție „Les grandes Civilisations“. Binecunoscuții arabiști, soții Dominique Sourdell, profesor la Facultatea de litere și științe umane din Bordeaux, și Janine Sourdell-Thomine, director de studii la Școala practică de înalte studii din Paris, oferă cititorilor o imagine cuprinzătoare a civilizației islamice, în perioada ei clasică (secolele IX—XIII). Ea constituie deocamdată cea mai reușită sinteză istorică a civilizației islamice prin documentare, prin metoda de expunere și prin stilul ce vădește un real talent eseistic. Ni se pare îndreptățită, în acest sens, aprecierea lui Raymond Bloch: „Nu există prea multe cărți care să poată oferi exemplul unei metode istorice fără cusur și să corespundă pe deplin așteptărilor erudiților, ca și acelor a unui public instruit sau mai larg. *Civilizația islamului clasic* este una dintre acestea“.

Structura lucrării dovedește un plan clar și consecvent. Cartea este deschisă de câteva prezentări generale: *Prefața* la ediția românească (p. 5—10), semnată de Aurel Decei; un *Cuvânt înainte* al ediției franceze (p. 11—12) și *Prefața*, tot la ediția franceză, de Raymond Bloch (p. 13—18). Pentru înțelegerea concepției istorice a autorilor, informații prețioase conține *Introducerea*. Spre deosebire de orientalistul L. Massignon, creatorul noțiunii de „cetate islamică atemporală”, soții Sourdrel își întemeiază cercetarea pe ideea că, în ciuda rolului important al tradiției, civilizația islamică nu trebuie privită *sub specie aeternitatis*, această civilizație fiind „la fel ca oricare alta, supusă legilor unei creșteri și unui declin pe care este banal a le asimila cu etapele vieții umane” (p. 23). În felul acesta Dominique și Janine Sourdrel demonstrează o atitudine progresistă, indispensabilă înțelegerii materialiste a culturii și civilizației arabe, aducând contribuția prețioasă la cunoașterea unui fenomen istoric de mare întindere în timp și spațiu.

Prezentarea civilizației islamice este realizată în două părți: lucrarea propriu-zisă, conținând nouă capitole și concluzii, grupate sub trei registre ce înfățișează evoluția istorică, religia, societatea, economia, mediile sociale (vol. I—II) și un dezvoltat aparat analitic, cuprinzând un dicționar, tabele cronologice, hărți istorice și o bibliografie selectivă (vol. III). Numeroase alte schițe ca și bogatul material ilustrativ alcătuit de 224 de fotografii largesc posibilitățile de orientare și de informare ale cititorilor.

Tabloul complex al societății islamice — de la viața cotidiană la elementele de economie și organizare socială, de la cadrul geografic la gândirea religioasă, de la fizionomia omului de rînd, a beduinului, la viața științifică-culturală și arhitectură — recompune dinamismul și fecunditatea unei civilizații distincte, afirmată plenar în istoria omenirii. Autorii procedează just raportînd permanent civilizația islamică la formele de cultură și de civilizație asimilate sau alăturate, precizîndu-i, în același timp, rolul în evoluția ulterioară a umanității. Pe această cale autorii sînt în măsură să înlăture anumite prejudecăți legate de cunoașterea civilizației arabe: „musulmanii din evul mediu — se precizează — oricît de pătrunși au fost de superioritatea lor materială și doctrinală, oricît de impenetrabili în aparență, la influențele venite din lumea „necredincioșilor”, apar totuși mai apropiați de contemporanii lor medievali” (vol. II, p. 229); această civilizație „care s-a voit cu certitudine triumfătoare, doctrinară și unică... a rămas totuși fragilă și perfectibilă în lenta continuitate a strădaniilor și a mutațiilor ei”.

Exemplu de metodă, de erudiție și de talent în scrierea istoriei *Civilizația islamului clasic*, cea mai bună sinteză în acest domeniu, devenită acum accesibilă și cititorilor din țara noastră, se recomandă ca un moment editorial ce onorează istoriografia zilelor noastre.

Ștefan Lemny

JOSEF MATUZ, *Krimtatarische Urkunden im Reichsarchiv zu Kopenhagen*, Freiburg, Klaus Schwarz Verlag, 1976, 347 p. + 30 facs.

În ultima vreme, în istoriografia mondială de specialitate se acordă o atenție tot mai mare studierii istoriei hanatului Crimeii. Această preocupare este justificată, atît de faptul că istoria tătărească reprezintă un domeniu încă prea puțin cunoscut, cît și de faptul că factorul tătăresc a jucat un rol mult mai important decît se credea pînă acum, în desfășurarea relațiilor internaționale dintr-o largă arie geografică. Astfel, referindu-se numai la hanatul Crimeii, se poate constata că poziția lui politico-militară a înrîurit, într-o măsură însemnată, nu numai evoluția politică din răsăritul și sud-estul Europei, ci și pe cea din centrul și nordul aceluiași continent, precum și pe cea din zona vestică a Asiei.

Deși acest stat a îndeplinit, de-a lungul existenței sale (sec. XV—XVIII), rolul de avanpost al lumii islamice și funcția de „aripă dreaptă” a forței turcești în raport cu Europa creștină, este de observat că hanatul crimeian a vegheat, în primul rând, la afirmarea și apărarea intereselor sale proprii.

Hanatul Crimeii a desfășurat o vie și largă activitate politico-diplomatică, care poate fi cunoscută prin cercetarea documentelor crimeiene, denumite *yarlig*, păstrate în fondurile arhivistice din numeroase țări. Deși în circuitul științific au fost introduse o parte din documentele tătărești¹ și unele produse ale istoriografiei crimeiene², totuși destul de multe *yarliguri* și cronici tătărești au rămas încă nedescoperite sau nevalorificate. Pentru a cunoaște cât mai bine istoria hanatului Crimeii și pentru a stabili astfel cu exactitatea posibilă rolul pe care l-a jucat el în istoria altor țări — între care cea a României se află pe primul plan — este necesară, înainte de toate, depistarea acestor izvoare documentare crimeiene și introducerea lor în circuitul științific prin ediții critice.

În seria unor asemenea preocupări se înscrie și această recentă contribuție a cunoscutului turcolog Josef Matuz, profesor la Universitatea din Freiburg. Întrunind în personalitatea sa științifică calitățile unui remarcabil istoric și ale unui bun lingvist, prof. dr. J. Matuz a realizat în această lucrare un veritabil model în materie de publicare a surselor istorice turcești.

Cartea este compusă din trei părți mari, structurate la rândul lor în capitole. Mai întâi, autorul prezintă în trei capitole situația hanatului Crimeii la jumătatea secolului al XVII-lea, evoluția relațiilor dintre Danemarca și Crimeia în a doua jumătate a aceluiași veac și demersurile diplomatice ale hanatului crimeian în privința regatului danez (p. 1—58). A doua parte a lucrării este destinată unei „încercări” de studiu din punct de vedere paleografic și diplomatic al documentelor crimeiene (p. 59—120). Aici, autorul pune în valoare observațiile sale pertinente rezultate în urma cercetării temeinice a izvoarelor documentare crimeiene; analizele sale privind fonetica, morfologia și sintaxa limbii *yarligurilor* reprezintă contribuții prețioase nu numai spre folosul celor ce sînt preocupați de valoarea istorică a acestor documente, ci și pentru uzul turcologilor lingviști. Totodată, nu este lipsit de interes să menționăm faptul că această schiță paleografico-diplomatică pe care ne-o oferă J. Matuz reprezintă o premieră pe plan mondial, căci în ciuda unor preocupări, mai mult sau mai puțin consecutive ale unor specialiști, nu avem încă la îndemînă un astfel de instrument de lucru în privința *yarligurilor*. Pînă la apariția unei astfel de lucrări speciale, această carte a lui J. Matuz va putea suplini o asemenea carență.

În sfîrșit, a treia parte a lucrării cuprinde — după o notă asupra ediției — un număr de 27 *yarliguri* originale, descoperite de autor în arhiva regală din Copenhaga, precum și regeștele a 90 de documente „neturcești”, aflate în aceeași

¹ Vezi *Kırım'ga dair yazular. Kırım yurtuna ve ol taraflarga dair bolgan yarliglar ve hattlar* (Materiali dlia istorii Krimskogo Hanstva), adunate de Moulla Housei-Feizkhanof și publ. de V. Véliaminof-Zernof, Santpeterburg, 1864; Abdullah Zihni Soysal, *Jarlyki Krymskie z czasów Jana Kazimierza* (Yarliguri crimeiene din epoca lui Jan Kazimir), Warszawa, 1939; Akdes Nimet Kurat, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altınordu, Kırım ve Türkistan hanlarına ait yarlıklar ve bitikler* (Documente aparținînd hanilor Hoardei de Aur, Crimeii și Turkestanului păstrate în Arhiva Topkapı Sarayı), Istanbul, 1940; *yarliguri* au fost publicate și în numeroase reviste de specialitate, mai cu seamă în cele rusești, poloneze și turcești.

² Menționăm doar pe cele mai recente: Hadzy Mehmed Senai z Krymu, *Historia Chana Islam Gereja III*, ed. Zygmunt Abrahamowicz, Warszawa, PWN, 1971; *Tarih-i Sahib Giray Han*, ed. Özalp Gökbilgin, Ankara, 1973.

arhivă, privind hanatul Crimeii. *Yarligurile* și regestele aparțin perioadei cuprinsă între 1655 și 1682 (un număr de documente nu sînt însă datate); în această vreme relațiile crimeiano-daneze au evoluat în direcția legătură cu desfășurarea războiului nordic și cu creșterea puterii Rusiei. Volumul pe care îl prezentăm pune în evidență faptul că, mai ales după pacea de la Oliva (1660), hanatul crimeian a fost mult mai interesat decît Danemarca în dezvoltarea acestor raporturi. Într-adevăr, începînd cu jumătatea secolului al XVII-lea, Crimeia a devenit conștientă de gravul pericol pe care îl constituia pentru ea, ca și pentru Imperiul otoman, ascensiunea vădită a Rusiei. În acest sens, conducătorii tătari au promovat ideea unei coaliții împotriva Rusiei, împreună cu statele baltice. Dealtfel, chiar primul *'yarlig* publicat în acest volum reprezintă cererea expresă a hanului Mehmed Ghiray IV adresată în 1658 regelui Frederik III, pentru ca forțele daneze, în unire cu cele polone, să susțină efectiv, „din acea parte”, marea acțiune militară inițiată atunci de hanat împotriva Rusiei (p. 127—128).

Documentele inserate în acest volum reflectă dorința de alianță a Crimeii cu Danemarca; sînt publicate și o serie de mesaje de cordialitate ale mamelor, soțiilor și fiicilor hanilor din acea vreme adresate regelui, reginei sau prințeselor Danemarcei. Insistențele tătărești pentru marea acțiune comună împotriva Rusiei au rămas însă fără rezultat, nu numai în privința Danemarcei și a Suediei, ci chiar și în cea a Poloniei, care încheiasă cu Crimeia un tratat de alianță politico-militară în 1655.

În ceea ce privește tehnica de publicare, J. Matuz a adoptat pe cea care corespunde exigențelor actuale ale cercetării izvoarelor orientale. Adică, fiecare *yarlig* este prezentat mai întîi din punct de vedere paleografic și diplomatic, apoi, textul original este publicat în caractere arabe și în traducere (germană), iar la urmă sînt anexate și facsimilele tuturor celor 27 *yarliguri* din volum. Regestele documentelor neturcești sînt însoțite și ele de elementele necesare pentru buna lor utilizare.

În sfîrșit, cartea dispune și de o substanțială anexă, cuprinzînd o foarte utilă listă bibliografică (p. 315—324) și un indice împărțit pe materii (p. 325—347). Nu este lipsit de interes să menționăm și faptul că în ultimele trei pagini (nenumerate) ale cărții se află și lista celor 36 tomuri, care au precedat această lucrare valoroasă a prof. dr. Josef Matuz, în cadrul prestigioasei colecții *Islamkundliche Untersuchungen*, inaugurată în 1970 la Freiburg.

Deși documentele publicate în acest volum nu conțin știri directe privitoare la istoria țărilor române, ele merită atenția cercetătorilor noștri, dat fiind faptul că elementele pe care le pun în evidență permit o mai bună înțelegere a situației politice din zona de contact a Țării Românești și, mai ales, a Transilvaniei și a Moldovei în a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

Tahsin Gemil

IRENA GIEYSZTOROWA, *Wstęp do demografii staropolskiej*, Warszawa, Polska Academia Nauk, Instytut Historii, 1976, 310 p.

Apariția unei lucrări consacrate problemei izvoarelor de demografie istorică și metodelor de cercetare a lor în una din țările vecine, care a avut permanente legături în trecut cu țara noastră, mai ales cu Moldova, este de un interes deosebit pentru cercetările în acest domeniu la noi. Lucrarea publicată recent de Irena Gieysztor, *Introducere în demografia Poloniei vechi (sec. XVI—XVIII)*, se înscrie pe linia celor mai importante și utile realizări în domeniul demografiei istorice din Polonia în ultimul deceniu. Autoarea, considerînd de o deosebită utilitate prezentarea unui bilanț critic al rezultatelor în această direcție în știința mondială, din ultimii 20 de ani, începe prin a descrie curențele de cercetare în demografia istorică în principalele țări din Europa, mai ales în Franța și Anglia, din America și din țările subdezvoltate. Insuficiența izvoarelor demografice polone determină pe

specialiști să aprecieze calitățile celor din țările Europei occidentale. Rezultatele cercetărilor întreprinse în țările care beneficiază de surse demografice intacte (liste nominative și registre parohiale), prin analogiile pe care le prezintă, pot permite abordarea la o scară mai largă a problemelor, autoarea însușindu-și opinia comună cercetătorilor francezi și englezi că efortul individual nu oferă aproape nici o șansă de succes în această direcție.

Capitolul al doilea al cărții este consacrat statisticilor oficiale ale populației din teritoriile polone în secolele al XIX-lea și al XX-lea ca punct de plecare pentru cercetarea retrospectivă, autoarea prezentând critic valoarea acestora și corijind indicii de corecții propuși pentru statisticile oficiale din secolul al XIX-lea. Dispunând de un calculator electronic autoarea a analizat pe larg structura populației marelui ducat al Varșoviei după recensământul din 1810.

Izvoarele și metodele de evaluare a populației Poloniei în secolele XVI—XVIII fac obiectul unui capitol special, în care sînt judicious cercetate statistica populației din 1789, statisticile eclesiastice (registrele parohiale de stare civilă, listele nominative, conscripțiile) și statisticile fiscale, ultimele constituind baza evaluărilor la scară teritorială mai mare a populației polone din secolul al XVII-lea și din secolele anterioare. Autoarea subliniază că statisticile fiscale pentru secolele XVII—XVIII trebuie sc permanent confruntate cu datele din statisticile eclesiastice. Pentru compensarea subînregistrărilor tendențioase, observate în sistemul de organizare a percepției impozitelor la sate, autoarea propune mărirea relativă a indicilor de calcul. Rezultatele cercetărilor bazate pe statisticile fiscale rămîn oricum ipotetice, adesea riscante, mai ales acelea privind trecutul mai îndepărtat, totuși autoarea arată că ele valorează mai mult decît nimic, cercetarea lor exhaustivă impunînd însă folosirea ordinatoarelor.

În ultimul capitol al cărții, consacrat izvoarelor și metodelor de cercetare privind mișcarea naturală a populației polone în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, sînt prezentate problemele pe care le ridică registrele parohiale de stare civilă. După ce face o amplă analiză critică a acestor registre sub raportul conținutului lor, a caracteristicilor exterioare și a dificultăților de extragere a datelor și de reconstituire a familiilor, autoarea trece la interpretarea datelor oferite de înregistrările parohiale relativ la căsătorii, nașteri și decese în Polonia în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea. În această interpretare autoarea folosește experiența franceză și engleză adaptînd-o la calitatea documentelor polone.

Lucrarea Irenei Gieysztor constituie o contribuție prețioasă nu numai pentru cercetările de demografie istorică din Polonia. Autoarea prezentînd experiența și îndoielile sale cu privire la izvoarele polone și propunînd unele soluții metodice pentru a acoperi lipsurile lor, oferă tuturor cercetătorilor din acest domeniu mijloace și sugestii noi pentru a scoate maximum de profit din izvoarele demografice.

Ecaterina Negruți

Weltherrschaft im Visier. Dokumente zu den Europa und Weltherrschaftsplänen des deutschen Imperialismus von der Jahrhundertwende bis Mai 1945, hrsg. von WOLFGANG SCHUMANN und LUDWIG NESTLER, Berlin, V.E.B. Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1975, 406 p.

În vederea descifrării principalelor direcții de dezvoltare a imperialismului german, de la unificarea națională pînă la sfîrșitul celui de al doilea război mondial, istoricii din Republica Democrată Germană acordă o mare atenție publicării unor documente. Ele urmăresc îndeosebi să răspundă la întrebarea de ce și cu ce scopuri imperialismul german a contribuit la declanșuirea a două războaie mondiale și cine a cîștigat de pe urma acestei politici.

Primul volum, apărut în 1969 și intitulat „Anatomie des Krieges”, conține noi documente despre scopurile urmărite de imperialismul german în cel de al doilea război mondial. Apărut în 1972, volumul „Anatomie der Aggression” publică o serie de documente de mare importanță în legătură cu rolul monopolurilor germane în pregătirea și purtarea celui de al doilea război mondial. Documente despre politica imperialismului și militarismului german, în zona Europei Centrale și de sud-est, au fost publicate în 1973 în volumul „Griff nach Südost Europa”. La numai doi ani, au apărut primele patru caiete din „Dokumente zur deutschen

Geschichte", care se ocupă cu perioada 1917—1933, precum și o culegere care dezvăluie planurile de dominare ale Europei și apoi a lumii, de la sfârșitul secolului trecut pînă în 1945.

Intitulat sugestiv „Weltherrschaft im Visier“ (dominația mondială la țintă), volumul pe care îl prezentăm conține 162 de documente, dintre care o bună parte necunoscute pînă azi. Nu întîmplător el se deschide cu discursul ținut de cancelarul von Bülow, la 11 decembrie 1899, în Reichstag, în care au fost precizate principalele obiective ale cunoscutei „Weltpolitik“, atît de aproape și interesele marii industrii germane. O armată și o flotă puternică — arăta cancelarul — erau absolut necesare unui popor de 60 de milioane, ale cărui „surse de aprovizionare erau împrăștiate în întreaga lume“. Pentru ca poporul german — arăta el — în continuare — să înceteze de a mai fi „sclavul omenirii“, el trebuia să fie „ciocanul și nu nicovala“. În acest scop, alături de interesele Germaniei în China, Maroc și alte regiuni îndepărtate, politica sa expansionistă trebuia să acorde o deosebită atenție țărilor din Europa Centrală. Documentele publicate în volum în legătură cu această zonă a continentului pun în evidență faptul că cu mult timp înaintea instaurării nazismului, țările Europei Centrale erau sortite să devină un vast spațiu economic sub directă conducere a Germaniei. Mărturii de primă importanță atestă marile interese ale industriei germane pentru bogățiile lor solice și subsolice. Reiese de asemenea, și dorința imperialismului german, nepregătit încă pentru o confruntare cu celelalte puteri interesate în exploatarea economică și politică a spațiului sub-est european, de a folosi pe cît posibil calea unei penetrații pașnice. Adîncirea contradicțiilor dintre puterile imperialiste pentru stăpînirea acestor țări va contribui la creșterea agresivității imperialismului german, tribut ar importului de materii prime și mereu în goană după piețe de desfacere a produselor.

O serie de documente subliniază că realizarea spațiului economic în sud-estul Europei, era strîns legată, în planurile germane, de expansiunea spre Orientul Apropiat, unde erau vizate deocamdată unele regiuni turcești. Succesul acestei acțiuni ar fi asigurat și expansiunea spre Africa Centrală, ceea ce ar fi înzestrat Germania cu mult rîvnit imperiu colonial.

După cea de a doua criză marocană (1911), ca urmare a adîncirii contradicțiilor și a falimentului politicii penetrației pașnice, imperialismul german, deși insuficient pregătit, va alege calea războiului pentru realizarea planurilor sale de expansiune.

Documentele provenite de la diferitele organizații ale marii industrii și de la bănci precizează uneori pînă la amănunte obiectivele urmărite prin purtarea războiului. Nu lipsesc nici planurile de viitor ale acestora după repurtarea victoriei.

Cele douăzeci de documente care se referă la perioada republicii de la Weimar, ilustrează îndeosebi țelurile politicii externe condusă de Stresemann. Ele subliniază că eforturile desfășurate pentru refacerea economică a Germaniei nu au fost despărțite de pregătirea unui nou război. Politica „pașilor mici“, circumspectă și hotărîtă să cîștige cît mai mult de pe urma contradicțiilor dintre învingători, sprijinită de capitalul american și de bunăvoința politicii engleze, a hrănit speranțele imperialismului german în vederea realizării planurilor sale mai vechi și mai noi. În acest cadru, politica preconizată de Stresemann s-a bucurat de prețuirea acelor cercuri care considerau că în primul rînd se impunea refacerea economică, pentru ca apoi să se poarte la construirea Marii Germanii. Din documente reiese clar că politica împotriva tratatelor, revizionismul și revanșa, a urmărit — cum preciza generalul Seeckt „să luăm înapoi cel puțin ceea ce ni s-a luat“.

Un mare interes prezintă cele cîteva documente care dovedesc legăturile strînse care au existat între partidul nazist, înaintea preluării puterii, și marea industrie și finanța germană. Cine citește, de exemplu, scrisoarea cunoscutului industriaș Hugo Stinnsen, din 9 iulie 1931, adresată lui Hitler, găsește răspunsul în ce măsură industria grea germană a contribuit la instaurarea nazismului și aplicarea în practică a politicii sale. Urmare „a unor discuții interesante și pline de învățăminte“, scrisoarea prilejuiește lui Hugo Stinnsen ocazia de a „îmbogăți cu noi propuneri“ planul expus de Hitler. Plănuitul război — scria el — trebuia

să asigure Germaniei spațiu, care trebuia să se întindă „pînă la mlaștinile Pripețului și gurile Dunării”. În acest scop, el îl sfătuiă pe Führrer ca, odată ajuns la putere, să ducă la început o politică atentă, „cu grijă” pentru ca astfel Germania să aibă timp să cîștige tot ceea ce avea nevoie pentru un război victorios.

De altfel, cele mai multe din documentele din perioada nazistă, cunoscute și necunoscute, atestă contribuția marilor monopoluri și concerne germane la pregătirea războiului. Ele subliniază încă o dată — dacă mai era nevoie — că în cel de al doilea război mondial, Germania nu a urmărit nici un fel de „obiective ideologice”, că nu Hitler a fost „autorul și actorul principal” al tragediei pe care a cunoscut-o societatea germană. Fiecare document atestă că scopul războiului a fost jaful, asuprirea a milioane de oameni, distrugerea independenței naționale a diferitelor țări, dominația Europei și apoi a lumii. O armată de diplomați, economiști, juriști, istorici, chimiști, fizicieni, bancheri, medici, antropologi etc. au colaborat la pregătirea unor vaste planuri, amănunțite, pentru jefuirea Europei, a spațiului african, asiatic și sud-american. Germanii „deștepți și foarte deștepți” — cum declara Himmler în septembrie 1942 — aveau misiunea de a conduce lumea. Pentru populațiile diferitelor țări, Himmler, plin de grijă, a planificat viitoarele lor ocupații : căratul pietrelor, a lemnului și creșterea vitelor.

J. Benditer

DAVID THOMSON, *World History from 1914 to 1968*, Third Edition, London-Oxford-New York, Oxford University Press, 1976, 166 p.

Prima ediție a acestei lucrări, destinată îndeosebi studenților din universitățile britanice și publicului larg, a apărut în 1954. Autorul, fost profesor la Sidney Sussex College (Cambridge), pornind de la convingerea — exprimată în *Cuvîntul înainte* — că „istoria contemporană poate fi studiată în mod adecvat numai ca istorie universală” (p. VIII), sintetizează pe parcursul a șase mari capitole peste 50 de ani dintre cei mai zbuciumați din trecutul omenirii. Lucrarea mai cuprinde o notă bibliografică (pp. 157—160), un index și, mai ales, o *Introducere* purtînd titlul „Ce este «Istoria Universală» ?” (pp. 1—8). David Thomson constată că, spre deosebire de deceniile anterioare, istoriografia contemporană universală nu mai privește trecutul lumii pe secțiuni pentru fiecare continent în parte ; el crede cu temei că, departe numai de-a reflecta progresul studiilor istorice, această manieră rezultă din faptul că, în general, ultimele două secole se reconstituie prin ele însele ca „istorie universală”. Faptul este mai cu seamă verificabil astăzi, cînd un eveniment dintr-o parte a lumii are repercusiuni „în toate părțile” globului (p. 2), cînd „interdependența continentelor” este de netăgăduit (p. 3). În această situație, Thomson apreciază că istoricului universalist îi incumbă patru datorii, ce se desprind din însăși aria extrem de largă a cercetărilor sale privind evoluția lumii contemporane. Astfel, istoricul trebuie, în primul rînd, să investigheze transformarea condițiilor materiale, în strînsă dependență de dezvoltarea științei și tehnologiei, de organizarea economică și socială, de comerțul mondial și de investiții, urmărind și „inter-relațiile” acestora cu schimbările politice și culturale ; evoluția relațiilor internaționale se va aborda ca un aspect important al menționatelor transformări (p. 4—5). În al doilea rînd, consideră autorul, istoricul universalist nu poate neglijă mișcarea generală de idei și de emoții umane, iar apoi, nici „figurile mondiale” precum Lenin, Gandhi, Wilson, F. D. Roosevelt, Freud sau Einstein (p. 5). În al patrulea rînd și „mai presus de toate”, scrie Thomson, universalistul trebuie să stăruie asupra acelor evenimente de după 1914 care, evident, „iluminează” „interacțiunile și inter-relațiile” tuturor forțelor, ca : cele două războaie mondiale, organizațiile și schizmele mondiale, folosirea bombelor atomice și cursa pentru cucerirea cosmosului etc. (p. 5—6). „Aceste patru relații majore — condițiile materiale, ideile și emoțiile, personalitățile influente și evenimentele decisive — alcătuiesc într-un sens, recapitulază Thomson, categoriile de bază ale oricărei analize istorice și în procesul interacțiunii lor stă secretul transformării istorice” (p. 6). În deplin acord cu considerentele expuse în *Introducere*, autorul realizează un documentat excurs, compartimentat în următoarele capitole : 1. Scena

mondială în 1914 (pp. 9—38); 2. Primul război mondial, 1914—1918 (pp. 39—62); 3. Decada postbelică, 1919—1929 (pp. 63—87); 4. Decada antebelică, 1929—1939 (pp. 88—112); 5. Al doilea război mondial, 1939—1945 (pp. 113—135); 6. Lumea contemporană, 1945—1968 (pp. 136—155). În lucrare, aflăm aprecieri interesante pe marginea originilor, desfășurării și consecințelor celui de-a ldoilea război mondial. Din numeroasele demonstrații fericite ale autorului, reținem considerațiile privind izbucnirea marii conflagrații din 1939—1945: războiul a venit — scrie Thomson — „nu pentru că vreun stat l-ar fi dorit”; marile puteri și-au formulat politica în funcție de anumite țeluri urmărite, ceea ce nu le-a împiedicat să facă numeroase și mari erori de calcul. Odată cu declanșarea ostilităților s-a vădit că de colo că „fiecare politică antebelică era discreditață” (p. 111). În prima sa fază, conflictul a fost esențialmente un „război european” (p. 113), devenind „mondial” la 7 decembrie 1941 (p. 115). Angajarea armatei germane împotriva U.R.S.S. a însemnat nu numai începerea războiului pe două fronturi de către Reichul nazist, ci și sfârșitul, în lunile imediat următoare, al *Blitzkriegului* (*ibidem*). Dintre consecințele majore ale războiului. Autorul atrage atenția asupra „revoluției coloniale” (p. 121) și „noii balanțe a puterilor” (p. 128 și urm.) ce i-au succedat. Referindu-se la situația postbelică a lumii, autorul recomandă buna înțelegere și concesiile reciproce (p. 155).

În concluzie, *World History...* este o carte interesantă, utilă nu atît pentru suma informațiilor pe care s-ar putea să le pretindă cititorul, ci aproape exclusiv pentru modul în care transformările survenite între 1914 și 1968 pe plan mondial sînt judecate și proiectate de un autor dovedind inteligență, comprehensiune și simțul sintezei, atît de necesare istoricului universalist.

Gh. Buzatu

JOACHIM FEST, *Hitler, I, Jeunesse et conquête du pouvoir, 1889—1933*; II, *Le Führer, 1933—1945*, Paris, Gallimard, 1973, 526+546 p.

Cu această masivă, documentată și penetrantă lucrare, numele lui Joachim C. Fest se adaugă acelorale ale biografiilor de reputație internațională (Konrad Heiden, Alan Bullock, Walter Görlitz, Herbert Quint, Karl Dietrich Bracher, H. R. Trevor Roper, Gert Buchheit, Th. Payne, Walter C. Langer, L. Bezîmenski, H. B. Gisevius) ai fostului fîhrer al mișcării național-socialiste și al celui de-al III-lea Reich. Istoricul vest-german a realizat, încă din 1963, o lucrare reunind biografiile liderilor Germaniei naziste și în care, bineînțeles, a stăruit asupra lui Adolf Hitler (cf. Joachim C. Fest, *Das Gesicht des dritten Reiches*, München, 1963 și traducerea românească — *Stăpinii celui de-al III-lea Reich*, București, Editura politică, 1969, pp. 21—94). Este interesant de reținut că multe dintre considerațiile și chiar titlurile unor capitole din tratarea micro-monografică din 1963 au fost menținute în biografia apărută în original în 1973 (*Hitler*, Frankfurt/Main-Berlin-Wien, Verlag Ullstein GmbH Propyläen Verlag, 1973) și tradusă de îndată în mai multe limbi. A fost menținută îndeosebi încheierea fundamentală a lui Fest de atunci la întrebarea: ce a însemnat Adolf Hitler pentru Germania în veacul al XX-lea? „Istoria ascensiunii lui Hitler [...] — afirma rîspicat și inspirat Fest în 1963 — este aceea a proiectării unui eșec individual asupra unui popor întreg” (cf. *Stăpinii celui de-al III-lea Reich*, p. 24). Cartea de față pornește — putem zice — de la acest argument, demonstrîndu-i valabilitatea de o manieră categorică.

Prima parte a lucrării este consacrată de Fest analizei activității lui Hitler pînă la instalarea lui, la 30 ianuarie 1933. În fruntea Cancelariei Germaniei. Rînd pe rînd, autorul expune „originile”, copilăria și anii penibili (1907—1913) petrecuți la Viena de către viitorul fîhrer (pp. 3—30), primele influențe într-ale anti-marxismului, pangermanismului și antisemitismului pe care le-a recepționat în capitala imperiului austro-ungar aflat în pragul prăbușirii (p. 31—57), plecarea în Germania în 1913, perioada primului război mondial și revoluția (pp. 58—93). Anii 1919—1923 au coincis cu debutul lui Hitler în viața politică a Bavariei, cu primele succese și cu faimosul puci de la München din 9 noiembrie 1923 (pp. 121—236). Ajuns întîmplător la o reuniune a așa-zisului partid al muncitorilor germani (D.A.P.), fondat de către Anton Drexler la 5 ianuarie 1919, Hitler se înscrie ca membru în septembrie 1919, cînd a primit și carnetul de membru, purtînd

numărul 7, pentru ca în următoarele luni să ajungă la conducerea grupării (devenită partidul național-socialist al muncitorilor germani — N.S.D.A.P.), în 1921, autoritatea sa fiind necontestată. „Circumstanțele și adversarii, — constată Fest — care toată viața lui Hitler fură aliații săi cei mai eficace, au făcut jocul său” (p. 162). Angajat, astfel, „pe drumul politicii”, Hitler declanșează acțiunea pentru câștigarea de aderenți ai grupării sale în toată Germania. În noiembrie 1923, participarea lui Hitler la puciul menționat de la München, care a eșuat în mod lamentabil, putea să-i periclitizeze cariera politică. Nu s-a întâmplat așa, căci: „De atunci, el a intrat în istorie. Trebuie adăugate concordanțelor — precizează autorul — că 9 noiembrie semnifică pentru toată viața sa faptul că el [Hitler] și-a asigurat un rol preponderent grație unei înfringeri. Tot astfel după cum, mai târziu, într-un cadru peste măsură de vast, numele său va fi transmis posterității grație unei catastrofe” (p. 236). Judecat și închis pentru faptele sale, apoi grațiat, pentru Hitler urmară „anii de așteptare” dintre 1924 și 1928 (pp. 239—310), pentru ca abia în vara anului 1929 să aprecieze că sosise „timpul luptei” pentru cucerirea puterii (pp. 311—440). Din lucrare, se distinge cu claritate că, în ofensiva sa împotriva Republicii de la Weimar, Hitler a beneficiat masiv de sprijinul unor importante cercuri politice, militare și financiare germane de dreapta. Referindu-se la mariajul dintre Hitler și marele capital german (p. 366 și urm.), Fest evidențiază însemnătatea deosebită a discursului liderului național-socialist în fața clubului industriștilor de la Düsseldorf (26 ianuarie 1932), precizând cu teme că, dacă pentru moment profilul material obținut nu a fost cel sperat, „beneficiul” netăgăduit a fost acela că fűhrerul a ieșit, în sfîrsit, din acea „izolare prelungită” în care a intrat, ca urmare, Republica de la Weimar (n. 372). La aceasta s-a adăugat și „sansa neașteptată” oferită de unii lideri politici din categoria lui Franz von Papen și alții, care, aflați în dispută cu cancelarul Schleicher, deschiseră lui Hitler „porțile puterii” la 30 ianuarie 1933 (n. 426).

Partea a doua a lucrării (anii 1933—1945), mai mult decît prima și în raport direct cu realitățile istorice, urmărește evoluția lui Hitler în strînsă legătură cu aceea a celui de-al III-lea Reich, al cărui fondator și fűhrer a fost. Pentru început, Fest se opreste asupra procesului de național-socializare a statului german de îndată după 30 ianuarie 1933 („revoluția” fascistă, instituirea statului totalitar, afacerea Röhm, pp. 7—123), o atenție binemeritată acordînd-o, în continuare, perioadei 1934 — septembrie 1939, soldată, după cum este bine știut, cu mari și nesfermate succese interne și mai ales externe pentru fűhrerul și Reichul său proclamat „milenar”. Din partea respectivă, cea mai amplă a întregii biografii (nn. 125—296), reține atenția înainte de toate capitolul intitulat *Priviri asupra unui personaj inuman* (nn. 162—197), în care, extrem de informat și cu multă mieală, Fest dezvăluie — referindu-se la Hitler — toată monstruoșitatea concepțiilor și planurilor ce au stat la temeiul Germaniei național-socialiste. Fest demonstrează convingător în ce grad politica de conciliere a democrațiilor occidentale a înlesnit succesele fűhrerului din 1938 și martie 1939, cel din urmă întorcîndu-se în ultimă instanță contra sa: ocuparea Pragai la 15 martie 1939, atestă Fest în acord deplin cu rezultatele celor mai recente investigații, a marcat o „cotitură” în politica Angliei și Franței, care abandonară „conciliatorismul” (p. 238). În consecință, cu aproape sase luni înaintea izbucnirii celui de-al doilea război mondial, cele două puteri europene se aflau deja înrolate în tabăra opusă Germaniei și aliaților ei. „În fapt, conchide autorul, în cariera lui Hitler, Praga fu punctul de plecare al unei faze noi [...] iar, după 15 ani de succese, prima greșeală gravă: ea avea să fie plină de grele consecințe [...] Hitler a recunoscut el însuși mai apoi semnificația funestă a ocupării Pragai.” (n. 239). Insistînd asupra izbucnirii celui de-al doilea război mondial, Fest stabilește culpabilitatea Germaniei, a lui Hitler în deosebi. Respingînd unele tentative istoriografice de-a „justifica injustificabilul”, autorul opinează decît că războiul din 1939—1945 „a fost războiul lui Hitler în sensul cel mai complet, cel mai larg; politica sa din anii ce l-au precedat, totul din ansamblul carierei sale își află aici (în declanșarea războiului — Gh. B.) punctul de orientare: fără război, acestea ar fi fost fără țel și fără consecințe și Hitler n-ar fi fost acela care a fost” (p. 277). Cadrul odată fixat, Fest dezvoltă în paginile următoare, de o manieră irefutabilă, legătura inextricabilă ce a existat între hitlerism și război, faptul că pentru fascismul german războiul a repre-

zentat „starea sa originală” (pp. 278—296). Ultimele două mari capitole ale biografiei, intitulate *Învingător și învins* (pp. 297—386) și *Sfârșitul* (pp. 387—453), evocă anii de maximă expansiune și, apoi, de mari eșecuri ai Germaniei naziste (1933—1944) și, respectiv, prăbușirea Reichului fascist. Sub pana aleasă și inspirată a lui Fest, fapte cunoscute din vremea conflagrației mondiale capătă contururi și semnificații noi. Examinînd, de pildă, modul în care Hitler a pregătit și condus războiul, autorul se dovedește neiertător în judecată: el demonstrează că în faza marilor eșecuri militare din 1942—1945 fîhrerul nu a fost de fel la înălțimea situațiilor; atunci s-a adevărit — dacă mai era necesar?! — ceea ce unul dintre interlocutorii mai vechi ai lui Hitler (H. Rauschning) discernuse deja, și anume că fîhrerul era „un om care nu știa ce era o idee, un program, un țel, dar care avea în vedere numai un mijloc de a-și crește puterea și de a-și intensifica o acțiune” (p. 416). Ca atare și sfîrșitul Reichului fascist, care în concepția liderilor naziști trebuia să amintească de „crepusculul zeilor”, s-a consumat — sub loviturile forțelor Națiunilor Unite — în împrejurări penibile, odată cu „eroii” săi (pp. 451—453).

Concluzia lucrării (pp. 456—471) stabilește în ce grad Hitler s-a identificat cu nazismul și ambii au influențat cursul istoriei germane în secolul nostru. „Oamenii ale căror azeziune și admirație el [Hitler] le-a cîștigat n-au urmat niciodată o viziune, ci o forță, și retrospectiv această viață (a lui Hitler — n.n.s.) pare să fie desfășurarea excepțională a unei enorme energii. Efectele sale au fost mari, teama pe care ea a răspîndit-o — imensă, dar, în afară de aceste elemente, rămîne puțin de rememorat” (p. 471) — sînt cuvintele cu care se încheie solida carte a lui Joachim Fest, netăgăduit una dintre lucrările de excepție ale istoriografiei contemporane universale pe temele hitlerismului, în special, și celui de-al doilea război mondial, în general.

Gh. Buzatu

K. ST. PAVLOWITCH, *Roumanie-Allemagne (1936—1941)*, în „Balkan Studies”, Volume 15₂ (1974), Thessaloniki, p. 237—261.

Într-o perioadă extrem de critică, K. St. Pavlowitch a fost prim-secretar al legației (apoi, ambasadei) Iugoslaviei la București. Materialul inclus în „Balkan Studies” este redactat sub forma unor note care, ne încredințează autorul lor, „sînt publicate astfel cum au fost ele scrise în 1941” (p. 259). Se înțelege că situația deținută i-a îngăduit lui Pavlowitch să cunoască îndeaproape activitatea diplomatică desfășurată de România în ajunul și la începutul celui de-al doilea război mondial, să stabilească și să întretină contacte nemijlocite cu inșiși promotorii politicii externe a țării noastre despre care, în notele sale, ne furnizează observații interesante și bine chibzuite. Astfel, N. Titulescu, debarcat de la conducerea M.A.E. român la cîteva zile după scsirea lui Pavlowitch la București, a rămas în conștiința diplomatului sîrb ca „marele european”, omul care se bucura „de încrederea democrațiilor occidentale” și era „campionul înțelegerii româno-sovietice”; după plecarea lui a survenit o „evoluție rapidă” a politicii externe a României care, după cîteva ani numai, a terminat prin a gravita „în cîmpul Germaniei” (p. 237). Dintre succesorii lui Titulescu — Victor Antonescu (p. 237—238), Istrate Micescu (p. 239), N. P.-Comnen (p. 241), Grigore Gafencu — numai acesta din urmă, aflat la conducerea diplomației române în perioada decembrie 1938 — mai 1940, se bucură de aprecierea deosebită a lui Pavlowitch. Moștenind o situație „mai degrabă sumbră” și „total devotat” alianței cu anglo-francezii (p. 242), Gafencu a încercat „imposibilul” pentru a scoate România din „impasul” și „izolarea completă” ce s-au accentuat în permanență ca urmare a agravării situației internaționale din sud-estul Europei prin acordurile imperialiste dintre marile puteri (p. 244—245). După I. Gigurtu și C. Argetoianu, conducerea diplomației române a revenit lui M. Manoilescu, „un om devotat Berlinului” (p. 247), ca și urmașul său, M. Sturza (p. 250). Din ianuarie 1941, departamentul Externelor și l-a rezervat chiar I. Antonescu, șeful guvernului român de atunci (p. 254). Sub acesta, germanii — consemnează Pavlowitch — deveniră „stăpîni absoluți” în țară (p. 255), ministrul Reichului, Manfred von Killinger, fiind privit la Bucu-

rești ca un fel de „reprezentant al puterii suzerane“ (p. 256). România se angajase pe un drum „fără ieșire și fără întoarcere“, și aceasta cu toate că „marea majoritate a românilor era ostilă germanilor“ (p. 257). 90% din români — consemnează în același context autorul — doreau „eșecul total al Germaniei în Vest“ (p. 259). Cum s-a ajuns, totuși, la situația cunoscută? Autorul indică precis că, în urma acordurilor pentru împărțirea spațiilor de influență în estul și sud-estul Europei între marile puteri, România nu putea adopta „o altă atitudine“, că, pentru menținerea statului, a fost abandonată neutralitatea și s-a ales „răul cel mai mic“ — orientarea spre Germania (p. 259—260). Dar, orientarea respectivă nu a fost impusă numai de situația internațională foarte complexă, căci, până în 1940—1941, factorii răspunzători de la București au urmat politica cunoscută „de o manieră blamabilă“ (p. 261).

Reținând unele dintre constatările diplomatului sîrb din 1941 cu privire la politica externă a României din anii imediat precedenți, se impune să evidențiem în ce înalt grad ele concordă cu rezultatele investigațiilor de specialitate efectuate de istoricii români îndeosebi în cursul ultimului deceniu.

Gh. Buzatu

L. G. MARCANTONATOS, *A Athènes pendant la la guerre. Journal d'un témoin (octobre 1940—avril 1941)*, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1976, 234 p.

L. G. Marcantonatos și-a ținut jurnalul pe tot parcursul implicării Greciei în al doilea război mondial. Încă în 1947, la Paris, el făcea să apară, sub pseudonimul Léon Marc, *Les heures douloureuses de la Grèce libérée*, care constituiau ultima parte a consemnărilor sale din vremea conflictului (perioada 12 octombrie 1944—30 ianuarie 1945). Cartea de față, acoperind răstimpul 28 octombrie 1940—26 aprilie 1941, se constituie, așadar, în partea întâi a lucrării, urmînd ca cea de-a doua (27 aprilie 1941—11 octombrie 1944) să fie de asemenea încredințată tiparului. Deși în 1940—1941, autorul nu s-a aflat în epicentrul evenimentelor politice din capitala elenă, el a avut, totuși, posibilitatea să fie la curent cu o seamă de fapte, mai ales după 12 noiembrie 1940, cînd a început să lucreze la biroul de cenzură a presei din Atena (p. 69—70). În această situație, Marcantonatos a receptat și consemnat numeroase date despre evoluția vieții politice grecești și a ostilităților pe frontul italo-grec în urma agresiunii lui Mussolini din 28 octombrie 1940. Fiind prin natura funcției în strînsă legătură cu ziaristii străini acreditați la Atena, Marcantonatos a ajuns să posede informații bogate despre situația internațională, în general, despre cea din sud-estul Europei, în special, lucru ce se degajă din jurnalul său, în care aflăm multe referiri din cele mai interesante despre România. Astfel, în deseale convorbiri pe care le-a avut cu atașatul de presă pe lângă ambasada română din Atena, Marcantonatos a aflat de la interlocutorul său o atitudine plină de protest față de „dezmembrarea țării sale“ și un partizan convins al victoriei aliaților în războiul contra Germaniei; despre Hitler, diplomatul român opina că, deși reputa pe atunci o victorie după alta, el se depărta tot mai mult de țelul urmărit și, deci, de succes (p. 48—49). Același declara că micile state din sud-estul continentului nu puteau, în perioada imediat următoare, „să stea în afara conflagrației, fără să-și ardă degetele“ (p. 45). Din jurnal năpesc detalii despre sosirea trupelor germane în România și rostul lor (pp. 59, 138—141, 142—143) ori despre rolul și locul țării noastre în raporturile dintre marile puteri continentale (p. 74—75). La 28 noiembrie 1940, autorul a reținut cu promptitudine știrile parvenite despre „noaptea română a Sf. Bartolomeu“ în care și-au aflat moartea istoricul N. Iorga și alți oameni politici (p. 101). Autorul și cunoscuții săi nu-și ascund indignarea față de crimele făptuite de legionari în România, convingerea ce se desprindea fiind aceea că Germania „se află în spatele acestor execuții“ (*ibidem*), că Reichului nazist i-a aparținut „inițiativa“ (p. 102). A doua zi, Marcantonatos va nota că, potrivit opiniei ce se formase la Atena, I. Antonescu era „incapabil de-a stăpîni evenimentele“ din România (*ibidem*). La 30 noiembrie 1940, la Atena se aprecia că, în urma acțiunilor legionarilor, „situația în România continuă să fie haotică“ (p. 103), iar la 19 decembrie 1940 un ziarist sosit

din România comunica autorului că poporul manifesta „o mare simpatie pentru cauza noastră (a Greciei — n.n.s.). Corpul de ofițeri, de asemenea. S-au produs unele incidente între populație și trupele germane staționate pe ceea ce a mai rămas din teritoriul român. Oamenii strigau: «Jos Viena» pentru a protesta contra arbitrajului care a dezmembrat țara. Alții aclamau Grecia, simbol al demnității și rezistenței naționale” (p. 112). În ianuarie 1941, autorului nu-i scapă știrile despre „tulburările” din România și concentrările de trupe germane, „gata să fie trimise în Balcani” (p. 121). La 13 februarie 1941, amenințarea germană asupra Balcanilor părea „să se precizeze” (p. 136), iar a doua zi momentul acțiunii Reichului era fixat pentru confluența lunilor februarie-martie 1941 (p. 143). După declanșarea campaniei *Wehrmachtului* în Balcani, la 6 aprilie 1941, jurnalul reflectă aproape exclusiv faptele survenite pe frontul germano-italo-grec, încheindu-se cu o însemnare din 26 aprilie 1941: „Miine noi nu vom mai fi liberi și foamețea va începe”. Sint ultimele rinduri din jurnalul lui L. G. Marcantonatos care, sfârșindu-se la data menționată, vrea să consemneze consumarea primei faze a participării Greciei la conflagrația secolului. A doua zi, la 27 aprilie 1941, pentru poporul grec începea perioada dureroasă a dominației fasciste, asupra căreia așteptăm de la L. G. Marcantonatos partea a doua a interesantului său jurnal atenian.

Gh. Buzatu

MARTIN L. VAN CREVELD, *Hitler's Strategy 1940—1941. The Balkan Clue*, Cambridge, University Press, 1973, 248 p.

Lucrarea, amplu comentată în paginile unor mari publicații de istorie din R. F. Germania, Anglia, Franța și S.U.A., a fost calificată dintru început de către cunoscuți specialiști drept „provocatoare”. Aceasta pentru că autorul, folosind un bogat material inedit și întemeindu-se pe numeroasele documente publicate, ca și pe datele tuturor investigațiilor de ținută anterioare, avansează puncte de vedere cu totul noi într-o serie de aspecte privind desfășurarea războiului mondial în 1940—1941 în care se părea că nimio (sau aproape nimic) nu mai era de spus. Fără a intra în detalii, ținem să precizăm că îndeosebi în două probleme van Creveld răstoarnă tot ceea ce era cunoscut înaintea apariției cărții sale:

1. Cu unele excepții, neglijabile și cantitativ și calitativ, literatura de specialitate conchidea că, declanșând atacul contra Greciei la 28 octombrie 1940, Mussolini l-ar fi surprins pe Hitler. Reexaminând faptele, van Creveld ne convinge că lucrurile nu au stat deloc așa. Dictatorul italian nu l-a înștiințat pe fűhrer asupra planului său, este adevărat. Însă Hitler, prin agenții săi, a aflat din timp de intențiile „ducelui” (p. 39 și urm.) și adept, pînă în jurul datei de 30 noiembrie 1940, al așa-zisei „strategii periferice”, a lăsat ca evenimentele să-și urmeze cursul deoarece, prin acțiunea Italiei, spera să fie (și va fi!) implicat în operațiunile din Mediterana, aplicînd Angliei o lovitură. Cu alte cuvinte, anticipînd defecțiunea Italiei în războiul contra Greciei, Hitler își crea un *alibi* pentru intervenția sa (p. 49).

2. Acțiunea atît de diabolic pusă la cale nu a întîrziat să se întoarcă împotriva Reichului și a fűhrerului. În decembrie 1940, prepararea documentelor în vederea invadării U.R.S.S. (operațiunea „Barbarossa”) era încheiată și Hitler se văzu silit să renunțe la „strategia periferică”. Evenimentele din Balcani însă își urmau de acum cursul și, pentru a-și asigura flancul drept în cazul campaniei răsăritene și a-l salva pe Mussolini, Reichul declanșează la 6 aprilie 1941 operațiunile „25” și „Marita” (respectiv ocuparea Iugoslaviei și a Greciei). Luptele s-au prelungit, în unele sectoare, pînă în mai-iunie 1941 și problema ce se impune acum atenției istoricului este dacă nu cumva campania lui Hitler din Balcani a determinat amînarea aplicării planului „Barbarossa” (inițial stabilit pentru 15 mai 1941), cu toate consecințele ce au rezultat apoi din situația intervenită? Acesta a fost punctul de vedere în cvasi-unanimitate acceptat pînă acum în lucrările de specialitate. Van Creveld, prin demonstrațiile sale, înlătură și această opinie, atestînd irefutabil că amînarea operațiunii „Barbarossa” nu a rezultat nemijlocit de pe urma implicării *Wehrmachtului* în Balcani, ci s-a datorat lipsei de echipament a armatei hitleriste (pp. 170—178). Pentru a-l cita pe van Creveld, să reținem că

problema raporturilor dintre campaniile balcanice ale lui Hitler și „Barbarossa” este „extrem de complicată” (p. 182), dar că oricum înlăzirea celei din urmă „nu a rezultat direct” din cele dintii (p. 183).

Fie numai și pentru precizările consemnate, cartea lui van Creveld și-a căpătat un loc bine situat în istoriografia ultimei conflagrații mondiale. Dar, volumul în discuție ambiționează mult mai mult decât am semnalat noi, și anume stabilește rolul și locul Balcanilor în strategia generală a Reichului hitlerist de la confluența anilor decisivi ai războiului mondial 1940—1941. Circumscrișă acestei tematici, cartea lui van Creveld se recomandă indiscutabil ca o contribuție științifică fundamentală.

Gh. Buzatu

LEOPOLD TREPPER, *Le grand jeu*, Paris, Éditions Albin Michel, 1975, 418 p.

Apariția acestei lucrări poate fi socotită, fără nici o reticență, un eveniment editorial. Cînd spunem aceasta, avem în vedere atît dezvăluirile cuprinse în volum, cît și faptul că, în sfîrșit, Leopold Trepper a vorbit. Cine este autorul? Este fostul „mare șef” al cunoscutei rețele sovietice de informații „Orchestra roșie” căutat, prin 1940—1942, de către serviciile naziste de contraspionaj în Germania, Franța, Belgia și Olanda deodată. Numeroși specialiști în istoria conflagrației mondiale din 1939—1945 îl includ pe Trepper, în baza analizei temeinice a activității sale și a rețelei ce a condus-o, între super-agenții secreți ai secolului, între marii luptători din umbră pentru victoria cauzei popoarelor asupra fascismului. Apărînd acum în postură de memorialist, Trepper ni se destăinuie că nu are vreo ambiție mai mare decît „de-a spune adevărul” (p. 15). Existența sa în anii războiului a fost plină de mari pericole, dar, dacă ar fi s-o ia de la capăt, „aș reîncepe cu plăcere” — scrie autorul (*ibidem*). Cele mai consistente pagini din volum sînt, desigur, cele consacrate perioadei 1938—1943, adică anilor cînd „marele șef” a acționat ca atare (pp. 92—246).

Pentru Trepper și colegii săi, anii 1938—1939 au fost destinați instalării „infrastructurii” rețelei „Orchestra roșie” (p. 100). Odată cu începerea ostilităților în Europa, la 1 septembrie 1939, rețeaua a intrat în activitate, dovedind ulterior o uluitoare eficacitate. Între 1940 și 1943, „Orchestra roșie” a expediat „Centrului” din Moscova nu mai puțin de 1500 de mesaje de primă calitate, privind: 1. mijloacele materiale ale inamicului (Germaniei naziste); 2. situația militară a inamicului pe diversele teatre de operațiuni (îndeosebi din Est); 3. diferite sinteze și analize (p. 128—129).

Dintre realizările deosebite ale oamenilor lui Trepper, reținem că, în prima parte a anului 1941, s-au obținut informații sigure, transmise neînfriziat „Centrului”, despre pregătirile lui Hitler în vederea invadării U.R.S.S. (p. 124 și urm.). Mai apoi, un membru bine-situat al rețelei a aflat și comunicat la timp știri detaliate și precise despre planurile Germaniei referitoare la ofensiva *Wehrmachtului*, împotriva Moscovei și a Caucazului (p. 131). Capturîndu-l în cele din urmă, la 24 noiembrie 1942, naștii se străduiră să-l atragă pe Trepper în acțiunea de „intoxicare” a „Centrului”. Trepper, pentru a cîștiga timp și pentru a obține ca nemții să transmită și informații exacte centralei sale, a acceptat „marele joc” (p. 171); decizia nu a luat-o însă decît după ce căpătase convingerea că „Centrul” aflase deja de căderea sa în mîinile dușmanului (p. 172—173). Din cele expuse de autor, ca urmare a „marelui joc”, „Centrul” a intrat în posesia unor informații militare de maxim interes asupra Reichului și planurilor sale (p. 218). Reușind să evadeze în septembrie 1943, „marele șef” a stat ascuns în Franța pînă în august 1944, iar în ianuarie 1945 a plecat în U.R.S.S. (p. 279).

Realizat cu colaborarea lui Patrick Rotman, volumul memorialistic al lui Leopold Trepper se dovedește o carte temeinică și de mare folos pentru toți cei interesați de istoria ultimei conflagrații mondiale.

Gh. Buzatu

RACHELE MUSSOLINI, *Mussolini sans masque*, propos recueillis par ALBERT ZARCA, Paris, Fayard, 1973, 379 p.

Deosebit de întreprinzător, Albert Zarca, jurnalist de profesie, a luat mai multe interviuri soției fostului dictator fascist italian și care, adunate în această carte, reușesc mai puțin să-l prezinte pe „ducele” Benito Mussolini „fără mască”, cit mai ales să ofere unele explicații pentru erorile ce le-a comis. Cu toate acestea, cartea conține multe informații interesante ce îngăduie cititorului să reconstituie perioada fascistă și, mai cu seamă, să afle diverse explicații pentru unele acțiuni de-a-le lui Mussolini. Un capitol special, de pildă, se referă la raporturile dintre Hitler și Mussolini (pp. 189—205), iar un altul — intitulat „Al doilea război mondial ar fi putut fi evitat” (pp. 221—231) — este consacrat demersurilor „ducelui” pentru preîntâmpinarea izbucnirii ostilităților în toamna anului 1939. Este interesant de reținut că, din moment ce conflictul a izbucnit și s-a amplificat, Mussolini nu a mai întrevăzut posibilitatea nici unui compromis între marile puteri, și aceasta mai ales datorită unor predispoziții ale șefilor puterilor respective (p. 230—231). Din relatări interlocoutoarei lui Zarca, desprindem opinia fermă a „ducelui” cum că, în 1939 „lovitura de grație” dată păcii s-a produs la 23 august. De asemenea, cînd la 3 septembrie 1939 a aflat că Londra și Parisul au declarat război Berlinului, Mussolini i-a spus soției că, din acel moment, era „imposibil” ca Italia să stea deoparte și, mai mult decît atît, „imposibil și periculos” să nu intre de partea Germaniei” (p. 240).

În concluzie, apreciem că, păstrînd toată rezerva față de declarațiile interlocoutoarei lui Zarca, putem include cartea pe marginea căreia am referit în rîndul lucrărilor interesante existente asupra unei perioade zbuciumate din istoria Italiei contemporane și a lumii.

Gh. Buzatu

RICHARD DEACON, *A History of the Russian Secret Service*, London, Frederick Muller Ltd., 1972, 568 p.

Faptul că Richard Deacon s-a oprit asupra istoriei serviciilor de informații rus și sovietic nu ne apare deloc surprinzător. Era, dimpotrivă, de așteptat ca, după ce istoricul englez realizase o sinteză asupra spionajului britanic, să beneficieze de experiența acumulată și de o parte din informațiile culese pentru a urmări trecutul unor organisme secrete de mare reputație și eficacitate cu care acelea, nu mai puțin celebre, ale țării sale s-au aflat — în funcție de vicisitudinile timpului — în luptă acerbă sau colaborare. În același timp, perfect conștient de greutatea misiunii asumate, Deacon nu și-a propus să elaboreze un studiu integral al problematicei abordate, ci s-a limitat la analiza *unora* dintre cazurile faimoase prezente în trecutul spionajului rus și sovietic și care, toate la un loc, nu alcătuiesc evident istoria completă a domeniului investigat, ci doar o *istorie*, așa cum reiese și din titlul lucrării la care ne reținem. Din istoria spionajului rus, Deacon a reținut mai multe episoade (agenții lui Ivan cel Groaznic, inițiativele Ecaterinei a II-a și ale lui *Nicolae I în domeniul informațiilor*, activitatea „Ohranei”, izbînzile și căderea celebrului Reilly etc., în total 194 p.), infinit mai puține însă decît cele ce au marcat evoluția „inteligenței” sovietice (p. 195—534). În acest cadru vast, cititorul află detalii despre dezvoltarea organismelor de informații după 1917, despre spionajul științific ori, în sfîrșit, despre superagenții secolului.

Un loc aparte în cartea lui Deacon îl ocupă examinarea activității serviciilor secrete sovietice în anii celui de-al doilea război mondial, insistîndu-se, deopotrivă, asupra marilor succese și eșecuri. Dîntre marii eroi ai luptei pe frontul nevăzut se impun atenției (și admirației) lui Deacon: Richard Sorge (pp. 325—344), Leopold Trepper, Rudolf Roessler ș.a. Sorge este, după autor, unul dintre cei mai mari spioni ai veacului (pp. 325), al cărui record în materie rămîne știrea transmisă Moscovei, în ultima parte a anului 1941, despre certitudinea canalizării agresiunii japoneze în direcția S.U.A. și Angliei, iar nu a U.R.S.S., ceea ce a îngăduit Kremlinului să aducă trupe din Siberia, întărind apărarea capitalei sovietice și lansînd, apoi, contraofensiva din decembrie ce a provocat Germaniei lui Hitler primul insucces notoriu pe frontul de Est (p. 339). Deacon consacră, de asemenea, un întreg capitol unui alt agent de o eficacitate extra-

ordinară între 1941 și 1943/1944 — Rudolf Roessler (alias „Lucy”) (pp. 362—375), fără a-l ignora, în continuare, pe Ilya Svetlov (alias Walter Schultz), care, infiltrându-se în *Abwehr*-ul lui Canaris, a reușit să preîntâmpine înfăptuirea operațiunii naziste „Saltul cel lung”: asasinarea celor „trei mari” (Stalin, Churchill, Roosevelt) în cursul conferinței de la Teheran (noiembrie — decembrie 1943).

Deși se vrea doar o istorie, cartea lui Richard Deacon este o carte serioasă, documentată și extrem de captivantă. Partea cuprinzând notele la capitole (pp. 539—553) și lista bibliografiei de bază anexată (pp. 555—557) atestă în ce largă măsură autorul a izbutit să dea o lucrare temeinică asupra unui domeniu deosebit de dificil, în care posibilul cu imposibilul și realul cu pura imaginație fac cea mai bună casă.

Gh. Buzatu

EUGENE K. BIRD, *Rudolf Hess dévoile son mystère*, Paris, Gallimard, 1975, 286 p.

Titlul original al acestei lucrări, apărută în 1974, este *The Loneliest Man in the World*. „Omul cel mai singuratec din lume”, adică Rudolf Hess, la care se referă Bird, nu numai că s-a numărat printre bonzii naștiți, fiind la un moment dat succesorul desemnat nr. 1 al lui Adolf Hitler, dar, fapt mult mai semnificativ, prin plecarea sa inopinantă în Anglia (10 mai 1941) și prin comportarea sa în cursul detenției britanice, în timpul procesului de la Nürnberg (1945—1946), ca și după aceea, și-a „punctat” activitatea cu o sumă de necunoscute de prima mărime, pe care autorul tocmai își propune să le rezolve. Aici trebuie să precizăm că ceea ce pînă acum nu au realizat numeroși istorici, juriști, psihiatri și ziariști, care s-au ocupat de „cazul Hess”, Bird, fără a fi nici una, nici alta, reușește în mare măsură, și aceasta grație îndeosebi avantajului ce l-a avut, fiind locotenent-colonel în forțele armate ale S.U.A., de-a fi fost numit, în septembrie 1964, directorul american al închisorii de la Spandau (Berlin Vest), unde, după cum se știe, cu începere din 1947 și-au executat, sub control cvadripartit, pedepsele toți marii criminali de război germani condamnați la Nürnberg. Așa după cum specifică în *Introducere*, ca și într-o declarație din 27 martie 1972, anexată cărții sale, Bird pretinde a fi fost singurul dintre cei foarte numeroși amatori care, după 1941, au urmărit să câștige încrederea deplină a lui Hess și, în consecință, el a obținut de la ultimul și cel mai de seamă dintre deținuții de la Spandau o seamă de documente originale, pagini de jurnal (cf. p. 43 și urm.) ori i-a zmul, după 30 august 1970, anumite declarații pe teme — se înțelege — nu dintre cele mai puțin controversate. Că este așa, rezultă din cartea de față, în care cititorul poate afla, în fine, răspunsuri categorice la o serie de probleme ce a interesat și interesează îndeaproape pe istoricii conflagrației mondiale din 1939—1945 :

1. În iunie 1941, Hitler nu a știut nimic despre decizia luată de Hess de a pleca în Anglia (p. 215). Führerului i-au fost necunoscute și mobilurile acțiunii adjunctului său, cu toate că, procedînd așa cum a făcut-o, Hess este convins că răspundea dorinței lui Hitler. Din declarațiile lui Hess către Bird, desprindem că fostul lider nazist și-a propus să obțină prin acțiunea sa o încetare a ostilităților între Germania și Anglia, cunoscut fiindu-i, de altfel, că Hitler însuși nu respingea încă pe atunci posibilitatea unui compromis cu Londra (p. 231—232). Cu alt preț, Hess s-a exprimat fără reticențe : „...Aveam impresia foarte clară că Führerul nu ținea să-i bată pe englezi. El dorea să pună capăt luptei. Dar, încăodată, vă precizez că el nu avea nici o cunoștință despre hotărîrea mea de a zbura în Anglia în scopul realizării voinței sale. Am luat singur responsabilitatea actului meu. Această responsabilitate o revendic în întregime” (p. 223).

2. Luna mai 1941 nu a fost aleasă întîmplător ca moment pentru asumarea de către Hess a rolului său de mediator al păcii germano-britanice. Atunci, cel de-al III-lea Reich era în febra pregătirilor pentru declanșarea, la 22 iunie 1941, a atacului contra U.R.S.S. (operațiunea „Barbarossa”). În perspectiva foarte apropiată a războiului sovieto-german, realizarea unei înțelegeri între Berlin și Londra căpăta o semnificație cu totul aparte și, tocmai de aceea, Bird a insistat nu o dată ca Hess să-i confirme depozițiile sale anterioare cum că, pînă la plecarea

sa din Germania, nu fusese de fel la curent cu preparativele lui Hitler pentru cazul „Barbarossa“. Hess și-a menținut ani de zile această declarație (cf. p. 224—225), dar prin 1970—1971, chestionat fiind într-un rînd de către Bird („Deci ști-ați că se pregătea operațiunea *Barbarossa* ?“), a replicat, în sfîrșit : „Da. Știam“ (p. 272).

3. În timpul detenției sale în Anglia și la Nürnberg, Hess a intrigat pe judecătorii săi datorită afirmațiilor sale că-și pierduse memoria, că nu-și mai amintea nimic din cursul perioadei fasciste (p. 87 și urm.). Pe acest temei, apărarea a solicitat sistarea judecării lui Hess, dar Tribunalul Militar Internațional de la Nürnberg nu a dat curs și l-a condamnat la închisoare pe viață. A procedat Tribunalul just neadmițînd teza apărării ? Destăinuirile făcute de însuși Hess lui Bird ne arată că da ! Interogat adeseori de către autorul cărții pe această temă, Hess a recunoscut în cele din urmă : „Este adevărat că la început eu am simulat o pierdere a memoriei...“ (p. 232).

În afara aspectelor asupra cărora ne-am oprit, cartea lui Bird cuprinde numeroase alte detalii semnificative privind îndeosebi trecutul Germaniei hitleriste, colaborarea Hitler-Hess înainte de 30 ianuarie 1933, incendierea Reichstagului etc. Locotenent-colonelul Bird s-a dovedit un anchetator tenace și conștiincios și, prin calitatea probelor pe care a reușit să le adune asupra anilor '30—'40, conchidem că și-a atins cu prisosință scopul urmărit, întocmind această lucrare menită „să umple o lacună în istoria contemporană“ (p. 283).

Gh. Buzatu

P. N. POSPELOV (editor), *Great Patriotic War of the Soviet Union, 1941—1945. A General Outline*, Moscow, Progress Publishers, 1974, 469 p.

Lucrarea de față, întocmită de un larg colectiv de cunoscuți specialiști sovietici în istoria marii conflagrații din 1939—1945 (M. M. Minasian, E. A. Boltin, V. A. Sekistov, B. S. Telpuhovski), reprezintă o versiune prescurtată a volumului care, din 1965, a cunoscut două ediții în limba rusă.

Periodizarea Marelui Război pentru Apărarea Patriei pe care o propun autorii volumului examinat este cea admisă în general de către istoricii sovietici după 1958 : I) perioada retragerii și a operațiunilor cu predilecție defensive ale Armatei Roșii (iunie 1941 — noiembrie 1942) ; II) perioada „marilor cotituri“ (noiembrie 1942 — decembrie 1943) ; III) perioada prăbușirii Germaniei hitleriste și a aliaților lor sub loviturile Națiunilor Unite, în primul rînd ale forțelor sovietice (1944—1945).

În lucrare se întîlnesc nenumărate și autorizate precizări despre ajutorul războiului din Est. Așa, de pildă, relativ la pactul de neagresiune sovieto-german din 23 august 1939 autorii opinează că el s-ar fi impus U.R.S.S. ca „unica soluție“ ; semnîndu-l, guvernul sovietic nu s-a îndoit vreun moment că Hitler renunța la atacul său în Est (p. 21), dar, pentru moment, a obținut un dublu avantaj prin aceea că o împiedicat formarea unui front unic imperialist antisovietic și a cîștigat un prețios răgaz necesar întăririi apărării la granița de vest (*ibidem*). Un alt capitol asupra căruia insistă autorii este acela, încă atît de controversat, cum de a fost posibil ca Hitler să asigure surpriza atacului său de la 22 iunie 1941. Se dezvăluie că „pînă în chiar ultimul moment“ I. V. Stalin și guvernul sovietic au crezut că vor reuși să amine, prin mijloace politico-diplomatice, războiul cu Reichul nazist (p. 55). La 13 iunie 1941, de exemplu, Kremlinul a încercat să obțină, prin intermediul ambasadorului german Schullenburg, asigurarea Berlinului că va respecta pactul din august 1939. Apoi, precizările prezentate de Kremlin la 21 iunie 1941 privind violarea spațiului aerian sovietic de către *Luftwaffe* erau extrem de îngăduitoare (*ibidem*). De asemenea, unii dintre comandanții Armatei Roșii au calculat greșit momentul invaziei naziste, relevîndu-se, în acest context, că „niciodată“ înainte de 22 iunie 1941 concluziile lor nu s-au întemeiat pe informațiile uluitoare de precizie ale unor super-agenți sovietici (îndeosebi Richard Sorge), care au încunostăințat din timp Moscova asupra datei atacului hitlerist (p. 56).

Constatările autorilor despre cauzele și proporțiile eșecurilor Armatei Roșii în primele luni ale campaniei „Barbarossa“ sînt veridice. Ei nu ascund că armata sovietică nu avea experiență (p. 55), că era necorespunzător dotată (p. 56)

ori că pierderile suferite în diverse încleștări cu inamicul au fost „imense“ (p. 70). Cu toate acestea, se evidențiază în lucrare, fiecare palmă de pământ a fost cedată prin luptă, iar prin fiecare rezistență îndârjită — la Smolensk, Lenin-grad și Kiev chiar — s-a obținut dereglarea orarului stabilit anterior de fasciști pentru terminarea campaniei din Est în două-trei săptămâni, în consecință consumându-se eșecul războiului fulger purtat cu succes până atunci de *Wehrmacht* pe alte fronturi (p. 72). Iar aceasta a însemnat transformarea conflictului din răsărit într-un război de durată, în care șansele nu erau nicicum de partea Germaniei, cum s-a și văzut foarte curînd, atunci cînd, declanșînd contra-ofensiva de la Moscova în decembrie 1941, Armata Roșie a provocat *Wehrmachtului* „prima înfrîngere majoră“ din cursul celui de-al doilea război mondial“ (p. 107).

Spații însemnate din lucrare sînt consacrate perioadei „marilor cotituri“ din 1942—1943 (pp. 59—235) și, mai ales, prăbușirii Germaniei naziste (pp. 239—409). În această ultimă parte a lucrării aflăm detalii despre evenimentele din România din vara anului 1944 (pp. 295—306), inclusiv despre ofensiva sovietică din zona Iași-Chișinău. Autorii descriu, mai întîi, ofensiva Fronturilor 2 și 3 ucrainene care, în numai două zile, au zdrobit rezistența inamicului (p. 298), iar, în continuare, au acționat în condiții „foarte favorabile“, dat fiind că trupele române, „departe de-a rezista, ...și-au întors armele împotriva naziștilor“ (p. 300). Referitor la evenimentele interne din România, lucrarea reliefează rolul Partidului Comunist Român în declanșarea și triumful insurecției naționale armate antifas-ciste și antiimperialiste din August 1944 (p. 302), faptul că la 31 august 1944, cînd armata sovietică a sosit la București, capitala țării noastre fusese deja eliberată de către forțele patriotice interne conduse de comuniști (p. 303). Interacțiunea insurecției române cu aceea a ofensivei sovietice este surprinsă cu exactitate, ambele evenimente prezentînd o mare semnificație politico-militară pentru desfășurarea ultimei faze a celui de-al doilea război mondial, întrucît au provocat o schimbare „fundamentală“ pe teatrul de operațiuni din sud-estul european (p. 303).

În ansamblu, lucrarea apărută sub redacția lui P. N. Pospelov se înscrie printre realizările de prestigiu ale istoriografiei sovietice privitoare la epoca anilor cruciali 1941—1945.

Gh. Buzatu

„Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca“, vol. XIX, Cluj, 1976, 434 p.

La aproape douăzeci de ani de afirmare în literatura de specialitate, *Anuarul* editat de Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca s-a impus ca o publicație valoroasă prin contribuțiile incontestabile pe care le-a adus la dezvoltarea cercetărilor istorice din țara noastră. Ultimul număr întărește această convingere. El adaugă totodată câteva realizări în măsură să îmbunătățească simțitor profilul publicației atât sub raportul structurii (ne referim la includerea unui registru de recenzii și note bibliografice) cât și sub raportul conținutului.

Cele peste douăzeci de titluri au fost distribuite în alcătuirea volumului după cum urmează: un grupaj cu profil editorial, cuprinzând articolele de largă concepție scrise de acad. Ștefan Pascu (*Educație politică — cultură socialistă — istorie marxistă*) și de I. Cicală (*Partidul Comunist Român — continuatorul tradițiilor istorice de luptă pentru libertatea, independența și suveranitatea poporului român*); o secțiune de studii și articole; *Miscellanea*; *Recenzii, note bibliografice*; *Revista revistelor*; *Necroloage* închinare regretaților Aurel Decei și Mihail P. Dan.

Între numeroasele contribuții științifice ne rețin mai întâi atenția preocupările privind abordarea unor probleme generale ale istoriei naționale. Plin de interes ni s-a părut studiul lui I. I. Russu despre *Scrierea greacă și latină în Dacia preromană*. Reputatul cercetător al limbii vorbite de daci supune unui riguros examen critic informațiile existente în acest sens, combătând unele aprecieri simpliste și fortuite (vezi, spre exemplu, discuția mult discutatului text *Decebalus per Scorilo*) și care, din nefericire, au fost preluate dintr-o generație în alta. În concluzia cercetării întreprinse, I. I. Russu consideră că pătrunderea sistemului alfabetic grec și latin în Transilvania a avut loc numai spre sfârșitul veacului I e.n., elservind, îndeosebi la marcarea unor piese meșteșugărești sau de arhitectură. Reluând o problemă mai veche în istoriografia noastră, în legătură cu marea campanie a sultanului Mahomed I în Țara Românească din anul 1420, Viorica Pervain oferă câteva precizări concludente în studiul său, *Lupta antiotomană a țărilor române în anii 1419—1420*. În cadrul aceluiași preocupări pentru aspecte generale ale istoriei românești, relevant ni se pare și studiul lui Pompiliu Teodor, *Dimitrie Cantemir și preiluminismul sud-est european*. Istoricul clujean evidențiază meritele savantului român care a deschis calea investigării unei zone ignorate pînă la acea dată, întîmpinînd astfel „demersul leibnizian de cunoaștere a unor regiuni neintegrate încă circuitului de valori universale“ (p. 314).

Cum era de așteptat de la o publicație științifică ce apare într-un centru cu vechi tradiții în studiul istoriei vechi, un număr considerabil de materiale privesc aspecte din trecutul Daciei romane. V. Wollmann reia dintr-o perspectivă inedită cercetarea tăblițelor cerate descoperite la Roșia Montană între anii 1786—1855, arătînd influența mediului montanistic și condițiile descoperirii lor, pentru a face apoi considerații interesante în legătură cu datarea galeriilor romane. Reținem punctul lui de vedere de a se folosi pentru definirea investigațiilor de asemenea fel termenul de *arheologie montanistică* (p. 256). Continuînd seria *Epigraphica*, Ioan Piso oferă noi date epigrafice privind inscripțiile descoperite la Voislova (jud. Caraș-Severin), Sarmizegetusa și Cășei. Preocupat de monumen-

tele arhitecturii vechi a căror semnificații se dezvoltă „în zona graniței labile dintre cultul religios și transpunerea artistică” (p. 267), Mihai Bărbulescu analizează pilastrul de calcar decorat cu zeiță din lapidarul Muzeului de istorie a Transilvaniei și, extinzând rezultatele descoperirii sale pentru toți pilaștrii descoperiți, consideră că aceștia reprezintă reminescente ale unor importante monumente de arhitectură. Concluzia se dovedește prețioasă pentru cercetarea romanizării care a avut loc în Dacia (p. 272).

La fel de interesante sînt contribuțiile lui N. Gudea și I. Dragomir la topografia și toponimia limesului bănățean al Dunării, aduse în urma descoperirilor recente din hotarul satului Căunița, unde a existat o garnizoană romană.

În rîndul preocupărilor din volumul la care ne referim, o pondere apreciabilă o dețin lucrările referitoare în special la istoria Transilvaniei. În acest cadru, problemele legate de istoria țărănimii și a satului, în epoca modernă, s-au bucurat de analize detaliate, însumînd atenția cititorva studii: A. Răduțiu, *Actele țărănești în limba română din Transilvania pînă la 1848 și importanța lor documentară*; L. Botezan, *Aspecte ale antrenării gospodăriilor țărănești din Transilvania în economia de mărfuri între anii 1785—1820*; L. Gyémánt, *Geneza urbanului ardelean din 1846/47*; L. Báthory, *Dezvoltarea social-economică a comunei Girboul (jud. Sălaj) între anii 1820—1848*. Aspecte din istoria artei și din trecutul național-cultural al Transilvaniei au fost studiate de M. Porumb, *Zugravi și centre românești de pictură în Transilvania secolului al XVIII-lea*; N. Bocșan, *Confiscarea fabulelor lui Tichindeal*; G. Neamțu, *Alexandru Roman, profesor la Universitatea din Budapesta*.

Nu mai puțin importante ni s-au părut cercetările referitoare la participarea Brașovului la înăbușirea răscoalei țărănești din 1514 (C. Feneșan), informațiile despre tezaurul monetar de la Silea (E. Chirilă), datele cu privire la foametea din anii 1814—1816 pe domeniul Zlatnei (Al. Neamțu) ca și studiile lui H. Mureșan și L. Maior, despre comerțul Transilvaniei între anii 1867—1875 și, respectiv, caracterul antimonarhic al mișcării pentru vot universal din anul 1908.

Cuprinzînd cercetări din cele mai variate aspecte ale istoriei, de la cele de interes local la cele de interes general, pe parcursul tuturor epocilor istorice, ultimul număr al *Anuarului* din Cluj-Napoca reliefează seriozitatea preocupărilor științifice din străvechiul municipiu al Transilvaniei, constituind totodată o contribuție de seamă la dezvoltarea cercetărilor istorice din țara noastră.

Ștefan Lemny

„Annales Historiques de la Révolution Française”, 1976, 48, nr. 225.

Este un al treilea număr pe care prestigioasa revistă îl consacră integral unei problematice istorice dintr-o țară socialistă. Primul dedicat epocii luminilor în Ducatul Varșoviei, al doilea Ungariei de la lumini la Revoluția din 1848 și, în sfîrșit, ultimul pe care îl semnalăm, cu titlul „Țările române în vremea luminilor. 1770—1830”. Intenția conducerii *Anulelor istorice ale Revoluției Franceze* este din cele mai laudabile, răspunzînd unei necesități de comunicare ale unor cercuri istorice din Franța, tot mai convinse de realele dimensiuni ale Europei, cu progresele istoriografiei din centrul și sud-estul continentului. Acestei idei a unei Europe unitare îi dă expresie istoricul Albert Soboul, atunci cînd subliniază temeiurile unui comparatism istoric la nivelul sensibilității actuale. În alți termeni nu numai ilustrarea influenței Revoluției Franceze, ci mai mult încă sublinierea specificității realităților naționale și originalitatea diverselor căi de dezvoltare. Să recunoaștem aici o concepție modernă, articulată istoric, la care subscie, prin cercetări fundamentale, și istoriografia românească.

Istoricii români, specialiști în secolul al XVIII-lea, s-au oprit, cu justificare, la istoria țărilor române în epoca luminilor, considerată cronologic între anii 1770—1830. Primul termen, înțeles a fi corespunzător demarajului luminilor la noi, al doilea aproximînd momentul romantic în istoria românească. Ca atare, studiile publicate urmăreau să evidențieze stadiul de dezvoltare al structurilor

economice, sociale și instituționale într-o perioadă care ar putea să constituie cadrul de manifestare pentru impactul Revoluției Franceze.

Profesorul Gh. Zane, specialist prin excelență al realităților economice din Principate, oferă un necesar fundal înțelegerii fenomenelor care pot motiva progresele economiei monetare și implicit disoluția sistemului feudal. Bilanțul unei cercetări de durată conturează existența unei burghezii în continuă dezvoltare, ajunsă în preajma Revoluției din 1848 să se interfezeze în afacerile publice. Concluziile studiului, credem, explică, în mare măsură, stadiul la care se afla economia românească, inconsistența în perioada Revoluției Franceze a unei burghezii și evident rolul boierimii liberale în mișcarea politică.

Complementar studiul lui V. A. Georgescu, dens ca informație și profund în analiză, ajunge firesc la concluzia „que directement et à court terme, la Révolution ne pouvait exercer sur les structures et les institutions aucunes influence notable et d'une certain ampleurs”. În schimb, autorul afirmă că impactul revoluționar trebuie căutat în mentalități, în ideile politice și sociale, în contactele culturale. Prin urmare pe acest tărâm se realizează sub influența franceză, un respect pentru națiune și pentru drepturile sale. Evident, că o apropiere de istoria Transilvaniei în secolul al XVIII-lea ar fi fost de natură să ne ofere și alte repere și, poate, noi puncte de sprijin.

Din acest punct de vedere, a unei mai sporite atenții pentru istoria Transilvaniei, se înscriu contribuțiile lui Florin Constantiniu, *Condition paysanne et relations agraires* și Alex. Duțu, *Le renouvellement de la culture dans les pays roumains (1770—1830)*. Prima contribuție, în lumina valorificării critice a istoriografiei anterioare războiului și a cercetărilor personale ale autorului, stabilește un sincronism în evoluția raporturilor sociale din țările române în condițiile reformismului fanariot și austriac. Florin Constantiniu relevă semnele reacțiunii boierești după pacea de la Kuciuk-Kainardji, în sensul sporirii obligațiilor în muncă și paralel efortul statului de a limita, prin legislație, sporirea quantumului de muncă. Observațiile interesante ale autorului vizează, pe baza surselor recente, interesul stăpînilor de pămînt pentru extinderea rezervei, fenomen ce coincide cu procesul de occidentalizare a clasei boierești. Cu deosebire se accentuează interesul boierimii moldovene pentru exploatarea și rentabilitatea domeniilor și fenomenul similar în Transilvania. Al doilea studiu, vădind aceeași cunoaștere a secolului, încearcă să surprindă epoca de renaștere culturală care se înscrie la sfîrșitul secolului XVIII și începutul celui următor. Manifestînd rezerve decise față de optica romantică despre un vechi regim ce merită să fie repudiat în bloc, Alex. Duțu amendează și maniera comparatistă tradițională, sursologică, ce, într-un fel sau altul, a condamnat cultura românească la calitatea de debitor universal.

Propunînd o nouă viziune asupra secolului, autorul a subliniat că multiplicarea contactelor cu sursele străine, în deceniile studiate, continuă de fapt un mai vechi proces istoric, manifest încă în secolul al XVII-lea. Se remarcă, în aceeași vreme, că „occidentalizarea” de care se discută în literatură urmează să fie văzută ca o apropiere a arilor culturale la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, dar și ca un efort al omului trăind într-o societate determinată de propriile coordonate economice și sociale. Exemplele oferite mărturisesc indiscutabil aderența mediului cultural românesc la o problematică iluministă, în măsură să sprijine programul politic în raport cu dominația străină sau formarea unui cetățean luminat. Socotind epoca luminilor ca o vreme de prefaceri, situată între umanism și romantism, dar și marcată de două mari mișcări sociale, Horea și Tudor Vladimirescu, Duțu o socoate drept o experiență de un caracter particular, fapt ce-i conferă o fizionomie distinctă în mișcarea intelectuală a centrului și sud-estului Europei.

Pe aceeași linie de investigare a ideilor secolului XVIII se așează și studiul lui Vlad Georgescu intitulat *Ideile politice și conștiința națională (1770—1830)*. Intemeiat pe o vastă cercetare a memoriilor redactate în Principate, dar fără să negligeze actele reprezentative din Transilvania, autorul se oprește la investigarea ideilor politice, la geneza lor, pentru ca în cele din urmă să fixeze raportul acestora cu ideile iluminismului, Revoluției Franceze și epocii napoleoniene. Importanță în raport cu o seamă de mai vechi aserțiuni, este concluzia refutătoare la influența ideilor revoluției în țările române. Astfel, Vlad Georgescu consideră că

principalele idei asupra statutului național, unirii și independenței, au apărut într-o perioadă anterioară, în intervalul 1770—1775. Așadar, revoluția nu a făcut decât să aducă noi argumente principiilor deja formulate. Constatarea este însemnată pentru viitoarele cercetări, menite să adune la un loc tot ceea ce cunoaștem până acum și ceea ce mai ne rezervă informația inedită despre impactul revoluției democratice în spațiul nostru istoric.

Ultimele două studii le datorăm istoricilor Paul Cernovodeanu și Camil Mureșan, deopotrivă angajați în investigarea raporturilor româno-franceze. Primul, asociind la mai vechile cunoștințe o cercetare atentă a motivelor memoriilor, disertațiilor, notelor de călătorie, conturează imaginea unui secol aflat sub semnul dominației fanariote și otomane. Observațiile autorului, judicioase și stimulatorii, sînt de natură să sugereze și o anumită incapacitate de înțelegere a Europei răsăritene a călătorului venit dinspre experiența iluministă occidentală. Al doilea studiu, aduce în discuție tema Revoluției Franceze în istoriografia românească, de la primele manifestări ale interesului pînă în zilele noastre. Istoric al epocii moderne, Camil Mureșan evaluează corect interesul istoriografiei românești pentru marea temă, la nivelul remarcabilelor studii comparate ale lui Nicolae Iorga sau într-o perioadă anterioară prin referințele la istoriografia romantică.

Volumul așa cum se prezintă este evident o contribuție la cunoașterea mai bună a rezultatelor la care a ajuns istoriografia românească în problemele complexe ale secolului al XVIII-lea. Cu un accent prioritar pe realitățile Principatelor, studiile nu neglijează nici împrejurările istorice ale Transilvaniei. Frivite ca un tot, studiile la care ne-am oprit reprezintă un bilanț al cercetărilor consacrate ideilor iluministe în societatea românească.

Adresîndu-se cu deosebire lectorului străin, volumul oferă repere pentru înțelegerea Europei luminoasă văzută la realele ei dimensiuni.

Pompiliu Teodor

AL II-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE TURCOLOGIE

Congresul a avut loc la Istanbul, între 4 și 9 octombrie 1976. Congresele de turcologie, inaugurate în 1973, au menirea de a întruni periodic oamenii de știință preocupați de cercetarea milenarei și complexe civilizații a turcilor. Dat fiind faptul că specialiști în turcologie există aproape în toate țările lumii, iar în ultima vreme cercetările în acest domeniu științific au luat un avânt deosebit, organizarea unor astfel de manifestări științifice este pe deplin justificată.

Deși aflat încă la a doua ediție, Congresul de turcologie a dobândit deja valențele tradiționalului, probate nu numai de faptul că, în raport cu ediția precedentă, acum s-a înregistrat un număr sporit de participanți (din aproape toate țările europene, precum și din unele țări ale Americii, Asiei și Africii), ci și de faptul că problematica abordată în comunicări a fost foarte variată și susținută la un înalt nivel științific. De altfel, însăși secțiunile de lucru ale acestui al II-lea Congres al turcologilor lumii au crescut de la 4 la 5 (s-a adăugat cea de *muzică turcă*), urmînd ca la viitoarea lui ediție (1980) să mai fie o nouă secțiune, cea de *geografie turcă*, introdusă și aceasta în urma sugestiilor venite din partea specialiștilor străini.

În ceremonia de deschidere, onorată de prezența a doi membri ai guvernului turc (ministrii învățămîntului și culturii), delegațiile străine au dat expresie prețurii pe care o acordă acestei manifestări științifice, chemată nu numai să pună în evidență aportul turcilor în cadrul civilizației universale, ci să netezească și căile de apropiere dintre toate popoarele și turcii de astăzi.

Lucrările Congresului s-au desfășurat pe următoarele secțiuni: I *Limba turcă*, II *Literatură turcă*, III *Istoria turcă*, IV *Istoria artei turce*, V *Muzica turcă*. Desigur, este imposibil să relevăm, în spațiul restrîns al acestei succinte prezentări, multitudinea problemelor abordate și valoarea contribuțiilor noi aduse în cele aproape 150 de comunicări susținute, precum și în dezbaterile fructuoase care le-au însoțit. Putem sublinia totuși faptul că în toate cele cinci secțiuni ale Congresului, mai cu seamă în cele consacrate culturii și artei turce, au fost tratate atît probleme ale vechii civilizații turce, cît și cele de strictă actualitate (exemplu: implicațiile noului curent de „purificare” a limbii turce; implicațiile „șocului de civilizație” suferit de sutele de mii de muncitori turci emigrați în străinătate etc.), precum și chestiunea importantă a schimbului reciproc de valori între turci și popoarele cu care au venit ei în contact de-a lungul îndelungatei lor evoluții istorice. Au fost puse astfel în evidență nu numai străvechile și puternicele rădăcini ale culturii turce, originalitatea ei în elementele esențiale, ci și evoluția sa în contextul larg al civilizației universale.

Prin natura istoriei de „disciplină integratoare”, secțiunea Congresului destinată acestei ramuri a științei — ale cărei lucrări le-am urmărit mai mult decît pe ale celorlalte secțiuni — a reprezentat o veritabilă zonă de confluență a problematicei generale aflată astăzi în fața turcologiei. Astfel, au fost tratate atît subiecte din sfera criticii izvoarelor și a istoriei economice, sociale sau politice, cît și teme în care a fost subliniată valoarea istorică a elementelor aparținînd limbii, artei, vieții spirituale în general a turcilor de-a lungul întregii lor existențe. Comunicările susținute în cadrul acestei secțiuni a Congresului pot fi grupate potrivit celor trei mari epoci din istoria turcă: preotomană, otomană și modernă-contemporană. Au fost abordate probleme privind etnogeneza turcilor, tradițiile, organizarea socială, politică și spirituală a vechilor turci, relațiile lor cu Islamul și cu alte arii politico-culturale (îndeosebi chineză și indiană). În ceea ce privește

epoca otomană, tematica a fost orientată mai mult către dezvoltarea elementelor comune dintre istoria otomană și cea a celorlalte formațiuni politice turce contemporane, dar au fost destul de multe comunicări care au tratat și problemele privind legăturile dintre otomani și popoarele europene, asiatice și nord-africane, pe de o parte, iar pe de altă parte turcii neotomani și popoarele neturce. În schimb, istoria nouă a turcilor a fost abordată doar în câteva comunicări, limitate și ele mai mult la problema evoluției raporturilor Turciei cu alte state (Tunisia, Bulgaria, Coreea), deși nu au lipsit nici preocupările legate de situația actuală a turcilor din afara hotarelor Turciei. Atenția secundară acordată, la acest Congres, istoriei moderne și contemporane se explică poate prin faptul că, în cercetarea istorică, turcologia este înțeleasă ca un domeniu în care se operează cu elemente de strictă specialitate, în primul rând pentru valorificarea surselor documentare inaccesibile altor categorii de cercetători ai istoriei, fie ei și cunoscători de limbă turcă.

Autorii comunicărilor prezentate în secțiunea de istorie, turci și străini, atât cei consacrați ca eminente specialiști (O. Turan, S. Tekindag, N. Göyünç, F. Sümer, B. Spuler, M. Grignaschi, M. Guboglu, G. Hazai, W. Haussig ș.a.), cit și cei aparținând înzestrării generații tinere de turcologi, au adus valoroase elemente informaționale și interpretative noi, care, în totalitatea lor, constituie un progres remarcabil în studiarea istoriei turcilor.

Prețuire unanimă a fost acordată la acest Congres contribuțiilor științifice aduse de către delegația română. Comunicările cercetătorilor noștri, susținute la un înalt nivel științific, au fost consacrate unor probleme mai puțin cunoscute specialiștilor străini. Prof. M. Guboglu a pus mai întâi în evidență *Problemele și realizările turcologiei românești în ultimele trei decenii*, pentru ca într-o a doua comunicare să aducă elemente noi în privința *Expediției otomane din 1552 în Transilvania*; M. Matilda Alexandrescu—Dersca Bulgaru s-a referit la *Cucerirea Oradiei de către turci (1660) și la chestiunea celor "cinci nahiye-le"*; M. A. Ekrem a relevat *Unele izvoare istorice privind urmele culturii turce de pe teritoriul românesc*; I. Matei a subliniat valoarea *Textelor româno-turce de interes didactic*; M. Enver a prezentat *Unele considerații privind elementele turce din limba română*; Valeriu Veliman a relevat *Insemnătatea arhivelor turcești pentru studiul istoriei României*, iar semnatarul acestor rânduri s-a referit la schimbările intervenite în *Linile directoare ale politicii externe a Hanatului Crimeii la jumătatea sec. XVII*. Un viu interes au suscit și participările reprezentanților noștri (în primul rând ale lui M. Guboglu) la dezbaterile pe marginea unora din comunicările prezentate.

În general, spiritul care a domnit de-a lungul lucrărilor acestui Congres a fost cel al principalității. Buna desfășurare a acestei importante manifestări științifice s-a datorat, desigur, în cea mai mare măsură organizatorilor ei, gazdelor turce, care, spre toată lauda lor, au depus într-adevăr un efort material și moral ce a meritat cu prisosință mulțumirile călduroase care le au fost adresate la sfârșit de către delegațiile străine. Este suficient să menționăm faptul că masa și cazarea tuturor participanților, turci și străini, au fost suportate de către guvernul turc (Congresul s-a desfășurat sub înaltul patronaj al primului-ministru al Turciei, Süleyman Demirel); de asemenea, organizatorii au oferit prețioase cadouri în cărți și publicații de specialitate tuturor participanților străini. În același sens trebuie notat și faptul că — așa cum a anunțat, la închiderea lucrărilor Congresului, prof. dr. Muharrem Ergin, inimosul secretar general al Comitetului de organizare — guvernul turc a aprobat proiectul unui nou edificiu al Institutului de turcologie din Istanbul, care va fi dotat nu numai cu bibliotecă, săli de studii, laboratoare, ci și cu hotel și restaurant propriu, menit să găzduiască turcologii de pretutindeni, invitați (cu burse turcești) să petreacă stagii de documentare sau perfecționare.

În sfârșit, este demn de relevat și faptul că, în onoarea acestui Congres, „Institutul pentru cercetarea culturii turce” din Ankara (*Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*) a publicat un impresionant volum (are peste 1500 p.), intitulat *Türk Dünyası, El Kitabı* (Lumea turcă), în care prestigioși oameni de știință, de diverse specialități, încearcă să ofere o primă lucrare monografică asupra turcilor din Turcia și din afara ei.

Tahsin Gemil

AL VIII-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE ISTORIE TURCĂ

Acest Congres, desfășurat la Ankara între 11 și 15 octombrie 1976, a fost organizat de *Türk Tarih Kurumu* (Societatea Turcă de Istorie) — instituția academică a istoricilor turci, înființată din inițiativa lui Atatürk, „făuritorul Turciei moderne”. Deoarece primul Congres al acestei Societăți a avut loc, cu peste patru decenii în urmă, tot din inițiativa lui Atatürk și sub directa sa conducere, toate edițiile acestei prestigioase manifestări științifice s-au aflat sub înaltul patronaj al președinților Turciei.

Potrivit tradiției, toți participanții la Congres au vizitat mai întâi *Anıt-Kabir* (Mausoleul lui Atatürk), unde, în cadrul unei frumoase ceremonii, au fost depuse coroane de flori și s-a păstrat un moment de reculegere. Apoi, în sala „Fârâbi” a Universității din Ankara — după intonarea imnului național al Turciei și a „Uverturii Academice” a lui J. Brahms — președintele Turciei, Fahri Korutürk, a deschis lucrările acestei a VIII-a ediții a Congresului.

În cele cinci secțiuni ale Congresului (I *Anatolia și Orientul Apropiat în epoca veche*; II *Istoria turcă din Asia Centrală și din perioada preotomană*; III *Istoria otomană*; IV *Prima perioadă constituțională*; V *Istoria Republicii Turcia și a revoluției turce*) au fost susținute peste 200 de comunicări, aparținând istoricilor turci și celor veniți din multe țări ale Europei, Asiei, Americii și Africii. Notind doar numele unora din savanții străini participanți la această ediție a Congresului, credem că vom reuși să oferim o idee asupra dimensiunilor lui valorice. Astfel, alături de mulți alți renumiți istorici, turci și străini, cele cinci secțiuni ale Congresului au fost conduse de: Kurt Bittel, Emil Condurachi, Peter Frei, Barthel Hrouda, Henri Metzger, Hans J. Nissen, Enrico Paribeni ș.a. (secțiunea I); Irène Melikoff, Bertold Spuler, Masao Mori, Mihail Guboglu ș.a. (secț. II); Constantin C. Giurescu, Bernard Lewis, Irène Beldiceanu, Gunnar Hering, Norman Itzkowitz ș.a. (secț. III); Barbara Jelavich, Zeine N. Zeine, Iuri Petrosian ș.a. (secț. IV); Abdulla Şamsuddinov, Gotthard Jäschke, İnkılâp Alibekof ș.a. (secț. V). Este necesar, de asemenea să menționăm faptul că și la acest Congres s-a afirmat, într-un mod cât se poate de evident, noua generație de istorici, turci și străini, însuflețită de pasiunea cunoașterii adevărului istoric obiectiv și capabilă să învingă, pe făgașul acestui obiectiv, greutatea celor mai mari, îndiferent de ce natură ar fi ele.

Deși în toate cele cinci secțiuni ale Congresului au fost aduse numeroase contribuții valoroase, ni s-a părut că secțiunile de bază au fost totuși cea dedicată istoriei vechi a Anatoliei și a Orientului Apropiat și cea consacrată istoriei otomane. Mai bine zis, în aceste două secțiuni au fost înregistrate cele mai multe comunicări, date fiind desigur marile dimensiuni problematice, cronologice și de interes pe care le-au cuprins; de altfel, secțiunea de istorie otomană s-a desfășurat în două subsecțiuni.

Evident, nu putem, nici în privința acestui Congres, să relevăm în câteva rânduri valoarea contribuțiilor aduse de către toți participanții. A fost abordată o problematică deosebit de complexă, începând cu cele mai vechi urme ale civilizației anatoliene și ale aceleia turce din Asia Centrală (a fost emisă și ipoteza că civilizația amerindiană ar fi fost făurită de populații de origine turcă, migrate din Asia centrală) și pînă la chestiunile arzătoare ale prezentului, privind recesiunea economică, criza cipriotă sau evoluția situației din Orientul Apropiat.

În cadrul secțiunii de istorie otomană — la lucrările căreia am participat, prin natura preocupărilor noastre — au fost tratate teme cu un caracter mai limitat, ca cea a izvoarelor noi, dar și subiecte cu coordonate ample, ca cele privind metodologia cercetării istoriei otomane, problemele privind situația internă și internațională a Imperiului otoman, relațiile sale cu alte state sau zone geografico-politice etc. A fost atinsă, direct sau indirect, întreaga problematică complexă generată de apariția și evoluția fenomenului otoman. Între comunicările susținute au predominat, în mod categoric, cele care au adus contribuții de certă valoare, atât datorită bazei documentare noi, cât și datorită viziunii și metodologiei utilizate în tratarea problemei (nu au lipsit, nici la această secțiune, comunicările rezultate din cercetările interdisciplinare; îndeosebi cele care s-au ocupat de aspectul economico-financiar, demografic sau urbanistic al istoriei otomane). În general, comunicările și dezbaterile au adus acele elemente în măsură să lumineze laturi mai puțin cunoscute sau chiar deloc investigate ale istoriei otomane,

subsumate conturării mai clare a evoluției ei în particular și a stabilirii locului ei în cadrul istoriei universale.

Dezbaterile au fost vii, nu rareori punctate de poziții contradictorii, dar desfășurate în spiritul principialității, al respectului reciproc.

Delegația științifică română, în frunte cu academicienii Constantin C. Giurescu și Emil Condurachi, a fost înconjurată și la acest Congres (de multă prețuire și simpatie, datorate în primul rând marelui prestigiu al României pe plan mondial).

Istoricii români au susținut comunicări în cadrul a patru secțiuni ale Congresului. În prima secțiune, acad. Emil Condurachi a suscitât viul interes al numerosului auditoriu cu comunicarea *Trupe române în Dacia recrutate din Anatolia și Orientul Apropiat*. Prof. Mihail Guboglu a prezentat și la acest Congres două comunicări interesante; una în secțiunea a II-a: *Relațiile dintre poporul român și vechile populații turce*, iar a doua în secțiunea a III-a: *Campania din 1476 a sultanului Mehmed al II-lea în Moldova, în lumina surselor turcești și românești*. În cadrul secțiunii de istorie otomană, acad. Constantin C. Giurescu a adus contribuții de primă valoare, unanim apreciate, în comunicarea *Contribuții la istoria economică a Imperiului otoman: Importul de cherestea din țărilor române*. De asemenea, în aceeași secțiune au prezentat comunicări și ceilalți membri ai delegației române. M. Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru a relevat problema puțin studiată a *Relațiilor lui Süleyman Celebi cu Veneția*. I. Matei a pus în valoare *Unele documente noi legate de personalitatea lui Ahmed Vefik pașa*, iar Tahsin Gemil a prezentat unele considerații generale noi referitoare la *Evoluția relațiilor româno-otomane*. Mehmed A. Ekrem a susținut la acest Congres două comunicări interesante, una în secțiunea de istorie otomană, privind *Așezarea în Dobrogea a turcilor crimeieni și nogai în timpul stăpînirii otomane*, iar a doua în secțiunea consacrată istoriei Republicii și revoluției turce, intitulată *Concactele diplomatice româno-turce în anii 1939—1940 (pe baza documentelor românești)*.

Relevarea în aceste comunicări a unor adevăruri științifice legate de cursul relațiilor româno-otomane a făcut o foarte bună impresie la acest Congres, mai ales în raport cu vechile poziții rigide, la care unele delegații s-au dovedit că nu renunțaseră încă (deși și la acestea s-au văzut tendințe evidente către înnoire). Afirmarea și demonstrarea la această prestigioasă manifestare științifică internațională a faptului că istoriografia noastră este condusă numai și numai de principiul adevărului istoric obiectiv a constituit, desigur, un element de seamă pentru creșterea prestigiului științei istorice românești pe plan mondial, fapt subliniat, de altminteri, în luările de cuvânt pe marginea comunicărilor specialiștilor noștri.

Ca și în cazul Congresului de turcologie de la Istanbul, această manifestare științifică a constituit un bun prilej și pentru stabilirea unor noi legături științifice sau pentru reînnoirea acelorora vechi, precum și pentru un util schimb de opinii, care s-au desfășurat nu numai în cadrul ședințelor celor două Congrese, ci și în cadrul numeroaselor coteiluri, oferite în onoarea participanților, de către personalități guvernamentale și științifice turce.

Se cuvine în încheierea acestor rânduri să notăm faptul că și organizatorii Congresului de la Ankara au manifestat o deosebită atenție (toate cheltuielile de întreținere au fost suportate de *Türk Tarih Kurumu*) pentru a face cât mai utile și plăcute cele cinci zile de desfășurare ale acestei reuniuni științifice internaționale, cea mai importantă în privința studierii istoriei turce.

Tahsin Gemil

**AL XVII-LEA COLOCVIU AL SOCIETĂȚII „MIHAI EMINESCU”
DIN FREIBURG CU TEMA INDEPENDENȚA NAȚIONALĂ ȘI CULTURA
AUTOHTONĂ ÎN ISTORIA POPOARELOR EUROPENE. O SUTĂ DE ANI
DE LA CUCERIREA INDEPENDENȚEI DE STAT A ROMÂNIEI**

(Iași — Tg. Neamț, 7—14 aprilie 1977).

Cel de al XVII-lea colocviu al Societății „Mihai Eminescu” din Freiburg, organizat în colaborare cu Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași, a fost consacrat sărbătoririi centenarului Independenței de stat a României. La colocviu au parti-

cipat specialiști din domeniul istoriei, artei, literaturii și folclorului, din țara noastră (Iași, București, Timișoara, Piatra Neamț) și de peste hotare (R.F.G., Grecia și Japonia).

Ne vom opri, profilul revistei o impune, doar asupra comunicărilor de istorie și artă (în număr de 21), comunicări în care a fost abordată o problematică foarte variată, circumscrisă tematicii generale a colocviului.

Condițiile social-economice și politice care au asigurat declanșarea și desfășurarea războiului pentru cucerirea independenței depline au făcut obiectul comunicării *Cadrul social-economic și politic al cuceririi Independenței de stat a României*, prezentată de prof. dr. Mihai Tododia.

Prof. dr. Paul Miron, de la Universitatea din Freiburg, a expus comunicarea *Războiul de independență al României în opinia publică europeană*. Autorul, pe baza unor documente inedite ori mai puțin cunoscute și folosite, a arătat că opinia publică europeană nu a fost suficient de informată în legătură cu rolul și efortul României în războiul din 1877—1878.

Dr. Elsa Lüder a vorbit despre *Problemele statului modern român după independență* iar prof. dr. Minoru Nambara s-a ocupat de *Polaritatea „dependent-independent” în istoria culturii japoneze*.

Etapele luptei pentru independență, componentele, trăsăturile specifice, sensul, modalitățile și consecințele acesteia au format subiectul comunicărilor: *Independența românilor în diplomația medievală* (Lect. dr. I. Toderașcu), *Sensul general al luptei românilor pentru independență în perioada premergătoare revoluției de la 1848*, (Prof. dr. Gh. Platon), *Virtuți ale independenței românești* (Prof. dr. Titus Georgescu), *Conștiința națională, factor mobilizator în lupta pentru neatințare* (Lect. M. Timofte), *Desăvârșirea unității de stat — moment important în consolidarea independenței României* (Conf. dr. I. Agrigoroaiei).

Rolul factorului cultural în difuzarea ideii de libertate și în stimularea luptei pentru independență s-a conturat din alte câteva comunicări: *Istoria națională și lupta pentru independență* (Conf. dr. V. Cristian), *Factorul cultural și progresul ideii de libertate la români* (Cercet. pr. dr. Al. Zub), *Modernizarea culturală și realizarea independenței României* (Cercet. pr. dr. Al. Dușu).

Transfigurarea ideii de independență în artele plastice a constituit subiectul comunicărilor: *Elemente ale luptei de independență în arta medievală românească* (Prof. dr. V. Drăguț) și *Reflectarea luptei pentru independență în pictura murală românească* (Asist. I. Solcanu).

Relația factor cultural — independență națională la popoarele europene a putut fi urmărită în comunicările: *Cultură autohtonă și cultură alogenă la începuturile politice ale unor independențe medievale din Europa răsăriteană* (Cercet. pr. dr. Răzvan Teodorescu), *Oameni de cultură în frontul luptei de independență din Balcani în sec. al XIX-lea* (Cercet. C. Iordan-Sima), *Cultură autohtonă și independență în Catalonia* (Gerhild Anhalt), *Tentative de independență religioasă la aromâni* (Radu Miron).

Un aspect de istorie locală, *Contribuția județului Neamț la războiul de independență*, a fost adus în discuție de prof. I. Vatamanu.

Despre *Principiul suveranității de stat în problematica jurisprudenței* a vorbit Gerd Litterst iar despre *Revolte țărănești și tendințe de independență în Baden* s-a ocupat Hubert Matt-Wilimatt.

La lucrările colocviului au participat, de asemenea, prof. dr. Gottfried Schramm și prof. dr. Reiner Hess de la Universitatea din Freiburg.

Comunicările de literatură și folclor, în număr de 14, s-au referit, în general, la reflectarea luptei pentru independență în literatură, la publicistica războiului de independență, ecourile independenței în folclor ori au reliefat contribuția unor personalități literare la cunoașterea războiului de la 1877—1878.

Discuțiile au evidențiat caracterul permanent al luptei românilor pentru independență ca și modalitățile de menținere a libertății statale. S-a subliniat, și de această dată, că poporul român a fost singurul popor din spațiul carpato-balcanic fără discontinuitate în viața de stat.

Dezbaterile au asigurat un fructuos schimb de opinii prilejuindu-ne, totodată, constatarea că istoria și cultura românească se bucură, dincolo de hotarele noastre, de un interes permanent.

I. Toderașcu

COLOCVIUL NR. 271 : SFÎRȘITUL TIMPURILOR GLACIARE ÎN EUROPA. CRONOSTRATIGRAFIA ȘI ECOLOGIA CULTURILOR PALEOLITICULUI FINAL. (Bordeaux, 24—28 mai 1977).

Între 24 și 28 mai 1977 s-au desfășurat la Bordeaux lucrările unei importante reuniuni științifice internaționale, consacrată perioadei de sfârșit a epocii paleolitice. Colocviul a fost organizat de Centrul Național de Cercetări Științifice-Bordeaux, prin Denise de Sonneville-Bordes, directoarea cercetărilor. La această manifestare științifică au participat specialiști în preistoria paleoliticului sau în domeniul științelor conexe din Franța, Italia, Spania, Belgia, Anglia, Elveția, Olanda, Statele Unite ale Americii, Danemarca, Portugalia, Republica Federală Germania, Polonia, Cehoslovacia, Iugoslavia și România, fiind prezentate, în total, 67 de comunicări, majoritatea aparținând cercetătorilor francezi.

Primele două comunicări au fost consacrate cronologiei absolute : *Noi date și reflecții asupra cronologiei absolute C₁₄ de la sfârșitul paleoliticului* (J. Evain — Franța) și *Datarea absolută prin termoluminescență a mineralelor arse* (M. Schvoerer — Franța), în care autorii au adus noi precizări privind metodologia și rezultatele obținute prin metodele cele mai moderne de datare absolută în cronologia paleoliticului.

Cele mai multe comunicări au fost axate pe probleme speciale ale științelor conexe : analizele de polen și importanța lor pentru cunoașterea covorului vegetal și, deci, a climei în perioada studiată, precum și reconstituirea peisajului vegetal pe baza acestor analize, fauna de mamifere și păsările la sfârșitul timpurilor glaciare în Franța și în alte regiuni geografice, cunoașterea climatului din această perioadă pe baza indicațiilor furnizate de studiul moluștelor și al rozătoarelor, evoluția sedimento-climatică și cronostratigrafia depunerilor cuaternare la sfârșitul glaciațiunii Würm etc.

Cu un interes deosebit au fost audiate comunicările care au prezentat evoluția grupelor umane la sfârșitul epocii paleolitice și strînsa legătură dintre om și mediu, importanța condițiilor de mediu în dezvoltarea culturilor și industriilor paleolitice : *Destinul faunei mari europene la sfârșitul timpurilor glaciare : schimbarea naturii și apelul la domesticire* (F. Poplin — Franța), *Stratigrafia paleoliticului recent și final în valea Rinului Mijlociu* (G. Bosinski — R.F.G.), *Cronostratigrafia și ecologia epigravetianului în Italia* (G. Bartolomei, A. Broglio și A. Palma di Cesnola — Italia), *Răspîndirea azilianului în Périgord : La Gare de Couze (Dordogne) și Le Morin (Gironde)* (F. Bordes și Denise de Sonneville-Bordes), *Cronostratigrafia și ecologia culturilor paleoliticului final în Spania cantabrică* (pe baza cercetărilor grupului de lucru în preistoria cantabrică — Spania), *Magdalenianul portughez* (J. Roche — Portugalia), *Cronostratigrafia și mediul înconjurător în paleoliticul final din Polonia* (R. Schild — Polonia), *Paleoliticul final în Cehoslovacia* (S. Vencl — Cehoslovacia), *Paleoliticul final în Herțegovina* (D. Basler — Iugoslavia).

Ultimele două comunicări au fost consacrate problemelor de antropologie și artă paleolitică în perioada de trecere pleistocen-holocen : *Filiația paleolitică a omului din mezolitic. Evoluția morfologică și mediul* (D. Ferembach — Franța) și, respectiv, *Ultimele manifestări ale artei magdaleniene. Schiță de studiu stilistic și cronologic* (A. Roussot — Franța).

La invitația Centrului Național de Cercetări Științifice — Bordeaux, am participat la acest colocviu internațional, prezentînd comunicarea : *Paleoliticul final pe teritoriul României*, în care am făcut unele considerații privind rezultatele cercetărilor paleolitice din țara noastră în ceea ce privește gravetianul și paleoliticul superior întîrziat din Banat și Muntenia, la care am adăugat și datele oferite de analizele de polen, granulometrice și paleopedologice, determinările de paleofaună și datările de C₁₄.

Alte două comunicări, asupra cărora ne vom opri în cele ce urmează aupus în discuție (una doar în titlu) și teritoriul României. Astfel, J. K. Kozłowski (Cra-covia) a prezentat comunicarea : *Sfîrșitul timpurilor glaciare în bazinul mijlociu al Dunării și în nordul Balcanilor*. Autorul a luat în studiu și unele zone cu descoperiri aparținînd paleoliticului final, care nu se află în bazinul Dunării (locu-irile paleolitice de pe terasele Bistriței) sau chiar mai îndepărtate (descoperirile de la Molodova — U.R.S.S.). De asemenea, autorul a căutat să realizeze unele analogii tehnice și tipologice între utilajele litice din zona Ceahlău și acelea de

la Săgvár (Ungaria), precum și între așezările de la est de Carpați și acelea de la Molodova. În felul acesta, specialistul polonez atribuie locurile umane de pe terasele Bistriței faciesului săgvárian, și acelea dintre Carpați și Prut, molodovianului, atribuirei cu care nu putem fi de acord. În cea de a doua comunicare, intitulată: *Paleoliticul final între Carpați și Ural* (S. K. Kozłowski — Varșovia), autorul nu face, de fapt, nici o referire la descoperirile dintre Carpați și Prut, luînd în discuție numai așezările de la est de Prut.

Cu ocazia colocviului, organizatorii au amenajat o expoziție în care au fost expuse unele dintre cele mai importante descoperiri aparținînd culturilor paleoliticului final din Franța: unelte și arme din os, silex, gresie etc., obiecte de artă din aceeași perioadă: virfuri de sulită ornate, gravuri pe os sau gresie, cochilii perforate, utilizate ca pandantive sau chiar coliere întregi. Remarcăm faptul că în catalogul editat de către Universitatea Bordeaux I, după fiecare așezare paleolitică ilustrată în expoziție au fost menționate și referirile bibliografice.

Tot cu ocazia simpozionului a fost organizată o excursie de studii în Périgord, pentru vizitarea unor șantiere de cercetări paleolitice și anume adăposturile sub stîncă de la Pont-d'Ambon, La Faurélie II, Laugerie-Basse și Laugerie-Haute, Reignac, Flageolet I și II (importante mai ales pentru urmele de locuințe paleolitice identificate aici) și La Madeleine, stațiune eponimă a culturii magdaleniene. La unele din aceste obiective arheologice au fost amenajate expoziții permanente, cuprinzînd cele mai importante descoperiri.

Simpozionul internațional de la Bordeaux, la care au participat peste 125 de specialiști din Europa s-a remarcat printr-o foarte bună organizare, întrunind toate caracteristicile unei adevărate manifestări științifice. Cele patru zile de dezbateri deosebit de fructuoase au permis cunoașterea mai aprofundată a realizărilor cercetărilor paleolitice din țările ai căror participanți au prezentat comunicări deosebit de interesante, sau care au participat la discuții, atît la sfîrșitul fiecărei comunicări, cît și în pauzele dintre ședințe.

Conducerile Primăriei orașului, a Rectoratului Universității Bordeaux I și a Centrului Național de Cercetări Științifice au salutat prezența la colocviu a unui număr atît de mare de participanți, aducînd cuvinte de laudă la adresa țărilor reprezentate la această reuniune științifică de înalt prestigiu.

Vasile Chirica

COLOCVIU ROMÂNÓ-GERMAN

Între 11 și 15 octombrie, în mica și pitoreasca localitate Wiesneck din sud-vestul Germaniei, a avut loc un colocviu româno-german, organizat de Universitatea „Albert-Ludwig” din Freiburg i. Br. și Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași, cu tema „Ideea independenței de stat în conștiința europeană”. La pregătirea și desfășurarea acestei manifestări, o contribuție importantă a revenit Societății „Mihai Eminescu” de pe lîngă Universitatea din Freiburg, societate inițiată și însuflețită de prof. dr. Paul Miron și dr. Elsa Lüder. Reuniunea de la Wiesneck a urmat altor colocvii româno-germane organizate de aceleași instituții și referitoare la teme majore ale istoriei poporului român, la contribuția sa în dezvoltarea civilizației universale.

Lucrările colocviului au fost deschise de prof. Gottfried Schramm, de la Universitatea din Freiburg, care a subliniat însemnătatea reuniunii. La semnificația acesteia s-au referit, în cuvintele lor de salut, ambasadorul României în Republica Federală Germania, Ion Morega, și prof. dr. Mihai Tododia, rectorul Universității din Iași, conducătorul delegației române. La rîndul său, prof. dr. Bernhard Stoeckle, rectorul Universității „Albert-Ludwig”, și-a exprimat satisfacția pentru realizarea acestei noi manifestări, ca rezultat al colaborării universităților înfrățite din Iași și Freiburg.

Prima lucrare a colocviului a fost susținută de regretatul acad. Constantin C. Giurescu (*Lupta popoarelor din sud-estul Europei împotriva dominației otomane*), care a avut o participare deosebit de activă la această, cu totul imprevizibilă atunci, ultimă prezență a sa la o manifestare științifică internațională. Au urmat comunicări sau intervenții privind *Independența și Eminescu* (Al. Husar), *Congresul de la Berlin și România* (Andreas Hillgruber), *Situația internațională a Ro-*

măniei după Congresul de la Berlin (V. Cristian), *Lupta pentru independență ca bază a istoriei poporului român* (Mihai Todossia), *Dimensiunea morală în aspirația românilor spre independență* (Al. Zub), *Implicații europene ale luptei românilor pentru independență* (Gh. Platon), *Lupta popoarelor din sud-estul Europei pentru independență, 1866—1871* (Vasile Russu), *Locul mișcării de independență a românilor în mișcarea de eliberare sud-est europeană* (Gottfried Schramm), *Insemnătatea României în mișcarea europeană de independență* (Camil Mureșan). După fiecare din comunicări au urmat discuții, uneori ample, care au prilejuit un schimb de păreri deosebit de interesant. La ele au luat parte, în afara celor menționați, și alți specialiști, printre care prof. dr. Klaus Pabst (Köln) și prof. dr. Z. R. Dietrich (Utrecht). Participanții au avut, de asemenea, posibilitatea să viziteze orașele Freiburg i. Br. (unde au fost primiți de primăria orașului), Donaueschingen și Singaringen, situate în frumoasa regiune a munților Pădurea Neagră.

V. Cristian

COLOCVIU FRANCO-ROMÂN

În cadrul manifestărilor consacrate Centenarului Independenței, un interesant colocviu româno-francez s-a desfășurat în zilele de 9 și 10 decembrie 1977 la Aix-en-Provence și Marsilia. Reuniunea a fost organizată de Centrul de studii al gândirii politice contemporane în colaborare cu departamentul de limbi romane al Universității „Provence”. Un rol substanțial în pregătirea colocviului a revenit lectoratului de limbă română, ilustrat în ultimii ani de activitatea fructuoasă a ieșeanului Ilie Dan. De altfel, desfășurarea unui asemenea colocviu tocmai în această regiune este în directă legătură cu prețuirea de care se bucură în sudul Franței cultura noastră; astfel, la Aix, cursul de limbă română este frecventat în prezent de 255 de studenți.

Au fost susținute în total 14 comunicări, urmate de interesante discuții. Atenția a fost acordată problemelor fundamentale ale luptei constante pentru independență a românilor și implicațiilor ei internaționale, raporturilor româno-franceze în secolul trecut și legăturilor culturale între cele două popoare. Mai multe comunicări s-au întemeiat pe materiale inedite, provenind atât din arhivele românești, cât și din cele franceze. Prin aceasta, prin unele interpretări noi sau nuanțarea unora mai vechi prin abordarea unor probleme neglijate pînă acum, lucrările colocviului au constituit nu numai un prilej pentru un util schimb de păreri dintre specialiști din cele două țări, ci și o reală contribuție științifică. Faptul este legat de participarea unor distinși istorici și istorici literari. Din Franța au susținut comunicări sau au avut importante intervenții cadre universitare din Aix-en-Provence, Marsilia, Montpellier, Avignon, Paris. Au participat, printre alții, prof. P. Guiral și prof. M. Temin, fostul și actualul director al Centrului de studii politice contemporane, prof. J. C. Bouvier, vice-președintele Universității „Provence”, prof. André Martel, președintele Universității din Montpellier, dr. Carol Iancu, prof. J. Thuillier (Sorbonna). Din țara noastră, au susținut comunicări, în ordinea programului, Dr. Cornelia Bodea, prof. dr. Gh. Platon, dr. Dan Berindei, prof. dr. Titu Georgescu, lect. dr. Ilie Dan, conf. dr. V. Cristian, dr. Fl. Constantiniu, Valeriu Răpeanu, directorul editurii „Eminescu”, scriitorul Petre Ghelmez, dr. Valeriu Rusu.

În afara colocviului a fost organizat un util program de vizite, incluzînd vechi monumente din Aix și Marsilia, marele port al acestui din urmă oraș (a cărui primărie a oferit o recepție), diferite locuri legate de amintirea unor artiști ca Cézanne, Picasso, Daudet, Vauvenargues. Și prin aceasta a fost ilustrată aprecierea făcută la deschiderea colocviului de prof. Claude Mesliand, președintele Universității „Provence”, că reuniunea are menirea să fie nu numai o manifestare științifică, ci și un prilej de întărire a legăturilor dintre cărturarii celor două țări.

V. Cristian

CĂLĂTORII DE DOCUMENTARE ȘTIINȚIFICĂ:

ÎN R. S. CECOSLOVACIA

Călătoria de studii efectuată în cadrul schimburilor științifice dintre Academia de științe a R. S. Cehoslovacia și Academia de științe sociale și politice a R. S. România, între 26 noiembrie și 9 decembrie 1976, ne-a oferit posibilitatea de a lărgi aria de informare asupra ultimelor realizări ale istoriografiei cehoslovace și în primul rând a celor referitoare la cea de a doua conflagrație mondială. Dealtfel, în cursul deplasării, am încercat a consulta, în limita posibilităților, lucrările publicate în această țară, avînd ca temă conflictul dintre 1939 și 1945, în vederea alcătuirii unei bibliografii critice a celui de al doilea război mondial. Pentru aceasta am întreprins investigații în *Státní knihovna Č.S.R.* (Biblioteca de stat a R.S.C.), în bibliotecile *Vojenský Historický Ústav* (Institutul de istorie militară) și *Československo-Sovětský Institut* (Institutul cehoslovaco-sovietic), toate din Praga, precum și în *Univerzitní Knížnica* (Biblioteca universitară) din Bratislava, cercetînd fondurile de cărți referitoare la evenimentele anilor 1939—1945. În afară de lucrările istoricilor cehoslovaci, ne-au interesat și cele ale unor istorici străini, păstrate în aceste biblioteci.

Desigur, timpul scurt de care am dispus nu ne-a permis să angajăm o cercetare amplă și de durată. Totuși, rezultatele obținute, dincolo de faptul că justifică întru totul utilitatea deplasării, completează documentarea reclamată de realizarea bibliografiei amintite. În afară de aceasta, călătoria în discuție ne-a permis să ne informăm asupra preocupărilor cercetătorilor care își desfășoară activitatea la *Československo-Sovětský Institut* din Praga și *Ústav dějin evropských socialistických krajín SAV* din Bratislava. Deosebit de utile s-au dovedit a fi, apoi, discuțiile purtate cu Prof. univ. dr. Josef Hrozieň, directorul Institutului din Bratislava, dr. Hilda Bunčáková, dr. Valerián Bystrický, dr. Ladislav Deák și dr. Dušan Kováč (Bratislava), precum și cu dr. Miroslav Tejchman (Praga), cărora le mulțumim, încă o dată, pentru concursul binevoitor și sprijinul acordat în cercetările întreprinse. Mulțumim, de asemenea, Prof. univ. dr. B. Novotný pentru deosebita amabilitate. Aceste întâlniri au evidențiat, din nou, interesul deosebit pe care-l manifestă istoricii cehoslovaci față de trecutul istoric al României, relevîndu-se, în același timp, multiplele posibilități și forme concrete de colaborare, care presupun, însă, un permanent schimb de opinii și extinderea acestor călătorii de documentare.

Gh. I. Florescu

ÎN R. D. GERMANĂ

În baza acordului dintre Academia de Științe Sociale și Politice a R. S. România și Academia de Științe a R. D. Germane, între 29 noiembrie și 22 decembrie 1976 am efectuat o călătorie de documentare științifică în R. D. Germană, care a avut drept scop completarea și lărgirea bazei documentare la tema de plan: „Relațiile Principatelor Române cu Statele germane, de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea pînă la jumătatea secolului al XIX-lea”.

Cercetările întreprinse în arhivele și bibliotecile germane, în special în Arhivele Centrale de la Merseburg și de la Potsdam, în „Deutsche Staatsbibliothek” din Berlin și în prestigioasa „Deutsche Bucherei” din Leipzig au relevat, cu pregnanță, bogăția materialului informativ privitor la relațiile româno-germane în perioada menționată, material insuficient cercetat, pînă în prezent, de istoricii români. Astfel, în Arhivele Centrale de la Merseburg a fost depistat un important fond documentar, conținînd rapoarte consulare inedite ale consulilor Prusiei din Iași și București, dintre anii 1834 și 1861, care prezintă un deosebit interes științific pentru istoria relațiilor politice și economice dintre Principatele Române și Prusia în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Deosebit de fructuoase, sub raportul completării informației bibliografice, au fost discuțiile purtate cu prof. dr. Peter Hoffmann, cu dr. Margot Hegemann și cu cercetătorii Ștefan Oehmig și Monika Harbauer de la Institutul de istorie din Berlin.

Rezultatele obținute, în timpul extrem de scurt al călătoriei de documentare științifică în R. D. Germană, confirmă, credem, îndeajuns, utilitatea deplasării, evidențiind, totodată, necesitatea continuării cercetărilor științifice în arhivele și bibliotecile germane.

St. Mărieș

CĂLĂTORII ȘTIINȚIFICE ÎN R. F. GERMANIA, MAREA BRITANIE ȘI ȚĂRILE DE JOS

Beneficiar al unei burse acordate de Fundația „Alexandru von Humboldt“, în vederea unui studiu privitor la relațiile culturale româno-germane în epoca regenerării, mi-am început activitatea la Freiburg i.Br., pe lângă catedra condusă de prof. Gottfried Schramm, la 18 aprilie 1977. Biblioteca Seminarului de specialitate, Biblioteca Universității și Biblioteca Română sînt principalele depozite în care am făcut cercetări, preocupat în prima etapă de curentele politice ideologice și filosofice din spațiul german la finele secolului XVIII și în întia jumătate a secolului XIX.

Între timp, am participat la reuniunea anuală a Fundației Humboldt (6—8 iunie), ocazie cu care prof. Hermann Lübe (Zürich) a vorbit despre funcția culturală a științelor spiritului (*Wozu Geschichte?*), iar o întâlnire separată a istoricilor a înlesnit un fructuos schimb de opinii asupra domeniului, în ceea ce privește cercetarea propriu-zisă și învățămîntul de specialitate. Au fost puse în discuție însă nu atît orientările teoretice, cît tematica, metodologia și tehnicile de cercetare.

La 24 iunie, am ținut o conferință la Clubul Academic din Freiburg (*Logos und Ethos in der rumänischen Kultur*), cu ocazia împlinirii unui deceniu de la înființarea Societății „Mihai Eminescu“, iar la 13 iulie o alta (*Der Weg Rumäniens zu seiner Unabhängigkeit*), în cadrul simpozionului organizat, cu ocazia centenarului independenței românești, de Institutul est-european din Regensburg. Ambele au constituit în același timp ocazii de contacte cu specialiști în domeniul istoriei sau în disciplinele învecinate.

Între 17 și 30 august am efectuat o călătorie de studii în Anglia, invitat de Great Britain/East Europe Centre din Londra, ocazie cu care am putut face unele cercetări la British Library și la Institute for Historical Researches. O vizită la School of Slavonic and East European Studies, unde tînărul învățat D. J. Delectant e acum succesorul profesorului E. Tappe la catedra de limbă și cultură română, s-a dovedit de asemenea profitabilă. Discuții folositoare am purtat îndeosebi cu Doreen Berry, Trevor S. Hope și Alan Milward, iar o scurtă deplasare la Cambridge și Oxford mi-a oferit șansa vizitării citorva dintre colegiile care fac gloria culturii engleze.

Împreună cu profesorii Aron Petric, Pompiliu Teodor și Sorin Alexandrescu, am participat apoi (29 septembrie — 6 octombrie) la simpozionul organizat de Institutul de istorie al Universității din Utrecht, avînd ca temă lupta poporului român pentru dobîndirea independenței. Simpozionul rodnic, la care au luat parte și specialiști din alte centre universitare din Țările de Jos. Cu acel prilej, am prezentat comunicarea *Die Freiheitsidee zur Zeit der rumänischen Wiedererhebung*, Pompiliu Teodor a înfățișat *The Balkan Crisis and the Political Life in Transylvania*, Sorin Alexandrescu a relevat semnificația culturală a războiului de independență, în timp ce din partea gazdelor prof. J. C. Boogman a pus în discuție, cu referiri la situația României, politica externă a Țărilor de Jos în secolul XIX, prof. Z. R. Dittrich a urmărit poziția lui Bismarck față de criza din 1868, W. H. Roobol a încercat să stabilească poziția României în concertul european, iar A. P. Goudoever s-a ocupat de *Cristian Rakovski and „Nashe Slovo“*. În încheiere, prof. Aron Petric a făcut o expunere despre *L'épanouissement de la nation roumaine et la solution pleine et entière de la question nationale dans la Roumanie socialiste*. Programul a fost argumentat cu scurte excursii la Rotterdam, Haga, Amsterdam, iar în zilele de 3—5 octombrie s-au organizat discuții, în cadrul seminarului condus de prof. Dittrich, cu privire la anumite probleme de istorie românească din epoca modernă și contemporană. Asemenea probleme, privite sub

unghiul istoriei generale, vor fi dezbătute anul acesta în seminarul amintit, ca și în acela condus de A. P. Goudoever.

Paralel cu noul colocviu organizat de Societatea „Mihai Eminescu”, de data aceasta împreună cu „Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde” (Heidelberg) și cu „Institut für Auslandsbeziehungen” (Stuttgart), avînd ca temă *Die deutschsprachige Literatur im rumänischen Sprachraum*, a avut loc (11—15 octombrie) la Wiesneck, lângă Freiburg, un alt colocviu prilejuit de centenarul independenței românești, cu tema: *Die Idee der staatlichen Unabhängigkeit im europäischen Bewußtsein*. Cu acest prilej, m-am ocupat de implicația morală a evenimentului: *Die moralische Dimension im rumänischen Ringen um die Unabhängigkeit*. O excursie la izvoarele Dunării (Donaueschingen) și la arhivele din Sigmaringen a încheiat lucrările acestui colocviu care, mai mult decît altele, a dat loc la interesante dezbateri și la utile schimburi de păreri între participanți, constituind o reușită în cadrul acordului de colaborare dintre Universitatea din Freiburg și Universitatea din Iași.

Al. Zub

TEZĂ DE DOCTORAT

În ziua de 3 iunie 1977 a avut loc în Amfiteatrul „A. D. Xenopol” al Universității „Al. I. Cuza” din Iași, susținerea, publică a tezei de doctorat *Supușii străini din Moldova între anii 1781 și 1862*, elaborată de Steluța Mărieș.

Lucrarea cuprinde patru capitole: I. *Situația supușilor străini în Imperiul otoman. Regimul capitulațiilor în Turcia*; II. *Înființarea consulatelor străine în Principatele Române*; III. *Supușii străini în Moldova între anii 1781 și 1862*; IV. *Rolul supușilor străini în viața social-economică, politică și culturală a Moldovei*. În afara capitolelor menționate, lucrarea mai cuprinde: *Introducere, Încheiere, Note, Bibliografie și Anexe*.

Comisia de doctorat, alcătuită din: conf. univ. dr. V. Cristian, decanul Facultății de istorie-filozofie din Iași, președinte; prof. univ. dr. Gheorghe Platon, conducător științific; prof. univ. dr. Constantin Corbu de la Universitatea din București; prof. univ. dr. Sandu Vianu de la Universitatea din București; dr. Leonid Boicu, cercetător științific principal la Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași, a hotărît în unanimitate să acorde cercetătoarei Steluța Mărieș titlul științific de *doctor în istorie*.

ACTIVITATEA INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL” DIN IAȘI ÎN ANUL 1977

În anul 1977, Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași a desfășurat o bogată activitate științifică, orientată spre îndeplinirea sarcinilor complexe care stau, astăzi, în fața științei istorice românești. Cele 15 probleme ale planului unic integrat de cercetare, pe anul 1977, care răspund imperativelor majore ale istoriografiei românești contemporane, au fost realizate prin eforturile susținute ale membrilor Institutului.

Sectorul de istorie veche și arheologie a continuat cercetările privind următoarele teme: civilizații străvechi pe teritoriul Moldovei pînă în mileniul II î.e.n., geto-dacii, cultura și rolul lor în sud-estul Europei, relațiile lor cu civilizațiile cele mai avansate ale antichității în vremea lui Burebista și Decebal, romanizarea Daciei, continuitatea elementului daco-roman, formarea limbii și a poporului român și orașul și satul medieval din Moldova în veacurile XI—XVI.

În vederea realizării acestor teme, membrii sectorului de istorie veche și arheologie au întreprins numeroase săpături arheologice, unele în colaborare cu muzeele județene din Moldova, acțiuni soldate cu recoltarea unui important material arheologic și informațional. Au fost efectuate săpături arheologice (în colaborare cu Institutul de arheologie din București) la Ripiceni-Izvor, descoperindu-se o locuință din paleoliticul mijlociu. La Mitoc-Pîrîul lui Istrate s-au descoperit patru ateliere de cioplire a silexului. Alte vestigii paleolitice au fost

scoase la iveală la Mitoc (Valea Izvorului II, Valea lui Stan), precum și la Crasnaleuca, în județul Botoșani. În ceea ce privește civilizația neolitică, s-au continuat săpăturile arheologice în cunoscuta așezare eponimă de la Cucuteni-Iași, obținându-se date noi în legătură cu civilizația de tip cucutenian. Cercetările arheologice privitoare la epoca bronzului au continuat cu săpăturile din marea necropolă și așezare de la Cindești-Vrancea.

Date interesante au fost obținute prin continuarea săpăturilor arheologice din cunoscuta așezare întărită geto-dacică de la Cotrani-Iași. Astfel, au fost precizate o serie de elemente noi referitoare la sistemul de construcții, deosebit de complicat și la gradul înaintat de cunoștințe tehnice ale geto-dacilor. Ample investigații arheologice privitoare la civilizația geto-dacică s-au întreprins la Lozna-Botoșani și la Dumbrăveni-Iași, unde s-au descoperit bogate vestigii ale unor așezări, datînd din secolele III—I î.e.n. În privința problemei romanizării, au continuat săpăturile în importanta așezare romană de la Barboși-Galați, unde au fost date la iveală noi dovezi referitoare la civilizația romană și raporturile ei cu populația dacică din secolele II—IV î.e.n. Ample săpăturii au fost întreprinse în așezarea din sec. IV—V î.e.n. de la Nicolina-Iași, unde s-au dezvelit numeroase locuințe, cuptoare de olărie și anexe gospodărești, conținînd un interesant inventar arheologic. Deosebit de importante au fost și rezultatele obținute prin cercetările efectuate în așezarea întărită din secolele VIII—X î.e.n. de la Dersca-Botoșani sau în siliștele de la Birlălești-Vaslui și Prodana-Bîrlad, din secolele XII—XIV î.e.n., aducîndu-se, astfel, noi precizări privind evoluția societății locale de la sfîrșitul primului mileniu al erei noastre și din epoca feudalismului timpuriu. De asemenea, au fost extinse săpăturile arheologice în orașul Baia, precum și în așezarea rurală din secolele XIV—XVI de la Negoiești-Neamț.

Un grup de membri ai sectorului de istorie veche și arheologie au colaborat la elaborarea unor capitole ale volumelor I și II din tratatul de istorie a României.

Cercetătorii medievști au continuat acțiunea de publicare a colecției *Documenta Romaniae Historica*, seria A, Moldova, volumele: XXIII (1635—1636) și XXIV (1637—1638). Totodată, s-a realizat prima parte din *Catalogul-repertoriu arhivistic și bibliografic al documentelor moldovenești din perioada 1527—1625*. Cercetările de istorie medie s-au orientat, de asemenea, și spre studierea epocii lui Ștefan cel Mare.

În acest an, cercetătorii de la sectoarele de istorie modernă și contemporană au continuat să studieze următoarele probleme: *Mișcările revoluționare din țările române în prima jumătate a secolului al XIX-lea, Crearea statului național în 1859 — premisă a dezvoltării României moderne, Cucerirea independenței naționale a României, Cercetări de demografie istorică și Al doilea război mondial și România*. De asemenea, au fost inițiate cercetări privind relațiile româno-engleze în perioada interbelică și relațiile româno-germane între anii 1829—1877, subordonate problemei *Relațiile internaționale ale Țărilor Române și ale României de-a lungul veacurilor*.

Relațiile politice ale Țărilor Române cu Polonia și Imperiul otoman în evul mediu au făcut obiectul cercetărilor colectivului de istorie universală din cadrul Institutului. Tot în anul acesta au început cercetările la tema *Formarea proletariatului și dezvoltarea mișcării muncitorești și socialiste din România*, la care colaborează și cadre didactice de la Facultatea de istorie-filosofie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași.

O parte din rezultatele cercetărilor întreprinse în anul 1977 de membrii Institutului au fost prezentate specialiștilor la ședințele de comunicări din cadrul Institutului, la diferite sesiuni științifice și manifestări internaționale. Astfel, în ședințele de comunicări ale Institutului au fost prezentate următoarele comunicări și informări privind călătoriile de documentare în străinătate: *Paleoliticul pe teritoriul României* (V. Chirica), *Colocviul de paleolitic de la Bordeaux — mai 1977* (V. Chirica), „Renovarea” istoriei (D. Ciurea), *Precizări cu privire la Nicolae Milescu spătarul* (Șt. S. Gorovei), *Observații statistice privind mobilitatea populației urbane din Moldova în primă jumătate a secolului al XIX-lea* (Ec. Negruți), *Lupta românilor pentru restituirea demnității naționale în veacul al XIX-lea* (Al. Zub), *Din viața politică a României (1932—1938)* (Gh. I. Florescu),

Suprapopulația agricolă în România între cele două războaie mondiale (D. Șandru), *Problemele armistițiului românesc* (12 septembrie 1944) (V. Dobrinescu), *Călătorii de documentare științifică: în R. P. Bulgaria* (I. Ioniță), *R. S. Cehoslovacia* (Gh. I. Florescu), *R. D. Germană* (St. Mărieș), *Turcia* (Tahsin Gemil), *Unele probleme de arheologie în R. P. Chineză* (M. Petrescu-Dîmbovița).

La numeroasele manifestări științifice prilejuite de aniversarea centenarului independenței României, membrii Institutului s-au remarcat printr-o participare activă. Astfel, la sesiunea științifică a Filialei Iași a Academiei R.S.R., din 8 iunie 1977, au fost prezentate comunicările: *Premisele cuceririi independenței de stat* (L. Boicu), *General locotenent din armata rusă, Emil de Wittgenstein, despre participarea României la războiul din 1877—1878* (Constantin C. Angelescu). La sesiunea consacrată centenarului independenței României, organizată de Universitatea „Al. I. Cuza” Iași (aprilie 1977), membrii Institutului au participat cu următoarele comunicări: *Preludiile diplomatice ale războiului de independență* (D. Ciurea), *Abolirea jurisdicției consulare în România — parte integrantă a luptei pentru independență națională* (St. Mărieș).

De asemenea, la sesiunea științifică consacrată aceleiași aniversări, organizată de Comitetul județean al P.C.R. Vaslui (3 aprilie 1977), Ven. Ciobanu a susținut comunicarea: *Situația internațională și lupta pentru independență a Principatelor Române la începutul secolului al XVIII-lea*. La sesiunea științifică intitulată *Lupta pentru unitate statală și independență națională — permanență a istoriei poporului român* (Bacău, 8—9 aprilie 1977), Gh. I. Florescu a prezentat comunicarea: *Sistemul tratatelor de pace de la Paris și realitățile politice românești* (1919—1920), iar la cea organizată la Constanța (20—21 aprilie 1977) și intitulată *Locul Dobrogei în contextul luptei naționale pentru independență, libertate și suveranitate*, au fost susținute comunicările: *Dobrogea — parte integrantă a spațiului românesc în concepția politică a Porții otomane* (T. Gemil) și *Aspecte dobrogene ale luptei pentru desăvîrșirea unității naționale* (Gh. I. Florescu). Totodată, la sesiunea științifică anuală a Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța (21—23 octombrie 1977) au fost prezentate comunicările: *Situația internațională și lupta pentru independență a Principatelor Române de la 1792 la 1815* (Ven. Ciobanu) și *Aspecte ale solidarității mișcării sindicale internaționale cu lupta sindicatelor unitare din România* (1923—1927) (Gh. I. Florescu).

La diversele manifestări științifice organizate cu prilejul aniversării a 60 de ani de la răscoala din 1907, membrii Institutului au prezentat următoarele comunicări: *Răscoala din 1907 reflectată în presa vremii* (D. Șandru și I. Saizu), *Desfășurarea marii răscoale din 1907 în Moldova* (C. Istrati), *Urmările răscoalei din 1907* (D. Șandru). De asemenea, la simpozionul organizat la Flămînzii, la 5 martie 1977, cu prilejul împlinirii a 60 de ani de la marea răscoală țărănească din 1907, a fost prezentată comunicarea: *Țărani din Moldova în timpul marii răscoale din 1907* (C. Istrati).

Menționăm, totodată, participarea cercetătorilor Institutului (M. Petrescu-Dîmbovița, Dan Teodor, C. Istrati), la sesiunea de comunicări științifice din 16—17 decembrie 1977 de la Vaslui. Trebuie, de asemenea, semnalată dezbaterile *Sistemul de fortificații traco-getice la est de Carpați*, din 28 decembrie 1977, de la Iași, la care cercetătorii de la sectorul de istorie veche și arheologie au participat cu interesante comunicări. De asemenea, ei au luat parte și la trei dezbateri consacrate problemelor fundamentale ale tratatului de istoria României (vol. I și II), care au avut loc la București (ianuarie 1977 — M. Petrescu-Dîmbovița și A. Florescu), la Cluj (martie 1977 — M. Petrescu-Dîmbovița, Dan Teodor, I. Ioniță și S. Sanie) și la București (iunie 1977 — M. Petrescu-Dîmbovița și Dan Teodor).

La sesiunea *Pagini din istoria pompierilor*, (București, 15—16 noiembrie 1977) din partea Institutului a fost prezentată comunicarea: *Organizarea stingerii incendiilor în Moldova în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea* (Ec. Negruți). I. Caproșu și L. Boicu au participat la simpozioane și dezbateri privind independența României și problemele cercetării istorice la Suceava, Cîmpulung Moldovenesc și Bacău.

Dintre manifestările științifice internaționale la care a fost reprezentat și Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, amintim colocviul româno-

polony de la Suceava (26 mai — 1 iunie 1977), în cadrul căruia L. Boicu a prezentat comunicarea *Lupta pentru independență și mișcarea revoluționară în secolul al XIX-lea și colocviul româno-german*, din aprilie 1977, care și-a desfășurat lucrările la Iași și Tîrgu Neamț. Al. Zub a participat la această manifestare internațională cu o comunicare consacrată sărbătoririi centenarului independenței de stat a României; Al. Zub a prezentat comunicări și la colocviul româno-german de la Freiburg și cel româno-olandez de la Utrecht.

La colocviul internațional de demografie istorică, care a avut loc la Cluj-Napoca, între 5—9 septembrie 1977, cercetătorii ieșeni au prezentat următoarele comunicări: *Dosarele parohiale din Moldova și importanța lor ca izvor demografic* (Ec. Negruți), *Importanța demografică a statisticii supușilor străini din Moldova din anii 1824—1825* (St. Mărieș), *Statisticile din Moldova din prima jumătate a secolului al XIX-lea și importanța lor pentru reconstituirea procesului istoric* (Gh. Platon).

Menționăm, de asemenea, participarea cercetătorilor Institutului la simpozionul de la Bordeaux, din mai 1977, privind sfîrșitul paleoliticului (V. Chirica) și la simpozionul internațional de ceramică slavă timpurie din secolele VI—VII, organizat la Moscova, între 22—25 noiembrie 1977, la care Dan Teodor a susținut comunicarea: *Ceramica slavă din secolele VI—VII din România*.

Rezultatele cercetărilor întreprinse în ultimii ani de membrii Institutului s-au materializat în numeroase lucrări apărute sau aflate sub tipar în cursul acestui an. Astfel, în 1977, au apărut volumele: M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, Ed. Academiei; L. Boicu, D. Berindei, Gh. Platon, *Independența, lupta milenară a poporului român*, Iași, Ed. „Junimea”; N. Corivan, *Lupta diplomatică pentru cucerirea independenței României*, București, Ed. științifică și enciclopedică; Ion Saizu, C. Botez, D. Urmă, *Epopeea feroviară românească*, București, Ed. științifică și enciclopedică.

De asemenea, în cadrul colecției *Inventaria archaeologica* au apărut fasciculele: *La Nécropole du IV-ème siècle de n.è. à Miorcani* semnată de I. Ioniță și *La Nécropole carpe des II—III siècle de n.è. à Văleni*, de I. Ioniță și V. Ursache. Se află sub tipar la Editura „Junimea” din Iași volumul *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI* de Dan Teodor și la Editura științifică și enciclopedică volumul: *Culte orientale în Dacia de S. Sanie*. Totodată, au fost preluate în vederea tipăririi următoarele volume: *Petru Rareș*, semnat de L. Șimanschi, N. Grigoraș, Ven. Ciobanu, Tahsin Gemil, Șt. S. Gorovei, C. Cihodaru și I. Toderășcu ș.a.; *Drumul românilor spre independență de L. Boicu și Gh. Platon*; *Frământări fărănești în Moldova între anii 1848 și 1858* de A. Macovei și D. Vitcu; *Raporturile politice româno-polone. 1699—1848* de Ven. Ciobanu; *Din viața politică a României. Partidul Poporului (1918—1938)* de Gh. I. Florescu; *România și relațiile internaționale (1944—1947)* de V. Dobrinescu și o serie de lucrări semnate de Gh. Buzatu, dintre care cităm: *Mari dosare ale războiului mondial. 1939—1945: România și trusturile petroliere internaționale. 1900—1929: Raporturile externe ale României 1939—1944*.

În 1977 a apărut prezentul tom al „Anuarului” Institutului, pregătindu-se pentru tipar tomul XV al aceleiași publicații și volumul IX din „Arheologia Moldovei”.

În cursul aceluiași an, la decernarea premiilor Academiei R. S. România pentru anul 1975, C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi au primit premiul „Nicolae Bălcescu” pentru *Documenta Romaniae Historica*, A, vol. I, iar D. Sandru premiul „Ștefan Gheorghiu” pentru *Reforma agrară din 1921 în România*.

În cadrul relațiilor cu străinătatea, Al. Zub beneficiind de o bursă Humboldt, efectuează un stagiu de specializare în R. F. Germania, iar o serie de cercetători au făcut călătorii de studii sau de documentare științifică în: U.R.S.S. (L. Boicu, Gh. Buzatu, D. Vitcu), în R. P. Ungară (M. Florescu și S. Sanie), în R. D. Germană (D. Teodor), în R. S. Cehoslovacia (V. Dobrinescu), în R. P. Polonă (S. Teodor), în Austria și R. F. Germană (M. Petrescu-Dîmbovița), în Franța (V. Chirica, V. Ciobanu), în R. P. Chineză și R. P. Bulgaria (M. Petrescu-Dîmbovița).

Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” a fost vizitat în cursul anului 1977 de cercetători și specialiști în domeniul arheologiei din R. F. Germania, Portugalia, R. P. Chineză, S.U.A., Belgia, iar în domeniul istoriei din Olanda, R. F. Germania, Austria și S.U.A.

În anul 1977 s-au primit din străinătate aproape 350 de reviste în schimbul publicațiilor Institutului.

Șt. Mărieș

ALEXANDRU I. GONȚA

Născut în orașul Glodeni, jud. Bălți, la 10 august 1918, Alexandru I. Gonța a urmat școala în satul Mălăiești, în anii 1925—1929, apoi, prin concurs, a devenit elev la Seminarul teologic din Edinița, jud. Hotin, transferat apoi la Seminarul „Veniamin Costachi” din Iași pe care-l absolvă în anul 1937. Elev al profesorilor Ilie Minea și Alexandru Boldur, Alexandru I. Gonța a obținut licența în științe istorice la Universitatea din Iași în 1948. Cu un an mai înainte, își luase licența în Drept dublind pe cea în teologie susținută în 1942 la Cernăuți. Înarmat cu disciplinele a trei facultăți, el și-a dedicat activitatea celei istorice.

Toate lucrările sale tipărite vădesc o certă originalitate științifică, un orizont larg și o aplecare atentă asupra unor probleme controversate și complicate din istoria medievăală a României.

Asistent la catedra de istoria românilor la Facultatea de istorie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași în anii 1948—1950, cercetător științific la Institutul de istorie „A. D. Xenopol” din Iași între 15 iunie 1951 și octombrie 1952, s-a mutat la Institutul de istorie „N. Iorga” din București (octombrie 1952), unde a îndeplinit funcția de cercetător științific principal din 1967 până la decesul său survenit la 24 ianuarie 1977.

În cadrul Institutului de istorie a colaborat la volumele :

Documente privind Istoria României, vol. I, București, 1956 ;

Istoria României, vol. II, București, 1962, la alcătuirea indicelui ;

Istoria României, vol. IV, la întocmirea *Indicelui*, în calitate de responsabil ;

Documente privind relațiile agrare din Moldova în veacul al XVIII-lea, la alcătuirea *Indicelui*, ca responsabil al colectivului ;

Documente privind fiscalitatea din Moldova în veacul al XVIII-lea, la adunarea și transcrierea documentelor ;

Lucrările personale pe care le-a publicat se circumscriu epocii lui Ștefan cel Mare, domniei lui Alexandru Lăpușneanu, celei a lui Ioan vodă Viteazul, celei a lui Mihai Viteazul, precum și altor subiecte de istorie politică, economică, instituțională ș.a., dintre care menționăm : *Unele aspecte ale politicii interne a lui Ștefan cel Mare* („Studii”, nr. 4/1957) ; *Domeniile feudale și privilegiile mănăstirilor moldovenești în timpul domniei lui Ștefan cel Mare* („Biserica ortodoxă Română”, nr. 5/1957) ; *Mitropolia și episcopiile ortodoxe moldovenești în timpul lui Ștefan cel Mare* („Mitropolia Moldovei și Sucevei”, nr. 1—2/1958) ; *Locul unde s-a dat bătălia dintre Ștefan cel Mare și Petru Aron* („Studii”, an. XI, nr. 6/1958) ; *Mănăstirea de la Greci din Țarina Iașilor* („Mitropolia Moldovei și Sucevei”, nr. 1—2/1959) ; *Firmanul pentru convocarea Divanurilor Ad-hoc și problema Unirii Principatelor Unite* („Studii privind Unirea Principatelor”, București, 1960) ; *Două mănăstiri dispărute de pe Valea Dobrovățului* („Mitropolia Moldovei și Sucevei”, nr. 1—2/1960). *Campania lui Mihai Viteazul în Moldova* („Studii” nr. 4/1960) ; *Tricolorul românesc, simbol al unității naționale sub Mihai Viteazul* („Revista Arhivelor”, nr. 2/1968, în colaborare). Alte studii

s-au referit la: *Afirmarea existenței statului moldovean în luptele dintre catolici și ortodocși — până la întemeiere* („Mitropolia Moldovei și Sucevei“ nr. 9—12/1960); *Mitropolitul Anastasie Crimca — fondatorul celui dintii spital în Moldova* („Mitropolia Moldovei și Sucevei“, nr. 1—2/1962); *Un așezământ cultural de la Alexandru Lăpușneanu pe Valea Secului înainte de ctitoria lui Nestor Ureche* („Mitropolia Moldovei și Sucevei“, nr. 9—10/1962); *Un spital de mănăstire la Putna, în veacul al XV-lea* („Mitropolia Moldovei și Sucevei“, (nr. 9—10/1963); *Orașul moldovenesc în veacul al XV-lea* („Studii și Articole de istorie“, vol. V, 1963); *Mănăstirea Balica. O ctitorie în Iași, din veacul al XVI-lea a boierilor Buzești, din Țara Românească* („Mitropolia Moldovei și Sucevei“, nr. 5—6/1964); *O nouă ctitorie necunoscută a lui Alexandru Lăpușneanu: Mănăstirea de peste Valea de la Vinătorii Bistriței* („Mitropolia Moldovei și Sucevei“, nr. 3—4/1966); *Strategia lui Ștefan cel Mare în bătălia, de la Baia* („Studii“ nr. 6/1967); *Adunarea țării din primăvara anului 1574 în Moldova* („Revista de istorie“, nr. 6/1974); *Tactica și strategia lui Ștefan cel Mare în bătălia de lângă Vaslui*, („Revista de istorie“, nr. 1/1975) ș.a.

A publicat recenzii și note bibliografice asupra a numeroase lucrări, în „Studii“ și „Revista Arhivelor“.

Dintre manuscrisele inedite, la care a lucrat ani de zile, menționăm *Indicele numelor de locuri* la cele 11 volume de *Documente privind istoria României. A. Moldova, veac. XIV—XVII*, care conține 1113 pagini dactilografiate și *Indicele numelor de persoane* la aceleași volume (5295 pagini dactilografiate). Dintre lucrările rămase în manuscris, menționăm *Relațiile românilor cu slavii de răsărit până la 1812* (113 pag. dactilografiate). *Relațiile românilor cu mongolii Hoardei de Aur, 1223—1504* (302 pag.); *Relațiile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XIII—XIV* (213 pag.); *Mărfuri și negustori moldoveni în Transilvania în sec. XIV—XV* (120 pag.). *Satul moldovenesc medieval. Locuitorii și instituțiile lui* (636 pag.).

Prin dispariția prematură a lui Alexandru Gonța, medievistea românească pierde pe unul dintre cei mai dotați și mai harnici cercetători ai trecutului românesc.

Paul Mihail

TRAIAN LUNGU

Profesorul univ. dr. Traian Lungu a încetat din viață la 27 februarie 1977, adică chiar în ziua în care împlinea 50 de ani. Faptul, care scapă evident înțelegerii omenești, repugnă conștiinței noastre. Ea protestează, neîmpăcată, de survenirea acestei simetrii !

...Cînd arzătoare viața este în toi,

Moartea, în miezul ființei, plinge în noi.

Aceste rînduri, rod al inspirației geniale a lui Rilke, surprind inefabilul atîtor destine umane. Noi credem că cel mai bine pe cel al Profesorului Traian Lungu. Într-adevăr ! Ce este mai dureros și mai nenatural, mai neobișnuit,

decît firul vieții curmat în plină activitate științifică creatoare, în momentul cînd după anii furtunoși ai tinereții ajungi la seninătatea și calmul maturității depline, atunci cînd familia și adevărații prieteni au mai multă nevoie de tine ? Cîte gînduri au rămas neexprimate și cîte proiecte — abandonate ? Dar cine va ști vreodată ce va fi fost... dacă ? !...

Profesorul Traian Lungu s-a născut în comuna Putineiu, din județul Ilfov. A urmat liceul „Ioan Marinescu” din Giurgiu, după absolvirea căruia, între anii 1945 și 1949, a frecventat cursurile Facultății de istorie din cadrul Universității din București. Terminînd studiile universitare s-a încadrat, pentru o scurtă perioadă, la Biblioteca Academiei Române, iar, după efectuarea stagiului militar, a lucrat ca documentarist la Muzeul luptei revoluționare a poporului român. Anii 1953—1970, cînd a funcționat ca cercetător științific la Institutul de istorie „N. Iorga” din București, au fost aceia ai aprofundării studiilor privitoare la trecutul național și ai afirmării depline între istoricii prestigioși ai noii generații. Din 1970 și pînă în noiembrie 1976, Profesorul Traian Lungu a lucrat, în calitate de consilier principal și secretar științific al Secției de istorie-arheologie, la Academia de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România, iar, în ultimele luni ale vieții, a deținut funcția de secretar al Secției de științe istorice din cadrul Academiei Republicii Socialiste România. Menționăm, de asemenea, că Traian Lungu a deținut postul de profesor la Universitatea din Craiova și, pentru puțin timp, pe acela de director onorific al Centrului de științe sociale din capitala Olteniei (1972).

Ca cercetător și profesor, atenția lui Traian Lungu s-a concentrat asupra evoluției României la sfîrșitul veacului al XIX-lea și începutul veacului al XX-lea, domeniu în care a lăsat numeroase și temeinice studii și articole abordînd aspectele social, economic și, îndeosebi, politic. Lucrarea sa de doctorat *Viața politică în România la sfîrșitul secolului al XIX-lea* se constituie nu numai ca o solidă monografie, ci și ca una dintre primele lucrări de amploare efectuate la noi după război asupra fenomenului investigat. Consecvența preocupărilor lui Traian Lungu în cercetarea istoriei noastre politice rezultă și din eforturile pentru alcătuirea (în colaborare) a unui volum, aflat sub tipar, privind evoluția partidelor politice din România pînă la 1918. Orice privire sintetică asupra activității științifice a Profesorului Traian Lungu ar fi mai mult decît incom-

pletă, dacă nu ar stăruia asupra contribuțiilor sale la realizarea unor lucrări colective reprezentative ale istoriografiei actuale, precum: *Marea răsccoală a țăranilor din 1907*, *Relații agrare și mișcări țărănești în România 1908—1921*, *Istoria României (Compendiu)*, *Documente privind răscola țăranilor din 1907* și altele. Profesorul Traian Lungu a fost secretarul comitetului de redacție al volumelor IV și V ale tratatului de *Istoria României* (prima ediție) și fusese desemnat secretarul volumului VII al ediției în zece volume la care se lucrează în prezent.

Traian Lungu a fost membru al P.C.R. Rezultatele deosebite obținute în activitatea sa de-a lungul anilor au primit o înaltă și justă recunoaștere, fiind decorat cu ordine și medalii ale Republicii Socialiste România.

Profesorul Traian Lungu, cu toate că nu a activat la Iași, a fost legat prin trainice fire — științifice, afective și de serviciu — de străvechea capitală a Moldovei, de lucrătorii de aici pe tărîmul istoriei. Îndeosebi în cursul anilor 1970—1976, cînd a fost secretarul Secției de istorie-arheologie a Academiei de Științe Sociale și Politice, Profesorul Traian Lungu a urmărit, încurajat și sprijinit efectiv pe cercetătorii Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”. Ei nu pot uita aceasta, după cum nici extrema amabilitate, colegialitatea desăvîrșită, bunătatea și delicatețea celui care a fost și va rămîne mereu în amintirea lor *Profesorul Traian Lungu*. Pentru ei, ca și pentru toți istoricii din România, moartea prematură a Profesorului Traian Lungu reprezintă o grea, ireparabilă pierdere.

Gh. Buzatu

CORINA NICOLESCU

Zidurile vrăjmășește năruite la 4 martie 1977 au curmat, în acele secunde de tenebre, o viață care, de-a lungul a trei decenii de muncă, a dat multă lumină culturii românești. În Corina Nicolescu, istoriografia noastră a pierdut unul din cei mai străluciți cunoscători și interpreți ai vechii arte românești — și nu numai atât: un profesor îndrăgostit de meseria sa, un istoric ferm convins de puterea armelor sale, un slujitor devotat, plin de dăruire, al Muzei Clio.

Născută la 1 august 1922, licențiată în istoria artei — cu profesorul I. D. Ștefănescu, în care a văzut întotdeauna un model, ca om și ca om de știință — și în drept, a debutat în paginile *Revistei Istorice Române* în 1945, cu recenzii. De atunci și până acum, lista lucrărilor sale a crescut neconținut, adăugându-se an de an zeci de articole și studii, albume și ghiduri de monumente istorice, cataloage și lucrări de sinteză. Și această lungă listă e încă departe de a se închide, căci, într-un fel, Corina Nicolescu mai este încă printre noi, cu articolele, studiile și cărțile care au apărut după tragica ei moarte¹ și cu acelea care încă vor apărea². Aceste ultime cărți de sinteză, asupra diverselor aspecte ale civilizației românești — spre a căror cercetare se simțea tot mai puternic atrasă și pentru care era, fără nici o îndoielă, unul din cei mai avizați autori — vor măsura dimensiunile exacte ale pierderii pe care a suferit-o breasla noastră în general, prin dispariția (în sensul cel mai propriu al acestui cuvânt) tragică a Corinei Nicolescu.

A enumera, aici, funcțiile pe care le-a ocupat — la Muzeul de Artă al R.S.R., Institutul de Arte Plastice „Nicolae Grigorescu”, Universitatea din București etc. — sarcinile pe care le-a îndeplinit, acțiunile pe care le-a organizat (în țară și peste hotare) ni s-ar părea prea searbăd față de strălucirea și pasiunea cu care se achita de toate aceste îndatoriri. A fost unul din acei oameni care nu au trăit zile, ci au trăit viață (după distincția pe care o făcea N. Iorga).

I-a fost caracteristică o minte limpede, superior organizată, pregătită să surprindă toate legăturile dintre fapte și idei — chiar și pe acelea mai puțin aparente, care de obicei scapă, și nu numai la prima vedere — înzestrată cu acea imaginație și fantezie creatoare, care sînt premisele esențiale ale puterii de reconstituire și evocare istorică. Refăcea tablouri de viață trecută, așa cum din broderii liturgice știa să refacă, meșteșugit, costumul de curte al unei domnițe sau al vreunui mare feudal. Știa să urmărească faptele și ideile pe tot traseul evoluției lor, în toată complexa lor interpenetrare, știa să le urmărească și să le deosebească rădăcinile, să le stabilească aspectele primordiale și esențiale, cele particulare și cele întîmplătoare.

¹ *Din viața curților domnești*, în „Magazin istoric” nr. 6/1977; *Les insignes du pouvoir. Contribution à l'histoire du cérémonial de cour roumain*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes”, 2/XV, 1977; *Ambiance d'une résidence princière aux XVIe-XVIIe siècles. La cour princière de Jassy*, în „Synthesis”, IV, București, 1977; *Sucevița* (ghid-album), Editura Sport-Turism, București, 1977.

² *Contributions à l'histoire de la civilisation médiévale roumaine*, Editura Academiei (col. „Bibliotheca Historica Romaniae”); *Case, conace și palate domnești în arhitectura românească medievală*, Editura Meridiane; *Moldovița* (ghid-album), Editura Sport-Turism.

Aria cercetărilor sale s-a diversificat continuu, pe măsura nevoii permanente de a clarifica tot mereu alte aspecte legate de istoria civilizației românești, și această diversificare a putut stîrni nedumerirea — dacă nu chiar neîncrederea — altor specialiști. De fapt, *aceasta este dovada cercetării autentice*, care impune reluarea continuă și abordarea unor probleme „vechi”, considerate „rezolvate”, din mereu alte puncte de vedere. Astfel, a trecut de la bizantinologie la orientalistică (din nevoia de a lămuri contribuția Bizanțului și Orientului în alcătuirea civilizației românești), de la costumul de curte la însemnele domniei, de la ceramica veche, a secolelor X—XII, la cea decorativă, a monumentelor religioase și pînă la cea de „uz casnic”, tradițional-românească sau otomană; de la argintăria laică și religioasă, a trecut la studierea artei metalelor prețioase, de la broderii — la miniaturi și icoane. În felul acesta, nici un domeniu al creației artistice românești medievale nu i-a rămas străin, pregătind-o, treptat, pentru lucrările de sinteză pe care eram îndreptățiți să le așteptăm de la ea și numai de la ea.

Aceste rînduri ar trebui să constituie un necrolog. E adevărat că în urma unui savant nu rămîne, moștenire veacurilor, imaginea omului, ci imaginea savantului — adesea estompată în fața propriei sale creații — virtuală statuie de bronz. Dar un necrolog se scrie despre un om care a trăit, care a fost viu, nu despre o imagine, nu despre o statuie de bronz, oricît de strălucitoare ar fi imaginea, oricît de impunătoare ar fi statuia.

Cu chipul ei mereu surizător — un suris care se păstra nu *agățat*, ca la auzul alții, în colful gurii, ci înflorit pe chipul întreg, din mijirea ochilor pînă în rînjirea buzelor — cu mersul ei ușor legănat, cu vocea-i caldă, calmă, răspicită de om obișnuit să vorbească de la o catedră pentru a fi ascultat de amfiteatrele studențești și de sălile de conferințe, Corina Nicolescu lăsa o impresie puternică și vie, așa cum personalitatea sa puternică și-a pus amprenta asupra întregii sale opere. Avea și ea momentele acelea de tristețe, de descurajare, de dezamăgire pe care le avem cu toții; la unii din noi sînt zile, la ea erau doar *momente*. Căci conștiința capacității sale, conștiința datoriei sale față de știința pe care o slujea, o înaltă conștiință a datoriei de istoric, triumfau imediat, și planul altor cercetări și lucrări se țesea, a doua zi după ce o încercare dădea greș. Deși la vîrsta dîplinei maturității, era perfect capabilă să înțeleagă și cele mai romantice aventuri ale tinereții entuziaste așa cum în înțelegerea istoriei nua manifestat niciodată ceea ce Lucian Blaga numește cecitate sau daltonism istoriografic. Privea viața cu aceeași seriozitate și ochi curios, îndemnînd întotdeauna la perceperea rumo-sului, a binelui, a amănuntului pitoresc sau amuzant prin care se eslonpează uritul cotidian.

A fi fost în compania Corinei Nicolescu ore în sir, a fi avut, cu ea, *conversații* pe teme de istorie, de artă, de literatură și de viață — și cu ce *privire* pătrunzătoare observa viața în toate manifestările ei! — a fi discutat cu ei *probleme de strictă specialitate*, fie în perfect acord, fie în contradicție, mi s-a *pare* că se poate considera a fi fost un adevărat privilegiu. Aceasta *rămîne o amintire*. A fi avut îndemnul și încurajările ei — și cîți nu au beneficiat de ele! — a-i fi avut sprijinul moral în acele clipe grele pe care fiecare din noi le traversează în viață, în viața exterioară ca și în cea interioară, e, nu mai puțin, un privilegiu. Dar aceasta rămîne ca o mîngiere.

Cu un cert presentiment al sfîrșitului nevăzuit de apropiat, Corina Nicolescu a spus celor care i-au fost în preajmă în zilele dinaintea cutremurului că își consideră îndeplinită misiunea sa științifică, întrucît, în linia mării, a încredințat hîrtiei principalele rezultate ale cercetărilor și meditațiilor sale — dacă prin absurd, viața i s-ar sfîrși pe neașteptate. Și absurdul s-a transformat în realitate la 4 martie 1977, cînd, la ora 21.22, blocul „Casata” a devenit un sinistru nomenclatură funerar pentru locatarii săi și pentru cei aflați înîmplător acolo; între cei din urmă era și Corina Nicolescu.

Un bătrîn prin experiență al nației sale (N. Iorga), istoricul, prin a cărui minte și suflet trec toate marile și micile tragedii ale umanității întregi, nu plînge; durerea și tristețea se convertesc în îndemnuri la muncă stăruitoare, pentru care, dincolo de ruine și lacrimi, viața și opera Corinei Nicolescu rămîn vii și pilduitoare.

Ștefan S. Gorovei

ANDREI OȚETEA

Intr-o zi din primăvara lui 1977, Andrei Oțetea s-a reîntors în Sibiul natal. S-a reîntors pentru a se odihni veșnic sub țarina pe care o călcase rădăcinile lui de copil, ce învăța să iubească prin ea întreaga glie a neamului. S-a reîntors încheind o viață de trudă aproape neîntreruptă, care l-a așezat printre cărturarii de frunte ai țării și i-a dat dreptul de deplină cinstită.

Adâncă dragoste față de neam l-a făcut pe Andrei Oțetea să-și afle încă de foarte tânăr chemarea pentru cercetarea trecutului. Elev fiind încă la Sibiu, a inițiat o revistă, „Izvorul”, pe cât de efemeră și modestă ca formă, pe atât de grăitoare în privința sentimentelor patriotice ale colaboratorilor. Aici și-a făcut o scurtă ucenicie

viitorului istoric, care înțelegea încă de atunci să apere, cu toate riscurile, adevărul despre trecutul de luptă al poporului său. Persecuțiile la care a fost supus de către diriguitori ai unui învățământ chemat să apere interesele monarhiei dualiste nu l-au îndepărtat de la calea pe care se hotărâse să pornească; dimpotrivă, i-a arătat cât de importantă era. Cu o seriozitate deosebită, el s-a consacrat unor temeinice studii, pe care avea să le adâncească o viață întreagă și din care aveau să rezulte contribuții majore.

Erudiția istoricului s-a manifestat pregnant încă din primele sale scrieri. Ea nu l-a împins însă spre cercetarea unor probleme mărunte decât în mod excepțional. O trăsătură fundamentală a activității sale este abordarea cu consecvență a unor teme majore. Prima dintre ele, în cunoașterea căreia a adus o contribuție substanțială, este Renașterea. Punctul de plecare l-a constituit teza sa de doctorat, *François Guichardin. Sa vie publique et sa pensée politique* (Paris, 1926), una din cele mai solide cercetări asupra cunoscutului diplomat și istoric florentin. Câteva lucrări de mai mică amploare au pregătit sinteza din 1941, *Renașterea și Reforma*, prima scriere de mari proporții în care perioada era cercetată cu ajutorul metodei materialiste. Dealtfel, Andrei Oțetea a fost unul dintre înaintașii istoriografiei marxiste românești. În 1938, în momentul cînd acțiunea cercurilor de extremă dreaptă se intensificase în mod deosebit, istoricul se ocupa public de *Concepția materialistă a istoriei ca metodă de cercetare și expunere*. Prin prisma acestei concepții el a abordat și alte probleme ale istoriei universale, după cum ea a conferit un înalt nivel activității sale de autor de manuale.

Urmărind fenomene istorice din apusul Europei, Oțetea nu le-a neglijat însă pe acelea din Răsărit. Dezvoltînd o veche tradiție, ilustrată de D. Cantemir, A. D. Xenopol și N. Iorga, s-a preocupat îndeosebi de Chestiunea Orientală. A introdus în circuitul științific un important material documentar, provenind în bună parte din arhive străine, contribuind în același timp la o reinterpretare a problemei, îndeosebi în *Contribution à la Question d'Orient* (1930).

Profesor de istorie universală, Andrei Oțetea a realizat o concordanță între activitatea dascălului și preocupările cercetătorului. Aceasta nu l-a îndepărtat însă de la studierea istoriei propriului popor. Trecutul acestuia rămâne în centrul preocupărilor sale. Și aici, se îndreaptă deosebi asupra problemelor fundamentale. Prima mare manifestare este scrierea publicată în 1945, dar pregătită în anii anteriori, *Tudor Vladimirescu și mișcarea ȣteristă în țările române*, lucrare ce aducea o interpretare nouă, bazată pe un material informațional deosebit de consistent.

Realizările amintite sînt legate, în cea mai mare parte, de perioada ieșeană a istoricului. Legăturile sale cu Iași au început prin cîteva interesante articole pe teme politice, culturale și istoriografice publicate în „Viața Românească”. În 1927 a devenit conferențiar la Facultatea de Litere, iar peste cîteva ani profesor. În ciuda unor dificultăți legate de ocuparea acestui din urmă post, istoricul a găsit la Iași un mediu deosebit de favorabil preocupărilor didactice și științifice, într-un moment în care vechea capitală a Moldovei era ilustrată de activitatea unor mari personalități culturale, iar în domeniul său se putea vorbi de o școală istorică ieșeană. Curînd, Andrei Oțetea a devenit, la rîndu-i, unul dintre cîrturarilor de vază, cunoscut și apreciat pentru vederile sale democratice, pentru curajul politic pe care l-a dovedit, ca atunci cînd s-a pronunțat, alături de alți profesori de prestigiu, pentru întoarcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste. Prețuirea de care s-a bucurat pe multiple planuri a fost dovedită, printre altele, de numirea sa ca rector al Universității ieșene după Eliberare, după cum a fost, un timp, și director al Teatrului Național din Iași.

După o activitate de două decenii la Iași, timp în care a contribuit la formarea unor distinși specialiști (printre care amintim pe minunatul dascăl și îndrumător care a fost Dimitrie Berlescu), Andrei Oțetea s-a transferat la București. Noua etapă începea în condițiile în care se puneau bazele noii noastre istoriografii. La făurirea ei, cîrturarul a avut o contribuție cu totul deosebită. Pe de o parte, el a desfășurat o largă activitate de organizare, în calitate de director al Institutului de istorie „Nicolae Iorga” din București, de coordonator al unor publicații, de redactor responsabil la vol. II—III ale *Istoriei României* sau al unor periodice. Pe de altă parte a desfășurat o largă activitate de cercetare a istoriei românești, într-un moment cînd, conform unei cerințe pe care, pe plan general, o emiseseră încă Engels, era necesar ca aceasta să fie „rescrisă” în întregime. Problema esențială care l-a frămîntat a fost constituirea societății române moderne. Pentru elucidarea ei a făcut cercetări îndelungi asupra trecerii de la feudalism la capitalism, asupra marilor momente ale acestei treceri și asupra marilor personalități care s-au remarcat în epocă. Preocupările sale au fost însă mult mai largi. Ele îmbrățișează o perioadă care merge de la întemeierea statelor feudale românești pînă la răscoala din 1907. În același timp, și-a continuat preocupările asupra unor teme abordate în perioada interbelică, cum sînt, mai ales, Renașterea și Reforma.

Așa cum se întîmplă adeseori, originalitatea cercetărilor sale a făcut ca unele din concluziile sale să nu fie acceptate întotdeauna în întregime. Discuțiile pe care le-au provocat au fost însă deosebit de utile pentru adîncirea înțelegerii istorice. În același timp, ele au subliniat necesitatea pentru diferitele construcții teoretice de a fi clădite pe un solid suport faptic. Istoricul a luptat consecvent pentru înlăturarea din cercetare a interpretărilor superficiale, a diletantismului.

Contribuția sa la dezvoltarea noii noastre istoriografii este legată, într-o însemnată măsură, de activitatea desfășurată ca editor de documente. Întotdeauna aceasta a fost un aspect fundamental al muncii istoriografice. Importanța ei a sporit însă în momentul punerii întregii noastre istoriografii pe baze marxiste. Trebuia acum nu numai să se accelereze publicarea documentelor privind domenii tradiționale ale istoriografiei, ci și să se înceapă editarea surselor privind acele aspecte ale vieții istorice care fuseseră neglijate în trecut. Andrei Oțetea a fost unul dintre principalii noștri editori de documente, calitate în care se remarcase încă înainte de al doilea război mondial. A contribuit la îmbogățirea colecției „Hurmuzaki”, a îngrijit publicarea unor importante volume privind revoluția din 1821 (eveniment al cărui caracter revoluționar l-a precizat pentru prima dată) sau răscoala țărănilor din 1907. O realizare de seamă a fost publicarea *Insemnărilor*

despre români (1964) a lui Karl Marx, în colaborare cu istoricul polonez S. Schwann și G. Zane.

Dispărînd, savantul lasă în urma sa o bogată moștenire științifică, care îi prelungește contribuția la dezvoltarea istoriografiei noastre actuale, printre ctitorii căreia s-a numărat. Prin ea, memoria lui Andrei Oțetea va păstra nu numai prețuirea, ci și interesul istoricilor mai tineri. Dacă prin cunoașterea în general a trecutului se ajunge la o mai bună înțelegere a prezentului, cercetarea activității predecesorilor din domeniul său îl ajută pe istoric să-și înțeleagă mai bine propria activitate, propria menire. Și, poate, cea mai înaltă lecție pe care ne-o lasă exemplul lui Andrei Oțetea este aceea a cărturarului militant, profesor și cercetător deopotrivă, care a știut să preia valoroasele tradiții ale istoriografiei noastre și să le îmbine, cu cerințele actualului, într-un spirit care a subliniat un pregnanță noblețea indeletnicirii de a scrie despre om și pentru om.

V. Cristian

CONSTANTIN C. GIURESCU

Este în afara oricărei discuții că, în știința românească modernă, numele *Giurescu* a ajuns să se identifice — după un Xenopol, Onciul sau Iorga — cu însăși disciplina Istoriei, cu marii slujitori ai zeiței Clio. Caz unic însă în istoriografia națională, numele la care ne referim este purtat de trei dintre reprezentanții ei de frunte, toți trei alcătuind o familie, ba chiar, ținând seama de faptul că pasiunea și profesiunea s-au transmis nemijlocit din tată în fiu, de o „dinastie” de istorici care, departe numai de-a se fi aplecat asupra studiului trecutului, și-au făcut adesea serios simțită prezența în viața cetății.

Constantin C. Giurescu s-a născut la Focșani, la 13/26 octombrie 1901. Inițial, tânărul nu-și propusese să urmeze, pe calea deschisă de tatăl său, istoricul și academicianul Constantin Giurescu (1875—1918), studiarea trecutului național. Decizia nu a luat-o decît la vîrsta de 17 ani. În 1918, relatea Profesorul Constantin C. Giurescu, „l-am pierdut pe tata în cîteva zile... Poate că pierderea aceasta a fost momentul hotărîtor al vieții mele. Cînd am văzut cum se întrerupe brusc o carieră, cum se stinge lingă mine o viață dedicată științei, am simțit imperios că e de datoria mea să continui ceea ce rămăsese năruit. A fost șocul care m-a întărit în hotărîrea mea de a face istorie. În toamna aceluiași an am mai jăvut un șoc, am asistat la lecția inaugurală a lui Vasile Părvan, lecție închinată studenților morți în războiul pentru întregirea statului. Era intitulată: *Au căzut pentru libertate* și parcă aud și azi cuvintele magistrului: «Cu anii lor, cei tineri au înmulțit anii nesfîrșiți ai patriei. Somn blind, copiii mei, somn lin!». Am văzut în acel moment de tensiune maximă oameni plîngînd. Și această scenă a marcat profund începuturile vieții mele consacrată istoriei”. Opțiunea tînărului a fost definitivă, iar, de atunci, eforturile sale pentru realizarea ca istoric au fost întrutotul exemplare și admirabil conjugate cu o vocație, talent și pasiune înînlînite doar în cazul reprezentanților de frunte ai istoriografiei naționale. Așa se face că, în decurs de numai trei ani (1919—1922), Constantin C. Giurescu termină cursurile facultății de istorie și geografie a Universității din București, unde i-a avut ca dascăli și apropiați îndrumători pe S. Mehedinți, N. Iorga, V. Părvan, D. Onciul și D. Russo. Cu sprijinul acestora și ca o recunoaștere a calităților sale, tînărul Giurescu va beneficia, curînd după aceea, de o bursă de studii la Școala română din Franța (1923—1925). După ce și-a încheiat stagiul la Fontenay-aux-Roses, revenit în țară, Constantin C. Giurescu își trece doctoratul în istorie și, în același an, ocupă prin concurs postul de conferențiar de Istoria modernă a românilor la Universitatea din București. Peste puțin timp, mai precis la 1 martie 1927, a fost numit profesor agregat de Istoria românilor. „Eram — se destăițuia istoricul — cel mai tînăr profesor al Facultății, de Filozofie și Litere și, cred, și al întregii Universități din București: aveam douăzeci și cinci de ani și ceva peste patru luni. Îmi dădeam seama de marea răspundere ce-mi luasem...”

De la catedra de istorie națională a celei mai mari universități a țării, academicianul Constantin C. Giurescu a îndrumat zeci de generații de studenți, cei mai mulți deveniți profesori, iar, unii, ei înșiși istorici, și aceasta timp de aproape o jumătate de veac. Răstimpul celor aproape 50 de ani, la care ne-am referit, este marcat, pe planul producției istorice, de tipărirea unor lucrări fundamentale ce-l plasează pe Constantin C. Giurescu în rândul celor mai de seamă istorici din toate timpurile ai nației. Domeniul preferat (dacă se poate spune așa) l-a constituit, aceasta și în funcție de îndatoririle catedrei ocupate la Universitate, *istoria românilor în ansamblu*. Dovadă în acest sens stau: *Istoria Românilor*, vol. I, II₁₋₂ III₁₋₂ (mai multe ediții, București, 1935—1945); *Istoria Românilor*, sinteza rezumată, ed. II-a, Buc., 1944; *Istoria Românilor din cele mai vechi timpuri și pînă astăzi* (două ediții, Buc., 1971 și 1976) și, recent, *Istoria Românilor* proiectată în opt volume, din care au apărut vol. I—II (Buc., 1975—1976), ultimele trei sinteze fiind realizate în colaborare cu fiul său, profesorul și istoricul Dinu C. Giurescu. Studiarea întregului trecut național a pornit de la convingerea adâncă potrivit căreia „un istoric, așa cum îl înțeleg eu — așa cum am înțeles să fiu de la bun început — trebuie să aibă o vedere foarte largă asupra vieții, adică să îmbrățișeze viața întregului popor, cu diversele ei manifestări și pe o perioadă foarte întinsă, din vechime și pînă în prezent”. Programul afișat de Profesor poate să pară o sfidare astăzi, cînd în istorie ca și în atîtea alte științe cercetarea individuală cuprinde domenii sau structuri, dar, totuși, prin rezultatele obținute, Constantin C. Giurescu a dovedit că, în plin veac al XX-lea, a fi istoric total este nu numai o posibilitate, ci și o realitate. Partizan al istoriei globale românești, Constantin C. Giurescu nu a ignorat analizele compartimentale, întocmind opere de referință privind: nașterea poporului român (*Formarea poporului român*, Craiova, 1973; *Românii în mileniul migrațiilor. Considerații asupra unor aspecte* — discurs de recepție la Academia Română din 15 februarie 1975); vechile dregătorii (*Contribuțiuni la studiul marilor dregătorii în secolele XIV și XV*, Vălenii de Munte, 1925; *Noi contribuțiuni la studiul marilor dregătorii în secolele XIV și XV*, Buc., 1926); trecutul unor orașe și localități (*Principalele Române la începutul secolului XIX*, Buc., 1957; *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, Buc., 1967; *Istoricul podgoriei Odobeștilor*, Buc., 1969; *Istoria Bucureștilor*, Buc., 1966); partea de contribuție a unor provincii în dezvoltarea istorică unitară a poporului nostru (*Transilvania în istoria poporului român*, Buc., 1967; *Din istoria nouă a Dobrogei*, Buc., 1928); dezvoltarea științei și tehnicii, ca și a unor îndeletniciri de bază ale românilor (*Contribuții la istoria științei și tehnicii românești în secolele XV — începutul secolului XIX*, Buc., 1973; *Istoria pescuitului și a pisciculturii în România*, Buc., 1964; *Istoria pădurilor*, Buc., 1976); probleme ale evoluției sociale (*Contribuțiuni la studiul originilor și dezvoltării burgheziei române pînă la 1848*, Buc., 1972); documentata și inimitabila *Viață și operă a lui Cuza Vodă* (două ediții, Buc., 1966 și 1970); cronologie și istoriografie și diverse aspecte economice, culturale și politice. Academicianul Giurescu a editat sau a coordonat tipărirea unor colecții de acte și texte istorice și, concomitent, a ilustrat domeniile oratoriei (cf. cuvîntările în Parlament, discursul de recepție la Academie și vol. *Din trecut*, Buc., 1941), însemnărilor de călătorie (*Jurnal de călătorie. Impresii din Statele Unite, Paris și Londra*, Buc., 1971, 1977) și memorialistici (cf. *Amintiri*, vol. 1, Buc., 1976). De asemenea, academicianul Giurescu a fondat și îndrumat una dintre cele mai bune publicații de specialitate de la noi: „Revista Istorică Română” (1931—1948). A intervenit în viața politică a țării și, nu în cele din urmă, a inițiat sau a purtat campanii polemice cu iluștri contemporani de-ai săi, cu Nicolae Iorga în primul rînd.

Ceea ce se degajă în prima ordine din întreaga operă a strălucitului istoric este grija pentru afirmarea drepturilor neamului. În concepția academicianului Giurescu istoria simbolizează o armă pentru apărarea sau impunerea recunoașterii aspirațiilor românilor. „Și zic — arăta, nu demult, Profesorul — *istoria românilor* și nu istoria României. Fiindcă românii sînt mai vechi decît România și se întind pe o suprafață mai mare decît suprafața ‘României’”. Investigînd trecutul național, Profesorul a relevat însemnătatea menținerii statului pentru asigurarea dăinuirii și a manifestării neamului peste veacuri; în acest context,

istoricul, ca om politic într-o perioadă crucială pentru destinele poporului său și chiar ale lumii, a militat înainte de toate pentru *păstrarea* cu orice preț a organizării de stat a românilor. Istoricul sublinia avantajele cercetării fenomenelor vieții sociale în lumina materialismului istoric, insistând pentru o tratare nuanțată a raportului — „reciproc și necesar” — dintre masă și personalitate și evidențiind consecvent rolul factorului geografic, al pământului în istoria neamului. El susținea, cu deplin temei, că îndatorirea esențială a istoricului trebuie să fie ca — în orice împrejurare și peste orice interese — „să spuie adevărul... N-ai voie să lauzi fără temei sau să scobori pe cineva fără temei. Trebuie să ții o justă cumpănă...”. Grijă pentru reconstituirea trecutului *așa cum a fost* l-a condus — spunea Profesorul — la construcții ce ambiționează să pună semnul egalității între faptele sociale investigate și adevărul demonstrațiilor matematice! Pe un plan cu nimic mai prejos s-a aflat preocuparea permanentă pentru forma de expresie în comunicarea rezultatelor cercetării, lucrările academicianului Giurescu impunându-se detașat în planul istoriografiei naționale sub raporturile scrișului istoric și ale construcției.

Un capitol asupra căruia cercetătorii viitori ai vieții și operei savantului și patriotului vor trebui să stăruie este, indiscutabil, acela al activității neobosite desfășurate de academicianul Constantin C. Giurescu pentru difuzarea în străinătate a cunoștințelor despre istoria poporului nostru, pentru afirmarea și recunoașterea în lumea științifică a drepturilor noastre cele vechi și noi. Este pilduitoare în acest sens acțiunea istoricului din ultimii ani ai vieții, când, fără a se menaja de fel, devenise un adevărat ambasador itinerant al științei noastre istorice în Statele Unite și R. F. Germania, în Franța și Turcia, în Grecia și Elveția etc. etc. A ținut acolo strălucite conferințe și prelegeri, a răspuns argumentat și caustic unor interviuri insidioase și, nu în cele din urmă, și-a tipărit sintezele sale, a încurajat pe alții în aceeași direcție ori a îndrumat pe istoricii străini să se aplice ei înșiși asupra trecutului nostru. Mai de mult, ca și cu totul recent, Profesorul Giurescu a răspuns cu promptitudine și argumente irefutabile denigratorilor de preutindeni ai trecutului și drepturilor românilor, prin cărți, broșuri, articole etc.

Moartea savantului și patriotului a intervenit în plină activitate. Era, ca în tot cursul vieții, într-o acerbă luptă cu Timpul, pe care l-a dominat ca puțini alții printr-o voință cu totul excepțională. Programul de lucru ce și-l făurise și pe care l-a urmat peste jumătate de veac a devenit faimos pentru rigurozitatea sa matematică. Marele Sfârșit a survenit la 13 noiembrie 1977. A intervenit așa cum îi plăcea și cum își dorea Profesorul — l-a surprins la masa de lucru, în mijlocul manuscriselor și cărților sale atât de dragi. Pentru familie, prieteni, cunoscuți, elevi, pentru știința și cultura română — pierderea suferită este extrem de grea, ireparabilă; dar, mai presus de orice, pentru poporul român, de a cărui Istorie și-a legat pentru totdeauna numele — ca strălucit și rarism interpret și făptuitor al ei.

Gh. Buzatu

6.

Nr. coli tipar 47

Executat la Intreprinderea
Poligrafică Iași
Str. Vasile Alecsandri nr. 6 Iași
REPUBLICA SOCIALISTĂ
ROMANIA
Comanda nr. 284